

Tomum claudit *In Isaiam parvula abbreviatio de capitulis paucis*, cujus quantum oporteat ad faciendum de Auctore periculum, nunc primum in lucem edimus. Ascribitur illa quidem Hieronymo in Veronensis bibliothecæ antiquissimo, atque optimæ cum primis notæ ms. libr. qui numero 24 ex nigro colore (sunt enim ex rubro alii) prænotatur, et quædam alia continet vere Hieronymiana. Nihilosecius non puto in eo laborandum, ut adductis argumentis falso illam probemus magno Hieronymo tribui, a cujus germana ipsa in hunc prophetam Explanatione supposititiæ fraudis arguitur. Abunde satis erudito Lectori sit, eam non omnino oscitanter lustrasse oculis, ne fucum sibi ex hac vetustatis memoria fieri patiat; et plane intelligat, studiosum quempiam pleraque omnia ex genuino Hieronymi Commentario sublegisse, junxisse autem non valde felicibus auspiciis, partimque additis ac partim detractis verbis, suo illa ingenio coaptasse.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN ISAIAM PROPHETAM

LIBRI DUODEVIGINTI.

Prologus.

1-2 Expletis a longo vit tempore in duodecim Prophetas viginti explanationum libris, et in Daniele Commentariis, cogis me, virgo Christi Eustochium, transire ad Isaiam: et quod sanctæ matri tuæ Paulæ, dum viveret, pollicitus sum, tibi reddere. Quod quidem et eruditissimo viro b fratri tuo Pammachio promississe me memini; cumque in affectu par sis, vicinis præsentia. Itaque et tibi et illi per te reddo quod debeo, obediens Christi præceptis, qui ait: *Scrutamini Scripturas (Joan. v, 39)*; et, *Querite, et invenietis (Math. vii, 76)*. Ne illud audiam cum Judæis: *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei (Math. xxii, 29)*. Si enim juxta apostolum Paulum (II Cor. i, 24) Christus Dei virtus est, Deique sapientia; et qui nescit Scripturas, nescit Dei virtutem ejusque sapientiam: ignoratio Scripturarum, ignoratio Christi est. Unde orationum tuarum c fultus

a Exegimus hosce Commentariorum in Isaiam libros ad codicem Palatinatum 172, tum alium Vaticanum 322. Maximam quoque eorum partem consulimus cum duobus Ambrosianis, altero S littera, et num. 45, altero E et 98 prænotatis. Ubi vero codicibus aliis, qui unum aut alterum tantum Hieronymianæ hujus expositionis librum continerent, usi sumus, illos suis quosque locis laudamus.

b Fratri tuo, etc. Fratrem Eustochii Pammachium vocat Hieronymus, quia eidem Pammachio nupserrat Paulina soror Eustochii. MARTIAN. — Pula

A auxilio, quæ diebus ac noctibus in Dei lege meditaris, et templum es Spiritus sancti, imitabor patrem familias, qui de thesauro suo profert nova et vetera; et sponsam dicentem in Cantico Canticorum: *Nova et vetera, fratruelis meus, d servavi tibi (Cant. vii, 13)*; 3-4 sicque exponam Isaiam, ut illum non solum Prophetam, sed evangelistam et Apostolum doceam. Ipse enim de se et de cæteris evangelistis ait: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem (Isa. lxi, 7)*. Et ad ipsum quasi ad Apostolum loquitur Deus: *Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et ille respondit: Ecce ego, mitte me (Isa. vi, 8)*.

Nullusque putet, me voluminis istius argumentum brevi cupere sermone comprehendere: cum universa Domini sacramenta præsens Scriptura contineat; et tam natus de Virgine Emmanuel, quam

spiritus vocabulo dici, non carnis: tametsi Paulinæ, quæ Pammachio nupserrat, vere soror Eustochium fuit.

c Palatin. 172, *salvatus*, pro *fultus*.

d *Servavi tibi*. Quamplures ms. codices legunt alio modo, et contrario sensu: *Nova et vetera fratruelis meus servavit mihi*. At nullam inter variantes lectiones interpretum deprehendere potui, quæ hinc hinc hanc sententiam. In Hebræo legimus *לך תשמר*, *tsaphanti lecha*, id est, *servavi tibi*, sive, *abcondi tibi*. MARTIAN.

illustrium patrorum operum atque signorum : mortuus ac sepultus, et resurgens ^a ab inferis, et Salvator universarum gentium prædicetur. Quid loquar de physica, ethica et ^b logica? Quidquid sanctarum est Scripturarum : quidquid potest humana lingua proferre, et mortalium sensus accipere, isto volumine continetur. De cuius mysteriis testatur ipse qui scripsit : *Et erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati : quem cum dederint scienti litteras, dicent : Lege istum. Et respondebit : Non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti litteras : diceturque ei, lege, et respondebit, nescio litteras (Isai. xxiv, 11, 12)*. Sive igitur hunc librum dederis nescienti litteras Populo nationum, respondebit : Non possum legere : quia non didici litteras Scripturarum ; sive dederis Scribis et Phariseis, qui Regis litteras nosse se jactant, respondebunt : Non possumus legere : quia signatus est liber. Quid ideo eis signatus est? quoniam non receperunt eum quem signavit Pater (Joan vi, 27) : qui habet. clavem David : *Qui aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit (Apoc. iii, 7)*.

Neque vero, ^c ut Montanus cum insanis feminis somniat, Prophetæ in ecclasi sunt locuti, ut nescierint quid loquerentur, et eum alios erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent. De quibus Apostolus ait : *Nescientes quæ loquantur, neque de quibus affirmant (I Tim. 1, 7)* : sed juxta Salomonem qui loquitur in Proverbiis : *Sapienter intelligit quæ profert de ore suo ; et in labiis suis portabit scientiam (Prov. xvi, 23)*, etiam ipsi sciebant quid dicerent. Si enim sapientes erant Prophetæ, quod negare non possumus ; et Moses omni eruditus sapientia loquebatur ad Dominum, et Dominus respondebat ei ; et de Daniele ad principem Tyri dicitur : *Numquid sapientior es Daniels (Esch. xxviii,*

^A 3)? et David sapiens erat qui gloriabatur in Psalmo : *Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi (Ps. l, 8)*, quomodo sapientes Prophetæ instar brutorum animantium quid dicerent, ignorabant? Legimus et in alio Apostoli loco : *Spiritus Prophetarum Prophetis ^d subjecti sunt (I Cor. xiv, 32)* : ut in sua habeant potestate, quando taceant, quando loquantur. Quod si cui videtur infirmum, illud ejusdem Apostoli audiat : *Prophetæ duo aut tres loquantur, et alii judicent : si autem alii fuerit revelatum sedenti, prior taceat (Ibid., 29)*. Qua possunt ratione reticere, ^e cum in ditione sit spiritus qui loquitur per Prophetas, vel tacere vel dicere? Si ergo intelligebant quæ dicebant, ^B cuncta sapientiæ rationisque sunt plena. Nec aer voce pulsatus ad aures eorum perveniebat ; sed Deus loquebatur in animo Prophetarum, juxta illud quod alius Propheta dicit : *Angelus qui loquebatur in me (Zach. 1, 9)*, et : *Clamantes in cordibus nostris, Abba, pater (Gal. iv, 6)*. Et : *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus (Ps. lxxxiv, 9)*.

Unde post historiarum veritatem, spiritualiter accipienda sunt omnia : et sic Judæa et Jerusalem, Babylon et Philisthim, et Moab et Damascus, Ægyptus et desertum mare, Idumæa et Arabia, ^f ac vallis Visionis, et ad extremum Tyrus, et Visio quadrupedum intelligenda sunt ; ut cuncta quæramus in sensu, et in omnibus his, quasi sapiens architectus Paulus apostolus jaciit fundamentum, quod non est aliud præter Christum Jesum. Magnique laboris et operis est, omnem Isaïæ librum velle edisserere, in quo majorum nostrorum ingenia sudaverunt : Græcorum dico. Cæterum apud Latinos grande silentium est, præter sanctæ memoriæ ^g martyrem Victorinum, qui cum Apostolo dicere poterat : *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia (II Cor. xi, 9)*.

^a Vatican. 322, *resurgens a mortuis*.

^b *Ethica et theologica*. In antea editis libris habetur, *ethica et logica* ; sed errore manifesto, cum ipsemet Hieronymus *theologica pro logica* legendum statuerit epistola ad Paulam de alphabeto Hebraico, ubi ait de logica : *Pro qua nostri Theologice sibi vindicant*. MARTIAN.— Sic et mss. plerique habent, et veteres quoque editi libri præferebant. Perperam Martianæus de suo fecit *Theologica* ex præconcepta opinione ex epist. 30 ad Paulam de Alphabeto num. 1. At ibi quoque tradit Hieronymus satis luculenter, partiri *philosophos disputationes suas in physicam, ethicam, logicamque* : minime omnium *theologicam* nominat. Quin subdit *pro logica* nostris *theoricam* sibi vindicare : atque ita restituendam, uti fecimus, locum adducto ex Origene luculentissimo testimonio ostendimus : unde etsi quid mutare ex aliis mss. hic mavis, *Theorica*, non *Theologica* rescribendam omnino sit. Vide quæ in eum locum animalvertimus, tum in epist. 121, ad Algisiam, quest. 10, in fine : maxime vero in Commentar. in Ecclesiasten cap. 1, not.

^c *Ut Montanus, etc.* Idem Hieronymus hæc habet infra in 1 caput Isaïæ : *Ex quo Montani deliramenta conticeant, qui in ecclasi et cordis amenia Prophetas putat ventura dixisse*. Ecclasi igitur intelligit cordis ameniam, qua nunquam correpti sunt sancti Prophetæ, quemadmodum Montanus, Prisca et Maxilla, et cæteri pseudoprophetæ hæreticorum. Vide Euseb. Hist. Ecclesiast. lib. v, cap. 15 vel 16, Chrys. homil. 29 in Epist. 1 ad Cor. cap. 12, Hieronym.

lib. de Script. Eccles. in Mellitane, Apollonio et Tertulliano. MARTIAN.

^d Palat., *subjectus est, et in sua habet potestate*.

^e *Cum in ditione, etc.* Codices mss. fere omnes legunt in ditione sit : *piritus*. MARTIAN.

^f *Ac vallis Visionis*. Editi addunt nonnulla, nempe *ac vallis Sion*, quæ absunt in cunctis Codicibus mss. nec leguntur in Versione Hieronymi, in qua post titulum istum, *Onus in Arabia*, consequenter scriptum est, *Onus vallis Visionis*. Consule tom. I sive divinam Bibliothecam S. Hieronymi. MARTIAN.

^g *Martyrem Victorinum*. In Catalogo virorum illustrium de eodem Victorino ait S. Hieronymus : *Non æque Latine ac Græce noverat ; inde opera ejus grandia sensibus, viliora sunt compositione verborum*. Epistola quoque ad Magnum : *Victorino Martyri in libris suis licet desit eruditio, non tamen deest eruditionis voluntas*. De patria hujus Victorini et Episcopatu, plura dicentur tom. IV nostræ editionis. Falsus est porro nuperus auctor qui putavit Victorinum scripsisse in Isaïam Commentarios usque ad visionem quadrupedum in deserto. Hæc enim, non de Victorino, sed de Origene intelligenda sunt ; uti perspicuum est attente legenti hunc Hieronymi locum. MARTIAN.

^h *Non enim æque Latine ac Græce noverat ; unde opera ejus grandia sensibus, viliora sunt compositione verborum*, inquit ipse Hieronymus in Catalogo, quibus paria habet in epist. 70, ad Magnum. Cæterum Victorini Commentarium istud cum plerisque aliis interdidit.

Scriptis enim in hunc Prophetam juxta editiones A quatuor, usque ad Visionem quadrupedum in deserto, Origenes triginta volumina, e quibus viceimus sextus liber non invenitur. Feruntur et alii subnomine ejus de Visione τετραπόδων, duo ad Gratum libri, qui pseudographi putantur; et vigintiquinque ^a Homiliæ, et Σημειώσεις, quas nos *Excerpta* possumus appellare. Eusebius quoque Pamphili juxta historicam explanationem ^b quindecim edidit volumina; et Didymus, cujus amicitia ^c nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est: *Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad cor Jerusalem (Isai. xl, 1)*, usque ad finem voluminis, decem et octo edidit tomos. Apollinaris autem more suo sic exponit omnia, ut universa transcurrat, et punctis quibusdam atque intervallis, immo B

^a Palat., et vigintisex Homiliæ, etc. Alia porro videtur in Philocalia τῶν σημειώσεων notio tradi, quod et Huetlo observatum est, quasi σημειώσεις Tomi ipsæ constarent, et neutiquam pro *Excerptis*, sive Scholiis, sed pro justis Commentariis habendæ sint. Proprio autem σημειώσθαι adnotare est, sive Commentarium scribere, vel scriptum aliquod ad aliud adjicere, unde *Annotationes* commode intelligi possunt.

^b Memorizæ, ut videtur, lapsu, nisi in librarios culpa torquenda sit, quindecim hic numerat Eusebii libros in Isaiam, quos dixerat in catalogo decem tantummodo: nec sane plures existisse aliis quoque argumentis evincitur. Ex illis porro multa sæpe Hieron. in suos Commentarios transtulit, quæ subinde nos ex cl. Montfauconii editione indicabimus.

^c Quindecim tamen anni plus minus elapsi erant,

ex quo Didymus diem obierat, siquidem anno 596, quod certis auctoribus, Palladio cap. 4 Lausiac. Hist., Sigeberto, ipsoque in primis Hieronymo in Catalogo comprobatur, finem vivendi fecit. S. vero Doctor circa an. 410 hosce Commentarios elaborabat.

^d Aut æqualis. Prolegomeno iv in Divinam Bibliothecam S. Hieronymi composui tetrapla antiquæ ac novæ divisionis versuum Scripturæ sacræ. Ex iis scire licet Isaiam duodecim Prophetis juxta numerum versuum, aut æqualem, aut majorem esse: nam juxta antiquam divisionem ante Hieronymum númerantur in Isaiam versus 3600, cum in libro duodecim Prophetarum sint tantum 3440. Deinde in manuscriptis Versionis Hieronymianæ, Isaias habet versus 3580, liber autem duodecim Prophetarum 3800.

MARTIAN.

LIBER PRIMUS.

7 (Cap. I. — Vers. 1.) Visio Isaiæ, filii Amos, C quem vidit super Judam et Jerusalem, in diebus Ozia, Jotham, Achaz et Esachia, regum Juda. Pro Juda, in quo significantur duæ tribus, LXX et Theodotio posuere, *Judæam*, quæ totam terram duodecim tribuum ostendit. Et pro eo quod nos ex Hebræo verimus, *super Judam et Jerusalem*: illi interpretati sunt, *contra Judam et Jerusalem*. Symmachus more suo manifestus, ^a *de Juda et Jerusalem*; ut nec prospera, nec adversa velit titulo demonstrari: sed ea quæ de Juda et Jerusalem in utramque partem Propheticus sermo prædixerit. Ergo Isaias principaliter de duabus loquitur tribubus, Juda et Benjamin: exceptis decem, quæ in Samaria erant, et vocabantur Ephraim et Israel; et quas sub Ozia rego Juda, et Jerusalem, Phul rex Assyriorum vastare D jam coherat. Denique quinquagesimo et secundo imperii ejus anno, regnante apud Samariam Phacee filio Romeliæ, venit Teqlathphalasar rex Assyriorum,

et cepit Ajon et Abel, domum Maacha: et Janoe et Cedee et Asor et Galaad et Gallilæam, omnem terram Nephthali, et transtulit eos in Assyrios (IV Reg. xv, 18 19). Ex quo ostenditur, vicina eversione Samaritæ in commotionem duarum tribuum hæc universa narrari.

Ozias autem ipse est, qui et Azarias, duplici nomine. Et uno quidem atque eodem tempore Isaiam, Osee, Joel, et Amos prophetasse, ex regibus qui ponuntur in titulo, cognoscimus: sed principium verbi Domini fuit in Osee filio Beer. Amos autem pater Isaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim Prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur litteris. ^B Iste primam et extremam litteras habet KLEPH et SADE (קלפ סד); ille AIN et SAMECH (אין סמך): et iste secundum quosdam interpretatur *fortitudo*, sive *robustus*; ille *populus durus* vel *gravis*: de quo in Amos plenius diximus. Non solum autem hic propheta, sed et alii cum habeant

^a Penes Eusebium Demonstrat. Evang. pag. 66, Symmachus habet, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ὑπὲρ τῆς Ἰερουσαλῆμ, *Super Judam et Jerusalem*. Rectius Hieronimus legit, περὶ Ἰουδα καὶ Ἰερουσαλῆμ, *De Juda et Jerusalem*.

in titulo : *Visio quam vidit Isaias*, sive Abdias, non A inferunt quid viderint. Verbi gratia : *Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum et Seraphim duos circumitus ejus*; sed quæ dicta sunt, narrant, id est : *Audi, cælum, et auribus percipe, terra (Isai. vi, 1, 2)*. Et : *Hæc dicit Dominus Deus ad Idumæam. Auditum audivi a Domino, et legatum ad gentes misit (Abd. 1, 1)*. Prophetæ enim ^a prius vocabantur videntes, qui dicere poterant : *Oculi nostri semper ad Dominum (Psal. xiv, 15)*. Et : *Ad te levavi oculos meos qui habitas in cælo (Psal. cxvii, 1)*. Unde et Apostolis a Salvatore præcipitur : *Levate oculos vestros, et videte regiones : quia jam albæ sunt ad messem (Joan. iv, 35)*. Istos cordis oculos, et sponsa habebat in Cantico Canticorum, cui sponsus dicit : *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, uno ex oculis tuis (Cant. iv, 9)*. Et in Evangelio legimus : *Lucerna corporis tui dicit oculus tuus (Matth. vi, 22)*. In veteri quoque dicitur Instrumento, quod populus viderit vocem Dei (*Exod. xx, 18*). Ex quo Moniani deliramenta conticeant, qui in ecstasi, et cordis amenitia Prophetas putat ventura dixisse : neque enim videre poterant quod ignorabant. Scio quosdam Judæam et Jerusalem de cælestibus interpretari, et Isaiam sub persona Domini Salvatoris : ^b quod captivitatem illius provincie in nostra terra prænuntiet, et postea reditam ^c consensumque ad montem sanctum in diebus novissimis. Quæ nos contraria Christianorum fidei judicantes, universa ⁹ despiciamus, et sequentes historie veritatem, sic interpretamur spiritualiter, ut quidquid illi de cælesti Jerusalem somniant, referamus ad Christi Ecclesiam, et ad eos qui vel propter peccata egrediuntur ex ea, vel ob poenitentiam revertuntur ad sedem pristinam, de

^a Prius vocabantur. Legimus I Regum ix, 9 : *Olim in Israel sic loquebatur unusquisque videntem consulere Deum : Venite et amemus ad videntem. Qui enim Propheta dicitur hodie, vocabatur olim Videns*. Sic sæpius in libris Regum et Paralipomenon Prophetæ appellantur Videntes. Isaias quoque hæc habet infra cap. xxx, 10 : *Dic Videntibus, id est, Prophetis*. Cap. iterum xxxii, 3, et cap. xxxiii, 7, eodem nomine Videntes dicuntur Prophetæ. MARTIAN.

^b Quod captivitatem, etc. Millenarius hoc loco castigat Hieronymus, qui libro Script. Eccles. in Papia respuit eandem traditionem dicens : *Hic dicitur mille annorum Judaicam edidisse devotiorum, quem secuti sunt Irenæus, et Apollinarius et cæteri, qui post resurrectionem aiunt in carne cum Sanctis Dominum regnatorum. Tertullianus quoque in libro de spe fidelium, et Victorinus Petabionensis, et Lactantius hac opinione ducuntur*. His addendi sunt Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Athenagoras et nonnulli alii Scriptores antiqui. MARTIAN.

^c Antea erat consensumque.

^d In Jerusalem duodecimo, etc. Ex libro posteriore Chronicorum Eusebii hæc habet Hieronymus, qui semper in historica narratione ac temporum annotationibus fidem facit suis dictis ex hujusmodi Synagmaticis Eusebianis. Quare in Epistola ad Damasum de visione Seraphim, tempus regni Ozie ac nativitatis Romuli probat his verbis : *Post cujus mortem, inquit, Isaias Propheta hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est : sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Tem-*

perum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus. Monendus est autem lector Josephum Scaligerum valde hallucinatum fuisse cum vocavit Visionem Seraphim, primam Esaiæ visionem, quæ sexta esse debet juxta divisionem capitulorum, ordinemque Visionum in manuscriptis libris, et apud Hieronymum sæpe notatum : nam in codice Cluniacensi post prægri Capituli contextum sacrum et Hieronymi Commentarios, legitimus hoc modo : *Visio Isaiæ secunda*. Errorem porro Scaligeri invenies in Animadversionibus ad Chronologica Eusebii, pag. 66, col. 2, in fine. Consule infra Commentarios in caput primum Isaiæ. MARTIAN. — Paria his sunt, quæ tradit epist. 18, ad Damasum, num. 1, quæ et Martian. in hunc locum laudat : *Regnavit Ozias annis quinquaginta duobus, quo tempore apud Latinos Amulius, apud Athenienses Agamemstor undecimus imperabat. Post cujus mortem Isaias propheta hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est : sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Temporum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus*. Porro an. mundi 3256 Romam fuisse conditam, vulgo recepta sententia est.

Quodque in titulo ponitur prophetasse enim sub Ozia, et Joatham, et Achaz, et Ezechia, regibus Juda, non ut in aliis Prophetis confuse intelligendum est, ut nesciamus quid sub quo specialiter rege dictum sit : sed usque ad finem voluminis scriptum refertur, quid seorsum sub Ozia, et quid sub Joatham, et quid sub Achaz, et quid sub Ezechia ei a Domino revelatum sit. Sciamus quoque Ezechiam in Jerusalem ^d duodecimo anno Romuli, qui sui nominis in Italia condidit civitatem, regnare cepisse : ut liquido appareat, quanto antiquiores sint nostræ historie, quam gentium cæterarum. Interpretatur autem Isaias, ^e *salvatus Domini* : Juda, *confessio* : Jerusalem, *visio pacis* : Ozias, *fortitudo Domini* : Joatham : *Domini perfectio* : Achaz, *tenens sive robustus* : Ezechias, *imperium Domini*. Qui igitur Domino presidente salvatur, et est filius Amos, id est, fortis atque robusti, cernit spiritualiter visionem confessionis, dum antiqua peccata deplangit : et pacis, dum post poenitentiam transit ad lucem, et æterna pace requiescit : cunctaque illius tempora transeunt sub fortitudinis Domini, et perfectione ejus ac robore. **10** Cumque omnia fecerit, dicit

porum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus. Monendus est autem lector Josephum Scaligerum valde hallucinatum fuisse cum vocavit Visionem Seraphim, primam Esaiæ visionem, quæ sexta esse debet juxta divisionem capitulorum, ordinemque Visionum in manuscriptis libris, et apud Hieronymum sæpe notatum : nam in codice Cluniacensi post prægri Capituli contextum sacrum et Hieronymi Commentarios, legitimus hoc modo : *Visio Isaiæ secunda*. Errorem porro Scaligeri invenies in Animadversionibus ad Chronologica Eusebii, pag. 66, col. 2, in fine. Consule infra Commentarios in caput primum Isaiæ. MARTIAN. — Paria his sunt, quæ tradit epist. 18, ad Damasum, num. 1, quæ et Martian. in hunc locum laudat : *Regnavit Ozias annis quinquaginta duobus, quo tempore apud Latinos Amulius, apud Athenienses Agamemstor undecimus imperabat. Post cujus mortem Isaias propheta hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est : sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Temporum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus*. Porro an. mundi 3256 Romam fuisse conditam, vulgo recepta sententia est.

^e *Salvatus Domini*. In antiquis editionibus Erasmi et Marian. et in multis mss. legimus, *Salvator Domini* ; sed alii codices constanter retinent *salvatus Domini* ; et consequenter hanc lectionem comprobant Hieronymianus Commentarius. MARTIAN. — In Nominum libris plerumque *salvus Domini* exponitur olim erat *salvatus*.

Illud Evangelicum : *Servi inutiles sumus : quod enim A*
delinquimus facere, fecimus (Luc. xvii, 10).

(Vers. 2.) *Audi, caelum, et auribus percipe, terra :*
quis Dominus locutus est. Supra, quis propheta, cu-
 jus filius, quid contra Judam et Jerusalem, sive su-
 per Judam et Jerusalem, et quo tempore viderit, ti-
 tulo demonstratum est : nunc caelum et terram ad
 audiendam provocat. In caelo supernas significans
 angelicasque virtutes : in terra mortalium genus,
 ἄγγελοι ab his quae continent, ea quae conti-
 nentur. Sive quia per Moysen testes vocaverat Do-
 minus caelum et terram, dans populo Israel legem
 suam, et dixerat : *Attende, caelum, et loquar : audiat*
terra verba oris mei (Deut. xxxi, 1) : post praevari-
 cationem populi, eosdem rursus in testimonium
 vocat, ut cuncta elementa cognoscant, juste Deum
 ultionem mandatorum suorum ad iracundiam
 coecitatem. Pro caelum, Hebraicum SAMAIM (שמים)
 caelos sonat, plurali numero : maxime cum *audite*
dixerit, id est, שמעו (שמעו), quod plurali effertur
 numero, non singulari. Sed quidam volunt plurali-
 ter quidem dici caelos, sed singulariter intelligi, ^a
 juxta illud quod singulas civitates, Thebas et Athe-
 nas vocamus. Estque Hebraici characteris idioma,
 ut ^b omnia quae in syllabam finiuntur in (ם) mascu-
 lina sint, et pluralia, ut Cherubim et Seraphim.
 Et quae in orn (ן), feminina et pluralia : ut Sa-
 baoth. Et hoc notandum quod caelis dicatur, *audite,*
terrae, auribus percipe ; ea enim quae excelsa sunt,
 majorem habent intelligentiam : quae humilliora,
 terrenis sensibus involvuntur. Unde et Salvator in
 Evangelio : *Qui habet, inquit, aures audiendi, audiat*
(Matth. xi, 15). Si quis igitur caelum est, et habet
 municipatum in caelestibus, audiat mystice quae di-
 cuntur. Si quis terrenus, simplicem sequatur histo-
 riam. Illud quoque animadvertendum, quod non di-
 xerit : *Audi, caelum, et auribus percipe, terra,* quid vo-
 bis ^c locutus sit Dominus ; sed quid locutus sit mi-
 hi, ut quod ego audivi in spiritu, vobis ¹¹ referam,
 qui ipsam loquentem audire non moremini. Quidam
 (Origenistae) caelum et terram ^d quasi animantia ad
 audiendum provocari putant, juxta illud, quod de
 terra in alio loco dicitur : *Qui respicit terram, et fa-
 cit eam tremere (Psal. ciii, 32) :* cum hoc potestatis
 Dei sit, non terrenae intelligentiae.

Filios genui et exaltavi : ipsi autem spreverunt me.
 Pro quo Symmachus et Theodotio ita verterunt : *Filios*
nutrivi, et exaltavi (Exod. iv, 22). Ab hoc loco
 narrat Propheta, quid Dominus sit locutus, quod
 populum Israel, quos servos communi lege condi-
 derat, in filios verterit, dixeritque : *Filius primoge-
 nitus meus Israel.* Denique et Dominus in Evangelio
 Apostolis repromittit, quod si fecerint voluntatem

ejus, jam non appellet eos servos, sed amicos (Joan.
 xv, 15). Quod si superbierit Israel, audiens se esse
 primogenitum : intelligat primogenitum idcirco se
 dici, quia secundi filii significentur ex gentibus. Non
 enim appellatur unigenitus, qui excludat fratres
 caeteros ; sed primogenitus, qui monstrat et alios se-
 cuturos : et tamen juxta mysteria Scripturarum, non
 primogeniti accipiunt haereditatem, sed secundi. Pri-
 mogenitus fuit Cain, sed Abel munera placuerunt
 Deo. Primogenitus Ismael, sed Isaac accepit haeredita-
 tem. Primogenitus Esau, sed benedictionem pa-
 tris Jacob supplantator eripuit. Primogenitus Ru-
 ben, sed tamen benedictio seminis Christi transfertur
 ad Judam. Itaque illi juxta vocationis ordinem pri-
 mi fuerunt, et appellabantur caput : nos secundi qui
 dicebamur cauda, versi sumus in caput, et Dei ap-
 pellamur filii. *Quotquot enim receperunt eum, dedit*
eis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12). Nec acce-
 pimur spiritum servitutis in timore, sed spiritum
 adoptionis, in quo clamamus : Abba, Pater (Rom.
 viii, 15) : quia perfecta dilectio foras mittit timo-
 rem (I Joan. iv, 18). Melius est autem juxta Hebrai-
 cum legere, *Filios nutrivi,* quam *genui,* ne videatur
 illi dicto [At. dictum], quod in Joannis Epistola le-
 gitimus, esse contrarium : *Omnis, qui natus est ex Deo,*
non peccat (I Joan. iii, 9). Ergo isti si nati sunt ex
 Deo, quomodo peccare potuerunt : ¹² cum omnis
 qui ex Deo natus est, peccare non possit ?

(Vers. 3.) *Cognovit bos possessorem suum, et asinus*
praesepe Domini sui. Israel non cognovit, populus meus
non intellexit. Pro quo soli LXX transtulerunt : *Is-*
rael autem me non cognovit, et populus me non intel-
lexit. Ut juxta caeteros et Hebraicum, possessorem
 suum Israel non cognoverit, et praesepe Domini sui
 populus non intellexerit. Et est sensus perspicuus :
 Ego eos adoptavi in filios, et feci populum peculia-
 rem, et partem meam ac funiculum haereditatis
 meae, appellavique primogenitos ; illi autem nec hoc
 quidem fecerunt, quod bruta faciunt animalia, ut
 beneficiis vincerentur, et intelligerent pastorem ac
 nutrimum suum. Nec comparavit eos canibus, quod
 sagacissimum genus animantium est, et pro parvo
 cibo dominorum tecta defendit : sed stolidioris sen-
 sus bovi et asino, quorum alterum carpenta trahens,
 durissimas terrae glebas vertit vomere, alterum por-
 tat onera, et hominum in gradiendo laborem tempe-
 rat : unde et jumenta appellantur ab eo, quod juvenit
 homines. Potest hic locus et de Deo Patre intelligi :
 sed magis refertur ad Filium, quod non cognoverit
 eum, neque susceperit populus Israel : cujus diem
 Abraham vidit, et laetatus est : et in cujus adventum
 omnium Prophetarum vota pendebant. Qui et in Evan-
 gello ad Jerusalem loquitur : *Quoties volui con-*

excipiuntur ex utraque parte, quae Grammatici vulgo
 notant.

^c Duo mss. locuturus hic pro locutus.

^d Quasi animantia, etc. Origenistas notat : consule
 Ep. ad Avitum, de libris peri archon. MARTIAN.

^a Juxta illud, etc. Idem habet Epist. ad Marcellam
 de decem Nominibus Dei, in voce Eloin. MARTIAN.

^b Ut omnia, etc. Excepta sunt nonnulla in IM, quae
 sunt feminina, ut שמש נאשים, mulieres ; et in
 OTH, quae sunt masculina, v. g. אבות, patres ;
 שמואל, nomina, etc. MARTIAN. -- Quaedam

gregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, et noluiti (Matth. xxiii, 37)! Querimus ubi puriter legerimus bovem et asinum? In Deuteronomio scriptum est: *Non arabis in vitulo simul et asino* (Deut. xxii, 10). Et in hoc eodem locus: *Beatus qui seminavit super omnem aquam, ubi bos calcavit et asinus* (Isai. xxxiii, 20). Simul arat in bove et asino Ebion, dignus pro humilitate sensus, paupertate a nominis sui; qui sic recipit Evangelium, ut Judaicorum superstitionum, quae in umbra et imagine praecesserunt, caeremonias non relinquat. Beatus est autem qui seminavit in eloquiis Scripturarum tam veteris quam novi Instrumenti: et calcavit aquas occidentis litterae, ut metat **IB** fructum spiritus vivificantis. Bos juxta anagogen refertur ad Israel; qui Legis portavit jugum, et mundum animal est. Asinus peccatorum onere praegravatus, gentium populus accipitur, cui Dominus inquebatur: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos* (Matth. xii, 28). Pharisis ergo et Scribis non credentibus, qui habebant Legis clavem atque notitiam, et vere appellabantur Israel, id est, ^b *mens videns Deum*; credidit pars populi Judaeorum, ut una die tria millia simul crederent, et alia die quinque millia. Sapientibus quoque saeculi non recipientibus crecem Christi, indocta nationum turba suscepit. Unde et Apostolus loquebatur: *Videte vocationem vestram, fratres: quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: sed quae stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes; et quae infirma sunt mundi, elegit Deus, ut confundat fortia* (I Cor. i, 26, 27). Sed haec coacta, superior vera interpretatio est.

(Vers. 4). *Vae genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filii sceleratis: dereliquerunt Dominum: blasphemaverunt sanctum Israel: abalienati sunt retrorsum.* Hoc quod in ultimo posui: *abalienati sunt retrorsum, LXX* Interpretes non habent et pro *blasphemaverunt*, scribitur in eis, *ad iracundiam concitaverunt*: et pro *semine nequam, semen pessimum*. Quod ceteri sequentes, ^c Hebraicum **מְרִימִים** interpretati sunt, *pessimorum*: ut non tam seminis vitium sit (ne boni et mali diversa pu-

tetur esse natura) quam eorum malitia, qui voluntate propria Dominum dereliquerunt.

In principio voluminis titulus est, personam, causam, tempusque commemorans: in secundo intentos auditores facit: in tertio narrat quid locutus sit Dominus: in quarto quasi in excessibus gentem inerepat peccatricem, et populum plenum vel gravem iniquitate. Non quae alia sit gens et alius populus, ut quidam putant, sed ipse Israel, et gens appellatur et populus, et filii scelerati, sive inique: ut qui primum per beneficium filii appellati sunt Domini: postea vitio suo vocarentur filii iniquitatis; sive **IB** ut reliqui consona voce dixerunt, *filii corruptorantes*, id est [suppl. videt], *disruptorantes*, qui naturam bonum suo vitio perdidierunt. Quodque jungitur: *Blasphemaverunt sanctum Israel*, proprie de Judaeis dicitur conelamantibus: *Non habemus regem, nisi Caesarem* (Joan. xix, 15); et: *Nonne hic est fabri filius* (Matth. xiii, 55); et, *Daemonium habet, et Samaritanus est* (Joan. viii, 48). Quia igitur dereliquerunt Christum, et blasphemaverunt Sanctum Israel; ideo ab alienati sunt retrorsum, ut qui appellabantur pars et filii Dei, postea dicerentur: *Filii alieni mentis sunt mihi* (Ps. xvii, 46). Praecepit Salvator; ne apprehenso aratro, respiciamus post tergum (Luc. ix, 62), ne imitemur uxorem Lot. Unde et Apostolus extendens se in priora, posteriorum obliviscitur (Philipp. iii, 13). Quod autem dixit juxta LXX, *populo pleno peccatis* (Zach. v, 7), ostendit nullam speciem peccatorum in Israel populo non ^d fuisse. Sin autem legerimus, ut in Hebraico est, *Populo gravi iniquitate*, illius testimonii recordemur, quod iniquitas sedeat super talentum plumbi, et ex peccatoris persona dicatur in psalmo tricesimo septimo: *Elevatae sunt iniquitates mea super caput meum: Quasi onus grave ingravatae sunt super me* (Ps. xxxvii, 5). Manifesta transcurramus; ut in obscurioribus, et in his quae explanatione indigent, immoremur.

(Vers. 5). *In quo percutiam vos ultra addentes praevagationem?* Quo testimonio discimus ideo Dominum percutere delinquentes, ut percussos corrigat, et non tam poena sit, quam emendatio. Estque

^a Hebraicum **עֲבִיּוֹן** Ebion. interpretatum est egenus, quasi desiderans; quia egeno est semper desiderium. Ebion igitur haereticus merito sic dictus est pauper; cum umbras Legis, vacua et egena elementa amplecteretur, Christi jam coruscante Evangelio; et Domini nostri divinitatem non susciperet, quem purum hominem cogitabat. Eusebius lib. 3 Ecclesiast. Hist. cap. 21: *Ebionem nomine, quod ipsorum mentis et intelligentiae tenuitatem sive paupertatem declarat. MARTIAN.* — Id vero plerique eruditorum negant, ab Ebione quodam ejus haereseos auctore Ebionitas appellatos. Et facile per allusionem ad voluntariam paupertatem (siquidem **עֲבִיּוֹן** Hebraice inopem sonat) nomen adduxisse sibi videantur: Christiani ex lethali inopia, et mentis sensusque egestate denominarunt. Origenes in Philocal. τῆς πτωχείας τῆς διαβολῆς ἐπὶ τὸν πτωχόν, paupertatis suae mentis cognomines vocat. Et Euseb. Eccl. Hist. l. iii, c. 1: *Τὸ Ἐβίων ἐνέμαρος*

τὴν τῆς διαβολῆς πτωχείαν αὐτῶν ὑποβαίνοντος τινὸς γὰρ ἐπίκλην ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίων ἐνομάζεται: Ebionis nomine paupertatem mentis eorum denotante: sic enim pauper apud Hebraeos nominari solet.

^b Id est, mens videns Deum. Vulgarem Graecorum hae sequitur interpretationem, quam infra in caput xlii castigat his verbis: *Vir autem ridens Deum, non in elementis, sed in sono vocis est.* Vido de eodem nomine Quaestiones Hebraicas in Genesis. MARTIAN. — Vide quae in lib. Nomin. et in Quaest. Hebraic. in Genes. de hac etymologia diximus, quam non in elementis, sed in sono vocis positam, notat ipse Hieron. infra in cap. 44, quod et Martian. observat.

^c Hebraicum **מְרִימִים**, etc. In quamplurimis codicibus mss. scriptum est **מְרִימִים**, juxta morem antiquiorum librorum, qui scribebant mehe pro me, et michi pro mi vel mi. MARTIAN.

^d Duo mss., *populo defuisse.*

sensus : Non invenio quam plagis vestris possim adhibere medicinam : omnia membra vestra plena sunt vulnerum : nullam partem corporis quæ non sit ante percussa, reperio. Vel certe hoc modo : nullas invenio plagas, quibus vestram frangam duritiam. Quanto enim tormenta majora sunt, tanto magis crescit impietas et iniquitas, sive, ut Theodotio transtulit, *declinatio*, ut recedatis et declinetis a Domino. Quale est illud Jeremiæ : *Sine causa percussis filios vestros : disciplinam non recepistis* (Jerem. II, 50). Unde iratus loquitur per Osee : *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ ; et super virgines vestras, cum adulteraverint* (Ose. IV, 14). Et per Ezechielem : *Zelus meus recedet a te : et non irascar tibi amplius* (Ezech. XVI, 42). De quibus et **15** in Psalmis legimus : *Non est prumentum in plaga eorum ; et in laboribus hominum non sunt, nec cum hominibus flagellabuntur* (Psal. LXXII, 4, 5).

Omne caput languidum, et omne cor mœrens. Animi lætitia interdum dolorem corporis mitigat : quod si ad ægrotationem corporis accedat ægrotudo animi, duplicatur infirmitas. Inter ipsos quoque sensus, et omnia membra corporis, principalem locum obtinet caput, in quo visus et odoratus, auditus et gustus est. Cum igitur caput doluerit, omnia membra debilia sunt. Et per metaphoram docet, quod a principibus usque ad extremam plebem, a doctericibus usque ad imperitum vulgus in nullo sit sanitas : sed omnes in impietatem pari ardore consentiant.

A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas : vulnus, et livor, et plaga tumens. Servat coaptatam translationem : a pedibus usque ad verticem, id est, ab imo usque ad summum, ab extremis usque ad primos, toto confossi sunt corpore. *Vulnus, inquit, et livor et plaga tumens* : aut enim verberibus livent corpora, aut plagis tument, aut hiant vulneribus. Quærimus, cui hæc temporis coaptanda sint. Post Babylonicam captivitatem sub Zorobabel, et Ezra, ac Neemia Israel reversus est in Judæam, et antiquam recepit statam. Sub diversis quoque principibus ac regibus templum augustius fabricatum est, in tantum ut etiam externarum gentium, Lacedæmoniorum, et Atheniensium, ac Romanorum mererentur amicitias. Ergo hoc quod dicit : *Non est in eo sanitas*, ad extremam refert captivitatem : quando post Titum et Vespasianum, et ultimam eversionem Jerusalem, sub Ælio Hadriano usque ad præsens tempus nullum remedium est : impleturque quod scriptum est : *Omnes declinaverunt : simul inutiles facti sunt : Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Rom. III, 12). Quodque infertur : *non est in eo sanitas*, vel in populo intellege, vel in corpore, vel in capite.

(Vers. 6.) *Non est circumligata, nec curata medi-*

^a Id est, ab imo, etc. Manuscripti quamplures quos inspezi, legunt hoc modo : *A summo usque ad summum* ; sed novus sensus utrobique est. MARTIAN. — Cod. Palatin. quemadmodum alii penes Martian.

camine : neque fota oleo. Pro quo LXX transtulerunt : *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas.* **16** Usque hodie vulnus et livor, et plaga tumentis populi Israel non est circumligata fasciis, nec curata medicamine. Quod Aquila interpretatus est ^b *μύρωσιν*, linteola videlicet, quæ ad exsiccandam saniem, et purulentias extrahendas injiciuntur vulneribus. *Neque fota oleo* : ut eorum duritia lacrymis pœnitentiæ mollietur. Pro *fasciis*, quibus Israelis nequaquam circumligata sunt vulnera, LXX *malagma* transtulerunt. Jacet ergo confossus et contrucidatus Israel, quia interfecit medicum, qui ad curandam venerat domum Israel. Unde et in Jeremia *προσκύβεις* sub persona Babylonis loquantur Angeli : *Curavimus Babylonem, et non est sanata* (Jerem. LI, 9), urbem videlicet confusionis atque vitiorum. Et in Evangelio (Luc. 1) legimus, descendentem de Jerusalem in Jericho a latronibus vulneratum, curatumque a Samaritano : et post austeritatem vini, infusam vulneribus ejus olei mollitudinem. Ab eo ergo loco, ubi supra dixerat : *In quo percutiam vos* ; et : *omne caput languidum*, usque ad hoc quod infertur : *Non est curata medicamine, neque fota oleo*, translationis similitudo servatur, et irremediabilium descriptio vulnerum, æternam captivitatem exprimit Judæorum.

(Vers. 7.) *Terra vestra deserta : civitates vestra igne succensæ : regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate hostili.* Hæc sub Babyloniis ex parte completa sunt, incenso templo, subversa Jerusalem, quando regionem decem tribuum Samaritani possederunt, et in tantam reducta est terra repromissionis solitudinem, ut a leonibus vastaretur. Plenius autem atque perfectius quid futuram sit sub Romana captivitate describitur : quando universam Judæam Romanus vastavit exercitus, civitatesque succensæ sunt, et regionem eorum in presentiarum alieni devorant, et usque ad finem mundi perseverabit vastitas Judæorum. Possumus autem hæc tropologice de peccatoribus accipere, qui de sanctitate pristina corruerunt, postquam contrariis fuerint traditi potestatibus : quod omnia eorum bona veniant ad desertum : et prioris justitiæ Deus non recordetur : **17** et igne diaboli omnia succendantur ; et sint pabulum bestiarum, de quibus et in alio loco scriptum est : *Ne tradas bestis animam confidentem tibi* (Psal. LXXIII, 19).

(Vers. 8.) *Derelinquetur filia Sion sicut umbraculum in vinea : et sicut turgurium in cucumerario.* Quod vinea appellatus sit omnis Israel, idem in consequentibus Propheta testatur, dicens : *Vinea enim Domini subaith, domus est Israel : et homo Juda, novella plantatio atque dilecta* (Infra cap. V, 7) : et in Psalmo : *Vineam de Ægypto transtulisti : ejecisti gentes et plantasti eam* (Psal. LXXIX, 9). Hæc vinea quamdiu uberrimos attulit fructus, habuit cus-

a summo usque ad summum.

^b Palat. Latinis litteris *mososin*. Martian. *μύρωσιν*, pro *μύρωσιν*, quæ vox proprie curationem vulneris sonat.

totem Deum, de quo scribitur : *Non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel (Psal. cxx, 4)*. Postquam vero vindemiaverunt eam omnes transeantes viam ; et vastavit eam aper de silva : reliquit templum suum Dominus, iratusque consurgens ait : ^a *Surgite, abeamus hinc*; et : *Relinquetur vobis domus vestra deserta (Matth. xxiii, 38)*. Et per Jeremiam : *Reliqui domum meam : dimisi hereditatem meam. Facta est hereditas mea mihi, sicut leo in silva : dedit super me vocem suam, propterea odivi eam (Jerem. xii, 7)*. Similitudo autem vastationis Templi et Jerusalem sumpta est ab agricolis, qui quamdiu vinea uvarum plena est, ponunt custodes in unbraculis. ^b In Cucumerario quoque, quod LXX pomorum custodiam vocant, parvulæ sunt casulæ propter ardorem solis ac radios declinandos : et inde vel homines, vel bestiolas quæ insidiari solent natis frugibus, abigunt. Cum autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arenia fruticum umbracula, casulæque, recedente custode, quia non habet ultra quod servet. Ergo et omnipotens Deus dereliquit Templum, et urbem fecit esse desertam : quod non necesse est sermonibus approbare, nobis præsertim, qui videmus desertam Sion, et eversam Jerusalem, Templumque usque ad solum dirutum. Quod autem filiam Sion vocat, clementissimi parentis monstrat affectum. Nec mirum si Sion appelletur filia, cum etiam Babylon sæpissime filia nuncupetur. Omnes enim natura filii Dei sumus, sed nostro vitio alieni efficiamur. Juxta anagogen, vinea Dei et pomorum paradisi, anima nostra **I** appellari potest : cui si mens, id est, *νοῦς*, præ fuerit, habet custodem mentis Deum : sin autem vitia nos quasi quædam bestię fuerint deprædata, relinquitur a custode Deo, et omnia nostra rediguntur ad solitudinem.

Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissetis, et quasi Gomorra similes essemus. Hunc locum Paulus apostolus ad Romanos plenius disserit, scribens : *Dico ergo, numquid repulit Deus populum suum? Absit : nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam quam præscivit (Rom. xi, 1, 2)*. Et post paululum : *Sic ergo et in isto tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt (Ibid., v)*. Ex quo ostenditur, superiora quæ contra Jerusalem et Judam sermo propheticus comminatus est, non ad Babylonicæ captivitatis referenda tempus, sed ad ultimam Romanorum, quando in Apostolis salvæ factæ sunt reliquiæ populi Judæorum ;

^a *Surgite.* In Evangelio secundum Joannem, cap. 14, 31, legimus, *Surgite, eamus hinc*. Quomodo autem iratus consurrexerit, facile colligitur ex contextu ejusdem capituli, quia in eo disputavit de mundo, de quo principe mundi hujus, qui non potest spiritum Christi accipere. MARTIAN. — Sic ferme disserit in epist. 68, ad Paulinum : *Salvator ad Discipulos suos loquens, cum esset in templo, Surgite, inquit, abeamus hinc; et ad Judæos: Relinquetur vobis domus vestra deserta. Quam diu diversis tem-*

et una die crediderunt tria millia, et altera quinque millia, et in toto orbe Evangelium seminatum est. Pro Domino exercituum, quod nos, secuti Aquilam, in Latinum vertimus, in Hebræo legitur, *Dominus sabaoth*, quod LXX interpretes pro locorum qualitate dupliciter transferunt, aut *Dominum virtutum*, aut *Dominum omnipotentem*. Et quaerendum, utrum de Patre dicatur, an de Filio. Nec dubium quin illud quod in vicesimo tertio [Al. quarto] psalmo legitur : *Attolite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus sabaoth (Psal. xxiii, 7, 8)*, id est, *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ*, ad Christum referatur, qui post passionis triumphum ad cælos victor ascendit. Et in alio loco de Domino dicitur, quod rex gloriæ sit : *Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. ii, 8)*. Ergo non solum juxta Apocalypsim Joannis, et apostolum Paulum ; sed in veteri quoque Testamento, *Dominus sabaoth*, hoc est, *Omnipotens*, Christus appellatur. Si enim omnia Patris Filii sunt ; et ut ipse loquitur in Evangelio : *Data est mihi omnis potestas **I** in cælo et in terra (Matth. xxviii, 18)* ; et : *Omnia mea tua sunt, et glorificor in eis* ; cur non etiam Omnipotentis nomen referatur ad Christum : ut sicut Deus Dei, et Dominus Domini, sic Omnipotens Omnipotentis Filii sit?

(Vers. 10.) *Audite verbum Domini, principes Sodomorum : percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ.* Salvis factis reliquiis per Apostolos populi Israel, Scribas et Phariseos, et populum sacramentantem : *Crucifige, crucifige talem (Joan. xix, 6)*, propheticus sermo convertitur ; et vocat eos principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ, juxta illud quod in consequentibus legitur : *Iniquitatem suam sicut Sodoma annuntiaverunt et ostenderunt. Væ animæ eorum : quia cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes : Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis (Infra iii)*. Ergo propterea principes vocantur Sodomorum, et populus Gomorrhæ, quia cogitaverunt consilium pessimum, et alligaverunt justum, atque dixerunt, *Non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15)*. Et rursum : *Nos scimus quia Moysi locutus est Deus ; istum autem quis sit, nescimus (Joan. ix, 29)*. Simulque gloriantes in Evangelio : *Semen Abraham sumus : et nonini unquam servivimus (Joan. viii, 33)* ; audiunt a Domino Salvatore : *Si essetis filii Abraham, utique opera Abraham faceretur ; et rursum : Vos ex diabolo patre nati estis : et opera patris vestri vultis facere (Ibid., xxxix, 44)*.

poribus diæta sunt, atque alterum in cenaculo ad discipulos, alterum ad Judæos in templo : sed ex Matthæi Evangelio secundum Hebræos hic videntur recitati. In Palat. autem vobis desideratur. Vide quæ in eam epist. num. 3 observamus.

^b Istæ de casulis et vineæ custode ex Eusebii Commentariis, et quibus alia multa inferius, brevioribus tantum verbis excepta sunt.

^c Vatican. ms. et glorificabor in eis.

Tale quid et Ezechiel ad Jerusalem loquitur : *Pater A* *ius Amorrhæus, et mater tua Gethæa (Ezech. xvi, 45).* Ainat Hebræi ob duas causas interfectum Isaiam, quod principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos appellaverit, et quod Domino dicente ad Moysen : *Non poteris videre faciem meam (Exod. xxxiii, 20),* iste ausus sit dicere : *Vidi Dominum* *sedentem super thronum excelsum et elevatum (Infra vi, 1);* non considerantes quod faciem et pedes Dei, sive suos, quia in Hebræo ^b ambigue legitur, Seraphim texerint : et media tantum ejus Isaias **20** vidisse se scribat. Homo ^o igitur Dei faciem videre non potest. Angeli autem etiam minorum in Ecclesia, semper vident faciem Dei (*Matth. xviii, 10*). Et, *Nunc in speculo videmus et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem (I Cor. xiii, 12) :* quando de hominibus ^d in Angelos profecerimus, et potuerimus cum Apostolo dicere : *Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, quasi [Al. tamquam] a Domini spiritu (II Cor. iii, 18).* Licet faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura : et tunc mente cernatur quando invisibilis creditur.

(Vers. 11.) *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? plenus sum. Holocausta arietum, et adipem pinguium, et sanguinem vitulorum, et agnorum, et hircorum nolui.* Pro eo quod est, *nolui, LXX* translulerunt *nolo,* præsens tempus pro præterito. Porro juxta Hebraicum, numquam se Deus hostias Judæorum voluisse demonstrat : quod **C** *et in quadragesimo nono psalmo legimus : Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos : quoniam meæ sunt omnes feræ silvarum : jumenta*

^a Idem, *Vidi Dominum Sabaoth, sedentem, etc.*

^b Quia in Hebræo, etc. In Hebræo legitur *וַיִּרְאוּ אֵת אֱלֹהֵי וְיָרָא אֶת אֱלֹהֵי* *et ejus, et suam;* id est, possumus intelligere quod Seraphim aliis suis velaverint faciem et pedes Dei, vel faciem ac pedes suos. In affixo igitur, sive pronominis Hebræo est ambiguitas, de qua hic et infra cap. sexto loquitur Hieronymus. Vide epist. ad Damasum, de eadem Visione Isaiæ. MARTIAN.— Utrumque eorum ejus et suam interpretari potest affixum ^γ in vocibus *וַיִּרְאוּ* et *וְיָרָא*. Mox Palatin. *Et mediam tantum ejus partem Isaias vidisse, etc.*

^c S. Augustinus in Commonitorio ad Fortunatianum, seu epist. 148, hunc Hieronymi locum, quem integrum recitat ad finem usque sectionis, ita exponit ac commentatur : *In his verbis hominis Dei nulla consideranda sunt. Primum quia secundum apertissimam Domini sententiam etiam ipse sensit, tunc nos risuros faciem Dei, cum in Angelos profecerimus, id est, æquales Angelis facti fuerimus, quod erit utique in resurrectione mortuorum. Deinde apostolico testimonio satis aperuit, non exterioris, sed interioris hominis faciem intelligendam, cum videbimus facie ad faciem : de facie quippe cordis loquebatur apostolus, cum diceret, quod hinc commemoravit : Nos autem revelata facie, etc. Et quibusdam interpositis. Postremo ne quisquam ista minus intuens, minusque discernens, visibilem Deum, vel angelis, vel hominibus, cum æquales angelis facti fuerimus, sive nunc esse, sive futuram esse crederet, evidentissime quid sentiret, expressit dicens, Quod faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem*

*in montibus et bores. Cognovi omnia volatilia cæli : et pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi : meus est enim orbis terræ et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo (Psal. xlii, seqq.)? Cumque veteris Legis cæremonias respuisset, transit ad Evangelicam puritatem : et quid pro his cupiat, ostendit : Immola Deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua. Et invoca me in distributionis : et ornabo te, et honorificabis me. Omnis ergo capituli hujus continentia, usque ad eum locum ubi ait : *Judicate pupillo, defendite viduam, et venite, et disputemus :* ^o respuit sacrificia victimarum, et Evangelii obedientiam docet esse super sacrificium. Quodque intulit : *Plenus sum,* hoc sensu est accipiendum, **21** nulla re indigeo : *Domini est terra et plenitudo ejus (Psal. xxiii, 1).* Unde et nos omnes de plenitudine ejus accepimus. Potest hoc et de his accipi, qui cum Dei præcepta ^f non faciunt, donariis ^g atque muneribus Deum redimere posse se credunt : vel qui rapta per rapinam et avaritiam, altari offerunt et pauperibus.*

(Vers. 12.) *Quis enim quæsitit hæc de manibus vestris? Audiant Ebionæi, qui post passionem Christi abolitam Legem putant esse servandam. Audiant Ebionitarum socii, qui Judæis tantum et de stirpe Israelitici generis hæc custodienda decernunt. Hostiæ ergo et immolatio victimarum non principaliter a Deo quæsitæ sunt ; sed ne idolis ^h fierent : et ut de carnalibus victimis quasi per typum et imaginem ad spirituales hostias transiremus. Dicendo **C** autem se hostias non quæsisse, ostendit quia Lex spiritualis est : et omnia quæ Judæi carnaliter faciunt, a nobis impleri spiritualiter.*

(Vers. 13.) *Calcare atrium meum non apponetis.*

nulla videat creatura, et tunc mente cernatur, quando invisibilis creditur. Unde sufficienter significavit quando visus est ab hominibus per oculos corporis, tamquam ipse corporeus, non eum secundum naturæ suæ proprietatem fuisse visum, in qua tunc mente cernitur, quando invisibilis creditur. Confer, si libet, reliquum ejus Epistolæ contextum, in eumque doctorum viro- rum notas.

^d *In Angelos, etc.* Hæc videntur sapere errorem Originis quem ipse Hieronymus castigavit epist. ad Avitum : *Cumque, inquit, in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebimur rationales intelligibilesque substantias, facie ad faciem.* Itaque hoc loco profectus hominum in Angelos intelligendus est de similitudine, quando in cœlesti beatitudine erimus sicut Angeli Dei, videntes eum sicuti est. — MARTIAN.

^e Addunt Vatic. et Palat. mss., *dicit Dominus.*

^f *Non faciant.* Ita legunt mss. codices ; Editi autem, *donis variis atque muneribus.* MARTIAN.

^g Vatic. cum olim editis, *donis variis atque muneribus.*

^h *Sed ne idolis fierent.* Hoc etiam loco legimus in Editis antehac libris ; *sed ne idolis offerrentur ;* cum mss. codices constantè legant, *sed ne idolis fierent.* Quod idem sonat ac *sacrificarentur :* nam *facere, vel facere Deo,* est sacrificium offerre, ut manifestum exstat apud Auctores purioris Latinitatis. MARTIAN.— Palat. secunda manu, *offerre fierent,* antea vero quemadmodum et veteres editi *offerrentur.* oogie

Observa quod post Babyloniam vastitatem, rursus a Zorobabel Templum edificatum sit : et per multam annorum seriem in Templo sint oblata sacrificia (I Esdras, v). Ergo ultimam sub Vespasiano et Tito destructionem Templi indicat, quæ usque ad consummationem mundi perseverata est.

(Vers. 14.) *Neomenias vestras, et sabbata, et festiuitates alias non feram : iniqui sunt cæcus vestri.* Omnis conventus qui non offert hostias spirituales, nec audit illud, quod in quinquagesimo psalmo canitur : *Sacrificium Deo spiritus contribulatus : cor contritum et humiliatum Deus non spernit*, abominabilis est Deo. Et idcirco jungit et dicit : *Kalendas vestras et solemnitates vestras.* Ut non suas appellet festiuitates : sed eorum qui male his abutuntur. Quodque LXX interpretati sunt, *jejunium et otium* : possumus dicere illud jejunium recipi a Deo, quod otium bonorum operum non habet. *Odit anima mea.* Ἀνθρωπονόμος, non quod animam Deus habeat ; sed nostro loquitur affecta.

(Vers. 15.) *Facti mihi estis in satietatem : nequaquam dimittam peccata vestra.* Pro quo interpretatus est Aquila, *laboravi esultans.* Symmachus ἰκονόβου δακρύωνος, **22** quod est, *defeci miserans* ; ut ostendat se nequaquam ultra misereri : quia aliud sit seruos ad se missos occidere ; aliud Filium. Hunc sensum et in Osee propheta legimus : *Perditio tua, Israel : tantum in me auxilium tuum (Osee, xiii, 9).* Quod ita intelligitur : Peres, Israel, quia non tuo merito, sed meo tantum saluaris auxilio.

Manus vestras sanguine plenas sunt. Causam manifestat cur Deus avertat ab eis oculos suos, et multiplicatam orationem non exaudiat : quia effuderint sanguinem iusti ; et pessimi coloni hæredem ad se missum interfecerint. Unde et Salvator ad eos loquitur : *Et vos implete mensuram patrum vestrorum (Matth. xxiii, 31).* Illi enim interfecerunt missos ad se Prophetas : vos jugulate Patrisfamilias Filium. Utendum hoc testimonio et contra eos, qui cum quotidianis operibus sanguine manus plenas habeant, in oratione dies noctesque coniungunt.

(Vers. 16.) *Lavamini, mundi estote.* Pro superioribus victimis, et holocaustis, et adipe pinguium, et sanguine taurorum et hircorum : et pro thymiamate et noemeniis, sabbato, die festo atque jejuniis, kalendis et aliis solemnitatibus, Evangelii mihi placet religio : ut baptizemini in sanguine meo per lavacrum regenerationis, quod solum potest peccata dimittere. Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum cælorum (Joan. iii, 5). Ipse quoque Dominus ascendens ad Patrem : *Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eas*

^a *Deus non spernit.* Multa e contextu sacro leguntur apud Erasm. et Marlin. Victor. quæ non inveniuntur in exemplaribus manuscriptis, nec ab Hieronymo fuere recitata. Quare huiusmodi commata Scripturæ sacræ a nobis ablata sunt, tanquam addita in Hieronymianis Commentariis. Conferant, qui voluerint, vetores editiones cum hæcæ nova, et innumera inveniunt loca interpolata tam Latinis verbi-

in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19).

Auferite malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quod Joannes Baptista dicebat : *Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura ? Facite ergo fructus dignos penitentis (Matth. iii, 7 ; Luc. iii, 7) :* ut qui Christi baptismum consecutus est, auferat malum de corde suo, et quiescat agere perverse, ac postea discat bonum facere, secundum illud quod alibi præcipitur : *Declina a malo, et fac bonum (Ps. xxxvi, 27).*

Discite benefacere. Virtus ergo discenda est, nec naturæ tantum bonum sufficit ad justitiam, nisi quis erudiat congruis disciplinis (I Pet. ii, 14). Jesus quoque filius Sirach tale quid loquitur : *Desiderasti sapientiam, serua mandata, et Dominus 23 tribuet tibi eam.* Et in sequentibus idem Isaias commemorat : *Omnis qui non didicerit justitiam super terram, veritatem non faciet (Cap. xxvi, 10, sec. LXX).* Discenda est ergo justitia, et magistrorum sapientia terenda sunt limina.

(Vers. 18.) *Quærite iudicium, subvenite oppresso, iudicate pupillo, defendite viduam : et venite, et arguite me, dicit Dominus.* Victimis Judæorum evangelica mandata succedunt, et ideo pupillis ac viduis providetur, ut securi de tutela conjugum ac liberorum suorum, martyres ad bella procedant. Cum autem, inquit, hæc feceritis, arguite me, si non reddidero præmia quæ pollicitus sum. Quando autem dicit : *Quærite iudicium,* ostendit non esse omnium recte iudicare, sed eorum qui prudentes sunt. Denique et Salomon in visione per somnium, hoc a Domino postulavit, ut accepta sapientia, iuste populum iudicaret.

Si fuerint peccata vestra ut coccinum : quasi nix dealbabitur. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus : ut lana alba erunt. Ordo ^b præcipuus : non enim sufficit dixisse, *lavamini*, nisi jungat, *mundi estote* : ut post lavacrum aquæ cordis habeant puritatem. *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Mat. v, 8).* Cumque cordis habuerint puritatem, debent auferre malum de mentibus suis, non in conspectu hominum, sed in conspectu Dei, quem celare nihil potest. Quodque jungit : *Quiocumque agere perverse, illud Evangelicum sonat : Ecce sanus factus es : jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat (Joan. v, 14).* Recedens ergo a vitis, discat bonum, quæratque iudicium, oppresso subveniat, pupillum viduamque sustentet : et si hoc fecerit, tunc peccata, quæ prius in modum coccini sanguinea fuerant, dimittentur : et opera cruoris ac sanguinis, vesta Domini mutabuntur, quæ de agni confecta est vellera, quem se-

culis, quam Græcis interpretamentis, sive Græcarum interpretationum verbis atque commatibus. MARTIAN.—Idem et Vatic., non *despicis*.

^b Vox præcipuus hic nihil est. Ex toto autem contextu ac Hieronymi mente rescribi velim præposterus. Familiaris hæc est S. Doctori dicendi formula.

quantur in Apocalypsi (Cap. v), qui virginitatis candore resplendent.

(Vers. 19, 26.) *Si volueritis, et audieritis, bona terrae comedetis : si nolueritis, et non audieritis* (sive ut in Hebræo habet) *et me ad iracundiam provocaveritis, gladius devorabit vos. Quia os Domini locutum est.* **24** Liberum servat arbitrium, ^b ut in utramque partem non ex præjudicio Dei, sed ex meritis singulorum, vel poena, vel præmium sit. Bona autem terræ ista puto dici, de quibus in psalmo legimus : *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Ps. xxvi, 13) ; et : *Boni miles, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 5). Vel certe quia Judæis loquebatur, qui necdum poterant capere spiritualia, pollicetur eis bona presentis sæculi, ut saltem presentibus invitati faciant quæ præcepta sunt. Et quia noluerunt audire : sed

contrario provocaverunt ad iracundiam Sanctum Israel : propterea eos gladius devoravit, id est, Romanus delevit exercitus. Et hæc, inquit, omnia fiunt : *quia os Domini locutum est.* Cujus sententia, permanentibus hominum peccatis, non potest immutari.

(Vers. 21.) *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii : justitia requievit in ea : nunc autem homicida.* ^a Verbum Hebraicum **JALIN** (יָלִין), pro quo LXX transtulerunt, *dormivit* ; et *requievit*, et *requiescet*, id est, et præteritum et futurum tempus significat. Unde et Aquila et Theodotus quasi de futuro dicunt. Miratur autem Prophetico spiritu, quod civitas quæ quondam fidelis fuit, vel fidelium receptaculum, subito facta sit meretrix. Quod quidem et in Isaia temporibus intelligi potest : sed plenius refertur ad passionem Christi, quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Ps. xlii, 3). Et quamquam in Hebraico non habeatur *Sion* : tamen LXX, ut sensum manifestiorem facerent, addiderunt. *Sion* autem mons est, in quo Jerusalem urbs condita est : quæ postquam capta est a David, appellata est civitas David. Nec ambigo fuisse in ea sanctos viros, quando tabernaculum Dei habuit, et postea Templum ædificatum est : quando Nathan et Gad ^d prophetaverunt : et super choros (qui in libro Dierum plenius describuntur) Asaph, et Idithum, et Eman, et filii Chore constituti sunt, ut paulatim a sacrificiis victimarum ad laudes Domini transiret religio (I Par. xv). Civitas ergo fidelium, quæ prius

plena est homicidis : qui interfecerunt **25** prophetas, et ipsum Dominum Salvatorem. Fornicationem autem Jerusalem, quomodo divaricaverit erura sua omni transeunti, sub nomine *Uoliba* Ezechiel prosequitur : quæ interpretatur, *tabernaculum meum in ea* : quod nunc aliis verbis dicitur *justitia requievit in ea*. Pro justitia in Hebræo scriptum est ^e **SEDËC** (סֵדֶק), quod justum magis sonat quam justitiam : ut intelligamus prius in ea Dominum commoratum, de quo sibi dicitur : *Justus autem quid fecit? Dominus in templo sancto suo : Dominus in celo sedes ejus* (Ps. x, 5). Quæ omnia possumus secundum Anagogen referre ad animam sancti quondam viri, in qua prius Dei justitia commemorata est, si postea peccaverit, et pro hospite Deo, homicidæ dæmones in ea fuerint commorati.

(Vers. 22.) *Argentum tuum versum est in scorium.* Ad civitatem loquitur Sion, in qua prius requievit justitia : quod argentum illius, doctrina videlicet Scripturarum, de qua in Psalmis legimus : *Eloquia Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum* (Psal. xi, 7), versum sit in scorium, quod Hebraice dicitur **SACIM** (סֵדִים) : rubigo videlicet metallorum, sive purgamenta et sordes, quæ igne excoquantur, ut quia argentum nominaverat, servet metaphoram. Potest autem et hoc dici, quod justii et sancti viri qui prius in urbe verati sunt, postea in sordes versi sint peccatorum.

Caupones tui miscent vinum aqua. Pro quo Symmachus transtulit, *Vinum tuum mixtum est aqua.* Et est sensus : Lex Dei pura atque sincera, et (ut ita dicam) mera veritate subnixta [At. subnexa] (Matth. xv), violata est traditionibus Pharisæorum : quod Dominus in Evangelio plenius docet, omisisse eos legem Dei, et sequi mandata hominum. Omnisque doctor qui austeritatem Scripturæ per quam potest audientes corrigere, verit ad gratiam : et ita loquitur, ut non corrigat, sed delectet, audientes : vinum sanctarum Scripturarum violat, atque corrumpit sensu suo. Hæretici quoque Evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt caupones pessimi, facientes de vino aquam, **26** cum e contrario Dominus noster aquas in vinum verterit (Joan. ii), et tale vinum quod miretur architrinclinus : quale et regina Saba in Salomonis est mirata convivio, pincernas ejus et ministros vini, sua voce col-

^a Martian. *Et me provocaveris ad iracundiam.*

^b Legendam videatur, postposita ut vocula : *Liberrimum servat arbitrium in utramque partem, ut non ex præjudicio, etc.*

^c Verbum Hebraicum **JALIN**, etc. Hoc quoque doceat nos Hebræi Grammatici, noster præsertim Thomas Dufour, cap. 10 de Syntaxi : *Et universim, inquit, loquendo, specialim in Matris, præteritum et futurum pro se invicem sæpe sumuntur in sententiis universalibus, nec præcisè determinatis ad tempus : quæ phrasis minus bene intellecta, miram diversitatis umbram exhibet, inter Textum et Vulgatam edit. præsertim in Psalmis.*

MARTIAN.

^d Vatic. cum Palat., *Nathan et Gad prophetæ vane-*

runt.

^e *Sedec.* Difficile concedent Hieronymo Hebræi bodiæni atque Hebraizantes, **SEDËC** *sedec* magis justum sonare quam justitiam. At si meminerint tempore S. Doctoris nomen *sedec* scriptum forte cum *jod* otioso ad hunc modum **SEDËC**, peruegare non poterunt veram esse Hieronymi sententiam, qui quod hodie legimus *sadic*, legere potuit *sedec* : præsertim cum alibi statuerit vocem **SEDËC**, promissus lecitari *Salim* et *Salim*. MARTIANUS, ut Hieronymi sententiæ suppetias ferat, scriptum olim putat cum *jod* otioso **SEDËC** *sadic*, quod *sedec* legi poterit.

laudans (II Paral. 12). Sed et Ecclesiastes ministeria vini, atque convivii sui, mystico sermone describit (Eccles. 10). Unde pro vino Aquila, ^a συμπόσιον, id est, convivium interpretatus est quod apud Græcos ἀπό τοῦ πότου, apud nos a convictu rectius appellatur.

(Vers. 23.) *Principes tui inobedientes, socii furum.* Pro ^b inobedientibus, Aquila, *recedentes*: Symmachus, *declinantes*, interpretatus est. Principes autem Scribas et Phariseos vocat, qui a Domino recedentes, immo veritatis semitam relinquentes, perverso ambulaverunt itinere, et socii fuerunt proditoris forisque Judæ. Quod quidem et nos cavere debemus, ne accipientes ab hominibus sæcull muneris, qui per rapinas miserorumque lacrymas divitias congregant, non [Al. ne] tam ipsi fures, quam socii furum appellemur: dicaturque nobis, *Videbas furem, et currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas* (Ps. 119, 18).

Omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. In catalogo vitiorum numerantur etiam hi qui diligunt munera. Non dixit, qui accipiant: hoc enim sæpe necessitate fit; sed qui non putant amicos, nisi a quibus dona perciperint: nec os considerant amicorum, sed manus: et eos sanctos judicant, quorum exhaustiunt marsupium: de quibus et Ecclesiastes loquitur: *Qui diligit pecuniam, non implebitur pecunia* (Eccles. 7, 9). Istiusmodi sequuntur retributiones, ut laudent eos a quibus aliquid acceperint, vel certe nulli quidpiam tribuant, nisi a quo se recepturos putaverint. Pro retributionibus, Symmachus, *vicissitudines*, vel ultiones, interpretatus est, ut hi quoque in culpasint, qui reddunt malum pro malo, et dentem pro dente, oculum pro oculo (Exod. 21); et non imitantur illud Davidicum: *Si reddidi retribuētibus mihi mala* (Psal. 71, 8); et Jeremiæ de justo dicentis: *Dabit percutienti se maxillam suam, saturabitur opprobriis* (Thren. 3, 30): ut impleat Evangelicum virum, cui dicitur: *Qui te percuterit in maxillam, præbe ei et alteram* (Matth. 5, 39).

(Vers. 24.) *Propter hoc ait Dominus exercituum, fortis Israel:* Pro fortis Israel, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX, nescio quid volentes posuerunt: ^c *Væ sortes Israel*; quod nos sic edisserere possumus, ut dicamus, principes ^d quoque corripi, atque robustos, de quibus scriptum est: *Potentius poterit tormenta patientur* (Sap. 6, 7); et: *Cui plus*

^a Pro συμπόσιον legendum hic πότον, Drusius conjecterat, reititibus mss. ipsoque Hieronymo, qui convivium interpretatur.

^b Vatican. Pro inobedientes: tum Palatin., Aquila *recedentes*.

^c *Væ sortes Israel.* Multa Græca verba ac commata sustulimus e Commentariis Hieronymi, quia ipse horum verborum nequaquam meminit, uti fidem nobis faciunt omnes mss. codices, qui constanti perpetuoque consensu retinent ubique voces Græcas ab Hieronymo recitatas; cum cæteras addititias adjiciant, ut hoc loco, *ὡς αἱ οἱ ἰσχυροὶ Ἰσραὴλ*. Hæc præmonitus Læctor animadversione non requirat. Notas nostras in consequentia Græca additamenta, quæ sunt copiosissima.

MARTIAN.

datur, plus exigetur ab eo (Luc. 12, 48). Abutimurque hoc testimonio, si quando opus fuerit adversum Ecclesie principes, qui suam destruunt operibus dignitatem.

Hæc consolabor super hostibus meis, et vindicabor de inimicis meis. Rursum et in hoc, quod in Hebraico non habetur, ponuntur LXX, *Non cessavit enim furor meus contra inimicos meos.* Corripit autem Scribas et Phariseos, de quibus et in Evangelio loquitur: *Væ vobis, Scribæ et Pharisæi* (Matth. 23, 13 seqq). Et in alio loco: *Generatio adultera et perversa signum querit: et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophætæ* (Matth. 12, 39). Plangit autem clementissimus pater principes delinquentes et hostes suos vocat, et inimicos appellat, quod pereant, eo quod nolint agere penitentiam, quod se venientem non susceperint. Appropinquans enim Jerusalem, flevit, et dixit: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos, et noluiti* (Matth. 23, 37)! Consolatio ergo Dei super hostibus ejus et inimicis est: ut qui non senserunt beneficia, suppliciiis corrigantur.

(Vers. 25.) *Et convertiam manum meam ad te; et excoquam ad purum scoriæ tuam, et auferam omne stannum tuum.* Pro scoriæ, quod interpretatus est ^e Symmachus, Aquila στίμυλα, id est, vinacia. Theodotio γεγραμῆδες, id est, acinum væ interpretatus est: soli LXX, *incredulos vel inobedientes*, sensum magis quam verba vertentes. Quia enim supra dixerat: *Argentum tuum versum est in scoriæ*, nunc servat metaphoram, ut convertat super eam, id est, extendat manum suam ad puniendum, atque purgandum, et excoquat omnes ²⁸ sordes, ac vitia peccatorum: ut separato stanno, purum argentum remaneat, quod absque igne fieri non potest: per quod significat eos passuros esse tormenta. Legimus et in Malachia de Domino: *Ipsa egredietur quasi ignis conficatorii, et quasi herba fullonum et sedebit confans, et emundans sicut argentum et aurum: et emundabit filios Levi* (Malach. 3, 2, 3); ut postquam mundati fuerint, dicatur de eis: *Et erunt Domino offerentes victimas in justitia.* Ezechiel quoque omnem domum Israel, ære, et ferro, et plumbo, et stanno dicit esse commixtam, et postea purgandam: ut postquam purgata fuerit, cognoscat. quia ipse sit Dominus (Ezech. 32, 18). Sed et in

^d Tres mss., *principes quosque corripit.*

^e Corrupte Martianus, nullaque addita interpolationis nota, interpretatus est Symmachus et Aquila, etc. ut στωρίων, quod Symmachi est, hic nec Symmachio revera, nec Aquilæ tribueretur: quæ fuit doctis viis erroris causa. Nos et vocula ad Palatin. fidem sublata, senum ad Hieronymi mentem exegimus. Eusebius in hunc locum: *Διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται, καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὴν στωρίων σου κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλῳ (leg. Θεοδοτιανῶν). καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὸ γεγραμῆδες σου. Propterea iuxta Symmachum dicitur, Et excoquam ad purum scoriæ tuam: juxta Theodotionem vero, Et excoquam ad purum acinum tuum.*

Evangelio sub alia metaphora idem sensus ostenditur : *Cujus ventilabrum in manu ejus, et purgabit [Al. mundabit] aream suam, et mundabit [Al. purgabit] triticum, et congregabit frumentum in horrea : paleas autem comburet igni inextinguibili (Matth. m, 12).*

(Vers. 26.) *Et restituum judices tuos, ut fuerunt prius et consiliarios tuos sicut antiquitus.* In civitate fidei Sion, quæ postea facta est meretrix ; et pro judio, sive justitia, habitaverunt in ea homicidæ. Ideo Dominus convertit manum suam, ut excoquat eam ad purum et auferat omne stannum ejus, et restituat judices illius, sicut fuerunt a principio, et consiliarios sicut antiquitus. Judices priores fuerunt Moses, et Jesus filius Nave, et cæteri a quibus etiam liber Scripturæ sanctæ nomen accepit : et postea David et alii justi reges. Restituet ergo Judicum similitudinem : vel post captivitatem Babylonicam, ut Judæi voluit, Zorobabel, Esdras, et Neemiam et cæteros principes, qui usque ad Hircanum populo præfuerunt, cui Herodes successit in regnum : vel certe varius et rectius, Apostolos, et qui per Apostolos crediderunt, Ecclesiarumque principes constituti sunt, sicut in principio hujus a diximus visionis, quod et comminatio et repromissio pertineat ad tempus Dominicæ passionis, et ad fidem, quæ post passionem ejus fundavit Ecclesiam.

Post hæc vocaberis civitas justæ, urbs fidelis. 26 Hæc perspicue de Ecclesia, quæ in Dominum creditura est tam de Judæis, quam de gentibus, propheticus sermo complectitur. Urbs autem justæ, hoc est, Domini Salvatoris, sive ipsa justa vocabitur, de qua dictum est : *Non potest civitas abscondi supra montem posita (Matth. v, 14).* b Fidelem quoque appellans, vel metropolim juxta LXX ostendit ab his esse appellandam, qui in Domino credituri sunt.

(Vers. 27-29.) *Sion in judicio redimetur, et reducent eam in justitiam, et conteret scelestos et peccatores simul ; et qui dereliquerunt Dominum, consumerunt ; confundentur enim ab idolis, quibus sacrificaverunt, et erubescetis super hortis, quos elegeratis.* Non omnes redimentur, nec omnes salvi fiunt, sed reliquæ, de quibus et supra dictum est. Reducentur autem in justitia, cum scelerati et peccatores contriti fuerint, et qui Dominum reliquere, consumpti. Comque salvati fuerint, confundentur qui idolis prius sacrificaverant : et erubescet in hortis, quos elegerant. Significat autem loca luxuriæ, lucos et nemora.

(Vers. 30.) *Erant enim quasi terebinthus defluen-*

a *Diximus visionis.* Advertat curiosus ac studiosus Scripturarum indagator, priorem visionem ab Hieronymo vocatum primum Isaie capitulum, sicut et secundum, visionem secundam. Vide infra Commentarios in 1 vers. capitis II MARTIAN.

b *Intriserunt hic duo mss. Vatican. et Palatin. Si ita est.*

c *Et conteret, etc.* Omittuntur in mss. codicibus verba sacri contextus : *Et conteret scelestos et usque ad Erunt enim.* Ea tamen verba ex editis retinemus,

tibus foliis ; et velut hortus, sive paradisus, sine aqua.

Usque hodie Judæi legentes Scripturas sanctas, terebinthus sunt, sive quercus, ut interpretatus est Symmachus. Et juxta Evangelium (Matth. xxi), ficus quæ aruit, in qua cum Dominus poma quæsisset, et non invenisset, æterna ei ariditate maledixit. Sed et ipsa folia et poma verborum nunc apud eos esse cessarunt : hortus quoque irriguus, id est, scientia Scripturarum, sive paradisus diversarum arborum, qui absque gratia spirituali est, nec olera quidem affert, de quibus Apostolus loquitur : *Qui infirmus est, olera manducet (Rom. xiv, 2) ; et siccatis radicibus, omnis viror in ariditatem versus est, ac squalorem.*

(Vers. 31.) *Et erit fortitudo vestra ut favilla stupæ.* Pro favilla, κροτίγγα interpretatus est Symmachus : quando supra peccitur, et quidquid sordium habet, projicitur. Omnis igitur fortitudo et superbia peccatorum et sceleratorum Israel, qui dereliquerunt Dominum, et idcirco consumpti sunt : et sacrificaverunt idolis, et erubescet in hortis, 30 quos elegerunt ; redigentur in purgamenta stupæ, quæ Levi vorantur incendio. Sequitur enim : *Et opus ejus, id est, fortitudinis vestræ, sive idololatriæ, in qua erraveratis, parvula scintilla consumerit.*

Et succendetur utrumque simul : et non erit qui extinguat. Et scientia videlicet Judæorum, et omnia opera quæ faciunt, sive et idolum et Jerusalem, in qua idolum fuit : et succendente Domino, nullus extinguere poterit. Quæ omnia de contrariis quoque dogmatibus accipere possumus : quod et magistri et discipuli pariter pereant, et omne opus eorum ignis pabulum sit.

(Cap. II. — Vers. 1.) *Verbum quod vidit Isaïas, filius Amos super Judam et Jerusalem.* Et in priori Visione, quam jam exposuimus, ubi LXX interpretati sunt, *quam vidit contra d Judam et contra Jerusalem,* in Hebraicò e scriptum est AL JUDA UJERUSALEM (על ידודה וירושלם) : et in hac quæ secunda est, in Hebraico similiter continetur. Et miror cur LXX Interpretes in illa dixerint, *contra Judam et Jerusalem,* et in hac de *Judæa et de Jerusalem ;* ni forte quia ibi appellatur gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniquitatis, et principes Sodomorum, ac populus Gomorhæ, et civitas meretrix, et cætera istiusmodi, sensum magis quam verbum interpretati sunt : et hic quia statim prospera promittuntur : *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summitate montium,* non contra Judæam et Jerusalem, sed de Judæa et Jerusalem prophetiam intellexerunt : cum et

quia Hieronymus eadem illustrat suis Commentariis. MARTIAN. — Quæ hinc subsequuntur, *et conteret scelestos, etc.* ad finem usque sacri contextus, neque in nostris mss. neque in his, quibus usus est MARTIAN. inveniantur.

d *Palat. nonnihil rectius, Judah Ujrusalaim.*

e *Scriptum est, etc.* Sic legunt exemplaria mss. quæ aspirationem habent ante Ujerusalem, nempe Ujerusalem ; more, ut jam diximus, veterum librorum.

in illa legerimus post conminationem prospera: *Restituum iudices tuos, ut fuerunt prius, et consiliarios tuos sicut antiquitus: post hæc vocaberis civitas iusti, urbs fidelis*; et in ista, post prospera, truculenta sit conminatio. *Ecce dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem et ab Juda validum et fortem, omne robur panis, et omne robur aquæ, et reliqua.* Ergo juxta Hebræicum et in illa visione, et in isto sermone, quem vidit Isaias, filius Amos, de Juda et Jerusalem intelligendum est: non contra Judam et Jerusalem: vel pro Juda et Jerusalem, ut Symmachus transtulit: sed absolute, de **31** Juda et Jerusalem, in quo possunt et læta et tristia contineri. Et hoc considerandum, quia ibi visionem videat; hic Verbum, quod erat in principio apud Deum: et in illa Judæis conminans ad gentium veniat salutem; in ista a gentium salute incipiens, punito Israel, ex utraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam congreget.

(Vers. 2.) *Et erit in novissimis diebus preparatus mons domus Domini in vertice montium.* Novissimos dies et in Genesi legimus, quod, vocante Jacob filios suos atque dicente: *Venite ut annuntiem vobis quid futurum sit in novissimis diebus* (Gen. XLIX, 1); postea ad Judam, de cujus semine ortus est Christus, dixerit: *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est: et ipse erit exspectatio gentium.* In his novissimis diebus erit hora novissima, de qua Joannes Apostolus loquitur: *Filioli mei, novissima hora est* (II Joan. 1, 18); in qua abscisus lapis de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et replevit omnem terram: a quo princeps Tyri in Ezechiele dicitur vulneratus (Ezech. VIII, 16, secundum LXX). Hic mons in domo Domini est, quam Propheta suspirat, dicens: *Unum petivi a Domino, hoc requiram: ut inhabitem in domo Domini, omnes dies vitæ meæ* (Ps. xxvi, 4); et de qua Paulus scribit ad Timotheum: *Sin autem tardavero, ut scias quomodo te oporteat conversari in domo Dei, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis* (I Tim. III, 15). Hæc domus ædificata est super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, qui et ipsi montes sunt, quasi imitatores Christi (Ephes. II). De hac domo ^b Jerusalem Ps. lxxviii conelamat dicens: *Qui confidunt in Domino sicut mons Sion, non commovebitur in æternum, qui habitat in Jerusalem. Montes in circuitu ejus: et Dominus in circuitu populi sui* (Psal. cxlvi, 1). Unde et super unum montium Christus fundat Ecclesiam, et loquitur ad eum: *Tu es Petrus, et super*

^a Unum petivi, etc. Hoc modo legit sæpius in Commentariis suis, quamvis in translatione Scripturarum feminino genere dixerit, *unam petivi a Domino, hanc requiram.* De hac vero lectionis varietate ita disputat in caput VII Ecclesiastæ: *Pro eo autem quod supra sermonem Hebræum interpretantes, dicimus: Unam ad unum.... apertius interpretatus est Symmachus, unum ad unum.... Quod enim nos soleamus absolute et neutraliter appellare, in est, hoc quæsi, istud volui invenire; Hebræi feminino genere pronuntiant, sicut in psalmo: Unam petii a Domino, hanc requiram; pro eo quod est, unum.*

MARTIAN.

A hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: et portæ inferi non prævalent adversus eam (Math. xvi, 18). Simile quid ad desiderantem animam suam, et impatienter domum Dei videre cupientem, sanctus loquitur: *Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me* (Psal. xli, 6)? Et iterum: *Hæc recordatus sum et effudi in me animam meam: quoniam pertransibo in locum 32 tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei: in voce exultationis et confessionis sonus epulantium* (Ibid., 5). LXX, *Manifestum montem Domini, et domum Dei super capita montium, transtulerunt.* Quod testimonium eisdem verbis et Michæas propheta posuit: quæ in suo loco exposui (Mich. 1).

Et elevabitur super colles. Qui in capitibus montium ostensus est et paratus, iste super colles elevabitur. De quibus montibus et collibus et in Cantico canticorum sponsa loquitur: *Vox fratruelis mei: ecce hic venit saliens super montes, transiliens colles: similis est fratruelis meus caprea vel hinnulo cervorum in montibus Bethel* (Cant. II, 8, 9).

Et fluent ad eum omnes gentes: et ibunt populi multi. Omnes enim gentes servient ei, cui dictum est: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. II, 8): ut serviant ei juxta Sophoniam sub jugo uno, de quibus idem propheta testatur: *Ex finibus fluviorum Æthiopicæ afferent tibi hostias* (Soph. III, 10). Et in septagesimo primo psalmo legimus: *In conspectu ejus procident Æthiopes* (Psal. LXXI, 9). In nomine enim Jesu omne genua flectetur, cælestium, terrestrium, et infernorum (Philipp. II).

(Vers. 3.) *Et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob: et docebit nos vias suas: et ambulabimus in semitis ejus.* Gentes et populi nequaquam propria salute contenti, se mutuo hortabantur, et dicent: *Venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob.* De quibus supra diximus, qui sit mons Domini præparatus et quæ domus Domini super verticem montium. Domus autem Domini dicitur domus Dei Jacob, ut recipiamus vetus Instrumentum, et non secundum Manichæum aliam extra domum Dei Jacob quæramus domum. Cum autem fuerimus in domo Dei Jacob, tunc docebit nos vias suas, per quas gradiamur ad eum, et ^d ambulabimus in semitis ejus, quas ^e tribuerunt et alii. Denique et Jesus ascendens in montem, docebat discipulos suos octo beatitudines, et cætera quæ Evangelicus sermo complectitur (Luc. VI). Prius

— Vatic. unam petivi, et mox hanc requiram. Martian. quoque, qui unum et hanc retinuit, S. Doctoris testimonium laudat in cap. VII Eccles. *Quod nos soleamus absolute, et neutraliter appellare, id est, hoc quæsi, istud volui invenire; Hebræi feminino genere pronuntiant, sicut in psalmo: Unam petii a Domino, hanc requiram, pro eo quod est, unum.*

^b Idem, de hac domo, et Jerusalem.

^c Omnino rescribi velim triverunt pro cribuerunt, quod hic nihil est, tametsi in editis æque ac miss. legatur.

ergo discendæ sunt viæ Domini; et postea ambulandum in semitis ejus.

Quia de Sion erit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Omnes gentes et populi multi, **33** idcirco se mutuo hortabuntur et dicent: Venite, uicendamus ad montem Domini, et cætera quæ sequuntur: Quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem: nequaquam de Sinai, et de solitudine, et de monte Oreb: sed de monte Sion, in quo ædificata est Jerusalem: et de Jerusalem, in qua Templum est et religio Dei. Legimus quod sæpe Dominus docuerit in Templo (*Matth. 13*): et quod non oportuerit mori Prophetam extra Jerusalem: et supra verbum et legem pariter nominata. Verbum principes jubentur audire: legem populus auribus percipere. Qui enim prius legem fecerit, postea venit ad sermonem Dei. Sed et in Jerusalem primum fundata Ecclesia totius orbis Ecclesias seminavit. Et hoc dicendum quod quicumque in specula et in visione pacis fuerit, in hoc et lex et verbum Domini constitutum sit. Et pæhre non dixit: in Sion et in Jerusalem erit, et manebit verbum et lex Domini; sed egredietur, ut de illo fonte omnes nationes doctrina Dei significet irrigandas.

Et judicabit gentes, et arguet populos multos. Ergo et inter gentes ^a judicandum est: nec omnes increduli pari sententia condemnandi, sed pro diversitate meritorum diversa passuri sunt. Postquam autem judicaverit gentes, tunc arguet populos multos, sive ut LXX transtulerunt, *populum multum*. Et nota ordinem: gentes judicabuntur, quia credituræ sunt: *Qui enim non credit, jam judicatus est* (*Joan. III, 18*). Populus autem multus, qui intelligitur Israel, nequaquam judicabitur, sed arguetur, quia ad se missum Filium Dei non receperit.

(Vers. 4.) *Et confabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces*. Omne bellandi studium vertetur ad pacem, et pro discordia erit in toto orbe concordia. Gladii mutabuntur in vomeres, et lanceæ in falces, ut omissis furoribus bellandi, agriculturæ serviant, et uberrimas falcibus messes secent. Quod quidem et spiritualiter intelligi potest, quando omnis duritia cordis nostri Christi vomere frangitur, et eradicantur spinæ vitiorum, ut sementis sermonis Dei crescat in fruges: et postea labores manuum nostrarum manducemus, quando *venientes venient in*

^a Vatic. cum Palat., *inter gentes et gentes judicandum est*.

^b Videtur ex Tertulliano accepisse, qui cap. 8 lib. advers. Judæos ortum Salvatoris his definit: *Cleopatra contregnabit Augusto annos tredecim: post Cleopatram Augustus alii annis 43, nam omnes anni imperii Augusti fuerunt anni 56. Videmus autem quorsum quadragesimo et primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatrarum imperavit, nascitur Christus.*

— *Quadragesimo primo, etc.* Eo tempore altissima pace genus hominum fruebatur; Jani enim templum paulo ante abseraverat Augustus, ut testatur Suetonius in Augusto cap. 22: *Janum Quirinum, inquit, seruet atque iterum a condita Urbe memoriam ante suam riantum, in multo brevioris temporis spatio, terra marique pace parva, ter clausit*. Videndus etiam Euseb.

exultatione, portantes manipulos suos (*Psal. cixv, 6*).

34 *Non levabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad prælium*. Veteres revolvamus historias, et inveniemus usque ad vicesimum ^b octavum annum Cæsaris Augusti (cujus quadragesimo primo anno Christus natus est in Judæa) in toto orbe terrarum fuisse discordiam, et singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio præliandi, ita ut cæderent et cæderentur. Orto autem Domino Salvatore, quando sub Præsidente Syriæ Cyriaco prima est in orbe terrarum facta descriptio, et Evangelicæ doctrinæ pax Romani imperii [*Sup. pace*] præparata; tunc omnia bella cessaverunt, et nequaquam per oppida et vicos exercebantur ad prælia; sed ad agrorum cultum, militibus tantum legionibusque Romanis contra barbaras nationes bellandi studio delegato: quando impletus est Angelorum ille concentus: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc. II, 14*); et in diebus ejus orta est justitia et multitudo pacis.

(Vers. 5, 6.) *Domus Jacob venite, et ambulemus in lumine Domini: projecisti enim populum tuum domum Jacob*. Post vocationem gentium, et ostensionem montis Domini super verticem montium, ad populum suum, id est, populum Judæorum, qui appellatur domus Jacob, Propheta convertitur, et hortatur eos, ut qui in tenebris verantur erroris, lumen suscipiant veritatis, et ambulent in lumine Domini. Et quodammodo illud Davidicum canit: *Accedite ad eum, et illuminamini: et facies vestrarum non confundentur* (*Ps. xxxiii, 6*). Omnis enim qui operatur malum, odit lumen, et non venit ad lucem, ne opera ejus arguantur. Vos autem domus Jacob, domus populi mei, venite mecum, et pariter ambulemus in lumine Domini: recipiamus Evangelium Christi, illuminemur ab eo qui dicit: *Ego sum lux mundi* (*Joan. viii, 12*). Cumque hoc locutus fuisset ad populum Judæorum, cernens impenitens cor eorum, et animam incredulitate durissimam, facit apostropham ad Dominum, et dicit: *Ideo eos hortor, ut ad te veniant, et mecum tuo lumine perfruantur, quia pro merito peccatorum suorum reliquisti populum tuum, domum quondam Jacob*.

(Vers. 7.) *Quia repleti sunt olim, et augures habuerunt, 35 ut Philisthim*. Pro *Philisthim* semper ^d LXX *alienigenas* interpretati sunt, nomen com-

Præp. Evangel. lib. I, cap. 4; Oros. lib. vi, cap. 22, et lib. vii, cap. 5. Animadversione porro hunc locum Hieronymi indigere docet Jos. Scaliger in *Chronologica Encheiridion*, pag. 161. At non video hallucinationem; quia dixerit Hieronymus, usque ad annum Augusti 28, in toto terrarum orbe fuisse discordiam. Neque vero ibi loquitur de Actinica victoriæ, aut de consulatu Augusti: sed indicat solummodo non multo ante ortum Christi bella omnia cessavisse ac Dominum Jesum natum fuisse anno 41 imperii ejusdem Augusti. Quod veteris Ecclesiæ uno consensu firmatum est. MARTIAN.

^c Idem ms. et *super terram pax in hominibus, etc.* Cæterum confer Eusebio-Hieronymianum *Chronicon* ad annum Augusti 42, qui Christi est primus.

^d LXX *alienigenas, etc.* Multas ineptias de hoc loco

inune pro proprio, quæ est hodie gens Palæstinorum, quasi Philistinorum, quia P litteram sermo Hebraicus non habet; sed pro ea PH Græco utitur. Unde illud quod in Psalmis dicitur, cum enumeratione gentium cæterarum: *Mihi alienigenæ subditi sunt* (Psal. LIX, 10), non omnes exteræ nationes, sed proprie Palæstinos significat. Redditque causas quare projecit Deus populum suum domum Jacob: quia repleti sunt, inquit, ut fuerunt in principio, auguribus, ^a et ominibus, cunctisque sordibus idololatriæ. Non attendenda ^b omnia nec auguria, Mose scribente, cognoscimus, quæ habuerunt gentes, quas eiecit Dominus a facie Israel, Chananzæorum, Amorrhæorum, et Chethæorum. Hunc locum Ecclesiæ tractatores aliter, atque aliter edisserunt. Quidam enim volunt hoc significari, quod projecto populo Judæorum, ingressus sit terram quondam repromissionis Romanus exercitus; et eiectionis Judæis, habitaverint in Judæa alienigenæ, qui de toto orbe diversarum gentium accollæ sunt, adducti a Tito, et Vespasiano, et Hadriano, cæterisque principibus. Alii autem putant hoc non pertinere ad Romana tempora, sed ad superiora, priusquam a Babyloniis vastarentur, quod sub impiis regibus ^c fuisse narrantur, et a Domino derelicti sunt.

Et pueris alienis adhæserunt. Pro quo LXX translatorum: *Et filii multi alienigenæ nati sunt eis.* Symmachus: *Et cum filiis alienis applauserunt.* Pro quo scriptum est in Hebraico *יִשְׂרָאֵל (יְפִיט)*, quod Hebræi interpretantur, *ισχυρώδων*, et nos vertimus, *adhæserunt*, ut vitiorum in gente Judæa C turpitudine monstretur. Intantum autem Græci, et Romani hoc quondam vitio laboraverunt, ut et clarissimi philosophorum Græciæ haberent ^d publice concubinos: et Adrianus philosophiæ artibus eru-

essunt hodierni Critici, qui ex illo docere nos volunt in libro Nominum Hebraicorum abjiciendam litteram F, ac pro ea usurpandum Græcum PH, φ; non attendentes Hieronymum in libro jam dicto recutum fuisse ordinem Latinorum elementorum, atque litteras F et PH promiscue accepisse. MARTIAN.

— Vide quæ de P littera tum alibi, tum ad Nominum librum diximus.

^a Et ominibus. Pro voce ominibus, editi antea libri legunt somniis, contra consensum mss. codicum.

MARTIAN.

^b Vatic. somnia, quod nomen veteres editi libri et supra pro ominibus præferunt.

^c Duo mss., fecisse narrantur.

^d Habent publice, etc. Huc refer quæ de Xenocrate et de Sorrate habet ipse Hieronymus in cap. 1 Osee. De Adriano autem hæc leguntur in Chronico Eusebiano: *Adrianus eruditissimus in utraque lingua; sed in puerorum amore parum continens.* Et iterum: *Antinous puer Regiæ eximie pulchritudinis in Ægypto moritur; quem Adrianus vehementer deperiens (nam in deliciis habuerat) in Deos refert: ex cuius nomine etiam urbs appellata est.* Consulat qui voluerit de hoc Catamito Notas Isaaci Casauboni in Spartianum. De urbe autem Antinoi monument Martyrologium Rom. 22 Sept. et 8 Mart. ubi dicitur *Antinoopolis.*

MARTIAN.

— Vid. in Jovin. lib. II, pag. 536, not. h (hic col. 297, not. a).

^e Donec sub Constantino, etc. In Tripartita Historiæ lib. I, cap. 8. istæc leguntur ex Sozomeno:

A ditus, Antinoem consecravit in Deum, templumque ei ac victimas, et sacerdotes 36 instituerit, et ex eo Ægypti civitas ac regio nomen acceperit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterint publicæ libidini expositi: donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas universarum gentium, et turpitudine deleta est. Porro LXX conjuges eorum violatas esse significat, dum filios alienos Judæis generant. Symmachus quodam circuito, et honesto sermone plaudentium, eandem cum pueris turpitudinem demonstravit.

(Vers. 8.) *Et repleta est terra argento et auro, et non est finis thesaurorum ejus.* Inter cætera vitia terræ domus Jacob, etiam auri et argenti multitudo numeratur. Inter omnia et augures, equos et quadrigas, quas Deus multiplicari prohibuit regibus Israel: inter idola, quæ sunt opera manuum hominum, avaritia condemnatur. Unde Dominus præcepit in Evangelio, ne thesaurizemus nobis thesauros in terra, et ne faciamus thesauros, de quibus fur possit eripere, ad extremum inferens: *Non potestis Deo servire et mammonæ* (Math. VI, 24). Pulchre autem illud comma versicali: *Semper avarus eget*, aliis verbis Propheta significavit dicens: *Et non est finis thesaurorum ejus.* Non quod thesauri finem non habeant, sed quod possidentium animus non impleatur. Utraque autem gens et Judæorum et Romanorum per hæc verba avaritiæ sugillatur. Quod historiæ quoque tam Græcæ narrant quam Latine, nihil Judæorum et Romanorum gente esse avarius. Unde et ^f repetundarum lex constituta est, et quotidie videmus illud Apostolicum compleri: *Qui præcipis non furandum, furaris* (Rom. II, 21). ^g Furem judicem audit atque condemnat iudex furacior, in alio de se promens sententiam.

Qua causa inductus (Constantinus) intemperantes et libidinosos concubitus antea minime vetitos coercuit, quemadmodum ex legibus de illis latis, si cui curæ istud cognoscere, facile potest intelligi. MARTIAN.

— Factum id primum lata Constantini Lege contra conjunctiones intemperantes ac dissolutas, narrat Sozomenus lib. I, cap. 8, in fine: *Intemperantes ac dissolutos concubitus antea minime prohibitos coercuit, sicut ex legibus, quæ de illis late sunt deprehendere licet.* Vide Legem de raptu virginum ac viduarum, quæ habetur in cod. Theodosiano lib. XVII, tit. 24, Valesium quoque in laudatum Sozomeni locum.

D ¹ Unde et repetundarum, etc. Leges de Repetundis, scilicet pecuniis, sex fuere vel septem. L. Piso, Tribunus populæ, primum de Repetundis rogationem tulit; de qua Cic. lib. II Offic.: *Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex.* Eodem anno, aut certe proximo alia lex a Cæcilio tribuno populæ lata quoque dicitur. Deinde aliæ leges de repetundis, Servilia, Acilia, Cornelia et Julia: quibus singulis aliquandiu iudicia sunt administrata. Porro de Romanorum et Judæorum avaritia non pauca scripsit Josephus libris suis Antiqq. Judaicæ ac de Bello Judaico. De avaritia vero Imperatoris Severi vide Epitomen Dionis in Severo. MARTIAN. — Cicero de Clar. Orat. cap. 27: *L. Piso legem primum de pecuniis repetundis tulit.*

^g Furem judicem audit, etc. Sic legunt mss. exemplaria; in editis vero pro audit, scriptum est arguit: quæ variantes lectiones non multum distare videntur, nec sunt momentosæ. MARTIAN.

Et repleta est terra ejus equis et innumerabiles quadrigæ ejus. Non enim dignum est numero quod contra Dei imperium possidetur. Unde et in Psalmis dicitur: *Fallas equus in salutem (Psal. xxxii, 17)*. Et in Exodo: *Equum et ascensorem dejecit in mare (Exod. xv, 1)*. Et in alio psalmo: *Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in nomina Domini Dei nostri invocabimus (Psal. xix, 8)*. Potest autem utrumque intelligi, quod et populus Judæorum contra præceptum Dei sibi equos, et quadrigas multiplicaverit, et terra Judææ victorum equis et curribus sit repleta.

(Vers. 9.) *Et repleta est terra ejus idolis: opus manuum suarum adoraverunt, quod fecerunt digiti eorum, et incurvavit se homo, et humiliatus est vir.* Ubi quondam erat Templum et religio Dei, ibi Adriani statua, et Jovis idolum collocatum est. Quod multi super ille testimonio interpretantur, quod in Evangelio legimus: *Cum autem videritis abominationem desolationis stantem in sancto loco (Marc. xiii, 14)*. Et operi manuum suarum inclinati sunt: et homo, rationale animal, res adoravit, et lapidum. Sunt autem qui hæc de Judæis interpretentur, quod antequam caperentur a Babylonis universa hæc fecerint, et ideo dimissi sunt a Deo. Unde et in fine capituli ponitur: *Ne ergo dimittas eis.* Possumus secundum anagogen et hoc dicere, quod omne dogma contrarium veritati adoret opera manuum suarum, et constituat idola in terra sua, et incurvetur homo, et humilietur vir, et se erigere non possit: quia sit a diabolo colligatus, nisi illam erexerit Dominus, exemplo illius mulieris, quam Satanas vinxerat annis decem et octo, ut nequam ecelum, sed terram semper aspiceret (*Luc. xiii*).

Ne ergo dimittas eis. Pro quo LXX interpretati sunt: *Et non dimittam eis.* Si Deus loquitur, ita intelligendum est: Quia tanta fecerunt, non parcam eis, nec tam innumerabilia peccata dimittam. Si Propheta, sic sentiendum: ne ergo dimittas eis, qui tanta scelera perpetrarunt. Quod si de Romanis intelligimus, verior interpretatio est: qui subvertentes templum Dei, non eum adoraverunt, qui victoriam præbuit, sed idola manuum suarum. Sin autem de Judæis, Prophetæ truculenta sententia est, ut contra populum suum orare videatur, cui supra dixerat: *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini.*

(Vers. 10.) *Ingredere in petram: abscondere in fossa humo a facie timoris Domini, et a gloria majestatis ejus.* Ego quidem populum cohortatus sum, dicens: *Domus Jacob, venite, et ambulemus in lumine Domini.* Sed quia projecti Dominus populum Jacob: projecti autem, quia aut fecit, aut passus est, quæ supra exposuimus; ideo prænuntio vobis quæ ventura sint mala, et hortor ut ingrediamini petras, et abscondamini in speluncis a facie Babylonii vel Romani exercitus, quando omnia vastabuntur, juxta il-

A lud quod in Evangelio legimus: *Tunc dicent montibus, cadite super nos; et petris, abscondite nos (Luc. xxiii, 30)*. Juxta anagogen vero a facie Dominicæ majestatis præcipitur nobis, ut assumamus petreæ fortitudinem, de qua dictum est: *Petra refugium leporibus (Ps. ciii, 18)*, et, *In petra exaltasti me (Ps. xxvi, 6)*. Moses quoque in foramine petreæ ponitur, ut videat posteriora Dei (*Exod. xxxiii*). Et, *Bibebat populus de spiritali sequenti eos petra (I Cor. x, 4)*. Absconditurque in petra qui ingreditur cubiculum suum, et clauso ostio adorat Patrem, ut in terreno corpore constitutus, transeuntem mundi non sentiat tempestatem.

(Vers. 11.) *Oculi sublimes hominis humiliati sunt, et incurvabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa.* Cum hostes venerint, et omnem provinciam Babylonius aut Romanus mucro vastaverit, et circum sederint agmina bellatorum Jerusalem: tunc nec divitiæ, nec nobilitas generis, nec potentia dignitatum aliquem defendere poterunt; sed omnium erit una captivitas, et Deus solus exaltabitur, cujus iram nullus poterit declinare. Multi hæc de die judicii intelligunt, quod omnis creatura comparatione divinæ gloriæ humilietur, et incurvetur, et nihil esse se sentiat.

(Vers. 12.) *Dies enim Domini exercituum super omnem superbum et excelsum, et super omnem arrogantem.* Et hæc prioribus junguntur. In die, inquit, illa in qua exaltabitur Dominus solus, hoc est, in die ultionis Dominicæ, excelsi quique et arrogantes atque sublimes captivitati et gladio subiacebunt. Metaphoricè autem sermo de magnis est atque principibus: quod quanto magis superbierint, tanto amplius deprimantur. Dominus enim superbis resistit, et humilibus dat gratiam (*I Pet. v*). Qui de die judicii intelligunt, superbum et excelsum, et sublimem, et arrogantem, diabolum dici putant. Qui superbiens loquitur: *Super stellas cæli ponam sedem meam: sededo in monte excelso, super omnes montes excelsos ad Aquilonem: ascendam super nubes, ero similis Altissimo (Isai. xiv, 13, 14)*: quando ex ore infantium et lactentium perficietur laus, ut destruat inimicus et ultor (*Psal. viii, 3*).

(Vers. 13.) *Et super omnes cedros Libani sublimes et erectas, et super omnes quercus Basan.* Et in vicinissimo octavo psalmo canitur: *Vox Domini conterentis cedros: conteret Dominus cedros Libani, et comminuet eas quasi vitulum Libani (Psal. xxviii, 35)*. Et in tricesimo sexto psalmo: *Vidi impium exaltatum et elevatum quasi cedros Libani, et transivi, et non erat, et quæsiivi eum, et non est inventus locus ejus (Psal. vi, 34)*. Quercus quoque Basan, quas Aquila δρῶν, Symmachus, et Theodotio βαλάνους interpretati sunt, glandiferas novimus, quæ etsi fecerint fructus, porcorum sunt alimenta, non hominum. Basan regio est Arabiæ, cui imperavit Og, qui appellatus est

^a Duo mss. Vatic. et Palæst. addunt *et reliqua.*

^b Falso legit Martian. in tricesimo psalmo tantum,

pro tricesimo sexto, ut est re ipsa, et mss. præferunt.

rex Basan, et interpretatur *αρχύρα*, id est, *ignominia*, quam si confusionem transferre voluerimus, magis *βύβυρον*, id est, *Babylonem* significat quam *Basan*. Super omnes ergo qui eriguntur in superbiam, et faciunt opera ignominie, atque in concilio libidinum voluntantur, Domini vindicta consurgit. Quod si prudens lector quaesierit, cur in templo Domini cedrina ligna sint posita, et in centesimo tertio psalmo legamus juxta Hebraicam veritatem, *Saturabuntur ligna Domini, et cedri Libani, quas tu plantasti: ibi passores nidificabant* (Psal. ciii, 18); et inter cetera ligna etiam cedri ad laudes Domini provocentur: et in adventu Salvatoris, quando omnes arbores, et ligna campi applaudent ramis suis, scriptum sit: *Ponam in terra iniquosa cedrum et buxum, et cypressum et pinum* (Isa. xli, 19, sec. LXX); et nunc diem Domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur? hoc dicendum est, quod ex eodem genere hominum, alii sublimentur ad regnum, alii detrahantur ad poenam, et cedri Libani, quæ propter superbiam conterentur, eligantur, cum boni odoris fuerint, et cum Apostolo dixerint: *Christi bonus odor sumus* (I Cor. ii, 15).

(Vers. 14.) *Et super omnes montes excelsos, et super omnes colles elevatos*. Sicut in bonam partem pro varietate virtutum, montes appellantur et colles: sic inter impios pro diversitate vitiorum, et maxime superbie, alii montes sunt, alii colles, super quos erit dies Domini, de quibus **40** in Ezechiele scriptum est: *Hæc dicit Adonai Dominus montibus et collibus: ecce ego inducam super vos gladium, et dissipabuntur excelsa vestra, et conterentur aræ vestræ, et reliqua* (Ezech. vi, 5).

(Vers. 15.) *Et super omnem turrin excelsam, et super omnem murum munitionum*. Qui ad Vespasiani Adrianique hæc referunt tempora, corporaliter dicunt impleta quæ scripta sunt, quod non turris excelsa, non firmissimus murus, non ulla navium multitudo, et negotiationis industria, adversum vim Romani exercitus potuerit prevalere; sed in tantam habitatores Judææ venisse formidinem, ut et ipsi cum conjugibus et liberis, auro et argento quæ sibi auxilio fore aestimabant, in foveas terræ demersi sint, et profundissima antra sectati. Si enim voracium et luxuriosorum venter est Deus, quare non avari aurum et argentum appellatur Deus? Alii hæc ad Babylonia referunt tempora. Ergo juxta leges tropologia: singula quæque percurram. Turris vel ob munitionem urbis edificatur, vel ob speculem, ut longe veniens cernatur hostis. Unusquisque ergo nos-

^a Paulo concinatus Victorius, *quam si confusionem transferre voluerimus, id est βύβυρον, Babylonem significat magis quam Basan*. In quam rem alium Hieronymi locum laudat in Amos cap. iv. Nobis præter mss. fidem nihil licere duximus.

^b Rabbinorum hæc est opinio, in quam et Græci concesserunt, Paraphrastes a Corderio editus, Theodorus Heracleensis, atque alii. Verum Hebræos olim ita sensitse, vix credam; nam, quod et Drusus animadvertit, dubitari etiam potest, an Tharsis omnino mare significet. Quod sequitur, non Hebræico, sed

Arum debet edificare turrin, prius sumptibus suppeditatis, ne juxta Evangelicam parabolam (Luc. xiv), cum explere opus nequiverit, rideatur. Hæc turris bene constructa persistit. Sin autem erecta in superbiam, firma non habuerit fundamenta, cadet super eum, a quo edificata est: sicut illa in Siloa, quæ decem, et octo homines interfecit. Unde et Dominus loquitur ad audientes: *Et vos si non egeritis penitentiam, similiter peribitis* (Luc. xiii, 5). In consequentibus quoque lecturi sumus, quod Dominus in vinea sua edificaverit turrin, et fecerit torcular, et maceriam circumdederit, sed hæc omnia destructa sint atque visitata, quia vano superbie supercilio intumuerint (Isa. v). Muri quoque extruuntur excelsi, ne cito civitas destruat, ne hostibus pateat, quia circumdantur Ecclesie sapientissimis viris, et omni ratione firmanantur, ne quod dogma perversum prævaleat veritati. De istiusmodi muris Deus loquitur ad Jerusalem: *Ecce super manus meas depinxi muros tuos, et in conspectu meo sunt semper* (Infra xlv, 16, sec. LXX). Sin autem hi qui prius impugnaverant Ecclesiam, cognita veritate, transferant ad fidem, et pugnaverint pro ea, quam ante impugnaverant, tunc illud implebitur: **41** *Cito edificaberis ab his, a quibus destructa eras* (Ibid., 17). In Levitico quoque legimus, domum, quæ in urbibus muratis sit, si intra annum redeempta non fuerit, emptori aeterna possessione firmari, quod si in villis et in viculis sit, quæ muros non habeant, semper posse redimi, et emptoris pretium fluctuare (Levit. xxv).

(Vers. 16.) *Et super omnes naves Tharsis, et super omne, quod visus pulchrum est*. Pro Tharsis, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX mare interpretati sunt. Hebræi putant, ^b lingua proprie sua mare Tharsis (תִּרְסִיס) appellari, quando autem dicitur *iam* (יָם), non Hebræico sermone appellari, sed Syriaco. Habuit et Josaphat naves, quas mittebat in Tharsis (III Reg. xxii, 49), sed contrite sunt in Asiongaber. Habuit et Salomon quæ ibant in Tharsis (III Reg. x, 22), et post tres annos revertebantur, afferbantque regi argentum et aurum, ebur et simias. Sed quia rex uterque peccaverat, alius deditus voluptati, et externarum gentium amans feminas: alius se cum rege Samarie copolans: quod utrumque ad ethnicos refertur, et hæreticos, in quibus nihil est aliud nisi fulgor eloquentie, et ^c sensus diabolica arte constructus, et sermo mortuus, quod interpretatur in dentibus, et similitudo rationis humanæ, quod sentitur in simiis; idcirco in Psalmis legimus, *In spiritu violento confringes naves Tharsis*

Syriaco sermone *iam* dici, mirum est magis. E contrario enim Syri *famma* dicunt, quod omnino originem ducit ab Hebræo *iam*, quem; modum et tota Syrorum lingua, tantumque diversum est forma.

^c Et sensus, etc. In antea editis libris legimus, *Et sensus dialectica arte constructus*. MARTIAN.

— Ita et mss. nostri et Martiani præferunt. Veteres vulgati *dialectica*, quam quidem artem hæreticis vitio vertere Hieronymus solet. Vide infra, et in cap. v Osee.

(Psalm. XLVII, 8) Et de his navilus idem Isaias A loquitur; Væ alis navium, quæ sunt trans Æthiopiã (Infra, cap. XVII, 1, sec. LXX). Sunt autem e contrario et bonæ naves, de quibus in eisdem psalmis dicitur: Qui descendunt mare in navibus, et faciunt opus in aquis multis. Ipsi riderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo (Ps. CVI, 25). Qui enim in sæculi hujus fluctibus non sunt otiosi, sed operantur, et merces portant dominicas, et ad portum quietis venire festinant, ipsi vident opera Domini, et mirabilia ejus in profundo, quando ad profundam scientiam pervenerint, et universa scrutantes, hoc est, etiam profunda Dei et mirabilia ejus aspexerint. 42 Josephus Tharsis urbem Ciliciæ Tarsum arbitratur: alii regionem putant Iudææ, et hoc nomine etiam de duodecim gemmis lapidem appellari, qui apud nos vocatur ^a Chrysolithus, ob marini coloris similitudinem. Melius autem est, Tharsis vel mare, vel pelagus, absolute accipere. Neque enim Jonas de Joppe navigans, ad Iudiam poterat pervenire, ad quam illo mari non ^b potest navigari; sed simpliciter ire in pelagus, et ad quascumque insulas pergere. Quodque sequitur: Et super omnia, quod tian pulchrum est: sive ut LXX translulerunt, Et super omnem aspectum pulchritudinis navium, eodem sensu accipiendum, quod destruitur a die Domini quicquid pulchrum videtur in verbis, et humana ratione constructum, si se erigat contra scientiam Dei.

(Vers. 18). Et incurvabitur sublimitas hominum, et humiliabitur altitudo virorum, et elevabitur Dominus solus in die illa, et idola ^d penitus conterentur. Tandem videtur humanus sermo habere rationem, quamvis divina scientiæ non fuerit comparatus. Cum autem mendacium veritati, quasi stipula igni, ap-

propinquaverit, cito voratur et deperit, et omnia dogmata falsitatis, quæ nunc idola nominantur, ab eo quod simulata sint atque conficta, penitus conterentur.

(Vers. 19). In die illa projiciet homo idola argenti sui, et simulacra auri sui, quæ fecerat sibi, ut adoraret talpas et vespertilioes, et ingredietur in fissuras petrarum, et cavernas saxorum a facie formidinis Domini, et a gloria majestatis ejus: cum surrexerit percutere terram. Sæpe diximus argentum et aurum pro sermone, et sensu accipi, quæ cum a Deo hominibus data sint, ut vel loquantur, vel sentiant Deum, et laudent creatorem suum, illi abutuntur hoc munere in idolorum simulationem; juxta illud quod scriptum est: Dedi eis argentum et aurum; ipsi vero de argenteo et auro meo operati sunt Baal (Ose. II, 8). Cum ergo quis Domini pavore perterritus primum in spelunca pectoris sui idola condiderit; et 43 in voraginibus terræ absconderit, non audens proferre quod male slexerat: secundum profectus est, ut prius cælata projiciat, et in se esse non patiat. Pro talpis, quas nos interpretati sumus, LXX vana, Aquila ^e ὀρυκτά, Symmachus infructuosa, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit ^f PHARPHAROTH (פַּרְפָּרוֹת). Est autem animal absque oculis, quod semper terram fodit, et humum egerit, et radices ^g subter comedens, frugibus noxium est: quod Græci ἀσπάλαξα vocant. Vespertilio autem nocturna avis, quæ congruum ab eis nomen accepit ^h νυκτερίς, eo quod in nocte volitet, parvum animal est, et murium simile, non tam voce et cantu resonans, quam stridore: quod cum videatur voltare, lucifugum est, et solem videre non patitur. Istiusmodi animantibus idola comparata sunt, quæ cæca et tenebrosa colun-

^a Chrysolithus. Græce hoc nomen scribunt codices mss. χρυσόλιθος. Est autem Chrysolithus lapis aureus, seu auri coloris gemma, quæ admistum quoque habet colorem viridem seu marinum, unde apud Hebræos dicitur Tharsis, et apud Chaldaeos תַּרְשִׁישׁ. Hieron. jama, propter colorem marinum. Porro Josephus Tharsis urbem Ciliciæ Tarsum arbitratur lib. I Antiq. cap. 6. Vide similiter lib. VIII, cap. 2. De lapide autem, qui vocatur Tharsis vel Chrysolithus, consule Biblia sacra Exod. cap. XXVIII, 20, et Apocal. XXI, 20. MARTIAN.

^b Non potest navigari. Audivi hodiernum Geographum Hieronymo minime assentientem; vult enim e Joppe in Iudiam posse navigari: at melius arbitror audire spectatorem maris Mediterranei ac portus Joppe, quam novum conjectorem, aut testem auritum. MARTIAN.

— Confer Hieron. in Jonæ cap. 1; Plinium quoque lib. V, cap. 13 et 31, et lib. IX, cap. 5. Solinum c. 58, Strabonem lib. VI, ipsum denique Ovidium Metamorph. lib. IV, ex cujus maxime auctoritate Indiam Æthiopicam designari intelligitur, ad quam Jonas navigaret. Ejus testimonio Laurentius Valla Elegantiar. lib. V, cap. 6. Hieronymum calumnia liberat.

^c Vatic., et elevabitur fortitudo virorum, etc.

^d Penitus conterentur. Post hæc verba addunt editi libri contextum sacrum Isaiæ: Et introibunt in speluncas petrarum, etc., u-que ad versum consequentem: sed nihil invenitur in exemplaribus mss. præter id quod nos edidimus. MARTIAN.

^e Iectionem Aquilæ inquit Moitfauc. sic effert

Sangermanensis unus omnium optimus ac vetustissimus, qui Græca verba accurate solet exprimere, ὀρυκτά, et sic etiam habet Regius 5756. At Colbertinus 2628 oricta, pro ὀρυκτά: unus tantum Colbert. orictas. Sangermanensis alius noster ΟΡΥΚΤΑ. Auctoritate Manuscriptorum ducti ὀρυκτά legitur. Veteres Hieronymi editi ὀρυκτά habent. Sic legit et Drusus putatque significare posse talpas, sed vix crederem etiamsi vera lectio esset. Martianus legit ὀρυκτάς.

^f Posuit Pharpharoth. Hic locus omnino diversus est in Massorethico contextu Hebræo: nam Massorethæ nomen Pharpharoth dividunt in duas voces, פַּרְפָּרוֹת - פֶּרוֹת laphyor peroth, quod interpretatum e-
t, ad fodiendum fovens. Septuaginta et Hieronymus unicam faciunt dictionem; et Aben Ezra conformiter, scribuntur ut duæ dictiones, inquit; sed opinio mea est, esse tantum unicam. Aquila pro phurpharoth, sive phapharpharoth, posuit, ὀρυκτάς non ὀρυκτάς ut habent editi libri. MARTIAN.

— Hoc uno ablutunt nostri mss. quod per f legunt Farfaroth, quemadmodum et duo alii Sangermanenses, duo Colbertini, atque unus Regius Montfauconio teste, habent. Videtur nihilosecius legendum, præposita פ littera radicali hujus verbi, Hapharpharoth, vel Hafarfaroth. Cur hoc nomine talpæ vocarentur, docet Bochartus in Hierozoico part. I, lib. III, c. 55. Hebræus habet: אֲשֶׁר לֶכְסֵם בְּכַף הָאָדָם וְהָאֵשׁ בְּכַף הַחֹשֶׁבֶת.

^g Palatin., sub terræ comedens; et nox Latinis litteris asfalaca. Vatic., ἀσπάλαξα.

tur a cæcis: et omnia dogmata contraria veritati. Quæ cum in die Domini fuerint derelicta, ingredientur hi qui projecerint ea in fissuras petrarum, cavernasque saxorum, ut non in terræ pulvere et vili luto, sed in firma ratione versentur, et inveniunt sibi diversa virtutum foramina, per quæ ad veritatem valeant pervenire. Hæc juxta anagogen, ut potui, brevi sermone perstrinxi, quæ Hebræi ad Babylonia referunt tempora et subversionem Jerusalem, quando surrexit Dominus terram percutere Judæorum.

(Vers. 20.) *Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus: quia excelsus reputatus est ipse.* Hoc prætermisere LXX, et in Græcis exemplaribus ab Origene sub asteriscis de editione Aquilæ additum est, quod in Hebræo ita legitur: *HEDALU LACHEM MEN AADAM ASER NASAMA BAAPHRO CHI BAMA NESAB HU.* Ubi nos diximus, *excelsus reputatus est ipse: Aquila interpretatus est, in quo reputatus est iste.* Verbum Hebraicum *BAMA* (במה), vel *ὕψωμα* dicitur, id est, *excelsum*, quod et in Regnorum libris, et in Ezechiele legimus: vel certe *in quo*, et eisdem litteris scribitur *BETH, MEM, HE*: ac pro locorum qualitate, si voluerimus legere, *in quo*, dicimus *BAMMA*; sin autem, *excelsum* vel *excelsus*, legimus *BAMA*. Intelligentes ergo Judæi prophetiam esse de Christo, verbum ambiguum in deteriore partem interpretati sunt, ut viderentur non laudare Christum, sed nihili pendere. Quæ est enim verborum consequentia, et qui ordo rationis ac sensus, ut dicamus: Cum hæc ita se habeant, et dies ventura sit Domini, in qua universus Judææ status subvertendus est, et omnia conterenda: moneo vos atque præcipio, ut quiescatis ab homine, qui ita spirat ac vivit, ut nos homines, quia ^b in nihili computandus est? Quisquam ne hominum ita quempiam laudet, ut dicat: Cavete ne of-

fendatis eum, qui omnino nihili est? Ergo e contrario sic intelligendum: Cum hæc universa ventura sint vobis, et prophetali spiritu prædicantur, moneo atque præcipio, ut quiescatis ab eo qui secundum carnem quidem homo est, et habet animam, et ita spirat, et naribus halitum trahit, ut nos homines spiramus, et vivimus: sed secundum divinam majestatem excelsus et est, et reputatur, et creditur. Tacita mecum mente pertractans, non possum invenire rationem, quare LXX tam perspicuam de Christo prophetiam in Græcum noluerint vertere. Carteri enim, qui verterunt quidem, sed sermonem ambiguum ad impietatis traxere sensum, non mirum cur male interpretati sint, nec voluerint de Christo gloriosum quid dicere, in quem non credebant: videlicet Judæi aut Semijudæi, id est, Ebionitæ. Quod autem Christus excelsus sit vel altissimus, qui alio sermone apud Hebræos appellatur, *ELION* (עליון), in octogesimo sexto psalmo legimus: *Numquid Sion dicet homo, et homo natus est in ea; et ipse fundavit eam Altissimus (Psal. LXXXVI, 5)?* Et in Evangelio: *Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis (Luc. 1, 76).* Ac ne longum funem traham (in expositione enim sanctarum Scripturarum veritatem debemus sequi, non contentionem) in isto loco *BAMA* apud Hebræos non *excelsus* dicitur, sed *excelsum*, id est, ipsa altitudo atque sublimitas: quasi si de aliquo dicamus, non est *divinus*, sed *divinatio*: non est *ritus*, sed *ritus*: non est *homo*, sed ipsa *humanitas*. Origenes hunc locum ita interpretatus est: Quia singulariter de uno homine dicitur, referri potest et ad Dominum Salvatorem: jubente Propheta, ut quiescant ab eo qui in magno aliquo reputatus est; licet impræsentiarum videatur ut homo, et spiramen habere in naribus, sicut et cæteri spirant homines.

^a *Hedalu lachem, etc.* Quot ac quantæ sint corruptelæ Hieronymiani contextus in antea editis libris non audeo dicere, ne calumniator Criticus alicujus calumniæ me insimulet, uti fecit more suo cum editum vidit Prodromum S. Hieronymi, in quo de præsentis depravatione dixeram: Legat igitur æquus rerum æstimator totum huncce locum, et statim perspectum habebit nihil depravatus edi potuisse in operibus Hieronymi: nam quod ipse reprehendit in Judæis, Semijudæis et Ebionitis, id ipsum impingunt in sanctum Doctorem prava lectione Hebræi textus seu vocis *BAMA*, quam legunt *BAMME* cum obsecratis Judæis, qui sermonem ambiguum ad impietatis traxere sensum, ne de Christo gloriosum quid dicerent.

Cæterum non omitto in aliquot mss. codicibus positum esse *Eser* pro *Aser*, et *nesama* pro *nasama*. Hebraice positum legimus: *חדל לך מן האדם אשר נשמה באפי כי במה נחשב האדם*

MARTIAN.

— Nostri mss., *Eser nesama baaffo*; atque ita quidem rescribi malim. Verum alia præterea duxit e mss. emendanda doctiss. Drusius, *Hedlu* nempe pro *Hedalu*, in mss. plerumque est *Hedul*: tum *Hadam*

pro *Hadam*: denique *Bamma* cum duplici, *m*, quamquam mss. cum uno habeant: nam hoc, inquit, posterius verum esse ostendunt ea quæ sequuntur: *Si voluerimus legere, in quo, dicimus Bamma; sin autem excelsum, vel excelsus dicimus Bama.* Postremo in *Nesab* antiqua consuetudine elisam aspirationem *heth*, ejusque vocalem, idem notat, cum integram vocabulum sit *Nehe:ab*.

^b Vulgati, *quia in nihili*; et mox *qui omnino nihil est, pro nihili*.

^c *Tacita mecum mente, etc.* Videat nunc insensus Hieronymo Joan. Clericus, calumniæ SS. Patrum addictus; num Commenta sint Ascetæ Bethlehemensis infamantis LXX Interpretes, quod dixerit eosdem LXX, noluisse *fidei suæ Sacramenta perspicue Ethnicis prodere*. Certe infamem calumniæ Clericani scopulum hic loci inveniet, qui hujus Sociniani Questiones Hieronymianas legerit. Suspiciatur porro Hieronymus in cap. xvii Jeremiæ, prophetiam istam omissam a LXX Interpretibus, ut parcerent populo suo. MARTIAN.

^d Al. cum ut vocula, *videlicet ut Judæi, etc.*

^e Duo mss. Vatic. et Palat., *dicet homo, quod homo natus sit in ea.*

LIBER SECUNDUS.

45-46 Finito in Isaiam primo volumine, quod A ut potui, non ut volui, celeri sermone dictavi : sensum potius Scripturarum, quam compositæ orationis verba perquirens : nunc transcendam ad secundam ; et quidquid in me virium est, prouerque in Dominum voluntatis, offeram ei qui per Prophetam locutus est : *Ego visiones multiplicavi : et in manibus Prophetarum assimilatus sum (Osa. xii, 10)*. Unde obsecro te, virgo Christi Eustochium, ut nobis in Scripturarum explanatione certantibus, tu cum Mose ad Dominum eleves manus : ut qui exeuntes de Ægypto, mare transivimus Rubrum, vincamus *Analec*, qui interpretatur *devorans et elingens* ; et possimus tecum dicere : *Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium, et digitos meos ad bellum (Ps. cxliii, 4)*.

(Cap. III.—Vers. 4.) *Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem, et ab Juda validum, et fortem : omne robur panis, et omne robur aquæ*. Hucusque de iudicio dici putant. Quod sequitur, de captivitate ventura ; quam alii ad Babilonios, alii referunt ad Romanos. Sed melius est, ut supra diximus, cuncta referri ad Dominicam passionem. Post interfectionem quippe illius, omnes gratiæ et donationes sublatae sunt a Judæis : secundum quod in Evangelio scriptum est : *Lex et Prophetæ usque ad Joannem Baptistam (Matth. xi, 13)*. Et est ordo : Quoniam nolulistis cessare ab homine, cujus spiritus in naribus ejus, qui excelsus reputatus est : sed econtrario sudistis sanguinem justis, et cogitastis consilium pessimum, dicentes : *Alligemus justum, quia inutilis est nobis (Sap. ii, 12)* ; ideo fructum adinventionum vestrarum comedistis. Nihil apud Judæos post Passionem Domini forte, nihil validum est : sed omnia infirma et languida. Nec aliquis potest apud eos dicere : *Omnia possum in eo, qui me confortat (Phil. iv, 13)*. Christo Jesu Domino nostro. Et quia juxta LXX legimus *validum et validam* ; valido illud possumus coaptare : *Donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi (Ephes. iv, 13)*. **47** Porro validæ : *Volo, inquit, omnes vos virginem castam exhibere Christo (II Cor. xi, 2)*. Fortitudo autem panis, et fortitudo aquæ, pro omni cibo, et potu accipitur. Legimus quod Moses fuerit in monte Sinai, et quadraginta diebus panem non comederit, et aquam non biberit (Exod. xxxiv). D Illud quoque quod ad Adam dicitur : *In sudore vultus*

tui comedes panem tuum, donec revertaris in terram, de qua sumptus es (Gen. iii, 19), similiter audiendum. Nec non quod a Salvatore dicitur : *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur per os Dei (Matth. iv, 4)*. Fortitudo igitur panis auferetur ab eis : ^a ille qui dicit : *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi (Joan. vi, 51)*. Et fortitudo aquæ, de qua idem Dominus loquebatur : *Omnis qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum : qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum : sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam (Joan. iv, 13)*. De hujusmodi panibus et in Proverbis legimus : *Aperi oculos tuos, et replere panibus (Prov. xx, 13)*. ^b Habent Judæi panem, sed absque fortitudine ; habent aquas, sed absque robore. Legunt enim Scripturas, sed non intelligunt. tenent membranas, et Christum, qui in membranis scriptus est, perdiderunt (I Cor. iii). Laete enim aluntur, quasi parvuli, et non solido cibo. Et quia fortitudinem perdiderunt, et infirmi sunt, propterea olera comedunt. Athletarum autem solidus eibus est, qui et vitam sustentat humanam, et viventibus præbet fortitudinem (Rom. xiv). De istiusmodi pane et aqua, quod auferantur a Judæis, etiam alius Prophetam testatur, dicens : *Ecce dies veniet, dicit Dominus, et emittam fumem super terram : non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem c audiendi sermones Domini (Amos viii, 11)*.

(Vers. 2.) *Fortem et virum bellatorem, judicem et Prophetam, et hariatum, et senem*. Pro forti, quod solum est in Hebræo, duo simul LXX translulerunt, *gigantem* ^d et *fortem*, eundem volentes gigantem esse, quem fortem. De forti supra dictum est. Gigantem autem in bonam partem, hoc est, de Domino Salvatore, in octavo decimo psalmo legimus : *Exultavit ut gigas ad currendam viam suam : a summo caelo egressio ejus, et 48 occursum ejus usque ad summum illius (Psal. xviii, 8)*. Sin autem legerimus, Neurod gigantem (Gen. x), qui fuit venator coram Domino, et gigantes (Gen. vi), propter quos venit diluvium super terram, in contrariam partem accipiendi sunt. Virum quoque bellatorem juxta historiam sic intelligimus, quod capti sint, et usque hodie serviant, et non deposuerint servitutis jugum. Sed ne iudices quidem habeant proprios, Romanisque subijciantur iudicibus : in tantum ut de principibus eorum, qui esse videntur in populo, Romani

^a Sapphe et auferet, aut quid simile.

^b Si-ut totum hunc sensum ex Eusebii Commentariis expressit Hier. ita hæc potissimum verba bene vertit. Ἰουδαῖοι γὰρ μὴ ἔχουσι μὲν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ὕδωρ. εἰς πολυπραγμονεῖσι γὰρ τὰ Μωσαϊκὰ γράμματα, καὶ ἀναγκάζουσιν τὸν νόμον. ἐπειδὴ δὲ γενέσονται οὐδὲν,

οὐκ ἔχουσι τὴν ἰσχύν τοῦ ἄρτου, οὔτε μὲν τὴν ἰσχύν τοῦ ὕδατος, εἰς.

^c Vatic. audiendi sermonis Dei.

^d Drusius putat posteriorem vocem fortem ex altera Editione desumptam fuisse.

principes judicent. Sed et hoc dicendum, quod nul-
 lus sit apud eos bellator in lege, habens scientiam
 judicandi : sed omnia vana sint, et caduca, et plena
 stultitiæ. De Propheta autem, quod apud eos esse
 cessaverit, nulli dubium est. Querimus juxta He-
 braicum, quomodo interpretetur *hariolum*, quem
 omnes interpretati sunt *dirinum* : exceptis LXX, qui
 pro hoc *conjectorem* transtulerunt. Et dicendum quod
 sæpe etiam per hariolos futura dicantur, sicut in
 Balsam divino legimus, et in divinis quinque urbium
 Palæstinarum, Gazæ et Ascalonis, Geth, et Accaron-
 nis, et Azoti, qui dant consilium quomodo arca Do-
 mini remittatur (I Reg. vi). Et est sensus : Et vera
 et falsa a Judæis pariter auferentur. Senem quoque,
 quem LXX *presbyterum* transtulerunt, intelligit [Al.
 intelligit] ablatum a Judæis, qui scierit in Scripturis
 sanctis presbyteros merito et sapientia eligi, non
 ætate. Neque enim apud Judæos senes esse cessa-
 runt, quos usque ad decrepitam senectutem sæpe
 venire conspiciamus. Et inveteratos dierum malorum
 duos presbyteros juxta Theodotionem in Danielis
 principio legimus (Dan. xiii). Nam et Mosi præci-
 pitur, ut eligat presbyteros, quos scit esse presby-
 teros (Exod. xviii). Et apostolus Paulus, qualis
 presbyter eligi debeat, plenissime scribit ad Timo-
 theum (I Tim. v). Unde et in Proverbis dicitur :
Gloria senum canities (Prov. xx, 29). Quæ est ista
 canities? haud dubium quin sapientia, ut quæ scri-
 ptum est : *Canities hominum prudentia est* (Sap. iv, 8).
 Cumque nongentos, et eo amplius annos ab Adam
 usque ad Abraham visisse homines legamus (Genes.
 xxiv), nullus alius prius appellatus est presbyter, id
 est, senex, nisi Abraham, qui multo paucioribus
 annis visisse convincitur. Unde scribit et Joannes
 post pueros et juvenes, etiam ad senes, dicens, *Scri-
 psi vobis, patres, quia cognovistis eum, qui a principio
 est* (I Joan. ii, 15). Et Roboam filius Salomonis ideo
 perdidit regnum, quia noluit audire presbyteros
 (III Reg. xii).

(Vers. 3.) *Principem super quinquaginta*. Συνοδο-
 χῆρας a parte totum. Quomodo enim Centuriones vo-
 cantur, qui centum præsent militibus, et Chiliarchi,
 qui mille, quos nos Tribunos appellamus, ab eo quod
 præsent tribui : sic in Israeliticis exercitu Quinqua-
 genarii vocabantur, qui in capite erant quinquaginta
 militum. Unde et Decanos^b dicimus, qui decem præ-
 sent hominibus. Nec mirum si apud Judæos omnis
 perierit dignitas bellatorum, cum militandi sub gla-
 dio, et arma portandi non habeant potestatem. Quia
 vero quinquagenarius numerus semper refertur ad pœ-
 nitentiam : princepsque pœnitentiæ, et caput eorum,

qui salvantur per pœnitentiam, Christus est : brevi-
 ter numeri hujus sacramenta pandamus. In Genesi
 legimus, loquente Abraham ad Dominum, quod a quin-
 quaginta primis justis, si inveniantur in civitate,
 dixerit urbem esse salvandam. Et septem hebdoma-
 darum in Numeris, id est, Pentecostes celeberrima
 festivitas est. Jubileus quoque, id est, remissionis
 annus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est,
 quadraginta novem annis textitur, in quo clangat
 tubæ, et ad omnes revertitur antiqua possessio, hoc
 continet sacramentum. Unde et David in quinquage-
 simo numero Psalmum scribit pœnitentiæ. Legimus
 quoque in eodem Numerorum libro, quod de præda
 et spoliis, quinquagesimum [Al. quingentesimum]
 caput, tam de hominibus, quam de jumentis accipi-
 ent sacerdotes, et quinquagesimum levitæ, qui
 custodiunt fores tabernaculi. Illa quoque Evangelii
 parabola (Luc. vii et xvi), in qua dicuntur duo debi-
 tores, unus qui debebat quingentos denarios, et alius
 quinquaginta, ad hæc refertur intelligentiam. Unde
 et Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quæque
 dissolverat, vult permanere usque ad Pentecosten,
 donec perfecte ad Dominum convertantur, di-
 cens : *Ostium enim mihi apertum est magnum et evi-
 dens, sed adversarii multi* (I Cor. xvi, 9). Imitator
 autem, et diabolus Israeliticum exercitum, de quo
 Jethro^d dederat genere suo Mosis consilium, ut con-
 stitueret super populum tribunos et centuriones et
 quinquagenarios (Exod. xviii). Unde impius rex (IV
 Reg. i) mittit duos quinquagenarios cum subditis
 sibi militibus, ut exhiberent Eliam : qui divino igne
 consumpti sunt. Tertius autem salvatur ex eis, qui
 conversus ad preces, pœnitentiæ sacramenta cogno-
 verat. Unde et Judæi, nolentes Dominum esse per-
 fectum, nec principem quinquagenarium, dicunt ad
 eum : *Quinquaginta annos necdum habes, et Abraham
 vidisti* (Joan. viii, 57)? Et ille sciens se esse non so-
 lum pœnitentium principem, sed et justorum respon-
 dit : *Antequam Abraham esset, ego sum* (Ibid., 58).
 Quod autem Dominus Princeps sit Quinquagenarius,
 ex una festivitate intelligere possumus, de qua ait :
Dominus est Sabbathi, filius hominis (Matth. xii, 8).
 Quod si Sabbathi, et Calendarum. Si Calendarum,
 et Paschæ, id est, Azychorum. Si Paschæ, et Jubi-
 lei. Si Jubilei, et Tabernaculorum. Si Tabernaculo-
 rum, et Pentecostes, quæ ad quinquagesimum re-
 fertur numerum.

Et honorabilem vultu, et consiliarium. Pro duobus,
 id est, *honorabili vultu, et consiliario*, LXX unum
 virum admirabilem consiliarium transtulerunt. Inter
 ceteras gratias etiam hoc Dominus auferet a Judæis,

^a In Danielis principio legimus. Ecclesiæ Christi
 legebant librum Danielis juxta Theodotionis editio-
 nem, in qua historia Susannæ erat posita in prin-
 cipio voluminis, quam ad calcem reposuit Hierony-
 mus ; quia non habetur in textu Hebraico. — Nunc
 ad finem est ejus libri, quæ Visio undecima inscri-
 bitur.

^b Vitiose lectum a Martianæo decimus.

^c Rescribit Victor, in Levitico, cum septem Hebdo-

malarum in Numeris nudum tantum, utpote re jam
 in Levitico explicata, reperiatur nomen cap. scilicet
 xxviii. Hinc quoque paulo post, pro Legimus
 quoque in eodem Numerorum libro, Levitici librum
 substituit ; nihil tamen illi suffragantibus mss.

^d Vaticani codicis scriptor hujusmodi glossæ
 hoc loco interserit : *Notandum Jethro socerum dicit,
 cum: Raguel socerum Moysi legamus in Exodo.*

^e Palat. cum Vatic. *honorabili viro, et consiliario.*

ut nullum habeant consiliarium : sed faciant cuncta absque consilio. Et Græci poetæ^a laudabilis illa et admiranda sententia est : « Primum esse beatum, qui per se sapiat ; secundum, qui sapientem audiat. » Qui autem utroque careat, hunc inutilem esse, tam tibi quam omnibus. Unde et illud in nostris libris legimus : *Amici tibi sint plurimi, consiliarius autem unus de mille* (Eccl. vi, 6). Et iterum : *Cum consilio omnia ago* (Prov. xiii, 10) : et dabit tibi prudentia admirabilem consiliarium. Senatus quoque consulta dicantur, et principes quondam Romani, consules appellati sunt, vel a consulendo civibus, vel^b a regendo cuncta consilio. **§1** Et nos habemus in Ecclesia senatum nostrum, cœtum presbyterorum. Cum ergo inter cœtera etiam sœnes Judæa perdidit, quomodo poterit habere consilium, quod proprie seniorum est?

Et sapientem architectum. Pro quo Aquila transtulit sapientissimum artificem, ut ostenderet eos plures quondam habuisse artifices : qualis et ille fuit Beseleel filius Uri, filii Ur de tribu Juda, quem implevit Deus spiritu sapientiæ, et intelligentiæ, ac disciplinæ, ut in omni opere esset faber perfectissimus, non solum in auro, et argento, sed et in ære, et cæteris quæ Moses enumerat, qui ædificavit Tabernaculum Dei (Exod. xxxi). Illis ergo perditibus architectos, omnis ædificandi gratia translata est ad Ecclesiam. Unde Paulus apostolus dicit : *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (I Cor. iii, 10). Et Jeremias architectus erat, qui non solum eradicabat, et suffodiebat, et perdebatur, sed et ædificabat (Jerem. xviii) : **C** Unde idem Apostolus loquitur : *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus* (I Cor. iii, 9). Dominus quoque noster appellatur structor maceriarum (Ephes. ii). Et in Evangelio filius fabri sigillatur, qui univèrsa condiderit (Math. xiii). In Regum quoque volumine legimus, quod miserit rex Salomon, et tulerit Hyram Tyrium, filium mulieris viduæ, qui erat de tribu Nephthali, et habebat patrem Tyrium, artificem æris. Ingressusque est ad regem, et fecit omnia opera regi Salomoni : in quo typos est ædificandæ Ecclesiæ, quæ non solum de tribu Juda, sed de Nephthali quoque, et patre Tyrio generatus sit, qui habuit matrem viduam : quia priorem virum perdidit (III Reg. vii). Et multo plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum (Isai. xv). Sed et in Paralipomenon libro legimus vallem artificum : *Saraias autem genuit Joab patrem vallis artificum : ibi quippe artifices erant* (I Par. iv, 14). Qui propterea habitare dicuntur in valle, quia non eos inflabat scientia, sed humilem atque mansuetum sequebantur Jesum, et

A cum Apostolo dicere poterant : *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus* (I Cor. xv, 9). Et alibi : *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus, et nunc per speculum videmus in ænigmate* (I Cor. xiii, 9).

Et prudentem eloquii mystici. Pro quo **§2 LXX** interpretati sunt, prudentem auditorem ; Theodotio, prudentem incantatorem ; Aquila, prudentem susurratorem ; Symmachum, prudentem eloquii mystici, quem et nos in hoc loco secuti sumus. Dicendum primum juxta LXX ; quod inter cæteras gratias spirituales, etiam prudens auditor in Ecclesia necessarius sit. *Alii enim datur prophetia : alii discretio spirituum* (I Cor. xii, 10). Unde, et constituti erant in populo Judæorum sacerdotales gradus, qui prophetas, pseudopphetasque discernere : hoc est, intelligere, qui de Dei spiritu loquerentur, qui de contrario. Legimus Jeremiam. *Prudens autem eloquii mystici* (Jerem. xiv), sive susurrator, et ut Theodotio voluit, incantator, videtur mihi vir esse eruditus et exercitatus tam in Lege et Prophetis, quam in Evangelio et Apostolis, qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, et ad statum mentis reducere : dum et scortator recipit castitatem, et ganeo^c frugalitatem, et quondam avarus, dat eleemosynam. Eventila omnes Judæorum synagogas, et nullum poteris invenire doctorem, qui sancta præcipiat, et contemptis divitiis, sectandam doceat paupertatem. De itiusmodi incantatoribus contra serpentes et aspides, id est, contra peccatores, qui Dei justitiam reliquerunt, David loquebatur in Psalmo : *Alienati sunt peccatores a vulva : erraverunt ab utero, locuti sunt falsa. Furor eorum juxta similitudinem serpentis : sicut aspidis surdæ et obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium, et venefici medicantis sapienter* (Psal. lxxvii, 4 seqq.). Omnis sermo Apostoli contra serpentes et aspides incantatio est, quem non exaudiant peccatores, et hæretici, quia claudunt aures suas, ne audiant veritatem.

(Vers. 4.) *Et dabo pueros principes eorum.* Si ex persona Prophetæ dicitur : *Ecce enim dominator Dominus exercituum, auferet ab Jerusalem, et ab Juda validum et validam : omne robur panis, et omne robur aquæ, et reliqua : quomodo nunc idem propheta loquitur : Dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis?* Ergo juxta consuetudinem prophetalem loquente Propheta, subito Deus loquitur per Prophetam ex persona sua, et dicit : *Dabo pueros principes eorum* : sublati enim his quæ ante **§3** donaveram, et quasi bona iratus abstuleram, nunc e contrario dabo mala. Tali senem et quinquagenarium, et admi-

^a Poetæ laudabilis, etc. Similis sententia legitur apud Tallium, pro Cicerone : Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem : proxime accedere illum, qui alterius bene inventi obtemperet. Poeta autem Græcus ab Hieronymo citatus Hesiodus Ascræus est, qui in syntagmate de operibus et diebus v. 290 hæc habet

Ὀρθὸς μὲν κακίστος ὅς ἐν ἀνὴρ πάντα νοήσει...

Ἐσθλὸς δ' αὖ κακίωτος ὅς ἐν εὐνοῖα πύθηται,
Ille quidem optimus est, qui sibi ipse per omnia sapit...
Rursus et ille bonus est, qui bene noventi parerit.

MARTIAN.

^b Palat. fere cum olim editis, vel agendo cuncta cum consilio.

^c Addit Vaticani ms. vetus glossator, ganeo^g vel intelligi prodigium, vel voratorem.

rabilem consiliarium, et sapientem architectum et prudentem auditorem, etc. Pro his dabo pueros principes. Qui enim presbyterum perdiderunt, qualem superior sermo [Al. servo] monstravit, qualem et Abraham primus appellatus est presbyter, recte juvenes principes accipiunt (*Genes. vii*). De quibus, et in Ecclesiaste legimus: *Vae tibi civitas, cujus rex juvenis, et principes tui mane comedunt. Beata terra, cujus rex filius ingenuorum* (*Eccles. x, 16*). Talis fuit rex juvenis Roboam filius Salomonis, qui secutus est juvenum consilia (*III Reg. xii*). Non quod aetate esset juvenis, sed sapientia. Alioqui quadraginta et amplius annorum regnum accepisse narratur. Et e contrario Salomon duodecim annorum erat quando suscepit imperium, et quia habebat sapientiam, propterea non est appellatus juvenis. Erat enim in eo latitudo cordis, et amplitudo sapientiae quanta arena est in maris littoribus. Unde et Apostolus scribit ad Timotheum, *Nemo adolescentiam tuam contemnat* (*i Tim. iv, 12*). Qui enim aetate juvenis est, maturitate senex est. Et Daniel juxta Theodotionem antequam judicaret, appellatus est puer (*Dan. xii*). Postquam vero excitavit in eo Deus spiritum, et judicavit senes, accepit presbyterii dignitatem. Jeremiae quoque, qui ad mittentem se Dominum dixerat, *Qui es dominator, Domine: Ecce ego nescio loqui, quia juvenis sum* (*Jerem. i, 6*), respondit Dominus, Ne dicas, quia juvenis sum; prius enim quam formareris in utero, novi te, et antequam exires de vulva matris tuae, sanctificavi te, et prophetam in gentibus constitui te. Ob hanc causam reor et adolescentulas viduas juberi ab Apostolo (*II Tim. v*), ut accipiant maritos, et matresfamiliae sint, et educant liberos suos, quia multae retro abierunt post Satanam. Et cum luxuriae fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. Nec Ecclesiasticis vidua sustentatur alimentis, nisi quae sexaginta annorum est, et maturitatem habet morum pariter et aetatis. Putet **54** aliquis, et illud quod Apostolus prohibet (*I Tim. iii*), episcopum fieri neophytum, ad hoc pertinere, quia parvulus in fide est, ne elatus in superbiam, incidat in iudicium diaboli. Iudicium autem diaboli nullum est aliud, nisi superbia, propter quam de caelestibus cecidit. Unde et Salvator loquitur, *Videbam Satanam, quasi fulgor cadentem de caelo* (*Luc. xx, 18*).

Et effeminati dominabuntur eis. Pro quo in Hebraeo scriptum est **TRALULIM** (**רלללל**), quos **LXX** et Theo-

^a Eusebium imitatur, cujus haec sunt. *Τίς οὖν ὄρων τοὺς κατὰ Ἰουδαίους ὀνομαζομένους πατριάρχας νεανίσκους ἀληθῆς, οὐ τῶν τῶν σωματίων ἡλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς ἀπέλεις καὶ ἐνδείξει φρονῶν, τοὺς τε λοιποὺς αὐτῶν διδάσκαλους, οὐκ ἂν εἶποι ἐμπαιδείας εἶναι.* Porro Patriarchas post Jerusalem excidium notari intellige, et vid. Theod. lib. xvi, tit. 8.

^b Obvio scilicet errore **3** substituerunt pro **2**, quod et Monfauc. notat: legeruntque **TRALULIM** coctum, vel actionem.

^c In Palat. Latine litteris *epidemonta*. Quod autem ait **S.** Doctor in Hebraeo non haberi *respondet*, falsam videtur Martiano, doctique aliis viris, cum

dotio *illusores* interpretati sunt, Aquila *βαλλάρτες*, qui se mutant, et turpitudinis exercent vices. Quales in Iudicum libro super concubina Levitae in Gaba legimus (*Judic. xix*). Consideremus Patriarchas Judaeorum, et juvenes sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes, et impletam prophetiam esse cernemus. Possumus illusores dicere et magistros populi Israel, qui devorant populum Dei, sicut escam panis, et perverso Scripturas sanctas interpretantur, illuduntque stultitiae discipulorum.

(Vers. 5.) *Et corruet populus vir ad virum, unusquisque ad proximum suum: tumultuabit puer contra senem, et ignobilis contra nobilem.* Quando juvenes fuerint principes, et illusores Domini, quales propheticus sermo describit, tunc nec dignitatis, nec aetatis, nec scientiae ullus ordo servabitur; sed rebellabunt pueri senibus, et ignobiles nobilibus, et mutuo corruent. Et implebitur illud Apostolicum: *Mordentes invicem, consumpti estis ab invicem* (*Galat. v, 15*). Haec sub Tito filio Vespasiani accidisse populo Judaeorum, scribit Josephus (*Lib. v de Bello Jud.*): et quod, cum expugnarentur a Romanis, fuerit Jerusalem in tres partes divisa seditio: et alii arcem et Templum, alii inferiorem, alii superiorem partem urbis tenuerint.

(Vers. 6.) *Apprehendet enim vir fratrem suum, domesticum patris sui. Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem haec sub manu tua.* Pro ruina, Symmachus et Theodotio *infirmiorem* transtulerunt. **LXX** **cibus**. Significat autem raritatem hominum, et maximo rerum omnium penuriam, quod qui cibum, et vestimentum habuerit, potens, et dives, **55** et inclutus esse credatur. Quod autem ait juxta Hebraicum: *Ruina autem haec sub manu tua*, hunc sensum habet: Miseria nostra et calamitas tuo sustentetur et protegetur auxilio. Et hoc considerandum quod singuli sibi eligant principes singulos, et in principum electione seditio sit, dum alii alios principatu dignos putant. Nec dicunt ad eos, possessiones tuae, et divitiae, et reditus sustentare nos poterunt, sed infirmitas ista, sive cibus meus, ex tuo sanabitur et pendebit arbitrio.

(Vers. 7.) *Et respondebit in die illa, dicens, non sum medicus, et in domo mea non est panis, neque vestimentum; nolite constituere me principem populi.* Pro medico, Symmachus et **LXX** transtulerunt, *principem*: Theodotio, *ἐκείσεμύοντα* qui liget vulnera, et provideat sanitati: *Respondet*, ^d in Hebraeo non

manifesto sit **TR** quod est *assumet*, sive *reponet*. Sed illud verbum in emendatioribus libris cum circello scribitur, quae Massorethica nota docet in antiquissimis voluminibus, quae vel ipsi Prophetae scripserunt, vel Esdras recensuit, ea verba aut aliter fuisse exarata, aut prorsus non existitiae in aliis exemplaribus. Tale illud fuerit, quo Hier. utebatur.

^d In Hebraeo non habetur. In Hebraeo est **TR** *jissa*, id est, *assumet*; quod **LXX** optime vertunt *ἀρραπτόεις*, *respondens*, juxta phrasin in Evangelio amplius usurpatam, *Respondens autem dixit*. Idem verbum *respondet* legitur apud omnes interpretes,

habetur, sed de LXX additum est. In Hebræo enim A
his quæ supra scriptæ sunt jungitur : *In illa die dicat, non sum medicus, et reliqua.* Is autem dicit, qui princeps fuerit electus. Et sicut populus qui eum quem, comparatione sui locupletiolem intelligit, principem habere desiderat, sic qui eligitur considerans paupertatem, et imbecillitatem suam, indignum se esse delato honore testatur, nec posse mereri villis, id est, curare languentes, esurientibus cibum tribuere, vestire-nudos, qui ipse se sustentare vix valeat. Ergo non statim multitudinis acquiescamus iudicio, sed electi in principatum, noverimus mensuram nostram, et humiliemur sub potenti manu Dei : quia Deus superbis resistens, humilibus dat gratiam (I Petr. v). Quanti panem non habentes, et vestimentum, cum ipsi esuriant et nudi B
sint, nec habeant spirituales cibos, neque Christi tunicam integram reservarint, aliis et allimoniam et vestimenta promittunt, et pleni vulneribus, medians esse se jactant : nec servant illud Mosaicum : *Provide alium quem mittas : aliudque mandatum : Ne quaeras iudex fieri : ne forte non possis auferre iniquitates (Eccl. vii, 6).* Solus Jesus omnes languores sanat, et infirmitates, de quo scriptum est : *Qui sanat contritos corde, et alligat contritiones eorum (Ps. cxlvi, 3).*

56 (Vers. 8, 9.) *Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit : quia lingua eorum, et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocarent oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis : et peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt.* C
Hoc Propheta loquitur, non ut plerique arbitrantur, ille qui princeps fuerat electus. Et dicit ideo nullum velle præesse populo peccatori, quia et Judas et Jerusalem, et urbs, et Judæa provincia, sive tribus Juda pariter conciderint. Causasque reddit impietatis eorum, quia contra Dominum blasphemaverunt, atque dixerunt : *Tolle, tolle, crucifige talem, non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15, 16) :* et clementissimum Dominum furore linguæ suæ ad amaritudinem provocaverunt. ^a *Agnitio vultus eorum respondebit eis :* id est, sua recipere peccata, sive ut Septuaginta transtulerunt : ^b *confusio vultus eorum restitit eis :* id est, ante oculos suos propria semper habuere delicta. Et quomodo Sodomitæ cum omni libertate peccantes, et ne pudorem quidem D
illum habentes in scelere, dixerunt ad Lot : *Educ foras viros, ut concubamus cum eis (Gen. xix, 5) :* sic et isti publice proclamantes, suum prædicare peccatum, nec ullam in blasphemando habuere verecundiam. Secunda enim post naufragium tabula est, et consolatio miseriarum, impietatem suam abs-

condere. Unde et principes appellantur Sodomorum, ^c quia Sodomitica habuere peccata.

(Vers. 10, 11.) *Væ animæ eorum : quoniam reddita sunt eis mala. Dicite justo, quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comederunt. Væ impio in malum : retributio enim manuum ejus fiet ei.* Juxta Hebraicum et cæteros Interpretes hunc sensum habet : *Væ illis quia sua scelera receperunt.* Unde vos qui auditis, vel qui librum Prophetæ legitis, laudate justitiam Dei, quia benefecerit : quia impii labores manuum suarum comederunt. Et *væ impio populo in malum : recepit enim quod merebatur.* Et qui principem suum Romanæ tradidit potestati, ipse Romanæ subjacet servituti. Juxta LXX autem Interpretes qui dixerunt : *Væ animæ eorum : quoniam cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, 57 dicentes : Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis : itaque fructus operum suorum comedent,* perspicue de Christi dicitur passione, quod inierint consilium pessimum, non tam contra justum, quam contra semetipsos, et animam suam : et nunc fructus operum suorum comedant. Quæ enim semina-verit homo, hæc et metet (Gal. vi, 5-8), et unusquisque onus suum portabit.

(Vers. 12.) *Populum meum exactores sui spoliaverunt : et mulieres dominatæ sunt eis.* Pro mulieribus, quas solus interpretatus est Symmachus, et Hebraice dicuntur *NASIM* (נָשִׁים) : Aquila et LXX transtulerunt *ἀκατοῦντας*, qui significant exactores : Theodotus *δανιστᾶς*, id est, *sæneratores.* Loquitur autem sermo propheticus contra Scribas et Phariseos, qui turpis lucri gratia, ut acciperent decimas et primitias, Dei Filium negaverunt. Et non eos vocat magistros, scribas atque doctores, sed exactores (Luc. xx), qui quæstum putant esse pietatem : et devorant, non juxta Apostolum, domos tantum viduarum, sed universum populum ; accusansque luxuriam eorum, et turpem conversationem, non solum exactores appellat, ut ab invidis pecuniam videantur exigere ; sed mulieres : quia propter libidinem omnia faciant, et sint dediti voluptatibus. Caveamus ergo et nos, ne exactores simus in populo ; ne juxta impium Porphyrium matronæ et mulieres sint noster senatus, quæ dominantur in Ecclesiis, et de sacerdotali gradu favor judicat feminarum.

(Vers. 13.) *Popule meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant, sive conturbant.* Scribas et Phariseos exactores appellaverat, non magistros ; et supra illos, qui propter munera, quæ excæcant oculos etiam sapientium, non solum peccatores in populo non corripiebant, sed pro divitiis atque compendii

Chald., Syr. et Arab. Videtur ergo hic hallucinatus Hieronymus, nisi mutilo exemplari Hebræo usus fuerit. MARTIAN.

^a Palat. *agnitioque vultus eorum respondebit eis.*

^b *Confusio vultus eorum.*, etc. Addunt editi libri hæc loco verba Græca LXX Interpretum, quæ non leguntur in mss. codicibus Hieronymi. Hujusmodi

interpolata loca fere innumera reseccare studimus. MARTIAN.

^c *Quia Sodomitica*, etc. Hic quoque addunt editi ante nos libri verbum *pænitentiæ*, quod superfluum est ex fide exemplarium mss. atque ex Hieronymiana sententia. MARTIAN.— Vatic., *qui Sodomitica.*

efferebant laudibus : beatos vocantes, et columnas domus Dei, et cetera quæ solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem : nec prevenit sententiam iudicis sui, dicente Scriptura sancta (Eccl. ii, 30) : *Ne beatum dicas quemquam hominem ante mortem.* Sed et in alio loco legimus (Prov. xxvii, 14) ; **58** *Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt.* Unde spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtreactionibus contristemur : sed ingrediamur rectam viam, et tritas a sanctis prophetis semitas : audiamusque Jeremiam prophetam dicentem : *State in viis, et videte : et interrogate semitas Domini sempiternas, quæ sit via bona : et ambulate in ea* (Jer. vi, 16). Quod si quando erraverimus, et quasi homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel expectemus promissa dicentis : *Dabo eis viam alteram, et cor aliud* (Ezech. xxxvi). Exactores autem perverterunt atque turbaverunt viam Domini : ut habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur ; sed facerent eos perdere viam veritatis, quæ loquitur in Evangelio : *Ego sum via, et vita, et veritas* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 13, 14.) *Stat ad iudicandum Dominus : et stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium venit cum senibus populi sui, et cum principibus ejus.* Populus, qui propter simplicitatem imperitiæque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei : et propterea iudicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu iudicantis, ut in Daniele legimus : *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 9) : sed stat ad iudicandum : et stat ut iudicet populum, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem et presbyteros populi sui venit ad iudicium, non ut iudicet, sed ut pariter iudicetur : dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo psalmo dicitur : *Ut iustificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris iudicatus* (Vers. 6). In Michæa quoque propheta tale quid legimus (Cap. vi), quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra Phariseos et *ἄσχετους*, præsens locus accipitur. Inter senes autem et principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros et episcopos.

Vos enim depasti estis vineam^a meam^b : rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive conteritis, et ut LXX interpretati sunt, confunditis. Servat consuetudinem prophetalem, ut movet personæ : supra enim ipse Dominus **59** *beatum te dicunt, ipse postea Propheta subiecit*

A *Dominus : Dominus ad iudicium veniet.* Igitur post prophetam ipse Dominus, qui ad iudicium venerat cum senibus populi sui et principibus ejus, loquitur ad eos, et corripit delinquentes : *Quare depascitis vineam meam?* de qua scriptum est : *Vineam de Ægypto transtulisti* (Ps. lxxix, 9). Et in hoc eodem propheta : *Vinea Domini sabaoth, domus est Israel* (Isa. v, 7). Hanc vineam et in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missam ad se patrifamilias filium interfecerunt (Matth. xxviii). Rapina, ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem vel simpliciter accipe, qui indiget elemosyna : vel certe pauperem spiritu, de quo scriptum est : *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Ps. xl, 1). Et Paulus Apostolus : *Tantum, inquit, ut pauperum memores essemus* (Gal. ii, 10). Quodque sequitur : *Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive confunditis,* manifeste ad principes dicitur Judæorum. Sed et ad nostros principes referri potest, si atterant subjectam sibi plebem, et pauperes delinquentes publice arguant atque confundant, divitibus autem pejora peccantibus ne minus quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, et Ecclesiæ opibus abutuntur in delicias, publicasque stipes, quæ ad sustentationem pauperum datæ sunt, vel sibi reservant, vel propinquis distribuunt, et alienam inopiam, suis suorumque faciunt esse divitias.

(Vers. 15.) *Et dixit Dominus : pro eo quod elevatae sunt filiae Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant, et pedibus suis composito gradu incedebant.* Supra et populum et principes tam propheta quam Dominus corripuerat ; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat : *Et mulieres dominatae sunt eis,* propheticus sermo convertitur, ne se alienas arbitrentur a crimine, ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam Domini : et rapina pauperis in domibus eorum est, et attriverunt populum ejus, et facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Judæorum, alii **60** metaphorice de urbibus Judææ dici arbitrantur, quæ appellantur filiae Sion : minores videlicet civitates, vici et oppida. Unde et in libro Jesu per singulas tribus ponuntur nomina civitatum (Jos. xv), et postea describuntur villæ atque castella, et filiae nancupantur. Alii secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur, quæ si extento collo ambulaverint, et se erexerint in superbiam, et non virilem duritiam, sed dissolutionem sociatæ fuerint seminarum, corripiantur a sermone prophético, et omnia perdant ornamenta virtutum, quæ sub luvulis torquibusque et monilibus atque armillis, mitis et discriminatilibus ceterisque huiusmodi, describuntur. Abutendum est hoc testi-

^a Vatic. cum principibus, et veniet.

^b Duo mss. cum vineam.

^c Hactenus editi

Popule
ut : et
iudam

interjectionem mu substituimus, de
vem, lib. vi. Athi S. Doctor, epist.
epistolæ.... nisi, cum in se mu qui-
ris. Lucilius :
tomincm, neque mu facere unquam.

monio et adversum Ecclesie feminas, quæ ambulant A collo extenso, et nutibus loquuntur oculorum, et plaudunt tam manibus quam pedibus, et ut composito incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histriones redimunt præceptores.

(Vers. 16.) *Decalcabit Dominus verticem filiarum Sion, et crinem earum nudabit, et pro ornatu erit ignominia.* Hoc et nobis accidit quorum peccata celantur, cum impletum fuerit illud quod scriptum est : *Nihil occultum quod non revelabitur (Luc. viii, 17).* Quamdiu enim protegemur crine, et veste ignorantia, et homines nos putant sepulcra dealbata (*Matth. xxiii*), qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditiæ. Cum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa cæsaries, et foeda calvities omnibus apparebit.

(Vers. 17.) *In die illa auferet Dominus ornamentum calcamentorum.* In qua die? Judæi putant, captivitatis Babylonie. Nos verius esse convincimus, quando a Romanis capti sunt, et omnia vestium atque gemmarum, aurique ac monilium ornamenta, et diversas supellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatus urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis et porticibus, foro atque gymnasiis et mœnibus publicis intellige. Quæ si referamus ad animarum statum, calcæatos pedes ejus, qui carnes agui comesturus est, et celebraturus Pascha, legisse nos recordemur, **61** et per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calcæamenta consumpta. Quæ sunt ista calcæamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios : *Calceati pedes in præparationem Evangelii pacis (Eph. vi, 15).* Quæ calcæamenta animæ perdituræ sunt, quando extenso collo ambulaverint, et pedibus traxerint vestimenta, et pro munditia matronali, terræ vererent spurcitiam.

(Vers. 18-21.) *Et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras, et discriminata, et periscelidas, et murenas, et olfactoriola, et inaures, et annulos et gemmas in fronte pendentes.* Describit monilia feminarum, et per hæc insignia civitatum : vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunæ similitudinem bullulas dependentes, quas nos ad Ecclesie ornamenta transferimus, quæ illuminatur sole justitiæ. Torques quoque, quæ ad pectus utque pendentes, intelligentiam, ac principalem (*ἀρχοντικόν*) mentis in corde demonstrant. Et monilia, quæ uno sermone omnia ornamenta significant : et armillarum bona opera; quales Rebecca accepit in sponsalibus (*Gen. xxiv*) : et mitras, capitis ornamenta, discriminata, ut judicium habeat singularum : et periscelidas, quibus noster græcos ornatur, ut audiamus : Pes tuus non offen-

det (*Ps. xc*) ; et : *Eruet pedes meos a lapsu (Ps. lv)* ; et murennas, quæ auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum : et olfactoriola, ut Christi bonus odor simus (*II Cor. ii, 15*) ; et inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis : *Qui habet aures audiendi audiat (Luc. viii, 18)* : et annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit Pater. Unde dicitur ad principem Tyri : *Tu es signaculum similitudinis (Ezech. xxviii, 12).* Filius quoque prodigus cum stola recepit anulum (*Luc. xv*), et calcæamenta, et gemmas in fronte pendentes, quibus nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, et in psalmo legimus : *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron (Ps. cxxxii, 4).*

B Quæ omnia licet LXX Interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodotio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus vel de Hebræo, vel de ipsorum translatione teximus : nec volumus diutius in singulis immorari, **62** ne frivola sit expositio, et prudenti lectori fastidium faciat.

(Vers. 22.) *Et mutatoria, et pallia, et linteamina.* Pro ^b *linteamina, LXX perspicua laconica,* interpretati sunt : volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedæmoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitæ, corpora tegebantur : quamquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius interpretum. Mutatoria autem et pallia, quæ significantius Symmachus transtulit ^c *ἀναβολαία,* ornamenta sunt vestium muliebrum, quibus humeri et pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur : *Ibunt de virtute in virtutem (Ps. lxxxiii, 8)* : et linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruemur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est : *Torrente voluptatis tue potabis eos (Ps. xxv, 9).* Hæc autem omnia perdidderunt filie Sion, quia ambulaverunt extenso collo, et oculorum nutibus superbiam gesserunt : putantes suæ esse potentie quod habebant, et non Domini gratiæ.

(Vers. 23.) *Et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra.* Habent acus mulieres, quibus ornamentorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et in sparsos dissipentur capillos. Habent et specula, quibus considerant vultum suum, et si quid decesse viderint, addunt ornatum. Habent sindones, quæ vocantur amictoria : et vittas, quibus crines ligantur, quæ appellantur *ταβιάς*. Habent et theristra, quæ nos pallia possumus appellare : quo obvoluta est et Rebecca. Et hodie quoque Arabie et Mesopotamiæ operiuntur femine : quæ Hebraice dicuntur ^d *ARDIDIM*, Græce *θήριστερα* : ab eo quod in *θήρα*, hoc est, in æstate et caumate corpora protegant feminarum.

^a Hæc verba et pro ornatu erit ignominia temere ^b Imperio aliquo textu infarctus arbitratus est Vici- ^c *επισημα* exprimit, quod neque in Hebræo, neque in ^d LXX aut vulg. editi. sint, neque tandem in Hebr. agnoscat. Nihilosecius habent in Hebræo autem pro iis est; και κύριος ἵψα αἰρών; in aliis exemplaribus

pro σχῆμα est ἀλαχόρωμα.

^b Martian., Pro linteamine.

^c Idem, haud recte, ἀναβολαία.

^d Aridim. Ita legunt codices mss. conformiter Hebræo ארדימ hardidim, de quo editi libri elementum ה he quod per a legit Hieronymus, nulla fide absterunt. MARTIAN.

efferebant laudibus: beatos vocantes, et columnas domus Dei, et cetera quæ solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ecclesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem: nec prevenit sententiam iudicis sui, dicente Scriptura sancta (Eccl. ii, 30): *Ne beatum dicas quemquam hominem ante mortem. Sed et in alio loco legitimus* (Prov. xxvii, 14); **58** *Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt.* Unde spernentes hominum iudicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtreactionibus contristemur: sed ingrediamur rectam viam, et tritas a sanctis prophetis semitas: audiamusque Jeremiam prophetam dicentem: *State in viis, et videte: et interrogate semitas Domini sempiternas, quæ sit via bona: et ambulate in ea* (Jer. vi, 16). Quod si quando erraverimus, et quasi homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel expectemus promissa dicentis: *Dabo eis viam alteram, et cor aliud* (Ezech. xxxvi). Exactores autem perverterunt atque turbaverunt viam Domini: ut habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur; sed facerent eos perdere viam veritatis, quæ loquitur in Evangelio: *Ego sum via, et vita, et veritas* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 13, 14.) *Stat ad iudicandum Dominus: et stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium venit cum senibus populi sui, et cum principibus ejus.* Populus, qui propter simplicitatem imperitiæque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei: et propterea iudicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu iudicantis, ut in Daniele legitimus: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 9): sed stat ad iudicandum: et stat ut iudicet populus, volens eos stare, quorum via fuerat dissipata. Contra principes autem et presbyteros populi sui venit ad iudicium, non ut iudicet, sed ut pariter iudicetur: dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo psalmo dicitur. *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris iudicatus* (Vers. 6). In Michæa quoque propheta tale quid legitimus (Cap. vi), quod in suo loco interpretati sumus. Ergo contra Phariseos et *Δουλοφύλακας*, prærens locus accipitur. Inter senes autem et principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter presbyteros et episcopos.

Vos enim de pasti estis vineam^b meam: rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive conteritis, et ut LXX interpretati sunt, confunditis. Servat consuetudinem prophetalem, ut mutet repente personas: supra enim ipse Dominus dixerat: *Populus meus, qui⁵⁹ beatum te dicunt, ipsi te decipiunt: et postea Propheeta subjecerat: Stat ad iudicandum*

^a Vatic. cum principibus autem et presbyteris, et mox, veniet.

^b Duo mss. cum vulgato interprete non addunt meam.

^c Hactenus editi ne nutum quidem, in aliis mss. ne

Dominus: Dominus ad iudicium veniet. Igitur post prophetam ipse Dominus, qui ad iudicium venerat cum senibus populi sui et principibus ejus, loquitur ad eos, et corripit delinquentes: *Quare depascitis vineam meam?* de qua scriptum est: *Vineam de Ægypto transtulisti* (Ps. lxxix, 9). Et in hoc eodem propheta: *Vinea Domini sabaoth, domus est Israel* (Isai. v, 7). Hanc vineam et in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missam ad se patrisfamilias filium interfecerunt (Matth. xxviii). Rapina, ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem vel simpliciter accipe, qui indiget elemosyna: vel certe pauperem spiritu, de quo scriptum est: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Ps. xl, 1). Et Paulus Apostolus: *Tantum, inquit, ut pauperum memores essemus* (Gal. ii, 10). Quodque sequitur: *Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commollitis, sive confunditis,* manifeste ad principes dicitur Judæorum. Sed et ad nostros principes referri potest, si atterant subiectam sibi plebem, et pauperes delinquentes publice arguant atque confundant, divitiis autem pejora peccantibus ne minus quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, et Ecclesiarum opibus abutuntur in deliciis, publicasque stipes, quæ ad sustentationem pauperum datæ sunt, vel sibi reservant, vel propinquis distribuunt, et alienam inopiam, suis suorumque faciunt esse divitias.

(Vers. 15.) *Et dixit Dominus: pro eo quod elevatas sunt filiae Sion, et ambulaverunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant, et pedibus suis composito gradu incedebant.* Supra et populum et principes tam propheta quam Dominus corripuerat; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat: *Et mulieres dominatæ sunt eis,* propheticus sermo convertitur, ne se alienas arbitrentur a crimine, ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam Domini: et rapina pauperis in domibus eorum est, et attriverunt populum ejus, et facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Judæorum, alii **60** metaphorice de urbibus Judææ dici arbitrantur, quæ appellantur filiae Sion: minores videlicet civitates, vici et oppida. Unde et in libro Jesu per singulas tribus ponuntur nomina civitatum (Jos. xv), et postea describuntur **D** villæ atque castella, et filiae nuncupantur. Alii secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur, quæ si extento collo ambulaverint, et se erexerint in superbiam, et non virilem duritiam, sed dissolutionem sociatæ fuerint feminarum, corripiantur a sermone prophetico, et omnia perdant ornamenta virtutum, quæ sub lunulis torquibusque et monilibus atque armillis, mitris et discriminibus cæterisque hujusmodi, describuntur. Abutendum est hoc testi-

mutum, etc. Nos interjectionem *nu* substituvimus, de qua vide Varronem, lib. vi. Alibi S. Doctor, epist. 12: *Decem jam epistolas.... nisi, cum tu ne nu quidem facere dignaris.* Lucilius:

Nec laudare hominem, neque nu facere unquam.

monio et adversum Ecclesie feminas, quæ ambulat A collo extento, et nutibus loquuntur oculorum, et plaudunt tam manibus quam pedibus, et ut composito incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histiones redimunt præceptores.

(Vers. 16.) *Decaltrabit Dominus verticem filiarum Sion, et crinem earum nudabit, et pro ornatu erit ignominia.* Hoc et nobis accidit quoniam peccata celantur, cum impletum fuerit illud quod scriptum est: *Nihil occultum quod non revelabitur* (Luc. viii, 17). Quoad enim protegimur crine, et veste ignorantæ, et homines nos putant sepulera dealbata (Math. xxiii), qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditiæ. Cum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa cæsaries, et sæda calvicis omnibus apparebit.

(Vers. 17.) *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum.* In qua die? Judæi putant, captivitatis Babylonie. Nos verius esse convincimus, quando a Romanis capti sunt, et omnia vestium atque gemmarum, aurique ac monilium ornamenta, et diversas suppellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatus urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis et porticibus, foro atque gymnasiis et mœnibus publicis intellige. Quæ si referamus ad animarum statum, calceatos pedes ejus, qui carnes agni comesturus est, et celebraturus Pascha, legisse nos recordemur, 61 et per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calceamenta consumpta. Quæ sunt ista calceamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: *Calceati pedes in præparationem Evangelii pacis* (Eph. vi, 15). Quæ calceamenta animæ perdituræ sunt, quando extento collo ambulaverint, et pedibus traxerint vestimenta, et pro munditia matronali, terre verent spurcitiam.

(Vers. 18-21.) *Et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras, et discriminata, et periscelidas, et murennulas, et olfactoriola, et inaures, et annulos et gemmas in fronte pendentes.* Describit monilia feminarum, et per hæc insignia civitatum: vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunæ similitudinem bullulas dependentes, quæ nos ad Ecclesie ornamenta transferimus, quæ illuminatur sole justitiæ. Torques quoque, quæ ad pectus usque pendentes, intelligentiam, ac principale (ἀγορασιόν) mentis in corde demonstrant. Et monilia, quæ uno sermone omnia ornamenta significant: et armillarum bona opera; quales Rebecca accepit in sponsalibus (Gen. xxiv): et mitras, capitis ornamenta, discriminata, ut judicium habeat singulorum: et periscelidas, quibus noster gressus ornatur, ut audiamus: Pes tuus non offen-

det (Ps. xc); et: *Eruet pedes meos a lapsu* (Ps. lv); et murennulas, quæ auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum: et olfactoriola, ut Christi bonus odor sinus (II Cor. ii, 15); et inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. viii, 18): et annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit Pater. Unde dicitur ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis* (Ezech. xxviii, 12). Filius quoque prodigus cum stola recepit annulum (Luc. xv), et calceamenta, et gemmas in fronte pendentes, quibus nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, et in psalmo legimus: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron* (Ps. cxxxii, 1).

B Quæ omnia licet LXX Interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodotio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus vel de Hebræo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari, 62 ne frivola sit expositio, et prudenti lectori fastidium faciat.

(Vers. 22.) *Et mutatoria, et pallia, et linteamina.* Pro ^b linteamina, LXX *perspicua laconica*, interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedæmoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitæ, corpora tegebantur: quamquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius interpretum. Mutatoria autem et pallia, quæ significantius Symmachus transtulit ^c ἀναβολαῖα, ornamenta sunt vestium muliebrum, quibus humeri et pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem* (Ps. lxxxiii, 8): et linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruamur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est: *Torrente voluptatis tuæ potabis eos* (Ps. xxv, 9). Hæc autem omnia perdiderunt filie Sion, quia ambulaverunt extento collo, et oculorum nutibus superbiam gesserunt: putantes suæ esse potentie quod habebant, et non Domini gratiæ.

(Vers. 23.) *Et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra.* Habent acus mulieres, quibus ornamentorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et in sparsos dissipentur capillos. Habent et specula, quibus considerant vultum suum, et si quid deesse viderint, addunt ornatui. Habent sindones, quæ vocantur amictoria: et vittas, quibus crines ligantur, quæ appellantur ταινίας. Habent et theristra, quæ nos pallia possumus appellare: quo obvoluta est et Rebecca. Et hodie quoque Arabiæ et Mesopotamiæ operiuntur femine: quæ Hebraice dicuntur ^d ΑΡΔΙΔΙΜ, Græce θήριστρα: ab eo quod in θήρι, hoc est, in æstate et caumate corpora protegant feminarum.

pro σχῆμα est ἀσχιόνωμα.

^b Martian., Pro linteamine.

^c Idem, haud recte, ἀναβολαῖα.

^d Ardidim. Ita legunt codices mss. conformiter Hebræo ארדידימ *ardidim*, de quo editi libri elementum *he* quod per *a* legit Hieronymus, nulla fide abstulerunt. MARTIAN.

^a Hæc verba et pro ornatu erit ignominia temere ab imperito aliquo textui infarta arbitratus est Victorius, eaque expunxit, quod neque in Hebræo, neque apud LXX aut vulg. editi sint, neque tandem in Commentario Hier. agnoscat. Nihilosecius habent mss. omnes, in Græco autem pro iis est: καὶ κύριος ἀσφαλίζῃ τὸ σχῆμα αὐτῶν; in aliis exemplaribus

Filiæ ergo Sion propter superbiam suam perdidērunt acus, quibus omnium præceptorum regula siringebatur. Perdiderunt specula, quæ obtulerunt in Exodo manentes in foribus tabernaculi mulieres ad luterem Domini fabricandum (Exod. xxxviii) : de quibus et apostolus Paulus loquebatur : *Videmus autem nunc per speculum in ænigmatibus* (I Cor. xiii, 12). Amiserunt sindones et vittas, quibus operiebant humeros, et fluentem huc atque illuc animum constringebant : et theristra, quo tutissimo in æstibus tegebantur umbraculo. Hæc dicimus ne **63** omnino tropologiam hujus loci fugere videamur. Cæterum laboris est maximi in singulis immorari, et latam explanationem querere.

(Vers. 24.) *Et erit pro suavi odore, factor : et pro zona, funiculus. Fœtere peccata pœnitens loquitur* : *B Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ* (Ps. xxxvii, 6). Zona accingi lumbos, Apostolus præcepit, dicens : *Stare accincti lumbos vestros in veritate* (Ephes. vi, 14). Et de peccatore legimus : *Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur* (Prov. v, 22). Igitur pro bono odore virtutum, filiæ Sion habebant putredinem peccatorum : et pro cingulo veritatis, mendacii funiculis ligabuntur, quos habuerunt super capita qui cum pannis et sordibus vitam a rege Syriæ precabantur.

Et pro fascia pectorali cilicium. Pro fascia pectorali, quam interpretatus est Symmachus, LXX *tunicam µεσοποπύρα*, id est, *clavatam* ^b *purpura* translulerunt : quod Aquila *cingulum exultationis* expressit. Theodotio ipsam verbum Hebraicum פִּתְּוִיל (פִּתְּוִיל) posuit, quod genus ornamenti muliebris est. Fascia pectus tegit, et eum possidet locum in feminis, quem Rationale in Pontificibus. De hac fascia pectorali, et Jeremias mystico sermone dicebat : *Si oblivisci potest sponsa ornatus sui, aut virgo fasciæ pectoralis suæ, et ego obliviscar tui, dicit Dominus* (Jer. ii, 32). Virgo, qualem exhibere nos cupit Apostolus Christo (II Cor. ii), quamdiu non corrumpitur in Ægypto, nec franguntur mamillæ ejus, quæ pectorali fascia colligatæ sunt, jungitur sponso : et cum quotidie virtutum filios generet, nequaquam virgo esse desistit. Quod si aliquando divaricaverit pedes omni transeunti, et secuta fuerit amatores suos : et juxta Osee vaticinium, seperit Dominus vias ejus, et intercluserit semitas, revertetur ad virum suum priorem, et audiet : *Exire te vestimentis luctus, et induere vestibus gloriæ tuæ* (Ose ii).

^a Vatic. contrario sensu, *vitam regi Syriæ. — Regi Syriæ precabantur.* Addunt hoc loco Erasmus et Marianus : *Et pro crispante crine calvitium, et subjungunt hanc expositionem : Pro continuis, longis et ascendentibus orationibus, quæ per crines significantur, habuerunt calvitium, mentem undique obscuram et ad tacendum ab orationibus firmatam.* Hujus porro Glossematis nullum exstat vestigium in exemplaribus mss. nec satis redolet stylum Hieronymianam.

MARTIAN.

^b Vitiose hætenus editi, quin etiam mss. *clavatam purpuram pro purpura*, quod ex ingenio restitimus,

(Vers. 25.) *Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent : et fortes tui in prælio.* Pro pulcherrimis viris, LXX interpretati sunt, *et filius tuus pulcherrimus, quem diligis, gladio cadet.* Quod si de animæ statu intelligimus, quæ post virtutes peccaverit, pulcherrimum filium ejus, bona **64** accipiamus opera, quæ hostili gladio conciderunt : et fortes quoque periisse in prælio, quia *justitia justus non liberabit eum in quacumque die aberraverit* (Ezech. xxxiii, 12). Sin autem sequamur historiam, ex his sermonibus docebitur, non de mulieribus prophetæ esse sermonem, quarum viri in prælio corruerunt ; sed de urbibus Judææ, quas filias Sion appellavit, et quarum bellatores ceciderunt in certamine. Denique de eadem Sion sequens versiculus loquitur.

(Vers. 26.) *Et mœrebunt atque lugebunt portæ ejus, et ipsa urbs desolata sedebit in terra.* Quod usque hodie oculis cernimus. Facilis secundum tropologiam interpretatio est, quod quicumque locum dederit diabolo, et non omni custodia servaverit cor suum, lugeant portæ ejus : et absente sponso, semper in luctu sit, ac de excelsis corruens, in terræ pulvere sedeat.

(Cap. IV. — Vers. 1.) *Et apprehendent septem mulieres virum unum in die illa, dicentes : Panem nostrum comedimus, et vestimentis nostris operiemur, tantummodo invocetur nomen tuum super nos : aufer opprobrium nostrum.* Cum pulcherrimi urbis Jerusalem gladio ceciderint, et fortes perierint in prælio ; et mœruerint, luxerintque portæ ejus ; et ipsa fuerit desolata ob nimiam hominum raritatem, interfectis bellatoribus, septem mulieres apprehendent unum virum, cupientes habere semen in Sion, et domesticos in Jerusalem : cibum et vestimentum se habere dicentes : tantum ne absque marito esse videantur, et subjacere illi maledicto, ^c quod scriptum est : *Maledicta sterilis, et quæ non facit semen in Israel* (Drut. vii). Zacharias quoque huic congruit sensui : *In diebus illis apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium fimbriam viri Judæi dicentes : Ibimus vobiscum, audivimus enim quoniam Deus vobiscum est* (Zach. viii, 23). Septenarius et denarius numerus propter sabbatum, et decem præcepta legis, Judæis familiaris est : et ideo hoc frequenter abutuntur : licet juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, qui verbum SABA (שָׁבָא), nunc *septem*, nunc *plures*, nunc *juramentum* interpretantur, possit in hoc loco non *septem* significare, **65** sed *plures*. Hoc secundum litteram. Cæterum in adventu Domini Salvatoris, sep-

cogente recto sensu ; nam clavare vestem purpura, et vestem clavis purpureis intertextam. Græce *µεσοποπύρα*, dicebant veteres ; minime vero clavare purpuram.

^c Duo mss. Vatic. et Palat. *exuere vestimentis*, etc.

^d Voces *et ipsa urbs* in Hebr. aut Hieron. version. non sunt.

^e Palat. *quo scriptum est.* De hoc autem Scripturæ textu vide quæ ad epist. secundam Paschalem annotamus.

tem mulieres, id est, septem gratia Spiritus sancti, A quibus in consequentibus idem Propheta dicitur: *Esset virga de radice Jesse, et flos de radice ejus concendet: et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientie et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientie et pietatis: et implebit eum spiritus timoris Domini* (Isa. xi, 1, 2); apprehendent Jesum, quem multo tempore desideraverant, quia nullum alium potuerant invenire, in quo aeterna statione requiescerent. Unde et Joannes Baptista refert in Evangelio: *Et qui misit me, ipse mihi dixit: Super quem videris Spiritum sanctum descendentem et manentem in eo, ipse est* (Joan. i, 33). In Zacharia quoque legimus super lapidem unum septem oculos, et in uno aureo candelabro septem lucernas, et septem suffusoria, ac duas olivas ex utraque parte B lampadis, firma radice fundatas (Zach. iii). Quod autem gratia sancti Spiritus cuncta possideat, expositione non indiget Sed quia in hominibus semper patiebatur opprobrium, nullo vivente, ut Spiritus sancti dona posebant: propterea Jesu nomen sibi capienti invocari, ut quod in Lege imperfectum erat, in Evangelio compleatur.

(Vers. 2, 3.) *In die illa erit germen Domini in magnificentia et in gloria: et fructus terrae sublimis, et exultatio his qui salvati fuerint de Israel. Et erit, omnis qui relictus fuerit in Sion, et residuus in Jerusalem, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem.* Cum filiae Sion propter superbiam omnem ornatum perdiderint: et mœruerint luxurique portæ ejus, et ipsa desolata a conciderit, omnesque bellatores ejus perierint in prælio, in tantum et multæ mulieres unum virum habere vix possint: tunc oriatur germen nominis christiani, et terra dabit fructum suum: et exultatio erit his qui de Israel salvati fuerint, de quibus et supra dictum est: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorræ fuissimus* (Isa. i, 9). Et nota quod non omnis Israel salvetur, sed reliquæ populi Sion, et residuus in Jerusalem: omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem, quibus et Dominus loquebatur: *Gaudete, quoniam nomina vestra scripta sunt in caelis* (Luc. x, 20). 66 Significat autem Apostolos et eos qui per Apostolos crediderunt.

(Vers. 4.) *Cum abluerit Dominus sordes filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem laverit de medio ejus in spiritu judicii et spiritu combustionis.* Tunc salvabuntur reliquæ de Israel, quando in baptismo Salvatoris eis fuerint peccata dimissa, et ille sanguis ablatus, quem super se errans populus imprecatus est: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Math. xxvii, 25). Unde supra legimus: *Cum extenderit manus, non exaudiam vos: manus enim vestrae sanguine plene sunt* (Isa. i, 15, 16). Et postea eos ad poenitentiam provocans infert: *Lavamini, mundi estote.* Et nota quod sordes filiarum Sion laverit spiritu

judicii, sanguinem autem Jerusalem, spiritu combustionis. Quod enim leve est, lavatur: quod gravius, exurit. De quo judicii spiritu, et spiritu combustionis Joannes Baptista in Evangelio loquebatur: *Ego baptizo vos in aqua, qui autem post me venit, ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto, et igni* (Math. iii, 11). Ex quo discimus, quod homo tantum aquam tribuat: Deus autem Spiritum sanctum, quo et sordes abluuntur, et sanguinis peccata purgantur.

(Vers. 5.) *Et creabit (al. creavit) Dominus super omnem locum montis Sion, et ubi invocatus est, nubem per diem, et funum et splendorem ignis flammantis in nocte.* In Christo enim nova creatura est, de qua alibi legimus: *Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova* (II Cor. v, 17). Pro quo LXX transtulerunt: *Et veniet, et erit omnis locus montis Sion, et omnia quæ in circuitu ejus sunt, proteget nubes per diem, et lumen ignis flammantis in nocte.* Quis autem veniet nisi ille, de quo scriptum est: *Veniet ex Sion qui liberet* (Isa. lxx, 20, juxta LXX). Et de quo alius propheta commemorat: *Adhuc paululum modicum, qui venturus est veniet, et non tardabit* (Abuc. ii, 3). Cum ille venerit, reddetur populo felicitas pristina, quam aliquando habuere in eremo; præcedente Domino eos per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis (Exod. xiii): ut nec in prosperis, nec in adversis b aliquando turbentur. Quod et in psalmo dicitur: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6). Fumus autem in hoc loco non errorem et ignorantiam, sed gloriam significat, C juxta illud quod in hoc eodem propheta, secundum quorundam opinionem, lecturi 67 sumus (Infra c. 6): *Et domus impleta est fumo.* Et in Joel de gratia Spiritus sancti, quæ descendit super apostolos, dicitur: *Effundam de spiritu meo, et prophetabunt* (Joel. ii). Et, *Dubo prodigi: in caelo sursum, et signa in terra deorsum, sanguinem et ignem et vaporem fumi* (Act. ii, 17). Id ipsum significare puto et illud in Psalmis: *Qui tangit montes, et c^o fumigabunt* (Ps. ciii, 32).

(Vers. 6.) *Super omnem autem gloriam protectio. Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab aestu, et in securitatem, et in absconionem a turbine et a pluvia.* Hunc locum Judæi ad Antichristum referunt, quem per turbine et tempestatem significari æstimant, quando eos Dominus a potentissimo adversario defensurus sit. Nos autem omnia referamus ad primum adventum Christi, de quo et in psalmis legimus: *Protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltavit me* (Psal. xxvi, 9, 10): super quam fundata Ecclesia nulla tempestate concutitur, nullo turbine ventisque subvertitur. Plurimi Judæorum et hæc et universa, quibus ista sociata sunt, super Babylonia captivitate et reditu in Jerusalem sub Zorobabel et Ezra et Neenia intelligunt.

(Cap. V. — Vers. 1.) *Cantabo nunc dilecto meo*

a Victorious ait, Constat ex textu et commentario in fine precedentis capitis esse legendum considerit.

b Minus recta penes Marian., aliquantum turbentur.

c Mavult Victor. in instanti sunigant, juxta LXX, κατιζουται.

canticum patruelis mei, vineæ suæ. Cantat propheta carmen lamentabile populo Israel, quod composuit ille, de quo scriptum est in Evangelio: *Cum autem vidisset eam (haud dubium quin Jerusalem) flevit super eam, et dixit: Si scires et tu quæ ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt tibi inimici tui munitiones, et vallabunt te, et prosternent te, et filios tuos (Luc. XIX, 41 et seqq.).* Et rursum: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos sub alas suas, et nolui? Ecce dimittetur vobis domus vestra deserta (Matth. XXIII, 37, 38):* cui simile est hoc quod nunc in isto carmine dicitur: *Dimittam vineam meam.* Quod autem Christus dicatur dilectus atque charissimus, quem Aquila *πατρίδελφον* interpretatus est, *patruum*, vel *patrualem*, quadagesimi quarti psalmi nos inscriptio docet: *Canticum pro dilecto.* Et vox Dei Patris in Evangelio: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui (Matth. III, 17).* Et in sexagesimo septimo psalmo legimus: *Dominus dabit verbum evangelisantibus virtute multa. Rex virtutum dilecti (Ps. LXXVII, 12, 13).* Hic ergo dilectus carmen lugubre fecit vineæ suæ, quod ego cantabo dilecto atque miserabili populo meo. Vel certe ita intelligendum: Cantabo Omnipotenti Deo Patri canticum Christi, qui est patruelis meus, hoc est, ex eadem mecum gente generatus. Quod autem vinea Dei appelletur populus Israel, et in fine hujus cantici legimus: *Vinea Domini exercituum, domus est Israel, et vir Juda germen laudabile ejus.* Et in septuagesimo nono psalmo (Vers. 9): *Vineam de Egypto transtulisti, eiecisti gentes, et plantasti eam.* In Evangelio quoque pone eisdem verbis, quibus Propheta nunc loquitur, Dominus textit parabolam: *Homo quidam erat piterfamilias, qui plantavit vineam, et maceriam illi circumdedit: et fodit in ea torcular, et edificavit turrim, et locavit eam agricolis, etc. (Matth. XXI, 33).* Et in Jeremia legimus: *Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram: quomodo conversa es in amaritudinem, vinea aliena (Jerem. II, 21)?* Itaque Jerusalem, ut diximus, plangitur: et sermone prophetico illius ruina cantatur. Porro Ecclesie, et populo quondam gentium, aliud carmen est editum, de quo in psalmis legimus: *Cantate Domino, omnis terra, annuntiate diem ex die salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam illius in omnibus populis mirabilia ejus (Ps. XCV, 2, 3).* Et rursum: *Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Ostendit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam (Ps. XCVII, 1, 2).*

Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Hoc juxta Hebraicum Theodotio et Aquila transtulerunt: Symmachus autem more suo manifestius: *Vinea facta est dilecto meo in cornu in medio olivarum.* Por-

^a Expungit Victor. suas, ad fidem alior. mss.

^b In Vatican. meo hic atque infra constanter desideratur.

^c *Σακπίας.* Manuscripti codices habent hic metathesin π et ρ, scribunt enim antiqui notarii *σακπίας.*

ro LXX sensum magis quam verbum interpretati sunt: *Vinea facta est dilecto meo in cornu, in loco pingui, sive uberi, κίων* enim utrumque significat. Et revera nihil terra Repromissionis pinguis, si non montana quæque atque deserta, sed omnem illius latitudinem consideres, a rivo Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem contra Orientem: et ad septentrionalem plagam usque ad Taurus montem et Zephyrium Cilicie: quod mari imminet. Cornu autem regnum significare, et potentiam sæpe legimus, ut est illud in Evangelio: *Suscitavit cornu salutis nostræ in domo David pueri sui (Luc. I, 69).* Et, *In te inimicos nostros cornu ventilabimus (Ps. XLIII, 6).* Et in Zacharia quatuor cornua quatuor potentissima regna demonstrant (*Zach. I*). Hebræi hunc locum ita edisserunt: *Vinea Christo plantata est in cornu, id est, in forti loco atque sublimi, qui appellatur filius olei, vel quod indignat Dei misericordia, et ejus sustentetur auxilio: vel quod cunctis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerit.*

(Vers. 2.) *Et sepsit eam, et lapides elegit ex illa, et plantavit vineam Sorec, et edificavit turrim in medio ejus, et torcular exstruxit in ea.* Per metaphoram, ut prius diximus, vineæ, describit populum Judæorum, quem sepsit Angelorum auxilio. Et lapides elegit ex eo, vel idola, vel omnia quæ Dei cultum poterant impedire. Et plantavit eam vineam Sorec, quam solus Symmachus *electam* interpretatus est, non verbum e verbo, ut mihi videtur, exprimens, sed sensum qui tenetur in verbo. Aiunt enim Hebræi, Sorec genuisse esse vitis optimæ, quod uberes fructus faciat atque perpetuos. Denique Sorec a quibusdam *καλλίστρος* interpretatur: quod nos in pulcherrimos fructus vertere possumus. Edificavit quoque turrim in medio ejus, templum videlicet in media civitate: et torcular exstruxit in ea, quod quidam altare significari putant. Sicut enim ad torcular omnes uvæ comportantur atque calcantur, ut ex eis exprimatur vinum, sic altare omnis populi suscipit fructus, et immolatas hostias devorat; juxta illud quod de Benjamin, in cujus tribu templum fuit et altare, legimus: *Benjamin lupus rapax, mane comedit: et ad vespertinam dabit escam (Gen. XLIX, 27).* Cuncta quæ dicuntur de vinea, possunt et ad animæ humanæ referri statum, quæ a Deo plantata in bonum, non uvæ attulerit, sed labruscas; et postea sit tradita bestiis concalcanda: nec divinum imbrem susceperit doctrinarum; quia præterita dona contempserit.

Et expectavi, ut faceres uvas, et fecit labruscas. Pro labruscis, quæ nos vertimus, in Hebræo scriptum est *בושם*: quod Aquila interpretatus est, *σακπίας*, id est, *fructus pessimes*: Symmachus *ἀτελῆ*, hoc est, *imperfectos*: LXX et Theodo-

Apud Athen. l. I, *σακπίας* est nomen cujusdam vini quod conditur herbis in eo putrescentibus seu marcescentibus, odoromque illarum ex marcove isto conspiciens. MARTIAN.

tio spinas : quibus Judæi Dominum coronaverunt. A illo enim expectante, ut vindemix tempore de-
 ferrent 70 uvas ad torcularia, pro quibus octa-
 vus et octogesimus tertius psalmus habent ti-
 tulos, isti se curis et vitibus sæculi demergentes,
 quæ in Evangelio (Marc. iv) spinæ interpretantur,
 blasphemiarum stimulos obtulerunt. Puto autem
 melius esse, *Busim* labruscas, quam spinas intelli-
 gi, ut coeptæ translationis similitudo servetur. Unde et
 Salvator dicit in Evangelio : *Numquid colligunt de
 spinis uvas, aut de tribulis ficus* (Math. vii, 16).

(Vers. 3, 4.) *Nunc ergo habitatores Jerusalem, et
 viri Juda judicate inter me et vineam meam; quid est
 quod ultra debui facere vineam meam et non fecerim ei?
 An quod expectavi ut faceret uvas, et fecit labruscas?*
 Feci, inquit, universa quæ debui, plantavi vineam
 in loco uberriimo, circumdedi maceriam, elegi lapi-
 des, et flagella ejus hastilibus calamisque subrexi :
 vitis quoque ipsa non fuit una de pluribus, sed electa
 et ἀλλότμητος. *Ædificavi* firmissimam turrim, in qua
 fruges recondere, et de qua insidiantes frugibus
 bestias contemplerer. Extruxi torcular, ut in eodem
 potissimum loco premerentur uvæ, et vinum funde-
 rent. Quia hæc igitur feci, quæ facere debui, res-
 pondeant mihi habitatores Jerusalem et Judæ :
 immo judicent inter me et vineam meam, quid est
 quod facere debui, et non fecerim? Et illis tacenti-
 bus, sibi ipse respondet : Nisi forte in hoc erravi,
 quod pro labore meo expectavi, ut uvas faceret,
 non labruscas, quas inculca ac deserta vinea afferre
 consuevit. Tale quid et Nathan Propheta ad David
 misit loquitur (II Reg. xii), et interrogat eum per
 parabolam, ut dum de alio judicat, de se promat
 sententiam. Ergo et hic populus interrogatur quasi
 de vinea, ut contra se ipse respondeat. Hunc locum
 in Evangelio plenius Salvator exequitur (Math. xxi),
 et quod hic prætermissum est, Scribas et Phariseos
 interrogat. In Isaiâ enim nihil dictum est de agrico-
 lis, nec quæ passuri sint indicatur; sed tantum de
 vinea sermo est : ibi autem quasi alia sit vinea et
 alii agricolæ, sic de populo loquitur et magistris,
 ut malos male perdat, et vineam aliis agricolis lo-
 cet; significans apostolos et eos qui apostolis suc-
 cessuri sunt. Nec vero *καταλογία* est, ut plerique
 sentiant in eo quod ait : *An quod expectavi, ut fa-
 ceret uvas, et fecit labruscas?* Supra enim apud se
 71 tacitus loquitur, hic autem quod cogitaverat,
 a alios interrogat.

(Vers. 5, 6.) *Et nunc ostendam vobis quid ego fa-
 ciam vineam meam : Auferam septem ejus, et erit in di-
 reptionem : diruam maceriam ejus, et erit in concul-
 cationem. Et ponam eam desertam; non putabitur, et
 non seditur : et accendent super eam vepres et spi-
 næ. Provocavi, inquit, vos supra, o habitatores Jeru-
 salem, et viri tribus Judæ, ut judicaretis inter
 me et vineam meam, et interrogavi, ut diceretis*

quid debuerim facere quod non fecerim. Et quia
 juxta Evangelicam parabolam non vultis respondere
 quod sciscitor, ego mihi respondebo ipse pro vobis,
 indicans quid facturus sim : Quoniam feci vineam meam
 cuncta quæ debui, et pro uvis attulit labruscas,
 auferam universa quæ dederam. Tollam angelorum
 auxilia, de quibus in psalmis scriptum est : *Circumdat
 Angelus Domini in circuitu timentium eum, et libera-
 bit eos* (Ps. xxxiii, 8) : et diripietur ab adversariis.
 Destruam muros, et inimicis gentibus subiacebit,
 eritque deserta et non putabitur in æternum, nec
 fodietur, ut redigatur in vepres : et ascendent in ea
 spinæ. Hæc autem sub metaphora vineæ, de Jeru-
 salem atque Judææ dicuntur solitudine, quod pleri-
 que Judæorum putant sub Babiloniis accidisse : quod
 et nos ex parte factum negare non possumus. Sed
 quia sequitur : *Et nubibus mandabo, ne pluant super
 eam imbrem*, hoc in illa captivitate intelligi non po-
 test. Siquidem et Jeremias capta jam urbe prophe-
 tavit in populo : et Ezechiel, Daniel quoque et tres
 pueri, vel prophetasse, vel mirabilia signa etiam in
 captivitate fecisse narrantur : et postea Aggæus et
 Zacharias futura dixerunt in consolationem populi
 servientis. Tollitur autem Dei auxilium ab his qui
 indigni sunt : ut quia non senserant Deum per be-
 neficia, sentiant per supplicia. Vel ideo truculenta
 quædam et aspera comminatur, ut conversi ad pœ-
 nitentiam, imminetia tormenta devitent. Verbum
 Hebraicum סאיח (רנח) omnes voce simili spinas in-
 terpretati sunt. Si ergo *Saiih* in præsentī loco spinæ
 dicuntur juxta Aquilam et Theodotionem et LXX,
 respondeant quomodo supra *Busim* non labruscas,
 sed spinas transtulerunt.

Et nubibus mandabo ne pluant super eum imbrem.
 Istæ sunt nubes quas eduxit 72 Dominus ab extremo
 terræ, de quibus et in psalmo legimus : *Veritas tua
 usque ad nubes* (Ps. xxxv, 6). Hæ nubes, quoniam
 sub Elia omnes idololatræ erant, tribus annis et sex
 mensibus super terram Israel non pluerunt (III Reg.
 xviii). Quod quidem non solum de prophetis, sed
 de apostolis possumus intelligere, quod post passio-
 nem Domini, nec prophetas, nec apostolos habue-
 runt Judæi, ne pro uvis afferrent spinas, sed pro
 sterilitate et ariditate sua precarentur eum, qui po-
 test imbres præbere virtutum. Unde et in Levitico
 loquitur ad eos : *Ponam cælum vobis ferreum, et ter-
 ram æneam* (Levit. xxvi, 19). Et in Deuteronomio :
*Erit cælum super caput tuum æneum, et terra subter
 te ferrea* (Deut. xxviii, 23, 24). Et rursum, *Dabit
 Dominus fluxiam terræ tuæ.* ^d Et, *Cinis de cælo de-
 scendet super te, donec eradicet te, et deleat*; quia
 terra quæ frequenter super se venientem suscipit
 pluviam, et non facit segetem, sed spinas et tribu-
 los, reproba est et maledictionis proxima, cujus fi-
 nis combustio est.

(Vers. 7.) *Vinea autem Domini exercituum domus*

^a Idem Vatic., *Nunc ergo habitatores et viri Juda, abaque Jerusalem nomine.*

^b Vatic., in recto, *alius.*

^c Desideratur in Vatic. *super eam.*

^d Addit Victor. *et pulverem*, ex Græco *κονοπρον*,
 atque Hebraico פחם.

Israel est : et viri Juda germen delectabile ejus. Id est, Dei : sive ut LXX transtulerunt, novella plantatio dilectissima. Israel et Judas hoc inter se differunt, quod omnis populus prius appellabatur Israel, et postea, regnante David super tribum Juda, et Roboam filio Salomonis super duas tribus, Judam et Benjamin, hi qui erant in Samaria, hoc est, decem tribus, vocabantur Israel; et quibus regnabant de genere David, appellabantur Juda. Et quoniam ab Israel vituli colebantur in Dan, et in Bethel, propterea ab Assyriis primum est capta Samaria; et multo post tempore Judas a Chaldeis ductus est in Babylonem, quia minora peccaverant. Unde et in Ezechiele ad utriusque populi peccata purganda, Israel in sinistro latere ponuntur, juxta Septuaginta, dies centum nonaginta, sive ut verius in Hebraico continetur, trecenti nonaginta : Judæ autem quadraginta dies (Ezech. iv, juxta LXX et juxta Hebraicum). Hoc dico, ut comparatione Israel, id est, decem tribuum, amabilem atque dilectum ostendam Judam, in quo erant sacerdotes et levitæ, et Dei religio versabatur eo tempore, quo propheta Isaias loquebatur ad populum. Et pulchre Israel, hoc est, totus populus, domus est : Judas autem, qui separatis 73 tribubus postea pullulavit, novellum dicitur delectabile. Sed et hoc notandum, quod juxta consuetudinem prophetalem, quæ prius per metaphoram dicta sunt, vel per parabolam, postea exponuntur manifestius : quod vinea et novella plantatio, Israel et Judas sit.

Et expectavi ut faceret judicium, et ecce iniquitas : et justitiam, et ecce clamor, sive ut LXX transtulerunt, Expectavi ut faceret judicium, et fecit iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem. Volumus Latinis insinuare auribus quod ab Hebræis didicimus : Judicium, apud eos appellatur MESPAT (משפט) : iniquitas, sive dissipatio, ut interpretatus est Aquila, MESPAA (משפה). Rursum justitia dicitur SADACA (צדקה) : clamor autem appellatur SAACA (צעקה). Una itaque vel addita littera, vel mutata, sic verborum similitudinem temperavit, ut pro MESPAT, a MESPAA : et pro SADACA poneret SAACA, et elegantem structuram sonumque verborum, juxta Hebræam linguam redderet. Expectavit autem Deus, ut populus Judæorum faceret judicium, id est, uvas : et fecit iniquitatem, id est, labruscas : et expectavit justitiam, ut largiorem tantorum munerum a Patre misericordiam susciperet, et fecit clamorem, quo vociferatus est contra Dominum, et clamavit, dicens : Tolle, tolle, crucifige talem (Joan. xix, 15). Unde et Paulus apostolus scribit : Omnis ira et clamor, et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia (Ephes. iv, 31). Vel certe quoniam justi sanguinem fuderant, sanguis Dominicæ passionis clamabat ad Dominum : propterea clamorem pro justitia reddiderunt, juxta illud quod in Genesi legimus, Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me (Gen. iv, 10).

(Vers. 8.) *Vix qui conjungitis domum ad domum, et*

^a Idem Vatic. pro *mespat diceret mestphan, etc.*

agrum agro copulatis usque ad terminum loci : Numquid habitabitis soli vos super terram ? Pro eo quod nos diximus, usque ad terminum loci, LXX transtulerunt, aut auferatis proximo : Symmachus et Theodotus : donec deficiat, vel non sit locus ; ut deficiente terra, nequaquam saturetur avaritia. Quod quidem et generaliter adversum omnes, quibus nihil satis est, dictum puto : et specialiter contra vineam Domini, quæ pro uvis fecit labruscas, id est, pro judicii iniquitatem, et pro justitia clamorem. 74 Quæ est enim rabies, cum lecta et agri ad depellendos imbres, et ad serendas [Al. cerendas] fruges haberi debeant, ea habere cupere, in quibus cunctis habitare non possis, et quæ colere non sufficiat : alteriusque necessitatem, tuam facere voluptatem ? Juxta tropologiam contra hæreticos quidam hoc dictum arbitrantur : qui cum moverent pedes suos de Oriente, veniunt in campum Sennaar, qui interpretatur excussio dentium : et ædificant civitatem confusionis, turrimque superbæ, et audiunt sub verbis aliis : Audite hæc, duces domus Jacob, et residui domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate (Mich. iii, 9, 10). Isti domos domibus, id est, dogmata conjungunt dogmatibus ; quibus dicitur per Michram, Nolite ædificare in domo derisum (Mich. iii), ne supra fundamentum Christi, quod apostolus Paulus posuit (I Cor. iii) et in quo debuerant ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos : e contrario ædificent ligna, fenum, stipulam, quorum finis incendium est. De hujusmodi domibus Salvator in Evangelio loquitur : Omnis qui audierit verba mea, et non fecerit ea, assimilabitur viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti et inieperunt in domum illam, et cecidit : et fuit ruina domus illius magna (Math. vii, 26, 27). Tandem autem quærentur hæretici nova veteribus jungere, et eadem recentioribus immutare, donec et sensus humanus et sermo deficiat.

(Vers. 9.) *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum : Nisi domus nullæ desertæ fuerint, grandes et pulchræ absque habitatore. Pro eo quod nos juxta Hebraicum vertimus, In auribus meis sunt hæc Domini exercituum, id est, verba quæ locutus est Dominus, adhuc resonant in auribus meis : LXX transtulerunt, Audita sunt hæc in auribus Domini sabaoth. Non quod Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint quæ Propheta dicturus est : cum consequentius sit intelligere, audisse Prophetam, quæ Dominus sit locutus. Dominus autem locutus est, quod post captivitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ desertæ futuræ sint, non habentes habitatorem.*

75 (Vers. 10.) *Decem enim jugera vinearum facient lagunculam unam, et triginta modii sementis facient modios tres. Pro laguncula, quam soli LXX transtulerunt, omnes alii batum interpretati sunt, quod Hebraice dicitur BETA (בטא). Et pro triginta modiiis, quos nos pro coro posuimus, qui Hebraice dicitur*

^b Vatic., *juga vinearum* by Google

ura (אָרַבָּה), LXX verterunt *artabas sex*: a quæ mensura Ægyptiaca est, et facit modios viginti. In sterilitate ergo nimia quæ sequitur captivitatem, decem jugera vinearum facient batum, id est, tres amphoras: et triginta modii seminis, id est, corus, faciet ephi, quod LXX *tres mensuras* interpretati sunt, id est, tres modios. Batus autem in liquidis speciebus dicitur, et ephi, sive epha ejusdem mensuræ in aridis. Sicut in Ezechiel juxta Hebraicum legimus: *Ephi justum, et batus justus erit vobis. Ephi et batus æqualis et æquis mensuræ erunt, ut capiat decimam partem cori batus, et decimam partem cori ephi: juxta mensuram cori erit æqua libratio eorum* (Ezech. xlv, 10, 11). Quærimus juxta anagogen, quomodo hæreticorum domus grandes et pulchræ sint, quæ cum judicii tempus advenit, nullum habitorem habeant. Omnis enim pompa structuraque verborum, et argumenta dialectica rediguntur ad nihili. Et quia juxta apostolum Paulum (II Cor. iii) non solum Dei ædificatio sumas, sed et agricultura, quam imitantes^b hæretici suffodiuntur et eradicantur ab Jeremia: Idcirco ubi decem jugera vinearum, sive ubi decem jugera operantur, facient batum unum, et triginta modii sementis facient ephi (Jerem. xviii), ut de denario numero, qui in Scripturis sanctis mysticus atque perfectus est: et de tricenario, in quo prophetauit Ezechiel (Ezech. i), et Dominus baptizatus est (Luc. iii), redigantur ad ephi, qui ad comparationem multiplicis numeri, unione constringitur. Quod autem ædificatio et agricultura referatur ad intelligentiam spiritalem, etiam alio loco Paulus apostolus docet (Ephes. iv), fundatos et radicatos in claritate credentes esse contestans. Unde et Ecclesiastes (Eccl. ii), non solum sibi ædificavit domos, sed plantavit vineas, et fecit hortos et pomaria, et instituit omnes arbores pomiferas, extraxitque piscinas, ut irrigaret⁷⁶ saltum. Porro hæretici imaginem tantum habentes umbramque virtutum, et non ipsam veritatem, absque fructu operum, verborum folia pollicentur. De quorum arboribus dicit Dominus: *Omnia plantatio, quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur* (Matth. xv, 13). De vinea enim Sodomorum vinea eorum, et prologo eorum de Gomorra: Uva eorum, uva fellis, et botrus amaritudinis eis, furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis (Deut. xxxii, 32, seqq.).

(Vers. 11, 12.) *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam et potandum usque ad vesperam, ut vino astuctis. Cithara, et lyra, tympanum, et tibia, vinum in conviviis vestris: et opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis.* Pro ebrietate, quam Aquila est interpretatus et Symmachus, LXX ipsum Hebraicum posnerunt *SICERAM* (שִׁכָּרָה), quod omnem significat potionem, quæ inebriare potest, et statim mentis evertere. Arguit autem juxta consequentiam cœptæ explanationis agricolas vineæ, qui

A Imminente sterilitate, et vicino incendio, quo vepres et spinæ sunt comburendæ, luxuriæ se et voluptatibus tradiderunt: non solum in vescendo et bibendo; sed in aurium quoque oblectatione, et in diversis musicæ artis generibus. Qui cum ista faciunt, opus Domini non respiciunt, nec considerant quæ ventura sint. Abutamur hoc testimonio ad verum principes Ecclesiæ, qui de mane consurgunt ad sectandam siceram, et bibendum usque ad vesperam: de quibus in alio loco dicitur: *Væ tibi civitas, cujus rex juvenis est, et principes tui mane comedunt* (Eccl. x, 16). Qui deliciis occupati, ex creaturis non intelligunt Creatorem, nec considerant opera manuum ejus, de quibus legimus: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Ps. xxxii, 6). Potest

B Juxta altiore intelligentiam, omnis animæ perturbatio ebrietas appellari, quæ concipitur de vino furoris draconum, et de veneno aspidum insanabili, quod nonnulli bibunt ab adolescentia usque ad senectutem, hoc est, de mane usque ad vesperam (Deut. xxxii). Alii vero hora terita, sexta, vel nona, et undecima suscitantur de convivio, et dicitur ad eos: *Expergiscimini qui ebrii⁷⁷ estis a vino.* Super hoc vinum, et super hujusmodi uvæ ac vineas pluit Dominus sulphur et ignem a Domino: et quicumque ex earum vino biberit, æstuat atque comburitur. Requirit citharam et psalterium, cujus repertor est Jubal, de Cain stirpe generatus (Gen. iv), nec audit Dominum dicentem ad Aaron: *Vinum et siceram non bibetis tu et filii tui, quando ingredimini in*

C *tabernaculum testimonii, aut acceditis ad altare* (Lev. x, 8). Has citharas, et lyras, tympanumque, et tibias rex Babylonius habuit, quibus consonantibus, universarum gentium populi prosternebantur in terram, et adorabant auream statuam (Dan. iii). Quod autem primum tempus humanæ sapientiæ, quando egredimur pueritiam, et ad rationalem venimus ætatem, mane in Scripturis intelligatur, multa testimonia docere nos poterunt: de quibus exempli causa ponenda sunt pauca: *Mane mittebam Prophetas*; et: *Mane exaudies orationem meam. Mane assistam tibi, et videbo* (Ps. v, 4, 5); et: *De nocte cresurget spiritus meus* (Ps. lxxii, 1); et: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (Ps. c, 8); et: *In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ, ut disperderem*

D *de civitate Domini omnes qui operantur iniquitatem* (Ps. xxix, 7); et in alio loco: *Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia, et cætera his similia.* Consurgimus autem de mane, quando vitia relinquimus in pueritia, et dicere possumus: *Peccata juventutis meæ et ignorantia ne memineris* (Psal. xxiv, 7). Ortoque nobis sole justitiæ, fugantur tenebræ, et statim interficimus omnes cogitationes, quæ ad peccata nos provocant, et de civitate mentis nostræ illos disperdimus peccatores, de quibus Salvator loquitur: *De corde exeunt cogitationes*

Acham. Act. i, sc. 2, p. 375.

^b In Vatic., *quam amittentes hæretici, etc.*

^a Epiph. de Pond. et mensur.: *Ἀράβη τοῦτο τὸ μέτρον κατ' Ἀίγυπτίους ἐκλάθη. Artaba hæc mensura ab Ægyptiis appellatur.* Sic scholiastes Aristophanis ad

mala, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonio, blasphemias (Matth. xv, 19), et reliqua. Infelicissimi autem sunt qui de mane usque ad vesperam ebrietate, gula et diversis voluptatibus occupati, non intelligunt in se opera Domini, nec considerant cur creati sunt.

(Vers. 13.) *Propterea ductus est captivus populus meus, quia non habuit scientiam: et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit.* ^a Hæc juxta litteram 78 accidisse populo Judæorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat historia. Quod quidem et spiritualiter hodie quoque patiuntur, sustinentes non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermonis Dei: quia nec respexerunt opus Domini, nec consideraverunt operam manuum ejus, neque habuerunt ejus scientiam, qui semper locutus est per Prophetas (Amos. viii). Unde et in Psalmis dicitur de eis: *Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes, et circumibunt civitatem* (Ps. lviij, 16). Quod autem omnis sermo doctrinæ, panis appelletur et aqua, illud docet Evangelicum: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei* (Luc. iv, 4): *Et, Quicumque biberit de aqua, quam dederò ei, non sitiet in æternum* (Joan. iv, 13). Et in psalmo dicitur: *Super aquas refectionis educavit me* (Ps. xxii, 2). Unde et Dominus non vult esurientes in eremo dimittere, ne lassentur; et corruant, et interficiantur fame (Matth. xv). Et de justo viro dicitur: *Juvenis fui, et senex, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus querens panem* (Ps. xxvi, 25). Quidam hoc quod dicitur: *Captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam: et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit*, generaliter de inferis, et gehenna interpretari volunt, in qua punietur omnis qui Dei non habuerit scientiam.

(Vers. 14, 15.) *Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino, et descendunt fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus ad eum. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir, et oculi sublimium deprimentur.* Qui surrexerunt mane ad sectandam siceram, et permanserunt in ebrietate usque ad vesperam, et voluptate ac deliciis occupati, opus Domini respicere noluerunt, nec opera manuum ejus contemplati sunt, propterea ducti sunt in captivitatem, quia non habuerunt scientiam Filii Dei, dicente ipso ad eos, *Nec me scitis, nec qui me misit* (Joan. viii, 19), et in ipsa captivitate fame perierunt, ac aruerunt siti. Unde infernus et mors dilatavit animam suam, et apernit os suum, et absque ullo numero, et satiæ devoravit in perpetuum puniendos: 79 ita ut principes et populus, et sublimes gloriosique terræ Judæe descenderent ad eum, et humiliaretur omnis superbia, et oculi sublimium deprimerentur, intelligentium se

esse mortales; et cuncta rebus expleta, quæ vetera per Prophetas Dominus nuntiavit. Infernus autem animam habere dicitur, non quod animal sit, juxta errorem quorundam; sed quod verbis humana consuetudinis, rerum insensibilium exprimamus affectum, quod insatiabilis sit, et nunquam mortuorum multitudine compleatur. Quomodo et in manu lingue mors dicitur (Prov. xviii), et omnipotens Deus Sabbathæ, et Neomenias Judæorum odioso loquitur animam suam (Isai. i). Quidquid de populo diximus Judæorum, tropologice referri potest ad eos qui sæculi deliciis occupati, nec respicientes opera Dei, captivi ducuntur in peccatum, et non habent scientiam Dei: et idcirco fame et siti perunt bonorum operum atque virtutum, et detrahentur in gehennam, ibique æternis cruciatibus deputati, potentiam et superbiam miseria cernent et humilitate mutari.

(Vers. 16.) *Et exaltabitur Dominus exercituum in judicio: et Deus sanctus sanctificabitur in justitia.* Cum captivus ductus fuerit populus, quia non habuit scientiam, et interierit fame, et siti exaruerit, et dilataverit infernus animam suam: et decenderint fortes atque sublimes gloriosique in profundum, et incurvatus fuerit homo, et humiliatus vir, et recuperint omnes juxta merita sua: tunc exaltabitur Dominus in judicio, cujus prius injustum videbatur esse judicium, et Deus sanctus ab omnibus sanctificabitur in justitia, ut impleatur illud quod in Evangelio dicitur: *Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum* (Matth. vi, 9); et: *Pater juste, mandata non cognovit* (Joan. xvii, 25). Unde cavere debemus ne præveniamus judicium Dei, cujus judicia magna sunt, et inenarrabilia, et de quo Apostolus loquitur: *Inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ illius* (Rom. xi, 33), donec illuminet occulta tenebrarum, et aperiat cogitationes cordium (I Cor. iv, 5), qui dicit in Evangelio: *Nolite judicare, ut non judicemini* (Matth. vii, 1). Cui sententiæ congruens Paulus apostolus præcepit: *Tu quis es qui judicas alienum servum? suo Domino stat, aut cadit. Stabit autem: potens est enim Deus statuere illum* (Rom. xiv, 4).

(Vers. 17.) *Et pascentur agni juxta ordinem suum: et deserta in ubertatem versa, advenas comedent.* Pro pascentibus agnis juxta ordinem suum, quod in bonam partem accipitur, nescio quid volentes LXX translulerunt, *pascentur direpti quasi tauri*; pro agnis tauros intelligentes, et rursus pro advenis interpretantes agnos. Quando autem Dominus exaltatus fuerit in judicio, et sanctus in sua sanctificatus justitia, ut mali agricolæ male pereant, et exaltata cedrus securi Domini succidatur; tunc qui fuerint de agnorum numero, non hædorum, pascentur in Ecclesiæ pratis, et dicent: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit* (Ps. xxii, 1); et quæ a Judæis deserta sunt, versa

^a Euseb.: Ἐπιπλάσθησαν οὖν ἐπὶ τούτοις ταῦτα καὶ ἱστορίαν ἐπὶ Οὐλοσπασίου καὶ Ἀδρικίου Ῥωμαίων ἀποστατώνων καὶ κατὰ δίκην αὐτῶν στειροθέντας τοῦ λογικοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ὅτι καὶ νῦν τροφῆς ἰουδαίου τὰ ψυ-

χας λιμῶντουσι κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν γραφῆναι: quæ ab Hieron. pene ad verbum Latine sunt red-dita.

in ubertatem comedet gentium populus. Hæc juxta tropologiam. Cæterum ut ordinem compleamus historiz, id ipsum aliis verbis dicitur, de quo supra legimus: *Regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, et deserta est atque subversa a populi sester-nis* (Isai. 1, 7). De toto enim orbe congregata gentium multitudo habitat in Judæa, et ejectis prioribus populis, ideo ex parte cæcitas facta est domui Israel, et subintraret plenitudo gentium (Rom. 11). Pol-treque juxta LXX direpti sunt atque vastati et ducti in captivitatem quasi tauri, de quibus Dominus dixerat: *Tauri pingues obsederunt me, ut loca tauro-rum occuparent agni.*

(Vers. 18, 19.) *Væ, qui trahitis iniquitatem in funi-culis vanitatis, et quasi vinculum plaustrum peccatum. Qui dicitis: festinet et cito veniat opus ejus, ut videam, et appropiet et veniat consilium sancti Israel, et sciamus illud.* Pro vinculo plaustrum, corrigi jugi vitulæ, sive vaccæ, LXX transtulerunt. Quod autem vincula dicantur esse peccata, crebrius legimus. E quibus illud est: *Funibus peccatorum suorum unus-quisque constringitur* (Prov. v, 22). Et Dominus ar-guens populum delinquentem, qui peccatis peccata sociarat, *scit flagellum de funiculis, ostendens eis quomodo domum Dei fecissent speluncam latronum* (Joan. 11), et sedem orationis vertissent in domum negotiationis (Math. 21). Conviva quoque cœnæ Dominiæ, vestem non habens nuptialem, vincus pedibus ac manibus ejiectur in tenebras exteriores (Math. 22). Et Dominus venit, ut his qui erant in vinculis diceret: *Exite* (Isa. 49, 9); et qui versa-bantur in tenebris, *revelamini* (Psal. 124, 8). Ipse enim solvit compeditos, et illuminat cæcos: quos Jeremias vinculos terræ nuncupat. Nec plangit eos qui peccata cœperint, *Statimque desierint*: non est enim justus super terram qui faciat bonum, et ali-quando non peccet (Eccl. vii, 2); sed qui longo funi-culo peccata protraxerint. Unde et in Numeris legi-mus (Cap. 11), vaccam rufam, cujus cinis expiatio populi est, non aliter immolari et offerri ad altare Domini, nisi quæ terræ opera non fecerit, jugum-que non traxerit, nec vinculis jugi Nabuchodonosor fuerit ligata. Et in hoc eodem propheta pro cingulo veritatis, filiz Sion cinguntur funiculo. Achitophel quoque et Judas [quorum alter David, alter Dominum prodiderunt] fune longissimo trahentes peccata sua, periere suspendio; priantes malum conscientiz præ-senti morte finire, et nihil esse post mortem. Quod autem juxta Hebraicam et omnes alios interpretes, appellantur funiculi vanitatis; hoc significat, quod scientibus peccatum facile textitur, et tam inane et facile est, ut aranæarum fila texuntur: sed cum inde voluerimus exire, solidissimis vinculis necitur. Plaustrum autem plenum oneratumque peccatis facilis intelligunt, qui meminerint scriptum in Za-charia, impietatem sedere super talentum plumbi

(Zach. 5) et Ægyptios qui gravi peccatorum sarcina premebantur, quasi plumbum in mare Rubrum esse demersos (Exod. 15). Et in alio loco peccator loquitur: *Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum: sicut onus grave gravatæ sunt super me* (Ps. 37, 5). Dicuntur autem hæc ad principes Judæorum, qui supra arguitur sunt in avaritia atque luxuria: quod provocati a Domino ad penitentiam, et postea ab Apostolis ejus, usque hodie perseverent in blasphemis, et ter per singulos dies in omnibus synagogis sub nomine Nazarenorum anathematizent vocabulum Christianum. Est autem sensus: *Væ vobis qui putatis diem judicii non futurum, vel non venturam captivitatem quam propheticus sermo prædicit: qui dicitis ad Prophetam: Usquequo nobis Dei minaris iram? volumus eam scire, jam veniat.* Hoc autem per ironiam loquuntur, quoniam eam non putant esse venturam, sed simulari a Propheta.

(Vers. 20.) *Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum: ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum.* Ejusdem criminis est, bonum, lucem, et dulce, contrariis vocare nominibus, cujus, *Malum, tenebras, et amarum* vocabulis appellare virtutum. Hoc contra eos qui peccatum non putant, si bono detrahant, et non æstimant esse delictum, si laudent malum. Ponunt autem Judæi bonum malum, et lucem tenebras, et dulce amarum, suscipientes Barabham latrocinii et seditionis auctorem, et crucifigentes Jesum, qui non venerat nisi ad oves perditas domus Israel, ut salvaret quod perierat. In Barabham intelligamus diabolum, qui cum sit nox et tenebræ, transfiguratus in Angelum lucis (Math. 23). Unde et Apostolus loquitur: *Quæ participatio justitiæ cum iniquitate? quæ societas luci ad tenebras? qui consensus Christi et Belial* (II Cor. vi, 14, 15)? Neque enim lucerna tolleuda est, et ponenda sub modio, vel sub lecto, sed supra candelabrum, ut omnibus luceat. Nec arbor malos afferens fructus, bonæ arboris est appellanda vocabulo (Math. 7). Unde et in Genesi mystico ser-mone narratur, quod divisit Deus inter lucem ac tenebras, quæ in principio super abyssum ferebân-tur (Gen. 1). Quod autem bonus Salvator sit appella-tus, ipse in Evangelio loquitur: *Pastor bonus ponit animam suam pro ovibus suis* (Joan. 10, 11). Lucem quo-que esse se dicit: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12), et quotidie cœlesti panis saturati dicimus: *Gustate et vide-te, quam suavis est Dominus* (Ps. 34, 9). E contrario quando dicimus: *Libera nos a malo* (Math. vi, 13); et: *Mundus in maligno positus est* (I Joan. v, 19), diabo-li cupimus insidiis liberari. Quod autem ipse tene-brarum et amaritudinis significetur nominibus, crebrius legimus. Sed et hoc possumus dicere, quod omnia contraria dogmata veritati amara sint, et sola dulcis veritas. Unde cavendum est, ne pro veritate sequamur mendacium, ne pro lumine tenebras. Mul-

^a Præponit Victor. mss. exemplarium suorum o-pe, *Ego sum Pastor bonus.* Tertio ab hoc versu ite-rum præponit, et de dulcedine ipsius quotidie, etc.,

ex mss. iisdem: simulque sacram Eucharistiam quo-tidie confici, ex hoc loco, argumentatur, cui et alium ex Commentar. in Ezechiel. xlvi apponit.

tæ enim sunt viæ quæ videntur hominibus rectæ, et novissima earum perveniunt in profundum inferni. Est quoque justus periens in justitia sua, cui dicitur: *Ne sis justus multum (Eccl. vii, 17)*. Quas ob causas Israel reprobiti se via ambulaturum regia, nec ad sinistram, nec ad dexteram declinatorum (*Deut. v*). Et ut loquar quod sentio: difficile hoc maledicto quis carere potest, cum et malis frequenter adulemur propter potentiam, et bonos despiciamus propter inopiam. Unde significantius interpretatus est Aquila: **83** *Væ qui dicit malo, bonus es, et bono, malus es (Prov. xvii, 15)*. Et in hunc congruit sensum illud quod Salomon in Proverbis loquitur: *Qui judiciali justum injustum, et injustum justum, abominabilis est uterque apud Deum*. Scribæ quoque et Pharisæi verba Salvatoris non recipientes, sed traditiones hominum, et aniles fabulas, fecerunt bonum malum, et malum bonum.

(Vers. 21.) *Væ qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobismetipsis prudentes*. Qui vobis, inquit, ipsi videmini sapientes esse, qui prudentiam sequimini, non Dei, sed hominum: et cum non recipatis Dei virtutem Deique sapientiam, putatis vos esse sapientes (I Cor. i). Inter sapientiam et prudentiam hoc dicunt interesse Stoici, quod sapientia rerum sit divinarum humanarumque notitia: prudentia autem tantum mortalium. Consequenter autem hæc adversum Scribæ dicuntur et Pharisæos, qui habentes clavem scientiæ, nec ipsi ad Christum introeunt nec alios introire permittunt (*Luc. xi*).

(Vers. 22.) *Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam siceram, id est ebrietatem*. Quibus supra dixerat: *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum usque ad vesperam, ut vino astuetis*, de his etiam nunc loquitur: qui potentes sunt ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendum siceram (*Deut. xxxii*). Qui inebriati vino draconis, et veneno aspidum insanabili, virtute Domini calumniabantur. Et ipsi ebrii inebriabant populos, ut pari furore bacchantes, adversus Dominum conclamarent. Juxta tropologiam ante jam diximus: quod sacerdotes ingressuri Tabernaculum Dei, non debeant vinum bibere et siceram (*Levit. x*). Quibus nunc addimus, quod Nazaræis quoque præceptum sit, qui se sanctificant Domino, ut vinum et siceram, et omne quod de uvis est, non bibant, nec comedant, ne uvam quidem passam, et acetum ex vino (*Num. vi*). Sed et in Proverbis præcipitur: *Potentes qui iracundi sunt; vinum non bibant, ne cum biberint, obliviscantur sapientiæ*. Inter vinum et siceram juxta anagogen hoc esse arbitror, quod vinum e pluribus una perturbatio est, verbi gratia, libidinis, avaritiæ, gulæ, et invidiæ. Sicera **84** autem, id est, ebrietas, omnes in se vitiorum continet passionem, quas rectius Latino sermone perturbationes possumus dicere, quod statum mentis evertant, et ebrios faciant nescire quid agant. Qui ergo ^a præ-

sunt, plurimum debent carere vitis, et maxime ira, quæ furori proxima est: ne quanto plus possint, tanto amplius subjectis noceant. Miscet siceram qui cum ebrietate plenus sit, ad decipiendos homines, umbras quasdam et imagines simulat se habere virtutum.

(Vers. 23.) *Qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justis aufertis ab eo*. Et hæc pars vitiorum est vineæ, quæ pro uvis fecit labruscas, et expectante Domino, ut faceret judicium, fecit iniquitatem, justificans impium pro muneribus, et non causas, sed dona considerans, quæ excæcant etiam oculos sapientium. Unde cavendum est, ne inebriemur vino, in quo est luxuria (*Deut. xvi, 19; Ephes. v*), et nudentur femora turpitudinis nostræ (*Gen. ix*), et adulemur impiis pro muneribus, et justitiam justis pro inopia despiciamus. Quod et in Epistola Jacobi præcipitur: ne honorantes impios divites, et despicientes sanctos pauperes, fiamus iudices iniquitatis.

(Vers. 24.) *Propter hoc sicut devorat stipulam lingua ignis, et calor flammæ exurit: sic radix eorum quasi favilla erit, et germen eorum ut pulvis ascendet. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, et sermonem sancti Israel blasphemaverunt*. Propter superiores causas superbiæ, et ebrietatis, et avaritiæ, quæ pro uvis attulerunt spinas, et fenum, ligna, stipulam, arduosque vepres; ideo radix malitiæ eorum redigetur in favillam, et omnis flos et pulchritudo divitiarum et corporis pulveri comparabitur (I Cor. iii). Non enim solum ista fecerunt, sed his gradibus pervenerunt ad blasphemiam, ut legem Domini non reciperent, et sermonem Sancti Israel blasphemarent; de quibus supra legimus: *De Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isai. ii, 3)*. Potest radix in malis cogitationibus accipi, fructus autem et germen in malis operibus atque sermonibus, ut quod in radice latet, monstretur in germine: quæ utraque Domini incendio vorabuntur. Unde et Apostolus (*Heb. xii, 15*), radicem amaritudinis malorum, antrum loquitur germinantem.

85 (Vers. 25.) *Ideo iratus est furor Domini in populum suum, et extendit manum suam super eum, et percussit eum, et conturbati sunt montes, et facta sunt morticina eorum, quasi sterces in medio platearum. In omnibus his non est aversus furor ejus: sed adhuc manus ejus extenta: Quoniam abjecerunt legem Domini exercituum, quam se daturum per Jeremiam Dominus pollicetur, dicens: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et feriam domum Israel, et domum Juda secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris, in die quando apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Egypti (Jerem. xxxi, 31, 32)*. Et sermonem Sancti Israel blasphemaverunt, dicentes: *Dæmonium habet, et Samaritanus est (Joan. viii, 48)*; et: *Nonne hic est filius fabri (Matt. xiii, 55)*? Idcirco iratus est furor Domini in populum suum, qui prius iratus fuerat contra principes et po-

^a Verius, ut videtur in Vatic., qui ergo possunt plurimum, debent, etc.

tentes, qui sapientes erant in oculis suis, et justificaverunt impium pro muneribus, et devoraverat [*Al. devoravit*] eos quasi stipulam lingua ignis, et calor flammæ exusserat, ut potentes potenter tormenta paterentur. Et extendit manum suam adversum eum, quem vocat populum suum: eo quod fuerit pars hæreditatis ejus, et funiculus possessionis illius (*Deut. xxxii*). Extendit autem manum, ut percutiat, et furor ejus irascatur, de quo et in alio loco legimus: *Dominus, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me (Ps. vi, 1)*. Et Jeremias: *Corripe nos, inquit, Domine; verumtamen in judicio, et non in furere (Jerem. x, 24)*. Furere autem Dominus dicitur, non quod humanis perturbationibus subiaceat; sed quod nos qui delinquimus, nisi irascentem audierimus, Dominum non timeamus. Unde et Apostolus scribit, (*Rom. ii*), quod bonitas Dei, et patientia provocet nos ad pœnitentiam: nos autem secundum duritiã et impœnitens cor nostrum, thesaurizemus nobis iram in die iræ, et revelationis justi iudicii Dei. Quæ sit autem manus quæ extenditur, vel elevatur super populum peccatorem, Job loquitur manifestus: *Manus enim Domini tetigit me (Job. xix, 21)*. Unde et diabolus sciens potentem manum Domini, et brachium quod universis gentibus revelatum est, dicit ad Deum: *Mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet: nisi in faciem benedixerit tibi (Job. ii, 5)*. Quod autem quasi præteritum dicitur, quod **36** futurum est, consuetudinem sequitur prophetalem, in qua tam certa sunt quæ futura dicuntur, ut putentur esse præterita. Quod et in Psalmis canitur: *Dederunt in cibum meum fel, et sili uva potaverunt me aceto (Ps. lxxviii, 22)*. Et iterum: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum miserunt sortem (Ps. xxi, 19)*. Quodque sequitur: *Et percussit eum*, id est, *populum suum, et conturbati sunt montes*: montes quidam putant contrarias fortitudines; sive eos spiritus qui in ministerio Dei sunt, et quibus traduntur peccatores ad puniendum. Nos autem hyperbolice dictum putamus, quod pro magnitudine malorum imminuentium etiã montes commoveantur, et cadaveribus mortuorum replentur omnes plateæ urbium. Hoc accidisse Judæis post passionem Domini sub Vespasiano et Adriano, nemo dubitat. Cumque hæc facta sint, non est adversus furor ejus: sed adhuc manus ejus extensa, sive excelsa, quæ habitum irascentis, et percutientis ostendit. Et notandum in his omnibus, quod non eis exprobet idololatriam, non alia peccata, propter quæ offenderint Deum, sed quia abjecerunt legem Evangelii, et sermonem Domini blasphemaverunt.

(*Vers. 26 et seqq.*) *Et levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ, et ecce festinus velociter veniet. Et non erit deficiens, neque laborans in eo: non dormitabit, neque dormiet,*

^a Erudite Hieron. verbum *sibilasse* verbo *traxisse*, comparat, quod et qui ejus discipulus audit, Philippus presbyter fecit Exposit. interlineari in Jobi cap. xxvii in fin., ubi, *et sibilabit super illum*, explicat, et dicit *Idem*. Revera *σφύριον* Græco utrumque significat.

A neque solvetur cingulum lumborum ejus, nec rumpetur corrigia calciamenti ejus. Sagittæ ejus acutæ, et omnes arcus ejus extenti: unguæ equorum ejus ut silex, et rotæ ejus quasi impetus tempestatis. Rugitus ejus ut leonis, rugiet ut catuli leonum, et frendet, et tenebit prædam, et amplexabitur, et non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terram, et ecce tenebræ tribulationis, et lux obtenebrata est caligine ejus. Hebræi hunc locum de Babyloniis et Nabuchodonosor intelligunt prophetari, quod Dei voluntate adductus sit in Judæam et Jerusalem, templumque subverterit. Nos autem sequentes ordinem, et sequentia superioribus copulantes, ideo signum in nationibus procul elevatum dicimus esse, et sibilasse Dominum, vel ^a traxisse eos de finibus terræ; quoniam abjecerunt legem Evangelii, et sermonem sanctum blasphemaverunt. Si enim de Babyloniis **37** esset sermo, juxta consuetudinem prophetalem dixisset: Vocabo eum qui ab Aquilone est, eo quod juxta Judæam situm, Assyrii atque Chaldæi in Septentrionali plaga sint. Vel certe apertius Babyloniis Assyriosque describeret. Nunc vero dicendo: *Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum de finibus terræ*, gentes longe positas significat, et quæ in terræ finibus commorantur: haud dubium quin Romanos, et omnes Italiæ, Galliarumque et Hispaniæ populos, qui sub Vespasiano et Adriano, Romano imperio subdicebant. Unde et Italia ab eo quod ibi Hesperus occidat, olim Hesperia dicebatur. Et hoc veniente percussus est, et omnes Judææ montes turbati sunt, ut interpretatus est Theodotio et Symmachus, vel *commoti*, ut Aquila posuit, vel *acerbati*, ut LXX transtulerunt, ut impetu hostium omnes replerentur plateæ cadaveribus mortuorum. Describit ergo sermo divinus velocitatem venientis exercitus, qui non suus, sed Domini venerit voluntate; immo attractus sit, et sibilo illius provocatus, quod non defecerit, nec tanto itinere laboraverit, et cupiditate prædandi, somnum **38** oculis non admitterit, calciamenta quoque illius non sint attrita, sagittariorum multitudinem, equitum turmas, currum quadrigarumque fervorem, quod instar leonis, non tam ad pugnandum, quam ad prædandum, et vorandum venerit, et ululatus vincens exercitus, marinis fluctibus comparatur. Ex quo notandum ubicumque sonitus maris in Scripturis appellatur, quid significet. Cum igitur venerit Romanus exercitus, et tenuerit prædam, et non fuerit qui eruat, Propheta compatiens affectu se jungit populo, et ait: *Aspiciemus in terram et ecce tenebræ tribulationis. Cælum enim aspicere non audebimus, cujus habitatorem offendimus: et lux nostra quam semper habebamus in Deo, tribulationum caligine obscurata est.* Legi in ^b cujusdam Commentariis, hoc quod dicitur: *Levabit signum in nationibus procul, et sibilabit ad eum*

^b S. Basilius hic creditur, cujus expositionem in hunc Isaiaæ locum de elevato Crucis vexillo in Gentibus receptaque e vestigio Christi fide, S. Doctor non probat.

de finibus terræ, de vocatione gentium debere intel-
ligi, quod elevato signo Crucis, et deposita oneri-
bus peccatorum, velociter venerint atque credide-

A rint. Sed nescio quomodo huic sensui possint con-
gruere quæ sequuntur.

LIBER TERTIUS.

Sufficit ^a mihi voluminum magnitudo, quæ in ex-
planatione Isaiæ prophætæ textitur, ubi aliquid præ-
termittere, damnatum est intelligentiæ. Quamobrem
in singulis libris, qui tantum numerum ordineinque
significant, breves præfationuculas posui. Te quo-
que, virgo Christi Eustochium, precor, ut in expositione
difficillimæ visionis orationibus me iuves: in qua
Deus omnipotens in sua cernitur majestate; et duo
Seraphim stantia in circuitu ejus atque clamantia:
*Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus sabaoth, plena
est omnis terra gloria ejus*; et commotum liminare
templi atque concussum, et domus Judaica tenebris
erroris impleta. Et comparatione divinæ gloriæ
Propheta immunda labia habere se dicens, et habi-
tare in medio populi blasphemantis, qui consona im-
pietatis voce clamabant: *Crucifige, crucifige in tem-
plum*; et, *Non habemus regem, nisi Cæsarem* (Joan. xix,
6 et 15). Unumque de Seraphim missum ad Isaiam,
qui forcipe de altari carbone comprehenso, prophæ-
tæ purgaret labia, et populus remaneret immundus.
Tertius ergo in Isaiam liber hoc habet exordium.

(Cap. VI.—Vers. 1.) *Anno quo mortuus est rex
Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum
et elevatum. Sub quatuor regibus prophetasse Isaiam,
super Judam* ^b *et Jerusalem, primæ visionis titulo de-
monstratum est; id est sub Ozia, Joatham; Achaz et Eze-
chia. Mortuo ergo Ozia, sub quo dicta sunt universa,
quæ supra exposuimus, successit filius ejus Joatham,
qui regnavit annis sedecim, et fecit rectum in con-
spectu Domini, et portam templi edificavit excelsam.
Quo imperantē, vidit Isaias sedentem Dominum su-
per solium excelsum et elevatum, ut habitum reg-
nantis ostenderet.*

*Et ea quæ sub ipso erant, implebant Templum,
sive ut Theodotio et Symmachus transtulerunt: Et
ea quæ sub pedibus ejus erant, implebant Templum.
Pro quo LXX interpretati sunt. Et plena domus glo-
ria ejus. De hac visione ante annos circiter triginta,
cum essem ^b Constantinopoli, et apud virum elo-
quentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc ejus-
dem urbis episcopum, sanctarum Scripturarum stu-
diis erudirer, scio me brevem dictasse subitumque
tractatum, ut et experimentum caperem ingenioli mei,*

et amicis juvenilibus obedirem. Ad illum itaque il-
bellum mitto lectorem, oroque ut brevi hujus tem-
poris expositione contentus sit. Oziam, quia sibi il-
licitum sacerdotium vindicabat, lepra saeva percus-
sum, sacra narrat historia; quæ mortuo, Dominus
videtur in Templo, quod ille polluerat (II Paral.
xxvi). Ex quo animadvertimus, regnantē in nobis le-
proso rege, nos Dominum in sua majestate regnan-
tem videre non posse, nec sanctæ Trinitatis nosse
mysteria. Unde et in Exodo postquam mortuus est
Pharao, qui opprimebat Israel luto et paleis, et la-
teribus, populus clamavit ad Dominum, qui, illo
vivente, clamare non poterat. Et Ezechiel, mortuo
Phaltia filio Bananiæ pessimo principe, cadit in fa-
ciem suam, et voce excelsa clamat ad Dominum.
Pulchreque juxta Hebraicum, non ipse Dominus im-
plebat Templum, cujus cælum thronus est, et terra
scabellum pedum ejus; et de quo in alio loco legi-
mus: *Dominus in Templo sancto suo, Dominus in caelo
sedes ejus* (Ps. x, 5); sed ea quæ sub pedibus ejus
erant, ^c implebant Templum (Isai. Lxvi). Quis sit
autem iste Dominus qui videtur, in evangelista Joanne,
et in Apostolorum Actis plenius discimus. Quo-
rum Joannes ait: *Hæc dixit Isaias, quando vidit glo-
riam ejus, et locutus est de eo* (Joan. xii, 41), haud
dubium quin Christum significet. Rursum Paulus
in Actis Apostolorum, ubi Romæ loquitur ad Ju-
dæos: *Bene, inquit, Spiritus sanctus locutus est per
Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens: Vade ad
populum istum, et dic: Auro audietis, et non intelli-
getis, et videntes videbitis, et non percipietis; incre-
ditum est enim cor populi hujus, et auribus graviter
audierunt, et oculos suos compresserunt, ne forte vi-
deant oculos, et auribus audiant, et corde intelligant,
et convertant se, et sanent eos* (Act. xviii, 26, 27).
Visus est autem Filius in regnantis habitu, et locutus
est Spiritus sanctus propter consortium majestatis,
unitatemque substantiæ. Quærat aliquis, quomodo
nunc Propheta Dominum vidisse se dicat, et non ab-
solute Dominum, sed Dominum sabaoth, ut in con-
sequentibus ipse testatur; cum evangelista Joannes
dixerit: *Deum nemo vidit unquam* (Joan. i, 20). Et
ad Mosen loquatur Deus: *Non poteris faciem meam
videre: neque enim videbit homo faciem meam, et vi-*

^a Si mos. libri suffragarentur, mallems cum Victorio legere, præposita negandi particula, *Non sufficit*, concinniore sensu.

^b Cum essem Constantinopoli, etc. Anno Christi 380, vel 381, Hieronymus subitum tractatum dictavit et

Damaso papæ jubenti dedicavit (qui inter epistolas hunc locum tenet 48). MARTIAN.— Circa medium anni 381, quod nobis probatum est, ubi eum Tractatum excudimus tom. I inter epistolas xviii.

vet (*Exod.* xxxiii, 20). Ad quod respondebimus, A non solum Patris divinitatem, sed ne Filii quidem et Spiritus sancti, quia una in Trinitate natura est, posse oculos carnis aspicere; sed oculos mentis, de quibus ipse Salvator ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (*Matth.* v, 8). Legimus quod Abraham visus sit Dominus in hominis figura: et cum Jacob quasi homo luctatus sit, qui Deus erat. Unde et appellatus est locus ipse *Phanuel*, hoc est, *facies Dei*: *Vidi enim*, ait, *Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea* (*Gen.* xxxii). Ezechiel quoque vidit Dominum in forma hominis sedentem super Cherubim, a lumbis ejus et deorsum erat quasi ignis, et superiora habebant speciem electri (*Ezech.* i). Ergo Dei natura non cernitur, sed videtur hominibus, ut volebat.

(Vers. 2.) *Seraphim stabant super illud, sex alas uni, et sex alas alteri: duabus velabant* **S** faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum; plena est omnis terra gloria ejus*. Hoc quod nos, sequentes alios Interpretes et Hebraicam veritatem, in qua scriptum est **HEMHALLO** **וְיָעַבְדוּ**, id est, *ἐκείνω αὐτοῦ*, quod Latine dicitur, *super illud*, veritimus: LXX transtulerunt in *circuitu ejus*, ut non super Templum stare Seraphim, sed in circuitu Domini describantur. Rursum ubi nos diximus, quod unus de Seraphim velaret faciem et pedes ejus, per quod intelligitur, Dei: in Hebræo scriptum habetur **PHANAU** **פָּנָיו** et **REGLAU** (**רַגְלָיו**), quod potest interpretari et *ejus*, et *suam*: ut Seraphim juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, et faciem pedesque Dei, et suam faciem ac pedes operire dicantur: ^b In septuagesimo nono psalmo legimus: *Qui sedes super Cherubin manifestare* (*Psal.* lxxix, 5): qui in nostra lingua interpretantur *scientiæ multitudo*. Unde et Dominus in aurigæ modum super Cherubim aperte sedere ostenditur. ^c Seraphim autem præter hunc locum, in Scripturis Canonicis alibi ^d legisse me nescio, qui stare dicuntur super Templum, vel in circuitu Domini. Ergo errant qui solent in precibus dicere: *Qui sedes super Cherubim et Seraphim*, quod Scriptura non docuit. Seraphim autem interpretantur ^e *ἐμπρηστα*, quod nos dicere possumus *incendentes*, sive *comburentes*, juxta illud quod

alibi legimus: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem* (*Psal.* ciii, 5). Unde et Paulus Apostolus in Epistolas ad Hebræos, quam Latina consuetudo non recipit: *Nonne omnes*, inquit, *ministri sunt spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem accepturi sunt salutis* (*Hebr.* i, 14)? Daniel quoque cum in habitu regnantis Dominum descripsisset, adjecit: *Millia millium ministrabant ei, et decies milles centena millia assistebant* **וְ** (*Dan.* vii, 10). In Cherubim ergo ostenditur Dominus: in Seraphim ex parte ostenditur, ex parte celatur. Faciem enim et pedes ejus operiunt, quia et præterita ante mundum, et futura post mundum scire non possumus; sed media tantum quæ in sex diebus facta sunt, contemplamur. Nec mirum hoc de Seraphim

B credere, cum, et apostoli Salvatorem credentibus aperiant, infidelibus abscondant: et velum ante Arcam fuerit Testamenti (*Exod.* xl). Alas quoque habere dicuntur, propter velocitatem, et in cuncta discursum: sive quia semper in altioribus commorantur. Neque enim illud quod de ventis dicitur: *Qui ambulat super pennas ventorum* (*Psal.* ciii, 4), vere ventos, juxta fabulas postarum et pictorum licentiam, pennas habere testatur; sed celerem in cuncta discursum. Et singuli sexas alas; quia de fabricatione tantum mundi et præsentis sæculi novimus. Quod autem clamant, *alter ad alterum*, vel, juxta Hebræos, *iste ad istum*, id est, *unus ad unum*, invicem se ad laudes Domini cohortantur, et dicunt: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus exercituum*, ut mysterium Trinitatis in una Divinitate demonstrent: et nequaquam Templum Judæorum, sicut prius, sed omnem terram illius gloria plenam esse testentur, qui pro nostra salute dignatus est humanum corpus assumere, ad terrasque descendere. Denique, et Moysi, cum pro adorato vitulo Dominum precaretur, ut parceret populo peccatori, respondit Dominus: *Propitius ero illis. Verumtamen vivo ego, et vivo nomen meum: quia implebitur gloria mea omnis terra* (*Num.* xiv, 20, 21). Et septuagesimus primus psalmus canit: *Implebitur gloria ejus omnis terra* (*Psal.* lxxi, 19). Unde, et Angeli clamabant pastoribus: *Gloria in excelsis Deo, et super terra, pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc.* ii, 14). Impie ergo ^f quidam duo Seraphim, Filium, et Spiritum sanctum intelligit:

^a Hunc quoque locum recitat ex Hieronymo S. Augustinus Communitario, sive epist. 148, ad Fortunatianum, exponitque suo tenso his verbis: *Quid hæc manifestationis lucidius? Si enim tantummodo dixisset, Nec Patris, nec Filii, nec Spiritus sancti divinitatem posse oculos carnis aspicere, nec deinceps addidisset, sed oculos mentis, forte diceretur, carnem jam non esse appellandam, cum corpus fuerit spiritale. Addendo ergo et dicendo, sed oculos mentis, ab omni genere corporis alienavit hujusmodi visionem. Ne quis autem putaret eum tantum de præsentis tempore locutum, subjecit etiam Domini testimonium, volens ostendere, quos dixerat oculos mentis: quo testimonio non præsentis, sed futuræ visionis promissio declaratur. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

^b Falso legebatur in septuagesimo Psalmo tantum.

^c Seraphim. Seraphim Angelorum nomen non le-

^d gitur alibi in Scripturis Canonicis; sed nomen Hebræum **וְיָעַבְדוּ** *Saraph*, et **וְיָעַבְדוּ** *Seraphim*, significans igneam et igneos, sive comburentes, legimus *Num.* xxi, 6 et 8. Fac tibi *Saraph*, id est, *presterem*, seu serpentem. Et immisit Deus *Seraphim*, serpentes ignitos. Angelos porro *Seraphim* vocat Kimchi **וְיָעַבְדוּ** *Malache esch*, *Angelos ignis*, quasi dicas Angelos fulgentes et coruscantes, qui sint igneæ naturæ. MARTIAN.

^e Sub hac scilicet Angelorum significatione. Ceterum ubi ignitos sonat, alibi legimus, quod et Martiano notatum est, *Numer.* ii, 6, 8, etc.

^f Martian. *ἐμπρηστα*. Vid. quæ ad lib. Nomin. annotamus.

^g Ergo quidam, etc. Origenem notat his verbis, ut manifestum exstat ex epistola ad Pammachium et Ocearium: *In hac lectione Isaiæ, inquit, in qua duo*

cum juxta evangelistam Joannem, et Paulum apostolum, Filium Dei visum in majestate regnantis, et Spiritum sanctum locutum esse doceamus. Quidam Latinorum duo Seraphim, vetus et novum Instrumentum intelligunt, quæ tantum de præsentis sæculo loquuntur. Unde et sex alas habere dicuntur, et faciem Dei pedesque velare, et certatim proferre testimonium veritatis, et omne quod clamant Trinitatis sacramenta monstrare. Et mirari adinvicem quod Dominus Sabaoth in forma Dei Patris positus formam servi acceperit, et humillaverit se usque ad mortem, mortem autem **93** crucis (*Philipp. ii*), et nequaquam ut prius coelestia cum tantum, sed et terrena cognoscant.

(Vers. 4.) *Et commota sunt superliminaria cardinum a voce clamantis, et domus impleta est fumo.* Clamantibus Seraphim, et in tota terra Trinitatis mysterium prædicantibus, quando passionem Domini Salvatoris terra universa cognovit, statim commotum est, sive sublata liminare Templi, et omnes illius cardines conciderunt, impleta Salvatoris comminatione, dicentis: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (*Matth. xxiii, 38*). Et quam pulcher ordo verborum. Postquam terra repleta est gloria Domini Sabaoth, Judæorum Templum impletum est ignorantie tenebris, et caligine, et fumo, qui noxius est oculis. Vel certe per fumum Templi monstratur incendium. Prius enim Evangelium Salvatoris in toto orbe prædicatum est, et post quadraginta duos annos Dominicæ passionis, capta Jerusalem, Templumque succensum est. Judæi putant Templum impletum fumo, thyniam significare, id est, incensum, et per hoc adventum divinæ majestatis.

(Vers. 5.) *Et dixi: Væ mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habitabo, et regem Dominum exercituum vidi oculis meis.* Et Abraham postquam vidit Dominum, et audivit vocem ejus, terram et cinerem esse se dicit (*Genes. xviii*) et Isaias juxta LXX Interpretes compunctum se esse testatur, non ob alia crimina, sed quia labia haberet immunda. Felix conscientia, quæ tantum in sermone peccavit, non suo vitio, sed societate populi habentis polluta labia, cum quo loqui sæpissime cogebatur. Ex quo ostenditur noxium esse, vivere cum peccatoribus: *Qui enim tangit picem, inquinabitur ab ea* (*Eccles. xiii, 1*). Sed quia in Hebræo legimus: *Væ mihi, quia tacui*, plangit se Propheta, quia non fuerit dignus laudare Dominum Sabaoth, cum Seraphim, quos Angelicas fortitudines intelligimus. Non fuit autem ausus laudare Dominum: quia labia habebat immunda. Et propterea labia habebat immunda, quia cum peccatore populo versabatur. Vel certe ita intelligendum: Quia tacui,

Seraphim clamantia describuntur; illo (Origene) interpretante Filium et Spiritum sanctum: nonne ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi, etc. MARTIAN — Nimirum Origenes, *cujus ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi*, inquit Hieron. epist. 84, ad Pammach. et Ocean., num. 3.

et non audeo Oziam impium regem corripui, ideo labia mea **94** immunda sunt, et laudes Domini cum Angelis cantare non audeo, ne mihi dicatur: *Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum* (*Ps. xlix, 16*)? Non est enim pulchra laudatio in ore peccatoris (*Eccles. xv, 9*). Hoc autem dicimus, non quod Isaiam talem fuisse doceamus; sed quod ipse pro humilitate, et immundis tantum labiis, iudicium se Dei laude fateatur.

(Vers. 6.) *Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manu ejus calculus, quem forcipstulerat de altari, et tetigit os meum, et dixit: Ecce tetigi hoc labia tua, et auferetur iniquitas tua, et peccatum tuum mundabitur.* Volavit, vel missus est unus de Seraphim, qui interpretatur incendens, ut Propheta labia purgaret immunda, et prunam vel calculo, quem de altari tulerat, excoqueret. Multi autem putant, duos esse Seraphim, quia clamabat alter ad alterum, cum et de pluribus possint singuli clamare ad singulos; et LXX editio magis significet plurimos, qui interpretati sunt, *Seraphim stabant in circuitu ejus*. Quod si de duobus diceretur, non in circuitu, sed ex utraque parte dixissent. Et hoc convenit Angelorum multitudini, quæ in Dei ministerium preparata est. *Seraphim* autem plurali numero appellantur, et singulari *Seraph*: sicut *Cherubim*, et *Cherub*. Quod autem altare sub quo animæ martyrum sunt, videantur in celo, et Joannes in Apocalypsi loquitur (*Apoc. vi*): et calculus iste qui a solis LXX ἄσπας, id est, *carbunculus* est interpretatus [*Al. interpretatur*] potest non carbonem significare, vel prunam, ut plerique existimant, sed ἄσπασα, id est, carbunculum lapidem, qui ob coloris flammæ similitudinem ignem appellatur. Ex quo intelligimus altare Dei plenum esse carbunculis, hoc est, ignitis calculis et prunis, peccata purgantibus. Unde scriptum de Deo legimus: *Carbones succensi sunt ab eo* (*Ps. xvii, 9*). Et de ipso Domino dicitur, quod ignis consumens sit. Et Salvator in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram* (*Luc. xii, 49*): ut baptizaret in Spiritu sancto, et igni. Uniuscujusque enim opus quale sit, ignis prohabet (*I Cor. iii*). Et qui salvandus est, sic salvabitur, quasi per ignem transierit. Et hoc notandum, quod ad Jeremiam, cui dictum est: *Prius quam te formarem in utero novi te, et in vulva matris tuæ sanctificari te* (*Jerem. i, 5*), quia labia non **95** habebat immunda, sed tantum dixerat: *nescio loqui, quia juvenis sum*, extendit ipse Dominus manum suam, et tetigit os ejus, et dixit: *Ecce dedi sermones meos in os tuum*. Porro ad Isaiam qui dixerat: *Vir pollutus labiis ego sum, et in medio populi polluta labia habentis ego habito*, non Dei manus porrigitur, sed Seraphim mittitur a Deo, vel volat propria voluntate, quia hunc officio mancipatus est. Et in manu sua tenet

^a Vatic. cum Vulg., *ego habito*. Quæ porro subsequuntur Hieronymianæ expositionis ex Eusebio mutantur.

^b Ex Hebraico, Græco, ipsoque Latino interprete juxta plerosque mss. codices Victorius rescripsit *tetigit*.

calculus, quem juxta LXX et Theodotionem, *forcipe*: A esse, sed obedientiæ, Domino se obtulisse mittendum. juxta Aquilam, et Symmachum, qui Hebraicum sunt secuti, *forcipibus* apprehendit, id est, MALCAIM (מלקים), ut tangeret os ejus, et pristina delicta purgaret. Manus autem, et a Deo et Seraphim mittitur, ut Propheta sui corporis membrum videns, tactu non terretur externo. Quidam nostrorum forcipem, quo calculus comprehenditur, duo Testamenta putant, quæ inter se Spiritus sancti unione sociantur. Quia vero sedens Dominus introducit, et sedens in Templo, et domus impleta est fumo, ut Judæi putant, thymiamatis; consequenter ponuntur et forcipes, quos et in sacerdotali ministerio legimus (Exod. xxxvii).

(Vers. 8.) *Et audiri vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit nobis? Et dixit: Ecce ego, mitte me.* B Pro eo quod et nos et alii omnes interpretes transulerunt, nobis, quod Hebraice dicitur LANU (לָנוּ), nescio quid volentes LXX posuerunt ad populum istum, quod penitus in Hebræo non habetur. Quando autem ex Dei persona dicitur, nobis, illo sensu accipiendum est, quo, et in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26), ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in Evangelio legimus, *dicente Domino: Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); et unum ad naturam referimus, sumus, ad personarum diversitatem: sic, Domino jubente, Trinitas imperat. Propterea autem non dicit Dominus quem ire præcipiat, sed proponit audientibus optionem, ut voluntas præmium consequatur. Et Propheta non temeritate et arrogantia propria conscientiam se ire promittit; sed fiducia: quoniam purgata sunt labia ejus, et ablata iniquitas, mandatumque peccatum. Ergo et Moses, cui dixerat Dominus: *Veni, mitte te ad Pharaonem regem Ægypti* (Exod. iii, 10), et ille ait: *Obsecro, Domine, non sum dignus*, 98 *provide alium quem mittas*, sive ut in Hebræo legitur, *Mitte quem missurus es* (Exod. iv, 13), non de contemptu, sed de humilitate respondit, quia nihil de purgatis labiis suis audierat, qui omni sapientia Ægyptiorum fuerat eruditus. Et Isaias non suo [Al. sui] merito, sed Domini gratia, qua purgatus est, offert se ad ministerium. Alii autem putant, idcirco se obtulisse Isaiam, quia æstimabat populo prospera nuntianda: sed quia audivit: *Vade, dic populo huic: Auribus audietis, et non intelligetis, et videntes ridebitis, et non cognoscetis* (Isai. vi, 9), propterea in consequentibus, dicente ad eum voce Domini: *Clama*, non statim clamat, sed interrogat, *quid clamabo?* Et Jeremias, cui dictum fuerat: *Accipe calicem, et potionabis omnes gentes, ad quas ego mittam te* (Jer. xxv, 15), libenter accipiens suppliciorum calicem, ut adversariis gentibus propinaret, biberentque, et vomerent, et caderent, postquam audivit, *vade, et primum propinabis Jerusalem*, respondit: *Decepisti me, Domine, et deceptus sum* (Jer. xx, 7). Hæc Hebræorum observatio est. Cæterum nos dicimus non temeritalis

esse, sed obedientiæ, Domino se obtulisse mittendum.

(Vers. 9 seqq.) *Et dixit: Vade, et dices populo huic: Audite audite, et nolite intelligere, et videte visu, et nolite cognoscere. Excæca cor populi hujus, et aures ejus agrava, et oculos ejus claudet, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur.* LXX hunc locum ita interpretati sunt, ut evangelista Lucas in Apostolorum Actibus posuit: *Cumque invicem non essent consentientes, haud dubium quin Judæi, discedebant, dicente Paulo unum verbum: Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens: vade ad populum istum, et dic: Aure audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertant se, et sanent illos* (Act. xviii, 25 seqq.). Quo autem hæc prophetia impleta sit tempore, ipse Apostolus Paulus in consequentibus loquitur: *Notum ergo sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc salutare Dei, et ipsi audiant* (Act. xxviii, 28). Unde et in eisdem Apostolorum Actibus legimus, quod Paulus, et Barnabas Judæis nolentibus credere, 97 *dixerint: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46, 47). *Sic enim præcepit nobis Dominus: Posui te in lucem gentibus, ut sis in salutem usque ad extremum terræ* (Isai. xlix, 6). Ergo secundum LXX facilis interpretatio est, quod Isaias propheta Domino imperante prædicat, quid populus sit facturus. In Hebraico difficultas est, quomodo ipse Deus præcipiat populo, ut audita audiat, et non intelligat, et videns videat, et non agnoscat, et postea propheta inducatur loquens, et Dominum precetur et dicat: *Excæca cor populi hujus, et aures ejus agrava, et oculos ejus claudet, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et corde intelligat, et convertatur, et sanetur* (Isa. vi, 10). Ac primum solvenda est illa quæstio, quæ nobis objici potest: quare apostolus Paulus cum Hebræis disputans, non juxta Hebraicum, quod rectum esse cognoverat; sed juxta LXX sit locutus? Evangelistam Lucam tradunt veteres Ecclesiæ tractatores medicinas artis fuisse scientissimum, et magis Græcas litteras scisse quam Hebræas. Unde et sermo ejus tam in Evangelio, quam in Actibus Apostolorum, id est, in utroque volumine comptior est, et sæcularem redolet eloquentiam, magisque testimoniis Græcis utitur quam Hebræis. Matthæus autem et Joannes, quorum alter Hebræo, alter Græco sermone Evangelia texuerunt, testimonia de Hebraico profuerunt, ut est illud: *Ex Ægypto vocavi filium meum* (Ose. ii, 1). Et: *Quoniam Nazareus vocabitur* (Matth. ii, 23). Et: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vitæ* (Joan. vii, 38). Et: *Videbunt in quem compunxerunt* (Zach. xii, 10; Joan. xix, 37), et

^a Vatic. legimus dicentem Dominum.

^b Victorius præfert repellit, et judicatis.

cætera his similia. Pauli quoque Idcirco ad Hebræos Epistolæ contradicitur, quod ad Hebræos scribens utatur testimoniis quæ in Hebræis voluminibus non habentur. Quod si aliquis dixerit, Hebræos libros postea a Judæis esse falsatos, audiat Origenem quid in octavo volumine Explanationum Isaïæ huic respondeat quæstiunculæ, quod numquam Dominus, et Apostoli, qui cætera crimina arguunt in Scribis et Pharisæis, de hoc crimine, quod erat maximum, relictissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris, et prædicationem Apostolorum libros Hebræos fuisse falsatos, cachinnum tenere **99** non potero, ut falsator, et Evangelistæ, et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judæi postea falsaturi erant. De præsentem loco hoc dicendum est, frustra nos ad LXX translationem confugere, ne blasphemum videatur esse quod juxta Hebræicum dicitur: *Auditu audite, et nolite intelligere: et videte visionem, et nolite cognoscere*, cum hujusmodi testimoniis, etiam in LXX Interpretibus reperiamus, ut est illud in Exodo quod ad Pharaonem dicitur: *Propterea suscitavi te, ut ostendam in te virtutem meam (Exod. ix, 16)*. Si autem ipse suscitavit, et induravit cor Pharaonis ne crederet: et de illis dicitur: *Dedit eis Deus spiritum compunctionis, oculos, ut non videant, et aures, ut non audiant (Rom. xi, 8)*; et in Psalmis: *Fiat mensa eorum in laqueum, et in captivum, et in scandalum, et in retributionem: obscurantur oculi eorum ne videant, et dorsa eorum semper incurva (Ps. lxxviii, 23, 24)*: non sunt illi in culpa qui non vident; sed ille qui dedit oculos ad non videndum. Ergo et absque hoc testimonio, quod nunc conamur exponere, manet eadem quæstio in Ecclesiis, et aut cum ista solventur et cæteræ, aut cum cæteris et hæc insolubilis erit. Locum istum beatus apostolus Paulus plenius explicat ad Romanos, et quod ille pene tota epistola prosecutus est, nos superfluum facinus, si voluerimus brevi sermone comprehendere. Dicit enim post multa: *Conclusit Deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur (Rom. xi, 32)*. Admiransque Domini sacramenta intulit: *O profundum divitiarum sapientiæ, et scientiæ Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles [Al. ininvestigabiles] viæ ejus*. Et iterum de Judæorum incredulitate disputans ait: *Numquid sic peccaverunt, ut caderent? absit; sed illorum delictio salus gentium fieret ad amulandum eos (Rom. xi, 14)*. Et post modicum: *Si enim oblectio eorum reconciliatio mundi, quæ assumptio eorum? nonne vita ex mortuis? Et iterum: Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis verbismetipsis prudentes, quia cæcitas ex parte facta est in Israel, donec plenitudo gentium introeat, et tunc omnis Israel salvus fiat: Et post paululum (Rom. xi, 25): Juxta Evangelium quidem inimici propter vos, juxta electionem autem dilecti propter patres: absque*

*penitentia enim sunt donationes, et vocatio Dei. Sicut enim vos, inquit, aliquando non credidistis Deo, nunc **99** autem estis misericordiam consecuti, propter eorum incredulitatem: sic et isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur. Ergo non est crudelitas Dei, sed misericordia unam perire gentem, ut omnes salvæ fiant: Judæorum partem non videre, ut omnis mundus aspiciat. Unde et ipse Dominus in Evangelio sacramentum cæci a nativitate, qui recuperat oculos, veritit ad Tropologiam, et dicit: *In judicium ego veni in hunc mundum, ut videntes non videant, et non videntes videant (Joan. ix, 39)*. Et in alio loco Simeon loquitur: *Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum (Luc. ii, 34)*. Illis itaque non videntibus, nos videmus: illis cadentibus, nos resurgimus. Quod intelligens Propheta quodammodo aliis verbis dicit: *O Domine, præcipis mihi loqui populo Judæorum, ut audiant, et non intelligant Salvatorem, et videant eum, et non cognoscant. Si vis impleri jussionem tuam, et totum salvari mundum, quod et ego fieri desidero, tu excæca cor populi hujus et aures aggrava, et oculos claude, ne intelligant, ne audiant, ne videant. Si enim illi viderint, et conversi fuerint, et intellexerint, et sanati fuerint, totus mundus non recipiet sanitatem. Ex quo animadvertimus, quamvis grave sit peccatum, si quis convertatur, eum posse sanari. Simulque et hoc intelligendum quod pro magnitudine sceleris etiam penitentia indigni judicati sint. Ipso Domino dicente ad Jerusalem: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, et noluisti (Matth. xxiii, 57)*.**

(Vers. 11-13.) *Et dixi, usquequo Domine? et dixit, donec desolentur civitates absque habitatore, et domus sine hominibus, et terra relinquatur deserta. Et longe faciet Dominus homines, et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea erit declinatio, et rursus erit in depredationem, sicut terebinthus, et sicut quercus quæ projecit fructus suos, sanctum semen erit quod steterit in ea. Dicente Domino: Vade, et dic populo huic, quod audiat et non audiat, videat et **100** non videat. Idcirco autem nec audiat, nec videat: quia non sit intellecturus verba Domini, nec ejus opera cogniturus, et quoniam increassatus est, et dilatatus, et oblitus Creatoris sui (Deut. xxxii).*
^b Propheta respondet, et quærit sollicitus de populo suo: *Usquequo, Domine, hæc sententia permanebit, ut audiens non audiat, vidensque non videat? Cui respondit Dominus, tandem non audiet, et non videbit, et excæcatum habebit cor, donec civitates Judææ, Vespasiano Titoque pugnantibus, penitus subvertantur, in tantum ut ne nomen pristinum quidem permaneat, et domus si quæ remanserint, sine habitatore sint, et terra redigatur in solitudinem; et*

^a Vatic., omnia sub peccato, ut, etc., remittente Græco textu, ipsoque Vulgato interprete.

^b Duo mss., propterea respondit. Hæc vero ex Eusebio, sed pluribus edisseruntur.

vel fuga vel captivitate in totum orbem Judaicus populus dispergatur: et nequaquam in Judæa, ut prius, sed in cunctis gentibus Judæorum populus multiplicetur. Quod autem dico multiplicetur, tanta erit infelicitas residui populi, ut ad comparationem prioris multitudinis, vix decima pars remaneat. Cumque, et in ipsa terra fuerit solitudo (dupliciter enim locus iste intelligi potest, quod decima pars, et in toto orbe vix remaneat, et in ipsa Judæa vix parva pars populi reservetur) rursus ipsæ reliquæ erunt in deprædationem, quando post annos ferme quinquaginta Adrianus venerit, et terram Judæam penitus fuerit deprædatus, in tantum, ut terebintho, et quercu, quæ glandes amiserit, compararetur. Denique post extremam vastitatem, etiam leges publicæ pependerit, et prohibiti sunt Judæi terram, de qua ejecti fuerant, ingredi. Si quis autem crediderit in Christum, et impletum fuerit illud quod supra legimus: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissetus* (Ier. 1, 9): quando juxta Apostolum (Rom. ix), reliquæ salvabuntur, hoc semen sanctum erit, et de Apostolorum germine cunctæ Ecclesiæ pullulabunt. Quod diximus, *semen sanctum erit quod steterit in ea, vel juxta Aquilam, semen sanctum erit germen ejus, in LXX interpretibus non habetur, sed de Hebraico et Theodotionis editione ab Origene additum; b in Ecclesiæ 101 fertur exemplaribus, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat; et impletur etiam in hoc sermo Domini, dicentis: Ego occidam, et ego vivificabo, et percussiam, et ego sanabo* (Deut. xxxii, 39).

(Cap. VII. — Vers. 1, 2.) *Et factum est in diebus Achaz filii Joatham filii Ozæ regis Juda: Ascendit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ rex Israel, in Jerusalem ad prædandum contra eum, et non potuerunt debellare eam. Et nuntiaverunt domui David dicentes: consensit Syria cum Ephraim, et commotum est cor ejus, et cor populi illius, sicut moventur ligna aëream a facie venti. Ozias qui et Azarias, rex Juda, regnavit in Jerusalem annis quinquaginta duobus* (IV Reg. xv). Cujus extremo jam tempore vidit Isaias quæ præteritus sermo disseruit. Quo mortuo, et regnante pro eo Joatham filio ejus, rege justissimo, vidit statim propheta Dominum Salvatorem in sua majestate regnantem, et annuntiantem Judaici populi cæcitate, et subversionem Jerusalem, et cæterarum urbium sub Vespasiano, et Adriano: et quomodo in Apostolis reliquæ sint salvandæ. Tertius rex filius Joatham succedit Achaz impiissimus

(IV Reg. xvi; II Par. xxviii), qui clausit januas templi, et in valle Benhannom adoravit Baalim, et filium suum idolis consecravit. Ita ut auferret altare æneum, quod Salomon fecerat, et poneret in Templo Dei altare idolorum, cujus exemplar de Damasco acceperat. Juste igitur a Domini auxilio derelictus est, et consurrexerunt adversus eum Rasin rex Syriæ, id est, Aram, et Phacee filius Romeliæ, rex Israel in Samaria, et venerunt in Jerusalem, ut expugnant eam (*Ibidem*). Legimus in Paralipomenon libro, Rasin regem Damasæ, victo Achaz, multos de Judæa Damascum transtulisse: et Phacee filium Romeliæ regem decem tribuum, quæ appellabantur Israel, et regnabat in Samaria, una die centum viginti millia percussisse de Juda hominum bellatorum, et ducenta millia mulierum, puerorumque, et puellarum cum infinita præda in Samariam duxisse captiva. De quo certamine propheta nunc tacuit, sed secundum refert prælium, quando experimentum habentes fortitudinis suæ atque victoriæ, et invitati prædæ magnitudine rursus 102 veniunt ad Judæam, et Jerusalem cupiunt debellare, et non potuerunt, quia auxiliatus ei est Dominus, ut sub occasione misericordiæ, qua populum liberabat obsessum, filium suum nuntiaret de Virgine nasciturum. Quod cum audisset domus David, hoc est, domus regia, Syriam scilicet et Ephraim, Rasin, et Phacee juncto venire exercitu, exterrita est atque pertimuit, et tam rex quam populus ita contremuerunt, ut patares arborum folia ventorum flatibus ventilari. Juxta anagogen facilis interpretatio est: quod regnante Achaz rege impio, rex Aram, qui interpretatur *excelsus* atque *sublimis*, ut indicet arrogantiam sapientiæ sæcularis: et Phacee filius Romeliæ, qui et Ipse juxta Osee prophetam ex tribu Ephraim, de qua Jeroboam filius Nabath vitulos aureos in Bethel, et Dan constituerat (III Reg. xxxii), et a David Dei populum separarat, refertur ad hæreticos, consentientes sibi, ut expugnent Ecclesiam. Quod cum audierit domus David, quem in Ezechiel bonum pastorem legimus suscitandum (Ezech. xxxiv), et populus ejus simpliciter credens in Dominum, pertremisces. Et ideo pertremisces, quia non arboribus frugiferis, sed infructuosos saltui comparatur. *Et* isdem autem hæreticos atque gentiles contra domum David argumentorum et dialecticæ artis gladiis dimicare, nulli dubium est: ut qui inter se discrepant, in Ecclesiæ oppugnatione consentiant: juxta illud quod Herodes, et Pilatus inter se discordantes, in Domini passione amicitia fœderanter, (Vers. 3, 4 et seq.) *Et dixit Dominus ad Isaiam:*

^a Invenit Adriani imperatoris edictum an. Domini 137, Pompeiano, et Aciliano Coss. datum: de quo vide Eusebium in Chronicis, et lib. iv Historiæ c. 6; Tertullian. quoque in Apologetic. c. 21, et rursus contra Judæos 13. Ipse iterum Hieronymus alibi in Jeremiam c. xxxi, et in Daniel ix, hujus dispersionis et legis meminit.

^b Innumeri tamen codd. ad nos usque pervenerunt, qui hæc additum non habent. Cæterum notatum quoque Procopio est ἐν τῇ γῆ Ἰουδαίας τὸ ἐπίπαι

ἔργον ἐν τῇ στάσει καὶ βαβαίωσιν αὐτῶν, κατὰ τὴν προφητίαν Θεοδοτίωνος, cum fuerit semen sanctum in statione ac fortitudine eorum, ex Theodotionis additamento esse.

^c Rescriptissimus cum Vict. Benhannom, pro quo antea erat Gehennom.

^d Vatic., et a Domo David, etc., rectius.

^e Antea erat Eodem, nempe hæreticos. Placuit vero cum duobus mss. isdem, nempe gladiis.

egredere in occursum Achaz, tu et qui derelictus est Jasub filius tuus, ad extremum aquæ ductus piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et dices ad eum : Vide ut sileas, noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium istorum, in ira furoris Rasin, et Syriæ, et filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum, Ephraim, et filius Romeliæ, dicentes : Ascendamus ad Judam, et suscitemus eum, et evellamus eum ad nos, et ponamus regem in medio ejus filium Tabeeel. Hæc dicit Dominus Deus, non stabit, et non erit istud, sed caput Syriæ Damascus et caput Damasci Rasin, et adhuc sexaginta et quinque **103** anni, et desinet Ephraim esse populus. Et caput Ephraim Samaria, et caput Samariorum filius Romeliæ. Si non credideritis, non permanebitis. Jasub filius Isaïæ, qui interpretatur reliquus atque convertens, in tybam populi Juda, qui erat de duorum regum manibus liberandus, jubetur egredi cum parente, et occurrere Achaz regi Judæ in loco aqueductus piscinæ superioris, in via agri fullonis, ubi postea lecturi sumus, sub Ezechia rege Juda stare Rahabacem, et ex præcepto Sounacherib regis Assyriorum Dei populum blasphemare. In quem locum egressi sunt, missi ab Ezechia principes civitatis, quos in Regum volumine legimus. Præcipiturque Achaz (IV Reg. xviii), quamvis impio regi, propter Domini misericordiam, ut agat silentium, et non terreatur, neque formidet cor ejus, putans se passurum similia quæ prius sustinuerat. Duas autem caudas titionum, id est, torrium fumigantium, vocat Rasin regem Syriæ, et Phacee filium Romeliæ regem Samariorum, eo quod in illis finitum sit regnum Syriæ, id est, Damasci, et regnum Samariorum, id est, decem tribuum, quæ alio nomine appellabantur Ephraim. Scriptum est enim (IV Reg. xvi) quod Theglathphalassar rex Assyriorum, sub rege Achaz ascenderit in Damascum, et vastaverit eam, et transtulerit habitatores ejus Cyrenem, et Rasin interfecerit : et quod tetenderit insidias Phacee filio Romeliæ, Osee filius Ela, et percusserit eum, et interfecerit, et regnavit pro illo in Israel annis novem : et quod venerit Salmanasar rex Assur, et obsederit Samariam, quæ nunc Sebaste vocatur, tribus annis : et nono anno regni Osee cepit eam, vincitque Osee in carcerem miserit, et transtulerit Israel in Assyrios, posueritque eos in Halla, et in Habor juxta fluvium Gozam in civitatibus, sive, ut Septuaginta transtulerunt, in montibus Medorum (IV Reg. xvii). Quamvis enim inierint consilium hi duo reges pessimi, ut ascenderent ad Judam, cujus regio in montibus sita est, et suscitarent eum quiescentem, et quodammodo dormientem, suoque impe-

^a Duodecimo, etc. Quamplures mss. codices antiquissimi legunt, *Quartodecimo enim anno*. Unde error editionis Erasmiæ quam Marianus Victorius castigavit. MARTIAN. — Vatic. pluresque alii penes Martian. m. s., *Quartodecimo*, quem errorem Victorius sustulit.

^b Intererit Victorius obsessus, et nono, ut cum tribus annis obsessio duraverit, non uno eodemque ob-

rio subjugarent : et superponerent ei regem filium Tabeeel, qui interpretatur *bonus Deus*, ut vel hominem hoc nomine, vel idolum demonstrarent. Tamen hæc dicit Dominus **194** Deus : Non stabit hoc consilium, sed interim modo caput Syriæ urbium erit Damascus, et in ipsa metropoli Damasco imperabit Rasin. Porro in Ephraim propter Jeroboam filium Nabath, qui primus regnavit de Ephraim, erit caput Samaria, hoc est, regia domus in urbe Samaria, et Samariorum caput erit filius Romeliæ, id est, Phacee : regnum autem decem tribuum, id est, populi Ephraim post sexaginta et quinque annos esse cessabit. Quod nisi diligentius attendamus, stare non poterit. ^a Duodecimo enim anno Achaz filii Joatham in tribu Juda, regnavit Osee super Samariam, et nono anno imperii sui captus est (IV Reg. xvii). Regnavit autem Achaz super Judam annis sedecim (IV Reg. xvi), post cujus mortem septimo anno imperii sui ^b captus est Osee, et destructa Samaria, omnisque populus est transt ductus in Medos : ita ut si voluerimus sedecim annos Achaz, et septem Osee ponere, efficiantur anni viginti tres, aut ut multum, viginti ^c quatuor ; et ubi erunt sexaginta, et quinque anni, in quibus regnum Israel dicitur finiendum ? Igitur Hebræi hunc locum ita ediaserunt, ut Amos qui sub Ozia cepit prophetare, quando et Isaïas prophetiæ suæ habuit exordium, primus prophetaverit contra Israel, dicens : *Israel autem captivus ducetur de terra sua* (Amos vii, 11, 17). Titulus quoque prophetiæ ejus contra Samariam sit : et prophetare cœperit in diebus Ozia regis Juda ante duos annos terræ motus, quem voluit eo tempore accidisse, quo ingressus Ozias in Templum Dei, sibi sacerdotium vendicabat, et terra percussa est, et cineres altaris effusi sunt, et ipse rex percussus est lepra (II Par. xxvi). Voluit autem annum fuisse vigesimum quintum Ozia, quando hæc acciderunt, cujus reliqui anni sunt viginti septem. Ozias enim regnavit annos quinquaginta duos (IV Reg. xv), post eum regnavit Joatham filius ejus annis sedecim, et hujus filius Achaz annis aliis sedecim : post quem regnavit Ezechias, cujus sexto imperii anno capta Samaria est, atque ita effeci simul annos sexaginta quinque (IV Reg. xvi). Hæc per prophetam Domino prædicente, et Achaz et populus futura non credidit. Unde subjungitur : *Si non credideritis, non permanebitis*, ut Symmachus transtulit, id est, et vos **105** non permanebitis in regno vestro, sed in captivitatem ducemini, sustinentes eorum poenas, quorum imitati estis infidelitatem. Vel certe juxta LXX, *non intelligetis*. Et est sensus : quia quæ Dominus dicit futura, non creditis, intelligentiam non habebitis. Hæc juxta historiam dixerimus. Cætes-

sessus diceretur et captus.

^c De suo iterum Victorius reposuit *viginti quinque* ex eo quod si novem anni Osee, quando scilicet captus est, addantur annis sedecim Achaz (hoc est si consideremus non quando obsessus, sed quando captus fuit Osee) necessario viginti quinque erunt anni.

ram juxta cœptam tropologiam considerandum est, A an ut aperiantur cœli? Quod utrumque ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis: *Qui enim descendit, ipse est qui et ascendit* (Ephes. iv, 10). Et in Apostolo legimus: *Ne dixeris in corde tuo, quis ascendit in cœlum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum de mortuis reducere* (Rom. x, 6, 7). Et in alio loco de Christo disputans, ait: *Quæ sit latitudo, et longitudo, et excelsum, et profundum supereminentis scientiæ et dilectionis Christi* (Ephes. iii, 18). Hoc quantum ad mysticos pertinet intellectus. Cæterum et Moses accepit signa de terra, de quibus in Psalmis legimus: *Misit signa et prodigia in medio tui, Ægypte* (Ps. cxxxiv, 9), ranas, locustas, cicutas, et cœnomyiam; de cœlo autem grandinem et ignem et trium dierum tenebras. Ego reor et Ezechiam, quando sol decem regressus est lineis, signum accepisse de cœlo (IV Reg. xx): et Jesum filium Nave in Gabaon et Hailon, stantibus sole et luna (Josue x). Plerique putant, Saulem signum accepisse de terra, et de profundo inferni, quando Samueleni per incantationes et artes magicas visus est suscitasse (I Reg. xxviii). Sed et Jonas propheta de abyso, et de profundo ac mortis faucibus liberatus, signum dedit et accepit inferni (Jonæ ii). Legi in cujusdam Commentariis 107 hunc locum per allegoriam extenuatum, ut profundum et excelsum *αὐθιγὰ* et *βορὰ* intelligeret, quæ nos possumus *sensibilia* dicere, et *intelligibilia*, quorum alterum refertur ad sensus, alterum ad mentem et rationem. Virginem quoque interpretatur animam, quæ nulla peccati corrupta est conscientia, et potest de se Emmanuel, *nobiscum Deum*, id est, presentem Dei generare sermonem. Sed nos elixas agni carnis non comedimus (Exod. xii) verum assas, et quæ in nobis possint omnes voluptatum siccare pituitas, ne sacramentum fidei nostræ, dum plus sapimus quam oportet sapere, negligamus.

(Vers. 10, 11.) *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra.* Qui prius per prophetam locutus 106 fuerat ad Achaz: *Vide ut sis, noti timere*, et cætera: illo non credente, et ideo non intelligente, ipse loquitur ad Achaz: ut saltem auctoritate Domini territus suscipiat quod dicitur. Quia tibi, inquit, videtur esse difficile, quod regna potentissima brevi tempore finienda sunt, et tu cum populo tuo de magno periculo libereris; pete tibi signum, nequaquam ab idolis, quorum errore retineris, sed a Domino Deo tuo qui tibi auxilium pollicetur, et ipsum signum optionis tuæ est unde postules, sive de profundo, sive de excelso. Quod cum soli Septuaginta dixerint, cæteri juxta Hebraicum significantius transtulerunt, *de profundo inferni*. Ergo sicut profundum infernum significat; ita excelsum supra cœlos intelligere debemus: ut cum de inferno sive de excelso signum acceperis, credas futura quæ dixi. Vis, inquit, ut scindatur terra, et grandi hiatus inferi pateant, qui in corde terræ esse dicuntur:

* Malim ex Vatic., *quæ in sex mille annis facta sunt*; videtur enim de fine rerum, quæ a mundo condito, ad id usque temporis factæ sunt juxta Græcorum calculum valgo acceptas, discere.

† Juxta Græcum *ἀναβήσεται καὶ καταβήσεται, ascendet, et descendet.*

‡ Atamen humilitatis fuisse statuit Epiphanius in PATROL. XXIV.

B reor et Ezechiam, quando sol decem regressus est lineis, signum accepisse de cœlo (IV Reg. xx): et Jesum filium Nave in Gabaon et Hailon, stantibus sole et luna (Josue x). Plerique putant, Saulem signum accepisse de terra, et de profundo inferni, quando Samueleni per incantationes et artes magicas visus est suscitasse (I Reg. xxviii). Sed et Jonas propheta de abyso, et de profundo ac mortis faucibus liberatus, signum dedit et accepit inferni (Jonæ ii). Legi in cujusdam Commentariis 107 hunc locum per allegoriam extenuatum, ut profundum et excelsum *αὐθιγὰ* et *βορὰ* intelligeret, quæ nos possumus *sensibilia* dicere, et *intelligibilia*, quorum alterum refertur ad sensus, alterum ad mentem et rationem. Virginem quoque interpretatur animam, quæ nulla peccati corrupta est conscientia, et potest de se Emmanuel, *nobiscum Deum*, id est, presentem Dei generare sermonem. Sed nos elixas agni carnis non comedimus (Exod. xii) verum assas, et quæ in nobis possint omnes voluptatum siccare pituitas, ne sacramentum fidei nostræ, dum plus sapimus quam oportet sapere, negligamus.

(Vers. 12.) *Et dixit Achaz: Non petam, et non tentabo Dominum.* Non *ε* humiliatis est, sed superbiæ, quod non vult signum a Domino postulare. Quamquam enim scriptum sit in Deuteronomio: *Non tentabis Dominum Deum tuum* (Deut. vi, 16), et hoc contra diabolum Salvator usus sit testimonio (Matth. iv): tamen jussus ut peteret, obedientia debuit explere præceptum, præsertim cum et Gedeon et Manue signum petierint et acceperint (Judic. vi et xiii). Quamquam juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, in quo scriptum est *ULO ENASSE^d ADONAI* (וְלֹא אֶנְסֶה אֲדֹנָי), et omnes similiter transtulerunt, *non tentabo Dominum*, possit legi, *non exaltabo Dominum*. Sciebat enim rex impius quod si signum peteret, accepturus esset, et glorificaretur Dominus. Ergo quasi idolorum cultor, qui in omnibus angulis platearum et in mon-

Ancorato: quod factum Basilius putat, ne mandatum, *non tentabis Dominum Deum tuum* violaret. Cuius sententiam vero Hieronymo plerique alii, et cum primis Hebræorum magistri.

^d In Hebræo, ut vides, articulus quoque *וְלֹא* est, additur, quem Hieronymus prætermittit.

tibus lucisque memorosis aras constituerat, et pro Levitis habebat fanaticos; non vult signum petere quod præceptum est.

(Vers. 13.) *Et dixit, audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Quis est iste qui dixit: Audite ergo, domus David? Nequaquam Deus qui supra ad Achaz dixerat: Peto tibi signum a Domino Deo tuo; sed Propheta, ut ex consequentibus comprobatur: Quia molesti estis et Deo meo. Et est sensus: quia non solum prophetas persequimini, et eorum dicta contemnitis; sed et præsentis et jubentis Dei sententiæ contradicitis; ita ut ei exhibeatis laborem, qui in alio loco ait: 108 Laboravi sustinens (Isai. 1, 14), idcirco Dominus faciet quæ sequuntur. Pro labore et molestia, quod Aquila et Symmachus transtulerunt, LXX et Theodotio agonem interpretati sunt, id est, luctam atque certamen, quia contentiosi non subjiciant collum Domini servituti, sed illo vulnera eorum volente curare, respuant sanitatem. Et hoc notandum, quod Achaz rege impiissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum David, hoc est, ad tribum regiam convertitur, de qua supra legimus: Et nuntiaverunt hæc domui David, dicentes: Consenserunt Syria et Ephraim.*

(Vers. 14.) *Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo concipiet et pariet, et vocabis nomen ejus Emmanuel. Nequaquam multifarie juxta apostolum Paulum, et multis modis loquetur Deus (Hebr. 1); nec juxta alium prophetam (Ossee XII), in manibus prophetarum assimilabitur; sed qui ante loquebatur per alios, dicet ipse, adsum (Infra, 58). De quo et Sponsa rogabat in Cantico Canticorum: Osculetur me osculo oris sui (Cant. 1, 2). Dominus enim virtutum ipse est rex gloriæ (Ps. xxiii, 16): ipse descendet in uterum virginalem, et ingredietur et egredietur Orientalem portam quæ semper est clausa (Ezech. XLIV); de qua Gabriel dicit ad Virginem: Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur in te sanctum, vocabitur Filius Dei (Luc. 1, 35). Et in Proverbiis: Sapientia edificavit sibi domum (Prov. ix, 1). Quando autem dicitur: Dabit Dominus ipse vobis signum, novum debet esse atque mirabile. Sin autem juvencula vel puella, ut Judæi volunt, et non virgo pariat, quale*

A signum poterit appellari, cum hoc nomen ætatis sit, non integritatis? Et revera, ut cum Judæis conferamus pedem, et nequaquam contentioso sune præbeamus eis risum nostram imperitam, virgo Hebraice ΒΕΤΟΥΛΑ (βήρυλα) appellatur, quæ in presenti loco non scribitur: sed pro hoc verbo positum est ALMA (אַלמָה), quod præter LXX omnes adolescentulam transtulerunt. Porro ALMA apud eos verbum ambiguum est: dicitur enim et adolescentula, et abscondita, id est, ἀκρυβος..... Unde et in titulo psalmi noni, 109 ubi in Hebræo positum est ALAMOTH (אַלמות), cæteri Interpretes transtulerunt, pro adolescentia, quod LXX interpretati sunt, pro absconditis. Et in Genesi legimus: ubi Rebëcca dicitur alma (Genes. xxiv), Aquilam non adolescentulam, nec puellam sed absconditam transtulisse. Sunamitis quoque mulier, amisso filio, cum Elisæi fuisset pedibus provoluta, et prohiberet eam Jezi, audit a Propheta: Dimitte eam, quia in dolore est, et Dominus abscondit a me (IV Reg. iv, 27). Pro eo quod in Latino dicitur, abscondit a me, in Hebræo scriptum est, KELIM MEMENNI (כֶּלִים מִמֶּנִּי). Ergo alma, non solum puella vel virgo, sed cum interpretari virgo abscondita dicitur et secreta, quæ nunquam virorum patuerit aspectibus; sed magna parentum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontibus manare dicitur (Al. ducitur), proprie virgo alma appellatur. Et ut risum præbeamus Judæis, nostro quoque sermone alma, sancta dicitur. Omniumque pene linguarum verbis utuntur Hebræi: ut est illud in Cantico Canticorum (Cant. iii, 9) de Græco πορταῖον id est, ferculum sibi fecit Salomon, quod et in Hebræo ita legimus. Verbum quoque nugas et mensuram Hebræi eodem modo et eisdem appellant sensibus. Et quantum cum mea pugno memoria, nunquam me arbitror alma in muliere nupta legisse, sed in ea quæ virgo est: ut non solum virgo sit, sed virgo junioris ætatis, et in annis adolescentiæ. Potest enim fieri ut virgo sit vetula, ista autem virgo erat in annis puellaribus. Vel certe virgo, non puellula, et quæ adhuc virum nosse non posset: sed jam nullius. Denique in Deuteronomio (Deut. xxii, 25 et seqq.) sub puellæ et adolescentulæ nomine virgo intelligitur. Si invenerit, inquit, homo in campo puellam desponsatam, et vi opprimens dormierit cum ea, interficietis

^a In Vatic., *Almaboth*: malim vero *Almoth*, quem admodum et Græcis litteris reddit Vatic. Hexplaris ἄλμωθ, Montfaucou. teste. Porro etiam Symmachus excipiendus venit a cæteris interpretibus, quos tradit pro adolescentia transtulisse, siquidem περὶ θανάτου, de morte, ab illo interpretatum docent Græci libri.

^b *Et secreta.* Ita olim educabantur puellæ, ut domi apud matres delitescerent, nec prodirent in publicum nisi necessitas, vel cultus divini ratio postula-ret; quem morem veterum attingit Hesiodus lib. ii Ergon. 138:

^c Ἦτε δέμων ἔτροσθε φύλη παρὰ μητέρα μίμνει. Quæ ædes intra charam apud matrem manet. Josephus quoque de Machabæis xviii fortissimam eorundem matrem ita ad filios inducit loquentem:

^d Ὅτι ἐγενήθη καθαῖνος ἄγρῳ, οὐδ' ὑπερβῆν κατακλῆν ἄγρῳ, etc. Quia genita sum virgo casta, neque excessi patriam domum. In libris dicitur Machabaicis virginis dicuntur absconditæ sive inclusæ κατέκλειστοι. Vide I Machab. iii, 19, et lib. III, cap. 1. Αἵτε κατέκλειστοι καθαῖνοι ἐν θαλάμοις οὐκ ἐξέρχοντο. Inclusæ virginis in thalamis cum genetricibus prorsuperunt.

MARTIAN. ^e Omniumque, etc. Hanc observationem vitio dant critici sycophante; sed ostendunt prius Ἰπὸν ἀφίριον, non esse verbum Hebraicum, et πορταῖον Græcum; similiter ἄγρῳ nugas, ἡμέρας mensura, non esse Latinorum nugas et mensuram. MARTIAN.

^d In Hebræo est Ἰπὸν, quod lecticam splendide constructam sonat: ἄγρῳ quoque et ἡμέρας nugas et mensuram, qua de re vid. infra, in fine hujus libri.

virum solum, qui concubuit cum ea, et puella nihil facietis : non est adolescentulæ peccatum mortis. Quis quomodo si quis in insidiis insurgat contra **110** proximum suum, et interficiat animam ejus, sic hoc negotium accidit. In agro invenit eam : clamavit puella deponata, et non est inventus qui auxiliaretur ei. Et in Regum volumine legimus (III Reg. 1), quod quæriat puellam virginem nomine Abisag, et introduxerit ad regem, quæ dormiret cum eo, et fovaret eum et erat puella pulchra nimis, et ministrabat ei, et rex non cognovit eam. Quodque sequitur : *Et vocabis nomen ejus Emmanuel, et LXX et tres reliqui similiter transtulerunt*, pro quo in Matthæo scriptum est, *vocabitur* : quod in Hebræo non habetur. Ergo iste puer qui nascetur ex Virgine, o domus David, nunc a te appelletur *Emmanuel*, id est, *nobiscum Deus*, quia rebus ipsis probabis a duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præsentem : et qui postea vocabitur *Jesus*, id est, *Salvator*, eo quod universum hominum genus salvaturus sit, nunc a te Emmanuelis appelletur vocabulo. Verbum ^a *CARATHI* (ΚΑΡΑΘΙ), quod omnes interpretati sunt *vocabis*, potest intelligi et *vocabit* : quod ipsa scilicet Virgo quæ concipiet et pariet, hoc Christum appellatura sit nomine. In multis testimoniis quæ Evangelistæ vel Apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in præsentis loco, pro *concipiet in utero*, Matthæus posuit, *in utero^b habebit* (Matth. 1, 18) : et pro *vocabis, vocabuntur*. Hebræi hoc de Ezechia filio Achaz prophetari arbitrantur, quod ipso regnante sit capta Samaria : quod omnino probari non potest. Siquidem Achaz, filius Joatham, regnavit super Judam et Jerusalem annis sedecim (IV Reg. xvi) : cui successit in regnum filius ejus Ezechias, annos natus viginti quinque, et regnavit super Judam et Jerusalem annis viginti novem. Quomodo ergo, ut domus primo anno Achaz hanc ad eum factam prophetiam, de Ezechie conceptu dicitur et nativitate, cum eo tempore **111** quo regnare cepit Achaz, jam novem Ezechias esset annorum, nisi forte sextum Ezechie regni annum, quo est capta Samaria, infantiam ejus appellari dicant, non ætatis, sed imperii. Quod coactum esse atque violentum, etiam et stultis patet. Quidam de nostris Isaiam prophetam duos filios habuisse contendit, *Jasub* et *Emmanuel* : et *Emmanuel* de prophetissæ uxore ejus esse generatum, in typum Domini Salvatoris : ut prior filius *Jasub*, quod inter-

pretatur *relictus*, sive *convertens*, Judæicum populum significet, qui relictus est, et postea reversurus. Secundum autem, id est, *Emmanuel*, et *nobiscum Deus*, gentium vocationem, postquam Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.

(Vers. 15.) *Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum*. Pro quo LXX transtulerunt, *antequam sciat* : quodque sequitur, ^c *assumere malum*, in Hebræo non habetur. Et est sensus : O Domus David, cui Dei sermone præcipitur, ut voces, id est, invoces, in periculo constituta nomen Emmanuelis, id est, nobiscum Dei ; non mireris ad rei novitatem, si Virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post tempore nasciturus, te nunc liberet invocatus ; ipse est enim qui visus est Abraham, et locutus est cum Mose. Dicam et aliud mirabilius, ^d ne eum putes in phantasmate nasciturum, tibi utatur infantie, butyrum comedet et lac. Et licet multa post sæcula de eo Evangelista testetur : *Puer autem proficiebat sapientia et ætate et gratia apud Deum et homines* (Luc. 2, 52) : et hoc dicatur, ut veritas humani corporis approbetur : tamen adhuc pannis involutus, et butyro pastus ac melle, habebit boni malique judicium, ut reprobus mala, eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit ; sed quod scierit reprobare et eligere, ut per hæc verba noscamus, infantiam humani corporis divinæ non præjudicasse sapientiæ. Denique jacentem in præsepio Angeli pastoribus nuntiant : *Magi adorant de Oriente venientes*, quos utique electos esse credendum est. **112** Et e contrario Herodes, Scribæ ac Pharisæi reprobantur (Matth. 2), qui : pro uno infante multa parvulorum millia trucidarunt.

(Vers. 16.) *Prius enim quam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris, a facie duorum regum suorum*. Sexto imperii anno Ezechie est ab Assyriis capta Samaria (IV Reg. xviii), id est tricesimo primo anno ætatis ipsius. Sic itaque iste qui nasciturus, vel de Virgine, ut nos probamus, vel de adolescentula, ut Judæi volunt, butyrum et mel comedet, et tam parvulus erit, ut malum a bono discernere nequeat, et antequam ille tempus egrediatur infantie, terra Syriæ et Samariæ vastanda ab Assyriis sit : respondeant Hebræi, quomodo Ezechias triginta et uno annis infantulus prædicetur, et tam rudis ætatis, ut mel, et butyrum comedens, juxta Niniviticos pueros, nec sinistram,

^a Verbum *Carathi*. Omnes mss. codices Latini legunt ut edidimus *CARATHI*, in prima persona. Sed hoc vel error est librorum veterum, vel libertas Hieronymi qui more Syrorum legebat in secunda personæ singulari præteritorum. *ΚΑΡΑΘΙ carathi*, pro *ΚΑΡΑΘΙ carath*. Quod quidem potest intelligi *vocabit*, ut observat idem Hieronymus, non juxta Grammaticalem verborum sensum ; sed juxta prophetalem, qui ad virginem parituram respicit. MARTIAN.

^b Græci quoque vulgati eand. Novi Testam., *ἔξει, habebit*, ismeis mss. plures *ἀρπύρα, accipiet*. Porro *ροβούρι* et *Vulgata* et plerique ex Latinis, Græcisque Pa-

tribus præferunt. Vel. Ital. *vocabit*. Cyprianus *vocabitis*.

^c Vatic. *quodque sequitur, reprobare malum, etc.*, falso ; est enim apud LXX *προσίσθαι, præeligere* hocque proprie est, quod in Hebræo non haberi notat Hieron. sive verbi *ΠΡΑΘ* significatum non esse *eligere* sed *reprobare*.

^d Græce dicit Eusebius : *Ὅτι τῷ δοκίμῳ ἔσται τὸ γινώσκον. ἀλλ' ἀληθῶς τοιαύτην ὑμῶν κενεὴ γέννησις, ὡς κοινωνῆσαι νηπίων τροφῇ βοτύρω λίγω καὶ μέλιτι ὄρνιθι τοῖς λοιποῖς βρέφεσι. Τοῦτο μὲν οὖν ἀνθρώπων τὸ οὐκ εἶναι τῆς θεότητος αὐτοῦ παραστατικῶν ἐκείνο ἐν τῷ ὄρει πρὶν ἢ γινῶναι αὐτῶν, ἢ προσίσθαι ποταμῶν, ἐκείνην τὴν ἀγάθον, καὶ τὰ ἕξῃ.*

nec dexteram, id est, nec malum, nec bonum novetur. Relatum autem ad *Emmanuel*, quod interpretatur, *nobiscum Deus*, facilem habebit intelligentiam. Quod ad mysterium et invocationem nominis ejus terra Syriæ, et Samarizæ, Assyrio superante, vastetur: et domus David liberetur a duobus regibus quos metuit, Rasin videlicet, et Phacee.

(Vers. 17.) *Adducet Dominus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies qui non venerunt a diebus separationis Ephraim et Juda, cum rege Assyriorum.* Locus iste per hyperbaton legendus est. Denique et nos secuti Hebraicam veritatem, ita eum interpretati sumus: O domus David, auscultata quæ dico, ut derelinquatur terra Syriæ et Samarizæ a facie regum duorum, quos tu vehementissime reformidas: adducet Dominus dies super te, et super domum patris tui David, quos numquam habuisti ex eo tempore quo decem tribus a duobus tribubus separatæ sunt, et regnum in Samaria habere cœperunt. Adducet autem istos dies, id est, tempora cum rege Assyriorum, ut illis superatis atque subversis, tu Emmanuelis præsentia libereris. LXX hanc locum ita verterunt: *Adducet Dominus 113 super te, et super populum tuum, et super domum patris tui dies, qui necdum venerunt, ex qua die abtulit Ephraim a Juda regem Assyriorum.* Quod quem sensum habeat, scire non possumus, nisi forte hoc dicendum est, quod peccatorum suorum magnitudine Ephraim, id est, Samaria primum ad se Assyriorum fecerit impetum declinare. Aliter: Interim nunc duo reges Rasin et Phacee, qui te obsident, et vastare festinant, brevi tempore subvertentur: tuæ autem vastationis tempus illud adveniet, quando, quod numquam speraveras, immo numquam metueras, Assyrius venerit. Per quæ docet, domui David, non Syriam et Samariam, sed Assyrios esse metuendos. Præsentem ergo formidine liberat, et de futuro tempore comminatur.

(Vers. 18, 19.) *Et erit in die illa, sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, et apud quæ est in terra Assur: et venient, et requiescent omnes in torrentibus vallium, et in cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et in universis foraminibus.* Cum fuerit duorum regum terra deserta, Damascus et Samaria, quam tu nunc detestaris et metuis: tunc adducet Dominus, o domus Juda, super te et populum tuum dies, quos numquam ante vidisti, et regem Assyriorum. Frustra igitur præsentia metuis, semiustos torres, et ignem penitus non habentes: scire enim debes, quod sibilo suo Dominus muscas Ægypti, et fluminum ejus, haud dubium quin septem *διωρυχάς* Nili significet, vocaturus sit: et apem, quæ est in terra Assur. Muscas autem

Ægyptios vocat propter sordes idololatriæ, et imbellem populum: et apem Assyrios, quorum illo tempore potentissimum regnum erat, et ad bella promptissimum: vel ob id, quia omnis prope Assyriorum et Persidis regio usum habebat sagittarum. Hi igitur et omnes venient, et occupabunt terram tuam in torrentibus vallium, et cavernis petrarum, et in omnibus frutetis, et foraminibus, lignisque nemorosis. Hæc autem per metaphoram dicuntur, ut quia semel muscas, et apes nominaverat, translationem servaret in reliquis. Legamus Regum et Paralipomenon libros, 114 et inveniemus ab Ægyptiis cæsum sanctum regem Josiam, et populum Israel potestati Ægyptiæ subjugatum (IV Reg. xxiii; II Par. xxxv): ita ut regem illis constitueret. Et post non multum temporis, venit Nabuchodonosor cum innumerabili multitudine bellatorum, captaque Jerusalem, et cæteris Judææ urbibus dirutis, incendit Templum, et habitatores Assyrios posuit in Judæa (IV Reg. xxiv).

(Vers. 20.) *In die illa radet Dominus in novacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, et pilos pedum, et barbam universam.* Hæc quidam putant de Assyriis prophetari, qui mille trecentis annis, antequam Jerusalem subverterent, regnum Asiæ Ægyptique et Libyæ possederunt, quod a Medis Persisque vincendi sint, et eorum imperium destruendum. Alii vero arbitrantur, quod trans flumen Euphratem cæsi sint Ægyptii. Nos autem novaculam mercede conductam, ipsam arbitramur Assyriam, quem in Jeremia ob ultionem populi peccatoris, etiam columbam suam vocat (Jerem. xxv). Denique et in visione Tyri (Ezech. xxviii, 29), quia in exstruendis munitioibus, et aggere comportando Nabuchodonosor plurimum laboraverat, et illis classe fugientibus, fuerat mercede privatus, data est ei Ægyptus pro mercede et labore suo. Ergo in ista novacula acutissima, et in his, qui habitant trans flumen Euphratem, in rege videlicet Assyrio, omnes capillos et pilos totius corporis a capite usque ad pedes decoremque barbæ, quod virilitatis indicium est, radet Dominus de Judæa, ut nihil in illa forte, nihil pulchrum resideat, sed effeminatis hominibus, immo ignominiosis mulieribus comparentur.

(Vers. 21, seqq.) *Et erit in die illa, nutriet hominem vaccam bonam, et duas oves, et præ ubertate lactis comedet butyrum: butyrum enim et mel manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vites mille argenteis, et in spinas, et in vepres erunt. Cum sagittis et arcu ingredientur illuc: vepres enim, et spinæ erunt in universa terra. Et omnes montes qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum et veprium:*

^a Voces speraveras, immo numquam Victor. suorum collicum ope expulxit, uti superfluas, quippe cum de futuro malo metus dicatur, non spes.

^b Vatic. *Hinc igitur omnes venient.*

^c *Hansit ex hisce Eusebii: Εἴτ' οὐκ εἰς μακρὰν ὁ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ σὺν μεγάλῃ*

στρατιᾷς δυνάμει ἐπιθῶν, τὴν μὲν πόλιν αὐτὴν ἐκ βαθρῶν εἶλε, τὸν καὶν πυρπολήσας. τὸ δὲ πᾶν ἔθνος ἔθανδραπωδισάμενος, καὶ τὰς λοιπὰς δυνάσας πόλεις. Ἀσσυρίους οἰκίτορας τῆς Ἰουδαίων κατέστησε χώρας. Sed et superiora ex Eusebio paulo diversis sensibus expressa sunt.

et erit in pascua bovis, et in conculcationem pecoris. Post subversionem **115** Jerusalem, et captivitatē populi, et Templi incendium, Nabuzardan princeps militiæ, quem LXX ἀρχιμαγιστρον vocant, paucos de populo, et eos pauperes dereliquit in terra, qui vineas et agros colerent. Denique Godolias, qui eis præpositus erat de regio genere relictus, hortatur et dicit: *Nolite timere Chaldæos: habitate in terra, et servite regi Babylonis, et bene erit vobis* (IV Reg. xv, 24). In die igitur illa, hoc est, in illo tempore cum fuerint omnes opes Judæorum translatae in Chaldæam, tanta solitudo erit in terra Judææ, et tam incredibilis vastitas, ut nequaquam armenta boum habeant, nec greges ovium, sicut prius habere consueverant: sed vix rarus habitator unam vaccam nutrire possit, et duas oves; non ad arandum, sed ad cibum, atque vestitum lactis, ac velleria. Propter inopiam quippe frumenti, et omnium, quæ terra gignit ad comedendum, lacte ac butyro, et agresti melle vescetur. Quodque ait: *Præ ubertate lactis comedet butyrum*, hoc significat, quod terra cultorum raritate fertillior sit, et magis apta pascuis. In illo tempore præ hominum paucitate, tanta erit vini inopia desertis vineis, quæ metu hostili nequaquam putabuntur, ut singulæ vites siclis argenteis singulis vix emanant. In vepres enim et in spinas omnis terra redigetur: tantaque erit formido, ubique scævientibus gladiis, ut absque arcu et sagittis nullus suum agrum invisere audeat, et derelictis campestribus locis, ad montana confugiant, ibique lecorum difficultate muniti, vix asperos montes manu fodiant: quia boves, aratra, et vomeres non habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inventus, inde vitam miserabilem sustentabunt. Cætera autem patebunt pascuis, et absque ullo custode a brevibus animantibus conculcabuntur. Hæc post captivitatem solere fieri, utinam nesciremus! At nunc magna pars ^a Romani orbis quondam Judææ similis est: quod absque ira Dei factum non putamus, qui nequaquam contemptum sui per Assyrios ulciscitur, et Chaldæos; sed per feras gentes, et quondam nobis incognitas, quarum et vultus et sermo terribilis est, et femineas incisasque facies præferentes (*Gothos intelligit qui radebant barbam*), **116** virorum, et bene barbatorum fugientia terga confodiunt. Legisse me novi in his locis latissimam et inextricabilem tropologiam: quod universa, quæ juxta historiam disseruimus, spiritualiter Judæis acciderint, vix unam habentibus vaccam et duas oves, munda videlicet animalia: ut nequaquam solido cibo, sed lacte nutriantur infantibus, et comedant mella verborum, quæ distillant de labiis mulieris meretricis; et vinum non habeant, quod lætificat cor hominis: sed omnia eorum opera redigantur in spinas, ut vulnerentur ab adversariis, qui percutiant in obscuro re-

et os corde (*Psal. x*). Quod si quando voluerint altius quippiam sapere, et nimio labore sudantes de Scripturis sanctis mysticum aliquid invenire: nihilominus fruges non afferant doctrinæ, sed vepribus compleantur et spinis, quæ oriuntur in manibus ebrif. Et nequaquam terra eorum atque doctrina, ab hominibus, rationalibus animantibus: sed a bobus, quorum Deus curam non habet, et a brutis animalibus conculcetur.

(Cap. VIII. — Vers. 1-4.) *Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, et scribe in eo stylo hominis, velociter spolia detrahe, cito prædare. Et adhibui mihi testes fideles, ^b Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachia, et accessi ad prophetissam, et concepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: **B** Voca nomen ejus, accelera, spolia detrahe, festina prædari: quia antequam sciat puer vocare patrem suum, et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum. LXX pro libro grandi, interpretati sunt librum novum, et magnum. Et pro eo quod in Hebræo habetur, *adhibui mihi testes fideles*, dixerunt: *adest enim, et testes fac mihi fideles homines*. Et pro *Uriam Sacerdote*, tantum *Uriam*, cætera similiter. Primum Propheta missus est ad Achaz (*Isa. vii*), ut ei prædiceret quæ Scriptura commemorat: quo audire nolente, ipse Dominus loquitur ad Achaz, et præcepit ei, ut petat sibi signum in profundum, sive in excelsum. Quo respondente, *Non petam, et non tentabo Dominum*: dimisso rege impio, ad domum David Dei verba vertuntur, et promittitur ei Virgo paritura filium, cujus nomen sit **C Emmanuel**, hoc est, *nobiscum 117 Deus*. Qui si crebro fuerit invocatus, Samaria subvertatur et Syria: subvertatur autem a rege Assyriorum, qui et ipsum Judam postea capturus sit; ita ut omnis terra Judææ vertatur in solitudinem. Rursum ergo sub alia figura partus describitur virginalis. Et dixit Dominus ad Prophetam, ut nequaquam in populos proferat novæ nativitatis arcanum, sed scribat eam in isto grandi volumine, quod nunc legimus. Et quæ sit mirabilis, humane verbis, et stylo, quo homines scribere consueverunt, Dei sacramenta comprehendat. Quid est autem illud quod scribitur humano stylo? Ut puer natus velociter spolia detraha, et cito prædetur, hoc est, ne ultra patiatu regnare diabolus: nec mittat Angelos, nec Prophetas; sed ad salvandas creaturas suas ipse descendat. Facit ergo Propheta quod jussum est, et adhibet sibi duos testes fideles, Uriam sacerdotem, qui legis doctor est, dicente Malachia: *Labiis sacerdotis custodient scientiam, et legem requirunt ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum est* (*Malach. ii, 7*): et Zachariam filium Barachia, quem Prophetam fuisse, dubium non est. Legimus, quod regnante Achaz, ^c *Urias sacerdos fuerit Templi Domini* (*4 Reg. iv*):*

^a Ex Vatie. partim, et partim ex ingenio restitutum Romani orbis, pro quo antea incommodo sensu obtinebat Romane urbis.

^b *Uriam sacerdotem*. Editio Erasmiiana retinet Za-

chariam pro *Uriam*. In aliquot antiquissimis codicibus mas. legebatur *Zacharias* prima manu scriptus; sed emendatores restituerunt *Urias* nomen. MARTIAN.

^c In Vatie. quemadmodum et in aliis quibusdam

cui præcepit Achaz, ut altare simile altaris Damasci faceret. Et Hierum narrat liber (II Par. xxxix), quod Ezechias filius Achaz quæsierit Dominum in diebus Zachariæ eruditi in timore Dei. Exhibuit autem se Isaias dignum spiritu prophetali, et præbuit prophetissæ, id est, Spiritus sancto, qui sermone Hebraico vocatur genere feminino נָאָה (נָאָה), juxta illud quod scriptum est: *Accedite ad Dominum, et illuminamini* (Ps. xxxiii, 6). Spiritu itaque sancto conceptus est Dominus. Et licet humanus sermo nativitalis ejus nequeat explicare mysteria: tamen Gabriel ipsi Virgini loquitur, quæ concepit: *Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35). Quidam prophetissam sanctam Mariam interpretantur, quam a prophetin factæ, non dubium est: ipsa enim loquitur in Evangelio: *Eccce enim amodo beatam me dicent omnes generationes: quoniam fecit mihi magna qui potens est* (Luc. 1, 48, 49), et reliqua. Præcipiturque **118** Isaiæ, ut ipsum puerum, qui prius vocabatur Emmanuel, nunc appellet, *accelera, spolia detrahe, festina prædari*. Ascendens enim in altum, captivam duxit captivitatem; accepit dona hominibus (Ps. lxxvii; Ephes. iv, 8). Et antequam humanum corpus assumeret: et juxta infantiam patrem vocaret Deum, et matrem Mariam, auferetur Damasci fortitudo, et spolia Samariæ per regem Assyriorum: ut necdum nates populum suum, domum David, sola invocatione salvaret. *Uris interpretatur lux Domini; Zacharias, memoria Domini; et Baruchias, benedictio Domini*: quibus testibus Christi nativitas comprobatur. Ipse enim in Evangelio duobus euntibus in Emmaus (Luc. xxiv), incipiens a Mose et Prophetis, edisseruit quod de se omnia prophetassent. Juxta tropologiam, in anima virginali, et nulla sorde maculata, de Spiritu sancto Dei sermo conceptus, velociter de adversariis potestatibus spolia detrahit, et sibi facit universa servire. Cumque ex parte nunc videat, et ex parte prophetet (I Cor. xiii), priusquam possit esse perfectus, et merito vocare Deum Patrem, et matrem suam celestem Jerusalem, adhuc in infantia et in profectu positus, vincet fortitudinem Damasci, doctrinam videlicet sapientiæ sæcularis: et auferet spolia Samariæ, quibus Ecclesiam hæretici spoliaverunt, dicentes: *Non est nobis portio in David, neque hæreditas in filio Jesse* (III Reg. xii, 16), præsentem rege ipso Assyriorum, diabolo, qui eis non poterit auxiliari. Tales autem filios non solum Maria Prophetis, Virgo perpetua, sed et sanctæ mulieres patriarchis generant. *Sara, quæ interpretatur ἀρχονσα, id est, princeps: et Rebecca, quæ in lingua nostra patientiam sonat.* (Vers. 5, seqq.). *Et adjecit Dominus loqui ad me*

mas. Martiano teste, et penes Erasmum *Zacharias*, pro *Uria* scribitur.

^a *Quam Prophetin*. Erasmus legit *Propheten*, et infra *Prophetes*. Marianus autem Victorius *Prophetin* et *Prophetis*. Mas. codices primo loco *Prophetem* et *Prophetissam*; deinde *Prophetis*. Hanc lectionem secuti sumus, quia Græcum *Prophetes* est gen-

ad huc, dicens: Pro eo quod abjecit populus iste aquas Silos, quæ vadunt cum silentio: et assumpsit magis Rasin, et filium Romeliæ: propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes et multas, regem Assyriorum et omnem gloriam ejus: et ascendet super omnes rivos ejus, et fuet super universas ripas ejus. Et ibit per Judam inundans, et transiens usque ad collum veniet, et erit extensio alarum ejus implens latitudinem terræ tuæ, 119 o Emmanuel. Dixerat supra auferendam Damasci fortitudinem, et spolia Samariæ in conspectu regis Assyriorum, et duos reges, Assyrio pugnante, capiendos: nunc Deus loquitur ad Prophetam caractere solito Scripturarum, per translationem Silos fontis Jerusalem, et Assyrii fluminis violentissimi, quod omnem terram Israel suis inundet aquis, et egrediatur ripas alvei, tantoque feratur impetu, ut postquam decem tribuum occupaverit terram, ad Judam perveniat, et transiens ad collum usque pertingat: per quæ vicinam significat captivitatem. Non enim tunc captus est Judas, sed cunctis duarum tribuum urbibus subjugatis, sola remansit Jerusalem, quæ incredibili Dei misericordia liberata est. Potentiam ergo Assyrii et innumerabilis ejus exercitus, quam sub fluminis inundatione descriperat, nunc per aliam ostendit translationem, quod alis suis, id est, ducibus, et infinita multitudine opererit terram Emmanuelis, hoc est, defendentis eam Dei; sed tamen non possederit, quamquam Emmanuel a LXX sequenti capitulo coarctetur, non proprio nomine, ut apud Hebræos vocatur, sed interpretato, id est, *nobiscum Deus*. Silos autem fontem esse ad radices montis Sion, qui non jugibus aquis, sed in certis horis diebusque ebulliat, et per terrarum concava et antra saxi durissimi cum magno sonitu veniat, dubitare non possumus, nos præsertim qui in hac habitamus provincia. Est autem sensus, quia populus decem tribuum magis voluit Rasin et filio Romeliæ, id est, Damasci et Samariæ regibus esse subjectus, quam stirpi David, quæ meo coepit regnare judicio, faciam eum nequaquam his regibus, quæ assumpsit, sed regio servire Assyrio, cujus potentia occupantis terram Samariæ, inundationi fluminis comparatur. Et sit apostropha ad Emmanuel, hoc est, ad præsentem Deum, quod in tantum se crexerit Assyrius, ut etiam terram ipsius Judam conatus sit possidere. Juxta auugogen, omnis hæreticus qui junxerit auxilio suo sapientiam sæcularem, et Jerusalem, id est, Ecclesiam voluerit oppugnare, derelinquens aquas Silos fontis (Joan. ix), qui interpretatur *missus*, et qui salit in vitam æternam, tradetur Assyriorum principi **120** (quem sensum magnum in posterioribus lecturi sumus) cujus traditus potestati, in profundum veniet peccatorum. Tantæ est enim

masculini, πορῆτις feminini; quod in accusativo casu habet *Prophetin*, vel *Prophetida*. Porro in mas. exemplaribus e et i promiscue scribuntur, sicut consonantes m et n; unde *Prophetem* loco *Prophetin*.

MARTIAN.

— Notum, sic Græco offerri in accusandi casu πορῆτιν, *prophetissam*.

arrogantia, ut ausus sit ostendere Salvatori universa regna terrarum, et dicere: *Hæc omnia mihi tradita sunt* (Matth. et Luc. 17). Conabitur quoque Judas, id est, domum confessionis intrare, et crebro per eos qui in Ecclesia negligentes sunt, usque ad collum veniet, credentes in Christo cupiens suffocare, et extendet abscessum, implens universam regionem Emmanuelis; sed non poterit obtinere, quia habet Judas præsentem Deum. Legimus in Evangelio secundum Joannem (Joan. ix), quod cæcum a nativitate, cujus oculus, luto ex saliva sua facto Dominus lineret, miserit ad aquas Siloe, quibus cum cæcus lavisset lutum, cæcitate deteresa, clarum oculorum lumen accepit: quod post signi magnitudinem, indicat, non aliter cecitatem Judæorum et omnis increduli posse sanari, nisi doctrina aquarum Christi, quæ absque strepitu et clamore verborum leniter fluit, tenebræ prioris fugatur erroris. Hoc quod in Septuaginta legitur: *Et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet de Judæa hominem, qui possit caput levare, aut forte aliquid facere*: in Hebraico non habetur, et in Græcis codicibus ÷ vera jugulante confossum est.

(Vers. 9, 10.) *Congregamini populi et vicini, et audite uniuersam procul terras: confortamini et vincimini. Accingite vos, et vincimini: in te consilium, et dissipabitur: loquimini verbum, et non fiet, quia nobiscum Deus. Pro congregamini, sive infirmamini, et confringimini, et interpretati sunt alii, LXX posuerunt, scilicet. Verbum enim Hebraicum, non (ו) propter res (י) litteræ, et DALETH (ד) similitudinem, intellexerunt vos (ו). O igitur populi Samariæ et Syriæ, infirmos et debiles esse cognoscite, et Emmanuele præsentem, nihil posse contra Jerusalem urbem Dei: et hoc non solum vos, qui vicini estis, sed cuncta procul terra cognoscat. Quamvis enim exercitum congregatis, et accingatis vos ad prælium, et major sit numerus obsidentium quam obsessorum, tamen non semel, sed iterum dicam, vincimini. Et quodcumque contra Jerusalem inieritis consilium, dissipabitur. Et licet supra dixeritis (Isai. vii, 8): *Ascendemus ad Judam, et suscitemus eum quiescentem, IRI et ponamus regem super eum filium Tabel*: loquimini quidem verbum, sed non fiet, quia nobiscum est Deus, id est, Emmanuel. Possumus hoc testimonio et contra geutes abuti in persecutionis tempore, quod quamvis fortes esse videantur, et nos superare in his qui lapsi sunt, tamen vincantur in his qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quod post bella pax reddatur Ecclesiis: et universa eo-*

rum contra Emmanuelem consilia dissipentur, quia nobiscum sit Deus. Contradicentes quoque veritati utiliter audient, ut tandem ratione superentur, et nequaquam velint in mendacio vincere, quia quodcumque dixerint, numquam perversitas possit superare quod rectum est.

(Vers. 11 seqq.) *Hæc enim ait Dominus ad me: Sicut in forti manu erudit me, ne irem in via populi hujus dicens: Non dicatis, conjuratio; omnia enim quæ loquitur populus iste, conjuratio est: et timorem ejus ne timeatis, neque paveatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pavor vester, et ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, et in petram scandali duabus domibus Israel: in laqueum et in ruinam habitantibus Jerusalem et offendent ex eis plurimi, et cadent, et conterentur, et irretientur, et capientur. Septuaginta hunc locum ita interpretati sunt: *Hæc dicit Dominus: forti manu recesserunt ab itinere via populi hujus loquentes: ne forte dicant, Durum est. Omnia enim quæ loquitur populus iste, dura sunt; timorem autem ejus ne timeritis, neque conturbemini. Dominum virtutum ipsam sanctificate, et ipse erit timor tuus, et si in ipso confusus fueris, erit tibi in sanctificationem, et non ut lapidi offensionis IRI occurratis, neque ut petrae ruina. Domus autem Jacob in laqueo et in consillis erit sedentibus in Jerusalem: ideo infirmi erunt in ipsis plurimi, et ruent et conterentur, et appropinquabunt, et capientur. Quodque sequitur, homines in tuitione, obelo prænotandum est. Quia multum inter 30 Hebraicum distat et Vulgata Editio: ideo utrumque posuimus. Et primum de Hebraico disputandum est. *Hæc ad me locutus est Dominus.* Qui propter bona opera, et gratiam quæ propter bona opera, consecutus sum; sive forti manu sua erudit me et instituit, ne ambularem in via populi hujus, et pari tenerer errore: vel certe fecit me recedere a via populi hujus pessima, et dixit mihi: noli duorum regum timere conjurationem; sed hoc magis considera, quod omne quod loquitur hic populus adversum me, conjuratio sit; et secundum Symmachum, qui interpretatus est, ἀρπαξω, in me exsiterit perduellis. Tu autem Propheta, et hi qui tecum sunt, ne timeatis insidias populi, sed Dominum timeate, et ipse sit timor vester. Principium enim sapientiæ, timor Domini (Prov. 1, 7; Ps. cx, 9). Qui erit credentibus in sanctificationem, incredulis autem in lapidem offensionis, et in petram scandali, duabus scilicet domibus Judæ et Israel. Præcipue autem in laqueum et in ruinam habitantibus in Jerusalem.**

* Voculas super eum Vatic. ignorat.

† Qui propter, etc. Locus omnino intricatus et obscurus, quem editio Mariani Victorii ita commutavit: *Qui propter bona opera et gratiam quam per bona opera consecutus sum; sive in manu forti sua erudit me et instituit, ne ambularem, etc.* Ego vero hanc lecturam reperire non potui in aliquo ms. codice, sed omnes quos inspexi, constanter retinent juxta editionem Erasmi et gratiam quæ per bona opera consecutus sum, uno tamen excepto exemplari Clu-

niacensi quod secuti sumus, quia sensus in eo est manifestior. Eligat prudens lector quidquid voluerit, modo non inducat sensum et errorem Pelagianorum; fateaturque gratiam a Deo dari hominibus propter bona opera facienda, non ex operibus nostris jam factis. MARTIAN.

— Hæc, quæ negotii nonnihil facessunt, verba et gratiam, quæ propter bona opera, in Vaticano ms. non sunt. Victorius legerat, gratiam quam per bona opera, etc., mox sicut legit pro sive. by Google

in quo impingent plurimi, et cadent, et conterentur, A peccatorumque suorum vinculis irretiti, ducentur in captivitatem. Duae domus, Nazaræi (qui ita Christum recipiunt, ut observationes Legis veteris non omittant (Al. amittant) duas familias interpretantur, Sammai et ^a Hellel, ex quibus orti sunt ^b Scribæ et Pharisei, quorum suscepit scholam Akibas, ^c quem magistrum Aquilæ 123 proselyti autumat, et post eum Meir, cui successit Joannan filius Zachai, et post eum Ellezier, et per ordinem ^d Telfphon, et rursus Joseph Galilæus; et usque ad captivitatem Jerusalem Josue. Sammai igitur et Hellel non multo ^e priusquam Dominus nasceretur, orti sunt Judæa, quorum prior dissipator interpretatur, sequens profanus: eo quod per traditiones et *δευτερώσεις* suas Legis præcepta dissipaverit atque maculaverit. Et has esse duas domus, quæ Salvatorem non receperint, qui factus sit eis in ruinam et scandalum. Juxta LXX, manu forti restitit (Al. resistet) populus Dei voluntati, et dicit omnia dura esse quæ Dominus præcepit, secundum illud quod in Evangelio legimus: *Durus est hic sermo, quis poterit audire eum* (Joan. vi, 61)? Unde præcipitur eis ut Dominum audiant, et ipsum solum timeant. Si enim in ipso confisi fuerint, habebunt eum in sanctificationem, et non impingent quasi in lapidem scandali, et quasi in petram ruinæ. De hoc loco et Apostolus sumit testimonium, quod Christus Judæis factus sit

in scandalum: gentibus autem in stultitiam (1 Cor. 1, 23). Et rursus: *Israel sectando legem justitiae, in legem justitiæ non pervenit* (Rom. ix, 31). Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus legis offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: *Eccæ ponam in Sion lapidem offensionis et petram scandali: omnis qui credit in eo, non confundetur* (Ibid., 33). Ergo qui non receperunt Emmanuelem, sed factus est eis in lapidem offensionis et in petram scandali, conterentur, captivique ducentur. Quodque ait: *Domus autem Jacob in laqueos et in convalle erit sedentibus in Jerusalem*, hoc significat, quod non habitet in montibus, nec in excelsis Scripturarum versentur locis; sed semper humilia intelligant, peccatis peccata sociantes, et vineti laqueis delictorum.

B 124 (Vers. 16, 17.) *Liga testimonia, signa legem in discipulis meis, et exspectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et præstolabor eum.* Vox Domini loquentis ad Prophetam: quia, inquit, factus est Dominus in lapidem offensionis et in petram scandali duabus domibus Israel, et missum ad se Emmanuel suscipere noluerunt: Liga testimonia veteris Instrumenti, et trade illa discipulis meis, qui Evangelium susceperunt, Apostolis videlicet, sive apostolicis viris. Vel certe lex et prophetia usque ad Joannem ligetur apud eos (Matth. xi), et clausa sit atque signata, ut quod legunt, non intelligant. Pro discipulis enim, juxta Hebraici sermonis ambiguitatem, possumus et

^a Mendose scriptum hactenus hic atque infra *Hillel*, contra mss. fidem, ac Veterum legendi morem, quos constat sexcentis exemplis pro i brevi, e substituisse, quod in nominibus *Emmanuel* pro *Immanuel*, et *Hennom* pro *Hinnom*, Drusius observat, quem videsis, lib. II de tribus Sectis, cap. 11. Fuit porro *Hellel*, sive *Ellet* Scholæ Judaicæ princeps circa annum mundi ex Judæorum narratione et calculo 3730, octogesimo ætatis suæ, ante Christum trigesimo. Auditorem habuit ipsum *Samai*, quem *Zarutæ* vocat Josephus, deinde in principatu doctrinæ Judæis tradendæ collegam, ac denique adversarium. Utriusque doctoris mentio frequens est in Hebræorum libris, in *Thalmude*, apud *Zarutum*, in *Juchasin*, Abrahamo Ben Dior, atque aliis. Hieronymus quoque eorum interdum sententias laudat, ut in Epist. 124, ad Algasium, quæst. 10, atque alibi.

^b *Scribæ et Pharisei*. De his Sectis Judæorum consulo Josephum, lib. xviii Antiqq. Judaic. cap. 2, et lib. II de Bello Judaico, cap. 12. Vide etiam epistolam Hieronymi ad Algasium, Quæst. 10, ubi Judæorum *δευτερώσεις* insectatur. MARTIAN.

— Immerito succensent S. Doctores, magni nominis critici, quod Scribas, quorum sæpe in Veteri Testamento mentio est, a Samai ortos dicat. At non eo sensu Scribas hic vocat Hieron., sed eos proprie notat, qui solam Scripturam, rejectis Rabbiorum traditionibus, recipientes, aliam a Phariseis domum et sectam constituiebant, qui et *Karei*, vel *Karaitæ* ab Hebraico verbo קרי nuncupantur. E contrario *Rabbanitas* vocant Phariseos ab Ellele ortos, qui præterea Rabbiorum ac Patrum scriptis fidem adhiberent. Luculentissimum in hanc rem Origenis testimonium est tract. 24 in Matthæum. *Qui non recedunt a littera Legis, scribæ dicuntur: qui autem majus aliquid proficientes, dividunt seipsos, quasi meliores a multis, secundum hoc PHARISEI dicuntur.*

^c De Akiba vide quæ diximus in cap. 4 Comm. in Ecclesiasten p. 424, not., ubi et *Barakiba*, et

C *Rabbi Akiba* nominatur. De *Meir* vero, quod nomen Vatic. aspirat *Mehir*, vide cum primis *Juchasin*. Corrupte alii *Machir*, aut *Achir* legunt. Circa annum Christi 130 traditur obiisse. Qui subsequitur *Jochanan* sive *Jochanan*, filius *Saccæ* (in Vatic. *Zachæ*) charus Tito imperatori fuit, teste R. Abraham in lib. *Cabhalæ*. Proximus *Eliezer* fortassis ille est, quem disputasse de Orali Lege cum R. Jochanan discimus ex *Jalkuth* ad Exod. xxxiv, 27.

^d Hactenus scriptum est *Delphon*, contradicentibus mss. tum nostris, tum quibus ipse *Martianus* usus est: qui *Telfphon* constanter legunt. Ad hæc *Delphon* nullus apud Judæos scriptores reperitur, et siquidem liceat levi unius litterulæ, quæ ejusdem est organi, mutatione *Therphon* scribere, quemadmodum et Drusius conjecerat, jam expedita res sit: *תַּרְפוֹן* *Tharphon* quippe, ut Judæi pronuntiant, vernaculum nomen Hebraicum est, idemque putatur atque illud, quod scribitur Græce Τρῆφων. Atque adeo opinati sunt docti viri, huic ipsum esse Judæum illum *Tryphonem*, quem contra disserit *Justinus* martyr in *Dialogo*. Qua de re ut nihil desinere ausim, sic profecto minime repugnat temporum nota: nam *Tryphonem* Akibæ fuisse collegam, auctor *Juchasin*, et *Maimonidas* tradunt: Akibam vero in *Barcocebæ* seditione obiisse circ. an. Christi 120, et S. *Justinum* an. 156 martyrium subiisse compertum est. Suppar quoque R. Akibæ, ut constat ex *Bava Kamma*, cap. 8, qui subsequitur *Joseph Galilæus* fuit: quamquam pro *Joseph* legendum *Jose*, satis erudite alii volent: Hebraice etiam est *יְהוֹשֻׁעַ*. Postre-mus, quem hic absolute *Josue* Hieronymus vocat, in Judæorum libris dicitur *Josua ben Chanania*, discipulus *Jochanan ben Saccæ*.

^e Annis scilicet plus minus triginta, ut diximus. Prioris porro magistri nomen Hieron. interpretatur quasi a *עָשָׂה*, quod est *nasare*, duceretur, alterius paulo violentius, quasi a *פָּרַח*, *Profanum*.

ætrinias interpretari. Unde Propheta respondit: **A** qua Evangelio succedente, Lex apud Judæos clausa est æque signata, et jubes eam nequaquam Judæis, sed gentibus assignari: Idcirco ego exspectabo Emmanuel, quem promittis esse venturum, de quo supra dixisti, quod ipse sit pavor noster, et ipse terror noster, et nobis sit in sanctificationem; et præstolabor Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, hoc est, a Judæis, quia cum recipere noluerunt. LXX hunc locum ita interpretati sunt: *Tunc manifesti erunt qui signantur, ut non discant legem.* Quod hunc sensum habet, quando ceciderint plurimi, et contriti fuerint, et impeerint in lapidem offensionis, et in petram scandali, tunc manifesti erunt qui signantur in populo, ut nequaquam discant legem Moysi; sed obediant præceptis evangelicis.

(Vers. 18.) *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signa atque portenta Israelis, a Domino exercituum qui habitat in monte Sion.* Præcepit mihi, ait Dominus, ut ligarem testimonium in Judæis, et legem discipulis ejus traderem atque signarem, quia abscondisset faciem suam a domo Jacob: ideo **125** præstolabor eum, et exspectabo Dominum meum, et non scilicet ego, sed et pueri, quos mihi dedit Dominus, alii videlicet prophetae et filii prophetarum, qui non ex voluntate carnis et sanguinis, sed ex Deo nati sunt (Joan. 1, 13). De quibus et Apostolus loquebatur: *Filii mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. 4, 19). Isti autem pueri, id est, prophetae, in signa dati sunt et in portenta Israelis, juxta illud quod in Ezechiele legimus: *Et eris Ezechiel vobis in signum* (Ezech. xxiv, 24). In Zacharia quoque sancti viri, prophetarumque discipuli *ἑραστοσώκοι*, id est, portentorum signorumque spectatores appellantur, eo quod semper Prophetae in signum præcesserint futurorum (Zach. iii, 16). Hoc interim juxta litteram. Cæterum beatus Apostolus in Epistola, quæ ad Hebræos scribitur, docet (licet eam Latina consuetudo inter Canonicas Scripturas non recipiat) hoc testimonium ex persona debere intelligi Domini Salvatoris. *Quamobrem non erubescit fratres eos vocare, dicens: Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesie laudabo te* (Hebr. 11, 12); Et iterum: *Ego ero confidens in eam* (Ibid., 13); et rursum: *Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Deus. Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter particeps factus est eorumdem passionum* (Isai. viii, 18). Quomodo autem isti pueri in signum fuerint atque portentum sapientie sæculi et superbie Judæorum, idem Apostolus docet: qui elegisse dicit Dominum Salvatorem, stultitia mundi et infirmæ, ut confunderet sapientes et fortia (I Cor. 1). Unde et ad Apostolos Salvator siebat: *Nisi conversi fueritis quasi unus de pueris, non intrabitis in regnum colorum* (Matth. xviii, 3). Puer autem efficitur novi Evangelii prædicator, qui

deponit veterem hominem, qui corrumpitur in desiderii seductionis, et induitur novo, qui renovatur in cognitionem juxta imaginem Creatoris. Habitare autem Dominum exercituum in monte Sion, idem Apostolus scribit: *Accessistis ad montem Sion et civitatem Dei viventis, Jerusalem celestem* (Hebr. xii, 22). Unde miror quemdam nostrorum, pueros istos duos Isaie filios intelligere, quos de prophetissæ mulieris conceptione generavit, Jasub videlicet, et Emmanuel: quorum prior in abiectione prioris populi, **126** sequens in assumptione gentium præcesserit. Quod qui recipit, consequenter et Osee prophetam vere meretricem uxorem habuisse firmabit.

(Vers. 19 seqq.) *Et cum dixerint ad vos, quæritis a Pythonibus et a divinis, qui strident in incantationibus suis, numquid non populus a Deo suo requiritur pro vivis a mortuis? Ad legem magis et ad testimonium. Quod si non dixerint juxta verbum hoc, non eis erit matutina lux. Et transibit per eam: corruct, et esuriet: et eum esurierit, irascetur, et maledictet regi suo, et Deo suo. Et suspiciet sursum, et ad terram intuebitur, et ecce tribulatio et tenebræ, dissolutio, angustia, et castigo persequens: et non poterit avolare de angustia sua.* Si Isaie prophetae vox est, ut Judæi æstimant: *Ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit Dominus in signum et in portentum Israelis*; et hæc quæ sequuntur, ipse ad discipulos suos credendus est dicere. Cum dixerint, inquit, ad vos gentes et populi, de quibus supra lectum est: *Infirmamini, populi, et vincimini*; quid prophetas vultis audire, quid Isaie verbis decipimini, et illum putatis quæ ventura sunt nosse? Quærite magis a Pythonibus, et a divinis, qui strident in incantationibus suis. Pro quibus LXX interpretati sunt: *Qui de terra loquuntur, qui de ventre clamitant.* Omnis enim, qui de terra est, de terra loquitur (Joan. iii, 31). Et cujus Deus venter est, et gloria in confusione ejus (Phil. iii, 19), de ventre clamare credendus est. Vos respondete eis, et dicite: *Numquid non populus a Deo suo requiritur pro vivis a mortuis?* Si vos, inquit, pro varietate idolorum vestrorum (non enim unum, sed plures habetis deos) eos consulitis, quos deus arbitramini; et a mortuis sive mortuorum hominum simulacris, de viventibus quæritis: quanto magis nos Deum nostrum per prophetas audire debemus? Docet ergo discipulos; et infert ad legem magis et ad testimonium. Si de aliquo, inquit, dubitatis, scitote scriptum: *Gentes, quas Dominus, Deus tuus disperdet a facie tua, b somnia audiunt et divinos: tibi autem non ita tradidit Dominus Deus tuus: Prophetam c vobis suscitabit Dominus Deus vester de fratribus vestris, sicut me, illum audietis* (Deut. xviii, 15). Unde si vultis nosse **127** quæ dubia sunt, magis vos legi, et testimoniis tradite Scripturarum. Quod si noluerit vestra congregatio verbum Domini quærere, non habebit lucem veritatis: sed versabitur in errore te-

ex Deuteronomii textu.

^a Vatic., *Prophetam de vobis, etc.*

^a Perperam Vatic., *signorumque factores appellantur.*

^b Pro somnia legendum omnia contendit Victorius

nebrisque. Lux pertransibit eam, hoc est, congregationem vestram, sive terram, et corruebit, et esurietis, et cum esurieritis, irascemini, secundum illud quod scriptum est: *Et cum non fuerint saturati, murmurabunt (Pa. LVIII, 16)*: et maledictis Deo regi vestro, et in necessitatibus sursum aspicientis in cælum, et in terram deorsum: et ecce tribulatio et tenebræ, dissolutio genuum, et mentis angustia, et caligo oculorum, et non poteritis erui de angustia. Hæc juxta Hebræos. Cæterum ut supra diximus, si persona Christi est dicentis: *Eccè ego, et pueri mei, quos mihi dedit Deus*: etiam hæc ipse loquitur ad Apostolos et ad credentes ex gentibus, qui ejus Evangelium susceperunt. Si dixerint, inquit, patres vestri quos reliquistis: querite ventriloquos, quos pythonas intelligimus (qualem et in Actibus Apostolorum ancillam legimus (Cap. xvi), quæ quæstui erat dominis suis) et qui de terra loquuntur, quod in evocatione animarum magi se facere pollicentur, et cætera maleficarum artium genera; hoc scire debetis, quod unaquæque gens proprios consulat deos, et de vivorum salute mortuus sciocitetur. Vobis autem in auxilium legem dedit Deus, ut possitis dicere: non est talis ethnicorum divinatio, qui cultores suos sæpe decipiant, sicut nostra, quæ abeque ullo munere profertur ex lege. Unde interpretati sunt LXX: *Non sicut verbum hoc, pro quo non est dars munera. Gratis enim, inquit, acceptis, gratis dats (Matth. x, 8)*. Veniet autem super incredulos famas darissima, non famas panis, aut sitis aquæ, sed famas audiendi sermonem Dei (Amos vii). Et cum esurieritis, contristabimini, et maledicetis principi vestro et paternis traditionibus, hoc est diabolo, et antiquis erroribus. Hoc autem ad eos loquitur qui famem passi fuerint veritatis, et suspicient in cælum sursum, et in terram deorsum, et erunt in angustia, in tenebris, et in tribulatione: ut non videant usque ad tempus, donec et ipsi ad Dominum convertantur. Latam explanationem loca ista desiderant: sed parcimus librorum magnitudini, ut tollamus fastidium lectionis. Hæc juxta LXX translationem ex parte perstrinximus, 129 quæ in plerisque dissonat ab Hebræo. Cæterum Nazari [Al. Nazaroni] locum latum ita edisserunt. Cum dixerint ad vos Scribæ et Pharisei, ut eos audiat, qui omnia ventris causa faciunt; et in morem magorum stridunt in incantationibus suis, ut vos decipiant, hoc eis respondere debetis: non mirum si vos vestras traditiones sequamini, cum unaquæque gens sua consulat idola. Ergo et nos a vobis mortalis de viventibus consulere non debemus: magis nobis Deus legem dedit, et testimonia Scripturarum, quæ si sequi nolueritis, non habebitis lucem: sed semper caligo vos opprimet, quæ transibit per terram vestram atque doctrinam: ut cum decepti a vobis se in errore perspexerint, et sustinere famem veritatis, tunc contristentur, sive irascantur, et maledicant vobis, quos quasi deos suos et reges putabant. Et frustra ad co-

lum terramque respiciant, cum semper in tenebris sint, et non possint de vestris avolare insidiis.

(Cap. IX. — Vers. 1 seqq.) *Primo tempore alluviata est terra Zabulon, et terra Nephthali: et novissimo aggravata est via maris trans Jordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. LXX: Hoc primum bibe, velociter fac regio Zabulon, terra Nephthalin, et reliqui, qui juxta mare cæcis trans Jordanem Galilææ gentium. Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: qui habitatis in regione et umbra mortis, lux orietur vobis.* Duplicem posuimus editionem, quia vulgatum est testimonium, et usurpatum ab Evangelista Matthæo: ut vel diversitas interpretationis, vel similitudo noceretur. Ac primum notandum quod testimonium hoc Evangelista Matthæus non juxta LXX, sed juxta Hebræos posuerit. Dicit enim sermo Evangelicus: *Audient autem Jesus, quod Joannes esset traditus, recessit in Galilæam, et derelinquens Nazareth, venit et habitavit in Capharnaum, quæ est juxta mare in finibus Zabulon et Nephthalim: ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam, dicentem: Terra Zabulon et terra Nephthalim, via maris trans Jordanem Galilææ gentium: populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam; sedentibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Ex eo tempore cepit Jesus predicare et dicere: Appropinquavit regnum cælorum (Matth. xv, 15 et seqq.)*. Et Joannes Evangelista refert quod 129 Jesus cum discipulis suis in Cana Galilææ invitatus ad nuptias, primum ibi signum fecerit, aquas in vinum convertendo: *Hoc fecit principium signorum Jesus in Cana Galilææ: et manifestavit gloriam suam: et crediderunt in eum discipuli ejus (Joan. ii, 11)*. Unde et in LXX dicitur: *Hoc primum bibe, velociter fac*: quia terra Zabulon et terra Nephthali prima Christi videre miracula: ut prima biboret fidelis pollutionem, quæ prius viderat Dominum signa facientem. Et, juxta Hebræicum, primo tempore relevata esse dicitur onere peccatorum: quia in regionibus duarum tribuum primum Salvator Evangelium prædicavit. Unde et in sexagesimo septimo Psalmo dicitur: *Benedicite Dominum de fontibus Israel. Ibi Benjamin adolescentior (Ps. LXVII, 27, 28; Act. ix)*; Paulus apostolus, in montis excessu: qui et alibi loquebatur: *sive mente excedimus Deo (II Cor. v, 15)*: *Principes Zabulon, principes Nephthali duces eorum*; quia in his tribubus fuerunt viculi, de quibus duces nostri Apostoli crediderunt. Et crediderunt juxta Symmachum *velociter*, ut audientes: *Venite, et faciam vos piscatores hominum (Matth. iv, 19)*, statim et patrem relinquerent et naviculam. Novissimo autem tempore aggravata est fides eorum plurimis Judæorum in errore permanentibus. Mare autem hic lacum appellat Genesareth, qui Jordane influente efficitur; in cujus littore Capharnaum, et Tiberias, et Bethsaida, et Chorozaim sitæ sunt: in qua vel maxime regione Dominus commemoratus est; ita ut populus, qui vel sedebat, vel amba-

labat in tenebris, lucem videret, nequaquam A parvam, ut aliorum prophetarum, sed magnam, ut ejus qui in Evangelio loquitur: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12). Et qui habitabant in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Inter mortem et umbram mortis, hoc esse puto, quod mors eorum est, qui cum operibus mortale ad inferos perrexerunt: *Anima mea, quas peccaverit, ipsa morietur* (Ezech. xviii, 20); umbra autem mortis eorum est, qui cum peccant, necdum de vita ista egressi sunt: possunt enim si voluerint agere poenitentiam. Pro *Galilæa gentium*, Aquila *ὄμις gentium*, Symmachus *terminos gentium* interpretati sunt; *ὄμις* autem *tumulos* intelligimus *amarum*, qui vel in litoribus, vel in ripis sunt. Hebræi credentes in Christum, hunc locum ita edisserunt. Primo tempore hæc duæ tribus Zabulon et Nephthali ab Assyriis captæ 130 sunt, et ductæ in bethleem terram; et Galilæa deserta est (IV Reg. xv), quam nunc propheta dicit relevatam esse, eo quod peccata populi sustineret. Postea autem non solum duæ tribus, sed et reliquæ, quæ habitabant trans Jordanem et in Samaria, ductæ sunt in captivitatem (IV Reg. xvii et xviii). Et hoc, inquit, Scripturâ nunc dicit, quod regio cujus populus primus ductus est in captivitatem, et Babylonis servire cepit, et quæ prius in tenebris versabatur erroris, ipsa primam lucem prædicantis viderit Christi, et ex ea in universas gentes sit Evangelium seminatam. Nazareni, quorum epistolam supra posui, hunc locum ita explanare conantur: Adveniente Christo et prædicatione illius coruscante, prima terra Zabulon et terra Nephthali Scribarum et Pharisæorum est erroribus liberata, et gravissimum traditionum Judæicæ jugum excussit de cervicibus suis. Postea autem per Evangelium Apostoli Pauli, qui novissimus Apostolorum omnium fuit, ingravata est, id est, multiplicata prædicatio: et in terminos gentium et viam universi maris Christi Evangelium splenduit. Denique omnis orbis, qui ante ambulabat, vel sedebat in tenebris, et idololatriæ ac mortis vinculis tenebatur, clarum Evangelii lumen aspexit.

(Vers. 2-4.) *Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiâ: lætabuntur coram te, sicut lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando dividunt spolia. Jugum enim onaris ejus, et virga humeri illius, et acceptum exactoris ejus superasti, sicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu: et vestimentum nictum sanguine erit in combustionem et cibus ignis. LXX: Plurimam partem populi deduxisti in lætitiâ tua: et lætabuntur in conspectu tuo, sicut lætari solent in messe, et sicut hi qui dividunt spolia: quia ablatum est jugum quod supra ipsos erat positum, et virga de collo eorum. Virga enim exactorum dissipabitur, sicut in die Madian. Quia omnem stolam congregatam dolo, et vestimentum commutationis restituent: et capient igne esse combusti.* In obscuris locis utramque editionem ponimus, ut quantum a cæteris edi-

tionibus et ab Hebraica veritate distet Vulgata translatio, diligens lector agnoscat. Ad lucem ipsam, quæ apparuit populo in tenebris constituto, id est, ad Dominum Salvatorem sit apostropha. Et dicitur ad eum: **131** *Multiplicasti gentem*, hoc est, replesti omnes gentes notitia tui; sed *non magnificasti lætitiâ*. Juxta quod Apostolus mororem sibi dicit esse perpetuum pro fratribus suis qui sunt Israelitæ (Rom. x). Et Jonas contristatur, quod ita salvati sint Nini-vitæ (Jonæ iv), ut cucurbita, sive cicurion (צפצפ) aruerit. Et ipse Dominus loquitur in Evangelio: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (Mat. xv, 24). Et in passione: *Pater, si fieri, inquit, potest, transeat calix iste a me* (Mat. xxvi, 39). Qui locus hunc sensum habet: Si potest fieri, ut sine interitu Judæorum B credat gentium multitudo, passionem recuso. Sin autem illi excæcandi sunt, omnes gentes videant, fiat, Pater, voluntas tua. Cum ergo Christus advenerit, et Christianorum gens de universis gentibus fuerit congregata: tunc lætabantur Apostoli, sicut messores lætantur in messe, de quibus Dominus loquebatur: *Messis quidem multa, operarii autem pauci* (Matth. ix, 37). Et sicut exultant victores, qui captam dividunt prædam. Cum enim fortis captus fuerit et ligatus, omnis domus ejus diripitur, et dividuntur spolia (Matth. xii). Tu autem, Domine atque Salvator, jugum oneris ejus, hoc est diaboli, qui prius exultabat in mundo, qui cunctis gentibus imperabat, qui gravissimo servitutis jugo colla omnium deprimebat; et virgam qua percutiebat universos, et peccata sibi quasi quoddam tributum reddere compellebat, detraxisti de humeris eorum: et tibi liberatos servire fecisti absque ullo exercitu et absque effusione sanguinis in abscondita manu: sicut quondam sub Gedeone populo Israel a de Madianitis victoriam præbuiisti (Judic. vii). Quomodo enim vestis, quæ humano sanguine cruentata [Al. cruentata] est, lavari non potest; sed infecta sanguine, igne comburitur, ut maculæ cum vestimento fœdi cruoris intendant: sic diaboli violentia prædatio et tumultus ac turbæ, quibus humanum sibi subjecerat genus, gehennæ ignibus deputatæ sunt. LXX non omnes, sed partem quamdam populi credidisse significant: licet pro eo quod illi dixerunt, *deduxisti in lætitiâ*, alii interpretati sint *magnificasti*. Et cum in reliquis eundem sensum teneant, stolam congregatam dolo, et vestimentum commutatam, eum adjiciunt reddituram, id est, diabolum: quod scilicet omnes animas, **132** quas Dei auxilio nudaverat, cum ornamentis pristinis redditurus sit: non solum ipse, sed et satellites ejus dæmones: quibus si optio detur, magis eligant perire flammis, quam prædam perdere.

(Vers. 6.) *Parvulus enim natus est nobis, filius datus est nobis: et factus est principatus super humerum ejus; et vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis: su-*

• Vitiose erat absque de præpositione *Israëli Madianitis*. Mss. emendant.

per solium David, et super regnum ejus, ut confirmet illud et corroboret in iudicio et iustitia, amodo et usque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc.

LXX: Quia parvulus natus est nobis, filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus: et vocatur nomen ejus magni consilii nuntius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ejus: magnus principatus illius, et pacis non est terminus, super thronum David et regnum ejus: ut corrigat illud, et auxiliatur in iudicio et iustitia: ex hoc nunc et usque in seculum. Zelus Domini sabaoth faciet hæc. Ideo diabolus, et omnis ejus violenta prædatio, qua humanum oppresserat genus, et sanguinem sanguini miscuerat, erit in combustionem, et cibus ignis æterni: quia natus est nobis de Virgine puer, de quo supra dictum est: *Antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum* (Isai. vii, 16): et postea in generatione Prophetissæ: *Antequam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam* (Isai. viii, 4). Iste igitur puer, qui natus est de Virgine, appellatur Emmanuel, id est, nobiscum Deus: et de Prophetissa, hoc est, de Sancto generatus Spiritu, nuncupatus est, *accelera, spolia detrahe festina prædari*: nunc multis nominibus appellatur. Et licet ex eo quod supra dixerat, Emmanuel, id est, nobiscum Deus, Deum illum esse monstraverit: tamen nunc dicit factum illius principatum super humerum ejus, vel quod crucem suam ipse portaverit: vel per humerum ostendens brachii fortitudinem, eodem Isaia dicente: *Revelavit Dominus Deus brachium sanctum suum omnibus gentibus* (Isai. lii, 10): Et rursum: *Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est* (Isai. llii, 1)? Vocabitur ergo post duo nomina, sex aliis nominibus: Admirabilis, Consiliarius, Deus, 133 Fortis, Pater futuri sæculi, Princeps pacis. Non enim, ut plerique putant, bina jungenda sunt nomina, ut legamus, Admirabilis consiliarius, et rursum, Deus fortis; sed, Admirabilis legendum est separatim, quod Hebraice dicitur פֶּהֶלֶ (פֶּהֶלֶ): et Consiliarius seorsum, qui lingua eorum appellatur יְהוֹשֻׁעַ (יְהוֹשֻׁעַ): et Deus separatim, qui Hebraice אֱלֹהִים (אֱלֹהִים) dicitur. Denique in consequentibus ubi legimus: *Tu es enim Deus, et nesciebamus*: Et iterum: *Ego sum Deus, et non est alius præter me* (Isai. xlv, 5), et multa his similia: pro eo quod in Latino dicitur Deus, in Hebraico אֱלֹהִים scriptum est. Quodque sequitur, Fortis, Hebraice צִבְיָוֹן (צִבְיָוֹן) appellatur. Unde et in eo loco ubi idem propheta commemorat: *Erunt confidentes super Deo*

A sancto Israel in veritate: et quod residuum est Jacob super Deo forti (Isai. viii). pro Deo forti in Hebraico scriptum habet אֱלֹהֵי צִבְיָוֹן. Patrem autem futuri sæculi et resurrectionis, quod in nostra vocatione completur; et principem pacis, qui locutus est ad Apostolos: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 2): non dubitabit, qui pacem nostram juxta Paulum apostolum legerit Salvatorem. Qua nominum majestate perterritus LXX reor non esse ausos de puero dicere, quod aperte Deus appellandus sit, et cætera: sed pro his sex nominibus posuisse, quod in Hebraico non habetur, *magni consilii Angelum, et adducam pacem super principes, et sanitatem ejus*. Quod hunc mihi sensum habere videtur: Magni consilii Angelus est, qui nuntiavit nobis abjiciendum pro tempore Israel, et gentes esse salvandas: deditque pacem principibus suis, Apostolis et apostolicis viris, 134 et sanitatem dogmatum suorum credentibus dereliquit. Quod autem sequitur: *Multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis*: pro quo LXX transtulerunt: *Magnus principatus ejus*: scire debemus quod verbum Hebraicum מְשֻׁרָה (מְשֻׁרָה) et hic et supra LXX ἀρχὴ id est, *principatum* interpretati sunt. Pro quo nos supra principatum, hic imperium vertimus. Aquila autem verbi ambiguitate deceptus μέτρον, id est, *mensuram* interpretatus est, quæ et Hebraice ^c et Latine eodem appellatur nomine. Nec dubitare poterit de multiplici Salvatoris imperio et pace ejus, quæ non habeat finem, qui in Psalmis legitur: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. ii, 8); et rursum: *Et multitudo pacis, donec auferatur luna* (Ps. lxxi, 7), id est, usque ad consummationem sæculi. Principatus autem illius et imperium erit super solium et regnum David, quod post captivitatem Babyloniam fuerat dissipatum, ut confirmet illud et corroboret, et doceat esse ^d perpetuum (ne cassa Dei promissio videretur) ab Incarnationis tempore usque in sempiternum. Propterea autem zelus, id est, æmulatio Domini exercituum fecit hoc, quia ipsi eum ad æmulationem provocaverunt in his qui non erant dii, et ille eos provocavit ad æmulandum in gente, quæ non erat gens (Deut. xxxii). Cæpta Emmanuolis et nascentis pueri de Virgine prophetia, ex eo loco ubi dicitur ad D Achaz: *Pete tibi signum a Domino Deo tuo*, versiculo isto finita est, quo insertur: *Zelus Domini exercituum faciet hoc* (Isai. vii, 11). Nunc ad reliqua transeamus.

^a Ex Græco ἀποκαλύψει Victor. reponit Revelabit.

^b In Vatic.; id est, principium.

^c Hebraice מְשֻׁרָה. mensura, dicitur, quæ vox ut fere eadem est cum mensura Latinorum, ita אֱלֹהִים,

quæ in textu est, et principatum sonat, minimum fere distat.

^d Rursum Vatic., esse prophetam, ne cassa promissio Dei judicetur.

LIBER QUARTUS.

135 Inæquales dictamus ^a libros, et pro diversitate visionum ac sensuum, alios contrahitur, alios exten-

^a Vatic., dictamus explanatione libros; et mox transeamus pro transitivus.

ditur. Itaque finito tertio volumine, transimus ad quartum, qui tertia mensura versuum priore minor est, præsertim cum quintus, quem huic libro subjecimus, historicæ explanationis sit, et pene duplicem numerum habeat. Dum enim a nolimus conjuncta dividere, et olim interpretata transire, quasi inter duas maris Pontici *συνελαγίδας* naviculam nostram direximus, quæ flante Spiritu sancto, et Domino Salvatore cursum dirigente nostrum, elabatur in pelagus, dicente te, virgo Christi Eustochium: *A quatuor ventis cæli veni, spiritus, et mortua ossa vivifica* (*Ezech. xxxvii, 9*): ut quæ jacebant in terræ pulvere, spirante Domino, suscitentur.

Cap. IX. — (Vers. 8 seqq.) *Verbum misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel. Et sciet populus omnis Ephraim et habitantes Samariam, in superbia et magnitudine cordis, dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et elevabit Dominus hostes Rasin super eum, et inimicos ejus in tumultum vertet, Syriam ab Oriente, et Philistiim ab Occidente, et devorabunt Israel toto ore. In omnibus his non est reversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta, et populus non est reversus ad percutientem se, et Dominum exercituum non inquisierunt.* Legimus supra (*IV Reg. xvi*) quod in diebus Achaz filii Joatham, filii Ozias regis Juda, ascenderit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ rex Israel in Jerusalem, ut expugnarent eam. Et (*Isai. vii*) quod missus sit Isaias propheta in occursum Achaz cum Jasub filio suo, ut ei diceret, ne timeret, et cor illius ne formidaret a duabus caudis titionum fumigantium, eo quod in ipais esset Syriæ et Israel imperium finiendum. Quo non credente propter rei magnitudinem et præsens periculum, jubetur ut sibi postulet signum. Et quia idololatra erat, hoc quoque facere noluit: propterea Dominus nequaquam ipsi regi, sed domui David dat signum filii sui de Virgine nascituri, ad cujus invocationem sint de imminenti periculo liberandi, et cætera quæ usque ad præsentem locum interpretati sumus. Multis ergo mysteriis in medio positis, nunc revertitur ad id quod cœperat, et eversionem Rasin **136** et Ephraim, hoc est, Syriæ et Samarizæ vaticinatur: *Verbum, inquit, misit Dominus in Jacob, et cecidit in Israel.* Apud Hebræos DABAR (*דבר*), quod per tres litteras scribitur consonantes DALETH, BETH, et RES, pro locorum qualitate, si legatur DABAR, *verbum* significat, si DEBER, *mortem et pestilentiam*. Quam ob causam plerique sermonis ambiguitate decepti, non *verbum* dicunt missum esse, sed *mortem*. Misit ergo Dominus *verbum* in Jacob, et cecidit in Israel. Regnare voluit Judam, ut Jacob prophetat in Genesi (*Cap. xlix*): et Israel, hoc est, decem tribus sibi imperium vindicarunt, de quibus dictum est: *Ipsi regnaverunt, et non per me* (*Ose. viii, 4*). Imperii ergo dignitas, quæ in unctione Samuelis

post abjectum Saul cœperat in David, missa in Jacob, hoc est, in duodecim tribus, quæ Jacob olim vocabantur, cecidit in Israel: non ut LXX transtulerunt, *venit*: cecidit enim in impiis: quod statutum ad sanctos directum erat. Sciet igitur populus Ephraim et habitantes Samariam, qui propter multitudinem eriguntur in superbiam, et dicunt: *Parvum est regnum Judæ, et nostri comparatione vilissimum.* Itaque illis ruentibus quasi lateribus, nos quadro lapide ædificemus nobis domum. Illorum sycomoros, quæ ligna sunt vilia, hostili incursione succisis, nos imperium nostrum cedris exstruimus, quæ impubiles sunt, ut regnum significant sempiternum. Sciat ergo hoc populus omnis **137** Ephraim et habitantes Samariam, quod Syrus qui nunc ei auxilio est, in hostem transeat. Vel certe contra ipsum Syrum, subita adversariorum bella consurgant, et omnes vertantur in tumultum: ita ut contra Israel Syria ab Oriente, et Philistiim, hoc est, Palæstini ab Occidente moveantur: et simul devorent Israelem. Cumque hæc fecerint, nihilominus manus mea extenta, sive excelsa est super Israel, et eos ferire non cessat. Cæsique a Deo non revertentur ad percutientem se, nec Dominum quærent exercituum, vitulos aureos adorantes pro Deo. Juxta anagogen hunc locum nostri ita edisserunt: *Misit Deus Filium suum ad Jacob, hoc est, ad Judæos: et venit ad Israel, hoc est, ad gentium populum, quos et Apostolus appellari dicit Israel* (*Rom. ix*). Alii vero ita: *Verbum suum misit Dominus ad Ecclesiam, quæ priorem populum supplantavit, et cecidit in Israel, hoc est, in hæreticos, qui Deum videre se jactant. Sciant itaque principes eorum, et omnes qui habitant in Samaria, hoc est, qui Dei legem custodire se dicunt, et in ubertate esse virtutum, et fructus afferre justitiæ (hoc enim interpretatur Ephraim), qui in superbia cordis sui despiciunt Ecclesiam, et simplicitatem ejus arbitantes imperitiam, dicunt: pro lateribus illius, quadris lapidibus atque fortissimis ædificabimus Ecclesias nostras, et pro infructuosis arboribus citoque perituris, cedros sublimissimas exstruemus, quas conteret Dominus, et quas justus sub persona impii vidisse se narrat, et non inventum locum earum* (*Psal. xxxvi*). Dicit ergo Dominus, quod Rasin, qui interpretatur sapientia sæcularis, cujus Ephraim utebatur auxilio, vertatur contra eum et omnes ^b inimici ejus adversum illum dimicent, et tam ab Oriente, quam ab Occidente expugnetur, et devoraturi sint Israelem toto ore. Pro quibus interpretati sunt LXX: *Et ædificemus nobis turrin: et allidet Deus qui consurgunt contra montem Sion, et inimicos illius dissipabit.* Cupiunt enim et in similitudinem Templi Dei, ædificare sibi templum in Samaria; sed quamvis moverint pedes ab Oriente, et dixerint: *Venite, ædificemus turrin, et faciamus nobis nomen antequam dispergamur* (*Gen. xi,*

^a Idem, dum enim volumus conjuncta, etc.

^b Contrario Vatic. et omnes amici ejus: MOX quo-

que devorant pro devoraturi sint.

4): **138** Domino impugnante solvetur, et dissipabitur^a consensus eorum, et lingue eorum contra se invicem dividuntur, ne consentientes peiores fiant, sed a se invicem destruantur. Cumque ita percussis sint, et ab hostibus devorati, tamen non revertentur ad Dominum: sed adhuc manus illius ad percutiendum parata est, juxta illud quod legimus in Jeremia: *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non receperitis (Jerem. II, 30).*

(Vers. 14 seqq.) *Et disperdet Dominus ab Israel caput et caudam incurvantem et depravantem in die una. Longævus et honorabilis, ipse est caput; et Propheta docens mendacium, ipse est cauda. Et erui qui beatum dicunt populum istum, seducentes, et qui beati dicuntur, præcipitati. Propter hoc super adolescentalis ejus non latabitur Dominus, et pupillorum illius et viduarum non miserebitur, quia omnis hypocrita est et nequam, et universum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem et spinam vorabit, et succendetur in densitate saltus, et convolvetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum contremuit terra, et erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcat, et declinabit ad dextram, et esuriet, et comedet ad sinistram, et non saturabitur: unusquisque carnem brachii sui vorabit. Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, simul ipsi contra Judam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Non solum Dominus hostes Rasin elevabit contra eum, et inimicos ejus vertet in tumultum, Syriam ab Oriente, et Philistinim ab Occidente, ut devorent Israel toto ore: sed quia non est reversus ad percutientem se, nec requisivit Dominum exercituum, extendet manum ad percutiendum, ut disperdat de Israel caput, et caudam incurvantem et depravantem, eum videlicet, qui recta pervertit (Jerem. II). Qui sit autem caput, ipse interpretatus est, longævus et honorabilis. Et qui sit cauda, Propheta, inquit, qui docet mendacium, id est, pseudopropheta. Dixit de principibus, nunc optimatibus jungit et populum, quod et magistri et discipuli, et eruditi, et vulgus indoctum **139** pariter pareant. Qui enim beatum dicebant populum, seductores sunt; et qui beati appellabantur, non propter virtutem, sed propter munera, præcipitabantur in mortem. Ude et supra **D** legimus: *Populus meus, qui beatum te dicunt, seducunt te, et semitas pedum tuorum supplantant (Isa. III, 12).* In tali populo nullius personæ miserebitur Deus: non pupilli, non viduæ, quia omnis hypocrita est, aliud simulans, et aliud agens: promittens castitatem, et vivens luxuriose: præferens paupertatem, et repletus marsupium. Ude jungit, et dicit: *Et universum os locutum est stultitiam.* Propter hæc omnia Dominus non cessat irasci, sed adhuc ad per-*

cutiendum elevat manum. Et quia ista fecerunt, succendetur quasi ignis impietas, ut non cultum agrum, sed vepres et spinas devoret, nec frugiferas arbores, sed infructuosum saltum, in quo habitant bestię, rapiens flamma consumat. Quam ob rem dicitur quod densitas saltus igne supposito, fumi superbia et altitudine convolvatur. Omne enim quod excelsum est, et in sublime consurgens, superbam appellari potest. Pro quo nescio quid volentes **LXX** transtulerunt: *et devorabit in circuitu collium omnia.* Ude et ad iram Domini terra contremuit, et populus ignis factus est pabulum, quia tanta fuit in eo crudelitas, ut ne charissimo quidem germanitatis nomini parceret, sed dextram deserens atque contemners, saturaretur in his quæ sinistra erant: **B** dum voluptatum, et malorum patitur famem, et semper cupit malis pejora sociare. Ipsi quoque Manasses, et Ephraim, qui de uno nati sunt utero, et de eodem parente generati, in tantam rabiem proruperunt, ut hostili odio inter se dissiderent. Legamus Regum et Paralipomenon volumina, et inveniemus Samaritæ inter se bella civilia, dum alii pro aliis regibus dimicant, et quomodo suis regibus interfectis, in Judæ expugnationem concordent. Secundum tropologiam, auferet Dominus caput et caudam, majorem pariter ac minorem. Caudam appellans, non homines, sed jumenta, hæreticos esse demonstrat, quæ hoc membro utuntur ad stercora protegenda, et ad arcenda parva animalia. Et post caput, **140** et caudam incurvantem jungit et depravantem, quod legis præcepta subvertant, et rectam depravent viam. Longævum quoque, quia caput est, et pseudopropheta qui in cauda ponitur, disperdet, et magistros pariter, et discipulos; alios qui propter munera laudant peccatores: alios qui laudati sua mala non sentiunt, nec agunt poenitentiam. Propter hoc in juvenibus eorum non latabitur Dominus: *Væ enim civitati cujus rex adolescens (Ecl. X, 16).* Et qui Deum Patrem vel Dominum verum perdidērunt, non impetrabunt misericordiam. Omnis enim hæreticus hypocrita est, aliud agens, et aliud simulans, et quicquid loquitur, licet videatur esse sapientia, tamen stultitia est. Propter hæc extendit manum suam ad puniendam, et omnes impietates eorum, quasi spinas vorax flamma consumet. Et verba absque virtutibus, quæ infructuoso saltui comparantur, involvenda fumi superbia. Ad eorum poenam contremiscet omnis humus, et decepti populi æternis tradentur ardoribus, quia turpis lucri gratia, ne suis quidem parcent, sed certatim de deceptis populis prædas agunt, relinquentes bona, et in pessimis immorantes. Cumque semper sinistra inveniant, tamen suis nunquam satiantur erroribus, vorantes carnem brachii sui, et adversum Ecclesiam pari studio dimicantes. Propter luxuriam, et voluptatem

^a Idem, dissipabitur consensus eorum, unde et sentientes, pro consentientes habet.

^b Valie. secunda manu sapiens, prius erat sapiens.

^c Perperam, atque inutili sensu legunt Martian.

alique qui captus est, pro quia caput est, quem admodum ex miss. ad ipsius Hieronymi mentem, atque orationis seriem castigamus.

tates, et læra de populis inter se habent discordiam, A et de una hæresi dux fiant, et rursus ipsæ dividantur in partes, ut proprios abducant greges et devorent domos viduarum, et mulierum peccatricum, semper discentium, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientium (II Tim., in). In omnibus his non avertetur furor Domini, consumens vitia, atque subvertens; sed quanto illi proficiunt ad peccandum, tanto iste amplius manum suam extendit ad poenas.

(Cap. X. — 3 seqq.)— *Væ qui condunt leges iniquas, et scribentes injuriam scripserunt, ut opprimerent in judicio pauperes, et vim facerent causæ humilium populi mei, ut essent viduæ præda eorum, et pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, et calamitatis de longe venientis? ad cujus confugietis auxilium? et ubi derelinquetis 141 gloriam vestram? ne incurramini sub vinculo, et cum interfecit cadatis. Super omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.* Hæc plerique adhuc contra decem tribus dici arbitrantur, quæ habitabant in Samaria, quod ad priora scelera etiam ista sociarint [Al. resociarint]. Nobis autem videtur contra judices tribus Judæ, et Jerusalem, Scribas videlicet et *δρυεσπράτς*, sermo propheticus conclamare, quod adversum legem Dei iniquas scripserint leges, et traditionibus suis subvertentur iudicii veritatem. Deo enim dicente: *Honora patrem tuam, et matrem (Exod. xx, 12)*: Illi e contrario monuerunt filios parentibus dicere: *Donum quodcumque est ex me, tibi proderit, ne honorent [Al. honorarent] patrem, et matrem (Matth. xv, 3, 6; Marc. vii, 11)*, et cætera his similia. Propterea C autem scripserunt leges pessimas, ut opprimerent pauperes et humiles populi, ut prædas agerent de viduis, et pupillos diriperent. Qui interrogantur quid facturi sint, cum vel captivitatis, vel iudicii dies advenerit, et calamitatis de longe venientis, quæ multo tempore ante prædicta est. Ad cujus, inquit, fugietis auxilium, cum offenderitis Deum, qui verus auxiliator est, et ubi derelinquetis gloriam vestram? Non enim proderunt divitiæ in die furoris, ne victos in hostilem terram ducat Assyrius, ne corrumpatis in prælio (Prov. xi, 4). Et ad extremum sicut in superioribus contra Samaritanam crebro dixerat: *In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta*, etiam contra Judam loquitur, quod non sit finis mali [Al. malitiæ] eorum extrema captivitas, sed etiam in hostili terra Domini eos gladius persequatur. Juxta anagogen, omnis hæreticus scribit iniquitatem, ut pauperes et humiles populi decipiat, viduas et pupillos diripiat. Qui enim dives est, de quo legitur: *Redemptio animæ viri propriæ divitiæ (Prov. xiii, 8)*, A non sustinet comminationem, non cito ab eis capitur. Pauper autem, et qui humilis est et parvus in populis, cito ab eis scandalizatur. Viduas quoque, quæ virum perdidit Deum,

et pupillus qui patrem amisit Creatorem, de quo scriptum est: *Deum, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei nutritoris tui (Deut. xxxii, 18)*, facile supplantantur. Quid igitur facient in die iudicii, cum tantos deceperint, 142 et calamitatis de longe venientis? Sicut enim ad justum virum dicitur, *Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo (Rom. x, 8)*; et in alio loco: *Regnum Dei intra vos est (Luc. xvii, 2)*; sic hæreticorum calamitas de longe veniet, multo eis tempore præparata. Ad quem confugient, cum fictum habeant Deum? Cui tradent gloriam suam, cum simulata sint omnia? Nec poterunt evadere vinculum, quo plurimos ligaverunt. Unde et in visione vallis Sion, quæ Dei altitudine derelicta, et hæretica humilitate decepta est, dicitur de magistris falsi nominis scientiæ: *Omnes principes tui fugerunt, et qui capti sunt, dure ligati sunt (Isa. xlii, 5)*: quodque cum singulis interfecit cadant, et in aliorum nece ipsi pereant, et cum multa patientur, diebusque visitationis advenerit, non sit finis eorum interitus: sed semper sibi impendentem manum Domini portremiscant. Hucusque contra decem et duas tribus, id est, contra Samaritanam, et Jerusalem, Dei comminatio est, quæ regnante adhuc Achaz, cepit in populo: de quibus dux et semis tribus sub eo captæ sunt, et reliquæ sub Ezechia, qui Achaz successit in regnum (II Reg. xvi, 17). Sequens Prophetia, contra Assyrios scribitur.

(Vers. 5 seqq.) *Væ Assur, virga furoris mei, et baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, et contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, et diripiat prædam, et ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitratus est, et cor ejus non ita æstimavit, sed ad conterendum erit cor ejus, et ad internecionem gentium plurimarum. Dicit enim, numquid non principes mei simul reges sunt? Numquid non ut Charcamis, sic Chalanno [Al. Chalan et Arphat], et ut Arphad, sic Emath? numquid non ut Damascus sic Samaria? Quomodo invenit manus mea regna idoli, sic et simulacra eorum de Jerusalem, et de Samaria. Numquid non sicut feci Samariæ, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem, et simulacris ejus? b* Ponamus in hoc loco translationem LXX, qui ab Hebraico discordat in plurimis. LXX: *Væ Assyriis: D virga furoris mei ipse est in manibus eorum, iram meam in gentem iniquam mittam, et populo meo precipiam, ut faciat spolia, et 143 prædam, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem: ipse autem non sic cogitavit, et non ita arbitratus est; sed ut contraret, mens ejus, et disperdat gentes plurimas. Quod si dixerint ei: Tu solus es princeps, respondebit: Non tali regionem quæ est supra Babylonem, et Chalane, ubi turris ædificata est. Tuli autem Arabiam, et Damascus, et Samaritanam: sicut has tuli, sic omnia regna*

a Conjecti Victorius amovendam negandi particulam, legendumque qui autem dives est, sustinet comminationem.

b Istæc, Ponamus in hoc loco, etc., usque in pluri-

mis verba quæ Martianæus ad finem Septuagintaviralis interpretationis male distulerat, hæc ad finem ms. postliminio reduximus.

capiam. Ululata sculpsit in Jerusalem, et Samaria; sicut enim feci Samariam, et idolis ejus, sic faciam Jerusalem et simulacris illius. Primum sciendum est quod in Hebraico non habet Chalane, sed CHALANNO (כלנ). Ultima enim nominis hujus littera non est IOD, ut illi putaverunt, sed VAV, quæ litteræ sola inter se distant magnitudine. Turris autem ædificata est in campo Sennaar, in quo erant Arce [Al. Arce], Acad, et Chalanne, et Babylon, quæ ex confusione linguarum nomen accepit (Genes. xi). Arabia autem non habetur in Hebræo, sed Emath, quam Syri usque hodie Epiphaniam vocant. *Ululata quoque sculpsit in Jerusalem, de suo addiderunt.* Quodque supra scriptum est: *Si dixerint ei, tu solus es princeps, respondebit, non tui regionem illam, et illam, sed tui Arabiam, et Damascum, et Samariam, hunc suggerit sensum: Cam inquit, dixerint Assyrio qui capti sunt, tu princeps es omnium, ille adhuc infirmum se esse sentiens, respondebit [Al. respondit]: Quomodo me vocatis principem, cum tantum Arabiam, et Damascum, et Samariam ceperim, et longe positas nationes trans Babylonem, necdum meæ subdidit potestati? Quo modo autem Arabiam cepi, Damascum, et Samariam, sic omnia tibi regna subternam.* Transeamus ad Hebraicum, et quid nobis videatur, breviter annotemus. *Væ Assyrio, id est, Sennacherib, quia ipse est virga, et baculus furoris mei, in manu enim ejus indignatio mea, et per illum percussam gentem fallacissimam, quæ inter me semper et idola claudicavit, quæ præcepta mea se facturam esse mentita est, et contra populum furoris mei ipsi præcipiam, ut spoliet eum atque prædetur, et redigat in pulverem, et conculcet quasi lutum platearum, id est, ut percussat eum, et non interficiat, ut vulneret, et non animam auferat. Ipse autem modum iracundiæ meæ egressus est, et non solum contra Israel, ad quem directus fuerat, sed in gentes plurimas debacchatus est, 144 ut omnia per circuitum regna contereret, et usque ad interuocionem gentium plurimarum illius mucro sæviret. Erectus enim in superbiam, hæc ausus est dicere: Duces mei aliarum gentium reges sunt, et mihi subjecti, cunctis nationibus imperabunt. Quomodo cepi Charcamis, sic cepi et Chalanno: quomodo Arphad, sic obtinui et Emath, quomodo Damascum, sic mihi subjeci et Samariam. Quomodo cætera regna, quæ idolorum cultui serviebant, meis subjeci pedibus, sic et Jerusalem, et Samariam, in qua eadem idola sunt, meæ subjiciam potestati. Quo modo cepi Samariam cum idolis suis, sic et Jerusalem capiam, quia eosdem veneratur deos. Pro Charcamis autem LXX addentes de suo, regionem trans Babylonem interpretati sunt, et Chalane ubi ædificata est turris, Arphad penitus relinquentes. Possumus autem juxta translationem eorum, et tropologiam, dummodo pia sit, libertatem, ex eo quod ait, et populo meo præcipiam, ut faciat spolia et prædam, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem, etiam hoc dicere, quod quotidie populo suo præcipiat Dominus, ut*

adversariorum civitates quæ eriguntur contra scientiam Dei, et hæreticorum nimio labore constructæ sunt, in pulverem redigat, et nihil esse demonstrat. Qui intelligens infirmitatem cordis humani, et quod mortali carne circumdatus, non possit perfectam virtutum habere victoriam, nec omnes gentes capere, licet eum alii admirentur, et dicant: *Tu solus es princeps*, respondebit eis: *Multa sunt quæ destræere debeo, et adhuc destræere non potui: scio quod nesciam.* Et quamquam multa adversariorum argumenta superaverim: tamen sunt pleraque, quæ adhuc superanda sunt. Simulque spe futurorum ex his, quæ superavit, etiam cæterorum sibi victoriam repromittit. Jubentur autem ululare simulacra Jerusalem, et Samariæ: non ipsa quæ facta sunt: sed hi qui ea slexerunt: *μετανοησάτω* hi qui fecerunt, per ea quæ facta sunt: ut non soluni hi qui in hæresibus idola fabricati sunt, sed qui in Ecclesia per ignorantiam defraudant pro veritate mendacium, ululata et poenitentia se errasse testentur.

(Vers. 12-14.) *Et erit cum compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, et in Jerusalem, 145 visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, et super gloriam altitudinis oculorum ejus. Dixit enim, in fortitudine munus meum feci, et in sapientia mea intellexi, et abstuli terminos populorum, et principes eorum deprædatus sum, et detraxi quasi potens in sublimi residentes; et invenit quasi nidum manus meæ fortitudinem populorum; et sicut colliguntur ova, quæ derelicta sunt; sic universam terram ego congregavi, et non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret. LXX pro fructu, sensum, vel mentem magnam interpretati sunt. Post captivitatem Samariæ, et Assyriorum victoriam, et conuinationem adversum Jerusalem, quia simulacra imitata Samariæ, simili sit ferienda sententia; nunc adversum ipsum Assyrium qui elatus est in superbiam, et suæ fortitudinis putavit esse quod vicit, Propheta loquitur. Dixit enim Assyrius, cordis timore se jactans, quod in fortitudine manus suæ, cunctas vicerit nationes, et incredibili sapientia omnium possederit terminos. Et juxta LXX tantæ potentie fuerit, ut bellatorum hominum urbes funditis subruerit, totumque orbem quasi nidum apprehenderit, et quasi derelicta ova a matribus, in suam prædam verterit. Et quia semel metaphoram ab avibus, nido et ovis sumpserat, servavit in reliquis, ut diceret: *Non fuit qui moveret pennam, et aperiret os, atque ganniret.* Tantus, inquit, terror fuit fortitudinis meæ atque victoriæ, ut ne fletum quidem et gemitum victi libere proderent. Sunt qui hæc generaliter contra regnum Assyriorum dici arbitrentur, quod postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, hoc est, postquam subversa fuerit Jerusalem, Assyriorum imperium destruetur. Mihi autem ex his quæ sequuntur, proprie contra Sennacherib regem Assyriorum videtur conuinationis. Quod autem ait: *Postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion et in Jerusalem, non sub-**

versionem urbis significat, sed obsidionem, quando venit Rabeaces dux Sennacherib, et ea fecit quae in posterioribus idem Propheta commemorat (*Isai. xlviii, 17*). Secundum tropologiam, cum Samaria et Jerusalem Domini **146** iram sustinuerint, et in fabricatione idolorum errasse se senserint: tunc destruetur sensus magnus, Assyrius [*Al. Assyriorum*], qui in tantam contra Dominum inflatus est superbia, ut sapientiae suae aestimaverit cuncta cessura, et quaevis excoela dogmata, et dialectica arte munita, concutienda, et penitus destruenda: intantum ut in similitudinem pullorum avium, non valeant in sublime consurgere, et necdum animata insensibilia esse atque torpentia, quod ovorum demonstrat exemplum, et ne mutire quidem, et commovere linguam contra rationem et fortitudinem sui sermonis **B** audire.

(*Vers. 15.*) Numquid gloriabitur securis contra eum qui aecat in ea, aut exaltabitur serra contra eum a quo trahitur? Quomodo si elevatur virga contra levantem se, et exaltet baculus, qui utique lignum est. Contra Sennacherib, sive ut multi putant, Nabuchodonosor gloriantem atque dicentem: *In fortitudine manus meae feci, in sapientia mea intellexi*, et reliqua, sanctus Propheta respondit: **b** O stultissime mortalium, Dei iram, tuam putas esse sapientiam, et illius jussionem ad tuam refers fortitudinem? Quomodo si securis gloriatur contra eum qui securim tenet, et serra contra illum a quo trahitur, et dicant, cuncta opera quae per securim et serram fiunt, sua arte perfecta. Et si elevet quispiam **C** virgam, et exaltet baculum ad percutiendum quem volverit, et ipsa virga ac baculus glorientur, et dicant a se percussam esse qui percussus est: sic et tu cum organum Dei suavis voluntatis, erigeris in superbia, et cuncta quae geruntur, tuae gloriaris esse virtutis. Quidquid autem Assyrio dicitur, et ad haereticorum superbia, et ad diabolum referri potest, qui securis, et serra, et virga in Scripturis appellatur, eo quod per illum infructuosae arboris succidantur, et dividantur, atque serretur incredulorum duritia, et perestiantur virga qui non recipiunt disciplinam. Haeretici quoque quorum os in eorum ponitur, et lingua eorum pertransit in terram, et sensu quem a Deo in bonam partem acceperunt, abutuntur in contrarium atque perveram, **D** ut loquantur contra eum a quo conditi sunt, **147** et linguae ministerium, quo laudandus est Dominus, vertant in blasphemiam (*Psal. lxxii*).

(*Vers. 16 seqq.*) Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem, et subtrahet gloriam [*Al. gloriam*] ejus succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israel in igne, et sanctus ejus in flamma: et succendetur et devorabitur spina ejus, et vepres in die uno. Et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus ab anima usque ad carnem consumetur,

Et erit terrore profugus, et reliquiae ligni saltus ejus pro paucitate numerabuntur, et puer scribet eos. Quia ista fecisti, et locutus es quae supra narraui, propterea mittet Dominus Angelum suum, et una nocte centum octoginta quinque millia de tuo morientur exercitu: ita ut potentissimi quique, quos pingues appellat, redigantur in tenuitatem et in nihil: et sicut Hebraei tradunt, illaesis vestibus Assyriorum, corpora occulto crementur ardore: tunc lumen Israel et sanctus, hoc est, angelus, erit in igne et in flamma, et omnes spinae ac vepres Assyriorum, id est, malitia consumetur, non longo tempore, sed uno die atque momento. Et quomodo saltus et Carmelus, qui est mons in Galilaea nemoribus consitus, supposito igne velociter concrematur: sic ab anima usque ad carnem omnis Assyrii gloria consumetur.

Tunc spoliatus exercitus fugiet, quod idem in consequentibus Propheta testatur, et de tam innumerabili multitudine quae Carmelo et saltui comparata est, ad tantam veniet paucitatem, ut puer parvulus eos possit numerare et describere. Tradunt enim Hebraei, decem tantum de ejus exercitu remansisse; nostrorum quidam volunt hunc regem typum esse adversariae fortitudinis. Et quomodo in Daniele (*Cap. x*) legimus principes regni Persarum, et regni Medorum, et regni Graecorum, sic et principem esse Assyriorum, qui propter superbia sensus magnus vocetur, et in die judicii gehennae tradatur ardoribus, quae praeparata est diabolo et angelis ejus. Et lumen Israel et sanctum, hoc est, ipsum **C** Dominum succendere vepres ac spinas Assyrii, omnemque illius potentiam et innumerabiles populos ad nihil deducendos. Tunc eum timore perterritum, quasi colubrum tortuosum et fugitivum, imminentes poenas velle vitare. Qui autem de saltu et **148** confusione ejus lignisque perituris potuerint evadere, eos dignos existere, qui numerentur et describantur a puero, cujus principatus in humeris ejus est. Hoc ipsum et ad haereticos referri potest: quod postquam Ecclesiastica doctrina illuxerit, et omnes eorum decipulae patuerint, tunc ad tantam veniant solitudinem, ut de saltu et infructuosis arboribus et innumerabili eorum multitudine, quam haeretica fraude deceperant, vix pauci resideant qui eorum sequantur errorem. Pro eo quod nos vertimus, *mittet Dominus in pinguibus ejus tenuitatem*, **LXX** transtulerunt, *mittet Dominus in honorem tuum ignominiam*. Et pro eo quod nos diximus: *et sanctus ejus in flamma*, illi verterunt: *et sanctificabit eum in igne*: per quod quidam intelligi volunt poenas atque tormenta ad hoc adhiberi peccatoribus, ut divino igne purgentur. Quodque nos diximus: *Et gloria saltus ejus, et Carmeli ejus*: Illi interpretati sunt: *Exstinguentur montes, et colles, et salus*, quo omnis Assyriorum claritas et superbia, et multitudo humilietur exstincta.

^a Antea erat et in ea fecit, etc.

^b Graeca sunt Eusebii: Ὁ πάντων ἀπονοστήσει, ὃ ἐνοπέρι, ὅτι οὕτε πάλυ ἐαυτὸν ποτε κινήσει ἐπὶ κινήσει

ἔλεον, μὴ ἐτέρον ἐνεργούτος.

etc., quae in rem suam Illicron. transtulit.

(Vers. 20 seqq.) *Et erit in die illa, non adjiciet residuum Israel, et hi qui salvati fuerint de domo Jacob, inniti super eo qui percussit (Al. percutiet) eos, sed innitetur super Dominum sanctum Israel in veritate. Reliquiae convertentur, reliquiae, inquam, Jacob, ad Dominum fortem. Si enim fuerit populus tuis Israel quasi arena maris, reliquiae convertentur ex eo. Consummatio abbreviata inundabit justitiam. Consummationem enim et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terrae. Ubi in Græco dicitur: Convertentur reliquiae Jacob ad Deum fortem, pro Deo forti, in Hebræo scriptum habet **xl cisson** (צִסּוֹן יַעֲקֹב), duo nomina de sex nominibus, quibus parvulum puerum et filium, qui datus est nobis, supra vulgum appellatum. Et pro eo quod scriptum est: *Reliquiae convertentur*, pro eo dicitur in Hebræo numero singulari, quod reliquum est convertatur, id est, τὸ ὑπόλοιπον ἐπιστρέψα, in Hebræo scribitur **sasus** (צֶדֶק יְהוָה). Et ex hac occasione sermonis putant Jasub filium Isaiae in signum salvandi ex Israel populi, præcessisse. Quando ergo lumen Israel, et sanctus Carmeli saltus vepresque consumpsit, et rex Assyrius cum paucis fugerit: tunc residui Israel, qui cum Ezechia principe captis cæteris Judææ urbibus **149** obsidebantur in Jerusalem, nequaquam confident in Assyrio: sicut nunc faciunt sub Achaz rege, qui misit nuntios ad regem Assyriorum dicens: *Servus tuus ego sum, ascende et libera me de manu regis Syriæ, et de manu regis Israel, qui consurrexerunt adversum me* (IV Reg. xvi, 7): quando tulit aurum et argentum, quod inventum est in thesauris domus Domini, et in domo regia, et misit regi Assyriorum munera, audivitque eum rex Assyrius, et venit in Damascum, et cepit eam, et transtulit, et Rasin interfecit: sed liberati ab ipso Assyrio percussore, qui prius amicus, et postea hostis existerat, innitentur aque confident super Dominum sanctum Israel, nequaquam falso, ut sub prioribus fecerant regibus, sed in veritate. Quod sub Ezechia factum legimus: ita ut idolis derelictis, ^a convertentur ad cultum Dei. Et quia dixerat reliquias esse salvandas, transit ad posteriora tempora, et plenam salvationem futuram dicit esse sub Christo. Quod et apostolus Paulus intelligens scribit ad Romanos: *Isaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tamquam arena maris, reliquiae salvæ fient. Verbum enim consumens et brevians in æquitate, quia verbum brevians faciet Dominus super terram* (Rom. ix, 27). Et sicut dixit Isaias: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et Gomorrhæ similes fuissetis* (Isai. i, 9). Ubi ergo tanti viri præcedit auctoritas, cesset alia omnis interpretatio. Et revera si legamus Josephum (lib. x, cap. 2), et quanta hominum in Jerusalem, et in Judæa fuerit multitudo, quando passus est Dominus^b intelligimus vix paucos in Apostolis et Aposto-*

licis viris ex Judæis esse salvatos [Al. salvandos]. Abbreviatus autem atque perfectus sermo Evangelicus est, qui pro cunctis laciniosæ Legis cæremoniis, dedit præceptum brevissimum dilectionis et fidei, ut quod nobis fieri noluerimus, ne fecerimus alteri. Unde et Dominus in Evangelio: *In his, inquit, duobus mandatis pendet omnis Lex et Prophetæ* (Matth. xxii, 40). Nonnulli hoc capitulum ad illa tempora referunt, quando sub Zorobabel filio Salatiel, et Jesu filio Josedec, et E-dra, et Neemia quædam pars populi reversa est in Judæam. Quibus respondimus, **150** non eos servare ordinem historię, maxime cum ea quæ sequuntur, non adversum Babylonios, quorum rex Nabuchodonosor fuit, sed adversum Sennacherib regem dicantur Assyriorum.

B (Vers. 24 seqq.) *Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere, populus meus habitator Sion ab Assur, in virga percutiet te, et baculum suum levabit super te in via Ægypti. Adhuc enim parvulum modicumque, et consumniabitur indignatio mea, et furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, juxta plagam Madian in petra Oreb, et virgam suam super mare, et levabit eam in via Ægypti. Et erit in die illa: auferetur onus ejus de humero tuo, et jugum ejus de collo tuo, et computrescet jugum a facie olei. Pro petra, quod juxta Hebraicam interpretatus est Aquila, Symnachus et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum **SUR OREB** (צֶדֶק יְהוָה). Pro quo **LXX** interpretati sunt, *locum tribulationis*: de quo in suo dicemus loco. Difficile, inquit, tibi videtur, o habitator Sion, ut cunctis in circuito ab Assyrio gentibus subjagatis, tu solus de ejus manibus libereris. Ausculta quæ dico: noli timere, populus meus, quod Assur vincente capiaris. Licet enim anno quarto decimo regis Ezechię (IV Reg. xviii) ascensurus sit Sennacherib rex Assyrius super omnes civitates ^b Judææ munitas, ut capiat eas, et missurus Rabsacen, qui obsessum in Jerusalem populum terreat; tamen hoc scire debes, quod non te gladio, sed virga percussurus sit, et pergens contra Taracham regem Æthiopiæ, et Ægyptios ac mare Rubrum per viam Ægypti, baculum tantum suam elevet contra te, et ferire non possit. Adhuc enim parvulum, et reversus de Ægypto cum infinita exercitus multitudine, atque obsidere te cupiens, statim mea indignatione ferietur, et flagellum illud, quod quondam adversum Madianitas sub Gedeone (Judic. vii), qui altero nomine vocabatur Jerobaal, suscitavi: quando Oreb et Zebee principes Madianitarum occisi sunt super petram durissimam, id est, silicem, quæ Hebraice appellatur **SUR** (צֶדֶק), ita ut ex petra et ex rege, qui in ea occisus est, locus *petræ Oreb* nomen **151** acciperit. Levabit ergo virgam suam super mare Rubrum pergens adversus Æthiopes, et levabit revertens ad te per viam Ægypti: sed statim ut de Ægypto venerit, auferetur onus de hu-*

^a Prius erat *convertentur*. Ejusmodi alia de quibus nihil fere Lectorem interest monuisse, taciti passim

emendamus ope nos.

^b Velle, *civitates Judææ munitas, et capiet eas.*

meris tuis et jugum imperii ejus, ac servire desistas. Quod jugum, id est, potentia Assyrii, a facie olei, id est, Dei misericordiae computrescet. Possumus autem hoc quod dixit: *In virga percussit te, et baculum suum levabit super te in via Aegypti*: Et rursus: *Et virgam suam super mare, et levabit eam in via aegypti*: etiam sic intelligere, quod idcirco percusserit plurimos de tribu Juda, et in circuitu regni Jerusalem ceperit civitates, quia non in Deo, sed in Aegyptiis habuerint fiduciam. Unde et Rabsaces exprobrat eis dicens: *Ecce confidis super baculum arundinum confectum super Aegyptum. Cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam* (IV Reg. xviii, 22): sic Pharaon rex Aegypti omnibus qui confidunt in eo. Historia Madianitarum in Judicium libro scripta est (Judic. vii), quam et in Psalmo legimus: *Pone principes eorum sicut Oreb, et Zeb, et Zabee, et Salmans* (Ps. lxxxii, 12). Errant ergo qui putant illud significari tempus, quando in libro Numerorum (Cap. xxv) Madianitae caesi referuntur ab Israel a deserto Sur usque ad montem Dei Oreb: quae aliis apud Hebraeos scribuntur litteris, cum eo tempore non fuerint in monte Oreb, sed in solitudine Sethim. Juxta anagogen praecipitur populo in Ecclesia commoranti, ne timeat adversarios, qui ad pugnam semper parati sunt, et multa disputatione sua animos subverterunt. Ideo enim eos contra populum Dei paulillum accipere potestatem, et non tam gladio percutere quam virga, id est, non occidere, sed minari, quia in via ambulaverint Aegypti, et non in Domino sint confisi. Cum autem ad Deum reversi fuerint, et reliquerint iter Aegypti, tunc Angellum Dei judicio suscitandum contra adversarios. *Madian enim interpretatur ex judicio*: ut spiritu oris ejus, et oleo misericordiae jugum hostium computrescat.

(Vers. 28 seqq.) *Veniet in Aiath, transibit in Magron: apud Machmas commendabit vasa sua. Transferunt curiam Gabes sedes nostra* (sive ut alibi scriptum reperimus: *mansione manserunt*); *152 obstupuit Rama, Gaba Saulis fugit. Hinni voce tua, filia Gallim; attende, Laisa, paupercula Anathoth: migravit Medemena: habitatores Gebim confortamini. Adhuc dies est, ut in Nob stetur: agitabit manum suam super montem filiae Sion, collem Jerusalem.* LXX: *Veniet enim in civitatem Aggai, et transibit in Mageddo: et in Machmas ponet vasa sua: et transibit vallem, et veniet in Syon. Timor apprehendet Rama civitatem Saul: fugiet filia Gallim: attende Laisa: audietur in Anathoth: obstupuit Medemena, et habitatores Gebim. Consolamini hodie in via, ut maneal: consolamini montem filiae Sion, et collem Jerusalem.* Multum in hoc loco LXX ab Hebraico discrepat: quam ob rem utramque Editionem posuimus, ut quid nobis videatur in singulis, Christo, si meruerimus [Al. meruimus], inspirante, dicamus. Describit sermo propheticus Assyrii iter pompaeque redeuntis de Aegypto Jerusalem, et quanto stropitu quantoque cursu ad oppugnandum

A eam veniet. Et primum, inquit, veniet in Aiath [Al. Aiath], ubi praestinatione nimia nolens manere, transibit in Magron, tantamque capiendae urbis habebit fiduciam, ut apud Machmas commendet sarcinas suas, quasi cito subversa urbe rediturus: quibus depositis, transibit eam cursim, et in Gabee habebit diversorium: quo paululum ibidem subsistente, ut lassum refoveat exercitum, Rama urbs vicina terrebitur: Gaba Saulis quondam civitas fugiet. Tunc et filia Gallim, quae Hebraice dicitur אֵתָה גַלִּים (אֵתָה גַלִּים), ita ejulabit, ut equorum arbitreris hinnitum. Unde, o Laisa, et paupercula, vel obediens, sive humilis Anathoth (tribus enim modis interpretari potest), diligenter attendite, et declinate currentis impetum, si potestis: ingravit enim jam de sedibus suis urbs Medemena. Vos autem qui habitatis in collibus, quod interpretatur Gebim, tuti locorum altitudine, confortamini, id est, arma corripite. Adhuc tantum supererat diei, ut stans in oppidulo Nob, et procul urbem conspiciens Jerusalem, agitariet manum suam, atque concuteret super montem Sion, vel despiciens eam atque contemnens, vel insultans et comminans, et admirans, quod toto sibi Oriente subjecto, tam parva civitas potentiae suae audeat repugnare. 153 Haec juxta Hebraeos, ut nobis ab eis traditum est, brevi sermone perstrinximus. Nunc quid juxta LXX Editionem Ecclesiastici viri de hoc loco sentiant, subjiciamus. Cum jugum Assyrii, sive ut quidam male arbitrantur, Babylonii, ablatum fuerit de humeris tuis, atque corruptum, fugiens Assyrius Sennacherib, cum paucis reliquiis veniet in Aggai, quae in Hebraico non habetur. Et tanta erit fugientis trepidatio, ut ibi manere non audeat, sed transibit in Mageddo, quam et ipsa Scriptura non continet. Et quia sarcinis suis praepeditus velocius fugere non poterit, deponet vasa in Machmas, et gradu concito transibit vallem, quam et ipsam Hebraeus sermo non resonat: et rursus veniet in Aggai, quae bis in hoc loco ponitur, et in Hebraico non habetur. Ad sonitum fugae ejus contremiscent Rama, civitas Saul: quod perspicue falsum est. Civitas enim Saul appellatur Gaba, ut in Hebraico continetur. Deinde veniet in Gallim: audiet Laisa, audiet Anathoth, contremiscent Medemena. Habitatores autem Gebim et colles, quae sunt in Jerusalem, id est, excelsi quique viri, provocantur ad consolandam Jerusalem: non longo post tempore, sed in praesentiarum, et eadem die dum in via est Assyrius; ut maneant in locis suis, et turbati timore nequaquam fugiant. Hoc juxta litteram. Caeterum quidam in isto loco, cum falsorum nominum juxta LXX ετυμολογίας invenire non possit, nec se in libro Hebraicorum Nominum reperire potuisse testetur, mittit nos ad incertum, ut dicat in extremo mundi tempore, et in consummatione hujus saeculi imminentibus poenis, sensum magnum, principem Assyriorum esse fugitarum: et per diversa loca variosque profectus fugere cupere ab ira Dei. Cum-

• Vult., et desertum Sur, et montem Dei Oreb.

que ille fugerit, habitatores Gebim, id est, excelsas A 155 et ipsam juxta inscriptionem trium psalmo-
 quasque virtutes sermone prophetico provocari, ut rum dominicam significat passionem, ipso dicente
 consoleatur fugientem, doceantque ne fugiat, sed in Isaia : *Torcular calcavi solus, et de gentibus vir*
 maneat in via, et Dei præstoletur misericordiam; et non erat mecum (Isa. LXIII, 3). LXX autem pro tor-
 et non solum consolari fugientem, seu in bonis operi- culari, novum sensum inferentes, gloriosos interpre-
 bus filiam Sion revocare a luctu, et ad salutem pen- tati sunt.

nitentiæ provocare, et hos esse colles in Jerusalem

de qua: "ur in posteriore parte 154 huja prophetæ

legimus *Consolamini, consolamini populum meum,*

sacerdotes: a loquimini ad cor Jerusalem (Isa. XL, 1).

Hæ dixit, quia rei veritate constrictus aliud quod

diceret non habebat.

Ecce Dominator Dominus exercituum confringet la-

gunculam in terrore, et excelsi statura succidentur, et

subtiles humiliabuntur, et subvertentur condensa sal-

tus ferro, et Libanus cum excelsis cadet. Putant qui-

dam hunc locum adhuc dici de Assyrio, quod illo

contrito, omnes in circuitu nationes, quæ ditioni il-

lius subiacebant, succidantur et humiliantur, et

salus densissimus subvertatur: per quem *postea populus*

populum et principes intelligi volunt. Libanum quo-

que cum excelsis suis cadere, ut nihil omnino Assy-

riæ resideat potestatis. Alii vero ab hoc loco volunt

principium esse de Christo: maxime cum et ea

quæ sequuntur, et nos de illo, et *b Circumcisio*

scripta fateatur. Dixerat supra nomen de Virgine

pueri nascituri, quod appellaretur *Emanuel*; et

postea Prophetissæ conceptus utero vocaretur, *accele-*

ra, spolia detrahe, festina prædari (Isa. viii, 3), et

ipse esset lapis offensionis et petra scandali duabus

domibus Israel: *cujus principatus esset in humero C*

ejus, et vocaretur sex nominibus: admirabilis, et

consiliarius, et Deus, et fortis, et pater futuri sæ-

culi, et princeps pacis: et quod multiplicaretur

ejus imperium, et pacis non esset terminus. Nunc

in prologo adventus ejus, prius quam dicatur quod

de Jesse et David sit genere nasciturus, per trans-

lationem fractæ lagunculæ passio illius demon-

stratur: quod, volente Deo, idcirco caro ejus

morti tradita sit, ut Judæorum sublimitas destrua-

tur, et excelsi quondam in terram corruant; et Li-

banus cum suis cedris succidatur, de quo in Zacha-

ria legimus: *Aperi, Libani, portas tuas, et comedat*

ignis cedros tuas: ulula, abies, quia cecidit cedrus,

quoniam magnifici vastati sunt (Zach. xi, 1, 2). Quod

autem a Patre contritus et percussus esse dicatur, D

et illud indicio est: *Percutiam pastorem, et oves dis-*

sipabuntur (Zac. xiii, 7). Et aliud testimonium: *Quo-*

niam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal.

LXVIII, 2). Verbum Hebraicum (רָצַח) *PRURA*, quod

Aquila *c* *απομαίνω* interpretatus est, Theodotio Sym-

machusque verterunt *λάνθω*, id est, *torcular*, quod

a Supplet Victor. *dicit Deus* ex sacro textu ipso,
 non Hieronymian. exemplaribus.

b Et Circumcisio, etc. Id est Judæi, quos *Circum-*
cisionem vocat juxta Apostolum. Quod non in-
 telligens Mariam Victorius, existimavit *Circum-*
cisionem esse pericopen seu periculum sermonis *Pro-*
phæti: sed incongruenti sensu, ne dicam ineptis-

simo. MARTIAN. — Gens videlicet circumcisa, sive

155 et ipsam juxta inscriptionem trium psalmo-
 rum dominicam significat passionem, ipso dicente
 in Isaia : *Torcular calcavi solus, et de gentibus vir*
 non erat mecum (Isa. LXIII, 3). LXX autem pro tor-
 culari, novum sensum inferentes, gloriosos interpre-
 tati sunt.

(Cap. XI. — Vers 1, 2.) *Et agredietur virga de ra-*
dice Jesse, et flos de radice ejus ascendet: Et requies-
cet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiam et
intellectus: spiritus consilii et fortitudinis: spiritus
scientiam et pietatis: et replebit eum spiritus timoris Do-
mini. Usque ad principium Visionis, vel ponderis
 Babylonis, quod vidit Isaïas filius Amos, omnis hæc
 prophetia de Christo est, quam per partes volumus
 explanare, ne simul proposita atque disserta lectoris
 confundat memoriam. Virgam et florem de radice
 Jesse, ipsum Dominum Judæi interpretantur: quod
 scilicet in virga regnantis potentia, in flore pulchri-
 tudo monstratur. Nos autem virgam de radice Jesse,
 sanctam Mariam Virginem intelligamus, quæ nul-
 lum habuit sibi fruticem cohærentem; de qua et su-
 pra legimus: *Ecce Virgo concipiet et pariet filium*
(Isa. vii, 14). Et florem Dominum Salvatorem, qui
 dicit in Cantico Canticorum: *Ego flos campi et li-*
limum convallium (Cant. ii, 1). Pro radice, quam soli
 LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum habet (רִיזָה)
 גֵּזַה, quod Aquila et Symmachus et Theodotio
 κερπύδων interpretati sunt, id est, *truncum.* Et pro
 flore qui Hebraice dicitur (צֶמַח) *d* נֶסֶח, *germen*
 transtulerunt, ut ostenderent, quod multo post tem-
 pore Babylonicæ captivitatis, nullo de stirpe David
 antiqui regni gloriam possidente, quasi de trunco
 Maria, et de Maria Christus exortus sit. Illud quod
 in Evangelio Matthæi omnes querunt Ecclesiastici,
 et non inveniunt ubi scriptum sit, *Quoniam Naza-*
ræus vocabitur (Math. ii, 23), eruditi Hebræorum
 de hoc loco assumptum putant. Sed sciendum quod
 hic נֶסֶח, per *same* litteram scribitur: cujus pro-
 prietatem et sonum inter *z* et *s* Latinus sermo non
 exprimit. Est enim stridulus, et strictis dentibus vix
 linguæ impressione profertur: ex qua etiam Sion
 urbs scribitur. Porro Nazaræi, quos LXX *sanctifica-*
tos, Symmachus *separatos*, transtulerunt, per *e* זַיִן
 (ז) 156 semper scribuntur elementum. Super hunc
 igitur florem, qui de trunco et de radice Jesse per
 Mariam Virginem repente consurget, requiescet spi-
 ritus Domini, quia in ipso complacuit omnem pleni-
 tudinem divinitatis habitare corporaliter: nequa-
 quam per partes, ut in cæteris Sanctis; sed juxta
 Evangelium quod Hebræo sermone conscriptum le-
 gunt Nazaræi: *Descendet super eum omnis fons Spi-*
ritus sancti. Dominus autem Spiritus est, et ubi Spi-

Judæi, quod et Martian. notat contra Victorium, sen-
 tientem, significare eam vocem prophetici textus
 pericopen.

c Sub diminutiva forma Vatic., κερπυδίων, quod est
vasculum ficile.

d Vide infra ad cap. xviii. 19.

e Sæpe dicitur Ζαί pro Ζαίν legi in mss.

ritus Domini, ibi libertas (II Cor. III, 17). In eodem A
 Matthæi volumine legimus illud quod in consequen-
 tibus scribitur : *Ecce puer meus quem elegi : electus*
meus in quo complacuit animæ meæ : ponam spiritum
meum super illum : iudicium gentibus profert (Matth.
 XII, 18), ad Salvatoris referri intelligentiam, in quo
 requievit Spiritus Domini, id est, æterna habitatione
 permansit : non ut avolaret, et rursus ad eum de-
 scenderet; sed juxta Joannis Baptistæ testimonium
 jugiter permaneret, qui ait : *⁠Vidi Spiritum descen-*
dentem quasi columbam de caelo, et manentem in eo,
et ego nesciebam illum : sed qui me misit baptizare in
aqua, illo mihi dixit : Super quem videris Spiritum
descendentem et manentem in eo, ipse est qui baptizat
in Spiritu sancto (Joan. XXXII, 33). Porro in Evan-
 gelio, cujus supra fecimus mentionem, hæc scripta B
 reperimus : *Factum est autem cum ascendisset Domi-*
nus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et
requievit super eum, et dixit illi : Filium, in omnibus
prophetis expectabam te, ut venires, et requiescerem in
te. Tu es enim requies mea, tu es filius meus primoge-
nitus, qui regnas in sempiternum. Qui Spiritus Domini
 appellatur et Spiritus sapientiæ; omnia enim per ip-
 sum facta sunt; et sine ipso factum est nihil, quod fac-
 tum est (Joan. I, 3). Et in Psalmis canitur : *Quam*
magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapien-
tia fecisti (Ps. XCI, 24). Et Apostolus scribit :
Christus Dei virtus et Dei sapientia (I Cor. I). Et in
 Proverbiis legitur : *Deus in sapientia sua fundavit*
terram, et paravit calos in prudentia (Prov. III, 19).
 Et quomodo idem sermo Dei vocatur lux, et vita, et C
 resurrectio : sic spiritus sapientiæ et intellectus, et
 consilii et fortitudinis, et scientiæ, et pietatis, ac ti-
 moris Domini nuncupatur : non quod diversus sit
 157 juxta differentias nominum, sed unus atque
 idem cunctarum virtutum fons sit atque principium.
 Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest,
 nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eru-
 ditus, nec pius, nec plenus timoris Dei. Et hoc no-
 tandum quod Spiritus Domini, sapientiæ, et intel-
 lectus, consilii, et fortitudinis, et scientiæ, et pietatis,
 et timoris Domini, id est, septenarius numerus, qui
 septem oculi in uno lapide dicuntur in Zacharia
 (Cap. III), requiescat super virgam et florem, qui
 de Jesse, ac per hoc David stirpe surrexit. Speciali-
 ter autem spiritus timoris Domini impleverit eum D
 propter eos qui timore Domini indigent : quia parvuli
 sunt, quem foras mittit perfecta dilectio. Qui enim
 timet, pœnam habet, et non est perfectus (I Joan.
 IV, 18). Unde et Apostolus loquitur ad credentes :
Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timo-

re : sed accepistis Spiritum adoptionis, in quo clama-
 mus Abba Pater (Rom. VIII, 15). Et in Malachia
 legimus : *Si pater ego sum, ubi est gloria mea? et si*
Dominus ego sum, ubi est timor meus (Malach. I, 6)? de
 quo timore cantatur in Psalmo; *Venite, filii, audite*
me : timorem Domini docebo vos (Ps. XXXIII, 12).

(Vers. 3 seqq.) *Non secundum visionem oculorum*
judicabit, neque secundum auditum aurium arguet :
sed judicabit in justitia pauperes, et arguet in æquitate
pro mansuetis terræ, et percutiet terram virga oris sui,
et spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit
justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium
renum ejus. Hæc nos ad primum adventum referi-
 mus Salvatoris : Judæi in fine mundi contendunt
 futura. Porro LXX transtulerunt : *Non secundum*
gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet : sed
judicabit humili [Al. humile iudicium] iudicio, et ar-
guet humiles terræ. b Nullius enim personam accipit
 in iudicio : sed Scribis et Phariseis ac principibus
 loquitur : *Væ vobis, hypocritæ : Et, Auferetur a vobis*
regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus
(Matth. XXIII, 15, et XXI, 3). Nec secundum sermonem
 et auditum aurium corripuit. Illis enim dicentibus :
Magister, scimus quia verax es, et viam Dei in veritate
doces, et non ad te pertinet de aliquo : neque enim vi-
des in faciem hominum (Matth. XXII, 16) : 158
 sciens malliam eorum, respondebat : *Quid me ten-*
tatis, hypocritæ? et cætera his similia. Judicabat au-
 tem in justitia pauperes spiritu, quorum est reg-
 num Dei : et arguebat in æquitate mansuetos et
 humiles terræ, dicens ad Apostolos : *Adhuc et vos*
insipientes estis? Et iterum : Necdum scitis neque in-
telligitis? Et ad Petrum specialiter : Modicæ fidei,
quare dubitasti (Marc. VIII, 17)? Vel certe pro hu-
 milibus atque mansuetis alios arguebat, qui eos
 opprimere conabantur (Mat. XIV, 31). Percussit quo-
 que omnia terrena opera virga, sive ut LXX trans-
 tulerunt, *verbo oris sui, loquens in Evangelio : No-*
lite putare, quia veni mittere pacem super terram :
non enim veni mittere pacem, sed gladium. Et spiritu
labiorum suorum interficiet impium (Mat. X, 34, et
Luc. XII, 51) : de quo in nono psalmo legimus : In-
crepasti gentes, et peristi impius : nomen eorum delesti
in sæculum et in sæculum sæculi (Ps. IX, 6). Et Paulus
 Apostolus scribit : *Quem Dominus Jesus interfici-*
et veritate et fide. Ipse enim factus est nobis a Deo sapi-
 entia, et justitia, et sanctificatio et redemptio
 (I Cor. I), qui et in Evangelio loquitur : *Ego sum lux,*
 et vita, et veritas (Joan. VIII, 6 et XIV). Et de Psalmis

^a Hæc de Baptismo Salvatoris historia ex Ebiioni-
 tarum codice (quem eundem cum hoc ipso Nazare-
 norum sui-se tradit Hier. in Matth. cap. XII) recita-
 tur ab Epiphonio, hæres. xxx. § 13, tametsi brevius,
 et paulo diversis sententiis. Vide quæ de Nazareno-
 rum Evangelio, tum alibi, tum ad laudatum Matthæi
 librum dicimus.

^b Græce scripserat Eusebius : *Μηδὼς γὰρ πρόσω-*
ποῦ λαμβάνων, ἔλεγε τὸν παῖδα πολλῶν· τότε μὲν

τοὺς γραμματεῖς καὶ φαρισαίους, πότε δὲ τοῦ ἀρχι-
ρεῖς ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἰλίαν. Ἀρθίσταται ἀπ' ὑμῶν
ἢ βασιλεία, καὶ δοθῆσεται ἰθὺν ποιοῦντι τοὺς καρποὺς
αὐτῆς· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλίαν ἠλεγχεν· οἱ μὲν γὰρ
προσέθεσαν αὐτῷ λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀλλοθῆς
εἶ, καὶ τὰ ἑξῆς· ὁ δὲ οὐ κατὰ τὴν λαλίαν αὐτῶν ἠλεγχε·
εἰο εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε· Τί με πειράζετε,
ὑποκριταί; Quæ totidem fere verbis Latine Iheron.
 reddidit.

dicitur: *Veritas de terra orta est: et iustitia de caelo prospexit* (Pa. LXXXIV, 2). Unde et Apostolos hortatur Ephesios: *Stare ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti lorica iustitiae* (Eph. vi, 14). Quod si pro veritate, fides legitur, illud dicendum, quod cingulum Domini, quo cinctus est Jeronias (Jerem. xiii), ades credentium sit.

(Vers. 6 seqq.). *Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit; vitulus, et leo, et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos. Vitulus et ursus pascentur: simul requiescent catuli eorum, et leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis; et in caverna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocent, et non occident in monte sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini: sicut aquæ maris operientes.* Hæc quoque Judæi et nostri judaizantes juxta litteram futura contendunt, ut in claritate Christi, quem putant in fine mundi esse venturum, omnes bestiae 159 redigantur in mansuetudinem, et pristina feritate deposita, lupus et agnus pascantur simul, et cætera cum cæteris, quæ nunc videmus sibi esse contraria. Quos interrogare debemus, si omnia presentis loci sic accipiuntur, ut scripta sunt, et nihil refertur ad intelligentiam spiritalem, juxta illud Apostoli, qui ait: *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in celestibus in Christo* (II Cor., i, 3), ergo et radix, et virga, et flos non referantur ad sensum: terraque percussa verbo Dei, et interfectus implus spiritu labiorum ejus, sic intelligantur, ut scripta sunt: et docere cogantur, quomodo rebus incorporeis, iustitia, et veritate, renes Domini circumdentur? Sed et hoc eos interrogemus, quid dignum sit Domini majestate, ut lupus et agnus pascantur simul, et pardus cum hædo accubet, et leo paleas comedat, et puer parvulus mittat manum suam in foramine aspidum? nisi forte juxta fabulas poetarum, aureum nobis Saturni sæculum restituent, in quo lupi et agni pascentur simul, et mulso vino plena current flumina, et de foliis arborum stillabunt mella dulcissima, lacteisque fontibus omnia complebuntur. Quod si responderint pro beatitudine temporum hæc futura, ut absque cujusquam noxa, homines bonis omnibus perfuantur, audiant a nobis, nihil esse bonum nisi virtutem, et nihil malum nisi vitium, dicente Psalmista: *Quis est homo qui vult vitam, et diligit dies videre bonos? Compece linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum* (Psal. xxxiii, 14; xxx, 27). Dicitur autem, et sanitas corporis, et rerum omnium abundantia, et his contraria, paupertas, infirmitas, et inopia, etiam apud philosophos sæculi, nec inter bona reputantur, nec inter mala, sed appellantur indifferentia. Unde et Stoici, qui nostro dogmati in plerisque concordant, nihil appellant bonum, nisi solam honestatem atque virtutem: nihil malum, nisi turpitudinem. Hæc bre-

^a Val., *audiant hæc omnes, nihil, etc.*

^b Hunc quoque paucis immutatis locum ab Euse-

viter diximus, ut Judaizantes nostros gravissimo somno stertere convincamus. Cæterum juxta vivificantem spiritum facilis intelligentia est. Lupus enim Paulus, qui primum persequabatur, 160 et lacerabat Ecclesiam, de quo dictum est: *Benjamin lupus rapax*, habitavit cum agno, vel Anania a quo baptizatus est (Gen. xlix, 27; Act. viii), vel Petro apostolo, cui dictum est: *Pasce agnos meos* (Joan. xxi). Et pardus qui prius non mutabat varietates suas, lotus in fonte Domini accubuit cum hædo, non qui a sinistris est, sed qui immolatur in pascha Domini. Et hoc notandum, quod non agnus et hædus habitent, et accubent cum lupo et pardo, sed lupus et pardus agni et hædi imitentur innocentiam. Leo quoque prius ferocissimum, et ovis, et vitulus pariter morabuntur. ^b Quod quotidie cernimus in Ecclesia, divites et pauperes, potentes et humiles, reges atque privatos pariter commorari, et a pueris parvulis, quos Apostolos intelligimus, et Apostolicos viros, imperitos sermone, sed non scientia, regi in Ecclesia. Qui cum inter se disciplina Domini fuerint federati, ita ut eorum quoque familie conjungantur, tunc complebitur: *Simul requiescent catuli eorum.* Leo quoque non carnes comedet, sed paleas, quod scilicet vescatur cibo simplici. Et hic observandum, quod non bos carnes, sed leo paleas comedat. Paleas puto in Scripturis sanctis verba simplicia intelligi. Triticum autem, et interiorem medullam, sensum qui invenitur in littera: et frequenter evenit, ut homines sæculi, mystica nescientes, simplici Scripturarum lectione pascantur. Infans quoque, qui malitia parvulus est, mittit manum in foramine aspidis, et de obsessis hominum corporibus fugat demones. Qui autem ablactatus est, nequaquam lacte nutritur infantie, sed jam solido vescitur cibo. Iste in reguli cavernam mittit manum, hoc est, in ipsius Satane habitaculum, et inde eum extrahit. Unde et Apostolis potestas data est, ut calcarent super serpentes, et scorpiones, et super omnem fortitudinem inimici (Luc. x). Nocere autem et occidere nequaquam poterunt venenata prius animalia eos qui habitaverint in monte sancto Dei, quod interpretatur Ecclesia, de quo in Evangelio dicitur: *Non potest civitas abscondi super montem posita* (Mat. v, 14). At ne hoc putemus dici de monte Sion juxta Hebræorum errorem, sequenti versiculo Evangelicæ prædicationis 161 sacramenta monstrantur: *Quia repleta est terra scientia Domini: hoc est illud quod supra dicebatur obscurius: Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit; et juxta consuetudinem suam prophetalia in fine verba pandantur: Sicut aquæ, inquit, maris operientes.* Quomodo aquæ maris operiunt profunda maris, hoc est, terram quæ operita est fluctibus, sic scientia Domini omnis terra complebitur. Quam diversorum prius morum conjunctionem etiam beatus Apostolus Petrus in vase linteo (Act. x), quod de caelo dimissum est, se vobis S. Pater expressit. Breviares alios, qui occurrunt, indicare non vacat.

disse testatur, habente quatuor principia, quæ quatuor mundi plagas intelligimus, ut repletam terram Dei scientia cognoscamus: in quo vase erant quadrupedia, et serpentes, et bestię, et volatilia cœli, ut quod Arca in diluvio, hoc Ecclesia præstet in mundo.

In die illa radix Jesse, qui stat in signum populorum: ipsam gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum. LXX: Et erit in die illa radix Jesse, et qui consurget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt, et erit requies ejus honor. Pro requie ejus, in Hebraico positum est, מְנוּחָה (מְנוּחָה), quod omnes similiter transtulerunt. Pro honore quoque in Hebræo legitur כְּבוֹד (כְּבוֹד), quod perspicue gloriam sonat. Et est sensus: erit mors ejus gloriosa, ut implicatur illud quod Salvator in Evangelio deprecatur: Pater, glorifica me gloria, quam habui prius quam mundus esset apud te (Joan. xvii, 5). Dictum est de nativitate ejus, dictum est de cæteris in medio Sacramentis: venit ad mortem, quæ non consuetudo mortalium nomine, sed quia in Christo erat vita perpetua, requies appellatur. Nos autem, ut manifestum legentibus sensum faceremus, pro dormitione, et requie, altero verbo, sed eodem sensu, sepulcrum vertimus. In tempore igitur illo, quando Christi in toto mundo Evangelium coruscavit, et repleta fuerit omnis terra scientia Domini, sicut aquæ maris terram operientes, erit radix Jesse, et qui de ejus stirpe conscendet in signum omnium populorum, ut videant populi signum Filii hominis in cœlo (Matth. xiv). Qui habebit cornua in manibus suis, in quibus abscondetur fortitudo ejus, ut exaltatus omnia trahat ad se (Abac. iii). Sive ut LXX transtulerunt, resurget a mortuis, ut princeps sit omnium nationum, et universæ gentes 162 sperent in eo. Quod etiam Jacob (Gen. xlix, 10) de trihu Juda mystico sermone testatur: Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium. Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod derelinquetur ab Assyriis, et ab Ægypto, et a Pheeros, et ab Æthiopia, et ab Ælam, et a Sennaur, et ab Emath, et ab insulis maris. Et levabit signum in nationes, et congregabit profugos Israel, et dispersos Judæ colliget a quatuor plagis terræ: et auferetur zelus Ephraim, et hostes Juda peribunt. Ephraim non ambulabit Judam, et Judas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humero Philisthiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis: et Idumæa et Moab præceptam manus eorum, et filii Ammon obedientes erunt. In die illa, hoc est, in illo tempore, de qua et supra dictum est, cum surrexerit radix Jesse in signum populorum, sive ut dominetur gentium, apponet Dominus secundo manum suam, ut nequaquam juxta nostros Judaizantes in fine mundi, cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat (Rom. xi); sed hæc omnia in primo intelligamus adventu. Neque enim possumus, cum una dies dicatur et nunc et supra, illam referre ad primum adventum,

A et istam ad secundum: ne per hæc quæ sequuntur, et illa quæ præcesserunt ad eum referenda sint Christum, quem Judæi necdum venisse, sed venturum esse contendunt. Post vocationem igitur gentium, quæ quondam in causam reputate sunt, Israel in causam reputabitur (Sup., cap. x): ut apponet Dominus secundo manum suam, et possideat residuum populi sui, de quo et supra legimus, non omnem Israel, sed reliquias esse salvandas, quæ relictæ fuerint ab Assyriis et ab Ægypto, et a diversis per circuitum nationibus. Primum enim duodecim Apostoli, et septuaginta, et centum viginti animæ, et quingenti, quibus pariter congregatis Dominus apparuit, deinde tria millia, et quinque millia Judæorum in Dominum crediderunt. Jacobus quoque ad Paulum apostolum loquitur, qui et ipse de reliquis erat: Vides, frater, quanta millia sint Judæorum credentium? hi omnes æmulatores legis sunt (Act. xxi, 20). Et in eodem volumine legimus: Erant autem in Jerusalem habitantes Judæi viri timorati, de universis 163 gentibus quæ sub cælo sunt, qui omnes mirabantur atque dicebant: Nonne isti Galilæi sunt, et quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram, in qua nati sumus? Parthi, et Medi, et Elamitæ, et habitantes in Mesopotamia et Syria, Cappadocia, Pontus et Asia, Phrygia et Pamphilia, et Ægypto et Libya, et Cyrene, et advenæ Romani, Judæi et Proselyti, Cretes et Arabes audivimus loquentes eos nostris linguis magnalia Dei (Act. ii, 5 seqq.). De his igitur universis gentibus per Apostolos Israel reliquæ salvabuntur. Tradunt Ecclesiasticæ historiæ, quod Apostoli in toto orbe dispersi Evangelium prædicarint: ita ut quidam Persas Indosque penetrarent, et Æthiopia daret manus suas Deo, et trans flumina Æthiopiæ inde Christo munera deferrentur. Ac ne solum orientales populos significare videatur, jungit et reliqua: Et ab insulis maris. Insulas autem maris occidentalem plagam significat, quæ Oceani ambitu clauditur. Levabit igitur signum Crucis in universas nationes, et de synagogis Judæorum primum Israel populum congregabit, ut Apostoli præceptum Salvatoris implerent, qui dixerat: Ite ad oves perditas domus Israel (Matth. x, 6). Denique et Paulus ad incredulos loquitur ex Judæis: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei; sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes, sicut præcepit nobis Dominus (Act. xiii, 46, 47). Quatuor autem plagas, orientem, et occidentem, meridiem et septentrionem significat, ut per hæc mundi vocatio demonstraretur. Eo tempore, inquit Isaias, nequaquam Ephraim et Judas, qui nunc, me prophetante, inter se hostili odio dissident, inimici erunt, sed juxta Ezechielis prophetiam, duæ virgæ in unam virgam copulabuntur, et jungentur in Christi Ecclesia, qui prius fuerant separati (Ezech. vii), ita ut in gentibus communi labore desudent, et volent in humero Philisthiim per mare, hoc est, primum maritimis prædicent Palæstinis [Al. Palæstina:] et per mare volucris cursu pergant ad cæteras nationes. Sive juxta LXX Interpre-

tes : volabunt in navibus alienigenarum, mare simul prædabuntur : quod de unius Pauli apostoli exemplo intelligamus, qui per Pamphiliam, et Asiam, et Macedoniam, 164 et Achaiam, et diversas insulas atque provincias, ad Italiam quoque (Act. xxviii), et ut ipse scribit, ad Hispanias, alienigenarum portatus est navibus (Rom. xv). Igitur Ephraim et Judas, id est, qui de duodecim tribubus in Christum crediderunt ex Judæis, simul prædabuntur Orientem, et in Idumæa et Moab extendent manus suas, juxta illud quod sub persona David Christus mystice loquitur : *In Idumæam extendam calceamentum meum : michi alienigenas servient* (Ps. lxx, 10). Hæ enim gentes eo tempore quo Isaias prophetabat, adversariæ erant populo Judæorum, et ideo nunc dicit quod postquam surrexerit radix Jesse, ut regnet in gentibus, et vexillum Crucis ob salutem totius orbis fuerit elevatum, tunc etiam Idumæa et Moab et filii Ammon, omnis scilicet Arabiæ latitudo dent Apostolis manus, et in locis idololatriæ Christi Ecclesiæ suscitentur.

Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, et levabit manum super flumen in fortitudine spiritus sui, et percutiet eum in rivis septem : ita ut transeant per eum calciati. Et erit via residuo populo meo qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israel in die qua ascendit de terra Ægypti. Quomodo Idumæa et Moab, et filii Ammon tradent manus suas Apostolis, ut obediant Evangelicæ prædicationi, sic ipse Dominus qui in Apostolis suis illa perfecit, desolabit non mare juxta LXX, sed juxta Hebræos; linguam maris Ægypti, quæ prius contra Dominum blasphemabat et superstitioni Ægyptiæ præerat. Unde et in Psalmis legimus : *Hoc mare magnum et spatiosum, ibi reptilia quorum non est numerus* (Psal. x, 25, 26). Quibus inferitur : *Draco iste quem plasmasti, ut illuderet ei.* Desolabit igitur, sive interficiet, hoc est *ἀναθεματίσει*, ut Theodotio, Aquila et Symmachus transtulerunt, linguam maris Ægypti, et levabit manum suam super flumina Ægypti in fortitudine spiritus sui, vel spiritu violentissimo, quod regnum intelligimus Romanorum. Regnante enim Cæsare Augusto (Luc. ii), quando flos de radice Jesse conscendit, et in orbe Romano prima facta est descriptio, potentissimum prius regnum Ægyptiorum, quod multis duravit ætatibus, Cleopatræ morte destructum est, 165 et percussus est amnis Ægyptius in septem rivis, sive in septem valibus. Nilus enim aquarum multarum, qui prius uno fluebat atveo, et intransibilis erat, in septem valles humillimas et rivos divisus est atque concisus, ut calciatis pedibus transiretur. Hoc autem Tropologicè significat, quod gentem Ægyptiorum, in tantum idololatriæ et vanissimæ superstitioni deditam, ut acci-

pitres, noctnas, canes, et hircos, et asinos, divino nomine consecrarent, de infinita regni potentia per singulos Romani imperii judices distribuisset, ut alium judicem habeat Thebe, alium Libya, alium Pentapolis, alium Ægyptus, alium Alexandria, et diversas regiones, ^b quas *νόμους* Ægyptii vocant. Propterea autem sub metaphora Nilus divisus in partes est, et scissus [Al. cæsus] in rivos, ut possit absque ullo impedimento Evangelicus sermo discurrere, et ad populos Ægypti ultimos pervenire. Et quomodo temporibus Moysi Rubrum siccatum est mare, ut populus de Ægypto transfugeret : sic e contrario Ægypti flumina siccabuntur, ut reliquæ populi Dei, quæ ab Assyriis et diversis gentibus salvabuntur, transeant in Ægyptum, nequaquam fugientes eam, sed capientes et suo calcantes pede. Prudens et christianus lector hanc habeat repromissionum prophetarum regulam, ut quæ Judæi et nostri, immo non nostri Judaizantes, carnaliter futura contendunt, nos spiritaliter jam transacta doceamus, ne per occasionem istiusmodi fabularum et inextricabilium juxta Apostolum (II Tim. ii) quæstionum, judaizare cogamur.

(CAP. XII.—Vers. 1, 2.) *Et dices in die illa : Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es michi : conversus est furor tuus, et consolatus es me. Ecce Deus Salvator meus, fiducialiter agam, et non timebo, quia fortitudo mea, et laus mea Dominus Deus, et factus est michi in salutem.* ^c Qui prius in fortitudine dixeratis, quando ascendistis de terra Ægypti, et mare siccatum est Rubrum : *Cantemus Domino, gloriosus enim magnificatus* [Al. honorificatus] *est* (Exod. xv, 1), et reliqua : nunc percussa lingua maris Ægypti, et flumine illius arefacto atque conciso, et humiliato, glorificate Dominum, et dicite : **166** *Confitebor tibi, Domine : quoniam qui iram merui et furorẽ tuum, misericordiam consecutus sum ; tu es enim Salvator meus, id est, Jesus, et nequaquam fiduciam habeo in idolis, nec timebo quæ non sunt timenda ; sed tu es fortitudo mea, et laus mea, qui factus es michi in salutem. Audiat sceleratissima hæresis, factum Dominum his qui salvantur, et quorum prius Dominus non erat, ut creationem in Scripturis sanctis atque facturam, non semper conditionem eorum quæ non erant, sed interdum gratiam in eos qui meruerint sibi Deum fieri, intelligamus.*

(Vers. 3.) *Haurietis aquas in gaudio, de fontibus Salvatoris.* Quem supra Emmanuel, deinde, spolia detrahe, festina prædari, et reliquis appellarat nominibus, ne videretur alter esse præter eum quem Gabriel Virgini nuntiavit, dicens : *Et vocabis nomen ejus Jesum, ipse enim salvum faciet populum suum* (Math. i, 21) : nunc vocat Salvatorem, et de ejus fontibus aquas prædicat hauriendas, nequaquam de

^a Legimus ex Vatic. *ἀναθεματίσει*. Sic Eusebius hunc locum : *Οἱ τρεῖς συμφώνως, οὕτως ἠρμηνεύσαν, καὶ ἀναθεματίσει Κύριος τὴν γλῶσσαν θαλάσσης Ἀγύπτου, Tres pari consensu interpretati sunt, Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti.* Erat tamen in antea vulgatis Hieronymi *ἀναθεματίσει*.

^b Martian. quos : putabatque parum equidem ætate *νόμους* non regiones, sed Judices Ægyptiis appellatos, quod postmodum retractavit. Vide infra in cap. xix, initio.

^c Eusebium presso vestigio sequitur.

aquis fluminis Ægypti, quæ percussæ sunt, neque de aquis fluminis Rasin, sed de fontibus Jess, hoc enim Hebræorum lingua *Salvator* exprimitur. Unde et ipse clamabat in Evangelio, *Qui sedit, veniat ad me, et bibat. Qui crediderit in me, sicut dicit Scriptura: Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu sancto, quem credentes in eum accepturi erant.* Et in alio ipse loquitur Evangelii loco: *Qui biberit de aqua quam ego dederò ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. vii, 8; iv, 13, 14). Fontes Salvatoris, doctrinam intelligamus Evangelicam, de qua in sexagesimo septimo psalmo legimus, *In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel* (Psal. lxxvii, 27).

(Vers. 4, 5.) *Et dicetis in illa die, confitemini Domino et invocate nomen ejus: notas facite in populis adinventiones ejus: mementote, quoniam excelsum est nomen ejus. Cantate Domino, quoniam magnifici fecit: annuntiate hoc in universa terra.* Hæc præcipiantur ab Apostolis et reliquiis Israel his qui de gentibus crediderunt: ut soli confiteantur Domino, et idolis derelictis, invocent nomen ejus: et cuncta opera ejus prædicent infidelibus; 167 ut

A sciant, quoniam solus excelsus est: cui cantandum sit quod magnifice fecerit, et in omni orbe illius misericordia prædicetur.

(Vers. 6.) *Exsulta et lauda, habitatio Sion: quia magnus in medio tui Sanctus Israel.* Primum dicendum juxta litteram: O habitatio Sion, exsulta et lauda Deum tuum, quod qui tuus ante videbatur Deus, et modicis Judææ terræ clauderetur angustiis, nunc repleverit omnem terram scientia sua, et de morte consurgens, regnet in gentibus, et ipsum nationes deprecetur, atque adorent; ita dumtaxat, ut adjiciat secundo manum 168 suam ad possidendum quod reliquum est populi sui, et congregandos profugos Israel, et dispersos Juda colligendos a quatuor plagis terræ: quia seminarium Evangelii per Apostolos, qui ex Judæis erant, processit a fontibus Israel. Melius autem est, ut *Sion*, id est, *speculam* in sublimibus collocatam, interpretemur Ecclesiam, de qua et quinquagesimus psalmus canit: *Benignus fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, et ædificentur muri Jerusalem* (Psal. l, 20); ut acceptabile fiat in ea Deo sacrificium justitiæ, oblationes, et hauleocausta, et vitulus, quem filio penitenti pater clementissimus immolavit (Luc. xv).

LIBER QUINTUS.

167-168 Plures ^a anni sunt quod a sanctæ memoriæ viro Amabili episcopo rogatus, ut in decem Isaia scriberem Visiones, pro angustia illius temporis quid mihi videretur in singulis brevi sermone pertrinsi: Historiam tantum quod petebat, edisserens. Nunc ad te, *εὐδοκωτάτα* Eustochium, cogor in totum prophetam Commentarios scribere, et interim orationibus tuis ad Babylonem usque perveni [Ad. pervenimus], quæ prima decem visionum est, de quibus ante jam dixi. Superfluum autem mihi visum est, aut eadem rursus iterare, aut in uno opere diversas sententias promere. Unde quintus in Isaiam liber erit hic, qui quondam solus editus est, quo ad calcem usque perfecto, sexti voluminis juxta tropologiam arripiemus exordium, et eadem te Dominum deprecante, spiritualis intelligentiæ culmina persequemur.

^c Hucusque papa Amabilis, ^b columen charitatis et nomen, ac mihi omnium quos terra genuit amantissime, per litteras flagitabas, ut tibi decem visiones quæ in Isaiâ obscurissimæ sunt, historica expositione dissererem, et omissis nostrorum Commentariis, qui varias opiniones secuti, multa volu-

C mina condiderunt, Hebraicam panderem veritatem: meque retractantem, et molestissimum explanationis genus in tempus aliud differentem, sæpissime commonebas. Hoc autem anno misisti filium nostram Heraclium diaconum, qui me manu conserta in jus vocaret, et promissum per momenta exigeret. Quid igitur faciam? subeamne opus in quo viri eruditissimi sudaverunt, Origenem loquor, et Eusebium Panphili, quorum alter liberis allegoriæ spatiis evagatur, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta, alter historicam expositionem titulo repromittens, interdum 169-170 obliviscitur propositi, ^e et in Origenis scita concedit? An taceam, et aperte hujus generis expositionem nescire me dicam? et quando tibi poterò persuadere, me non potuisse magis quam noluisse: quorum alterum imbecillitatis est, alterum superbiæ? Quibus adactus causis, malui a te ingenium meum quam voluntatem quaeri: breviterque annotabo quæ didici, fundamenta jaciens Scripturarum. Cæterum si aut tu voveris, aut spatium fuerit, et voluntati nostræ Christus annuerit, spirituale supra struendum est ædificium, ut imposito culmine,

^a Ferme tredecim, scilicet ab anno 397, ut in notis chronologicis Epist. 68 ad Castrucium probatum est.

^b In Vatic. *culmen charitatis*, etc.

^c *Et in Origenis scita concedit?* Erasmus, et Origenis *scita concedit*. Quod suspicor ab Erasmo mutatum;

nam mss. codices distincte legunt, *et in Origenis scita concedit*: qua phrasi utitur infra in cap. LVIII: *Symmachus*, inquit, *in Theodotionis scita concedens, torquem possit*, etc. Liv. II Bel. Maced., *in sententiam alicujus concedere*, pro eodem usurpavit. MARTIAN.

perfecta Ecclesie ornamenta monstremus. Proposuit de Isaiæ Visionem Babylonis, et Phillisthiim, Moab, et Damasci, Ægyptique, et deserti maris, et Idumææ, et Arabiæ, et Vallis visionis, et Tyri: quas si latius nitar exponere, multis libris opus erit, et exactioris mei navigatio in annum alterum differetur. Itaque ut vis, singulis testimoniis breves sententioles coaptabo, ut non tam exponam quid sentiam, quam paucis verbis tibi sentienda dimittam. Dictamus hæc, non scribimus: currente notariorum manu currit oratio. Nolumus enim nostra laudari, sed Prophetæ dicta intelligi, nec jactamus eloquentiam, sed scientiam querimus Scripturarum. Incipiamus ergo a Babylone. »

(Cap. XLI. — Vers. 1.) *Onus Babylonis, quod vidit Isaias, filius Amos.* Verbum Hebraicum *MESSA* (מֶסָה), vel *onus*, vel *pondus*, intelligi potest. Et ubicumque præpositum fuerit, minarum plena sunt quæ dicuntur. Unde miror LXX Translatores in re tristi voluisse ponere *visionem*; sed de hoc alias. Nunc quod cepimus exsequamur: Babylon fuit metropolis Chaldæorum, cuius rex Nabuchodonosor cunctis usque ad Æthiopiæ gentibus superatis, inter cæteras vastavit et Judæam, diuque obsessam Jerusalem undecimo anno cepit regni Sedechiæ: quem et ipsum captum duxit in Antiochiam, quæ tunc vocabatur Reblatha, ibique coram patre filiiis interfectis, oculos Sedechiæ iussit auferri, excæcatumque misit in caveam, et in ritum ferarum traxit in Babylonem; completo vaticinio Jeremiæ, quod canebat: « *In-*

trabis in Babylonem, et non videbis eam (Jerem. xxxiv, xxxix, LV). Ad consolationem ergo populi Judæorum, Babylonis ruina prædicitur, quod quomodo Ninive metropolis Assyriorum, quorum reges Phul, et Theglathphalasar, et Salmanasar, et Sennacherib, decem tribus ceperant, Chaldæo vastante, subversa est: ita etiam hæc, quæ contra Deum superberit, Medorum atque Persarum impetu subvertatur.

(Vers. 2.) *In montem caliginosum elevata signum, exaltate vocem, levate manum.* Montem caliginosum, sive tenebrosum, quod Hebraice dicitur *EXRUM* (עֲרֻם), Babylonem propter superbiam intellige. Isti sunt montes tenebrosi, tristitiam, et caliginem præferentes, de quibus Jeremias ait: *Date gloriam Domino Deo vestro, antequam offendant pedes vestri ad montes tenebrosos* (Jerem. xiii, 16). Præcipiturque vel Angelis, vel quibuslibet ministris, ut jubente Deo, et exaltata nuntiorum manu, ventura Babyloni captivitas prædicetur.

(Vers. 3, 4.) *Et ingrediantur portas duces: ego*

« *Intrabis in Babylonem.* Nullus est apud Jeremiam versiculus huic sententiæ conformis; sed apud Ezechielem cap. xii, 13, hæc de Sedechia dicta leguntur: *Et adducam eum in Babylonem, in terram Chaldæorum; et ipsam non videbit, ibique morietur.* Verum audipidus ipse Hieronymus in cap. xvii Ezechielis: *Legimus, inquit, Sedechiam captum, ductum esse in Reblatha, ibique interfecit filiiis excæcatum, et instar*

A mandavi sanctificatis meis, et vocavi fortes meos in ira mea exsultantes in gloria mea. Principes, et gigantes juxta LXX Translatores Eusebius virtutes Angelicas interpretatur, et pessimos dæmones, qui ad eversionem Babylonis missi sunt. Nos autem historiarum ordinem prosequentibus, Medos esse dicimus. De quibus in consequentibus apertius Scriptura testatur, dicens: *Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quarant, nec aurum velint.* Nec mirum si Medos ad subversionem Babylonis sanctificatos vocet, cum per Jeremiam ipsum Nabuchodonosor, quia ejus imperio serviebat, destruens prævariatricem Jerusalem, servum suum et columbam dixerit. Porro quod ait: *Fortes meos, et exsultantes in gloria mea,* ostendit eos non suis viribus, sed Dei ira tam sublimis regni potentiam subvertisse.

171 (Vers. 4, 5.) *Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum gentium congregatorum. Dominus exercituum præcepit militiæ bellii venientibus de terra procul a summitate cæli. Dominus et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. Medorum atque Persarum describitur impetus: quod multis secum auxiliis congregatis, Domino eorum exercitum præcedente, ad vastitatem veniant Babylonis, ut disperdant omnem terram: non quod totum orbem vastaverint, sed omnem terram Babylonis et Chaldæorum. Idioma est enim Sanctæ Scripturæ, ut omnem terram illius significet provinciæ, de qua sermo est: quod quidam non intelligentes, ad omnium terrarum subversionem trahunt.*

(Vers. 6.) *Ululate, quia prope est dies Domini: quasi vastitas a Domino veniet.* Apostropha fit ad populum Chaldæorum, ut ventura mala sletibus resonent: nec de ruina ambigant civitatis, cum Dominus vastator adveniat.

(Vers. 7, 8.) *Propter hoc omnes manus dissolventur, et omne cor hominis tabescet et conteretur. Torstiones et dolores tenebunt: quasi parturiens dolebit: unusquisque ad proximum suum stupebit: facies combusta: vultus eorum.* Hoc expositione non indiget: sed breviter indicatur, quod tantum malorum pondus incumbat, ut pugnatorum Babylonis solvatur manus, et cor pavore languescat, et in morem parturientium seminarum dolor torqueat viscera, et unusquisque alterius querat auxilium, luridam faciem pallore circumferens: naturale est enim, ut imminuentibus [Al. in ingentibus] malis alios sapere plus putemus.

(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis et indignationis plenus, et iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos de*

feræ clusum cavea translatum in Babylonem. Unde et Scriptura, cum videatur esse contraria; tamen in utroque verissima est. Dictum enim erat ad Sedechiam: Et intrabis Babylonem, et non videbis eam. Intravit enim, quia ductus est Babylonem: et non vidit, quia fuerat excæcatus. Ex hujusmodi dictis satis liquet, sensum Jeremiæ, non ipsissima verba Hieronymum recitasse. MARTIAN.

ca. Crudelem diem vocat, non merito sui, ^a sed populi. Non est enim crudelis qui crudeles jugulat: sed quod crudelis patientibus esse videatur. Nam et latro suspensus patibulo, crudelem judicem putat. Similique solitudo et vastitas terræ Babylonis nuntiatur: et causa vanitatis exponitur [Al. ponitur], quod propter accolas ejus hæc omnia fiunt.

(Vers. 10.) *Quoniam stellæ caeli et splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendet* 172 *in lumine suo.* Verbum Hebraicum ^b CHISILE (כסיל) LXX ἀπίωνα transtulerunt. Hebræus, quo ego præceptore usus sum, *Arceturum* interpretatus est. Nos generaliter sequentes Symmachum, *stellas* [Al. *stellas*] diximus. Est autem sensus, quod cum dies Domini crudelia advenerit, et furor ejus universa vastarit, præ timoris magnitudine mortalibus cuncta tenebrescant, et sol ipse et luna astraque rutilantia suam videantur negare fulgorem. Unde et cælum sacco induitur, quod scilicet tenebræ cuncta operiant, et præmentibus malis, nihil aliud sentiant homines, nisi quod mens videre compellit.

(Vers. 11.) *Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitatem eorum: et quiescere faciam superbiam infidelium, et arrogantiam fortium humiliabo.* Ex hoc loco et ex superiore, ubi scriptum est, quod obtenebrescat sol in ortu suo, et luna caligine complectatur, et stellæ fulgorem retrahant, et totius orbis iniquitas vicietur, quidam putant non de Babylonis ruina, sed de mundi consummatione prædici: cum utique secundum superiora et orbis, qui Hebraice dicitur תַּבְּבֵל (בבל), et Græce οὐκουμένη, Babylon intelligenda sit. Οὐκουμένη enim lingua nostra *habitarem* sonat; et habitata propter ingentem populi multitudinem Babylon dicitur: ut ubi prius fuerat innumerabilis turba populorum, ibi sit vastitas et habitatio bestiarum.

(Vers. 12.) *Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obrizo.* Causa manifesta quare Deus visitet οὐκουμένην, id est, Babylonis mala: ut habitatore deserta redigatur in solitudinem. Pretiosum autem dicitur omne quod rarum est; quomodo et supra juxta Historiam, pro hominum raritate apprehendere legimus septem mulieres unum virum, dicentes: *Panem nostrum comedemus, et vestimentis nostris operiemur; tantummodo invocetur nomen tuum super nos, et aufer opprobrium nostrum* (Isa. iv, 1). Et in Samuelis volumine continetur: *Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis* (Reg. iii, 1), id est rarus. Nota quod in Hebraico pro generali auro ΠΡΑΞ (אפ), pro obrizo οὐριζ (אפ), scriptum est.

(Vers. 13.) *Super hoc cælum turbabo, et movebitur terra de loco suo: propter indignationem* 173 *Domini exercituum, et propter diem iræ furoris ejus.* Veleo sensu accipe, quo supra de stellis, et sole, et luna, et orbe exposuimus: vel ὑπερβολικῶς, quod ab Indi-

gnatione Dei et cælum triste sit, et terra moveatur, elementa quoque omnia iram Creatoris agnoscant.

(Vers. 14.) *Et erit quasi damula fugiens, et quasi ovis, et non erit qui congreget.* Babylonium significat et Chaldæum populum, quod ita pavidus ad irruptionem Medorum Persarumque fugiat, quasi damula et ovis ad rugitum leonis et ululatum lupi: nec habet defensorem aut principem, cujus sequatur imperium.

Unusquisque ad populum suum convertetur, et singuli ad terram suam fugient. Postquam capta fuerit Babylon, et per portas ejus intrarit hostilis exercitus, cuncta auxilia et diversarum gentium turmæ, quibus prius civitas defensabatur, ad suas provincias revertentur.

(Vers. 15.) *Omnis qui inventus fuerit, occidetur: et omnis qui supervenerit, cadet in gladio.* Qui non fugerit, mucrone ferietur: qui vero aut resistere voluerit, aut reverti, in tantum captæ urbi non proderit, ut ipse quoque sanguinem ^c fundat.

(Vers. 16.) *Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur.* Huc est quod David in spiritu prophetat: *Filia Babylonis misera, beatus qui tribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenet et allidet parvulos tuos ad petram* (Ps. cxxxix, 8). Tanta erit urbis vastitas et victorum sævitia, ut nec innoxie parcatur ætati, ut cunctæ domorum diripiantur opes, et in conspectu maritali uxorum violetur pudicitia.

(Vers. 17.) *Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non querant, neque aurum velint.* Apertum est quod latebat: quod nequaquam fortes et gigantes, Angeli intelligendi sunt et dæmones, sed Medorum gens, quorum princeps Darius primus Babyloniorum destruxit imperium, occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, qui Evilmerodach [Al. Evilmarodach] filius fuit (Dan. v). Tantam autem eribit Medorum Persarumque sævitiam, ut ardore sanguinis effundendi, aurum argentumque contemnant, 174 et oblatas opes pro luto reputent.

(Vers. 18.) *Sed sagittis parvulos interficient, et lactentibus uteri non miserebuntur, et super filios non parceret oculus eorum.* Interficientur parvuli, quorum vulnura erant non minora quam corpora, et prægnantium uteri secabuntur, elidenturque infantes, et ad ubera pressos filios crudelis victor occidet.

(Vers. 19.) *Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, incluta in superbia Chaldæorum: sicut subvertit Dominus Sodomam et Gomorrhæm: non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque in generationem et generationem.* Audivimus Medos, audivimus Babylonem, audivimus inclutam in superbia Chaldæorum: nolumus intelligere quod fuit, et quærimus audire quod non fuit. Et hæc dicimus, non quod tropologicam intelligentiam condemnemus, sed quod spiri-

ubi hoc idem caput, et versiculum denuo exponit.

^c Idem Vatic., sanguinem eorum fundat.

^a In Vatic. verbo *sed populi* non adduntur.
^b Vatic. *Chale*, vetus Drusii *mas. Chyile*: mallet ipse legere *Chelle*, aut *Xyle*. Vide infra Hier. lib. vii,

tnalis interpretatio sequi debeat ordinem historiarum: **A** de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam. Quod plerique ignorantes, lymphatico in Scripturis vagantur errore. Usque in presentem ergo diem prophetia Babylonis expletur: et sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhā: sic et ista subversa non habitabitur in æternum. Pro illa enim Seleuciam et Ctesiphontem urbes Persarum inclytas fecerunt.

(Vers. 20-22.) *Nec ponet ibi tentoria Arabs; nec pastores requiescent ibi: sed erunt ibi bestię, replebuntur domus eorum draconibus, et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi. Et respondebunt ululæ in ædibus ejus, et Sirenæ in delubris voluptatis.* In tantum Babylon vastata erit atque deserta, ut ne ad pascea quidem armentorum et pecorum utilis sit. Non enim tendet ibi Arabs Saracenusque tentoria, nec pastores post vestigia gregum fessi labore quiescent: sed inter parietinas et angustias veterum ruinarum habitabunt sum (ציי): quod soli LXX bestias transtulerunt: alii ipso nomine quod apud Hebræos scriptum est, volentes genera dæmonum intelligi vel phantasmata. *Et replebuntur*, inquit, domus, ut nos diximus, draconibus: ut Aquila transtulit, typhonicus, ut Symmachus אומ (אומ), ipsum verbum Hebraicum exprimens: LXX vero et Theodotio clamores, vel sonitus interpretati sunt. Quodque sequitur: *Pilosi saltabunt ibi*, vel incubones, vel satyros, 175 vel silvestres quosdam homines, quos nonnulli Fatuos^b ficarios vocant, aut dæmonum genera intelligunt. Pro ululæ quoque omnes ipsum verbum Hebraicum אום (אום), soli LXX onocentavros transtulerunt. Sirenæ autem תרנמ (תרנמ) vocantur, quas nos aut dæmones, aut monstra quædam, vel certe dracones magnos^d interpretabimur, qui cristati sunt et volantes. Per quæ omnia vastitatis et solitudinis signa monstrantur: quod tanta sit depopulatio urbis quondam potentissimæ, ut præ multitudine dæmonum ac bestiarum nullus in eam audeat pastorum, id est, deserti appetitor intrare. Didicimus a quodam fratre Elamita, qui de illis finibus egrediens, nunc Jerosolymis vitam exigit monachorum, venationes regias esse in Babylone, et omnis generis bestias murorum ejus^e tantum ambitu coerceri.

(Cap. XIV. — Vers. 1.) *Prope est ut veniat tempus ejus: et dies ejus non elongabuntur.* Instare dicit tempus quo ab hostibus capienda sit. Post captivitatem quippe Jerusalem, non multum tempus in medio, et a Medis Persisque vastata est

Miserabitur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc

^a Græcis litteris, ὄκτιπ.

^b Fatuos ficarios, etc. Editi libri legunt Faunos ficarios; sed omnes mss. nostri codices Fatuos ficarios retinent. Fauni autem et Fatui eadem sunt monstra, sive silvestres homines, qui agrorum et silvarum putati sunt dii. Fauni apud Latinos, ii sunt qui apud Græcos σάρυπος, filii Saturni. Vide Plin. lib. xii, cap. 1. Fauni a fando fuerunt dicti, quia in silvestribus locis traditum est solitus fari. Incubi quoque dicti sunt Fauni et Satyri, ab ineundo passim cum omnibus animalibus. Consule Varronem lib. vi de Lingua Latina. MARTIAN.

De hoc Sapphonias plenius loquitur: *Lauda, filia Sion; juba, Israel; letare et exulta in omni corde, filia Jerusalem: quia abstulit Dominus judicium tuum: avertit inimicos tuos* (Soph. iii, 14, 15). Significat autem tempus quo Cyrus rex Persarum captivum populum Jerusalem redire permisit. Lege Esdræ librum (1 Esdr. 1), Aggæum (Aggæi 1) et Zachariam (Zach. 1), quando sub Zorobabel, et Jesu sacerdote magno, et Esdra, et Neemia, altare, Templum, murique urbis extructi sunt.

(Vers. 2.) *Adjungatur advēna ad eos, et adhærebit domui Jacob, et tenebunt eos populi, et adducent eos in locum suum, et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas: et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos.* Multos de diversis gentibus cum populo Judæorum Jerusalem venisse conjicimus, credentes Deo Israel, et errorum idola relinquentes. Quod autem reducti sint ad litteras regis, et acceperint munera et impensas Templi, nulla dubitatio est. In hoc solum 176 arctari videtur intelligentia, quomodo possederit Israel in terra Domini victores quondam suos, et subjecerint exactores, servosque eos habuerint et ancillas. Nisi forte synecdochicis totum intelligamus ex parte: quod tantæ postea felicitatis fuerint, ut de diversis quoque per circuitum gentibus sibi servorum et ancillarum familias compararint. Potest et in Assueri temporibus intelligi (Esth. IX; Judith. xiii), quando occiso Holoferne hostilis ab Israel est cæsus exercitus. Quod hæreo litteræ, et in more serpentis terram comedo, tuæ est voluntatis, qui historicam tantum interpretationem audire voluisti.

(Vers. 3.) *Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Dominus a labore tuo, et a concussione tua, et a servitute tua dura quia (Al. quam) ante servivisti: sumes parabolam istam contra regem Babylonis, et dices.* Sermo dirigitur ad Israel, quod postquam reversus fuerit Jerusalem, et jugum servitutis excuserit, recordetur potentis quondam Nabuchodonosor, et culminis Babylonii, miserabilique eum voce deploret: quia ad tantam venerit calamitatem, ut hostibus quoque suis dignus miseratione videatur.

(Vers. 4-7.) *Quomodo cessavit exactor: requievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium cædentem populos in indignatione: plaga insanabili subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter: conquivit et siluit: omnis terra gavisæ est et exsultavit.* Vox ista plangentis et mise-

— Vide quæ ad Vitam S. Pauli primi eremitæ observamus tom II, pag. 7, not.

^c Vatic. aspirat Hibim. Ex quo mox Thennim, juxta Veterum scribendi morem restituo, pro Thennim Martianæi. Drusii supra laudatus mss. Thennim.

^d Minus recte antea erat interpretati sumus.

^e Legimus tantum pro quo antea erat tamen. In eam rem tu videris nostratē Plinium. lib. vi, cap. 26; Strabonem quoque, lib. xvi, p. 758; denique et Pausaniam, in Arcadicis. Paria his habet Hieronymus noster, infra, ad subsequi capituli versiculum 25.

ranis est Israelis, quomodo Dominus quondam victorque terrarum, et tributis cuncta depopulans, contritus sit et redactus in nihil. Ille, inquam, qui fuit baculus impiorum, qui sceptrum et virga regalis omnes furibunde percutiens, cujus plaga non poterat sustineri, qui fugientes quoque crudeliter persequabatur: quomodo conquevit et humiliatus est, et ad ruinam ejus omnis terra consiluit, vocem tantam [Al. tamen] lætitiæ gestientis emittens?

(Vers. 8.) *Abietes quoque lætatiæ sunt super te et cedri Libani: Ex quo dormisti, non ascendit qui succidat nos.* Per abietes et cedros Libani principes gentium intelligo, qui Nabuchodonosor percutiente succisi sunt, qui et ipsi in vocem lætitiæ prorumpentes dicunt: Ex quo ad inferna **177** deductus es, nullus athen potuit inveniri, qui magnos potentesque succideret.

(Vers. 9.) *Infernus subter te conturbatus est, in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes: omnes principes terræ surrexerunt de solis suis: cuncti principes nationum universi respondebunt, et dicent tibi.* Hæc emphaticè legenda sunt et scenæ modo; non quod facta sint, sed quod fieri potuerint: nisi forte animas regum quos interfecerat, insultantes regi Babylonio occurrisse credimus. Solutium enim malorum est, cum inimicos viderint eadem sustinere:

(Vers. 10, 11.) *Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es: detracta est ad inferos superbia tua: concidisti [Al. concidetur] cadaver tuum, subter te sternetur timen, et operimentum tuum erunt vermes.* Sermo potentium et principum terræ, quos supra cedros et abietes appellarat, ad regem Babylonium dirigitur in inferis constitutum. Jam non dolemus nos fuisse succisos, cum et tu eadem securi cornueris. Omnis potentia tua, et in cælum elevata superbia, ad terram detracta est. Ergone et tuum cadaver lineam sustentabit, et scatentium operiet vernium multitudo? Sentias per mortem hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam præferbas.

(Vers. 12-14.) *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris: cornuisti in terram qui vulnerabas gentes: qui dicebas in corde tuo: In cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Pro eo quod nos interpretati sumus ob facilitatem intelligentiæ: *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris*, in Hebræo, ut verbum exprimamus ad verbum, legitur: *Quomodo cecidisti de cælo, utlā fili diluculī.* Significatur autem aliis verbis *lucifer*; et dicitur ei quod flere debeat et lugere, qui quondam sic fuerit gloriosus, ut fulguri luciferi comparatus sit. Sicut, inquit, lucifer discutens tenebras, ardens et in nilis illucescit; sic et tuus progressus in populos et publicum claro sideri similis videbatur; sed cecidi-

sti in terram gentium vulnerator, qui per superbiam loquebaris: Tantam potentiam consecutus sum, **178** ut cælum mihi restet et sidera ut sub pedibus meis superna debeant subjacere. Quamquam Judæi cælum et astra Dei se volint intelligi, ex eo quod sequitur: *Sedebo in monte testamenti*, id est, in Templo, ubi Dei jura sunt condita, et in *lateribus Aquilonis*, id est, in Jerusalem. Scriptum est enim: *Montes Sion latera Aquilonis* (Ps. XLVII, 3). Nec suffecerat superbiæ ejus desiderare cœlestia, nisi ad tantam prorupisset insaniam; ut Dei sibi similitudinem vindicaret.

(Vers. 15.) *Verumtamen ad infernum detraxeris in profundum lacu.* Qui per superbiam dixerat: *In cælum ascendam, ero similis Altissimo*, non solum ad infernum, sed ad infernum ultimum detrabitur. Hoc enim significat lacu profunditas, pro quo in Evangelio tenebras exteriores legimus, ubi est fletus et stridor dentium (Luc. XIII, 28).

(Vers. 16, 17.) *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient* (subauditur dicente-): *Numquid iste est vir qui conturbavit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit; vinculis ejus non aperuit carcerem? Et hæc vox insultantium est atque mirantium, quomodo vastator omnium et ipse vastatus sit. Quod autem ait: Vinculis ejus non aperuit carcerem? magnitudo crudelitatis et impietatis exprimitur, ut etiam victos teneret in carcere: et non sufficerent miseris catenæ, nisi illos et tenebrarum horror includeret.*

(Vers. 18, 19.) *Omnes reges gentium, universi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo quasi stirps inutilis, pollutus et obvolutus cum his qui interfecti sunt gladio, et descendent ad fundamenta lacu; quasi cadaver putridum non habebis consortium, neque cum eis in sepultura.* Narrant Hebræi hujusmodi fabulam: ^a Evilmarodach qui, patre suo Nabuchodonosor vivente per septem annos inter bestias, ante regnaverat, postquam ille restitutus in regno est, usque ad mortem patris cum Joachim rege Judæ in vinculis fuit: quo mortuo, cum rursus in regnum succederet, et non susciperetur a principibus, qui metuebant ne viveret qui dicebatur extinctus; ut fidem patris mortui faceret, aperuit sepulcrum, et cadaver ejus unco et funibus traxit. **179** Et est sensus: Sepultus omnibus qui a te interfecti sunt, tu solus insepultus jacebis. Alii vero locum istum sic interpretantur: Omnes animæ apud inferos aliquam requiem accipient, tu solus in extremas tenebras religaberis. Omnium enim operieris sanguine, et universorum te cruor premet velut obvolutum sanie mortuorum. Symmachus hunc locum sic transtulit: *Etiam cum his qui occiduntur in bello, non mereberis habere consortium sepulturae.* Pro eo autem quod nos diximus, *quasi stirps inutilis*, et in Hebræo legitur: *CHANESEA METHAB* (כְּצֶרַח נֶטֶב), Aquila interpretatus est, *quasi* ^b *sanies polluta.* Ng-

rodachum collegam fuisse imperii.

^b Vatic., *quasi sanies polluta.* Vid. infra Hieron. in hoc idem caput rursum disserentem libro sequenti.

^a Atque illa quidem ad ejus gentis ingenium mirabilibus commiserandis natus. Verosimilius enim est, Nabuchodonosoro in regnum restituto, Evilme-

szā (צא) autem proprie virgultum appellatur, quod ad radices arborum nascitur, et quasi inutile ab agricolis amputatur: possumus id ipsum *saniem tabemque* intelligere. Simulque discimus quod infernus sub terra sit, dicente Scriptura: *Usque ad fundamenta lacu.*

(Vers. 20.) *Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti.* Juxta LXX Interpretes qui dixerunt: *Quia terram meam perdidisti, et populum meum occidisti,* quid dicant, nulla dubitatio est. Terram enim Judæam, et populum ejus Israel Nabuchodonosor interfecit et perdidit. Juxta Hebraicum difficilis intellectus est, quomodo terram suam perdidit, et populum suum occiderit: nisi forte hoc sensu accipiendum est, eos, quos tibi Deus in correptionem dederat, tu penitus perdidisti. Vel aliter: antiquum Assyriorum regnum, te multum superbiens et elevante contra Deum cervicem tuam, omnino destructum est. Si enim te egisses humiliter, et scissos mensuram tuam, Assyrius et Babylonius lucusque regnaret. Sive hoc modo: tam crudelis fuisti in externos, ut etiam subjectos tibi populos furibundus opprimeres.

(Vers. 21.) *Non vocabitur in aeternum semen pessimorum. Præparate filios ejus occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, nec hæreditabunt terram, neque implebunt facies orbis civitatum.* Omnes historici consentiunt, quod occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, et succedente Dario in regnum Chaldæorum, 180 nullus de Nabuchodonosor deinceps stirpe regnarit. Hoc ergo Scriptura prædicat, quod in tantam Babylon veniet vastitatem, ut etiam de semine regio nullus remaneat, sed propter impietatem patris omnis soboles deleatur. Pro eo autem quod nos in ultima parte sententiæ transtulimus, *neque implebunt facies orbis civitatum,* in Hebræo scriptum est pro civitatibus, ארז (ארז), quod nos transferre possumus et *adversarios*; ut sit sensus: nullus ex semine tuo qui cupiat reparare regnum, adversarius suscitabitur. Secundum Septuaginta Interpretes, qui dixerunt: *Semen pessimum, para filios tuos interfectioni propter peccata patris tui, quem sensum habeat, scire non valeo.*

(Vers. 22, 23.) *Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen, et reliquias, et germen, et progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aqua-*

^a Neerat juxta, quod supplemus e nss.

^b Legit Victor.. quindecim, tot enim reddunt in circuitu per totum sexaginta millia, sive quadringenta octoginta stadia.

^c Refert Herodotus.. Hunc locum omnino depravatam reperit in editionibus Erasmi et Martini, qui non exemplaria Hieronymi, sed Græca verba Herodoti, ac proprias conjecturas secuti sunt. Nos filii mss. codicum adherentes, veram lectionem atque Hieronymianam restitimus: quæ quidem genuina reperitur, cum sexdecim millia passuum ab angulo usque ad angulum muri, simul per circuitum urbis in tetragono positæ efficiant sexaginta quatuor millia passuum. Babylon vero ex Herodoto lib. 1, n. 178, erat tetragonos, τετραγώνου. MARTIAN.

rum: et scopabo eam in scopis terens, dicit Dominus exercituum. Babylonem fuisse potentissimam, et in campestribus per quadrum sitam, ab angulo usque ad angulum muri, ^b sexdecim millia tenuisse passuum, id est, simul per circuitum sexaginta quatuor, ^c refert Herodotus, et multi alii qui Græcas historias conscripserunt. Arx autem, id est, Capitolium illius urbis, est turris quæ ædificata post diluvium, in ^d altitudine quatuor millia dicitur tenere passuum, paulatim de lato in angustias coarctata, ut pondus imminens facilius a lateribus sustentetur. Describit ibi templum, la marmorea, aureas statuas, plateas lapideis auroque fulgentes, et multa alia quæ pene videantur incredibilia. Hoc totum narravimus, ut ostenderemus quod ad iram Dei omnis potentia pulvis sit, et favillæ et cineri comparetur. Si liceret introire barbaras nationes, et videre tantæ orbis extrema vestigia, videremus possessionem hericii, et paludes aquarum, et vere completum esse quod nunc Isaïæ vocibus canitur: *Scopabo eam in scopis terens; exceptis enim muris cocilibus, qui propter bestias concludendas post 181 annos plurimos instaurantur, omne in medio spatium solitudo est.*

(Vers. 24, 25.) *Juravit Dominus exercituum, dicens: Si non ut putavi, ita erit, et quomodo mente tractavi, sic eveniet ut conteram Assyriam in terra mea, et in montibus meis conculcabo eum: et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tolletur.* Revertitur ad præsentia, hoc est, ad Sennacherib regem Assyriorum, qui Samariam Judæamque vastavit, et excepta Jerusalem, delevit per circuitum omnia; et longe post futuris vicinia consociat, ut immiens auferatur metus: quia dicere poterant audientes: Nos præsentem perpatimur obsidionem, iste multis post sæculis ventura promittit. Est igitur ordo prophetiæ, quamquam post annos plurimos Babylon destruenda sit, et omne penitus stirpis Assyriorum et Chaldææ seminarium disperdendum: tamen ut non timeatis vicinam captivitatem, jurat Dominus (cui etiam non juranti credendum est) quod sua æstimatio non fallatur, et quod mente conceperit, irritum non fiat. Hoc autem humano loquitur affectu, quod scilicet non fallatur qui falli non potest: Conteram, inquit, Assyriam in terra mea, et in montibus meis conculcabo eum. Una enim nocte centum octoginta quinque millia exercitus Assyriorum Angolo vastante deleta sunt (IV Reg. xix). Et auferetur ab his

^d Contra eod. Palatin. non in altitudine, sed in latitudine, et non quatuor millia, sed tria tantum scribit. Auctor libri Locorum ex Actis, qui totam hanc periodum describit, additum in latitudine, aut altitudine, penitus omittit. Alii de ipsa altitudine minime stadii constantem adducunt Hieronymum ex Eusebiano Chronico, ubi altitudinem quinque mille centum septuaginta quatuor tenere passuum narret. Sed neque ex Herodoto in Clio, ubi σταδιον τὸ πύκρον καὶ τὸ εὐρὸς, stadii crassitudinem ac latitudinem facit, neque ex Otdoro, aut Strabone, qui inter se dissonant, rei veritas constabit.

^e Recolle quæ superius ad præcedentis cap. vers. ultimum annotata sunt.

qui obsidebantur in Jerusalem, jugum ejus, et grave imperium quod omnibus imminebat, et pondus quo premebantur, in ipsum potius retrudetur. Fugiente enim Assyriorum rege in terram suam, liber cum populi reliquiis egressus est Ezechias.

(Vers. 26, 27.) *Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, et hæc est manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et qui avertet eam?* Hoc loco quidam arbitrantur generalem esse contra omnem orbem prophetiam, et quod vastitas Babylonis et Assyriæ civitatis typus sit consummationis mundi. Quibus nequaquam contradicimus, dum sciamus, hic omnem terram Assyriorum proprio significari, et universas gentes socias regis Assyrii demonstratas. Quidquid autem a Domino decretum est, nullius virtute prohibetur. Et extentam manum ejus, et ad percutiendum paratam, nemo poterit coercere.

182 (Vers. 28.) *Anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus isrud.* Quatuor reges Judææ titulo Prophetæ legitimus esse præpositos: Oziam, Joatham, Achaz, et Ezechiam, singulos sibi ordine et sobole succedentes, quorum Oziam mortuum supra legimus, referente Isaiæ: *Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum.* Ex quo intelligimus et Visionem sedentis Domini, et ea quæ præcipiuntur Prophetæ, usque ad eum locum ubi scriptum est (Cap. vi): *Sicut terebinthus et sicut quercus quæ expandit ramos suos: semen sanctum erit germex ejus*, sub Joatham rege prophetatum (*Ibid.*, vii). Tertius succedit Achaz filius Joatham filii Ozias regis Judæ, sub quo ascendit Rasin rex Syriæ, et Phacee filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem ad præliandum contra eam, et reliqua quæ Scriptura commemorat. Igitur sub Achaz usque ad præsentem locum, quem nunc exponere nitimur, omnia quæ in medio posita sunt, vaticinata cognoscimus: quo mortuo quartus, id est, ultimus succedit Ezechias, sub quo omnis usque ad finem textus liber.

(Vers. 29.) *Ne lateris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucres.* Naturale est quod dicimus: mortuo rege adversarum gentium, semper latantur inimici, ex rebus novis bella civilia et seditiones ac regnandi imperitiam præstolantes. Mortuo igitur Achaz peccatore, qui ambulaverat in viis regum Israel, et cognatione eis fuerat copulatus, intelligimus Philisthæos e vicinis suis lætos, et insultasse Israel, quod maturo rege perduto, Ezechia juveni subjacerent. Philisthæos autem, ut supra diximus, Palæstinos significat, quos alienigenas Vulgata scribit editio: cum hoc non unius gentis, sed omnium externarum gentium vocabulum sit. Ne, inquit, lateris, o Philisthæa, ne insultes populo meo, quod percussoris tui Achaz virga confRACTA sit; quod baculus qui te ferire solitus erat, videatur

A morte contritus; quod coluber interfectus. Pro hoc enim nocentior nasceretur Ezechias regulus, quem Græci vocant basiliscum, qui se suo aspectu interficit, et spiritu oris occidat. Quomodo enim nulla avis reguli aspectum potest illæsa transire: sed quamvis procul fuerit, ejus ore sorbetur: **183** ita et tu a conspectu regis Ezechia totus peribis. Et pulchre servavit metaphoram: quia enim serpentem et regulum nominavit, ore ejus et spiritu dicit volucres devorari. Quod autem nullus regum Juda sic percusserit Philisthim, quomodo eos depopulatus est Ezechias, audi Regum librum: *Ipsæ percussio Philisthim usque ad Gazam, et usque ad terminos ejus: a turre custodum usque ad urbs munitas* (IV Reg. xviii, 8). Pro eo autem quod nos transtulimus *absorbens volucres*, et in Hebræo scriptum est *סָרַפְתָּ מוֹפֶתִי (שָׂרָף כְּעוֹפֵת)*, interpretari potest, *serpens volans*: ut sit sensus: de radice colubri nasceretur regulus, et fructus illius, id est, reguli serpens volans, ut draconem volantem intelligis.

(Vers. 30.) *Et pascentur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent.* Cum te percusserit regulus, et draco volans tuos terminos devastaverit, nequaquam insidiaberis Judæ, et pauperulum populum meum tua fraude terrebis; sed pressus propriis angustiis, sibeis calamitatem tuam. Humiles autem et pauperes, qui non in divitiis et in potentia, sed in meo nomine confidebant, secunda pace requiescent, et nullius hostis impetum formidabunt.

Et interire faciam in fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam. Totum per figuras loquitur. Est autem sensus, quod, populo Dei fiducialiter requiescente, siccetur radix Philisthim, et omnes reliquias consumerentur.

(Vers. 31.) *Ulula porta, clama civitas, prostrata est Philisthæa omnis: ab aquilone enim fumus veniet, et non est qui effugiat agmen ejus.* Portam vocat pro his qui in porta sunt, et civitatem pro habitatoribus civitatis. Sermonem quoque dirigit ad urbes Palæstinorum quod ejulare debeant, et lugere veniente Sennacherib, et torrentis modo cuncta vastante. Sub rege enim Ezechia venit Assyrius, et inter cæteras nationes vastavit Philisthæos. Ad quos loquitur Jeremias: *Ecce aquæ ascendent ab aquilone, et erunt quasi torrens inundans: et operient terram et plenitudinem ejus, urbem et habitatores illius* (Jerem. xlvii, 2). Ab aquilone enim venit Assyrius, et de ejus ardore egredientes, Ninivem et nationes cæteras **184** subjungentes. Eo tempore quo hæc canebantur, fumus ascendebat in excelsum, id est, rumor in populos vagabatur per ordinem cunctarum gentium, Phœnices quoque et Palæstinos esse vastandos.

(Vers. 32.) *Quid respondebit nuntiis gentis? quia Dominus fundavit Sion, et in ipsa sperabunt pauperes populi ejus.* Quia dixerat, Nullus est qui effugiat agmen ejus, videbatur in generali sententia etiam

^a Verba clama civitas in Vatic. non sunt.

^b Vatic. cum Vulgata, respondebitur.

• Judas esse comprehensus. Si; inquit, quisierint Angeli gentis Assyriæ, quare solus Judas evaserit, respondeo eis, quia Dominus fundaverit Sion, et ipse humilem populum sua virtute protulerit: Pro Angelis (בלכרי) LXX translulerunt reges (בלכרי), unius ALPH litteræ errore decepti.

(Cap. XV.—Vers. 1.) *Onus Moab: quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit: quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* De onere, et pondere semel dixisse sufficiat. Hoc tantum breviter admono, quod onus semper tristitia consequantur. Visionem autem vel statim læta, vel in fine læta post tristitia. Moab provincia est Arabum, in qua fuit Balac filius Beor (Num. xxii); qui conduxit hariolum Balaam de Mesopotamia, ut malediceret Israel, ubi et initus est populus Beelphegor (*Ibid.*, xxv). Hujus metropolis civitas AR (אֲר), quæ hodie ex Hebræo et Græco sermone composita *Areopolis* nuncupatur; non ut plerique existimant quod ἄρεος, id est, Martis civitas sit. Interpretatur autem Ar et ἀρτίσμος, id est adversarius. Quanta autem fuerit potentia, Jeremias testatur (*Jerem.* XLVIII, 2, 7 et seqq.), dicens: *Non est ultra exultatio in Moab.* Et iterum: *Habuit fiduciam in munitionibus suis, et in thesauris suis.* Et iterum: *Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, et requievit in sæcibus suis, nec transfusus est de vase in vas, et in transmigrationem non abiit, et idcirco permansit gustus ejus in eo, et odor ejus non est immutatus.* Et in alio loco (*Ibid.*; 25): *Quomodo fracta est virga fortis, baculus gloriofus? Et post modicum: Audivimus superbiam Moab, superbus est valde. Subtilitatem ejus, et arrogantiam, et superbiam, et altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, et jactantiam ejus.* Sicut ergo contra Babylonem; et Philistinum Propheta vaticinatus est, quod oppresserit populum Judæorum, ita nunc vastitas 185 prædicitur Moabitæ, id est. Arabiæ; ab Assyriis, et Babyloniis. Ab utraque enim gente vastati sunt, eo tempore quo Sennacherib captivum duxit Israel, et quando Nabuchodonosor subvertit Jerusalem (IV Reg. xvii et xxv). Insultaverat enim ad utramque hostem Ephraim et Judæ, dicente Jeremia: *Allidet manum Moab in romitu suo, et erit in derisum etiam ipse. Fuit enim in derisum tibi Israel, quasi inter fures reperisses eum* (*Jerem.* LXVIII, 26, 27). Propter verba ergo tua, quæ adversus illum locutus es, captivus duceris. Quod autem ait: *Nocte vastata est AR, Moab conticuit*, decorum

• Responsum ex eodem ms. Judas et comprehensus pro quo erat Judæos et comprehensus.

• In Vatic., pro magnitudine erroris: ad cujus item ms. fidem quod, superfluum atque incommo- dum sensui adverbium, post quia hinc amovimus.

• Quando totius, etc. Id ex Ammiano videtur accidisse sub Consulatu Valentiniæni atque Valentis, anno Domini 365.

— Vulgo creditum est, innui celeberrimum toto orbe terræmotum, quem Consule Valentiniæno primum cum fratre Valente, sive anno Domini 365, Ammianus Marcellinus, alique eorum temporum historici tradunt contigisse. Verum cum infantem tunc se fuisse dicat Hieronymus, eaque ætas, juxta ipsam Pythagoricam computandi methodum, annos ad sum-

A invectionis principium, ut vastaretur in tenebris; qui de incestu patris nocte conceptus est. Nisi forte noctem pro magnitudine terroris accipimus: et credendum, quia sibi confidebat in muris, insidiis eam, et cuniculis fuisse superatam. Audivi quendam Areapolitem, sed et omnis civitas testis est, metaterræ magno in mea infantia, c quando totius orbis litus transgressa sunt maria, eadem nocte muros urbis istius corruisse.

(Vers. 2.) *Ascendit domus, et Dibon ad excelsa in plauctum super Nabo, et super Medaba Moab ululabit.* Ne molestum tibi sit quod per historiam viam gradior, ut enim hoc facerem, ipse voluisti. Subauditur autem, domus regia, et urbs Dibon ad idola quæ in editis posita sunt ascendit: super Nabo, et super B Medaba, nobiles civitates, ululabit universa provincia. In Nabo enim erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beelphegor.

In cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. Apud antiquos barbæ capitisque rasura luctus indicium fuit. Per hæc ergo magnitudo mæroris ostenditur, Jeremia contra Moab eadem conclamante: *Omne caput calvitium, et omnis barba radetur, et in cunctis manibus colligatio, et super omne dorsum cili- cium* (*Jerem.* XLVIII, 37).

(Vers. 3.) *In trivis ejus accincti sunt sacco; super lecta ejus, et in plateis ejus omnis ululatus descendet in flumem.* Non erunt privata 186 lacrymæ, publicum luctum publica lamenta resonabunt; nec matronæ, nec virgines, nec ætas parva puerorum, nec fracti senum gressus tenebuntur domibus, pudorem et imbecillitatem extrema captivitas nesciet.

(Vers. 4.) *Clamabit Esebon et Eleale.* Nomina civitatum Moabiticæ provinciæ, quarum Esebon urbs fuit quondam regis Amorrhæorum, de qua ideam Jeremias, *Ignis egressus est de Esebon, et flamma de medio Seon.* Interpretatur autem Esebon, cogitatio, et ideo Jeremias alludens ad nomen, contra Esebon, ait, *cogitarent mala* (*Jerem.* XLV).

Usque Jaza audita est vox eorum. Urbis Jaza (al. Jaza) Mortuo mari imminet, ubi est terminus provinciæ Moabitæ. Hoc ergo indicat, quod usque ad extremos fines ululatus provinciæ personabunt. Unde et Jeremias ait: *De clamore Esebon, usque Eleale et Jaza dederunt vocem suam* (*Jerem.* XLVIII, 34).

Super hoc expediti Moab ululabunt, anima ejus ulu- mum quindecim nato imputetur, post ann. 350 S. Doctores ortum referre necesse est: id quid cum aliis de ejus vita testimonio constare nullo modo potest. Itaque verosimilius est, alium indicari, quem ipse Hier. in Chronico ad an. r. r. 344, cum multis Orientis urbes terræmotu horribili conciderunt.

• Videtur e contrario non urbis alicujus, sed idoli Moabitæ nomen esse Nabo: quod ex ipsius Isaiæ, XLVI, 1, testimonio conpertum est: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulacra eorum bestia, et jumentis.* Nec id probatur, quod quidam autumant, de urbis nomine deum illum potuisse appellari Nabo. LXX Bagon hunc vocant.

labit sibi. Verbum Hebraicum **ELUSE** (עלוש), pro quo Aquila **ἄσπονος**, id est, *expeditos*, et *exertis humeris*, Symmachus *accinctos* interpretatus est, quidam putant non viros, sed nomen urbis intelligi, quæ hodie appellatur *Elusa*, et est in Moabitidis partibus sita. Possumus autem et hoc dicere, quod universa pugnantem fortitudo corruerit, et mutis flibus omnis terra resonarit. Sin autem Eluse, ut Aquila voluit, *exertis humeris* intelligantur, ille nobis sensus suggeritur, quod ad plangendum cuncti nudaverint pectora.

(Vers. 5.) *Cor meum ad Moab clamabit.* Propheta loquitur dolentis affectu, vel quod hostes quoque creatura Dei sint, in quos tot mala superveniant: vel quod tantis calamitatibus opprimendi, ut etiam inimicis miserabiles fiant. Idipsum Jeremias ait: *Propterea cor meum ad Moab quasi tibia resonabit.*

Vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem.

Et Jeremias: *A Segor, inquit, usque ad Oronaim vitulam conternantem.* **187** De hac et in libris ^a

Questionum Hebraicarum diximus, et nunc breviter annotamus, quod ipsa sit quinta urbs post Sodomam, et Gomorrhams, Adamam, et Seboim, quæ ad preces Lot parva servata est. Appellaturque *Bala*, id est, *absorpta*, tradentibus Hebræis, quod tertio terræ motu prostrata sit. Ipsa est quæ hodie Syro sermone vocatur *Zora* (Al. Zora), Hebræo *Segor*, utroque *parvula*. Possumus vitulam conternantem pro perfecta ætate accipere. Sicut enim tricesimus annus in hominibus, ita in pecudibus ac jumentis tertius robustissimus est. Vectes quoque pro terminis, et robore intellige, eo quod Segor in finibus Moabitarum sita sit, dividens ab eis terram Philisthim.

Per ascensum enim Laiti flens ascendet. Et Jeremias: *Per ascensum Laiti plorans ascendet in flum.* Intelligimus autem clivum esse itineris quod ducit ad Assyrios, et per hoc captivitatem significari.

Et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt. Rursum Jeremias: *Vox clamoris Oronaim, vastitas, et contritio magna.* Longum est, si velim de singulis dicere, cum perspicuum sit vel urbium in Moab, vel locorum esse nomina, quæ deserunt transmigrantes.

(Vers. 6.) *Aquæ enim Nemrim desertæ erunt.* Hoc oppidum super mare Mortuum est, salsis aquis, et ob hoc ipsum sterilibus. Sive autem alludit ad nomen, sive quod ante non fuerat, post vastitatem accidit, ut etiam aquæ in amaritudinem verterentur.

Quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interit. Non ut quidam putant, vere propter sterile

^a E in libris Questionum, etc. Consule Questiones Hebraicas in Genes. col. 306. MARTIAN.

— Vide Questiones in Genes. tom: III, pag. 326 et 334, et quæ ibi annotavimus: Libros quoque Nominum Hebraicorum. In Epitaphio Paulæ Segor, inquit, *vitulam conternantem, quæ prius Bala vocabatur, et in Zoaram, id est, parvulam Syro sermone translata est*, etc.

^b Hanc dudum instaurare conati sunt docti viri sententiam de incolis montis Oreb pro corvis, qui

A Nemrim aquas omnis herba exaruit, sed per metaphoram Scriptura loquitur. Et est sensus, in cuncto Moab aquæ Nemrim erunt salsæ et amaræ; quomodo ibi nulla herba pullulat, sic totam provinciam siccitas consequetur, id est, a Segor usque ad Oronaim, a finibus usque fines. Id ipsum Jeremias: *Aquæ Nemrim pessimas erunt* (Jerem. XLVIII, 34).

(Vers. 7.) *Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos.* Pro salicibus in Hebræo legimus **188** ARABIM (עֲרָבִים), quod potest et Arabes intelligi, et legi ORBIM (עֲרָבִים), id est, villa in finibus eorum sita, cujus a plerisque ^b accolæ in monte Oreb Eliæ præbuisse alimenta dicuntur: quod nomen propter ambiguitatem transfertur et in *corvos*, atque *Occidentem*, *locaque campestria*. Est autem sensus: juxta morbi magnitudinem erit visitatio. Visitationem hic non pro remedio, sed pro plaga accipe. *Visitabo*, inquit, *in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum* (Ps. LXXXVIII, 33). Torrentem salicum, Babyloniam accipe flumina, de quibus David, *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra* (Ps. CXXXVI, 2): sive vallem Arabias, per quam pergitur ad Assyrios.

(Vers. 8.) *Quoniam circumbit clamor terminum Moab, usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puteum Elim clamor ejus.* Eadem prope omnia, et Jeremias scribit. Sunt autem urbes, et loca Moabitarum, in quibus clamor, et ejulatio captivi populi describitur.

(Vers. 9.) *Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine.* Ubi prius erat luxuria propter irriguos agros, et fontes jugiter emanantes, ibi præ multitudine interfectorum rivi sanguinis fluent.

^C *Ponam enim super ^a Dibon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquæ terræ.* Ne quis Scriptoris vitium putet, et errorem emendare dum vult, faciat, una urbs et per *M*, et per *B*, litteram scribitur: E quibus Dimon, *silentium* interpretantur; Dibon, *fluens*. Indito utroque nomine propter latices qui tacite fluant, usque hodie indifferenter et *Dimon* et *Dibon* hoc oppidulum dicitur. Quod autem ait: *Ponam super Dibon additamenta*, et questionem facere videbatur, quid esset, sequenti versiculo demonstravit dicens: *His qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ: ut etiam qui fuga lapsi sunt, a bestiis consumantur.* Quamquam et per metaphoram leonem, regem hostium possumus intelligere, ut potentiam ejus quasi rugitum nemo possit evadere.

(Cap. XVI. — Vers. 1.) *Emitte Agnum, dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filie Sion.* Eliæ præbuerint alimenta. Verum illa nodum antiquissimæ Traditioni, contraria est etiam obvio ac nativo Scripturæ sensui, quæ עֲרָבִים vocabulo corvos aves, non homines constanter ubique appellat. Adde, non in monte Oreb, sed juxta torrentem *Crith* Eliam fuisse nutritum; nec posse, quod suspicari videtur Hieronymus, ullo modo Arabes pro corvis illis, aut accolis Oreb intelligi.

^a In vatic. *Dimon*, de qua lectione mox ipse Hieronymus disserit.

Patrol. XXIV.

Quod interpretamur, non est Historia, **189** sed prophetia. Omnis autem prophetia ænigmatibus involvitur, et præcisus sententiis, dum de alio loquitur, transit ad aliud: ne si ordinem Scriptura conservet, non sit vaticinium, sed narratio. Et est sensus: O Moab, in quam deserviturus est leo, et de qua ne reliquæ quidem salvari poterunt, habeto solatium hoc: Egredietur de te Agnus immaculatus qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum. De petra deserti, hoc est, de Ruth, quæ mariti morte viduata, de Booz genuit Obed et de Obed Jesse, et de Jesse David, et de David Christum. Montem autem filiæ Sion, aut ipsam urbem Hierosolymam interpretabimur, aut juxta sacram intelligentiam, Ecclesiam, quæ sit in virtutum culmine constituta.

(Vers. 2.) *Et erit, sicut avis fugiens, et pulli de nido avolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon.* Redit ad ordinem quem ceperat: Cum posuero, inquit, his qui fugerint de Moab, et reliquiis terræ leonem sævissimum, qui eorum artus, ossaque confringat, tunc pavidi avolabunt, et omnes filiæ, id est, villæ, et urbes provincie Moab, in transcensu Arnon migrabunt, qui est terminus Amorrhæorum, et Moabitarum. Transcensum autem et hic ponens, captivitatem significat.

(Vers. 3, 4.) *Ini consilium, coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie, absconde fugientes, et vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei: Moab, esto latibulum eorum a facie vastatoris, finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram.* Pro misero in Hebraico legitur *sod* (TD), quod potest et vastator intelligi. Loquitur autem ad Moab, ut consilium salutis inveniat, et senibus congregatis, cogat salutare concilium. Vis, inquit, salvus esse, et Dei misericordiam promereri? In clara luce, et aperta fuga populi mei, tu quasi nox et umbra es, suscipe fugientes, vagosque ne prodas. Et hoc quare dixerit, statim infert: *Habitabunt apud te profugi mei.* Vastata enim Jerusalem, et omni Judæa quæ confinis est Moabitis, ad te meus populus transmigrabit. Esto igitur latibulum eorum, nec timeas impetum vastatoris, quia sicut pulvis cito transibit: et depopulator universæ terræ, qui conculcabat eam, **190** et suis pedibus subiciebat, aura flante disperiet. Quidam locum hunc male de Antichristo interpretantur, ut putent Sanctos eo tempore propter viciniam orbis Hierosolymæ ad Arabas transituros, et nunc eis præcipi, ne prodant fugientes ad se.

(Vers. 5.) *Et præparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, judicans et querens judicium, et velociter redens quod justum est.* Hebræi locum istum sic interpretantur: Fugato Assyrio, regnabit Judæa Ezechias vir justus, et retinebit solium David, subjectum sibi populum Dei judicans in veritate. Alii de Christo

A intelligunt. Finito Antichristi pulvere, et vastatore sublato, qui conculcabat universam terram, rex Christus adveniet, qui sedebit in tabernaculo David, et in die judicii reddet cunctis pro operibus suis. Nec est ulla dubitatio, quin capitulum hoc de Christo vaticinetur. Sed nos in primo adventu ipsam intelligere possumus, atque in Ecclesiæ tabernaculo demonstrare, quod in omni terra Moab Ecclesiarum tropæa surgentia Christi testentur imperium.

(Vers. 6, 7.) *Andivimus superbiam Moab, superbus est valde: superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plusquam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas ejus.* Rursus ad præsentia redit, et superbiæ arguit Moab, quod multo plus elatus sit quam ejus fortitudo posebat, et propter hanc superbiam ululaturus sit Moab ad Moab, id est, populus ad urbem, vel metropolis ad provinciam, et cuncta ululantes terra resonabit super muros cocti lateris, de quibus et Jeremias ait: *Ideo super Moab ejulabo, et ad Moab universum [Al. universam] clamabo, ad viros muri fictilis lamentantes* (Jerem. XLVIII, 31). Per hæc autem et potentiam pristinæ felicitatis, et plagas repentine subversionis ostendit.

(Vers. 8.) *Quoniam suburbana Eschon deserta sunt: vinea Sabama.* Inter Eschon et Sabama vix quingenti passus sunt, et per metaphoram vineæ, omnis provincie significat vastitatem. C *Domini gentium exciderunt flagella ejus.* Servat translationem quam ceperat, ostendens reges gentium, qui vastaverant Moab, omnes viculos castellaque depopulatos.

191 *Usque ad Jazer pervenerunt: erraverunt in deserto: propagines ejus relictæ sunt: transierunt mare.* Flagella et propagines populum fugitivosque ejus intellige: et transitum maris captivitatem in Babylonem, de qua postea lecturi sumus, *Onus deserti maris.*

(Vers. 9.) *Super hoc plorabo in flatu Jazer, vinea Sabama: inebriabo te lacryma mea, Eschon et Eleale.* Vox plangentis Prophete, et magnitudinem vastitatis lacrymarum magnitudine contestantis, flentisque vineam Jazer, et Sabama, et Eschon, et Eleale, urbes quondam validissimas, Assyrio putante succisas.

Quoniam super vindemiam tuam, et super messem tuam rox calcantium irruit. Calcatores uvarum et vindemiæ lætitiæ congregantes, hostium exercitus intelligo, et quod in ipso lætitiæ tempore captivitatis tempus advenit.

(Vers. 10.) *Et auferetur lætitia, et exultatio de Carmelo.* Idioma Scripturarum est, quod semper Carmelum montem opimum, atque nemorosum, qui Ptolemaid imminet, et in quo oravit Elias, fertilitati et abundantie comparet, ac per hoc significat

Quoniam super vindemiam tuam, et super messem tuam rox calcantium irruit. Calcatores uvarum et vindemiæ lætitiæ congregantes, hostium exercitus intelligo, et quod in ipso lætitiæ tempore captivitatis tempus advenit.

(Vers. 10.) *Et auferetur lætitia, et exultatio de Carmelo.* Idioma Scripturarum est, quod semper Carmelum montem opimum, atque nemorosum, qui Ptolemaid imminet, et in quo oravit Elias, fertilitati et abundantie comparet, ac per hoc significat

* Legerat Martian., super eum.

b In sua versione præfert, et vineam Sabama.

pta sunt, ad Christi tempus, et ad Apostolorum my-
steria transferantur.

(Vers. 4.) *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pinguis carnes ejus marcescent.* Quando, inquit, Damascus capta fuerit, et civitas esse desierit, et talis eam gloria coronaverit, qualis coronavit Israel, id est, decem tribus : tunc omne præsidium, et pinguis carnes, et refugium emarcescet Jacob : nequaquam enim habebit, quibus junctis vastet Jerusalem. Legimus supra quod ascenderit Rasin rex Syriæ et Phacee Filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem, ad præliandum contra eam : nuntiatumque sit domui David : *Requievit Syria super Ephraim, de quibus Propheta loquitur ad Achaz : Noli timere, et cor tuum ne formidet a duabus caudis titonium fumigantium horum, in ira furoris Rasin regis Syriæ, et filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum Ephraim et filius Romeliæ.*

(Vers. 5, 6.) *Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget : et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio oleæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Qui præsentem Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, hæc de Apostolis significata contendunt, quod quomodo paucæ spicæ et olivæ remanere soleant in agro vel in arboribus, sic reliquæ Israel salventur ; maxime quia sequatur : *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel* **C** *respicient, id est, ad Christum.* Duas olivas, et tres, et quatuor, et quinque, quatuordecim Apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt, et tertiumdecimum ^a Jacobum, qui appellatur frater **195** Domini ; Paulum quoque Apostolum vas electionis (Act. vii). Qui vero Assyriorum temporibus putant completa quæ dicta sunt, hoc vult intelligi, quod sub Assyria captivitate Damascus non sit omnino deleta, sed translatis quibusdam in Cyrenem, alia pars cultorum terræ dimissa sit, quæ et ipsa postea Babylonio vastante deleta est : donec sub Macedonibus et ^b Ptolemæis rursus instauraretur, et in adventu Christi esset quidem civitas, sed non tantæ potentæ quantæ antea fuerat. Et est sensus : tam pauci remanebunt in Damasco, quam solent **D** post messorum paucæ remanere spicæ, quas in valle Raphaim latissima et potentissima solent pauperes legere : vel in olea paucæ olivæ, quæ diligentiam legentis evaserint.

^a Eusebii sententia est, quam ipse ex Origene expressit, et in quam tantum abest, ut noster Hieronymus concesserit (quod pulavit Montisfaconius in notis ad hunc Eusebii locum), ut eam et sub aliorum nomine hic referat, et jamdiu antea in libro contra Helvidium improbaverit. Sunt autem Eusebii verba : *Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τούτους (nempe Πέτρον καὶ Ἰακώβον καὶ Ἰωάννην, quorum supra με-
νεῖται) οἱ τέσσαρες εἰσι καὶ πάντες, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δίκαια καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὡν δώδεκα μὲν τοὺς πρώτους ἀποστόλους εἶπες ἂν εἰ-*

(Vers. 7, 8.) *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti illius : et non respicient lucos et delubra.* Hoc Christi temporibus putant esse completum, quando destructo regno Damasci, perpetuum Salvatoris successit imperium, et idololatriæ error est imminutus. Pia quidem voluntas interpretantium, sed non servans historiæ ordinem. Nos autem dicimus, quod subversa Damasco, et decem tribubus ductis in Assyrios, residui tribuum qui erant ex Israel, ad Ezechie litueras conversi sint ad cultum Dei, et ad templum Jerusalem adven-
runt, sicut Paralipomenon narrat historia (II Par. iii). Deleta ergo Damasco, convertentur homines **B** ad factorem suum, id est, ad eum qui eos creavit, et oculi eorum nequaquam idola quæ fecerant in Bethel et in Dan, sed Deum respicient, contemnentes delubra et altaria, quæ operati sunt digiti eorum.

(Vers. 9.) *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra, et segetes quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel, et erit deserta.* Hoc non loquitur contra Damascum, sed contra decem tribus, quæ vocabantur Israel ; ut quomodo ad adventum ex Ægypto populi Dei, omnes gentes quæ incolebant terram repromissionis, subito pavore conterritæ aratra dimiserunt, acervosque **196** frugum et media opera, salutem pedibus requirentes : sic et terra Israel multo tempore desolata permaneat. Unde miror pro aratris et acervis frugum voluisse Aquilam interpretari, *testam et Emir ; Symmachum, silvam et Amir ; LXX, Amorrhæos et Ewæos.* Solus Theodotus Hebraicum verbum posuit, **אֵרֶס** ET **עֵמִיר** : quod apud eos emendatius legitur **מִרְסָה** (מִרְסָה) ET **עֵמִיר** (עֵמִיר), id est, *vomeres et acervi segetum.*

(Vers. 10.) *Quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata.* Ista, inquit, perpetieris, o Israel, quia reliquisti Deum Salvatorem tuum, qui te liberavit ex Ægypto, qui tibi gentes subjecit inimicas : et adjutoris tui non es recordata.

Propterea plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis. Hoc pressius et per ironiam legendum. *Quia, inquit, oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata :* num ideo plantare debbis plantationem fidelem, et non potius alienum seminare germen, quod hostis eripiat ? Vel certe sic : filios meos, qui de populi mei stirpe generati sunt, ideo fundasti in terra, ut eos alienos et pessimos facias.

(Vers. 11.) *In die plantationis tuæ labrusca, et*

γυι, οὐκ ἴστας δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν Παῦλον καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰακώβον γεγονέναι τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου, etc. : quæ tantum ex commentatoris officio S. Doctor dare Latinis quoque auribus voluit.

^b Drusius, ex vetere suo libro, *Tholomæis* legi vult, quod et nobis alibi notatum est ad Antiquorum in scribendo morem. Vide lib. Nominum ad nomen *Bartholomæus*.

^c Consule Procop. in Vandal. lib. ii, c. 40.

pta sunt, ad Christi tempus, et ad Apostolorum my-
steria transferantur.

(Vers. 4.) *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus marcescent.* Quando, inquit, Damascus capta fuerit, et civitas esse desierit, et talis eam gloria coronaverit, qualis coronavit Israel, id est, decem tribus: tunc omne præsidium, et pinguis carnes, et refugium emarcescet Jacob: nequaquam enim habebit, quibus junctis vastet Jerusalem. Legimus supra quod ascenderit Rasin rex Syriæ et Phacee Filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem, ad præliandum contra eam: nuntiatumque sit domui David: *Requiescit Syria super Ephraim, de quibus Propheta loquitur ad Achaz: Noli timere, et cor tuum ne formidet a duobus caudis titionum fumigantium horum, in ira furoris Rasin regis Syriæ, et filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum Ephraim et filius Romeliæ.*

(Vers. 5, 6.) *Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget: et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio oleæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Qui præsentem Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, hæc de Apostolis significata contendunt, quod quomodo pauca spicæ et olivæ remanere soleant in agro vel in arboribus, sic reliquæ Israel salventur; maxime quia sequatur: *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient*, id est, ad Christum. Duas olivas, et tres, et quatuor, et quinque, quatuordecim Apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt, et tertiumdecimum ^a Jacobum, qui appellatur frater **195** Domini; Paulum quoque Apostolum vas electionis (Act. vii). Qui vero Assyriorum temporibus putant completa quæ dicta sunt, hoc vult intelligi, quod sub Assyria captivitate Damascus non sit omnino deleta, sed translatis quibusdam in Cyrenem, alia pars cultorum terræ dimissa sit, quæ et ipsa postea Babylonio vastante deleta est: donec sub Macedonibus et ^b Ptolemæis rursus instauraretur, et in adventu Christi esset quidem civitas, sed non tantæ potentis quanta antea fuerat. Et est sensus: tam pauci remanebunt in Damasco, quam solent post messorum pauca remanere spicæ, quas in valle Raphaim latissima et potentissima solent pauperes legere: vel in olea pauca olivæ, quæ diligentiam legentis evaserint.

^a Eusebii sententia est, quam ipse ex Origene expressit, et in quam tantum abest, ut noster Hieronymus concesserit (quod putavit Montfauconius in notis ad hunc Eusebii locum), ut eam et sub aliorum nomine hic referat, et jamdiu antea in libro contra Helvidium improbaverit. Sunt autem Eusebii verba: *Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τοὺς τούτους (nempe Πέτρον καὶ Ἰακώβον καὶ Ἰωάννην, quorum supra meminimus) οἱ τέσσαρες εἰσι καὶ πέντε, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δέκα καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὧν δώδεκα μὲν τοὺς πρώτους ἀποστόλους εἶποις ἂν εἶ-*

(Vers. 7, 8.) *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti illius: et non respicient lucos et delubra.* Hoc Christi temporibus putant esse completum, quando destructo regno Damasci, perpetuum Salvatoris successit imperium, et idololatriæ error est imminutus. Pia quidem voluntas interpretantur, sed non servans historię ordinem. Nos autem dicimus, quod subversa Damasco, et decem tribubus ductis in Assyrios, residui tribuum qui erant ex Israel, ad Ezechiæ litteras conversi sint ad cultum Dei, et ad templum Jerusalem advenirent, sicut Paralipomenon narrat historia (II Par. iii). Deleta ergo Damasco, convertentur homines ad factorem suum, id est, ad eum qui eos creavit, et oculi eorum nequaquam idola quæ fecerant in Bethel et in Dan, sed Deum respicient, contemnentes delubra et altaria, quæ operati sunt digiti eorum.

(Vers. 9.) *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra, et segetes quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel, et erit deserta.* Hoc non loquitur contra Damascum, sed contra decem tribus, quæ vocabantur Israel; ut quomodo ad adventum ex Ægypto populi Dei, ^c omnes gentes quæ incolebant terram repromissionis, subito pavore conteritæ aratra dimiserunt, acervosque **196** frugum et media opera, salutem pedibus requirentes: sic et terra Israel multo tempore desolata permaneat. Unde miror pro aratris et acervis frugum voluisse Aquilam interpretari, *testam et Emir; Symmachum, silvam et Amir; LXX, Amorrhæos et Evæos.* Solus Theodotio Hebraicum verbum posuit, *ARS ET EMIR*: quod apud eos emendatius legitur *MOSES (ΜΩΣΕ)* ET *AMIA (ΑΜΙΑ)*, id est, *vomeres et acervi segetum.*

(Vers. 10.) *Quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata.* Ista, inquit, perpetieris, o Israel, quia reliquisti Deum Salvatorem tuum, qui te liberavit ex Ægypto, qui tibi gentes subjecit inimicas: et adjutoris tui non es recordata.

Propterea plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis. Hoc pressius et per ironiam legendum. *Quia, inquit, oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata:* num idcirco plantare debebis plantationem fidelem, et non potius alienum seminare germen, quod hostis eripiat? Vel certe sic: filios meos, qui de populi mei stirpe generati sunt, ideo fundasti in terra, ut eos alienos et pessimos facias.

(Vers. 11.) *In die plantationis tuæ labrusca, et*

νχι, οὐκ ἴσταντο δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν Παῦλον καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰακώβον γεγονέναι τῶν ἀδελφῶν τοῦ κυρίου, etc.: quæ tantum ex commentatoris officio S. Doctor dare Latinis quoque auribus voluit.

^b Drusius, ex vetere suo libro, *Tholomæis* legi vult, quod et nobis alibi notatum est ad Antiquiorum in scribendo morem. Vide lib. Nominum ad nomen *Bartholomæus*.

^c Consule Procop. in Vandal. lib. ii, c. 10.

mane semen tuum florebit. Ablata est messis in die hereditatis, et dolebit [Al. dolebis] graviter. Hos, inquit, operum tuorum fructus capies: vitis tua Sorec degenerabit in labruscam, semen tuum spem promittet in germine; sed cum maturitas advenerit, ab alio demetetur. Et tunc dolebis graviter, quando sperata et pene jam tenta perdidideris.

(Vers. 12-14.) *Væ multitudini populorum multorum, ut multitudo maris sonantis: et tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum: sonabunt populi, sicut sonitus aquarum inundantium: et increpabit eum, et fugiet procul: et rapietur sicut pulvis montium a facie venti, et sicut turbo coram tempestate. In tempore vesperæ: et ecce turbatio in matutino, et non subsistet. Hæc est pars eorum, qui vastaverunt nos, et sors diripientium nos.* Qui superiorem Damasci captivitate a Romanis illatam æstimat, et hoc capod scriptum est: *Inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad Sanctum Israel respicient, ad Christi, et Apostolorum tempora referunt.* 197 *Nec non illud quod sequitur: Plantabis plantationem fidelem, et germen alienum seminabis: in die plantationis tuæ labrusca, et cætera, de infidelitate sentiunt Judæorum. Et hoc capitulum quod nunc proposuimus, super Ethnicis interpretantur, qui persequuntur Ecclesiam. Illud quoque quod sequitur, Increpabit eum, et fugiet procul, de diabolo accipiunt, tropologica interpretatione vastitatem persecutorum, et dæmonum demonstrantes. Nos autem coeptum sequimur ordinem, et historica fundamenta historico calamine protegimus. Væ, inquit, universis gentibus, quæ militaverunt contra populum meum, quarum tantus impetus fuit, ut maris fluctibus coæquandus sit. Sed cum venerint sævientes, et inundaverint terram meam, tuoc princeps earum Sennacherib ab eo fugiet increpatas, et sicut pulvis vento raptante dispergitur, et turbo in sublime volvitur in tempestate: sic ille appropinquet quidem Jerusalem, obsidens eam: sed percutietur ab Angelo; veniet mane, et deletum potentiæ suæ videbit exercitum. Et hæc erit pars eorum qui vastaverunt nos. Hoc Propheta loquitur vel ex persona populi, vel se ipsum jungens genti suæ (IV Reg. xix, 35, 36). Postea legitur: *Egressus est Angelus Domini, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: et surrexerunt mane, et ecce omnes cadavera mortuorum. Et egressus est, et abiit, et reversus est Sennacherib rex Assyriorum et habitavit in Ninive.**

(Cap. XVIII, Vers 1.) *Væ terræ cymbalo alarum quæ est trans flumina Æthiopiæ.* Verbum Hebrai-

æ Vatic. *de infelicitate sentiunt, etc.*

Placeret Drasio ex veteri suo ms. reponi *Theodotio navim pro Theodotion aves: et mox, Aquila in umbram pro bis umbram.* Suffragium ejus conjecturæ addunt ipsi LXX, qui *navim* interpretati sunt: *ὄμις γὰρ πλοίων πτερόεις, væ terræ navium alæ: tum ipse Hieronymus, lib. sequenti, ubi hoc idem caput recognoscit, et Aquilam, pro cymbalo, umbram alarum interpretatum fuisse tradit. Nihilò recius neutrum locum contra nos. fidem mutandum existimo, nam Prusiani codicis non tam hoc loco laudatur aucto-*

rum cum SELSEL (שֶׁלֶשֶׁל), quod Symmachus, *sonitum.* Theodotion, *aves* interpretati sunt, et nos in *cymbalum* vertimus. *Aquila bis umbram* transtulit. Sed sciendum quod umbra SEL (שֶׁל) dicitur, hic autem syllaba ipsa geminatur. Ex quo possumus dictum intelligere: *Væ terræ, quæ in umbra alarum suarum pollicetur auxilium. Et cum Scriptura dicat: Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur* (Ps. xc, 1), pro quo in Hebræo scriptum 198 est, *In umbra Omnipotentis commorabitur: ipsam Dei similitudinem habere se jactans, et in periculis constituta aliis suffragari repromittit. Significat autem sive No, Ægypti civitatem, quæ nunc Alexandria dicitur, sive Ægyptum, in qua semper Jerusalem quasi super quassatam arundinem innixa est, quæ confracta manum perforat incumbentis. Et est hic ordo pulcherrimus: ut quomodo in priori Visione sermo propheticus Damasco minabatur, quod decem tribus in illa habuerint auxilium, misericordiam Dei rogantes: sic etiam nunc Ægypto vastitas prædicetur; ob cujus auxilium Dei neglecta sit invocatio. Ipsa est enim terra, quæ est trans flumina Æthiopiæ, id est, trans rivos Nili fluminis, quem de Æthiopia in Ægyptum fluere nemo dubitat. Potest Ægyptus alarum cymbalum dici propter velocitatem frugum: velox quippe et concitus avium volatus reddit cymbali sonitum. Quidam ex eo quod sequitur: *Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas, Romanum regnum intelligunt et omnem historiam referunt ad Vespasiani et Titi tempora, a quibus Hierosolyta subversa est. Sed hoc fidei nostræ non convenit, ut minetur Dominus regno Romano, quare impiam gentem subverterit, et rursus in montem Sion dicat munera deferenda, nisi forte et hæc spiritualiter in Ecclesia accipiamus.**

(Vers. 2.) *Qui mittit in mari legatos, et in vasis papyri super aquas. Ite, angeli veloces, ad gentem convulsam et dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius, ad gentem expectantem et conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus.* Apud Hebræos et Ægyptus et Ægyptus et Ægyptii, uno vocabulo nuncupantur MESRAIM (מֶסְרַיִם). Hoc dictum sit, ne quis in verbo hæreat, cum pro genere feminino masculinum invenerit, id est, pro terra hominem, quia et nunc dicitur: *Qui mittit in mari legatos, hoc est, ipsa Mesraim, ipse Ægyptus, eo quod de Alexandria, quæ tunc, ut diximus, No vocabatur, 199 legati missi sunt Hierosolytam et in vasis papyri, id est, epistolis, sive navibus, suum illis auxilium promittentes, dixerint: Ite velociter ad Judæorum gentem ritas, quam ejus qui legit, studium, quo postremam N litteram in Theodotionis nomine inde avulsam subsequenti verbo *aves* præfixit. Contra Hieronymus in subnexa expositione, quod a singulis interpretibus translatum est, simul jungens, *avium* quoque ingerit nomen: *Concitus, inquit, avium volatus reddit cymbali sonitum.* Denique vocis שֶׁלֶשֶׁל geminata syllaba recte *bis umbram Aquilam reddidisse persuadent.**

Recole quæ observamus in epist. 51, num. 1, not.

convulsam, et Assyriorum impugnatione laceratam : ad populum quondam terribilem, qui Dei stebatur imperio, ad cujus potentiam nullus alius comparandus est : ad gentem, quæ Dei semper exspectabat auxilium, et nihilominus ab hominibus conculcatur : cujus terram flumina, id est, diversi reges depopulati sunt. Alii autem putant, quod apostropha dirigatur ad Dominum, et sit sensus : O Deus, qui mittis in mare sæculi istius Prophetas, et quasi per opistholas navigantes, populum commonens, tuis imperas nuntiis : ite velociter ad gentem meam laceratam atque convulsam, ad populum robustissimum, qui omnibus quondam in circuitu gentibus terrori fuit, qui semper Dei exspectavit auxilium, et pro peccatorum magnitudine, quod sperat, non metoret accipere : cujus diversarum gentium reges vastaverunt terram, et cætera quæ sequuntur. Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur, cujus cum libros legerem, aliud multo reperi, quam indice promittebat. Ubi cumque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc breviter admonui, ^a ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quæ dicimus ; nam et in præsentis capitulo adversum Judæos et Hierosolymam dicit prophetiam dirigi, quod in principio fidei christianæ ad totas gentes opistholas miserint, ne susciperent passionem Christi : et miserint usque ad Æthiopiæ et Occidentalem plagam, totumque orbem hujus blasphemie disseminatione compleverint.

(Vers. 3.) *Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis, et clangorem tubæ audietis.* Cunctæ, inquit, gentes, per circuitum, quando meam jussionem, quasi signum in montibus elevatum, meumque **200** imperium, quasi clangorem tubæ sublimiter resonantis audieritis, tunc videbitis quid præceperim.

(Vers. 4.) *Quia hæc dicit Dominus ad me : Quiescam, et considerabo in loco meo.* Quid est quod locutus est Dominus ad Prophetam ? Hoc quod sequitur : donec veniant quæ præcepi, in mea sede quiescam : ut Judæi putant, in Templo ; ut nos, in cælestibus. Et considerabo, inquit, qui rerum finis adveniat.

Sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Sicut in toto die nihil est clarius meridie, quando sol de medio cælo rutilat, et omnem orbem pariter illustrat, et sicut in æstu et calore torrente, quando nudus messor excoquitur, et operis

^a Hujus opinor expositionem capituli pernegat se ab Eusebio mutuasse, aut, quod Montfauconio placet, de toto Commentario intelligit, in quem certe pleraque alia congestit, quæ Eusebius nec attigit quidem, nec potuit attingisse. Cæterum nedum historicas aliquot expositiones, allegoricas quoque nonnullas ab illo accepisse S. Doctorem, ipsæ quas subinde annotamus, testimonio sunt.

^b Vatic., *sicut arentes stipulas, et mox facit.*

magnitudinem anhelitus probat, gratissima est reris temperies, ^b si arentes stipulas matutinus humor seccabiles faciat : ita meus sermo, quem considerabo in loco meo, cunctis in me credentibus gratus adveniet.

(Vers. 5, 6.) *Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinavit, et præcidentur ramunculi ejus falcibus, et quæ derelicta fuerint, abscidentur et excutientur. Et relinquuntur simul avibus montium et bestiis terræ, et æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestie terræ super illum hyemabunt.* Quia de meridie dixerat, et nubem roris in æstate ac messe præmiserat, et ab agricultura translationem sumpterat, servat eam in reliquis, describens Ægypti superbiam, et populi illius vastitatem, et cadavera per universam provinciam, quæ a volucris devoranda sint. Quomodo enim ante maturitatem segetes erumpentes, cito percunt, et antequam perfectio temporis veniat, germinantes inutiles sunt : sic, inquit, Ægyptii populi quasi rami inutiles falcibus præcidentur, et cunctæ propagines nudabuntur. Ac ne putrer eum de vinea dicere, et non de hominibus, vertit metaphoram in historiae veritatem : *Et relinquuntur, inquit, simul avibus montium, et bestiis terræ.* Aves enim et bestie non abscisos arborum ramos, sed cadavera devorant. Legamus plenius Ezechiel, ubi propheta **201** contra Pharaonem et contra Ægyptum : et hæc omnia apertissime scripta reperimus (*Ezech. xxix*). Quodque dicit : *Æstate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestie super illum hyemabunt,* aut vere interfectorum significat multitudinem, aut per eandem translationem demonstrat, quod a cunctis gentibus vastandas sit.

(Vers. 7.) *In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso et dilacerato, a populo terribili, post quem non fuit alius : a gente exspectante, exspectante et conculcata, cujus diriperunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.* Post Ægypti vastitatem et delatum ejus imperium, nequaquam Israel in umbræ illius vanitate confidet, sed revertetur ad Dominum, et sua munera deferet ad montem Sion, id est, in templum ejus, et illum solum rogans, cujus verum æternumque præsidium est. Hoc autem sub Zorobabel et Jesu, et Ezra ac Neemia factum intelligimus. **LXX**, pro eo quod nos diximus : *exspectantem, exspectantem,* et in Hebraico scriptum est, *sperantem, sperantem,* econtrario interpretati sunt ἀνδραστον, id est, *non sperantem.* Et ob hanc causam dederunt occasionem Eusebio, ^c ut hoc de gentibus magis, quæ nec spem habeant, nec Testamentum

^c Eusebius revera hic illud memorat Domini præceptum discipulis suis, *Ite potius ad oves, quæ perierunt domus Israel, etc. Euntes docete omnes gentes in nomine meo,* subditque, *οὐ γὰρ πρὸς γνωρίμους καὶ πρὸς οἰκίους τῶν καὶ ἀδελφούς ἀπιστῶντων. ἀλλὰ πρὸς τῶν ἀπειθωνμένων, ἀγνώστους ἀνδρας καὶ ἀλλογενεῖς τοὺς ἐν πάσι τοῖς ἔθνεσι, ἐν οἷς ἦσαν μετῴρωτοι ἀλοθῶς, ἐπὶ μηδὲν ἰδραίου ἰστώτες, πλανώμενοι καὶ περιτρώμενοι παντὶ ἔθνει τῆς κοιλῆθου πλάτης.*

Dei, nec Prophetas, intelligendum putaverit, quam de Judæis : quod ab ipsis postea Ecclesiae, quæ in specula constituta est, dona mittenda sint, et offerendam victimæ spirituales.

(Cap. XIX. — Vers. 1.) *Onus Ægypti. Ecce Dominus ascendet supra nubem levem, et ingreditur Ægyptum, et mocebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus.* Moris est Scripturarum, obscuris manifesta subnectere, et quod prius sub ænigmatibus dixerat, aperta voce proferre. Unde et in præsentī loco, quia contra Ægyptum fuerat comminatus : *Væ terræ obumbranti alii, quæ est trans flumina Æthiopiæ, et cætera quæ propheticus sermo contextit* : nunc manifestiorem fecit intelligentiam, et ad ipsam comminans Ægyptum loquitur, quod nequaquam per Angelos, sed ipse Dominus veniat super nubem levem, id est, velocem, et ingreditur **202** Ægyptum, et idola Ægypti contremiscant, tabescatque cor fortium, et Ezechielis [Al. Jeremie] vaticinium compleatur : *Disperdam simulacra, et cessare faciam idola de Memphis* (Ezech. xxx, 13). Quidam totam hanc prophetiam ad Salvatoris tempora referunt, quando ingressus est super nubem levem, id est, corpus humanum, quod ex Virgine assumpserat, nullo humanæ commixtionis semine prægravatum : sive quod a nube levi portatus sit, id est, corpore Virginali, et ad ingressum ejus omnes demones contremuerint, tuncque prima idolorum ruinæ fuerit, præsentiam Domini terro non sustineas.

(Vers. 2.) *Et concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios, et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum.* Ingresso Ægyptum Domino, et potenti-simam gentem sui præsentia destruyente, erit prima victoria dissidere Ægyptios contra Ægyptios, et adversum se rebelli odio dimicare : quod temporibus Assyriorum et Nabuchodonosor regis Babylonii factum esse, manifestum est, aliis sedentibus, et aliis repugnantibus. Quod autem hæc de Babylonica captivitate prædicat, Jeremias testis est, dicens : *Vitula elegans atque formosa Ægyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei.* Et rursus : *Confusa est filia Ægypti, et tradita in manu populi Aquilonis* (Jerem. xlvi, 20, 24). Ezechiel quoque pari prophetiæ auctoritate consentiens : *Et cessare, inquit, faciam multitudinem Ægypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis.* Et iterum : *Confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu ejus, et confringam brachia Pharaonis. Et sciant quia ego Dominus, cum dederō gladium meum in manu regis Babylonis, et extenderit eum super terram Ægypti, et dispergam Ægyptum in nationes* (Ezech. xxx, 10, 24, et seqq.). Si autem ad tempora referimus Salvatoris, illud de Evangelio sumamus exemplum : *Nolite putare quod veni pacem mittere super terram : non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere virum adversus proximum suum, et filiam contra matrem suam, et nurum contra socrum*

A suam, et inimici hominis domestici ejus (Matt. x, 34, seqq.). Et rursus in alio loco : *Erunt divisi duo in tres, et **203** tres in duo : pater contra filium, et mater contra filiam, et nurus contra socrum* (Luc. xii, 52, 58).

(Vers. 3.) *Et dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus, et consilium ejus præcipitabo : et interrogabunt simulacra sua et divinos suos, et pythones et hariolos.* Cum seditio fuerit orta in Ægypto, sive Babylonia servire cupientibus, sive nolentibus jugo ejus colla submittere : sive aliis Christo credentibus, aliis repugnantibus, dirumpetur et scindetur spiritus Ægypti, non eadem cunctis volentibus, et omne consilium eorum redigetur ad nihilum. Tunc ibunt ad simulacra sua; et divinos, et hariolos, ac vates, magicisque edoctos artibus interrogabunt, cur ista acciderint.

(Vers. 4.) *Et tradam Ægyptum in manu dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum.* Duplicem intelligentiam sequimur : vel Chaldaicorum temporum, quando a Nabuchodonosor Ægyptus expugnata est ; vel Romani imperii, quando Antonio Cleopatraque superatis, Augustus Cæsar Ægyptum subjugavit. Babylonios fuisse crudeles, omnis Scriptura testatur, qui parvulis non pepercerint, et suis eos jaculis vulnerarint, nec prægnantibus sint miserti. Romanum autem regnum fortissimum, et Danielis Scriptura testatur (Cap. vii), exponens quartam bestiam habentem dentes et unguis ferreos.

(Vers. 5-7.) *Et arescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et junco marcescent, nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur, arescet, et non erit.* Naturale est, ut cum per iram Dei captivitas venerit, indignationem ejus pestilentia subsequatur, et adversum eos qui offenderint Deum, cuncta simul elementa desæviant. Unde scriptum est in alio Propheta (Jerem. xii), et volucres in aere deficere, et pisces in aquis, ut omnia humano usui subtrahantur. Hoc dicimus, si simpliciter siccitatem Nili fluminis et rivorum ejus voluerimus accipere. Sin autem per metaphoram : in fluvio regnum, et in rivis duces ejus intelligimus ; et in virore et junco et papyro cunctam Ægypti abundantiam, ut per eas res, opes Ægypti describantur, **204** quarum Ægyptus fertilissima est. Legamus Ezechiel, ubi rex Pharao draco magnus habitare describitur in fluminibus, et dicit : *Meus est fluvius, et ego feci memetipsum.* Et audit : *Ponam frenum in maxillis tuis, et agglutinabo pisces fluminum tuorum in squamis tuis, et extraham te de medio fluminum tuorum, et universi pisces tui squamis tuis adherent, et projiciam te in deserto* (Ezech. xxix, 3, 4). In adventu autem Christi hæc omnia τρονικῶς intelligenda sunt, juxta illud quod supra legimus : *Desertum faciet Dominus mare Ægypti.* Et rursus : *Immittet Dominus manum suam super fluvium Ægypti violentum, et percussit eum in*

septem vallibus, ita ut pertransoat cum quis calcato pede : quod scilicet omnis error Ægyptiarum aquarum, et artes maleficæ, quibus subjectis populis illudebant, Christi siccentur adventu. Quodque dicit : *Arescet aqua de mari*, et historice possumus accipere, non mare magnum significari, sed lacum Mareotiden, eo quod Scriptura omnes congregationes aquarum appellet maria. Possunt et hyperbolice dicta intelligi. Quodque sequitur : *Nudabitur alveus rivi a fonte suo*, describit quod rivus et fons arecant simul.

(Vers. 8-10.) *Et moriebunt piscatores, et lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquæ marcescens. Et confudentur qui operantur linum, plectentes, et texentes subtilia : et erunt irrigua ejus flaccientia : omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces.* Et hoc dupliciter accipe, R quod vastata Ægypto, et cuncta provincia ariditate siccata, morerent piscatores, et lugeant qui in flumen mittebant hamum, et qui operabantur retia ac sagenas, et texebant junco diversi generis vascula, id est, principes et regii generis, atque rectores : et quod in adventu Christi omnes perversi generis piscatores, qui contra Apostolicam disciplinam capiebant homines in perditionem, et stulta sapientia texebant retia et sagenas, quibus perditos irretirent, confusi sunt, et nullus aut rarus in Ægypti terra ^a sit talis piscator. Hoc opere videmus expletum, quod Ecclesiarum tropæa consurgunt, et in omni Ægypto idola corruerunt.

(Vers. 11-13.) *Stulti principes Taneos, sapientes consiliiarii Pharaonis dederunt consilium insipiens : 205 quomodo dicetis Pharaoni : Filius sapientium ego, filius regum antiquorum ? Ubi sunt nunc sapientes tui ? annuntient tibi, et indicent, quid cogitaverit Dominus exercituum super Ægyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Memphæos : deceperunt Ægyptum angulum populorum ejus.* Tanini metropolim fuisse Ægypti, et Psalmista declarat, quod ibi Moyses multa signa tegerit, quæ in Exodo describuntur : *Posuit in Ægypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos (Ps. LXXVII, 11).* Memphiim quoque magicis artibus deditam, pristini usque ad præsens tempus vestigia erroris ostendunt. Et hoc breviter indicatur, quod Babylonia vastitate veniente, omnia Magorum consilia, et eorum qui futurorum scientiam promittebant, stultitiæ coarguantur, et in adventu Christi cuncta redigantur in nihili, non invenientibus consilium Ægypti vatibus, quomodo dogma opprimant christianum. Idioma autem Scripturarum est, ut angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, et quasi in tota domo fortissimum sit. Unde et Christus duorum populorum parietes continens, lapis dicitur angularis (Ephes. II). Quodque intulit : *Quomodo dicetis Pharaoni, filius sapientium ego, filius regum anti-*

A quorum, significat quod Ægyptii heros et deos auctores suæ gentis simulant, ^b Oron, et Isin, et Osirin, et Tiphonem.

(Vers. 14, 15.) *Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis : et errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens : et non dabit Ægypto opus quod faciat, caput et caudam incurvantem, et refrenantem.* Primum de interpretatione dicemus, et postea de his quæ scripta sunt, disseremus. Pro spiritu vertiginis interpretari potest et spiritus erroris. In eo quoque quod nos transtulimus, *incurvantem, et refrenantem*, possumus dicere incurvantem et lascivientem, ut intelligamus senem et puerum. Nos autem verbum Hebraicum ^c אַמְנוֹן (אַמְנוֹן), dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti, *refrenantem* diximus, quod significantius Aquila transtulit *στυγελούνα*, id est, qui nihil recte agit, sed omne perversum, ut puerum significaret. Est igitur sensus : Stulti facti sunt principes Taneos, et sapientes consiliiarii Pharaoni dederunt 206 consilium insipiens, et emarcuerunt principes Memphæos, et deceperunt Ægyptum angulum populorum, quia Dominus miscuit eis spiritum erroris atque vertiginis, ut ignorent quid loquantur, et errare faciant Ægyptum. Et sicut ebrius et vomens egerit quod ingesserat, et ubi sit, nescit, sed jacet mentis alienæ : sic nullum habebit Ægyptus opus, sive consilium, quod aut caput habeat, aut finem, aut venibus conveniat, aut pueris, quorum alii per nimiam ætatem desipiunt atque delirant, alii per lasciviam et infantiam ignorant quid agant. Hoc autem sive in Babylonia vastitate, sive in adventu Christi, et juxta litteram, et juxta spirituales intelligentiam recipere volueris, habebit consequentiam.

(Vers. 16, 17.) *In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, et stupebunt et timebunt a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem : omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam. Molius reor etiam proprium errorem reprehendere, quam dum erubescio imperitiam constiteri, in errore persistere. In eo quod transtuli, *Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem*, pro festivitate in Hebraico legitur אַגְגָּא (אַגְגָּא), quod interpretari potest et festivitas (unde et Aggæus in festivum vertitur) et timor, quod significantius Aquila transtulit *γύρωσος*, cum aliquis pavidus, et tremens circumfert oculos, et adventientem formidat inimicum. Ergo si voluerimus in bonam partem accipere, quod recordatio Judæ Ægypto sit gaudii, recte festivitas dicitur. Sin autem, ut arbitror, in timorem pro festivitate vertitur, intelligamus formidinem vel pavorem, quod cum Nabuchodonosor venerit, et omnes virorum fortium*

^a Vatic., in Ægypti terra ultra capiatur. Hoc, etc.

^b Idem Oron : ex Eusebio autem hæc quoque debantur.

^c Legebat Martian., Amnon et Hebraice, אַמְנוֹן.

Mss. Eqmon præferunt : textus ipse, ut reposuimus, אַמְנוֹן. Vide infra lib. VII, ubi hoc idem caput recurrit et locus

maius quasi mulierum fuerint dissolutæ, etiam vo- cabulum Judæ terrori sit Ægypto, quia dum ei vult auxilium præbere, tanta mala perpessa sit. De nos- tris temporibus nemo dubitat, quod comparatione Christianorum omnes Ethnici quasi mulieres sint, infirmas habentes sententias, et quidquid dixerint verti in stultitiam, dum stupeant tantam gentis con- versionem, et mirentur atque intelligant 207 ma- num Domini, et quicumque gentillum nominis chris- tiani fuerit recordatus, imbecillitatem idololatriæ timore fateatur.

(Vers. 18.) In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chanaan, et jurantes per Dominum exercituum : civitas solis vocabitur una. Pro civitate solis, nescio quid volentes LXX interpretati sunt a asedec, quam quidam nostrorum b urbem jus- titiæ interpretatur, et ductus errore, quod juxta Hebraicum ARES (ארס) scriptum sit, terram putat, quæ aliis litteris scribitur. Melius ergo trans- tulit Symmachus, civitas solis vocabitur una : ARES enim verbum ambiguum et testa dicitur et sol, eo quod utrumque areat, et siccum sit. Hunc locum non intelligens Onias, templum exstruxit in Ægypto in c oppido ἑλιουπόλεως. Lege Josephi Historias (Joseph. lib. xii, cap. 9). Alii Ares, id est, ὄστρακον, hoc est, testam, urbem Ostracinem intelligi volunt, et cæteras juxta Rhinocoruram, et Casium civitates, quas usque hodie in Ægypto lingua Chananitide, hoc est, Syra loqui manifestum est : et putant e vicino Syros atque Arabas a Nabuchodonosor in illam terram fuisse translatos. Porro qui in adventu Christi, et Romano imperio prophetiam disserunt, quinque civitates, vel legem Domini d, quæ in Alexandria primum interpretata est e, vel quinque

a Asedec. In Lexico Origeniano Hebraicorum nomi- num, nomen Asedec interpretatum ponitur justitia solis: unde conjicio Origenem hoc loco notatum. Porro nomen illud Asedec ignobile habueram, cum e ludi Græcum Lexicon Nomin. Hebr. ; nec mirum videri potest, quod cum Hieronymo ignoraverim vo- cabulum non Hebræum; sed an ipsis LXX Interpre- tibus confectum. E quo tamen fonte hauserint Græci nomen Asedec, mihi hodie omnino compertum; nempe e capite xix, 18, Isaïæ prophetæ, quod antea minus compertum habui, opponens huic voci ver- bum, Asedemoth. MARTIAN.

— In aliis tamen ejusdem Versionis codicibus rec- tius erat ἀχειρίς ab Hebræo אַחֵרִיץ. Vide quæ in Ori- geniano. Lexico annotavimus.

b Quod nostrum vocans, Latinum esse scriptorem ianuat S. doctor, Victorinum Petabionensem notare opinor, quo excepto, Commentatorum in Isaïam magnam apud Latinos silentium esse jam dixerat in Prefatione hujusce operis. Cæterum eadem fuit Eusebii sententia atque eadem pene dixerim verba : κατὰ δὲ τὸ ἀρχαῖόν τῆς αὐτοῦ διαλέξεως γῆς πόλις λέλε- κται, ὅπερ ὀστῶς, ἐν ἱερμηνευθείᾳ, πόλις τῆς γῆς κληθή- σεται ἢ μία πόλις, etc., id est, secundum accuratam vero disserendi rationem terræ civitas dicitur, quod ita reddi possit, Civitas terræ vocabitur una civitas. Et paulo supra, κατὰ μὲν τοὺς ὀ καλούμενον Ἀσεδεζ, ὃ δὲ σημαίνει, δεκαμόνητος. Secundum LXX quidem dicitur Asedec, quod significat justitiā.

c Josephus ἐν νόμῳ ἑλιουπόλεως, sive in territorio Heleopolis. Confer Hieronymum inferius lib. vii, ad hoc idem τῆρα, et ἡρα: ibi annotamus.

A Ecclesiæ ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, fideles, catechumenos sentiunt : aut certe spiritua- lem legis intelligentiam, de qua et Apostolus ait : Volo quinque verbis loqui in Ecclesiis in sensu meo, quam decem millibus verborum in lingua (I Cor. xiv) : et quod una quinque civitatum appelletur civitas solis, 208 videlicet justitiæ, in cujus pennis est sanitas.

(Vers. 19-21.) In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabant enim ad Do- minum a facie tribulantis : et mittet eis Salvatorem, et propugnatores qui liberet eos. Et cognosceretur Domi- nus ab Ægypto, et cognoscent Ægypti Dominum in die illa, et colent eum in hostiis, et muneribus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Ab hoc loco usque ad finem Ægyptiæ Visionis, sive Ponderis, et Judæi et nostri de Christi adventu intelligi volunt; sed illi vota sua differunt in futurum, nos quasi jam trans- acta retinemus. Diem autem pro tempore accipe : quamquam sub Onia Josephus hæc facta contendat, qui profugus in Ægyptum, cum turba plurima Ju- dzorum ædificavit templum, et altare, et propheta- tiam Christi cassa implere temeritate conatus est. Ita autem f unum altare dicitur, quomodo una fides, et unum baptisma, et una Ecclesia. Et titulus juxta terminum ejus Domino, haud dubium quin Evange- lium, et Apostolorum scripta significet. Quomodo enim supra juxta Tropologicam intelligentiam terra C Juda Ægypto formidabilis, sive solemniss, vetus ia- telligitur Testamentum : sic et titulus in terminis Ægypti, Evangeliorum historia demonstratur. Deni- que jungit : Et erit in signum, et in testimonium, Do-

d Scholas catechisticas et Scripturæ interpretandæ innuit, quæ primum Alexandriae institute sunt, ubi, ut ipse ait in Catalog. de Pantæno, a Marco Evange- lista semper ecclesiastici fuere doctores.

e Episcopos. Episcopatum hoc loco ordinem distinc- tum a presbyteratu agnoscit Hieronymus; neque me- minit inferiorum Ordinum, nempe Subdiaconorum et cæterorum minorum. MARTIAN.

— Hæc porro Eusebii sunt : πέντε δὲ πόλεις ἐν ἐκ- κλησία εἶναι ἂν αἱ διάφοροι παλαιοὶ : πέντε δὲ τάγματα διηρημένα, ἧγον τρεῖς ἀριθμοῖσι : τὸ πρῶτον τῶν προέ- δρων τάγμα, καὶ τὸ δεύτερον τῶν πρεσβυτέρων, τότε τῶν διακόνων τὸ τρίτον, καὶ τῶν ἐν Χριστῷ πεφωτισμένων τέ- ταρτον, καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν ἐν εἰσαγγελίᾳ τυγχάνοντων. Quod autem maluisset Martianæus, inferiores quo- que ordines, subdiaconum et cæteros nominari, etiamsi instituti ubique fuissent, minime ad rem erat : siquidem diaconorum nomine clerici minores comprehendi solebant, neque alterum ab illis caput constituiebant in Ecclesia : Optatus, lib. ii : Cum sint, inquit, quatuor genera capitum in Ecclesia, episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium. Quid quod ex Eusebio, ut diximus, non suo sensu hic Hieron. loquitur?

f Ita Eusebius : ὅς δὲ μία πίστις καὶ ἐν βαπτισμα, καὶ μία ἐκκλησία εἶρηται, οὗτο καὶ θυσιαστήριον ἐν καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου ἐγχαρμένον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ τυγχάνει. Tum, ἢ δὲ τῷ Χριστῷ θυσιαστήριον συν- ελεγμένη στήλη τὸ τῆς καινῆς διαθήκης εἶναι ἐν εὐαγγέ- λων, διορίζον τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύοντας τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τῶν ἀπίστων.

minica videlicet passionis. Tunc hi qui crediderint, A concurrentibus Ægyptiis contra Ægyptios, et pugnante viro contra fratrem suum, et civitate contra civitatem dimicantē: cum persecutionis tempus^a ingruerit, 209 implorabunt Domini misericordiam, statimque Salvator adveniet, id est, Jesus, hoc enim in lingua nostra sonat. Et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et cognoscent eum, sive persecutores qui fuerint superati, sive credentes præstanti auxilio liberati. Et colent eum in hostiis et muneribus, vota que vovebunt Domino et solvent. Respondeant Judæi: Lege præceptum est, ut altare non fiat nisi in loco uno quem elegerit Dominus Deus, et hostiæ tantum a Sacerdotibus Levitici generis immolentur (Deut. xxvi). Ecce Isaias aperte docet quod Ægyptii cognoscant Dominum, et colant eum, et hostias, et B munera offerant, et vota voveant atque persolvant. Si Ægyptii sacerdotium habent, impletur et in illis Pauli testimonium dicentis: *Translato sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat* (Hebr. vii, 12).

(Vers. 22.) *Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam: et convertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos.* Quem enim diligit Dominus, corripit, castigat autem omnem filium quem recipit. Persecutio non ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet, et coronam.

(Vers. 23.) *In illa die erit via de Ægypto in Assyrios, et intrabit Assyrius in Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios: et servient Ægyptii Assur.* Ante^b adventum Christi unaquæque gens suam habebat regem, et de illa ad aliam nullus ire poterat nationem: in C Romano autem imperio unum facta sunt omnia. Doctus lector veteres revolvat historias, et ab Euphrate usque ad Tigrim, omnem in medio regionem Assyriorum fuisse cognoscat. Ergo quos veteres Assyrios, nunc nos vocamus Syros, a parte totum appellantes. Quod autem dicitur: *Ægyptii servient Syris*, vel sic accipiendum, quod Romanæ legiones Syro instructæ (Al. instructo) milite Ægyptum custodiant, aut quod utriusque gentis inter se commercia sint, et abundantiam Ægypti Syriæ accipiant civitates, sicut e contrario Palestinæ et Phœnicis honis Ægyptus irrigetur. Quidam nostrorum male hæc ad mille annos referunt, et more Judæico in consummatione mundi 210 futura pronuntiant, quando Antichristus de Assyriis veniens, Ægyptum D Æthiopiamque possederit.

(Vers. 24, 25.) *In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens, Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrio: hæreditas*

^a Martian. irruerit; non recte.

^b Totum hunc sensum Hieron. ab Eusebio expressit, sed paucioribus. Quandoque autem ipsa interpretatur Eusebii verba, ut hæc sunt: *Πρὸ γὰρ Ῥωμαίων ἀρχῆς ἰδιαζοντας εἶχον βασιλείας οἱ τε Ἀγύπτου καὶ Ἀσσυρίοι. Τὸν ἰ-θι-ε: Ἀσσυρίους δὲ ἑταῖρα οἰμα καλεῖν τὴν γραφὴν, τοὺς νῦν καλουμένους Σύρους· κατὰ τὸ πάλαι δὲ οἱ τῶν Συρίων καὶ Μεσοποταμίαν οἰκούντας, Ἀσσυριοὶ ἐχρημάτιζον.* Et infra: *Τίς οὖν ὀφθαλμοῖς*

autem mos Israel. Nequaquam Israel inter Ægyptium et Assyrium medius elidetur, nunc Antiochis et Demetris ad se e Judæa trahentibus regnum, nunc Ptolemæis possessionem ejus sibi vindicantibus; sed et ipse sub Romano imperio, ac per hoc Christi imperio constituta, erit ejus conditionis, cujus et Ægyptus et Assyrii, et benedicetur in omni terra. Quia ex Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Tunc dicitur a Domino: *Benedictus populus meus Ægypti*: quando nequaquam Moyses, sed Christo Domino præunte, infinita hominum millia solitudines repleverint, et Pharaone submerso, dixerint in deserto: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est: equum, et ascensorem dejecit in mare* (Exod. xv, 1). Tunc et opus manuum Domini erit in Assyriis; hæ enim vel maximæ gentes monarchorum florent examiniibus, Ægyptus, et Mesopotamia, et pari inter se pietate contendunt. Hæreditas autem Christi Israel, hoc est, nativitas, et crucis, et resurrectionis, ascensionisque ejus loca, ad quæ de toto orbe concurritur.

(Cap. XX. — Vers. 1.) *Anno quo ingressus est Thartam in Azotum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam. In tempore illo locutus est Dominus in manu Isaiæ filii Amos, dicens: Vade et solve saccum tuum de lumbis tuis, et calcamenta tua tolle de pedibus tuis: et fecit sic, vadens nudus et discalceatus. Dixitque Dominus: Sicut ambulavit servus meus Isaias nudus et discalceatus, trium annorum signum, et portentum erit super Ægyptum, et super Æthiopiæ. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigracionem Æthiopiæ, juvenum et senum nudam et discalceatam, discooperitis natibus, ignominiam Ægypti. Et timebunt, et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. Et 211 dicit habitator insulæ hujus in die illa: Ecce hæc erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, ut liberaret nos a facie regis Assyriorum, et quomodo effugere poterimus nos? Totam posuimus capituli hujus continentiam, ut per partes singula disseramus. Azotus quæ Hebraice dicitur אַצוֹת (ἄζωτη), urbs fuit potentissima Palestinæ de quinque urbibus: hanc Sargon rex Assyriorum, qui septem nominibus appellatur, misso duce exercitus sui, cui nomen erat Thartan, cepit et tenuit. Eo igitur tempore quo vicina civitas capta est, præcipitur Isaiæ, ut deposita sacca tunica (hic enim erat^d habitus prophetalis populi delicta plangentis), et calcamentis e pedibus, quæ LXX caligas vocant, nudus et discalceatus incederet, typum præbens captivitatis Ægyptiæ et Æthiopum, qui Ægyptiis in*

ὀρῶν στρατόπεδα Ῥωμαϊκὰ Σύρον ἀνδρῶν κατὰ κεφαλὰς τῶν Ἀγυπτίων ἐγκαθήμενα, Ἀγυπτίους τε τοῦτοιας δουλεύοντας, οὐκ ἀνεκπλαγίη τὴν τῆς προφητείας ἐξέβασι; Et denique, *Νῦν δὲ ὁ παρῶν λόγος κοινοῦνται αὐτοῖς καὶ ἐπιμαζίαν θεοπέτιλα, quæ infra repetit.*

^c Vatic. *Judææ*, qui et mox *Tholonæis* habet pro *Ptolomæis*, de qua lectione paulo superius diximus. ^d Verbum erat suffectius e duobus mss. ἠοῖα-
modi alia passim e u. s. restituimus.

adjutorium fuerant: quod quomodo Isaias nudus ambularet, et scditatem cernentibus nudis natibus demonstraret: ita omnis Ægyptus atque Æthiopia, populante Assyrio, nudæ serent, et nihil omnino in terra remaneret. Nec hoc aliquis putet superiori fideitati, quæ Ægyptiis repromittitur, esse contrarium: quia ibi post mala de futura beatitudine prædicatur: hic autem præsens narratur captivitas, per quam deleta Israel et Damasco, et Philistim, recta via perrexit Ægyptum, et ipsos pariter Æthiopoque superavit. Quod ne cui videatur ambiguum, ipsius Isaiæ ponamus testimonium: *Reversus autem Rapaces, invenit regem Assyriorum præstantem adversus Lobnam: audierat enim quia profectus esset de Lachis: et audivit de Tharaca rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est ut pugnet contra te* (IV Reg. xix, 8, 9). Simulque discimus obedientiam prophetarum, quod vir nobilis (tradunt enim Hebræi Isaiam sacerdotem fuisse Manasse filii Ezechiae regis Juda) non erubuerit nudus incedere; sed Dei præceptis nihil honestius judicans, deposuerit saccum, quo abjecto nudus fuerit, unam prius habens tunicam, et ipsam cilicnam. Quod autem dicitur: *Trium annorum signum, et portentum erit super Ægyptum et super Æthiopiæ*, hoc significat, quod tribus annis ab Assyriis Ægyptus vastanda sit et Æthiopia. Tunc, inquit, *dices habitator insulæ hujus*, hoc est, Jerusalem 212 quæ vicinarum gentium fluctibus tunditur: *Hæcine erat spes nostra?* et ad hos confugimus, ut nobis præberent auxilium, qui se de captivitate malo erueri non quiverunt? Est igitur hic ordo providentiæ Dei, omne hominum genus inflexibili iudicio dispensantis. Contra Dei iram Israel speravit in Damasco: diruatur civitas quæ adversum illius voluntatem impiis præstat auxillum. Judas speravit in Ægyptiis: et Ægyptus destruat. Ægyptii confisi sunt in Æthiopiis: Æthiopes quoque vincantur ab Assyriis. Assyrii superbierunt, non Dei, sed suarum virium arbitantes esse victoriam: et ipsi vincantur a Babyloniis. Babylon elevavit contra Deum caput: et ipsa a Medis Persisque superetur. Persæ et Medi ex parte persecuti sunt populum Dei, et aries sævissimus ad Orientem et Occidentem omnes populos ventilavit: veniat hircus Alexander, et conterat eum pedibus suis. Et iste qui ultra modum erectus est, veneno pereat, regnumque ejus dividatur in partes: et cum multo tempore inter se collisum fuerit, Romano vincente, populetur. Romanus ipse ferratis dentibus unguibusque sanctorum carnes, et cretato ore laceravit: excidatur lapis de monte sine manibus, et potentissimum primum regnum ac ferreum, deinde fragile et infirmum, in testarum modum conterat (Daniel. II).

(Cap. XXI. — Vers. 1.) *Unus deserti maris.* Nisi in consequentibus hujus capituli legerem: *Babylon detecta facta est mihi in miraculum.* Et iterum: *Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra.* Et supra: *Ascende Elam, et obside Medes: dabitarem quod esset hoc Poudus, quod de-*

serto mari imponitur: Perspicuum ergo est, quod desertum mare Babylon appellatur, Jeremia dicente ex persona Dei: *Et desertum faciam mare ejus, et sicabo terram illius, et erit Babylon in tumulos arenarum* (Jerem. LI, 56, 57). Mare autem propter multitudinem habitantium dicitur. Unde et supra Ægypti multitudo mari comparata est. Desertum faciet Dominus mare Ægypti. Quod autem Medi et Persæ pugnaverint contra Babylonem, et subverterint eam, in supradicto Jeremia legimus: *Acute sagittas, implete pharetras. Suscitabit Dominus spiritum regum Medorum 213 et contra Babylonem mens ejus, ut perdat eam, quoniam ultio Domini est, ultio Templi sui. Super muros Babyloniæ levate signum, augete custodiam, elevate custodes, præparate insidias: quia cogitavit Dominus, et fecit quæcumque locutus est contra Babyloniæ habitatores. Et rursum: Levate signum in terra, clangite buccina in contribus, sanctificate super eam gentes, annuntiate contra illam regibus Ararat, Menni, et Ascenes, numerate contra eam Tapoar, adducite equum quasi bruchum aculeatum. Sanctificate contra eam gentes, reges Mediæ, duces ejus et universus magistratus ejus, cunctamque terram potestatis ejus. Et commovebitur terra, et turbabitur, quia vigilavit contra Babylonem cogitatio Domini, ut ponat terram Babyloniæ desertam, et inhabitabilem* (Jerem. LI, 11, 14, seqq.).

(Vers. 1, 2.) *Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi. Vox Babyloniæ populi timentis inducitur, sive ipsius Babyloniæ, quod audiat Medos et Elamitas contra se exercitum præparare, et venire de solitudine, ponitque comparisonis exemplum. Sicut, inquit, ab Africo vento vehemens tempestas venire consuevit: ita mihi de solitudine vastitas venit, de terra horribili, cujus ne nomen quidem audire possum absque formidine. Visio dura nuntiata est mihi: quid enim durius quam præsens captivitas?*

Qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat. Potest in Hebræo ita legi: *Qui cædis, cæde; et qui vastas, vasta*, ut ad ipsum Elamitem et Medum prophetiæ vaticinium dirigatur, hortantis eum implere quod cœpit, intrepidum ascendere, obsidere potentissimam civitatem. Sin autem sic legitur, ut transtulimus, quasi de persona tertia dicatur, *qui incredulus est, infideliter agit: et qui depopulator est, vastat*: cum superioribus copulandum est, in quibus sibi Babylon visionem duram prædicat nuntiatam.

Ascende Elam, obside Medes: omnem gemitum ejus cessare feci. Ne timeas, inquit, o Persa et Medes, Babyloniæ multitudinem, ne illius præteritam potentiam reformides: omnem gemitum ejus ac pondus, quo te ante premere consueverat, cessare feci: seu quod nullus jam gemat et doleat pressus potentia Babyloniæ: seu quod tantis malis oppressa sit ipsa Babylon, ut ne 214 gemitum quidem liberum habeat.

(Vers. 3, 4.) *Propterea repleti sunt tumbi mei dolore: angustia possedit me, sicut angustia parientis: corruï cum audirem, conturbatus sum cum viderem. Emarcuit cor meum, tenebræ obscuraverunt me.*

bylon, dilecta mea, posita est mihi in miraculum. Prophetæ ideo obscuri sunt, quia personæ in his plurimæ commutantur. Ergo et nunc vox Isaïæ inducitur plangentis Babylonem spiritu prophetali, quod tanta mala super eam ventura sint, ut ipse qui narrat, timore superatus nequeat in verba prorumpere, videns tantæ multitudinis sanguinem fundi: et misericordiæ motus affectu (homo enim de hominibus loquitur) non minus doleat, quam mulier ululare in partu solet; sed conturbatus et trepidus, et in terram corruens, caligantibus oculis nesciat quid loquatur. Pro eo autem quod nos vertimus: *Babylon, dilecta mea*, in Hebræo legitur, מַסְעֵרָה עֲסָרָה (מַסְעֵרָה עֲסָרָה); et est ipsum verbum quod in principio Babylonii Oueris posuimus, *super montem caliginosum*: pro caliginoso enim, seu tenebroso scriptum est *Neseph*. Proprieque hæc **B** *urbis* sic vocatur, propter altitudinem et erectum usque ad cælum superbiæ verticem.

(Vers. 5.) *Pone mensam, contemplare in specula comedentes et bibentes: surgite, principes, arripite clypeum.* Locus isto dupliciter accipitur: o Medi et Elamitæ, quibus supra dixi: *ascende Elam, obside Mede*, sumite cibum, futuro vos prælio præparate, ne postquam dimicationis tempus advenierit, lassitudo vos retrahat. Cumque comederitis et biberitis, surgite, arma corripite, Babylonium debellate. Quodque ait, *contemplare in specula*, hoc sensu legitur: diligenter quæ ventura sunt, prospice. Potest et sic intelligi: o Babylon, para Balthasar filio Evilmarodach nepoti Nabuchodonosor regi tuo mensam atque convivium, et vide quid post cibum eveniat, in quo scortis et concubinis in vasis Domini propinabit. O principes, qui cum rege accumbitis, Medos autem Persasque significat, surgite et ad interficiendum regem arma corripite. Hoc plenius in Danielis volumine discimus (Cap. v).

(Vers. 6 seqq.) *Hæc enim mihi dixit Dominus: vade et pone speculatorem, et quodcumque viderit, annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem 215 cameli. Et contemplatus est diligenter multo intuitu, clamavitque leo: super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem, et super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, et respondit et dixit: cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculpitilia deorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, et fli aræ meæ, quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis.* Causas reddit superioris formidinis, quare angustia possederit eum sicut parturientem, et corruerit audiens, et perterritus sit, ac tenebroso horrore circumdatus. Hæc, inquit, dixit Dominus mihi: vade et constitue speculatorem, ut spiritu prophetali tibi futura prænuntiet; quem cum posuisssem in speculam, vidit venientem bigam, et aurigam desuper, asinumque, et camelum currum trahere. Significat autem Cyrum Persarum regem atque Medorum, cum parvo et magno imperio venientem. Persæ enim ante Cyrum ignobiles erant, et nullius inter gentes loci habebantur; Medi semper

A potentissimi. Iste ergo unus ascensor, duarum gentium fultus exercitu, venit contra Babylonem: et speculator ille qui positus erat, ut ventura prospiceret, clamavit quasi leo, sive ipse propheta appellatur leo. Et quia dubium erat de persona speculatoris, qui Cyrum viderat ascendentem, ipse exponit manifestius, et ait: *Super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem*, speculatorem Domini se esse pronuntians, qui semper positus in officio prophetali, et diebus ac noctibus Domini parens imperio, quodcumque jusserit loquitur. Quid igitur clamavit leo: *Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum*: haud dubium quin Cyrus indicetur. Et respondit et dixit ipse leo qui supra clamaverat: *Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculpitilia deorum ejus contrita sunt in terra.* **B** Vastante enim ascensore bigæ, Babylon usque in æternum deleta est, et Belis templum omniaque idola usque ad solum strata. Quod autem sequitur: *Tritura mea, et fli aræ meæ*, ad Jerusalem apostropham facit, et ad Templum quod in area Ornæ situm est, dicitque ad eam: o Jerusalem, et popule fli Templi mei, non tibi videatur incredulum esse quod dixi: non mea enim verba sunt, sed Domini et per os 216 meum illius verba resonarunt. Quidam putant, sed male, hoc non ad Jerusalem, sed ad Babylonem dici, de qua et supra *Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*; et esse sensum: quæ contrivisti me, eris et ipsa contrita, non meo sermone, sed Domini potestate, quæ tibi hæc ventura prænuntiat. Quid sibi autem voluerint in hoc loco **C** LXX interpretes, ut pro leone, qui Hebræo dicitur אַרְיָא (אַרְיָא), uriam transtulerint, non satis intelligo, præsertim cum supradictus sacerdos *Urias*, qui vocatur in testimonium, aliis litteris scriptus sit.

(Vers. 11, 12.) *Onus Duma. Ad me clamat ex Seir: custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? Et dixit custos, venit mane et nox: si quaritis, quærite, convertimini, venite.* Pro *Duma*, LXX *Idumæam* ponunt. Est autem *Duma* non tota *Idumæa* provincia, sed quædam ejus regio quæ ad Austrum vergit, et ab urbe Palæstinæ, quæ hodie dicitur *Eleutheropolis*, viginti distat millibus: juxta quam sunt montes *Seir*, sumpto ab auctore nomine; *Seir* quippe interpretatur *hispidus et pilosus*, quod *Esau* fuit. In *Abdia* propheta plenius super hac gente a nobis disputatum est: in quo necesse fuit veterem historiam revolvere, et *Ezechielis* *Jeremiæ*que easdem in testimonium trahere *Visiones*, et maxime prophetiam contra montem *Seir* (*Ezech.* xxv et xxxv, *Jerem.* xliix). Et illud de *Psalmis*: *In Idumæam extendam calcamentum meum.* Et alibi: *Tabernacula Idumæorum et Ismahelitarum, Moab, et Agarenis, Gebal et Ammon, et Amalech* (*Ps.* lxx, 10; *Ps.* lxxxii, 7, 8). *Amos* quoque inquit: *Super tribus sceleribus Edom, et super quatuor non avertebor eum, eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum, et violaverit misericordiam suam* (*Amos* 1, 11), sive, ut *Symmachus* transtulit, *viscera sua*, quod adversus cognatos populos ausus sit dimicare, et hostili hodie dissidere. Fuit autem regio [*Ab. regia*] *Esau*;

in regione Duma, hoc est, in montibus Seir. Hanc ut metropolim, juxta ordinem superiorum Visionum, ab Assyriis, sive a Nabuchodonosor expugnatam esse credimus, memoremque pristini generis, quod de Abraham et Isaac sit stirpe generata, implorasse auxilium Dei, et necessitate cogente, illius clementiam flagitasse. Narrat ergo nunc Dominus: qui obsidetur in Seir, et ab hostibus cingitur, meum imploras auxilium, et dicit: o custos Israel, qui populum tuum **217** tueris custodia sempiterna, et quasi in nocte, illis dormientibus, vigilas, ne hostis irrumpat; quare et nos qui de ejus^a semine sumus, non simili clementia protegis? Quibus ego custos vigilque respondeo, de quo scriptum est: *Non dormitabit neque obdormiet qui custodit Israel* (Ps. cxx, 4). Venit mane populo meo, et nox genti Idumæorum; illis præbebo lucem, vos in tenebris derelinquam. Vel certe ita: venit lux nocte transacta; si meam invocatis auxilium, et estis de stirpe servi mei Abraham, nolite me tantum in necessitatibus querere, sed toto ad me animo convertimini. Venite, et suscipiam penitentes. Hoc juxta historiam dictum sit: cæterum propter similitudinem literæ, et ex eo quod RES et ΔΑΛΕΥΗ, non multum inter se discrepent, quidam Hebræorum pro *Duma*, *Romam* legunt, volentes prophetiam contra regnum Romanum dirigi, frivola persuasione, qua semper in Idumææ nomine Romanos existimant demonstrari: *Duma* autem interpretatur *silentium*.

(Vers. 13 seqq.) *Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanum. Occurrentes sistenti forte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurritis fugienti. A facie enim gladiatorum fugerunt, a facie gladii imminentis, a facie arcus extenti, a facie gravis prælii. Quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno quasi in anno mercenarii: et auferetur omnis gloria Cedar, et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est. Querenti mihi et diu cum deliberatione tractanti quæ esset Arabia, ad quam propheticus sermo dirigitur, utrum Moabitæ, an Ammonitæ, et Idumæi, cunctæque aliæ regiones, quæ nunc Arabia nuncupantur, occasionem tribuit in hac eadem Visione quod sequitur: *Auferetur omnis gloria Cedar, et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur* (Isai. xxi, 16, 17), Ismaelitas debere intelligi. Liber Geneseos docet ex Ismaele Cedar et Agarenos, qui perverso nomine Saracenos vocantur, esse genitos. Hi per totam habitant solitudinem, de quibus puto et poetam dicere: *Lateque vagantes Barcari* (Virg. *Æneid.* iv); et supradictum volumen, *Contra faciem omnium fratrum suorum habitabit* (Gen. xvi, 12): eo quod latissima eremus **218** ab India ad Mauritianiam usque tendatur, et Atlanticum Oceanum, quod puto Jeremiæ titulum sonare: *Ad Cedar et ad regna Asor, quæ percussit Nabuchodonosor rex Babylonis* (Jer. xlix,*

28); statimque sequitur: *Hæc dicit Dominus, surgite et ascendite ad Cedar, et vastate filios Orientis: tabernacula eorum, et greges eorum capient, pelles eorum et omnia vasa, et camelos tollent sibi* (Ibid., 29): et iterum: *Inivi enim contra vos Nabuchodonosor rex Babylonis consilium, cogitavit adversus vos cogitationes. Surgite et ascendite ad gentem quietam, et confidenter habitantem, ait Dominus: non ostia, non vectes eis: soli habitant. Et erunt cameli eorum in direptionem, et multitudo jumentorum in prædam. Et dispergam eos in omnem ventum qui sunt attensi in comam: et ex omni confusio eorum adducam interitum super eos, ait Dominus: eritque Asor habitaculum draconum deserta in sempiternum: non manebit ibi vir, nec incolet eum filius hominis* (Ibid., 30 seqq.). Totum prophetiæ testimonium de Jeremia posui, ut quæ sit Cedar, indubitanter intelligas. Et considera quomodo Ismaelitarum, hoc est, Saracenorum proprie gentem descripserit, quia habitant in tentoriis: qui quas nox compulerit, sedes tenent: quibus armenta sunt, et pecora camelorumque greges: qui non habent ostia nec vectes: non enim versantur in urbibus, sed in solitudine habitant. Et hi ergo a Babylonis delecti sunt, eo quod Asor civitatem, quæ metropolis gentis illius in eremo fuit, usque ad solum subverterint: et tamen cum camelorum et ovium greges capti sunt [At. sint], pellesque eorum atque tentoria sorte divisa: non omnis gentis illius significatur interitus, eo quod dromedaris camelis centum et amplius millia uno die per vastam solitudinem fugere soleant, *Auferetur, inquit, omnis gloria Cedar*: et imminuto sagittariorum numero, quia maxime pollent arte pugnandi: cæteri qui fugerint, remanebunt. Quia intelleximus quæ sit Cedar, et quæ Arabia, quæque Asor, videamus Isaias propheta quid dicat: *In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanum*. Verbum ARAB (אַרָב), ut sæpe^b jam diximus, et vesper, et Arabia, et cornus, et planities, et Occidens appellatur. Et pro eo quod nos juxta LXX transtulimus, **219** *dormietis*, potest interpretari, *morabimini, sive habitabitis*, hoc est ἀλλοθίσσασθε, quod Hebraice dicitur THALINU (תַּלִּינָו). DODANIM (דֹּדָנִים) quoque in *propinquos* vertitur et *cognatos*. Itaque prædicitur nunc Judæis, qui obsidionem Babyloniam effugere poterint, et de totius provinciæ vastitate ad eremum transire vicinam, quod habitaturi sint in solitudine Arabiæ in itinere quod ducit ad fratres. Rursumque ad Ismaelitas sermo convertitur, et eos ad misericordiam cohortatur: currite, et lassis fratribus ac periclitantibus ardore sitis, obvii ferte aquas: tantus enim fervor est solis, ut nisi subveneritis, in solitudine pereant: et non solum aquas, sed etiam panem ferte fugientibus, ut quos confecit obsidio, vestra clementia relevet. Simulque reddit causam quare hæc imperet fieri, dicens: fugerunt Babylonium gladium, fugerunt arcus Elamitarum, fugerunt imminens prælium. Nec despiciatis miseros: cito veniet

^a Vatic., qui de ejus genere sumus.

^b Vid. paulo superius in cap. xv, col. 188.

et vestra captivitas. Quomodo enim velox mercenarii annus est, et omnem laborem brevem putat, dum ad desideratam mercedem perveniat: sic universa gloria filiorum Cedar auferetur a vobis, et sagittæ vestræ conterentur, et parvus remanebit numerus pugnatorum. Quidam volunt ex eo quod dicitur, *adhuc in suo anno, et auferetur omnis gloria Cedar*, non Babyloniam captivitatem prædicari, de qua et Jeremias loquitur, sed Assyriorum, qui post unum annum vastationis Judaicæ, Saracenos latissime persecuti sunt. Illum præterea locum, in quo nos transtulimus: *Qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti*: et quasi ex persona Domini imperativo modo legimus, in Hebræo sic legi posse affirmant: *Qui habitant terram Austri, cum panibus occurrerunt fugienti*; ut cum Deus eis dixerit, *occurrentes sitienti ferte aquam*, illi inimica mente panes tulerint [*Al. tollerent*] absque aqua, ut cibo augerent sitim.

(Cap. XXII. — Vers. 1.) *Onus vallis Visionis. LXX*, licet non habeatur in Hebræo, manifestus transtulerunt, *verbum vallis a Sion*. Hæc enim civitas seminarum prophetarum est, in qua exstructum Templum, et Visiones Domini multiplicatæ sunt. Quia ergo inter cæteras gentes ponitur, **220** et reputatur una de plurimis, nequaquam mons appellatur, juxta illud propheticum: *Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob* (*Ps. LXXXVI, 1*); sed vallis, ex eo quod humiliata sit. Aliis verbis hoc ipsum Jeremias loquitur: quando accepit calicem plenum vini, et dat universis gentibus, ac novissime porrigit Jerusalem, ut bibat, et vomat, et ruat, et insaniat: significans a Babyloniis, et hanc esse vastandam (*Jerem. xxv*). Quod plenius Regum et Jeremiæ narrat historia. Ex quo intelligimus omnium creatorem æqualiter esse Deum, et eodem cuncta dispensare judicio, juxta illud quod ipse loquitur per Amos: *Numquid non ut filii Æthiopum vos estis mihi filii Israel? ait Dominus. Numquid non Israel ascendere feci de terra Ægypti, et Palæstinos de Cappadocia, et Syros de Cyrenæ? Ecce oculi Domini super regnum peccans* (*Amos ix, 7*). Ne putarent Judæi idecirco se meritorem habere privilegium, quia educti essent de Ægypto, dicit etiam cæteras gentes ad alias terras suo imperio fuisse translatas.

Quidam tibi quoque est, quis ascendisti et tu omnis in tecta, clamoris plena, urbe frequens, civitas exultans? Referebat mihi Hebræus, præsentem Visionem non pertinere ad illud tempus, quo Nabuchodonosor Jerusalem cepit, et Sedechiam vinctum oculisque privatam duxit in Babylonem; sed ad Sennacherib tempora, quando Sohas Pontifex magnam partem prodidit civitatis, et tantum Sion, id est, arx et Templum, ac nobiles remanserunt, in exemplum Romanæ urbis, quæ irruentibus Gallis, patricios et florem juventutis in arce servavit. Nos autem possumus, et de Babylonia captivitate dicere: quamquam Euse-

bius omnia ad Christi adventum referat, et putet Vespasiani Titique temporibus fuisse completa. Carpat ergo singula, triplicem expositionem breviter attingentes. *Quidam tibi quoque est? quid habes, inquit, Sion, quod etiam tu ascendisti omnis in tecta?* Quando dicit, *etiam tu*, ostendit quod cæteri prius ascenderint. Num et tu reputata es inter gentes, quæ ab hostibus obsideris, et tecta conscondis plena ululatus et planctus miserabilium feminarum, urbe quondam regia?

221 (Vers. 3.) *Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt simul: duroque ligati oculi. Omnes qui inventi sunt, vincti sunt pariter: procul fugerunt.* Si ad Sennacherib tempora referas, quando ex parte capta est civitas, recte dicuntur non fuisse vici gladio, nec occisi in bello, sed proditione, aliis ex urbe fugientibus; aliis, quos hostis oppressit, vinculis alligatis. Sin autem ad Babyloniam captivitatem, quod et verius est: dicemus quod non pugna, sed obsidione superati sint. Quod si in adventu Christi, juxta Eusebium, tropologice intelligere volueris: dicas eos interfectos non gladio, sed infidelitate, omnesque principes eorum recessisse a Deo, et peccatorum funibus alligatos, nec quemquam fuisse de Pharisæis, qui non diaboli retibus alligatus sit.

(Vers. 4.) *Propterea dixi, recedite a me, amare febo: nolite incumbere, ut consolemini me super vastitatem filiarum populi mei.* Si in vastitate Babylonis lacrymatur Propheta lugentis affectu, et dicit: *Angustia possedit me, sicut angustia parientis: corruï cum audirem, conturbatus sum cum viderem, emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*, quanto magis nunc in urbis suæ ruina nullam accipere consolationem potest, totum se planctibus tradens!

(Vers. 5.) *Dies enim intersectionis, et conculcationis, et fetuum Domino-Deo exercituum in Valle visionis.* Reddit causas juxta triplicem intelligentiam, quare dixerit: *Recedite a me, amare febo*; quia conculcata sit Sion, mons quondam visionum, et nunc vallis fetuum.

(Vers. 6.) *Scrutans murum, et magnificus super montem: et Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus.* Describitur Babylonis exercitus intrans urbem, templum occupans, et quadrigis per plateas superbus incedens. Quodque auratos postes, et marmorum crustis vestitos parietes, clypeus, qui alia solet legere, nudaverit, eleganter in Hebræo resonat, sensusque pulcherrimus est, quod scutum non protexerit quempiam, sed nudaverit: eo quod per robur militum omnes opes eruta sint. Sin autem Elamitæ ponantur in prælio, quæ urbs Assyriorum est: non potest referri ad tempora Romanæ **222** subversionis, nisi forte cuncta allegorice interpretemur.

(Vers. 7-9.) *Et erunt electæ valles tuæ plenas qua-*

* In Vatic., *verbum vallis visionis Sion*.

drigarum, et equites ponent sedes suas in porta. Et revelabitur experimentum Judæ, et videbis in illa die armamentarium domus altus, et scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatæ sunt. Manifeste captivitatem describit, quæ undecimo anno regis Sedechiæ facta est, de qua et Jeremias loquitur: *Ecce ego convocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait Dominus, et venient, et ponet unusquisque solum suum in introitu portarum Jerusalem, et super omnes muros ejus in circuitu (Jerem. 1, 15).* Quod ne putemus voce prædictum, et opere non expletum, idem Jeremias ait: *Undecimo anno Sedechiæ, mense quarto, quinta mensis, aperta est civitas, et ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, et sederunt in porta media (Jer. xxxix, 2).* Tunc ergo in circuitu civitatis Jerusalem, innumerabilis est fusus exercitus, et aperta sunt Sancta sanctorum, et armamentarium, quod nemore consitum erat, hostili populatione reseratum, et per cunctas urbis partes divisus muris hostis ingressus est.

(Vers. 10, 11.) *Et congregastis aquas piscinæ inferioris, et domos Jerusalem numerastis, et destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinæ veteris: et non suspiciatis ad eum qui fecerat eam, et operatorem illius de longe non vidistis.* Narrat quomodo obsidioni paraverint civitatem, et aquas inferioris piscinæ, quæ capi poterant, ad superiorem munitionem transtulerint, destructisque domibus, muros ædificaverint, et per singulas cognationes, quæ domus quantum aquæ deberet accipere, dinumerarint, fecerintque cisternam inter duos muros, et piscinam veterem instaurarint ad servandas aquas: et non magis Dei invocaverint auxilium, qui conditor urbis sit, piscinæque Dominus; quasi aliis verbis dixerit: *Fiduciam habuistis in homine, et non in Deo, qui factor est hominis.* Quidam juxta mysticos intellectus piscinam veterem, Legis umbram intelligunt, et inter duos muros, novum videlicet et vetus Testamentum, ædificatam lacum Pharisæorum traditionibus atque mandatis, qui aquas continere non possit: et non respexisse eos ad Filium Dei, nec illius præsentiam credidisse quem olim non viderint, quia semper Dei præceptis increduli fuerint.

(Vers. 12-14.) *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa fletum, et ad plañctum, et ad calvitiū, et ad cingulum sacci. Et ecce gaudium et lætitia occidere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: comedamus et bibamus, eras enim moriemur, et revelata est in auribus meis Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum.* Captivitate præseente et obsessa Jerusalem, cum ferrum, fames, et vis urgeret urbem, Jeremias ad poenitentiam populum provocabat (Jerem. xxiv), et e contrario reges ac principes, et vulgus miserabile despera-

lone pereuntium se tradebat epulis. Nihil autem sic offendit Deum quam post peccata erecta cervix, et ex desperatione contemptus. Quod et per Amos loquitur: *Super tres et quatuor impietates non everabor eum; quod et cogitaverit, et fecerit, et non egerit poenitentiam: Insuper et docuerit malum.* Unde et nunc dicitur: *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini (Amos 1, 4).* Putant allegorici Interpretes de passione Christi esse prædictum, quod vocaverit Deus etiam post crucem Domini Salvatoris infelicem populum ad poenitentiam, et nihilominus ille se desperationi tradiderit, et voluptati. Principium quippe Istius visionis, in quo ait: *Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans,* ad illud tempus referant, quando a Pharisæis populus inclatus, pari contra Jesum voce resonabat: *Crucifige, crucifige talem: non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 6, 7).* Hujus testimonii exemplo etiam Apostolus abusus est, scribens ad Corinthios de resurrectione: *Si mortui non resurgunt, manducemus, et bibamus, eras enim moriemur (1 Cor. xv, 52).*

(Vers. 15 seqq.) *Hæc dicit Dominus Deus exercituum: vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi, et dices ei: quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulcrum? Excidisti in excelsis memoriam, diligenter in Petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet: sicut asportatur gallus gallinaceus, et quasi amictum sic sublevabit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam, et spatiosam: ibi morieris, et ibi erunt currus gloriæ tuæ; ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua, et de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum Ellacim filium Helciæ. Et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus: et erit quasi pater habitantibus Jerusalem et domui Juda. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et nemo erit qui claudat: et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum pazillum in loco fidei, et erit in solium gloriæ domui patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera: omne vas parvulum, a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur pazillus qui firmus fuerat in loco fidei, et frangetur et cavet, et peribit quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est.* Supra diximus Sobnam fuisse pontificem, qui Assyriis prodidit civitatem. Sed quia hoc traditionis est Hebraicæ, et Scriptura non loquitur, intelligimus eum superbum, tumidum, et voluptuosum, suisque pedibus populos conculeantem: et quia fecerit cuncta quæ Propheta describit, sacerdotium ejus ad Ellacim filium Helciæ fuisse translatum, ut illo ejecto, novus Pontifex fieret. Ex quo intelligimus, omni studio superbiam declinandam, quæ of-

^a Alii. ad aquam, quam præfert et Victor. lectio- nem.

^b Vatic., ad superiorem munitionemque transtulerint.

^c Euseb. ait: 'Ελεγε τοίνυν ὁ Ἑβραῖος ἀρχιερεὺς γενῆσθαι τὸν Σοβμᾶν τρυφατὴν τινα, καὶ τὸν βίον ἀσεβῆ ἀνδρα, ὃς καὶ προδοῦναι τὸν λαόν, etc.

fendit Deum, et ne pontificatus quidem privilegio tuta esse potest. Iste est Sobna (sicut quidam putant) et Eliacim, de quibus idem Propheta subiecit: *Misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi: et stetit in aquæductu piscinæ superioris, in via agri fullonis, egressusque est ad eum Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, et Sobna scriba, et Johas filius Asaph a commentariis (Isa. xxxvi, 2 et seqq.)*. Jubetur ergo ingredi Propheta ad pontificem, qui habitabat, juxta LXX, in pastophorio; juxta Aquilam, in tabernaculo: pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotion ait: *Ingredere ad Socen istum, quod interpretari potest, aquam et rectum (ut scilicet $\alpha\kappa\omega\tau\alpha$ $\kappa\epsilon\tau\tau\iota\pi\alpha\sigma\tau\epsilon\upsilon$, iniquus intelligatur et pravus), ad pontificem templi, et dices ei: Qui habitas in domo Dei, cujus scelera in tota civitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis, quasi non verearis 225 captivitatem: excidisti tibi in petra sepulcrum, et tam superbe edificasti, ut ambitio te et in morte sequeretur? Audi quæ ait in te Domini sententia: quomodo gallinaceus humero portantis aufertur, et singuli hominum levant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captivitatem translatio. Habebis coronam non laminæ aureæ, et sanctificationis Domini, sed tribulationis et angustiae. Sicut enim pila si mittatur in proclive, stare non potest, sed veloci cursu volvitur: ita et tu ad terram latissimam deducers, quam aut Ægyptum, aut Babylonis campos intelligamus, ibique morieris: et ibi erunt currus gloriæ tuæ, omnes potentiae et opes, quibus nunc fultus incedis. Ibi senties ignominiam domus Domini tui: quia propter opera mala, et violatum Templum Dei tui ista patieris. Detrahā te de gradu tuo, et de pontificatus officio projiciam, et pro te Eliacim servum meum filium Helciæ induam vestimentis tuis, et cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimentis Aaron patris indutus est. Ipsi dabo potestatem Templi, qui habeat populum non subjectum sibi quasi servum, sed amorem sui quasi filium. Ipse accipiet clavem domus meæ, et in suo portabit humero, ipse habebit caeremoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete Templi, et in loco firmissimo collocetur, omnia vasa sacerdotum et Levitarum, tam quæ in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum, suspenduntur in eo: sic omnis populus ex Eliacim servi mei potestate pendebit. Quod autem ait: *In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur, et cadet, et peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est*, multi ad Sobnam referunt, quod Eliacim infixā paxillo, prior paxillus qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: *Et peribit quod pependerit in eo*: quod dejecto Sobna, nequaquam factum est, intelligimus hoc dici, quod deposito Sobna, Pontificatum acceperit Eliacim, cujus sacerdotii dignitatem subvertit extrema captivitas. Qui juxta $\alpha\upsilon\tau\omega\tau\eta\upsilon\tau\iota\upsilon\tau$ cuncta accipiunt, volunt in Sobnæ Pontificatu Judæorum sacerdotum cadere, et in successione Elia-*

cin, qui interpretatur *Deus resurgens*, Evangelicū cultus sacramenta monstrari: ita ut hoc quod sequitur: **226** *In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet*, ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat, et juxta historiam, et juxta allegoriam, quia paxillum dixerat, servari metaphoram in suspensione vasorum diversi generis: et quod prioribus fractis, alia suspendantur.

(Cap. XXIII. — Vers. 4.) *Onus Tyri. Ululate naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelata est eis. Tacete qui habitatis in insula negotiatio Sidonis*. Manifestius et plenius Ezechiel propheta et subversionem Tyri, et causas subversionis exponit, dicens: *Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem: Euge, confectæ sunt portæ populorum, conversa est ad me, implebor, deserta est. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego super te, Tyre, et ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, et dissipabo muros Tyri, et destruaui turres ejus, et radam pulverem ejus de ea (Ezech. xxvi, 2, et seqq.)* Quæ autem istæ sint gentes multæ, quæ inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum, cum equis, et curribus et equitibus, et cætu populoque magno. Filias tuas quæ sunt in agro, gladio interficiet: et circumdabit te munitionibus: et comportabit aggerem in gyro, et elevabit contra te clypeum, et vineas atque arbores temperabit in muros tuos, et turres tuas destruet in armatura sua, et cætera quæ usque ad finem visionis sequuntur*. Nam et in alia prophetia, quæ adversum Ægyptios cernitur, eadem Scriptura contextit: *Fili hominis, Nabuchodonosor rex Babylonis servire fecit exercitum suum servitute magna adversum Tyrum: omne caput decalvatum, et omnis humerus depilatus, et merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro (Ezech. xxix)*. Per quæ significat multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum, ut quod postea fecit Alexander, insulam continentis terræ socios, ille ante facere sit conatus (*Quint. Curt. lib. iv*). Quomodo ergo adversum Babylonem et Philistin, et Moab, et Ægyptum, et Idumæos et Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultaverint captivitati populi ejus, ita etiam nunc adversum **227** Tyrum inimicam, et insultatricem subversionis Jerusalem prophetia textitur, quod etiam ipsa ab eodem hoste sit destruenda. Legimus [*Al. Legamus*] Græcorum historias, et maxime eorum qui Assyriæ gentis bella describunt; ibique reperimus post captivitatem Jerusalem, Palæstinos, et Arabas, et Damascenos, ac deinceps Ægyptios fuisse subversos. Quod autem semper hæc gentes, et precipue Tyrus impugnaverit Israel, et in illius subversione lætata sit, Amos propheta in exordio sui voluminis explicat (*Amos. i*), et breviter laudes Deo canens Psalmista declarat: *Deus, quis similis erit tibi [Al. tui]? ne taceas, neque comescaris, Deus. Quo-*

niam ecce inimici tui sonnerunt : et qui te oderunt, a
 atulerunt caput. Super populum tuum malignaverunt
 consilium, et cogitaverunt aduersus sanctos tuos. Dice-
 runt, Venite, et disperdamus eos de gente, et non
 memorabitur nomen Israel ultra. Quoniam cogitaverunt
 unanimiter, simul aduersum te testamentum disposu-
 erunt, tabernacula Idumaeorum, et Ismaelitarum, Moab,
 et Agarrum, Gebel, et Ammon, et Amalech, alienigenarum
 cum habitantibus Tyrum (Ps. LXXXII, 1 et seqq.).

Ex quibus omnibus discimus, pondus irae Dei super
 Tyrum venisse meretricem, quae hic sub specie
 sortis, in Ezechiel sub navis translatione describitur
 (Ezech. xxxv). *Ululate, inquit, naves maris.* Pro quo
 in LXX legimus *Carthaginiis* : et habetur in Hebraeo
 THARSIS (תַּרְשִׁישׁ) : de quo et in Jona propheta, et in
 quodam^a epistola disputavi. Possumus autem, quia
 Carthago Tyriorum colonia est, in praesenti loco
 Tharsis, non mare generaliter, sed et Carthaginem
 accipere : quod nequaquam de Africa naves Tyrum
 veniant, nec de terra Cethim, quam Cyprum quidam
 interpretantur : usque hodie enim est apud eos urbs
 Citium, de qua et Zeno Stoicæ sectæ Hæresiar-
 chus : quamquam plerique nostrorum, et maxime
 Mehaborum principum, Cethim Italiae Maedoniae-
 que insulas arbitrantur. Hoc enim Scriptura com-
 memorat, quod Alexander rex Macedonum egressus sit
 de terra Cethim. Insulam quoque nominans, non
 mentitur : postea enim a Nabuchodonosor, 228
 vel Alexandri terræ continens facta est, propter expu-
 gnamur multas in brevi freti aggeribus compor-
 tatis. Negotiationem quoque Sidonis appellat, iuxta
 229 versiculum, in quo ait : *Erubescite, Sidon.*
 Tradunt enim historiae, quod Tyrus colonia Sidonis
 sit.

(Vers. 3.) *Transfratantes mare repleverunt te, in
 aquis multitis semen Nili, messis fluminis fruges ejus.*
 Tyrum negotiatione gaudere, et totius orbis esse
 emporion, et praesentia tempora probant, et Eze-
 chiel lato sermone describit. Quod autem negotia-
 tores in subveheadis mercibus transfretent maria,
 aeno est qui dubitet; nec tantas habet opes ipsa
 urbs de terra regionis suae, quæ valde angusta est,
 et Galilææ, Damascique sinibus premitur, quantas
 de subvectione navium. Nilus omnis, et Aegypti fer-
 tilitas e vicino infunditur Tyro. Pro Nilo, quod apud
 Hebræos legimus NON (נַחַשׁ), LXX et Theodotio ne-
 gotiatores interpretati sunt; quod verbum, *turbidum*,
 et per hoc Nili aquas significat, Jeremia testante,
 quid tibi, et Aegypto, ut bibas aquas Geon (Jerem.
 II, 18) : pro quo in Hebraeo habetur Sior, id est,
 turbidas.

(Vers. 4.) *Erubescite, Sidon : ait enim mare fortitudo
 maris, dicens : non parivivi, et non peperit, et non*

^a Epist. in nostra recensione 37, ad Marcellam,
 num. 2. Porro conferendus quoque est liber Quæ-
 stionum Hebraicarum in Genes. cap. x, 4, not. Deni-
 que Procopius in hunc locum de ΘΥΡΩ nomine,
 quod veteres interpretati Χερσίου transtulerunt : λέ-
 γεται δέ, inquit, κύριος οὗτω θαλοῦσθαι, καὶ κίτριον
 οὗτος πάλω ἐν αἰσῶ. Narrant Cyprum i.e. significari, et

nutrivi juvenes, nec ad incrementum perdnai virgines.
 Dixi supra coloniam Sidoniorum esse Tyrum. Audi
 igitur, mater, cuncta simul contra filium tuam maria
 clamantia, et quodammodo vocem emittentia, quæ
 per naturam loqui non valent : frustra divitias com-
 portavi : sine causa de toto orbe in Tyrum opes
 contuli : illa dives, illa luxuriosa, et populorum quon-
 dam gaudens multitudine, in qua nascebatur turba
 mortalium, caterva puerorum, juventutis examina,
 cujus plateæ virginum, et infantium, ac juvenum,
 et puellarum lusibus perstreperbant : nunc ad solitu-
 dinem redacta est. Fieri autem προσηγορίας ex
 rebus^b mutis solemne est.

(Vers. 5.) *Cum auditum fuerit in Aegypto; dolebunt
 cum audierint de Tyro.* Hoc perspicuum est, quod
 Aegyptii postquam audierint potentissimam, et vi-
 cinam 229 gentem, longa obsidione deletam, sciant
 etiam sibi interitum propinquare.

(Vers. 6.) *Transite Maria, ululate qui habitatis in
 insula.* Rursum pro mari et Tharsis LXX Carthagi-
 nem transtulerunt. Legimus in historiis Aegyptiorum,
 obsessos Tyros postquam nullam spem evadendi
 videbant, conscensis navibus fugisse Carthaginem,
 seu ad alias Ionii Aegæique maris insulas. Unde et
 in Ezechiel dicitur : *Mercus non est reddita ei, neque
 exercitus ejus de Tyro (Ezech. xxix)*; eo quod omnes
 urbis opes translate sint [Al. sunt], et nobiles
 quique eam vacuam dereliquerint.

(Vers. 7.) *Numquid non hæc vestra est, quæ glo-
 riabatur a diebus pristinis in antiquitate sua?* Arguit
 superbia Tyrum, quod in conditionis suæ antiqui-
 tate sit gloriata, et non respexit ad Deum : sed no-
 mina patrum recolens, se æternam putaverit.

Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum.
 Eos dicit, qui in urbe remanserant, et captivi ducti
 sunt in Babylonem.

(Vers. 8.) *Quis cogitavit hoc super Tyrum quon-
 dam coronatam?* Rursum lege Ezechiel (Ezech. xxv),
 et quantæ gloriæ Tyrus fuerit, ex principis ejus la-
 mentatione cognosces. Coronatam vocat eam, quod
 sicut rex inter plurimam hominum multitudinem
 ornatum diademate erigit caput : ita Tyrus fulgens
 et excelsa opibus, auroque et gemmis et serico ac
 purpura vitens, regina sit in cunctis gentibus æsti-
 mata.

*Cujus negotiatores principes, institores ejus inelyti
 terræ.* Miramur legatum Pyrrhi quondam dixisse de
 urbe Romana, Vidi civitatem regum. Ecce multo
 ante illa tempora negotiatores et institores Tyri,
 principes et inelyti describantur : ut per hæc osten-
 datur opulentiam magnitudo, cum negotiator Tyri
 altius verbis esse rex possit.

(Vers. 9.) *Dominus exercituum cogitavit hoc, ut de-
 in ea esse Citium urbem.*

^b Sic lego *maris*, etiamsi mss. cum vulgatis hæc-
 tenus præferant *multis* : quin miror magis manife-
 stum mendum tamuli oblituisse.

^c Antea erat, et *nobiles quoque*, minus recte, et
 contra mss. fidem.

traheret superbiam omnis gloriae: et ad ignominiam A
deduceret universos inclytos terrae. Quia supra inter-
rogantis more dixerat: Quis cogitavit hoc super Ty-
rum quondam coronatam? Nunc ipse respondit: non
fatorum, ut stulti utant, sic illa deducta sunt: non
fortunae cucurrit rota, sed Dei iudicio et ipsius vo-
luntate perfectum est, qui superbis resistit, et hu-
milibus dat gratiam (Jacob. iv): et **230** commonet
arrogantes conditionis suae, ut discant potentiam
ejus per miseriam, cuius clementiam per beneficia
sentire noluerant.

(Vers. 10.) *Transi terram tuam quasi flumen, filia
maris: non est cingulum ultra tibi.* Sicut, inquit, flu-
vius, sive ut in Hebraico significantius habet, rivu-
lus, hoc enim dicitur ion (ריון), facile transitur pe-
de: ita et tu terram tuam, in captivitatem ducta, B
transibis, o filia maris, vel quia insula es, vel quia
supra de te scriptum est: *Dixit mare fortitudo maris,
non porturivi, et non peperit.* Quodque infert, *non est
cingulum ultra tibi*, quem sensum habeat, apertius
Symmachus docet, *non poteris ultra resistere*, id est,
non habebis vires, nec accinctos ad pugnandum
lumbos tuos, ut possis adversariis contraire.

(Vers. 11.) *Manum suam extendit super mare, con-
turbavit regna.* Quis extendit manum? haud dubium
ex ipsa sermonis continentia quin Deus, de quo su-
pra dixit: *Dominus exercituum cogitavit hoc, ut de-
traheret superbiam omnis gloriae.* Extendit ergo ma-
num suam super omnia maria, saeculum orbemque
significans, et conturbavit universas gentes, inter
quas, et tu, Tyre, turbata es, sive super mare, in C
quo proprie sita es.

(Vers. 12.) *Dominus mandavit adversus Chanaan,
ut contereret fortes ejus.* Ostendit quod sit mare, su-
per quod extenderit Dominus manum suam, dicens:
Mandavit adversus Chanaan. Tyrus enim in terra
Chanaan condita est. Lege Scripturas, maximeque
Evangelium (Marc. vii), ubi Syrophoenissa inter-
pellans pro filia, egreditur de terra Chanaan, quae
dicitur mulier Chanaanæ. Simulque quia dixerat: *Ex-
tendit manum suam, ne operantem membris, et offi-
cio corporali crederes Dominum, adjecit, mandavit,*
ut Dei fecisse, jussisse sit.

(Vers. 13.) *Et dixit: Non adjicies ultra ut glorieris,
calumniam sustinens, virgo filia Sidonis, in Cethim
consurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi.*
Deus, qui cogitavit detrudere superbiam omnis glo-
riae, qui mandavit adversus Chanaan, ut contereret
fortes ejus, ipse dicit, Nequaquam ultra gloriaberis,
et in tua confides potentia. O virgo filia Sidonis, si
est, colonia Sidoniorum, fugies quidem navibus ad
insulas Occidentis, seu in Cyprum, et **231** ceteras
Macedoniae Graeciaeque terras, sed et ibi, adversante
Deo, requiem invenire non poteris. Alioquin, omnis
vagus atque in orbe peregrinus, et incertarum se-
dium, semper in angustia, jugiter in maerore est.

(Vers. 13, 14.) *Ecce terra Chaldaeorum, talis popu-*

lus non fuit: *Assur fundavit eam in captivitatem, tra-
duxerunt robustos ejus, suffoderunt domos illius, po-
suerunt eam in ruinam. Utulato, naves maris, quia de-
vastata est fortitudo vestra. Quia supra dixerat: Du-
cent eam pedes tui longe ad peregrinandum: et iterum,
Transi terram tuam quasi flumen, duplex quoque fuit po-
pulus Tyri, eorum qui fugerant, et transfretaverant
in Cethim, et eorum qui in urbe remanserant, ad
utrumque loquitur. De his qui fugerant, supra ait:
*In Cethim consurgens transfreta, ibi quoque non erit
requies tibi.* De his qui remanserant, et dueli sunt in
captivitatem: *Ecce, inquit, accolas terrae Chaldaeorum,*
cujus potentiam nulli populi ante habuerunt, et quae
ab Assyrio fundata est, transduxerunt robustos Tyri.
Suffoderunt non solum muros, sed et cuncta habita-
cula civitatis, posueruntque eam in ruinam. Quia
igitur alii fugerunt, alii capti sunt, utulato, nave-
ves, vel maris, vel Carthagini; negotiatio enim, et
colonia vestra delecta est. Simulque considera, quo-
modo laudaverit Chaldaeos. Non dixit, talis populus
ultra non erit: potentius quippe, et durius regnum
est Romanorum; sed, *ante non fuit.* Qui priora ne-
gavit, concessit sequentia.*

(Vers. 15.) *Et erit in die illa, in oblivione eris, o
Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis unius.* Ab
hoc loco usque in finem hujus prophetiae, Tyro pro-
spera nuntiantur, quod debeat agere penitentiam,
quod iterum extruenda sit, quod septuaginta tan-
tum annis, quibus et templum Dei desolatum fuit,
Tyri subversi: maneat: ut cujus ruinis insultabat,
et ruinarum ejus tempus imitatur. Septuaginta autem
annos unius regis, multi putant Nabuchodonoso-
sor dici, quibus regnum gentis Assyriae in Jerusa-
lem permanserit. Alii generaliter pronuntiatum,
quod qui longum regnandi tempus habuerit, septua-
ginta annos transire non possit.

232 (Vers. 16.) *Post septuaginta autem annos erit
Tyro quasi captivum meretricis. Sume citharam, cir-
cum civitatem, meretrici oblivioni tradita, bene cane
frequenta canticum, ut memoria tui sit.* Quia cum plu-
rimis gentibus fornicata es, et desolatam te nudam
que et captivitatis squalentem sordibus, amatores
pristini contempserunt, assume nunc citharam, con-
gemina carmina, circum civitatem, plange lupanem
pristinum, et antiqui erroris vestigia lacrymis lava
ut possis Dei in te misericordiam provocare.

(Vers. 17.) *Et erit, post septuaginta annos vixitibi
Dominus Tyrum, et reducet eam ad merces suas, et
rursum fornicabitur cum universis regnis terrae super
faciem terrae.* Haec omnia iuxta historiam expleta es-
se, consonis Graecorum, et Phoenicium litteris indi-
catur, quod post LXX annos instaurata, ad poten-
tiam pristinam sit reversa, et negotiatio universa-
rum gentium fuerit, quas ego pato fornicatione
appellari, ut quomodo qui fornicatur, ad lupanem
ingreditur, et mercedem stupri tribuit: sic et iusta

* Erat semper in angustia jugiter et in maerore. Hujusmodi alia menda saepe ex mss. emendanda.

ter, de tota orbe concurrens, pulchritudinem urbis quasi meretricis impleverit.

(Vers. 18.) *Et erit negotiatio ejus, et a merces ejus sanctificata Domino: non condentur, neque reponentur. Quia his qui habitaverint coram Domino, b erit negotiatio ejus, ut manducent in saturitate, et vestiantur saepe ad vetustatem.* Hæc secundum historiam, necesse facta comperimus, nisi forte putandum est, quod post ædificationem Jerusalem, et instauracionem Tyri, amica inter se fuerint civitates; et ad templum Dei crebro Tyri dona transmitterint: sicut et in Ezra legitur (Ezra. xiii, 16), quod Tyrios qui pecora vendebant, in sabbato abegerit, et introire urbem non permisit: atque ex uno meretricio, etiam de exteris vestimandum sit. Judæi cassa in iterum vota differunt, post Antichristum in mille annis hæc explenda memorantes. Nec mirum si ista conflant, qui spectra veritate Christi, organum diaboli Antichristum recepturi sunt, cum etiam Christiani judaizantes, de mille annorum beatitudinis hæc contendant. Ego autem quomodo in visione Babylonis sub typo eversionis ejus, 233 consummationis tempus intelligo, et in Ægypto destructis idola altare Domini collocatum, ad Christi tempus refero, et in visione Moab, thronum Salvatoris in terra ejus positum recognosco, et in Damasci cæterisque visionibus omnibus, nostrorum esse temporum sacramenta non dubito: ita et in visione Tyri, quæ ex-

trema est, christianæ felicitatis tempus interpretor: quod postquam ædificata est, et recepit pristinum statum, et omnis negotiator in antiquam consuetudinem, portum ejus ingressus est, et mercimonia, et labor eorum Domino dedicentur. * Cernamus in Tyro extructas Christi Ecclesias, consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesaurizentur, sed dentur his qui habitant coram Domino, qui servientes altari participant cum altari (1 Cor. ix). Ministrant autem Tyrii non ad divitias, nec ad cumulandas sacerdotum opes, sed ad victus necessaria supplicanda: 234 ut, juxta Apostolum, habentes victum atque vestitum, liba contenti simus (1 Tim. vi). Et nota quod non dixerit negotiaciones, et merces Tyri sanctificatas Domino his dandas qui habitaverint Jerusalem sicut Judæi arbitrantur; sed qui fuerint coram Domino, qui servant ei. Sic enim et Dominus constituit, ut qui Evangelium prædicant, vivant de Evangelio (1 Cor. ix). Servire autem Domino, et habitare coram eo, non est loci, sed meriti. Hucusque visiones hæc, sive vera quæ certis gentibus imposuit, ut iustici, et ut nos quivimus, historica interpretatione disseruimus, Hebraicæ tantum veritatis prementes vestigia. Quæ sequuntur, ad omnes pertinent nationes, et generaliter ad totius mundi consummationem. De quibus nec tu petisti, ut scriberem, nec mihi otiosum fuit, ut ex superfluo non quæsitam dicarem, qui quæsitæ vix scripsi.

* Putat Victorinus vitiatum esse hunc locum, et secundum quinque MSS codice: suis legendum esse *mercedes pro merces*, tam hic, quam in Hieronymi Commentariis.

b Legerat Martianus, *merces erit negotiatio*, etc. Nos vocem *merces* hinc amovimus ad fidem Vatic. MS. eoque ipso Scripture textu, qui neque in Hebræo, neque in Græcis, Latinisque versionibus eam luc

C loci vocem agnoscit.

* Scripsit Eusebius: 'Ο δὲ καὶ πληροῦται καὶ φῶς αὐτοῦ: τὰς γὰρ ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἰδρυμένης ἐν τῇ Τυρίων πόλει. ὡς περὶ οὖν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι πολλά τῶν ἐν αὐτῇ μισθωμάτων ἐκ πραγματικῆς κομιζομένων ἀγιάζεται τῷ Κυρίῳ προσφερόμενα τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, ἀπερὸς οἱ κομιζόντες προσφ. οὖσι σὺν εὐλαβείᾳ.... θαλασσὴ τοῖς παρόροις τοῦ θυσιαστηρίου.

LIBER SEXTUS.

233-234 Quod in præcedenti volumine pollicitus sum, et super fundamenta historię, si voluntati nostræ Christus annueret, spirituale extruerent ædificium, et impositio culmine perfectæ ecclesiæ ornamenta monstrarem, hoc in sequentibus duobus libris, o virgo Christi Eustorhium, orationibus tuis, et Domini misericordia facere conabor, ut eodem labore quæ quintus liber historiam comprehendit, sextus et septimus perstringat anagogen: non omnia disserentes, ne multa fiant volumina, sed quid Ecclesiastici viri autē nos subserint, breviter indicantes.

(Cap. XIII. — Vers. 1.) *Onus seu visio contra Babylonem quam vidit Isaias filius Amos.* Vidit non carnis, sed mentis oculis, quam grande magnumque pondus Babylonis sit imponendum. Et quia Babylon, quæ Hebræo dicitur *Babel* (בבל), interpretatur *confusio*; et quod ibi ædificantium turrim sermo confusio sit, spiritualiter mundus iste intelligitur, qui in

magnis positus est, et non solum linguas, sed opera singulorum, mentesque confundit. Hujus Babylonis rex est verus Nabuchodonosor, contra Dominum superbiens, qui dicit in corde suo: *In caelum ascendam, super sidera cæli ponam solium meum: sededo in monte Testamenti in lateribus Aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Hæc est qui ostendit Domino universa regna mundi, et dixit ei: *Hæc omnia mihi tradita sunt, et tibi dabo, si cadens adnaveris me (Math. xlii).* Denique in consequentibus 235 nequaquam contra Babylonem, sed contra orbem terrarum comminatio est. Dominus Sabaoth præcepit genti belliciosissimæ, ut veniat de terra longinqua a summitate cæli, ut disperdat orbem terrarum. Et iterum: *Ecce dies venit insanabilis furoris et iræ, ut ponat orbem terrarum desertum, et peccatores disperdat ex eo.* Ac deinde: *Præcipiam tibi orbem terrarum univèrsam mala, et impiis peccata sua.* Ex quibus probatur, omnia quæ dicuntur contra Babylo-

nom, ad mundi hujus confusionem et interitum pertinere.

(Vers. 2.) *Super montem caliginosum, sive campestrum, levate signum.* Apostulis præcipitur et Apostolicis viris ac magistris Ecclesiarum, ut dimicaturi contra Babilonem, signum elevent Dominicæ crucis, non in humili loco, et in demersis vallibus, sed in monte caliginoso, sive campestri. Quorum alterum significat abcondita Ecclesie sacramenta, quæ ut videret Moyses, et audiret vocem Dei, intravit tenebras et caliginem. Posuit enim Deus tenebras latibulum suum: et nubes et caligo in circuitu ejus (Psal. xvii). Alterum docet, sic nos ad excelsa ecclesiasticorum dogmatum debere conscendere, ut juxta Apostolum Paulum humiliemur atque dicamus: *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quia sum persecutus Ecclesiam Dei* (I Cor. xv. 9) Qui et ipse elevavit signum in monte campestri, quando insita sibi humilitate dicebat: *Ego autem judicavi nihil scire me in vobis, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Hoc autem signum, et in superioribus, levabit ipse, qui ortus est de radice Jesse in nationibus, ut congregaret perditos Israel.

Exaltate vocem, levate montem. Pro quo LXX transliterunt: *Consolamini manum.* Exaltat vocem qui de sublimibus loquitur, et præsentia quasi brevia, et transitoria continent. Qui audit ab eodem Isaia: *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem, eleva manum tuam, qui potest cum David dicere: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* (Ps cxi. 2); et qui in omni loco levat sanctas manus, ut non solum levet manus, sed etiam consoletur manu: ne dicat pauperi: *cras veni, et accipe; sed ut pauperiem ejus, et necessitatem præsentis miseræ fortuna consoletur.*

236 *Et ingrediuntur portas duces.* LXX: *Aperite principes.* Duces Ecclesie ingrediuntur portas mysteriorum Dei, et Scripturarum sacramenta cognoscunt, habentes clavem scientiæ, ut aperiant eas creditis sibi populis. Unde præcipitur, ut magistri aperiant, et discipuli ingrediuntur.

(Vers. 3.) *Ego mandavi sanctificationis meis.* Pro quo LXX: *Ego præcipiam, et ego adducam eos.* Ipse enim sanctificat ministros suos, ut et qui sanctificat et qui sanctificantur, ex uno omnes sint. Qui et in alio loco credentibus loquitur: *Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum.* Ipse præcipit; et adducet principes suos, ut faciant quæ præcepta sunt (Levit. xix, 2)

Et vocavi fortes meos in ira mea: exultantes in gloria mea. LXX: *Gigantes veniunt implere furorẽ meum, gaudentes simul, et contumeliam facientes.* Juxta Hebraicum hærent superioribus quæ dicuntur, quod

^a *Consolamini manum.* Ab hoc loco usque ad *Dominum Sabaoth*, in editis antea libris textus Septuaginta interpretum sedem propriam amisi, quam nos ad fidem omnium manuscriptorum codicum summa cum religione restituere curavimus. MARTIAN.

^b Pro *Hyadas* legit Victor. *Pleiadas*, juxta Grecum *πλειάδα*, Job. ix, juxta LXX.

A ipse venerit fortes suos, exultantes in gloria sua qui mandaverat sanctificationis suis. Porro juxta LXX, gigantes venientes ut impleant furorẽ Domini, gaudentes in aliena injuria atque lætantes, sinistra accipientes sunt contrariæque virtutes, de quibus et in psalmis legimus: *Misit in eos furorẽ iræ suæ, furorẽ et iram et tribulationem, immisionem per Angelos pessimos* (Ps. lxxii, 49). Ex his est et exterminator in Ægypto, qui postes agni litus sanguine non aulet intrare (Exod. xii), et ille spiritus qui egressus stetit in conspectu Domini, et ait: *Ego decipiam Achab.* Dixitque et Dominus: *Decipis et prævalebis agredere et fac sic* (III Reg. xvii, 21, 22). Unde in eodem Regum volumine Michæas dixit: *Vidi Dominum Israel sedentem super thronum suum, et omnis exercitus cæli stabat circa eum a dextris, et a sinistris* (Ibid., 9).

Dextræ virtutes sunt eorum Angelorum qui ad bona mittuntur: sinistrae autem eorum quibus ad puniendum tradimur. Unde et Apostolus: *Quos tradidi, inquit, Satanæ, ut discant non blasphemare* (I Tim. i, 20). Nomen autem gigantium, pro quo in Hebræo *gigantum* (גִּימָתַי), id est, fortium positum est, LXX et Theodotio in similitudinem fabularum verterunt gentium, sicut, et Sirenas, et Titanas, et Arcturni. ^b Hyadas, et Orionem nominant, quæ apud Hebræos aliis appellatur vocabulis. Si autem gigantes rebelles Dei sunt, et **237** omnes hæretes contrariæ veritati rebellant Deo: omnes hæretici gigantes sunt, qui gaudent in errore suo, et tunc maxime gloriantur, quando Ecclesie contumeliam fecerint.

C (Vers. 5.) *Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentiam, vox sonitus regum gentium congregatorum.* Tripliciter iste locus accipitur. Primum, ut elevato signo in monte campestri, veniat gentium multitudo, et ipsa in montibus constituta, quæ dividitur in duo, in populos scilicet, et in reges, in discipulos, et magistros, de quibus Salvator in Evangelio loquebatur: *Multi ab Oriente et ab Occidente venient, et accumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno caelorum* (Matth., viii, 11). Propterea autem una vox, et consona dicitur, ut illud Apostoli prophetur: *Idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata, sed sitis perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia* (I Cor. i, 10). Secundo, hæreticorum describitur superbia, qui in montibus se esse credentes, erantur contra scientiam Dei, et iniquitatem in excelsis loquuntur, et ponunt in caelum os suum, qui et ipsi habent populos, habent reges, qui deceptum populum devorant. Tertia interpretatio est: quia supra dixerat, gigantes veniunt, ut impleant furorẽ meum, gaudentes simul, et contumeliam facientes, ipsorum gigantium describit arrogantium, et ad puniendos

^c Appellatur vocabulis. A quibus Hebræos *Arcturni* dicitur *by Asch*: *Orion*. כֶּסֶל *Kesil*; *Hyadas* אֲרֻכְסָאן *Aruchsan*; *China*: וְאִתְרֵי אֲחָדָה תְּהוּאן *Ahadat hevan* MARTIAN.

—Nominum ubi *Σειρήνας* vertunt. Hebræice est *תְּרַיִם*, ubi *Τεράνας* תְּרַיִם. *Αρχτρούπων* Hebræis vocat *כֶּסֶל*, et *Αρτάρνα* כֶּסֶל. Vide et Martiani. si libet.

qui sibi traditi fuerint, in mala parte consensum.

Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul a summitate cæli : Dominus, et vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram. LXX : Dominus Sabaoth præcepit genti bellicosissimæ, ut veniat de terra longinqua a summo ÷ fundamento cæli Dominus, et bellatores ejus, ut disperdant universum orbem. Fundamentum obelo prænotandum est. In Regum, et Paralipomenon volumine legimus (II Reg. xiv; I Par. xxi). quod ira Dei accensa sit super Israel quando David numeravit populum, et offendit Dominum. In Psalmis quoque scribitur : Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me, et cætera his similia. pro quo legi in ejusdem (Benilium intelligit) Commentariis, iram Dei posse intelligi contrariam fortitudini, cui tradimur ad ponendum, de quo et in octavo psalmo cantatur : Ut destruas inimicum, et ultorem (Psal. vii, 5). P. sunt bellatores dici qui de terra procul veniunt 238 et a summo cæli, etiam ministri Angelii, qui in mundi consummatione mittendi sunt, ut æriorum manipulos faciant, et separatos a frumento incendio præparent sempiterno (Matth. xiii). Omnis quoque terra disperditur, quando terrena opera subvertuntur. Sunt et alii Domini bellatores instructi armatura Apostoli, qui quotidie in Ecclesia, que orbem, id est orbis, et habitata intelligitur, disperdunt eos, et interficiant, qui eriguntur contra scientiam Dei.

(Vers. 6, 7.) *Ululate, quia prope est dies Domini, quasi vastitas a Domino veniet. Propterea omnes manus dissolvuntur, et omne cor hominis tubescit, et conlertur. Quoniam bellatores Domini venturi sunt, ut disperdant omnem terram, ululate, et agite penitentiam quibus pœna ventura est. Prope est enim dies Domini, vel consummationis totius mundi, atque judicii, vel exitus unicujusque de vita. Venit enim a Domino depraedatio, quam nos diximus vastitatem, ut servaremus in aphorami, quia præmiserat bellatores. Cum dies judicii, vel dormitionis advenerit, omnes manus dissolvuntur, quibus dicitur in alio loco : Confortamini, manus dissolutæ. Dissolvuntur autem manus; quia nullum opus dignum Dei justitia reperietur : Et non justificabitur in conspectu ejus omnis tinnus (Ps. cxlii, 2). Unde Propheta dicit in psalmis : Si iniquitates attendas, Domine, quis sustinebit (Ps. cxiv, 3)? Omne quoque cor, sive anima hominis tabescet; et pavabit conscientia peccati sui. Hæc est dies formidolosa atque terribili, de qua et Sophonias loquitur : Metuite a facie Domini : quia prope est dies Domini (Soph. i, 14). Et rursum : Juxta est dies Domini magna : prope, et velox nimis. Et Amos : Væ, inquit, qui desideant diem Domini : ut quid vobis dies Domini quæ tenebræ sunt, et non lux (Amos v, 18)? Quodque juxta LXX additum est : turbabuntur legati, et dolo-*

A res apprehendent eos : illos legatos interpretari possumus, quos cives miserant adversum eum, qui profectus erat in terram longinquam, ut sibi regnum peteret (Luc. xix, 27). Unde ipse loquitur in Evangelio : Inimicos autem, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, et interficite coram me.

(Vers. 8.) *Torsiones et dolores tenebunt : quasi parturienti dolerunt : unusquisque ad proximum suum stupebit : facies combustæ vultus eorum. Cum venerint Domini bellatores 239 de terra longinqua, et omnes manus fuerint dissolutæ, et cor pavidum atque contritum; tunc strophomata, quæ nos torsiones ventris interpretati sumus, et dolores tenebunt eos, similes doloribus parturientium. Per quæ ostenditur torqueri eos propria conscientia, et facies habere combustas eo igne, quem sibi succederant : quia non possunt dicere : Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Ps. iv, 7); et : Nos omnes revelavi facie gloriæ Domini contemplantes, in eandem imaginem transformamur (II Cor. iii, 18). Unusquisque stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tormentis, quibus ipse cruciatur.*

(Vers. 9.) *Ecce dies Domini venit crudelis, et indignationis plenus, et iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores ejus conterendos de ea. Pro terra Septuaginta τὴν οὐκονίαν, id est, orbem interpretati sunt : pro crudeli, insancibilem. Cum enim dies vel judicii, vel mortis advenerit, implebitur illud quod in sexto psalmo legitur : In inferno artem quis confitebitur tibi (Ps. vi, 6)? Non est enim illud tempus penitentiae, sed pœnarum. Et in alio loco dicitur : Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te! Ergo absconditur multa Dei misericordia ab his qui adhuc in timore sunt positi, et perfectam Dei non habent charitatem, ut dum crudeliter audium diem Domini, et insancibilem, et indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, et peccatores conterentur de ea, quæ prius peccatorum onere gravabatur, ut deletis perditisque sceleribus, habitet et regnet in terra sola justitia.*

(Vers. 10.) *Quoniam stellæ cæli, et splendor earum non expandent lumen suum : obtenebratus est sol in ortu suo, et luna non splendebit in lumine suo. LXX : Stellæ enim cæli et Orion, et omnis ornatus cæli lumen suum non dabunt [Al. habebunt] : et obtenebrabuntur sole oriente, et luna non dabit lumen suum. Pro eo quod nos interpretati sumus, splendor earum, haud dubium quin stellarum Aquila et Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum ἄστρην CHILLEM (צִלְלֵם) : pro quo LXX Orionem transtulerunt, addentis de suo, et omnis ornatus cæli, quod obelo prænotandum est. 240 Orionem autem gentiliū fabulæ dicunt viginti duas habere stellas, e quibus quatuor tertiæ magnitudinis sunt, novem*

^a *Chillem* : Verbum Hebraicum corrumpunt editores Erasmus et Martini, legentes צִלְלֵם Cæle sine affixæ prænomine; et antiquam lectionem Hieronymi

CHILLEM omnino vitantes. MARTIAN.

— Rectius, ut videtur, in Vatic. ms. *Xillem*, Re-colenda de hoc vocabulo supra annotavimus col. 172.

quartæ, rursus alia novem quintæ, * et ab aliis appellatur *Bootes*. Legimus quoque in *Job*, *Hyadas*, et *Vesperam*, et *Arcturum*, et *thesuros*, sive interiora *Austri* (*Job*. ix, 9), de quibus in suo loco dicendum est. Nec putare debemus apud Hebræos has stellas bis appellari nominibus, quæ Græcus sermo rescribat et *Latinius*: sed propria habere vocabula. Sicut enim *Deus* vocavit *lucem*, *diem*; et *firmamentum*, *cælum*; et *aridam*, *terram*; et *congregationes* *aquarum*, *maria* (*Genes*. i); sic et singulas stellas suis appellavit nominibus, quarum proprietatem nostra lingua non exprimit. Scriptum est de *Deo* in alio loco: *Qui numerat multitudinem stellarum: b et omnibus eis nomina vocat*. Quando igitur dies *Domini* venerit ad ponendum urbem terrarum in solitudinem, et peccatores de ea penitus auferendos (*Ps*. cxlvi, 4); tunc ad comparationem diviniæ majestatis, stelle cæli, et omnis splendor earum retrahent lumen suum. Nec mirum est hoc de minoribus stellis dicere, cum etiam sol obtenebrescat in ortu suo, et luna splendorem solitum non habeat. Illud autem quod *LXX* transtulerunt, quod stella et *Orion*, et omnis ornatus cæli obtenebrentur sole oriente, non habet quid signi, sive miraculi [*Al*. signi miraculum]; hoc enim omni sit tempore, ut orto sole, stella quæ in cælo sunt non appareant. Nec mirum hoc dixisse de sole, cum etiam plena luna, et tota nocte fulgente, pleraque astra non luceant. Es e autem etiam per diem stellas in cælo, probat solis deliquitum, quod quando umbra terræ, ut philosophi disputant, et obiecto orbe lunæ fuerit obscuratus, clariora in cælo astra videantur.

(Vers. 11.) *Et visitabo super orbis mala, et contra impios iniquitates eorum*. Quando visitat et percussit *Deus*; ad hoc percussit ut emendet. Denique quando vehementer irascitur super eos qui non agunt continentiam: *Non visitabo*, inquit, *super filias vestras, cum adulteraverint* (*Osee* iv, 14). E contrario de his qui in *Christo* credituri sunt, dicitur (*Ps*. lxxxviii, 53): *Visitabo in virgine iniquitates eorum, et in singulis 241 peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis*.

Et requiescere faciam superbiam infidelium: et arrogantiam fortium humiliabo. *LXX*: *Et perdam injuriam iniquorum, et injuriam superbiorum humiliabo*. Verbum Hebraicum גאון (gaon), quod perspicue arrogantiam et superbiam sonat, Theodotio et Septuaginta semper injuriam transtulerunt, sensum magis quam verbum exprimentes: quia omnis superbus

A promptus est ad injuriam. Ergo propterea *Deus* visitat super orbis mala, et contra impios iniquitates eorum: ut comprimat arrogantiam superbiorum, et superbiam fortium humiliet. *Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (*I. Pet.* v). Et in *Proverbiis* legimus. *Ante contritionem elevatur cor viri, et ante gloriam humiliatur* (*Prov.* xvi, 18). Super superbiam ruina sequitur, et humilitatem gloria: *Qui enim se exaltat, humiliabitur: et qui se humiliat, exaltabitur* (*Luc.* xiv). Legimus in alio loco: *Perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobo* (*I. Cor.* i, 19). Non quod vera sapientia et vera prudentia perdantur a Domino, sed falsi nominis scientia: qui sibi thesaurizant linguam mendacii, et deficiunt scrutantes scrutinium, et inveniunt nihil, loquentes iniquitatem in excelsum, et ponentes in cælum os suum. Unde proprie hæreticorum superbia, veritatis injuria nuntiatur.

(Vers. 12.) *Pretiosior erit vir auro: et homo mundo obrizo*. *LXX*: *Et erunt qui detestati fuerint, honorati magis quam aurum excoctum: et homo honorabilior erit lapide Sophir*. In consummatione mundi, quando orbis reductus fuerit in solitudinem, et obtenebratus sol in ortu suo, et luna splendorem suum non dederit, tanta fient ab Antichristo signa atque portenta, ut iniquitate crescente, refrigescat charitas multorum, ad decipiendos etiam si fieri potest lectos *Dei* (*Matth.* xxiv). Tunc pretiosior erit vir auro, quod Hebraice dicitur פזא (paz), et Aquila interpretatus est * πῶρον, quod coloris optimi atque sanguinei est; et homo mundissimo obrizo, quod Hebraice dicitur אפריר (apfir), et Aquila transtulit σπαλαμα ὄψις, quod nescio quid volentes *LXX* 242 interpretati sunt, lapidem de *Sophir*. Est autem *Indie* locus, in quo aurum optimum nascitur; sicut in *Genesi* legimus de fluvio *Phison*: *Iste est qui circumit omnem terram Evila, ubi est aurum; et aurum terræ illius optimum: et ibi est carbunculus et lapis prasinus* (*Genes.* ii, 11). Pretiosior autem intelligitur, pro eo quod est rarior. Omne enim, quod rarium est, pretiosum est, sicut et in *Samuelis* volumine legimus: *Et sermo Domini pretiosus erat in Israhel* (*I. Reg.* xxi).

(Vers. 13.) *Super hoc cælum concutiam, et movebitur terra de loco suo*. *LXX*: *Cælum enim sarict, et terra movebitur a fundamentis suis*. Cum pretiosior fuerit vir auro, et homo mundo obrizo, et impletum quod scriptum est: *Putas cum venerit Filius*

* Et ab aliis, etc. In editis et in aliquot mss. codicibus legimus in singulari, qui ab aliis appellatur *Bootes*; nempe *Orion* de quo hic est sermo. Marianus porro *Victorius* mutat consequentem lectionem: *Legimus quoque in Job, Hyadas, etc.*, atque legendum eis ut *Pleiadas* e *LXX*. Sed frustra, cum omnes mss. codices redeant *Hyadas*, hoc quoque modo legarit *S. Hieronymus* *Job* ix, 9: *Qui facit Arcturum, et Orionem, et Hyades, etc.* MARTIAN.

b Item *Vatic.*, et omnes eas nominibus vocat.

c Legimus, sive emendamus πῶρον ad fidem Va-

tic. ms. cui et plures alii *Martiano* inspecti concinunt, Latinis litteris præferentes *Cirron*. Sic et *Drosius* legendum antea monuerat ex antiquo suo libro; reque ipsi sic alibi quoque interpretatus est *Aquila*, puta *Prov.* viii, 19. Denique in *Hieronymus* lib. de *Nominibus*, ex *Jeremia*, *Ophaz*, inquit, obrizum. Est autem genus auri, quod Græci πῶρον vocant. Nec dissentit vocis etymologia, quod coloris optimi, atque sanguinei sit, siquidem πῶρον γλυκὺν et rufum, et rubro vino similem colorem sonat. Nihilominus *Martian*, retinuit mendosum πῶρον.

hominis, *inveniet fidem super terram* (Luc. xviii, 8)? **A** tunc et cœli movebuntur et terra. Cœlum enim et terra pertransibunt, non sua voluntate, et proprio arbitrio, ut pierique æstimant, animantia ea esse credentes; sed *propter indignationem Domini exercituum, et propter diem furoris ejus*, qui respicit terram, et facit eam tremere. Unde hoc quod in LXX dicitur, *cœlum enim furiet, μετὸν θυμῶς* accipiendum pro his, qui ver-antur in cœlo, quomodo si dicamus, omnis civitas conclamavit, et obviam judici urbs universa processit. Fundamenta vero terræ et in Proverbiis legimus: *Deus sapientia fundavit terram* (Prov. iii, 19). Et ad Job loquitur Dominus: *Ubi eras quando fundabam terram* (Job. xxxviii, 4)? Non quod terra habeat fundamenta profunda mole dejecta; sed voluntas et potestas Dei, qua omnia continentur, fundamenta illius appellanda sunt. Ipse enim super maria fundavit eam, et super flumina collocavit eam, et ipse appendit eam super nihili (Ps. xliii; Job. xxvi).

(Vers. 14-16.) *Et erit quasi damula fugiens, et quasi grex orinum, et non erit qui congregat: unusquisque ad populum suum convertentur, et singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inventus fuerit, occidetur, et omnis qui supervenerit, cadet in gladio. Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, et uxores eorum violabuntur.* Cœlo terraque commotis, lætiet diabolus coluber tortuosus, vel omne dogma contrarium veritati, **243** quod in magistris ac discipulis scinditur, quorum priores^a propter ἑξοπιστίας, Græco sermone *Dorcidas*, id est, *Capræ* nuncupantur sequentes quasi bruta animalia; et lucæ atque illuc errantia non habent qui^b eos dirigant: perdidit enim enim, de quo scriptum est: *A domino gressus hominis diriguntur* (Prov. xx, 23): qui liberati a magistris pessimis convertentur ad populum suum, et singuli ad terram suam fugient, de qua orti sunt: qui vero inventus fuerit, occidetur, sive jugulabitur. Hoc autem non solum in consummatione mundi, sed usque hodie fit in Ecclesia: quando magistris superatis, grex deceptus revertitur ad populum, et ad terram suam; et in eo quod invenitur, occiditur, ut hæreticus esse desistat, et qui cumque supervenerit, cadet in gladio spirituali. Tunc infantes eorum et parvulos, qui nondum ad perfectam venerunt erroris ætatem, allident in oculis magistrorum, diripientque eorum^c domos, et uxores eorum violabunt, pravam sapientiam et doctrinam perversam. Unde pro hujusmodi patribus quorum interficiendi sunt parvuli, debemus orare et dicere: *Da eis, Domine. Quid dabis eis? Vultram sterilem et ubera arenia* (Osee ix, 4). Parturiant enim iniquitatem, conceperunt dolorem, et genuerunt injustitiam.

(Vers. 17, 18.) *Ecce ego suscitabo super eos Medos,*

^a Origene ab Hieronymo Latine redditus, tractatu secundo in Cantic. Cantice: *Ab eo, inquit, quod acutus videat, id est, ἑξοπιστίας, dorcias appellata est. Vide quæ in eam locum annotamus tem. III.*

qui argentum non quaerant, nec aurum velint: sed sagittis parvulos interficiant, et lactentibus uteri [Vulg. *uteris*] *non miserentur, et super filios non parcat oculus eorum.* Invenimus in Genesi (Genes. x) quod *Madaï* auctor gentis Medorum fuerit, qui interpretatur *mensura*, sive *a potente*, vel *forti*. Igitur contra Babylonios, qui mente confusi sunt, suscitantur a potente et forti Deo ministri ad puniendum forsitudinis: ut reddat unicuique secundum opera sua. In qua enim mensura mensi sunt, remetietur eis. Mensuram agitaram atque concussam et plenam et supereffluentem restituit in sinus eorum (Math. xvi, et Luc. vi). Qui nec argentum nec aurum, id est, nec eloqui pulchritudinem, nec acumen ingenii, in quibus sibi ante plauderant, recipiunt: sed pœnis afficient tradidos; et **244** parvulis ac lactentibus uteri non miserebuntur, ut magis misereantur. Atque utinam et nos suscitetur a Domino, et hæc nobis deus potestas, ut nec argentum nec aurum velimus eloquentiæ et sapientiæ sæcularis: sed filios hæreticorum, et omnium qui decepti sunt, interficiamus sagittis spiritualibus, id est, testimoniis Scripturarum: et qui lacte nutriuntur erroris, absque ulla misericordia trucidentur, ut clementi crudelitate pereant, nulliusque misereamur infantia, et illa beatitudine digni simus: *Beatus qui tenebit et allidet parvulos suos ad petram!*

(Vers. 18 seqq.) *Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclitya in superbia Chaldæorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæam. Non habitabitur usque in finem, et non fundabitur usque ad generationem et generationem: nec ponet ibi tentoria Arabes: nec pastores requiescent ibi: sed requiescent ibi bestia, et replebuntur domus eorum draconibus: et habitabunt ibi struthiones, et pilosi saltabunt ibi: et respondebunt ibi utraque in aedibus ejus: et sirenae in delubris voluptatis.* (Cap. XIV. — Vers. 1.) *Prope est ut veniat tempus ejus, et dies ejus non elongabuntur.* LXX: *Et erit Babylon, que vocatur inclitya gloriosa regis Chaldæorum, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæam: non habitabitur in æternum: nec ingreditur eam per multas generationes: nec transibunt per illum Arabes: neque pastores requiescent in ea, sed requiescent ibi bestia, et replebuntur domus somni, et accubabunt ibi sirenae, et dæmonia saltabunt ibi, et onocentauri ibi habitabunt, et cubacula facient*

D *hæretici in domibus eorum. Cito veniet et non tardabit.*

Quod sequitur: *Et dies ejus non protrahentur*, * asteriscis notandum est, quia de Theodotione addita sunt. Melis adversus confusionis urbem suscitatis, qui nec aurum in bonis reputant, nec argentum; qui sagittis interficiunt parvulos, et lactentibus uteri non miserentur, et super filios non parcat oculus eorum: nebs quondam inclitya que erat in superbia Chaldæorum, qui interpretantur, *quasi dæmonia*, sic subvertetur, quomodo subversa est Sodomam et Go-

col. 528.

^b V. t. c., qui eas congregent.

^c Idem, diripientque eorum Ecclesias, et uxores violabuntur prava sapientia, et doctrina perversa.

morruha; ut nullum in ea maneat pristinae mansionis A vestigium: sed postquam 245 fuerit cœlum novum, et terra nova, et præterierit figura hujus mundi (I Cor. vii), non habitabitur urbs confusionis in perpetuum; et nequaquam eundem statum recipiet. Non enim ponet ibi, postquam in pris ina gloria esse desierit, Arabs tentoria sua, qui interpretatur occidentalis et vespertinus; ut in ea cupiat habitare, quam viderit esse desertam. Arabs autem in præsentem locum in bonam partem accipitur: quod semper tendat ad fidem, et oblitus præteritorum, extendat se in priora. Nec pastores requiescent ibi, qui mansuetissimum Domini gregem in Jerusalem solent pascere: sed e contrario requiescent illæ bestię, quas detestatur Psalvista, dicens: *Ne tradas bestiis animam confidentem tibi (Ps. lxxiii, 14)*. Pro quibus B Aquila, et Symmachus, et Theodotus, ipsum verbum Hebraicum posuerunt sũm (שׁוּמ). Et implebatur domus eorum, hæc est Babyloniæ, juxta LXX et Theodotionem ζῆου, id est, sonitu et clamoribus; juxta Aquilam, typhontibus, quos nos in dracones vertimus; juxta Symmachum οὐν (ΟΥΝ), quod verbum in Hebraico continetur. Et habitabunt ibi struthiones, animal semper solitudines appetens, de quo in Job plenius scribitur: qui cum pennas habere videatur, tamen de terra altius non elevatur: pro quo LXX οὐπίνας, id est, sirenas interpretati sunt. Pilo- C sos autem qui dicuntur Hebraice sũm (שׁוּמ), Theodotus, erectis et stantibus pilis interpretatus est. Symmachus et LXX dæmonas transulerunt. Pro onocentauris quoque, quos soli LXX interpretati sunt, imitantes gentilium fabulas, qui dicunt fuisse hippocentaurus, tres veluti interpretes ipsam posuere verbum Hebraicum sũm (שׁוּמ) quod nos in ululas vertimus. Ubi autem LXX dixerunt, cubilia facient hereticis in domibus eorum, et in Hebraico positum est תרננים (תְּרַנְנִים), Aquila et Symmachus et Theodotus, sirenas interpretati sunt; significantes vel bestias aliquas esse, vel dæmonas, juxta errorem gentilium dulce cantantes, et decipientes homines, qui hujus sæculi naufragium clausis auribus transire non possunt. Porro onocentauri nomen, ex asinis centaurisque compositum, videtur mihi significare eos, qui ex parte aliquid humanum sapiunt; et rursus voluptatibus et cœno turpitudinis abducuntur ad vitia. Dicitur ergo 246 secundum tropologiam, quod in fine mundi, vel mortis uniuscujusque, omnis gloria et superbia Chaldæorum, et confusio mundi, recedat a nobis; et ita omnia subvertantur, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæam; nec ultra mundi istius futurus sit status, sed pereat in æternum. Nec ponat ibi Arabs tentoria sua, de quo in sexagesimo septimo psalmo dicitur: *Iterfacite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen ejus (Psal. lxxvii, 5)*.

^a Sub eius libri finem.

^b Non videtur a Ger voce Hebraica, sed a Syro vocabulo Giora factum G'oras, additio g, sicut a Judu Judas, et his similia. Et a Ger quidem Græca consuetudine declinandum esset, Gera aut Geras. Latiori itaque sensu Hebraicum hic loci Hieron. pro Syro accipit.

Nec pastores ibi requiescant, Angeli videlicet qui humano præsent generi, et quotidie vident faciem Patris: sed requiescant ibi bestię et dracones, et struthiones, et pilosi, et ululæ, et sirenæ, quas omnes bestias in figura intelligimus Angelorum, vel dæmonum, et eorum quibus trahimur ad puniendum. Et in domibus quondam voluptatis, ubi erat lætitia et gaudium, sit plautus ulularum, et lamentabilis vox sirenarum, que auditores suos ducit ad mortem. Tempus autem imminere iudicii, et diem consummationis Babyloniæ non elongari, nequaquam mirabitur, qui quotidie per sanctos viros in his qui credunt in Domino, subverti vident Babyloneam; et æternitati comparatam, omnem longitudinem esse vicinam. De generibus bestiarum, immo monstrorum, breviter diximus: quia in a priori libro juxta historiam ex parte perstricta sunt. Hoc quoque considerandum, quod postquam ecclesiasticus sermo et doctrina Salvatoris urbem confusionis everterit, ita ut Sodomæ et Gomorrhæe compararetur; non habitetur a sanctis viris, nec pastores requiescant in ea, qui Christi gregem pascere consueverant: sed e contrario requiescant ibi bestię, et dracones, et struthiones, et pilosi saltent in ea. Quidquid enim hæretici loquuntur in synagogis Satanæ, non est doctrina Domini, sed ululatus dæmonum et pilosorum, quos imitatur Esau. Et sirenæ requiescent in delubris voluptatis, que dulci et mortifero carmine animas pertrahunt in profundum: ut ævientie naufragio, a lupis et canibus devorentur. Prope est ergo et instat quotidie tempus ruinæ hæreticorum, et non differ- tur eorum subversio.

Miseretur enim Dominus Jacob, et eliget adhuc de Israel, et requiescere eos faciet super humum suam: adjugetur advena 247 ad eos, et adhærebit domui Jacob. Et tenebunt eos populi, et adducent eos ad locum suum: et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et in ancillas; et erunt capientes eos qui se ceperant, et subjicient exactores suos. Et erit in die illa cum requiem dederit tibi Deus a labore tuo, et a concussionibus tuis, et a seditate dura, qua ante servisti: sumes parabolam istam contra regem Babyloniæ, et dices. Pro advena, id est, pruselyto, LXX γωσπερ interpretati sunt: qui Hebraice גר (גר) dicitur. Unde puto et Moysi filium, qui advena erat in terra, nominatum a patre, Gersam. (Exod. 1). Ergo georas est verbum b Hebraicum, Græca consuetudine declinatum: licet quidam Hebræi sermonis ignarus, Græcam in eo etymologiam exprimeret conetur, ab eo quod terrenæ rei curam habeat: e γᾶ enim, inquit, terra appellatur, et ὄρα, ὄρατος, id est, sollicitudo. Rursum pro MASAL (מָסַל) quam Aquila et Symmachus et Theodotus parabolam transtulerunt, quos et nos secuti sumus, LXX planctum interpretati sunt. Est

^c Γᾶ enim. Manuscripti codices legunt eum Latinis elementis ge, et ora et phrontis. Supra quoque in illis s-renter retinent georas et glorias; quia hoc nomen apud LXX legitur γωσπερ, non γωσπερ: et autem Græcum per i vel e expressum reperitur apud Latinos. MARTIAN.

autem ordo : postquam Babylon deserta fuerit in æternum, ita ut habitatio bestiarum sit, miserabitur Dominus Jacob, ejus videlicet qui vitia supplicavit; et religet Israel, eum qui mente conspicit Deum. Et nota verborum proprietatem : Jacob, qui adhuc in lacta positus, est miserabitur : I-raeli vero, qui post victoriam novam accepit, non misericordia, sed e ecclio captatur. Requiescere quoque eos faciet super terram suam, de qua Salvator loquitur : *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (*Math. v, 4*), et *Credo videre bona Domini in terra viventium* (*Ps. xxvi, 13*). Adjuventur quoque domui Jacob, qui electi sunt per Apostolos, gentium multitudo; et tenebunt reliquias domus Israel, et adducent eos in locum suam, ut habitent in tabernaculis eorum : et possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos et ancillas. Prodest quippe malis, ut bonis serviant. Unde et E. au dicitur : *Servies fratri tuo*. Et ad Jacob, *Servies tibi frater tuus* (*Gen. xxvii*). Et accipient eos qui se sophismatibus ante deceperant : et exactores suos, qui omnia lucri causa faciunt, redigent in servitutem. Postquam autem requieverit **246** Jacob et Israel a labore suo, quo multum contra baculum et hæreticos pugnando laboraverat; et a concussione et servitute sua, qua malignæ interpretationi et falsis dogmatibus ante servierat : tunc sumet plantam atque parabolam contra regem Babylonis : sermonem videlicet hæretici erroris et confusionis : et dicet quæ sequuntur. Locum istum Judæi interpretantur carnaliter, quod postquam reversi sunt de Babylone, factum esse docere non poterunt. Neque enim Babylonii servierunt eis, qui eos prius ceperant; nec victis Babylonis, domus eorum possederunt : neque habuerunt eos in servos et ancillas. Restat igitur ut juxta fabulas suas de imperio hoc putent futuram esse Romano : quibus superatis in ultimo tempore, servituras sint eis gentes, quibus ante servierunt. Quod si sequentes litteram, spe se falsa decipiant, quis eis concedet, ut Roma vocetur Babylon, et Nabuchodonosor rex Romani imperii?

(*Vers. 5, 6.*) *Quomodo cessavit exactor, quieverit tributum? Convixit Dominus baculum impiorum : virgam dominantium, cadentem populos in indignatione, plaga insanabili, subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter*. In Petri Epistola legimus : *Tempus est, ut incipiat iudicium a domo Dei* (*I Petr. iv, 17*). Et in Ezechiel tertioribus dicitur : *A sanctis meis incipite* (*Ezech. ix, 6*). Pro diversitate quippe peccati, iudicii ordo disponitur : ut qui minus deliquerint, ante purgentur. Novissimus autem inimicus destruat mors. Ergo cum Israel de servitute dura fuerit liberatus, sumet parabolam contra regem Babylonis, quam debemus intelligere ut parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est, et simplex historie expositio, quomodo parabola dicitur, quæ nulli alteri παραβάλλεται, id est, comparatur. Miratur ergo

A Israel quomodo cessaverit exactor, qui exigere consueverat usque ad novissimum quadrantem. Exigere autem consuevit non alios nisi debitores, qui dicunt in Oratione Dominica : *Dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Math. vi, 12*). Huic exactori debitores traduntur a iudice, qui eos mittit in carcerem et exigit usque ad percutum minimum. Denique e. **249** Paulus apostolus a Corinthiis fornicantem, qui uxorem patris acceperat, nec non Phygellum et Hermogenem tradidit exactori (*I Cor. v; II Tim. i*). Et de his exactoribus etiam supra dicitur : *Populus meus exactores vestri deprædantur vos; et qui repetunt, dominator vestri*. Pro tributo, Aquila sumum interpretatus est. Sublato enim a nobis summo, famem patimur verbi Dei, et jugiter a corpore Domini jejuiamus. Idcircoque virga et baculus impiorum, pro quo septuaginta jugum interpretati sunt, percussit nos, sive opprimit; quia nolimus sustinere jugum levissimum, jugum Salvatoris. Hoc autem baculo et hac virga, insanabili gentes furore cadebat, et fugientes persequeretur crudeliter : non emendare volens traditos, sed occidere.

(*Vers. 7 seqq.*) *Conquievit et siluit omnis terra : gressa est, et exsultavit : abietes quoque lætatae sunt super te, et cedri Libani. Ex quo dormisti, non ascendet qui succidat nos : infernus subter conturbatus est : in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de solis suis; omnes principes nationum, universi respondebunt, et dicent tibi : Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es? C Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum; subter te sternetur tineæ, putredo et operimentum tuum erunt vermes. Ad interitum regis impii, qui percutiebat plaga insanabili nationes, et persequeretur eas crudeliter, omnis terra conquievit, et siluit, quæ prius turbatum, et seditionis plena erat, in tantum ut abietes, et cedri Libani lætarentur, de quibus in psalmis scriptum est : Vineam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, et plantasti eam. Upruit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei* (*Ps. lxxxix, 9*). Has cedros Dei, quia aliquando peccaverunt, tradidit Dominus suppliciiis conterendas. Unde in alio psalmo dicitur : *Conteret Dominus cedros Libani* (*Ps. xxviii, 5*). Abietes autem excelsi quique, et in Domini servitute sublimes debent accipi, quæ consona voce dixerunt : *Ex quo tu dormisti*. Nota quod et mortis mors, appellatur dormitio. *Non ascendet qui succidat nos*. Vicio enim sorti, et direptis vasis ejus, etiam ceteri satellites corruerunt. Unde et Dominus loquitur in Evangelio (*Math. xxv, 41*) : *Ite in ignem æternum, 250 qui præparatus est diabolo, et angelis ejus*. Quomodo isti lignorum arborumque cæsores suis securibus succiderunt, et fecere corruere? Infernus quoque conturbatus, sive versus in amaritudinem, in occursum adventus veri Nabuchodonosor, locus suppliciorum atque cruciatuum scribi abs Hieronymo potuit, hic ἀπλῶς positum, sensum fere turbat, neque in Hieronymiana ipsa versione ex Hebraica veritate habetur.

^a Martian., in Corinthiis fornicantem, etc.

^b Nomen putredo, quod quidem, præposito sive adverbio, quasi alia Hebraici verbi מַדְדָּא interpretatio

est, in quo videtur dives purpuratus: ad quem descendit et Dominus, ut vinclos de carcere dimitteret. Possumus infernum occurrentem dicere et eum angelum qui inferis pœnis præpositus est, qui excitavit omnes gigantes: pro quo alii Rophaïm, alii Titanas transtulerunt. Gigantes autem vocantur juxta Ethnicorum consuetudinem, qui eos terrigenas existimant, quos terra genuerit. Nos autem gigantes, juxta Græci sermonis etymologiam, eos appellare possumus, qui terrenis operibus servierunt. Denique sequitur: *Omnes principes terræ surrexerunt de solis suis, in adventu quondam principis sui: ut quem prius honorabant pro potentia, postea mirarentur in pœnis, et dicebant: Et tu vulneratus es sicut et nos: nostri similis effectus es.* Quæ verba hunc sensum habent: Putabamus nos pro imbecillitate nostra non potuisse resistere potentia Dei, et te esse solum, qui in tua altitudine permaneres; sed ut rebus ostenditur, et tu vulneratus et captus es, nostrique stultis effectus; ut quos in terra dignitas separavit, apud inferos pœna consociet. *Detracta est ad inferos superbia, vel gloria tua, et concidit cadaver tuum, sive ut LXX transtulerunt, multa lætitia tua, qua prius subjectis tibi gentibus lætabar. Subter te sternetur putredo, et operimentum tuum erunt vermes.* Hæc requies diaboli, iste lectus tentatoris, qui in tantam erectus est superbiam, ut etiam Dominum auderet tentare dicens: *Hæc omnia tibi dabo, si proci-dens adoraveris me (Math. iv, 9).* Putredo et linea, et operimentum vermium, vel pœnæ intelliguntur æternæ, quas propria gignit conscientia, vel suppliciorum materia, quæ ex propriis peccatis nascitur. Sicut enim quædam cadaveris materia est, et aliquis humor in cadavere, vermes nascuntur ex putredine; sic ex ipsa materia peccatorum supplicia gignuntur. Unde et Apostolus Paulus interfecta morte, **251** ad quam per Osee sermo propheticus loquebatur: *Ero mors tua, o mors: ero morsus tuus inferni (Osee xiii, 14),* loquitur ad eum: *Ubi est mors contentio tua? ubi est mors stimulus tuus (1 Cor. xv, 55)?* Illa enim mortua, non est qui succidat nos: nequaquam enim erit peccatum quod succidendum sit, quia stimulus mortis peccatum sit.

(Vers. 12.) *Quomodo cecidisti de cælo, Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? LXX: Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram qui mittebat ad omnes gentes.* Pro Lucifero qui Hebraice dicitur ELIL (אילל), Aquila transtulit ululantem auroræ filium. Vere enim ululare debuit et ejulare, qui propter superbiam suam de cælo in terram præcipitatus est, atque contritus. Unde et Salvator ad discipulos loquitur: *Videbam Satanam quasi fulgur de cælo cadentem (Luc. x, 18).* Non modo video, sed prius videbam quando corruit. Et si ille propter superbi-am de tanta magnitudine cecidit, vos quæ non

A debetis gloriari, quia vobis dæmonia subiecta sunt: sed quia nomina vestra scripta sunt in cælo; ut unde ille cecidit per superbiam, vos ascendatis per humilitatem. Iste est princeps sæculi, qui inter stellas cæteras mane oriebatur, et suo vitio de Lucifero Vesper effectus est, et non oriens, sed occidens: qui vulnerabat gentes, sive qui mittebat ad gentes satellites suos, ut omnes sua fraude deciperet. Isti sunt falsi Apostoli, operarii mendaces, qui transfigurantur in Apostolos Christi, qui bono semini lolium supersemiant, dormientibus Ecclesiarum magistris, et nolentibus aut nequeuntibus eorum malitiæ resistere. Jacob autem, et Israel cuius miseris est, et quem elegit Dominus, hæc adhuc loquitur ad diabolum, sive ut LXX volunt, de diabolo, id est, non ad secundam personam, sed ad tertiam.

(Vers. 13, 14.) *Qui dicbas in corde tuo: in cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum: sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Vel antequam de cælo corrueret, ista dicebat, vel postea quam de cælo corruit. Si adhuc in cælo positus, quomodo dicit, *ascendam in cælum (Ps. cxiii, 16)?* Sed quia legimus: *Cælum cæli Domino,* cum esset in cælo, id est, in firmamento, in cælum ubi solium Domini est, cupiebat ascendere, non humilitate, sed superbia. **252** Sin autem postquam de cælo corruit, loquitur ista verba, arrogantiam delens intelligere, quod nec præcipitatus quiescat, sed adhuc sibi grandia repromittat, non ut inter astra, sed super astra Dei sit. Cumque Dominus loquatur ad Apostolos: *Sufficit discipulo, ut sit quasi magister, et sero sicut Dominus suus (Math. x, 25),* et dicat ad Patrem: *Pater sancte, da, ut sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint (Joan. xvii, 11):* isto in tantum sibi arrogat, ut super stellas cæli, quæ non corruerunt, solium suum positurum esse se jactet. Quodque infer: *Sedebam in monte testamenti in lateribus Aquilonis;* pro quo LXX transtulerunt, *in monte sublimi, super montes excel. os, qui sunt ad Aquilonem,* ad illud referamus, quod in Jeremia dicitur: *Ab Aquilone exardescunt mala super omnes habitatores terræ (Jer. i, 14).* Et quod oïla succensa a facie Aquilonis accenditur. Is est Aquilo ventus durissimus, a quo suos vult Dominus libere captivos, et reducere in civitatem sanctam dicens: *Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere, adduc filios meos de terra longinqua (Inf. xliii, 6).* Illud autem quod huic potest esse contrarium, *montes Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni,* facile solvitur. Illi enim qui quondam erant in lateribus Aquilonis durissimi, postea per penitentiam in civitate Dei esse cœperunt. Semper istiusmodi Lucifer querit ascendere super eos qui habent imaginem cœlestis, et qui fulgent in Ecclesia sicut astra Dei: et sedere in monte pacti sive testamenti, id est, in Ec-

^a Ad quem descendit, etc. Respicit locum Zachariæ prophetae cap. ix, 11: *Tu quoque in sanguine Testamenti tui emisisti vinclos tuos de lacu in quo non est aqua.* Respicere potuit et Irenæus in Epistolæ B. Petri, cap. iii, 19: *In quo et his qui in carcere erant, spiritibus veniens prædicavit, etc.* MARTIAN.

eles a, quæ in sublimibus collocata est, et de lateribus quondam Aquilonis habitatores possidet. Qui in tantum oblitus sui est, ut vellet super nubes ascendere, quibus mandavit Dominus, ne pluant super Israel imbrem, et ad quâs pervenit veritas Domini, cui loquitur et Abdias: *Si exaltatus fueris ut aquila, et inter sidera cæli posueris nidum tuum, inde te detrahatur, dicit Dominus (Abdias, iv)*. Infelix Judas, qui quasi nubes cum aliis Apostolis imitabatur, ut plueret super Israel imbrem, et quasi stella inter cæteras stellæ erat, quibus Dominus loquebatur: *Lucet lumen vestrum coram hominibus (Math. v, 16)*, vitio suo suscepit ascensorem diabolum, qui ut superbi e verba compleret, etiam hoc ausus est dicere: *Ero similis Altissimo*, ut quomodo Christus habet Prophetas et Apostolos suos, sic et ego habeam **253** B pseudoapostolos. Hæc autem omnia referenda sunt ad hæreticos, qui enim deorsum sint, cum principe suo excelsos se esse jactant.

(Vers. 15.) *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum lacu. LXX: Nunc autem in infernum descendes, et ad fundamenta terræ.* Non ad infernum sponte descendes [Al. descendens], hoc enim Domini voluntatis est, ut vinculis de inferis liberet, sed ad infernum detraheris invitus, ut qui per virtutes poterat ad excelsa ascendere, per vitia detraharis ad pœnas. Sancti pennas habent aquilæ, et pennas columbæ, et possunt dicere: *Volabo, et requiescam (Psal. lxxv)*. Impii autem et Ægyptiorum similes, demersi sunt quasi plumbum in aquis vehementissimis, et demersi sunt in profundum sicut lapis (Exod. xv). Unde et *iniquitas*, sive ut melius habetur in Hebræo, *impietas* super talentum plumbi sedere conspicitur (Zach. v). Ergo illud quod alibi legitur: *Omnia qui se exaltat, humiliabitur (Luc. xviii, 14)*, etiam rex confusionis passus est, ut detraheretur in *fundamenta terræ*, sive ut verius in Hebræo habetur, *in profundum lacu*. De fundamentis terræ in Deuteronomio scribitur: *Ignis succensus est in furor meo, ardebit usque ad infernum novissimum. Devorabit terram, et fundamenta ejus (Deut. xxxii, 22)*, ens videlicet qui terreni sunt. De lacu quoque, quod per eum profunda significantur inferni, illa sunt testimonio in: *Assimilatus sum cum descendentibus in lacum. Et: Posuerunt me in lacum novissimum (Ps. lxxxvii, 5, 7)*. Sicut enim lacus aquas ad se descendentes, ita infernus animas suscipit: ad quem lacum descendit Banaïas tempore nivis et frigoris, et interfecit in eo leonem (II Reg. xxiii, et I Par. xi). Unde et hæretici relinquunt fontem aquæ viventis Dominum, et fodiunt sibi lacus contritos qui aquam non valeant continere. De his lacis, qui fervorem non habent Spiritus sancti; nec Jeremiæ prophetæ similes sunt, qui juxta Septuaginta interpretes loquebatur: *Inveni aquam calidam in deserto (Jerem. ii)*; sed refrigerante charitate, calorem Sancti Spiritus perdidērunt: ille est lacus, de quo idem Jeremias loquitur: *Sicut refrigerat lacus aquam, sic refrigerat malitia habentes se (Jerem. vi, 7)*. Qui utinam, juxta Apoca-

A lypsim Joannis, aut calidi essent, aut frigidi (Apoc. iii), id est, aut crederent, aut omnino non crederent, ne per teporem, et simulationem fidei a Domino rejicerentur!

(Vers. 16, 17.) *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, 254* teque prospicient. Numquid late est vir qui conturbavit terram? qui concussit regna? qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit, et victis ejus non aperuit carcerem? Sive ut Septuaginta transtulerunt: *eos qui ducebantur non solvit?* Qui viderint Nabuchodonosor regem Babylonium, non oculorum, sed cordis intuitu, de cælo ad inferos corruisse, inclinabuntur humilitate, quæ contraria est superbiæ, et illum prospicient ista dicentes: *Nomen isto est vir, sive homo, qui conturbavit, vel concitavit terram?* Et est sensus: Qui dixerat: *Ero similis Altissimo*, et se jactabat Deum, homo esse convincitur, de quo in nono psalmo qui proprie contra diabolum est, dicitur: *Exsurge, Domine, non confortetur homo (Ps. ix, 1)*. Et in Evangelio: *Inimicus homo supereminavit siccantia (Math. xiii, 25)*. Unde ad eum, et socios ejus dictum legitur: *Ego dixi, dii estis, et filii excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis (Psal. lxxxii, 6)*. Et ad eundem sub figura principis Tyri dicitur: *Pro eo quod exaltatum est cor tuum, et dixisti: Deus ego sum, habitations Dei habitavi in corde meo: tu autem es homo, et non Deus, et dedisti cor tuum sicut cor Dei (Ezech. xxviii, 2)*. Iste vir, et iste homo conturbavit universam terram, eos videlicet qui addunt cum Adam: *Terra es, et in terram ibis (Gen. iii, 19)*, et concussit regna sive reges, quorum cor in manu Domini est (Prov. xxi). Concussit, inquit, non subvertit. Unde et unus de his qui concussi fuerant, et tamen non ruerat, loquebatur: *Mei autem pennis moti sunt pedes (Psal. lxxii, 2)*. Et Apostolus loquitur ad credentes, ut arripiant armaturam Dei, et stent contra insidias diaboli (Ephes. vi). Domus autem quæ supra petram fundata est, nulla tempestate concutitur (Math. vii). Sequitur: *Qui posuit orbem terrarum desertum, sive ut juxta Hebraicum, præter LXX, omnes alii transtulerunt, quasi desertum.* Vitius enim atque peccatis orbem qui Hebraice dicitur תהוה (תהוה) fecit esse desertum, ut nullam haberet virtutem, vel eisdem subjaceret vitii, quibus gentium plena est solitudo. Urbes quoque ejusdem desiderii orbis, ut de Ecclesiis Christi faceret synagogas diaboli, et munditiam veræ fidei hæreticae sorde pollueret. Sed et victis ejus, id est, orbis, non aperuit carcerem. Nos omnes victi eramus, et clausi tenebamur in carcere, quibus victis dixit Salvator, *exite*, et his qui **255** erant in tenebris, *revelamini*. Dominum enim solvit compeditos. Qui liberati ab eo, gratius referunt dicentes: *Tu dissolvisti vincula mea (Ps. cxv, 17; Jer. ii, Prov. v)*. Funnibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur: quos funes atque vincula solvere possunt et Apostoli, imitantes magistrum ubi qui eis dixerat: *Quæcumque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo (Math,*

xviii). Solvunt autem eos Apostoli sermone Dei, et testimoniis Scripturarum, et exhortatione virtutum.

(Vers. 18, 19.) *Omnes reges gentium^a universi dormierunt in gloria, unusquisque in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo sicut sanies: pollutus, involutus cum interfectis, et confossus gladio, qui descendunt ad lapides laci. LXX: Omnes reges gentium dormierunt in honore, homo in domo sua. Tu autem projiciaris in montibus sicut^b abortivum, abominabilis, et involutus cum interfectis gladio descendentibus ad fundamenta terræ. Reges gentium quibus Deus secundum Canticum Deuteronomii gentes crediderat gubernandas (Deut. xxxii), qui concessi sunt a Nabuchodonosor, et tamen non subversi, quorum^c nequitiis regnat peccatum; sed quia cor eorum in manu Dei erat, minime curruerunt. Etenim Salvator, quomodo Deus deorum apparet, sic Dominus dominantium, et rex regum. Isti igitur reges universi requieverunt in gloria sua, unusquisque in domo sua. Diversæ quippe apud Patrem sunt mansiones (Joan. xiv): et pro varietate virtutum, habitationum differentia. Porro Nabuchodonosor projectus est de sepulcro suo, nec in morte a cruciatibus conquievit. Projectus est autem quasi sanies, quæ Hebraice dicitur נֶסֶךָ (Nesek), quam Amila ἰχῶρα interpretatus est, tubum [Al. tabum] videlicet et pedorem, quem Symmachus ἔκρωμα, id est, abortivum, LXX mortuum, Theodotio germen: quamquam hoc ipsum verbum supra (Cap. xi, 1) ubi de Christo legitur: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, LXX florem. Theodotio germen, Aquila ἰχθυόνα, id est, d virgultum, interpretati sunt. Proprie autem Vesper dicitur virgultum, quod ad radices arborum nascitur, et ab agricolis avulsam quasi inutile projicitur, unde et nos stirpem inutilem transtulimus. Igitur Nabuchodonosor quasi stirps inutilis incendio preparatus, vel sicut 256 sanies pollutus, et involutus his qui ab eo interfecti sunt gladio, et descenderunt usque ad fundamenta laci, detrahatur in profundum, et ne cum his quidem habeat consortium sepulturae quos interfecit. Alterius enim poenæ est auctor delicti, et alterius qui ab auctore compulsus est. Iste est gladius quo vulnerati sunt plurimi, et interfecti, de quo in septimo psalmo legitur: *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tendit, et paravit eum. Et in ipso paravit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit (Psal. vii, 13, 14), his videlicet, qui in suum cor ignita diaboli jacula susceperunt. Porro juxta LXX, cadaver Nabuchodonosor cum plurimis interfectis pollutum atque confossum jacebit in superbia montibus, et deducitur ad inferos. Fundamenta autem laci, pro lapidibus laci, interpre-***

latus est Symmachus, ut aliis verbis profundum, et tartarum significaret inferni.

(Vers. 20.) *Quasi cadaver putridum non habebis consortium neque cum eis in sepultura. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum interfecisti. LXX: Quomodo vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, et populum meum interfecisti. Quæ multum inter se Hebraicum distat, et LXX editio, separatim de singulis disseramus. Sicut cada er putridum, sive ut Aquila transtulit, conculcatum, non habebis consortium sepulturae, nec cum his quidem quos interfecisti. Tu enim magister es, illi fuere discipuli: et cui plus creditum est, plus exigitur ab eo. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum occidisti, eos videlicet qui tibi creati sunt gubernandi. Unde ad Salvatorem audeo dicere: *Hæc omnia mihi iradita sunt, et dabo tibi ea, si prociens adoraveris me (Matth. iv, 9). Cadaver autem diaboli putridum, ob magnitudinem peccatorum dubitare non poterit, qui legerit peccatum esse fetidissimum, ipsum peccatore dicente: *Computruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ (Psal. xxxvii, 6). E contrario virtus boni odoris est: unde et spiritualium fratrum dilectio comparatur unguento, quod descendit super barbam, barbam Aaron, et super oram vestimenti ejus (Psal. cxxxii). Et ad sponsam sponsus loquitur: 257 *Odor tuus suavis, et facies tua speciosa (Cant. ii, 14). Quomodo autem cadaver diaboli spiritualiter conculcetur, illud Apostoli docet oratio: *Drus conteret Satanum sub pedibus vestris eluciter (Rom. xvi, 20). Et Domini verba dicentis: *Quasi lutum platarum delebo eos (Psal. xvii, 43). Iste quia terram sibi creditam perdidit, et conmissum sibi populum trucidavit, nequaquam eis vivos recitans Deo, sed sociis suis preparans sepulturae: propterea non erit, nec vocabitur in æternum semen pessimorum. Porro juxta LXX hunc habet sensum: o Lucifer qui mane oriebaris, qui quando habebas opera virtutis et luminis, vestimentum eras Dei, et de te dici poterat: *Amictus lumine sicut vestimento (Psal. ciii, 2): qui multos interfecisti gladio, qui descenderunt ad infernum, et eorum pollutus es sanguine, nequaquam vocaberis vestimentum Dei, sed vestimentum cruore permixtum, non maculatum atque pollutum, ut aliquid mundi habere videaris, sed totum sanguine cruentatum. Et hoc notandum quod ad diabolum dicatur: sicut vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic et tu non eris mundus. Ubi sunt ergo qui dant diabolo poenitentiam, et dicunt illum posse mundari? Nec statim latemur hæresim, quæ diversas asserit esse naturas; et aliam esse quæ nunquam recipit sanitatem. Non enim hoc vestimentum per se immundum est, et ita a Deo*******

^a In Vatic. hic et apud LXX cum præpositio omititur.

^b Ex Græco ὡς νεκρὸς ἐβδελυμένος, non autem Hieronymian. Mss. Victorius describit, ut mortuus abominabilis.

^c Atque hic idem ad textum Epist. ad Roman., quem error locum noster allucit, mavult removere quo nm in corpore nequaquam regnat peccatum.

^d Vatic., id est, virgultum; sicque recte, commode ἀκόσμητος potest.

conditum, quo olim Deus vestiebatur; sed quia commixtum ex sanguine, et totum se polluit suo vitio, et malis accedentibus, non erit mundum. Et propterea non erit mundum, quia terram Domini perdidit, populum ejus interfecit, terram Judææ et [Fort. id e-] terram confessionis et sanctos quosque perdens atque interficiens: et ideo non manebit in perpetuum. Unde et in Evangelio dicitur: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Quomodo autem sanctus vestimentum Dei est, et vestimentum novum, et vestitur tunica salutis atque lætitiæ, dicens: *Exultet anima mea in Domino: induit enim me vestimento salutis, et tunica lætitiæ circumdedit me* (Isa. lxi, 10): sic e contrario peccator, qui portat imaginem veteris hominis atque terreni, meretur **258** audire: *Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascentini, et tunica devorabit vos* (I. a. l, 9). Qui autem profecerit in scelero, et virtutatem moluerit emundare novitate, nequaquam veteri vestimento, sed panno menstruæ mulieris comparabitur dicens: *Erravimus, et facti sumus immundi omnes nos, sicut pannus menstrualis universa justitia nostra.*

(Vers. 21, 22.) *Semen pessimorum, præparate filios vestros occisioni a iniquitatum patrum suorum: non consurgent nec hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis civitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: et perdam Babylonis nomen et reliquias, et germen, et progeniem, ait Dominus exercituum. LXX: Semen pes inum, præpara filios tuos occisioni peccati patris tui: ut non consurgant et possideant terram, et implantent terram civitatum. Et insurgam eis, dicit Dominus Subaoth: et disperdam nomen eorum et reliquias et semen.* Pro semine pessimo, quod LXX transtulere, in Hebraico scriptum est זרע רע (זרע רע), quod cæteri semen pessimorum interpretati sunt. Non quod ipsum semen per se ipsum malum sit: Deus enim omnia fecit bona (Genes. i); sed ab his, qui sua voluntate sunt pessimi, semen ortum sit malum, quod voluntate lit, non natura: Unde et in Daniele legimus: *Semen Chanaan et non Juda* (Dan. xiii, 56). Et de bonis filiis dicitur ab Apostolo: *In Christo Jesu per Evangelium ego vos genui* (I Cor. iv, 15). Et in Evangelio: *Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem ut filii Dei fierent* (Joan. i, 12). Omnis enim qui facit peccatum, de diabolo est. Illic igitur præcipitur semini, ut filios suos, omnes scilicet cogitationes pessimas, et opera mala, præparet occisioni, quæ ex impiis nata sunt patribus, haud dubium quin contrariis signifi- et fortitudines. Qui pessimi filii ideo occiduntur in iniquitatibus patrum suorum, ut ultra consurgant et possideant terram, quæ a sanctis possidenda est et implenda, ut civitates in ea Domini construantur. Et quia non est hominum perfecta victoria: *Nisi enim Dominus custodierit civitatem, in vanum vigila-*

A *bunt qui custodiunt eam* (Psal. cxxvi, 2): ideo Dominus ipse consurgit adversus filios pessimorum, et disperdet de confusione nomen eorum et reliquias, et omne germen et progeniem. **259** ne ultra pullulent in urbibus Domini. Legimus in Evangelio (Joan. viii), quod diabolus ab initio mendax sit et pater ejus, id est, mendacii, quod multi non intelligentes, patrem diaboli volunt esse draconem, qui regnet in mari, quem Hebræi appellant *Leviathan*. Et hoc putant loco convenire præsentem juxta LXX Interpretes, qui dixerunt: *pro peccatis patris tui: cum perspicue in Hebræo, ABOTHAM (אבותי) [Al. OBOTHUM] non patris tui, sed patrum suorum significet.*

(Vers. 23.) *Et ponam eam in possessionem hericii, et in paludes aquarum: scopabo eam in scopis terens, dicit Dominus exercituum. LXX: Et ponam Babyloniam desertam, dicit Dominus, ita ut habitent in ea hericii, et erit in nihilo. Et ponam eam luti voraginem, in perditionem. Cum perdidit Dominus exercituum nomen Babylonis, et reliquias, et germen, et universam progeniem, non erit ejus perditione contentus, nisi dederit eam possessionem hericii, et paludis aquarum, et scopavit eam b non leviter, et fortuitiq: sed terens ut nihil in ea antiquarum oriturum re-ideat. In Actibus Apostolorum scribitur (Act. x et xi), in vase illo linteo, quod quatuor demissum principiis pendebat e caelo, omnia genera quadrupedum, et reptilium, et volatilium contineri, quod postea Apostolus disserens, Deus, inquit, ostendit mihi nullum hominem immundum dicere. Mores ergo hominum in diversis animantibus monstrabantur, sicut Pharisæi et Sadducæi propter nequitiam appellantur genimina viperarum, et propter dulos Herodes vulpes dicitur (Luc. iii et xiii); et luxuriosi proutque ad voluptatem, equi appellantur, insanientes in feminas (Jerem. v): Et, nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intelligentia (Paul. xxxiv). E contrario innocentes, columbæ vocantur et ovæ. Igitur juxta doctrinam Domini Salvatoris, qui curas istius sæculi et seductionem divitiarum spinas appellavit, hericius mihi videtur, qui juxta Apostolum, gaudet in incerto divitiarum (I Tim. vi), et armatum se non armatura Dei, sed spinis atque peccatis hujus mundi esse confidit, cui rectissime dicitur illud Evangelicum: *Stultus, hac nocte auferetur antea tua a te, quæ autem parasti tuius erunt* (Luc. xii, 20)? Tales habitatores habet **260** Babylon desertis virtutibus, ubi non est ager irriguus, qui afferat fructus diversorum seminum, sed paludes infertiles, et limosæ ac lutosæ, in quibus cæno gaudencia reptant animalia. Quamobrem clementissimus Dominus scopavit eam vehementissime terens, et quasi quodam verriculo [Al. everriculo] ad purum usque mundavit, ut Babylonia semina pereant, et a solis habitentur hericiis. Quando viderimus aliquem divitiarum immersum luto, et ut LXX interpretati*

^a Cum Vulgato Interprete Vatic., in iniquitate, et penes LXX, peccatis pro peccati: quemadmodum et

in subnexa expositione constanter præfert.

^b Addit Vatic. scopas.

sunt, *barathro*, hoc est profunda voragine, et quasi cœnosa palude circumdari, non dubitemus eum appellare hericium, habitatorem desertæ Babylonis.

(Vers. 26, 27.) *Juravit Dominus exercituum dicens, si non ut putavi ita erit, et quomodo mente tractavi sic eveniet, ut conteram Assyrium in terra mea, et in montibus meis conculem eum. Et auferetur ab eis jugum ejus, et onus illius ab humero eorum tollatur.* Postquam hericium habitaverit in deserta Babylone, et pro agris irriguis ac fertilibus paludes cuncta operuerint: ita ut nihil pristini seminis et abundantiae in Babylone resident, juramentum Domini complebitur, et eveniet quod mente tractavit, ut conteratur Assyrius in terra ejus, et in montibus illius conculetur. Hostis quippe temerarios, non solum terram Dei et humiliora quaque occupare festinat, sed etiam eos, qui in Dei servitute virtutibus profecerunt, ita ut montibus comparentur, et dicatur de eis: *Fundamenta ejus in montibus sanctis (Ps. lxxxvi, 1).* Et nota proprietatem. In terra conteritur: in montibus Dei ab ipso Domino conculetur. Cum enim omnes inimici positi fuerint sub pedibus Christi, ita ut novissima destruaturs mors, tunc auferetur a sanctis gravissimum jugum Assyrii, quo eos ante depresserat, et onus, sive ut LXX transtulerunt *χόδος*, id est, *gloria*, ab humero eorum tollatur, ut sublato jugo Assyriorum videant requiem, quia bona est, et terram, quia uberrima est, et supponant cervices suas jugo Christi ad laborandum, et fiant viri agricolæ. Unde et *Issachar* qui interpretatur *est merces*, ex virtutibus nomen accepit. Et in Propheta legimus: *Est merces his qui servant Domino (Jerem. xxxi, 16);* et in alio loco: *Ecce Dominus, et merces ejus 261 cum eo (Isai. xl, 10),* qui reddet unicuique secundum opus suum. Quod autem conteratur et conculetur Assyrii, id est, contrariæ fortitudinis, et illud Evangelicum docet: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. x, 19).* Et Apostoli verba testantur: *Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter (Rom. xvi, 20).*

(Vers. 26, 27.) *Hoc consilium quod cogitavit super omnem terram, et hæc manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, et quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, et quis avertet eam?* Pro omni terra LXX universum orbem interpretati sunt in fine operis vel visionis contra Babylonem. Quod latebat aperitur. Deum cogitasse consilium super omnem terram, id est, orbem terrarum, et non contra terram tantum Chædæorum et regem Assyrium atque Chaldæum: et extentam sive elevatam manum ejus super omnes gentes, et non super unam gentem Babyloniam. Ex quo ostenditur, cuncta que dicta sunt non ad unam provinciam specialiter, sed contra orbem terrarum generaliter pertinere. Quodque dicitur: *Quis poterit infirmare, et quis avertet eam?* non pro difficili debemus accipere, sicut illud legitur: *Quis sapiens et intelliget hæc (Ps. cvi, 43)?* Et: *Quis, putas, est fidelis et prudens dispensator (Luc.*

A XII, 52)? et cætera his similia; sed pro impossibili. Nullus enim poterit Domini infirmare consilium, et manum ejus extentam sive sublimem, ne percussit, avertere.

(Vers. 28, seqq.) *In anno quo mortuus est rex Acha, factum est onus istud. Ne læteris, Philisthæa omni tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. De radice enim colubri egredietur regulus, et semen ejus absorbens volucrum. Et paucetur primogeniti pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent, e interire faciam fame radicem tuam, et reliquias tuas interficiam. LXX: Anno quo mortuus est rex Acha factum est verbum istud: Ne lætemini, alienigenæ omnes, contritum est enim jugum ejus qui percussit vos. Siquidem ex semine serpentis egredietur genimina aspidum, et ex genimibus eorum egredientur serpentes pennati. et paucetur pauperes per eum, et pauperes homines in pace requiescent. Interficiet autem in fame semen tuum, et reliquias tuas occidet. Mortuo Acha, qui interpretatur *καταχρηστος*, id est, *obstantio*, 262 sive possessio, quem regem impiissimum legimus, sit pondus istud super Philisthim, sive verbum. Vivente enim illo, et regnante in peccatoribus, nec pondus contra alienigenas, nec sermo Dei fieri poterat ad Prophetam. Quod quidem et supra dixisse me memini, quando Quia mortuus, vidit *Isaias* Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum. Et in Exodo legimus (Exod. xxii), quod postquam mortuus est rex Aegypti, iugemuerint filii Israel ab operibus suis, et exclamaverint, et ascenderit clamor eorum ab operibus, et exaudierit Dominus gemitus eorum. Nisi enim esset mysticum quod dicebatur, illo magis regnante clamare debuissent, quando lato et laetioribus describebant. Præcipitur ergo Philisthim, quos nunc Palæstinos vocant, et semper a LXX *ἄλλογενες*, id est, *alienigenæ* transferuntur; et dicitur eis ne gaudeant neque lætentur, quoniam contriverint virgam, vel jugum percussoris sui (*Hebr. xii, 6*). *Quem enim diligit Dominus corripit, et castigat omnem filium quem recipit.* Et quasi filios nos erudit Deus, quando visitat in virga iniquitates nostras, et in flagellis peccata nostra, ut misericordiam non auferat a nobis (*Ps. lxxxviii*). Hæc est virga de qua in alio Psalmo scribitur: *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt (Ps. xxii, 4).* Hæc est virga, et hoc jugum quod cervicibus omnium vult Salvator imponere, ut depositio jugo Nabuchodonosor, portent jugum Christi. Quod si quis auferat atque contriverit, statim de semine sive radice serpentis, qui est coluber terrensus, egredientur regulus et aspides, et de aspidibus exibunt serpentes volantes, sive qui absorbent volucres. Abjecto autem jugo Dei, et contrita Domini disciplina, primum in cogitationibus nostris semen colubri radicatur, secundo de semine pessimo nascitur regulus, qui rex serpentium est, et affatu suo atque conspectu homines occidere dicitur: sive genimina aspidum, de quibus in Psalmo dicitur: *Venerunt aspidum sub labiis eorum (Ps. xlii, 5; et cxxxix, 4),* quæ peccata sunt varia, et de cogitatio-*

non pessimo thesauro in mala opera prorumpunt. A tanquam regnaverint in hominibus alienigenis, qui a Deo alieni sunt, statim egrediuntur serpentes pennis; ut non sufficiat eis cogitare, et fecisse quae mala sunt, nisi patrocinium quoque malorum operum quaesierint, et diversas fluxerint haereseis. **263** Ego pulo serpentes esse pennatis, qui se exaltant et elevant contra scientiam Dei, et ponunt in caelum os suum: vel qui absorbunt volucres, hoc est, qui venenato ore singulos quoque volare cupientes, et ad excelsa consurgere, suis faucibus devorant. Et hoc interim de malis. Ceterum qui non contriverunt virgam et jugum percussoris sui, sed cervicem suam Domino subjecerunt, et sunt pauperes spiritu, pascentur, et dicent: *Dominus pascat me, et nihil mihi deerit* (Ps. cxxii, 1). Et a Domino audient: *In pascuis uberrimis pascam eos* (Ezech. xxxiv; Joai. x); et ingredientur et egredientur, et pascua invenient. Et pascentur pauperes per eum, qui eos percutit, ut emendet: et in pace requiescent, ^b sive, pastore sollicito, ipsi agent fiducialiter, et cum Lazaro requiescent in sinu Abrahae (Luc. xvi). Qui autem contriverunt jugum et virgam percussoris sui, famem perpetuam sustinebunt; ut non alantur sermone Dei: sed omnes eorum reliquiae intendant, ne quid de malo semine germinetur.

(Vers. 31, 32.) *Utula porta, clama civitas: prostrata est Philisthaea omnis. Ab Aquilone enim fumus venit: et non est qui effugiat agmen ejus. Et quid responderetur nuntiis gentis, quia Dominus fundavit Sion, et in ipso sperabunt pauperes populi ejus? Pro nuntiis, id est, Angelis, quae solus Symmachus transtulit, omnes reges interpretati sunt, verbi ambiguitate decepti, quia praeter unam litteram ALPHE, quae in Angelorum vocabulo addita est, eodem reges et Angeli apud Hebraeos appellantur nomine, id est, MALACHE (Reges מלכאי, Angeli מלאכי). In libro Hebraicorum Nominum reperi ^a Philisthim interpretari cadentes peccato. Qui ergo inebriati sunt calice Babylonis, et biberint vinum in quo est luxuria; et inter cetera vitia propior ebrietatem regnum Dei juxta Apostolum non fuerint consecuti (Ephes. v), his praecipitur, ut porta eorum ululet, et clamet civitas. Portam, haereticorum os arbitror, quo blasphemant: civitatem, animam, quae malarum cogitationum thesaurus est. Haec ululare debet et plangere, quia omnis prostrata est, in terramque dejecta, et nihil in ea sanae intelligentiae est Deique sapientiae. Quare ululat porta? **264** quam ob causam clamat civitas? quia prostrata est omnia Philisthaea. Curque prostrata sit, sequens versus ostendit: *Ab Aquilone fumus venit, et non est qui effugiat agmen ejus*. Fumus iste arden-*

libus diaboli jaculis suscitatur, qui noxius est oculis, et contrarius luminis, et ab Aquilone oritur, a quo in Jeremia olla succenditur (Jerem. i, 14), et a quo exardescunt mala super omnes habitatores terrae, qui non possunt dicere: *Accolasum et peregrinum, sicut omnes patres mei* (Ps. cxviii, 19); sed in terra habitant. Unde et in Proverbiis legitur: *Aquila ventus durus* (Prov. xxv, 28; Eccli. xxviii). Nominis autem ^d alio dexter vocatur, qui cum per se dorus sit et sinister, et cervice durissima jugum Dei molli recipere, vocatur dexter ab his qui ponunt dulce amarum, et amarum dulce; qui ponunt tenebras lucem, et lucem tenebras. Et nullus est, qui fumi hujus agmen effugiat; nemo enim absque peccato, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus (Job. xxv). Cumque Philisthaea corruerit, et fumus ejus universa penetrarit, ita ut eum nullus possit effugere, quid dicetur Angelis, qui singulis praesunt gentibus, admirantibus et scire cupientibus, cur sola Sion in specula et in sublimibus collocata amaritudinem fumi hujus evaserit? Quid igitur dicetur eis? Nempe hoc quod sequitur: *Quis Dominus fundaverit eam*, et ipse sit fundamentum ejus. Fundaverit autem eam super fundamentum prudentiae, justitiae, fortitudinis, et temperantiae, sub quibus nominibus Christus intelligitur, de quo et Apostolus ait: *Fundamentum enim aliud nemo potest jacere, praeter eum qui positus est Jesum Christum* (I Cor. iii, 11). Qui autem fatuus est, et stulta loquitur, et cor ejus vana intelligit, aedificat domum suam super arena, quae non habet fundamentum. In hac ergo Sion, quae fundata est a Domino, sperabunt pauperes sive mansueti, et humiles populi ejus, de quibus dicitur: *Bentii miles, quoniam ipsi possidebant terram* (Matth. v, 4): et qui audierunt Dominum loquentem: *Discite a me quia mansuetus sum, et humilis corde* (Matth. xii, 29). Qui ante gloriam humiliati sunt, et audierunt dicentem apostolum Petrum (I Petr. v, 6): *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut vos exaltet* **265** in tempore visitationis. Pauperes autem ipsi sunt, de quibus supra legimus: *Pascentur primogenitii pauperum, et pauperes fiducialiter requiescent*.

(Cap. XV. — Vers. 1.) *Onus Moab. LXX. : Verbum contra Moabitidem. Symmachus et Theodotio: Assumptio Moab. Quomodo circumcisio et carnalis* **D** est, et spiritualis et de spirituali ab Apostolo dicitur: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus, et gloriamur in Domino, et non in carne confidimus* (Philipp. iii, 3); et rursus ad distinctionem spiritualis Israelis, dicitur de carnali: *Videte Israel secundum carnem* (Cor. x, 18): et, *Vos gentes in carne* (Ephes. ii, 11); sic Moab accipiendus est spiritua-

^a Vatic. in pascha uberi, qui deinde verbum egredientur praetermisit.

^b Sive pastore, etc. In editis legimus, sine pastore sollicito, etc., quod non mihi sensum incongruentem esse videtur.

^c Philisthim, etc. Hoc loco potest consulari calumniator Joannes Clericus, qui reprehendit in Hieronymo etymologiam nominis Philisthim, quam sic

in libro Hebraicorum Nominum repererat ipse Hieronymus.

^d Adhuc alio Vatic. ignorat, sicque est in Commentariis in Jeremiae cap. i: *Aquila ventus durus, nomine autem dexter vocatur, ob his videlicet, quae ejus obignere frigore, et calorem fidei perdiderunt: quibus paria habet in ejusdem Jeremiae cap. xxxiii*

MARTIAN

liter, qui interpretatur *de patre*, ^a sive *aqua paterna*, de incestu, et ebrietate conceptus, quod quondammodo absente, immo necirca patre, videretur esso generatus. In multis Scripturarum locis de Moab legimus, et maxime in Numerorum volumine, quando Balac rex Moabitarum ad maledicendum, Balaam invitavit hœriolum, qui inter cœtera etiam huc contra Moab mysticum prophetavit: *Orietur stella ex Jacob, et consurgat homo ex Israel, et percutiet principes Moab* (Num. xxiv, 17).

(Vers. 1.) *Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit; quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* LXX: *Nocte perit Moabitidis, nocte enim perit murus Moabitidis.* Pro AR (אֲר), quod solus Theodotio ita posuit, ut legitur in Hebræo, Aquila et Symmachus, urbem interpretati sunt, non considerantes, quod inter AIR et RES elementa Hebræicæ, IOD litteram non haberet, quæ si esset, recte civitas diceretur. Sapientia secularis, de qua Dominus loquitur per Prophetam: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (Abdiæ 8; 1 Cor. 1, 19): quia auctorem sui sensum habet, qui ex conditione Dei generatur, videtur quidem de patre nasci, quod interpretatur *Moab*; sed quia adulter est, et adversarius populo Dei, de incestu, et spelunca ac nocte generatur. Unde in nocte perit, in errore scilicet sempiterno. Et Ægyptii in mari Rubro vigilia matutina, quæ nocturnum tempus ostendit, fluctibus obruti sunt (Exod. xiv). Et Lot, Sodomitis nocte perantibus, venit in Segur, et ortus est ei sol (Gen. xix). Quod intelligens beatus Apostolus scribit de sanctis atque perfectis (1 Thess. v, 6, 7): *Non sumus noctis, neque tenebrarum, sed sumus filii diei. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, et qui inebriantur, nocte ebrii sunt.* Nos autem qui diei sumus, vigilemus induti lorica fidei et caritatis. Et quia noctem reliquerat, et filius diei esse jam cœperat, loquitur ad credentes: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit, quasi in die cum honestate ambulemus, non in comensationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et luxuria* (Rom. xiii, 12). Perente autem nocte Moabitide, etiam murus ejus, qui dialectica arte constructus est, in eadem nocte vastatus est atque destructus, et æterna tacurnitate conticuit. Porro Ar, quod interpretatur *antidoxos*, id est, *adversarius*, hoc ostendit, quod hæc sapientia, quæ adversaria Dei est, Ecclesiastico sermone contra se pugnante, superata sit.

(Vers. 2.) *Ascendit domus, et Dimon ad excelsa in planctum.* LXX: *Co-tristamini in vobis, peribit enim Dimon, ubi ara est: illuc ascendetis ad plorandum.* Omnis domus adversæ sapientiæ, et Dibon, quæ interpretatur *fluxus eorum*, ascendit excelsa, in quibus superbiat: non ut hostias immolet, sed plangat in quibus ante peccaverat. Et revera men-

dicium instar fluminis transit, et præterfluit, et numquam potest stabili mansione consistere. Sermo autem Dei, qui compactus est, stabilis est. Unde et manna, quod videtur quasi glacies super faciem terræ, non præterfluit, sed consistit. Porro juxta LXX, Moabitæ mœrere jubentur et plangere, non super aliis, hoc enim perfectorum est super semetip-sis, quia et Dibon eorum, id est, sermo compositus, qui flebat more torrentis, periturus sit: in quo habebant quasi aram consecrationis suæ, et omnes divitiæ seculares. Unde et in psalmo dicitur: *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere.* Initium autem salutis est, sua intelligere et flere peccata.

(Vers. 3 seqq.) *Super Nabo et super Medaba Moab ululabit: in cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barburadetur. In trivitiis ejus accincti sunt sacro: et super tecta ejus et in plateis ejus omnis ululat* [Vulg. ululatus]: *descendet in fluvium. Et clamabit Eschon et Eleale: usque ad Jusa auditu est vox eorum: super hoc expediti Moab ululabunt: anima ejus ululabit sibi. Cor meum ad Moab clamabit: vices ejus usque ad Segor vitalam cœternantem: per ascensum enim Luith flens ascendet, et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt: aquæ enim Nemrim desertæ erunt: quia aruit herba, defeci germen, viror omnis interit. Secundum magnitudinem operis, et visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos: quoniam circumit clamor terminum Moab: usque ad Agallim ululatus ejus, et usque ad puerum Elim clamor ejus: quia aquæ Dimon repletæ sunt sanguine. Ponam enim super Dimon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, et reliquis terræ.* Quia omnis prophetiæ hujus pene unus est sensus, ne eam per partes proponendo lacera-rem, simul universam posui, et quid mihi secundum anagogen videatur in singulis, brevi sermone percurram, Nabo interpretatur *sessio vel propheta: Medaba, de salu: Eschon cogitationes: Eleale, ascensio: Jusa, factum sive mandatum: Segor, porta: Luith, genæ: Oronaim, foramen mœroris: Nemrim, pardi sive prævaricatores: Agallim, vitali vel arena- rum tumuli: Elim, arietes sive fortes: Dimon, sufficiens mœror.* Quia igitur omne dogma contrarium veritatis, quod absque inspiratione Dei de humano sensu in erroris tenebris nascitur, nocte vastatum est, et argumenta illius, quæ intelliguntur mori, Ecclesiastico sermone destructa sunt; ita ut æterno silentio conticuerint, in tantum ut universa eorum factio, ad pœnitentiam et lacrymas verteretur, super Nabo, id est, prophetiam et sessionem, id est, magistros eorum, et super Medaba, ubi non sunt arbores fructuosæ, sed salus infertilis, in quo habitant bestię, de quo in vicesimo octavo psalmo scriptum est: *Et revertabit condensata saltus: erit ululatus et planctus, et omnia de capitibus eorum eloquentiæ ornamenta tollentur; ita ut nudi maneant et defor-*

^a Sive aqua paterna. Lingua Ægyptiaca aqua dicitur mo; unde Moses quasi ex aqua salvus. Moab itaque aqua patris, vel aqua ex patre potest intelligi.

^b In Vatic. Dibon constanter pro Dimon est, de qua variis ejus nominibus lectione superiore libro ipse Hieronymus. disserit.

mes. Et ad quid virilitatis habere videbantur in barba, rursus a viro Ecclesiastico, effeminatum et debile comprobatur. In trivis quoque eorum, id est, diverticulis errorum, dum pro voluntate sua fugit usquequo quod voluerit, accingitur sacco pœnitentiæ, et super tecta ac domata, in quibus primum sublimes esse credolant; et in plateis (quia non ingrediuntur per angustam viam, quæ ducit ad vitam, sed per latam, quæ ducit ad mortem) erit ulnatus. Et nequaquam ascendent in superbiam, sed descendent in flentem. Tunc intelligent omnes cogitationes suas vana, **268** quod interpretatur Esebon, et cassum ascensum superbiæ, quod El-ale sonat, ut vox eorum audiat usque ad mala opera quæ fecerunt, et mandatum quod putabant Dei, propria se confessione damnantes. Propterea vectes, id est, qui firmi fuerint in Moab, et errorem suum intellexerint, ululabant, et spem habere profectus incipient, cum anima eorum ululaverit sibi. Unde Propheta compatiens affecta loquitur ad eos, quorum anima ululabat [Al. ululat] sibi, et dicit: *Cor meum ad Moab clamabit, ut eos ad pœnitentiam provocem.* Vectes autem eorum et omnia firmamenta, quæ habere in hæresibus videbantur, ad Segor, hoc est, ad parvulum usque perveniunt: et ostenduntur non robusti esse, sed fragiles. Hæc autem Segor, hoc est, parva pœnitentia si perseveraverit, perducet eos ad perfectam salutem: quod vitula trium annorum significat, juxta illud quod in Genesi legimus, ubi præcipitur Abraham, ut offerat vitulum, arietem, et hircum trium annorum, perfectum scilicet sacrificium, ut hæres Domini esse mereatur (Genes. xv). Cunque egerint pœnitentiam, per Luth, id est, generum lacrymas ad altiora conscendent. Et hoc quasi mœoris furamine atque introitu, clamorem contritionis levabunt ad Dominum, ut possint dicere: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non despiciet* (Ps. l. 19). Et hoc fiet, quia aquæ Nembrim, id est, doctrina hæreticorum, quæ pardis et prævaricatoribus comparatur, deserta erit, et deducetur ad nihili. Pardi sunt, quorum in Jeremia variolates et maculæ non mutantur (Jerem. xiii), et apostata, de quibus in Psalmis legimus: *Prævaricatores reputavi omnes peccatores terræ* (Ps. cxviii, 119). Omnis quoque herba et germen, et quidquid in sermone eorum viride videbatur, exaruit. Et secundum magnitudinem peccatorum a Deo visitati sunt: ut quem per beneficia non senserant, per flagella cognoscerent. Denique ducuntur ad vallem sive torrentem salicum, ut nullus in eis fructus remaneat. Hanc enim seminis harum arborum dicunt esse naturam, ut qui illud in poculo hauserit, liberis careat. Unde et sancti qui propter peccata in confusione hujus mundi esse cœperunt, in salicibus Babyloniorum fluminum suspendunt organa sua (Ps. cxxxvi). Omnes terminus **269** Moabitum clamor circumit, vel provocantium ad pœnitentiam, vel pro errore

plangentium: ut offerre possint per ululatum suum vitulos laborum, et usque ad fontem Dominicorum arietem pervenire, sive fontium: quia Elim utrumque significat. Aquæ autem Dimon, quod interpretatur *sufficiens dolor*, sive mœror, quæ multos sua aspersione polluerant, arguentur deceptis populis non salutis fuisse, sed sanguini. Unde propheticus sermo promittit, ut super fluentes lacrymas, quod interpretatur Dibon, non unum mœrorem, sed plura mœroris additamenta congement: ut postquam plenam egerint pœnitentiam, et fugerint de Moab leonem, principem habeant Deum, quem LXX dixerunt ariel, qui interpretatur *leo Dei*: quorum editionem in hoc loco disserere supersedi, quia et in plurimis ab Hebraica veritate discordat, et ex his quæ interpretati sumus, etiam illius sensus potest intelligi.

(Cap. XVI.—Vers. 1.) *Emitte agnum dominatorem terræ, de petra deserti, ad montem filix Sion. Et erit sicut avis fugiens: et pulli de nido avolantes: sic erunt filix Moab in transcensu Arnon. In concilium: coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie: absconde fugientes, et vagos ne protias. Habitabunt apud te profugi mei, Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris. Finitus est enim puteus: consummutus est miser: defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium: et sedebit super illud in veritate in tabernaculo David: judicans et quaerens judicium; et velociter reddens quod justum est.* Hoc quod de Hebræo interpretati sumus: *emitte agnum dominatorem terræ*, potest ita legi: *emi te agnum dominatori terræ*, quo scilicet non ipse agnus dominator sit terræ, ut juxta historiam interpretati sumus: sed dominatori terræ agnus sit immolandus. Iste igitur agnus, qui vel ipse est dominator terræ, vel immolatur dominatori terræ, de gente Moabitum est, et de his qui fugerint de Moab, et leonem habere meruerint principem. Significat autem **270** Ruth, de qua generatus est Christus (Math. i. 5), quam vocat petram deserti, quia juxta præceptum Dei, Moabitæ et Ammonitæ, usque ad decimam generationem, et usque in æternum non ingrediuntur Ecclesiam Dei (Deut. i). Qui autem fugerit de deserto Moab, ut a propheta revertamur ad anagogen, et contemto mendacio, in monte steterit veritatis, erit quasi avis fugiens; et quasi pulli de nido avolantes, ne a Moabiticis serpentibus devorentur. Sic, inquit, erunt omnes filix, hoc est, animæ Moabiticæ, in transcensu Arnon, quod interpretatur *illuminatio eorum*: quando erroribus derelictis ad scientiam transcenderint veritatis. Dicitur itaque ipsi Moab, vel ei qui evaserit de Moab: *Nihil agas absque consilio* (Prov. xiii): nec circumferaris omni vento doctrinæ, sed sequere eum qui magni consilii Angelus est (Ephes. iv): *Et coge concilium, ut de vagis et errantibus Dei Ecclesiam facias.* Umbraculum autem tuum et tabernaculum, in quo prius requiescere te

* Vatic., principem habere mereantur, quem LXX dixerunt, etc.

putabas, quod erat noctis et tenebrarum, pone in meridie, hoc est, in clarissimo lumine, in quo abscondere debes de errore fugientes, et prius vagos ultra non prodere. O enim Moab, profugi mei qui me dereliquerant, qui de Ecclesia egressi erant, et dimittentes doctrinam Spiritus sancti, suum sensum sequebantur; vel qui habitaverant apud te, cum eos cerneret visitator diabolus persequi, in eis ad Domini timorem tota mente conversa præbeto latebras: et scito, quod post adventum Agni, qui de petra deserti ortus est dominator universæ terræ; et venit ad montem Sion, finita sit omnis potentia diaboli, quæ pulveri comparatur. Et consumptus est miser, qui multos fecit miseros: et defecit qui conculcabat omnem terram, eos videlicet qui torrent erant. Nullo autem consumpto, et reducto ad nihil, et penitus deficiente, præparabitur solium et regnum sempiternum. Primum in misericordia (omnes enim (Rom. iii) sub peccato sumus: et indigemus^a gratiâ Dei); et sedebit in tabernaculo David, quod edruerat et suscitatum est, qui post misericordiam²⁷¹ iudicet, et quærat iustitiam, et reddat unicuique secundum opera sua. Consideremus a principio vel Oneris, vel sermonis Moab, in quo dicitur: *Nocte vastata est Ar Moab*, et cætera usque ad hunc locum; et videbimus quomodo per gradus et ordinem penitentiae de Moabitibus Israelitæ fiant: et fugiant quasi aves, et avolent quasi pulli de nido, ut transcendant per Arnon, et habitent in monte Sion: et omni diaboli vel Antichristi potestate contrita, Christus regnet in his, et ponat solium suum qui misericordia iustitiaque salvati sunt. Non enim pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio (Joan. v).

(Vers. 6 seqq.) *Audivimus superbiam Moab*: superbus est valde. *Superbia ejus, et arrogantia ejus, et indignatio ejus, plus quam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui latantur super murum [Al. muros] cocci lateris, loquuntur plagas ejus [Al. suas]: quoniam suburbana Esebon deserta sunt, vinea Sabama. LXX: Audivimus injuriam Moab: contumeliosus est valde: superbia ejus, et injuria ejus, et furor non sicut dirivatio tua: non sic ululabit Moab: siquidem in Moab omnes ululabunt: habitatoribus autem Deseth mediteris: et non confunderis: campi Esebon iugebunt vineam Sabama.* Quamvis obscuritatibus locus iste iuxta LXX Interpretes involutus sit, ex eo perspicuum est, quod legi vix potest. Dicamus ergo iuxta Hebraicum. Muris est Scripturarum, ut postquam desperationem mentis humanæ, læto nuntio sublevaverint, rursus negligentes et nolentes agere penitentiam comminatione deterreant, ne bonitas Dei

^a Sic S. quoque Augustinus legit lib. 1 de Peccatorum meritis cap. 27, et S. Gaudentius Brixiensis, iuxta Lugdunensem editionem. *Gratia Dei*: pro quo in Græco textu est τὴν δὲ χάριν τοῦ Θεοῦ, *gloria Dei*: quem admodum et Vulgatus Interpres reddit. Atque ibi *gloria* nomine Christum intelligi, qui est *gloria Dei Patris*, sensumque eo recidere, ut dicat, Christo redemptore, quæ Dei est gratia, καὶ τὸ ἔλεος, nullus

induret cor nostrum. Cujus rei unum tantum penam exemplum. In contestino quadragesimo quarto psalmo legitur: *Suavis Dominus misericors, et miserationes ejus super omnia opera illius (Psal. cxlii, 9)*. Et post paululum: *Suscipiat Dominus: omnes qui corrumpunt, et erigit omnes elisos. Oculi omnium in te sperant, Domine, et tu das eorum corum in tempore oportuno [Al. suo]. Cumque præmississet, custodit Dominus omnes diligentes se; ne negligentem faceret auditorem, intulit: Et omnes peccatores disperdet. Quia igitur consummato Antichristo et parente ejus diabolo, qui conculcabat universam terram, præparandum^b esse vaticinatus est²⁷² solium in misericordia, et eum qui sessurus est in tabernaculo David, ex persona sanctorum, qui de Moab salvati sunt, et experimento suo ejus deridere superbiam, propheta loquitur: *Audivimus superbiam Moab, sive injuriam, ut LXX transtulerunt. Quis enim hæreticorum non superbus est? qui Ecclesiasticam despiciens simplicitatem, ita habet Ecclesie homines quasi bruta animalia, et infantum superbiæ injuriæque tumore erigitur, ut contra ipsum Creatorem armet os suum, detraheus prophetis ejus, quasi auctoritate testimonii Evangelici, in quo Salvator ait: Omnes qui venerunt ante me, fures fuerunt et latrones (Joan. x, 8): adeo ut Moysen quoque famulum Dei appellet homicidam, et Jesu filio Nave detrahat, quasi homini sanguinario, qui tantæ sanæitatis fuit, ut ad imperium sermonis ejus sol lunaque consisterint: et David, de cujus semine ortus est Christus (Matth. c 1), homicidam et adulteram vocet, non respiciens ejus penitentiam et mansuetudinem, qua Dei clementia comparatur. Sed quævis superbus sit et arrogans, et furibundus exultet: tamen plus audeat quam ejus patitur fortitudo. Idcirco Moab ululabit ad Moab, id est, alter ad alterum: omnes videlicet hæreticorum et sæcularis sapientiæ diversitates contra se mugient, cum in tormentis fuerint (III Reg. vi). Quam ob rem his qui muros habent non quadris edificatos lapidibus, de quibus Templum edificatum est; et infantum politis, ut malleus et securis non sit audita in domo Dei, o vos Ecclesie magistri, vel qui estis de Moab errore salvati, annuntiate plagas suas, quibus hæreticorum jaculis vulnerati sunt. Omnes enim cogitationes eorum, quod significat D Esebon, non ad urbis Dominicæ habitationem pertinent, de qua scriptum est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Ps. xlv, 5)*; sed suburbana sunt, ut ad urbem Domini pertinere credantur: quæ suburbana, Dei sunt deserta præsidia, sive divino igne combusta, præcipue vinea Sabama, quæ interpretatur *attollens altitudinem*, eo quod in altum se**

dubito; sic tamen sentio, recitari ab Hieronymo atque aliis laudatis Patribus locum Apostoli e Latinæ editionis codicibus, quæ tum temporis obtinebat.

^b Erat antea incommodo implexoque sensu, præparandum, ut est vaticinatum, esse solium, etc.; restituit Vatic.

erigat, et superbiæ suæ turrin usque ad cœlum **A** extruere conetur. Quod autem in LXX positum est, *habitoribus Deseth*, in Hebraico non habetur; sed pro **273** hoc legitur *ARES* (רֶשֶׁת), quod *testam*, sive *coctum laterem* significat.

(Vers. 9, 10.) *Domini gentium exciderunt flagella ejus: usque ad Jazer pervenerunt. Erraverunt in deserto: propagines ejus relictæ sunt: transierunt mare. Super hoc plorabo in fetu Jazer vineam Sabama: inebriabo te lacryma mea, Eschon et Eleale: quoniam super vindemiam tuam et super messem tuam vox calcantium irruit. Et auferetur lætitia et exsultatio de Carmelo: et in vineis non exsultabit, neque jubilabit: vinum in torculari non calcabit qui calcare consueverat: vocem calcantium abstulit.* Suburbana Eschon, de quibus supra diximus, deserta sunt, et vinea Sabama, quæ interpretari potest, non solum extollens altitudinem, sed et *conversio aliqua*: quia videtur in regione Moabitica ad Domini servitutem aliqua ex parte velle converti. Hujus igitur vineæ Sabama, Domini gentium, Apostoli et apostolici viri, flagella et propagines penitus absciderunt, ne ex aliis hæresibus aliæ nascerentur hæreses, et infinita errantium fieret multitudo. Et non solum exciderunt propagines Sabamæ, sed usque ad Jazer pervenerunt, quæ interpretatur *fortitudo eorum*: hoc est, ad fortissimam quæque dogmata hæreticorum, et dialectica arte constructa, in quibus robur sui habere videbantur erroris; et intantum eorum micro bacchatus est, ut novissime errarent in solitudine, et quem interficerent non haberent. Cumque illi exciderent flagella **C** ejus, tamen vitio radicis pessimæ, propagines aliquæ remanserunt. Domini autem gentium transierunt mare, hoc est tentationes sæculi hujus, de quibus in psalmo legimus: *Veni in profundum maris, et tempestas absorbit me* (Ps. lxxviii, 3); et in alio loco: *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis: ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo* (Ps. cvi, 23). Isti ergo transierunt mare, ut opera Domini et mirabilia ejus in profundo tentationum conspicerent, dum liberantur ex eis. Itaque sermo propheticus plangit fortitudinem hæreticorum, id est, Jazer, et vineam Sabama; quæ se extollit contra scientiam Dei. *Et inebriabo te lacryma mea, Eschon, cogitationes scilicet eorum, et Eleale*, quibus ad excelsa conscendunt. **D** Car autem plangit Jazer vineam Sabama, et inebriat Eschon, et Eleale lacrymis suis? ut **274** dum ipse plorat, et illos plorare doceat. *Quoniam*, inquit, *super vindemiam tuam et super messem tuam vox calcantium irruit.* Vineæ enim Moabitarum propter viciniam loci talis est, qualis et vinea Sodomorum, de qua dicitur: *De vinea enim Sodomorum, vinea eorum, et prapago eorum de Gomorraha* (Deut. xxxii, 31). Et in septuagesimo septimo psalmo, legimus de *Ægyptia vinea*, quam Deus percussit grandine. Messes quoque Moabiticæ nascuntur in vallibus quæ appellantur

Raphaim: falsaque vindemia ejus est vineæ, de qua supra dicitur: *Domini gentium exciderunt flagella ejus.* Isti enim conterunt uvæ amarissimas, et suis calcant pedibus, ne draconis de eis exprimantur venena, et omnes interficiantur bibentes. Auferetur quoque lætitia et exsultatio hæreticorum, quæ ante gaudere consueverant: ut postquam egerint pœnitentiam, illud moreantur audire: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur* (Matth. v, 5). Quodque addidit, *de Carmelo*, hoc significat: non quod hæretici vere Carmelo habeant, id est, spiritualis circumcisionis notitiam; sed quod falso habere se jactent. Cumque succisæ fuerint vineæ, et ablata lætitia, et exsultatio de falsi nominis scientia: tunc nullus erit de pristinis calcatoribus, qui calcet uvæ, **B** quas ante calcaverat: et vox eorum æterno obmutescet silentio.

(Vers. 11 seqq.) *Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit: et viscera mea ad murum cocti lateris. Et erit cum apparuerit quod laboravit Moab ab excelsis suis, ingredietur ad sancta sua ut obsecret, et non prævalebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc.* Destructo errore Moabitico: immo falsa lætitia in luctum lacrymasque mutata, venter meus, propheta, qui in-tar citharæ musicæ arte compositus est, et qui de Dei timore concipiens, multos liberos procreavit, ita ut nulla sit chorda, quæ non reddat sonum suum, resonabit luctum agentis pœnitentiam Moab: et omnia viscera mea ad murum cocti lateris: pro quo interpretatus est Theodotio *ad murum dissipatum.* Omnia enim contrariorum præsidia, in quibus antea confidebant, destruentur et corruent. Hæc sunt autem viscera et interiora prophetæ, de quibus et David dicebat in Psalmo: *Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora 275 mea nomen sanctum ejus* (Psal. cii, 4). Quomodo enim cithara non emittit vocalem sonum atque compositum, si saltem una chorda rupta fuerit; sic spiritualis venter prophetæ, si una in eo virtutum chorda defuerit, non poterit melos dulce resonare; nec ad lateritium murum cunctis clamare visceribus. Philosophorum quoque sententia est, hæc sibi **A** virtutes; et Apostoli Jacobi, ut cui una defuerit, huic omnes deesse virtutes. Cum autem intellexerit Moab frustra se in his, quæ prius putabat excelsa, dogmatibus laborasse, ingredietur ad sancta sua, non quæ per se sancta sunt, sed quæ sancta errans arbitrabatur, et auxilium invenire non poterit. Vel certe deserto errore mendacii, ad sancta Ecclesiæ intrare conabitur, ut sua ea faciat, et oret, et obsecret, sed non prævalebit. Neque enim statim ut voluerimus, perfectam possumus capere virtutem. Quodque insert: *Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc*, proœmio in quo dixerat, *verbum contra Moab*, sive *onus*, sciamus epilogum redditum, ut quod ibi cœperat, hic compleverit. Ex tunc autem, intelligendum ex quo cœpit ad eum loqui, ut onine quod

^a Deerat sibi, quod Vatic. supplet.

dixit, unum verbum Dei sit, id est, una sententia. Porro juxta LXX qui interpretati sunt: *Interiora prophetæ quasi murum renovata a Deo, et erubescere eum*, id est, Moab, et intrare ad aras, et ad ea que manu facta sint, ita disserere possumus, ut dicamus semper prophetæ renovari viscera, et a Deo fieri fortiora, ut adversarii confundantur, et ea que humana manu fabricati [Al. fabricata] sunt, cassa intelligant, et nihil ad salutem proficientia.

(Vers. 14.) *Et nunc locutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi annis mercenarii auferetur gloria Moab super omni populo multo, et relinquetur parvus, et modicus, nequaquam multus. Tres anni, in quibus auferetur gloria Moab super omni populo ejus multo, vel divitiis multis, ut LXX transtulerunt, mystice intelligendi sunt. Sicut enim misericordis Domini in ponderibus est atque mensura: sic et cruciatus ac supplicia habent mensuram suam, et postquam tres anni transierint, in quibus reliquetur 276 parvus, et modicus, et nequaquam multus, tunc, a inglorius esse desinat. Et hoc notandum, quod juxta Ezechielis prophetiam, quando dies pro annis numerantur Israeli (Ezech. iv), hoc est, decem tribus, que majora peccaverant, supplicentur in penis anni trecenti nonaginta, ut in Hebraico continetur, non centum nonaginta, ut Vulgata editio habet: et Judæ, in quo erat Templum Dei, anni quadraginta. Qui enim parvus est, meretur misericordiam: potentes autem potenter tormenta patientur (Sap. vi). Et servus qui scit voluntatem Domini sui, et non facit eam, vapulabit multum (Luc. xii). Moab igitur quia externus erat, nec de populo Dei, sed relicto errore conversus, non annis pluribus, sed tantum tribus parvus et modicus, et inglorius relinquetur. Isti sunt anni,*

^a Perperam lectum est antea duobus verbis *in gloria*; quod et plane contrarium Hieronymi menti sensum redderet. Nos *inglorius* uno verbo, recteque sensu, Vaticani ms. ope restitimus, quemadmodum

A de quibus et alibi legimus: *Recordamini dierum scultii (Isai. xlvi), et iterum: Cogitari dies antiquos, et annos æternos in mente habui (Psal. lxxvi, 6). Si enim umbra et exemplatibus serviebat juxta carnem Israel, et omnis eorum solemnitas futurorum erat typus, quare non et anni præsentis temporis futura tempora præfigurent? de quibus et in alio loco legimus: Quid facietis in diebus conventus, et in diebus festivitatis Domini? Quodque jungitur, Quasi anni mercenarii (Osee ix, 5), hoc ostendit, quod falsa doctrina pro lucro cuncta faciat atque compendio. Omnis enim mercenarius, et qui non est pastor, cujus non sunt oves, cum viderit lupum venientem legit, quia mercenarius est, et oves ad eum non pertinent (Joan. x). Quam ob rem puto adventum et mercenarium ^b de sanctis non comedere, nec servos, sanctorum esse participes. Non enim ob dilectionem Domini, sed ob mercedem cuncta faciunt, qui comedunt domos viduarum, et proprios adducunt greges, ut lanis eorum vestiantur, et lac mulgeant (Math. xxiii). Quod de doctrina diximus mercenaria, referamus ad cætera. Si præbeo elemosynam, ut glorificer ab hominibus, recepi mercedem meam, et mercenarius appellandus sum. Si castum esse me simulo, et aliud est in conscientia mea, habeo non gloriam mercenarii, sed supplicia peccatoris. Et in comparatione duorum malorum, levius malum est aperte peccare, quam simulare et fingere sanctitatem. Verum et in hoc profectus est Moab, ut qui prius multos erroris sui habebat comites, postea redigatur ad paucos; vel qui prius multus erat in divitiis peccatorum, post penitentiam parvus et pauper sit in malitia.*

et paulo inferius dicitur.

^b Vatic.: *Mercenarium sacerdotis de sanctis non comedere; sed servos, etc.*

LIBER SEPTIMUS.

277 278 Septimus liber idem juxta anagogen secundus est, immo extremus. In hoc enim derem visionum tropologica explanatio terminatur: quem [Al. quam] cum tois, Eustoichium, precibus, et Christo auxiliante complevero, veniam ad octavum, et utramque explanationem juxta priores, usque ad quartum, libros, pariter explicabo.

(Cap. XVII. - Vers. 4.) *Onus Damasci.* Synmachus et Theodotio, *Assumptio Damasci*: LXX, *Verbum contra Damascum*, addentes de suo, quod in Moab fecere principio. Damasci primum nomen in Genesi legimus, qui ante Isaac fuit vernaculus Abraham, et putabatur hæres, nisi esset Saræ filius ex promissione generatus (Genes. xv). Interpretatur

D autem aut sanguinis osculum, aut sanguinem bibens, aut sanguis cilticii, quæ omnia populo conveniunt Ethnicorum, qui ante fidem Christi, amicus erat sanguinis et crudelitatis, et digna opera plancta agebat, et sacco. In Dierum libro (II Par. xxiv) narrat historia, quod impleto anno ascenderit contra Joas regem Judæ exercitus Syriæ, et venerit in Jerusalem, et omnes principes populi interfecerit, cunctamque prædam miserit regi Damasci, qui cum paucis viris venerat: et Deus tradiderat in manu eorum multitudinem magnam nimis, eo quod reliquissent Dominum Deum patrum suorum: quod juxta anagogen et futurorum typum considerandum est, utrum ad tempus Domini adventus referre valeamus. Post finem enim anni acceptabilis, in quo a

Salvatore est Evangelium prædicatum, ascendit de Damasco gentium exercitus in paucis viris contra Joiam et Jerusalem, qui reliquerant Dominum: et omnes eorum Legis ac Prophetarum abstulere divitias, et miserunt regi Damasci, viros scilicet Ecclesiasticos et doctrinæ Evangelicæ, qui ad comparationem totius mundi, adhuc tunc infidelis, et in toto orbe dispersorum Judæorum, pauci erant; et tamen Dominus tradidit Jerusalem in manibus eorum, eo quod dereliquissent Dei Filium, qui per prophetas ante prædictus est (Act. ix). Ergo [Forte Ego] ob hanc causam reor, et Saulum, qui postea Pauli ex virtute nomen accepit, quia æmulator erat Legis, esse Damascum, et contra credentes ex gentibus pugnare voluisse, ibique superatum, eos sicutum qui in Damasco verabantur, ut inde rursus Jerusalem Judæos expugnaturus ascenderet. Nec alicui videatur esse contrarium, si in Paralipomenon libro lata de Damasco, et nunc in Isaiâ tristia prædicentur: quia et de ipse Israel, qui certe portio Dei est, nunc adversa, nunc prospera nuntiantur. Et quomodo ad Israel juxta carnem, et ad gentes dicitur: Vos gentes juxta carnem, qui dicimini præputium ab ea quæ appellatur in carne Circumcisio: sic e contrario est Israel juxta spiritum, et sunt gentes juxta spiritum, et inter cæteras gentes est Damascus juxta spiritum, ne tantum Judæis sabbatis acque-cannus.

(Vers. 1 seqq.) Ecce Damascus desinet esse civitas, et erit sicut acervus lapidum in ruina. Derelictæ civitates Aroer gregibus erunt, et requiescent ibi, et non erit qui extirret, et cessabit adjutorium ab Ephraim, et regnum de Damasco, et reliquæ Syriæ, sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum. Sicut in titulo demonstratum est, per Damascum vocatio gentium significatur, quæ amabant vel bibebant sanguinem, quæ postquam in Christum crediderint, pristinae conversationis civitates esse desistent, et erunt sicut acervus lapidum in ruina. Quomodo enim acervi lapidum, qui in agris dispersi sunt, in unum tumulum comportantur: sic de universis nationibus acervus credentium congregatus est in ruina populi Judæorum, illis cadentibus, et nobis surgentibus. Derelictæ quoque civitates AROER (ΑΡΩΕΡ), id est, myrice, Ecclesiasticis gregibus erunt, ut quas Judæi deseruerunt, nos incolamus: sive destructa idololatria exstructur Evangelium. Hoc et nostris temporibus videmus esse completum: Serapium Alexandriæ, et Marnæ templum Gæzæ in ecclesiis Domini serrezerunt, et civitates Aroer Evangelicis gregibus præparatæ sunt. Aroer, id est, myrice, nascuntur in desertis locis, juxta illud quod scriptum est in maledictione ejus hominis qui confidit in homine, et a Domino recedit cor ejus: *Erit, inquit,*

A quasi myrice in deserto, et non videbit bonum cum venerit; sed habitabit in siccitate, in deserto, in terra sanguinis et inhabitabili (Jerem. xvii, 6). Alii vero dicunt ex hac arbore maleficis artibus *μύστρον*, id est, odia concitari. Ergo qui prius erant in deserto gentilium, et in odionominis Christiani, Christi gregibus servient, qui requiescent in eis, et non erit qui extirret, quia Dominus habitabit inter eos, et præsentem Pastorem, lupum timere non poterunt. Tunc cessabit adjutorium Dei ab Ephraim, qui in hoc loco intelliguntur Scribæ, et Pharisei, juxta Osee prophetiam, qui contrarios populo Dei, Ephraim nominat (Osee v et viii). Et regnum cessabit a Damasco, ut nequaquam peccatum, et peccati princeps diabolus regnet in Damasco, quæ prius sanguinem diligebat; sed reliquæ Syriæ, id est, qui ex gentibus crediderunt sicut prius fuerunt filii Israel, ablato ab illis regno Dei, et tradito gentibus, quæ faciunt fructum ejus, sicut Dominus Deus exercituum locutus est per omnes prophetas suos.

(Vers. 4-6.) *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, et pingues carnes ejus tabescent. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, et brachium ejus spicas leget, et erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. 280 Et relinquetur in eo sicut racemus, et sicut excussio olivæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quatuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Postquam reliquæ Syriæ fuerint, sicut quondam fuerat gloria filiorum Israel, et delicto eorum salus gentibus data, tunc attenuabitur omnis gloria Judæorum, quæ gloriosi erant in universo orbe, et pingues carnes eorum tabescent, non habentium prophetas, non signa atque virtutes, non præsens auxilium Dei, non sacerdotii dignitatem: sed omne corpus gentis eorum emarcescet, et rodiget ad nihili. Cumque dicatur de vocatione gentium: *Messis multa, operarii autem pauci (Matth. ix)*, illi pauperes messis reliquias, quæ per Apostolos salvatæ sunt, et rarissimas spicas legent, non de montibus, et erectis locis, sed in valle Raphaim, id est in literarum vilitate. Et considera quod *Raphaim*, qui gigantes interpretantur, sicut supra Ephraim, Phariseos Scribasque significant. Denique LXX, pro valle Raphaim, *vallem durum* interpretati sunt, ut duritiam cordis Judæi exprimerent. De quorum humilitate eliguntur quasi in stipula spicæ et quasi in vindemia racemi, qui salvati fuerint: et sicut excussio olivæ [Al. oleæ.] duarum, aut trium olivarum, sive quatuor aut quinque. Quando enim venit percussio populi Judæorum, oliva illa populi Israel, quæ sub Moyse sexcenta millia habuit armorum (Num. xxvi), et sub David, numerante Joab, innumerabilem populum (II Reg. xxiv), vix paucos

^a Iuno nostri mss., *myricom*, alii penes Maritan. *Græc. μυρίων*.

^b *Serapius Alexandriæ*. Sic legunt mss. nostri codices, et quinque quos ex Florentia habuit Maritanus Virius; Erasmus legit *Serapis in Alexandria*, etc., etc. MARTIANUS. — De Serapio, quod celeberrimum erat Alexandria templum, vide Theophilum Synodicum

Epist. inter Hieronymianas 93, num. 3, et quæ in eum locum annotamus. De Marna Gæzæ idolo diximus ad vitam S. Hilarionis, num. 14.

^c Ytic. *reliquæ eorum*; qui, etc.

^d Item, *et pingue carnis ejus tabescent*, quemadmodum et inferius constantiter retinet.

fructus offerre potuit Domino Salvatori : dms olivas Paulum et Barnabam, et tres olivas Petrum et Jacobum, et Joannem (Act. xiii), qui et in monte transfiguratum hominum conspexerunt, et ad archisynagoga illam ire cum Domino meruerunt (Math. xvii). Quatuor autem et quinque olivas reliquos novem faciunt Apostolos, in quibus Judæ proditoris locum Matthias obtinuit, qui utique pro diversitate gratiarum, quæ nobis ignota est, in quatuor et quinque olivas separati sunt, ut Evangeliorum numerum et Legis in se volumina demonstrarent, quasi prædicatores utriusque Instrumenti (Act. i).

281 (Vers. 7, 8.) *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum : et oculi ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digiti ejus : non respicient tuos et delubra.* In illo tempore quando de populo Israel, qui prius dicebatur, *Olivam fructiferam vocavit te Dominus Deus tuus (Jerem. xi, 16)* : et de quo in Psalmis legimus : *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ (Ps. cxviii, 8)*, pro siccitate gratiæ spiritualis vix duas olivas, et tres, aut quatuor, aut quinque Dominus esuriens repererit, subintrabit gentium plenitudo, et nequaquam ad idola manufacta, sed ad Deum suum inclinabitur, et respiciens Sanctum Israel, et aras læcosque quæ delubra continent, scientes illud scriptum : *Omnia plantatio quam non plantavit celestis pater, eradicabitur (Mal. i, 13)*.

(Vers. 9, 10.) *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra et segetes, quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel. Et erit deserta, quia oblita es Dei Salvatoris tui, et fortis adjutoris tui non es recordata. LXX : In die illa erunt civitates tuæ derelictæ sicut dereliquerunt Amarrhæi, et Eval a facie filiorum Israel. Et erunt desertæ, quia dereliquisti Deum Salvatorem tuum, et Domini auxiliatoris tui non es recordata.* Quomodo sub Moyse, et Jesu filio Nave, Amorrhæi, et Eval, sive ceterarum gentes quæ habitabant in terra transjordanis, dereliquerunt vineas, et segetes, et accerps in agris, atque iugerunt, ne ab hostibus occuparentur : sic terra Judæa, et omnes urbes illius subustissimæ, Romanis Judæam vastantibus et obsidentibus Jerusalem, a suis habitatoribus derelictæ sunt. Et fit apostropha ad ipsam terram Judæam. Id est, ad eos qui habitabant in illa. Hæc autem universa permissa est, quia oblita es Dei Salvatoris tui, qui interpretatur Jesus, quem tibi venturum Lex et Propheta jugiter nuntiabant : et fortis adjutoris tui, qui tuus semper opitator fuit, non es recordata. Causa ergo desertarum urbium

Judææ, oblivio Salvatoris est, qui in principio hujus Prophetæ dixerat : *Israel me non cognovit, et populus meus [Al. me] non intellexit.*

(Vers. 11.) *Propterea plantabis plantationem fidelem et germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, et mans semem tuum florebit : ablata est messis in die hereditatis, et dolebit graviter. LXX : Ideo plantabis plantationem infidelem, et semen infidele, et in die qua plantaveris, errabis. Si autem mans seminaveris, florebit in messem in die hereditatis : quando sicut pater hominis dat hereditatem filiis suis. Pro eo quod nos juxta Aquilam et Symmachum et LXX interpretati sumus, in die hereditatis, quod Hebraice dicitur *tiom nehela* (תִּיּוֹם נְהֵלָה), legi potest in Hebraico, in die pessima. Et pro eo quod Aquila et Theodotio interpretati sunt, et dolebit homo : nos docti ab Hebræis, pro homine qui lingua eorum dicitur *ano* : interpretati sumus *anos* (אָנוֹס). Id est, graviter : De cujus verbi ambiguitate, si vitæ hujus spatium fuerit, in Jeremia plenius disceremus, ubi juxta LXX dicitur : *Et homo est, et quis cognoscet eum ? Dicam ergo quod proposui : Quia oblita es, terra Judæa, Dei Salvatoris tui, et ejus qui tibi semper præhuit fortitudinem, non es recordata ; propterea plantabis quidam plantationem fidelem, sive ut Aquila et Theodotio interpretati sunt, pulchrum ; aut ut Symmachus, bonam, nam Deum prædicans : sed germen alienum seminabis, non recipiens Patrem, quia non recipis Filium. Qui enim credit in Patrem, credit et in Filium. Et qui germen alienum blasphemiam contra Jesum seminasti in synagoga Satanae, ideo non vindicabilis vivam, sed labruscam. Cumque visum fuerit florere germen tuum, et aliquam habere pietatis umbram, dum homines ab idolis retrahis : tamen quando ad fructus veneris intelligendos in die hereditatis dolebis graviter, certans gentium populum tibi esse prælatum. Unde et Apostolus loquitur : *Tristitia mihi est magna, et iudeicens dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei juxta carnem, qui sunt Israelitæ, quorum est adoptio filiorum, et legislatio, et gloria, et testamentum, et repromissiones : quorum patres et cetera (Rom. xi, 9 seqq.)*. Quod non solum Paulus, sed et omnis sanctus loquitur, volens cum ramis oleastri etiam radicem salvam esse. Hereditas autem illa est, quam a Domino consequimur, **282** de qua Apostolus ait : *Divisiones autem gratiarum sunt, idem [Al. unus] autem spiritus, et divisiones ministeriorum, idem autem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Miretur quispiam, cur pro***

¹ Sic vero postmodum edisseruit in Jerem. cap. xvii, 9 : *Verbum Hebraicum ANOS quatuor litteris scribitur, ALEPH, et NUN, et VAV, et SIN. Si igitur legatur ANOS, homo dicitur : si autem ANUS, inscrutabile sive desperabile ; eo quod nullus cor hominum valeat invenire : mas. in hoc loco Isaia pro ANUS legunt ANOS : sed apud veteres o et u pronuntia non parata sunt tam in inscriptione, quam in pronuntiatione. Hodie quoque Galli pronuntiant u quasi diphthongum ou : u. Dominus ; G. Dominus. MARTIAN., qui ut ex sequenti nota patet, plane Valerius concessit.*

— Si vitæ hujus spatium fuerit. Hieronymus in caput xvii Jeremia, vers. 9, disserit de ambiguitate hujus verbi dicens : *Verbum Hebraicum ANOS quatuor litte-*

ris scribitur, ALEPH, et NUN, et VAV, et SIN. Si igitur legatur ANOS, homo dicitur : si autem ANUS, inscrutabile sive desperabile ; eo quod nullus cor hominum valeat invenire : mas. in hoc loco Isaia pro ANUS legunt ANOS : sed apud veteres o et u pronuntia non parata sunt tam in inscriptione, quam in pronuntiatione. Hodie quoque Galli pronuntiant u quasi diphthongum ou : u. Dominus ; G. Dominus. MARTIAN., qui ut ex sequenti nota patet, plane Valerius concessit.

plantationibus pulchris et bonis, quae Aegyp̄ta et Theodoſia q̄ Symmachus interpretati sunt, nec Aegyp̄ta plantationem dixerimus. Verbum Hebraicum נִקְחָמָה (נִקְחָמָה), si per ALPH litteram scribatur, נִקְחָמָה, id est. *Ad. la. donat*: si vero per AM, et dicitur נִקְחָמָה נִקְחָמָה, pulchram significant: Unde et Noemi, quae hac littera scripta est, loquitur in Ruth (Cap. 1. 29): *Noli me vocare Noemi* (נִקְחָמָה), id est pulchram, sed voca me amaram.

(Vers. 13 seqq.) Varietas populorum multorum, ut multitudo maris sonantis, et tumultus turbarum, sicut equitus aquarum multarum sonabunt. Populi sicut multitudo aquarum inundantium sonabunt: et increpabit eum, et fugiet procul, et rapietur sicut pulvis montium a facie venti, et sicut turbo eorum temporale. In tempore vespere, et eorum turbatio: in matutino, et non subsistet. Haec est pars eorum, qui vastaverunt nos, et eorum diripientium nos. Supra legimus sub nomine Damasci, vocationem gentium, et abjectionem Iudeorum, et per Apostolos, atque in Apostolis, peccatorum de Iudeis credentium electionem. Et quantum ad comparationem totius mundi et universarum gentium, parva pars populi credidit Christiani, de quibus supra dictum est: *Et reliqua Syria sicut gloria Aethiopiae Iacob erunt* (Multi enim (Math. xxi, 14) vocati, pauci vero electi); et: *Non est quantum Aethi (II Thess. iii, 2)*: nunc concipienter inferus non planetas, sed nos his gentibus quae credere noluerant, et persecuti sunt populum christianum. Comparanturque undarum malibus et fremanti mari, et quantum in aest, cuncta opprimere et occipere cupiant. Sonabunt enim populi in spectaculo theatrale luxuria, et amphitheatri crudelitate, et ceteri furoribus, sicut sonitus aquarum inundantium, quando consona impietatis voce blasphemant, et dicunt Christianos ad leones et bestias projici, et cetera huiusmodi. Sed illis instar maris furentibus, increpabit Dominus auctorem seditionis eorum, et fugabit eum a suo populo. Et sicut pulvis motus in montibus, quanto excelsiores, tanto fortius *res* rapitur; et sicut turbo, qui de terra consurgit, subito tempestatis fertur in sublime: ita et ille raptus, a Dei populo separabitur ac fugiet, ne in abyssos relegatur. Cumque dies consummationis advenerit, quod interpretatur vespere, tunc erit turbatio, sua peccata negantis. Et in tempore matutino, die videlicet resurrectionis, non subsistet, quod LXX transtulerunt, non erit. Si autem non erit, quid respondebunt, qui diabolo dant poenitentiam, et illi quantum in se est, Archangelicum fastigium pollicentur? Haec est pars eorum, qui vastaverunt nos, et nos diripientium nos. Haec vel populus loquitur Christianus, vel propheta ex persona credentis populi, quod interitum sempiternum persecutores eorum habituri sint, qui exiliis, carceribus,

A bonorum proscptionibus oppresserunt sanctos Dei, et aeterna supplicia possessori sunt.

(Cap. XVIII—Vers. 1 seqq.) *Vox terrae cymbalo alarum, quae est trans flumina Aethiopiae, qui mittit in mari legatos, et in vastis papyri super aquas: haec, Angeli veloces, ad gentem convulsam, et dilaceratam: ad populum horribilem, post quem non est alius: ad gentem expectantem, expectantem et concitata, cujus diripuerunt flumina terram ejus. Omnes habitatores orbis, qui morantur in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis et clangorem tubae audietis. LXX: Vox terrae navium alarum trans flumina Aethiopiae, qui mittit in mari obsides, et epistolas biblicas super aquam. Ibi enim nuntii levee ad gentem convulsam, et peregrinum populum et passim, qui est trans eum: gens abaque spe, et concitata, nunc flumina terra omnis sicut anglo quae habitatur [Al. habitabitur]: habitabitur reglorum, quomodo et signum de monte elevatur, et tuba vox audietur. Utramque editionem proci in prophetia obscurissima ne quid volentibus intelligere quod scriptum est, deesse videntur. Simulque vehementer admiratores, qui fidem nostram, et spem Christianam arbitrantur, simplicitate contentam, quia scriptum est: *Mandatum Dei lucidum illuminans oculos* (Ps. xviii, 9): nec plus debere nos quaerere, quam ut fiant, quae praecipiunt: cum idcirco et omnis Scriptura, et Propheta specialiter futurorum mysteriis involuti sint, ut provocent nos ad intelligentiam, et ad illud quod in Evangelio dicitur: *Prole, et accipietis: quare, et insonatis: pulsate, et aperietis vobis*. Quia ergo juxta historiam et id quod in Hebraeo continetur, in quinto libro exposui, nunc quid mihi juxta anagogen videatur, edisepem. Prudens forsitan lector inquirat, quid tibi velit in Visione, vel Onice Damasci, alarum cymbalum et cetera quae sequuntur. Postquam de vocatione gentium dictum est, de objectione Iudeorum, et electione eorum, qui per Apostolos crediderunt, et postea de gentium multitudine et persecutoribus, qui maris fluctibus comparati sunt: sequeretur, ut de haeresibus quoque, quae Ecclesiam vexaverunt, et hucusque populantur, sermo propheticus nuntiaret, qui, dormiente patrefamilias, in aegre Ecclesiae supereminere vixit signa (Math. xxi). Et dicuntur cymbalum, charitatem Dei non habentes, juxta illud Apostoli: *Si linguas hominum loquamur et Angelorum: charitatem autem non habeamus, factus sum velut aes sonans aut cymbalum stultum* (I Cor. xiii, 1). Et non solum cymbalum nunc concurrens sonitu, sed propter levitatem sermonis haeretici in diversa currentis, alarum cymbalum dicuntur, quae juxta Septuaginta, *ala navium*, qui magna navigatione promittentes, navigant in saeculi istius fluctibus. Alas autem navium, vpla quibus suspenduntur, et trahuntur, intellige. Et pulchre alas dixit navium,*

^a Victor., sicut sonitus, ex Hebr. נִקְחָמָה, et Graeco *αἰὼν*.

^b Verba et bestias projici in Vatic. rectius, ut videtur, non sunt. Solemnis haec erat gentilium vox in amphitheatro ac circis, Christiani ad Leones. Vide Ter-

tullianum.
^c De quo addit Victor. eorum, ut sensus (an) congruat cum sequenti, qui dormientes, etc., supereminere verunt.

omnis enim hæreticus pollicetur excelsa, et cum alas habere se jactet, tamen hæret in saisis fluctibus, et procul non recedit a terra, in medioque cursu patitur repente naufragium. Unde Aquila pro cymbalo, *umbra alarum*, interpretatus est, non enim habent alas, sed alarum similitudinem. Quodque inferi, *quæ est trans flumina Æthiopiæ*, hoc significat, quod impietate sua omnes vincant hæretici. Verbi gratia: Dicit Epicurus non esse providentiam, et voluptatem maximum bonum. Comparatione hujus sceleratio Marcion, et omnes hæretici, qui vetus lacerant Testamentum. Cum enim recipiant providentiam, accusant Creatorem, et asserunt eum in plerisque operibus errasse, et non ita fecisse, ut facere debuerat. Ad quam enim utilitatem hominum, serpentes, scorpiones, crocodilos, et pulices, cimicesque et culices pertinere? Isti ergo **286** trans flumina Æthiopiæ sunt, et mittunt in mari hujus sæculi legatos, id est, discipulos suos, qui eorum portantes volumina, recte vasa papyri, id est, chartacia super aquas portare dicuntur, quæ delentur velociter. Sicut enim libri juxta aquas et humores cito obscurantur, delentur et pereunt: ita sermo eorum atque doctrina, cum in principio aliquam visa fuerit fortitudinem possidere, pertransit et labitur. Itaque per ironiam dicitur ad eos: O Angeli hæreticorum, ite veloces. Quos beatus apostolus Paulus falsos apostolos, operarios fraudulentos, qui in Apostolos Christi transiguntur, appellat (II Cor. xi). Et ite ad gentem avulsam et laceratam: avulsam a Deo, et hæreticorum morsibus laniatam. Ad populum horribilem; nihil enim horribilius blasphemia, quæ ponit in excelsum os suum. Post quem non est alter populus: omne quippe peccatum comparatum blasphemix, levius est. Gentem expectantem, expectantem, et conculcatam. Nam omnes hæretici sibi cœlestia repromittunt, et pollicentur ingentia, et tamen a dæmonibus conculcantur. Cujus terram diripuerunt flumina, quæ non de cœlo habent aquas, sed de terra. Quis enim angulus est, quæ extrema solitudo terrarum, ad quam non turbidus hæreticorum sermo perveniat? Itaque omnes qui habitant et morantur in orbe terrarum, ad hæreticorum signum, quod quasi in montibus elevatum est, erigunt oculos suos, et clangorem tubæ, id est, doctrinæ eorum, audiunt. Hæc juxta Hebraicum. Cæterum secundum **LXX** planguntur alæ hæreticorum, quæ instar navium per mare hujus sæculi volitant, et impietatem sperant ethiopicorum, quos nunc Æthiopes Scriptura cognominat: et dicitur ad doctrinam eorum, atque sermonem: Qui mittis in mari hujus sæculi libros, obsolescens perversitatis tuæ, et epistolas ad decipiendos eos, qui lecturi sunt. Pergunt nuntii leves ad gentem excelsam, et peregrinum populum, et pessimam. Nullus enim ecclesiasticorum tantum habet studii in bono, quantum hæretici in malo, et in eo se lucrum putant consequi, si alios decipiant, et ipsi perditii

caeteros perdant. Gens autem vocatur excelsa propter superbiam: et peregrina et pessima, quia aliena à Deo est. Vere gens sine spe, et conculcata, **287** ejus flumina in tota terra imitantur habitationem Ecclesiæ, ut inveniant sibi hospitium et regionem, in qua elevat signum doctrinæ suæ, in qua Scripturarum clangant tuba.

(Vers. 4 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus ad me, quiescam, et considerabo in loco meo: sicut meridiana lux clara est, et sicut nubes roris in die messis. Ante messem enim totus effloruit, et immatura perfectio germinabit, et præcedentur ramusculi ejus falcibus: et quæ derelicta fuerint, abscidentur, excutientur. Et relinquentur simul avibus montium, et bestiis terræ, et ætate perpetua erunt super eum volucres, et omnes bestię terræ super illum hyemabunt. In tempore illo deferretur munus Domino exercituum a populo diabolo, et dilacerato, a populo horribili, postquam non fuit alius, a gente expectante, expectante et conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion. Quiescit et contemplatur Deus in loco suo, sive juxta Aquilam, in firmamento, id est, in Ecclesia, de qua Paulus Apostolus loquitur: Columna et firmamentum veritatis (I Tim. iii, 15). Contemplatur autem ea quæ sunt in Ecclesia; et sicut meridiana lux clara est, ita universa perlustrat: juxta illud quod in decimo octavo Psalmo secundum Anagogen de sole justitiæ dicitur: *Nec est qui se abscondat a calore ejus* (Ps. xviii, 7). Et quomodo nubes roris in die messis, et in ferventi ætate gratissima est, sic Dominus habitatores Ecclesiæ suæ refrigerat, quo præsentate cuncta florescunt. Et antequam tempus consummationis adveniat, quia nunc ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus, multi perfecti reperientur, de quibus Apostolus loquitur: *Quotquot perfecti hoc sentiamus* (I Cor. xiii; Philip. iii, 15). Ramusculi autem, qui inutiles sunt, falcibus præcedentur, dicente in Evangelio Salvatore: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, et omnem qui fert fructum, purgabit eum, ut fructum plus offerat* (Joan. xv, 2). Et quæ præcisa fuerint, relinquentur avibus montium et bestiis terræ. Avibus, quæ juxta viam seminata populantur, et bestiis, quibus traditur anima **288** non condens Deum, ita ut qui a Domino præcisi fuerint et abjecti, et de corpore illius, quod est Ecclesia separati, tam in ætate quam in hyeme, hoc est, in prosperis et adversis, volucrum et bestiarum mansio sit. Sicut autem hi qui inutiles sunt et infructuosi in Ecclesia, amputantur et projiciuntur, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: sic e contrario fieri potest, ut qui hæretico fuerant errore decepti, et avulsi a Domino atque lacerati, et horribiles ob blasphemiam, frustra que mendacia præstolantes, et conculcati a dæmonibus, et a fluvio in partes varias dissipati, cum recordati fuerint Dei sui, et magistros*

penimos dereliquerint, offerant munus Domino exercituum, non alibi nisi in monte Sion, et in specula. quod interpretatur Ecclesia. Brevius dicimus, quia in Noë explanationis historice multa jam diximus.

(Cap. XIX. — Vers. 1.) *Onus Ægypti*. Symmachus et Theodotio: *Assumptio Ægypti*. LXX: *Visio Ægypti*. Ubi in Hebræo scriptum est *MASSA ME-RAIM* (מַסָּא מֵרַיִם), quod nos interpretati sumus, *Onus vel pondus Ægypti*: pro quo Aquila transtulit ἄρμα Ἀγύπτου, passimus dicere ab eo, quod tollat propheta, et portet jugum Domini, eum existisse condignum, qui prophetiam Ægypti cerneret, sive portaret. Unde miror LXX et in Babylone pro *Pondere* interpretatos *Visionem*; et in Philistiini, et Moab, et Damasco, *Verbum*; et nunc in Ægypto *Versionem*; cum in Hebræo in omnibus his non *Verbum* et *Visio*, sed *MASSA* (מַסָּא), id est, *Onus, pondusque* ponatur. Quod autem Symmachus et Theodotio ἄρμα, id est, *assumptionem* semper interpretati sunt, hoc scire debemus, accepisse prophetam a Domino gratiam spiritualem, ut Ægypti sacramenta cognosceret, sive oculis mentis aspiceret, ut LXX transtulerunt. Non est autem Ægyptus ista quam Judæi putant, sicut arbitratus est Josephus, qui in libris Antiquitatum refert: Oniam sacerdotem Isaïæ implēsse vaticinium, ut in territorio Heliopolitano, quod Ægyptii *ἱερόν* vocant, exstrueret templum ad similitudinem Templi Dei, et altare. Esto enim, concedamus hæc dicta de Onia et altari quod in Ægypto exstruxit, quæ erunt quinque civitates, quæ in Ægypto liquantur lingua Chanaanica: ex quibus una juxta LXX appellatur *ἱερόν*: juxta alios interpretes, *civitas: ars sive ars, vel civitas solis*? Et quis erit iste salvator, qui missus est Ægyptis, ut salvaret eos, et Dominum cognoscerent Ægyptii? quando coluerunt eum in hostiis et muneribus, et vota solverunt? quando percussit Dominus Ægyptum et sanavit eam? in quo tempore factam poterimus docere, ut fuerit via de Ægypto in Assyrios, et intraverint Assyrii in Ægyptum, et Ægyptii in Assyrios; et servierint

Ægyptii Assur? Quando Israel tertius in Ægypto fuit; et apud Assyrios quasi benedictio in medio terræ: ita ut Dominus diceret: *Benedictus populus mens Ægypti, et opus manuum mearum Assyrius*? Hæc ad Ægyptum istam, quam Judæi æstimant, non pertinere perspicuum est. Itaque locum istum quem incolimus, et mundum qui in maligno positus est: Ægyptum possumus appellare, maxime quia *MES-RAIM* (מֵרַיִם), quod dicitur *Ægyptus*, interpretatur *ἐπιθλιβουσα*, id est, *tribulans*, sive *ad angustiam redigens*. Est tamen sciendum, multa Oneris Ægyptii, vel Visionis, ad Ægypti provinciam pertinere, quæ usque hodie habitatur et cernitur. Sed et in hoc et in alii-Scripturarum locis pleraque ponuntur, quæ non possent stare juxta historiam: ut rerum necessitate cogamur altiore intelligentiam querere.

(Vers. 1 seq.) *Ecce Dominus ascendat super nubem levem, et ingreditur Ægyptum, et morebuntur* [Al. *commovebuntur*] *simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus. Et concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios. et pugnabit vir contra fratrem suum, et vir contra anicum suum, civitas adversus civitatem, regnum adversus regnum. Et dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus: et consilium ejus præcipitabo; et interrogabunt simulacra sua* **280** *et divinos suos, et Pythones, et hariolos. Et tradam Ægyptum in manus dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum. Pleraque de prophetia Ægypti, quam levavit vel vidit Isaïas, in historica explanatione perstrinxit. Unde nunc juxta tropologiam summa quæque carpenda sunt. Ascendit Dominus super nubem levem, corpus sanctæ Virginis Mariæ, quod nullo humani seminis pondere prægravatum est: vel certe corpus suum, quod de Spiritu sancto conceptum est. Et ingressus est in Ægyptum hujus mundi; statimque omnia Ægypti simulacra commota sunt: ita ut divinationes et universa fraus idololatriæ, quæ deceptum possidebat orbem, se fractam esse sentiret: intantum ut magi de Oriente docti a demonibus, vel juxta prophetiam Balaam (Num. xxiv) intelligentes*

* Sic ope Vatic. ms. emendamus ἄρμα, quod est onus, pro quo vitiose lectum est hactenus ὄραμα, quod *visionem* sonat. Sed et Drusius pridem ita monuerat re-cribendum tum aliis de causis, cum præcipue, quod magis ad Aquile ingenium, qui ipas etiam etymologias amabat exprimere, interpretatio illa sit. Neque ipsa addit Montauconium, sic perpetuo vertere Aquilam, ubi *מַסָּא* legitur, ut cap. xxvi Proverb. et Isaïæ xxi et xxiii atque alibi, ubi ἄρμα semper legitur in probatissimis libris atque codicibus. Quin etiam hoc ipse testatur Hieron. in fine libri quarti in Jeroni. cap. xxiii: *Verbum, inquit, Hebræicum MASSA, Aquila ἄρμα, id est, onus et pondus interpretatur.*

† Vide Antiquit. lib. xiii, cap. 3, num. 4, in eumque locum de Onia doctorem virorum notas.

* *Quod Ægyptii ἱερόν vocant.* Ex hoc loco emendanda est annotatio et corrigendus contextus superior col. 166, init., et legendum, *quas vovetis*, etc. Etiam enim Judices diei possunt *Nomi*: verior tamen apparet significatio quam obtinet apud auctores nostræ vovet. Nomina igitur erant Ægypti Præfectura.

Unde Plin. lib. v. cap. 9, de Thebaide loquens, *Dividitur, inquit, in Præfecturas oppidorum (quas nomos vocant) duodecim.* Diodorus, lib. ii, Ægyptum in sex et triginta nomos divisit. Herodotus nomos et satrapias pro eodem posuit, et Darii regnum in viginti satrapias divisit, et in totidem nomos, id est, regiones; quibus qui præerant nomarchæ dicebantur. Itaque tractus sive territorium Heliopolitanum erat *νομός* sive *præfectura*, ubi Onias exstruxit templum.

MARTIAN.

† Vatic., et *Dominus cognosceret Ægyptum.*

* *Ἐπιθλιβουσα.* Mss. codic. sic legunt; editi, *ἐπιθουσα.*

† Paria habet, aut luculentiora inferius in cap. XLVIII: *Magi, inquit, ex Oriente venerunt, Domini stellam se vidisse dicentes vel ex artis scientia, vel ex vaticinio Balaam propheta sui qui in Numeris dixerat: Orietur stella ex Jacob, et homo de Israel.* Quæ ex Tertulliano lib. de Idololatria videatur didicisse, ubi, *Scientia, inquit, ista (sc. Astrologica) usque ad Evangelium fuit concessa, ut Christo edito, nemo est inde natiuitatem alicujus de celo interpretetur.* Custaram

naturæ Filium Dei, qui omnem artem eorum destruxerat. A potestatem, venerint Balthazar, et ascendente stella, adoraverint puerum (Matth. 2). Tunc cor Ægypti omne contulit, et Ægypti contra Ægyptios surrexerunt, juxta illud quod Dominus loquitur in Evangelio: *Notis putare quis veni mittere pacem super terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere hominum contra patrem suum, et filium contra matrem suam, et fratrem contra fratrem suum* (Matth. 10, 34 seq.). Eo tempore et Hod completum est: *Inimici hominum domestici ejus* (Mich. vii, 6). Et pugnavit vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum. Puerunt enim in una domo separati, duos contra tres, et tres contra duos, et divisa est pater contra Filium, et filius contra patrem, civitas adversus civitatem, et regnum adversus regnum, eorum qui non crediderunt, adversus eos qui crediderunt, vel certe eorum, qui crediderunt, proximos suos salvare cupientium. Et disruptus est spiritus Ægypti in visceribus suis, ut nequaquam paria sentirent; sed spirituali contra se gladio separati, omne consilium suum precipitatum esse cognoscere: et nihilominus in errore pristino permanentes, hi qui ad dei vestitum suscipere voluerant, intererant alienigenæ, et divinos suos, et Pythones, et hereticos. Cumque illi hoc fecerint, Dominus tradidit eos in manu dominorum crudelium, juxta illud apostolicum: *Quos tradidi Satanae, ut dicant non blasphemare* (I Tim. 1, 20); quo servitute durissima oppressi, ad electissimum Dominum revertantur. Pulchreque demones crudeles dominos vocat, quibus nihil crudelius est. Rex quoque fortis, qui Dominus est eorum, perspicue diabolas intelligitur, quem et in Evangelio Dominus sortem vocat, quem vincit et oppresso, vasa domus ejus, et præda diripitur.

(Vers. 5 seq.) *Et crescet aqua de mari, et fluvius desolabitur atque siccabitur, et deficient flumina, attenuabuntur et siccabuntur rivi aggerum. Calamus et juncus marcescet: nudabitur alveus rivi a fonte suo, et omnis sementis irrigua siccabitur: crescet et non erit. Et marebunt piscatores, et ligabunt omnes mittentes in flumen hamum, et expandentes rete super faciem aquæ, et arecent. Et confundentur qui operantur limum, ple-*

*cientia et tentantes subtilia, et erunt irrigua ejus siccantia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Stulti principes Tanos, sapientes consilium Pharo dederunt incipientes. Quando rex fortis, durus dominatus fuerit in Ægypto, arecet omnia doctrina et pulchritudo eloquentiæ speculari, et ipsa fons fluviorum omnium diabolas, a quo arisunt cetera flumina et rivi, qui de turbidis Nilii aquis implebantur. Calamus quoque et juncus nimia siccitate arecent. Pro juncis papyrus LXX transliteravit, de quo charta fit, addentes de suo *achi viride*, quod in Hebraico non habetur. Cumque ab eruditio quaererem, quid hic sermo significaret, audivi, ab Ægyptiis; hoc nomine lingue eorum omne quod in pelydo vitæ nascitur appellari. Calamus autem juxta tropologiam, est sermo vacuus, et nihil in se solidum habens: et papyrus qui videtur quidem habere medullam, et non est vacuus, et tamen fragilis est, et cinque marcescit. Quæpes quoque rivi, profectu rivorum capita, abiebantur, et quicquid peius aquis irrigabatur Ægyptis, arefactum, non erit: ita ut marebunt Ægypti piscatores qui valde contrarii sunt piscatoribus Domini, et luceant qui mittunt hamum in flumen, et expandebant rete super faciem aquæ. Qui singulos quosque decipiunt, hamum mittunt in aquas turbidas. Qui autem plures simul, ita ut in synagoga Satana loquantur publice, et populo- rum abducant greges, isti rete super aquas mittunt Ægyptias. Confundentur etiam hi qui operabantur limum, ut vestes facerent sacerdotum; plebentes illi, et tentantes subtilia: quod proprie ad dialecticorum artem pertinet. Pro subtilibus, *lysum* LXX transliteravit, quod et ipsam in sacerdotum vestibus textitur. Quodque sequitur: *Et erunt irrigua ejus siccantia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces*, hoc significat, quod omnes insidie Ægypti piscatarum destruantur, et pereant. Pro lacunis quas stabant ad capiendos pisces, quod nos juxta sensum interpretati sumus, et in Hebraico, et in cunctis interpretibus, in loco piscium ponuntur *animæ*, ut ab historia trahamur ad tropologiam, quod videlicet isti piscatores, qui faciebant lacunas, et sèves, ad hoc fecerint, ut animas in eis deciperent. Notandum*

multo æquior veterum aliorum Patrum de Magi opinio est, quæ illos tradit, probos viros existisse, qui absque Lege scripta ac Judæorum caeremoniis, ad Jobi instar, Deum, a quo adunihil sunt, adorabant.

^a Martian., *damnatus*: Vatic. ms., *nominatus* legunt, vitiose uterque. Nis levi unius litterulæ mutatione rescripsimus *dominatus* ad superioris versiculi 4, quem Hieron. alludit, sensum: *Tradam Ægyptum in manus dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum*.

^b *Achi viride*. Hic quoque conflungunt veteres editiones Erasmi et Mariani vocabula Græca, quorum nunquam meminit Hieronymus, ut fidem nobis faciunt exemplaria manuscripta universa, atque ipsa editio LXX interpretum, in qua legitur *ἀχι τὸ χλωρόν*, id est, *Achi viride*: quæ sunt ipsissima verba codicum mss. *Achi viride*; non ut fingunt editi

χλωρον τὸ χλωρόν. Porro *Achi* nomen positum legitur apud LXX Gen. xi, 18, nec aliam habet in eo loco significationem præter hic subjunctam ab Hieronymo. Confer utrumque locum, ut discas apud Ægyptios paludem vocatum fuisse *Achi*, nec culpandum fortitan LXX loco recitato Genesios, quasi Hebraice legerrint *אחי* *Achi* pro *אכח* *achh*.

^c — Et vero *ἴσχυς* *juncus*, et *ἴσχυς* pro synonymis usurpantur Job. viii, 11. *Au crescit juncus sine lino, et ach sine aqua*? Græci fecerunt *ἄχι* vel *ἄχου*, ut Genesis xli, 2, de vasis Pharaonis. *Ἰδὲ ἄχου ἐν τῷ ἄχου, pascebantur in achi*: Hebraice *אכח*. Hic vero loci τὸ ἄχι τὸ χλωρόν πάν τὸ κίχλη ποταμοῦ, Hebraice non *אחי* habet, sed *אכח*, *graminea*. Martian. in Hieronymo post voces de quo *charta fit*, expandit istas, quæ in prioribus Editionibus habebantur, *addentes de suo ἄχου* τὸ *χλωρόν*, quas malissem tantum emendari, ac legi *ἄχι* τὸ *χλωρόν*.

quod pro laeneis LXX ὄζον transulerunt, quod genus est potionis ex fragilibus aquaque confectum, et vulgo in Dalmatiae Pannoniaque provinciis, gentili barbaroque sermone appellatur *sabaïum*. Hoc maxime utuntur Aegyptii, ut non puras aquas bibentibus tribuant, sed turbidas, et commixtarum feciem similes, ut per hujuscemodi potionem haereticam pravitate doctrina monstratur. Tunc stulti erunt principes Taneos, quae interpretatur *mandatum humile*. Omnes enim haeretici contrariam altitudini humilitatem dorent, et detrahunt ad inferos, et sunt principes humilis defectique mandati 283. Consiliarii quoque Pharae, qui rex Aegypti est, et recte dissipator, et divinus, et in partes varias separatus exprimitur, insipiens arguentur dedisse consilium, quando disperderit Dominus sapientiam sapientiam, et intelligentiam prudentium reproboverit (II Cor. 1).

(Vers. 13 seqq.) *Quomodo dicitis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquarum? Ubi sunt vultus sapientiae tuae? annuntiant tibi, et indicent quid cogitaverit Dominus exercituum super Aegyptum. Stulti sumi sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Memphis, decaperunt Aegyptum angulum populorum ejus, Dominus miscuit in medio ejus spiritum vestigium, et errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius et vomens. Et non erit Aegyptio opus quod faciat caput et caudam incurvantem et refrangentem, Solent haeretici regi suo vel Pharaoni dicere: Filii sumus sapientium, qui ab initio doctrinam nobis Apostolicam tradiderunt: Illi sumus regum antiquarum, qui appellantur reges philosophorum, et habemus scientiam Scripturarum junctam sapientiam seculari. Quae nunc interrogat, sive ipsum regem haereticorum, ubi sint sapientes ejus qui contempserunt Racionalitatem simplicitatem: et respondere compelli, quid cogitaverit Dominus Sabaoth super Aegyptum iustus mundi, et quid in consummatione spectemus. Stulti sunt approbati principes Taneos qui humile haereticorum habuere mandatum. Emarcuerunt omnes principes Memphis, qui eloquentia et oris ^b pollucere jactantia. Memphis enim, et, vel, ex ore, interpretatur, et ^c postpositus sermone sonat. Quodque sequitur: *Decaperunt Aegyptum angulum populorum ejus*, sive juxta LXX: *decipient Aegyptum per tribus*, hoc significat, quod regnum sapientiam secularis solum esse monstratur, et singu-*

^a Haud male ab Hebraeo נֹזֶן, quod est potare, nomen Sabaïum deduxeris. Caeterum de illo Ammianus Marcellinus lib. xxvi: *Est, inquit, Sabaïa ex hordeo vel frumento in liquorum conversus paupertinus in Illyricis potus. Zythum, aliud ejus potionis nomen, memorant Plinius, lib. xxii cap. ult.; Dioscorid., lib. ii, cap. 120; Herodotus, lib. ii; Hesychius, Suidas, alique.*

^b *Pollucere jactantia.* Manuscriptus Silve majoris prope Burdigalam legit congruo sensu, *qui eloquentia et oris pullulaverit jactantiam.* MARTIAN. — Martiane., *pollucere jactantiam*, mss. *jactantia*. Alibi, *pullulaverit*.

^c Vatic. *qui peccator est, bibit erroria: hoc est malitia spiritum.*

^d Joel loquitur. Ita legitur in mss. codicibus.

A Iorum dogmatum principes, qui interpretantur tribus, arguantur stultus habuisse doctores. Dominus enim miscuit eis spiritum vertiginis, sive errorum, juxta illud quod scriptum est: *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum* (Rom. 1. 28). Et quomodo qui sanctus est, cum Isaias dicere potest: *Spiritus 284 salutis tuae faciemus super terram?* sic qui peccator est, faciet spiritum erroris, hoc est, malitiam spiritum: secundum quod et in Jeremia legitur: *Arguet te provaricatio tua, et malitia tua corripiet te* (Jerem. 11, 49). Sin autem scandalizatur haereticus, qui vultus non recipit Testamentum, quod Dominus miscere dicatur erroris vel vertiginis spiritum, audiat scriptum in Apostolo, hoc est, in novo Testamento: *Tradidit eos Deus in desideria cordis sui in immunditiam* (Rom. 1. 24). Et iterum: *Propterea tradidit eos Deus in passiones ignominiae.* Et rursum: *Tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt* [Al. oportet]. Traduntur autem in desideria cordis, quia mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et voluerunt, et quadrupedum, et reptilium. Quod quidem non solum in Epistola ad Romanos, sed et ad Thessalonicenses de Antichristo legitur: *Pro eo quod charitatem veritatis non susceperunt, ut salvarentur, mittit eis Deus operationem erroris, ut adorant mendacium, et judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacuerunt sibi in mendacium* (II Thess. 2, 40): quod puto Apostolum Paulum de praesenti Isaias lectione sumpsisse, in qua dicit: *Dominus miscuit eis spiritum erroris, et errare fecerunt Aegyptum in omnibus operibus suis, sicut errat, inquit, ebrius et vomens, qui inebriatus est vitibus.* De quibus ebrius ^d Joel loquitur: *Vae qui ebrii sunt absque vino.* Et non solum ebrii: sed et vomentes furoram draconum, et furoram aspidum insanabilium, ut postquam hujuscemodi viam evomuerint, intelligant ebrietatem suam, atque cognoscant, quod quamdiu ebrii fuerint, nec principium habuerint, nec finem, id est, nec caput, nec caudam: sed truncum ex utraque parte animal. Pro principio et fine, quod et Symmachus et LXX transulerunt, Theodotus more suo ipsa verba Hebraea posuit: *צמאריה (צמא)* et *אכזריה (אכז)*: quod Aquila interpretatus est, *incurvum, atque perversum.* In *incurvo*, senes intelligi volens; in *perverso*, lascivientes pueros, qui omnia

cum tamen contrarium Joelis capite primo scriptum reperitur, nempe *ebrii ex vino*, etiam secundum LXX. Unde creditur facilis est conjectura Mariani, qui putavit legendum *idem* pro nomine Joel, ut sit sensus, *de quibus ebriis idem Isaias loquitur.* Quae verba leguntur Isaias xxviii juxta LXX, *אוֹזֵן עֵבֶר, sine vino.* MARTIAN. — Pro Joel, quem penes ejusmodi septentia non invenitur, Victorious rejoni vult, *idem*, scilicet Isaias, qui juxta LXX, cap. xxviii, 1, *מִבְּוֹרֵי אֵינָן עֵבֶר, ebrios absque vino* objurgat: quamquam aliter est in Hebraeo et Latinis codicibus.

^e Vatic. *צמא et אכז*: aliis placet *צמאריה*; et Graece quidem *ακρὰ* scribitur.

perversa faciant; ac per hoc esse sensum, quod in A Ægypto non solum cauit **295** desit et cauda, sed et senes et pueri, id est, et principium et finis.

(Vers. 16, 17.) *In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, et stupebit, et timebit a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam.* In illo tempore, hoc enim, ut crebro diximus, significat dies, quando miscerit Dominus spiritum erroris atque vertiginis, ut evomat Ægyptus vinum draconum, et furorem aspidum insanabilem, intelligens errorem suum et ebrietatem pristinam, Ægyptus timebit quasi mulier, non timore fortuito, qui viris accidere consuevit, quos non amat Ægyptus, sed suffocat et interficit; sed timore femineo, quas solas vult Pharaon vivere. Timebit autem commotionem, sive elationem manus Domini, per quam supplicia demonstrantur, quam movebit et elevabit, ut percutiat Ægyptum. Tunc terra Juda, id est, scientia Scripturarum, lex et prophetæ, Evangelia et Apostolorum epistola: erunt Ægypto in festivitatem, si eas cognoverit: vel in timorem, si comparatione doctrinæ et veritatis earum se intellexerit habuisse mendacium. Omnis qui hujus terræ fuerit recordatus, pavebit eo pavore, qui ducit ad vitam: *Principium enim sapientiæ, timor Domini* (Prov. ix, 10). Et hoc non solum in consummatione mundi, sed in præsentii quoque tempore accipere possumus; quod Ecclesiasticum virum, et doctrinis celestibus eruditum, omnis hæreticus timeat, et ad recordationem illius terreatur. Timebit autem et pavebit consilium Domini, quod super Ægyptum mundi istius coxitavit. Singula breviter transcurramus, ut ad reliqua transiamus.

(Vers. 18.) *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chananitide, et jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una.* Multum prodest manus Domini elevata sive commota super Ægyptum, ut terra Judæ sit ei in timorem, et omnis, qui illius recordatus fuerit, pertremiscat. In illo tempore quinque civitates in terra Ægypti loquentur lingua Chanaan, quas plerique nostrorum quinque sensus intelligunt, visum, auditum, odoratum, gustum, et tactum. Quando videmus mulierem ad concupiscendum, **296** visus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando audimus iudicium sanguinis, dicente Domino *Non suscipies auditionem ranam* (IV Reg. xii, 21, juxta LXX), auditus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando secundum prophetam vivimus in deliciis, et jacemus super lectos elarneos, et prinis [Forte optimis] unguentis, odoratus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando venter noster deus est (Philipp. iii), gustus noster loquitur lingua Ægyptia. Si non audierimus illud, quod Apostolus loquitur: *Bonum est homini mulierem non tangere* (I Cor. vii); sed econtrario jungamur meretrici, tactus noster loquitur lingua

Ægyptia. Sin autem econtrario elevaverimus oculos nostros, et viderimus quod regiones jam albæ sint ad metendum, et nequaquam curvi fuerimus in terram, sed juxta Evangelicam mulierem, quæ decem et octo annis cælum aspiciere non poterat (Luc. xiii), elevaverimus oculos nostros et dixerimus, *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælis* (Ps. cxlii, 1), oculus noster et visus loquitur lingua Chananitide. Si circumciderimus aures nostras, et audierimus Dominum loquentem: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. viii, 8), auditus noster loquitur lingua Chananitide. Qui potuerit sponso dicere: *Post te in odorem unguentorum tuorum currimus* (Cant. i, 3): *Et: Christi bonus odor sumus in omni loco* (I Cor. ii, 15), hujus odoratus loquitur lingua Chananitide.

B Gustus quoque in bonam partem accipitur ejus qui comedit panem de cælo descendentem, panem vivum et non mortuum, et audit illud: *Gustate et videte quam suavis est Dominus* (Ps. xxxiii, 9), statim loquitur lingua Chananitide. Sed et tactus spiritualis est, de quo Joannes Apostolus ait: *Manus nostræ palpaverunt de Verbo vitæ* (I Joan. i, 1); et qui fide tangit Jesum, ita ut de eo Salvator possit dicere: *Tetigit me aliquis, ego enim scio virtutem exiisse de me* (Luc. viii, 46). Didicimus quanta bona tribuat elevata manus Domini; queramus quare non lingua Hebræa, sed lingua Chananitide loquantur quinque Ægypti civitates. Ad quod ita respondere conabimur: *Hebræus κηρῶν*, id est, *transiorem* sonat, qui de loco transit ad locum.

C Ergo et nos licet sancti quamdum in Ægypto sumus, et in istius mundi versamur tenebris, non possumus loqui lingua Hebræa, sed lingua Chananitide, quæ inter Ægyptiam, et Hebræam media est, et Hebrææ magna ex parte confinis. *Chanaon*, interpretatur, *quasi commotio*, sive *quasi respondens*. **297** Quando igitur ab Ægypto recedimus, et exire volumus de potestate Pharaonis, ita ut terra nostra, et confessio formidolosa sit Ægypto: tunc movemur et quasi respondemus Domini voluntati, et tamen quia adhuc in præsentii sæculo sumus, lingua Hebræa necdum loqui possumus. Quodque sequitur: *Jurare quinque civitates per Dominum exercituum*, hoc significat, quod etiam hic positi nequaquam dæmonum, sed Dei recordemur omnipotentis. De his quinque civitatibus, cum aliarum quatuor tacita sint nomina, una dicitur *solis civitas*, quæ mihi videtur referri ad visum. Sicut enim ut videatur civitas, sole et luna indiget; ita ut oculi nostri illuminentur, indigemus sole justitiæ.

(Vers. 19-21.) *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domini. Et erit in signum, et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: et mittet eis Salvatorem, et propugnatorem qui liberet eos: et cognoscetur Dominus ab Ægypto.* Consequenter ad id quod supra dixerat: *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chananitide: et jurantes per*

Dominum exercituum, nunc infertur: Erit altare Domini in medio terræ Ægypti, quod Onias secundum Josephum (Antiqq. lib. XIII, cap. 6) male intelligens implere conatus est. Et Titulus Domini continens passionem, in quo scriptum est Hebraicis litteris, Græcis, et Latinis: Jesus Nazarenus rex Judæorum (Joan. XIX), in signum Crucis, et in testimonium universarum gentium, quæ nunc Ægyptus appellantur. Cumque persecutio creverit a facie tribulantium nominis Christiani, tunc clamabunt in cordibus suis: Abba pater (Rom. VIII). Et mittet Dominus exercituum Salvatorem, id est, Jesum, et Judicem, vel propugnatorem qui liberet eos, ut liberati cognoscant Dominum, et ipsi cognoscantur a Domino; et ubi abundavit peccatum, superabundet gratia (Rom. V). Unum autem altare Ægypti, id est, mundi istius dicitur, ut cuncta altaria, quæ contra Ecclesiæ eriguntur altare, sciamus esse non Domini. Usque ad finem visionis Ægyptiæ, in libro Explanationis Historiæ, quia manifesta prophetia erat, 288 diximus quod cuncta referantur ad Christum.

(Vers. 20.) *Et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa: et colent eum in hostiis, et munereibus, et vota vovebunt Domino, et solvent. Et percussit Dominus Ægyptum plaga, et sanabit eam: et revertentur ad Dominum, et placabitur eis, et sanabit eos.* Postquam cognoverint Ægyptii Dominum, colent eum in hostiis spiritualibus et muneribus; et vota vovebunt Domino et solvent; et dicent cum David: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus (Ps. L, 19)*; et: *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Ps. CXL, 2)*; quando credentes in Nazareum, et ipsi fuerint Nazaræi, vinum et siceram non bibentes (Joan. XIX), et acetum quod Domino propinatum est, et quæcunque sunt ex uva Sodomitica. Cumque vota persolverint cum Abel, et respexerit ea Deus, invidet frater major Cain, id est, Circumcisionis populus, et effundet sanguinem christianum, qui clamabit ad Dominum (Genes. IV); et ideo egredietur a facie Dei, dicens de Salvatore: *Crucifige, crucifige eum (Luc. XXIII, 11)*; et: *Nos non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. XIX, 15)*. Votum offert et solvit Domino, qui est sanctus corpore et spiritu. Votum obtulit et Zachæus, qui mediam partem substantiæ suæ pauperibus repromisit (Luc. XIX). Queritur, si Ægyptis salvator et propugnator est misus qui liberet eos de angustiis, quomodo nunc dicatur: *Percussit Dominus Ægyptum plaga?* Sed consideremus quod sequitur: *Et sanabit eam.* Quem enim diligit Dominus, corripit (Hebr. XII). Et ipse Salvator in sexagesimo octavo Psalmo loquitur ad Patrem: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt: et super dolorem vulnerum meorum addiderunt (Psal. LXXIII, 27)*. Si ergo proprio filio non peperit, sed tradidit eum pro nobis, ut illius livore, et vulneribus sanaremur (Rom. VIII): tradidit Dominus et martyres passioni, sed rursum

eos in resurrectione sanabit, ut illorum vulneribus fides credentium confirmetur. Unde et ad Job dicitur: *Putas me tibi aliter locutum, nisi ut appares justus? Ipse enim dolorem facit, et reddit pristinae sanitati; et visitat servos suos in virga, ut misericordiam suam non auferat ab eis. Unde filia, et nurus, quæ multum peccaverunt, et divaricaverunt pedes suos omni transeuntii, non visitantur neque corripuntur, dicente 288 Domino: Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatae: et super nurus vestras, cum adulteraverint (Uae. IV, 14)*. Percussit ergo Ægyptios Dominus, non igne, non gladio, sed virga. Quis enim filius est, quem non erudiat pater? Ut postquam sanati fuerint, revertantur ad Dominum, et placetur eis, et rursus sanet eos. Semper enim B indiguemus misericordia Dei, et nullus est finis ejus clementiæ.

(Vers. 25.) *In die illa erit via de Ægypto in Assyrios: et intrabit Assyrius in Ægyptum, et Ægyptius in Assyrios: et servient Ægyptii Assyriis.* Quomodo cetera quæ præcedunt in bonam partem accidisse Ægyptiis demonstravimus, quinque videlicet civitates in terra eorum loquentes lingua Chanaanitide, et jurantes per Dominum et altare Domini in medio terræ Ægypti collocatum, et titulum, et testimonium, et signum, et salvatorem, qui liberaret eos; et quod Dominus cognosceretur ab Ægyptiis, et ipsi cognoscerent eum; et quod offerrent hostias et munera, et vota persolverent et percussi sanarentur, et reverterentur ad Dominum, et placaretur eis, et iterum sanarentur: sic et hoc quod sequitur, servire Ægyptios Assyriis, in bonam partem accipiendum est. Servit enim et Apostolus credentibus, ut lucris eos faciat (I Cor. IX). Et Esau subjicitur fratri suo Jacob (Genes. XXXIII), ut particeps fiat benedictionum ejus: igitur qui priores de gentibus salvati fuerint, et habuerint in se altare Domini, eos qui in duritia perseverant, sua servitute salvabunt, et commixtione ac societate eorum, ipsi pergant ad Assyrios, ut Assyrios ducant ad Ægyptum; et postea possint ad Israeliticum populum pervenire. Ob hæc causam reor, et fidelem mulierem servire viro infideli, ut paulatim eum de Ægypto, et Assyriis pertrahat ad Judæam.

(Vers. 25, 26.) *In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio, benedictio in medio terræ. cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrius: hæreditas autem mea Israel.* Tertius erit Israel in Ægypto et in Assyriis, ut omnem massam suæ benedictionis fermento miscet, et qui prius contra se hostiliter dissidebant, hac benedictionis sibilula copulentur; 300 et sit populus Dei Ægyptus, et opus manuum ejus Assyrius, hæreditas autem ejus Israel. Benedictus est Ægyptius Domino, quia Israelis societate benedicitur. Et opus manuum ejus Assyrius, quia in ipso suam clementiam demonstravit. Israel autem solus

* Vat., ut dicant cum David.

potest dicere : *Pars mea Dominus* (Thren. iii, 24); **A** *Ægypti*, ibunt juvenes, et senes, qui in malitia roborati sunt, et ad perfectæ ætatis vitia pervenerunt, nudi, ut omnia eorum scelera pateant (Nihil enim (Luc. viii, 7) occultum quod non revelabitur), et discalciati, quia Pascha Domini comedere non poterunt : quod qui comedit, accinctos habet lumbos, et tenet manu baculum, et calciatis stat pedibus, ne per sæculi hujus solitudinem transiens, a serpentibus mordeatur (Exod. xii). Tunc discoopertæ erunt nates eorum, per quas sterces egeritür, et omnis ignominia *Ægypti* demonstrabitur, ita ut confundantur qui habuerunt spem in *Ægypto* et in *Æthiopia*, et gloriam suam in confusionem viderint esse mutatam : in tantum, ut habitator insulæ hujus, id est, sæculi, qui non est advena et peregrinus, sed

(Cap. XX. — Vers. 1 seqq.) *Anno quo ingressus est Thartan in Azotum : cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, et pugnasset contra Azotum, et cepisset eam : in tempore illo locutus est Dominus in manu Isaiaë filii Amos. dicens : Vade et solve saccum de lumbis tuis, et calciamenta tua tolle de pedibus tuis : et fecit sic, vadens nudus et discalciatus. Et dixit Dominus : sicut ambulavit servus meus Isaiaë nudus et discalciatus, iriam annorum signum et portentum erit super Ægyptum et super Æthiopiam. Sic minabitur rex Assyriorum captivitatem Ægypti, et transmigrationem Æthiopiæ, juvenum, et senum, nudam et discalciatam, discoopertis natibus ignominiam Ægypti. Et timebunt et confundentur ab Æthiopia spe sua, et ab Ægypto gloria sua. Et dicet habitator insulæ hujus in die illa, Hæc erat spes nostra? Ad quos confugimus in auxilium, ut liberarent nos a facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos? Pro Thartan LXX Thartan transtulerunt : et pro Sargon, Arna : quod quid interprete- tur, scire non possumus. Neque enim falsorum nominum falsas possumus etymologias fingere. Sunt autem nomina non Hebræa, sed Assyria, e quibus sonare cognovimus Thartan, turrem dedit, vel superfluum, sive elongans. Sargon autem princeps horti. Hic rex Assyrius quem supra legimus sensum magnum, habet duces plurimos, quorum unus est Thartan, elatus in superbiam, et longe procedens in scelere, et amplior cæteris : et mittitur ad impugnan- dam Azotum, quæ Hebraice dicitur אֲצוֹת (אֲצוֹת), et interpretatur, ^a ignis generationis ; expugnatque dux regis Assyrii eos qui generationi et libidini serviunt. Et pulchre rex Assyriorum Sargon princeps hortorum, dicitur voluptati, et luxuriæ deditus. Denique et Achab rex Israel vineam Naboth vertere in hortum cupiebat (III Reg., xxi), **301** quod ille juxta leges tropologiæ intelligens, mori maluit quam facere, ne hæreditas paterna, et antiqua possessio in impii regis delicias verteretur. Præcipitur autem Prophetæ, ut sacco calciamentisque depositis, nudus et discalciatus incedat, et in signum sit atque portentum *Ægyptiis*, et *Æthiopicis* cui Dei populum persecuti sunt, et propter superbiam fuere humiles. *Ægyptus* enim interpretatur *persequens*, sive *tribulans* : *Æthiopes*, humiles atque *dejecti* : omnis enim qui se exaltat, humiliabitur (Luc. xiv, 11). Qui du- cendi sunt in captivitatem, et trium annorum tormenta passuri (Exod. xii), de quibus annis, in Psalmis legimus : *Cogitavi dies antiquos, et annos æternos in mente habui* (Ps. lxxvi, 6). Quæ non putemus parva esse supplicia, sed magis elongata temporibus. In ipsa autem captivitate et transmigratione*

B perpetuam mundi possessionem habere cupiebat, confusus dicat : Hæc est *Ægyptus*, et hæc est *Æthiopia*, quarum sperabamus auxilium, ut a principe mundi istius nos liberarent? Quomodo ergo effugere poterimus, cum capti sint hi in quibus spem habebamus? Et hoc notandum, quod antequam capiatur Azotus, Propheta sacco vestitus sit, et calciatis pedibus, ut plangat quidem eos, qui ardentibus diaboli jaculis vulnerati sunt, et libidini serviunt ; sed nihilominus ipse calciatus incedat, ut calcare possit super serpentes et scorpiones, et securus incedere per hujus sæculi eremum, in qua sunt serpentes et scorpiones, et bonarum rerum sitis. Postquam autem Azotus capta fuerit, **302** in typum captivitatis *Ægypti*, et transmigrationis *Æthiopiæ*, ipse discalciatus et nudus incedat. Neque enim in Terra sancta, ad quam ire festinat, sacco vestitus, et operis pelle pedibus, vel stare poterat, vel ambulare, dicente Domino : *Solve calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est* (Exod. iii, 5).

(Cap. XXI. — Vers. 1 seqq.) *Omnia deserti maris. Sicut turbine ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra ^b horribili. Visio dura nuntiata est mihi : qui incredulus est, infideliter agit, et qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede : omnem gemitum ejus cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore : angustia possedit me, sicut angustia parentis. LXX : Visio deserti maris. Sicut tempestas de deserto transeat, de deserto veniens. De terra horribili visio **D** dura annuntiata est mihi : prævaricator prævaricatur, et iniquus inique agit. Contra me Elamitæ, et legati Persarum veniunt : nunc ingemiscam, et consolabor me : idcirco repleti sunt lumbi mei angustia, dolores apprehenderunt me, sicut parturientem. Quid nobis videatur juxta Historiam breviter diximus : nunc tropologiæ summa carparamus. Visio, vel pondus contra sæculi hujus cernitur mare : et cernitur a Propheta, quantis tentationibus mundus hic plenus sit. Quod*

^a In Hebraicis Question., Azotus, inquit, Hebraice vocatur אֲצוֹת, et secundum pristinum nomen etymologiam habet ignis generationis. Adde, si lubet, Stephanum Byzant. qui ab Ἀζα uxore conditoris appellatam urbem, et capram Azotiis docet interpre-

tari.

^b Falso, et contra sacri textus fidem legitur Martianeus hostili pro horribili; Victor., Horribilis visio et dura.

autem mare appelleretur sæculum (ut mu. - præteream) uno testimonio Paulini contentus sum : *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis. Ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo* (Ps. cvi, 23). Qui enim operantur in hoc sæculo opus Dei, et cum Propheta dicunt : *Veni in profundum maris, ipsi vident mirabilia ejus in profundo; et liberati de tentationibus et angustiis, horribilem et duram visionem audisse se dicunt.* Hæc autem ipsa tempestas a deserto venit, in quo tentatus est et Dominus (*Matth. iv*), et Israel colubri moribus, et scorpionum ictibus patuit (*Nam. xxi*). Cumque venerit, pertransit, et præterit : et tunc intelligit ille qui sustinet, quod non prævaricatur nisi qui prævaricator est, et non agit inique nisi iniquus. Ut igitur maris fluctibus obruamur, et opprimat nos sæva tempestas, nostri vitii est, qui ante tempestatem prævaricatores fuimus et iniqui. Quodque dicit : *Contra me Elamitæ, et legati Persarum veniunt*, hic sensus est : **303** *Elamitæ* interpretantur *despicientes : Persæ, tentantes.* Veniant igitur hi qui despiciere solent, contemnere, atque tentare : sed ego ingemiscam, et gemitus meus erit mea consolatio. Sed et lumbi mei repleti sunt angustia, et obtinuerunt me dolores quasi parturientem, ut a timore Domini concipiam et pariam, et spiritum salutis ejus faciam super terram. Recite autem juxta Hebraicum turbines atque tempestates de deserto veniunt, et de terra horribili, ubi non est habitator Deus, et ubi universa terrena sunt : et quicumque est incredulus agit rem congressam infidelitati suæ, et qui depopulator est, vastat. Unde audacter contra adversarios loquitur, *Ascende Elam; obside Medæ* : omnem gemitum deserti maris, et terræ horribilis, et visionis durissimæ, quæ nuntiata est, cessare feci. Quia lumbi mei agentes penitentiam, nequaquam ut prius voluptate, sed dolore sunt pleni, nec ultra dicam : *Lumbi mei impleti sunt illusionibus* (Ps. xxxvii, 7). Angustia enim possedit me et tribulatio, sicut solet tenere parturientem. Multum inter se Vulgata editio, et Hebraicam in hoc loco discrepant : ideo breviter utramque perstringemus, ne a *φλογηλυμῶσιν* carpendi nos occasinunculam relinquamus.

(Vers. 4, 5.) *Corrui cum audirem, conturbatus sum cum viderem : emarcuit cor meum, tenebræ obstupescerunt me : Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mensam, contemplare in specula comedentes, et bibentes : surgite, principes, arripite clypeum. LXX : Inique egi ut non audirem, festinavi ut non viderem, errat cor meum : iniquitas inundavit super me; anima mea insistit timori. Para mensam, speculari speculam : comedite, bibite : surgite, principes, parate clypeos.* Præ auditu, et visione durissima quam

A ceruebat de deserto mari Propheta venturam, corruisse et turbatum esse se dicit, et propemodum caligantibus oculis, et stupefacta mente, nescisse quid cerneret. Illa enim Babylon (pro qua Aquila, et Theodotio, *tenebras* interpretati sunt, ut significarent mundum istum, qui in maligno positus est (I *Joan. v*), et cujus principes sunt juxta apostolum Paulum (*Ephes. vi*), rectores tenebrarum istarum), quæ quondam vel Prophetæ, vel Deo amabilis fuit, facta est in sua subversione mirabilis. Unde Propheta **304** præcipitur, ut vescens in mensa Domini, et illius saturatus cibo, diligentius contempletur, quæ ventura sint mundo : diciturque per eum ad omnes credentes, ut comedentes et bibentes corpus et sanguinem Domini, vertantur in principes Ecclesiarum, et eum Apostolis audiant. *Surgite* : arripiantque clypeum fidei de armatura Apostoli Pauli (*Ephes. vi*), in quo possint ignita diaboli jacula extinguere. Hoc juxta Hebraicum, et cooptam super mundo interpretationem. Trauseamus ad editionem LXX, quæ multum a superioribus discrepat. Corripit se Propheta, immo sub persona sua aliorum constituit errorem, qui sequentes occidentem litteram, contemnunt spiritum vivificantem; et inique fecisse se dicit, ut non audiret legem spiritualiter : sed contrario festinaret Dei sacramenta non cernere, nec diceret cum David : *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Ps. cxviii, 13). Idcirco errat cor ejus, et Judæica superstitiose completum, non in charitate Dei, sed in timore consistit, ut habeat spiritum servitutis in timore, et nequaquam spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba pater (*Rom. viii*). Unde præcipitur ei, ut accedat ad mensam ciborum spiritualium, comedantque omnes in ea, qui illius sequuntur exemplum, et bibant : et veteri errore contempto consurgant, in spiritu qui jacebant in littera, et fiant principes, dicantque cum Propheta : *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 15).

(Vers. 6, 7.) *Hæc enim dixit mihi Dominus : Vade et pone speculatorem, et quodcumque videris annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, et ascensorem cameli, et contemptus est diligenter multo intuitu, et clamavit leo. LXX : Quis sic dixit ad me Dominus : Vade et pone tibi speculatorem, et quodcumque videris, annuntia. Et vidi ascensores equites duos, ascensorem asini, et ascensorem cameli : audisti auditum multum, et vocavi Uriam ad speculum. Jubeatur Propheta ponere in corde suo speculatorem, et diligentius intueri quæ ventura sunt mundo : viditque duos equites, ascensorem asini, et ascensorem cameli. Quos quidam sic interpretatus est ut ascensorem asini juxta Evangelicam lectionem (*Mat. xxi*), et prophetiam Zachariæ (*Zach. ix*), Christum dice-*

^a *Ne φλογηλυμῶσιν.* Miror quomodo Marianus hoc locum non castigaverit Erasmus, uti fecit in Epistola ad Evangelium de Melchisedech, ubi idem nomen Græcum legitimus positum; sed etiam vocem ab eodem Erasmo, non fidem codicum mss. sequi voluerit. Scriptum igitur reperi *φλογηλυμῶσιν*, id est,

amatoribus querelarum; non Erasmanem *φλογηλυμῶσιν*. MARTIAN. — His scilicet, qui libenter accusant. Paulo autem hoc diverso sensu esse utitur vocatulo S. pater in epist. 73, ad Evangelium, pro eo quod accusationi et calumniæ patet.

ret; et e contrario ascensorem cameli, contrariam A fortunulinem. **305** propter fortitudinem animantis. Alii vero duos ascensores litteræ et spiritus ad duo referunt Testamenta. Illudque quod in Hebraico dicitur *ARIE* (אריה), pro quo Aquila, et Symmachus *leonem* et *leonem* interpretati sunt, nescio quid volentes LXX *ὄπιον* posuerunt, quod quidem *lumen Domini* interpretari putat, cum aliis litteris *lumen Domini*, quod hic non habetur, et alii scribatur *leo*, qui hic legitur. Vultque speculatorem istum, quem jubetur Propheta ponere in corde suo, appellari Uriam, et per interpretationem nominis refert ad Christi intelligentiam, ut ipso habitante in nobis, possimus cernere quæ ventura sunt. Quod quidem, et leoni poterit comparari, quia Jacob (*Genes. xlii*) et Balaam (*Num. xxiii et ii*) sub Christi mysterio nominatur.

(Vers. 8-10.) *Super speculam Domini ego sum, stans jugiter per diem, et super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, et respondit et dixit: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia sculptilia eorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, et filii areæ meæ, quæ audiui a Domino exercituum Deo Israel, annuntiari vobis. LXX: Dominus dixit: Steti per totam diem, et super castra ego steti tota nocte: et ecce ipse venit ascensor bigæ, et respondit ait: Cecidit, cecidit Babylon, et omnia simulacra ejus, et manufacta contrita sunt in terra. Audite qui derelicti estis, et doletis: audite quæ audiui a Domino Sub. oth., Deus Israel annuntiavit nobis. S. at Propheta in specula Domini, et in illius lumine constitutus quæ ventura sint, prospicit. Hancque habet custodiam, et hoc sibi officium delegatum, ut in sæculi istius tenebris quæ ventura sint conspiciat. Ecce iste, inquit, venit, hoc quod sequitur, se vidisse significans, venire Dominum Salvatorem sedentem super bigam, et duobus equis, inno animantibus, asino et camelo unum currum jungentem. Qui ascensor bigæ desideranti Prophetæ, et verba ejus audire cupienti, respondit et dixit: *Cecidit, cecidit Babylon*, totius orbis confusio: et in adventu meo cecidit, quo humanum corpus assumpsi, et penitus in consummatione mundi ruitura est. *Et omnia sculptilia ejus contrita sunt in terra.* Pro quo Septuaginta *simulacra et manufacta* interpretati sunt, significantes **306** Scripturam hæreticorum variosque errores hæresean, qui fabricatores sunt idolorum, et adorant quæ de suo corde fluxerunt. Quodque sequitur ex persona Prophetæ dicentis: *Tritura mea, et filii areæ meæ, quæ audiui a Domino exercituum Deo Israel, annuntiam vobis*, juxta Hebraicum hunc habet sensum: O popule, qui condendus es in horrea mea, quem idcirco trivi in variis angustiis, ut paleas ab eo excenterem, et purissimum triticum in meis horreis conderetur, quæ audiui a Domino exercituum Deo Israel esse ventura universo mundo, hæc vobis qui in mundo estis omnibus nuntiavi. Alii vero dicunt adhuc superiorem esse personam, videlicet Domini Salvatoris, quod ipse*

^a In Vatic. quemadmodum et Saugerm. ms. apud Montfauc., *HELN*, quod pro *HELN*, sive *HELE* scriptum nullatenus dubito.

loquatur ad Apostolos: *Quæ audiui a patre annuntiari vobis* (*Jean. xv, 15*). Et quia pro hoc in LXX legitur. *audite qui relicti estis, et doletis*, hic mihi juxta interpretationem eorum sensus videtur: O Apostoli, de quibus scribit Isaias: *Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similis Gomorrhæ fuisssemus* (*Isa. v, 9*), quorum reliquias et Apostolus ad Romanos docet esse salvatas (*Rom. ix*): qui relicti estis de populo Judæorum ut salvaretur; et doletis super perditione gentis vestræ, de qua et alibi legitur: *Tristitia est cordi meo, et dolor continuus pro fratribus meis, qui sunt Israelitæ secundum carnem* (*Rom. ix, 2, 3*): hæc quæ audiui a Deo Patre, vobis annuntio, quæ Deus Israel vobis ventura prædicit.

B (Vers. 11, 12.) *Onus Duma: ad me clamat ex Seir: Custos, quid de nocte? custos, quid de nocte? Dixit custos, venit mane, et nox. Si quæritis, quæritis: convertimini, et venite. LXX: Visio Idumææ, ad me clamat de Seir: Custodite propugnacula, custodio mane et nocte; si quæris, quære: et apud me habitata.* Verbum Hebraicum ^a *ELAI* (אלי), quod omnes interpretati sunt, *ad me*, si volueris legere *ELI*, interpretatur *Deus meus, vel fortis meus*. Quodque nos diximus, *clamat*, vel *vocat*, id e-*t. xxi*, secundum Hebræi, et Græci sermonis ambiguitatem dici potest *clama*, vel *voca*; et est sensus: Deus qui est custos meus, die ac nocte me ad poenitentiam vocat, ut relinquens *Seir*, quod interpretatur *hispidus ac pilosus*, revertar, et habitem apud eum. *Duma* vel *similitudinem*, vel *silentium*, sonat. *Idumæa* autem in terram vertitur. Dominus ergo **307** loquitur ad Apostolorum chorum, et præcipit ei: *Ad me voca eos qui sunt de Seir*, ut mihi serviat gentium multitudo, quæ in similitudinem Esau nihil in se habet molle et leve, ac nitidum, sed est hispida, fera, intractabilis. Et o vos, Apostoli, postquam vocaveritis ad me nationes de Seir, custodite Ecclesiæ propugnacula, ne facile hostis irrumpat: ne leo rugiens atque circueiens, qui quærit aditum per quem possit intrare, clausum in Ecclesia gregem laceret atque disperdat. Responditque Ecclesiæ multitudo: non solum in prosperis, sed in adversis, hoc est, et in die, et in nocte, tna, Deus, præcepta servabo. Ad quam loquitur Deus: Si vere me quæris, opere ostende quod me quæras; nec semel tibi quæsisse sufficiat; sed quem inveneris, semper inquire; et ut perfectius teneas, obliviscere populi tui, et domus patris tui, et deserto errore gentilium, apud me in Ecclesia commorare. Hoc juxta LXX dixerimus, qui visionem Idumææ, hoc est, *terrenæ* ponunt in titulo, ut eos eos endant vocari, qui prius terrenis operibus serviebant. Porro juxta Aquilam, qui *Duma*, hoc est, *silentium* posuit, vel *similitudinem*, sic possumus intelligere, ut ad similitudinem populi Israel provocetur gentium multitudo, et ubi prius silentium fuerat legis Dei, ibi confessionis clamor sit: et oleaster in-

feratur in bonam olivam. Legimus et in parabola Evangelii missos servos, qui vocarent bonos et malos, ac patrifamilias de quibuslibet implerent convivium, quia priores venire noluerunt (*Matth. xxii*). Potest et Ecclesia narrare quod Dominus de Seir, hoc est, de terrenis locis ad se vociferetur, seque provocet ad salutem, et dicat ad ipsum Dominum: O custos, quid de nocte consurgens versaris in tenebris? quid alique peccato in carne es peccatrice? qua causa voluisti humanum corpus assumere? Respondit custos, hoc est, Samaritanus, qui in Evangelio vulneratum suis humeris ad stabulum reportavit (*Luc. ix*): Venit mane et nox. Et est sensus: Gentium multitudinam ortus est sol justitiæ, et Judæis venerunt tenebræ. Juxta quod dicitur a Domino: *In judicium mundi istius ego veni, ut non videntes videant, et videntes cæci fiant* (*Joh. ix, 39*). Et ipse custos qui dixerat: *Venit mane et nox*, loquitur ad gentium multitudinem: Si me queritis, studiosius querite. **308** Convertimini ad me, filii convertentes, et ego sanabo contritiones vestras, et venite ad me. Loca difficilia sunt, et cum secundum historiam minime paleant, cogimur juxta *ἀναγωγῆς* diversas opiniones sequi.

(Vers. 15.) *Onus in Arabia*. Hoc in editione LXX Interpretum non habetur: sed quod sequitur: *In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim*, cum priori visione conjunctum est, ut legatur, *si queris, quære: et ad me habita in saltu*. Arabiam in lingua nostra, *vesperam* sonat, quæ noctis et tenebrarum principium est, omnisque qui habet initium peccatorum, versatur in vespera. Qui autem venit ad summum, in media nocte consistit. Unde et in Ægypto primogenita in media nocte cæduntur (*Exod. 12*). Et Apostolus Petrus, antequam gallus caneret, ter Dominum negavit, quod media nox intelligitur (*Mat. xvi*): Postquam autem nox præcessit, et cepit dies appropinquare, superatis mediæ noctis tenebris, et gallo lucis nuntio resonante, flevit amare, et intellexit peccatum suum, et eo tempore dicere potuit: *Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum letitia* (*Ps. cxix, 6*). Hoc interim de presenti loco. Cæteram nomen Arabiæ, id est, vesperæ et Occidentis, in aliis Scripturarum locis diversas intelligentias recipit.

In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. **LXX**: *In saltu ad vesperam dormietis in via Dedan*. Qui in malitia esse cœperunt, et peccatorum ingrediuntur viam, non dormiunt, nec morantur in agris consitiis, et novalibus, nec in pratis, et segetibus, quas ad merendum esse candentes, Salvator docet, nec inter arbores pomiferas; sed in infructuosis salibus, ubi vepres et spinæ sunt, et bestię commorantur. De hujuscemodi saltu et in Regum volumine legimus, quod plures devoraverit silva vel saltus, quoniam interfecti sint gladio, quando Abalon adversus patrem exstitit perduellis (*I Reg. xviii*). Recteque, quia vesperæ principium malorum est, in via et in semitis habitare dicuntur, et in via Dedan,

A quod interpretatur *judicia*. Quot enim habent peccatorum genera, tot judiciorum merentur sententias. Potest autem *Dedan et grande judicium* interpretari.

(Vers. 14, 15.) *Occurrentes sitienti ferte aquam, qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrere fugienti. A facie enim gladiatorum jurerunt, a facie gladii imminentiis, a facie 309 arcus extenti, a facie gratis prælii. LXX*: *In occursum sitienti ferte aquam qui habitatis in regione Theman, cum panibus occurrere fugientibus propter multitudinem occisorum. propter turbam errantium, propter multitudinem gladii, et propter multitudinem arcuum intendorum, et propter multitudinem cadentium in bello. Vos qui estis in Theman, quod interpretatur Auster atque perfectio, et in eo versamini loco, de quo scriptum est: Deus ab Austro venit* (*Abac. iii, 4*), et qui consummati estis atque perfecti, et habitis in vobis lumen scientiæ Scripturarum, fugientibus de Arabia, et de saltu, occurrere cum aqua et panibus, et nolite expectare donec ipsi ad vos veniant; sed imitamini illum Evangelicæ parabolæ patrem, qui occurrit filio revertenti. Et ille quidem dedit stolam, obtulit annulum (*Luc. xv*): vos autem aquas et panes offerite fugientibus, ut qui lassii erant atque confecti, vestra misericordia sustententur, et ad sedes vestras citius transeant. Fugerunt enim gladios hereticorum, doctrinam gentilium, blasphemias Judæorum. Et quia multos viderunt eorum jaculis interfectos, et occidisse in prælio plurimos, ipsi cupiunt vestro auxilio liberari. **C** Locus hic proprie adversus eos intelligi potest, qui tradentes se otio atque desidiæ, propria salute contenti sunt, nec pœnitentibus atque conversis porrigunt manum.

(Vers. 16, 17.) *Quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in uno anno, quasi in anno mercenarii, et auferetur omnis gloria Cedar et reliquæ numeri sagittariorum fortiter de filiis Cedar imminuentur. Dominus enim Deus Israel locutus est. Ideo vobis dico, ut occurratis cum aqua et panibus, fugientibus de saltu et Arabia: quia Dominus hæc futura pollicitus est. Sicut annus mercenarii cito præterit, qui quotidie nihil aliud nisi mercedem sui laboris expectat, vel certe semper in opere est ac labore, ut mercedem laboris accipiat: sic omnis gloria Cedar, quod interpretatur tenebræ, de quo et in Psalmo legimus: *Habitavi cum habitantibus Cedar* (*Ps. cxix, 5*), velociter auferetur, et omnis sagittariorum, id est, diversorum dogmatum numerus, qui constitutos in saltu Arabiæ vulnerabat, redigetur in nihil, postquam fugientes de saltu fuerint liberati: et aquam **310** baptismi salutaris acceperint, comederintque cœlestem panem. Hæc enim futura Dominus omnium, et proprie Deus Israel, id est, mente cernentium Deum, locutus est.*

(Cap. XXII. — Vers. 1.) *Onus vallis visionis. LXX*: *Verbum vallis Sion*. In libro Hebraicorum Nominum posuimus, *Sion* interpretari *sp. calam* quæ in sublimibus sita, de longe venient a contemplatur. Cum

igitur Sion juxta leges tropologiae referatur ad Ecclesiam, ut est illud in secundo psalmo ex persona Domini Salvatoris: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus (Psal. ii, 6)*; et: *Qui confidunt in Domino sicut mons Sion (Ps. cxxiv, 1)*; et: *Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob (Ps. lxxxvii, 1)*; Et manifestius Apostolus: *Accessistis, inquit, ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem celestem (Heb. x, 22)*: quarimus quare in presenti visione, vallis Sion dicatur. Ipsaque verborum consequentia trahimur ad intelligentiam spiritualem, ut omnes perversorum dogmatum principes, qui corruerunt de sublimitate sensus sanctarum Scripturarum, et ad humilia devoluti sunt, sciamus in Sion valle versari. Tale quid puto et Salomonem in Proverbiis, dicere: *Oculum qui irridet patrem, et despicit senectutem matris, effodiant eum corvi de convallibus, et comedant illum pulli aquilarum (Prov. xxx, 17)*. Statim enim ut sensus haereticorum irriserit Creatorem Patrem, et senectutem Ecclesiae matris despexerit, effoditur a tetris et immundis volucribus, quae referuntur ad contrarias fortitudines. Nec possunt istiusmodi dicere: *Levavi oculos meos in montes, unde veniat auxilium mihi (Ps. cxx, 1)*: sed in modum brutorum animalium ad terrena depressi sunt.

Quidnam tibi quoque est quia ascendisti et tu omnis in tecta? LXX: Quid factum est tibi nunc, quia ascendisti omnes in tecta vana? Hoc quod juxta LXX interpretos in Regum volumine quaeritur, quid sibi velit dicente Elison (IV Reg. ii, 14): *Ubi est Deus Elias* ^a אֵלִיָּהוּ (NEM), in presenti loco manifestus ponitur, pro eo quod Septuaginta transtulerunt nunc; in Hebraeo habet אֵלִיָּהוּ, quod nos interpretati sumus nunc quoque, et Aquila volens Hebraicum servare idioma, posuit *ναῖς* ^b, quam conjunctionem **311** Latines sermo non explicat. Quando autem dicit, *quidnam tibi quoque est?* Interrogat cur inter alios et ipsa conscendat, atque opinione sublimem in humilibus commoretur. Et est sensus: cum Philosophi tumeant, et omnis sapientia secularis de sublimibus disputans, simplicitatem contemnat Ecclesiae, cur tu quoque excelsa secularis? quae LXX, ^c *σπαρτακώτερον, δόματα μάταια*, id est, *lecta vana*, interpretati sunt, ut ostenderent esse et aliud tectum, de quo Salvator descendere prohibet (Math. xiv): quod tamen non sit tectum vanum. Denique et apostolus Petrus hora orationis sexta ascendit in tectum (Act. x). Nunc autem, ut ostenderet multam ha-

reseon varietatem, non unum tectum, sed tecta plurima nominavit.

(Vers. 2.) *Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans. LXX: Repleta est civitas clamantium, urbs exultans.* Doctrina haereticorum non in sensu, sed in multiloquio et clamore versatur. Unde ob multitudinem deceptorum, frequens civitas appellatur, et exultans, propter superbiam. Inflati enim tument, et sacratiora se invenisse gloriantur.

Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. LXX: Vulnerati tui non vulnerati gladio, nec mortui tui mortui in bello. Maxima pars ab eo ullo certamine et disceptatione, haereticorum deceptionibus supplantatur, et haec est turba quamplurima. **B** *Interfecti* igitur, sive ut Septuaginta transtulerunt, *vulnerati* vallis Sion, non sunt interfecti, et vulnerati gladio, sed voluntate propria ad haereticos transierunt, et comparatione eorum, qui post praelium victi sunt, infeliciter ille vulneratus, et interfectus est, qui sponte se tradidit. Quomodo et in martyrio qui post penas victus manus dedit, levioris penae est eo qui absque ulla necessitate et dolore cruciatum Christum negavit.

(Vers. 3.) *Cuncti principes tui fugerunt simul, duceque ligati sunt.* In hoc loco Septuaginta interpretationem secuti sumus, quia non multum ab Hebraeo distat in sensu. Ceterum ut verbum ex verbo de Hebraeo transferam, ita apud eos legitur: *Omnes primates tui migraverunt simul, ab arcu ligati sunt: quam editionem, et alii interpretes secuti sunt.* **C** Migraverunt enim omnes haereticorum principes ad synagogam Satanæ **312** a Christi Ecclesia, et transierunt simul discordes in perfidia, in transitu concordēs, et ligati sunt ab arcu, de quo in Psalmo scriptum est: *Eccce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde (Ps. x, 2)*, et mittant ignita diaboli jacula quae vulnerent pariter, et ligent. Ideoque dure ligati sunt, quia obturaverunt aures suas sicut aspidēs surdæ, et obturantes aures, quae non exaudient voces incantantium, nec venefici incantantis sapienter. Ob quam causam, et Apostolus Paulus haereticam post unam ammonitionem, perversioni suae praecipit relinquendum (Tit. iii), quia perversus est, et proprio judicio condemnatus. *Et nobis enim exierunt, sed non erant ex nobis: si enim ex nobis fuissent, mansissent utique nobiscum (I Joan. ii, 19)*. Horum principum fugitivorum ille princeps est, quem idem Isaias vocat draconem fugientem, colu-

^a *Aphpho*. Hoc nomen legitur in Lexico Graeco Nominum Hebraicorum, quod consuli velim; sed hic cum Hieronymo observare debemus vocem *Aphpho* manifestius esse positam in presenti loco Isaiæ, nempe NEM; cum IV Reg. ii, 14, legatur *ΝΤΙΝ* *αφφου*, et non *αφφου*. Hoc nequaquam intelligentes Erasmus et Marianus, contextum Hieronymi vitiosum ac penitus confusum nobis ediderunt; quavis in mas. codicibus legatur purus et distinctus. MARTIAN.

^b *Vetus cod. penes Reinseium de lingua punice, et per suum, quae facile designant Graeca ναῖς*

tra vñ, indicantque et vñ adverbium; quod est nunc, ab Aquila expressum. Ceterum conjunctioni ναῖς *apud Latinos quidem utcumque respondeat. Sed et videtur Hieron. non simplex quoque, sed nunc quoque reddidisse.*

^c *Σπαρτακώτερον*. Cave ne confundas nomen Graecum *σπαρτακώτερον* quo utitur Hieronymus, cum sequentibus vocibus LXX interpretum: quod enim hic Graeco dixit, alibi Latine aspidēs expressit, scilicet voce *significanti*. Docet itaque *significanti* LXX posuisse *lecta vana*; cum in Hebraeo sit positum *lecta* sine verbo *vana*. MARTIAN.

brum tartarorum, qui cum verba mortifera in aures miserit deceptorum, dure eos ligat, et de vinculis suis exire non patitur: de quibus sanctus erutus gratulabatur in Psalmo: *Anima mea sicut passer crepta est de laqueo venantium* (Ps. cxxiii, 7). Et in alio loco gaudens quod evaserit, loquitur; *Susceptor meus es tu, et refugium meum. Deus meus, sperabo in eum. Quoniam ipse eruit me de laqueo venantium, et a serbo aspero* (Ps. xc, 23), sive *turbulento*, quod proprio hæreticorum doctrinam significat.

Omnes qui inveni sunt in te, vincti sunt pariter, procul fugerunt. LXX: Et fortes in te longe fugerunt. Adhuc sermo Prophetæ contra vallem Sion, cujus habitatores ascenderunt in tecta vana, et clamaverunt clamore confuso, et vulnerati sunt absque prælio, cujus principes omnes fugerunt, et dure ligati sunt, et qui fortes inter eos erant, longius aufugerunt. Quanto enim quis in hæretica perversitate prudentior est, tanto longius recedit a Domino. Quod autem dicit juxta Hebraicum: *Omnes inventi sunt in te*, hoc notare debemus, quod et hæretici eos quos deceperint, invocasse se dicant: sed inventio eorum, perditio est. Denique pariter colligantur, et procul fugiant. Nec mihi placet illa expositio, secundum diveritatem hæresion diversa esse et spatia fugientium, cum Scriptura sancta dicat (Luc. xi, 23): *omnes qui ab hæreticis sunt reperti pariter colligatos, et fugisse longissime*, dicente Domino: **III** *Qui non est mecum, contra me est: et qui mecum non colligit, spargit.* Unde de Moyse dicitur (Exod. xxiv), *appropinquabat Moyse solus ad Deum, cæteri vero non appropinquabant. Deus enim sanctis suis, Deus appropinquans est, et non de longe, dicit Dominus.*

(Vers. 4-6.) *Propterea dixi: Recedite a me, amare febo: nolite incumbere ut consolemini me super vastitate filiarum populi mei. Dies enim interfectionis et conculcationis, et fletuum a Domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum et magnificus super montem. LXX: Propterea dixi: Dimitte me, amare febo: nolite contendere, ut consolemini me super contritione filiarum generis mei: quia dies tumultus, et perditionis, et conculcationis, et error a Domino Deo Sabaoth in valle Sion; errant a minimo usque ad maximum: errant super montes. Et Samuel plangebat Saul (I Reg. xv), et Dominus atque Salvator flebat Jerusalem (Luc. xix; II Cor. xn, 21): et Apostolus scribit ad Corinthios: *Ne cum rursus venero ad vos, humiliet me Deus, et iugum multos qui ante peccaverunt, et non operant penitentiam.* Unde compatiens affectu et ad alios loquitur: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror* (II Cor. xi, 29)? Igitur et Propheta videns populum quendam visionis vana tecta consensere, et in clamore versari; canotesque principes oculos fugisse, et ligatos esse vinculis peccatorum, erumpit in lacrymas, et abigit consolantes, et fletu amarissimo reberetatur, non super illos, sed super fidem populi sui, que visibilitatis perdidit dignitatem. Dies enim iudicii, et interfectionis, et conculcationis, nequaquam erit Jerusalem, que interpretatur visio pa-*

cis: sed antiqui nominis *Jebus*, que interpretatur *conculcatio*: fletuum quoque sive *erroris*, ut Septuaginta transtulerunt a Domino Sabaoth, non quo fletus et error a Domino sit; sed per occasionem sanctarum Scripturarum, quas Dominus legendas dedit, illis nascitur erroris occasio, qui possunt dicere: *Quare nos errare fecisti a via tua* (Isa. lxxiii, 27)? Et in alio loco: *Dominus eis miscuit spiritum erroris* (Ibid. xxix, 10): ut non in Visionis monte, sed in Sion valle consisterent. Hæc autem ipsa dies, que a Domino exercituum in valle oritur Visionis, ut singulorum opera demonstret, scrutatur murum hæreticorum, quem adversum Ecclesiam quasi firmissimum propugnaculum construxerunt; et magnificentem **III** gloriosumque, id est, doctores eorum, qui se super Christo monte consistere gloriantur. De quo alibi legitur: *Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob: et annuntiabit nobis viam suam* (Isa. ii, 3). Porro quod LXX transtulerunt, *errant a minimo usque ad maximum, errant super montes*, hoc sentire debemus, in majori scelere esse eos, qui majores sunt, et tamen a minimo usque ad maximum errare cunctos, et errare super montes: Moysen, Jeremiam, cæterosque Prophetas, Evangelistas et Apostolos. Cumque in valle versentur, mirum in modum errant in montibus:

(Vers. 7-9.) *Et Elam sumpsit pharetram, surrum hominis equitis, et parietem nudavit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plene quadrigarum: Et equites ponent sedes suas in portis. Et revelabitur operimentum Judæ: et videbis in die illa armamentarium domus saltus: et soissonas civitatis David videbitis, quia multiplicatae sunt. LXX: Elamitæ autem tulerunt pharetras: ascensores: homines super equos: et congregatio pugnantium: et erunt electæ valles tuæ, implebuntur quadrigis, et equites stipubunt portas tuas: et revelabunt portas Judæ: et aspiciant die illo in domus electas civitatis: et revelabunt abscondita domorum arcis David, et videbunt quoniam plures sunt. Elam, quod interpretatur ascensus eorum, sive *Elamitæ*, ut LXX transtulerunt, quos in contemptores vertimus, sumpserunt pharetram, ut agitent in obscuro rectos corde, qui sunt in curru equites hominum, ut parietem Sion et Ecclesie firmamenta suo clypeo et impugnatione denudent. Erunt autem, inquit, electæ valles tuæ, et humilia dogmata, o vallis Sion, plenæ quadrigarum, quas Dominus cum Pharaone submersit, quarum equites et ascensores ponent sedes suas in portis tuis, ut obsessos in te atque conclusos non patiantur exire. Tunc Omnipotens Deus per ecclesiasticos viros revelabit operimenta Judæ; et universa secreta eorum, qui in confessione fidei constituti sunt, et tunc videbis, o vallis Sion, in die illa, et in claro lumine veritatis, omnem armaturam Apostoli, et domus saltus, in quo gentium turba consistit. Sicut et in cxxxii psalmo canitur: *Eccc audimus eam in Ephraim: invenimus eam in campis sitas* (Psal. cxxxii, 6). Cum autem operimentum Judæ atque secretum, que prius propter mysterium **III** celabatur, fuerit revelatum, et videris armaturam Ecclesie; tunc intel-*

liges schismata civitatis David, quæ multiplicasti, ut deceptos tibi populos congregares. Isti Elamitæ juxta oditum LXX non habent unam pharetram, sed plures; et ascensores sunt hominum, in quorum equitant auniabus; et plurima multitudo est ad pugnam se præparans contra Ecclesiam: ita ut omnes valles illius compleantur; et equites obturent sensus eorum, et dimicatione sua Ecclesiasticum virum, qui interpretatur Judas, provocent ad certandum: quo proferto testimonio Scripturarum, et cuncta redargente mendacia, videbunt hæretici domos civitatis David, et omnia prius secreta cognoscent, quomodo in arce David qui interpretatur, manu fortis, hoc est Christi, omnia sint dogmata veritatis. Obscura loca sunt, non solum juxta historiam, sed juxta ἀσφαλιστήν. Quibus ergo nostra displicuerint, debent proficere sua, ut explanationi eorum, si vera fuerit, acquiescamus.

(Vers. 10, 11.) *Et congregastis aquas piscinæ inferioris: et domus Jerusalem numerastis: et destruxistis domus ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, et aquam piscinæ veteris: et non aspexistis ad eum, qui fecerat eam, et operatorem ejus de longe non vidistis. LXX: Et averterunt aquam antiquæ piscinæ in civitatem: et destruxerunt domus Jerusalem ad firmandos muros civitatis: et fecistis vobis aquam inter duos muros intra piscinam antiquam: et non aspexistis eum qui a principio fecit eam: et creatorem illius non vidistis.* Vos qui scissuras civitatis David, id est, Ecclesiæ videbitis vel videtis, quæ in toto orbe multiplicatæ sunt; qui congregastis aquas piscinæ vestræ atque doctrinæ, non superioris, sed inferioris, et domos Jerusalem numerastis, sive destruxistis, ut munitis murum vestrum, non fodistis puteos, qui vitales haberent et æternas aquas, sed lacus contritos, qui aquam non valent continere. Et fecistis eis inter duos muros novi et veteris Instrumenti, et aquam piscinæ veteris neglexistis, nec considerastis datorem legis Deum, et operatorem mundi penitus neglexistis. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum juxta LXX consideraverunt se hæretici, quod multi essent, et hac multitudine confidentes, doctrinam veteris Testamenti averterunt a civitate Dei, **316** quæ est Ecclesia, et destruxerunt domos Jerusalem, ut ædificarent conciliabula malignantium; dumque vetus reprobant Instrumentum, nec novum secuti sunt, quia novum veteris Instrumenti testimoniis roboratur. Propterea inter duos muros veterem et novum, fecerunt sibi novas aquas, quas interiores esse putant, et majora continere mysteria, quam in Testamento veteri continentur: et non respexerunt Deum, qui veteris Instrumenti conditor est, et factorem ejus ne longe quidem videre voluerunt.

(Vers. 12 seqq.) *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum et ad planctum, ad calvitium et ad cingulum sacci: et ecce gaudium et lætitia, occi-*

^a Adijit Victor. cor, ex Vulgata duntaxat, non Hieronym. mss.

^b Victorinus ait. Delictis, non delictis, esse legendum, explicat statim, dum voluptates vocat.

dere vitulos, et jugulare arietes, comedere carnes, et bibere vinum: comedimus et bibimus, cras enim moriamur. Et revelata est in auribus meis^a Domini exercituum: et dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum. Quotidie Dominus Deus exercituum provocat hæreticos ad penitentiam, qui inter duos muros aquam piscinæ veteris contemnentes, foderunt sibi lacum, et congregaverunt aquam piscinæ inferioris, quæ non de cælo, sed de terra aquas habet; et vocat eos ad fletum; *Beati quilm fontes: quia ipsi ridebunt (Mat. v, 5).* Et ad planctum, ne postea audiant: *Lamentavimus vobis, et non planxistis (Id. xi, 17).* Et ad calvitium, ut omnia opera mortis radant, et auferant de corpore suo quidquid non vivit in corpore. Et ad cingulum sacci, ne postea juxta Jerusalem pro cingulo reste cingantur. Illi autem e contrario profletu et planctu, calvitio et cilicio, gaudium habuero atque lætitiâ, et quasi morte omnia flurentur, occidentes vitulos arietesque jugulantes, ut comederent carnes, et biberent vinum, locuti sunt verba blasphemantium. Dum in præsentis sæculo sumus, delictis affluamus. Crastina enim dies, hoc est, futurum tempus, sine sensu erit. Illis ista dicentibus, audivit Dominus verba blasphemæ, et comminatus est, non se diuissurum esse hanc iniquitatem, donec aut peccato moriantur et vitili, aut cum ^b delictis suis ad inferos pertrahantur. Quod quidem non solum de hæreticis, sed de omni potest intelligi peccatore, qui negligens peccata sua, desperatione sit peior; et voluptatibus irretitus, jungit peccato blasphemiam, ut omnem **317** sensum viventium putet morte fluri, dicens illud Epicuri: « Post mortem nihil est, et mors ipsa nihil est. »

(Vers. 15, 16, seq.) *Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum templi, et dices ei: Quid tu hic: aut quasi quis hic? quia excidisti tibi hic sepulcrum? excidisti in excelso memoriam (Vulg. memoriale), diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet sicut asportatur gullus gullinaceus: et quasi amictum sic sublerabit te. Coronans coronabit te tribulatione: quasi pilam mittet te in terram latam et spatiosam: ibi morieris, et ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua: et de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum: Eliacim filium Helciæ: et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum: et potestatem tuam dabo in manu ejus, et erit quasi pater habitantium (Vulg. habitantibus) Jerusalem, et domus Juda. Et dabo clarem domus David super humerum ejus: et aperiat, et non erit qui claudat; et claudet, et non erit qui aperiat. Et figam illum parvillum in loco fideli, et erit in solio domus (Vulg. solium gloriæ domus) patris*

^c Supplendus equidem videtur hic locus juxta Vulgatam, in solium gloriæ domus patris, etc., quæ lectio et est eadem juxta Hebraicum et superiorem Hieronymianam luci ejusdem recitationem, col. 224.

uid. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera, omne vas parvulum a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo dicit Dominus exercituum: Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, et frangetur et cadet: et peribit quod propenderat in eo, quia Dominus locutus est. LXX: Hæc dicit Dominus Sabaoth: Vade ad pastophorion ad Somnam quæstorem, et dices ei, Quid tu hic? aut quid tibi est hic? quoniam excidisti tibi sepulcrum, et sociasti tibi in excelsu memoriam: et descriptasti tibi in terra tabernaculum? Ecce Dominus Sabaoth ejiciet, et conteret virum, et auferet stolam et coronam tuam gloriosam, et projiciet te in regionem magnam, et absque mensura, et ibi morieris: et ponet currum tuum optimum in ignominiam, et domum principis tui in conculationem. Et aufereris a dispensatione tua, et de gradu tuo. Et erit in die illa, vocabo puerum meum Eliacim filium Helciae, et induam illum stola tua, et coronam tuam dabo illi fortiter, et dispensationem tuam dabo in manus ejus, et erit quasi pater habitatoribus Jerusalem. 318 et Judæ, et dabo gloriam domus David ei, et principabitur. et non erit qui contradicat. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, et aperiet, et non erit qui claudat; et claudet, et non erit qui aperiat. Et constituam eum principem in loco fideli, et in solium gloriæ domus patris ejus, et erit confidens super eum omnis gloriosus in domo patris sui a minimo usque ad maximum. Omnes vos parvulum a vasis aganoth: et pendebunt super eum. In die illa hæc dicit Dominus Sabaoth: Movebitur homo qui stabilitus erat in loco fideli: et auferetur, et cornuet, et disperibit gloria quæ erat in eo: quoniam Dominus locutus est. Præcipitur Isaie prophetae ut ingrediatur ad eum qui habitat in tabernaculo, quod Hebraice dicitur SOCHEN (שׁוֹכֵן), ad Somnam præpositum templi, sive ut LXX transtulerunt, τρυπια, hoc est, quæstorem et dispensatorem thesaurorum domus Dei. Sochen autem vel tabernaculum interpretatur, vel pastophorion, hoc est thalamus, in quo habitat præpositus templi. Quis est autem alius, qui habitavit in tabernaculo Judæorum, et in domo quondam Dei, nisi Judaicæ legis sermo et ratio, quæ in veteris Instrumenti lectione versata est? Huic itaque traditioni dicitur atque doctrinæ: quid hic agis? Cur tibi vis ædificare domum in occidente littera, et tabernaculum tuum, quod non habet fundamentum, in petrae figere firmitate: quod non tui tabernaculum, et domus, quam sepulcrum et memoria appellandum est? Propterea autem tibi dico, quod in excisione sepulcri non debeas laborare, quia transferet Dominus sacerdotium tuum; sicut transferri solet GEBER (גֵּבֵר); quod omnes virum interpretati sunt. Hebræus autem qui nos in veteris Instrumenti lectione erudit, gallum gallinacum transtulit. Sicut, inquit, gallus gallinaceus humero portitoris de alio loco transfertur ad alium, sic te Dominus de loco tuo leviter asportabit. Et qui quondam habebas

^a Ist hæc, et aperiet, et non erit qui claudat, in stique infra emendamus.

A coronam pontificis, et sanctificationem in auri lamina, in qua erat scriptum nomen Dei (Exod. xxviii), coronaberis tribulatione et angustia. Et quomodo si sphaera mittatur in declivi loco atque spatioso, stare non potest, sed in immensum volvitur: sic omnis populus tuus in orbis terminos dispergetur. 319 Ibi que morieris cum littera tua, et omnis gloria tua, et currus quibus inelytus antea ferebaris; et domus Dei splendor vertetur in ignominiam. Auferet enim te Dominus de statione tua, et de ministerio tuo, hoc est, cæremoniis victimarum, ut impleatur illud quod scribitur ad Hebræos: *Translato enim sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat* (Hebr. vii, 12). Cum autem tu ejectus fueris de ministerio tuo, vocabo puerum meum Eliacim, cui dixi et in alio loco: B *Magnum tibi est vocari te puerum meum* (Isa. xlix, 6, secundum LXX). Eliacim interpretatur *resurgens Deus*, sive *Dei resurrectio*. Iste igitur resurgens Deus, qui est filius Helciae, id est, *partis Domini*, accipiet locum tuum, tuaque induitur stola, et cingulo tuo confortabitur, ut quod tu habebas in littera, ille possideat in spiritu, et erit pater habitantium in Jerusalem, hoc est, in visione pacis, quæ interpretatur Ecclesia, et domus Juda, ubi est fidei vera confessio. Unde ipse ad Apostolos loquitur: *Filioli, adhuc modicum vobiscum sum* (Joan. xiii, 33). Et ad alium: *Fili, dimittuntur tibi peccata tua* (Matth. ix, 2). Et ad aliam: *Filia, fides tua te salvam fecit* (Luc. vii, 50). Dabo, inquit, ei clavem domus David, qui aperit, et nemo claudit; qui claudit, et nemo aperit C (Apoc. iii). Et hæc ipsa clavis erit super lumerum ejus, hoc est, in passione, juxta illud quod in alio loco scribitur: *Cujus principatus super humerum ejus* (Isa. ix, 6). Quod enim ille sua passione reserverit, claudi non poterit; et quod clauserit in cæremoniis Judæorum, a nullo alio aperietur. Figam enim illum paxillum in loco fideli, ubi conventus Fidelium est. Unde et credentes in Christo fideles appellantur. Et erit in solium gloriæ domus patris sui, hoc est Ecclesiæ; et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus. Unde et in Evangelio scribitur: *Omnis populus pendebat ex eo* (Luc. xix). Quod et quidem non illo tantum tempore factum est, sed usque hodie impletur, ut pendeant ex eo quasi vasa diversa Dei, sapientia et justitia, et omnia quibus Christus appellatur. Vasorum diversa genera, pro quibus Aquila interpretatus est SASAIM (סַסַּיִם) et SEPNOTH (שֵׁפְנוֹת), quod Synmachus vertit, *nepotes atque commixtos*: ut et Apostoli, et omnes credentes, hoc est filii filiorum, et commixti de universis gentibus pendeant super eum. A vasis craterarum, pro quibus Theodotio AGANOTH (אַגָּנוֹת) posuit, et parvi enim 320 et magni in Dominum credituri sunt. Crateras autem puto esse Apostolos plenos vitalibus aquis. De quibus dicitur: *Benedicite Deum de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27), in quibus crateribus miscuit sapientia vinum suum. Et omne, inquit, vas

Martian. editione deerant. Nos leviora alia supra

musicorum, eorum qui omni tempore in Dei laudes personant. Quod sequitur, videtur sensui nostro esse contrarium, quomodo paxillus iste, qui fixus fuerat in loco fideli, auferatur et frangatur : et cadat et pereat quod pependerit in eo, et hoc fiat quia Dominus locutus est. Quod ita solvi potest si legamus illud Evangelii, quod in novissimis diebus refrigescat charitas multorum (*Math. xiv*) ; et ipse Dominus dicat : *Putas filius hominis ventens inveniat fidem super terram* (*Luc. xviii, 8*) ? Non ergo paxillus frangetur et cadet et peribit, quod impium est dicere : sed paxillus auferetur de loco fideli, hoc est, de Ecclesia per impietatem quotidie subrescens, et qui super eam ante pependerit fide, postea infidelitate frangentur et cadent et peribunt. Hoc autem fiet in diebus novissimis, quia Dominus locutus est. Pro paxillo, qui Hebraice dicitur *JATHED* (יָתֶד), et ab omnibus similiter effertur, soli LXX supra principem, hic hominem interpretati sunt. Quodque nos celeritate dicendi pene præterit, *Sobnas* interpretatur *convertere nunc, sive conversio*. Dicitur ergo ad principem Judæorum ut convertatur de Lege ad Evangelium : et victimarum imaginibus derelictis, transferat se ad spiritualis sacrificii veritatem.

(Cap. XXIII. — Vers. 1.) *Verbum Tyri*. Quid nobis videretur super opere vel verbo et assumptione Tyri juxta Hebræos, supra in libro decem Visionum historice explanationis diximus. Nunc omnem contra Tyrum prophetiam secundum *ἀναγγελίαν*, et editionem LXX breviter percurremus. *Tyrus* lingua Hebræa *ṭyros* dicitur, et in nostrum sermonem transferatur, *angustia*. Omnis igitur anima vitilis occupata, et pravis cogitationibus, *sor* appellari potest.

Ululate navea Carthaginiæ, quia perierunt, et ultra non venient. De terra Citionum, ducta captiva est. Cui similes facti sunt habitatores insulæ, negotiatores Phœnicis, transfretantes mare in aquis multis, semen negotiatorum quasi messium illatarum, negotiatores gentium. Pro Carthagine in Hebræo scribitur *ṭharsis* (תְּהַרְסִיס) **321** quod omnes similiter translalerunt. *Tharsis* autem interpretatur *contemplatio sive exploratio gaudii*. Citiis quoque quod Hebraice dicitur *ṭyros* (תְּיָרוֹס), interpretatur *mare congelascens* : et pro Phœnicis apud eos Sidon legitur. Arguuntur itaque hi quos malarum cogitationum turba circumdat, et qui volentes juxta Apostolum divites fieri, incidunt in tentationes et laqueos diaboli, et desideria multa et noxia, quæ detrahunt homines in profundum (*I. Tim. vi*). Et dicitur eis quod ululare debeant, scientes omnes negotiationes mundi hujus esse perituras, et contemplationem gaudii atque lætitiæ in luctum lacrymasque vertendam. Mare enim hoc ultra non poterit navigari ; sed omnia congelascent : et coloniæ Tyriorum captivæ ducentur in poenas. Nulli enim alii similes sunt qui habitant in insula ista, nisi negotiatoribus, sive translatoribus qui circumferuntur omni vento doctrinæ, et de aliis ad alia vitia transeunt. Habitamus autem in insula, quamdiu tentationibus hujus sæculi tundimur : et ex omni

A parte nostra insula atque navicula maris feritur fluctibus. Hujus autem insulæ negotiatores de Sidone sunt, quæ interpretatur *venatrix*, et in qua habitant plurimi venatores. De quibus scriptum est : *Liberabit te de laqueo venantium* (*Ps. xc, 3*). Et in alio loco lætatur sanctus, quod de eorum insidiis liberatus sit dicens : *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium* (*Ps. cxliii, 7*). Omnes autem negotiatores gentium segetibus comparantur, quæ cito arcescant, sive messibus fluminis quæ de cælo non habent pluviam, sed de terra : ideoque cum gentibus periturae sunt. Ubi nos legimus, *semen negotiatorum*, in Hebræo scriptum est, *semen sior*, quod subauditur Nili, eo quod aquas turbidas habeat quibus Ægypti segetes irrigantur.

(Vers. 4-5.) *Erubescite, Sidon, dixit mare ; fortitudo autem maris ait, Non parturivi, neque peperivi, neque enutrivivi juvenes, neque exaltavi virgines. Cum autem auditum fuerit in Ægypto, apprehendet eos dolor super Tyro.* Sæculi hujus mare, in quo habitant animalia parva cum magnis, et draco quem plasmavit Deus ad illudendum ei, videns a venatoribus Christi, qui de omni monte venantur et colle, captos, qui prius a dæmonibus capti fuerant, loquitur ad contrariam fortitudinem venatorum, quæ interpretatur **322** Sidon, et dicit ei : *Erubescite, Sidon* ; non enim parturivi, neque peperivi, nec captos a te nutrivivi juvenes, nec elevavi virgines quarum stultitia in Evangelio condemnatur (*Math. xxv*). Mea enim parturitio, et partus, et nutrimentum, et elevatio virginum, Apostolorum Christi parturitione deleta est ; quorum unus loquebatur : *Filioli mei, quos iterum parturibo, donec Christus formetur in vobis* (*Gal. iv, 19*). Et : *Lac vobis potum dedi, non escam* (*I. Cor. iii, 2*). Et rursum : *Volo autem vos omnes virginem castam accipere Christo* (*II. Cor. xi*). Cum hoc Ægyptus audierit, quæ Hebraice dicitur *mesram* (מִסְרַם), quod interpretatur *tribulans*, et *coarctans*, etiam ipsa terrebatur, se quoque intelligens eadem quæ Tyrus passa est, esse passuram. Quod cum ad omnia vitia referatur, potest et in hæresicon diversitate sentiri, quando alia capta hæresi, alia perire miscit, et in alterius confusione, alter se capiendum esse sentit. Quomodo autem de Sodomis dicitur : *Quoniam si facta fuissent signa in eis quæ facta sunt in Capharnaum, mansissent usque hodie* ; et inferitur : *Verumtamen Sodomis tolerabilius erit in die judicii quam vobis* : sic de Tyro et Sidone discimus Salvatore dicente : *Verumtamen Tyro, et Sidoni levius erit in die judicii quam civitati illi* (*Math. xi, 21 seqq.*). Unde et Chananzæ quæ ad precessionem Christi, filiam, id est, animam suam gravissimo dæmonio vexari intelligebat, exisse dicitur de finibus Tyri et Sidonis. Neque enim poterat aliter occurrere Salvatori, nisi Tyri et Sidonis terminos reliquisset.

(Vers. 6, 7.) *Ite Carthagine : ululate qui habitatis in insula hac. Nonne hæc est contumelia vestra a principio antequam traderetur ? deducunt eam pedes ejus longe ad peregrinandum. Quod sequitur : Deducunt eam*

pedes ejus longe ad peregrinandum, de Hebraico additum est, et asterisco, id est, stellis illuminantibus prænotatur. O Tyrii qui habitatis in angustia et in insula commoramini, qui ex omni parte expositi estis tentationum fluctibus, recedite de ea, et ite ad Carthaginem, id est, Tharsis, atque ad verum gaudium festinate, lugentes antiqua peccata, et veterem contumeliam, quam aut ipsi aliis inferbatis, aut patiebamini ab illis. Hoc autem ideo præcipio, quia Tyrum urbem vestram de suis sedibus et proposito cervitis ad terminos alios migraturam, **323** quando veteri errore deposito, Evangelio Salvatoris colla submiserint, ut qui prius habitabant in angustia, recedant longius, et advenæ sint atque incolæ doctrinæ Domini Salvatoris

(Vers. 8, 9.) *Quis cogitavit hæc super Tyrum? Numquid minor est, aut non prævalet? Negotiatores ejus principes Chanaan, inclyti terræ. Dominus Sabaoth cogitavit dissolvere omnem contumeliam gloriantium, et dehonestare omne quod inclytum est super terram.* Verbum *Chanaan*, de Theodotionis editione additum est, pro quo Aquila, *negotiatores* transtulit. Interrogat ergo Spiritus sanctus, immo interrogatione confirmat, quod Dominus hæc adversum Tyri principes cogitavit, quorum omnis industria est negotiationibus opes quærere. Et quomodo in Evangelio legimus insilliores margaritarum (*Matth. xiii*), qui omnibus venditis unam cupiunt emere margaritam, et utique appellandi sunt inclyti negotiatores non terræ, sed cæli: sic econtra negotiatores Tyri, hoc est, *tribulationis et angustia*, appellandi sunt inclyti terræ, quia quidquid agunt, terram respicit: et principes Chanaan, quod interpretatur *fluctuantes atque commoti*. Non enim statuunt supra petram pedes suos, nec potest de eis dici: *Petra refugium herinacis* (*Psal. xxxix; ciii, 18*), sive *leporibus*; sed illud potius quod justus pene passus est, sustinent: *Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei* (*Ps. lxxii, 2*). Dominus ergo exercituum hoc consilium cogitavit, ut dissolveret pessima negotiatorum vincula, immo compactam injuriam dissiparet, per quam cuncti qui Tyro subditi sunt superbiunt. Quodque intulit, et dehonestare omne quod gloriosum est super terram, non Dominus dehonestamenti auctor est, sed quod per se ignominia prætet, ostendit esse ignominiosum. Quod quidem et de Sacerdotibus in Levitico legimus: *Contaminatio- ne contaminavit eum* (*Levit. xxi*), haud dubium quin sacerdos: non quo contaminationis auctor sit, sed quo ostendat eum contaminatum, qui prius mundus plurimis videbatur.

(Vers. 10, 11.) *Operare terram tuam: etenim naves nequaquam veniunt de Carthagine, et manus tua nequaquam prævalet, quæ in mari provocat reges.* Multum a cæteris interpretibus, et ab ipso Hebraico in hæc loco LXX discordat editio, sed propositum prosequamur. Supra dixerat: *Ite Carthaginem, ululate qui habitatis 324 in insula.* Nunc contrarium loquitur, quia naves de Carthagine ultra non veniunt,

A operare terram tuam. Profuit enim Tyro naves interire peregrinas, ut cogatur operari terram suam. De qua in Proverbis dicitur: *Qui operatur terram suam, saturabitur panibus* (*Prov. xxi, 11*), ut nequaquam de incerto fluctuum naufragorumque discrimine, sed operis sui vivat frugibus. De quibus in psalmis ad justum canitur: *Labores manuum tuarum manducabis* (*Ps. cxvii, 2*). Scriptum est in Osee, meretricis vias septas esse a Domino spinis, ne sequi possit amatores suos, ut hac necessitate compulsæ, reverteretur ad virum suum pristinum. Quod et in sæculi rebus frequenter animadvertimus, multos qui per prospera et abundantiam omnium rerum Dominum sentire non poterant, intelligere per inopiam, et converti ad opera justitiæ, postquam manus eorum non prævaluerit felicitate hujus sæculi perfrui, quæ prius in mari provocabat reges, sive juxta Symmachum *conturbabat*; quorum cor in manu Dei est. Atque utinam et nos maris hujus negotiatione contempta, operemur terram nostram, et nequaquam exspectemus naves Carthaginis, sive naves Tyri, quæ Carthaginem ire consueverant, ne subjiciamur potestati draconis, qui dominatur in mari! Sed stabilem gradum figamus in terram, immo ad cœlestia festinantes, operemur terram nostram, ut hic seminantes, ibi metamus. Manus quoque nostra, quæ prius in mundi negotiis versabatur, et pro potentia ac felicitate etiam reges, id est, sanctos de statu suo poterat commovere, fiat imbecilla in rebus maris, ut fortis sit in opere terræ suæ.

C (Vers. 12.) *Dominus Sabaoth præcepit de Chanaan perdere robur ejus, et dicent: nequaquam adjicietis injuriam facere et iniquitatem virgini filia Sidonis.* Tyrum et Sidonem esse in terra Chanaan, et supra ostendimus. Evangelii testimonium proponentes, in quo legitur, Chanaanem mulierem sive Syrophœnissam exisse de finibus Tyri et Sidonis, et occurrisse Domino Salvatori. Omnis autem anima quæ in sæculi fluctibus posita est, et circumfertur omni vento doctrinæ, Chanaan appellanda est, quæ interpretatur *quasi fluctuatio, sive commotio*. Unde, et ad semen adulterum dicitur: *Semen Chanaan et non Juda, species deceptit te* (*Dan. xii*). Prodest igitur Tyro **325** et ejus angustiis robur perire Chanaanem, ut dicatur habitatoribus ejus quod ultra non valeant injurias facere, et opprimere per hujusmodi virginem filiam Sidonis. Quicumque a diabolo capitur in diversorum perturbatione vitiorum, et traditur in contumelias ignominia, ut polluat corpus voluptatibus, et turpitudine, iste filius vel filia est Sidonis: Et hoc sciendum quod *sabaoth* in Hebraico non habetur, et e contrario de Hebraico addita sit.

(Vers. 13.) *Si ieris in Citis, neque ibi eris requies tibi; et si ad terram Chaldaeorum, et ipsa vastata est ab Assyriis. Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus, suscitaverunt turrem ejus: paries ejus cecidit.* Quodque sequitur de Theodotionis editione, sub asteriscis additum est: *Fundavit eam Siim, statuerunt propugnacula ejus: suscitaverunt turrem ejus, et ab-*

que asteriscis jungitur : *paries ejus cecidit*. Cilli interpretantur *plaga consummata* sive *perfecta* : Chaldaei in hoc loco, quasi *ubera* : Assyrii, *arguentes*. Siim etymologiam nec nos potuimus invenire, et ceteri interpretes ipso quo apud Hebræos scribitur nomine transulerunt. Dicitur ergo ad Tyrum, quod licet ad Cilio ire contendat, et angustiarum suarum plagam vitare, perfectam etiam ibi requiem invenire non valeat. Rursumque si cupiat ire ad Chaldaeos, et ubertate eorum ac rerum omnium abundantia perfrui, etiam illos inveniat desolatos, arguentibus Assyriis eorum sterilitatem, juxta quod et Apostolos tradidit peccatores Satanæ (I Tim. 1), ut discant non blasphemare : qui traduntur in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat. Chaldaeorum autem Siim fundamenta jecerunt, quos intelligo dæmones pessimos, qui et propugnacula et turres superbissimas urbis Chaldaëæ contra scientiam Domini suscitaverunt. Sed omnis eorum ædificatio in ruinas concidit; sequitur enim, *paries ejus cecidit*. Nisi enim Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam (Ps. cxxvi, 1). Sæpe videmus in sæculo quosdam de alio proposito transire ad aliud. Verbi gratia, ut qui militiam male experti sunt, transeant ad negotiationem. Rursumque caudicos bellatorum arma corripere. Mutant industriam, ut mutant infelicitatem; et nihilominus dispensatione **326** Dei his quos salvare dignatur, omnia nitentibus evenire contraria : ut per inopiam ac miserias cogantur non in se, sed in Creatore suo habere fiduciam.

(Vers. 11.) *Utulate naves Carthaginis : quoniam periiit fortitudo vestra*. Naves Carthaginis, id est Tharsis jubentur ululare : nequaquam enim, ut supra, perierunt, sive non venient; sed periiit fortitudo eorum. Tharsis enim secundum aliam interpretationem in linguam nostram vertitur *consummatio sex*, sive *lætitie*. In sex autem diebus mundum istum factum legimus, qui juxta traditiones ecclesiasticas postea consummabitur. Omnia ergo bona sæculi hujus, et universus mortalium labor, incerto navium cursui comparatur, quod cito peritura sint, et cuncta navigantium fortitudo solvatur. Unde et in Salomone scriptum est : *Civitates firmas ascendit sapiens : et destruxit munitiones earum* (Prov. xxi, 22). Quidquid enim hæreticorum et sapientie sæcularis, contrariorumque dogmatum arte componitur, vir ecclesiasticus destruit, et suis docet pedibus esse subjectum.

(Vers. 15 et seq.) *Et erit in die illa, derelinquetur Tyrus septuaginta annis, sicut tempus regis unius; sicut tempus hominis. Et post septuaginta annos erit Tyrus quasi canticum meretricis. Sume citharam, vagare, civitas meretrix, oblivioni tradita. Bene citharisa, plurimum canta, ut sit tui memoria. Post septuaginta autem annos, visitationem faciet Deus Tyri : et iterum restituetur in antiquum; eritque negotiatio ejus omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Et erit negotiatio ejus, et merces sancta Domino; sed non tpsis congregabitur, sed his qui habitant coram Do-*

*mino. Omnis negotiatio ejus comedere et bibere et impleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur : memoriale coram Domino : et super faciem terræ, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Graeco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, citharam quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes : ut postquam bene conciauerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat : et restitatur in pristinum statum, habeatque divitias **327** regnorum totius orbis, et mercedis laboris illius nequaquam Tyriis congregentur; sed his qui habitant in conspectu*

*Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiâ cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsæ, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera : *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precumbuntur dirites plebis* (Ps. xlv, 13). Et ipse rursus sponsus ad sponsam Tyriam loquitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum* (Ibid. 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus inferitur : *Astitit regina a dextris tuis, in ventitu deaurato, circumdata varietate* (Ibid., 10). Et iterum : *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* (Ibid., 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, et variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore : **328** *Comedite, amici mei, et bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap. xxix) et Daniel (Cap. ix) et Zacharias (Cap. vii) docent. Et in Ezechiele (Cap. xvi) de Sodoma legimus, quod restitatur in antiquum, et de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam pœnitentiam : ut juste Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari : *Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quæ ad breve im-**

*pleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur : memoriale coram Domino : et super faciem terræ, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Graeco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, citharam quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes : ut postquam bene conciauerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat : et restitatur in pristinum statum, habeatque divitias **327** regnorum totius orbis, et mercedis laboris illius nequaquam Tyriis congregentur; sed his qui habitant in conspectu Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiâ cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsæ, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera : *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precumbuntur dirites plebis* (Ps. xlv, 13). Et ipse rursus sponsus ad sponsam Tyriam loquitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum* (Ibid. 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus inferitur : *Astitit regina a dextris tuis, in ventitu deaurato, circumdata varietate* (Ibid., 10). Et iterum : *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* (Ibid., 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, et variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore : **328** *Comedite, amici mei, et bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap. xxix) et Daniel (Cap. ix) et Zacharias (Cap. vii) docent. Et in Ezechiele (Cap. xvi) de Sodoma legimus, quod restitatur in antiquum, et de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam pœnitentiam : ut juste Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari : *Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quæ ad breve im-**

*pleri in collationem, memoriale coram Domino. Hoc quod dicitur : memoriale coram Domino : et super faciem terræ, et sicut tempus hominis, in Hebraico non habetur, sed in Graeco additum est. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coangustata dimittitur, ut expleto solitudinis tempore, citharam quondam meretricium vertat in laudes Dei, assumensque citharam omnes chordas habeat concinentes : ut postquam bene conciauerit et multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat : et restitatur in pristinum statum, habeatque divitias **327** regnorum totius orbis, et mercedis laboris illius nequaquam Tyriis congregentur; sed his qui habitant in conspectu Domini, comedantque et bibant, et impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiâ cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum sermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, et labores ejus atque mercedes Domino sanctificandas esse promittit. Quis non peccatorum spem salutis habeat, si tamen bene cecinerit, et universæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadragesimo quarto psalmo, qui specialiter ad conjunctionem sponsi et sponsæ, id est, ad Deum Salvatorem et Ecclesiæ pertinet sacramenta, dici inter cætera : *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precumbuntur dirites plebis* (Ps. xlv, 13). Et ipse rursus sponsus ad sponsam Tyriam loquitur : *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populi tui, et domum patris tui, quia concupiscet rex decorem tuum* (Ibid. 11, 12). Unde et in descriptione pulchritudinis ejus inferitur : *Astitit regina a dextris tuis, in ventitu deaurato, circumdata varietate* (Ibid., 10). Et iterum : *Omnis gloria filiæ regis intrinsecus* (Ibid., 14). Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, et variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus et negotiatio, non in Tyro permanentium, sed eorum erit qui habitant in conspectu Domini! Qui postquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore : **328** *Comedite, amici mei, et bibite, et inebriamini, charissimi* (Cant. v, 1). Quid sit autem comedere et bibere, et saturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis desolatum fuisse templum, et Jeremias (Cap. xxix) et Daniel (Cap. ix) et Zacharias (Cap. vii) docent. Et in Ezechiele (Cap. xvi) de Sodoma legimus, quod restitatur in antiquum, et de Ægypto, quod post desolationem terræ Ægypti et ariditatem septem fluminum, veterem recipiat ubertatem. Septenarius autem et septuagesimus numerus, qui vel de singulis diebus, vel de septem conficitur decadibus, perfectam significat et consummatam pœnitentiam : ut juste Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat statum. De hac arbitror meretrice et illud in Proverbiis Salomonis mystico sermone signari : *Ne attendas pessimam mulierem; mel enim distillat de labiis mulieris meretricis, quæ ad breve im-**

pingnat fauces tuas, et postea amarius felle reperies (Prov. v, 2-4). Per fenestram enim domus suae in plateas prospicit (*Math.* vii) : quia lata est et spatiosa via quae ducit ad mortem, et quemcumque insipientem viderit juvenem, sapientes quippe tentare non audent, et transire juxta angulos, qui rectam

A lineam perdidit : loquitur ei in tenebris et in caligine, et sub specie voluptatum quasi victimam ducit ad mortem. Haec si conversa fuerit, et bene cecinerit, et perfectae poenitentiae annorum tempus impleverit, comedet et bibet, et saturabitur. Audiat Novatianus, et taceat.

LIBER OCTAVUS.

327-328 Sextus et septimus superiores libri allegoriam quinti voluminis continent, quod olim hiistorica explanatione dictavi. Praesens opus, id est, B octavus liber, ad ceptam interpretationem revertitur, ut et historiam et tropologiam juxta utramque editionem pariter disserat. Quae si longa tibi videbitur, o virgo Christi Eustochium, non mihi imputes, sed Scripturae sanctae difficultati, praecipueque Isaiae prophetae, qui tantis obscuritatibus involutus est, ut praemagnitudine rei, brevem explanationem putem, quae per se longa est. Certe nos studiosis scribimus, et sanctam Scripturam scire cupientibus, non fastidiosis, et ad singula nauseantibus. Qui si flumen eloquentiae, et concinnas declamationes desiderant, legant Tullium, Quintilianum, Gallionem, Gabinianum, et ut ad nostros veniam, Tertullianum, Cyprianum, Minutium, Arnobium, Lactantium, Hilarium. Nobis propositum est Isaiaem per nos intelligi, et nequam sub Isaiae occasione nostra verba laudari.

329 (Cap. XXIV. — Vers. 1 et seq.) *Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam, et affliget faciem ejus, et disperget habitatores ejus : et erit sicut populus, sic sacerdos : et sicut servus, sic Dominus ejus : sicut ancilla, sic domina ejus : sicut emens, sic ille qui vendit : sicut fenerator, sic is qui mutuum accipit : sicut qui repetit, sic qui debet : dissipatione dissipabitur terra, et direptione prae dabitur : Dominus enim locutus est verbum hoc.* Post specialem singularum gentium corruptionem, Judaeae, Babylonis, Philistinum, Moab, Damasci, Israel, Aegypti, deserti maris, Idumaeae et Arabiae, vallis visionis, et ad extremum Tyri : in quarum explanatione quae potuimus diximus : nunc quid totus orbis in consummatione passurus sit, propheticus sermo describit, et nequaquam de singulis gentibus, sed de cunctis pariter prophetaur. Et primum quidem quae impii tormenta passuri sint : et quomodo juxta Evangelium et Apostolum, pertransent caelum et terra, et figura mundi istius (*Math.* xxiv; *I Cor.* vii), et deducantur peccatores in infernum (*Ps.* xxx), de quibus scriptum est : *Ingressi erunt ad extrema terrae, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt* (*Ps.* lxxii, 10). Deinde quia pro

qualitate meritorum multae sunt mansiones apud patrem, b dicitur quomodo sancti rapiantur in nubibus obviam Domino in aera, et semper cum eo futuri sint (*Joan.* xiv; *I Thess.* iv). Pro *dissipata terra*, septuaginta *corruptum orbem* interpretati sunt : et pro *afflicta facie illius*, id est, terrae, iidem transtulerunt, et *revelabit faciem ejus* ; ut procedant mortui de sepulcris suis : sive *nudabit eam*, ut omnia opera ejus proferantur in publicum, et dispergantur habitatores ejus in diversa loca, praemiis vel suppliciis destinati. Tunc nulla erit diversitas inter nobilem et ignobilem, sacerdotem et laicum, servum et dominum, ancillam et dominam, divitem et pauperem, feneratorem et eum qui aere **330** alieno premitur, ementem atque vendentem. Omnes enim ex aequo stabunt ante tribunal Christi, nec erit acceptio personarum apud Deum (*Rom.* xiv; *Coloss.* iii). De quo et Job eisdem propemodum verbis loquitur : *Parvus et magnus ibi sunt, et servus non timens Dominum suum* (*Job.* iii, 19). Et Salvator in Evangelio, cui omne iudicium traditum est, pleno sermone testatur. Dissipabitur ergo terra, et omnia terrena opera redigentur ad nihilum, ut abolita imagine *χοινοῦ*, permaneat imago supercaelestis. Primus enim homo de terra terrenus, et secundus de caelo caelestis : qualis terrenus, tales et terreni ; et qualis supercaelestis, tales et supercaelestes : ut sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem supercaelestis (*I Cor.* xv, 47-49). Unde idem Apostolus loquitur : *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt* (*Ibid.*, 50). Non quod secundum haereticos dispareat natura corporum, sed quod corruptivum hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem. Et haec omnia fiunt : quia quod futurum est, per prophetas Dominus locutus est.

(Vers. 4, 5.) *Luxit et defluxit terra, et infirmata est : defluxit orbis, infirmata est altitudo populi terrae, et terra intersecta est ab habitatoribus suis.* LXX : *Luxit terra, corruptus est orbis, luxerunt excelsi terrae, terra autem egit impie propter habitatores suos.* Deus superbis resistit, et humilibus dat gratiam (*Jacob* iv, 6). Unde prima sententia est contra eos, qui excelsi sunt terrae, ut infirmetur universa quae nunc fortia

* Vatie., Quintilianum, Gabinianum, omisso Gallionis nomine. Mox et conjunctionem ex eodem supplemus. Porro istud quoque animadvertendum, ex isto Hieronymi in Isaiam libro consultam esse totidem saepe verbis partem alteram, nonae Origenis, sive quae Origeni adscribitur, Homiliae in *diversas*.

b Hunc locum Servatus Lupus in *Collectaneo de tribus Questionibus* cum aliis ex Hieronymo excerptis componit, aptatque Praedestinationis, de qua disputat, sensui. Confer S. Patris nostri librum primum adversus Pelagianos post medium, et tertium in fine.

sunt propter eos qui sanguinem sanguini miscuerunt, et in morem sanguinis Abel, intersectorum cruorem ad Deum clamare fecerunt (*Genes. 17*).

(Vers. 6.) *Quia transgressi legem sunt, mutaverunt jus, dissipaverunt fadus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, et peccabunt habitatores ejus: ideo insanient cultores ejus, et relinquentur homines pauci. LXX: Quia pravaricati sunt legem, mutaverunt praecepta, testamentum aeternum, Propter hoc maledictio vorabit terram, quia peccaverunt habitatores ejus: ideo pauperes erunt habitatores terrae, et dimittentur homines pauci. Audiant Judaei, qui se solos legem accepisse Domini gloriantur, quod universae primae gentes totusque orbis naturalem acceperit legem, et ideo postea lex data sit per Moysen, quia prima lex dissipata est. De qua Apostolus loquitur: Cum enim gentes, quae non habent legem, naturaliter ea quae legis sunt faciunt, isti legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis (Rom. 11, 14). Qui igitur has leges observaverint, praemia consequentur: qui autem neglexerint eas, sustinebunt quae nunc sermo propheticus comminatur. Et quomodo in principio benedixit Deus omni creaturae quam fecerat (*Genes. 1*): sic in consummatione mundi maledicet his qui terreni sunt, et non fuerint peregrini, sed habitatores terrae, et in ea peccaverint; qui obliiti conditionis suae, contra se mutuo furore bacchati sunt. Et pauci remanebunt qui habeant imaginem supercaelestem: sive, juxta LXX, pauperes erunt habitatores terrae, quia spirituales divitias perdiderunt.*

(Vers. 7 seqq.) *Luxu vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes qui laetabantur corde. Cessavit gaudium tympanorum, quievit sonitus laetantium, conticuit dulcedo citharæ, cum cantico non bibent vinum, amara erit potio bibentibus illam. Attrita est civitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis, deserta est omnis laetitia, translatum est gaudium terræ. Et relicta est in urbe solitudo, et calnitas opprimit portas: quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum. In consummatione mundi, præteritarum deliciarum recordatio erit materia cruciatuum. Unde et dives ille in convivio purpuratus, qui receperat bona sua in vita sua, elevans oculos suos de inferno, Lazarum cernit in requie (Luc. 16). Et Dominus increpans divites et luxuriosos atque ridentes, loquitur in Evangelio: Vae vobis divitibus, quoniam recepistis consolationem vestram. Vae vobis qui nunc saturati estis, quoniam esurietis. Vae vobis qui nunc ridetis, quia lugebitis et flebitis (Ibid., 24, 25). Quando igitur fuerit resurrectio mortuorum, et judicii advenerit dies, tunc lugebit vinum atque vindemia, de qua Moyses loquitur: De vinea Sodomorum vinea eorum, propago eorum de Gomorra. Uva eorum usa fellis, botrus amaritudinis eorum. Furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis (Deut. xxxii, 33). Tunc omnis potio, sive ut Hebraice dicitur, sicera, id est, ebrietas, quae statim mentis everit, et homines vigilare non*

patitur, amaritudine commutabitur, quæ ad tempus utentibus se mella mentitur, et in novissimo amarior felle reperitur. Tunc omnis dulcedo laetantium et tympanorum ac citharæ sonitus in plañctum vertetur ac gemitum. Ingeramus hoc testimonium his qui in conviviis non solum gula et ebrietate, sed et auribus luxuriant, ut per omnes sensus animæ fortitudo mollescat. Atteretur civitas vanitatis, sive omnis civitas, vel spiritualis Babylon, quæ sedet in septem montibus purpurata, cujus supplicia in Apocalypsi Joannis legitur (*Apoc. xviii*). Pulchreque dixit urbem vanitatis. Si enim de cælo et terra, et de omnibus quæ terrena sunt dicitur: *Vanitas vanitatum, et omnis vanitas (Eccl. 1, 2)*; quanto magis hoc de una urbe dicendum est, quæ totius orbis pars modica est!

Tunc domus quarum nunc sunt aurata laquearia, et pauperibus absque lecto et tugurio frigore morientibus, parietes earum vestiuntur marmorum crustis, et secti eboris nitore resplendent, remanebunt vacuæ. Clamor erit in plateis super vino, non in arcta et angusta via quæ ducit ad vitam: sed in lata et spatiosa, quæ ducit ad mortem (*Matth. vii*). Super vino et ebrietate erroris eorum, qui dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis (*Ps. lxxv*). Translatum est quippe in cælos gaudium terræ, et relicta est in urbe quondam celeberrima solitudo, et portas viarum frequentium per quas populorum influebant agrina, opprimit habitatorum calamitas. Et ut sciremus perspicue de totius orbis interitu nuntiari, intulit, *Hæc erunt in medio terræ: in medio gentium sive populorum.*

(Vers. 13-15.) *Quomodo si paucae olivæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea, et racemi cum fuerit finita vindemia. Hi levabunt vocem suam atque laudabunt, cum glorificatus fuerit Dominus, hincient de mari: propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. Quantum ad Hebraica veritate in hoc loco LXX distet translatio, sequentia verba monstrabunt. LXX: Quomodo si quis excutiat olivam, sic excutient eos: et si quiescat vindemia, isti clamore rosciferabuntur. Qui autem relicti fuerint super terram, laetabuntur simul cum gloria Domini, conturbabitur aqua maris, propterea gloria Domini in insulis erit maris, nomen Domini gloriosum erit, Domini Dei Israel. Relictis*

hominibus paucis, quando maledictio voraverit terram, et in urbe fuerit solitudo, et hæc universa contigerint in medio terræ, in medio populorum et gentium, tanta erit sanctorum paucitas, de quibus Dominus loquitur in Evangelio: *Multi vocati, et pauci electi (Mat. xx, 16)*: et tam vehemens pressura iustorum, ut tententur, si fieri potest, etiam electi Dei: et paucitas eorum bacis olivarum rarissimis comparetur, quæ cum excusse fuerint atque demessæ, vix pauca remanent in ramorum cacumine; et quomodo cum fuerit finita vindemia, solent pauperes, egestate cogente, vacuas circumire vites, et pauca uvarum grana colligere. Hi igitur qui remanserint,

et post vindemiam mundi atque pressuram, manus quiverint Anticristi persequentis effugere, sive pœnz imminentis ardores, levabunt voces suas in sublime, Deumque laudabunt. Quando venerit Dominus in gloria Patris sui, cum Angelis sanctis, et eum [Al. cum] viderint in majestate regnantem, tunc hinnient in equorum similitudinem, lætitiæ magnitudine gestientes, et hinnient de mari hujus sæculi. Propierea qui nunc in Scripturis sanctis erudit estis, et scitis vobis tantum gaudium tantaque præmia reservari, in doctrinis glorificate Dominum, audientes illud quod scriptum est: *Qui gloriatur, in Domino gloriatur* (II Cor. x, 17). Nequaquam in terra Judææ, sed in insulis, id est, in Ecclesiis hujus maris et sæculi, in quibus benedicuntur atque laudatur nomen Domini Dei quondam Israel, sive, *hominis videntis Deum*. Juxta LXX, omnia quæ de sanctis intelleximus, referri possunt ad impios, quod cum fuerit finita vindemia, tunc illi clamant in suppliciis constituti. Qui autem evaserint impiorum numerum lætentur in gloria Domini, et conturbentur aquæ populorum hujus [Al. ejus] sæculi.

335 (Vers. 16.) *A finibus terræ laudes audivimus, gloriam Justi, et dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi: vae mihi. LXX: Ab aliis terræ portenta audivimus: spes justo, et dicent* ✕ *mysterium meum mihi*.

Hoc quod dicitur *mysterium meum mihi*, in LXX non habetur, sed de Theodotionis translatione in Græco additum est. Rur um pro eo quod illi posuerant *vae*, ut sequenti versiculo jungeretur, in Hebraico dicitur וַיִּשְׁמַע (וַיִּשְׁמַע), quod proprie sonat, *vae mihi*. Pro finibus quoque quod nos propter explanationem sensus apertius posuimus, in Hebraico habetur מִצְּרַחֲתָא (מִצְּרַחֲתָא), quod *alam*, non *finem*, sonat. Hi ergo, de quibus supra dictum est: *Levabunt vocem suam atque laudabunt*, cum hinnierint de mari, et in doctrinis glorificaverint Dominum, et viderint in insulis maris laudari nomen Domini Dei Israel, tunc consona voce cantabunt, et dicent: *Ab aliis terræ*, hoc est, a prophetis et a sanctis Domini, qui assumptis alis columbæ, ad colorum regna festinant, laudes ejus audivimus prædicari: et quod gloria vel spes Justi non sit irrita, sed rebus omnia compleantur. Dicentibus itaque hæc sanctis, et hinnientibus de mari, et levantibus vocem suam atque laudantibus, Propheta sibimetipsi loquitur: Cum, inquit, hæc audissem, et in subversionem orbis vaticinium Prøphetarum explendum esse perspicerem, locutus sum mihi interno cordis affectu: Non possum cuncta narrare quæ cerno. Hæret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur. *Vae mihi*, quantus ordo pœnarum ante oculos versatur meos! cerno præsentia quæ futura sunt. Errant autem qui hoc putant ex

^a In Vatic. et dicent: *Vae prævaricatoribus* et reliqua, tum verba *mysterium meum mihi* repetuntur, quorum alterum ad Septuagintaviralis codicis fidem proprius videatur, ubi est οὐαὶ τοῖς ἀθετοῦσιν; alte-

A persona Dei debere intelligi, rerum ordinem non sequentes. Mirorque quo sensu pro psalmis, et laudibus, quod in Hebraico legitur ^b זַמְרוֹת (זַמְרוֹת), LXX portenta interpretati sunt, nisi forte signum est atque portentum, ut excluso populo Judæorum, incredula prius gentium turba salvetur.

(Vers. 17, 18.) *Prævaricantes prævaricati sunt, et prævaricatione transgressorum prævaricati sunt. Formido et fovea et laqueus super te, 335 qui habitator es terræ; et erit, qui sugerit a voce surmidinis cadet in foveam, et qui se explicuerit de fovea, tenebitur a laqueo. LXX: Vae prævaricatoribus qui prævaricantur legem. Timor et fovea et laqueus super vos qui habitatis terram. Et erit, qui sugerit timorem, cadet in foveam, et qui exierit de fovea, capiatur laqueo. Hæc est causa luctus et gemitus mei, propter quam secundo dixi, secretum meum mihi, secretum meum mihi: quia omnes prævaricati sunt legem Dei, et nequaquam Domini pœna differitur, nec futura prædicatur, sed imminet, et habitatores terræ captos tenet. Cumque se putaverint fugisse, ex alio incident in aliud, et quocumque se verterint, impendentem iram Domini non evadent.*

(Vers. 19, 20.) *Quia cataractæ de excelis apertæ sunt, et concutientur fundamenta terræ. Confractioe confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commovebitur terra. Agitatione agitabitur terra sicut ebrius, et auferetur quasi tabernaculum unius noctis, et gravabit eam iniquitas sua, et corruet, et non adjiciet [Al. adjicietur] ut resurgat. Propterea formidinem, et laqueum et foveam Domini nullus evadet, quia cataractæ de excelis, sive ut LXX manifestius transtulerunt, fenestræ cali apertæ sunt, ut despiceret Dominus hominum universa peccata, quæ prius, quia non puniebat, videbatur peccatoribus ignorare. Postquam autem apertis fenestris vidit cuncta opera mortalium, concussa sunt fundamenta terræ, juxta illud quod in alio loco de Dei intuitu scriptum est: *Qui respicit terram, et faciet eam tremere* (Ps. ciii, 32); tunc confringetur et conteretur, et commovebitur atque agitabitur terra in similitudinem ebrii: non quod ipsa terra redigatur in pulverem, et in nihili; sed quod universa terrena pertranseant, et succedat alia conversatio. Et quomodo ebrius nescit quid agat, sed hebescentibus ebrietate nervis, nec pes nec mens stat in suo officio: sic omnis terra, id est, omnes homines qui versantur in terra, malorum magnitudine atque pœnarum ebrii crunt, et stupebunt ad cuncta quæ cernunt. Et sicut unius noctis tabernaculum atque tentorium transfertur de loco ad locum, et locus tentorii pristini a viatore describitur, ita ut nullum vestigium remaneat præteritæ mansionis: sic transibit signa hujus mundi, et erit terra deserta **336** quæ gravata est iniquitate sua, cujus pondus et gravissimum onus in Zacharia scri-*

rum Theodotionis translationi, e qua sumptum est, consonat. Leviora quædam supra atque infra castigamus.

^b Vatic., זַמְרוֹת.

bitur: *Quæ sedebat super talentum plumbi (Zac. v. 32). Et corruet, inquit, et non adjiciet ut resurgat. Non quod resurrectio negetur hominum, et omnium qui versabantur in terra, sed nequaquam erit terrena conversatio, et pristinus vitæ status, cum ad hoc humana reurgant corpora, ut animæ eisdem, quæ prius deposuerant, corporibus vestiuntur, et recipiant a Deo sive bona, sive mala, quæ egerunt super terram.*

(Vers. 21 seqq.) *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cæli in excelso, et super reges terræ qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregationem unius fascis in lacum, et claudentur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, et confundetur sol, cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion et in Jerusalem, et in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* Pro eo quod nos interpretati sumus, et erubescet luna, et confundetur sol, Septuaginta transtulerunt, *liquefieri laterem, et cadere murum*: quæ autem erroris causa sit, sequentia verba monstrabunt. Sol lingua Hebræica tribus generibus appellatur: SEMES (שמש), et HAMMA (חמה), quod interpretatur calor, et HERES (ערס), quod ὄσπρρον, id est, testam vel ariditatem sonat. MAOR (מאור) autem, quod Græce φωστρά, Latine dicitur *luminare*, soli lunæque commune est. Rursum luna vocatur JAREE (יריע), quæ Græce dicitur *μῆνα*, eo quod triginta dierum circuitu mensem efficiat, et LABANA (לבנה), id est, alba vel candida. In præsentī igitur loco pro LABANA, id est, luna, Septuaginta interpretati sunt *laterem*, qui Hebræice appellatur LEBENA, verbi ambiguitate decepti. Rursum pro HAMMA, id est, calore, per quem intelligitur, sol, posuerunt murum, qui Hebræice dicitur HOMA (חומה). Est autem hic sensus totius capituli: *Fenestræ cæli apertæ sunt, ut prospiciente Domino terrena peccata, omnis figura terrenorum operum præteriret, et corrueret, et nequaquam ultra in pristinum statum resurgeret. In die illa, hoc est, in die iudicii visitabit Dominus super militiam, sive super ornatum cæli in excelsis, ut non solum terrena, sed et cœlestia iudicet. Quis sit autem ornatu cæli sive militia, Moyse scribente, discimus: Cave ne suspiciens cælum, et videns solem, et lunam. 337 stellas et omnem ornatum cæli, decipiaris, et adores ea (Dent. iv, 19). Visitabit autem Dominus, secundum idioma Scripturarum, quasi ægrotañtem militiam, et exercitum cæli, et ferro et cauteriis indigentem, secundum illud: Visitabo in virga peccata eorum, et in flagellis iniquitates eorum (Ps. lxxxviii, 3). Nam et in sequentibus legimus: Inebriatus est gladius meus in cælo (Infra xxxiv, 5); Et in Job: Astra non sunt munda in conspectu ejus. Et: Adversum Angelos suos perversum quid reperit (Job. xxv, 5). Visitabit quoque super reges et principes terræ, rectores tenebrarum istarum, et spiritualia nequitæ in cœlestibus. De quibus principibus diversis provinciis præsentibus et*

* Martian. legit inverso ordine, qui imitantur vestium dierum: cani enim hominis sapientia ejus. Concinnius multo, quem describimus, Vatic. liber.

A in Daniele scriptum est: *Exiit in occursum mihi princeps regni Perserum, et princeps regni Medorum, et princeps regni Græcorum (Dan. x).* Hos igitur principes, qui suum non servaverunt gradum, congregabit Dominus in die iudicii, quasi in uno fasce pariter colligatos, et mittet in lacum inferni, ut in illis quoque impleatur quod de impiis scriptum est: *Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foream quam fecit (Ps. vii, 16).* Et includentur in carcere, juxta illud quod ait Dominus: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et Angelis ejus (Math. xxv, 41).* Quod autem sequitur: *Et post multos dies visitabuntur, videtur applaudere amicis meis, qui diabolo et dæmonibus dant penitentiam, quod multa post tempora a Domino visitentur. Sed considerent quod non dixerit aperte Scriptura divina: Visitabuntur a Domino, vel visitabuntur ab Angelis, sed absolute, visitabuntur. Ex qua ambiguitate verbi et remedium potest intelligi, et correptio, quod postquam justi præmia receperint, illi in pœnis perpetuis visitentur. Est tamen sciendum, quod iudicium Dei humana non possit scire fragilitas, nec de posuarum magnitudine atque mensura ferre sententiam, quæ Domini arbitrio derelicta est. Tunc erubescet luna, et confundetur sol, juxta illud quod Apostolus ait: *Etenim creatura ipsa congemiscit et parturit (Rom. viii, 22), cernens homines qui suo fruebantur lumine, nihil dignum Dei bonitate fecisse, qui solem suum orti facit super justos et injustos (Math. v).* Quomodo si dispensator et villicus, veniente Domino, cernat familiarum varlis subijci cruciatibus, et nequaquam sua implesse præcepta. 338 De hoc eodem loco plenus Salvator in Evangelio docet: *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cælo, et virtutes cælorum movebuntur, quando apparuerit signum Filii hominis in cælo, et planxerint se omnes tribus terræ, et viderint Filium hominis venientem cum nubibus cæli, in virtute et gloria multa (Math. xxiv, 29, 30).* Didicimus subversionem terræ, visitationem militiæ cæli, congregationem regum et principum in unum fasceam, et detrusionem in lacum, et custodiam carceris, et clausorum post longum tempus visitationem, ruborem lunæ et confusionem solis. Post hæc omnia regnabit Dominus exercituum in monte Sion et in Jerusalem cœlesti, de qua et in Epistola scribitur ad Hebræos: *Et in conspectu senum suorum gloriabitur (Hebr. xu).* Qualis senex fuit Abraham, qui mortuus est in senectute bona, et appositus est ad patres suos (Gen. xxv). Quales jubetur et Moyses presbyteros eligere, quos scit esse presbyteros (Num. xi): *cani enim hominis sapientia ejus (Sap. iv, 8), qui imitantur vetustium dierum, cujus cæsaries describitur candida, ut ætatis longitudo monstreret (Dan. vii, 9).* Potest hoc et de ecclesiastico gradu intelligi, si tamen non destruant operibus dignitatem.*

Neque enim verba *Qui imitantur*, etc. Italico characterē distinguenda erant, quasi Scripturæ textum, uti Martianæus fecit.

(Cap. XXV.—Vers. 1 seqq.) *Domine, Deus meus es tu: exaltabo te, confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fides: amen. Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas, et in sempiternum non aedificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes a turbine, umbraculum ab aestu: spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut aestus in siti, tumultum alienorum humilitatis: et quasi calore sub nabe torrente, propaginem fortium marcescere facies. LXX: Domine Deus meus, glorificabo te: laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum, fiat. Quia posuisti civitates in tumulum: civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitates in aeternum non aedificabuntur. Propterea benedicet tibi populus pauperum, et civitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi.*

339 *Fuisti enim omni civitati humili auxiliator, et tribus propter inopiam protectio: ab hominibus pessimis liberabis eos: umbraculum sitientium, et spiritus hominum iniquitatem sustinentium quasi homines pusillanimes sitientes in Sion ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. Duplex hujus loci expositio est. Judaei putant vocem sanctorum esse, populi quae credentis: cum Deus adversum omnem orbem quae supra dicta sunt fecerit, et omnium prophetarum fuerint completa vaticinia; civitatemque subversam, Romam interpretantur, quae delenda sit peccatis, populumque fortem, qui laudet Dominum, et cui factus sit Dominus fortitudo in tribulatione sua et angustia, referunt ad Israel, qui de persecutione gentium quasi in aestu ardentissimo et in siti liberatus sit. Alii vero et melius et rectius ex persona prophetae dici intelligunt, pro passione Domini Salvatoris gratias Patri referentis, quod fecerit mirabilia, et cogitationes antiquas veritate compleverit, quando stantes ad dexteram audient: Venite, benedicti Patris mei, possidete praeparatum vobis regnum a constitutione mundi (Matth. xiv, 34). Quod et Paulus intelligens inquebatur: Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, esse nos sanctos et immaculatos (Ephes. i, 4); desideransque fieri quod prophetae, adjungit verbum Hebraicum אָמֵן (אָמֵן) pro quo LXX transtulerunt fiat. Et Dominus in Evangelio saepe hoc verbo utitur: Amen, amen, id est, vere, vere dico vobis (Joan. vi, 54). Quare autem laudet et confiteatur nomini Domini, et quae sint ista mirabilia, et cogitationes antiquae, quas veras opere demonstravit, sequitur: Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, ut non sit civitas, et in aeternum non aedificetur. Civitas quondam fortis Jerusalem intelligitur, quae facta est domus alienorum; de quibus Salvator dicit in psalmo: Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveteraverunt et*

*A claudicaverunt in semitis suis (Ps. xvii, 46). Haec civitas cum destructa fuerit, in aeternum non aedificabitur, ut mille annorum regnum et aureae Jerusalem atque gemmatae somnia conquiescant. Destructa autem Jerusalem pro impietate sua, **340** laudabit Dominum populus fortis. Quis sit autem populus fortis, sequens versus ostendit: Civitas gentium robustarum timebit te. Illis blasphemantibus, gentium populus te timebit. Principium enim sapientiae timor Domini (Prov. ix, 10). Laudabitque te populus fortis, et civitas gentium robustarum timebit te, hoc est Ecclesia de gentibus congregata. Quia factus es fortitudo pauperi, Christo tuo, de quo et in Psalmis legimus: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Ps. xl, 1). Et in Zacharia secundum Hebraicam veritatem, pauper, hoc est EBION (עֲבִיּוֹן), super pullum asinae sedere describitur (Zach. ix). Fortitudo egeno, in tribulatione passionis suae, spes a turbine patibuli, et umbraculum ab aestu, quando luctus est: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum (Luc. xxiii, 46). Quomodo enim si ventus impingatur parieti atque pertranseat: sic turbo blasphemantium Judaeorum illi nocere non potuit. Et ut alia utar similitudine, sicut propago gravissimo torretur aestu, atque flaccescit, ita tumultum et clamorem alienorum, hoc est, qui a te alieni facti sunt, marcescere facies et perire. Juxta LXX interpretes, non dico sensum, sed verborum ordinem et consequentiam, in hoc loco reperire non potui. Et pro eo loco, ubi nos interpretati sumus, sicut aestum in siti, pro quo in Hebraeo scriptum est BASALON (בַּסָּלוֹן), quod apud eos inivium, vel sitis, dicitur; quare illi a pro inivio et in siti verterint, in Sion; error perspicuus est, ob similitudinem verbi SALON et SION (Ambo סָלוֹן), quod eisdem signatur elementis.*

(Vers. 6—8.) *Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiae: pinguium medullarum, vindemiae desecatae. Et praecipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, et telam quam orditus est super omnes nationes. Et praecipitabit mortem in sempiternum, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui auferet de universa terra: quia Dominus locutus est. LXX: Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem istum, bibent laetitiam, bibent vinum. Ungentur unguento in monte isto. Trade omnia haec gentibus, consilium enim hoc super omnes gentes: devoravit **341** mors prevalens. Et rursum: Abstulit Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui abstulit ab omni terra. Os enim Domini locutum est. Pro eo quod nos vertimus, faciem vinculi colligati super omnes populos, Aquila interpretatus est, faciem tenebrarum super omnes populos. Cumque Aquila bis tenebras dixerit, Theodotio semel tenebras nominavit, caetera similiter. Pro quo Symmachus transtulit, faciem Dominato-*

^a Velle. hujusmodi annotationem hic interserit: *Ecclesiae Catholicae contra oblocutores ejus, quibus dicta sunt. hunc mox emendamus.*

Prænotandum, quam commoda sit doctrina Hieronymi ipsius villa videntur. Porro levia quaedam ad ejusdem

ris qui dominatur super omnes populos. Quid autem voluerint pro hoc loco Septuaginta dicere: *Trade omnia hæc gentibus*, legenti perspicuum est, quod non Scripturæ verba, sed suum sensum posuerint, eo quod omnia mysteria Legis et Templi transferenda sint ad Ecclesias nationum. Post passionem ergo Domini, quando cum a siti et æstu, ac turbine liberaverit, faceret Dominus nequaquam populo Judæorum, sed omnibus gentibus in monte Sion pingue convivium, holocausta modullata, et vinum videmini defæcatæ, et præcipit et absorberi faciat faciem mortis et vinculi quo omnes populi ligabantur; dirumpetque rete mortis, et telam quæ omnia ceperat nationes. Et juxta Apostolum, absorbebitur mors in perpetuum (I Cor. xvi). Et auferet Dominus lacrymam ab omni facie, quando morte superata, Christi advenserit regnum: et opprobrium generis humani, quod ad imaginem conditum fuerat Creatoris, diaboli et mortis effugerit servitute. Nec mirum si juxta Symmachum domina appelletur mors, cum beatus Apostolus dixerit: *Regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam super eos qui non peccaverant, in similitudinem prævaricationis Adam* (Rom. v, 14). Dominatorem omnium populorum, sive faciem tenebrarum super omnes populos, et telam quæ ordita sit super omnes gentes, quidam Antichristum intelligi volunt, qui in monte Oliveti consumendus sit, quod et in Danielis ultima diximus visione. Juxta LXX omnibus gentibus in monte Sion convivium lætitiæ præparatur, in quo bibent vinum, quod se Dominus cum sanctis suis in regno Patris sui libiturum esse promissit (Matth. xx et Luc. xxii): et ungentur unguente, ut renati in Christo efficiantur populus novus; unde dicitur: *Trade omnia hæc gentibus*, quæ quondam Israel in typo et imagine celebrabat. Hoc enim consilium Domini est, ut cuncta transferantur **342** ad gentes, quia mors absorpta est (I Cor. xv) et lacryma omnis absterisa, et opprobrium universæ terræ, Christi imperio succedente, deletum est.

(Vers. 9 seqq.) *Et dicent in die illa: Ecce Deus noster iste, expectavimus eum, et salvabit nos: iste Dominus, sustinimus eum, exultabimus et lætabitur in salvari ejus. Quia requiescet manus Domini in monte isto; et triturabitur Moab sub eo sicut teruntur paleæ in plastro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandam, et humiliabitur gloria ejus cum allisione manuum ejus. Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, et humiliabuntur et detrahentur in terram usque ad pulverem.* Absorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicet ad Dominum: *Ecce Deus noster iste*, quem increduli hominem tantum putabant; et expectavimus eum, hoc est, verbis ejus credidimus, quia sua promissa complebit, et salvabit nos. Propterea ejus auxilio de faucibus mortis crepti, exulta-

Abimus et lætabitur in eo: et manus atque ejus potentia requiescet in monte isto. De quo supra legimus: *Cum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion, et in Jerusalem, et in conspectu sanctorum suorum fuerit glorificatus* (Isai. xxiv, 23). Moab autem, quod interpretatur *de patre*, ita conteretur, ut soleat plastro paleæ contereri. Hec juxta ritum loquitur Palæstinae et multarum Orientis provinciæ, quæ ob prætorum et seni penuriam, paleas præparant cani animalium. Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium in serrarum modum se volventibus, quæ stipulam conterunt, et comminunt in paleas. Quomodo igitur plastris ferratis paleæ conteruntur, sic conteretur Moab sub eo, sive sub Dei potentia, sive in semetipso, ut nihil in eo integri remaneat. Et sicut solet qui natat totum corpus extendere: ita ille de sua potentia effundet in terram, et rivos sanguinum faciet. Omnia quoque munimenta sublimium virorum illius, sive murorum, ut in Hebræico continetur, concident et humiliabuntur, et detrahentur in terram usque ad pulverem comminuta. Igitur sermo propheticus licet de consummatione mundi generaliter loquat vaticinium, tamen ne præsentia omnino videatur negligere, nominat Moab, qui fuit inimicus Israel, in tantum ut **343** faceret eos fornicari cum Madianitis, et consecrari idolo Belphegor, qui interpretatur Priapus, contra quem Jeremias loquitur: *Egredietur Chamos in captivitatem, sacerdotes illius et principes ejus simul* (Jerem. xlvi, 7); Et iterum: *Confundetur Moab in Chamos, sicut confusa est domus Israel in Bethel* (Ibid., 15), et reliqua his similia: atque ex uno idolo et dæmone, qui hunc idolo præsidebat, omnes indicat contrarias fortitudines humiliandas et deducendas in tartarum, et instar pulveris conterendas. Si autem hoc ita erit, ubi est diaboli potentia?

(Cap. XXVI.—Vers. 1.) *In die illa cantabitur canticum istud in terra Juda: Urbs fortitudinis nostræ, Salvator ponetur in ea murus et circummurale. LXX: In die illa cantabunt canticum istud super terram Judæam: Ecce civitas fortis, et salutare nostrum ponet murum et circummurale. Cum humiliatus fuerit Moab, et detractus ad terram usque ad pulverem, et omnes inimici substrati Christi pedibus, tunc cantabitur canticum istud in terra Juda sive Judæa, quod interpretatur utrumque confessio: ut quomodo Sion et Jerusalem urbem celestem intelleximus, ita et regionem hujus urbis a confessionem celestem intelligamus. Denique sancti in terra aliena carmen Judæam cantare nolentes, dicunt: *Quomodo cantabimus canticum Domine in terra aliena* (Ps. cxxxvi, 4)? Ego peto hoc esse canticum, de quo et in alio loco sanctis præcipitur: *Cantate Domino canticum novum* (Ps. xcvi, 4). Erit autem canticum hoc quod sequitur: *Urbs fortitudinis nostræ Salvator* (Matth. v). Quæ est ista urbs?*

^a *Urbis confessionem, etc.* Hæc verba confessionem celestem leguntur in ms. codice Silvan majoris: que tamen desunt in editione Erasmianna ac in multis exemplaribus manuscriptis antiquissimis. MARTIAN. — Duo isthæc verba, confessionem celestem, que ex uno silvan majoris ms. Martian. sublevarat, duo nostri Vatic. et Palatin. confirmant.

Quæ in monte sita latere non potest. De qua et in A alio loco scriptam est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (Psal. XLV, 4); et rursum: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Psal. LXXXVI, 2). Illius urbis ille coeditor est, de quo loquitur pater: iste ædificavit civitatem meam: immo urbs fortitudinis nostræ Salvator est, id est, Jesus. Et ponetur in ea murus et antemurale. Murus bonorum operum, et antemurale rectæ fidei, ut duplici septa sit manimento. Non enim sufficit murum habere fidei, nisi ipsa fides bonis operibus confirmetur. Hic murus et hoc antemurale sive circummurale, de vivis lapidibus extruitur, qui juxta prophetam volvuntur super terram. Pro 344 eo quod nos vertimus, *antemurals*, Symmachus *firmamentum* interpretatus est: ut ipsi muri munitionibus cincti sint, et vallo fossaque et aliis muris, quos in ædificatione castrorum solent *loricales* dicere.

(Vers. 2-4.) *Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens veritatem. Velus error abiit, servabis pacem: pacem, quia in te speravimus. Speratis in Domino in sæculis æternis.* LXX: *Aperite portas, ingrediatur populus custodiens justitiam, et custodiens veritatem, apprehendens veritatem, et custodiens pacem: pacem, quoniam in te speraverunt, Domine, usque in sempiternum.* Omne hoc canticum quod in terra confessionis et laudis sancti cantaturi sunt, mutat repente personas, et quasi per interrogationem et responsionem textitur. Dixerat populus Dei: *urbs fortitudinis nostræ Salvator, ponetur in ea murus et antemurale.* Respondit Dominus, immo præcepit non eis qui hoc dixerant, sed Angelis qui portis urbis Dominicæ præsidebant, ut aperiant portas, et ingrediatur per eas gens justa, custodiens veritatem, sive ut in Hebraice dicitur *קְנֻמִּים* [Al. קְנֻמִּים] (*קְנֻמִּים*), quod nostra lingua vertitur, *fides*, plurali numero, non singulari. Quæ sunt portæ, quæ aperiantur ab Angelis; ut ingrediatur non populus *de-dorum*, qui abjectus est, sed gens justa, quæ ex fide fidelium nomen accepit? Utiq; illæ de quibus sanctus loquitur: *Aperite mihi portas justitiæ, ingressus in eas confitebor Domino* (Ps. CLVII, 19). Has autem portas nullus poterit ingredi, nisi qui de portis mortis fuerit liberatus; et cum Psalmista dixerit: *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filius Sion* (Ps. IX, 15). Cum enim de portis mortis fuerimus erepti, tunc in portis filii Sion omnes laudationes Domini cantare poterimus. Et quomodo portas mortis reor esse peccata, de quibus ad Petrum dicitur: *Portæ inferni non prævalent adversum te* (Matth. XVI, 18): sic portas ju-

stitiæ, omnia opera virtutum, quas qui fuerit ingressus, unam inveniet portam, de qua dicitur: *Hæc porta Domini, justi intrabunt in eam* (Ps. CLVII, 19). Et quomodo per plures margaritas ad unum pergitur margaritum; sic per multas vias et portas pervenimus ad eam qui dicit esse se viam et portam, per quam ingredimur ad Patrem. Post sermonem Dei, respondit populus 345 Hebraice *JESER SAMOCH* (יְשַׁרְשָׁכָה), quod Aquila et Symmachus similiter transtulerunt, *κλάσμα ἢ ἔκταρα πῖνον*, hoc est, *error noster oblitus est*, sive cogitatio nostra firmata est, quæ prius inter te et idola fluctabat, ut nequaquam circumferamur omni vento doctrinæ, sed in te Dominum Salvatorem tota mente credamus. Pro quo nos ut sensus manifestior fieret, transtulimus, *velus error abiit*. Et quia cogitatio nostra firmata est, propterea servabis nobis pacem, quam Apostolis pollicitus es, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. XIV, 27); et non solum semel, sed secundo, ut secura sit retributio quæ duplici sermone promittitur, juxta quod et Apostolus loquebatur: *Gaudete, iterum dico gaudete* (Philipp. IV, 4). Hoc autem ille consequitur, de quo in Levitico dicitur: *Homo, homo, filium Israel* (Levit. XVII). Et in Numerorum libro: *Vir, vir, cujus uxor cubile maculerit* (Num. V, 12): et duplex homo et duplex vir, pacem duplicem consequantur. Meremur autem, inquit, pacem, quia in te tota mente confidimus. Post populi verba et responsionem Domini, et rursum vocem populi Propheta loquitur ad credentes: *Speratis, vel sperate in Domino, in sæculis sempiternis*, et cætera quæ sequuntur. Juxta LXX, ille ingreditur portas Domini, qui custodit justitiam in bonis operibus, et servat sive amplectitur veritatem in fidei veritate, ut per bona opera et fidem perveniat ad pacem, quæ omnem sensum exsuperat, et ipsam pacem mereatur accipere; quia credidit in Deum qui æternis bonorum operum retributor est (Philipp. IV). Unde et in alio loco scribitur: *Desiderasti sapientiam, serva mandata, et Dominus tribuet tibi eam* (Ecol. I, 33).

(Vers. 5, 6.) *In Domino Deo forti in perpetuum: quia incurvabit habitatores in excelsis: civitatem sublimem humiliabit, humiliabit eam usque ad terram: detrahet eam usque ad pulverem. Conculcabit eam pes, pedes pauperis gressus egenorum.* LXX: *Deus magne æternæ, qui humiliavit, et detrahet eos qui habitant in excelsis, civitates robustas destruet, et deducet usque ad patimentum, et conculcabit eos pedes 346 mansuetorum et humilium.* Et hæc Propheta loquitur, qui ab eo respondit loco in quo supra dixerat: *Sperate in Domino in sæculis æternis*; et jungit ei quod nunc proposuit

^a *κλάσμα ἔκταρα πῖνον*. Nihil præterea retinent mas. codices; de suo itaque posuerunt Erasmus et Marianus τὸ ἐπιών, id est, τὸ κλάσμα ἐπιών ἔκταρα πῖνον. Multa similiter in vocibus Hebraicis mutata et addita reperies supra ad caput XIX, si hanc novam editionem nostram cum veteribus contuleris. MARTIAN. — Epiphanius a Montfauconio laudatus ad Aquilam legi *ἔκταρα πῖνον*, id est *fulsum*, sive *firmatum*, quod in subæta expositione Hieronymus ipse indicat

verbis, sive *cogitatio firmata*. Visum fuerit S. Doctori, Aquilam inter et Symmachum nihil fere in sensu discriminis intercedere, si quid in verbo differant: atque adeo similiter ait transtulisse.

^b Restituimus *destruet* ad fidem Vatic. mas., suffragante ipso τῶν LXX Græco textu, κατήρατος τοὺς ὑψηλοῦς ἐν ὑψηλοῖς, *destrueti habitantes in excelsis*. Vitiose antea erat *destrueti*.

nus : *In Domino Deo forti in perpetuum*, et reliqua. Pro Domino Deo forti, in Hebraico tria habet nomina, יא (יא) et אבנאי (אב) et סור (ס), quod aliud *inextinguibilem*, aliud *inextinguibilem*, aliud *robustum sonat*, quorum primum in ALLELUIA (לללל) extrema syllaba ponitur. Et hoc diligens lector observet, quod interdum textum in propositione testimonii dividamus : quoniam alium LXX editio, et alium ex Hebræo ad verbum expressa translatio efficit sensum. Dicit ergo Propheta : *Sperate in Domino in sæculis æternis : in Domino Deo forti in perpetuum*, cujus auxilium sempiternum est. Ipse enim incurvabit habitantes in excelsis, quia omnis qui se exultat humiliabitur ; qui patrem Abraham se habere jactabant, et in suggillationem Domini loquebantur : *Nos de fornicatione nati non sumus* (Joan. viii, 41). Ipse civitatem sublimem humiliabit, ut Judæi putant, Romam [Al. Romanam] : ut nos rectius esse convincimus, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, et lapidavit eos qui ad se missi erant, et ad extremum patrisfamilias interfecit filium, ut hæredo jugulato, periret hæreditas (Luc. xiii). Nec vocatur civitas, quæ [Al. qui] Hebraice dicitur ירושלים, sed CARIA (כרם) quam Aquila πολίχρον interpretatus est, quam nos, vel *civitatulam*, vel *vicium*, vel *oppidulum* possumus dicere, et frequenter in Scripturis hoc nomine appellatur Jerusalem. Pulchreque duplicem humilitatem posuit : *Humiliabit, humiliabit eam*, primum sub Babyloniis, quando templum destructum est, secundo sub Tito et Vespasiano, cujus ruina usque in finem permanet. *Conculcabit eam pes*, repetit. i. e. et copulat *prædes pauperis*, haud dubium quin Christi. De quo et supra diximus : *Factus est fortitudo pauperi ; fortitudo egeno in tribulatione sua*. Gressus egenorum, Apostolorum scilicet, qui imitantes Domini paupertatem, etiam virtutis ejus privilegium consecuti sunt ; qui non recepti, excusserunt super eam pulverem pedum suorum. Et quia 347 Salvatoris dicitur verbis, *Omnis qui se exultat, humiliabitur : et qui se humiliat, exaltabitur* (Luc. xiv, 11), non solum hoc ad homines, sed ad contrarias quoque fortitudines referre possumus. Juxta LXX, laudes Deo Propheta decantat, quod omnes superbos humiliet, et universarum urbium munimenta usque ad solum diruat, et sanctorum ea mitiumque et humilium calcant pedes.

(Vers. 7-9.) *Semita justis recta est, rectus callis justis ad ambulandum : et in semita judiciorum tuorum, Domine, sustinimus te, nomen tuum et memoriale tuum in desiderio animæ : anima mea desideravit te in nocte*. LXX : *Via justorum recta, recta facta est via justorum, et præparata. Via enim Domini judicium, speravimus in nomine tuo : et in memoria quam desiderat anima nostra*. Adhuc Propheta de Christo loquitur, de quo supra dixerat : *Conculcabit eam pes, pedes pauperis*. Hujus ergo justis semita recta est, sive, ut verbum novum fingam, *rectitudines*, quas Græci vocant εὐθιὰς, et nos *æquitates* Latinius prius-nus appellare, dicunturque Hebraice מַשְׁאָרִים (משארם). In una igitur Christi semita omnes justitiæ reperiu-

tur, et propterea eam suo calcavit et trivit pede, ut quicumque per eam voluerit ambulare, cursu ambulet inoffenso. In hac semita judiciorum Domini, sustinuerunt eam sancti, et speraverunt in eo, quia spes non confundit. Et nomen illius et memoriale habebant in desiderio animæ, dicentes : *Concupivit anima mea desiderare judicia tua in omni tempore* (Ps. cxviii, 20) ; et iterum : *Desideravit anima mea, et defecit in salvari tuo* (Ibid. 31). Qui autem nomen Domini habet in desiderio, aliud non desiderat. Et hoc notandum, quod desiderium Domini non in carne sit, sed in anima, juxta illud quod in alio psalmo legimus : *Sitivit anima mea ad Deum, fortem, vicum* (Ps. li, 2). Caro enim concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (Galat. v). Illic enim sibi invicem adversantur, ne quæ volumus, illa faciant. Quodque sequitur : *In nocte*, juxta LXX, sequenti capitulo jungitur, juxta Hebraicum priori. Ille autem potest dicere : *Anima mea desideravit te in nocte*, qui cum Psalmista loquitur confidenter : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrymis stratum meum rigabo* (Ps. vi, 7). Potest nox et tenebræ, pro tribulatione et angustiis accipi. Unde et in alio psalmo super justis securitate 348 Propheta decantat : *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6), id est, nec in prosperis, nec in adversis unquam de tuo moveberis gradu.

Sed et spiritu meo in præcordiis meis, de mane rigilabo ad te. LXX : *De nocte consurgit spiritus meus ad te, Deus : quia lux judicia tua super terram*. Volumus et Hebraicum sequi, et Vulgatam editionem non penitus præterire, et hac rerum necessitate compellimur diverso ordine, atque sermone diversas intelligentias querere. Igitur quod dicitur, *de nocte*, juxta LXX, hujus capituli, ut diximus, principium est : juxta Hebraicum, finis superioris ; licet possit etiam juxta LXX in fine accipi superioris testimonii, ut sit sensus : *Desiderat anima mea ad te nocte ; et postea incipiat, mane consurgit spiritus meus ad te, Deus*. Ideo autem mane consurgit, quia lux præcepta tua super terram. Servans enim mandata tua, et illuminatus eorum lumine, de quibus dicitur : *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos* (Ps. xviii, 9), dormire neque, sed omni tempore te desiderans, meo ad te consurgo spiritu. Et hoc observandum, quod in nocte adhuc positi, animo desideremus Dominum. Postquam autem spiritus noster in præcordiis nostris tota se ad Deum mente commoverit, mane vigilemus ad eum, atque ut manifestius dicam, animæ, nox et desiderium, spiritui autem mane jungitur et vigiliæ. Porro spiritu in præcordiis suis evigilat ad Deum, qui potest dicere : *De profundis clamavi ad te, Domine* (Ps. cxix, 1).

(Vers. 10.) *Cum feceris judicia tua in terra, justitiam discent habitatores orbis. Misereamur impios, et non discent justitiam, in terra sanctorum inique egit, et non videbit gloriam Domini*. LXX : *Justitiam discite, qui habitatis super terram. Cessavit enim impius, et non discent justitiam super terram, veritatem non faciet, au-*

feratur impius, ut non videat gloriam Domini. Dicamus A primum juxta Hieronymicum, et si sensum Prophetæ volentius exprimere, tunc ad LXX Interpretes transgrediamur. Quamdiu non exerces judicia tua super terram, et nec bonis bona, nec malis retribuisti mala, justitia tua, o Domine Deus, ignoratur in terra. Cum autem in judicii die pro qualitate operum unicuique reddideris quod meretur, tunc justitia tua cognoscetur in orbe terrarum, quæ **349** prius apud incredulos videbatur injusta, ita ut unus sanctorum quoque diceret : *Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei : quoniam zelatus sum super iniquis, pacem peccatorum videns* (Ps LXXII, 2). Ad quod respondit Dominus : *Miserere impio*, quod exceptis Septuaginta, omnes similiter transulerunt. Et est sensus : magis impius misericordiam consequatur, et dicat clementiam meam ; ^a dum etiam ipse salvatur. Rursumque loquenti Domino, ex persona humane impatiencie Propheta respondit : *Et non dicet justitiam.* Estque sensus : et quomodo poterit tuam nosse justitiam, si tantum clementiam fuerit experitus ? Redditque causas, quare eum velit Dei justitiam discere : quia in terra sanctorum inique gessit, et contra sanctos tuos jugiter dimicavit, debet sentire tormenta. Rursumque Dominus sententiam temperans, *Et non videat*, inquit, sive *non videbit gloriam Domini.* Estque sensus : sufficit ei pro universa pœna, quod me cum sanctis meis non videbit in mea majestate regnantem. Quidam in piium, hoc est, BEA (בְּעַא), diabolum intelligi volunt, de quo in nono psalmo scribitur : *Incepisti gentes, et perit impius : C* *nomen eorum delesti in æternum et in sæculum sæculi. Inimici defecerunt frumex in finem, et civitates eorum destruxisti* (Psal. ix, 6). Nos autem generaliter impium vel pro peccatore, vel pro eo qui Dei cultum non habet, accipiamus. Juxta Septuaginta jubentur habitatores terræ justitiam discere. Omnis enim vir reddet unicuique secundum opera sua (Prov. xxi). Et in alio loco ejusdem voluminis dicitur : *Sunt viri, quæ videntur rectæ ; novissima autem earum respiciunt in profundum inferni* (Prov. xiv, 12). Unde debemus justitiam discere, nec confidere in proprio judicio. Est enim justus qui pereat in justitia sua (Eccles. vii) ; non quo justus sit, sed quo sibi justus esse videatur. Sin autem Christus factus est nobis a D Deo sapientia, et justitia, sanctificatio et redemptio (I Cor. i), quibus præcipitur ut cognoscant justitiam, hoc jubetur ut Christum discant atque cognoscant. Propterea autem præcipio, ait, vobis ut discatis justitiam, quia ablati sunt impii ; et regnum illius destructum est, qui quamdiu regnabat **350** in terra, justitiam scire non poterat, nec facere veritatem. De qua alibi scribitur, quod gratia et veritas per Jesum Christum facta sit (Joan. xvii). Et quia in terra veritatem non facit impius, auferetur : non enim meretur Dominum videre regnantem.

(Vers. 11.) *Domine, exaltetur manus tua, et non videant : videant, et confundatur zelus populi, et ignis hostes tuos devoret.* LXX : *Domine, excelsum est brachium tuum, et nesciebant, scientes autem confundentur : zelus apprehendet populum ineruditum, et nunc ignis adversarios comedet.* Hoc quod supra dixerat : *et non videbit gloriam Domini*, potest sic intelligi : Postulas, o Propheta, ut non miserear impio, ne si misertus ejus fuero, incipiat nescire justitiam, qui in terra sanctorum inique gessit ; ego tibi respondeo, ergone gloriam Domini non videbit ? ergo non [*Al.* ergone] cernet triumphos meos, qui magis me debet videre regnantem, ut sciat quanto bono careat ? et hoc pressius voce interrogantis legendum est. Ad quod Propheta respondit : *Domine, exaltetur manus* B *tua, et extendatur ad percutiendum, ut te non videant impii, et tuæ gloriæ, ne ad prænitendum quidem, lumine perfrauantur.* Cui respondit Dominus : *Videant magis et confundantur, vel zelus populi, vel zelantes populi, et ignis adversarius tuos, id est, sanctorum populi, devoret atque consumat.* Ignis autem pœnitentiæ, qui eorum corda excruciet, quod talem Dominum perdidit. Potest hoc et super Judæis intelligi, qui Christum brachium Domini nescierunt, cumque viderint eum atque cognoverint, quem postulo affixerant, confundentur. Tunc ineruditus populus et nesciens legem Dei, zeli stimulis incitabitur, quando viderit nationes in suum successisse locum, et igne pœnitentiæ arserit, sive dolore supplicii, quando audierit illud quod scriptum est : *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo, et angelis ejus* (Matth. xxv, 41).

(Vers. 12.) *Domine, dabis pacem nobis : omnia enim opera nostra operatus es nobis.* LXX : *Domine Deus noster, pacem da nobis : omnia enim redidisti nobis.* Notandum quod postquam nobis opera nostra reddiderit, pacem daturus sit, et quomodo exponat causas, cur postulet pacem. **351** Pro conciliis enim operibus quæ operati sunt super terram, dicunt se sustinuisse tormenta, et justum esse ut post supplicia atque cruciatus, misericordiam consequantur. Sive aliter : Quia venit mundi consummatio, et omnia quæ per Prophetas locutus es, rebus expleta sunt, et reddidisti universa quæ pollicitus es, tribue nobis pacem, quæ exsuperat omnem sensum.

(Vers. 13.) *Domine Deus noster, possederunt nos Domini absque te : tantum in te recordemur nominis tui.* LXX : *Dominus Deus noster, posside nos : Domine ; extra te alium nescimus, nomen tuum invocamus.* Idcirco misericordiam quæsumus et pacem, quæ post cuncta tribuenda est, quia nos absque te domini possederunt, idola videlicet, vel dæmones idolis assidentes : nihilque aliud postulamus, nisi ut digni simus post errores plurimos, qui tui nominis recordemur. Juxta LXX, qui dixerunt : *Domine Deus, posside nos*, hoc precantur, ut post pacem sibi redditam Dei possessio flant. Quod quidem et de Sapientia

^a Antea erat, *sum enim ipse Salvator.* Restituimus ex Vatic. ms., *dum etiam ipse salvatur*, quam lectionem jam pridem Victorius ex quinque aliis mss. Florentinis in textum retulerat.

legimus, quæ juxta Hebraicam loquitur in Proverbis: *Deus possedit me initium viarum suarum* (Prov. viii, 22), licet quædam exemplaria ^a male pro possessione habeant creaturam. ^b Denique sequitur: *Ante omnes autem colles generavit me*. Quomodo enim creaturæ generatio poterit coaptari, quæ magis possessioni congruit? Scriptum est in Deuteronomio: *Nonne iste pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te* (Deut. xxxii, 6)? Et hoc considerandum, quod non dixerit, *Dominus*, sive *Deus*, possedit te, et fecit te, et creavit te; sed pater, ut clementia nominis austeritatem potentia intelligeret. Quodque sequitur: *Dominus, absque te alium non novimus*, non excludit Filium, sed jungit Patri, neque enim dixit *Alium non novimus*, sed *Extra te alium non novimus*. Cum autem dicat Filius: *Ego in Patre et Pater in me*, extra Patrem non novimus Filium (Joan. xiv, 10), quia in Patre cognoscimus eum. Denique et nomen illius nominamus dicentes in Oratione Dominica: *Pater noster qui es in caelis* (Matth. vi, 9).

352 (Vers. 14). *Morientes non vivant: gigantes non resurgant. Propterea visitasti et contrivisti eos, et perdidisti omnem memoriam eorum. LXX: Mortui enim vitam non videbunt: neque medici suscitabunt. Idcirco induxisti, et perdidisti, et tulisti omne masculinum* [Al. *omnem masculinum*] *eorum. Symmachus more suo manifestius: Mortui non vivificabunt: gigantes non suscitabunt. Propterea visitasti, et contrivisti eos, et disperdidisti omnem memoriam eorum.* Dicamus primum juxta LXX: Quæstio videtur esse difficilis, quomodo mortui vitam non videant? Quæ sic solvitur: tamdiu eos vitam non videre, quamdiu mortui sunt. Quomodo si dicamus, cæcus non videt lumen quamdiu cæcus est; sin autem receperit sanitatem, lumen aspiciet: sic et qui iniquitate mortuus est atque peccatis, antequam vivificetur justitia atque virtutibus, per eum qui dicit, *Ego sum vita* (Joan. xiv), vivere non poterit. Unde et Deus vivorum dicitur, non mortuorum (Matth. xxii). *Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur* (Ezech. xviii, 4). Legimus in Epistola quæ ad Hebræos scribitur: *Narratum fundamentum jaciamus penitentia ab operibus*

A mortuis (Hebr. vi, 1). Sin autem peccata appellantur opera mortua: quare non e contrario virtutes appellantur opera viva? Quodque sequitur, *Nec medici suscitabunt*, sensus perspicuus est, condemnari fabulas poetarum, qui ab Æsculapio jactant *Virbium suscitatum*. Non solum autem hoc de mortuis, sed de omni infirmitate dicendum est, quod absque Dei misericordia nihil medendi ars valeat. Sed quomodo? *Nisi Dominus edificaverit domum, in vanum laboraverunt qui edificaverunt eam: Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit eam* (Ps. cxxvi, 1, 2). Sic nisi Dominus languorem curaverit, in vanum laborant medici qui cupiunt sanare languentes. Nisi Dominus custodierit sanitatem, in vanum custodiat, qui etiam præcepta custodiendæ salutis propriis edunt libris: semperque dicendum est non solum in corporis, sed etiam in animæ sanitate: *Benedic, anima mea, Domino, qui sanat omnes languores tuos* (Ps. cii, 1, 3). Porro qui peccato mortui perseverant, **353** et nulla arte medicinae possunt recipere animæ sanitatem, isti disperdentur et tollentur a Domino, et quidquid robustum est in eis, quod masculinum vocatur, penitus auferetur. Unde et Pharaon non vult interficere sexum feminæ, qui per se fragilis est et facile interire potest, sed omne masculinum, quod si adultum fuerit, et in virilem ætatem pervenerit, difficulter occiditur (Exod. 1). Juxta Symmachum, mortui non vivificabunt, quia peccato mortui, alios vivificare non possunt, nec peccata est laudatio in ore peccatoris. Et gigantes, id est, **RAPHAÏM** (רפאים), non suscitabant alios, qui ipsi juxta Genesios librum appellantur *cadentes*. Visitatque eos Dominus, ut et mortuorum et gigantium omnis deleatur memoria. Solus enim est qui suscitavit mortuos de quo dicitur: *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius vivificat quos vult* (Joan. v, 21). Possumus mortuos simulacra appellare hominum mortuorum, et gigantes demones, qui simulacris eorum assident. Nec terrere nos debet, quare LXX *masculinum*, et ceteri Interpretes *memoriam* transtulerunt, cum eisdem tribus literis **זאי** (Zai), et **חאפ** (Chaph), et **אש** (Ash) utrumque scribatur apud He-

^a Hanc alibi sæpe Latinorum quorundam codicum lectionem vexat ex Hebraico. In Commentariis in Michæam cap. iv, et in Epist. ad Ephes. cap. xxii, præcipue vero epistol. in nostra recensione 140, ad Cyprianum, num. 6, quem locum videsis. Ad eundem modum Hebraicam veritatem urgent contra Eunomium S. Basilii, lib. ii, et Gregorius Nyssenus, lib. i. Quare in Vaticano ms. quemadmodum et in Cluniacensi quodam Martianeus reperit, hocce Hieronymi præconium hoc loc. additur: *Vicisti perfidiam Arianorum, qui Catholicam veritatem hoc se testimonio expugnare putabant*. Quæ verba studiosus nonnemo ad libri oram annotaverit, scriba imperitus in textum h. trusit.

^b Denique sequitur. Locus interpolatus in quibusdam mss. codicibus: in codice quidem Monasterii nostri Silvæ majoris, ita legitur: *Licet quædam exemplaria male pro possessione habeant creaturam: ut Dominus creavit me, pro possedit me: Denique*

sequitur, etc. In codice vero Cluniacensi hæc addita reperi: *Licet quædam vicisti perfidiam Arianorum, qui Catholicam veritatem hoc se testimonio expugnare reputabant exemplaria male pro possessionem habeant creaturam.*

^c Mendose Marrian. *Virbium* legerat. Virbii autem notissima est fabula ex Ovidio Metamorph. xv:

Quique fuit
Hippolytus, dixit, nunc idem Virbius esto.

Vide S. Patris Commentar. in Epist. ad Ephesios c. iv, 16. et qui eum locum acriter suggillat, Rufinum, Invektiv. i, num. 43.

^d Vulgati *Zain* legunt ex recentiori pronuntiatione. Contra mss., tum hic cum in epist. 30, ad Paulam, de Alphabeto, constanter *Zai* præservat, quod et nobis et Drusio probatur ex antiqua declaratione ejus literæ.

bræ. Sed quando *memoriale* dicimus, legitur *a* ZACHAR; quando *masculum*, ZACHAR. Et hac verbi ambiguitate deceptum arbitrantur Saul, quando pugnavit contra Amalech et interfecit omne masculinum eorum (I Reg. xv). Deo enim præcipiente, *b* ut deleteret omnem *memoriam* Amalech sub caelo, ille pro memoria, non tam errore, quam prædæ seductus cupidine, *masculos* interpretatus est, nesciens illud Apostoli: *Nolite errare, Deus non irridetur* (Galat. vi, 7).

(Vers. 15.) *Indulxisti genti, Domine, indulxisti genti. Numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. LXX: Adde eis mala, Domine, adde mala glorioſis terræ: longe faciſti omnes terminos terræ. Mala quæ LXX secundo posuerunt, in Hebraicq non habentur; sed quia supra dixerat, Ideo induxisti et perdidisti, et tulisti omne masculum [Al. masculinum] eorum, eundem sensum secuti, addiderunt de suo, mala: ut qui gloriosi in terra sunt, malis duplicibus opprimantur. Porro juxta Hebræos multo aliter est sensus, et priori disputationi 354 congruens. Dixerat Dominus: *Miseremur impio*. Propheta respondebat: Et ubi est *justitia tua?* præsertim cum tanta mala in sanctos tuos operatus sit. Ad quod Dominus: *Et non videbit, inquit, gloriam Domini*. Rursum Propheta: *Exaltetur manus tua ad percutiendum, et non videant gloriam tuam, quam non merentur aspicere*. Ad quod Dominus: *Videant magis, et confundantur*. Rursum Propheta: *Domine, pacem da nobis, et posside nos, qui tui nominis recordamur*. Impii autem et superbi non vivant, nec resurgant in gloria, sed contere omnem memoriam eorum. Causasque reddit, cur eos cupiat interire. *Indulxisti genti, Domine, indulxisti genti, numquid glorificatus es?* Et est sensus: Sæpe miseratus es gentibus, id est, humano generi, et exercuisti in eas incredibilem clementiam, numquid te cognoverant? numquid glorificaverant nomen tuum? Nonne e contrario a te longe [Al. longius] recesserunt? Securitas enim negligentiam, negligentia contemptum parit.*

(Vers. 16.) *Domine, in angustia requirerunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. LXX: Domine, in tribulatione recordatus sum tui, in tribulatione parva doctrina tua nobis*. Quia indulgens sæpe contemptus es, nec glorificatus; sed e contrario omnes a tua scientia recesserunt; propterea, Domine, perente eos, ut in angustia te requirant, et in tribulatione murmuris doctrina tua sit eis: quando tantum eis malorum pondus incumbet, ut ne clamare quidem audeant confidenter, sed dolorem suum silentio devorent. Juxta LXX. in tribulatione Propheta Domini recordatur, juxta illud quod in psalmo dicitur: *De tribulatione invocavi Dominum, et exaudi-*

vit me in latitudine (Ps. cxvii, 5). Et in alio loco: *Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me* (Ps. cxix, 1). Unde Apostolus loquitur: *Tribulamur, sed non angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur* (I Cor. iv, 12). Et in alio loco: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad venturam gloriam quæ revelabitur in nobis* (Rom. viii, 18). Si autem parva tribulatio docet, et emendat, et corripit, quanto magis magna, cum admonemur conditionis nostræ, et Dei potentiam recordamur!

355 (Vers. 17, 18.) *Sicut quæ concepit cum appropinquaret ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus a facie tua, Domine. Concepimus et quasi parturivimus, et peperimus spiritum. LXX: Et sicut parturiens cum appropinquat ad partum in dolore suo clamat: sic facti sumus ÷ dilecto tuo: propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quæ fecimus super terram*. Sicut ad partum mulier appropinquans, dolore cogitur exclamare: sic nos in angustia requirimus te, et a facie formidinis tuæ *a* concepimus, et parturivimus, et peperimus, non carnis liberos, sed spiritus: ut tota in te mento credamus, ut quem per beneficia non sensimus, per tormenta discamus. Hoc quod LXX addiderunt, *sic facti sumus dilecto tuo*; pro quo cæteri transtulerunt, *sic facti sumus a facie tua, Domine*, obelo prænotandum est. Possumus autem dilectum Domini Christum accipere, propter cujus timorem concipimus, et parturimus, et parimus, et spiritum salutis facimus super terram. Potest hoc et Apostolicus vir dicere, quando populos erudit et imitatur apostolum Paulum: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19). Au dubitandum est quod Paulus apostolus spiritum salutis fecerit super terram, qui de Jerusalem usque ad Ilyricum Evangelium prædicavit (Rom. xv), et quasi sapiens architectus fundamentum posuit, extra quod nullus alius potest ponere, qui est Christus Jesus (I Cor. iii)? Sive igitur legerimus, *propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus: sive juxta Hebraicum, a facie tua, Domine, concepimus, et in utero accepimus*, utrumque ad id pertinet, ut ex timore et recordatione Domini sermonem concipiamus Dei, et illuminetur cor nostrum dicentium: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (Ps. iv, 7). Et, *ostende faciem tuam, et salvi erimus* (Ps. lxxix, 4).

Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis. LXX: Non cademus, sed cadent habitatores terræ. Diversa interpretatio necesse est ut diversum habeat et sensum. Juxta Hebraicum hoc dicitur: *Quia nihil dignum tua fecimus misericordia, propterea impii non corruerunt, sed usque*

^a Druſius rescribi vult Zacher, quod exemplis Habel, Phares, Ares, atque aliis confirmat. Sed mss. non suffragantur.

^b Vatic., ut deleteretur omnis memoria, etc.

^c Pro in utero accepimus, in Vatic. est uno verbo concepimus, Græco renitente, qui expresse habet ÷

παρὰ τὸ δάκρυον. Mox tamen quæ relativus articulus juxta Alexandrinum exemplar abest. Prosequitur Victorius et doluimus pro et parturivimus, juxta Græcum codicem ἀδύνατον.

^d Vatic. in instanti concipimus, parturimus et parimus.

356 hodie prævalent et possident terram. LXX autem hoc asserunt, quod facientibus sanctis spiritum salutis super terram, qui terræ habitatores sunt corrumpant, licet inter orbem, qui Hebraice תַּעֲבַל (תבל), et Græce dicitur *ἀσυνέβητος*, ac terram, multa diversitas sit. Cadent ergo quicumque habitationi terræ se dederunt, et in terrenis operibus fixa radice fundati sunt; et non cadent qui sedent in orbe terrarum et requiescunt in Ecclesia, quæ habitaculum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti est.

(Vers. 19.) *Vivant mortui tui, interfecti mei resurgant: expurgabimini et laudate, qui habitatis in pulvere, quia ros luminum ros tuus, et terram gigantium detrahes in ruinam.* LXX: *Resurgent mortui, et resurgent de sepulcris, et lætabuntur qui sunt in terra.* Ros enim tuus sanitas eorum, terra autem impiorum

cadet. Sanctis parturientibus et partientibus spiritum, et habitatoribus terræ corrudentibus, quia salutes non fecerunt in terra, hi quos in Christo mortuos Apostolus vocat, et propter nomen Domini interfecti sunt, resurgent in gloria (I Thess. iv). Et quia mors eorum somnus est, nequaquam juxta LXX resurgere, sed expurgari et evigilare dicuntur. Unde et Lazarus qui evigilandus erat, a Domino dormiens appellatur (Joann. xi). Omnes igitur martyres et sancti viri, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et quorum fuit tota vita martyrium, resurgent et evigilabunt, atque laudabunt Deum Creatorem suum, qui nunc habitant in pulvere, de quibus in Daniele scriptum est: *Multi dormientium in terræ pulvere resurgent, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium, et confusionem sempiternam* (Dan. xii, 1). Et in Joanne Evangelista legimus: *Veniet hora, et nunc est, quando qui in sepulcris sunt audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent, et egredientur qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ, et qui mala, in resurrectionem iudicii* (Joann. v, 28, 29). Ros enim Domini, juxta fabulas Poetarum vincens omnes herbas ^b Pæonias, vivificabit corpora mortuorum. Et quomodo jactis in terram seminibus, ros paulatim crescere facit herbas, et ad fruges sui generis pervenire: sic Domini ros qui pro misericordia ponitur, ros erit luminum plurimorum, quod Hebraice **357** dicitur *OROTH* (אֹרֹת). Terram autem, id est, corpora Raphaim, gigantium videlicet et impiorum, Dominus in pennis detrahet sempiternas.

Denique pro RAPHAIM (רַפְּאִים) soli LXX impios transulerunt. Et quia supra legimus: *Mortui vitam non videbunt, nec medici suscitabunt*, pro quo Aquila et Symmachus, *Raphaim et gigantes* interpretati sunt: querimus quæ erroris causa sit, ut pro RAPHAIM Hebraico, alii gigantes, alii medicos posuerint. Verbum Hebraicum RAPHAIM si post RES primam litteram sequentem habeat VAU, legitur ROPHAIM [Al. ROSIM] (רופאים) et significat *medicos*; sin autem absque VAU littera scribatur, legitur RAPHAIM, et transfertur in gigantes. Simulque quia supra dixerat: *Mortui vitam*

^A non videbunt, ut manifestius demonstraret non dici ibi de mortuis lege naturæ, et separatione animæ ac corporis; sed de his qui peccato mortui sunt: nunc e contrario dicit ad Deum: *Vivent mortui tui, qui interfecti sunt propter te, qui non absolute mortui, ut LXX transulerunt; sed juxta Hebraicum ubi dicitur JESU METHECA (יֵשׁוּ מֵתֵכָא), mortui tui appellantur.*

Vade, populus meus, intra in cubacula tua, claudes ostia tua super te: abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, et revelabit terra sanguinem suum, et non operiet ultra interfectos suos. LXX: *Vade, populus meus, ingredere cubacula tua, claudes ostium tuum: abscondere paululum quantumcumque, donec pertranseat ira Domini. Ecce enim Dominus de sancto inducet iram super habitatores terræ, et revelabit terra sanguinem suum, et non abscondet ultra interfectos.* Supra de Sanctis dixerat, *Resurgent mortui, et resurgent qui in sepulcris sunt; ros enim a te sanitas eorum est: et e contrario de Impiis, terra autem impiorum cadet; nunc ad sanctos loquitur, quia vobis resurrectio repromissa est, donec in peccatores et impios ira Dei desæviat: ingredimini in sepulcra vestra, et abscondite vos, breve enim tempus est donec Dei pertranseat indignatio. Siquidem egreditur Dominus de loco suo, quia misericors et miserator Dominus, et clementissimus pater filios negligentes ferire compellitur, et quodammodo de sua sententia commitari, ut visitet et inducat iram suam super habitatores terræ, **358** de quibus dicitur in Osee: *Muldictio et mendacium, et adulterium, et furtum effusa sunt super habitatores terræ* (Osee, iv, 2). Et in Apocalypsi tercio legimus, *Vae super habitatores terræ* (Apoc. viii, 13). Porro justis, licet videntur in terra, tamen conversatio eorum in cælis est, qui possunt dicere: *Advena ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei* (Ps. xxxviii, 13), et fruuntur habitatione Altissimi, de quibus sanctus loquitur: *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur* (Ps. xc, 1). Tunc revelabit terra sanguinem suum, de quo Deus loquitur ad Cain: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua* (Genes. iv, 10, 11). Potest et hoc de Martyribus intelligi, qui pro Christo fuderunt sanguinem, et sub altari Dei clamitant: *Usquequo, Domine, non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant super terram* (Apoc. vi, 10)? De quibus et Moyses dicit in Cantico: *Sanguis filiorum ejus vindicabitur et ulciscetur, et retribuet vindictam inimicis* (Deut. xxxii, 45). Illic sanguinem terra quæ susceperat, revelabit, et interfectos Domini nequaquam operiet; sed proderet in publicum ad condemnationem eorum qui Martyres occiderunt. Hoc de simplici resurrectione intellectum sit. Præcipitur autem juxta Ana-*

^a Vatic., qui evigilaturus erat.

^b Addit Vatic., et fruges.

gogen populo Dei, ut ingrediatur cubicula sua sive cellaria, * ταυρία quippe utrumque significat : ut clamat juxta Evangelicum præceptum ostium cubienti sui (Matth. vi), et dicat cum Propheta : *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium munitum labiis meis* (Ps. cxi, 3). Et abscondatur paululum quantumcumque, donec pertranseat ira Domini, ut nihil gloriæ causa faciat; sed fruatur bono conscientie, et solum judicem expectet Deum. Sunt autem cellaria quæ claudenda sunt et abscondenda ab his qui divites facti sunt in operibus atque sermonibus, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia, ut nesciat sinistra quid faciat dextera, ut Legis et Prophetarum, et Evangelii opibus perfruamur. Quod autem omnes dies vitæ nostræ breves sint et parvuli [Al. parvi], Jacob excedens annos centum loquitur : *Parvi sunt et pessimi dies mei* (Genes. xlvii, 9). Ira autem Domini transitura illa est, quam theaurizant sibi, qui nolunt agere poenitentiam; quæ postquam transierit, nequaquam cellaria ultra claudentur, sed implebitur quod scriptum est : *Nihil occultum 359 quod non revelabitur, et absconditum quod non manifestatur* (Luc. vii, 17). Quodque sequitur : *Ecce enim Dominus de sancto inducet iram suam* : illud significat, quod a sanctis Dei ira incipiat, vel omnis illius ultio justa sanctique sit, non de mentis perturbatione descendens, ut in hominibus solet; sed studio corrigendi. Terram autem habitatorum illam recit, de qua scriptum est : *Audiat terra sermones oris mei* (Deut. xxxii, 1). Et : *Auribus percipe, terra* (Isai, i, 2). Et iterum : *Terra, terra, audi sermonem Domini* (Jerem. xxii, 27). Quomodo enim qui in terra habitant, sic qui in carne sunt, Deo placere non possunt (Rom. vii). Terra autem in hoc loco significat animam quæ vivit carnaliter. Et revelabit sanguinem suum, si quempiam scandalizaverit, et cum Cain meretur audire : *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui* (Gen. iv, 10, 11). Omnis igitur sanguis in die judicii requiretur, nec abscondet terra sanguinem suum; et interfectus quos occidit, vel volens, vel per negligentiam, producet in medium.

(Cap. XXVII. — Vers. 1.) *In die illo visitabit Dominus in gladio suo duro, et grandi, et forti super Leviathan serpentem vectem, et super Leviathan serpentem tortuosum, et occidet cetum qui est in mari. LXX : In die illa inducet Deus gladium sanctum, et magnam, et fortem, super draconem colubrum fugientem, super draconem colubrum tortuosum, et occidet draconem qui est in mari.* Tradunt Hebræi diabolum, id est, crimiatores, quod Græcum nomen est, Hebraice appellari SATAN (שָׂטָן), hoc est, adversarium. Unde et in Zacharia dicitur : *Stabat Satan, id est, adversarius, a dextris ejus ut adversaretur ei*

(Zach. iii, 1). Appellaturque et BELIAL (בְּלִיַּאל), id est, apostata, prævaricator, et absque jugo. Unde et Apostolus : *Quæ, inquit, communicatio Christi ad Belial* (II Cor. vi, 15)? et ubicumque LXX ponunt filios pestilentiae, in Hebraico scriptum est, filii Belial. Unde et illud quod in psalmo canitur de mysterio Salvatoris : *Filius iniquitatis non apponet nocere ei* (Ps. lxxviii, 25), in Hebraico dicitur, filius Belial. Appellaturque et aliis nominibus, ut in alio psalmo scriptum est : *Super aspitem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* (Psal. xc, 13). Qui draco proprie in Hebraico sermone appellatur LEVIATHAN (לִוְיָתָן). Ipse est magnus cetus, de quo, quod a Christo capiendus sit, 360 mystico in Job sermone narratur : *Qui magnum cetum capturus est* (Job. xl, 26); nam et ibi pro cetus, *Leviathan* ponitur; et iterum : *Adduces autem draconem in hamo, circumdabis capistrum naribus ejus*; Statimque : *Hoc est principium pluviarum Domini quod factum est, ut illudatur ab Angelis ejus*. Et in psalmo : *Hoc mare magnum et spatiosum : ibi reptilia quorum non est numerus : a infantia parva cum magnis. Draco iste quem formasti ad illudendum ei* (Ps. ciii, 25, 26). De hoc et in Apocalypsi scribit Joannes : *Facta est pugna in cælo : Michael et Angeli ejus belabant cum dracone, et draco pugnat et Angeli ejus, et non prevaluerunt, nec locus inventus est eis in cælo* (Apoc. xii, 7 et seq.). Et : *Missus est draco magnus, coluber antiquus, qui vocatur diabolus et Satanus, qui errare facit orbem terrarum universum; missusque est in terram, et Angeli ejus cum eo*; ibique dicitur : *Missus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos coram Deo nostro* (Ibid., v, 10). Illudque notandum quod in psalmo et in Job, propterea factus dicitur draco, hoc est, Leviathan, ut illuderetur et ab Angelis. Unde et Apostoli accipiunt potestatem, ut calcant super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. x). Quia igitur ab eo loco ubi scriptum est : *Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam* (Supra, xxiv, 1); sive juxta LXX : *Ecce Dominus disperdet orbem terrarum, et desolabit eum*, usque ad præens caput illum, contra orbem in condemnatione mundi iudicium prædicatum est, et novissimus inimicus destruetur mors (I Cor. xv) : propterea adversum diabolum extrema sententia est, ut inducatur super eum gladius sanctus, et magnus, et fortis, sive juxta Hebraicum et reliquos Interpretes, *gladius durus*. Non enim ut LXX arbitrati sunt CADA (קַדָּשׁ) dicitur, quod si esset, sanctum sonaret; sed CASA (קַסָּה), quod proprie transfertur in *durum*. Unde et Cis pater Saul, *durus* appellatur. Gladium autem sanctum, sive durum, ob ejus sensum qui patitur, quidam nostrorum intelligunt Verbum Dei, de quo dicit Apostolus : *Vivens autem Dei sermo et efficax, et acutus super om-*

* Ταυρία quipp, etc. Hebraicam hic vocem טַרְטִי אַחֲדָרֶתְכָּא nobis obstrudunt veteres editiones, pro Græco nomine ταυρία quod retinent omnes mss. codices; legunt enim TAMEIA et TAMIEIA juxta exemplaria LXX Interpretum: in Romano namque

legimus ταυρία, in Alexandrino autem ταυρία. Nomen quoque istud diversimode legitur auctores Græci; ταυρίων nempe, pro ταυρίων. Vide Hierodiam. lib. vii Piat de Deo Socratis.

nem gladium ex utraque parte acutum (Hebr. iv, 12). Unde et in alio loco de ore Salvatoris gladium bicipitem exire legimus (Apoc. xix). Cum autem in fine mundi adversum Leviathan, qui in principio Genesios appellatur *serpens prudentissimus* super omnes bestias (Genes. iii, 1), quæ erant in terra, gladius sanctus sive durus, et magnus. **361** et fortis fuerit inductus, fugiet qui nunquam fugere consueverat, nesciens illud scriptum: *Quo radam a spiritu tuo, aut a facie tua quo fugiam* (Ps. cxxxviii, 7)? Pulchra quidem poeta in Gigantomachia de Eneclado luit:

Quo fugias, Encelade? quascumque accesseris oras,
Sub Deo semper eris.

Iste autem Leviathan coluber fugiens, in Hebraico dicitur ^b BARI (בָּרִי), quod Aquila interpretatus est *rectem*, Symmachus *concludentem*, Theodotio *robustum*. Vectem autem sive claudentem puto appellari, quod multos suo carcere cluserit, et propriæ subjecerit potestati, nihilque in se rectum habet, et ideo dicitur tortuosus, nec imitari potest virgam Domini, de qua scriptum est: *Virga directionis, virga regni tui* (Psal. xlv). Quem Dominus interficiet spiritu oris sui (II Thess. ii), habitatorem quondam maris, falsorum et amarorum fluctuum. Qui dicunt diabolum acturum pœnitentiam et veniam consecuturum, interpretentur nolis quomodo hoc accipiant, quod scriptum est: *Et interficiet draconem qui est in mari, sive cetum*. Secundo enim loco in præsentii capitulo, in Hebraico non appellatur *Leviathan*, sed ^c THANNIN (תַּנִּינִים), quod proprie cetum sonat. Unde Hebræi autumant *Leviathan* habitare sub terra et in æthere: *Thannin* vero in mari, quæ Judæica fabula est. Quodque dicitur in extremo hujus capituli, in die illa, Eusebius priori jungit capitulum, ne sequens propheta huic temporis coaptetur. Hebræi autem et ceteri explanatores sequenti, quod nunc proposituri sumus.

(Vers. 2, 3.) *In die illa vinea meri cantabit ei. Ego Dominus qui servo eam, repente propinabo illi: ne forte visitetur contra eam, nocte et die servo eam.* LXX: *In die illo vinea bona desiderium ejus, ut princeps illius sit. Ego civitas fortis, civitas quæ oppugnatur: frustra potum dabo illi. Capietur enim nocte, die autem cadet murus.* Multum Hebraicum in hoc loco a LXX editione discordat, ideoque singula ut proposuimus disseramus. Vineam de qua supra loquitur Isaias: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi, quæ debeat intolli, ipso docente discamus* [Al. dicamus]: *Vinea enim Domini Sabaoth domus* **362** *est Israel* (Isai. v, 1), de qua in psalmo canitur: *Vineam de Egypto transtulisti*, etc. (Ps. lxxix, 9). Huic et per Jeremiam propinat calicem meracissimum (Jerem. xxv). Cum enim misisset eum ut potionaret

A omnes gentes, et huic se Propheta libenter obtulisset officio, primum inebriare jubetur Jerusalem. Unde dicit: *Decepisti me, Domine, et deceptus sum* (Jerem. xx, 7). Bibet igitur Jerusalem, et propinatur ei moræa potio, ut plancinam discat et fletum. Dicitque se Dominus multo eam tempore custodisse, et locum dedisse pœnitentiæ, et quia converti noluerit, subito inebriandam. Hoc enim dicit diebus egisse vel noctibus, et ipsius semper auxilio servaretur. LXX autem eandem pulchram appellant vineam, in qua fuit Lex et Propheta, sacerdotium, et pontificium, et Dei notitia, dicente Scriptura: *Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus* (Ps. lxxv, 1). Quod alii putant, juxta editionem eorum ad Ecclesiam pertinere, quæ nihil est pulchrius. Et de qua dictum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Ps. lxxxvi, 3): quæ princeps est genitricis sæ, et dicit in Cantico Canticorum: *Filii matris meæ pugnaverunt adversus me* (Cant. i, 3). Et loquitur: *Ego civitas firma, civitas quæ oppugnatur*. Pulchreque *oppugnatur* dicit, non expugnatur. Statimque jungit de Synagoga, quæ de capite versa est in caudam: Frustra ei potum meorum tribuo doctrinarum, capiatur enim in tenebris erroris sui. Et quia apertam lucem non recepit, per diem corrui murus ejus, id est, omne quod sibi putabat auxilium, nullaque erit adversariorum qui non capiat eam, quod de contrariis debemus intelligere potestatibus.

(Vers. 4, 5.) *Indignatio non est mihi: quis dabit me spinam et veprem in prælio? Gradiar super eam: succendam eam pariter. An potius tenebo fortitudinem meam? faciet pacem mihi, pacem faciet mihi.* LXX: *Non est quæ non apprehenderit eam. Quis ponet me custodem stipulæ in agro? propter adversariam hanc repuli eam. Idcirco fecit Dominus omnia quæ disposuit: combusta sum; dicent habitatores ejus, faciemus pacem illi: faciemus pacem ei.* Juxta Hebraicum hic sensus est: Ego qui diebus et noctibus semper meam vineam **363** conservavi, ne exterminaret eam aper de silva, ne bestia devoraret. Nnquid indignationem non habeo, et nescio ferire peccantem, et reddere unicuique quod meretur? Ubi Aquila posuit spinam, et veprem; in Hebraico scriptum est SAMIA (סַמִּיָּה) et SAITH (שַׁיִת), quod *adamantem*, et *loci sentium plena* significat. Unde dicit: Quis me docebit ut durus sim, et meam vineam clementiam, et in prælio atque certamine truculentus incedam: ut gradiar super vineam, quam ante servavi, et succendam eam quam meo sepseram muro? An potius id ager fortitudo mea, ut iram differam, et salvem eos Evangelii clementia, qui nequaquam sunt Legis auctoritate servati *ἡμπαρτωδῶς* autem juxta Hebraicum legendum est: Quis me faciet durum atque crude-

* Rectius ad metri saltem leges veteres vulgari *Sub Jove*. Est autem Claudianus poeta, cujus nomen Hieronymus retinet, et suppresso herum nomine laudat in Amori, cap. 5 eju: poematis, quod et Græco carmine scripsisse, in Latino pars extrema desideratur. Vid. Macrobius, lib. i, cap. 20.

^b Scriptum opinor. lectumque abs Hieronymo

Barre, nam quæ in π exeunt verba, solebant esse veteres per E. Sed hæc litteram Latini exscriptores facile nimis in π pronuntiando mutant: ex quo factum, ut qui supersunt nos. tum nobis cum aliis inspecti præferant Bari.

^c Vatic. *Thennim* et mox *Thennim*.

lem, ut vineam naturam meam? Hoc quippe in deserto significatur et in spinis: ut eam quasi in pralio conteram atque succendam, quam semper mea diligentia custodivi. An potius tenebo fortitudinem meam, quam Christum esse non dubium est, et de qua legimus: *Christus Dei virtus et Dei sapientia* (1 Cor. 1. 24), ut ipsa mihi pacem faciat, et mundum reconciliet? Juxta LXX hic est sensus, ut ex persona accipiamus Ecclesiae: Ego civitas firma, civitas multis vallata hostibus, quae frustra dedi pocula inimicæ meæ Synagogæ. Capietur enim nocte, et corruet murus ejus, nullaque erit de adversariis potestatis, quæ non apprehendat eam. Rursum loquar: Quid mihi prodest custodire eam, quæ stipulam in se habeat, non frumenta: quæ ita inculta est, ut veprum plena sit et spinarum, quam salvare volui? Sed quia hostiliter mecum agit, recessi ab ea. Dixeruntque in me et ex me nati Apostoli: *Vobis quidem oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repulistis illud, et indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46). Ideirco faciet Dominus quod minatus est, ut omnes in ea ardeant Romano igne circumdati. Vel certe ardeant villis atque peccatis, ne possint ardentia diaboli jacula restringere. *Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum*. Et illi qui prius habitabant in ea, postquam clamaverint, capta est civitas atque succensa, dimittent eam, et reconcilians 364 mundum [Al. immundum] Deo, dicent: *Faciamus pacem illi, pacem faciamus ei*, hoc est, Christo, semper scribentes in Epistolis suis: *Gratia vobiscum et pax a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro* (1 Cor. 1, 3). De quibus in hoc eodem Propheta legimus: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem* (Isa. lvi, 7): Quidam hunc locum ad Ecclesiam referunt, quod custodiantur quidem a Deo; sed multi in eis fructus non faciant; et propterea boni doctoris succendantur ardoribus, ut clamitent et confiteantur errorem suum, et postea pacem faciant Deo, qui vere appellantur filii Jacob.

(Vers. 6.) *Qui egrediuntur de radice Jacob, florebit et germinabit Israel: et implebunt faciem orbis semine*. LXX: *Qui veniunt filii Jacob: germinabit et florebit Israel: et implebit orbem terrarum fructus ejus*. Postquam Apostoli in toto orbe Evangelium predicantes, dixerint: *Faciemus pacem Christo, pacem faciemus ei*, qui in excelsis fuerint de semine Jacob, et in Apostolicam pervenerint dignitatem, appellabuntur filii Jacob. Tunc germinabit et florebit Israel, videns doctrina filiorum suorum universum orbem esse completum, et attulisse fructus uberrimos, quos in Judæa manens non attulerat.

(Vers. 7.) *Numquid juxta plagam percutientis se, percussit eum: aut sicut occidit interfectos ejus, sic occisus est? Locus iste dupliciter intelligitur. Aut contra Jerusalem, ut dicat eam non ita a Deo esse percussam, ut ipsa percussit Christum et Apostolos ejus: aut contra gentium multitudinem, quod illis*

A persequentibus et effundentibus sanguinem Christianum, Apostoli et apostolici viri nihilominus salutis eorum curam habuerint et reconciliaverint eos Deo.

(Vers. 8.) *In mensura contra mensuram cum objecta fuerit, judicabis eam*. LXX: *Rixans et exprobrans emittet eos*. Juxta Hebraicum hic sensus est: Sicut fecit Jerusalem, sic recipiet, et juxta mensuram qua mensa est, remetietur ei. Tuncque cumulatam mensuram recipiet, quando judicii tempus advenerit et abjecerit eam Deus. Juxta LXX pendet ex superioribus quod dicitur. Non enim Israel sicut percussit, percutietur; nec sicut interfecit, interficietur. Qui jurgabat contra Apostolos, et exprobrabat doctoribus suis, et præcipiebat 365 ne in nomine Christi loquerentur. Propterea Dominus abjiciet eos, et de suo expellet grege.

Meditatus est in spiritu suo duro per diem æstus. LXX: *Nonne tu eras qui meditaberis spiritu duro interficere eos, spiritu furoris?* Juxta Hebraicum hoc dicitur, in mensura qua mensa est, Jerusalem recipiet: propterea Deus in spiritu suo duro atque vehemente meditatus est, sive locutus contra eam in die æstus, hoc est, in persecutionis tempore, quando ardentior indignationis dies est atque poenarum. Juxta LXX, ad ipsam dicitur Jerusalem, sive ad Israel: *Nonne tu eras quæ in spiritu tuo durissimo atque crudeli, et in furore blasphemiarum tuarum, Apostolos Domini atque doctores interficere cupiebas?*

(Vers. 9.) *Idcirco super his dimittetur iniquitas domui Jacob, et iste omnis fructus, ut auferatur peccatum ejus: quia posuit omnes lapides altaris sicut lapides cineris allisos: non stabunt luci et delubra*. LXX: *Propterea auferetur iniquitas Jacob, et hæc erit benedictio ejus cum absterit peccatum ejus, quando posuerit omnes lapides ararum contritos quasi cinerem comminutum, et non perseverabunt arbores eorum, et idola*. Causas reddit cur postquam Judæi in Dominum miserint manus, veniam consequantur, si voluerint agere poenitentiam, ut impleatur Salyatoris oratio: *Pater, ignosce eis: quod enim faciunt, nesciunt* (Luc. xxiii, 34). Propterea, inquit, dimittetur iniquitas domui Jacob, et auferetur peccatum ejus, ut mereatur benedictionem Dei, qui sibi maledictionem fuerat imprecatus, dicens: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matt. xxvii, 25). quia per Apostolos de stirpe Israel in toto orbe Evangelium seminabitur, et destruetur idololatria, et comminuentur ara: usque ad pulverem, succidentur luci, delubra corruent, et Dei unius sub mysterio Trinitatis notitia predicabitur.

(Vers. 10.) *Civitas enim munita desolata erit: speciosa relinquetur, et dimittetur quasi deserta. Ibi pascietur vitulus, et ibi accubabit et consumet summitates ejus*. LXX: *Idola eorum succidentur, quasi lucus, et longe habitans grex dimittetur sicut grex derelictus, et erit multo tempore in pascha, et ibi requiescent greges, et post multum tempus non erit in ea omne viride,*

^a Adverbium ita, quod deerat, ope mss. sufficimus.

quia exsiccatum est. Jerusalem civitas quondam firma atque munita, quia **366** non suscepit patri-familias, filium sed dixit: *Venite, occidamus eum, quia iste haerens est et nostra erit hereditas* (Matt. xxi, 38), desolata erit. Et quæ quondam fuit speciosa, de qua et in Ezechiele dicitur: *Similam, et mel et oleum comedisti, et speciosa facta es vehementer nimis* (Ezech. xvi, 13), et in qua habitat ille de quo scriptum est: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Ps. xlii, 3), relinquetur et dimittetur quasi desertum, dicente Domino ad Apostolos: *Surgite, obedamus hinc* (Joan. xiv, 31). Ibi pascetur vitulus, Romanus exercitus, de quo et in alio loco sub nomine apri dictum est: *Vastabit eam aper de silva: et singularis serus depastus est eam* (Psal. lxxix, 14). Et ibi accubabit et consumet summitates ejus sub meta, hora vineæ et propaginum ejus, nihil in ea viride, nihil remaneat flagellorum, sed omnia consumat inimicus. Juxta LXX, quia non receperunt pastorem bonum: propterea erant quasi grex derelictus, et patebant morsibus bestiarum; et nihil in eis viride remanebit, quia siccitas omnia possidebit.

(Vers. 11.) *In siccitate messis illius conterentur mulieres venientes et docentes eam. Non est enim populus sapiens: propterea non miserebitur ejus qui fecit eum: et qui formavit eum, non parcat ei.* LXX: *Mulieres venientes a spectaculo, venite: non est enim populus habens intelligentiam; propterea non miserebitur eorum qui fecit eos; et qui formavit eos, non parcat.* Hoc quod dicitur, *In siccitate messis illius conterentur*, pro quo Septuaginta interpretati sunt, *non erit in ea quidquam viride, quia exaruit*, juxta Hebraicum sequentibus copulatur; juxta LXX, priori sensui. Dicamus ergo primum juxta Hebraicum. Cum siccitatis et messio nis Jerusalem, et ut apertius loquar, vastitatis tempus advenerit, de toto orbe synagogarum turba concurreret, ut plangant Jerusalem et mala illius conolentur. Sive aperte de mulieribus loquitur, quæ nudatis pectoribus, sanguinantes ferunt lacertos, et implebitur [Al. impletur] Domini vaticinium: *Filiæ Jerusalem, nolite me flere, sed plangite super vos et super filios vestros* (Luc. xxiii, 26). Magnæque infelicitas populi, a mulieribus lamentationis carmina discere; sicut reprehensio fuit populi Israel, quando in Judicum libro (Judic. iv), in manu mulieris Debboræ fecit salutem Dominus, et tempore vicinæ captivitatis, tacentibus viris, Holda mulier prophetavit (IV Reg. xxii). Propterea **367** autem mulieres longo conterentur itinere, imbecillitate, fame et squalore confectæ, et docebant populum miserabilem, quia non est populus sapiens, nec intellexit Creatorem suum, qui neglectus ab eis atque contemptus non miserebitur facturæ, et non parcat creaturæ suæ. Juxta LXX, de Maria dicitur Magdalene, et alia Maria,

* Paria habet in Amos cap. vi, idque ex insinuatione **368** LXX, qui **368** usque ad torrentem Ægypti, interpretantur **368** *Προνοπούρων*, ad fluvium juxta Rhinocoruram. Verum non timere contendunt docti viri, nomine torrentis Ægypti minime fluviolum Rhinocoruram inter et Pelusium, sed proprie Nilum significari, eumque revera existisse

A et cæteris mulieribus, quæ primum viderunt Dominum resurgentem, et tenuerunt pedes ejus, et ab eo audire meruerunt: *Nolite timere: Ite, nuntiate fratribus meis ut vadant in Galilæam, et ibi me videbunt* (Matt. xxviii, 10). De istis mulieribus multo priusquam nascerentur, propheticus sermo prænuntiat, et vocat eas a spectaculo Dominiæ Passio nis et Resurrectionis, ut Evangelium prædicent, et, juxta Hebraicum, doceant Jerusalem sive terram Israel, quod iste sit Dominus et Deus. Populo enim Israel non habente sapientiam illo tempore, quando passus est Dominus, et impletum est vaticinium propheticale: *Solum me fac, Domine, quoniam deserit sanctus* (Psal. xi, 1). Et: *Omnes declinaverunt, simul inutilis facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (Ps. xliii, 4), vocantur mulieres de spectaculo, ut quod ipsæ viderunt Apostolis nuntiant. Israel autem de quo dictum est (Supra, i, 3): *Israel non cognovit me, et populus meus non intellexit*, clementissimum Creatorem et factorem suum provocavit in amaritudinem, ut nequaquam ejus misereatur. Hæc ple quidem dicuntur; sed quomodo cum cæteris congruant, et consummationis mundi temporibus enaptentur, difficilis interpretatio est.

(Vers. 12.) *Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alveo fluminis usque ad torrentem Ægypti.* LXX: *Et erit in die illa, concludet Dominus a fovea fluminis usque ad Rhinocoruram.* Nisi junxisset, in die illa, per quod docemur, ea quæ dicturus est superioribus copulanda, poteramus quasi proprium capituli hujus sensum exponere; nunc autem ad superiora referenda sunt omnia. Quoniam civitas munita desolata erit, et speciosa quondam relinquetur quasi desertum, **368** et ibi vitulus accubabit, et consumet propagines vineæ, et omnia siccantur, quoniam non est populus habens intellectum, et propter stultitiam ejus, nullam a Creatore suo misericordiam consecutus est. Idcirco percutiet, sive concludet Dominus ab alveo vel rivo fluminis usque ad torrentem Ægypti, ut in universa Judæa, quæ quondam reprobationis terra fuit, nullus reperiat sermo doctrinæ, nihil scientiæ Scripturarum, de quibus et Apostolus loquitur: *Ut non attendamus Judaicis fabulis et mandatis hominum, qui avertuntur a veritate* (Tit. i, 14); et iterum: *Sunt enim multi et non subditi ac vaniloqui, et seductores, quos oportet redarguere, præcipue ex circumcissione* (Ibid., 10). Alveum autem, sive rivum fluminis juxta historiam Euphratem possumus dicere, sicut et in reperiensimo primo psalmo scriptum est: *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad finem* [Al. fines], *orbis terræ* (Psal. lxx, 8). Alii Jordanem putant. Et hoc notandum, quod in Judææ terminis, fluvius * appelletur; in

terræ sanctæ terminum a Deo constitutum, tametsi nunquam, sua culpa, eo usque se extendunt Israelitæ. In quam rem laudant Josue verba xiii, 2, 3, ubi et Sior dicitur idem ipse Nilus, et Jerem. ii, 18: Diodorum præterea Siculum, qui omnino negare videtur ullum existisse fluviolum juxta Rhinocoruram.

Ægypti sinibus, torrens, qui turbidas aquas habet, et non perpeuas. Pro torrente Ægypti, LXX Rhinocoruram transtulerunt, quod est oppidum in Ægypti Palestinæque confinio, non tam verba Scripturaram, quam sensum verborum exprimentes. Quod autem nos diximus, percutiet, pro quo LXX συμπτῆσι. id est, concludet, transtulerunt: Aquila et Theodotio, παῖδιον interpretati sunt, quod sive virga percutiet, sive ad virgam recensebit numerum gregis sui, intelligi potest: ut non in malam, sed in bonam partem accipiatur.

Et vos congregabimini unus et unus, filii Israel. LXX: Vos autem congregate unum et unum, filios Israel. O filii Israel, pro quo interpretatus est Symmachus, domus Israel: percussis adversariis vestris a rivo fluminis, usque ad torrentem Ægypti, id est ab Euphrate usque ad Nilum, vos vel ipsi congregabimini ad fidem Domini unus et unus, quia Judæorum turba non credit, per quod significat, paucos ex Judæis in Salvatorem Dominum credituros. 369 Vel certe, o Apostoli et apostolici viri, Judæorum multitudine non credente, vos de toto orbe, quos poteritis, quasi oves morbidas referte ad caulas Domini, et congregate eas cum gentium populo, ut impleatur illud, quod Paulus Apostolus et Barnabas loquuntur ad Judæos: Vobis quidem primum oportebat annuntiare verbum Dei; sed quia indignos vos judicatis salute, ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46).

(Vers. 13.) Et erit in die illa: claugetur in tuba magna; et venient qui perditii fuerant de terra Assyriorum, et qui eieciti erant in terram Ægypti: et adorabunt Dominum in monte sancto in Jerusalem. LXX: Et erit in die illa, canent tuba magna; et venient qui

^a Reponit Victorius de terra.

^b Verba Antichristus, ut dicitur, in aliis libris desiderantur. ἄντικριτος vero Messiam sonat, sive unctum aut Christum.

— ἄντικριτος. Manuscripti codices legunt *helimenus* et *helimmenus*; ex quo manifeste ostenditur legendum

A perierant in regione Assyriorum, et qui perierant in Ægypto: et adorabunt Dominum super montem sanctum in Jerusalem. In hoc loco Judæi casa sibi vota promittunt, quod in consummatione mundi, quando Antichristus, ut dicitur ἄντικριτος eius venerit, de Assyriis et de terra Ægypti dispersus populus congregetur, et veniat in Jerusalem, et ædificato templo, adoret Dominum Deum suum. Quod secundum litteram omnino stare non potest. Neque enim de Assyriis tantum et de Ægypto, sed de toto orbe terrarum, 370 qui in Christum creditori sunt, vocabuntur. Ergo hoc significat, quod in novissima tuba, juxta Apostolum Paulum (1 Cor. xv), omnes qui perierant in Assyriis et in Ægypto ad Dominum veniant: Nec dixit omnes filios Israel, sed omnes qui perierant, per quod significat gentium multitudinem, quod et idololatriæ, et magicis, ac philosophiæ artibus obligati, veniant ad fidem Christi, et adorent eum in Ecclesia. Tuba autem magna potest intelligi sermo Evangelicus, de quo et in hoc eodem Propheta legimus: Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem (Infra, xl, 9). Mons ergo sanctus et Jerusalem illa est, de qua sæpe diximus: Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, et multorum Angelorum millia; et Ecclesiam primitivorum, qui scripti sunt in cælis (Hebr. xii, 22). Hucusque de consummatione mundi dictum est ab eo loco in quo exponere cœpimus: Ecce Dominus dissipabit terram, et nudabit eam (Supra, xlii, 1), quod præsentis volumine continetur. Nunc adjuvante, immo inspirante nobis Christo, transeamus ad nonum, quod alterius prophetiæ habebit exordium.

esse ἄντικριτος, quod idem est ac Hebraicum משיח, Messia, id est, unctus. Unde Nazianzenus, a Mariano citatus, dicit gentem Judæorum non esse abjiciendam, si pro Christo, vocem ἄντικριτος requirat.

MARTIAN.

LIBER NONUS.

369 370 Variis molestiis occupati, explanationes in Isaiam prophetam per intervalia dictamus. Unde expleto octavo volumine, nunc post aliquantum temporis spatium transimus ad nonum: non absque morsu et obtreccionibus invidorum, qui ignorantes quid audiant, quid loquantur, de eo audent jactare quod nesciunt, et ante despiciunt quam probeant, eruditosque se æstimant et disertos, si de cunctis Scriptoribus detrahant. Quorum livorem et missitationem garrulam contemnentis, Dei poscimus auxilium, et Psalmistæ imprecatione dicimus: *Disipa gentes quæ bella volunt (Ps. Lxvii, 32)*. Domini enim locus in pace est. quæ exsuperat omnem sen-

sum. Quam et Propheta desiderat clamitans: *Domine Deus noster, pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis (Isai. xxvi, 12)*. Sed jam proponamus Isaiæ capitulum, et cum Moysæ ingrediamur nubem et caliginem, ut clarifceatur vultus noster, et, juxta Hebraicum, cornuta sit facies: audianturque et rutilent tonitrua et fulgura, quæ plebs vilior videre non potuit (Exod. xix).

371 (Cap. XXVIII.—Vers. 1.) *Væ coronæ superbie ebriis Ephraim, et flori decidenti gloriæ exultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguis, errantes a vino. Ecce validus et fortis Domini, sicut impetus grandinis turbo confringens: sicut impetus aquarum*

multarum inundantium et emissarum super terram spatiosam. Pedibus concalabitur corona superbia ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis ejus, qui est super verticem vallis pinguis, quasi temporaneum ante maturitatem autumnii, quod cum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devorabit illud. LXX: *Væ coronæ injuriæ mercenarii Ephraim: flos cadens de gloria super verticem montis pinguis, qui ebrii estis absque vino. Ecce fortis et durus furor Domini, sicut grando quæ fertur in prouum, non habens umbraculum, quæ violenter decidit sicut aquarum multitudo trahens humum, et faciens sibi spætiū: manibus et pedibus concalabitur corona injuriæ mercenarii Ephraim. Et erit flos qui decidit de spe gloriæ in summitate montis excelsi, sicut præmatura fœcus, quam qui viderit, antequam sumat manu, cupiet eam devorare.* Dicamus primum juxta historiam, deinde juxta tropologiam, et ad extremum juxta vaticinium prophetale. Loquitur sermo divinus adversum decem tribus quæ regnabant in Samaria, et propter Jeroboam, qui de tribu Ephraim fuit, appellabantur Ephraim. Et vocat eos coronam superbiæ: quia comparati duabus tribubus, quæ appellabantur Juda, sublimiores erant et numero et robore. Ebriosque eos dicit Ephraim, qui suum non intelligant Creatorem, sed pro Domino adorent vitulos aureos in Dan et Bethel. Isti quondam in flore fuerunt Domini, et in gloria, quando regebantur a David et Salomone, et in duodecim tribubus erant adorantes Deum in templo Jerusalem, qui fuerunt in vertice vallis pinguis, quod Hebraice dicitur *ez sathanim* (עֵז שַׂטָנִים). Significat autem locum ubi traditus Dominus est; super cujus vallis verticem templum Domini situm est. Isti iuebriati sunt vino erroris et amentie, 372 quod eis miscuit Jeroboam. Quapropter pœnam illis Dominus comminatur, quod sicut grandinis turbo universa confringit, et impetus aquarum inundantium quidquid obvium invenerit, rapit: sic ab Assyriorum deleantur exercitu, et quod reliquum fuerit, in montes sive urbes Mediæ transferatur. Comparat autem gloriam derom tribuum coronæ variorum florum, quæ tantam habuerit pulchritudinem, ut quomodo si quis antequam ætas veniat et autumnus, πρόδρομον sicum videns in arbore, statim ut manu tenuerit, devorat: sic et decem tribus cum Assyrius viderit, vastet et devoret, et nihil omnino pristini populi relinquat in Samaria. Hoc breviter juxta historiam dictum sit. Trauseamus ad allegoriam. Secundum expositionem Osee prophete, in quo Ephraim et Joseph et Samarium et decem tribus, quæ scissæ sunt a corpore duodecim tribuum, et templum Domini reliquerunt, retulimus ad hæreticos, qui vero juxta Septuaginta edi-

tionem, *coronæ injuriæ* sunt, Dominum blasphemantes, et omnia mercedis causa faciunt, et de gloria Domini condecorant: nec sequuntur tenuitatem mannis, et humilitatem Ecclesiasticam; sed in monte pinguisimo versantur ebrii absque vino. Propterea fortis et durus furor Domini, qui eos puniturus est, grandini præcipiti, quæ non laetæ, sed in capita mortalium ruit; et multis [Al. multarum] aquarum inundationibus comparatur, quæ quidquid obvium invenerint, trahunt. Hæc coronæ injuriæ, mercenarii appellantur Ephraim, qui juxta Apostolum turpis lucri gratia, de flore et spe se gloriae pristinae fidei corruperunt, et versantur in superbia, et dulcissimus cibus diaboli sunt, qui eos quotidie devorat (1 Pet. v). Secundum prophetiam illud possumus dicere, quod coronam injuriæ a vocet Scribas et Phariseos, qui Dominum blasphemabant. Et appellabantur mercenarii Ephraim, propter Judam, qui de tribu Ephraim et de vico ejusdem tribus ^b Isarioth, Dominum pretio vendidit, qui vere flos apostolicæ gloriæ cecidit super montem 373 pinguisimum, de quo dictum putamus: *Manducavit et bibit Jacob, et saturatus est, et impinguatus, et recalcitravit dilectus* (Deut. xxxii, 15). Sive juxta Hebraicum: *super vallem pinguis, id est, Gessemanim*: in qua etiam nomen loci significatur, in quo Judas Dominum tradidit. Vallis autem pinguis, sive pinguis dicitur, propter ubertatem, et Scribas et Phariseos qui ibi Dominum comprehenderunt: de quibus in psalmo scriptum est: *Tauri pingues obsederunt me* (Ps. xxi, 15). Hæc vallis pinguis, id est, *Gessemanim*, in hoc capitulo secundo appellatur; et miror quomodo LXX primum eam dixerint *montem pinguem*, et postea *montem excelsum*. Ebrius autem fuit proditor non vino, sed avaritia et furore aspidum insanabili, et diaboli cibo, qui post buccellam intravit in eum (Joan. xiii), et penitus devoratus est, quia oratio ejus versa est in peccatum, et ne penitentia quidem ejus fructum salutis habuit. Verbum Hebraicum *sacchor* (שַׁכַּר) ambiguum est, et vel *ebrios*, vel *mercenarios* sonat. Unde et *Issachar* interpretatur, *est merces*: et *Sachar* (שַׁכַּר), μέθυσμα, id est, *ebrietas*: cæterique *ebrios*: soli LXX *mercenarios* transtulerunt.

(Vers. 5 seqq.) *In die illa erit Dominus excrementum, corona gloriæ, et certum exultationis residuum populi sui, et spiritus iudicii sedenti super iudicium, et fortitudo revertentibus de bello ad portam. Verum hi quæ præ vino, nescierunt et præ ebrietate erraverunt, sacerdos et propheta nescierunt: præ ebrietate et sorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate: nescierunt videntem, ignoraverunt iudicium, sive mirabiliter. Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu, sordiumque, ita ut non*

^a Eodem sensu scripserat Euseb. : *Δίνιτται δὲ τὸ συνίδριον τῶν φαρισαίων καὶ ἀρχιερέων, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ, ἰμπιγίτις: Ἐλέγεται δὲ Ἰούδας ὁ προδότης ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ γεγενῆσθαι. μισθωτὸν δὲ καλεῖ ὡς ἂν ἐξηγρησαμένον (sic) χρημασιν ἐπὶ τὸ προδοῦναι τὸν Διδάσκαλον. Quæ cum subsequentiibus de Gethse-*

mani Hieronymus in sua transfert.

^b Vatic. *Ejusdem tribus Carioth.*

^c Differunt vero cum in *vau* et *iad* litteris, *שַׁכַּר* ebrii, a *שַׁכַּר*, mercenarii, tum ipsa vocum pronuntiatione. Porro Vatic. *Sechors* habet

est et ultra locus. LXX: In die illa erit Dominus Sabaoth A princeps 375 Montanus: et quid dicerent, nesciebant. Vino inebriantur, quando Scripturas sanctas male intelligunt, atque pervertunt. Sicera, quando sæculari abutuntur sapientia et dialecticorum tendiculis, quæ non tam vincula sunt appellanda, quam phasmata [Al. phantasmata], id est, umbræ quædam et imagines, quæ cito pereunt atque solvuntur. Istius modi consilium maledictio possidebit, qui quæstum putant esse pietatem, et cuncta faciunt propter avaritiam. De hoc phasmate et Apostolus loquebatur: *Attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium* (I Tim. iv, 1, 2). Tertia explanatio est, quod postquam Dominus Scribas Pharisæosque subverterit, et socium eorum Judam proditorem, qui ab initio fur fuerat, loculos enim pecuniæ pauperum ipse portabat (Joan. xii et xiii): tunc sit in spem et in gloriæ coronam his qui de Judæis in Dominum crediderint, haud dubium quin apostolos significet, quos ad prædicationem Evangelii reservavit, et non statim permisit pro Christo sanguinem fundere. Omnes enim Scribæ et Pharisæi vino et sicera, de quibus supra diximus, inebriati sunt, tam sacerdotes quam pseudoprophetæ. Sed tendiculæ eorum atque insidiæ fuere pro nihilo, quia et Judas ipse qui prodidit, fecit propter pecuniam, et sacerdotes qui proditorem pecunia corruerunt propter metum abjectionis suæ. Ipse enim flagellum de funiculis faciens, egerit de templo eos qui vendebant boves et oves, et cathedras vendentium columbas, et nummulariorum mensas sua auctoritate subvertit, dicens ad eos: *Scriptum est: Domus Patris mei, domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam domum negotiationis, sive speluncam latronum* (Matth. 21, 13). Juxta anagogen illud Hebraicum, in quo diximus: *Omnes enim mensæ eorum repletæ sunt vomitu sordiumque, ita ut non sit ultra locus, ad hæreticos, et Scribas, ac Pharisæos sic referri potest, ut universam doctrinam eorum et cuncta mysteria dicamus vomitu plena et sordium, dum scripturarum sanctarum non digerunt cibos, nec universo corpori faciunt esse vitales: sed immaturos et fetentes egerunt, ita ut nullum 376 in eis Deus reperiat locum. Miror autem quid voluerit Theodotio, ut pro verbo Hebraico quod dicitur, cisoa (קצוה), pro quo Aquila interpretatus est, vomitum sordium, et Symmachus tantum vomitum, ille diceret, ἐμπετόν δυσάλιας, id est, vomitum dysalias, quod verbum ubi apud Græcos lectum sit, invenire non potui, nisi forte novæ rei novum sumpserit nomen. Siquidem et apud Hebræos compositum est, quia vomitus dicitur et et soa cordidus [Al. sordes]. Quidquid igitur nauseam facit et vomitum, δυσάλια appellari potest.*

^a Hebræorum hoc esse idioma testatur S. quoque Ambrosius, de Helia et Jejun. cap. 15: *Ut omnem potum, qui inebriat, sicera nomine vocent.* Puta α κζω, quod potum inebriantem significat. Et S. Basilium, in Isaiam cap. 5: *Σικερα γάρ πᾶν τὸ δυνάμενον μὴδὲν τυποῦσαι πόμα τοῖς ἑβραίοις ἐνομάζειν συζήεις.* Sicera Hebræi solent appellare potum omnem qui inducere ebrietatem potest.

^b Theodotio vertit *δυσάλια εἰς δισάλια*, sic enim legendum est. Porro quid vox illa significet Hesychius docet, *δισάλια, ἀκαθαρσία*, ubi recte monet Martinus legendum esse, *δισάλια*. Est ἡ δίσσα, quod Suidæ est ἡ κόπρος, cui item *δισάλια* sunt κοπρόδον. Corrupte vero in eo quo Hier. utebatur *δισάλια* copulari codice lectum fuerit a Theodotone *δυσάλια*, quæ vox crucem ei fixit pro *δισάλια*, cum iota initio.

(Vers. 10 seqq.) *Quem docebit scientiam, et quem intelligere faciet auditum? Ablactatus a lacte, avulsus ab uberibus: quia manda, remanda; manda, remando; exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi. In loquela enim labii et in lingua altera loquatur ad populum istum, cui dixit: Hæc est requies mea; reficite lassum, et hæc est meum refrigerium, et noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini: manda, remanda; manda, remanda; exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi; ut vadant et cadant retrorsum, et conterantur, et illaqueentur et capiantur. LXX: Cui annuntiabimus mala, et cui annuntiabimus nuntium? qui ablactati sunt a lacte: qui abstracti ab ubere. Tribulationem super tribulationem exspecta; præstolare spem super spem; adhuc parum, adhuc parum: propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram qua loquuntur populo huic dicentes eis: Hæc est requies esurienti, et hæc contritio, et noluerunt audire. Eterit eis sermo Domini: Tribulatio super tribulationem: exspecta, exspecta; spes [Al. spem] super spem: adhuc parum, adhuc parum; ut vadant et cadant retrorsum, et conterantur, et periclitentur, et capiantur. Quis, inquit, dignus est doctrina Domini, qui verbis Salvatoris dicentis: Qui habet aures audiendi audiatur (Matth. xii, 15): ut quod auribus hauserit, corde intelligat? Quinam illi sint, sequens versus ostendit: Ablactati a lacte, avulsi ab ubere, qui nequaquam lacte nutriuntur infantia, sed solido vescuntur cibo; qui avulsi sunt ab ubere cum Isaac: propter quam laticiam fecit Abraham grande convivium (Genes. xxii); hi merentur Domini audire mysteria, et intelligere **377** quæ sacerdos et propheta nesciunt (Al. nescivit), inebriati et absorpti a vino, qui erraverunt et nescierunt videntem, quia omnes mense eorum repleti sunt vomitu sordiumque, qui prophetis ventura annuntiantibus, et nisi fecissent quæ præcepta erant, tormenta minitantibus, solebant dicere subsannantes: *Manda, remanda; manda, remanda*, id est, *præcipe, præcipe*, impora quæ facere debeamus. Cunque abuterentur Dei patientia, qui differt iram, ut præbeat misericordiam: qui solebant etiam hoc ex persona prophetarum ludentes dicere: *Exspecta paulisper, exspecta modicum*, venient quæ futura prædiximus. Hæc autem universa loquebantur in populo, quia Dei sermonibus non credabant; statimque infert propheta: Nequaquam vobis Deus **D** his verbis loquetur, ut præcipiat quid facere debeatis, et præstolemini quæ ventura sunt, sed loquetur vobis in furore præsentis, qui prius dixerat ad popu-*

^a Vide epist. 147, ad Sabinian., num. 10, not. 2.

^b Ipsa Hebræa verba offert et interpretatur Epiphanius, hæres. 25, quæ Hebræice sic habent *מַנְדָּא רֵמַנְדָּא שֶׁמֶן דְּרֵי שָׁמַיְא לְקֻדְדָּא לְקֻדְדָּא לְקֻדְדָּא*. Porro Nicolaitarum hæresis his abuti verbis consueverat, quos tradidit post ipsum Epiphanium, Theodoritus, hæretic. Fabul. cap. 4, *Καυλαχούα* fuisse veneratus, et Christum eo nomine, quasi ex-*p*-clitum designare voluisse. Philastrius, cap. 33, *Canlacan* hominem vocat, Epiphanius *ἄρχοντα*: puta *Æonem*, sive *Angelum*.

lum: *Hæc est requies mea, reficite lassum*, multo tempore laboravi, in nullo inveni requiem. *Vulpes forreas habent, et volucres cæli nidus; Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet* (Matth. viii; Luc. ix). Et hoc est meum refrigerium, ut in vobis aliquando requiescam. Qui noluerunt audire, et mea monita contempserunt; quamobrem quod solebant ludentes dicere prophetis: *Manda, remanda; manda, remanda: exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta: modicum ibi, modicum ibi*, et irridere patientiam meam, cum me arbitrantur minitari, quæ nunquam facturus sim: sentiant rebus explorari, ut vadant in interitum, et cadant retrorsum ^a *ἰσπεσοῦν* insanabili; nunquamque ad priora proficiant, nec possint cum Apostolo dicere: *Præteritorum obliui, ad ea quæ priora **B** sunt extendimur* (Phil. iii, 13); sed conterantur et illaqueantur, et vel a Babylonio, vel a Romano capiuntur exercitu. Pro eo quod nos diximus: *Manda, remanda; manda, remanda: exspecta, reexspecta; exspecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi*, in Hebræo sic scriptum est: SAU LA-AU, **378** SAU LA-AU; CAU IACAU, CAU LACAU: ZER SAM, ZER-AM; ^b hisque verbis abuti solet immundissima hæresis apud simplices quosque atque deceptos, ^c ut terrorem faciat novitate sermonum, quod scilicet qui hæc verba cognoverit, et in conitu eorum [Al. horum] meminerit, ab que ulla dubitatione transeat ad regna cælorum. Lesimus in Apostolo: *In aliis linguis, et in labiis aliis loquar populo huic, et nec sic exaudiet me, dicit Dominus* (I Cor. xiv, 21). Quod mihi videtur juxta **C** Hebræicam de præsentis scriptum capitulo; et hoc in veteri observavimus Testamento (absque paucis testimoniis, quibus Lucas solus abutitur qui magis Græcæ linguæ habuit scientiam), ubicumque de veteri instrumento quid dicitur, non eos juxta Septuaginta, sed juxta Hebræicam ponere, nullius sequentes interpretationem, sed sensum Hebræicum cum suo sermone vertentes. Symmachus, Theodotus et LXX de hoc loco diversa senserunt, et quia longum est de omnibus dicere, LXX Interpretes, qui leguntur in Ecclesiis, breviter transcurramus. Rejerto populo Judæorum, Sacerdotibus et Prophetis, qui inebriati sunt stercora, et erraverunt et maledictio commedit consilium eorum, quod inierunt propter avaritiam, cui annuntiabimus futuras pro Christo tribulationes? cui mala pro quibus paratur corona virtutum? Utrique his qui ablactati sunt a lacte, qui avulsi sunt ab ubere, haud dubium quin apostolos significet: *Tribulationem super tribulationem exspecta.* ^d Lo-

^c Vitiose erat antea, ut errorem faciat pro terrorem, quod ope mss. restituo. Sic epist. 75, ad Theodoram, num. 3, cum hujusmodi *magis portenta, enam nomina* S. Pater recitasset, quæ, subditi, *ad imperitorum et muliercularum animos concitandos quasi de Hebræis fontibus hauriunt, barbaro simpliciter quosque terrentes sono*, etc. Vide quæ ibi annotavimus.

^d Ita Euseb.: *Ἀγγεταὶ δὲ ταῦτα πρὸς τὸν χορὸν τῶν ἀποστολικῶν καὶ πρὸς πάντας τοὺς τῷ σωτηρίου τῶν ἁγίων μαθητευομένους*, etc. quæ Hier. in pauciora contraxit.

quitur autem ad chorum apostolorum omniumque A
 credentium, ut non ad unam, sed ad multas se pa-
 ret tribulationes, ut cum tribulatus fuerit atque de-
 pressus, rursus sporet, et spem super spem habeat.
 Quod si paululum tardaverint quæ promissa sunt,
 non sit incredulus: Medicum enim parvulumque et
 venient quæ promissa sunt. *Etenim tribulatio patientiam operatur; patientia probationem: probatio spem; spem autem non confundit (Rom. v, 3, 4, 5).* Et hæc ipsa tribulatio geminabitur detractio **379** labio-
 rum, et blasphemis persequentium, quibus adver-
 sus Dei populum rabido ore deserviunt. Porro apo-
 stoli et apostolici viri loquentur ad populum Judæo-
 rum, dicentes: *Hæc est requies euriienti justitiam, et hæc contritio et angustia quæ ducit ad vitam.* Illis hæc prædicantibus, audire impii noluerunt. Unde hoc quod ad Dei populum dicebatur: *Tribulationem sustine, tribulationem sustine; exspecta spem, exspecta spem: adhuc modicum, adhuc modicum,* illis vertitur in poenam, qui audire sermonem Domini noluerant, ut corrumpant et vadant retrorsum, et in periculum ob-idionis ac mortis incurrant, et absque illo miseriarum sine capiantur. Quod autem verbum Hebraicum **DEA**, quod omnes verterunt, scientiam, solum Septuaginta mala interpretati sunt, error perspicuus est. Prima enim littera **DALETH**, vel **RES** parvo apice distinguuntur. Si ergo legatur **DEA** (**דעא**), scientiam sonat; si **REA** (**רעא**), malitiam; non a malo, quod contrarium bono est, sed ab angustia.

(Vers. 14, 15.) *Propter hoc audite verbum Domini, viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Jerusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum: flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus. LXX: Propterea audite verbum Domini viri, tribulati et principes populi hujus, qui est in Jerusalem: Quia dixistis: Fecimus testamentum cum inferno, et cum morte pactum: tempestas transiens si irruerit, non veniet super nos, quoniam posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protegemur. Quod supra diximus cum irrisione solitus principes Judæorum Prophetis dicere: Manda, remanda; exspecta, rexspecta, et cætera his similia, per quæ ostenditur nequaquam eos Prophetarum credidisse sermonibus, sed prophetiam eorum habuisse despectui: præsens ostendit capitulum, per quod appellantur viri illusores. Sunt autem Scribæ et Pharisæi qui dominantur super populum Dei in Jerusalem, quos LXX vocant viros tribulatos, et principes populi Jerusalem. Dixerunt enim non sermone, sed opere: Sumus sicut et cæteræ nationes: habemus pactum et fœdus cum inferno et cum morte: seniel **380** salutem desperavimus. Certe captivitas longo post tempore ventura est, dicentibus vobis: Adhuc modicum, adhuc modicum: exspecta, rur-*

sus exspecta. Ergo cum mortui fuerimus, hoc flagellum captivitatis et hæc tempestatem non sentiemus. Seniel enim mendacio credidimus, hoc est, frustra spem habuimus in Deo et in Lege ejus. Et ideo mendacio protecti sumus, quia mortui imminentem captivitatem declinavimus. Verbum Hebraicum **SOR** (**סור**), Aquila et Symmachus, *flagellum*, LXX *tempestatem* interpretati sunt; ^a **CHARAB** (**כרב**) quoque omnes mendacium transtulerunt, in quo speraverant Judæi, cujus juxta Evangelistam Joannem, pater est diabolus.

(Vers. 16. seqq.) *Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem ^b probatum, angularem, pretiosum, fundatum fundamine: qui crediderit, non festinet. Et ponam iudicium in pondere, et justitiam in mensura: et subvertet grando spem mendacii, et protectionem aquæ inundabunt. Et delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit; flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem. Cum [Al. Quando-cumque] pertransierit, tollet vos: quoniam mane ditulculo transibit in die et in nocte, et tantummodo sola vezatio intellectum dabit auditui: Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat: et pallium breve utrumque operire non potest. LXX: Propterea sic dicit Dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem in fundamenta ejus; et qui crediderit, non confundetur. Et ponam iudicium in spem: misericordiam autem meam in pondere, et qui credunt frustra mendacio, quoniam non transibit per nos tempestas, et non auferet nobis testamentum mortis, et spem vestra ad infernum non permanebit. Tempestas veniens si transierit, eritis ei in conculcationem: cum transierit, tollet vos mane, mane pertransiet: die et nocte erit spes pessima. Discite audire qui estis in tribulatione: Non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur. Dixeram, inquit, vobis: Audite verbum Domini, viri illusores, sive tribulati principes populi mei, et nolite fœdus habere cum morte, nec pactum cum inferno, qui contemnentes præcepta mea, posuistis mendacium spem vestram, et gloriantes. **381** immo desperantes dicitis: mendacio protegemur. Idcirco misericors et miserator Dominus, patiens et multum misericors (Ps. cxxiv), nolentibus vobis, in fundamenta Sion lapidem electum, et probatum, et pretiosum, et angularem missurum esse se dicit. De quo et Apostolus loquitur: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (1 Cor. iii, 10); et iterum: *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus* (Ibid., 11). Iste lapis vere et secundo appellatur lapis, sicut et in Levitico, *homo, homo* his dicitur et angularis lapis, quia Circumcisionis et Gentium populus copulavit, de quo et in psalmo dicitur: *Lapidem quem reprobaverunt edificantes, hic factus est**

^a Verius, ut videtur, in Vatic. **CHAB**.

^b Victorius repetit *lapidam* ex Hebræo Vulgataque editione.

torum suorum unusquisque constringitur (Prov. v, 22), A sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum iudicii diem, jam rebus expleturus est, et consummaturus, et abbreviaturus. Itaque ego propheta quæ a 384 Domino Deo omnipotente futura cognovi super universam terram, hæc vobis nuntio, ut iminentem iram pœnitentia præveniat. Juxta LXX ipse Dominus quasi mons impiorum dicitur surrecturus et futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quæ omnia unum opus est amaritudinis; quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui impiis et sustentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens et alter ægrotus, patrem et pœdicum putent esse crudeles, si eos verberebus atque caetero disciplinæ restituant sanitati. Consurgat enim Dominus et erit in valle Gabaon, propter eos qui cum ob peccata in humili consistant loco, propter tumorem animi eriguntur in superbiam. Gabaon enim, collis interpretatur: ut faciat opera sua quæ sunt opera amaritudinis; quando cogitur mutare clementiam, et pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia qua gaudebat et dives in convivio purpuratus, et Lazarus pauperem negligens (Luc. xvi): ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, et rebus suam sententiam completurus, hæc ego et audivi, et vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: *Supra omnem terram, juxta historiam, Judææ terminos intellige; juxta anagogen, totius mundi.*

(Vers. 23 seqq.) *Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cum adæquaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturbabit gith, nec rota plaustrum super cyminum circumibit; sed virga excutietur gith, et cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturbans triturbabit illum, neque vexabit eum rota plaustrum, neque unguis suis comminuet eum. Et hoc a Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam. LXX: Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite sermones meos. Numquid 385 tota die arabit qui arat, aut sementem præparabit antequam præparet terram? Numquid cum adæquaverit faciem ejus, tunc seminabit gith et cyminum, et rursus seminabit triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, et erudietur iudicio Dei,*

et lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustrum circumit super cyminum; sed virga excutietur gith, et cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascar vobis: nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos, et hæc a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exultate vanam consolationem. Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: Audite verbum Dei, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem: et præcipit eis, ut vocem ejus audiant, et eloquium illius diligenter attendant. Numquid, ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciatur? Nonne prius proscindet humum, et vomere sulcos revolvit, juncusque glebas rastro frauet et sarculo: ut cum adæquaverit superficiem terræ, et dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; aeratque triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, juxta varietatem terræ et temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Græci ζῆαυ vocant, c quidam viciam intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, satorem erudit Deus naturaliter iudicio suo, et docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique cum metendi tempus advenerit, gith et cyminum, quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur et trahuntur super demessas segetes; sed virga excutuntur et baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, et omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur et teritur, nec omni tempore rotarum unguis comminuitur; pro quibus in Hebraico dicitur equis earum: ut quia unguis rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod unguis et equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda frumenta 386 areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judæa provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith et cyminum virga excutiantur et baculo: frumentum hordeumque, et far, fortasse et milium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei iudicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, et justitiæ magnitudinem monstrat in cunctis. Hæc παραρραστειδῆς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc miseretur: nunc corripit, nunc defendit; id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, et demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith et cyminum, id est, omnes gentes quæ non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere præcepta, virga emendat et baculo: frumentum autem, id est, populum Ju-

^a Vatic. cum Vulg. Interprete ipsaque Hieronymiana versione, a Domino Deo: minime vero ad Hebræum archetypum.

^b Amovimus hinc negandi particulam, non, quam mss. ignorant, neque habet Græcus textus οὐχ ὄντω

ὄμαλιον, etc. Mox quoque erat in finibus suis pro suis, quod mss. præferunt, assentiente Græco ἐν τοῖς ὄποις σου; tametsi refragari subsequens expositio videtur.

^c Vide quæ annotamus in Ezechielis cap. iv.

giam sublata, omnis eorum festivitas perit. Dicitque A se Dominus circumvallare Ariel Babylonio exercitu, et fore eam tristem atque moerentem, quando ab eis diruta fuerit. Rursumque sub Jesu filio Josedec sacerdote magno, et Zorubabel filio Salathiel, Esdraque et Neemia, quando prophetaverunt Aggeus et Zacherias, fore eam quasi Ariel, quod habent antiqui templi similitudinem, sed magnificentiam ornamentumque non habeat. Secundo quoque Dominus comminatur, quod circumdet Arielem sphaera, et jaciatur contra eam aggerem, et munimenta ponat in obsidionem ejus, et compleatur illud quod ipse plangens Jerusalem dicitur in Evangelio : Si scires ea quae ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabant te inimici tui vallo, et obsidebant te, et in terram humiliaberis (Luc. x, 42 et seq.). Et Jerusalem erit conculcata a nationibus usque ad consumptionem temporis gratum. Aliis enim verbis eadem propheta nunc dicit, quod humiliata de terra loquatur, et de humo audiatur eloquium ejus; et sit quasi pythois de terra vox illius, et de humo instar pastorum miasilet, et per haec verba significet magorum ^{εξαπατησάντων} per quam animas evocare dicuntur, et tenes umbrarum, immo daemonum, audire voces. Denique pro pythone, Aquila magum interpretatus est, qui Hebraice dicitur ^{ב צהב} CHEB (צחב), pro quo LXX de terra loquentes, translulerunt. Quibus verbis indicatur ruinam templi usque ad consummationem permanentem mundi, quod collapsum in cineres, nequaquam ultra suscitetur. Tantis autem, o Ariel, te Romanae potentiae vallabit exercitus, et innumerabili pulveri comparetur ut favillae per aerem volitanti. Unde non imbecillitatem eorum pulveri comparat et favillae, qui contra eos militaverunt; sed multitudinem quae arenis innumerabilibus exaequatur. Et hoc erit repente confestim, ut in media pace, subita sub Nerone bella conantur; et Dominus exercituum visitet Jerusalem ^{צרה} in tinitru, et in commotione terrae; et in turbide tempestatis, et in flamma ignis devorantis, per quod templum significat comburendum. Romani autem qui, superatis Judaeis et subversa Jerusalem sub Tito et Vespasiano, de vasis quondam Dei manubias obtulerunt [At. abstulere] Capitulis; suaeque virtutis et potentiae numquam, non irae Dei putaverunt esse quod fecerant, quasi in somnio et in nocturna visione omnes divitias possidebant. Et quomodo qui esurit dormiens in somnis se vesci putat, et qui siti, arenibus siti faucibus flumina bibit, cumque evigilaverit ardentior sitis sit, quae cassa potionis delusa est: sic multitudo universarum gentium, quae Romanae subdite potentiae dimicaverunt contra montem Sion, habebunt quasi in umbra, et nube, et somnio noctis

divitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo loco ubi nos posuimus, omnes qui militaverunt et obsederunt et praevulnerunt adversus eam, LXX translulerunt, et omnes qui militaverunt contra Jerusalem, quod in Hebraico non habetur. In principio quoque hujus capituli ubi nos diximus: Additus est annus ad annum, sive subtractus, illi interpretati sunt: congregate fructus, vel geminas, annum super annum: manducate, comedetis enim cum Moab. Et est sensus, antequam annus Domini acceptabilis praedicationis ejus adveniat, immo duo anni, de quibus in Cantico Habacuc juxta Hebraicum legimus: In medio duorum temporum cognosceris (Habac. iii), seminate vobis in lacrymis, ut metatis in gaudio (Ps. cxxv). Scriptum est in Evangelio secundum Joannem, per tria Pascha Dominum venisse in Jerusalem, quae duos annos efficiunt (Joan. ii, 13). Quod autem sequitur: Comedatis enim cum Moab, in Hebraico non habetur. De quo possumus dicere, quod nisi fructus sibi poenitentiae congregaverint, incipiant cum his comedere qui non ingrediuntur Ecclesiam Domini usque in aeternum. Caetera in quibus videntur discrepare, manifesta sunt: et ex his quae exposuimus, facilis eorum interpretatio est. Scio me legisse Ariel interpretari, lux mos Dei, quod longo ^{צרה} aliter est. Hic enim prima syllaba per ALPH et RES (TM) scribitur: lux autem quae Hebraice dicitur OA, inter ALPH et RES mediam habet litteram VAU, quae in praesenti nomine non habetur. Omniaque quae nunc dicuntur contra Ariel, referunt ad haereticos, qui doctrinam suam Dei sustinent lucem, et expugnandi sunt a vero David: omnesque solemnitates eorum auferendas, et gaudium praesens futura tristitia commutandum: quibus praecipiat Deus ut agant poenitentiam, ne incipiant comedere cum Moabitibus, et similes esse gentilium. Ipse enim expugnabit Ariel, et omnem virtutem eorum atque divitias suo circumdabit exercitu. Terribusque, hoc est, magistris Ecclesiae humiliabit in terra sermones eorum, ut nequaquam ponant in colum os suum, sed scribantur in terra, loquanturque de terra, et sicut quasi pulvis excussus rota: omnesque divitias impiorum puncto et momento temporis comparentur, quando visitaverit eos in sua majestate, descendens in turbine et tempestate et igne supplicii; et intellexerint omnes divitias suas, pompaeque sermonum et argumentorum strophas, frustra comedentis et bibentis somnio comparari: qui militaverunt contra Jerusalem, visionem pacis: sive adversum Ariel, leonem fortissimum, et ad extremum contra montem Sion, super quem Ecclesiae civitas sita latere non potest.

(Vers. 9 seqq.) *Obstupescite et admiramini: Au-*

^a Antea erat *εξαπατησάντων*.

^b Sic et in Siri et vetustis sinus codex Sangermanensis apud Montisfron. habent. Intellegendus itaque venit Hieronymus non eo sensu, ut tota vox *צרה*, quae in Hebraico habetur, *Magum* significet; littera enim *צ*, quae praeparatur, est loco particulae

ut, sicut; sed ita ut integram Hebraei textus vocem exprimat, quam Aquila *Magum* interpretatus est. Porro etiam nomen *צרה* in hodiernis Bibliis cum holem pleno legitur, quod in exemplari suo non videtur Hieronymus invenisse.

in caput anguli (Ps. cxvii, 22). Isti sunt autem edificantes et commentarii, qui nunc appellantur viri illusores et principes populi qui est in Jerusalem. De hoc lapide et in Daniele legimus, quod excisus sit de monte sine manibus, et impleverit universum orbem (Dan. ii): eo quod divini germinis dispensatio humanum corpus assumpserit, et habitaverit in eo plenitudo Divinitatis corporaliter. Super hunc lapidem, qui alio nomine appellatur petra, Christus edificavit Ecclesiam, et firmo, juxta Hebraicum, fundavit fundamentum, in quo qui crediderit, non confundatur, sive, juxta Hebraicum, non festinet: ne videlicet tardus ei Christi videatur adventus. Si enim tardaverit juxta Abacuc, nemo desperet: quia veniens veniet, et sua promissa complebit (Abac. ii). Promittit quoque Deus ponere se in eo iudicium ponderis: *Neque enim iudicat Pater quemquam, sed omnis iudicium tradidit Filio (Joan. v, 22)*. Et iustitiam sive misericordiam in mensura, ut reddat unicuique secundum opera sua, et iustitiam ac misericordiam alterutro temperet, juxta illud quod et in psalmis legimus: *Misericordia et veritas obviaverunt sibi: iustitia et pax deosculatae sunt se (Ps. lxxxiv, 11)*. Spem quoque aut vestram atque mendacium, id est, diabolium patrem omnis mendacii, suppliciorum meorum grandio subvertet. Et protectionem, sub qua vos tutos fore arbitrabamini, tempestas valida et aquarum multitudo delebit, ita ut amicitia et foedus quod habebatis cum morte et cum inferno, hoc est, cum diabolo, pereat in aeternum. Et flagellum 382 sive tempestas, de quo dixeratis: *Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: veniet, et eritis ei in conculcationem, hoc est, omnia tormenta patiemini, quae vos putabatis desperationis animo nequaquam esse passuros. Semper enim irruet vobis, et tam in prosperis quam in adversis iram Domini sentietis, et mors vos saeva populabitur. Quid dicam de poenis? Poenarum solis formido et tormentorum metus vos corriget ad salutem, et mala vestra intelligere faciet. Cumque vexati fueritis, tunc a scietis Prophetas meos vera dixisse. Quodque sequitur: *Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat, et pallium breve utrumque operire non potest, illum habet sensum quem in Apostolo legimus: Non potestis calicem Domini bibere, et calicem daemoniorum. Non potestis mensae Domini esse participes, et mensae idolorum (II Cor. x, 20, 21); et alibi: Quae participatio iustitiae cum iniquitate? Quae societas luci ad tenebras? Quae conventio Christi ad Belial? Quae pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis (II Cor. vi, 14, 15)?* Loquitur autem sub metaphora mariti pudicissimi, qui adulterae dicit uxori: Unus lectulus me et adulterum tecum capere non potest, et pallium breve maritum et moechum cooperire non praevalet. O igitur Jerusalem, ad quam*

A et in Ezechiel sub persona uxoris loquitur fornicantis (Ezech. xvi, 34), et quam in Osee principio scortum vocat et adulteram (Osee. iii), si vis meis complexibus copulari, abijce idola: si servieris idolis, me habere non poteris. Hoc juxta Hebraicum. Porro quod in LXX legitur: *Discite audire qui tribulati estis: non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur, quem sensum habeat, et quomodo superioribus copuletur, penitus ignoro. Nisi forte ad principes populi loquatur sermo divinus, et hortetur eos, ut spem habeant in Deo, et non in morte atque inferno, et discant audire vaticinia prophetarum: illique respondeant se pro infirmitate virium adversus contrarias potestates pugnare non posse, nec inter Dei populum congregari.*

B (Vers. 21, 22.) *Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus, sicut in valle Gaboon irascetur, ut faciat opus suum, alienum opus ejus, ut operetur opus suum, peregrinum est opus ab eo. Et nunc nolite illudere: ne forte 383 constringantur vincula vestra. Consummationem enim et abbreviationem audivi a Domino Deo exercituum super universam terram. LXX: Sicut mons impiorum consurget Dominus, et erit in valle Gaboon, cum furore faciet opera sua, amaritudinis opus et furor ejus quasi alienis abutetur: et aliena amaritudo ejus. Et vos nolite latari, ne confortentur vincula vestra, quia consummatas et abbreviatas res audivi a Domino Deo Sabaoth, quas facturus est super omnem terram. Lapidem pretiosum in fundamentis*

C Sion positurum se Dominus repromisit, ut subvertet grandio mendacium et impiorum spem; foedus quoque cum morte et pactum cum inferno tempestas valida delebit. Quem quia suscipere illusores principes noluerunt, sicut quondam contra Allophylos, regnante David, in monte divisionum, qui Hebraico appellabatur [Al. appellatur] PHARASIM (פָּרָסִים), Dominus concidit adversarios suos, unde et locus nomen accepit. Et sicut in valle Gaboon, sub Jesu principe, quando fiducia habitantis in se Dei locutus est: *Siet sol in Gaboon, et luna contra vallem Aialon* [Al. Elon] (Josue x, 12): et stetit sol spatio unius diei; multique de alienigenis perierunt: sic contra inpios et illusores irascetur Dominus, ut faciat opus suum. Non est enim opus Domini perdere quae creavit; sed facere opus alienum, quod ad crudelitatem D magis quam ad clementiam pertinet. Rursumque id ipsum aliis verbis repetit, *ut operetur opus suum. Non est opus ejus punire peccantes, sed peregrinum, et alienum ab eo, ut puniat qui Salvator est. Quoniam igitur de patientia sua resurrecturus est Dominus, et nequaquam parciturus: sicut non pepercit in monte Pharasim, et in valle Gaboon: moneo vos, o viri illusores, ut nequaquam rideatis de prophetis meis, et non putetis ventura quae nuntiant, ne si permanseritis in illudendo, constringantur vincula peccatorum vestrorum (Funicibus enim peccato-*

^a Vat., tunc animadvertetis prophetas, etc.

^b Idem pro quo in LXX. Et mox, quod quem sensum, etc.

^c Legit Victorius sub interrogandi nota, tum addit nequaquam, qua distinctione et additione vocis manuum et contrarium sensum restitui debere contendit

torum suorum unusquisque constringitur (*Prov. v, 22*), sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum iudicii diem, jam rebus expleturus est, et consummaturus, et abbreviaturus. Itaque ego propheta quæ a **384** Domino Deo omnipotente futura cognovi super universam terram, hæc vobis nuntio, ut imminentem iram pœnitentia preveniat. Juxta **LXX** ipse Dominus quasi mons impiorum dicitur surrecturus et futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quæ omnia unum opus est amaritudinis; quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui impiis et sustentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens et alter ægrotus, patrem et pœdicum putent esse crudeles, si eos verberibus atque cauterio disciplinæ restituant sanitati. Consurget enim Dominus et erit in valle Gabaon, propter eos qui cum ob peccata in humili consistant loco, propter tumorem animi eriguntur in superbiam. *Gabaon* enim, *collis* interpretatur: ut faciat opera sua quæ sunt opera amaritudinis; quando cogitur mutare clementiam, et pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia qua gaudebat et dives in convivio purpuratus, et Lazarus pauperem negligens (*Luc. xvi*): ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, et rebus suam sententiam completurus, hæc ego et audivi, et vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: *Supra omnem terram*, juxta historiam, *Judææ terminos intellige*; juxta anagogen, totius mundi.

(Vers. 23 seqq.) *Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cum adæquaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustrum super cyminum circuibit; sed virga excutietur gith, et cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustrum, neque unguis suis comminuet eum. Et hoc a Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, et magnificaret justitiam. **LXX**: Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite sermones meos. Numquid **385** tota die arabit qui arat, aut sementem præparabit antequam præparet terram? Numquid cum adæquaverit faciem ejus, tunc seminabit gith et cyminum, et rursus seminabit triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus tuis, et erudieris iudicio Dei,*

*et lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustrum circuit super cyminum; sed virga excutietur gith, et cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascer vobis: nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos, et hæc a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exultate vanam consolationem. Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: Audite verbum Dei, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem: et præcipit eis, ut vocem ejus audiant, et eloquium illius diligenter attendant. Numquid, ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciatur? Nonne prius proscindet humum, et vomere sulcos revolvit, jacentesque glebas rastro franget et sarculo: ut cum adæquaverit superficiem terræ, et dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; seratque triticum, et hordeum, et milium, et far in finibus suis, juxta varietatem terræ et temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro farre quod Græci ζῆαν vocant, quidam viciam intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, satorem erudit Deus naturaliter iudicio suo, et docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique cum metendi tempus advenerit, gith et cyminum, quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur et trahuntur super demessas segetes; sed virga excutuntur et baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, et omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Verumtamen non semper vexatur et teritur, nec omni tempore rotarum unguis comminuitur; pro quibus in Hebræo dicitur *equis earum*: ut quia unguis rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod unguis et equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda frumenta **386** areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judæa provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith et cyminum virga excutiantur et baculo: frumentum hordeumque, et far, fortasse et milium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei iudicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, et justitiæ magnitudinem monstrat in cunctis. Hæc παραρραστιαδὲς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc miseretur: nunc corripit, nunc defendit; id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, et demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith et cyminum, id est, omnes gentes quæ non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere præcepta, virga emendat et baculo: frumentum autem, id est, populum Ju-*

* Vatic. cum Vulg. Interprete ipsaque Hieronymiana versione, a Domino Deo: minime vero ad Hebræum archetypum.

† Amovimus hinc negandi particulam, non, quam ms. ignorant, neque habet Græcus textus οὐχ ὄρα

ὄραλιον, etc. Mox quoque erat in finibus suis pro tuis, quod ms. præferunt, assentiente Græco ἐν τοῖς ὄροις σου; tametsi refragari subsequens expositio videatur.

* Vide quæ annotamus in Ezechielis cap. iv.

dæronum magnis torquetur supplicis. Cui enim plus A creditur, plus exigitur ab eo. *Et servus, qui scit voluntatem Domini sui, et non fecerit eam, rapulabit multis* (Luc. xii, 47); et in alio loco scriptum est: *Potentes potenter tormenta patientur* (Sup. vi, 7). Veruntamen non eos torquetur in perpetuum. Aliud enim est esse impium, aliud peccatorem. Quod nos de gentibus et Judæis interpretati sumus, alii exponunt super populo et Sacerdotibus, quod vulgus indoctum in die iudicii quasi gith et cyminum corripitur virga et baculo; sacerdotes autem qui habuerunt clavem scientiæ, magnis supplicis torquentur: et hoc Domini fiat iudicio, qui ostendit in cunctis mirabile consilium suum et justitiæ veritatem, ut qui plus acceperunt, plus exigitur ab eis. Pro eo quod nos interpretati sumus: *in virga excutietur gith, et cyminum in baculo*, nescio quid volentes LXX transulerunt: *cyminum autem cum pane comeditur*. Denique et veteres Græciæ interpretes Hebraicum disserentes, de hoc sermone tacuerunt, quia forsitan quid dicerent non habebant. Illud autem in quo nos iuxta Hebraicum posuimus: *Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vezabit illum rota planstri, nec unguis suis comminuet eum*, LXX non iuxta **387** verbum, sed iuxta sensum interpretati sunt: *Neque enim ego in sempiternum irascer vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos*: ostendentes futura peccatoribus, post tormento, refrigeria, et hæc quasi portenta atque mirabilia egressa esse a Domino. Unde præcipitur peccatoribus qui postea puniendi sunt, ut inquant consiliani, et exaltent consolationem suam, nequaquam vanam, ut a LXX additum est, sed absolute consolationem. Numquam enim Deus præciperet, ut exaltarent vanam consolationem suam, quæ eis non erat profutura.

(Cap. XIX. — Vers. 1, seqq.) *Væ Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David. Additus est annus ad annum, solemnitates evolatæ sunt. Circumvallabo Ariel, et erit tristis et mærens; et erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi spheram in circuitu tuo, et jaciæ contra te aggerem, et munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, et de humo audietur eloquium tuum, et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit. Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te, et sicut farilla pertransiens multitudo eorum qui contra te prævaluerunt. Eritque repente confestim: a Domino exercituum visitabitur in tonitruo et commotione terræ, et voce magna turbinis et tempestatis, et flammæ ignis desorantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicaverunt contra Ariel, et omnes qui militaverunt, et obsederunt, et prævaluerunt adversus eum. Sicut somniat esuriens et comedit, cum fuerit experrectus [Vulg. expegefactus], vacua est anima ejus; et sicut somniat sitiens et bibit, postquam evigilaverit [Vulg. fuerit expegefactus],*

^a Vatic., *Caratha*: minus fortassis male; nam et si *Karia* recte dicitur Syris; a *Kareth* tamen dicitur, non a *Kariath*. Legendum igitur cum ms. Drusiano,

*lassus adhuc sinit, et anima ejus vacua est: sic erit multitudo omnium gentium quæ dimicaverunt contra montem Sion. LXX: Væ Ariel, Ariel civitas quam expugnavit David. Congregate genimina, annum super annum comedite, comedetis enim cum Moab: coangustabo enim Ariel, et erit fortitudo illius et divitiæ mihi, et circumdabo sicut David super te: et milium vallum in circuitu tuo, et ponam per gyrum tui turres, et humiliabuntur in terram sermones tui: et in terram occidat verba tua. Et erit sicut loquentiam de terra vox tua, et usque ad partimentum vox tua infirmabitur. Et erunt sicut pulvis **388** de rota divitiæ impiorum: et sicut farilla quæ rapitur, multitudo eorum qui te oppreserunt: eritque in puncto repente a Domino sabaoth. Visitatio enim erit cum tonitruo, et commotione et voce magna, tempestas valida, et flamma ignis desorans. Et erunt quomodo videntis somnium nocte, divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra Ariel: et omnes qui pugnaverunt contra Jerusalem, et universi qui congregati sunt super eam, et affixerunt eam. Eruntque sicut qui in somnis esuriunt et comedunt: cumque surrexerint, vanum est somnium eorum, et sicut qui per somnium sinit et bibit, cum surrexerit, adhuc sinit, et anima ejus frustra speravit: sic erunt divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra montem Sion.*

Pro eo quod nos interpretati sumus, *Væ*, in Hebræo scriptum est *oi* (וי), quod apud eos interdum vocativo casu dicitur, ut non plangat Ariel, sed vocet: licet in præsentis loco pro planctu accipiendum sit. *Ariel* quoque interpretatur *leo Dei*; et pro civitate quam Aquila interpretatus est, *πολιτῶν*, hoc est, *oppidum*, sive *viculum*; in Hebræo legunt *CARIATH* (קריית), quod proprie *villam* significat, et lingua Syra dicitur *Cartha*, unde et villa silvarum appellatur *CARIATH JARIM* (קריית ירימ). Denique et in superioribus (Ad cap. i, 21) ubi legimus: *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion? pro civitate, Caria* h scribitur, id est, *villa*: quam nos ut translationem Aquilæ exprimamus ad verbum, *civitatalam* posuimus dicere. Igitur *Ariel*, id est, *leo Dei*, quondam fortissima vocatur Jerusalem: sive ut alii arbitrantur, templum et altare Dei quod erat in Jerusalem. Quodque sequitur: *Quam expugnavit David*, pro quo interpretatus est Symmachus, *castrum David*, et Theodotus, *circumvallatio David*, in Hebræo legitur

D *HANA* (חנה), quod eruditissimus Hebræorum, *habitalium* ^b significare voluit. Si igitur legerimus: *quam expugnavit David*, ad illud tempus referimus, quando cepit David arcem Sion, repugnantibus cæcis et claudis, et primus Joab domatum excelsa conscendit (I Paral. xi). Si autem iuxta Symmachum et Theodotionem, hoc sentiendum, quod David eam instauraverit atque munierit, additus est annus ad annum, sive *subtractus*, ut **389** interpretatus est Aquila; et solemnitates evolutæ sunt. Subverso enim templo, et Judaica reli-

lingua Syra dicitur *Caritha* קרייתא, ut *Tabitha*, *Tabitha*, et alia ejus generis.

^b Idem Vatic., *habitaculum significari exposuit*.

gione sublato, omnis eorum festivitas perit. Dicitque Dominus circumvallare Ariel Babylonio exercitu, et fore eam tristem atque moerentem, quando ab eis diruta fuerit. Rursumque sub Jesu filio Josedoc sacerdote magno, et Zorubabel filio Salathiel, Esdraque et Neemia, quando prophetaverunt Aggaeus et Zacharias, fore eam quasi Ariel, quod habeat antiqui templi similitudinem, sed magnificentiam ornamentumque non habeat. Secundo quoque Dominus comminatur, quod circumdet Arielem sphaera, et jaciatur contra eam aggerem, et munimenta ponat in obsidionem ejus, et compleatur illud quod ipse plangens Jerusalem loquitur in Evangelio : Si scires ea quae ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et in terram humiliteris (Luc. x, 42 et seq.). Et Jerusalem erit conculcata a nationibus usque ad consummationem temporis gentium. Aliis enim verbis eadem propheta nunc dicit, quod humiliata de terra loquatur, et de humo audiatur eloquium ejus; et sit quasi pythons de terra vox illius, et de humo instar passerum mussitet, ut per haec verba significet magorum ^a *νεπομαρτίαι*, per quam animas evocare dicuntur, et venas umbrarum, immo daemonum, audire voces. Denique pro pythone, Aquila *magum* interpretatus est, qui Hebraice dicitur ^b *cuxh* (כוח), pro quo LXX de terra loquentes, transtulerunt. Quibus verbis indicatur ruinam templi usque ad consummationem permanentem mundi, quod collapsum in cineres, nequaquam ultra suscitetur. Tantis autem, o Ariel, te Romanae potentiae vallabit exercitus, et innumeraibili pulveri comparetur ut favillae per aerem volitanti. Unde non imbecillitatem eorum pulveri comparat et favillae, qui contra eos militaverunt; sed multitudinem quae arenis innumerabilibus exaequatur. Et hoc erit repente confestim, ut in media pace, subita sub Nerone bella conaruant, et Dominus exercituum visitet Jerusalem ^c *סו* in tonitru, et in commotione terrae, et in turbulenta tempestate, et in flamma ignis devorantis, per quod templum significat comburentur. Romani autem qui, superatis Judaeis et subversa Jerusalem sub Tito et Vespasiano, de vasis quondam Dei manubias obtulerunt [*Al. abetelere*] Capitulum; sumque virtutis et potentiae numismam, non irae Dei putaverunt esse quod fecerant, quasi in somnio et in nocturna visione omnes divitias possidebant. Et quomodo qui exurit dormiens in somnis se vesci putat, et qui siti, arenibus sibi faucibus flumina bibit, cumque evigilaverit ardentior sitis sit, quae cassas potione delusa est: sic multitudo universarum gentium, quae Romanae subditi potestati dimicaverunt contra montem Sion, habebunt quasi in umbra, et nube, et somnio noctis

^a Antea erat *νεπομαρτίαι*.

^b Sic et non-siri et veteris sinus codex Sangermanensis apud Montfaucon. habent. Intelligendum itaque venit Hieronymus non eo sensu, ut tota vox *Cuxh*, quae in Hebraico habetur, *Magum* significet; littera enim *l*. quae praepositur, est loco particulae

divitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo loco ubi nos posuimus, omnes qui militaverunt et obsederunt et prevaluerunt adversus eam, LXX transtulerunt, et omnes qui militaverunt contra Jerusalem, quod in Hebraico non habetur. In principio quoque hujus capituli ubi nos diximus: *Additus est annus ad annum, sive subtractus*, illi interpretati sunt: *congregate fructus, vel gemina, annum super annum: manducate, comedetis enim cum Moab*. Et est sensus, antequam annus Domini acceptabilis praedicationis ejus adventat, immo duo anni, de quibus in Cantico Habacuc juxta Hebraicum legimus: *In medio duorum temporum cognosceris (Habac. in)*, seminate vobis in lacrymis, ut metatis in gaudio (Ps. cxv). Scriptum est in Evangelio secundum Joannem, per tria Pascha Dominum venisse in Jerusalem, quae duos annos efficiunt (Joan. ii, 13). Quod autem sequitur: *Comedetis enim cum Moab*, in Hebraico non habetur. De quo possumus dicere, quod nisi fructus sibi poenitentiae congregaverint, incipiant cum his comedere qui non ingrediuntur Ecclesiam Domini usque in aeternum. Caetera in quibus videntur discrepare, manifesta sunt: et ex his quae exposuimus, facilis eorum interpretatio est. Scio me legisse *Ariel* interpretari, *lux moa Dei*, quod longe ^d aliter est. Hic enim prima syllaba per *ALPH* et *RES* (TM) scribitur: lux autem quae Hebraice dicitur *on*, inter *ALPH* et *RES* medium habet litteram *VAU*, quae in praesenti nomine non habetur. Omniaque quae nunc dicuntur contra Ariel, referunt ad haereticos, qui doctrinam suam Dei aestimant lucem, et expugnandi sunt a vero David: omnesque solemnitates eorum auferendas, et gaudium praesens futura tristitia commutandum: quibus praecipiat Deus ut agant poenitentiam, ne incipiant comedere cum Moabitibus, et similes esse gentilium. Ipse enim expugnabit Ariel, et omnem virtutem eorum sique divitias suo circumdabit exercitu. Terribusque, hoc est, magistris Ecclesiae humilitatis in terra sermones eorum, ut nequaquam ponant laeolum os suum, sed scribantur in terra, loquanturque de terra, et sicut qual pulvis excussus rota: omnesque divitiae impiorum puncto et momento temporis comparentur, quando visitaverit eos in sua majestate, descendens in turbulenta tempestate et igne supplicii; et intellexerint omnes divitias suas, pompamque sermonum et argumentorum strophas, frustra comedentis et bibentis somnio comparari: qui militaverunt contra Jerusalem, *visionem pacis: sive adversum Ariel, leonem fortissimum*, et ad extremum contra montem Sion, super quem Ecclesiae civitas sita latere non potest.

(Vers. 9 seqq.) *Obstupescite et admiramini: Au-*

*nt, sicut; sed ita ut integram Hebraei textus vocem exprimat, quam Aquila Magum interpretatus est. Porro etiam nomen *TM* in hoceris B. libris cum holem pleno legitur, quod in exemplari suo non videtur Hieronymus invenisse.*

etate et vacillate, tenebriamini, et non a vino, moro-
mini, et non ebrietate. Quoniam miscuit vobis Dominus
spiritum soporis: claudet oculos vestros, prophetas et
principes vestros qui vident visiones, operiet. Et erit
vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum
dederint scienti litteras, dicent: lege istum, et respon-
debit, non possum: signatus enim est. Et dabitur liber
nescienti litteras, diceturque ei, lege: et respondebit,
nescio litteras. Pro soporis spiritu, LXX, compunctio-
nem: Theodotio, mentis excessum: Aquila, *καταποψιν*,
id est, gravem somnum interpretatus est; qui He-
braice dicitur *תַּרְדֵּמָה* (*תַּרְדֵּמָה*), quem in Adam
missum a Deo Scriptura commemorat. (Genes. 3),
quando de costa lateris ejus mulier effecta est. Et
392 Jonas hoc eodem somno stertebat in navi
(Jon. 1). Omnis autem prophetia post subversionem
Jerusalem et templi, id est, Ariel contra scribas et
pharisaeos est, qui habentes clavem scientiae, nec
ipsi introeunt, nec volentes alios introire permit-
tunt. Et praecipitur eis, ut stupore atque miraculo,
immo juxta Septuaginta dissolutione totius corporis
et mentis excessu inebriantur, atque moveantur et
fluctuant: vacillantes non vino nec sicera, sed spi-
ritu soporis, sive compunctionis Domini, ut intelli-
gentes malum suum, agant aliquando poenitentiam,
dicantque cum propheta: *Versatus sum in infirmitate,*
dum configitur mihi spinus (Ps. xxxi, 4). Scitote
ergo, o scribae et pharisaei, qui ceteri principes Ju-
daeorum, quod reddat vobis Dominus vicissitudinem
vestram. Vos enim audientes Dominum Salvatorem,
intelligere nolistis, et clausistis oculos vestros, ne
eum videretis, et aures aggravastis, ne audiretis.
Ideo et ille claudet oculos vestros, qui sunt pro-
phetae, per quos scientiam Dei videbatis. Sive vestros
oculos claudet et prophetarum, qui sunt principes
vestri. Lex enim et prophetae usque ad Joannem
Baptistam (Luc. xvi): ut vobis non videntibus, illi
videant, de quibus inferior sermo (Ad vers. 18) testa-
tur: *Et audient in die illo surdi verba libri*^a, *et oculi*
caecorum videbunt et exultabunt. In iudicium enim ve-
nit Dominus, ut videntes Judae non videant; et qui
caeci erant, populus scilicet nationum, videant et
Dominum contemplantur (Joan. ix). Unde significan-
ter non dixit, quod visio omnium prophetarum
signata sit cunctis legentibus; sed vobis, inquit, erit
signata quibus nunc loquor, quibus haec futura praen-
tatio: sive oculos principum vestrorum, qui se
juxta Septuaginta abscondita et arcana videre jacta-
bant, claudet in perpetuum. Eritque, ait, vobis
omnis Scriptura sancta clausa atque signata, ut vos
qui^b Legis litteras, et prophetarum vaticinia nosse
vos existimatis, et diebus ac noctibus volumina
Scripturarum indefesso ore meditamini, non intelli-
gatis quod legitis, sicut in Apocalypsi Joannis scri-
bitur: *Quis est dignus aperire librum, et solvere sig-*

^a Addam haecenus editi, *signati*, quam vocem
neque nostri mss. neque ipse habet Scripturae textus:
hucque opinor ex occasione subnexae expositionis a
studioso quopiam ex Apocalypsi translata.

nacna ejus (Apoc. v, 2)? Camque 393 nullus fuis-
set inventus qui aperiret signacula, Hesse se dicit;
et Dei tandem ad se meruisse sermonem: *Nofis-
sere: ecce vicit leo de tribu Juda radix David, ut
aperiat librum; et solvet signacula ejus.* Leo autem
de tribu Juda, Dominus Jesus Christus est, qui solvit
signacula libri, non proprio unius, ut multi putant,
psalmodum David, sed omnium Scripturarum, quae
uno scripturae sunt Spiritu sancto; et propterea
unus liber appellantur. De quo Ezechiel mystico
sermone testatur (Ezech. ii), quod scriptus fuerit
intus et foris; in sen-u et in littera. De quo et Sal-
vator loquitur in psalmis: *In capitulo libri scriptum
est de me* (Ps. xxxix, 9); non Jeremiae, non Isaiae,
sed in omni Scriptura sancta, quae unus liber appel-
latur. Magistris igitur Judaeorum usque in presen-
tem diem nequeuntibus legere et aperire signacula,
et mysteria pandere Scripturarum, si dederis eum
librum indocto populo, qui a suis praecceptoribus
devoratur, fatebuntur nescire se litteras, et idcirco
legere non posse. Atque e duobus malis multo le-
vius est legis imperitiam confiteri, quam jactare pru-
dentiam; et non posse scire quod dicitur.

(Vers. 13, 14). *Et dixit Dominus: Pro eo quod ap-
propinquat populus iste ore suo, et labiis suis glorifi-
cat me; cor autem ejus longe est a me, et timuerunt
me mandato hominum, et doctrinis. Ideo ecce ego ad-
dam ut admirationem faciam populo hinc miraculo
grandi et stupendo: peribit enim sapientia a sapientibus
ejus, et intellectus prudentiam illius abscondetur.*

LXX: *Et ait Dominus: Appropinquat mihi populus
iste ore suo, et labiis suis honorat me; cor autem ejus
longe est a me: frustra colunt me, docentes hominum
praeccepta atque doctrinas. Propterea ecce adificiam ut
transferam populum istum: transferam enim illos, et
perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium
abscondam.* Hoc testimonio abusus est Dominus
contra Pharisaeos in Evangelio Matthaei, dicens:
*Quare et vos praeteritis mandatum Dei propter tradi-
tiones vestras* (Matth. xxv, 8). Et iterum: *Hypocri-
tae, bene prophetavit de vobis Isaias, dicens: Populus
iste labiis me honorat, cor autem ejus longe est a me.
Frustra autem colunt me docentes doctrinas et praecep-
ta hominum* (Ibid., 6-9). In quo notare debemus
illud quod plerumque 394 admonuimus, Evange-
listas et Apostolos, non verbum interpretatos esse
de verbo; nec LXX Interpretum auctoritatem se-
culos, quorum editio illo jam tempore legebatur;
sed quasi Hebraeos et instructos in Lege, absque
damno sensuum suis usos esse sermonibus. Appro-
pinquat autem populus Judaeorum ore et labiis suis
Deo; quia unius Dei cultum habere se gloriatur et
respuere idola; sed cor ejus longe est ab eo, quia
non recipit Dominum Jesum Christum. Qui enim
non recipit Filium, non recipit Patrem. Simulque

^b Perperam in vulgatis erat, *qui legitis litteras*,
pro *Legis*, quemadmodum ex mss. emendamus, co-
gente ipsa orationis serio rectoque sensu.

^c *Vatic., et Dei tantum ad se, etc.*

discamus quomodo aliquis appropinquet Deo, vel longe fiat ab eo. Qui et per Jeremiam loquitur : *Deus appropinquans ego, et non de longe dicit Dominus (Jer. xxiii, 23, secundum LXX)*. Appropinquamus autem Deo mente, non corpore; sicut et de Moyse legimus : *Appropinquavit Moyses solus ad Deum : cæteri autem non appropinquabant (Exod. xxiv, 3)*. Orabat enim Deum in spiritu et veritate, et accedebat ad eum sensu et spiritu. Illi autem de quibus scribitur quod tollantur ab utero, et erudiantur a puero naque ad senectutem; et in Lege Dei die ac nocte [At. media nocte] meditentur, non appropinquant Deo, quia traditiones Phariseorum Scribarumque suscipiunt, quæ eos longe faciunt a Deo, et sunt sepulera dealbata, quæ foris videntur esse pulchra, intus autem plena sunt ossibus mortuorum : *B* qui elegerunt Barabham, et Dominum respiciunt (*Matth. xxiii, 27*) : Propterea additurum se esse comminatur, juxta LXX, ut nequaquam in Assyrios et Babylonios eos transferat, sed in toto orbe dispergat. Juxta Hebraicum, admirationem magnam populo Judæorum stupendumque miraculum facturum esse se dicit; ut perdat eorum sapientiam qui non receperunt Dei virtutem Deique sapientiam, et intellectam prudentium abscondat et ecelet : ne scilicet eum reperiant qui in littera continetur. De hoc loco Apostolus Paulus scribens ad Corinthios posuit testimonium : *Perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentiam reprobabo (1 Cor. 1, 19)* : aliis verbis eundem sensum edisserens : non quod Deus sit inimicus sapientiæ : cujus pater est, et per quem omnis est in hominibus sapientia; sed cum additamento posuit, ut in Hebraico est, *sapientium populi et* **395** *prudentium illius, id est, populi Judæorum*. Et revera grande miraculum Deus fecit in populo post adventum Domini Salvatoris, ut uno atque eodem tempore arderet Jerusalem, templumque corrueret, et omnis magistrorum scientia tolleretur; impleto illo quod supra dictum est : (*Ad cap. iii, 4 seqq.*) : *Ecce Dominator Dominus sabaoth auferet ab Jerusalem et a Juda validum et validum : omnem fortitudinem eorum, et omnia robora aquarum; gigantes et hominum bellatorem, et judicem, et prophetam, et conjectorem et senem, et quinquagenarium, et admirabilem consiliarium, et sapientem architectum, et prudentem auditorem, et cætera, quæ propheticus sermo* **D** *contexit.* ^a

(Vers. 15, 16.) *Væ qui profundi estis corde, ut a Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, et dicunt : Quis videt nos, et quis novit nos? Perversa est hæc vestra cogitatio, quasi si lutum contra figulum cogitat, et dicat opus factori suo : non fecisti me; et figmentum dicit fictori suo : non intelligit. LXX : Væ qui profundum consilium faciunt, et erunt in tenebris opera eorum, et dicunt : Quis videt nos? quis sciet nos, et quis nos facimus? nonne ut lu-*

tum figuli reputabimini? Numquid dicit factura factori suo, non sapienter me fecisti, aut figmentum fictori suc, non tu me fecisti? Adversum eosdem de quibus supra dixerat, perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam prudentium reprobabo, sive ut propheta scribit, *abscondam* : nunc etiam Dei sermo dirigitur, qui sapientes sunt in semetipsis, et in conspectu suo prudentes. De quibus rectissime illud intelligi potest : *Defecerunt scrutantes scrutinio (Psal. lxxvi)*; cum scriptum sit de Dei sapientia : *Si enim quis perfectus fuerit in filiis hominum absque tua sapientia, in nihil reputabitur (Sap. iii)*. Qui ideo arbitrantur Deum sua nescire consilia, quia in tenebris sunt opera eorum, et dicunt : *Quis videt nos? et quis novit nos?* Hæc autem dicunt et sapientes hujus sæculi, et hæreticorum magistri, et Judæorum Pharisei, quod nullus eos intelligat; non recordantes ejus quod ad Deum dicitur : *Tenebræ non obscurabuntur a te : et nox sicut dies illuminabitur (Psal. cxxxviii, 12)*. Et : *Sicut tenebræ ejus, ita et lux ejus (Genes. iii)*. Ille errore decepti Adam et Eva, audientes sonitum pedum deambulantis in paradiso **396** Dei, absconderunt se sub arbore, ^b in qua erat scientia boni et mali; ac Cain quoque dicens : *Si ejicis me hodie a facie tua, abscondar (Gen. iv, 14)*, simili stultitia Deum arbitratus est ignorare. Et per Amos de impiis et peccatoribus dicitur : *Si absconderint se ab oculis meis in profundo maris : tibi mandabo draconi, e mordebit eos (Amos. ix, 3)*. Unde quamvis aliquis sapiens sit et ferventioris ingenii, si non habuerit Dei sapientiam atque doctrinam, dicamus de eo : *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabit qui custodit eam (Ps. xii, 1 et 2)*. Cui nos faciamus simile : ^c *Nisi Dominus adjuverit scientiam, in vanum laborat qui se putat esse sapientem, Nisi Dominus omni custodia servaverit cor nostrum, in vanum vigilat qui putat illud sua diligentia posse servari. Perversa est, inquit, hæc vestra cogitatio, ut factorem putetis nescire quod fecit, et Creatorem ignorare creaturam suam, quasi si lutum et opus dicat figulo et factori suo, non me fecisti, vel non me bene fecisti, nec intelligis facturam tuam.* Hoc testimonio aliis verbis Apostolus utitur ad Romanos ubi de Dei profunda scientia disputat, et hominum vult calumniam confutare : *O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum fictori suo, quare me fecisti sic? An non habet potestatem figulus de eodem luto aliud vas facere in honorem, aliud in contumeliam (Rom. ix, 20, 21)*. In quibus cunctis illa semper observanda est regula : Evangelistas et Apostolos absque damno sensuum interpretatos in Græcum ex Hebræo, ut sibi visum fuerit.

(Vers. 17 seqq.) *Nonne adhuc in modico et in brevi convertetur Libanus in Charnel : et Charnel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri; et*

Manichæo.

^c Vetic. Quia nisi Dominus, etc.]

^a Additur in Vaticano : *Notandum quid dicatur de his qui religionem in quarum virtutibus. Væ, etc.*

^b Confer. S. Augustinum lib. ii de Genes. contra

de tenebris et caligine oculi cæcorum videbunt. Et ad-
dent mites in Domino lætitiā : et pauperes homines
in Sancto Israel exsultabunt : quoniam defecit qui præ-
valabat. Consummatus est illusor : et succisi sunt
omnes, qui vigilabant super iniquitatem. Qui peccare
faciebant homines in verbo, et arguentem in porta sup-
plantabant ; et declinaverunt frustra a iusto. Respon-
deant Judæi et amici simplicis tantum historię,
qui fructus non quærunt in arbore, sed folia
397 tantum unibrāmque verborum, quæ cito
ore cit et deperit, quomodo in adventu Domini
Salvatoris (quia a temporibus Isaie usque ad dis-
pensationem carnis assumptæ, pro comparatione
æternitatis breve et modicum temporis spatium est)
Libanus mons Phœnicis versus sit atque translatus
in montem Carmelum? qui Hebraice *קַרְמֶל* (*Qarmel*)
dicitur; et in confinio Pales-tinæ atque Phœnicis Pto-
lemæidi imminens : licet et alius in Scripturis sanc-
tis mons Carmelus appelletur, in quo fuit Nahal
Carmelius (I Reg. xv), homo stultus et iniquus,
qui uxorem habuit Abigail, quæ mortuo viro, nupsit
David; illo enim vivente, virum David accipere non
poterat; ne vocaretur adultera si foret alteri viro
sociata; et quomodo Charnel in saltum, et infruc-
tuosa ligas reputetur? Quod cum dicere non potue-
runt, audiant Libanum, qui interpretatur *dealbatio*,
referri ad populum gentium, qui lotus in Domino et
purgatis sordibus pristinis, totus mundus ascendens,
sub [Al. super] Ecclesiam persona innittitur Salva-
tori, et de eo in Cantico Canticorum dicitur : *Quæ est
ista quæ ascendit dealbata, innitens super fraxum suum*
(Cant. viii. 5) : et latum populum transferri in
Charnel, hæc est, in circumcisionis scientiam, ut spi-
ritualis et veræ circumcisionis mysteria recognoscat:
et in loco sit quondam populi Judæorum : illos autem
qui Christum suscipere noluerunt reputari in saltum,
et in arbores steriles, quæ non possunt cum
lignis fructiferis laudare Dominum. Cùm autem Li-
banus in Charnel, et Charnel in saltum fuerit com-
mutatus, tunc qui prius surdi erant, et verba libri
prophetici audire non poterant (de quo supra dixi-
mus, quod omnis Scriptura sancta unus liber appel-
letur, dicens Ecclesiaste (Eccl. xii, 11) : *Sermones
sapientum tamquam stimuli et quasi clavi in altum con-
fissi, qui a conciliis dati sunt a pastore uno*) audient,
et loquentur, quibus Salvator dicit : *Ephphetha*
[Al. Effetha], quod interpretatur, *aperire* (Marc. vii).
Quodque nos vertimus, *de tenebris et caligine oculi
cæcorum videbunt*, quorum facilis interpretatio est;
Aquila et Theodotus et Symmachus transtulerunt :
Tenebras et caliginem oculi cæcorum videbunt : ut os-
tenderent gentium populo, qui prius cæcus erat,
Christi sacramenta pandenda, juxta illud quod dicitur :
Tenebrosa aqua in nubiis aeris (Ps. xvii, 12). Et
in eodem psalmo de Deo scriptum est **398** *Passit te-
nebras latibulum suum* (Ibid. xii). Et in Proverbiis legi-
mus : *Hæc audiens sapiens sapientior erit : et prudens qu-*

*bernationem possidebit : et intelliget parabolam et tene-
brorum sermonem, dicta sapientium et ænigmata* (Prov.
i, 5, 6). Denique et Moyses ut intelligeret et videret
Deum (Exod. xi), in nubem ingressus est et in cali-
ginem, de qua in Psalmo dicitur : *Caligo sub pedibus
ejus* (Ps. xvii, 10). Cum autem p. ius cæri vel my-
stica quæque conspexerint, vel de cæritate et tene-
bris oculos levaverint ad videndum, ut a dentibus in
tenebris et umbra mortis oriatur lumen verum :
tunc mites de quibus scriptum est : *Beati mites, quoniam
ipsi possidebunt terram* (Matt. v, 4) : sive pau-
peres, quorum princeps in psalmis ait : *Hic pauper
clamavit, et Dominus exaudivit illum* (Ps. xxxiii, 7) ;
et, qui *judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios
pauperum* (Ps. xlii, 9), de quo dicitur in Domino læ-
titiā, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (II Cor.
x) ; et pauperes homines sive desperati ab homini-
bus atque contempti, qui legis prius nothiam non
habebant, in Sancto Israel exsultabunt, qui ait : *Sancti
estote, quoniam ego sanctus sum* (Lev. xi, 44). Omnia-
que est exultatio : quoniam defecit qui prævalabat.
Consummatus est illusor, sive arrogans, et superbus,
qui dixerat : *Fortitudine faciam et sapientia, auferam
flues gentium et fortitudinem eorum vastabo* ;
qui omnibus illudebat, in tantum ut sanctus quoque
diceret : *Lambi mei repleti sunt illusionibus* (Ps.
xxxvii, 8). Et surci sunt, sive detriti omnes qui
vigilabant super iniquitatem, quorum propter malas
vigilias non dormit interior : qui peccare facie-
bant universum hominum genus in verbo blasphemie,
ut negarent Verbum Dei, et in celo ponerent
os suum. Significat autem demones, qui nequam
ipsi, omnes faciebant homines in sermone peccare,
varis dogmatibus blasphemantes, et arguentem in
porta atque iudicio, quantum in se erat, supplantabant,
et a iustitia declinare faciebant, qui erant in
portis filie Sion, exaltatus de portis mortis ; et corrip-
tebat eos qui oderant in portis arguentem. Quæ
nos super diabolo et angelis ejus intelleximus, Na-
zaræi contra Scribas et Phariseos dicta arbitrantur,
quod delecerint *deverborum*, qui prius illudabant po-
pulo traditionibus pessimis ; et ad declipiendos sim-
plicis die noctuque vigilabant, qui peccare faciebant
399 homines in Verbo Dei, ut Christum Dei Fi-
lium negarent.

(Vers. 22 sqq.) *Propter hoc hæc dicit Dominus ad
domum Jacob, qui redemit Abraham : Non modo confun-
detur Jacob : nec modo vultus ejus erubescet : sed cum
viderit filios suos, opera manuum mearum, in medio
sui sanctificantes nomen meum : et sanctificabunt sanc-
tum Jacob, et Deum Israel prædicabunt ; et scient er-
rantes spiritu intellectum, et mussitatores di. cent Lo-
gen. LXX : Propterea hæc dicit Dominus super do-
mum Jacob, quam separavit ex Abraham : Non modo
confundetur Jacob : neque nunc faciem mutabit ; sed
cum viderit filios suos opera mea : propter me sancti-*

^a Cum Græco ipso textu *ἴδωσι τὰ τέκνα αὐτοῦ* reponit Victorius *viderint filii sui*.

sciant nomen meum, et sanctificabunt sanctum Jacob: A et Deum Israel timebunt: et scient qui errant spiritu, intelligentiam: et missitiores discent obedientiam, quodque sequitur: et lingua balbutientes discent loqui pacem. Et obelo pronotandum est. Cum audierint, inquit, surdi verba libri, et oculi caecorum viderint: Libanusque conversus fuerit in Charmel, et Charmel reputatus in saltum, ita ut mites et pauperes latentur in Domino, et superbus illisorque deficiat: tunc confundetur Jacob qui modo interim non confunditur. Significat autem Isaiæ tempora. Et vultus illius erubescet, ut rubor atque confusio occasio sit salutis, præcipue cum viderit filios suos, id est, Apostolos et apostolicos viros, qui fuerunt de genere Judæorum, in medio nationum Domini perpetrare virtutes, et Christi nomen gentibus prædicare, et dicere: *Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum* (Matth. vi, 9). Illi enim sanctificabunt Sanctum qui ortus est de Jacob, et Deum Israel docebunt in gentibus, ut idolis derelictis, dicant: quam falsa possederunt patres nostri idola, et non est in illis qui pluit; et tunc scient qui nunc errant spiritu, intelligentiam Dei, et qui quondam in solitudine murmurabant contra Dominum, discent Legem, cujus prius notitiam non habebant. Si enim recepissent Moysen, recepissent et Dominum Jesum Christum, quia Moyses de illo loquebatur. Quod in principio capituli juxta Hebraicam translatus: *Hæc dicit Dominus ad domum Jacob, qui rediit quondam Abraham, et eduxit de Chaldæis, et in terram repromissionis induxit* (Genes. xi), perspicue patet. Illud autem quod Septuaginta translulerunt: *Hæc dicit Dominus super domum Jacob quam separavit ex Abraham*, sic intelligi potest, quod Scribas et Phariseos, qui Dominum blasphemabant, separaverit ab Abraham, qui vidit diem Domini, et lætatus est (Joan. viii). Si enim fuissent filii Abraham, fecissent opera Abraham. Et Apostolus disputat eos appellandos filios Abraham (Hebr. xi), qui habuerint similitudinem fidei Abraham, hoc est, populum gentium, qui non ex operibus, sed ex fide Abraham filius appellatus est.

(Cap. XXX. — Vers. 1 seqq.) *Væ filii desertores, dicit Dominus: ut faceretis consilium, et non ex me: et ordiremini telam, et non per Spiritum meum: ut addereth peccatum super peccatum. Qui ambulatis, ut descendatis in Ægyptum: et os meum non interrogatis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et habentes fiduciam in umbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, et fiducia umbra Ægypti in ignominiam. Erunt enim in Tanis principes tui: et nuntii tui usque Hanes [Al. ad Anes] pervenerunt. Omnes confusi sunt super populo qui eis prodesse non poterit: non fuerunt in auxilium et in aliquam utilitatem, sed in confusionem et in opprobrium. LXX: *Væ filii prævaricatores, dicit Dominus. Faciatis consilium, et non per me; et pactum, non per spiritum meum: ut adderetis peccata peccatis: qui itis ut de-**

*ascendatis in Ægyptum; et me non interrogatis, ut accipiatis auxilium a Pharaone, et protegamini ab Ægyptiis. Erit vobis protectio Pharaonis in confusionem; et his, qui confidunt in Ægypto, opprobrium. Sunt enim in Tanis principes, nuntii pessimi. Frustra laborabunt ad populum, qui eis non proderit ad auxiliandum: neque in utilitatem, sed in confusionem et opprobrium. Post prophetiam contra Ariel, et cætera quæ usque ad hunc locum præteritus sermo disseruit: nunc alterius vaticinationis exordium est, quæ post centum quinquaginta annos, qui fuerunt inter Isaiam et Jeremiam probatur esse completa. Prædicit enim illam historiam, quam in Jeremias volumine legimus (Jerem. xli), quando subversa Jerusalem et omnibus in Babylone opibus principibusque translatis, præpositus est regii generis his qui in Judæa remanserant, Godolias filius Abiecam, quo per dolam cum Chaldæis sociis interfecto, omnes principes bellatorum, et Johannan filius Chareæ, et Jochonias filius Osæ; et reliquum vulgus a parvo usque ad magnam, accesserunt ad Jeremiam Prophetam, et dixerunt ei: *Cædatoratio nostra in conspectu tuo, et ora pro nobis ad Dominum Deum tuum pro universis reliquiis istis. Quia relictus sumus pauci de pluribus, sicut oculi tui nos intuentur; et annuntiet nobis Dominus Deus tuus viam per quam pergamus, et verbum quod faciamus* (Jerem. xlii, 2, 3). Cumque Jeremias post decem dies ex sermone Domini responderet: *Hæc dicit Dominus Deus Israel: Si quiescentes manseritis in terra hac, edificabo vos et non destruem, plantabo et non evellam, quoniam placatus sum super malo quod feci vobis. Nolite timere a facie regis Babylonis, quem vos pavidi formidatis* (Ibid., x, 11). Et post iudicium: *Si autem dixeritis, non habitabimus in terra ista; et posueritis faciem vestram, ut ingrediamini Ægyptum, et intraveritis ut ibi habitetis; gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos: et fumes pro quo estis solliciti, adhaerebit vobis in Ægypto, et ibi moriemini* (Ibid., xlii, 13, 15, 16). Respondit viri superbi, dicentes ad Jeremiam: *Mendacium tu loqueris: non misit te Dominus Deus noster, dicens: Ne ingrediamini in Ægyptum, ut habitetis illic; sed Baruch filius Nerias incitat te adversum nos, ut tradat nos in manus Chaldæorum, ut interficiat nos et traduci faciat in Babylonem* (Jerem. xliii, 2, 3). Denique omnes principes populi reliquiis congregatis cum mulieribus et parvulis et filiabus regis, non audientes vocem Domini, ingressi sunt Ægyptum, assumptis secum Jeremia et Baruch, et venerunt in Taphnas, ita ut Jeremias in signum captivitatis futuræ prophetaret contra inobedientem populum ea quæ in libro illius continentur. Quod igitur postea futurum erat, ante annos multos prædicitur, et desertores et prævaricatores filii appellantur qui deserto consilio Dei, quod acceperant per Jeremiam, suam secuti sunt voluntatem, et orditi telam, non per spiritum Dei,*

qui eis Jeromiae oro resonabat. Orditam autem telam **A** *μακαροποιῶς* posuit, ut pravum consilium demonstraret, et hoc fecerunt, ut peccata pristina auferent peccata contentionis et superbiae. Qui ^a descenditis, inquit, in *Aegyptum*, et os meum non interrogastis. Non quod non interrogaverint, sed quod consilium Prophetam **402** audire noluerint, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et habentes fiduciam in protectione, sive umbra *Aegypti*. Pro fortitudine Pharaonis, quae in hoc loco bis ponitur, in Hebraico scriptum habet *מִצְרַיִם* (*Misraim*). Hoc annotavimus, ut quod in Danielis extrema legimus (*Dan. 11*) visione Deum *מִצְרַיִם* (*Misraim*), non ut Porphyrius somniat, Deum viculi *Modim* [*Al. Moden*], sed *robustum* Deum et *fortem* intelligamus. Pharaonem autem apud *Aegyptios* nomen est regiae potestatis; et unusquisque speciali appellatur vocabulo, ut Pharaon *Necho*, et Pharaon *Vafres* [*Al. Vafre*]: quomodo si nos *Cæsares* et *Augustos* propriis regum vocabulis proponamus. *Et erit, inquit, vobis fortitudo Pharaonis in confusione, et fiducia umbræ Aegypti in ignominiam.* Scribit item *Jeremias*, quod in *Taphnis* urbe *Aegypti* insederit lapides in porta domus Pharaon, et dixerit viris *Judæis*: *Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego mittam et assumam Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, et ponam thronum ejus super lapides istos quos abscondi, et stutuet solium suum super eos. Veniensque percussit terram Aegypti, quos in mortem, in mortem: et quos in captivitatem, in captivitatem: et quos in gladio, in gladio: et succendet ignem in delubris deorum Aegypti, et comburet ea, et captivos ducet illos. Et amietur terra Aegypti, sicut amietur pastor pabulo suo et egredietur inde in pacem* (*Jerem. XLIII, 10-12*). Superatis enim *Aegyptiis* capti sunt et *Judæi*, qui ad *Aegyptios* fugerant. Quodque sequitur: *Erunt enim in Tanis principes tui, et nuntii tui usque ad Hanes pervenerunt*, cum irrisione et *ἰγεραιῶς* legendum, quod spreto Dei consilio, principes suos ad *Tanis* urbem *Aegypti* miserint, in qua demum Pharaonis regia fuit, et sub *Moyse* signa atque portenta plurima perpetrata sunt, dicente *Psalmographo*: *Qui fecit mirabilia in terra Aegypti, in campo Taneos* (*Ps. LXXVII, 43*). Et idem *Isaias* contra *Aegyptum* loquitur: *Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, et dicant, quid cogitaverit Dominus sabaoth contra Aegyptum. Defecerunt principes Taneos* (*Isa. XIX, 12, 13*), quos eo tempore defecisse commemorat, quando Dominus ingressus est *Aegyptum* super nubem levem. *Hanes* autem urbem *Aegypti* in alio loco non legitur, sed ex eo quod ait: *Nuntii tui usque ad Hanes 403 pervenerunt*, intelligimus ultimam juxta *Aethiopas* et *Blemmyas* [*Al. Blembas*] esse *Aegypti* civitatem, pro quo *LXX* interpretati sunt: *Nuntii pessimi frustra laborabunt, qui confisi sunt super populo Aegypti, qui eis pro-*

desse non potuit, et fuerunt in opprobrium sempiternum. Quidam hunc locum contra decem tribus in *Samaris* scriptum putant, quod ab *Aegyptiis* auxilia postulantes, capti sint ab *Assyriis*. Juxta *tropologiam*: *Omnes qui Dei religione contempta, revertuntur ad vomitum suum, et perditio nomine filiorum, impudentissimi comes appellantur, incunt consilium, non per Dominum, et feriunt foedus, non per spiritum Domini, adduntque peccata peccatis: ut superati blandientibus vitis, etiam dogmata recipiant pravitatem, et descendant in Aegypti tenebris, querentes auxilium Pharaonis, qui regnat in Aegypti, cujus protectio ducit in ignominiam, et in opprobrium sempiternum. Sicut enim in *Tanis*, in mandato videlicet humili atque aejecto principes ejus, pessimi nuntii, qui frustra laborant super populo qui eis prodesse non poterit. Sicut enim sanctos magistros juvat discipulorum salus, sic perditio seductorum perdit patriarchas eorum qui ad *Aegypti* auxilium confugerunt.*

Onus jumentorum Austri ^b Pro quo *Hebraice* dicitur *מַסָּא בֶּהֱמוֹת* [*Al. BEHEMOTHE*] *מִצְרַיִם* (*Misraim*), quod *LXX* transtulerunt, *Visio quadrupedum in deserto*. Superior expositio, quam latissime *historia* replicatione texuimus, hujus loci est interpretatio, quod juxta consuetudinem prophetalem, *onus*, id est, *pondus* et *sarcina* cruciatuum atque poenarum, non solum super *Babylonem* et *Philistinum*, et *Moab*, et *Danacum*, et *Aegyptum*, et *desertum mare*, *Idumæam* quoque et *Arabiam*, et *vallem Sion*, et ad extremum *Tyrum*; sed super jumenta quoque *Austri* pervenerit, quæ *LXX* transtulerunt, *quadrupedes in deserto*. Significat autem *tribum Juda*, quæ in *australi* parte sita, *cremo* confinis est; et eos qui *Jeremias* vaticinium respicientes, *capta Jerosolyma*, noluerunt habitare in *Judæa*; sed per desertum ad *Aegyptios* confugerunt. Et recte appellantur jumenta *Austri*, sive quadrupedes in deserto, **404** quia respuerunt notitiam Dei, et contempto ejus imperio, ad *Aegypti* simulacra fugerunt, spem habentes in *Pharaone*, cui qui iunxus fuerit, quasi si incumbat arundini, quæ fracta manuum vulneret innitentis. De istiusmodi jumentis et filii *Chore* loquebantur in *psalmo*: *Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* (*Ps. XLVIII, 13*). Quodque sequitur: *Hæc via eorum scandalum ipsis*, recte super presenti capitulo intelligi potest, quod *via deserti* illis fuerit in ruinam. Legisse me novi, jumenta *Austri* et quadrupedes in deserto, qui *Judææ* terminos relinquentes, ad *Aegypti* tenebras confugerunt, referri ad spiritualia nequitiae in caelestibus; et rectores tenebrarum istarum, qui universas divitias et pristinas opes *Aegypti* desiderio perdiderunt. Hoc ille dixerit. Nos juxta *tropologiam*, ut quæ necdum pro-

^a Vatic., *Qui descenditis, inquit, in Aegyptum, et non meum interrogastis consilium. Non quod, e te*

^b Obtrudunt hic in antecessum *Vulgati* libri: *LXX, Visio quadrupedum in deserto: quam versionem*

paulo post suo loco ponit *S. Doctor*, hicque superfluo recitari nos. nostri, concinniorque seræ orationis movent.

ponimus, di-seramus, dicimus omnes qui Creatore deserto, seculi erroribus se dederunt, esse quadrupedes in deserto istius sæculi, a quo frustra sperent auxilium, cum verum Dei auxilium dereliquerint.

(Vers. 6, 7.) *In terra tribulationis et angustia leæna et leo: ex eis vipera et regulus volans: portantes super humeros jumentorum divitias suas; et super gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit: Ægyptus frustra et vane auxiliabitur.*

LXX: *In tribulatione et angustia leo et catulus leonis: inde aspidem et geminam aspidem volantem: qui ferebant super asinos et camelos divitias suas ad gentem, quæ eis non proderit: Ægypti inania et vacua proderant vobis.* Pro leone, in Hebraico scriptum habet LXX (שׁוֹר) [Al. LEVIS], et pro regulo volante, quem

LXX geminam aspidem volantem transtulerunt, in Hebraico *זַמְּרוֹתִים* dicitur et volans quem nos appellare possumus comburentem, et Hebraice vocatur SARAPH (שׂרָפ). Rursum in eo loco ubi nos interpretati sumus, portantes super humeros jumentorum, pro jumentis omnes similiber transtulerunt *בָּאֲוֹנוֹת*, id est pullos asinorum. Terra autem tribulationis et angustie, latissimum merem significat vastitatem, per quam reliquæ Jerusalem cum Johanan filio Caræ et filiabus regis Sedechiæ, sublati omnibus quæ habere poterant, ad Ægyptum 406 transfugerunt. Leænam quoque et catulum leonis, Jerusalem et populum ejus *מִצְרַיִם*; intellige, dicente Blaam in Numeris: *Ecce populus ut leæna consurges. et quasi leo erigitur: Non accubabit, donec devoret prædam, et occisorum sanguinem bibat* (Num. xxi., 24).

In Ezræhele quoque scriptum est: *Assume plangentem super principem Israel, et dices: Quare mater tua leæna inter leones cubavit, in medio leuenculorum enutritit catulos suos* (Ezræch. xix, 1, 2)? Ac ne putarem vere Scripturam sanctam de leæna et leone dicere, contra naturam rerum loquitur, quod de leæna et leone nata sit vipera et regulus volans, sive geminam aspidem volantem: quod videlicet de malis parentibus pejores generati sint liberi, de quibus et Evangelium loquebatur: *Generatio viperarum, quis ostendit vobis sugere ab ira ventura* (Matth. iii, 7)? Et ad terram dicitur Israel: *Tu es terra in qua non pluit, nec imber venit super te in die iræ, cujus principes in medio ejus, quasi leones rugientes, rapientes prædam, animas devorantes per potentiam* (Supra, v). Ista geminam viperarum, sive aspidem volantem, id est, principes populi et omnis impiorum turba, ierunt ad populum, qui eis prodesse non potuit, di-

^a In Hebraico *זַמְּרוֹתִים* dicitur, etc. Obtrudit hoc loco editio Erasmiانا voce suo Hebraicum verbum *רֵפַיִם* *meophet*, pro Græco *זַמְּרוֹתִים*, quod retinuit omnes mss. codices. Marianus vero qui proficitur se seculum exemplaria antiquissima manu exarata, pejorem adhibet emendationem, ac contra fidem manuscriptorum omnium codicum audeat immutare quod perfectissimum est. Conferat qui voluerit locum multis modis in textu atque notis depravatam, et veram me dicere comprobabit.

MARTIAN.

cento Jeremia (*Jerem. lvi*), quod traderet Dominus Pharaonem Vasre regem Ægypti in manum inimicorum ejus, et in manus querentium animam illius, et consumerentur omnes viri Juda, qui erant in terra Ægypti, gladio et fame usque ad interiectionem, in tantum ut tradant Hebræi, prius quam Nabuchodonosor Ægyptum caperet, Jeremiam et Baruch imminentem captivitatem morte vitasse. Leænam et catulum leonis quidam celestem Jerusalem et deceptum ex ea populum exposuit, regalumque volantem, et viperas, et geminam aspidem, illum de quo supra legimus (*Supra. xiv et xxvii*), colubrum tortuosum, et de quo Salvator in Evangelio loquebatur: *Videbam Satanam, quasi fulgur de caelo cadentem* (*Luc. x, 19*): qui draco appellatus in Apocalypsi (*Apoc. xii*), tertiam partem stellarum secum detraxit in terram, quæ perversitate sententiæ priores divitias perdididerunt, deserentes eas in Ægyptum hujus sæculi.

Ideo clamari super hoc: superbia tantum est: quiesce. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta Interpretes transtulerunt: *Annuntia ista, quoniam vana est* 406 *consolatio vestra hæc.* Porro Symmachus interpretatus est, *ταραχὰς εἰς τὸ κατοικεῖν*, id est, *tumultus sunt ut habitent.* Verbum Hebraicum *רָעָה* (*277*), [*Al. REHEB*] Aquila, *ὑψηλῶς*, id est, *impetum et superbiam*: Symmachus, *turbationem*; LXX, *vanitatem*: Theodotio, *latitudinem* interpretati sunt; quod tribus litteris scribitur *RES* et *RE* et *RETH*, et ipsum est quod in Psalmis legitur: *Memor ero Raab et Babyloniam orientium me* (*Ps. xxvi, 3*). Et est sensus: Quoniam in Ægyptiis vanum auxilium est, præcepi ei, id est, J. rusa'em, sive clamavi, quod Ægyptii regni tantum haberent vocabulum, et absque viribus superbiam: et Israel in terra sua sedere vel habitare deberet, nec frustra ab infirmis auxilium petere.

(Vers. 8.) *Nunc ingressus scribe eis super buxum. in libro diligenter exara illud: et erit in die novissimo in testimonium usque in æternum.* Aiunt Hebræi, quoniam in Prophetis unus sit spiritus, et omnia apud Dominum juncta sint tempora, Jeremiæ præcepi, et Dei esse mandatum, ut ingressus Ægyptum scribat eis super buxum, quod lignum est impitribile; sive, ut Symmachus transtulit *ἐν τῷ βύσσιν*^d, id est, *super latissimam tabulam.* Eis autem, laud dubium quin Judæis: et in libro diligenter edisserat, ita ut nulla difficultas sit lectionis, ut quando vaticinium fuerit rebus expletum, tunc intelligant verum Prophetarum

— Quod nempe Hebraice dicitur *רֵפַיִם* Græco *זַמְּרוֹתִים* respondet, sonatque *incedentem*. Illic locum qui optime habet, Victorius conjecturis suis indulgens, male depravat.

^b Et *deceptum ex ea*, etc. Erasmus legit, *receptum ex ea populum*: sed retinenda vox *deceptum* non *receptum*: quia Hieronymus Angelos intelligit deceptos, qui perversitate sententiæ priores divitiis perdididerunt, ut infra legitur.

^c In Vatic. minori numero scribitur *ταραχὰς*.
^d Vatic., *ἐν τῷ βύσσιν*.

esse sermonem. Manifesta transcurramus, ut in obscurioribus immeremur.

(Vers. 9 seqq.) *Populus enim ad iracundiam provocans est: et filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: et aspicientibus, nolite aspiceris nobis ea quae recta sunt: loquimini nobis placentia; videte nobis errores. Auferite a me viam: declinate a me semitam: cesset a facie nostra Sanctus Israel.* Perspicuum est, quod ad iracundiam provocaverint Dominum, Jeremiae verba audire nolentes (*Jerem. XLII*). Qui dixerunt ei: Noli nobis videre quod volumus: noli nobis interdicare viam Aegypti nec quae recta sunt praedices; sed loquere quod nobis placet, ut pergamus in Aegyptum, quod nunquam peccata peccatis. Quid nobis ingeris quod non libenter audimus? quid monstras viam per quam ingredi volumus? Quid frequenter ingeminas auribus nostris: *Hac dicit 407 Dominus Sanctus Israel? Cesset a nobis ista predicatio.* Secundum tropologiam, omnes haeretici mendaces filii appellantur. Ex nobis enim exierunt, sed non fuerunt ex nobis (*I. Joann. II*); qui non audiunt interioris hominis aures. Legem Dei, et Ecclesiarum loquuntur magistris: Nolite nobis videre quae recta sunt, nec gehennae flammam comminemini; sed promittite nobis regna caelorum, ut post luxuriam et delicias, pandatur nobis paradisus. Quid mihi ostendis viam Domini; per quam non libenter ingredior? Quid replicas nomen Sancti Israel, sive verbum Israelis, quod mei peccatoris arcana non penetrat? Quod quidem et ad populum Ecclesiae dicitur negligentem, si aversetur austeritatem magistrorum, et adulatores favrat.

(Vers. 12-14.) *Propterea haec dicit Dominus Sanctus Israel: Pro eo quod reprobatis verbum hoc, et sperastis in calumnia et tumultu: et innixi estis super eo: propterea erit vobis iniquitas haec sicut interruptio cadens, et requisita in muro excelso: quoniam subito dum non speratur venit contritio ejus. Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione pervalida: et non laevietur de fragmentis ejus testa in qua portetur igniculus de incendio: aut hauriatur parum aquae de fovea.* Quis, inquit, supra dixisti: Cesset a facie nostra Sanctus Israel, sive ut LXX transtulerunt, *auferite a nobis verbum Israel*; idcirco haec dicit Dominus Sanctus Israel, et nolentibus vobis se ingerit, ut quem neglexistis componentem, sentiatis punientem. Habuistis fiduciam in Aegyptiorum calumnia atque mendacio, et innixi estis super tumultu eorum, sive contradictione et superbia, ut Symmachus et Theodotus interpretati sunt, propterea vertetur vobis haec iniquitas sive peccatum, ut sitis quasi murus cadens subito civitatis firmissimae et captae, cujus repentina advenerit ruina, ita enim LXX transtulerunt. Et est sensus juxta Hebraicum: Quomodo interruptio muri altissimi qui longam traxit ruinam, difficile instaurari potest, et pristinum decorem

recipere: sic vobis veniet repentina contritio. Et ut alia utar similitudine: Sicut vas figuli, si confringatur contritione pervalida, ita comminuetur in frustra, ut vix parvula testa remaneat de fragmentis, in qua portetur igniculus, aut paululum aquae de lacuna hauriatur et fovea; sic vos cum scitis in Aegyptum, persequente vos illic Nabuchodonosor, usque ad interfectionem peribitis. Haeretici quoque et omne dogma contrariam veritati confitent in calumnia atque mendacio, et mutant juxta LXX contra Creatorem suum. Propterea impietatis eorum civitas destruetur, quam aedificavit Cain, cui venit repentina perditio, cum capta fuerit ab ecclesiasticis viris, et ita destructa et comminuta, ut nihil in ea remaneat quod possit ignem emortuum reaccendere, et saltem cornosam, et parvulam aquam populi praebere sitientibus.

(Vers. 15 seqq.) *Quia haec dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Si revertamini et quiescatis, salvi eritis: in silentio et in spe erit fortitudo vestra; et nolistis, et dixistis: Nequaquam; sed ad equos fugiemus: ideo fugietis et super veloces ascendemus: ideo veloces erunt qui persequentur vos. Mille homines a facie terroris unius: et a facie terroris quinque fugietis. LXX: Haec dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Cum reversus b ingemueris, tunc salvus eris, et scies ubi fueris: quia confidobas super vanis, vana facta est fortitudo vestra; et nolistis audire: sed dixistis, super equos fugiemus: propterea fugietis; et super levibus ascensoribus erimus: ideo leves erunt qui persequentur [A]. persequantur vos. Mille ad vocem unius fugient: et ad vocem quinque fugient multi.* Sanctus, ait, cujus supra nomen tacuimus, ipse est Dominus Deus, qui vobis et per me et per Jeremiam loquitur (*Jerem. XII*): Si agatis poenitentiam, et vel vitia relinquatis, vel errorem pravi consilii: et maneatis in Judaea, non Babyloniorum impetum, sed mea praeccepta metuentes, salvi eritis. Quiescite et sperate in Domino, et fidei in promissis meis robor arripite, qui contemntes praeccepta vitalia, desperatione dixistis, nequaquam ita erit ut loqueris; sed ad equos confugiemus Aegyptios, et concito ad eos atque veloci pergemus gradum. Quia igitur ista dixistis, fugietis quidem et pernici cursu intrabitis Aegyptum; sed velociores erunt Babyloii, qui vos usque ad Aegyptum persequentur, tantumque terror atque formido obtinebit Aegyptum, ut nui Chaldo mille Aegyptii resistere nequeant, et quinque hostibus, fugientium plurima multitudo, juxta illud quod in Deuteronomio legimus: *Dabit te Dominus ut corruas in conspectu inimicorum tuorum. Via una egredieris ad eos, et per septem vias fugies a facie eorum, et eris in dispersione in cunctis regnis terrae (Deut. XXVIII, 25, 32).* Juxta anagogen et LXX editionem, omnes ad poenitentiam peccatores, et praecipue haereticos cohortatur sermo divinus, quod cum reversi a vitis in-

^a Item, *hauriatur aqua de fovea.*

^b Vetic. *reversus fueris; et ingemueris.*

^c Item idem, *Babyloniorum imperium, sed, etc.*

gemeriat, et egerint pœnitentiam, salvi fiant; et tunc intelligant ubi prius fuerint, et quod frustra in vanis operaverint. Cumque eos ad pœnitentiam cohortetur, illi e contrario confundunt in falsis magistris, et in incerto sæculi: Dei que verba audire volentes, equos Ægyptios desiderant, et eorum velocitate lertantur, quæ multiplicari Dominus prohibuit (Deut. xvii). Idcirco ecclesiastici viri eos velociter persequuntur, et unius bellatoris vocem, sive quinque pugnantium (quod ad mentem et ad quinque sensus referre debemus) mille homines et incondita turba fugientium sustinere non poterunt.

(Vers. 17.) *Donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis, et quasi signum super collem.* Scribit et Jeremias quod interfectis gladio et fame his qui in Ægyptum confugerant, pauci remanserint qui reversi sint in Judæam (Jerem. xlii). Et quomodo si fracta navi et compage illius dissoluta, sola arbor quæ malus dicitur, remaneat, et ponatur pro signo in summitate montis, sive in excelso colle: sic pro signo atque vestigio, vix unus et alter resideant, ad Dei potentiam demonstrandam. Et tunc, inquit, scient omnes reliquæ Juda, qui nunc ingredientur terram Ægypti, ut habitent ibi, cum reversi fuerint in terram Judæam, cujus sermo compleatur, meus, an illorum.

(Vers. 18.) *Propterea exspectat Dominus, ut misereatur vestri, et ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus judicii Dominus: beati omnes qui exspectant eum.* Grandis clementia Dei, ut exspectet nostram pœnitentiam, et donec nos a vitiis convertamur, ille pœnitentiam contrahat manum, ne ferire cogatur. Idcirco autem miseretur et parcit, ut exaltetur illius misericordia, et bonitas Creatoris nota cunctis fiat. Vel certe juxta illud quod in Evangelio loquitur (Joan. xii, 32): *Cum exaltatus fuero, omnia traham ad me,* 410 idcirco exaltatur in cruce, ut parca omnibus. Ipse est enim Deus judicii; et beati sunt omnes qui exspectant Dominum expectantem conversionem suam. Quorum sit autem, et quæ ista conversio, sequentia verba monstrabunt.

(Vers. 19.) *Populus enim Sion habitabit in Jerusalem.* Judæi hæc ad Cyri tempora referunt, quando de Babilone in Judæam reversus est populus sub Zorobabel et Jesu Pontifice. Nos autem, ut sæpe jam diximus, omnes repromissiones quæ excedunt medietatem illius temporis, ad Christi referamus adventum, in quo captivus quondam populus passionis Domini liberatus, habitavit in Sion et Jerusalem, in sperula videlicet, et visione pacis, hoc est, in Ecclesia. Porro quod in LXX verbum additur sanctitatis, qui dixerunt: *populus enim sanctus in Sion habitat* [Al. *habitabit*], sic interpretari possumus, ut dicamus nullum habitare in Sion, nisi eum qui sanctus sit, et audiat dicentem Dominum: *Sancti estote, quoniam et ego sanctus sum* (Lev. xi, 44).

(Vers. 20.) *Plorans nequaquam plorabis, miserans*

A miserabitur tui: ad vocem clamoris tui, statim ut audiverit, respondebit tibi. Cum reversus fueris in Sion, et habitaveris in Jerusalem, nequaquam plorabis, ut ante ploraveras, sed fletus tuus vertetur in gaudium: *Beati enim flentes, quia ipsi ridebunt* (Luc. vi, 21). Et postquam clamaveris, et dixeris ad Dominum. *Clamavi in toto corde meo, exaudi me, Domine* (Ps. cxviii, 143). Et iterum: *Clamavi, miserere mei, et custodiam mandata tua* (Ps. lxxxv). Et alibi: *Exspectavi in matutino et clamavi* (Ps. cxviii, 147), et tam clara fuerit vox tua, ut cœlos penetret: statim tibi Dominus respondebit, et similis eris Moyse, de quo scriptum est: *Loquebatur Moyses, et Dominus respondebat ei* (Exod. xix, 20).

(Vers. 21.) *Et dabit vobis Dominus panem arctum, et aquam brevem.* Si ad Zorobabel hæc referimus tempora, facilis interpretatio est; quod non fuerit sub eo perfecta lætitia, dicente David: *Cum contereret Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati: ut non consolationem plenam atque perfectam, sed similitudinem consolationis acciperent.* Sin autem ad Salvatoris adventum, panis arctus et aqua brevis, juxta Apostolum Paulum, et hunc eundem Isaiam prophetam, evangelicus sermo prædicatur, qui pro lacinosi Legis observationibus 411 atque mandatis, in uno verbo recapitulavit omnia: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.* Consummatum enim et abbreviatum sermonem fecit Dominus super terram (Galat. v).

(Vers. 22.) *Et non faciet avolare a te ultra doctorem tuum, et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, et aures tuæ audient verbum post tergum nœnentis: Hæc via, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram.* LXX: *Et nequaquam ultra appropinquabunt tibi qui decipiant te, quia oculi tui videbunt eos qui te seduxerunt, et aures tuæ audient verba post te decipientium, qui dixerunt: Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dexteram, sive ad sinistram.* Multum in hoc loco LXX editio Hebræicamque discordant. Primum ergo de Vulgata editione tractabimus, et postea sequemur ordinem veritatis. Cum intellexerint atque perspexerint cordis oculi veritatem, et eos qui se prius deciperant, tota mentis ratione cognoverint, et auribus eruditis post tergum decipientium verba perspexerint, semper enim carcam corporis partem decipere festinant, juxta illud quod in psalmo legimus: *Ut sagittent in obscuro rectos corde* (Ps. x, 3), qui tantam sibi assumunt auctoritatem, ut seu dextera doceant, seu sinistra, id est, sive bona, sive mala, nolint discipulos ratione discurrere, sed se præcessores sequi. Tunc hi qui prius decipientes, nequaquam ultra ad eos valebant accedere postquam se senserint intellectos. Porro juxta Hebræicum et facili et vera explanatio est. Cum enim Dominus credentibus dederit panem arctum, et aquam brevem, nequaquam ultra faciet avolare ab eis illum qui docet hominem scientiam; sed sem-

* Vocula a te neque in Hebræo, neque in Hieronymiana ex eo textu versione habentur.

Per videntur oculi ejus præceptorem suum, et aures illius verbum post tergum momentis exaudient, atque dicentis : *Hæc via recta est, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram, secundum illud quod ubi legitur: Nec ad dextram, nec ad sinistram declinabimus, via regia gradiemur* (Num. xx, 17). In utraque enim parte quidquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris partibus dicitur : *Ne sis justus multum* (Ecl. vii, 17). De sinistris autem quod in hædorum, et in peregrinorum parte ponantur, nulla dubitatio est.

(Vers. 23.) *Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, et vestimentum confatilis auri tui, et disperges ea sicut immunditiam menstruatæ: egradere, dices ei. LXX: Et contaminabis idola deargentata, et deaurata: comminues ea et disperges sicut aquam menstruatæ, et sicut sterces abicies ea. Cum intellexeris veritatem, et decipientes ad te non accesserint, sed oculi tui viderint præceptorem tuum, et aures tue semper audierint: Hæc via, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram; tunc omnes errores et idola, ac similitudines veritatis, quæ artifex lingua composuerat in splendore eloquentiæ, quod interpretatur argentum, et in ratione sapientiæ, quod aurum sonat, comminues atque disperges, et ita judicabis immunda, ut menstruatæ mulieris sordidissimo sanguini compares, quod verbis aliis aquam menstruatæ Septuaginta transtulerunt.*

(Vers. 24.) *Et dabitur pluvia semini tuo ubicumque seminaveris in terra, et panis frugum terræ erit uberissimus et pinguis. LXX: Tunc erit pluvia semini terræ tuæ, et panis frugum terræ tuæ erit abundans et pinguis. Scriptum est in Regum volumine (III Reg. xvii), quod postquam interfecti sunt ab Elia pseudopropheta: quia sit pluvia terræ Israel: et quod panis Elisæi et postea Salvatoris uberissimus fuerit atque pinguis, et tantam habuerit plenitudinem, ut multa hominum millia ex eo saturata sint (IV Reg. iv; Joan. vi). Ita et in præsentis loco, non prius dabitur pluvia semini spirituali, et panis terræ uberissimus atque pinguis, nisi idola deargentata et deaurata fuerint comminuta, et reputata in sterquilinum. Nisi enim vitia recesserint, virtutes non subeunt.*

(Vers. 25.) *Pascetur in possessione tua in die illa agnus spatiosæ. Et tauri tui et pulli asinorum qui operantur terram, commixtum migra comedent sicut in area [Al. in area ut] ventilatum est. LXX: Et pascentur jumenta tua in die illa locum pinguem et spatiosum. Tauri vestri et boves vestri qui operantur terram, comedent paleas commixtas in hordeo ventilato. In rerum omnium abundantia, cœlesti pluvia descendente, et illo pane qui de celo descendit, quem qui comederit, numquam esuriet, pascentur agni in loco spatiosissimo, qui sequuntur agnum quocumque vadit, et qui semper ad dextram sunt. Tauri autem principes gregis, de quibus legitur: Congregatio tauro-*

rum in vasis populorum (Ps. lxxvii, 31): et pulli asinorum, quibus sedens Dominus ingressus est Jerusalem (Math. xxi), qui operantur terram, sic de area comedent, ut fuerit ventilatum, ne quid videlicet in cibo eorum mixtum sit palearum, de quibus in Jeremia scriptum est: Quid paleas ad triticum, dicit Dominus (Jerem. xxiii)? et quæ in Evangelio comburuntur igni intextinguibili (Luc. iii). Porro juxta I. XX jumenta, quæ necdum rationis sapientiæque sunt plena, et de quibus unum loquitur ad Deum: Sicut jumentum factus sum apud te (Ps. lxxii, 25), pascentur in loco pinguisimo et spatioso, qui non offert spinas et tribulos, sed quasi terra Israel lacte et melle decurrit, et plenam pascentibus tribuit libertatem. Tauri autem et boves qui operantur terram, id est, Apostoli et viri apostolici, de quibus et apostolus Paulus scriptum interpretatur: Non alligabis os bovi trituranti. Et, Numquid de bobus cura est Deo (I Cor. ix, 9)? Sed utique de his dicit, qui operantur terram suam, et de quibus idem loquitur, Dei agricultura, Dei ædificatio sumus (I Cor. iii, 9). Pater enim agricola est, et Christus vinca (Joan. xv): comedent paleas mixtas cum hordeo ventilato. Legimus quod Isaac hordeum siverit, et quia apud allophylos erat, centariam hordei frugem receperit (Gen. xxvi). Et Osce cornu et dimidio cornu hordei conduxit mulierem adulteram (Osce iii). Salvator quoque quinque millia virorum qui adhuc sensibus corporis serviebant, et Legem sequebantur Moysi, hordeacris panibus saturaverat (Joan. vi). Qui in alio loco frangens septem Legis panes et in frusta comminuens, quatuor millia viros replevit triticeis panibus, qui evangelicum numerum sequebantur (Math. xv). Istiusmodi populi comedunt et partem palearum; dum in quibusdam sequuntur litteram, et tamen per paleas et hordenum paulatim proficiunt, ut transeant ad frumentum.

(Vers. 25.) *Et erunt super omnem montem excelsum, et super omnem collem elevatum rivus currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres. In hoc loco Judæi multos interfectos et ruentes turres, ad Romani imperii referunt potentiam, de quibus et Apostolus loquitur (II Thess. vii): Tantum qui tenet nunc, et tenent, donec de medio fiat. Quod scilicet in illo tempore tanta beatitudo sit populi Israel, ut non solum valles atque campestris, sed omnes montes et colles aquis fluentibus irrigentur. Nōs autem montes et colles, eos intelligamus, qui in excelsum virtutibus elevati sunt, qui esuriant et sitiunt justitiam (Math. v), quos Dominus provocat ad bibendum. Qui enim biberit de aquis ejus, non sitiet in æternum (Joan. iv). Unde et in psalmo legitur: Benedicite Dominum de fontibus Israel (Ps. lxxvii, 27). Et in Evangelio dicitur, quod omnis qui biberit de aquis Jesu, flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus (Joan. vii). Et ad Deum Sanctus loqui-*

^a Vatic. *frugum terræ tuæ erit abundans, et pinguis.*
^b Vatic., *qui tunc sensibus, etc.; et paulo post,*

frangens quinque Legis panes, etc.

^c Idem, *per paleas hordei paulatim, etc.*

tur : *Quoniam apud te est fons vitæ (Ps. xxxv, 10)*, de quo purissimum flumen egreditur, super quo rursus Scriptura commemorat : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Ps. xlv, 4)*. Et in alio loco : *Fluvius Dei repletus est aquis (Ps. lxxv, 10)*; ille videlicet, qui loquitur per Jeremiam : *Ne dereliquerint fontem aquæ vitæ (Jer. ii, 13)*. Hoc autem tunc fiet, cum interfecti fuerint, sive perierint plerimi : *Muli enim vocati, pauci vero electi (Matt. xx)*. Et cum ceciderint turres, sive demonum potestates, sive superbi quique et arrogantes et magni in isto sæculo, de quibus et in psalmis dicitur : *Vidi impium elevatum, et exaltatum sicut cedros Libani, et transiri, et ecce non erat, quæsi enim, et non est inventus locus ejus (Ps. xxxvi, 35, 5)*. Has turres ædificare cupiebant (*Genes. xii*), qui moverunt pedes suos de Oriente, quorum li. gæ in Babylone confusæ sunt, et illi, super quos cecidit turris Siloæ (*Luc. xiii*).

(Vers. 26.) *Et erit lux lunæ, sicut lux solis, et lumen solis erit septuplum sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus alnus populi sui, et percussuram plagæ ejus sanaverit. LXX : Et erit lumen lunæ, sicut lumen solis, et lumen solis septuplum, in die quando sanaverit Dominus contritionem populi sui, et dolorem plagæ suæ curaverit.* Miror quomodo in presenti loco verba Hebraica LABANA (לבנה), et נאמה (נאמה), quæ Aquila interpretatur *album et calidum*, per quæ lunam solenque significat supra idem LXX *laterem et murum* transtulerint, in eo loco ubi scriptum est : *Et erubescet luna, et sol confundetur. Pro quo illi interpretati sunt, liquefient lateres, et ruet murus, et tunc idem sequentes Hebraicum, 415 lunam solenque transtulerint.* Unde mihi dater suspicio, non eos errasse a principio, sed psalutim scriptorum vitio depravatos. Neque enim fieri potest, ut qui in hoc loco eadem verba bene interpretati sunt, in superioribus erraverint. In die ergo interfectionis multorum, cum arrogantes superbi que corruerint, et qui posuerunt in cælum os suum, didicerint esse se terram, erit lumen lunæ, sicut lumen solis : quando dederit Do-

minus cælum novum, et terram novam, et transierit habitus mundi hujus, ut luna et sol laboris et cursus sui præmia consequantur. Et tunc expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei præstolatur : quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei (*Rom., viii, 19*) : licet ea quidam [*Al. quidem*] organa lucis intelligentes, insensibilia esse contendant. Luna ergo solis fulgorem accipiet. Nec mirum hoc de clarissimo sentire elemento, cui principatus noctis est traditus, cum de sanctis quoque scriptum sit : *Fulgebunt justi quasi sol (Math. xiii, 43)*. Et sol septuplum lumen accipiet : sicut fuit lux septem dierum, quando ab initio creatus est mundus (quamquam *septem dies*, Septuaginta non transtulerint) quando Dominus alligaverit vulnus populi sui, sive sanaverit contritionem populi sui : quando implebitur 416 illud quod scriptum est : *Fugiet dolor, et mæror, et gemitus (Isa. xxxv, 10)* : quando subintrante plenitudine gentium, salvus fiet omnis Israel ; aut certe quando ultio eorum venerit, quorum sub altari clamant anima : *Usquequo non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant in terra (Apoc. vi, 19)*? Et hoc considera quod non dixerit, quando sanaverit contritionem populi sui Israel, sive Jacob ; sed absolute, populi sui, ut omnes Deo significet servientes. Quidam locum istum et omnia quæ in hoc repromissionum capitulo continentur, ad cælestem referunt Jerusalem, et ad reversionem populi ejus, quando implebitur illud quod scriptum est : *Cælum et terra pertransibunt (Math. xxiv, 35)*. Alii ad Eliæ tempora, et ipsum dicunt esse de quo supra scriptum est : *Erunt oculi tui videntes præceptorum tuum et aures tuæ audient verbum post tergum mœnentis : tunc de montibus et collibus, juxta fabulas poetarum, et Saturni aureum sæculum lactis rivos fluere, et de arborum foliis stillare mella purissima. Quæ qui recipiunt, mille quoque annorum fabulam, et terrenum Salvatoris imperium Judaico errore suscipient, non intelligentes Apocalypsim Joannis in superficie litteræ, medullata Ecclesiæ sacramenta contexere.*

LIBER DECIMUS.

415-416 Decimus Liber, quem nunc habemus in manibus, nono et undecimo minor erit numero versuum, non sensuum magnitudine. Sequitur [*Al. sequetur*] enim eum Sennacherib atque Rabsacis, et Ezechia regis historia, quæ nec jungi cum præcedentibus poterit, propter enormem voluminis magnitudinem [*Al. longitudinem*], nec dividi propter

* *Super responsionem.* etc. Aliquot mss. eodices legunt *super sponsione*; quod Erasmus et Marianus secuti sunt, non intelligentes nullam esse sponsionem Hieronymi adversus quam missitaret Rufinus scorpium sepe comparatus; sed responsionem Prefationis Commentarii in Danielem, qua sese tuetur Hieronymus dicens : *Et miror quosdam μωρῶτατοις indignari mihi, quasi ego decurtaverim librum, quum*

gestorum continentiam. Itaque ut voluisti, virgo Christi Eustochium, et ut in commune placuit, sicut et superiores ante dictavi, et hunc et reliquos, si Christus annuerit, dictabo libros : ut prophetias sibi copulem, nec eas inter se lacerem atque dispergam, in alterius finem, et alterius principium. Audio præterea scorpium, mutum animal et venenatum, super

et Origenes, et Eusebius, et Apollinaris, alique Ecclesiastici viri et Doctores Græciæ, has, ut dixi, Visiones non haberi apud Hebræos fateantur, nec se debere respondere Porphyrio pro his quæ nullam Scripturæ Sancitæ auctoritatem præbeant. Hæc erat responsio, non sponsio quam Rufinus carpere et ad calumniam trahere nitentur.

MARTIAN.

responsione quondam Commentarioli mei in Da-
nielium prophetam, nescio quid messitare, immo
ferire conari in suo ^a page mortuum. Cujus nomen
et lugubres cantilenæ necdum mihi prodita sunt, et
idecirco dilata responsio: magisque obediendum tibi
est, et sancto atque eruditissimo viro fratri tuo
Pammachio, qui insatiabili studio me per litteras
cogit, ex ipso Isaia, transire ad Ezechiel, cum ego
et stas et corporis imbecillitate confectus, notario-
rumque penuria, qui me possent suis ministeriis ad-
juvare, in eodem adhuc luto hæsitarem, et vix partem
Isaia mediam in hoc volumine finituum esse me
credam. Quod si, ^b te orante, complevero, arri-
pienda erunt et reliqua, quæ a quartodecimo Ezechias
regis anno habebant initio.

417 (Vers. 27 seqq.) *Ecce nomen Domini venit de
longe: ardens furor ejus et gravis ad portandum. Labia
ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi
ignis devorans. Spiritus ejus velut torrens inundans
usque ad medium colli, ad perdendas gentes pro nihili,
et frenum ^c erroris quod erat in maxillis populorum.
Canticum erit vobis, sicut vox sanctificata solemnita-
tis, et lætitia cordis, sicut qui pergit cum tibia, ut in-
tret in mentem Domini ad sortem Israel. LXX: Ecce
nomen Domini venit post tempus multum: ardens fu-
ror cum gloria, eloquium labiorum ejus, eloquium iræ
plenum, et ira furoris sicut ignis devorabit, et spiritus
ejus sicut aqua in valle, trahens veniet usque ad col-
lum, et dividetur ut conturbet gentes super errors
vano, et abjicietur error, et assumet eos in conspectu
eorum. Numquid semper oportet vos lætari et ingredi
in sancta mea jugiter, quasi festa celebrantes atque
gredientes, ut ingrediamini cum tibia ad montem Do-
mini ad Deum Israel? Dicamus primum juxta He-
braicum. Pendent ex superioribus, quæ dicuntur.
Cøripuerat sermo propheticus eos, qui contempto
auxilio Dei, propter Babyloniorum metum ad Ægy-
ptios confugiebant, et est comminatus descendenti-
bus, ibi eos esse morituros. Rursusque post pœnas,
eos qui illum audire voluissent [*Al. noluis-erunt*], non
solum sub Zerobabel, Ezra, et Nehemia in Jerusalem
habitaturus esse promittit, sed majorem cunctis cre-
dentibus verbo Dei, in consummatione mundi beati-
tudinem pullicetur, quando per omnes montes et
colles current aquarum flumina, et interfecti mul-
tis, cadent turres. Luna quoque et sol clarius lumen
accipient, quando vulnus populi sui Dominus alliga-
verit atque sanaverit. Licet hæc quidam *ὀραβολο-
γία*, **418** Cyri temporibus, qui captivitatem populi
relaxavit, in terra Judæa expleta contendant. Quia
igitur hinc et obedientibus præmia repromissa sunt,
nunc econtrario malis et contemptoribus supplicia*

nuntiantur, quod Dominus impleat ergitationem
suam, et ad puniendos longo post tempore veniat
peccatores, et in cunctos sententiam proferat, spiri-
tuque oris sui interficiat impium, quem frenum ap-
pellat fetus populorum: non quo subjectos r-goret,
sed quo subditos sibi traheret ad ruinam. Ponit
quoque similitudinem torrentis usque ad collum in-
undantis, ut finem omnium venisse testetur. Sicut
caulm torrens suffocat eum, ad cujus collum usque
pervenerit: sic judicium Dei neminem impunium
abire patietur. Cum autem frenum, quod in maxillis
erat omnium gentium, cum subditis ei gentibus per-
didit, et ad nihil deduxerit: tunc vobis, inquit,
sanctis, qui meis jussionibus obeditis, erit canticum,
sicut ^d vox sanctificatae solemnitatis, quando egre-
di estis de Ægypto, et in solemnitate Paschæ jugum
servitutis Ægypticæ projecistis, dicentes in mari Ru-
bro Pharaone submerso: *Cantemus Domino, glo-
riose enim magnificatus est* (Exod. xv, 1): et cordis
tanta lætitia, ut imitemini eos qui ad templum pri-
mitiva portantes, et in Dei torcularia deferentes mu-
nera, pergunt cum tibia, cordis gaudia carmine de-
monstrantes. Hæc juxta Hebraicum brevi sermone
perstrinxit. In utraque autem editione annotandum est,
quod non Dominus, sed nomen Domini post multum
tempus adveniat, de quo in Psalmis dicitur: *Benedic-
tus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et il-
luxeit nobis* (Ps. cxvii, 26). Et ipse loquitur in Evan-
gelio: *Ego veni in nomine* **419** *Patris mei, et non sus-
cepistis me* (Joan. v, 43). Pulchreque post multum
tempus venire dicitur, loquente humana impatientia:
*Usquoquo, Domine, oblivisceris me in finem? quamdiu
averis faciem tuam a me* (Ps. xii, 1)? Ardens quoque
furor ejus venit cum gloria, ut quem in humilitate
contempsimus, in majestate timeamus. Hoc ipsum
et in psalmis scriptum est: *Deus manifeste* [*Al. ma-
nifestus*] *veniet, Deus noster et non silebit. Ignis in
conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas ve-
lida* (Ps. xlix, 3, 4). Ipse enim loquitur in Evan-
gelio (Luc. xii, 49): *Ignem veni mittere super terram, et
quam volo ut ardeat!* Rursus in alio psalmo legitur:
Vox Domini intercedentis flammam ignis (Ps. xxvii, 7),
ut quidquid in mundo est sceni, liquorum, et stipu-
læ, ^e rapiens flamma consumat. Unde et Deus ignis
dicitur esse consumens (Deut. iv). Quodque infor-
tatur: *Ira furoris ejus quasi ignis devorabit*, plerique
nostrorum iram furoris Domini diabololum interpre-
tantur, cui tradimur ad puniendum, qui juxta li-
brum Samuelis commovit David, ut numeraret po-
pulum Dei (II Reg. xxiv). Et Apostolus loquitur:
*tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut
spiritus salvus fiat* (I Cor. v, 5). Hic autem ipse fu-
ror, et ira furoris Domini nihil suo faciet arbitrio,

^a Vatic., in suo opere mortuum.

^b Idem, quod si, ut reor, complevero.

^c Duo mss., et frenum errare faciens, quod erat, etc. Paulo post pro sicut vox erat antea sicut vox, libe refragante Hebræo textu *וְכֵן* et Hierony-
miana versione,

^d Atque hic hiedem de causis contextuque ipso exigente vox, pro vox restituitur.

^e In Vatic., sapiens flamma; quemadmodum alibi non uno in loco scriptum ab Hieronymo observa-
mus.

sed quod sibi fuerit imperatum. Unde sequitur: *A Eloquentium labiorum ejus, eloquium iræ plenum. Spiritus quoque ejus quasi aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, ut supplicia super peccatores faciat redundare. Qui dividetur pro qualitate meritorum, ut perdat a quo conturbet gentes, quas vanus error seduxerat, et se intelligant supplantatas. Unde ad hujuscemodi homines dicitur, qui in mundi hujus potentia prævalebant, et suo delectabantur errore, non ens semper hoc esse facturos. Præcipueque locum istum et totam continentiam capituli adversus hæreticos et omnia dogmata, quæ sunt contraria veritati, dicta quidam nostrorum putant, quod cum judicii tempus advenerit, nequaquam ingrediantur sancta ejus et montem, id est Ecclesiam Domini: ne sub religionis nomine divites congregent, abutanturque luxuria, quasi Domini festa celebrantes. Judæi de Gog et Magog gentibus, quas putant ab Aquilone venturas, id est, de Scythiæ partibus, hæc intelligunt, 420 super quibus Ezechiel plenius loquitur (Ezech. xix).*

(Vers. 30 seqq.) *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ejus, et terrorem brachii sui ostendet in commutatione furoris et flamma ignis devorantis: allidet in turbine et in lapide grandinis. A voce enim Domini pavebit Assur virga percussus, et erit transitus virgæ fundatus: quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis et in citharis, et in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata est enim ab heri Thopheth, a rege præparata profunda et dilatata, nutrimenta ejus ignis, et ligna multa: status Domini sicut torrens sulphuris succendens eam. LXX: Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, et furorem brachii sui ostendet cum furore et ira: et flamma ignis devorante fulminabit vehementer, et sicut aqua et grande descendens cum vi. Ad vocem enim Domini superabuntur Assyrii plaga qua percussit eos, et erit ei per circuitum, unde habebat spem auxilii, in quo confidebat, ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt contra eam ex commutatione. Tu enim ante dies decipieris: numquid et tibi regnum paratum est? Vallem profundam, ligna posita, ignem et ligna multorum; furor Domini, sicut nullis sulphure succensa. Poteram juxta Hebraicam quid mihi videretur currens legentibus indicare; sed quid faciam quorundam stultis, qui nisi et LXX interpretum editionem disseruero, imperfectum opus me habiturum esse denuntiant? Sequar igitur ceptum ordinem disserendi. Vox Domini atque præceptum omnibus nota sunt, et fortitudo brachii illius cunctis patebit, quando retributionis tempus advenerit, flammæ et turbine, grandinæque magnitudine, et pondere lapidum deseretur. Super quo Ezechiel in prophetia, ut diximus, Gog et Magog, pleno sermone scribit (Ezech. xxxviii, et xxxix). Ad vocis ejus imperium pavebit Assur virga percussus. Omnis impius, omnis imitator gentis inimicæ: non quo in die judicii solus sit feriendus Assyrius,*

sed quo per Assyrium diabolus intelligamus. Denique sequitur: *Et erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum. Et est sensus: Nequaquam eum virga percussit, et eam rursus levabit, ac more cadentium finem faciet verberandi; sed quasi fundatam et alta radice delixam, in penis ejus 421 faciet permanere. Quod si ita intelligitur, ubi erit penitentia diaboli: præsertim cum dicatur peccatoribus: *Ita in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus (Matth. xv, 41). In tympanis et in citharis, et bellis præcipuis expugnabit eos, daemones videlicet et omnes impios cum gaudio omnium Dominus expugnabit. Ab heri quippe et a præterito tempore præparata est a rege Domino a Thopheth, id est, lata et spatiosa gehenna, B quæ eos æternis urat ardoribus. Nutrimentum ejus et fomes ignis est, et ligna multa, id est, flamma perpetua et supplicia peccatorum. Et quoniam sicut de camino et fornace ignis ardentis, propheticus sermo prædixerat, servat metaphoram, ut flatu et spiritu ac voluntate Domini hanc succendi sciamus, mixto sulphure, quod flammam, excitat, ut faciat acriora tormenta. Porro quod juxta LXX dicitur: *Ad vocem Domini superabuntur Assyrii plaga, cum percussit eos, et erit ei in circuitu unde fuerat et spes auxilii, in quo confidebat: ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt adversum eum ex commutatione, illud significat, quod adversum diabolus consurgant, qui ei quondam sublimi fuerant, et cum gaudio atque lætitia dimicent contra eum ex commutatione subita: dum intelligentes errorem suum, destruent eum a quo decepti fuerant. Diciturque ad illum, quod ab initio se ipse deceperit, regnum suum arbitrans sempiternum, cui parata sit gehenna et æterna supplicia.***

(Cap. XXXI. — Vers. 1 seqq.) *Vos qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis sperantes, et habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sint [Al. sunt], et super equitibus, quia præcalidi nimis, et non sunt confisi super Sanctum Israel: et Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiens adduxit manum, et verba sua non abstulit, et consurgit contra domum pessimum, et contra auxilium operantium iniquitatem. Ægyptus homo et non Deus: et erit corum caro, et non spiritus: et Dominus inclinabit [Al. inclinabit] manum suam, et corrumpet auxiliator, et cadet cui præstatur auxilium, simulque omnes consumentur. Post onus jumentorum Austri, et eos qui portabant in Ægyptum divitias suas ad populum, qui eis prodesse non poterat, qui sperabant auxilium 422 in fortitudine Pharaonis, et habebant fiduciam in umbra Ægypti, sub specie reverentis in Jerusalem, et captivitatis laxandæ sub Cyro, de consummatione sæculi, et de perfecta justorum beatitudine sermo propheticus nuntiavit: nunc revertitur ad eosdem, ad quos supra locutus fuerat ne descenderent in Ægyptum. Et hoc inter præsentem locum est et præteritum, quod*

* Antea erat Thopheth: mas. vero Thopeth legunt.

lūi præcipitur tribui Judæ, ne descendant in Ægyptum; hic quia contempto imperio Domini, descensuri sint, prophetatur: et quod a Nabu:hodonosor rege Babilonio, tam Israel quam Ægypti, tam persæ quam auxiliares pariter trucidantur. De quo Jeronias plenissime loquitur (*Jerem. XLII*). Væ ergo his qui descendant in Ægyptum, et Chaldeorum metu, Domini præcepta contemnunt, sperantes in idololatris, qui Dei cultum habere se jactant; et in eorum auxilio confidentes, nesciunt scriptum: *Fallax equus in salutem (Ps. xxxii, 17)*; habentque fiduciam super quadrigis et curribus et equibus; nec recordantur illius Cantici: *Equum et ascensorem dejecit in mare (Exod. xv, 1)*. Et non sunt confisi super Sanctum Israel, qui manentibus in terra Judææ, suum per Jeremiam pollicebatur auxilium. Et *Dominum non requisierunt*; non quo non requisierint; sed quo requisiti verba contempserint. Unde et de malis sacerdotibus dicitur: *Qui devorant plebem meam, Dominum non invocaverunt (Ps. LII, 5, 6)*. Ipse autem sapiens, id est, Dominus, adduxit malum super eos, et pessimum, videlicet Nabuchodonosor, sive absolute malum, rem significans, non personam: et verba sua non abstulit, quæ locutus fuerat per Prophetas. Quamodrem consurgit super tribus Judam domum pessimorum, et contra auxilium Ægyptiorum, qui operantur iniquitatem. *Ægyptus enim, sive Ægyptius, ut LXX translulerunt, homo est, et non Deus: et equi eorum caro, et non spiritus*. Unde et in Jeremia scriptum est: *Maledictus homo qui spem habet in homine, et firmavit carnem brachii sui, et a Domino recessit cor ejus. Et erit quasi myrica in deserto, quæ non videbit cum venerint bona (Jerem. xvii, 5, 6)*. Et in alio loco scriptum est. *Vana salus hominis (Ps. LIX, 13)*, sive, ut melius habetur in Hebræo, *in homine*. Cumque Dominus manum suam extenderit **423** ad puniendum, vel declinaverit, sub metaphora aurigæ, et frenos eorum currituum relaxat, corruet auxiliator Ægyptus, et Israel cui prestabatur auxilium. Quæ quidem possumus intelligere et super his qui persecutionis tempore et tribulationis atque angustia non confidunt in Domino, sed in Ægyptiorum, id est, sæcularium hominum auxilio; nescientes Abraham periclitatum in Ægypto, et Dei populum luto et lateribus in illa regione servasse, quæ spiritualiter appellatur fornax ferrea. Unde et in Apocalypsi Joannis legitur: *Locus in quo crucifixus est Dominus, spiritualiter vocatur Sodoma et Ægyptus [Al. Ægyptius] (Apoc. xi, 8)*.

(Vers. 4, 5.) *Quia hæc dicit Dominus ad me: quomodo si rugiat leo et catulus leonis super prædum suam, cum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit, et a multitudine eorum non pavebit: sic des-*

cedet Dominus exercituum, ut prælietur super montem Sion, et super collem ejus. Sicut aves volantes, sic proteget Dominus exercituum Jerusalem, protegens et liberans, transiens et salvans. In manifestis unam ponimus editiorem, maxime ubi nulla diversitas sensuum est. Cæcis in Ægypto Israelitis et Ægyptiis, in quorum auxilio confidebant, revertentur [Al. revertuntur] in Jerusalem, Cyro regnante, captivi. Et per duas similitudines, Domini, qui se fore adjutorem promiserat, fortitudo monstratur. Sicut leo et catulus leonis curiens, si cernat ovium gregem, nulla pastorem voce terretur, et multitudinem eorum concius virium suarum despicit: sic Dominus exercituum præliabitur, non contra montem Sion et collem ejus, super montem Sion contra adversarios illius.

B Dicamus et aliam comparisonem: Quomodo aves ut defendant sætus suos, nidos supervolant, et sive serpentem, sive hominem viderint, avesque alias ad pullos suos accedere, oblitæ imbecillitatis, rostro pugnant et unguibus, doloremque pectoris garrula voce congeniunt: sic Dominus proteget Jerusalem, et liberabit eam transiens, atque salvabit. Pro *transeunte*, in Hebræo ^a PHASE: in tribus, præter LXX, interpretibus *ὑπερβαίων* ponitur. Ex quo manifestum est, *Pascha*, hoc est, *Phase Domini*, **424** non passionem significare, sed transitum. Quod autem Dominus in similitudinem avium protector fuerit super Jerusalem, in Evangelio ipse testatur: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt (Matt. xxiii, 37)*: quoties [Al. quotidie] volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluiti? Et in Deuteronomio dicitur de Domino: *Expandit alas suas, et suscepit eos, et portavit eos in humeris suis (Deut. xxxii, 11)*.

(Vers. 6 seqq.) *Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui et idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestras in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum: et fugiet non a facie gladii, et juvenes ejus vectigales erunt. Et fortitudo ejus a terrore transibit, et pavebunt fugientes principes ejus, dixit Dominus, cujus igitur in Sion, et caminus ejus in Jerusalem.* ^b LXX: *Convertimini, sicut in profundum recesseratis, filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui, et idola auri sui quæ*

D *fecerunt vobis manus vestras in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum, et fugiet non a facie gladii; juvenes ejus superabuntur: petra enim circumdabuntur quasi vallo, et vincuntur; qui autem fuerit, capiatur. Hæc dicit Dominus: Beatus qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. Pugnaute Domino super montem Sion contra adversarios ejus, et protegente eam im-*

^a In Hebræo PHASE. Ita legunt omnes mss. codices nullo excepto: at Erasmus et Marianus vocem Hebræam panctis Masoretharum instructam, nempe *פסחא*, in textu Hieronymiano ponere maluerunt. MARTIAN.

— Consule Commentarios in Michæam, et in Mat-

thæicæp. xxvi.

^b Duo Vatic. atque unus Palat. ms. LXX, cum similiter priora translulerint, in fine suæ dixerunt, accipientes: *Juvenes ejus superabuntur*, etc. Et res quidem vera non aliis quam in hæc verbis eos vides ablatere.

tar avium: Convertimini, o filii Israel: sive ut Symmachus transtulit: *Agite paenitentiam, qui profundo consilio atque peccato a Domino recessistis.* Si enim hoc feceritis, abijcietes idola aurea atque argentea, quae vobis fuerunt in peccatum, propter quae urbs vestra capta est: cadet Assur, cujus metu nunc fugitis, non gladio hominum, nec exercitus robore, sed Dei potentia. Significat autem Angelum, a quo centum octingenta quinque millia Assyriorum una nocte deleta sunt. Ipse quoque rex Assyrius fugiet non hominum gladium, sed iram Dei: ita ut juvenes illius atque robusti, vectigales fiant Medis, de quibus supra contra Babylonem dicitur: *Eccae ego suscitabo vobis Medos.* Et fortitudo Assyrii Domini terrore transibit **425** atque praeriet, omnesque principes illius perirent. Dixit enim Dominus atque pollicitus est, cujus dixisse, fecisse est: et qui habet ignem in Sion, et cinerem in Jerusalem, ut adversarios suos instar stipulae atque liquorum egrediens de Jerusalem flamma consumat. Alius hoc quod dicitur: *In die illa abijciet vir idola argenti sui,* et reliqua, sic interpretatur, ut post reditum de captivitate Babylonia usque ad adventum Christi, nunquam filii Israel idola coluisse testetur. Assyrium quoque in praesenti loco significari, non ab Angelo, sed a Medis esse superandum, quod vetustissimum et quoddam potens regnum, post offensam Domini deletum sit, victoribusque servierit. Nazaraei locum istum sic intelligunt: O filii Israel, qui consilio pessimo Dei filium denegastis, revertimini ad eum et ad Apostolos ejus. Si enim hoc feceritis, omnia abijcietis idola quae vobis prius fuerant in peccatum, et cadet vobis diabolus, non vestris viribus, sed misericordia Dei: et juvenes ejus qui quondam pro illo pugnaverant, erunt Ecclesiae vectigales, omnisque fortitudo et petra illius pertransibit: philosophi quoque et omne dogma perversum ad crucis signum terga convertent. Domini quippe sententia est, ut hoc fiat: cujus ignis sive lumen est in Sion et cibus in Jerusalem. Ignis et lumen Hebraice eisdem scribantur litteris **ALEPH. VAU, RES**; quod si legatur **VA, ignem sonat: si ON, lucem.** Illic ideo dictum est, quia pro igne, quem solus interpretatus est Symmachus, Aquila et Theodotio lumen transtulerunt. Quid sibi autem velit quod in Septuaginta legitur: *Petra circumdabuntur quasi vallo, et vincuntur: qui autem fugerit, capietur:* scire non valeo. Nisi forte hoc possumus dicere, quod juvenes regis Assyrii qui vincendi sunt atque capiendi, ita circumdatur petra, hoc est, fortitudine Domini, quomodo vallo circumdatur civitas. Porro quod sequitur: *Beatus qui habet semen in Sion, et domesticos in Jerusalem,* sic interpretari possumus, ut dicamus praesentis loci sensui convenire, quod exhortetur sermo divinus fugientes in Aegyptum, reverti in Jerusalem, et illos procreare. Cui tanta beatitudo promittitur, ut Domini defendatur et protegatur auxilio. **426** Et in

A alio loco de ea scriptum sit: *Erit gloria domus hujus notissima super priorem* (Aggaei II. 10). Quod et ad Ecclesiam referri potest, visionem pacis et speculam, de qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (Ps. LXXVI, 2). Et alibi: *Fluminis impetus laetificat civitatem Dei* (Ibid. XLV, 3). In hac enim ignis est et cinerem, qui devoret peccatores, et ligna, foenum, stipulamque consumat; sive lumen et cibus, ut Justorum claritas, et peccatorum poena monstratur.

(Cap. XXXII. — Vers. 1 seqq.) *Eccae cum justitia regnabit rex, et principes in judicio praerunt. Et erit vir sicut qui absconditur a vento, et celat se a tempestate: sicut rivi aquarum in siti, et umbra praeter prominentem in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, et aures audientium diligenter auscultabunt. Et cor stultorum intelliget scientiam, et lingua balborum velociter loquetur et plane. Non rocabitur ultra is qui insipiens est, princeps: neque fraudulentus appellabitur magnus. Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus faciet iniquitatem, ut perficiat simulationem, et loquatur ad Dominum fraudulenter, et vacuofaciat animam esurientis, et potum sitiienti auferat. Fraudulenti vasa pessima sunt: ipse enim cogitationes concinnavit ad perdendos miles in sermone mendacii: cum loqueretur pauper iudicium. Princeps vero ea quae digna sunt principe cogitabit, et ipse super duces stabit. LXX: Eccae enim rex justus regnabit, et principes cum judicio praerunt. Et erit homo occultans sermones suos, et abscondetur quasi ab aqua quae fertur: et apparebit in Sion, sicut fluvius currens, inclivus in terra sitiienti, et nequaquam erunt confidentes in hominibus: sed aures suas ad audiendum dabunt, et cor infirmorum attendet auditui: et lingua balbutientium cito discent loqui pacem: et nequaquam dicent stulto ut princeps sit, nec ultra dicent ministri tui, tace. Fatuus enim fatua loquetur, et cor ejus vana intelligit ad perficiendam iniquitatem, et loquendum ad Dominum errorem, ut dispergat animas esurientes, et animas sitiientes vacuas faciat. Consilium enim pessimorum iniqua cogitabit: interficere humiles sermonibus iniquis, et dissipare verba humilium in judicio. Pii autem sapientiam cogitarunt, et hoc consilium permanet. Juxta LXX Interpretes qui dixerunt: Eccae enim rex justus regnabit, et **427** principes cum judicio praerunt, quae sequuntur superioribus copulanda sunt, his videlicet, in quibus prius capitulum finitum est: *Beatus qui habet semen in Sion, et domesticos in Jerusalem.* Juxta Hebraicum finita priora Prophetia, de his qui in Aegyptum descendeant: nunc alterius vaticinationis exordium est, de adventu scilicet Christi et Apostolorum ejus. Iste enim rex regnabit juste: non accipiens personam in judicio, et principes illius cum veritate praerunt, causas, non homines considerantes. Et quicumque sub ejus umbraculo fuerit, sic tatus erit in tribulationibus et angustiis, et in mundi istius tempestate, quomodo qui ventum et turbinem fugiens, se tuto abscondit loco; et qui pu-*

* Unus vatic., quod sequitur in LXX. *Beatus, etc.*

rissimos fontes invenit in deserto; et qui in veho-
menti robore solis ardore cuncta torrente, sub promi-
nentis saxo requieverit. Ubi nos diximus: *sicut rivus
aquarum in siti*, Septuaginta transtulerunt: *et appa-
rebit in Sion quasi fluvius currens*. Verbum enim He-
braicum, de quo supra disputavimus, *BAKATON* (בַּקָּטוֹן),
quod dicitur *in siti*, sive *in siccitate*, et *in itinere*, Se-
ptuaginta et Theodotio, in *Sion* interpretati sunt:
pro *SAION*, id est, *siti*, legentes *STION*, quæ eisdem li-
teris scribitur. Cum ergo Christus regnaverit, et
principes ejus præfuerint in judicio, non caligabunt
oculi a credentium, et aures audientium diligenter
attendent, quæ prius surdæ erant, et cor quondam
stultorum intelliget scientiam, et lingua balbutien-
tium atque mutorum, quæ Christum sonare non po-
terat, pleno apertoque sermone Dominum constite-
bitur. *Non vocabitur ultra is qui stultus est, princeps*
(I Cor. 1). Stultam enim fecit Deus sapientiam hujus
seculi. *Neque fraudulentus doctor atque perversus
appellabitur magnus in populis*: Scribæ videlicet et
Pharisæi, quibus Dominus loquebatur: *Sulti et cæci,
quid majus est, aurum an templum quod sanctificat
aurum* (Matth. xxiii, 17). Fatuus enim fatuus loque-
tur, pro quo in Hebraico scriptum est: *NABAL NA-
BALA ISABBER* (נָבַל נָבַלָה יִשָּׁבֵר). Hoc dicimus, ut verba
Abigail exponamus, dicentis de Nabal Carmelio:
Secundum nomen suum insipiens est (I Reg. xv, 25).
Vere enim fatuus situs loquebatur, et cor ejus perficit
iniquitatem, qui ibi timuit ubi *430* non erat timor,
et abutebatur stultitia pro sapientia, dicens: *Hic si
es Deus esset, non solveret sabbatum* (Joan. ix, 16).
Quod neque hodie facit magister synagogarum, ut
perficiat simulationem, pro qua in Hebraico scribitur
enigma (עֲנִיָּה), id est, *insipientia*. Unde apertus ad
Pharisæos dicitur: *Vos vobis Scribæ et Pharisæi hypo-
critæ* (Matth. xxiii, 14). Et loquatur, inquit, ad Do-
minum *fraudenter*: *Magister, scimus quia ex Deus
es, et quod ad te non pertinet de hominibus, licet
omnium dari Cæsar, an non* (Ibid., xxii, 16, 17). Qui
vacant facient animas esurientes populi, et potum au-
ferunt silentibus turbis, nec ipsi intrantes, nec alios
intrare patientes. Fraudulenti enim doctoris et prin-
cipis omnia vasa et arma [Al. amara] sunt pessima;
qui concinnat dolos ad perdendos simplices in ser-
mone mendacii, dicens ad deceptum populum: *Scr-
ipture et vide, quoniam Propheta de Gallæa non surget*
[Al. resurget] (Joan. vii, 52). Cum loqueretur ad eos
pauper judicium, qui cum dives esset, pro nobis
pauper factus est (II Cor. viii). Vere enim judicium
eis Christus, et justitiam loquebatur, dicens: *Si non
faciatis opera Patris mei, nonne credere mihi: si autem
facio, et si mihi non vultis credere, operibus credite*
(Joan. x, 37). Iste pauper qui loquitur judicium,
princeps et Dominus, ea quæ principe digna sunt
cogitabit, dicens: *Non veni nisi ad oves perditas do-
mus Israel* (Matth. xv, 14). Et sollicitus erit pro in-

A fidelibus salvare cupiens non credentes; et stabit
super duces sine Apostolus, quorum ad unum lo-
quitur: *Tu autem homo unanimes, dux meus et notus
meus* (Paul. LIV, 14). Hæc juxta Hebraicum, a quo
LXX non solum verbis, sed et sensibus in plerisque
discordant. Cum enim rex justus regnaverit, et prin-
cipes illius imperaverint cum judicio, erit homo
abscondens sermones suos, homo qui per naturam
Deus est, et abscondet sermones suos, loquens eis in
parabolis (Matth. xx, 21, 23, 24, et xxv). Abscondet
autem quasi ab aqua corrente, a populo scilicet Ja-
dæorum, qui instar aquæ pro magistrorum voluntate
huc illoque fertur et trahitur. Qui homo abscondens
apud incredulos sermones suos, apparebit in Sion,
hoc est, in Ecclesia quasi fluvius inclutus, et decur-
rens in terra silenti. Apparebit enim gentilium popu-
lo, qui prius veritatis patiebatur sitim; et rigabit arva
silitentia fluvius *430* Dei, de quo scriptum est: *Flu-
minis impetus lassificat civitatem Dei* (Paul. XLV, 4). Et
in alio loco: *Flumen Dei repletum est aquis*. (Paul. LXIV,
16). Ipse enim loquitur in Evangelio: *Qui sitit, ve-
nit ad me, et bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scri-
ptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Joan.
vii, 38). Tunc nequaquam habebunt fiduciam in ma-
gistris; sed præbebunt aures suas ad audiendum
Dominum; et tam corde quam lingua pacem Domini
fatebuntur, deserentes stultos principes et ministros
eorum, qui credentes in Jesum, imperabant silen-
tium. Quæ sequuntur, eundem prope sensum, quem
et Hebraicum, continent; et possunt hereticis co-
captari. Hi enim loquuntur contra Dominum menda-
cium, et pervertunt animas esurientes atque sitien-
tes, et vacuas abire faciunt; ut etiam si quid natura-
liter boni habeant, magistrorum amittant vitio,
quorum omne consilium est, ut perdant humiles in-
quis sermonibus, et dissipent verba humillima in ju-
dicio. In quo pariter annotandum, quod qui ab eis
decepi potest, humilis sit, et terræ coherens.

(Vers. 9 seqq.) *Mulieres opulentes, surgite et audi-
te vocem meam: filie confidentes, percipite auribus
eloquium meum. Post dies et annum, et vos conturba-
bitini confidentes: consummata est enim vindemia:
collectio ultra non veniet. Obstupescite opulentes,
conturbamini confidentes: exultate vos, et confundimini*.
Pro quo Symmachus interpretatus est. *nudamini*:
D sequitur. *Accingite lumbos vestros, super ubera plangite,
super regione desiderabili, super vinea fertili:
super humum populi mei spina et vepres ascendent:
quanto magis super omnes domos gaudii civitatis exultan-
tis? Domus enim dimissa est: multitudo urbis re-
licta est: tenebræ et palpatus factus sunt super opulen-
cas usque in æternum: gaudium onagrorum paucæ
gregnum. Donec effundatur super nos spiritus de excel-
so: et erit desertum in Charnel, et Charnel in saltum
reputabitur. Et habitabit in solitudine judicium, et jus-
titia in Charnel sedebit. Et erit opus justitiam pas: et*

^a Valtic., oculi sidentium, et aures, etc.
^b In eodem pauper desideratur.

^a Duo Valtic., et mihi non vultis, etc.

cultus justitiæ silentium : et securitas usque in sempiternam. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciæ, et in requie opulenta. Grando autem in descensione salus, et humilitate humiliabitur civitas. **430** *Brati qui seminatis super omnes aquas, immittent es pedem bovis et asini.* LXX, pro tenebris et palpatione, quæ factæ sunt super speluncas usque in sempiternum, transtulerunt, et erunt villæ tam speluncæ usque in æternum : quod in Hebraico dicitur OPHEL (פֶּהֶל) et BKEN (בְּכֵן), quas Hebræi duas turres in Jerusalem fuisse arbitrantur, excelsas atque firmissimas, quæ his appellantur nominibus. Quarum prior interpretatur tenebræ, sive nubilum, quod usque ad nubes erigeret caput. Altera, probabilitas et firmitas, sive, ut Symmachus vertit, inquisitio : eo quod in contempnendo culmine ejus oculi fallerentur. In fine quoque capituli ita interpretati sunt : *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant.* Post vocationem gentium, quando Christus rex imperaverit cum justitia, et principes ejus, Apostoli et apostolici viri præfuerint credentibus cum judicio, dirigetur sermo propheticus ad mulieres opulentas, quas vel nrlas Judææ, vel synagogas illius temporis, vel ut plerique arbitrantur, matronas divitum quondam populi Judæorum debemus accipere, quibus quasi jacentibus dicitur post ruinam : *Surgite* ; et nihilominus appellantur *filii confidentes*, sive *sperantes* : præcipiturque eis ut audiant sermones Domini, et recordentur dierum et anni, de quo in consequentibus a dicturi sumus, ipso Salvatore dicente : *Sotritus Domini super me, propter quod unxit me : evangelizare pauperibus misit me : prædicare captivis remissionem, et cæcis visum : vocare animum Domini acceptabilem* (Luc. iv, 18, 19), et ipsa recordatio fiat eis juxta Septuaginta in dolorem cum spe, ut plangent se Dominum denegasse, et spem habeant salutis, si egerint penitentiam. Dicit enim vindictam consummatam, et post ultimam vastitatem, quæ sub Vespasiano et Tito Adrianoque accidit, nequaquam aliam captivitatem esse venturam, nec remansuros botros in populis, qui deinceps colligendi sunt. Unde provocantur ad planctum, et jubentur nudare pectora, et accingere lumbos suos, eo quod regio quondam desiderabilis, et vinea fertilis, de qua scriptum est : *Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram : quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ* (Jer. ii, 21) ? Romano vastante, delata sit. *Super humum, inquit, populi mei, 431 spinæ et vepres, sive fenum ascendet.* Et est sensus : Si terram Judæam, quæ repromissionis terra est, spinæ repleverunt et vepres, quanto magis alias civitates quæ plene sunt gaudio, et quæ illud evangelicam consequentur : *Væ qui gaudetis nunc, quoniam plerabitur* (Luc. vi, 25) ! Dominus [Al. Domus] enim, id est, templum meum dimissum est, dicente me ad Apostolos : *Surgite, abemus hinc* (Joan. xiv, 31) ; et ad incredulos : *Relinquetur vobis domus vestra deserta*

(Luc. xv, 55). Adyta Templi, et secreta mysteria, palpabiles tenebræ possederunt, et facta sunt nequaquam cellaria vasorum Domini, sed speluncæ usque in sempiternum. Audierant enim a Domino Salvatore (Matth. xxi, 43) : *Domus Patris mei, domus orationis vocabitur : vos autem fecistis eam speluncam latronum.* Gaudium, inquit, onagrorum, pascua gregum. Quod vel juxta litteram intelligendum est, eo quod deserta sint omnia ; vel spiritualiter, quod expulso Israele, feri homines et Dei notitiam non habentes, habitent in Judæa. Et hoc fiat donec effundatur super nos spiritus de excelso, quem Salvator ascendens ad Patrem, credentibus rep omisit, dicens : *Ecce ego vado, et mittam vobis Paracletum Spiritum veritatis* (Joan. xvi). Et rursum : *Donec accipiatis de excelso virtutem* (Luc. xxiv, 49). Quodque supra dixerat : *Adhuc modicum, et erit Libanus in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur : et audient in die illa surdi verba libri, et de tenebris, et culigine oculi cæcorum videbunt* (Supra, xxi) ; nunc aliis verbis idipsum repetit, quod solitudo gentium vertatur in divitias Israel ; et Israel reputetur in gentes : quo tempore habitaverit in deserto judicium, Dominus atque Salvator, cui Pater dedit omne judicium (Joan. iii). *Et justitia in Charmel requiescet*, de qua supra dictum est : *Et erit in Charmel desertum*, quod judicium atque justitia habitet in deserto, et requiescat in Charmel, qui prius appellabatur desertum. Opus quoque justitiæ erit pax, quæ, juxta Apostolum, omnem sensum exasperat (Philipp. iv). *Et cultus justitiæ silentium*, ut non multum quo Judæorum, sed brevitate fidei adorent Dominum ; et securi æterna pace requiescant, et in tabernaculis eorum sint divitiæ, de quibus Apostolus loquebatur (I Cor. i, 5) : *Gratias ago Deo meo per Jesum Christum, quoniam in omnibus 432 divites facti estis in eo, in omni verbo, et in omni scientia.* Cum autem populus christianus sederit, vel habitaverit in pulchritudine, sive ut LXXA transtulerunt, *in civitate pacis*, haud dubium quin in Ecclesia ; tunc grando atque tempestas, et Domini ira deserviens descendet in saltum, de quo supra dictum est : *Et Charmel in saltum reputabitur* ; et humiliabitur civitas Jerusalem, et juxta aliam Scripturam, de terra inquietur. Quæ cum ita se habeant, et didicerimus vaticinio prophetali, quanta bona Ecclesia possessura sit, et quanta mala passura sit Jerusalem : beati estis, Apostoli, cæterique Doctores, qui seminatis super omnes aquas Scripturæ sanctæ, in quibus calcant bos et asinus. Bos mundum animal, propter electionem patrum, asinus immundus, propter idololatriam quondam gentilium, ut et de Circumcisione et de Præputio Ecclesia Domini congregetur. Quod supra, juxta LXX, dicitur : *Super terram populi mei spinæ et fenum ascendet, referri potest, et ad hæreticos, et ad simplices quoque credentium, qui non ita Scripturam intelligunt sanctam, ut illius convenit majestati. Unde singula sin-*

^a Unus Vatic., in consequentibus lecturi sumus.

gulis coaptavimus, ut terra populi Dei, hæreticis spinas, imperitis quibusque Ecclesiæ senem afferat.

(Cap. XXXIII. — Vers. 1.) *Væ qui prædatis : nonne et ipse prædaberis? Et qui spernis : nonne et ipse sperneris? Cum consummaveris deprædationem, a deprædaberis : cum fatigatus desideris contemnere, contemneris. LXX: Væ qui vos miseros faciunt : vos enim nemo facit miseros. Et qui reprobant vos, b vos non reprobant : capientur reprobandes, et tradentur, et quasi tinea in vestimento sic superabuntur.* De Apostolis dixerat, et de ecclesiarum magistris : *Brati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant : nunc ad persecutores eorum maledictionem dirigit; immo adversum principem eorum, qui corda possidet impiorum, quod quidquid fecerint recipiant; et præ-ens potentia, futurorum sit materia tormentorum.* Unde juxta LXX dicitur : *Væ eis qui vos miseros faciunt : vos enim nemo facit miseros.* Et est sensus : quantum in illis est, quando persequuntur vos, et variis affligunt **433** cruciatibus, interfectos atque cruciatos miseros arbitrantur. Sed nullus vos potest facere miseros, non enim habent in anima potestatem, sed in corpore. Et qui reprobat vos, non vos reprobat, sed eum qui vos misit, juxta illud quod Salvator discipulis loquitur : *Qui vos reprobat, me reprobat : et qui me reprobat, reprobat eum qui me misit (Luc. x, 16).* Capientur igitur persecutores, et æternis tradentur ardoribus. Et quomodo tinea vestimentum, ita illos jugis flamma consumet. Quod et in fine hujus prophetiæ scribitur. *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur.*

(Vers. 2 seqq.) *Domine, miserere nostri : te enim expectavimus : esto brachium eorum [Al. nostrum] in mane, et salus nostra in tempore tribulationis. A voce Angeli sengerunt populi, ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, velut cum fossæ plene fuerint de eo. Magnificatus est Dominus, quoniam habitavit in excelsis : implevit Sion judicio et justitia. Et erit fides in temporibus tuis : divitiæ salutis sapientia et scientia : timor Domini ipse thesaurus ejus. LXX: Domine, miserere nostri, in te enim confidimus : factum est semen incredulorum in perditionem, salus autem nostra in tempore tribulationis : propter vocem timoris obstupuerunt populi a timore tuo, et dispersæ sunt gentes. Nunc autem congregabuntur spolia vestra parvi et magni : c quando si quis congreget locustas, sic illudent vobis : sanctus Deus qui habitat in excelsis. Repleta est Sion judicio et justitia, in lege tradentur, in thesauris salus nostra : venit sapientia, et disciplina. et pietas a Domino, isti sunt thesauri justitiæ.* Hebræi capitulum superius, in quo legitur : *Væ qui prædatis : nonne et ipse prædaberis?* et reliqua usque ad finem, contra

A Sennacherib regem Assyriorum dictum putant, quod postquam decem tribuum, quæ appellabantur Israel, subverterit civitates; et excepta Jerusalem, Judææ quoque urbes cepit, ipse superetur, et percussente Angelo, ejus deleatur exercitus. Unde nunc ex persona populi gratias referentis Deo, atque dicentis : *Domine, miserere nostri, te expectavimus,* hæc dicta contendunt, quæ præsentī [Al. sequenti] capitulo **434** continentur, quod ipse brachium fuerit et robur populi obsidione vallati in tempore matutino, et salus in necessitato et angustia. A voce enim Angeli, quem Symmachus ita ut in Hebræo scriptum est, transtulit **4** אַמּוּן (אַמּוּן). quem Hebræi Gabriellem autumant, et habere etymologiam *populi*; fugit Assyrius, et ab exaltatione Dei, gentes quæ cum eo erant, huc illucque dispersæ sunt. Quibus fugientibus, spolia congregata sunt a Judæis, sicut solet bruchi et locustarum colligi multitudo, cum in fossas coacervatæ fuerint. In quorum victoria magnificatus est Dominus : et Sion impleta judicio et justitia, et fides obsessi populi comprobata; omnesque divitias in sapientia habuerunt, et scientia Dei et timore Domini, qui solus eorum thesaurus fuit. Hæc illi juxta historiam dixerint, omni ratione nitentes, Christi et Apostolorum ejus subvertere sacramenta. Nos autem post beatitudinem Apostolorum, de quibus supra (Ad. cap. xxxi, 20) dictum est : *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant,* et lamentationem et plancium eorum qui eos persecuti sunt, de quibus in consequentibus dicitur : *Væ qui miseros vos faciunt : vos autem nemo facit miseros : et sicut tinea in vestimento, sic alterentur, ex persona eorumdem Apostolorum, omniumque credentium hæc dicta convincimus. Et est sensus : Domine, in tuo peravimus auxilio, et in te confidimus : semen incredulorum periit in æternum, et salus nostra in tempore tribulationis apparuit. Te enim præbente auxilium, omnis gentium multitudo dispersa est, et prædæ atque illusioni victoribus fuit. Et hoc factum est : quia sanctus Dominus habitat in excelsis, et repleta est Sion judicio et justitia, de qua supra scriptum est : *Requiescet in deserto judicium et justitia.* Ipsa est ergo Sion, quæ prius est appellata desertum, et quicumque habitaverit in ea, tradetur ei lex Evangelii, in ejus thesauro*

D salus nostra est, et sapientia credentium, et disciplina et pietas, sive fides, quæ proprie Christianorum est, et timor Domini, in quo thesauri sapientiæ continentur.

(Vers. 7 seqq.) *Ecce videntes clamabunt foris. Angeli **435** pacis amare stobunt. Dissipatæ sunt viæ, cessavit transiens per semitam, irritum factum est pactum, projecit civitates, non reputavit homines. Lxxii et elanguit terra, confusus est Libanus et obsurdavit, et*

^a Vatic. *præda eris pro deprædaberis*, quod infra constanter retinet.

^b Alter Vatic., *qui reprobant vos, nos non reprobant*: quemadmodum et paulo inferius *qui vos miseros faciunt, nos enim nemo*, etc.

^c Verius duo Vatic. *quomodo si quis*, etc. Græce quoque est *ὅν τρόπον*.

^d Al. *ἄμων*, quæ vox proprie *turbam* significat, et Hieronymus ex opinione Hebræorum sui temporis, *Angelum interpretatus* est.

factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan et Carmelus. Nunc consurgam, dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc sublevabor. Concipietis ardorem, parietis stipulam, spiritus vester ut ignis devorabit vos. Et erunt populi quasi de incendio cinis: spinæ congregatæ igni comburentur. * Verbum Hebraicum ARELLAM (אֵרֶלָם), pro quo Aquila et Symmachus et Theodotio interpretati sunt, *apparebo eis*, extremam syllabam dividentes, et legentes ARE LAHEM (אֵרֶלָם לֶחֶם), Hebræi significare Angelos arbitrantur, et esse prophetiam, post vocationem gentium, et divitias Ecclesiæ, de subversione Templi, quod stebunt Angeli, nequaquam minus habitantes, sed exeuntes foras: et qui prius nuntii pacis erant, stebunt amare. Sive ipsi Apostoli qui missi fuerant ut pacem nuntiarent Jerusalem, ad quam Dominus loquebatur: *Si scires etiam tu ea quæ ad pacem sunt tibi* (Luc. xix, 42): quibus apparuit Dominus, ut eos suo confortaret aspectu, stebunt Jerusalem, quia non receperit prædicationem suam, eo quod dissipatæ sunt viæ, et cessaverit transiens per semitam h' justam, juxta illud quod in Jeremiæ Lamentationibus dicitur: *Viæ Sion lugent, eo quod non sint qui veniunt ad solemnitatem* (Thren. i, 4). Irritum quoque factum est pactum cum Abraham, Isaac, et Jacob: *Proiecit civitates Judææ: non reputavit homines, qui suo vitio jumenta esse voluerunt. Luxit et elanguit terra pro his qui morabantur in terra* (Genes. xv et 22). Confusus est Libanus et obsurdit, haud dubium quin Templum significet, de quo in Zacharia legimus. *Aperi, Libane, portas tuas, ut devoret ignis cedros tuas* (Zach. xi, 4). Sive Jerusalem, quæ in Ezechiel Libanus appellatur, dicente Propheta: *Aquila e magna magnarum alarum, quæ habet ductum intrandi in Libanum* (Ezech. ii, 3), quod postea interpretans sermo divinus, cum, inquit, venerit Nabuchodonosor in Jerusalem: perspicue Aquilam regem Babylonium, et Libanum Jerusalem edisserens. *Factus est Saron sicut desertum, et concussa est Basan 436 et Carmelus.* Pro Basan, LXX Galilæam transtulerunt, provinciam, pro uno loco provinciæ. Saron [Al. Saronas] autem omnis juxta Joppen Liddamque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque tenduntur. Basan quoque regio trans Jordanem est, quam duæ et dimidia tribus possederunt, et quæ interpretatur *uberrima et pinguis* (Deut. iii): et Carmelus, de quo supra diximus. Loca igitur Judææ quondam fertilia vertentur in

solitudinem, per quæ μεταφορικῶς ostenditur omnis opulentia Judæorum egestate et penuria commutanda. Quia igitur Apostolorum sermonem recipere noluerunt, confusus est Libanus, et Saron versus est in solitudinem, et Basan Carmelusque concussi sunt. Propterea Dominus vel de nimia patientia, vel ab inferis resurrecturum esse se dicit, et exaltandum in gentibus, et sublevandum in cruce. Et ad ipsos Judæos apostropham facit, *Concipietis ardorem, et parietis stipulam, et spiritus vester vobis conflabit incendium, ut conceptum et partum vorax flamma consumat.* Et erunt, inquit, populi Judæorum quas de incendio cinis, infelicitatis magnitudinem favillæ reliquiis demonstrantes. Spinæ enim eorum quæ peccatorum multitudine congregatæ sunt, incendio vorabuntur, quod plerique ad extremam captivitatem et subversionem referunt Jerusalem. Alii plenius atque perfectius judicii tempore futurum esse confirmant.

(Vers. 13 seqq.) *Audite qui longe estis quæ fecerim, et cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit tremor hypocritas. Qui: poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in justitiis, et loquitur veritates, qui projicit avaritiam ex calumnia, et excutit manus suas ab omni munere, qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, et claudit oculos suos ne videat malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas ejus: panis ei datus est, aquæ ejus fideles sunt. Regem in decore suo videlunt oculi ejus: cernent terram de longe. Cor tuum meditabitur timorem. Ubi est Scriba? ubi legis verbu ponderans? ubi doctor parvulorum? Populum imprudentem 437 non videbis populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia. LXX: Audient qui longe sunt quæ fecerunt: scient qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui, apprehendet tremor impius. Quis annuntiabit vobis, quoniam ignis ardet? quis annuntiabit vobis locum æternum? qui ambulat in justitia, et loquitur rectam viam, et odit impietatem et iniquitatem, et manus excutit a muneribus, et obturat aures, ut non audiat judicium sanguinis, et claudit oculos, ne videant iniquitatem, iste habitabit in excelsa spelunca petre fortissimæ. Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis: regem cum gloria videbunt oculi vestri, videbunt terram de longe*

* Verbum Hebraicum Arellam, etc. Quantumvis Erasmo atque Mariano parcere studeam, ac multos eorumdem editorum errores silentio ubique prætermittam, non possum hoc loco reticere, quod omnia fore verba Hebraica in Commentariis Hieronymi posita, negligentia aut imperitia depravari. Hic enim, non quæ in mss. codicibus leguntur, sed quæ ipsi excogitare ausi sũnt, aut in Bibliis Massoretarum invenerunt, obtrudere conantur, nempe אֵרֶלָם arellam pro arellam, et אֵרֶלָם ere lah, pro Are lahem: quod constanter retinent omnia exemplaria manuscripta, conformiter Hieronymianæ observationi. Unde exploratum nobis est ac manifestum, nullum editorem ante nos contulisse mss. codices

cum impressis, ad restitutionem contextus Hieronymi in verbis Hebraicis. MARTIAN.

^b In duobus Vatic. illud *justam* reticetur.

^c Vocem magna, quæ ob similes occursum exciderat in antea vulgatis, sufficiunt duo Vatic. mss. ad sacri textus fidem.

^d In Hieronymiana versione ex Hebræo, quemadmodum et in Vulgata *impudentem* legitur, quod retinendum pro *imprudentem* constituerat ipse Martiian. ex ipsa huius sententiæ expositione in hisce Commentariis. Et vero infra ubi hic locus explicatur, unus Vatic. *impudentem* præfert: hic autem pari omnes consensu *imprudentem*.

anima vestra meditabitur timorem. Ubi sunt grammatici? ubi consiliatores? ubi est qui numerat eos qui nutritur et parvum et magnum populum? cui non dedit consilium: neque sciebat profundam vocem illius, ita ut non audiret populus contemptus, et non est audienti intelligentia. Quoniam dissipatae sunt viæ, comavit transiens per semitas, irriam factum est pactum cum populo Iudæorum, projecit deus civitates eorum, non reputavit eos inter homines; propterea vos qui longe estis, audite quæ fecerim, et appropinquate ut agnoscatis fortitudinem meam. Conterriti sunt, sive recesserunt qui erant in Sion peccatores vel impii, et tremor possedit [Al. possedebit] hypocritas, quibus Dominus in Evangelio loquebatur: *Vos vobis Scribae et Pharisæi hypocritæ* (Math. xxiii, 14) ! Quis poterit habitare de vobis cum eo qui ignis est devorans? quis habitabit cum ardoribus sempiternis? Sive juxta LXX: Quis vobis annuntiabit [Al. annuntiavit], quia ignis ardet æternus, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus? quis igitur poterit habitare cum Deo, vel annuntiare ventura supplicia? Omnis qui hujusmodi est, qualem propheticus sermo describit, qui ambulat in pluribus justitiis, et non semel, sed semper justitias diligit, nec una vice, sed jugiter loquitur veritates: qui projecit avaritiam, quæ est mater calumniæ. Nisi oculum cum alterius damno et malo, pecuniæ alteri non concervantur. Et excutit manus suas ab omni munere. Manera quippe exerceant oculos, etiam sapientium. Qui obturat aures **433** suas ne audiat judicium sanguinis. Omnis iniquitas et oppressio et injuria, judicium sanguinis est: et licet gladio non occidat, voluntate tamen interficit. Et claudit oculos suos ne videat malum. Felix conscientia, quæ non audit, nec aspiciat malum. Qui igitur talis est, ipse habitabit in excelsis, hoc est, in regno cælorum, sive in excelsa spelunca petrae fortissimæ, in Christo Jesu: quæ petra Israel populum sequebatur, ut liberet de ea, et illius fortitudine protegeretur. Panis ei dabitur, et aquæ ejus fideles sunt: quæ genitium fabulæ in ambrosia et nectare intelligunt. Nos autem panem et aquas fidelissimas, legem Dei interpretabimur. Qui igitur talis est, regem Christum in sua claritate conspiciet, de quo supra (Ad cap. xxii, 4) dicitur: *Eccæ rex justus regnabit, et principes in judicio præerunt*. Et oculi ejus videbant terram de longe, quam multo tempore desideraverant, terram militum et manitorum, de qua in Evangelio scriptum est: *Beati miles, quoniam ipsi possidebant terram* (Math. v, 4): sive in cæli positi, terrena despicient. *Cor tuum meditabitur timorem: ut cum omnia fueris conceutus, dicas cum Apostolo: Qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam per-*

^a Unne Vatic., qui nutritur, juxta Græcorum τὸν τροφῆν.

^b Ille Vatic., impudentem. Recole superiorem annotationem.

^c M s. Magnus. Hebraice autem est מַגְדָּל, valde magnus.

A *conatus sum Ecclesiam Dei* (1 Cor. xv, 9). Principium enim sapientie timor Domini. Ubi est Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum (Prov. ix, 1)? ubi sunt, inquit. Scribae et Pharisæi, qui Legis verba trutinantes, infelicem populum decipiebant? quæ nunc parvulos Scriptura cognominat, parvulus sensu, parvulus intelligentia. Cum autem oculi credentis regem in sua majestate conspexerint, et cor ejus meditatam fuerit timorem, tunc ^d imprudentem populum non videbit, populum Iudæorum, sive philosophorum et oratorum mundi, qui applaudunt sibi in eruditione et eloquentia sæculari, de quibus nunc ait: *Populum alti sermonis: ita ut non possis intelligere discretitudinem linguæ ejus*; quorum omnis ornatus in verbis est, qui habent solum tantam umbramque sermonum, et fructum non possident veritatis. Denique sequitur: *In quo nulla est sapientia*, de quibus et alio loco dicitur: *Perdam sapientiam sapientium, et intellectum prudentium reprobo* (1 Cor. i, 19). Cur? quia stultam **433** fecit Deus sapientiam hujus sæculi.

(Vers. 29 seqq.) *Respice Sion civitatem solennitatis nostræ: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam: tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi ejus in sempiternum, et omnes funiculi ejus non rumpentur. Quia solummodo ibi est magnificus est Dominus noster: locus sanctorum rivi latissimi et patentes, non transibit per eam navis remigum: neque triremis [Al. trieris] magna transgreditur eum. Dominus enim judex noster, Dominus legis noster, Dominus rex noster, ^e ipse salvabit nos. Lavati sunt funiculi tui, et non pravaluerunt: sic erit malus tuus, ut dilatare signum nequeas. Tunc dividuntur spolia prædæ multarum: claudi diripient rapinam. Nec dicet vicinus, clangui: populus qui habitat in ea auferetur ab eo iniquitas. LXX: *Eccæ Sion civitas, salutare nostrum: oculi tui videbunt Jerusalem, civitas dives, tabernacula quæ non mordebunt: nec auferentur pavilli tabernaculi ejus in sempiternum, et funiculi ejus non diripientur: quia nomen magnæ Domini vobis: locus vester erit flumina et rivi latissimi et spatiosi: non ingredietur per eam navis apitata remigio: Deus [Al. Dominus] enim mens magnus est: non transibit me Dominus judex noster, Dominus princeps noster, Dominus rex noster, Dominus ipse salvabit nos. Disrupti [Al. direpti] sunt funiculi tui, quia non pravaluerunt: malus tuus inclinatus est, ^f et dimittat vela: non elevabit signum, donec tradatur in vastitatem. Multi igitur claudi prædæ facient: et non dicent, laborabo, populus qui habitat in eis, dimittetur eis delictum. O juste, cui supra dictum est: cor tuum meditabitur timorem; et, populum imprudentem [Al. impudentem] non videbis; et qui antea audieras, re-**

^d Anonymus hinc vocem Dominus, quam neque mas. nostri, neque æter textus agnoscit.

^e In veteriori Vatic. contrariò non est: et non dimittat vela: omnino verius ad Græcorum οὐ χυλῆναι τὰ βία.

gem in decore suo videbunt oculi tui, contemplare Sion urbem solemnitatis nostrae, vide Ecclesiam Christi, in qua est vera solemnitas: oculi tui cernent visionem pacis, et divitias inaspetatas, quas oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, e tabernaculum quod nequaquam transferri poterit. Prius enim tabernaculum quod habuit populus Judaeorum, translatum est atque sublatum. *Nec moriebantur classi ejus in sempiternum; et omnes funiculi ejus firmi erunt;* ita ut Dominus habitet in eo, qui locus est omnium fluviorum, rivorumque currentium, per quos **440** nullus adverse partis poterit navigare: *neque triramis magna,* quae interpretatur diabolus, cum transgredi poterit: quia Dominus ipse est iudex, et princeps, et rex, et Salvator mater, et illo protegente, nullus metuemus insidias. Haec dicta sunt de Sion urbe solemnitatis nostrae, et de Jerusalem habitaculo ditissima, quam ipse Dominus fluvius suis circumdabit atque vallabit. Nunc autem ad terram loquitur Jerusalem, quod laxati sint funiculi tabernaculi ejus, et tentorium sustinere non quiverint, et malus ejus, in quo pulcherrima quondam vela ponebant, raptis funibus ceciderit, ut non solum ad navigationem, sed ad signum quoque utilis sit. Postquam autem navis eorum fuerit dissipata, et tabernaculum dissipatum, ita ut in utramque partem funiculi dirumpantur, praeda victoribus dividetur: *ut tam imbecilli erunt propriis viribus, et claudi appellentur;* et nihil minus Dei iri tribuente eis fortitudinem, nullam infirmitatem sentiant, nec dicent: *laboravi.* Qui enim fuerit inior ens, auferetur ab eo iniquitas atque peccatum, quia Dei exaltatus est voluntatem.

(Cap. XXXIV. — Vers. 1, seqq.) *Accedit gentes, et audite, et populi attendite: audiat terra et plenitudo ejus, orbis et omne germen ejus. Quia indignatio Domini super omnes gentes, et furor super universam militiam earum [Al. eorum]: interfecit eas, et dedit in occasionem. Occisi earum projicientur: et de cadaveribus earum ascendet fetor: tabescent montes sanguine earum. Et tabescet omnis milita caelorum: replicabuntur (sive complicabuntur) sicut liber caeli: et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea et de ficu, quoniam inebriatus est in caelo gladius meus. Ecce super Idumaeam descendet, et super populum interfecionis meae ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus adipe: de sanguine agrorum eius hircorum, de sanguine medullatorum arietum; victimae enim Domini in Bora: et interfecio magna in terra Edom. Et descendant unicornes cum eis, et lauri cum potentibus. Inebriabitur terra sanguine eorum, et humus eorum adipe pinguium.* Post eversionem Jerusalem et naufragium quondam solidissimae navis, praedamque omnis suppellectilis illius,

^a Verbum arbitrantur expungit Victorius, tum serie emblemata legi vere has stellas, quomodo et in Vatic. non esse nos dicimus. Et verbum quidem est sensus, cum non nisi deas de veris nempe stellis ac de mysticis, opiniones Hieronymus ponat, et quo

A de interitu omniū dicitur nationum, **441** et de consummatione mundi, quae est in die futurae iudicii. Unde omnes gentes et populi terrae et plenitudo ejus, orbis et cuncta genimina ejus, tam quae habitantur loca, quam quae inhabitabilia sunt nimietate frigoris et caloris, jubentur audire, et quae ventura sunt cum omni mentis tremore cognoscere. Indignatio enim Domini nequaquam super unam gentem Judaeam, et Assyrios atque Chaldaeos, Aegyptios, Moabitas, et Ammonitas, et Philisthaeos: sed et contra omnes gentes, et super universam militiam, sive ut LXX transtulerunt, *numerum earum,* ventura describitur, quae interficiat eas, et fetorem corporum putrescentium in altum ascendere faciat: significans peccata omnium nationum: ita ut sanie earum et B spurcitiis, ac sanguine montes replentur: sublimes quaeque virtutes et Angeli, qui singula gentibus praefidebant; et tabescat omnis militia vel fortitudo eorum: replicentur, sive compliceantur caeli sicut liber, et omnis militia et exercitus eorum, atque ut LXX transtulerunt, *et stellas defluant,* in similitudinem foliorum, quae appropinquante frigore, aentia atque contracta de vinea et ficu defluunt. Quod quidem et Salvator loquitur in Evangelio: *Stellas cadent de caelo, et virtutes caelorum movebuntur, et tunc apparebit signum Filii hominis, in caelo* (Matth. xxiv, 29, 30). Et hoc considerandum, quod non dicat interire caelos, sed replicari, sive complicari, quasi librum, ut postquam omnia peccata aperta fuerint et relecta, compliceantur qui prius aperti fuerant, ut nequaquam ultra scribantur in eis delicta multorum. De hujusmodi libris Daniel in suo volumine loquitur: *Judicium sedit, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 10), in quibus descripta erant opera singulorum. Stellas autem cadere plerique arbitrantur, juxta Apocalypsim Joannis (Apocal. vi et viii), et illud quod alibi scriptum est: *Stellas universas ardentes solentur, et caelum ac terra transibunt* (Luc. x, 2). Praeterit enim figura hujus mundi. Quidam de his stellis dici putant, quae in caelo rutilant, ut in parte monstratur et totum, quod scilicet per stellarum ruinam etiam caelorum interitus ostendatur (II Cor. vii). Alii vero **442** has stellas putant esse ruituras, de quibus et Paulus Apostolus scribit: *Non est nobis certamen adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus rectores tenebrarum istarum, adversus spiritualia nequitiae in caelestibus* (Ephes. vi, 12). Nec mirum si daemones qui in aere habitant, dicantur esse caelestes, cum etiam volucres caeli, quae utique non in caelo, sed in aere volitant, Scriptura cognominet. Nam et Satanas transfiguratur in Angelum lucis (II Cor. xi), stellam se esse simulans. Et Salvator vidit eum quasi fulgur de caelo cadentem (Luc. x). Et tropologicae de

adhaec testimonia duabus tantum convenient, non tribus; praestitit tamen de his, contextu integro, admonuisse.

^b Duo Vatic., *Vere has stellas dici putant, etc.*

eo quasi de stella magna dicitur: *Quomodo cecidit Lucifer qui mane oriebatur* (Isa. xiv, 12)? Hæc universa fiunt, quia inebriatus est in cælo gladius ejus, pœna atque sententia, et ultio in peccatores, quæ profertur a Domino. Qui gladius et machæra in Ezechiel (Ezech. xxi) contra impios exacuitur, ac plurimis interfectis, vaginam suam jubetur intrare. Cumque inebriatus fuerit et repletus in cælo, hoc est, in aere, qui consuetudine Scripturarum cælum dicitur, tunc ad Idumæam quoque, id est, ad terrena descendet: ut post pœnam dæmonum, etiam hominum animæ judicentur. *Idumæa* quippe in lingua nostra *terrenam* sonat. Repletusque est sanguine, et incrassatus adipe agnorum et hircorum, modulatorumque arietum atque taurorum: ut et principes et populum pariter significet puniendos. Victima enim Domini in Bosra, et interfectio magna in terra Edom. De qua Bosra et Idumæa etiam in consequentibus (Ad Lxiii, 4) idem Propheta testatur dicens: *Quis est iste qui venit de Edom: a rubra vestimenta ejus de Bosra?* Et nonnulli existimant, quia *Bosor*, caro dicitur, per victimam Domini in Bosra, tormenta omnium in carne monstrari: qui pro labuntur errore. In præsentem enim locum non per *sin* litteram, quæ in *BOSOR* (בֹּסֹר), hoc est, in *carne*, ponitur: sed per *SADE* scribitur, et *BOERA* (בֹּעֵרָא) appellatur, quæ juxta Jesum et Jeremiam non in Edom, id est, Idumæa; sed in terra Moab invenitur (Jerem. XLVIII). *Bosra* autem in lingua nostra *munitam* sonat atque *circumdatam*, sive *firmatam*: ut orbem terrarum Domini voluntate doceat 443 esse solidatum, juxta illud quod in psalmo canitur: *Ipsæ super maria fundavit eum, et super flumina collocavit illum* (Ps. xxiii, 2); et de firmitate terræ: ex persona Dei dicitur: *Ego firmavi columnas ejus* (Psal. LXXIV, 3). Cumque victima Domini fuerit in Bosra, et interfectio ejus in Idumæa, descendunt unicornes cum tauris potentibus, reges videlicet et principes terræ [Al. ejus]; et omnia interfectionis, et sanguinis replebuntur, et adipe quondam divitum ac potentium. Per quæ verba, juxta humanam consuetudinem, terrorem audientibus incutientia, in omnes principes ac potentes, populosque ac parvos tormenta monstrantur. *Bosra*, id est, *munitam*, atque *firmatam*, et Edom, sive Duma, et Idumæam, Judæorum magistri Romam intelligi volunt, et omnia de ipsa dici quæ sequenti capitulo continentur.

(Vers. 8 seqq.) *Quia dies ultionis Domini, annus retributionum judicii Sion. Et convertentur torrentes ejus in picem, et humus ejus in sulphur: et erit terra ejus in picem ardentem. Nocte et die non extinguetur, in sempiternum: ascendet fumus ejus: a generatione in generationem desolabitur, in sæculum sæculorum non erit transiens per eam. Et possidebunt illum onocrotalus, et hericius, et ibis, et corvus habitabunt in ea, et extendetur super eam mensura: ut redigatur ad nihili,*

^a Idem cum Vulg., *tinctis vestibus de Bosra*; tum *Basar*, pro *Bosor* constanter.

^b Antea erat *congregabit*; et mox, *manus divisit*

et perpendicularum in desolationem. Nobiles ejus non erunt ibi: regem potius invocabunt, et omnes principes ejus erunt in nihili. Et orientur in domo [Al. domibus] ejus spinæ, et urtica, et pilosus in munitioribus ejus: et erit cubile draconum, et pascua struthionum. Et occurrent dæmonia onocrotauris, et pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubabit [Al. cubabit] lamia, et inveniet [Al. invenit] sibi requiem. Ibi habuit foream hericius, et nutrit vitulos, et circumfodit, et sovit in umbra ejus: illuc congregati sunt milvi, alter ad alterum. Requirit diligenter in libro Domini, et legite, unum ex eis non desuit, alter ad alterum non quæsit: quia quod ex ore meo procedit, ille mandavit, et spiritus ejus, ipse congregavit ea. Et ipse misit eis [Al. ei] sortem, et manus ejus divisit eam illis in mensura, usque in sempiternum possidebunt eam: in generatione et generationem habitabunt in ea. Hebræi, ut supra diximus, hæc de Romano imperio prophetata contendunt, et 444 in ultionein Sion, vastitatem quondam regni potentissimi prædicant, quod juxta litteram plerique nostrorum etiam in Apocalypsi Joannis scriptum ponant. Nos autem ex eo quod dicitur, *dies ultionis Domini annus retributionum judicii Sion* hunc arbitramur annum, de quo loquitur ipse Salvator: *Spiritus Domini super me, eo quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis ut viderent, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis Deo nostro: consolari omnes lugentes, et dare plangentibus Sion gloriam* (Luc IV, 18, 19, Isai. Lxi, 1-3): et de quo supra dictum est: *Mulieres opulenti surgite* (Isai. xxxii, 5): et dierum anni recordamini in dolore cum spe, ac per hoc post generale totius orbis consumptionem reverte Scripturam ad Jerusalem, cui illo tempore loquebatur, et vastitatem ejus pleno sermone describi: quod scilicet postquam tempus Romanæ obsidionis advenit, pice et sulphure et flammis ardentibus omnia compleantur, et fumus illius maneat in æternum, habitentque ibi onocrotalus et hericius, et ibis, et corvus, quæ animantia in desertis locis habitare consueverunt: et hoc fiat, quia funiculus Domini atque perpendicularum, id est, sententia illius non valeat immutari. Nobiles ejus, id est, Apostoli atque credentes non erunt ibi, nec perditorum numero conjungentur: sed regem potius Christum invocabunt. Omnes autem principes illius, Scribæ videlicet et Pharisei, redigentur in nihili, et in domibus quondam ornatissimis spinæ et urticæ et paliurus orientur. Eritque cubile draconum, et pascua struthionum, quæ et ipsa signa sunt extremæ solitudinis. Et occurrent sibi in ea, juxta LXX diversa dæmonum phantasmata, sive ut omnes alii juxta Hebræicum transtulerunt, *סוּר* (סוּר) et *מוּר* (מוּר), onocrotauri, et pilosi, et lamia, quæ Gentilium fabulæ, et poetarum fragmenta describunt. Hericius quoque ibi enutrire vitulos, et stationem habere fidissimam: absque interjecto ejus: quod mss. emendant ac suppleant ad sacri contextus fidem.

illuc congregari milvos, rapacissimam avem, quæ Hebraice appellatur דַּאֲוִרָה (דַּאֲוִרָה), sive ut LXX transtulerunt cervos, de quibus intra dicemus. Inter quos Propheta loquitur audientibus : O homines [Al. omnes] qui me auditis loquentem, quæ ventura promittit, rebus omnia complebantur. 445 In libro enim scripta sunt Domini, et illius sententia definita, et ne unum quidem irritum erit. Nam quod de meo ore procedit, ille mandavit, id est, ego quidem loquor; sed verba sunt Domini, et spiritu [Al. spiritus] illius quidquid dictum est perpetrabitur. Ipsius decreto atque mensura singula complebuntur : et usque in generationes sempiternas suum ordinem non relinquunt. Hæc juxta Hebraicum et explanationem historicam dicta sint. Caterum qui tropologiam sequuntur, expulso populo Judæorum sub bestiarum et portentorum nominibus, idololatrias et variis superstitionibus servientes in Jerusalem habituros esse confirmant : et hos esse onocrotalos et hericicos, ibin et corvum, dracones et struthiones, et onocentauros, et dæmonia, et pilosos, et lamiam, quæ Hebraice dicitur לַמִּיָּה (לַמִּיָּה); et a solo Symmacho translata est lamia, quam quidam Hebræorum ἐπὶ οὐρανῶν, id est, furiam suspiciantur. Et revera si consideremus de diversis gentibus adductas Jerusalem colonias, et juxta ritum provinciarum suarum, singulas familias propriorum dæmonum coluisse portenta, hæc omnia in Jerusalem habitasse firmavimus. Quodque LXX transtulerunt : *Ibi obtraverunt sibi cervi, et viderunt facies suas : numero transierunt, unus ex ipsis non periit, nec quæsit alterum. Dominus enim præcepit eis, et spiritus ejus congregavit eos : et ipse dedit eis sortes, et manus illius dividet eis : ut pascantur in sempiternum, et possideant in generatione generationum, et requiescant in ea :* sic allegorice interpretabimur, ut doceamus cervos, id est, Apostolos, et sanctos quosque doctores, de quibus scriptum est : *sicut desiderat cervus ad fontes aquarum : ita desiderat anima mea ad te, Deus (Ps. xli, 1)*; et alibi : *Vox Domini perficientis cervos (Ps. xxviii, 9)*; et rursum : *Cervus amicitiae et pullus gratiarum tuarum loquantur tibi (Prov. v)*; et in Job : *Custodisti autem membra cervorum, et partus eorum emittes (Job. xxxix, 2)*; et in Cantico Canticorum dicitur : *Similis est frater meus caprea, vel hinnulo cervorum super montes aromatum (Cant. ii, 9)*; obviasse sibi in Jerusalem et mutuos vidisse conspectus, et transisse ac reliquias eam, et ad diversas provincias perrexisse, quia Dominus mandaverit eis : *Ite et docete 446 omnes gentes baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti (Matth. xxviii, 19)*; et spiritus illius congregaverit eos, dederitque eis sortes atque dividerit, ut alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad

Allyricum, alius ad Græciam pergeret : et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. Quæ nos super Jerusalem diximus prophetari, et Judæi de Romano dicta imperio suspiciantur, nonnulli ad orbem referunt, ne a prioribus discrepare videantur.

(Cap. XXXV. — Vers. 1, 2.) *Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florebit quasi liliū. Germinans germinabit : et exsultabit lætabunda et laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini : et decorem Dei nostri. LXX: Lætare desertum sitiens, et exsultet solitudo, et floreat quasi liliū. Florebunt et exsultabunt deserta Jordanis : gloria Libani data est ei, et honor Carmeli : et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei nostri.* Quoniam Jerusalem conversa est in picem et ascendit fumus illius sempiternus, et habitant in ea onocrotalus et hericicus, ibis et corvus, dracones et struthiones, dæmonia et onocentauri, lamia et pilosi : et Domini super eam impleta sententia est : *Relinquetur vobis domus vestra deserta (Luc. xiii, 35)* : propterea quæ prius deserta fuerat, de qua in psalmo dicitur : *Vox Domini concutientis solitudinem [Al. desertum], et commovebit Dominus desertum Cades. Vox Domini præparantis cervos ; et revelabit condensa silvarum (Psal. xxviii, 8, 9), mutabitur in rerum omnium abundantiam, et pugnantibus cervis, de universis saltibus nationum bestiæ, quæ eas prius possederant, expelluntur, ut impleatur illud quod in hoc eodem Propheta dicitur : Lætare ciseritis, quæ non parit : erumpe et clama, quæ non parturit ; quoniam plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum (Isai. liv, 1).* Hæc erat prius sitiens, sive invia, non habens vitales aquas, et Dominus non gradiebatur [Al. ingrediebatur] per eam, quæ nunc florebit in liliū, sive ut significantius expressit Aquila, ^a καλύψεις, quam nos tumentem rosam et necdum foliis dilatatis possumus dicere. Florebit autem, ut cum Apostolo pronuntiet : *Christi bonus odor sumus in omni loco (II Cor. ii, 15)*. Et illud Cantici Canticorum : *447 Flores visi sunt in terra ^b : mandragoræ dederunt odorem suum (Cant. vii, 12, 13)*. Quodque in LXX ponitur, *et exsultabunt deserta Jordanis*, in Hebraico quidem non habetur, sed possumus dicere Joannis : in Jordane fluvio penitentiae baptismum demonstrari, quod Dominus suo lavacro signavit atque firmavit. Et quia de solitudine figuratiter dicitur, quæ refertur ad gentes, in qua fuit Joannes, consequenter jungi potest Jordanis, ut per desertum gentium veniamus ad baptismum Salvatoris. Quodque sequitur, *gloria Libani data est ei, et decor Carmeli et Saron*, juxta priorem explanationem debemus accipere, in qua diximus

^a Restituimus καλύψεις, quod et Martianus conjecterat, quamquam in textu retinuerit κάλυξ. Duo e Vatic. mss. ΚΑΥΚΩΣΙΣ, quibus vetustissimus Sangermanensis teste Montfaucon, suffragatur. Unus Palatii ΚΑΙΚΩΣΙΣ. sed et quos Martiā. inspexit, positam lectionem probant.

— Aquila καλύψεις, etc. In editis antea libris legi-

mus ὡς κάλυξ, sed in mss. codicibus positum invenimus ΚΑΥΚΩΣΙΣ vel ΚΑΛΙΣΙΣ, unde conjicio legendum καλύψεις : at cum κάλυξ significet rosam clausam et quasi tectam, quæ folia nondum habet expansa et dilatata, verbum in contextu veterum editionum positum immutare nolui. MARTIAN.

^b In Vatic. additur, nostra.

Libanum Templum sive Jerusalem intelligi, dicente A Zacharia : *Aperi, Libana, portas tuas* (Zach. xi, 1); et Ezechiel : *Aquila magna magnarum alarum plena unguibus, quæ habet ductum intrandi in Libanum et Carmotum* (Ezech. xvii, 3) : priorem significare populum, de quo supra dictum est : *Et erit desertum in Carmel, et Carmel in saltum reputabitur* (Isa. xxiii, 9); et Saron eandem habere intelligentiam, Scriptura dicente : *Factus est Saron sicut desertum*. Onnis igitur eandem, cultus Dei, et circumcisionis scientia, et loca uberrima atque campestris, quæ appellantur Saron, pro quibus Symmachus interpretatus est *campos*, dabuntur desertis quondam Ecclesiæ, et habitatores illius ridebunt gloriam Domini, et decorem sive altitudinem Dei nostri.

(Vers. 3, 4.) *Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicite pusillanimis (sive meticulosis), confortamini, et nolite timere, ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet, et salvabit vos* (sive ut LXX transtulerunt, nos). *Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum poterunt (vel audient).* *Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine, et quæ erat arida in stagnum (sive paludes), et sitiens in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami et junci* (pro quo LXX transtulerunt : *Erit ibi lætitia avium, et caulas gregum*). *Et erit ibi semita et via (sive via munda) et via sancta vocabitur, non transibit per eam pollutus. Et hæc erit nobis directa via : ita ut stulti non errent per eam (vel ut LXX transtulerunt, neque erit ibi via immunda, qui autem dispersi sunt, transibunt per eam, et non errabunt).* *Non erit, inquit, ibi leo, et mala bestia non ascendet per eam, nec inventietur ibi, sed ambulabunt per eam, qui liberati fuerint. Et redempti a Domino convertentur, et venient in Sion cum laude, et lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium, et lætitiã obtinebunt : et fugiet dolor et gemitus.* Utramque editionem miscuimus, ne in proponendis singulis, librorum magnitudo tendatur, quæ [Al. quia] jam modum brevitatũ excedit. Apotolis, de quibus supra dictum est : *Ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri, præcipientur, ut confortent manus in gentibus pospositas, et genua debilia roborent ; ut qui prius manibus dissolutis opus Dei facere non poterant, et aridam habebant dexteram, extendunt eam ad bona opera. Et qui dudum inter idola diversis erroribus claudicabant, firmo super veritatem incendant gradu : et pusillanimes sive formidolosos fide Domini confirmantes, faciant non timere, uniuŕque Dei metus universi erroris expellat timores. Causa autem est securitatũ, atque constantiæ, quia venturus est Christus, cui Pater dedit omne iudicium, et reddet unicuique secundum opera sua (Joan. v). Ipse veniet et intrabit vos, quibus dicitur, nolite timere : sive nos,*

ut salutem cum credentibus Apostoli dicant sibi esse communem. Tunc *aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum poterunt. Tunc saliet sicut cervus, claudus : et aperta erit lingua mutorum.* Quod quamquam signorum magnitudinẽ completum sit, quando Dominus loquebatur discipulis Joannis, qui ad eum missi fuerant : *Euntes renuntiate Joanni quæ audistis et vidistis : cæci vident : claudi ambulant : leprosi mandantur : surdi audiunt : mortui resurgunt : pauperes evangelizantur* (Luc. vii, 22); tamen quotidie expletur in gentibus, quando qui prius cæci erant, et in ligna et lapides impingebant, veritatis lumen aspiciant. Et qui Scripturarum verba surdis auribus audire non poterant, nunc ad Dei præcepta lætantur; quando qui prius claudi erant, et rectam viam non tenebant, salient sicut cervi, imitantes doctores suos, et aperta erit lingua mutorum, quorum **449** Satanã ora concluserat, ne possent unum Dominum confiteri. Idcirco autem aperientur oculi, aures audient, salient claudi, et aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt, sive eruperunt in deserto quondam Ecclesiæ aquæ baptismi ^b salutaris, et torrentes ac rivi in solitudine, diversam scilicet gratiæ spiritalis : et quæ erat arida, in stagnum paludesque converas est, ut non solum careret ardore sitis sed navigabilis esset et irrigua, et haberet fontes plurimos, quos cervus desiderat, quos qui biberit, potest benedicere Domino, juxta illud quod scriptum est : *Benedicite Domino de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27). In cubilibus animarum gentilium, in quibus prius dracones habitabant, erunt calamus et juncus, quibus scribatur fides Domini, et in quibus fessa prius membra requiescant; sive erit lætitia avium, et caulas gregum : ut assumant alas columbæ, et humilia relinquentes, ad excelsa festinent, possintque cum Patrista dicere, *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit : in loco pascuæ ibi me collocavit : super aquas refectionis educavit me.* Ibi erit semita, et via mundissima, quæ sancta vocabitur, et quæ dicit ipsa de se : *Ego sum via* (Joan. xiv, 6), per quam qui pollutus est, transire non poterit. Unde et in psalmo dicitur, *Beati immaculati in via* (Ps. cxiii, 1). Et hæc via erit nobis, id est, Deus noster, tam recta et plana atque campestris, ut nullum habeat errorem : et stulti atque vecordes per eam ingredi valeant, quibus in Proverbis loquitur Sapientia : *Si quis est parvulus, veniat ad me. Et insipientibus locuta est, venite et comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis. Relinquitte infantiam, et vivite, et ambulate **450** per vias prudentiæ* (Prov. v, 4-6). Stulti enim mundi elegit Deus (I Cor. i) : quorum stultorum princeps loquitur in psalmo, *Deus tu scis insipientiam meam. Et exultam Dei sapientius est hominibus* (Ps. lxxviii, 6). Unde LXX transtulerunt : *Et qui dispersi fuerant* (I Cor. ii), et a societate Domini separati, nequaquam erra-

^a Hic quoque ex mss. sufficimus magna, de qua vobis restitutione diximus supra ad cap. 35, v. 7.

^b Duo mss. baptismi Salutaris.

bunt. Sequitur, *Non eris tibi leo*: adversarius noster diabolus, qui circuit rugiens, quomodo ovile Domini possit intrare (I Petr. v). Et malæ bestiæ, satellites ejus, non ascendent per eam. Neque enim vestigium colubri in petra inveniri potest. Ambulabunt autem per eam qui liberati fuerint de vinculis peccatorum, et redempti sanguine Salvatoris, et egerint penitentiam; et venerint in Sion, de qua sæpius diximus: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem coelestem* (Hebr. xii, 22); ne more Jûdæico auream queramus Sion, et gemmatam Jerusalem, quæ juxta prophetam Daniæli, in æternos cineres dissoluta est (Daniel. ix). *Eriboque lætitia sempiterna laudantium Dominum su-*

A per caput eorum, ut postquam sæculum viderint, possint cum Apostolo et Propheta dicere: *Cursum consummavi, fidem servavi, de cætero reposita est mihi corona justitiæ* (II Tim. iv. 7, 8): et, *Domine, ut secuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 13). Tunc succedente gaudio atque lætitiâ, fugiet dolor et gemitus, quando venerit ex Sion qui eruat. Quæ omnia nos juxta apostolum Paulum in primo Salvatore interpretamur adventu: Jûdæi autem et nostri Judaizantes, ad secundum referunt, unius occasione versiculi, *Convertentur et venient in Sion cum laude, hostiarum sanguinem, cunctarumque gentium servitutem, et uxorum pulchritudinem desiderantes.*

LIBER UNDECIMUS.

451-452 Difficile, immo impossibile est placere omnibus: nec tanta vultuum, quanta sententiarum diversitas est. In explanatione duodecim prophetarum longior quibusdam visus sum, quam oportuit; et ob hanc causam in Commentariolis Daniæli brevitati tædii, præter ultimam et penultimam visionem, in quibus me necesse fuit a ob obscuritatis magnitudinem sermonem tendere: præcipueque in expositione septem et sexaginta duarum et unius hebdomadarum, in quibus discredendis quid Africanus temporum scriptor, quid Origenes, et Casariensis Eusebius, Clemens quoque Alexandrinæ Ecclesiæ præshyter, et Apollinarius Laodicenus, Hippolytusque, et Hebræi, et Tertullianus senserint, breviter comprehendi: lectoris arbitrio derelinquens quid de pluribus eligeret. Itaque quod nos verecundia fecimus judicandi, et eorum honore qui lecturi erant, quibusdam forte non placeat, qui non Antiquorum opiniones, sed nostram sententiam scire desiderant. Quibus facilis responsio est, noluisse me sic unum recipere, ut viderer alios condemnare. Et certe si tanti et tam eruditi viri lætitudinis lectoribus displicerent, quid de me facturi erant, qui pro tenuitate ingenii invidorum morsibus paten? Sin autem supradictos viros, magistros Ecclesiæ nominavi, illud intelligant, me non omnium probare fidem, qui certe inter se contrarii sunt; sed ad distinctionem b Josephi, Porphyriique dixisse, qui de hac questione plurima disputarunt. Quod si in expositione statæ prædumque ejus, et digitorum discrepantia, ferrum et testam super Romano regno interpretatus sum, quod primum forte, dein imbecillam Scripturam portendit, non mihi imputent, sed Prophetæ. Neque enim sic adulandum est principi-

B bus, ut sanctarum Scripturarum veritas negligatur, nec generalis disputatio unius personæ injuria est. Quæ cum benigno meorum studio caveretur, Dei judicio repente sublata est: ut amicorum in me studia, et æmulorum insidiæ monstrarentur. Sed hæc alias: nunc quod cœpius exequamur. Undecimus in Isaiam liber, o virgo Christi Eustochium, quia magnam partem historię diserturus est, facilius erit in principiis, et usque ad duas sui partes, reliqua simili more dictanda sunt: et sic studendum brevitati, ut nullum damnum fiat intelligentiæ.

(Cap. XXXVI. — Vers. 1 seqq.) *Et factum est in quarto decimo anno regis Ezechie, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes civitates Juda munias et cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rabzaren de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi, et stetit in aquæductu piscine superioris, in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliacim filius Helcia, qui erat super domum: et Sobna scriba, et Joabe filius 453 Asaph a commentariis, et dixit ad eos Rabzaren: Dirige Ezechie: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio et fortitudinis rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti a me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum: cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, et perforabit eam: sic est Pharaon rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus, D nonne ipse est cujus abstulit Esachias excelsa et altaria; et dixit Judæ et Jerusalem: Coram altari isto adorabilis? Et nunc trade te Domino meo regi Assy-*

a Concipiunt duo Vatic., pro obscuritatis magnitudine.

b Nullus vero Josephi de LXX Hebdomadibus, aut exatit liber, aut ex-tititæ umquam videtur, nisi quid simile inde ab eo colligat fuisse conscriptum, quod de rebus Monobuzi Adiabene regis se dicturum pollicetur lib. xx Antiquit., c. 8, aut quod in proœmio, et lib. iv, c. 8, et xx, c. 9, se velle ait, hoc opere abactato, allegoricam theoriã legem Judæarum

singulari scripto in quatuor libr. tributo persequi.

c Apposita conjicit Tillemonius dici ab Hieronymo, hanc sibi voluisse creare invidiam adversarios suos, ut eum Sillconii barbaro principi, et barbarorum in occidentale imperium invecti copias, injuriam facerent. Quam calumniam Dei judicio repente sublata dixit S. doctor morte ipsius Sillconii, quem Honoratus jussit occidi anno 408, sub Augusti mensis finem.

riorum, et dabo tibi duo millia equorum, nec poteris **A**bo in manu ejus, et eris quasi pater habitantium in Jerusalem, et domus Juda, et cetera. Hæc autem dicuntur ad Sobnam, qui ante eum præpositus Templi fuit, de quo in eadem scriptum est visione: *Vade et ingredi ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi (Ibid., 15)*, quem tradunt Hebræi Rabsacis comminatione perterritum tradidisse manus Assyriis, et inferiorum partem Jerusalem adversariis prodidisse, exceptaque arce Sion et Templo, nihil aliud remansisse quod non tenuerit Assyrius. Unde errant qui Sobnam, qui nunc cum Eliacim, et Joabe ad Rabsacem egreditur, eundem putant quem et supra. Ibi enim Sobna præpositus Templi ponitur, qui ab Assyriis dicitur esse capiendus: hic autem Sobna scriba, hoc est, γραμματεὺς, qui Hebraice appellatur סופר, et est superiori ἀρχιεργατὴς. Rabsacem autem, qui Hebræa lingua locutus sit, filium Isaïæ Prophetae Judæi autumant, qui et ipse proditor fuerit: relictumque filium Isaïæ alterum, appellari Jasub, qui in lingua nostra relictum sonet. Porro alii arbitrantur eum fuisse Samaritanum, et **453** idcirco Hebraicum scisse sermonem, et tam audacter et impie Dominum blasphemare. Consideremus ergo verba Rabsacis; ac primum quod dicit: *Confidis super baculum arundineum contractum istum, super Ægyptum*, falsum est: nulla enim narrat historia quod Ezechias ad Ægyptios miserit, et Pharaonis auxilium postularit. Quodque infert: *Si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus*, verum est. Sed rursus jungit mendacium veritati, quod abstulerit Ezechias excelsa illius et altaria. Hoc enim non contra Deum, sed pro Deo fecerat; ut idololatria et veteri errore destructo, juberet Deum adorari in Jerusalem, ubi erat Templum ejus: quamquam legamus pessima consuetudine, in montibus collibusque extracto jam altari, populum Deo victimas immelasse. Quodque paucitatem obsessorum volens ostendere, equorum duo millia pollicetur, quorum Ezechias ascensores præbere non possit, non de imbecillitate venit populi Judæorum qui equitandi carebat scientia: sed observatione mandatorum Dei, qui per Moysen super rege præceperat Israel: *Non multiplicabit [Al. multiplicaret] sibi equos: et uxores plurimas non habebit (Dent. xvii, 16, 17)*. Sin autem me, inquit, servum Sennacherib, qui sum minimus famulorum ejus, non vales sustinere, quomodo tantam regis potentiam sustinebis? Ad id autem quod dixerat: *Si responderis mihi in Domino Deo confidimus*, callide prudenterque respondit, se non sua voluntate, sed Domini venisse præceptis. *Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperde eam*. Et est argumentum: certe sine Domini voluntate huc venire non poteram. Cum autem venerim et multas ceperim civitates, et pars Jerusalem maneat intacta, manifestum est me ejus voluntate venisse. Ergo in cujusdam Commentario eundem esse Sennacherib qui et Samariam ceperit, quod omnino falsum est. Sacra enim narrat historia primum Phul regem

Assyriorum, sub Manabem rege Israel, vastasse de-
com tribus. Secundum Theglathphalasar sub Phacee
filio Romelæ Israel venisse Samariam. Tertium Sal-
manassar sub Osee rege Israel totam cepisse Samariam
(IV Reg. xv, xvii). Quartum fuisse a Sargon, qui ex-
purnavit Azotum (Isa. xv). **456** Quintum Asaraddon
qui translato Israel, Samaritanos in terram Judæam
custodes miserit (IV Reg. xvii). Sextum Sennacherib
qui sub Ezechia rege Judæ, capta Lachis et cæteris Ju-
dææ urbibus, obsederit Jerusalem (IV Reg. xviii). Alii
autem unum atque eundem multis putant nominibus
appellari.

(Vers. 11 seqq.) *Et dixit Eliacim et Sobna et Joabe
ad Rabsaces: Loquere ad servos tuos Syra lingua, in-
telligimus enim: hinc loquaris ad nos Judaice in auribus
populi qui est super murum. Et dixit ad eos Rabsaces:
Numquid ad Dominum tuum, et ad te misit me Domi-
nus meus, ut loquerer omnia verba ista, et non potius
ad viros qui sedent in muro: ut comedant stercora sua,
et bibiant urinam pedum suorum vobiscum? Et stetit
Rabsaces, et clamavit voce magna Judaice, et dixit:
Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc di-
cit rex: Non seducat vos Ezechias, quia non poterit vos
erueri, et non vobis tribuat fiduciam Ezechias super
Domino, dicens: Ervens liberabit nos Dominus, non
dubitavit civitas ista in manu regis Assyriorum. Nolite
audire Ezechiam. Hæc enim dicit rex Assyriorum.*
Accusatio Rabsacis, Ezechia testimonium est: quod
captis cunctis Judææ urbibus confisus in Domino
sit, dixeritque ad populum: Nolite timere, nec pa-
veatis regem Assyriorum, et universam multitudi-
nem quæ est cum eo: multo enim plures nobiscum
sunt quam cum illo. Cum illo est brachium carneum;
nobiscum est Dominus Deus noster, qui auxiliator
est noster, pugnatque pro nobis. Et confortatus
est, inquit, populus hujuscemodi verbis Ezechia
regis Judæ. Unde Rabsaces destruere vult, quod ille
construxerat; et loquitur ad populum, *Non seducat
vos Ezechias: et non vobis tribuat fiduciam super
Domino Deo. Quod autem Eliacim et Sobna, et
Joabe humiliter deprecantur: Loquere ad servos tuos
Syra lingua, intelligimus enim; et non loquaris ad nos Ju-
daice in auribus populi qui est super murum, hinc sen-
sum habet: Quid necesse est populum falsis terroribus
commoveri, et vanam jactare virtutem? loquere lin-
guam quam populus non intelligit. Si quidem nos
habemus linguæ tuæ scientiam: novimusque ser-
monem Syrum, qui utrisque **457** communis est.*
Ad quod Rabsaces arroganter: *Num, ait, ad Domi-
num tuum, et ad te misit me Dominus meus, et non
potius ad viros qui sedent in muro? Rursumque au-
gens comminatione terrorem, ut comedant, inquit,
stercora sua, et bibiant urinam pedum suorum vobiscum?*
per quæ ostendit fame eos et penuria, siti que esse ca-

piendos. Simulque illecebram jungit formidini: ut quos
terrore non vicerat, repromissionibus et persuasione
decipiat, dicens ex sermone regis Assyriorum.

(Vers. 16-18.) *Facite mecum benedictionem, et egre-
dimini ad me, et comedite unusquisque vineam suam,
et unusquisque ficum suam, et bibite unusquisque
aquam cisternæ suæ: donec veniam, et tollam vos ad
terram, quæ est similis terræ vestræ: terram frumenti
et vini, terram panum et vinearum. Ne conturbet vos
Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Numquid
liberaverunt dii gentium unusquisque terram suam de
manu regi: Assyriorum? Pro quo in Regum volumine
legitur: Facite mecum quod est utile, et egredimini
ad me (IV Reg. xviii, 31). Ergo sensus idem est. Fa-
cite, inquit, quod vobis prosit, et in benedictionem
vestram proficiat. Sive hoc dicit: Benedicite regi
Assyrio, et laudate eum, et Dominum constemini,
ut præmia consequamini, et donec revertar de
Ægypto, sive capta Lohna, redeam, habitato in
urbe vestra; et rebus vestris fruimini. Postea au-
tem veniam, et transferam vos in terram quæ simi-
lis est terræ vestræ, frumentii, vini et olearum. Nec
dicit nomen regionis, quia æqualem terræ repromis-
sionis invenire non poterat: sed similitudinem pol-
licetur. Hoc enim unusquisque desiderat, in quo
natus est. Quidam putant terram eis Mediæ repromis-
sionis, quæ habebat terræ Judææ similitudinem,
tam in situ quam in frugibus. Quodque infert.*

(Vers. 19 seqq.) *Ubi est Deus Hemath et Arphad?
ubi est Deus Sepharvaim? Numquid liberaverunt Sa-
mariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terra-
rum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea,
ut eruat Dominus Jerusalem de manu mea? Et silue-
runt, et non responderunt ei verbum. Mandaverat
enim eis rex dicens: **458** Ne respondeatis ei. Hoc
ostendit quod omnibus his diis Samaria servierit,
et idcirco capta sit. Sin autem, ait, tantis diis præ-
sidentibus, decem tribus facile superavimus, quanto
magis vos, immo solam Jerusalem, uno Deo præ-
sule, vincemus facilius? Tacitque omnis populus,
et non respondit ei quidquam. Siquidem præceptum
regis acceperant, ut non responderent ei. Vere
justus Ezechias, agens cuncta fideliter universaque
consilio. Ideo autem jusserat blasphemanti Assyrio
non responderi, ne eum ad majores blasphemias
provocaret. Unde scriptum est: *Ne succendas carbones
peccatoris (Eccl. viii, 13); et in psalmo legitur: Cum con-
sisteret adversum me peccator, obmutui, et humiliatus
sum, et tacui de bonis (Ps. xxxviii, 23); et iterum: Pone,
Domine, custodiam ori meo, et ostium munitum labiis
meis: ne declines cor meum in verba malitiæ (Ps. cxi, 3).**

(Cap. XXXVII. Vers. 4 seqq.) *Et ingressus est
Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, et Sob-*

^a Nostri mss. Sargon et Esereddon legunt.

^b Prior iste versiculus, qui juxta Vulgatæ divisionem
capitis xxxvii, postremus est, ab Hieronymo
autem, quod illi passim usuvenit huic capiti jun-
gitur, antea eo quidem loco superioris capituli lau-
dabatur ex vulgo recepta divisione, sed contra mss.

colicium fidem, ipsamque Hieronymianam exposi-
tionis subnexæ seriem, ex qua perspicuum plane est,
hoc altero loco cum laudari a S. Doctore, his præci-
pe verbis, scindunt vestem, quia Rabsacem audiunt
blasphemantem.

nas scriba et Joabe filius Asaph a commentariis ad A Eszechiam scissis vestibus, et nuntiarunt ei verba Rab-
 saccis. Et factum est cum audisset rex Eszechias, scissit
 vestimenta sua, et obvolutus est sacco, et intravit in
 domum Dei. Et misit Eliacin qui erat super domum,
 et Sobnam scribam: et seniores de sacerdotibus apertos
 saccis ad Isaiam filium Amos prophetae, et dixerunt ad
 eum: Haec dicit Eszechias: Dies tribulationis et correptionis,
 et blasphemiae dies haec, quia venerunt filii usque
 ad partum, et virtus non est pariendo [Al. pariendo].
 Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rab-
 saccis, quem misit rex Assyriorum dominus tuus ad blas-
 phemandum Deum viventem, et exprobrandum sermonibus,
 quos audivit Dominus Deus tuus. Leva ergo
 orationem pro reliquiis quas reperit sunt. Et venerunt
 servi regis Eszechiae ad Isaiam: et dixit ad eos Isaias: B
 Haec dicetis domino vestro: Haec dicit Dominus:
 Ne timeas a facie verborum quas audisti quibus blas-
 phemaverunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego ei
 dabo [Al. dabo eis] spiritum, et audiet nuntium, et
 revertetur ad terram suam, et corrumpet eum faciam
 gladio in terra sua. Perspicua relinquentes, ea tantum
 in quibus latens sensus est, disseramus. 459 Scin-
 dunt vestes, quia Rabsaccis audiant [Al. audierant]
 blasphemantem. Scindit et ipse rex vestimenta sua,
 quia peccatorum suorum, et populi esse credebat,
 quod Rabsaccis usque ad portam Jerusalem venerit,
 et contra Dominum talia sit locutus. Unde pontifex
 quia Salvatorem blasphemiasse credebat, scissit ves-
 timenta sua (Matth. xxvi): et Paulus ac Barnabas,
 deferentibus sibi Dei cultum Lycaoniis, sciderunt
 vestimenta sua (Act. xiv). Pro regio ergo cultu ob-
 volutus est sacco; et de palatio ad Templum gra-
 diens, Eliacin pontificem, et Sobnam scribam, et
 seniores de sacerdotibus misit ad Isaiam filium Amos
 prophetae. In quo regis consideranda humilitas atque
 prudentia. Ipse praeiit ad Templum; principes populi
 et seniores Sacerdotum, non stolis sacerdotilium,
 sed cilicis opertos misit ad Isaiam filium Amos
 prophetae. Pro quo in Regum volumine legitur: Ipse
 cooperus est sacco, et ingressus domum Domini, Eli-
 acim praepositum domus, et Sobnam scribam, et senes
 de sacerdotibus misit cooperus saccis ad Isaiam pro-
 phetam filium Amos (IV Reg. xix, 1, 2). Hic quia ipse
 de se Isaias scribebat historiam, non se aperte laetit
 Prophetam, sed filium Prophetam: ibi vero quia alter
 erat Scriptor historiae, ipsum scribit Prophetam.
 Quod quidem et de Matthaeo Evangelista legitur,
 quod ipse Matthaeus se dixerit publicanum (Matth. ix):
 alii vero Evangelistae nomen publicani tacuerunt, et
 Apostolicam tantum posuerunt dignitatem; et quod
 in conjunctionibus Apostolorum, apud se secundus,
 apud alios primus sit. Dixeruntque, inquit, ad eum:
 Haec dicit Eszechias, non rex, non innoens nomine
 imperii: Dies tribulationis, et corruptionis, et blas-
 phemiae dies haec: tribulationis nostrae, corruptionis
 Dei, blasphemiae hostium. Penitque similitudinem

parturientis mulieris et dolentis, quod ad partum
 usque pervenerit, et generare non possit, nec di-
 cere: A timore tuo, Domine, concerpimus, et dolui-
 mus, et perperimus spiritum salutis. Sequitur: Si quo-
 modo audiet Dominus Deus tuus verba Rabsaccis (Isai.
 xxvi, 18, sec. LXX). Non enim audemus Dominum
 omnium, nostrum Dominum dicere, quo iracundo
 tanta perpetimur; sed tuum dicimus Dominum. Et
 hanc habemus utilitatis fiduciam: 460 quoniam vi-
 vens Deus bla-phematur a cultore idolorum mortuo-
 rum. Et exprobraverunt sermonibus, quos audisti Do-
 minus Deus tuus: Leva ergo orationem, nostram ja-
 centem: non pro cuncto populo qui jam perit, sed
 pro reliquiis, quae obidentur, cumque venissent
 servi regis Eszechiae ad Isaiam: rursus nomen Pro-
 phetae tacuit, ut coeptam servaret humilitatem. Prae-
 venitque eos Isaias: eodem enim spiritu quo futura
 nocebat, etiam absentem regem audierat: et dicit
 quid respondero deberent Domino suo, humiliati
 in ista fiducia conscientiae. Dicite, inquit, Domino
 vestro, qui vester est Dominus; nec enim haec di-
 cit Dominus: Noli timere verba quibus non tu, sed
 ego sum blasphematus. Nec dico universa quae regi
 Assyriorum sim facturus, ne meam videar jactare
 potentiam; sed quod dandus sit ei spiritus non Dei,
 sed adversarius. Auditoque nuntio, revertitur ad
 terram suam, et corrumpit in eis gladio, ut duo par-
 terque optabat Eszechias, audiret, se obidione et
 periculo liberandum, et inimicum iratumque regem
 in sua terra esse moriturum. Si quis querat cur in
 C libro Prophetarum, historia quae in Regum et Dierum
 voluminibus scripta est, mixta videatur, consideret
 quod historiae prophetiae sit copulata, tam de libe-
 ratione urbis, quam de Assyrii interitu, et de rever-
 sione solis hinc inde decem, et quindecim annorum
 spatii protelatis, quod et prophetiae est et historiae.
 (Vers. 8 seqq.) Revertens autem Rabsaccis, invenit
 regem Assyriorum praesentem adversum Lobnam:
 audierat enim quia profectus esset de Lachis. Et au-
 dicit de Taracha rege Aethiopiae dicentes: Egressus est,
 ut pugnet contra te. Quod cum audisset, misit nuntios
 ad Eszechiam dicens: Haec dicit Eszechias regi Iude-
 loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu con-
 fidis dicens: Non dabitur Jerusalem in manum regis
 Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quae fecerunt reges
 D Assyriorum omnibus terris quas subverterunt, et tu
 poteris liberari? Numquid eruerunt eos dii gentium,
 quos subverterunt patres mei Gozan et Haran, et Rese-
 ph, et filios Edem, qui erant in Thalassar? Ubi est
 rex Hemath, et rex Arphad, 461 et rex urbis Sep-
 tharaim Ana [Al. Sepharaim Anas] et Ana? Eisdem
 verbis eademque sententia scriptum est in Re-
 gum et Dierum volumine, quod Rabsaccis iuxta Do-
 mini voluntatem, obidionem deseruerit Jerusalem,
 et perrexit ad dominum suum, quoniam, vel deserto,
 vel capto Lachis, ad oppugnandam Lobnam ir-
 co-gnaverat. Ipse quoque Sennacherib audiens Tara-

* Bdo vit., humilitati mixta fiducia conscientiae. Leviora quaedam infra emendamus.

cham regem Æthiopiæ inferre sibi bellum, occurrit A venienti, et nihilominus mittit nuntios ad Ezechiam, et Epistolæ, ut quos necdum viribus ceperat, sermone terreret. Et quomodo populo dixerat: *Non te decipiat Ezechias* (IV Reg. xviii, 29): eadem blasphemia loquitur ad regem: *Non te decipiat Deus tuus* (IV Reg. xix, 10). Ponitque exempla majorum, quod quomodo cæteras terras non potuerint liberare dii sui de manibus eorum: sic nec Jerusalem liberetur. In enumeratione autem gentium cætrarum ponit ANA (אַנָא) et אַרָא (אַרָא), quas LXX miscuerunt dicentes, * *anagava*, conjunctione quoque, et, id est, *vax* inter duas gentes Ana et Ara, linguæ postiore Hebrææ, ut ignorantibus nra gens videtur aut civitas. Manifesta transcurrimus, ut in dubiis immoremur. Pugnasæ autem Sennacherib regem Assyriorum contra Ægyptios, et obsedisæ Pelusium: jamque extructis aggribus urbi capiendæ, venisse Taracham regem Æthiopiæ in auxilium, et una nocte juxta Jerusalem centum octoginta quinque millia exercitus Assyrii pestilentia curruisse, narrat Hieronymus, b et præbissime Berossus, Chaldaicæ scriptor historiæ, quorum fides de propriis libris petenda est.

(Vers. 14 seqq.) Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, et legit eos: et ascendit in domum Domini, et expandit eos coram Domino, et oravit ad Dominum dicens: *Domine, exercituum Deus Israel, qui sedes super Charabim, tu es Deus solus omnium regnorum terræ: tu enim fecisti caelum et terram. Incline, Domine, aurem tuam et audi: aperi, Domine, oculos tuos, et vide, et audi omnia verba Sennacherib quæ misit ad blasphemandum Deum viventem.* 462 *Vers enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras et regiones earum: et dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum. Linguam et lapides: et comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster, salva nos de manu ejus: et cognoscat omnia regna terræ, quia tu es Deus solus.* Contra Sennacherib regis blasphemias solita Ezechias arma corripuit. Rursumque perguit ad Templum, et Epistolæ ejus expandit coram Domino. Prius tacuerat, non enim audebat Domini timore porterritus in Templo ora reserare, nec liberat ad Deum preces fundere. Nunc autem quia jam audierat Isaiam dicentem: *Ne timeas a facie verborum quæ audisti, quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me,* D et cætera: audacter Dominum deprecatur, et solum Deum assertit esse viventem: quæ idola intelligimus

imagines mortuorum. Quodque infert: *Vere enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras, et regiones earum: et dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum et lapides: et comminuerunt eos, ut illis probatur historiis, quæ scribunt reges Persarum venisse in Græciam, et subvertisse atque spoliasse templa Græcorum: ultionemque postulat, ut per occasionem sui omnia regna cognoscat quod solus sit Deus, qui possit suos de discrimine liberare.*

(Vers. 21 seqq.) *Misit autem Isaias [Al. Josias] filius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit Dominus Deus Israel: pro quibus rogasti me d Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum quod locutus est Dominus super eum: Desperavit te et subannavit te virgo filia Sion: post [Al. propterea] te caput movit filia Jerusalem. Cui esprobrasti, et quem blasphemasti, et super quem exaltasti vocem tuam, et levasti altitudinem oculorum tuorum, ad Sanctum Israel? In manu servorum tuorum esprobrasti Domino et dixisti: In multitudine quadrigarum tuarum ego ascendi [Al. ascendam] ultitudinem montium, jugum Libani, et succidam excelsas cedrorum ejus, et electas abietes illius, 463 et introibo altitudinem summitatis ejus saltum Carmeli ejus. Ego sodi, et bibi aquam: et exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum.* Quia tam audacter Ezechias Dominum deprecatus est, nec misit ad Isaiam, ut prius miserat, non ipse Propheta perguit ad eum, sed mittit nuntios qui ei dicerent verbum Dei: Super Sennacherib contra quem rogas, Domini ista sententia est: Virgo Sion, et filia Jerusalem (quæ ideo virgo appellatur et filia, quia cunctis gentibus simulacra adorantibus hominum mortuorum, hæc sola conservet castitatem religionis Dei, et unius divinitatis cultum) subannavit te atque desperavit; et quæ ne ad majorem te blasphemiam conciperet, præventi non responderat, post absentem movit caput suum, certa de ultione, secunda de jure. Et hæc locuta est: Non contra me, sed contra Dominum superbisti: nec ipse per te, sed per servos tuos, ut major esset arrogantia blasphemantis. Dixisti enim quod in quadrigarum tuarum multitudine ascenderes altitudinem montium, et jugum Libani, et excelsas succideres cedros atque abietes illius. Quod vel de cunctis gentibus persequens principibusque earum debent accipere, vel de Jerusalem, quæ interpretatur Libanus, ut cedros ejus atque abietes ad potentes quoque et optimates: altitudinem vero summi-

* In uno Vatic. est *anagava*: indices Græci ἀναγὰς, anagava: sicque legit Eusebius. Alique hanc rem unde probare incertum, si diceret *anagava*, ubi maxima v. in v. similitudo exscriptori laudat esse potuit.

b Hierodoti de Sennacheribo Ægyptum invadente testimonium habet lib. ii, cap. 141. Berosi autem Chaldaici verbi Josephus laudat lib. x Antiquit cap. 1, n. 4 quæ sic Latine se habent: *Sennacheribus autem ab Ægyptiaco bello revertens, reliquit ibi exercitum, quem sub Bapancis imperio reliquerat, pesto divinitus munita deletum. prima nocte, postquam urbem oppugnare ceperat, absumptis cum ducibus et tribunis*

centum octoginta quinque millibus militum. Quæ clade territus, et de reliquis copiis sollicitus, maximam itineribus in regnum suum contendit ad regium, quæ Ninus dicitur. Ubi paulo post per insidias seniorum et filiorum eius, Adramelochi et Seleucari, vitam amisit, occisus et in ipso sepultus templo Aracii, quem præcipuo cultu dignabatur. Quibus ob parricidium a popularibus pulsus, et in Armeniam fugientibus, Assarachus minor filius in regnum successit. A quæ hic fuit hujus expeditionis exitus. Confer Usorium quoque ad annum mundi 4004

c Legerat olim Rabanus, ut major esset arrogantia, Dominum blasphemasti.

latus illius saltumque Carmeli pesseramus ad Templum. Ipse enim supra dixerat : Numquid non audisti quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subverterunt? ergo nec tu poteris liberari. Quodque inserit : Ego fodi et bibi aquam, et exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum, juxta historiam hoc intelligi potest, quod præ multitudine exercitus, omnia fluentia exsiccaverit, ut puteos sibi fodere sit compulsus. Juxta translationem : quod omnes populos, qui interdum sub aquarum nomina describuntur, suo vastaverit exercitu. Pro quo soli Septuaginta transtulerunt, et posui pontem [Al. potentem, vel potatatem], et desertas feci aquas, et omnem congregationem aquarum : quod scilicet nulla sibi gens in via fuerit, sed super omnes populorum aquas suo calcaverit pede.

(Vers. 26 seqq.) Numquid non audisti quæ olim fecerim ei? ex diebus antiquis ego plasmavi illud, **464** et nunc adduxi eos, et factum est in eradicationem collium compugnantium, et civitatum munitarum. Habitatores earum brevitate manu, contremuerunt, et confusi sunt : facti sunt sicut fenem agri, et gramen pascuæ, et herba tectorum quæ exaruit antequam maturesceret. Habitationem tuam, et egressum tuum, et introitum tuum cognovi, et insaniam tuam contra me, cum fureres adversum me. Superbia tua ascendit in aures meas, ponam ergo circulum in naribus tuis, et frenum in labiis tuis : et reducam te in viam per quam venisti. Hæc ex persona Dei contra verba Assyrii sentienda sunt, quod ad blasphemiam ejus sic responderit Dominus : Num ignoras quod hæc quæ fecisti, mea feceris voluntate, et ego hæc futura prædixerim, ac per te facienda mandaverim? Itaque quod olim decrevi, hoc explatum est tempore, ut colles, id est principes qui inter se ante pugnabant, et civitates munitissimæ, me contrahente manum meam, nec solitum præbente auxilium, eradiarentur et contremiscerent, ac perirent : et compararentur, non olive et vineæ, fructuosisque arboribus, sed feno et gramine, herbisque domatum, quæ frugibus impedimento sunt et ante marcescunt, quam ad maturitatem perveniant. Itaque et sessionem, et egressum, et introitum tuum ante cognovi, et insaniam qua contra me debacchaturus eras, Prophetis vaticinantibus, sum locutus (Sap. ad cap. xiii, 4) ; per quos olim dicturum esse te noveram : In cælum ascendam : super sidera cæli ponam thronum meum, eroque similis Altissimo. Itaque furor tuus, et superbia tua pervenit in aures meas, et nequaquam ultra te portabo, ut intelligas quod potuisti non tuis potuisse te viribus, sed meo arbitrio. Merebantur enim impiæ gentes, et infructuosæ arbores, ut per te, quasi securim et serram meam, succiderentur et caderent. Itaque ponam circulum, sive clavam in naribus tuis, ut blasphemantia [Al. blasphemantiam] ora constringam, et nequaquam ultra talia loqui audeas : frenumque injiciam labiis tuis, quod tuam ferociam domet, et te reducat in Assyrios. Qua translatione et in Psalmis contra impios Scriptura abutitur :

A In freno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquant tibi (Ps. xxxi, 12).

(Vers. 30 seqq.) Tibi autem hoc erit signum : Comede hoc **465** anno quæ sponte nascuntur, et in anno secundo pomis vescere : in anno autem tertio seminate, et metite, et plantate vineas, et comedite fructum eorum. Et mittet id quod salvatum fuerit de domo Juda, et quot reliquum est, radicem dorsum, et faciet fructum sursum, quia de Jerusalem exibunt reliquæ, et salvatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet istud. Omnia hæc Propheta per nuntios ad Ezechiã loquitur, quid Sennacherib dixerit, quid ei Dominus responderit : nunc ad ipsam sermonem facit, ne forsitan dubitet ventura quæ dicta sunt. Et ideo vel maxime Prophetæ apud populum sermo-

B nam suorum habebant fidem : quia non solum de his quæ multa post sæcula futura erant, sed etiam quæ in continenti, et post non grande temporis spatium essent implenda, memorabant : et quod intra biennium, et rex Assyrius interiret, et urbi Jerusalem securitas redderetur. Hoc erit, inquit, signum eorum quæ futura prænuntio, quod hoc anno ea comedas, quæ sponte nascuntur. Sive juxta LXX quæ prius severas. Anno autem secundo, juxta Symmachum, pomis vescere : sive juxta eosdem, quæ de præteritis setgetibus, et cadente in terram semine, pullulaverint. In anno autem tertio, fugato jam Assyrio et obsidione laxata, seminate, et metite, et plantate vineas, et fructus earum comedite. Siquidem parvæ urbis hujus reliquæ, quæ nunc hostili vallantur exercitu, et evasuras se esse non credunt, tantam recipient rerum omnium abundantiam ac felicitatem, ut instar arboris alta radice fundatæ pomis densissimis impleantur. De Jerusalem enim, et de monte Sion egredientur reliquæ, et implebunt terram Judæam, non suo merito, sed Dei misericordia, immo zelo quod adversus impios zelatus est populum suum.

(Vers. 33, 34.) Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum. Non introibit civitatem hanc, et non jaciet ibi sagittam, nec occupabit eam clypeus, et non mittet in circuitu ejus aggerem. In via qua veniet, per eam revertetur, et urbem hanc non ingreditur, dicit Dominus : protegantque civitatem istam, et salvobo eam propter me, et propter David servum meum. **D** Revertitur ad propositum, et post futurorum spem præsentem excutit metum. Non enim erat tanta lætitia super his quæ longo post tempore ventura promiserat, quanta cura de imminentibus. Quod autem dicit Assyrium recepturum, nec levaturum **466** contra Jerusalem clypeum, nec jacula missurum, neque urbem munitioibus et aggere esse vallandam, adversariumque per viam qua venerat reversurum, et liberandam civitatem obsidione præsentem, et ad extremum inferi : propter me et propter David servum meum, illud significat, quod non merito suo, sed De clementia conserventur, immo patris eorum David memoria. In quo admonentur et suæ negligentiae, et illius fidei atque justitiæ, quod in tantum justitiam

diligat Deus, ut etiam posteros sanctorum hominum, A non suo merito, sed majorum virtute tueatur.

(Vers. 36 seqq.) Egressus est autem Angelus Dei, et percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: et surrexerunt mane, et ecce omnia cadavera mortuorum. Et egressus est et abiit, et reversus est Sennacherib rex Assyriorum, et habitavit in Ninive. Et factum est cum adoraret in templo Nesrach Deum suum, Adramelech et Sarasar, filii ejus, percusserunt eum gladio: sugeruntque in terram Ararat; et regnavit Asaraddon filius ejus pro eo. Centum octoginta quinque millia fortissimorum virorum ab uno Angelo, una nocte caduntur, et absque vulneribus occisorum mors sava discurrit, excludens a corporibus animas, Dei voluntate. Super quo in Paralipomenis legitur: *Et misit Dominus Angelum, qui percussit omnem virum robustum, et bellatorem, et principem exercitus regis Assyriorum: reversusque est cum ignominia in terram suam* (II Paral. xxvii, 21). Qui idcirco servatus est, ut sciret potentiam Dei, et blasphemantia ora comprimeret: feretque testis illius majestatis, quem paulo ante contempserat. Quod autem intulit: *Et surrexerunt mane*, vel Israelitis, vel reliquos exercitus ejus accipiamus: licet in Regum scriptum sit volumine, quod cum ipse rex diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum (III Reg. xix). Pharaon quoque in decem Ægypti servatur plagis, ut novissimus pereat: quod et iste passus [Al. passurus] est. Cum enim reversus esset in Niniven urbem primam regni sui, et adoraret in templo Nesrach Deum suum, quasi victoriam de hostibus reportaret, et delubrum idoli sui triumphans et gratulabandus incederet, contemptor veri Dei in fano falsi [Al. sui] nominis trucidatur: nec Angeli perit gladio, quod erat commune cum pluribus, sed parricidio filiorum. Qui cum fugissent in terram Ararat, quod intelligitur Armenia, successit in patris locum Asaraddon, quem 467 Scriptura testatur misisse habitatores^a Samaritam; ne terra maneret inculta. Ararat autem regio in Armenia campestris est, per quam Araxes fluit, incredibilis ubertatis, ad radices Tauri montis, qui usque illuc extenditur. Ergo et Area in qua liberatus est Noe cum liberis suis, cessante Diluvio, non ad montes generaliter Armenice delata [Al. deleta] est, quæ appellatur Ararat, sed ad montes^b Tauri altissimos, qui Ararat imminent campis.

(Cap. XXXVIII. — Vers. 1 seqq.) *In diebus illis egrotavit Ezechias usque ad mortem: et intravit ad eum Isaius filius Amos Propheta, et dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domini tuæ, quia morieris tu et non rives. Et convergit Ezechias faciem suam ad pa-*

^a Rectius Samaritam cum Victorio legimus pro quo antea erat Samaria.

^b Hi nimirum montes, quod cau. po Ararat imminerent, Ararat dicti sunt. Quod vero Gordiæis non Tauri montibus Arcam adhasisse Veteres magno numero docent, nimirum S. Doctior infirmit, quin potius explicat inculentius, siquidem ex Strabone constat lib. xi, Tauri montes ob diversas sui partes

rietem, et oravit ad Dominum, et dixit: *Obsecro, Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fecerim: flevitque Ezechias fletu magno.* Quem diligit Dominus, corripit, et castigat omnem filium quem recipit (Prov. iii). Ne elevaretur cor Ezechia post incredibiles triumphos, et de media captivitate victoriam, infirmitate corporis sui visitatur, et audit se esse moriturum, ut conversus ad Dominum slectat sententiam ejus. Quod quidem et in Jona propheta legimus, et in comminationibus contra David quæ dicuntur futura, nec facta sunt, non Deo mutante sententiam, sed provocante humanum genus ad notitiam sui. Dominus enim pœnitens est super malitiis. Convertitque Ezechias faciem suam ad parietem, quia ad Templum ire non poterat. Ad parietem autem Templi, juxta quod Salomon palatium extruxerat. Vel absolute ad parietem, ne lacrymas suas assidentibus ostentare videretur. Aut certe juxta Jeremiam, *ad cor suum*; qui CIA (חַיָּת), id est *parietem*, cor appellat, ut tota mente Dominum deprecaretur. Et ait: *Obsecro, Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, et in corde perfecto, et quod bonum est in oculis tuis fecerim.* Audiensque se esse moriturum, non precatur vitam et annos plurimos, sed in Dei judicio quid velit præstare, dimittit. 468 Noverat enim idcirco Deo placuisse Salomonem, quod annos vitæ non petierit ampliores; sed iturus ad Dominum, narrat opera sua, quomodo ambulaverit coram eo in veritate et in corde perfecto. Felix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur: *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum vident* (Math. v, 8). Et quando alibi scribitur: *Quis gloriabitur purum habere se cor* (Prov. xx, 9)? Quod ita solvitur: perfectionem cordis in eo nunc dici, quod idola destruxerit, templi Baal vasa perverterit, serpentem æneum comminuerit, et cætera fecerit quæ Scriptura commemorat. Flevit autem fletu magno, propter promissionem Domini ad David, quam videbat in sua morte perituram. Eo enim tempore Ezechias filios non habebat; nam post mortem ejus Manasses, cum duodecim esset annorum, regnare cœpit in Judæa. Ex quo perspicuum est, post tertium annum concessæ vitæ Manassen esse generatum. Ergo isto

omnis est fletus, quod desperabat Christum de suo semine nasciturum. Alii asserunt, quævis sanctos viros morte terreri, propter incertum judicii, et ignorationem sententiæ Dei, quam sedem habituri sint. Simulque fati quæstio solvitur, ac necessitatis vincula atque causarum, quod nequaquam dies mortis singulis præstituta sit, sed voluntate Dei et igno-

Gordiæis quoque a nonnullis appellatos; potuitque adeo pars Tauri, quæ cum o Ararat imminet, sub Gordiæorum nomine comprehendendi. Vid. in Jerem. Commentar. cap. li. vers. 17.

^c In Vaticanis, *et quomodo alibi*, etc., et mox *templi Baal valvas apernerit.*

^d Eadem niss., *quosvis sanctos, et incertum judicium.*

tis mortalibus censis, vel vivat aliquis, vel moriatur: præsertim cum et statuta nunc mortis necessitas differatur, et post mortem resuscitatos plurimos legemus.

(Vers. 4 seqq.) *Et factum est verbum Domini ad Isaiam dicens: Vade et dic Ezechie: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui: Audiri orationem tuam. vidi lacrymas tuas. Ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos, et de manu regis Assyriorum eruiam te et civitatem istam, et protegam eam. Hoc autem tibi erit signum a Domino: quia faciet Dominus verbum hoc quod locutus est: Ecce ego reverti faciam umbram lincorum per quas descenderat in horologio Ahas in sole retrorsum decem lincis: et reversus est sol decem lincis per gradus quos descenderat. Præpostero ordine quasi in prophetia hic refertur historia, quæ in Regum 480 volumine consequentius legitur. Fuit Ezechia fletu magno, priusquam egredieretur Isaias mediam partem atrii, factus est sermo Domini ad eum, dicens: Revertens, et dic Ezechias duci populi mei: Audiri orationem tuam, et vidi lacrymam tuam: Ecce sanavi te. Dixitque Ezechias ad Isaiam: Quod erit signum, quia Dominus me sanabit (IV Reg. xx, 4 et b)? Cui propheta respondit: Hoc erit signum a Domino quod facturus sit Dominus sermonem quem locutus est: Vis ut accedat umbra tot lincis, an ut revertatur totidem gradibus? Cui dixit Ezechias: Facile est umbram creascere decem lincis, nec hic volo ut fiat; sed ut revertatur retrorsum decem gradibus. Cumque invocante Isaias potentiam Domini, signum esset effectum, præcepit Isaias afferri massam securum recentium: quam cum attulerunt, et posuissent super vulnus ejus, curatus est. Revertitur autem ad regem Propheta Domini jussione, ut ipse sanaret qui percussoratus; et vocatur Ezechias dux populi ejus, et filius David, cujus opera sectabatur, locerat enim rectum juxta omnia quæ fecit David pater ejus: et auditur ejus oratio, videnturque lacrymæ; quoniam ambulaverat coram Domino in veritate et in corde perfecto, et severat fletu magno; et quod placitum erat in oculis ejus fecerat. Adjunguntur quindecim anni ad vitam, quos ille non postulaverat, et insuper vivente eo, regni securitas præmittitur. Sin autem, ut quidam putant, in corpore vivere condemnatio est, et juxta illud quod dicitur: *Revertens, anima mea, in requiem tuam* (Ps. cxiv, 7). Et in alio loco: *Educ de carcere animam meam* (Ps. cxli, 8), optanda est mors ut de carcere liberemur: quomodo nunc Dominus donat pro beneficio, ut qui liberandus erat, adhuc quindecim annis vivat in carcere? Datur autem signum, ut sol decem gradibus revertatur, quos*

A non juxta Symmachum in lincis et horologium vertimus, qui gradus intellexit in lincis, ut manifestiore sensum legentibus faceret. Sive ita extracti erant gradus arte mechanica, ut per singulos umbra descendens, horarum spatia terminaret. Quod signum 470 et præsentis temporis et futuri typus erat; in quomodo sol reverteretur ad exordium sui; ita et Ezechias vita ad detextos annos rediret; nobisque in hebdomade et ugdade viventibus, per resurrectionem Christi, vitæ spatia protulerent. Solent sanctorum Locorum in hæc provincia monstrat res intra conceptum Templi ostendere gradus domus Ezechie, vel Achaz, quod sol per eos descenderet. Sed nunquam ego credam, non dico Achaz, qui rex impius fuit; sed cujuslibet regis justi domum fuisse in B Templo Dei: cum Salomon idcirco Deum inter cætera offendisse dicatur, quod in sublime ædificaverit Mellis, unde atrium Templi, deambulans in turri palatii, despicere solitus sit (III Reg. 12).

(Vers. 9.) *Scriptura Ezechie regis Judæ cum egrotasset et convalesceret de infirmitate sua. LXX: Oratio Ezechie regis Judæ quando languit, et surrexit de infirmitate sua. Miror quomodo soli Septuaginta pro scriptura, orationem posuerint, cum oratio THEOPHILATI (Ἰϑεφιλῆ) dicatur, et non NACHTHAS (נחשת). quæ in præsentis loco scribitur; alioquin consequenter diceretur oratio, si de præsentis esset tempore, et non de præterito. Manifestum est enim, quod post redditam sanitatem, de infirmitate consurgens Isaias conscripserit, ex quo non oratio est, sed gratiarum actio pro beneficio quod accepit.*

(Vers. 10 seqq.) *Ego dixi in dimidio dierum meorum, vedam ad portas inferi: quasi residuum annorum meorum. Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viventium: non aspiciam hominem ultra et habitatorem quietis. Cessavit generatio mea: oblata est et convoluta est a me quasi tabernaculum pastorum. Præcisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordiret succidit me: de mane usque ad vesperum fates me. Sperabam usque mane: quasi leo sic contrivit omnia ossa mea. De mane usque ad vesperum finies me. LXX: Ego dixi in excelso dierum meorum, vedam ad portas inferi: relinquam annos residuos: dixi, nequam ultra videbo salvare Dei in terra viventium, nec videbo hominem adhuc cum habitantibus: defeci a cognatione mea. Exiit et recessit a me, sicut 471 tabernaculum solvit qui fixerat: sicut Isaias spiritus meus recessit, cum a texente succiditur. In illa die traditus sum usque mane: sicut leo, sic contrivit omnia ossa mea. A die usque ad noctem traditus sum. Narrat quid tempore præventis angustiarum imminensque Languo-*

Alter Vatic., ita et ad Ezechie vitam additis annis, rediret, etc.

b Ex Hieronymi subnexa expositione his Dominum ab eo lectum videtur pro altero Deum.

c Duabus vocibus, quietis et cessavit unicum in textu Hebræo verbum שָׁמַח respondet quod utrumque fere significat. Consulat vero, inquit Victorius, ex Commentario, Hieronymum exposuisse primum

pro cessavit sive occidit, et sequenti junxisse versiculo, id est, cessavit generatio mea, etc. Mox remanens perpensa, mutasse sententiam, et exposuisse quietem, ut non principium secundi, sed prius versus esset finis, hæc videlicet modo: Non aspiciam hominem ultra, et habitatorem quietis. Generatio mea oblata est, etc. Confer Hieron. ipsum infra sub sectionis hujus finem, et quæ nos ibi observamus proxime insequentibus annotationibus.

ris, tacitus cogitarit; *Dixi*, inquit, in corde meo, in **A** dimidio dierum meorum, sive ut Aquila et Symmachus et Theodotus interpretati sunt, in infirmitate et silentio dierum meorum, pro quo LXX *excelsum* interpretati sunt, ob litteræ similitudinem, **DAME** (דַמֵ) pro **DAME** (דַמֵ) a legentes: licet quidam **DAME**, sanguinem verterint, ut sit sensus, *In sanguine dierum meorum*, quando meus cruor, meusque expetebatur [*Al. expectabatur*] interitus. Itaque desperatione dixi: *Vadam ad portas inferi*, vel communi lege naturæ, vel illas portas, de quibus quod liberatus sit, Psalmista decantat, *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiarum Sion* (Ps. ix, 15). Has portas inferni reor, quæ adversum Petrum non prævalent (*Matth. xvi*), quia dormivit in plenitudine dierum suorum. Sancti implent dies suos, qualis fuit Abraham, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona (*Gen. xxv*). Peccatores vero et impii in dimidio dierum suorum moriuntur, de quibus et Psalmista loquitur: *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos* (Ps. lrv, 25). Non enim implent opera virtutum, nec student penitentia emendare delicta. Unde in medio vitæ cursu, et in errorum tenebris ducentur ad tartarum. *Quæsi*, inquit, *residuum annorum meorum*, non me putans ultra esse victurum. *Dixi*, non videbo Dominum Dominum in terra viventium. Pro Domino et Domino, his in Hebræo ponitur **IA** (יָ), quod in extrema syllaba **ALLELUIA** (לְלוּיָיָ) sonat, pro quo LXX transtulerunt: *Nequaquam ultra videbo salutarem Dei in terra viventium*. De qua in alio loco scriptum est: *Placebo Domino in regione viventium* (Ps. cxiv, 9). Et rursum: *Placebo Domino in lumine viventium* (Ps. lv, 9). Regio ergo Sanctorum ipsa est, quæ appellatur lux viventium. Non est enim Deus mortuorum, sed vivorum (*Matth. xxii*). Hoc autem est omne quod metuit, ne salutare Dei, ductus ad inferos, **472** nequaquam mereatur aspicere. Sequitur: *Non aspiciam hominam ultra et habitatorem quietis*. Quod nos olim propter verbi ambiguitatem sequenti versiculo junxeramus; sermo enim Hebraicus **HOLED**, si legatur **h**, aut scribatur **HELED** (הֵלֵד), *requiem*: si **EDEL** (עֵדֵל), *Occidentem* sonat. Timet ergo ne cum sanctis et hominibus Dei non habitet in quiete, ne non videat Dominum in terra viventium, ne generatio illius instar tabernaculi dissolvatur, ne in telæ similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur, et nequaquam de semine ejus Christus oriatur. Quod autem corpus nostrum appelletur tabernaculum, et Apostolus instruit dicens: *Nos qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus aggravati* (II Cor. v, 4). *De mane*, ait, *usque ad*

vesperum finies me: sperabam usque mane: quod et Job in angustia sua atque in tormentis corporis sustinuisse se dicit (*Job. iv*), quando in die expectabat noctem, et lucem præstolabatur in tenebris, mutatione temporum putans mutari posse supplicia. Hoc verum esse novit qui magnis febribus æstuat, cujus ignis internus in similitudinem leopis omnia ossa consumit, nec se putat præ doloris magnitudine ultra esse victurum.

(Vers. 15.) *Sicut pullus hirundinis, sic clamabo: meditabor ut columba: attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. Domine, vim patior; responde pro me: quid dicam aut quid respondebit mihi cum ipse fecerit? LXX: Quasi hirundo sic clamabo: quasi columba sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei aspicientes in excelsum casti ad Dominum: qui eruit me, et abstulit dolorem animæ meæ, et ipse fecit.* Mors imminens, et languoris incumbens dolor, quasi leo ita omnia corporis mei ossa frangebatur; sed ego in similitudinem hirundinis et columbæ, fletibus et gemitibus dies noctesque jungebam; et a Deo solo qui poterat subvenire, elevatis in altum oculis, auxilium præstolabar. Dicebamque ad eum: plus patior quam mea possunt merita; sed et si quid erravi, convertiar ad mellis; tu ^o responde pro me: *Non est enim volentis neque currentis, sed misereantis Dei* (*Rom. ix, 16*). Rursumque in se revertitur: **473** *Quid dicam, quidve causabor contra te factorem meum? aut quid mihi respondebit qui fecit ipse quod voluit? Sustinenda ergo sunt quæcumque decreverit. Pro pullo hirundinis, sive hirundine, ut LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est, **SUS AGOR** (שֵׁשׁ אָגוֹר), quod interpretatus est Aquila, *equus Agor*: Theodotus, *sis Agor* (שֵׁשׁ אָגוֹר); media enim vocalis littera *vau*, si ponatur inter duas *Samec*, legitur *sus*, et appellatur *equus*; si *jod*, legitur *sis*, et *hirundo* dicitur. Symmachus autem ita transtulit: *Sicut hirundo inclusa, sic cantabo*. Quod verbum *agor* et in Jeremia legitur, ubi scriptum est: *Mistrus in celo cognovit tempus suum: turtur et hirundo, et ciconia custodierunt tempora sua* (*Jerem. viii, 7*).*

(Vers. 16 seqq.) *Reputabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine, si sic vivitur, et in talibus vita spiritus mei, corripies me, et vivificabis me. Ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem deruisti animam meam, ut non periret: projecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendant in lacum, veritatem tuam. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Pater filius notam faciet veritatem tuam. Domine, sal-*

^a *Legentes licet*, etc. Corruptissimus locus in veteribus Editionibus: in Erasiana enim additur nomen *agro*, et in Mariana, *id est, in ἀγρᾶ*: quorum verborum nullum exstat vestigium in manuscriptis Hieronymi libris. MARTIAN.

^b Unus Vatic., si legatur, ut scribitur. Et vero **הֵלֵד** *hedel*, et **עֵדֵל** *hedel* sumi promiscue solent, et quoad usum synonyma sunt, tametsi diversam sortiantur etymologiam. Hic *pace* Isaiam est **וְשֵׁב דָּל**:

Psalmo autem **xliv, 2**, **וְשֵׁב דָּל**. Et mundi quidem habitatores utrobique designantur; sed priori loco futura hujus sæculi cessatio, aut requies, altero vilitas, sive obscuritas intelligitur. Verius proinde, atque omnino ad Hieronymi mentem legitur in duobus Vatic. mss. prius *Edel*, *requiem*, tum *Eled*, *occidentem*.

^c Duo Vatic. hic, *tu sponde pro me*, et paulo post, *contra factorem meum, absque te*.

vum me fac, et psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini. LXX: Domine, de ipsa annuntiatum est tibi: et suscitasti spiritum meum, et consolatus vivificasti. Ecce in pace amaritudo mea: liberasti enim animam meam, ut non periret, et projecisti post me omnia peccata mea. Neque enim in inferno laudabunt te, neque mortui benedicent tibi. Neque sperabunt qui apud inferos sunt misericordiam tuam: viventes benedicent tibi, sicut et ego. Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam, Domine salutis meæ, et non requiescam, benedicens tibi cum Psalterio, omnibus diebus vitæ meæ in conspectu domus Dei. Nulla res longa mortalium est, omnisque felicitas sæculi dum tenetur, amittitur. Cum enim tribulationis tempus advenerit, omne quod præteritum est nihil adjuvat sustentem. Unde stulta Epicuri sententia est, qui asserit recordatione præteritorum bonorum, mala præsentia mitigari. Ergo Ezechias reputare se dicit omnes annos regni sui, et præteritæ, ut putabat, beatitudinis in præsentî amaritudinè. Et quia jam securus est, nec patitur quæ refert, de humano 474 statu philosophatur, et dicit: Domine, si sic vivitur: et tali sumus conditione generati, corripuisti me, sed vivificasti me, pacemque tribuisti; fugato Assyrio; sed pax mea omni mihi amaritudine fuit amarior, quia tranquillitate populis reddita, et urbe secunda, ego solus limina mortis intravi. Sed tu eruisi animam meam, ut non periret, vel præsentî vitæ vel futuræ. Projecisti enim post tergum omnia peccata mea, ne illa tristis aspicerem, sed tuam misericordiam contemplerer. Infernus enim et mors non confitebuntur, neque laudabunt te, juxta illud quod scriptum est: In inferno autem quis confitebitur tibi (Psal. vi, 6)? Confessioque in hoc loco, non pro pœnitentia, sed pro gloria et laude accipitur, sicut et in Evangelio legimus, Confitebor [Al. confiteor] tibi, Domine, Pater cæli et terræ (Mat. xi, 25). Non expectabunt, inquit, qui descendunt in lacum, veritatem tuam: melius quam in LXX misericordiam. Qui enim in inferno est, non expectat iudicii veritatem, sed misericordiam Dei: maxime cum Salvator ad inferna descenderit, ut vincetos de inferis liberaret. Pro lacu manifestius iidem inferos transtulerunt. Vivens, vivens ipse confitebitur tibi, sicut et ego hodie. Et hic confessio pro laudatione ponitur. Neque enim sua scelera confiteitur; sed gratias agit Deo: et non est pulchra laudatio in ore peccatoris (Eccli. xv). Cumque infernus et mors non confiteantur nec laudent Deum, e contrario vita atque viventes Dominum glorificant. Quodque sequitur: Pater filiis notam faciet veritatem tuam, hoc significat, quod in Deuteronomio dicitur: Interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi; seniores tuos, et dicent tibi (Deut. xxxii, 7), ut per successiones et singulas generationes Dei in posteros clementia prædicetur.

A Pro quo LXX posuerunt: Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt justitiam tuam. Causalisque conjunctio sequentia cum superioribus copulata: quod videlicet Idcirco viventes et ipse vivens benedicant Deo, quia ab hac die facturus sit filios, qui annuntient veritatem ejus, quod certo sup. non erat potestatis. Neque enim per Prophetam illi liberi repromissi sunt: sed præsens vita concessa. Præsertim cum impiissimum filium genuerit Manassæ, qui repleverit Jerusalem sanguine, a porta usque ad portam, et non benedixit, sed maledixit Deo persequens sanctos ejus. Possumus ergo juxta LXX 475 hoc dicere, quod non dixerit, filios faciam: sed matris, quos vel parulos, vel pueros, sive infantes et posteros intelligimus, ut ex eo quod ipse misericordiam consecutus est, omnis ventura posteritas hoc cognoscens, laudet ejus incredibilem clementiam. Salvum ergo me fac, Domine; et omnes qui in te credimus, tuoque sumus auxilio liberati, cunctis diebus vitæ nostræ te canemus in Templo.

(Vers. 21, 22.) Et jussit Isaias ut sumerent massam de fœcis, et cataplasmaerent super vulnus, et sanaretur. Et dicit Ezechias, quod erit signum, quia ascendam in domum Domini. Hoc prius legendum est quam oratio Ezechie, sive Scriptura, quam nunc interpretati sumus: ante enim cataplasma vulneri impositum est, et prius signum ab eo positum futuræ sanitatis, quam gratias ageret Domino, quod dicitur fecisse sanatus. Ajunt Hebræi verbum ^a sun (פצע), quod prætermisere LXX, ulcus sonare, non vulnus. Nam et Aquila Symmachusque et Theodotio ^b ~~hoc~~ interpretati sunt, per quod morbum regium intelligi voluit, cui contraria putantur, vel sumpta in cibo, vel apposita corpori quæcumque sunt dulcia. Ergo ut Dei potentia monstraretur, per res noxias et adversas sanitas restituta est. Alii sun, non ulcus, sed apostema suspicantur: quando tumens corpus cocto et putrescente pure completur. Et juxta artem medicorum, omnis sanies siccioribus fœcis atque contusis, in cutis superficiem provocatur: ac per hoc non spernendam esse medicinam, quæ usu constat et experimento: quia et hanc fecerit Deus. Oratio igitur ac gratiarum actio hucusque conscripta est. Cæterum quod signum datum sit, superior historię ordo narravit.

D (Cap. XXXIX. — Vers. 1 seqq.) In tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babiloniensis, libros et munera ad Ezechiam: audierat enim quod egrotasset et convalesceret. Latatusque est super eis Ezechias: et ostendit eis cellam aromatum, et argenti, et auri, et odoramentorum, et unguenti optimi, et omnes apothecas supellectilis suæ et universa quæ inventa sunt in thesauris ejus: non fuit verbum quod non ostenderit eis Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua. Supra legimus, quarto decimo 476 anno regis Ezechie ascendisse Sennacherib regem

^a Rabanus et cod. Sangerm. apud Montfauçon, hic atque infra sun, vel sun, habent eam una tantum litteram.

Assyriorum super omnes civitates Judæ unitas, et cepisse eas, et postea obsedissee Lachis, transisse Lobnam, misisse Jerusalem partem exercitus sui, cæsusque per Angelum centum octoginta quinque millia exercitus ejus, et ipsum fugisse Niniven, intersectamque a filiis in fano Dei sui, et regnasse pro eo Assaraddon filium ejus: ægrotasse Ezechiam, et recepisse Prophetæ nuntio sospitatem; factum signum incredibile, ut sol decem horarum spatiis reverteretur ad ortum suum, et pene duplex dies fieret. Nunc legimus quod in tempore illo, hoc est, in eodem anno quo hæc gesta sunt omnia, miserit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, libros et munera ad Ezechiam; non Assaraddon, qui Sennacherib patri apud Assyrios in regnum successerat, de cujus seu morte, seu vita Scriptura contigit. Ex quo perspicuum est aliud fuisse tunc regnum Assyriorum, et aliud Babyloniorum. Denique Samaritaniam, id est, decem tribus cepere Assyrii. Judam autem et Jerusalem postea legimus cepisse Chaldæos, quorum rex Nabuchodonosor fuit. Et quia apud eos astrorum observantia est, stellarumque cursus longo usu et exercitatione cognitus, quod et in Domini nativitate monstratur: intellexerunt solem revertum, diei spatia duplicata, servire ei quem solum Deum^a putabant. Cunque causas hujus miraculi rationemque perquirerent, fama per omnes gentes volitante, didicerunt propter ægrotationem regis Judæ, etiam cursum signi clarissimi commutatum. Quam non esse opinionationem meam, sed Scripturæ sanctæ fidem, Dierum verba testantur, quæ dixere post alia: *Ipsa est Ezechias, qui obturavit superiorem fontem aquarum Gion: et avertit eas subter ad occidentem urbis David. In omnibus operibus suis fecit prospere quæ voluit; attamen in legatione principum Babylonis, qui missi fuerant ad eum, ut interrogarent de portento quod acciderat super terram, reliquit eum Deus ut tentaretur: et nota fierent omnia quæ erant in corde ejus* (II Paral. xxxii, 50, 51). Idcirco autem tentationi relictus est, quia post tantam victoriam, et solis regressum, et congratulationem regni potentissimi, cor illius elevatum est. Denique 477 in eodem volumine scribitur: *Multi deferebunt hostias, et sacrificia Domino in Jerusalem, et munera Ezechie regi Juda: et exaltatus est coram cunctis gentibus. In diebus illis ægrotavit usque ad mortem, et oravit Dominum; et exaudivit eum, et dedit ei signum; sed non juxta beneficia quæ acceperat, retribuit: quia exaltatum est cor ejus, et facta est contra eum ira, et contra Judam et Jerusalem* (II Paral. xxxii, 23, 24). Rursumque Scriptura sancta elationem cordis ejus dicit poenitentia mitigatam, infe-

rens: *Et humiliatus est postea, eo quod exaltatum esset cor ejus, tam ipse quam habitatores Jerusalem: et idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechie.* Lætatus est ergo in adventu legatorum Merodach, quem patrem fuisse Nabuchodonosor Hebræi autumant; et in oblatione munerum, et congratulatione sanitatis suæ. Ostenditque eis juxta Septuaginta domum ΝΕΚΡΟΤΗΛ (ΝΕΚΡΟΤΗ), pro qua Symmachus transtulit *aromatium suorum*; et thesauros argenti, et auri et odoramentorum et unguenti optimi: quod in Hebraico scribitur, *olei boni*; et omnes thesauros vasorum gazæ, sive, ut ibi legitur, vasorum suorum. Gaza autem lingua Persarum *divitiarum* nuncupantur: nec est Hebræus sermo, sed Barbarus. *Non fuit, inquit, verbum* (quod juxta Hebraicam consuetudinem pro re frequenter accipitur), *quod non ostenderit eis in domo sua et in omni potestate sua.* Unde Dei ira justissima, quoniam non solum thesauros suos atque palatii, sed et Templi ostenderit: quod certe^b fuit potestatis ejus, de cujus valvis auri taminus ante jam tulerat.

(Vers. 3 seqq.) *Introivit autem Isaias Propheta ad regem Ezechiam, et dixit ei: Quid dixerunt viri isti: et unde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt viderunt: non fuit verbum, sive res, quam non ostenderim eis in thesauris meis. Et dixit Isaias ad Ezechiam: audi verbum Domini exercituum. Ecce dies veniet, et auferentur omnia quæ in domo tua sunt, et quæ thesaurizaverunt patres tui usque ad diem hanc, in Babylone: non relinquetur quidquam, dixit Dominus. Et de 478 filiis tuis qui egredientur ex te, quos genueris, tollent: et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Isaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et ait: Fial tantum pax et veritas in diebus meis.* Tradunt Hebræi et ideo ægrotasse Ezechiam, quoniam post inauditam [At. auditam] victoriam Judæorum, et Assyrii regis interitum, non cecinerit laudes Domino, quas cecinit Moyses Pharaone submerso (Exod. xv), et Debora interfecto Sisara (Judic. iv), et Anna genito Samuele (I Reg. ii). Unde communitum esse fragilitatis suæ. Rursumque post corporis sanitatem, et signi magnitudinem offerri aliam occasionem superbix, quam, ut prudens et Dei cultor, vitare debuerat; nec monstrare alienigenis divitias suas, quas, Deo tribuente, possederat. Ex quo juxta Leges quoque tropologicæ discimus, non mittendis margaritas ante porcos, nec dandum sanctum canibus (Math. vii). Qui enim fidelis est^d spiritus, abscondit negotia; et quicumque hoc^e non fecerit, omnis virtus illius enervatur;

^a Intererit Vatic. quod et Rabanus legit, *id est solem.*

^b Contrario sensu alter Vatic., *quod certe non fuit.*

^c Hæc pene ad verbum ex Eusebio transfert, qui ait: *Ὁ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλος ἔλεγεν, κενωσθῆναι μὲν τὸν Ἐζεκίαν ἐπὶ τῷ εἰρήνευδῶν εἰς τὸν θεὸν εὐχαριστικῶν ἐπὶ τῷ πτώσει τῶν Ἀσσυρίων, ὡς Μωϋσεὶς ἦδεν ἐπὶ*

τῇ ἀπωλείᾳ τῶν Ἀιγυπτίων, καὶ ὡς Δεδόρρα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Σισάρα, καὶ ὡς Ἄννα ἐπὶ τῇ γέννησει τοῦ Σαμουὴλ. Quam tamen fabulam paulo post ipse rejicit, quod peccet ἀναχρονισμόν.

^d Legit Victor. *spiritus in recto juxta Græcum πνοή.*

^e Absque negandi particula duo Vatic., *quicumque hoc fecerit.*

peritque posteritas, et amisso virili robore, in muliebrem redigitur mollitudinem (*Prov. xi, 13-15*). Ingressitur ergo Isaias ad regem, et quasi nescius sciscitatur: *Quid dixerunt viri isti, et unde venerunt?* Duo interrogat, quid locuti sint, et unde venerint? Ille ad unum respondit, altero prætermisso: quod cum *ἰσπᾶσαι*, et supercilio legendum est: *De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone*: quod quanto terra longior sit unde venerunt, tanto iste gloriosior propter quem venerint. *Et venerunt*, inquit, *ad me*; qui debuerat dicere, venerunt ad glorificandum Deum pro signi magnitudine, *de Babylone*, quæ urbs in toto orbe potentissima est. Rursumque Isaias, *Quid, inquit, viderunt in domo tua?* Et ille respondit ex parte veram, quod omnia viderint in domo illius, nec fuerit res quam non ostenderit eis in thesauris suis. Sed alterum tacet, de quo verebatur offensam, quod ostenderit eis cuncta quæ haberet in potestate sua; haud dubium quin et Templi suppellectilem. Propter quæ Isaias Dei sermone profert sententiam: *Audi verbum Domini exercituum*: Veniet tempus quando omnia hæc quæ in domo tua sunt, **479** et non tuo, sed patrum tuorum labore quæsitæ, in Babylonem transferantur, et de semine tuo fiant eunuchi in aula regia. Ex quo Hebræi volunt Danielelem, Ananiam, Misael, et Azariam, qui fuerunt de regio semine, factos esse eunuchos, quos in ministerio regis Nabuchodonosor fuisse non dubium est. Dixit itaque Ezechias: *Bonum verbum Domini quod locutus est*. In quo ab Hebræis reprehenditur, cur non sit imitatus bonitatem Moysi, qui locutus ad Dominum est: *Aut dimitte* C *eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti* (*Exod. xxxi, 32*). Unde et apostolus Paulus anathema vult esse a Christo pro fratribus suis qui sunt Israëlæ (*Rom. ix*); et propterea Ezechiam Dei sermonibus non probatum, qui in consequentibus loquitur: *Consolamini, consolamini, populus meus, dicit Deus vester*, ut pro quibus ille non rogaverat, Domini clementia consoletur.

(Cap. XL. — Vers. 1 seqq.) *Consolamini, consolamini, populus meus, dicit Deus vester: Loquimini ad cor Jerusalem, et advocate eam; quoniam completa est malitia ejus, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. LXX: Consolamini, consolamini populum meum, dicit Deus — sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem: con-* D *solamini eam: quia repleta est humilitas ejus. Solutum est peccatum illius, quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua.* Juxta interpretes cæteros, jubentur alii, ut populum Dei et Jerusalem pariter consoletur: juxta Hebraicum ipsi præcipitur populo, ut consoletur, et loquatur ad cor Jerusalem, et advocet eam. Loqui autem ad cor Jerusalem, idioma Scripturarum est. Qui enim mœrenti loquitur, et blandiens consolator est, ad cor loqui dicitur. Doceat nos Sichem filius Henor, qui corrupta Dina locutus est ad cor ejus, et consolatus est eam (*Genes.*

^a Et obelo ÷ quidem in Vaticanis codd. prænotatur.

A xxxiv). Et ubicumque simile quid inveneris, hunc sensum habet. Causaque consolationis, remissio peccatorum est: et causa remissionis, quoniam suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Qui enim scit voluntatem Domini sui, et peccat, vapulabit multis (*Luc. xii*). Omnisque qui habet in se habitorem Spiritum Sanctum, quem Salvator Apostolis promittebat, dicens: *Rogabo Patrem meum, 480 et alium consolatorem dabit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis* (*Joan. xiv, 16*); et iterum: *Cum autem venerit consolator Spiritus Sanctus, quem mittet Pater meus in nomine meo, ille vos docebit omnia* (*Ibid., 26*); et rursum: *Cum venerit consolator quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui a Patre egreditur, ille testificabitur de me* (*Joan. xv, 26*); et: *Prodest vobis ut ego vadam: nisi enim ego abiero, consolator non veniet ad vos* (*Joan. xvi, 7*); consolator est, cui et nunc præcipitur, ut consoletur populum Dei. Unde et Apostolus Paulus loquebatur ad credentes: *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus consolari eos qui in omni tribulatione sunt, per consolationem qua ipsi consulamur a Deo: quoniam sicut superabundant passiones Christi in nobis, sic per Christum abundabit et consolatio nostra* (*II Cor. i, 4-6*); et iterum: *Et spes nostra firma est pro vobis: scientes quoniam sicut participes estis passionum, sic et consolationis eritis* (*II Cor. i, 7*). Quis sit autem iste populus, qui per Apostolos et viros Ecclesiasticos consolatur, non Israel, et Jacob et Juda, ut in aliis locis Scriptura commemorat, sed populum Dei, Zacharias Propheta testatur dicens: *Gaude et lætare, filia Sion: quia ego veniam et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabunt in medio tui, et cognoscent quoniam Dominus omnipotens misit me ad te* (*Zach. ii, 10, 11*). Quo testimonio perspicue demonstratur, gentes plurimas in populum Dei esse vertendas. Et hæc dicit Dominus missus a Domino, cui nomen Omnipotens est. Et hoc notandum quod non solvantur peccata nostra, nisi de manu Domini recoperimus ea. Nec idem est solvi peccata, atque dimitti. Cui enim dimittuntur, solutione non indiget, audiens in Evangelio: *Confide, fili, dimittuntur tibi peccata tua* (*Matth. ix, 2*). Cui autem solvuntur, propterea solvuntur, qui purgata sunt et soluta per pœnas. Juxta historiam recepit Jerusalem de manu Domini duplicia peccata sua; semel a Babyloniis, secundo a Romanis. Quodque additur a Septuaginta, *Sacerdotes, obelo* ^a prænotandum est.

(Vers. 3 seqq.) *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas* **481** *Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt præva in directa, et aspera in vias planas, et revelabitur gloria Domini, et videbit omnis caro veriter quod os Domini locutum*

est. LXX: Vox clamantis in deserto: parate viam Domini: rectas facite semitas Dei nostri. Omnis vallis implebitur: et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt prava in directa, et aspera in campos. Et apparebit gloria Domini: et videbit omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est. Illius vocis memores Scribæ et Pharisei et principes Judæorum, cum audissent Joannem in solitudine prædicare baptismum pœnitentiæ, et docere populum, mittunt qui interrogent eum, utrum ipse sit Christus, an Elias, an Propheta: Cumque respondisset nihil se horum esse, rursus interrogant: Dic ergo nobis, quis es? ut responsum demus his qui miserunt nos. Quid dicis de te? Atque ille respondit: Ego sum vox clamantis in deserto: (parate viam Domini; sicut dixit Isaias Propheta (Joan. 1, 23, 23). In quo animadvertendum, quod rectas viæ Domini et semitæ Dei nostri: impletio vallium et montium, colliumque humiliatio, et pravorum correctio, et asperorum rupiumque campestria: et gloria Domini et salutare Dei nostri, non prædicatur in Jerusalem, sed in solitudine Ecclesiæ, et in deserta gentium multitudine, de qua supra (Ad cap. xxxv, 1) legimus: Lætare deserta sitiens: exsaltet solitudo, et floreat quasi lilius. Hæc enim deserta erat notitia Dei, et ab idolis tenebatur humilis in confessione, erecta in superbia, aspera et intractabilis in feritate. Sed postquam apparuit gloria Domini; et vidit omnis caro salutare Dei, euncta repente mutata sunt, et via Domini præparata, ita ut appareret in solitudine gloria Dei; quando baptizatus est Dominus in Jordane, et aperti sunt cœli, et Spiritus Sanctus in specie columbæ descendit, et mansit in eo: voxque Patris desuper intonantis audita est: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: hunc audite (Matth. iii, 17). Et omnis caro vidit salutare Dei. Quæ propterea appellabatur caro, quia prius Sanctum Spiritum non habebat. De qua dicit et Dominus: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam 482 carnes sunt (Gen. vi, 3). Illa autem caro videbit salutare Dei, de qua per Joel idem loquebatur: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt (Joel. ii, 28). Quod non solum illo tempore clamabat Joannes, qui sermonis Dei præcursor et prævius, recte vox appellatur (Matth. iii); sed usque hodie in deserto gentilium, Ecclesiarum clamant magistri: ut rectas faciamus vias et semitas in cordibus nostris Deo, impleamurque virtutibus, et inclinemur humilitate; prava mutemus in recta, aspera vertamus in mollia: et sic glo-

^a Quia spiritus Dei flavit in eo, etc. Absunt hæc verba in exemplaribus. LXX Interpretum: unde conjicere licet Romanum exemplar illam esse Græcam editionem quam Κοινὴν, id est, communem appellabant, idemque dicendum de ms. Alexandrino codice, qui non habet asteriscos editionis Origenis. Quod subdit Hieronymus de absentia illorum verborum, quia spiritus Dei, etc., propter finem eundem duorum versiculorum in flos, notabile est ad præbandam omissionem similem in Epistola prima Beati Ieronima, quia versiculi? et A cap. v designant in et hi

A riam Domini et salutare Dei videre mereamur.

(Vers. 6 seqq.) Vox dicentis, clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri. Exsiccatum est fœnum, cecidit flos; ^a quia spiritus Dei flavit in eo: vere fœnum est populus. Exsiccatum est fœnum, cecidit flos; verbum autem Domini nostri stabit in æternum. LXX: Vox dicentis, clama: et dixi, Quid clamabo? Omnis caro fœnum, et omnis gloria hominis quasi flos fœni. Aruit

fœnum, et cecidit flos $\frac{\cdot}{\vdots}$ quia spiritus Dei flavit

in eo $\frac{\cdot}{\vdots}$ vere fœnum est populus $\frac{\cdot}{\vdots}$ exsic-

catum est fœnum, cecidit flos ^{*} verbum autem Dei nostri manet in sempiternum: Hoc quod asteriscis notatur: quia spiritus Dei flavit in eo: vere fœnum est populus: aruit fœnum, cecidit flos, ex Hebraico et Theodotionis editione additum est. Ex quo manifestum est, vel a LXX prætermissum, vel paulatim scriptorum vitio ^b abolitum: dum et prior et sequens versus finitur in flore. Supra legimus, Propheta dicente: Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me; et ait: Vade et dic populo isti: Aure audietis, et non intelligetis: et videntes videbitis, et non videbitis, et reliqua. Ad quam prædicationem dura perpessus, nunc Domini voce dicente, clama, timens similia, quid clamare debeat aciscitatur; et a generali incipiens, Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos fœni, pervenit ad speciale, ut nihilominus dicat de populo: Vere fœnum est populus. Et revera si quis fragilitatem carnis aspiciat, et quod per horarum momenta crescimus atque decrescimus, nec in eodem manemus statu: ipsumque quod loquimur, 483 dictamus, et scribimus, de vitæ nostræ parte prætervolat: non dubitabit carnem fœnum dicere, et gloriam ejus quasi florem fœni, sive prata camporum. Qui dudum infans, subito puer; qui puer, repente juvenis; et usque ad senectatem per spatia mutatur incerta; et ante se senem intelligit, quam juvenem non esse se miretur. Pulchra mulier quæ adolescentulorum post se trahebat greges, arata fronte contrahitur: et quæ prius amori, postea fastidio est. Quod et egregius apud Græcos ^c scribit orator: Speciem corporis aut tempore deficere, aut languore consumi. Exsiccata est igitur caro, et cecidit pulchritudo; quia spiritus furoris Dei atque sententiæ flavit in ea (ut a generali disputatione ad Scripturæ ordinem revertamur), tres unum sunt. Vide tom. I ed. n. col. 1674.

MARTIAN.

^b Et vero abest a Romano etiamnum atque Alexandrino codicibus longe antiquissimis, quod postea suppletur in Complutensi. Vide hujusmodi aliam omissionem ex eorundem verborum occurru infra in Commentar. in Jeremiam cap. xxx, 45.

^c Ad margin. Vatic. ms. Aratus scribitur. Est autem Isocratis sententia sub initium paræneticæ Orat. ad Demonicum, κάλλος μὲν γὰρ ἢ χρένος ἀνέλωσεν, ἢ πότρε ἐμάρανος.

ejus qui portat imaginem terreni, et servit vitiiis atque luxuriæ; sœnumque est et flos præteriens. Qui autem habet atque custodit imaginem cœlestis, ille caro est quæ cernit salutare Domini, quæ quotidie renovatur in cognitionem secundum imaginem Creatoris, et incorruptibile atque immortale corpus accipiens, mutat gloriam, non naturam. Verbum autem Domini nostri, et hi qui verbo sociati sunt, permanent in æternum.

(Vers. 9 seqq.) *Super montem excelsum ascende tu quæ evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam quæ evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere, dic civitatibus Judæ: Ecce Deus vester: ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur. Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo. Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit: fœtus ipse portabit. LXX: Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere: dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester, ecce Dominus Deus cum virtute veniet, et brachium cum dominatione: ecce merces ejus cum eo, et opus in conspectu illius. Sicut pastor pascet populum suum, et in brachio suo congregabit agnos: ^a et prægnantes consolabitur. Præcipitur Apostolorum choro, ^b ut ad prædicationem omnis carnis quæ visura sit salutare Dei, excelsa conscendat: de magnisque dicturi, in sublimibus commorentur. Porro Hebraicum et cæteri interpretes ponunt genere feminino, ut dicant, quæ evangelizas Sion, et quæ evangelizas Jerusalem. Quod verbum juxta Græcos ambiguum est, ut posimus accipere, vel eam quæ nuntiat, vel eam cui nuntiat. Sive igitur nuntiat verbum Dei, et Domini salutare, Sion et Jerusalem: *De Sion enim erit lex: et verbum Domini de Jerusalem* (Isai. II, 3); sive nuntiat per Apostolos, debent excelsa conscendere, et ad montana transire. Mirumque in modum cum ipsa Sion mons sit, dicente Scriptura: *Mons Sion in quo habitasti* (Ps. LXXIII, 3): alium altiorem montem jubetur ascendere, a quo vulneratus est princeps Tyri. Et quia doctrinæ Apostolorum erant multa futura contraria; et statuti ante præsidēs et tribunalia ducebantur, jungitur, *exalta, noli timere: dic civitatibus Juda*, Synagogis videlicet et populis Judæorum, de quibus Dominus loquebatur: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (Math. xv, 24). Et Paulus apostolus: *Vobis*, inquit, oportebat annuntiare primum verbum Dei (Act. XIII,*

^a Delevimus verba *et in sinu suo portabit*, quæ hic interterebantur: in mas. autem nostris non sunt, et manifestum est ex Aquilæ ac Symmachi interpretationibus huc fuisse temere adscita ἐν τῷ κώπῳ αὐτοῦ βλατῆται, quæ neque in hodiernis τῶν LXX exemplaribus habentur.

^b Addit Vatic. cum Angelis. Et Græce est μετὰ τῶν ἀγγέλων.

^c Idem, *cognosco oves meas*. Græc. tantum γινώσκω τὰ ἑμά.

^d Hæc quoque delibantur ex Eusebio, qui cum recens natus et regeneratos in Christo appellari Agnos dixisset, subdit, καὶ ἄλλως δὲ τῶν Ἀποστόλων

A 46). Quid est autem illud quod jubentur dicere? *Ecce Deus vester, quem semper expectabatis: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, quem contempstis in humilitate venientem. Et fortitudo ejus dominabitur, qui prius formam servi acceperat, factus Patri obediens usque ad mortem* (Philipp. III). *Ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram eo* (Isa. XL, et LXII). Juxta quod ipse dicit in Evangelio: *Venturus est enim Filius hominis in gloria Patris sui et reddet unicuique secundum opus suum* (Math. XVI, 17). Sicut pastor gregem suum pascet. Iste qui postea in majestate venturus est, prius formam pastoris accipit, et dicit ipse de se: *Ego sum pastor bonus, et cognosco oves meas, et cognoscant me mea, et pono animam meam pro ovibus meis* (Jonn. X, 14, 15). De quo in Zacharia Pater loquitur: *Percutiam pastorem; et oves dispergentur* (Zach. XIII, 7). *In brachio, inquit, suo congregabit agnos; non tauros, et arietes, et hircos, et grandes oves, quibus per Ezechiel (Cap. XXXIV) comminatur, quod lacte vescantur et operiantur lanis, ^c et infirmum conterant gregem, sed agnos adhuc tenellos, et radis in Christo infantia, qui nuper in baptismo sunt renati, de quibus ipse Dominus loquebatur ad Petrum: *Pasce agnos meos* (Joan. XXI, 15). Unde et in eodem Ezechiele scriptum est: *Suscitabo super eos pastorem unum, et pascet eos, seruum meum David; et erit pastor eorum, et ego Dominus ero eis in Deum, et David in medio eorum princeps. Ego Dominus locutus sum, et ponam cum David testamentum pacis* (Ezech. XXXIV, 23-25).*

C In quo considerandum quod post multa tempora David, gulosis pastoribus reprobatis, Dominum nostrum, qui est de stirpe David, suscitaturum esse se dicat, qui congreget agnos, et foveat in sinu suo, et fœtus ovium, sive fœtus oves ipse portet in humero suo. Sicut in Evangelio legimus, quod ovem erroneam et a grege solito remanentem, suis ad caulas humeris reportavit (Luc. xv). ^d Possumus oves fœtus Apostolos et Apostolicos viros omnesque Ecclesie doctores dicere, qui saluim parturiunt plurimorum, et dicunt cum Apostolo: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. IV, 19): Hebræi asserunt, nec de hac re apud eos ulla dubitatio est, Spiritum sanctum lingua sua appellari genere feminino, id est, *AVA COSA* (אֵתְּרָהּ). Illudque quod in sexagesimo septimo psalmo dicitur: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*: illi sic intelligunt: *Dominus*

αὐτοῦ αἱ ψυχὰι κίονσαι καὶ ἄδινουσαι τοὺς δὲ αὐτῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους, παρέδωκεν αὐτὸν εἶχον ὄναρ νοσῆσαι ἐξ ἑαυτοῦ τοῦ λέγοντος, Τεκνία μου οὗς κἀλεῖ ἄδυνα, ἄχρις οὗ μορφοῦν Χριστὸς ἐν ὑμῖν.

^e In Vaticanis mss. sic legunt. Et vero lectionis Hebraicæ diversitatem, quæ hic nulla tamen apparet, innuere S. doctor voluit, ut genere feminino Spiritum Sanctum ab Hebræis dici comprobaret. Facile autem ubi eorum voluit lectionem superiori Vulgatæ opponere, scripserat ipse *annuntiatricibus virtutis aut fortitudinis multæ, pro evangelizantibus virtute multa*: sic enim in Hebræo est genere feminino דַּבְּרֵי צְבָא דֵּי צְבָא, sicque ipse interpretatus est.

dabit verbum evangelizantibus virtute multa (Ps. A cxxii, 5) : his videlicet animabus quæ Spiritus sanctum consecutæ sunt. Necnon et illud : Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ, animam interpretantur ancillam, et dominam Spiritum sanctum. Sed et in Evangelio quod juxta Hebræos scriptum, Nazarethæcitant, Dominus loquitur : modo me tulit mater mea, Spiritus sanctus. Nemo autem in hac parte scandalizari debet, quod dicatur apud 486 Hebræos spiritus genere feminino, cum nostra lingua appelletur genere masculino, et Græco sermone neutro. In divinitate enim nullus est sexus. Et ideo in tribus principalibus linguis, quibus titulus Dominicæ scriptus est passionis, tribus generibus appellatur, ut sciamus nullius esse generis quod diversum est.

(Vers. 12 seqq.) Quis mensus est pugillo aquas, et cælum palmo ponderavit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes, et colles in statera? Quis adjuravit spiritum Domini : aut quis consiliarius ejus fuit ; et ostendit illi? cum quo inivit consilium, et instruxit eum, et docuit eum semitam justitiæ, et eruditit eum scientia, et viam prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes sicut stilla stillæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt : ecce insulæ quasi pulvis exiguus. Et Libanus non sufficit ad succendendum, et animalia ejus non sufficient ad hococaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, et quasi nihili et inane reputatæ sunt ei. LXX : Quis mensus est manu aquas, et cælum palmo, et omnem terram pugillo? Quis statuit montes pondere, et rupes statera? Quis cognovit mentem Domini : aut quis consiliarius ejus fuit? Quis docuit eum, cujus accepit consilium, et instruxit illum? Vel quis ostendit ei judicium, et viam intelligentiæ quis ostendit illi? Si omnes gentes sicut stilla stillæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt, et quasi saliva reputatæ sunt. Libanus non sufficit ad comburendum, et omnia quadrupedia non sufficient ad holocaustum, et cunctæ gentes quasi nihili sunt, et in nihili reputatæ sunt ei. Ne quis putaret difficilem esse vocationem gentium, et quod omnis caro videret salutare Dei; super montem excelsum juberentur [At. jubetur] ascendere, qui evangelizant [At. evangelizat] Sion; et ipse Dominus veniret in fortitudine, et redderet unicuique secundum opus suum; instarque pastoris

Fortitudinem porro multam, quam animæ annuntiant, Spiritum Sanctum intell'gebant.

* Eundem hunc locum allegat etiam Origenes Homil. 15 in Jerem. et Tomo II Commentar. in Joannem. Sed et ipse Hieronymus tam alibi, cum in Michææ cap. vii. Tametsi quod Christi mater Spiritus Sanctus eo in Evangelio diceretur, non satis bene excusat Origenes ex eo quod et frater, et soror, et mater vocentur a Christo qui Patris voluntatem fecerint. Erroris occasionem annotarunt eruditi viri ex verbis Matthæi iii, 16 et 17, de Christo baptizato et Spiritu Sancto in columbæ specie apparente una cum voce e cælo delapsa : Hic est filius meus, etc., quam columbæ ipsi, sive Spiritui Sancto dictam ascribent Nazarethi superno quidem errore, quod Christum filium suum vocasset Spiritus Sanctus, sed quo tamen semel admissio, cum duos Patres

A agnos soperet in sinu, et factas ipse 487 portaret : describitur illius magnitudo, quod nihil ei impossibile sit; et qui universa condiderit, Creatorque sit omnium; etiam hæc quæ comparatione eorum parva sunt, valeat perpetrare. Quod autem pugillum vocat et palmum, humanæ consuetudinis verbis utitur atque mensuris, ut Dei potentiam per nostra verba discamus. In eo ubi LXX transtulerunt : Quis mensus est manu aquas? sive ut nos vertimus : Quis mensus est pugillo aquas? Aquila transtulit : Quis mensus est minimo digito aquas? Hoc enim ὀλίγος sonat : ut scilicet non tota manu, sed parvo digito, quem vulgo gustatorem vocant, omnis aquarum vastitas ponderetur : σπιθαμὴ autem, hoc est, palmus, extensam significat manum a pollice usque ad extremum digitum. Sin autem contrahamus manum, pugillus efficitur : ut per palmum et pugillum, extentos caelos et globum terræ noverimus. Pro pugillo quem in comprehensione terræ LXX transtulerunt, in Hebraico scriptum est SALIS (שֶׁלֶט), quem Symmachus ἔπιτρον, Aquila ἑπιπρωμον interpretati sunt : et nos ut manifestius scderemus, in tres digitos vertimus; quod scilicet molem terræ et excelsa montium colliumque quasi tribus digitulis et stateræ parvo momento appenderit : per quæ Dei majestas et Creatoris potentia demonstratur. Quis, inquit, adjuvit spiritum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi? etc. Pro quibus Symmachus interpretatus est : Quis paravit spiritum Domini, et virum consilii ejus quis ostendit ei? cum quo inivit consilium, deditque ei intelligentiam, et docuit eum viam judicii, et instruxit illum scientia, et iter prudentiæ monstravit ei? Per quod ostendit manifestus paratum spiritum, sive armatum illum esse, de quo in Apostolo legitur : Dominus autem Spiritus est. Et, Super quem requievit Spiritus Dei, Spiritus sapientiæ, et intelligentiæ, et reliqua. Qui dicit in consequentibus : Spiritus Domini super me : propter quod unxit me (Isai. LXI, 1). Ipse est enim spiritus Domini, et vir consilii ejus, in quo habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. ii). Cum illo inivit consilium, de quo supra (Ad cap. xi, 6) diximus : Admirabilis, consiliarius. Et 488 in Proverbiis scriptum est, Deus sapientia fundavit terram : paravit autem caelos prudentia (Prov. iii, 19). Porro LXX qui

D Christo assignare absurdum esse intelligerent, Spiritum Sanctum matrem Jesu appellarunt.

b Mancus locus iste visus est Victorio, qui de suo supplet, et dicere quod ipse, etc., et mox : Nunc autem describitur illius, etc. Sed miss. libri non suffragantur.

c Maluit Montfauconius, quod et Vulgati ante Martianæ præferrebat ὀλίγος : sic enim gustator, sive index digitus appellatur. Verum mss. omnes, quos et nos et laudati Benedictini consuluerunt, pari consensu habent ὀλίγος, quæ vox minimum manus mensuram notat, pollice atque indice explicatis : estque adeo Aquilæ interpretationi aptissima, quemadmodum ab Hieronymo exponitur.

d In Vatic. TRICOMA : in Sangermanensi autem mss. TRICOM, teste Montfaucone, qui merito suspicatur vocem ἐπιπρωμον cubare in mendo.

dixerunt: *Quis novit mentem Domini, et quis consiliarius ejus fuit?* hoc intelligi volunt, quod mens et ratio et sensus Dei, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil, ille sit de quo in Psalmis canitur: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et spiritus oris ejus omnis virtus eorum* (Ps. xxii, 6). Omnes gentes quæ non noverant Creatorem suum, sive universum mortalium genus ad comparisonem Dei quasi stilla stillæ sunt, et quasi momentum stateræ, quod levi pondere in partem alteram declinat. Et quomodo si de stilla modica fluat, a portante negligitur: ita universa gentium multitudo supernis ministeriis comparata et Angelorum multitudini, pro nihilo ducitur. Insulæ quoque quasi saliva reputantur, sive ut Symmachus et Theodotio ipsum ponentes Hebraicum, sicut hoc (פֶּטֶל), quod decidit: pro quo Aquila λεπτόν βαλλόμενον transtulit. Aiunt autem Hebræi hoc verbo significari tenuissimum pulverem, qui vento raptantæ sæpe in oculos mittitur, et sentitur potius quam videtur. Minutissima ergo frusta pulveris et posse invisibilia, hoc verbo appellantur: quas forsitan Democritus cum Epicuro suo atomos vocat. Multaque sunt nomina quæ ita leguntur [Al. intelliguntur] in Græco, ut in Hebraico posita sunt, propter interpretandi difficultatem, et ad comparisonem linguae Hebrææ, tam Græci quam Latini sermonis pauperiorum. Simulque ut paulatim homines abstrahat ab idololatria, auferat cæremonias victimarum; et docet quod omnia ligna Libani et armenta quæ in eo pascuntur, holocaustis ejus sufficere nequeant. Si autem omnes gentes sic sunt in conspectu illius quasi non sint, et quasi nihil et inane reputantur (in omnibus autem gentibus et Israel est), ergo et ipse sic est quasi non sit, et in nihili atque inane reputatur. Hoc dicimus, ut frangatur ejus superbia, et cæterarum gentium similes esse se noverint.

(Vers. 18 seqq.) *Cui ergo similem fecistis Deum: aut quam imaginem ponetis illi? Numquid sculpsit conflavit faber, aut aurifex auro* **ἄσπερον** *figuravit illud, et laminis argenteis argentarius? Forte lignum et impatibile elegit artifex sapiens: et quæret quomodo statuat simulacrum quod non moveatur.* Descripta Dei magnitudine, et potentia illius ex parte monstrata, gentibus quoque insulæ quasi stilla stillæ, et momento stateræ reputatis, ac pulvere, et hostiarum cæremoniis refutatis, cur omnes gentes quasi nihili sint in conspectu ejus, et quasi inane reputentur, sequentibus docet: *Cui similem fecistis Deum: aut quam imaginem ponetis ei*, qui spiritus est, et in omnibus est, et ubique discurret, et terram quasi pugillo continet? Simulque irridet stultitiam nationum, quod artifex sive faber ærarius, aut aurifex aut argentarius Deum sibi faciant, et laminis clavisque compingant ac fortiter statuunt, ne ventorum flatibus detradatur. Quodque Intulit: *forte lignum et impatibile elegit artifex sapiens*, in Hebraico dici-

A tur **אַשְׁמֹחַן** (אֲשְׁמֹחַן); quod genus ligni est impatibile, quo vel maxime idola sunt. Hæc autem dicit, ut idolis reprobatis, Evangelicæ doctrinæ parerem viam, et omnia prava dirigantur in rectum; exaltentur valles, et colles humiliantur; et reveletur gloria Domini, ut omnis caro videat salutare Dei. Juxta tropologiam possumus dicere, quod increpantur principes hæreticorum, diversa idola de suo corde fingentes; vel eloquii venustate, quod interpretatur argentum; vel splendore auri, quod refertur ad sensum; vel ligno impatibili, quæ viliora sunt dogmata: et perpetua putentur a fingentibus, et dialectica arte firmentur, ne moveantur et corruant, sed solida radice consistant.

(Vers. 21 seqq.) *Numquid non scietis? numquid non audietis? numquid non annuntiatum est ab initio vobis? numquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrum terræ: et habitatores ejus quasi locustæ. Qui extendit velut nihilum caelos, et expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint: iudices terræ velut inane fecit. Equidem neque plantatus, neque satius, neque radicans in terra truncus eorum: repente flavit in eos et aruerunt, et turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimilastis me et ædæquastis? dixit Sanctus. Levate in excelsum oculos vestros, **ἄσπερον** et videte quis creavit hæc: qui educit in numero militiam eorum, et omnes ex nomine vocat. Præ multitudine fortitudinis et roboris, virtutisque ejus: neque unum reliquum fuit. LXX. Nonne scietis? nonne audietis? nonne annuntiatum est vobis a principio? Non cognovistis fundamenta terræ? Qui tenet gyrum terræ, et habitatores ejus quasi locustas. Qui statuit quasi cameram caelum, et extendit quasi tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat principes regnare pro nihil, terram autem quasi nihili fecit. Siquidem non plantabuntur, neque serentur, nec solidabitur in terra radix eorum. Flavit super eos, et arefacti sunt, et tempestas assumet illos quasi stipulam. Nunc ergo cui assimilastis me? exæquabor eis? dixit Sanctus. Elevate sursum oculos vestros, et videte quis ostendit hæc omnia. Qui educit juxta numerum ornatum suum, omnes in nomine vocabit, a multa gloria et in robore fortitudinis: ^a nihil te latet. Ab initio, inquit, naturali lege vos docui, et postea per Moysen scripta Lege testatus sum, quid nihil esset idola, et quod Creator mundi ipse esset Deus, qui tantam molem terræ fundasset super maria, et super flumina collocasset eam: ut elementum gravissimum super tenues aquas Dei penderet arbitrio, qui instar regis sedet super gyrum terræ: ex quo nonnulli quasi punctum et globum eam esse contendent, et habitatores illius quasi locustas. Si enim in toto orbe consideremus varias nationes, et ab Oceano usque ad Oceanum, id est, ab Indico mari usque ad Britannicum, et ab Atlantico usque ad Septentrionis rigorem, in quo congelascunt aquæ, et succina put-*

^a Duo Vatic., nihil a te absconditum est.

chra concresecunt, omne in medio hominum genus quasi locustas ^a habitare cernimus. Quid igitur superbit terra et cinis? quia cælum, immo ut Scripturarum utar auctoritate, cœli extenduntur, quasi camera; sive, ut in Hebraico continetur, quasi doc, de quo supra diximus: pro quo LXX ibi *salivam* interpretati sunt: et unum verbum nunc *sputum*, nunc *cameram*, id est, *fornicem* transtulerunt; et tantam eorum latitudinem quasi tabernaculum et papilionem extendit desuper, ut in similitudinem loci operiret homines, et quasi in domo latissima habitare faceret: quid miremur si parva hominum corpora quasi locustæ, et minuta **481** reputentur animantia? Rursum et in hoc loco *ἀπεκρίλων* terris imminere cælum [Al. cœlorum], et in similitudinem sphaeræ cælum esse contendunt, abutuntur nomine fornicis, quod scilicet media pars sphaeræ terras operiat: cum in Hebraico non fornicem, sed *doc*, id est, *tennissimum pulverem* legerimus. Pro quo *saliva* quæ projicitur in terram, et pulveri commiscetur, et deperit, ostendit universam corporum magnitudinem pro nihili reputandam. Qui autem extendit cœlos et expandit eos: ut vel supra habitarent Angelorum multitudines, vel subter homines morarentur, et quasi magnam rationabilibus creaturis fecit domum: ipse pro qualitate temporum principes constituit, sive secretorum scrutatores, ut sint quasi non sint; et iudices terræ velut iuane ferit. Pro quo LXX transtulerunt, *terram autem quasi nihili fecit*; siquidem et in principio Geneseos ubi scriptum est: *Terra autem invisibilis, et incomposita* (Genes. 1, 1), ceteri transtulerunt: *Terra autem erat iuane et nihili*. Quantos reges et Græca et Barbara, Romanaque narrat historia! Ubi est Xerxis innumerabilis ille exercitus? Ubi Israelitica in eremo multitudo? Ubi regum incredibilis potentia? Quid de veteribus loquar? presentia exempla nos doceant, esse principes quasi nihili, et iudice

^a Idem mss., quasi locustas haberi cernimus.

A terræ quasi Inane reputari. Qui principes et iudices terræ (sive, ut alii suspicantur, cœli) nec sati sunt, nec plantati sunt, nec firma radice solidati, et repente iussione Dei susurrunt et pereunt, quasi stipula a turbine et tempestate raptatur; juxta illud quod scriptum est: *Et transivi, et non **492** erat; et quæsi eum, et non est inventus locus ejus* (Ps. xxxvi, 36). Cum ergo tanta sit potentia Creatoris atque majestas, cui Deum similitudini comparatis? et non potius ex creaturarum magnitudine intelligitis conditorem? Si non creditis verbis, saltem oculis vestris credite; et ex cœlorum elementorumque omnium servitute potestatem Domini cogitate. *Qui educit in numero militiam eorum*, id est cœlorum; *et omnes ex nomine vocat*, subauditur, *stellas*. De quibus et in Psalmis canitur: *Qui numerat multitudinem stellarum: et omnes eas ex nomine vocat* (Ps. xlvii, 4). Sive militiam cœli, Angelos interpretemur, et omnes cœlorum exercitus, de quibus et Daniel loquitur: *Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia assistebant illi* (Dan. vii. 10). Unde et *Dominus sabaoth* appellatur, qui nostra lingua dicitur, *Dominus militiæ* atque *exercituum*, sive *virtutum*. Educit autem juxta numerum cœlorum militiam: ut et sol, et luna, et astra cætera, quæ Abraham numerare non potuit, illi numerata sint, et serviant officio delegato (Gen. xv): dum eundem cœli cursum sol uno anno, lucifer vesperque biennio, luna singulis explet mensibus, omnesque stellæ certis temporibus peragunt, et quædam ex iis vocantur errantes, atque inæquales earum motus oculis, non mente conspiciamus, nec tam intelligimus, quam miramur. Magnitudo enim fortitudinis Dei suo facit ordine cuncta servire. Sive juxta Septuaginta a multitudine gloriæ et potentiæ virtutis ejus, nihil eum latere potest: sed omnium vias rationesque et cursus ^b Creatoris majestate cognoscit.

^b Unus Vatic., creator sua majestate cognoscit.

LIBER DUODECIMUS.

Nullus tam imperitus scriptor est, qui lectorem non inveniat similem sui: multoque pars major est Milesias ^a fabellas revolvendum, quam Platonis libros. In altero enim ludus et oblectatio est, in altero difficultas et ^b sudor mixtus labori. Denique Timæum de mundi harmonia **493-494** astorumque cursa et numeris disputantem, ipse qui interpretatus est Tullius, se non intelligere confitetur. Testamentum autem Grunni Corocollæ Porcelli decantant in scholis puerorum agmina ca-

^a Accedunt nunc hisco Commentariis recognoscendis duo Ambrosiani mss. quorum alter satis antiqua S littera, et num. 45 prænotatus, *Milesias et fabellas* hic legit. Nempe *Milesias* substantivè dixere Veteres: et Hieron. contra Rufinum lib. 1, n. 17: *Cirratorem turba Milesiarum in scholis fragmenta decantat*. Alter prægrandi forma E littera et n. 98

D chinnantium. Igitur et noster ^c Luscus Lanuinus fruatur testibus, immo fautoribus suis; vincatque multitudine, quia forsitan vincit ingenio. Mihi sufficit paucorum testimonium, et amicorum laude contentos sum, qui in expetendis opusculis meis, amore nostri labuntur, et studio Scripturarum; ac nonnullos fore arbitror qui hoc ipsum quod ad te, Eustochium, sermonem facio, obrecreationi patere contentant, non considerantes, Holdam et Annam ac Debboram, viris tacentibus, prophetasse: et in ser-

designatur, eoque passim utemur inferius.

^b Ambrosianus vetustior, et *sudori mixtus labor*.

^c Sic habent mss. quemadmodum alibi quoque reposuimus. Antea erat *Lucius Lavinius*. De porcelli autem Testamento consule Brissonium in Formul.; Lambecium quoque ad Apicii lib. viii, cap. 7.

virtute Christi nequaquam differentiam sexuum valere, sed mentium. Duodecimus ergo in Isalam explanationum liber hoc habebit exordium.

493 (Vers. 27 seqq.) *Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel, abscondita est via mea a Domino : et Deo meo iudicium meum transibit [Al. transiit]? Numquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus, Dominus qui creavit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus. Qui dat lasso virtutem : et his qui non habent fortitudinem, robor multiplicat. Deficient pueri et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assumunt pennas sicut aquilæ, current, et non laborabunt; ambulabunt, et non deficient. LXX : Non enim dicas, Jacob : et quid locutus es, Israel : Abscondita est via mea a Deo, et Deus meus iudicium meum abstulit, et recessit : et nunc nescis, et non audisti? Deus æternus, Deus qui creavit terminos terræ : non esuriet, nec laborabit, nec est inventio prudentiæ ejus. Qui dat esurientibus fortitudinem : et non dolentibus marorem. Esurient enim juvenes, et laborabunt adolescentes, et electi infirmi erunt. Qui autem exspectant Deum, mutabunt fortitudinem. Assument alas quasi aquilæ : current, et non laborabunt : gradientur, et non esurient. Cum Omnipotentis Dei tanta sit magnitudo, ut nihil eum lateat, et omnia illius arbitrio gubernentur, quare dicis Jacob, id est; dæmo tribus quæ appellabantur Juda; et loqueris Israel, decem aliarum tribus in Samaria, quæ jam captivæ ductæ estis in Assyrios : Abscondita est via mea a Domino : et a Deo meo iudicium meum transibit? Et est sensus : Dicitis, ad Deum terrena non pertinent, nec considerat **494** quid unusquisque nostrum gerat. Unde et nos ab hostibus injuste opprimimur, et in jumentorum et piscium similitudinem, juxta Abacuc, absque ullo rectore disperdimur (Abac. 1). Quibus respondit Deus : Numquid nescis; nec præcedentium Scripturarum te verba docuerunt, sive juxta LXX ignoras, quia non audisti, quod æternus Deus et Creator omnium Dominus omnia novit, omnia continet, omnia sua majestate dispensat? Nec aliquando deficit, nec laborat; ut tuum iudicium non intelligat, et absconditæ sint ab eo viæ tuæ? Nec est, inquit, investigatio sapientiæ ejus, de quo loco illud Apostoli sumptum reor : *Incomprehensibilia iudicia ejus, et investigabiles [Forte ininvestigabiles] viæ illius (Rom. xi, 33)*; sive, ut LXX transtulerunt, *non esuriet, et non laborabit*. Ubi enim cibus, ibi frequenter esuries, si cibum detrazeris : et ubi esuries, ibi et labor. Cum autem in Deo hæc non sint, cur ei humanas jungitis passiones? quin potius ipse esurientibus et lassis dat fortitudinem, et qui videntur in sæculo esse quasi nihili, virtutem roborque multiplicat, sive juxta LXX, qui tribuit *non dolentibus marorem*, est enim tristitia quæ ducit ad mortem, et est tristitia quæ ducit ad vitam. Unde his qui habent cor impenitens, dat tristitiam ut pec-*

ca sua intelligant. Et quia multi gaudent in corporis sanitate, et adolescentiam atque pueritiam putant esse perpetuam, jungit et dicit, quod florens ætas cito concidat, et corpora robusta marcescant. Qui autem non in suis viribus, sed in Deo habeant fiduciam, **495** et ejus semper misericordiam præstolentur [Al. præstolantur], mutant fortitudinem, et vadunt de virtute in virtutem : et assumunt pennas sicut aquilæ, et audiant : *Renovabitur sicut aquilæ juvenus tua (Ps. cx, 5)*; currant ad Dominum, et ejus desiderio non laborem; ambulent, et nequaquam deficiant. Crebro diximus, aquillarum senectutem revirescere mutatione pennarum, et solas esse quæ jubar solis aspiciant et splendorem radiorum ejus possint micantibus oculis intueri : pullosque suos an generosi sint, hoc experimento probent. Itaque et sanctos repererascere, et assumpto immortalis corpore, laborem non sentire mortalium, sed rapti in nubibus obviam Christo, et nequaquam juxta LXX esurire, quia præsentem Dominum habeant cibum.

(Cap. XLI — Vers. 1 seqq.) *Taceant ad me insulæ, et gentes mutant fortitudinem : accedant, et tunc loquantur : simul ad iudicium propinquemus. Quis suscitavit ab Oriente Iustum : vocavit eum ut sequeretur eum? Dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit. Dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui illius. Persequetur eos : transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est et fecit : vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum.* **496** *Viderunt insulæ, et timuerunt : extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur : et fratri suo dicet [Al. dicit], Confortare. Confortavit [Al. confortabit] labor ærarius percutiens malleo eum qui cudebat tunc temporis, dicens, glutino bonum est : et confortavit eum in claris, ut non moventur [Al. moveretur]. LXX : Innovamini ad me insulæ, principes enim mutabunt virtutem : appropinquent et loquantur simul : tunc iudicium annuntient : Quis suscitavit de Oriente justitiam : vocavit eam ad pedes suos et vadet? Dabit in conspectu gentium : et reges in stuporem mittet, et dabit in terram gladios eorum : et sicut stipulam projectam arcus eorum : et persequetur eos, transibit in pace via pedum ejus. Quis operatus est et fecit hæc? vocabit eam, qui vocat eam a generationum principio. Ego Deus primus, et in hæc quæ ventura sunt ego sum. Viderunt gentes et timuerunt : termini terræ obstupuerunt **496** et accesserunt : venerunt simul, iudicans unusquisque proximo suo auxiliari et fratri : et dicet : prævaluit vir artifex et ærarius percutiens malleo simul producens : aliquando quidem dicit, solidatio bona est. Confortaverunt ea, in clavis ponent ea : et non moventur. Gentes, id est, insulæ, quæ falsis amarisque hujus sæculi tanduntur fluctibus, jubentur audire et ora concludere, et illud nosse quod ad Israel dictum est : *Audi, Israel, et tace*; et mutare fortitudinem, ne per*

^a Vulgati addunt *dicens*, quod verbum neque mss. nostri habent, neque Græcus textus.

imbecillitatem pristinam, Dei non possint audire sermonem, ut accedant prius ad Dominum, et quod non sint propria salute contentæ; sed quod didicerint, ceteros doceant, et cum Domino disputent, utrum omnium Deus a justa servaverit. Sic autem interrogat eos, et ad respondendum provocat, ut interrogatione doceat quod ignorant: *Quis suscitavit ab Oriente justum, sive justitiam?* Neque enim Judæorum tantum Deus, sed et gentium, qui vocavit Christum Dominum Salvatorem, qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia et sanctitas, et redemptio (1 Cor. 1). In quo juxta eundem Apostolum Dei justitia revelatur (*Ibid.*). Vocavit autem eum, ut se in omnibus sequeretur, et opera Patris faceret; et illud impleret dicens: *Deus, ut facerem voluntatem tuam volui* (Ps. xxix, 9). In hujus conspectu reges et gentes colla submittent, et gladio illius ac sagittis adversariæ potestates, quasi stipula subjicientur, et pulvis. *Persequetur eos*, reges videlicet et principes gentium singularum: *Et pertransibit in pace*, ad pacem cunctos vocans, ut reconcilientur Deo. *Seniata in pedibus illius non apparebit*, id est, viæ laborem non sentiet, nec aliquam imbecillitatis humane lassitudinem; sed de torrente bibet in via, et propterea levabit caput (Ps. cix). *Quis, inquit, hæc operatus est et fecit?* Quis suscitavit justum, sive justitiam? Quis ei gentes et reges tradidit? Quis gladio ejus et arcu universa subiecit? utique ille, qui ab initio mundi hæc futura prædixit, qui omnium conditor est. Et quia dixerat sciscitantis affectu: *Quis suscitavit ab Oriente justum*, etc., cunctis tacentibus sibi ipse respondit: *Ego sum Dominus, primus et novissimus ego sum*. Ipse est qui et in Apocalypsi Joannis 497 loquitur: *Ego sum alpha et ω , principium et finis* (Apoc. 1, 8; et xxii, 13). Viderunt insulæ, id est, gentes, sive Ecclesie de gentibus congregatæ, quæ mundi hujus sustinent tempestates; et timerunt Dominum: *Principium enim sapientie timor Domini* (Prov. ix, 10). Omnes terrarum termini ad Apostolorum verba tremuerunt, appropinquantes, et ad Christi Evangelium pariter accedentes. Cumque seipsos cernerent esse salvatos, id quod supra audierant: *accedant, et tunc loquantur*, opere compleverunt; ut auxiliarentur proximis suis, et fratres suos vellet in Domino confortare, et dicerent eis: *Recedite ab idolis, simulacra dæmonum antiqua contemnite*, quæ humana finxit manus, quæ malleo cudente producta sunt, quæ compacta glutino, quæ stabilita clavis, ut non moveantur; et cum steterint, ambulare non valeant. Quæ nos super persona Christi et vocatione gentium et prædicatione Evangelii atque idolorum condemnatione interpretati sumus, quidam ad Cyrum regem Persarum referunt, quod suscitaverit eum adversum Babylonios de

A Oriente, et parere suæ fecerit Jussioni, prosternens ei gentes plurimas, et gladio illius et arcu cuncta subjiciens: et cætera quæ sequuntur ad ejus personam referunt, quod scilicet Babylonii idola sua non profuerint, quæ humano facta sunt studio, et arte ærarii suscitata. Nonnulli Hebræorum de Abraham dictum putant, qui vocatus sit justus ab Oriente, id est, de Chaldæis, eo quod solus justus inventus est; et secutus est enim, egrediens de patria sua in terram quam nesciebat, et tradiderit reges in manu ejus, qui adversum Sodomam et Gomorram venerant; et ante gladium ejus et arcum fecerit eos esse quasi stipulam et pulverem; persecutusque sit illos, et reversus in pace, et longi itineris cursum non senserit, et hæc non suis viribus, sed Domini fecerit misericordia, qui ab initio hæc futura cognoverit. *Viderunt*, ait, *insulæ*, id est, gentes in circuitu, et illius virtute perterritæ sunt: *et extrema terræ*. Sem videlicet filius Noe, qui tempore extremo terrarum cum patre et cum fratribus de Diluvio evaserat; et usque ad tempus illud fuerat reservatus (Genes. xiv): quem Melchisedec intelligi volunt, 498 et venisse obviam Abraham de prælio revertenti, et accepisse, et benedixisse ei, et eum Dei benedictionibus corroborasse: ipsumque esse fabrum ærariam qui Abraham conflaverit, et malleo suæ artis ad meliora produxerit: et dixisse ei, Bonum est, ut timore Domini glutineris et jungaris ei. Et confortavit eum, sive solidavit in clavis præceptorum Domini, ut non moveretur, sed in timore illius permaneret.

C (Vers. 8 seqq.) *Et tu, Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abraham amici mei. In quo apprehendi te ab extremis terræ, et a longinquis ejus vocavi te, et dixi tibi: Servus meus es tu: elegi te, et non abjeci te. Ne timeas, quia tecum sum ego: ne declines, quia ego Deus tuus, confortavi te, et auxiliatus sum tui [Al. tibi]: et suscepit te dextera justii mei. Ecce confundentur et erubescunt omnes qui pugnant adversum te: erunt quasi non sint: et peribunt viri qui contradicunt tibi. Quæres eos, et non invenies: et viri rebelles tui erunt quasi non sint: et veluti consumptio homines bellantes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendi manum tuam, dicens tibi: Ne timeas, ego adjuvi te. Noli timere vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Dominus: et redemptor tuus Sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia. Triturabis montes et comminues: et colles quasi pulverem pones. Ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos: et tu exultabis in Domino, in Sancto Israel lætaberis. LXX: Tu autem Israel puer meus, Jacob quem elegi, semen Abraham quem dilexi, quem assumpsi ab extremis terræ, et a summitatibus ejus vocavi te, et dixi tibi: Puer meus es: elegi te, et non*

^a Ambrosian. antiquior, *Utrum omnium Deus ipse sit, qui ista dispensat, an idola, quibus vane injusteque serriunt. Sic autem interrogat, etc.* Haud equidem scio, num ex Hieronymi calamo, an ex glossatoris ingenio.

^b Confer Epistol. in nostra recensione 73, num. præcipue 4.

^c Unus Ambrosian. cum Vulgat. ipsaque Hieronymiana versione, *viros rebelles tuos.*

dereliqui te. Noli timere, tecum enim sum ne erres; ego enim sum Deus tuus qui confortavi te, et auxiliatus sum tui, et roboravi te dextera justa mea. Ecce confundantur, et erubescunt omnes adversarii tui: erunt enim quasi non sint: et peribunt omnes inimici tui. Quæres eos, et non inuenies, homines qui insanient in te. Erunt enim quasi non sint, et non erunt pugnantem aduersum te. Quia ego Dominus Deus tuus qui teneo dexteram tuam: qui dico tibi, ne timeas Jacob, parvule Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Deus: qui redimo te a Sanctis Israel. Ecce feci te quasi rotas plaustrum triturantis novae ⁴⁹⁹ in serrarum modum: et triturabis montes, et comminues colles: et ut pulverem ponas et ventilabis, et ventus auferet eos, et tempestas disperget illos. Tu autem lætaberis in Domino et in Sanctis Israel. Jacob et Israel esse carnalem et esse spirituales, Paulus Apostolus docet: Videte Israel secundum carnem (I Cor. x). Ex quo intelligimus esse et alterum juxta spiritum; et ad carnalem dici Israel: Si filii essetis Abraham, opera Abraham faceratis. Quibus et supra (Ad cap. xl, 27) dicitur: Quare dicis, Jacob, et loqueris, Israel: Abscondita est via mea a Domino: et a Deo meo judicium meum transiit? E contrario nunc ad spirituales Deus loquitur Israel, qui Domini sui suscepit adventum, quem primum servum, dein electum, ad extremum semen Abraham vocat. Ante enim accepimus spiritum servitutis in timore (Rom. viii); et postea electi, in amicitiam Dei jungimur. Post vocationem igitur gentium, quando viderunt insulæ et timuerunt, extrema terræ obstinuerunt; appropinquaverunt et accesserunt, vocantur reliquæ, juxta electionem gratiæ, de quibus scribit et Evangelium: Istos duodecim elegit Jesus, quos et Apostolos nominavit (Luc. vi), qui post servitutem pædagogæ Legis, electi sunt in Evangelio; et semen Abraham amici Dei esse meruerunt. In illo enim apprehendit eos ab extremo terræ, et a longinquis ejus finibus vocavit Israel de universis nationibus; congregans primum populum Judæorum, de quibus et Paulus Apostolus dicit: Vobis oportebat primum prædicari sermonem: quoniam autem avertitis ^b nos, imus ad gentes (Act. xiii, 46). Tibi ergo, qui et servus meus, et electus meus, qui prædicaturus in gentibus es, et persecutiones plurimas perpassurus, dico ne timeas, quia tecum sum, cui loquor in Evangelio: Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi (Matth. ult., 20). Non erres, neque a veritate declines, nec te falsa persuasionem decipias, quod tuis viribus imperitus et nudus, silvam gentium penetres, et ferocissimas nationes ad mansuetudinem voces. Ego sum qui confortavi te, et auxiliatus tui sum; et suscepit te, sive protexit, dextera justii mei, id est, Domini Salvatoris, sive dextera mea, ut LXX transtulerunt. Ecce enim adversarii tui, populus Judæorum ⁵⁰⁰ et omnes qui pugnant aduersum te, et persecutores tui vertentur in nihill, quærensque ad-

^a Expungit Victor. vocem sanctus, quam neque in .i. is mss. neque penes LXX sui exemplaris invenit. Additum vero est sub asterisco in nupera editione

versarios tuos, et non inuenies. Causaque redditur quare non inueniat adversarios suos: Quia erunt quasi non sint. Qui adversarii insanire dicuntur contra Apostolos, vel juxta Hebraicum, esse consumpti. Idcirco autem timere non debes, quia ego apprehendi manum tuam, qui dico tibi, Ne timeas: ego adjuvi te; noli timere vermi Jacob, qui mortui estis ex Israel, sive ut LXX, paucissimi ex Israel. Hoc quod posuimus, ego adjuvi te: noli timere vermis Jacob, in LXX non habetur. Vermis autem qui Hebraice dicitur, ΤΡΟΛΑΤΗ (τρούτη), propter humilitatem atque contemptum vocatur Apostolorum chorus, imitans Salvatorem, qui loquitur in psalmo: Ego sum vermis, et non homo: opprobrium hominum, et objectio plebis (Psal. xxi, 7). Sicut enim vermis terram penetrat: ita sermo apostolicus penetravit gentium civitates, et ingressus est prius corda durissima. Et recte pauci appellantur ex Israel, quia ad comparisonem totius orbis, gentis Judæicæ paucissimi crediderunt, quibus in Evangelio Dominus loquitur: Noli timere grex parvulus (Luc. xii, 32). Sive juxta Hebraicum, mortui ex Israel, qui cum Apostolo dicunt: Quotidie morior (II Cor. xv, 31). Et alibi: Cum Christo crucifixus sum. Vivo autem, non ego; vivit vero in me Christus (Galat. ii, 20). Quodque sequitur: Ego posui te quasi plaustrum triturans novam, habens rostra serrantia, hoc significat, quod prædicationis Evangelicæ conterat adversarias potestates, et spirituales nequitiam elevatam se contra scientiam Dei: quæ pro varietate superbæ montes appellantur et colles. Illisque sublati, et turbini more dispersi, exsulet Israel atque lætetur in Domino Sancto Israel. Possumus quoque dicere, quod ecclesiasticus vir habens evangelicæ prædicationis rostra serrantia in plastro novo, quod nequaquam operatur in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus, conterat incredulorum corda durissima: separans triticum a paleis, et montes collesque comminuens, id est, omnes hæreticorum principes, qui comminuti atque contriti, redigantur in pulverem, et nihil esse doceantur, ut qui male fuerant congregati, dividantur in bonum suum.

(Vers. 17 seqq.) ⁵⁰¹ Ego et pauperes quærunt aquas, et non sunt: lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos: Deus Israel non derelinquem illos. Aperiam in supinis collibus flumina: et in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagnum aquarum et terram inviam in rivos aquarum. Dabo in solitudine cedrum et spinam, et myrtum, et lignum oliivæ. Ponam in deserto abietem, ulmum, et buxum simul: ut videant, et sciant, et recogitent, et intelligant pariter, quia manus Domini fecit hoc, et Sanctus Israel creavit illud. LXX: Et exultabunt pauperes et inopes: quærunt enim aquam, et non erit: lingua eorum præ siti exaruit. Ego Dominus Deus exaudiam ipsos Deus Israel: et non derelinquam eos: sed aperiam in monti-

τύπος.

^b Idem, avertitis vos.

bus flumina, et in medio camporum fontes : faciam desertum in paludes, et sitiientem terram in aqueductus. Ponam in terram absque aqua cedrum, et buxum, et myrtum, et cyparissum, et populum : ut videant, et sciant, et cogitent, et noverint simul quia manus Domini fecit hæc, et Sanctus Israel ostendit. Gentium populus pauper et tenuis, qui non habebat scientiam veritatis, quærit per diversos magistros, et varia Philosophorum dogmata aquas salubres : et non invenit, quia non sunt ; lingua enim siti aruit, sine Lege ac Prophetis. Omnem enim juxta Evangelii fidem, substantiam suam in medicos consumpserat (Luc. viii) ; et a cruore idololatriæ, et sanguine victimarum non poterat liberari. Propterea Dominus Deus Israel non eos penitus dereliquit, nec in æternum perire passus est ; sed aperuit in supinis collibus, sive in montibus flumina, et in medio camporum fontes. Quæ flumina ex illo fluvio duxere principium, qui in Psalmis legitur : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Ps. xlv, 4).* Et in alio loco : *Fluvius Dei repletus est aquis.* Quæ aquæ et fontes de illo fonte manarunt, qui per Jeremiam loquitur : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ (Jerem. ii, 13).* Et supra in hoc eodem Propheta dicitur : *Bibent aquas de fontibus Salvatoris.* De quibus et in Psalmis canitur : *Benedicite Dominum Deum de fontibus Israel (Ps. lxxvii, 27).* Et posuit, inquit, *desertum in stagnum aquarum, et terram inviam in rivos aquarum.* De quibus aquis et Salvator in Evangelio mystico sermone dicebat (Joan. iv, 13. 14) : *Qui biberit de aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum : sed aqua quam ego dedito ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et iterum : *Si quis sitiet, veniat ad me et bibat. Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (Idem. vii, 37, 38. 39).* Hoc autem, inquit Evangelista, dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes in eo accepturi erant. Quia igitur deserta quondam Ecclesiæ multitudo, aquis vitalibus fuerat irrigata, propterea juxta LXX nascuntur in ea cedrus, et buxus, et myrtus, et cyparissus, et populus : juxta Hebraicum, et cæteros Interpretes, cedrus, setta, et myrtus, et lignum olivæ, et abies, et ulmus et buxus simul. Quæ varietates arborum, diversitatem significant gratiæ spiritualis. Et quia omnibus natura earum nota est, de SETTA (שֵׁטָה) tantum Hebraico edisserimus, quam spinam Theodotio transtulit. Est autem genus arboris nascentis in eremo, spinæ albæ habens similitudinem ; unde omnia ligna arce, et tabernaculi facta sunt instrumenta, quæ appellantur *Settim (Exod. xxxvii)* : quod lignum imputribile et levissimum, omnium lignorum, tam in fortitudine quam in nitore, soliditatem superat et pulchritudinem. Cedrus autem et cyparissus, et myrtus, odoris optimi sunt, et imputribiles. Ulmus quoque et populus, sive buxus, vel maritandis vitibus junguntur, vel ad diversa opera aptissimas sunt. Hæc autem omnia pariter ponuntur

in solitudine, ne saltem una chorda de cithara Domini, et aliqua virtus gratiarum Ecclesiæ deesse videatur. Ut omnes intelligant, et pariter mente cognoscant, quia manus Domini hæc universa perfecit, ut in ariditate gentium invenirentur fluentia virtutum, et in terra quondam deserta plenaque sanguinis, cedrus et cyparissus, et aliæ arbores nascerentur, quarum sublimitatem et verticem ad caelestia festinantem, illuminaret lignum olivæ, quod nutrimentum lucis est, et laborantium requies.

(Vers. 21 seqq.) *Prope facite judicium vestrum, dicit Dominus : afferte si quid forte habetis, dicit rex Jacob. b. Accedant, et nuntient nobis quæcumque ventura sunt : priora quæ fuerunt, nuntiate : et ponemus cor nostrum, et sciemus novissima eorum : et [Al. hæc] quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum : et sciemus quia dii estis vos. Bene quoque aut male si potestis, facite, et loquamur, et videamus simul. Ecce vos estis pro nihilo [Vulg. ex nihilo] : et opus vestrum ex eo quod non est : abominatio est qui elegit vos. LXX : Juxta est judicium vestrum, dicit Dominus Deus : venerunt et appropinquaverunt consilia vestra, dicit rex Jacob. Appropinquent [Al. accedant] et annuntient nobis quæ ventura sunt : aut priora quæ erant dicite : et apponemus sensum : et sciemus quæ sunt novissima. Ventura quoque dicite nobis, et annuntiate quæ ventura sunt in novissimo : et sciemus quoniam dii estis. Bene facite et male, et admirabimur : et videbimus simul unde sitis vos, et unde sit opus vestrum : de terra abominationum elegerunt vos.* Quomodo supra diximus, duplicem esse Jacob et Israel, non credentium atque credentium in Dominum Salvatorem : ita vocatis gentibus, et in deserto quondam Ecclesiæ erumpentibus fluviis fontibusque, et mirum in modum comante varietate arborum, cunctis ubertate plenissimis, qui in Christum ex gentibus credere noluerunt, provocantur ad judicium, ut respondeant cur videre, et scire et recogitare, et intelligere noluerint, quia manus Domini ista fecerit, et Sanctus Israel creaverit universa. Accedant, inquit, idola vestra, quæ putatis esse fortissima. Vel afferte, si quid forte habetis in vobis ; et vestra aperite consilia, qua ratione, quo sensu nolueritis apertam suscipere veritatem. Simulque fit apostropha ad ipsa idola, quæ insensibilia sunt, et nec audiendi, nec respondendi possident facultatem. Dicite, inquit, nobis vel præterita, vel futura, et ex rerum eventibus vestram potentiam demonstrate. Hoc autem significat, quod post adventum Christi omnia idola conticuerint : ubi Apollo Delphicus, et Loxias, Deliusque, et Clarus, et cætera idola, futurorum scientiam pollicentia, quæ reges potentissimos deceperunt ? Cur de Christo nihil potuere prædicere ; nihil de Apostolis ejus ; nihil de ruinis et abolitione templorum ? Si ergo suum interitum non potuere prædicere, quomodo 504 aliena, vel mala, vel bona

^a Alias, aræ. Ambros., omnia in arcæ et tabernaculi facta sunt instrumenta.

^b Perperam antea erat Accedant.

potuerunt [Al. potuerint] nuntiare? Quod si aliquis dixerit, multa ab idolis esse prædicta, hoc sciendum quod semper mendacium junxerint veritati, et sic sententias temperarint, ut seu boni seu mali quid accidisset, utrumque posset intelligi. Ut est illud Pyrrhi regis Epirotarum:

^a Alo te, Æacida, Romanos vincere posse.

Et Cræsi: Cræsus transgressus Halym maxima regna perdet. Aliud quoque signum est, idola deos non esse, quod nec bene possint facere, nec male. Non quo idola, vel dæmones assidentes idolis, mala sæpe non fecerint; sed quo nisi concessa eis fuerit potestas a Domino, hoc facere non possint. Denique in Evangelio deprecantur, ut habeant potestatem in porcorum gregem (Matth. viii). Et in Job legimus, absque Domini iussione, eum (Diabolum) viri sancti ne iumenta quidem et possessiones valuisse disperdere (Job. i). Nec mirum hoc de Deo, cum etiam Apostolus Paulus tradat quosdam Satanae, ut discant non blasphemare (I Tim. i). Sive hoc dicendum, quod muta simulacra hominum et insensibilia, nec bene possint facere, nec male, nec præterita nosse, nec futura, quia ex nihilo sint, et ex eo quod non est, et non tam ipsa, quam ille qui ea colat, abominatione condigna sit. *Idola enim gentium, argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur* (Ps. cxiii, 13). Quomodo ergo possunt scire et nuntiare ventura, aut narrare præterita, et bene facere, vel male, quæ nec hominum sensum habent, nec brutorum animantium? Nec interest, de qua materia facta videantur, cum universa terrena sint.

(Vers. 25 seq.) *Suscitavit ab Aquilone, et veniet ab ortu solis: vocabit [Al. vocavit] nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum: et velut figulus conculcans [Al. conculcavit] humum. Quis annuntiavit ab exordio, ut sciamus: et a principio, ut dicamus: Justus es. Non est neque annuntians, neque prædicens, neque audiens sermones vestras. Primus ad Sion dicit: Ecce ^b adsunt, et Jerusalem evangelistam dabo. Et vidi, et non erat neque ex istis quisquam qui iniret consilium: et interrogatus responderet verbum. Ecce ⁵⁰⁵ omnes iniusti, et vana opera eorum: ventus et inania simulacra eorum. LXX: Ego autem suscitavi eum qui ab Aquilone est, et qui ab ortu solis: ^c vocabuntur nomine meo. Veniant principes et sicut lutum figuli: ^D et sicut figulus conculcans lutum, sic conculcabimini. Quis enim annuntiabit vobis ea quæ a principio sunt, ut cognoscamus ea quæ in futuro: et dicemus quia verum sit: non est qui prædicet [Al. prædicet], neque*

^a In Ennii fragmentis ex Vel. Annual. Cicero lib. ii de Divinat.: *Utrum, inquit, eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam unquam editum Cræso? aut Herodotum cur erratorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Cræso, quam de Pyrrho fingere Ennius:*

Alo te, Æacida, Romanos vincere posse?

Primum Latine Apollo nunquam locutus est, etc. At potuit dixisse Græce, Νούριον ἢ Δακιδόν, Πυρραίωνος ποι

A *qui audiat verba vestra. Principium Sion dabo: et Jerusalem consolabor in via: nam de gentibus nullus est, et de simulacris ipsorum non erat qui annuntiaret: et si interrogavero eos, unde estis, non respondebunt mihi: sunt enim factores vestri, et frustra seducunt vos. Adhuc contra idola loquitur, et eos qui post adventum Christi, ea relinquere noluerunt. Illisque permanentibus in errore, ipse ab Aquilone suscitasse se dicit populum nationum. Ab Aquilone enim exardescant mala super omnes habitatores terræ. Et ad Jeremiam dicitur: Quid tu vides, Jeremia? Et ille respondit: Olam succensam: et faciem ejus a facie Aquilonis (Jer. i, 13). Suscitantur autem ab Aquilone, ut credant in eum qui venerit ab ortu solis. De quo supra legimus: Quis suscitavit ab Oriente iustum, sive justitiam? Et*

B *in alio loco: Ecce vir Oriens nomen ejus (Zach. vi, 12). Qui vocabit [Al. vocavit] eos nomine meo, ut derelictis simulacris, unum colant Deum. Ipse enim loquitur in Evangelio: Ego veni in nomine Patris mei, et non suscepistis me: alius veniet in nomine suo, et suscipietis eum (Joan. v, 43). Ipse principes et magistratus, et omnem mundi superbiam conculcabit, et subjicientur ei quasi lutum figulo, ut faciat ex eis aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. ix). Hæc quæ ego juxta consuetudinem prophetalem fecisse me dico, quasi jam præterita sint, vel juxta Symmacum, futura pollicear, nullus dæmonum et idolorum potest prædicere. Unde oracula tacuerunt, quia nemo est qui annuntiet, nemo qui audiat, dum bruta prius corda gentilium intellexerunt errorem suum, et falsa vaticinia reliquerunt. ^d Primusque Dominus loquitur ad Sion, id est, ad Ecclesiam suam et dicit ei: Ecce adsunt filii tui, quos tibi per meam donavi fidem. Significat autem Apostolos, qui in toto orbe Evangelium ⁵⁰⁶ prædicarunt. Sion et Jerusalem nominibus differunt; cæterum ut una urbs, sic et una Ecclesia est. Omnes igitur gentes, quæ idolorum sequuntur errorem, interrogentur a nobis, ut respondeant unde sint. Et hæc erit universalium responsio, quod omnes vanitates sequuntur et ventos, et adorent opera manuum suarum. Quidquid de idolis et gentibus diximus, referamus ad dogmata pravitatis; et ad principes eorum hæresiarchas, quod Christo pacem Ecclesie nuntiante, et monstrante eis veritatis viam, ipsi sequantur errorem; et vento ac turbini compareantur. Hebræi, suscitatum ab Aquilone, et venire ab ortu solis, Assyrium interpretantur et Persam, qui venerint Jerusalem, et omnes principes illius conculcaverint; nullumque idolorum quæ colebant, hoc scio-*

δυνασθαι. Porro alterum oraculum sic in mas. effertur, Cræsus Halym transiens perdet exercitum.

^b Perperam Martian., *Ecce adsunt*, sed et alia hujusmodi multa supra atque infra castigamus.

^c Sic habent Ambrosiani codices juxta Græcum *κλήθησονται τὰ ὄνοματά μου*. Antea erat, *vocabuntur nomine meo*.

^d Legimus cum Victoriō primusque: pro quo antea erat *primusquam*.

rit esse venturum, nisi solus Dominus, qui ultus est A eos pro peccatis suis.

(Cap. XLII.—Vers. 1 seq.) *Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus profert. Non clamabit, neque accipiet personam: nec audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret: et linum fumigans non exstinguet: in veritate educet iudicium. Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium: et legem ejus insulae expectabunt. LXX: a Jacob puer meus, assumam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus educet: non clamabit, neque dimittet: nec audietur foris vox ejus. Calamum fractum non conteret, et linum fumigans non exstinguet: sed in veritate educet iudicium: splendebit, et non conteretur, donec ponat super terram iudicium: et in nomine ejus gentes sperabunt.* Jacob et Israel in praesenti capitulo non habentur, quod nec Matthaeus Evangelista posuit, secutus Hebraicam veritatem. Hoc dicimus in suggillationem eorum, qui nostra contempnunt. De quo plenius in Matthaei Commentariolis, et in libro quem ad Algiam b nuper scripsimus, disputatum est. Et interius notandum, quod ubi de Apostolorum scribitur choro, et Jacob et Israel, et semen 307 appellantur Abraham: quibus quasi hominibus ac servis consequenter dicitur: *Noli timere vermis Jacob, et parvulus numero Israel.* Ubi autem de Christo est vaticinium, absque Jacob et Israel legitur: *Ecce servus meus, suscipiam eum; electus meus, complacuit sibi in illo anima mea.* Et in consequentibus: *Dedi te in testamentum generis, in lucem nationum: aperis oculos caecorum, et educere de vinculis alligatos, et de domo carceris habitantes in tenebris.* Nec mirum si servus vocetur, factus ex muliere, factusque sub lege (Galat. iv; qui eum in forma Dei esset, humiliavit se, formam servi accipiens, et habitum inventus ut homo (Philipp. ii). In quo complacuit sibi anima Dei, cerneas in illo omnes esse virtutes: immo ipsam esse Dei virtutem atque sapientiam. *Dedi, inquit, spiritum meum super eum: qui descendit in specie columbae. Iudicium gentibus profert, quod antea necelebant. Non clamabit: erit enim mitis atque mansuetus; et non accipiet personam in iudicio, sive non levabit, subauditur, in altum vocem suam. Vel juxta Symmachum, non decipietur; omnes insidias diaboli intelligens: aut, secundum LXX, non relinquet, populum scilicet Judaeorum: vocans eum ad poenitentiam. Nec audietur foris vox ejus, neque enim extra Galilaeam atque Judaeam in aliis gentibus Evangelium praedicavit. Quod si legimus fuisse eum in terminis Tyri et Sidonis (Mat. xv), sive in confinio Caesareae Philippi, quae nunc vocatur Paneas: tamen sciendum non esse scriptum, quod ipse as ingres-*

sus sit civitates. Calamum quassatum, sive confractum non conteret. Cunctis enim placabilis erit, et veniam dabit peccatoribus, dicans ad mulierem: *Confide, filia, dimittuntur tibi peccata (Luc. vii, 48).* Et linum fumigans, sive ut caeteri transulerunt, obscurum atque tenebrosum, non exstinguet: qui vicini erant exsiccationi, Domini clementia servabantur (quae super Judaeis et nationibus in supradictis opusculis disseruimus); sed cum veritate omnia iudicabit; nequaquam metuens Scribas et Phariseos, quos confidenter hypocritas appellabat (Mat. vii, xv, xxii, xxiii per totum, et Luc. vi, xii). Quod autem sequitur: *Splendebit, et non conteretur, donec ponat super terram iudicium,* Matthaeus Evangelista non posuit (Mat. xii): sive inter iudicium et iudicium media, scriptoris errore, sublata sunt. Significat autem quod resurgens ex mortuis, cunctus 308 illuminaverit, nec morte contritus sit, donec poneret super terram iudicium: qui loquebatur in Evangelio: *In iudicium ego veni in mundum istum: ut non videntes videant, et videntes caeci fiant (Joan. ix, 39).* Pro quo nos interpretati sumus: *Non erit tristis, neque turbulentus; sed aequalitatem vultus omni tempore conservabit: quod falso de Socrate Philosophi gloriantur, nunquam eum, plus solito, nec tristem fuisse, nec laetum.* Pro quo Aquila et Theodotio interpretati sunt: *Non obscurabit, et non curret, donec ponat in terra iudicium.* Et est sensus: nullum vultus tristitia detorrebis, nec festinabit ad poenam, qui iudicii veritatem ultimo tempore reserpavit. Quodque sequitur: *et legem illius insulae expectabunt, manifestius posuere LXX in nomine ejus gentes sperabunt: quae in Scripturis appellantur insulae, quia ex omni parte persecutorum incursionibus patent. Legem autem ejus, non quae per Moysen data est, sed Evangelium sentiamus: De Sion enim egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem (Supra, ii). De qua lege et Jeremias vaticinatur: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus: et ponam testamentum novum, non iuxta testamentum, quod olim pepigi cum patribus eorum (Jerem. xxxi, 31, 32).**

(Vers. 5, 6 seq.) *Haec dicit Dominus Deus: Creans caelos, et extendens eos: firmans terram, et quae germinantur ex ea: dans statum populo qui est super eam, et spiritum calcantibus illam. Ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendi manum tuam, et servavi te: et dedi te in foedus populi, in lucem gentium. Ut aperires oculos caecorum, et educeres de conclusione vincitum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus, hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus. Quae prima fuerant, ecce venerunt, nova quoque ego annuntio: atque quam orientur, audite vobis faciam: Incertum erit quis ante dixisset: Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi*

a Praeposuit Martiane. ecce, quod neque in nostris mas. est, neque in Graeco textu.

b Epistola in nostra recensione 421, circa annum data quadringentesimum sextum.

c Voces ad mulierem ab imperito librario intrusas Victorius contendit, qui haec Domini verba, Mat. ix, ad paralyticum dici autumat, atque adeo, illis expunctis, sibi substituit pro filia. Mas. laconi.

spiritum meum super eum: *judicium gentibus proferet.* A et ea quæ nunc polliceor, credatis esse ventura. Post condemnationem enim idolorum subitus sermo proruperat: *Ecce servus meus, et reliqua, quæ nos ex persona Patris super Christo interpretati sumus. Itaque ne relinqueret ambiguum, quis superiora dixisset, adjungit et dicit: Hæc dicit Dominus Deus, creans cælos, et extendens 509 eos.* Sive ut LXX transtulerunt: *Qui fecit cælum, et defecit illud.* Universitatis igitur Creator et Dominus, ipse Christi sui promisit adventum, qui non solum extendit cælos atque defecit; sed terram quoque alta mole firmavit, et omnia quæ nascuntur ex ea: ut et invisibilia ejus ex his quæ facta sunt, intellecta conspiciantur (Rom. 1); sempiterna quoque virtus illius et divinitas. Qui spiramen omnibus dedit qui versantur in terra, lege prima mortalium. Insufflavit enim B Deus in faciem Adam, spiritum vitæ, et factus est in animam viventem (Genes. 2). Spiritum autem his proprie qui calcant terram; et sapientiam carnis, sicut subjiciunt potestati. Ille igitur cujus tanta præconia sunt, hæc ad eum locutus est, cujus legem insula præstolantur et gentes: *Ego Dominus vocavi te in justitia: de quo ipse loquitur in Evangelio, Pater juste, mundus te ignorat (Joan. xvii, 25); ut esset non solum Judæorum, sed et gentium Deus. Et apprehendi manum tuam, quia quidquid operatur Filius, operatur Pater. Et servavi te, qui omnia ipse conservas. Et dedi te in fœdus populi Israel, cui te venturum ante promiseram. Et in lucem gentium, quæ sedebant in tenebris et in umbra mortis, ut aperires oculos cæcorum qui Deum antea non videbant. Et educeres de conclusione vincetum [Al. vincos] (Prov. v);* funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur. Et in Evangelio quem Satanas vinxerat, solvit Dominus (Mat. viii). *De domo carceris sedentes in tenebris, qui in erroris nocte et caligine versabantur. Quodque infert: Ego Dominus, hoc est nomen meum; gloriam meam alteri non dabo, non excludit Filium, cui dicenti in Evangelio: Pater, glorifica me gloria quam apud te habui priusquam mundus esset (Joan. xvii, 5), ipse respondit: Et glorificavi, et glorificabo.* Neque enim dixit: *Gloriam meam nulli dabo, quod si dixisset, exclusisset et Filium, sed gloriam meam alteri non dabo, præter te, cui dedi, cui datus sum.* Unde proprietatem sanctæ Scripturæ vehementer admiror, quod verbum אֱלֹהִים (TM) D omnes Interpretes voce consona transtulerunt, aliorum, qui in multis aliis soliti sunt discrepare. Ut autem sciamus per hanc sententiam non excludi Filium, sed idola, sequentia verba testantur: *Et laudem meam sculptilibus.* Pro quo LXX: *non virtutes meas 510 simulacris.* Cum enim Christus Dei virtus sit, Deusque sapientia, omnes in se virtutes continet Patris. Sequitur, *Quæ prima fuerunt, ecce venerunt.* Et est sensus: *Quæ locutus sum, quæ per Moysen, Prophetamque pollicitus sum, universa completa sunt. Nunc autem annuntio vobis Evangelium, vocationem gentium, passionem Christi, novitatem fidei: ut quomodo priora cernitis rebus expleta, sic*

et ea quæ nunc polliceor, credatis esse ventura. (Vers. 10, 11 seq.) *Canite Deo [Vulg. Domino] canticum novum: laus ejus ab extremis terræ: qui descendit in mare, et plenitudo ejus; insulae et habitatores eorum. Levat [Vulg. sublevar] desertum et civitates ejus: in domibus habitabit Cedar, laudate habitatores Petrae, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, et laudem ejus in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum: vociferabitur et clamabit: super inimicos suos confortabitur. Tacui semper, silui, patiens fui: sicut pariens [Vulg. parturiens] loquar: dissipabo et absorbebo simul. Desertos faciam montes et colles, et omne gramen eorum exsiccabo, et ponam flumina in insulas, et stagna arefaciam. Et educam [Vulg. ducam] cæcos in viam quam nesciunt, et in semitis quas ignorant [Vulg. ignoraverunt] ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, et prava in recta: hæc verba feci eis, et non dereliqui eos. Conversi sunt retrorsum: confundantur confusione, qui confidunt in sculptilibus, qui dicunt confatis: vos dii nostri. LXX: Cantate Domino canticum novum: principatus ejus glorificatur, et nomen illius a summitate terræ: qui descendunt in mare et navigant illud, insulae et habitatores eorum: latere desertum et vici ejus: villæ et habitatores Cedar. Latrabuntur qui habitant in Petra: de summitate montium clamabunt. Dabunt Deo gloriam, virtutes ejus in insulis nuntiabunt. Dominus Deus virtutum egredietur et conteret bellum, suscitabit zelum, et clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui a principio, num semper tacebo et sustinebo? sicut pariens patienter egi, erumpam et arefaciam simul, vastabo montes et colles, et omne gramen eorum arefaciam. Et ponam flumina in insulas, et paludes siccabo. Et adducam cæcos per viam quam nesciunt, et semitas quas ignoraverunt, calcare eos faciam; faciam eis tenebras in lucem, et prava in recta. Hæc verba faciam illis, et non derelinquam eos, ipsi vero conversi sunt retrorsum; confundamini 511 confusione, qui confiditis super sculptilibus, qui dicitis confatis, vos estis dii nostri. Qui prius dixerat: quæ prima fuerant, ecce venerunt; nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita faciam vobis; et se promiserat, quod ignorabant esse dicturum: quæ sint illa nova, sequenti sermone testatur, Apostolis præcipiens, et Apostolicis viris, ut cavant canticum novum, nequaquam in vetustate litteræ; sed in novitate spiritus. Nec solum in veteri Instrumento, sed in novo; et laus ejus penetret usque ad extrema terræ. A summo enim cælo egressus ejus et usque ad summum illius occurus ejus (Psal. xviii). In omnem terram exiit Apostolorum sonus, et in terminos orbis verba eorum. Sive juxta LXX: *Glorificate nomen ejus in terminis terræ: ut in universo mundo Christi nomen annuntietur gentibus. Qui sint autem isti qui canere debeant canticum novum, sequentia verba testantur: Qui descendit, inquit, in mare, et navigatis illud, sive plenitudo maris. Apostolos enim videns Jesus in litore juxta mare**

Genere ret reflectentes retia sua, vocavit et misit in mare magnum mare (Luc. v); ut de piscatoribus piscium faceret hominum piscatores, qui de Jerusalem usque ad Illyricum et Hispanias Evangelium prædicarent: capientes in brevi tempore ipsam quoque Romanæ urbis potentiam. Vel certe descenderunt in mare et navigaverunt illud; tempestates et persecutiones istius sæculi sustinentes. Insulas quoque et habitatores earum, vel diversitatem gentium intellige, vel Ecclesiarum multitudinem. *Levet* [Al. *Elevet*], inquit, *desertum et civitates ejus* vocem suam, de qua et supra diximus. Sive lætetur desertum et vici ejus, et Cedar, quæ quondam inhabitabilis fuit regio trans Arabiam Saracenorum. Et habitatores Petræ, quæ et ipsa urbs Palæstinæ est. Hoc autem significat, quod gentium populus desertus prius notitia Dei, et idololatriæ erroribus obligatus, ad laudes Domini convertatur. Sive quia Cedar interpretatur *tenebræ*, et juxta Apostolum (I Cor. x) petra Christus, præcipitur cœnetis credentibus, ut qui ante erant in tenebris, et nunc credunt in Dominum Salvatorem, de vertice montium clamitent, et aperte prædicent Christum, **512** quibus et supra (Ad cap. xl. 9) dictum est: *In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem.* Et ponam gloriam ejus in insulis, de quibus prius diximus. Describitque sermo propheticus gloriosum Salvatoris adventum, de quo et Paulus Apostolus loquitur: *Secundum illuminationem gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi* (II Cor. iv; II Tim. i, 10); et eum viro fortissimo comparat, qui pugnaturus sit contra adversarios suos, suscitaturus zelum. De quo et in (antico) Deuteronomii prophetatum est: *Ipsi me zelare fecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in idolis suis; et ego zelare eos faciam in gente quæ non est, et in gente stultissima irritabo illos* (Deut. xxxii, 21). Vociferabitur quoque et clamabit contra inimicos suos, aperte eorum infidelitatem reprobans, et eum clamore pronuntians: *Tacui, semper silui, patiens fui, sive ut LXX transtulerunt: Tacui, numquid semper tacebo* (Eccles. iii, 7)? Ut impleatur illud quod per Salomonem dicitur: *Tempus tacendi, et tempus loquendi.* Et est sensus: *Diu vos delinquentes sæpe portavi; sed quia ante tacueram, nequaquam ultra reticebo.* Et quomodo pariens in lucem profundit infantem, et apertum facit esse quod prius clausum in visceribus tenebatur: sic ego dolorem meum et dissimulationem quam semper habui super sceleribus vestris, nunc proferam, et dissipabo vestra consilia: unoque tempore absorbebo universam gentem, et omnem superbiam montium tumoremque collium vestrorum. Et fenum, de quo supra dictum est: *Vere fenum est populus.* id est, tam principes quam vulgus ignobile, in desertum redigam. Quod in LXX de Theodotionis editione additum est, qui hæc verba tacuerat (Vide supra, cap. iv, 7). Cum-

que vos a capite usque ad pedes exsiccavero atque delevero, tunc flumina doctrinæ meæ in insulis gentium currere faciam, et stagna vestra sive paludes redigam in ariditatem, ut in gentibus sit scientia Scripturarum, et in vobis doctrinæ ariditas. Ducamque cæcos per viam, quam ante nesciebant, de quibus et supra legimus: *Dedi te in sædus populi, in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum.* Hi—ducentur per viam, de qua Christus loquitur. *Ego sum via, sive via* **513** scientiæ Dei, et per semitas prophetales ambulare eos faciam. Tunc tenebræ eorum mutabuntur in lucem, et prava vertentur in recta, ut intelligunt quæ legunt, et cordis oculis clarum in veteri Testamento Christi lumen aspiciant. Simulque infert: *Hæc verba quæ feci, sive faciam eis, nequaquam ultra futura promittens; sed quæ ante promiseram, reddens.* Me autem ista dicente, conversus est retrorsum populus Judæorum, ut non crederet promittenti, et in suis confunderetur erroribus, et negligeret sponcionem Dei, qui idolis ante crederat. Sive cum intraverit plenitudo gentium, tunc etiam Israel populus convertetur (Rom. ii), et pœnitebit eum erroris sui, per quem idolis ante servierat. Aut certe post vocationem gentium revertetur ad principium: ut dicat, omnes gentes, quæ Evangelio credere noluerunt, in suis idolis confundendis.

(Vers. 18, 19 seq.) *Surdi, audite, et cæci, intuemini ad ridendum. Quis cæcus, nisi servus meus? et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus, nisi qui venundatus est? et quis cæcus, nisi servus Domini? Qui rides multa, nonne custodies? qui operius habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret legem, et extolleret. Ipse autem populus direptus atque vastatus: laqueus juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt: facti sunt in rapinam, nec est qui eruat: in direptionem, et non est qui dicat: Redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat et auscultet futura? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel vastantibus? Nonne Dominus ipse, cui peccavimus? Et noluerunt in viis ejus ambulare, et non audierunt legem ejus. Et effudit super eum indignationem furoris sui, et forte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit: et succendit eum, et non intellexit. LXX: Surdi, audite, et cæci, suspicite, ut videatis. Quis est cæcus, nisi pueri mei: et surdi, nisi qui dominantur eorum? Quis cæcus (Juxta Complut. editio. τῶν LXX) nisi qui recepit: et excecati sunt servi Dei. Vidistis sæpe, et non custodistis: aperta sunt aures, et non audistis. Dominus Deus voluit ut justificaretur, et magnificaret laudem. Et vidi, et erat populus vastatus atque direptus. Laqueus enim in cubilibus ubique, et in domibus simul, in quibus absconderunt eos. Facti sunt in direptionem: et non erat qui erueret prædam: et non erat qui diceret: Redde. Quis est in vobis qui hæc audiit, et futura cognoscat? Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel **514** vastantibus? Nonne*

^a Antea erat: *Uno quoque tempore, etc.*

Deus, cui peccaverunt? et nolistis in visis illius ambulare, neque audire legem ejus. Et inducit super eos iram furoris sui: et praevaluit adversus eos bellum, et qui comburebant eos per circuitum: et non cognovit unusquisque, nec posuerunt super animam. Ne quis putaret hoc quod dicitur: Surdi, audite, et caeci, intuemini ad videndum, ad gentium populum pertinere, qui prius surdus et caecus fuerat (ut Judaei stulta interpretatione approbare contendunt), ipse propheticus sermo demonstrat, qui surdi et caeci intelligi debeant. Quis, inquit, caecus, nisi servus meus: et surdus, nisi ad quem nuntios meos misi? haud dubium quin Prophetas significet. Quis caecus, nisi qui prius servus fuit Domini? Cui dicitur: O Israel qui vides multa, et habes Prophetas plures, per quos Dei mandata cognoscas, nonne custodies quae tibi praecepta sunt? Qui apertas habes aures, nonne audies quae dicuntur, de quo et supra legimus: Auditum audietis, et non intelligetis: et videntes aspicietis, et non videbitis: incrassatum est enim cor populi hujus (Isa. vi, 9). Dominus, inquit, voluit ut sanctificaret eum, et magnificaret Legem suam, et populum jacentem extolleret ac levaret. Sed ille Dei facere noluit voluntatem: et idcirco ab adversariis suis direptus est atque vastatus, quos vel daemones, vel hostes intelligere debemus. Laquens juvenum omnes, et in domibus carcerum absconditi sunt. Sive ut LXX transtulerunt, Laquens in cubilibus ubique: et in domibus simul, in quibus absconderunt eos: Scribas significans et Phariseos, qui plebem miserabilem deceperunt, et ubique posuerunt insidias contra Dominum Salvatorem et Apostolos ejus (Luc. xi): habentes clavem scientiae, nec ipsi intrantes, et alios volentes introire prohibentes. Pulchreque pectora eorum in quibus habitabant cogitationes pessimae, carceres appellavit. Ideo facti sunt in rapinam, et in direptionem: nec fuit qui liberaret eos, et pro eis sermonem faceret. Simulque Propheta cohortatur eos, ut si omnes audire non possint, saltem pauci futura cognoscant et intelligant, a quo ista perpeSSI sint. Causasque suae vastitatis agnoscant, qui nec audire nec facere voluerunt quae Lege praecepta sunt. Ideo effudit Dominus super eos totam iram suam et indignationem furoris plenam, ut 515 qui prius tacuerat, nequaquam ultra reticeret, nec sermonibus eos, sed poenis tormentisque corripere, et comprehenderet eos bellum fortissimum, quod nequaquam possint evadere, ostendens ferociam Romanorum. Cuique ex omni parte combustus sit, et nihil in se habeat sanitatis, tamen non intelligit causam poenae suae quod idcirco punitus sit, quia Dei Filium non receperit.

(Cap. XLIII. — Vers. 4 seqq.) *Et nunc haec dicit Dominus creans te, Jacob, et formans te, Israel: Noli timere, quia redemi te, et vocavi te nomine tuo: meus es tu. Cum transieris per aquam (Vulg. aquas), te-*

cum ero, et flumina non operient te. Cum ambulaveris in ignem, non combureris, et flamma non ardebit in te: quia ego Dominus Deus tuus, Sanctus Israel Salvator tuus, dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam, et Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis et gloriosus: ego dilexi te, et dabo homines pro te, et populos pro anima tua. Noli timere, quoniam tecum ego sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da: et Austro, noli prohibere: adduc filios meos de longinqua, et filias meas ab extremo terrae. Et omnem qui invocat nomen meum, in gloriam meam creari eum, et formavi eum, et feci eum. Educ foras populum caecum, et oculos habentem: surdum, et aures ei sunt. Omnes gentes congregatae sunt simul, et collectae sunt tribus. Quis in vobis annuntiabit istud, et quae prima sunt, audire nos faciet? dent testes eorum, et justificentur: et audiant, et dicant: Vere vos testes mei, dicit Dominus, et servus meus quem elegi, ut sciatis et credatis mihi, et intelligatis, quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus: et post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator. Ego annuntiavi, et salvavi: auditum feci, et non fuit in vobis alienus. Vos testes mei, dicit Dominus, et ego Deus, et ab initio ego ipse, et non est qui de manu mea eruat: operabor, et quis avertet illud? LXX: Et nunc sic dicit Dominus qui fecit te, Jacob, et creavit te, Israel. Noli timere, quoniam redemi te: vocavi te nomine tuo, meus es tu: et si transieris per aquam, tecum sum, et flumina non cooperient te. Et si transieris per ignem, non combureris: flamma non exuret te: quia ego Dominus Deus tuus Sanctus Israel, salvator tuus. Feci commutationem tuam 516 Aegyptum, et Aethiopiam, et Syenen pro te. Ex quo honorabilis factus es, et in conspectu meo glorificatus es: et ego dilexi te, et dabo homines pro te, et principes pro sapite tuo. Noli timere, quoniam tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, adduc: et Africo, noli prohibere: adduc filios meos de terra longinqua, et filias meas a terminis terrae, omnes qui vocantur nomine meo: in gloria enim mea creavi illum, et plasmavi eum, et feci illum: et eduxi populum caecum, qui habent oculos, et sunt caeci, et surda sunt aures ejus. Omnes gentes congregatae sunt simul, et convenerunt principes earum. Quis annuntiabit haec? aut quae a principio sunt, quis annuntiabit vobis? adducant testes suos, et justificentur, et audiant et loquantur vera. Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus quem elegi, ut sciatis et credatis et intelligatis, quia ego sum: Ante me non fuit alius Deus et post me non erit. Ego Deus, et non est praeter me Salvator. Ego annuntiavi, et salvos feci: exprobravi et non erat in vobis alienus. Vos mei testes, et ego Dominus Deus ab initio, et non est qui de manibus meis eruat. Faciam, et quis avertet illud? Hebraei de secundo Salvatoris haec interpretantur

^a Sufficimus vocem *Deus* cum Victorio et Graeco eum primis codice.

tur adventu, quando post plenitudinem gentium omnis salvandus sit Israel. Nos autem nequaquam putamus ad eos fieri repromissionem, quibus supra dictum est: *Quis cæcus, nisi pueri mei, et qui surdi, nisi qui dominantur eorum? et excæcati sunt servi Dei.* Et rursus: *Factus est populus vastatus atque direptus, et his similia.* Denique infert: *Effudit super eum indignationem furoris sui, et sorte bellum: et combussit eum in circuitu, et non cognovit, et succendit eum, et non intellexit.* Ergo quod supra diximus, duos esse Jacob, et duos Israel, unum carnalem, et alterum spirituales, eorum qui in Salvatorem credere noluerunt, et eorum qui receperunt Filium Dei: hoc etiam nunc intelligendum, quod provocetur Apostolorum chorus, et prima Christi Ecclesia de Judæorum populo congregata, ut intelligat Creatorem et factorem suum, qui et animæ et corporis ejus sit conditor. Nec timeat persecutores quia redemptus sit Christi sanguine, qui vocaverit eum nomine suo: et ob familiaritatem specialiter appellet populum **517** suum; sed prædicet incunctanter, et nulla pericula reformidet. Quodque infert: aquas et flumina, et ignem et flammam, persecutorum impetum furoremque describit, qui salutem gentium invideant, et nolint sermonem evangelicium prædicari. Quamquam Judæi, in aquis Ægyptios, in fluminibus Babylonios, in igne Macedonas, in flamma Romanos intelligi velint. Idecirco autem præcipit eis ne timeant, quia Dominus Deus Salvator eorum, et sanctus Israel sit cum eis, qui fecerit eos Ægypto, Æthiopia, et Syene, et extremis mundi terminis prædicare. **C** Pro Syene, reliqui Interpretes posuerunt SABA (שָׁבָא), unde fuit regina Austri, quæ venit sapientiam audire Salomonis (III Reg. x). Quamobrem honorabilis factus est Apostolorum chorus in conspectu Dei, et dilectus ab eo: et cunctorum hominum salus atque populorum, qui per eos ad Evangelium sunt vocati, et reputabuntur in salutem animarum eorum. Unde jangit et dicit: *Noli timere, ego tecum sum, qui vobis in Evangelio loquor: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. ult. 20). Ab Oriente enim et ab Occidente adducam filios tuos, qui requiescant in sinu Abraham, et de cunctis mundi partibus filiorum meorum et filiarum populus congregabitur, qui vel invocent nomen meum, vel meo vocentur nomine, ut appellentur Christiani in gloriam conditoris sui. Quodque sequitur: *Educ foras populum cæcum, et oculos habentem; surdum, et aures ei sunt, multi putant dici de populo gentium, qui per Apostolorum doctrinam audire cœperunt et videre.* Sed nos etiam hæc de disperso intelligamus Israel, qui vocatus sit per Apostolos, primusque crediderit; quibus loquitur et Paulus: *Vobis primum oportuit prædicari sermonem Dei* (Act. xiii, 46). Et ipse Dominus in Evangelio: *Ite ad oves perditas domus Israel* (Matth. x, 6). Denique sequitur: *Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt*

A *tribus, id est, cum populo qui credidit ex Judæis, ut duplex vocatio sit, circumcisionis et præputii. Quod autem dicitur, Educ, ad Filium sermo est. Sive, juxta LXX, Pater de Filio loquitur, quod eduxerit populum suum cæcum et surdum, et gentibus copularit, et fecerit ex eis multos Ecclesiæ principes.*

518 *Miraturque propheta quod nullus in gentibus hæc præscire potuerit, nec Dei nosse consilia; sed tantum populus ejus qui Legem acceperit, et prophetas habuerit: Notus enim in Judæa Deus; in Israel magnum nomen ejus* (Ps. lxxv, 1). Sive ipse Deus testis suorum sermonum sit, et patrator, et puer ejus ac servus quem elegit. Haud dubiam quin Christum significet, cui et supra dicit: *Magnum tibi est vocari te puerum meum.* Et hæc omnia fient, ut veritas mundo prædicetur, et sciant, et credant, et intelligant, quorum mens prius bruta erat et insensibilis, quod præter unum Deum, nullus alius Deus sit, nec ante, nec postea. Neque enim temporum conditor habet aliquando principium, cum hoc ipsum, aliquando, sit temporis. Et quomodo nunc locutus est: *Ego testis, dicit Dominus Deus; et puer quem elegi*, dicente hoc ipsum Domino in Evangelio: *Duorum hominum testimonium verum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de me, et qui misit me Pater* (Joan. viii, 17, 18). Sic et de divinitate illius sentiendum est, quod nullus sit Deus, nisi ipse qui loquitur, et puer ejus quem elegit. Pulchreque præter Deum Patrem alter nullus est Deus: quia Christus Dei virtus est, et Dei sapientia (I Cor. i), qui loquitur in Evangelio: *Ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. xiv, 11). Sicut enim unus Christus Dominus non aufert Patri ne Dominus sit: sic unus Deus Pater, non aufert Filio ne Deus sit: qui in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum (Joan. i, 1, 2). Quodque sequitur: *Et non est absque me Salvator*, ostendit in Patre Filium cuncta salvare. De quo idem propheta testatur: *Et dimittet eis Dominus Salvatorem, qui salvos eos faciet* (Isai. ix). Neque enim Deus sapiens et fortis, sine sua potest esse sapientia atque virtute. Cum ergo ab initio ego hæc futura prædixerim, nullus erit qui meæ renuat voluntati: immo quæ ego fecero, posset irrita facere. Hæc dicuntur quidem ad Jacob et Israel, sed referuntur ad apostolicum chorum et omnes qui de **D** populo Judæorum in Christum voluerint credere.

(Vers. 14.) *Hæc dicit Dominus redemptor vester, sanctus Israel. Propter vos misi in Babylonem, et detraxi vectes universos, et Chaldæos in navibus suis gloriantes: ego Dominus sanctus 519 vester creans, Israel rex vester. LXX: Sic dicit Dominus Deus, qui redemit vos sanctus Israel: Propter vos mittam in Babylonem, et suscitabo fugientes universos, et Chaldæi in navibus vincientur. Ego Dominus Deus sanctus Israel, qui ostendi Israel regem vestrum.* Juxta Hebraicum adhuc ad Israel propheticus sermo dirigitur, quod redemptor eorum Dominus et sanctus

* Quod nomen positum est a LXX. Cæteram paria de Saba in hunc quoque locum Eusebius disserit.

Israel, hæc ad eos locutus sit: Propter vos qui mecum Evangelium predicatis, quibus supra dixi: *Noli timere, quoniam ego tecum sum*, qui estis testes voluntatis meæ, et puerum meum alterum testem mundo incredulo nuntiatis, nisi Filium meum in Babylonem et confusionem hujus sæculi. Et detraxi omnes vecies ejus, qui Hebræice appellantur **בַּרְיִים** [*Al. barichim*] et quos Theodotio *fortes* interpretatus est. Et Chaldaeos, inquit, subauditor **אַרְבֵּי מַעוֹ**, *detraxi*, qui in suis gloriabantur navibus: in his videlicet, qui instar navium inter idola fluctuant. De Chaldaeis nullus ambigit, quin *dæmones* sonent. Ego Dominus hæc futura prædixi, qui sum Creator vester et rex Israel. Porro juxta LXX multo alter est sensus: Ego Dominus qui te de periculo liberavi, et sanctus Israel: propter vos mittam in Babylonem regem Mediorum atque Persarum, et habitatores ejus fugere faciam: et Chaldaei qui vos ceperant, victi per mare Caspium ad gentes alias transferentur. Ego Dominus hæc futura decrevi, qui ostendi Israel regem credentium fore.

(Vers. 16, 17 seq.) *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, et in aquis torrentibus semitam. Qui educit quadrigam et equum, agmen et robustum: simul obdormierunt, nec resurgent; contriti sunt, quasi limum, extincti sunt. Ne memineritis priorum, et antiqua ne intueamini. Ecce ego facio nova, nunc orientur; atque cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, et in invio flumina. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones; quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo, electo meo. Populum istum formari mihi; laudem meam narrabunt.* LXX: *Quia sic dicit Dominus, qui dat in mari viam, et in aqua vehementi semitam. Qui educit currus, et equos, et multitudinem robustissimam. Sed dormierunt, et non resurgent: extincti sunt quasi limum extinctum. Nolite meminisse priorum, et vetera ne recogitetis. Ecce ego faciam nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea, et faciam in deserto viam, et in inavioso flumina. Benedicent me bestia agri, sirenes et alia struthionum, quia dedi in deserto aquam, et flumina in inavioso, ut bibere faciam genus meum electum, populum meum, quem acquisivi, ut virtutes meas narret. Dominus qui destruxit et abiecit Babylonem, et fortissimus illius detrahit de potentia omnesque Chaldaeos qui in fluctibus hujus sæculi feliciter navigabant, fecit esse e pivos: ipse in aquis torrentibus maris Rubri reperit viam, ut transiret populus ejus de Ægypto liberatus. Sive qui dedit in mari Rubro viam, ipse et in aquis torrentibus Jordanis fluvii reperit semitam, ut et egressio ex Ægypto, et introitus in terram repromissionis haberet miraculum. Ipse currus et equos et omnem exercitum Pharaonis demersit in profundum, qui dormierunt somno per-*

* Nonnulla hæc de etymologia diximus ad librum Nominum ex Genesi: ut vero nihil dissimulemus, falli videntur Philo, alique Hebraicarum vocum veteris etymologi, ex quorum auctoritate Hieron. loquitur, putantes Hebraicum *Chasdim* componi ex *cap*

petuo. Contriti sunt et extincti, quasi limum in brevi temporis spatio, et in puncto atque momento. Limum enim necdum igne corruptum, pro levitate substantiæ statim extinctum, in favillam dissolvitur. Igitur hoc præcipio vobis, ut inter signa mea atque miracula, quibus Babylon urbs potentissima diruta est, et quibus in mari Rubro atque Jordane populo meo aperta est via, nequaquam memineritis veterum, quoniam in Evangelio multo sum majora facturus; quorum comparatione, præterita sileri debeant. Nequaquam enim ultra in mari Rubro, sed in deserto totius mundi reperiam viam. Nec unns fluvius, sive fons erumpet de petra, sed multa flumina, quæ non corpora ut prius, sed animas sitientes reficiant, et impleatur illud quod supra legimus: *Bibitis aquas de fontibus Salvatoris* (Ad cap. xii. 3). Tunc quod nunquam factum est, fiet, ut omnes bestia et dracones, et struthiones qui in solitudine gentium morabantur, et idololatriæ sanguine, morumque feritate bestiarum similes erant, glorificent me atque collaudent. Pro *draconibus*, quos solus Theodotio, ut in Hebraico scriptum est, appellavit **תַּאֲרִימ** [*Al. תַּאֲרִימ*] (צַיִר), reliqui *Sirenes* interpretati sunt, animata portenta, quæ dulci carmine atque mortifero navigantes Scyllæis canibus lacerandos præcipitabant. Hocque significat, quod voluptati prius et luxuriæ dediti, ad servitutem Domini convertantur: licet melius sit dracones intelligi, quia junguntur et struthiones, ut quia semel de bestii solitudinis loquebatur, hæc animantia poneret, quæ deserto familiaria sunt. Laudabunt autem, inquit, me, et glorificabunt bestia agri, et dracones, et struthiones, quia dedi in deserto gentium aquas, et in ariditate nationum flumina, ut biberet populus meus, quem elegi mihi, sive genus meum electum, et populus quem acquisivi sanguine meo, ut laudes meas virtutesque narret.

(Vers. 22, 23 seq.) *Non me invocasti, Jacob: nec laborasti in me, Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, et victimis tuis non glorificasti me. Non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, et adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verum: men servire me fecisti in peccatis tuis: præbui mihi laborem in iniquitatibus tuis.* LXX: *Non nunc vocavisti, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non obtulisti mihi oves holocausti tui: neque in victimis tuis magnificasti me: nec servire te feci in hostiis, nec laborem tibi præbui in thure, nec emisti mihi argento thymiana, nec adipem hostiarum tuarum concupiri, sed in peccatis tuis defendi te, et in iniquitatibus tuis.* Bestiis agri, draconibus et struthionibus laudantibus me, tu Jacob, nequaquam me invocare voluisti, nec postea laborare, ut peccatum emendares penitentia. Quod au-

littera similitudinis, et voce *sedim*, quæ *dæmones* sonat. Chaldaei enim a Chesed fluvio Na hor, cujus mentio est Genes. xxiii. 20, quasi Chasdei appellati sunt, a littera in *l* ad linguam ejus ingenium permutata.

tem arbitraris obtulisse te mihi victimas, et arietes immo: asse, scias eos a me non esse susceptos. quia mihi et idolis communes erant. Illumque sensum repetit, de quo supra dixerat: *Ut quid mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum holocausto arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo.* Neque enim, ait, pretiosum a te quippam requisivi: ut in paradisi eis, laborare te facerem. Non exegi a te oblationes, nec fibura quærsivi: non calamum, neque incensum, et diversa pigmenta generis, quorum fumo inebriare me atque satiare. Sed obedientiam, quæ est supra sacrificium: et sacrificium, de quo in Psalmis David dicit: *Sacrificium Deo spiritus contritatus: cor contritum et humiliatum Deus non despicit* (Ps. l., 15), illa volui, illa quærsivi. Tu autem me servire et laborare fecisti in peccatis tuis, ut rogerer dicere: *Laboravi sustinens*; et nequaquam ultra ferre te possum. Unde et per Osee idem loquitur Deus: *Quid tibi faciam, Ephraim: protegam te, Israel* (Ose. xi. 8)? Quid tibi faciam? quasi Adamum posuisti te, et quasi Seboim? Quod autem LXX posuerunt, *sed in peccatis tuis defendi te, et ini mitatibus tuis*, sic potest superioribus copulari, ut labor sit Dei, et lassitudo defendere peccatores.

(Vers. 25, 26 seqq.) *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, ut judicemur simul: narra si quid habes ut justificeris. Pater tuus primus peccavit, et interpretes tui prævaricati sunt in me. Et contaminari principes sanctos, dedi ad interfectionem Jacob, et Israel in blasphemiam.* LXX: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, et non recordabor. Tu vero memento, et judicemur. Dic tu iniquitates tuas primus, ut justificeris. Patres vestri peccaverunt, et principes vestri inique egerunt in me, et contaminaverunt principes sancta mea. Et dedi ut perderem Jacob, et Israel in opprobrium.* Tu me, inquit, Jacob et Israel, laborare fecisti in peccatis tuis, et onera iniquitatum tuarum portare vix potui, quos nequaquam servus meus nec pueros voco, sed simplici appello nomine Jacob et Israel, ut ostendam et arguam peccatores. Ego autem propter me, quia misericors sum et patiens, et multarum miserationum, delebo omnes iniquitates tuas in aspersione et sanguine novi Testamenti: delebo vetus chirographum, quod adversum te scriptum erat; et peccatorum tuorum ultra non recordabor, quæ tibi, si credere volueris, in baptisumate dimissurus sum. Reduc ergo me in memoriam: si quid habes justi quod respondeas mihi, libenter accipiam: ut judicemur simul, et arguas me non fecisse tibi quod facere debui. Quem sensum in Michæa plenius legimus: *Populus meus quid feci tibi, et quid molestus fui tibi? responde mihi: quia eduxi te de terra Ægypti et de domo servitutis* 523 *l'heravi te, et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam.* Et in quinquagesimo psalmo David loquitur ad Deum: *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum fueris judicatus* (Ps. l., 5). Narra

A ergo si quid habes, ut justificeris. Et est sensus: Ego non loquar prior contra te, ne oppressum esse te dicas multiplicatione sermonum; sed ut si quid justi habes, ipse pro te loquere; ut videaris ista que poteris, immerito sustinere. Et ut scias me misereri tui, non ob meritum tuum, sed propter meam clementiam, a patribus tuis reprobam atque majoribus, ut intelligas te a peccatoribus esse generatum: *Pater tuus primus peccavit in solitudine: omnis videlicet populus Israel.* Sive auctor generis tui Abraham peccasse convincitur, quando Domino terram repromissionis semini illius pollicente, respondit: *In quo sciam quia possidebo eam? Et interpretes, inquit, tui prævaricati sunt in me* (Genes. xv, 8): Aaron et Moyses ad aquam contradictionis, qui inter me et te mediis loquebantur (Exod. xvii). Et ut intelligamus non esse violentem expositionem, sequitur: *Et contaminavi principes sanctos, de quibus et in psalmo canitur: Absorpti sunt juxta petram iudices eorum* (Ps. cxl., 6). Quos idcirco contaminasse se dicit, quod terram repromissionis non intraverint. *Deditque ad interfectionem Jacob, et Israel in blasphemiam;* ut nullus, præter duos ex his qui de Ægypto egressi erant, intraret in Judæam: sed cadavera eorum jacerent in solitudine. Juxta LXX, qui addiderunt de suo: *Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris, ad pœnitentiam eos provocat Deus, ut intelligant scelera sua atque peccata, et veniam consequantur.* Scriptum est enim et in alio loco: *Justus a creator sui est in principio sermonis* (Prov. xviii, 17). Principesque eorum et patres dicuntur Domini sancta violasse, non servientes Legi Dei: sed traditiones et mandata hominum requirentes: propter quos perit Jacob, et in opprobrium datus est Israel, ejectus de sua provincia, et totius orbis exul atque peregrinus.

(Cap. XLIV. — Vers. seqq.) *Et nunc audi, Jacob serve meus, et Israel, quem elegi. Hæc dicit Dominus, faciens et formans te ab utero auxiliator* 524 *tuus, Noli timere, serve [Al. servus] meus Jacob, et Rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, et fluentia super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, et benedictionem meam super virgines tuas. Et germinabunt inter herbis, quæ i salices juxta præterfluentes aquas. Iste dicit, Domini ego sum: et ille vocabit in nomine Jacob, et hic scribet manu sua, Domino: et in nomine Israel assimilabitur.* LXX: *Nunc autem audi, Jacob puer meus, et Israel quem elegi. Ego Dominus Deus, qui feci te, et pluviam te de ventre, adhuc habebis auxilium. Noli timere, puer meus Jacob, et dilecte Israel quem elegi, adhuc ego dubo aquam in siti qui ambulant in inaquoso: ponam spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. Et orientur ut in medio aquæ fennum, et sicut salix juxta præterfluentes aquas. Iste dicit: Dei sum: iste clamabit in nomine Jacob. Et alius scribet in manu sua, Dei sum ego, et in nomine Israel clamabit.* Ubi accusatur populus Judæorum ob incredulitatem atque blasphemiam, atque uila nominis dignitate, puris appellatur vocabulis: *Non me invocasti, Jacob,*

nec laborasti in me, Israel; et iterum: Dedi ad inter-
necionem Jacob, et Israel in blasphemiam (Supra,
XLIII, 22, 23). Ubi autem ad Apostolorum cho-
rum, qui ex Judæis est, sermonem facit, junguntur
et nominum privilegia. Audi, Jacob serve meus, et Is-
rael quem elegi: ut prima sit servitus, secunda electio.
Hæc dicit Dominus, factor et formator tuus, qui ab
utero auxiliatus est tui (Genes. xxv): ut adhuc in
ventre matris plantam fratris arripere. Sive qui in
principio nascentis Ecclesiæ: te de persecutoribus
conservavit. Noli timere crudelitatem eorum, serve
meus Jacob, et Rectissime quem elegi. Alio nomine
Israelem vocat; ISRAÛM (יִשְׂרָאֵל) enim verbum Hebrai-
cum, ceteri ἰσραήλ, sive ἰσραήλ, id est, rectissimum,
et rectum interpretati sunt: soli LXX dilectissimum,
jungentes de suo, Israel. Proprie enim juxta He-
braeos et litterarum fidem, ISRAÛL (יִשְׂרָאֵל), rectus Dei
dicitur. Vir autem videns Deum ^a non in elementis,
sed in sono vocis est. Unde et liber Geneseos ap-
pellatur ^b ἰσραήλ, id est, justorum, Abraham, Isaac, et
Israel. Noli igitur timere, Jacob 525 et Israel, quia
effundam aquas super sitientem et aridam, de qua
sæpe dictum est: Et effundam, sive ponam spiritum
meum super semen tuum, et benedictionem meam super
stirpem tuam, quæ ex aqua et Spiritu Sancto in bap-
tismate renascetur. Quam et in Evangelio Salvator
promisit, dicens: Qui sitit, veniat ad me, et bibat.
Statimque infertur: Hoc autem dicebat de Spiritu
Sancto, quem credentes accepturi erant (Jonn. vii).
Comparat quoque in baptismo renascentes herbas
virentibus, et salici quæ juxta fluentes aquas oritur:
et contra rerum naturam affert fructus, quæ prius
sterilis erat, vel cujus semen in cibo sumptum, ster-
iles facit. Quod quidem in primo psalmo legitur:
Et erit sicut lignum quod plantatum est secus decur-
sus aquarum, quod fructus suos dabit in tempore suo,
et folium ejus non decidet. Alii inter herbas et rena-
scentes salices duplicem vocationem intelligunt: ut
in herbis populus nationum sit; in salicibus, hi qui
ex Israel crediderunt. Simulque describit varietatem
credentium: Alius dicet, Domini ego sum, qui jus-
titie opera in se esse confidit: alius vocabit, subau-
ditur, peccatores ad poenitentiam in nomine Jacob;
ut et ipsi supplantent vitia atque peccata. Alius scri-
bet manu sua, ^c Dei sum. Sive ut LXX transtule-
runt, scribet in manu sua, Dei sum: ut novo tyrocinio
servitutis Christi se militem gloriatur. Et in nomine
Israel assimilabitur. Non enim omnes ex Israel, sed
magna pars ex gentium multitudine, in nomine Israel

assimilabitur: ut recipiat Legem et Prophetas, om-
nesque gratias Spiritus Sancti, quæ Israel populo
reponisæ sunt.

(Vers. 6 seqq.) *Hæc dicit Dominus rex Israel, et*
redemptor ejus Dominus exercituum: Ego primus et
ego novissimus, et absque me non est Deus. Quis si-
milis mei? vocet et annuntiet, et ordinem exponat mihi,
ex quo constitui populum antiquum: ventura et quæ
futura sunt ^d annuntiet eis. Nolite timere, neque con-
turbemini: ex tunc audire te feci, et annuntieri: vos
estis testes mei. Numquid est Deus absque me, et for-
mator quem ego non noverim? Plasmæ idoli omnes ni-
hil sunt, et amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi
sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt. 528

ut confundantur. Quis formavit Deum, et sculptile con-
flavit ad nihil utile? Ecce omnes participes ejus con-
fundentur: fabri enim sunt ^e ex hominibus: convenient
omnes, stabunt, et pœnebunt, et confundentur simul.
Faber ferrarius lima operatus est: in prunis et in mal-
leis formavit illud, et operatus est in brachio fortitudi-
nis suæ. Esuriat, et deficiet, non bibet aquam, et las-
cescet. Artifex lignarius extendit normam [Al. formam],
formavit illud in runcina: fecit illud in angularibus,
et circino tornavit illud: et fecit imaginem riri, quasi
speciosum hominem habitantem in domo. Succidit ce-
dro, tulit ilicem, et quercum, quæ steterat inter signa
saltus. Plantavit pinum, quam pluvia nutrit: et facta
est hominibus in focum: sumpsit ex eis, et calefactus
est: succendit, et coxit panes. De reliquo autem opera-
tus est Deum, et adoravit: fecit sculptile, et curvatus

est ante illud. Medium ejus combussit igni, et de medio
ejus carnes comedit. Coxit pulmentum, et saturatus est,
et calefactus est, et dixit: Vah! calefactus sum, ridi
focum. Reliquum autem ejus Deum fecit, et sculptile
sibi: curvatur ante illud, et adorat illud, et obsecrat,
dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt,
neque intellexerunt: oblitii enim sunt, ne videant oculi
eorum, ne intelligant corde suo. Non recogitant in
mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt ut dicant:
Medium ejus combussit igni, et coxi super carbonem ejus
panes. Coxi carnes, et comedi, et de reliquo ejus ido-
lum faciam, ante truncum ligni procidam, pars ejus
cinis est: cor insipiens adoravit [Al. adorabit] illud:
et non liberavit [Al. liberabit] animam suam, neque
dicit: forte mendacium est in dextera mea. Post præ-

dicacionem Apostolorum, vocationem gentium, Sal-
vatoris adventum, et effusionem Spiritus Sancti,
quem cunctis credentibus daturum se esse promisit,
quando pro varietate meritorum alius dicet, Domini

^a Non in elementis, etc. Pudeat nunc clericos ac ceteros calumniatores Hieronymi, qui putabant sanctum doctorem non satis calluisse linguam Hebraicam, quod cum Græcis passim in suis Commentariis nomen Israel interpretatum dixerit virum videntem Deum. MARTIAN.

— Confer Questions in Genesim, col. 357; librum quoque tertium contra Pelagianos num. 8; et si tanti sunt, quæ nos quoque ibi annotamus.

^b Ambrosian. ΕΥΘΥΣ. Eadem porro sensit Hieronymus tum alibi, cum precipue in cap. viii Ezechielis, ubi: Unde, inquit, et Geneseos liber ex eorum (Ab-

raham, et Isaac, et Jacob) vocabulo nomen accepit: quæ Judæorum opinio est, Genesim designari arbitrantium, ubi liber Recti, Josue x, 13, et II Samuel, 1, 18, laudatur.

^c Prima hac vice, quippe cum Hebraeus textus laudetur, pro Dei sum, Victorius rescribit Domino.

^d Cum negandi particula legerat Martian., non annuntiet, contra sacri textus, nedum ms. lidem.

^e Præpositio ex deerat. Piget vero istiusmodi restitutionum minoris momenti lectorem subinde admonere.

ego sum : alius vocabit in nomine Jacob : alius scribet manu sua se esse Domini, et cum ortus sit de infideli turba gentilitium, in nomine assimilabitur Israel, ut relictis idolis, unius Dei cultor sit : incipit altera *περασματι*, quam totam simul proposuimus, ne unius sensus divideremus continentiam. Et quia Septuaginta in hoc capitulo exceptis 527 paucis verbis non discrepant ab Hebraico, nostra editione contenti sumus, qua intellecta, noscentur et cæteræ. Est autem sermo contra illius temporis idololatrias, quo Isaias propheta ventura populis nuntiabat, et arguit eos, qui Dei omnipotentis religione contempta, simulacris ligneis inclinentur, et adorent opera manuum suarum. Curramus ergo per singula. *Hæc dicit Dominus rex Israel*, qui in me crediturus est, et redemptor ejus, qui Filii mei suscipiet adventum : *Dominus exercituum* atque virtutum, et Omnipotens. Hoc enim in Hebraico sonat *SAVAOTI (TYPATZ)*. *Ego sum primus, et ego novissimus*, ego A et Ω ; et *absque me non est Deus*, quia puer quem elegi, in me Deus est. De quo supra dixi : *Ecce puer meus, quem elegi : electus meus, quem suscepit anima mea : iudicium gentibus proferet : et in nomine ejus gentes sperabunt.* Nec dicit se esse solum, sed præter virtutem suam atque sapientiam nullum esse externum Deum, deorumque multorum opinionem, et simulacra condemnans : *Quis, inquit, similis mei est ?* Vocet ea quæ non sunt quasi sint, et exponat ordinem creaturæ meæ, qui cuncta ratione libraverim, ex quo feci hominem super terram. Nec hoc solum volo, sed quæro etiam scientiam futurorum. Unde tu, Israel, cujus et rex et redemptor sum, noli timere simulacra, quæ esse nihil, in Sina monte didicisti. An forsitan Creator est alius, quem ego non noverim ? Aut præter hunc alter est mundus, qui ignoti Dei monstret potentiam ? Neque vero ea solum quæ sunt, sed et illi qui faciunt, habebuntur pro nihili. Cumque vindictæ tempus advenierit, nequaquam poterunt ens manuum suarum opera liberare, quæ cæca et insensibilia confundunt artifices suos. Quis enim possit hoc credere quod ascia, lima, et terebro malleoque formetur Deus ? Et vel in prunis simulacra fundantur ; vel norma, runcina, et angularibus, circinoque in deos repente consurgant ? Præsertim cum fame et siti artificis, artis vilitas demonstratur. Fit enim lignea statua, humanam exprimens speciem, et quanto pulchrior fuerit, tanto Deus putatur angustior. Ponitur in fano, et æterno clauditur carcere, quæ longo tempore crevit in salibus, et pro varietate arborum, cedrus et ilex 528 et quercus vel pinus fuit. Mirumque in modum segmenta ejus atque rasuræ mittuntur in focum, ut calefaciant artificem Dei, et coquant diversa palamenta : pars autem altera formatur in Deum, ut opere completo, adoret illam factor suus, et operis sui impreceetur auxilium ; nec intelligit, vel recogitat, immo nec carnis, nec mentis aspicit oculis, quod non possit esse Deus, cujus pars igne combusta est : nec hominis manu fieri divina majestas. Pleniusque super irrisione idolorum propheticus sermo contextitur.

A quæ facilis intelligentiæ sunt, nec lacinosam, immo superfluum expositionem desiderant. Super quo et Flaccus scribit in Satira, deridens simulacra gentium (*Satir. viii, lib. i*).

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum :
Cum siber incertus scamouni faceretne Priapum.
Maluit esse Deum : deus inde ego, furam aviumque,
Maxima formido.

Quidquid autem de idolis dictum est, potest referri, et ad hereseum principes, qui simulacra dogmatum suorum atque mendacii, artificii corde componunt, et venerantur ea quæ a se sciunt esse simulata. Nec sufficit eis error proprius, nisi simplices quosque eorum adoratione deceperint. Qui questum putant esse pietatem, et devorant domos viduarum (*1 Tim. vi*), abulentæque vulgi imperitia, ita arte dialectica, B quasi ascia et terebro, lima et runcina formant Deum suum, et eudunt malleo, atque inaurant sermonis rhetorici venustate : *quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. iii)*.

(Vers. 21 seqq.) *Memento horum Jacob, et Israel, quoniam servus meus es tu : formavi te, servus meus es tu, Israel, ne obliviscaris mei. Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua. Revertere ad me : quoniam redemi te. Laudate, cæli, quoniam [Vulg. addit misericordiam] fecit Dominus : jubilate, extrema terræ, resonate, montes, laudationem, saltus, et omne lignum ejus : quoniam redemit Dominus Jacob, et Israel gloriabitur [Al. glorificabitur]. LXX : Memento horum, Jacob et Israel ; quoniam puer meus es tu :*

C *formavi te puerum meum : et tu, Israel, ne obliviscaris mei. Ecce enim delevi sicut nubem iniquitates tuas : et sicut caliginem peccata tua. Revertere ad me, et redimam te. Lætamini, cæli, quoniam misertus est Deus Israelis. Canite tuba, fundamenta terræ, clamate, montes, lætitiæ : colles et omnia ligna quæ in eis sunt, quoniam redemit 529 Deus Jacob : et Israel inclytus erit.* Cum hæc se ita habeant, et idola hominum scias esse signenta, o Jacob, et puer meus Israel, ne obliviscaris Creatoris tui, tibi que ipsi injuriam facias, ut incurveris operi manuum tuarum. Quæ quia in adventu pueri mei, quem elegi, penitus destruenda sunt ; propterea tota mentis aviditate cognosce, quod sicut nubes et caligo, et nebula, vel solis calore dissolvitur, vel vento raptante tenuatur : ita iniquitates tuas, et universa peccata, quibus prius me offenderas, dissolvi faciam. Tu tantum revertere ad me, et age pœnitentiam, quia redimendus es pretioso sanguine. Quod si feceris, scias in salute tua cælos terramque lætari, et omnia elementa concinere. Sive angelos qui morantur in cælis, et alias potestates, quibus terræ fundamenta portantur. Vel certe Apostolos et Prophetas, de quibus loquebatur et Apostolus : *Edificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum (Ephes. ii, 20)* : Montes quoque et silvæ, sive colles, qui pro varietate virtutum prima et media loca et ultima possederunt, jubentur jubitare, et tuba canere, scientes quod redemerit Dominus Jacob, et in Israel conversione lætetur, sive ipse Israel ab errore conversus, inclytus fiat

D

(Vers. 24 seqq.) *Hæc dicit Dominus redemptor tuus, et formator tuus ex utero: Ego sum Dominus faciens omnia, extendens celos solus, stabiliens terram, et nullus mecum. Irrita faciens signa divinatorum, et hariolos in furorē vertens: convertens sapientes retrorsum, et scientiam eorum stultam faciens. Suscitans verbum servi sui, et consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Jerusalem: habitaberis [Al. edificaberis], et civitatibus Judæ: edificabimini, et deserta ejus suscitabo. Qui dico profundo: desolare, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro: pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalem: edificaberis; et templo: fundaberis. LXX: Sic dicit Dominus quæ redemit te, et formans te ex utero. Ego Dominus, qui compleo omnia: extendi cælum solus, et firmavi terram. Quis alius dissipavit signa pythonum, et divinationes de corda? qui avorto prudentes retrorsum, et consilium eorum stultum facio. Et statuo verbum pueri mei, et consilium Angelorum ejus verum probo. Qui dico Jerusalem, habitaberis: et civitatibus Judæ: edificabimini, 530 et deserta illius orientur. Qui dico abyso, desolaberis, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, ut sapiat, et omnes voluntates meas faciat; qui dico Jerusalem, edificaberis: et domum sanctam meam fundabo. Destructis idolis et iniquitatibus Israel, peccatisque deletis, quando omnis simul creatura gaudebit; et juxta Evangelii fidem (Luc. xv), super penitentia peccatorum Angeli lætabuntur in cælis, describitur potentia Dei, quod nequaquam ei grande sit redimere Jacob, et Israel instaurare eorum rectum, quem formavit ex utero. Et si hoc aliquid non parvum videatur, non sit illi difficile qui extendit celos solus. Juxta quod alibi legitur: *Qui extendit cælum quasi pellem* (Ps. ciii, 2). Non quo Filius excludatur ab extensione colorum: *Omnia enim per ipsum facta sunt: et sine ipso factum est nihil, quod factum est* (Joan. 1, 3), sed quo, ut sæpe diximus, per hanc sententiam excludantur idola. Nam et in Proverbiis Salomonis ex persona Christi Dei virtutis [Al. virtus] Deique sapientiæ [Al. sapientia] dicitur: *Quando parabat cælum, ego eram cum eo* (Prov. viii, 27). Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (Ps. cxlviii, ps. xxxii, 9); et: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus virtus eorum* (Psal. xxxii, 6). Hæc frequenter ingerimus, ne ulla blasphemandi Christum hæreticis occasio re'inquatur. In stabilitate quoque terræ, quando illius fundamenta solidabat, nullus erat cum Deo, præter eum qui erat in eo. Iste igitur tantus ac talis, cum præfinito mysterii tempore advenit, ut cuncta idola destruantur, et Dei solius notitia prædicetur in mundo, omnia vaticinia divinatorum, et pythonum, et hariolorum signa atque portenta, quibus humanum decoperunt genus, destruet atque subvertet; et sapientiam philosophorum, quæ et ipsa erroris pars maxima est, stultam esse monstrabit: dum nequaquam humanis cogitationibus, Dei probantur com-*

prehendisse sapientiam. Qui etiam verbum pueri, sive servi sui, de quo supra diximus, et consilium nuntiorum ejus, rebus explebit: Apostolorum scilicet omniumque doctorum, qui voluntatem magistri sui gentibus nuntiabunt. Ipse ergo qui est tanta facturus, cujus potentiam brevi sermone descripsi, etiam ad Jerusalem, quæ destruenda erit a Babilonia, nunc dicit antequam destruat, quod rursum habitetur a populis: et civitatibus Judæ, quod instaurarentur [Al. instaurarentur], qui et 531 solitudines illius suscitabit, ut omnia cultoribus impleantur. Qui igitur dicit Jerusalem et Judæ, et desertis ejus, quod habitetur et edificetur et suscitetur, hic dicit profundo sive abyso, id est, Babiloni, *desolare et flumina tua arefaciam*, omnem regum potentiam. Sive quia profundum et abyssum dixerat, recte per translationem, et flumina posuit, de quibus et Psalmista decantat: *Super flumina Babilonis ibi sedimus et flerimus* (Ps. cxxxvi, 1). Et qui Jerusalem instaurat, et Babylonem destruit. Dicit quoque Cyro regi Persarum, qui primus destruxit Babilonem atque Chaldæos: *pastor meus es*, sive ut Septuaginta transtulerunt, *ut sapiat*. Cujus differentia causa manifesta est. Verbum enim Hebraicum non si per æs litteram legamus (צפ), intelligitur *pastor meus*; si per DALETH (צד), *sciens vel intelligens meus*, quarum similitudo parvo apice distinguitur, ac per hoc sæpe confunditur. Scriptum est in Esdræ principio, quod ad edictum Cyri regis Persarum atque Medorum, populi Israel sit laxata captivitas, et remissi in Jerusalem, qui redire voluerunt sub Zorobabel filio Salathiel, et Jesu filio Josedec sacerdote magno. Huic enim Dominus inspiravit ut eam faceret voluntatem, et illius præcepta compleret. Signanterque addidit, *qui dico Jerusalem, edificaberis, et Templo, fundaberis*. Sub Cyro enim jussum est, ut edificaretur Jerusalem et Templum, cujus tantum illo vivente facta sunt fundamenta. Cæterum sub Dario, anno illius secundo, prophetantibus Aggæo et Zacharia, Templum ædificari coeptum est.

(Cap. XLV.—Vers. 1 seqq.) *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes, et dorsa regum vertam, et aperiam coram eo januas: et portæ non claudentur. Ego ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, et arcana secretorum: ut scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Israel. Propter servum meum Jacob, et Israel electum meum, et vocavi te nomine tuo: assimilavi te, et non cognovisti me. Ego Dominus, et non est amplius: extra me non est Deus: accinzi te, et non cognovisti me. Ut sciant hi, qui ab ortu solis, et qui ab occidente, quoniam 532 abaque me non est [Antea addebatur Deus]. Ego Dominus, et non est alter. Formans lucem, et creans tenebras: faciens pacem, et creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc. Scio in hoc capitulo non solum Latinorum, sed*

^a Legimus firmavi ex Græco *ἐστῆν*. et Victorio: antea erat *formavi*.

Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse: *Sic dicit Dominus Christo meo, Domino; & intelligatur, juxta illud quod alibi legitur: Pluit Dominus a Domino (Genes. 11)*. Et: *Dixit Dominus Domino meo (Ps. cix, 1)*. Neque enim *κύριος*, quod Dominum sonat, sed *Cyros* dicitur, qui Hebraice appellatur *צור* (צור), regi Persarum, qui Babilonem Chaldæosque superavit. Et junctis Medis, agitator bigæ, id est, cameli et asini, supra legitur. Isto appellatus est *Christus*, id est, *unctus Domini*, quod erat insigne apud Hebræos regni potestatis, ut quomodo apud nos diadema et purpura solis Imperatoribus datur: sic apud Hebræos regnaturi perfundebantur unguento. Unde et Saul Christus Domini dicitur (1 Reg. vi). Et in Psalmis legitur: *Nolite tangere Christos meos: et in Prophetis meis nolite malignari (Ps. civ, 15)*. Illius dexteram apprehendit et tenuit, ut nullus fortitudini ejus valerit resistere. Legamus Xenophontis octo librorum Cyri majoris historiam, et prophetiam Isaie cernimus expletam. Quæ enim civitas illi non patuit? quæ non regum terga subjecit? Qui muri prius inexpugnabiles, non illius obsidione subversi sunt? Unde ad ipsum Cyrum Deus apostropham facit: *Dedi tibi thesauros, et absconditas opes ciuitatum urbium; ut qui prius colebas idola, beneficiis unum sentires Deum, præsertim cum scias, multo antequam nascereris tuum nomen esse prædictum. Quod quidem et Josephus in undecimo Judaicæ Antiquitatis volumine refert, legisse Cyrum ab Isaia de se certo vaticinatum nomine, et idcirco Judæos quasi Dei familiares plurimum dilexisse. Hæc autem, inquit, tribui tibi propter Jacob seruum meum, et Israel electum mem. et vocavi te nomine tuo, sicut vocavi Abraham, Isaac, et Jacob; et multo ante prædixi, ut Isaac et Josiam: ne putareris ille esse Christus, cui assimilatus es, et in cujus typum et imaginem præcessisti. Tu autem non cognovisti me, id est, simulacra coluisti, non Deum. Accinxi te fortitudine; multarum gentium feci esse victorem, et non cognovisti auxiliatorem tuum. In quo loco satis mirari nequeo, quæ stultitia sit 533 legentium; ut hæc ad Christum referant, per quem mundus reconciliatus est Deo. Ego, ait, Dominus, et non est amplius extra me. Præter sermonem quippe atque rationem virtutemque meam et sapientiam, quæ in me est, nullus est alter Deus. Et hæc feci, ut ab Oriente et Occidente omnis orbis agnoscat, nullum esse alium absque me Deum. Ego*

A Dominus, et non est alter. Pater enim in Filio, et Filius in Patre. Qui loquitur in Evangelio: Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30). Et in Esdræ volumine positum est, scripsisse Cyrum ad omnes gentes, nullum esse Deum, nisi solum Deum Israel. Sive ita intelligendum, quod captivorum laxatio, et Dei in populum suum clementia, cunctis gentibus Deum fecerit notioem. Qui igitur tibi dedi fortitudinem, et solus Deus sum, ipse res inter se contrarias facio, lucem et tenebras, id est, diem et noctem: pacem et malum, hoc est, otium et bellum, per quæ significat et iratum fuisse se populo suo, quando tenebras captivitatis, malaque sustinuit servitutis. Et rursum miserum, quando remissi in patriam, pacem et gaudium receperunt. Quomodo enim luci contrariæ tenebræ sunt: ita paci contrarium bellum est. Unde confundatur hæresis, quæ malorum arbitrator conditorem Deum. Cum hic malum non contrarium bono, sed pro afflictione ponatur et bello, secundum illud 534 quod in Evangelio scriptum est: *Sufficit diei malitia sua (Matth. vi, 34)*. Possumus juxta tropologiam hæc et de ecclesiastico viro dicere, cui Deus dedit sermonem atque sapientiam, ut omnes sectas contrarias veritati sua disputatione subvertat. Sicut et de Stephano sancta Scriptura commemorat (Act. vi), quod nullus potuerit resistere sapientiæ ejus, et ut reges, id est, patriarchas singularum hæresium, suæ subjeciat potestati: et aperiat atque confringat, quod prius videbatur dialectica arte conclusum: et in medium proferat arcana hæreticorum, superans eos atque convincens, ut Christi secreta cognoscant, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi (Coloss. 11). Istiusmodi virum vocat Deus ex nomine suo, quia defensor est pueri ejus Jacob, et electi illius Israel. Hunc suscipit, et assimilat sermone suo, qui cavere debet ne suum putet esse quod loquitur, sed omnia ad datoris referat gloriam; ne et ipse mereatur audire: *Accinxi te, et non cognovisti me*. Cum enim instructus armatura Apostoli, omnes docuerit non esse alium Deum nisi unum, qui sit Jacob et Israel Deus: confundetur Marcion, duos deos intelligens, unum bonum, et alium justum; alterum invisibilem, alterum visibilem conditorem. E quibus prior lucem faciat, secundus tenebras; ille pacem, hic malum: cum utrumque pro diversitate meritorum unus Deus idemque considerit.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

534 - 535 Multi casus opprimunt navigantes. Si vehementior flaverit ventus, tempestas formidini est. Si aura moderatior summa jacentis elementi terga crispaverit, piratarum insidias pertimescunt. Atque ita fit, ut fragili animæ ligno creditæ, aut metuant periculum, aut sustineant: quorum utrum-

que altero gravius est, vel mortem timere perpetuo, vel quam timueris sustinere. Hoc mihi in Isaia pelago naviganti accidere video; dum enim inoffenso cursu vela tenduntur, et securis naturarum manibus, sulcans æquoris campos carina delabitur, subitus a languoris turbo consurgens, tantis vadaram molis-

• Sic Ambrosiani mss. restituant; est enim per-

spicuum de corporis sui languore, ægraque valetu-

hus et collisionum inter se fluctuum fragore resonante, pavida amicorum corda perterruit, ut dicere cogerentur: *Magister, salvos nos fac, perimus* (Math. viii, 25). Quamobrem, Eustochium, in toto orbe terrarum^a unicum nobilitatis et virginitalis exemplum, non sileat pupilla oculi tui; clamaque in corde: *Abba pater* (Rom. viii, 15). Et cum Psalmista loquere: *Exsurgere, ut quid dormis, Domine* (Ps. cxlii, 23)? ut iunctum in Isaiam opus, te orante, et Christo miserante perficiam. Jam enim tertius decimus Explanationum liber ceditur, qui necdum pervenit ad calcem. Et interim donec misericors et miserator Dominus, patiens et multarum miserationum (Ps. cxxxv et cxliv),^b reddat pristinam sanitatem, hanc Præfationculam tumultuario sermone dictavi; ut quæ habentur, in schedulis describantur; et plena emendatio lectoris iudicio reservetur.

535 (Cap. XLV. — Vers. 8.) *Rorate, cæli, desuper, et nubes pluant justam: aperiat terra, et germinet Salvatorem, et justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum. LXX: Latetur cælum desuper, et nubes spargant justitiam: germinet terra, et oriatur misericordia, et^c justitiam germinet simul: ego Dominus qui creavi te. Duplex hujus loci interpretatio est. Quidam enim putant hæere superioribus quæ dicuntur, et Cyro rege laxante cap^o i^o os, cælum terramque lætari: *μετωνομῶς*, pro eo quod est, illos qui in cælo morantur et terra. Alii a superioribus separant et proprium capituli hujus volunt esse principium, ac de adventu Domini prophetari, quod imperetur nubibus, de quibus supra (Ad cap. v, 6) scriptum est: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem*. Id est, vineam Israel: et ad quas pervenit veritas Dei, ut pluant mundo justum sive justitiam; terraque aperiat et germinet Salvatorem. De qua in Psalmis canitur: *Veritas de terra orta est, et justitia de cælo prospexit* (Ps. lxxxiv, 12): sive juxta LXX: *Terra misericordiam et justitiam pariter genuerunt*, et ut peccatores misericordiam, et justis præmia consequantur. Quodque sequitur: *Ego Dominus creavi eum*, vel, *ego Dominus qui creavi te*, non scandalizabit ad nomen creaturæ, qui illum vermem ac servum et germinatum legerit esse de terra.*

(Vers. 9 seq.) *Væ qui contradicit fictori suo: testa de 536 Samitis terræ. Numquid dicit lutum figulo suo, quid facis: et opus tuum absque manibus est? Væ qui dicit patri, quid generas: et mulieri, quid parturis?*

dine loqui Hieronymum, tum ex inferiori contextu, tum maxime ex subsequentis libri præfatione, ubi de recepta pristina sanitate Deo gratias agens. *quime*, inquit, subito LANGORE percussus, in redibile velocitate sanavit. Antea nullo sermone sensu legebatur subito clangoris turbo, etc.

^a *Unicum nobilitatis, etc.* Præfatione in librum Job secundum LXX, ad Paulam et Eustochium, eodem modo loquitur sanctus Doctor: *Quapropter, o Paula et Eustochium, unicum nobilitatis et humilitatis exemplar, etc.* MARTIAN.

^b *Reddat pristinam sanitatem.* Quod in condendis suis Commentariis patiebatur Hieronymus, id ego in

A *Hæc dicit Dominus, Sanctus Israel plures ejus: Ventura interrogate me super filios meos, et super opus manuum mearum^d mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam creavi ego: manus meæ intenderunt cælos: et omni militiæ eorum mandavi. Ego suscitavi^e eum ad justitiam: et omnes vias ejus dirigam. Ipse edificabit [Al. edificavit] civitatem meam: et captivitatem meam dimittet, non in pretio neque in muneribus, dicit Dominus exercituum. LXX: Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid arans arabit terram? Numquid dicit lutum figulo, quid facis: quoniam non operaris, nec habes manus? Væ qui dicit patri, quid generas: et matri, quid parturis? Sic enim dicit Dominus Deus, Sanctus Israel, qui fecit ventura. Interrogate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam. Ego manu mea firmavi cælum: ego omnibus stellis mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem: omnes viæ illius rectæ. Ipse edificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei convertet: non cum pretio neque cum muneribus, dixit Dominus Deus sabaoth. Qui ad Cyri personam volunt referre quæ dicta sunt, sic locum istum interpretantur. Me ingentia pullicente, quod propter reversionem populi mei in Judæam, 537 omnia Cyro regna substernam: Væ ei qui incredulus est, et non putat ventura quæ dico, quasi si lutum et testa contracta calumnietur figulum suum, quare facta, vel cur ita facta sit; et opus contra artificis loquatur manus; et patrem ac matrem calumniatur filius, cur in terram naturæ lege profusus sit. Cum igitur ego Dominus Sanctus Israel plasnaverim Cyrum, et mea jussione generatus sit, superfluum facitis ambigere de futuris; quin potius nosse debetis, quod filios meus, populum Israel, et opus manuum mearum, non vestro arbitrio, sed mea voluntate dispensem: ut qui prius eis tenebras et malum creavi, nunc lucem et pacem tribuam. Ego enim sum Deus, qui non in vacuum creavi terram; ut esset deserta et squalida, sed ut homines habitarent in ea. Ego extendi sive firmavi cælos, ut Angelorum essent habitaculum. Stellarumque eos varietate distinx; et imperavi singulis quo current ordine, et dierum ac mensium annorumque diversa spatia completerent. Qui igitur cælum feci et terram, quid magnum est, si unum regem creaverim, qui mea mandata conservet; et omnes vias illius dirigam? Ipse enim jussurus est, ut ædificetur civitas mea Jerusalem, et captivi redeant in Judæam. Non ob pre-*

cisdem restituendis æqualiter perpetior; vix enim mihi pristina sanitas redditur a Deo miseratore, qui respicit terram et sæpius facit eam tremere. Itaque, benigne lector, si licet parva componere magnis, plena emendatio editionis meæ tuo iudicio reservatur. MARTIAN.

^c *Mavult Victor. justitia in recto, quidquid de Græco sit rodice; in quibusdam enim exemplaribus legere est δεικνύσθαι.*

^d *In Ambrosian. ms. antiquiore, quemadmodum et in aliis Hieronymianæ versionis Martiani. invenit, mandastis mihi.*

^e *Idem ms.: Ego suscitabo eum cum justitia.*

tium, neque mœnera, sed ob incam voluntatem, dicit Dominus Deus exercituum. Qui autem coeptam ad Christum refert intelligentiam, sic explanationis suæ verba moderatur: Væ eis qui contradicunt Deo, et Christum non putant esse venturum; quasi lutum et testa de testis contradicat figule suo. Væ qui dicit Omnipotenti Patri, quare tu generas filium, et mulieri sanctæ Mariæ, quid parturis? De qua scribit et Apostolus (*Galat. iv*): Quod Christus factus sit de muliere, factusque sub lege. Hæc ergo dicit Dominus Sanctus Israel, qui plasmavit in virginali utero Salvatorem, dicens per Gabrielem: *Spiritus sanctus veniet super te: et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. i, 35): quod autem nascatur in te sanctum, vocabitur Filius Dei: interroget me testa, et futurorum secreta perquirat. Et præcipiat mihi, quomodo 538 adoptivos filios, qui in meum Filium credituri sunt, debeam a regenerare. Dicit et evangelista Joannes: Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12). Sin autem ego feci terram, ut habitaretur ab hominibus, et coslos extendi desuper, et eos astrorum varietate decoravi, ut morarentur in terra cultores Dei: quid mirum si Filium meum, justum regem miserem mundo, sive ab inferis suscitaverim, cujus omnes viæ rectæ sunt? Peccatum enim non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus (I Pet. ii). Qui ædificet civitatem meam super petram, adversum quam portæ inferi non prævalcant (*Matth. xvi*); et quæ in monte posita, latere non possit (*Ibid.*, v): demoniacaque prius vinculis alligatos, omnes dimittat liberos, non in pretio neque in muneribus: gratis enim salvi facit sumas, audientibus Apostolis atque facientibus: *Gratis accepistis, gratis date (Matth. x, 8)*. Nonnulli hæc ad Zorobabel referunt, qui eduxit captivos de Babylone, et ædificavit civitatem, et exstruxit templum, prophetantibus Aggæo et Zacharia, atque dicentibus: *Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus complebunt eam (Zach. iv, 9)*. Sed nos rectius dicimus et verius, nec Cyrum ædificasse civitatem quæ postea exstructa est sub Neemia, nec omnes vias ejus fuisse directas. Cui supra dictum est: *Assumpsi, et accinxi te: et non cognovisti me; et Zorobabel statum, qui sub nutu ac potestate Medorum fuit atque Persarum, omnia quæ dicuntur excedere. Neque enim Zorobabel exstruxit civitatem, nec captivitatem dimisit, nec rex appellari potest, qui sub aliis vivens regibus, hoc nomine carnit. Quid sibi autem velint Septuaginta, qui in principio hujus capituli transtulerunt: Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid qui arat, arabit terram? Scire non valoo: nisi forte Theodotionis sequar editionem, qui pro hoc posuit: Væ ei qui contendit contra factorem suum, arans^b arantes terram: quod scilicet vulneret in pœnitentia corda mortalium, et in morem sulco-**

rum ea subroat atque subvertat. Sed et hæc frivola interpretatio est. Porro quod figulus, hoc est, Creator 539 nociter et factor appellatur Deus, et apostolus Paulus in Epistola loquitur ad Romanos: *Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam (Rom. ix, 20)?* Et in Jeremia proluxius scribitur, qui narrat post cætera: *Descendi in domum figuli, et ecce ipse faciebat opus in rota, et dissipatum est vas quod faciebat in manibus suis. Rursumque fecit ex eodem luto aliud vas, sicut placuit in conspectu ejus. Et factus est sermo Domini ad me dicens: Si non possum sicut iste figulus facere vos domus Israel, dicit Dominus? Ecce sicut lutum in manu figuli: sic vos estis in manibus meis domus Israel (Jer. xviii, 3, 4)*. Illudque quod scriptum est: *ego omnibus stellis præcepi, occasionem quibusdam tribuli, quod astra rationalia sint, et animam sensumque habeant. Neque enim, niunt, præciperet, nisi intelligentibus: non recordantes quod in Jona scriptum sit: Præcepit Dominus spiritui comburenti (Jonæ, iv, 8)*. Et rursum: *Præcepit vermi matutino (Ibid., vii)*. Et quod in Evangelio Salvator ventos et mare increpaverit (*Luc. viii*), in quibus sensum atque rationem non esse, perspicuum est.

(Vers. 14, seqq.) *Hæc dicit Dominus: Labor Ægypti, et negotiatio Æthiopiæ, et Sabaim viri sublimes ad te transibunt, et tui erunt: post te ambulabunt, vinciti manibus pergent: et te adorabunt, teque deprecabunt: tantum in te est Deus, et non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel, Salvator. Confusi sunt, et erubuerunt omnes: simul abierunt in confusionem fabricatores errorum. Israel salvatus est in Domino salute æterna: non confundemini, ei non erubescitis usque in sæculum sæculi. LXX: Sic dicit Dominus Subaoth: Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum et Sabaim: viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et te sequentur vinciti manibus, et transibunt ad te, et adorabunt te, et in te orabunt: quoniam in te Deus est, et non est Deus absque te. Tu enim Deus es, et nescibamus: Deus Israel Salvator: confundantur et erubescant omnes adversarii ejus, et ambulent in confusione. ÷ Innovamini ad me insulæ. Israel salvatur a Domino salute æterna: non confundentur neque erubescunt usque in æternum.* Et in hoc loco qui sequuntur historiam, dicunt Ægyptum, et Æthiopes gentesque Sabaim, quæ trans Æthiopiam 540 sunt, servisse Cyro, et ei gentes ultimas fuisse subjectas: atque ex mirabili intellexisse victoria, quod in eo esset Dominus, et non esset alius præter eum qui in illo habitaret Deus. Sed hoc quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator*, quomodo possit Cyri personæ convenire, non intelligo. Nisi

^a Ad Hieronymi mentem atque orationis contextum restitimus ope Ambrosian. ins. *regenerare*, pro quo antea erat *regere*.

^b Rursum ex Ambrosianis codicibus emendamus *Arantes*. cugente ipsa orationis serie et sensu. Græ-

coque Theodotionis ἀροτριῶντες, quod legit Procopius. Hanc lectionem textus quoque Hebraicus, et antiquissimus codex Sangermanensis apud Montfaucon. confirmant. Antea erat *arantis*.

forte Theodotionis utantur editione, qui transtulit, *In te est fortis, et non est alius præter eum Deus: propterea tu fortis absconditus Deus Israel Salvator.* Quodcumque se vererint, non valebunt laqueos veritatis effugere. Fac enim esse in Cyro Deum, et non esse alium præter eum qui sit in Cyro Deus, quomodo Cyri personæ dei conveniet, *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator?* Ergo Deus in quo est Deus, Dominus noster Jesus Christus rectius intelligitur et verius, qui in Evangelio loquitur: *Ego et Pater unus sumus* (Joan. 1, 30). ^a Qui Deus appellatur absconditus propter assumpti corpori sacramentum, et Deus Israel Salvator, quod interpretatur Jesus. Hic enim juxta Angelum Gabrielem salvabit populum suum (Luc. 1). *Confusi sunt et erubuerunt omnes simul, Scribæ videlicet et Pharisæi. Et obierunt in confusione fabricatores erroris,* qui in toto mundo disseminaverunt mendacium, ut eum dicerent ab Apostolis furto esse sublatum (Math. xxviii). Israel autem salvatus in Domino salute æterna, Apostolorum intelligitur chorus, et hi qui per Apostolos crediderunt. Unde dicitur ad eos: *Non confundemini neque erubescetis,* non solum in præsentis sæculo, sed et in futuro. Servare autem ei Ægyptum, et Æthiops, et Sabain, excelsis viros atque sublimes, nemo dubitat, cum ei mundum videat esse subiectum, et ex paucarum nomine nationum, quæ habitant in extremis finibus terræ, cunctos colorum cardines, et omnia terræ littora ei credidura perspicat. Unde pulchre quasi laborantibus in errore idololatriæ, cessare labor Ægypti nominatur. Nulla enim gens ita idololatriæ dedita fuit, et tam innumerabilia portenta venerata est, quam Ægyptus, de qua supra (xix, 4) legitur: *Ecce Dominus ascendet super nubem levan, et ingreditur Ægyptum, et morebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, et cor Ægypti tabescet in medio ejus.* Porro quod in Septuaginta additum est: *Innovamini ad me, insulæ,* sic exponere possumus, ut dicamus

541 Ecclesias de gentibus congregatas innovari in Christo, appellari insulas, quod persecutorum rabiem procellasque sustineant, et fundatæ supra petram, nulla turbinum mole quatiantur. Hebræi stulta contentione utuntur asserere, usque ad eum locum ubi legitur: *Tantum in te est, Deus, et non est absque te, Deus,* vel ad Jernsalem, vel ad Cyrum dici. Hoc autem quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator,* subito ad omnipotentem Deum apostropham fieri, cum etiam stultis perspicuum sit, unum contextum esse sermonis, nec posse sensum dividi qui in ipso narrationis ordine et ratione conjunctus est.

(Vers. 18. seqq.) *Quia hæc dicit Dominus, creans cælos, ipse Deus formans terram, et faciens eam, ipse plasmas ejus: non in vanum creavit eam, ut habitetur*

^a Addit Viet. ex quibusdam mss., *Et ego in Patre, et Pater in me est.*

^b Legerat Maritan. in recto, et sub affirmandi quoque nota prædixi illud, ipso sacro texto renuente.

^c Ex quodam Mediceo ms. Victor. *separavit,*

[Vul. *habitaretur*] formavit illam: *ego Dominus, et non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terre tenebroso. Non dixi semini Jacob: frustra querite me. Ego Dominus loquens justitiam, annuntians recta. Congregamini, et venite, et accedite simul, qui salvati estis ex gentibus: nescierunt qui lerant lignum sculpturae suæ; et rogant Deum non salvantem. Annuntiate, et venite, et consiliamini simul: quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc ^b prædixit illud? Numquid non ego Dominus, et non est ultra Deus absque me? Deus justus et salvans non est præter me. Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ: quia ego Deus, et non est alius. In memetipso juravi: egredietur de ore meo justitia verbum, et non revertetur: quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua. Ergo in*

B *Domino dicit: Meæ sunt justitiæ et imperium: ad eum venient, et confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino justificabitur, et laudabitur omne semen Israel: LXX: Sic dicit Dominus qui fecit cælum: iste Deus qui ostendit terram, et fecit eam, ipse ^c paravit eam: non in vacuum fecit eam, sed ut habitaretur plasmarit eam. Ego sum Dominus, et non est ultra. Non in abscondito locutus sum, neque in loco terre tenebroso. Non dixi semini Jacob, vanum querite: ego sum Dominus qui loquor justitiam, annuntio veritatem. Congregamini et venite, ^d et consulti e simul qui salvamini de gentibus; non cognoverunt qui portant lignum sculpturae suæ: orant deos non salvantes. Si annuntiant, **542** appropinquent ut sciant simul, quis audita fecit hæc ab initio, tunc annuntiatum est vobis.*

C *Nonne ego Dominus Deus, et non est alius absque me: justus et salvans non est præter me. Convertimini ad me, et salvi eritis ab extremis terræ. Ego sum Deus, et non est alius. Per memetipsum juro: nisi egredietur de ore meo justitia: sermones mei non auferentur, quia mihi incurvabit omne genu, et jurabit et confitebitur omnis lingua Deo dicens: Justitia, et gloria ad eum venient, et confundentur omnes qui separant se a Domino: justificabitur et in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel. Vocatis Ægypto, et Æthiopia, et Sabain viris excelsis, per quæ monstratur salus univerarum gentium barbararum, et totius mundi ad Deum convertio, ostendit Deus justitiam suam; quod non solum Judæorum sit Dominus, sed et gentium.*

D *Ipse enim cæli factor et terræ æqualiter omnium Deus est, et non ob aliam causam creavit terram, nisi ut hominum esset habitaculum, qui suum adorarent et intelligerent Creatorem, et idola universa contemnerent. Nam et in monte Sina, de excelsis ejus vertice hæc audientibus populis est locutus: Non erant tibi dii alieni absque me, nec facies tibi idolorum (Exod. xx, 3, 4). Sed melius, ut hoc dictum de Evangelica prædicatione credamus: Moyses enim in abscondita solitudine uni tantum locutus est populo.*

quam lectionem Græcus quoque *ἀπόκρυφον* probat.

^d Verba et consulti in Ambrosian. cod. non sunt. Et Symmachus, quidam et Vulg. *accedite* interpretantur.

Apostolorum autem sonus, in universum orbem exiit, et verba eorum usque ad terræ terminos pervenerunt (*Psal. xviii*). *Non dixi, inquit, semini Jacob, frustra querite me.* Cælorum enim illis regna promisi, et primum ad eos locutus sum: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (*Matth. xxv, 24*). Et idcirco locutus sum justitiam et annuntiavi recta, sive veritatem, ut imaginibus Legis et cæremoniis derelictis, sequerentur Evangelii veritatem. Sed quia illi credere noluerunt, et indignos se judicaverunt salute; propterea dico gentibus: *Congregamini de toto orbe; et venite et accedite ad me simul qui salvati estis ex gentibus.* Per quod ostendit, non statim omnes gentes esse credituras, sed paulatim et per partes. Denique corripit eos qui in errore pristino permanserunt, dicens: *Nescierunt qui levant lignum* [*Al. signum*] *sculpturæ suæ, et rogant Deum non salvantem.* Et est sensus: Non intellexerunt sermones meos, simulacrorum suorum onere prægravati, et sperantes in eis, in quibus nulla est salus. Unde Apostolis præcipitur, ut opportune, importune annuntient veritatem (*II Tim. iv*), et incant consilium salutis gentium. Hoc autem, id est, ut congregarentur et venirent ex gentibus plurimi qui salvarentur, ab initio locutus est Deus, et cunctorum Prophetarum ora cecluerunt, qui sermone Domini loquebantur, præter quem nullus est alius. Filius enim non absque eo, sed in eo Deus est. Pulchreque jungit: *Deus justus, nequaquam unius gentis, sed universi mundi, cui loquitur: Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ; impleto illo quod Pater Filio re promisit: Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Psal. ii, 8*). Juratque per semetipsum, quoniam a sententia oris sui, et verbum quod protulit semel super salute gentium, nequaquam irritum fiat; sed re promissio ejus opere compleatur, dicentis supra: *Convertimini ad me, et salvi eritis, omnes fines terræ.* Jurat autem secundum Apostolum (*Hebr. vi*), ut per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, firmam consolationem habeamus; sed et hoc jurat, quod idolis derelictis, omne genu ei flectatur, cælestium, terrestrium, et infernorum, et omnis per illum juret lingua mortalium (*Philipp. ii*). In quo perspicere significatur populus christianus. Moris est enim ecclesiastici Christo genu flectere: quod Judæi, mentis superbiam demonstrantes, omnino non faciunt. Sed et omnis lingua cunctarum gentium barbararum, non in synagoga, sed in Christi Ecclesiis constitetur Deum. Omnis autem lingua Christum confitens, in Domino loquetur, et dicit: *Mæ sunt justitiæ, et menum est imperium, non populi Judæorum.* Ad eum cunctæ gentes venient, et confun-

^a Unus Ambrosian.: *sententia oris mei de verbo, quod semel protuli, etc.*

^b Duo Ambrosiani, *Consequenter post vocationem gentium*: et mox, *idola destruxisse testatur.*

^c Cmsfer Tertullianum, Apologet. c. 9; Minucium quoque Felireum, ut alius præteream.

^d Huc referenda sunt Minuclii Felicis verba in Oc-

dentur qui prius illius Evangelio repugnabant; et justificabitur atque laudabitur omne semen Israel, quorum prædicatio et sementis fertilissima in toto orbe uberrimos attulit fructus. Sive juxta Septuaginta omnis lingua jurans et confitens Deum, dicet quod justitia et gloria totius orbis ad eum veniat, et confundantur Judæi, qui se ab eo separant. **544** Hi autem qui de stirpe filiorum Israel orti sunt, et qui de Apostolorum semine pullulaverunt, et crediderunt in Christo, habeant justitiam et gloriam sempiternam.

(Cap. XLVI. — Vers. 1, 2.) *Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis, onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem. Contabuerunt, et contrita sunt simul: non poterunt salvare portantem, et anima eorum in captivitatem ibit.* LXX: *Cecidit Bel, contritus est Dagon: facta sunt sculptilia eorum in bestias et jumenta, portatis ea colligata quasi onus laboranti, et deficienti, et euriienti, nec prævalenti simul, qui non poterunt salvare de bello: ipsi autem captivi ducti sunt.* ^b Post vocationem gentium, et electionem credentium ex Israel, idola corruisse testatur. Cecidit, cecidit, sive confractus est Bel: quem Græci Belum, Latini Saturnum vocant. Cujus tanta fuit apud veteres religio, ut ei non solum humanas hostias captivorum ignobiliumque mortalium, sed et sua^c liberos immolarent. Nabo autem et ipsum idolum est, quod interpretatur *prophetia* et *divinatio*, quam post Evangelii veritatem in toto orbe conticuisse significat. Sive, juxta LXX, *Dagon*, qui tamen in Hebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazæ, et reliquarum urbium Philistinum. Et a speciali transit ad generale: *Facta sunt simulacra eorum bestiis et jumentis.* Non quo simulacra gentilium in prædam bestiarum et jumentorum exposita sint: sed quo religio nationum, simulacra sint bestiarum, et brutorum animantium, quæ maxime in Ægypto divino cultui consecrata sunt. De quibus Virgilius (*Æneid. viii, 698*):

Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis.

Nam et pleraque oppida eorum ex bestis et jumentis habant nomina, *κυνών* a cane, *λέων* a leone: *θμοῦς* lingua Ægyptia ab hirco, *λύκων* a lupo, ut taceam de formidoloso et horribili *ερπε*, et ^d crepitu ventris inflati, quæ Pelusiaca religio est. Hæc, inquit, simulacra quæ non possunt salvare portantem, nihil sunt aliud nisi onera sacerdotum, **545** deprimentia eos usque ad lassitudinem. Quæ cum captivitas venerit, pro pretio metallorum, de quibus facta sunt, ducuntur prima captiva, et animam suam sive portantium, liberare non possunt. Non quo muta si-

tatio, c. 28: *Idem Ægyptii cum plerisque vobiscum (s. vestrum id est Romanis) non magis Iudem, quam cepurum acrimonias metuumt. Nec Serapidem magis quam strepitus per pudenda corporis expressos tremiscunt.* Theophil. ad Autollicum lib. i: *ἄχρον ἀλόχρον, sonos turpitudinis, vocat.*

mulacra habeant animam et aliquem sensum doloris, quæ insensibilia sunt; sed quo ~~κατασκευασταὶ~~ vocetur anima, et membra earum rerum quæ absque sensu et membris sunt. Alioquin et in Proverbiis legitur: *In manu linguæ, mors et vita.* Vel hoc dicendum, quod gravissimum onus in gentibus, error fuerit idololatriæ, quæ cultores suos deprimebat ad terram, et salvare non poterat, animasque eorum faciebat diabolo et dæmonibus esse captivas.

(Vers. 1, 3 seqq.) *Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel, qui portamini a meo utero, qui gestamini a mea vulva. Usque ad senectam ego ipse, et usque ad canos ego portabo: ego feci, et ego feram: ego portabo, et salvabo. Cui assimilastis me, et adæquastis et comparastis me, et fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, et argentum statera ponderastis, conducentes aurificem, ut faciat Deum: et prociidunt et adorant. Portant illum in humeris, gestantes et ponentes in loco suo, et stabit, ac de loco suo non movebitur. Sed cum clamaverint ad eum, non audiet: de tribulatione non salvabit eos.* LXX: *Audite me, domus Jacob, et omnes reliquias Israel qui portamini de utero, et erudimini a parvulo usque ad senectutem. Ego sum, et donec senescatis ego sum: ego sustineo vos: ego feci, et ego portabo: ego suscipiam, et salvos vos faciam. Cui assimilastis me? Videte, excogitate qui erratis et confertis aurum de sacculo, et argentum in statera appendistis, et conducistis aurificem: fecerunt opera manuum, et incurvati adoraverunt: portant illud in humeris, et vadunt. Si autem posuerint illud in loco suo, manet, et non movebitur: et qui clamaverit ad illud, non audiet, et de malis non liberabit eum. Nequaquam eum appellat Jacob, nec Israel, quod et ipsum absque conjunctione servi et pueri et eiecit in sullationem populi dici supra exposuimus: sed multo vilius, domus Jacob, et reliquias Israel, ob propinquitatem carnis et sanguinis, et quasi fæces reliquiarum Israel. Docetque eos instar puerorum atque lactentium, ita a Deo, quasi matris utero, et vulva prægnantis, ex *Egypto* esse portatos. Non quo ineffabilis 546 Dei incomprehensibilisque majestas, aut uterum habeat, aut vulvam, pedesque, et manus, et cætera corporis membra; sed quo nos affectum Dei per nostra verba discamus. Alioquin et in centesimo nono psalmo ex persona Dei hoc idem canitur. In eo enim loco ubi Septuaginta transtulerunt, *ex utero ante luciferum genui te*, in Hebræo scriptum habet, *מִבֶּטֶן מִבְּרֵית* quod interpretatur, *de vulva.* In præsentiarum vero non solum de utero, et de vulva scriptum est, hoc est, *מִבֶּטֶן מִבְּרֵית* et *מִבֶּטֶן מִבְּרֵית* sed *מִבְּרֵית* quæ præpositio significat *ex meo utero, sive ex mea vulva.* Et est sensus: Qui vos genui ab infantia, et meo utero vulvaque gestavi, ipse usque ad senectutem protegam, non meam, sed vestram, ut eos doceat divina misericordia esse salvandos. Creator enim omnium parci creaturæ suæ, et pastor bonus*

A ponit animam suam pro ovibus suis (*Joan. x*). Qui autem mercenarius est, cujus non sunt oves, cum viderit lapsum, fugit. Quia igitur feci et genui liberos, ego feram et ipse portabo. Juxta Septuaginta qui dixerunt: *Qui portamini ex utero, et erudimini ab infantia usque ad senectutem*, hoc significat, quod frustra legem Dei die ac nocte meditentur, non habentes notitiam Dei, sed hominum ac bestiarum simulacra venerantes: intantum ut correptione indigeant prophetali, per quam loquitur ad eos Deus: *Cui assimilastis me, et adæquastis?* et reliqua: quod aurum argentumque contulerint, et conducto statuario fecerint idola, et adoraverint opera manuum suarum, quæ portentur hameris, et confixa atque stabilita se non valeant commovere, nec prodesse his a quibus coluntur. Manifesta transcurramus, ut Christi misericordia clausa reseremus.

(Vers. 8 seqq.) *Mementote istud, et fundamini, et redite, prævaricatores, ad cor. Recordamini prioris sacculi, quoniam ego sum Deus, et non est ultra Deus, nec est similis mei. Annuntians ab exordio novissima, et ab initio quæ necdum facta sunt, dicens: consilium meum stabit, et omnis voluntas mea fiet. Vocans ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis meæ; et locutus sum, et adducam illud, creavi et faciam illud.* LXX: *Mementote horum, et ingemiscite: agite penitentiam qui erratis. Revertimini corde, et mementote priorum a sæculo: quoniam ego sum Deus, et non est 547 ultra præter me. Qui annuntius prius novissima antequam fiant et compleantur, et dixi, omnis voluntas mea stabit, et cuncta quæ cogitavi faciam. Qui voco ab Oriente avem, et de terra longinqua, de quibus cogitavi: locutus sum, et adduxi: creavi et feci. Quia vos ipse genui, ipse portavi, et ab infantia usque ad senectutem, non vestro merito, sed mea pietate salvamini: deserite idola quæ fecistis, et ad unius Dei cultum revertimini. Agite penitentiam, ingemiscite pro errore qui vos tenuit; immo fundamini, ne rursus subitus idololatriæ vos turbo subvertat: et redite ad cor, id est, ad mentem vestram, qui simulacra venerantes velut furiosi in ligam impingebatis et lapides. Ab initio considerate mundi, quod præter me nullus sit Deus, nec alius potuerit scire ventura, nisi ego qui per Prophetas nuntio quæ facturus sum: ut cum prædicta complevero, divinatione probem divinitatem. Ego enim mysterium quod retro cunctis generationibus fuerat ignoratum, immo consilium meum staturum esse nunc dico; ut cum illud videritis effectum, nullum sciatis Deum, nisi eum qui hæc futura cognovit, immo præcepit fieri. Ego sum qui ab Oriente voco avem, et putant Hebræi, Cyrum regem Persarum, sive Darium Medorum principem; et de terra longinqua virum voluntatis meæ, qui expleat omnem voluntatem meam contra Babylonem atque Chaldaeos. Sive ut nos verum esse convincimus, Dominam Salvatorem, de quo et Balaam vaticinatur: *Orietur stella ex Jacob,**

* Ambrosian., *voco avem Hebræi Cyrum esse regem Persarum.*

et homo ex Israel (Num. xxiv, 17), cujus nomen est A Oriens (Zach. vi), quem adoraverunt Magi de Oriente venientes. Hic enim loquitur in Psalmis: Deus, ut faciam voluntatem tuam volui (Psal. xxxix, 9), de quo locutus est Pater: et sponsonem suam opere comprobavit. LXX, pro eo quod nos de Hebræo expressimus, *virum voluntatis meæ*, posuerunt, *de quibus cogitavi*. Ergo juxta eos vocatas de Oriente aves, Angelorum possumus intelligere ministeria, quæ ad imperium Domini in toto orbe discurrent; qui sunt administratorii spiritus, et mittuntur ob salutem credentium. De quibus et in psalmo canitur: *Qui facis Angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem æreantem* (Ps. ciii, 4).

548 (Vers. 12, 13.) *Audite me, duro corde, qui longe estis a justitia. Prope feci justitiam meam: non elongabitur, et salus mea non morabitur* [Al. *minorabitur*]: *dabo in Sion salutem, et in Israel gloriam meam*. LXX: *Audite me qui perdidistis cor, qui longe estis a jus ita. Adduxi justitiam meam, et salutem quæ a me est, tardare non faciam. Dedi in Sion salutem et Israeli gloriam*. Quibus supra dixerat: *Audite me, domus Jacob, et omne residuum domus Israel*. Et iterum: *Redite, prævaricatores, ad cor*, etiam nunc juxta Hebraicum propter incredulitatem appellat eos duro corde, et juxta Septuaginta, qui cor mentemque perdidierant. Quod seculus vir eruditissimus, et dignus nomine suo Stephanus martyr in Judæorum loquitur concione: *Dura cervice et incircumcisi cordibus auribusque, vos semper Spiritui sancto resististis, sicut patres vestri* (Act. vii, 51). Illi igitur longe sunt a justitia Dei, quia non crediderunt in eum, quam pro sua clementia Deus fecit esse vicinam, et venire ad terras, nequaquam vult tardare nec procul fieri. Dedit enim Sion salutem suam, et Israeli gloriam suam. Hoc de vaticinio dictum sit futurorum, et de adventu Domini Salvatoris. Cæterum juxta historiam datur Sion salus, et Israel gloria; quoniam Deus prope fecit suam esse justitiam, ut vocaret ab Oriente avem, et de terra longinqua virum voluntatis suæ, qui Israelis et subversæ Jerusalem ulcisceretur injurias, et Medis Persisque superantibus, Babylonem Chaldæosque deleret, sicut sequentia Prophetæ verba testantur.

(Cap. XLVII. — Vers. 1 seqq.) *Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylonis: sede in terra, non est solum filia Chaldæorum, quia ultra non vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, et mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina. Revelabitur ignominia tua, et videbitur opprobrium tuum: ultionem capiam, et non re-*

^a Ambrosian., *robustissimorum*. Sunt vero qui Hieronymo hinc dicam impingunt, quod frustra Isaia verba in obscuro sensum interpretetur, cum inter captivitatis damna et labores, pistrinum quoque fuisse, nemo nesciat, et non ad prostitioni corporis infamiam, sed contumeliæ causa captivi, vilissimæque conditionis servi denudarentur. At hæc Hieron. non suo sensu loquitur, sed Hebræorum figuralem expositionem esse ait. Nec ea quidem abnormis,

sistet mihi homo. LXX: *Descende, sede super terram, virgo filia Babylonis, sede in terram. Non est solum filia Chaldæorum, quoniam nequaquam ultra vocaberis mollis et tenera. Tolle molam, mole farinam. Revela operimentum tuum, denuda canos, discooperi tibias, transi flumina: revelabitur ignominia tua, apparebunt opprobria tua. Quod justum est de te auferam, nequaquam 549 ultra tradam hominibus*. Quomodo in Ezechiele sub figura navis et omnis instrumenti ejus, Tyriornatus exponitur, quæ negotiationibus dedita est (Ezech. xvi), et propter aquarum abundantiam rex Egypti draco appellatur, et squamæ illius junctusque ac papyrus et pisciculi describuntur, et Jerusalem cum idolis fornicationem scortorum ac lupanaris similitudo testatur: sic in præsentī loco sub personâ captivæ mulieris, quæ quondam regina fuerit, Babylonis servitus indicatur: diciturque ei ut descendat de regni superbia, et in pulvere sedeat. Virgo autem appellatur et filia: vel quia omnes homines creatura Dei sumus; nec est Babylonis juxta hæreticos natura damnabilis: vel ob luxuriam et ornatum urbis quondam potentissimæ, quæ cum sennisset, et vicina esset occasui, virgunculam, et puellam se esse jaetabat. Licet ex eo quod juxta LXX scriptum est, *filia Babylonis*, non ipsam Babylonem quidam, sed Romanam urbem interpretentur, quæ in Apocalypsi Joannis (Apocal. xiv) et in Epistola Petri (II Petr. v), Babylon specialiter appellatur, et cuncta quæ nunc ad Babylonem dicuntur, illius ruinæ convenire testentur, contra quem vocanda sit avis, Deique justitia: ut postquam Sion, id est, Ecclesia salvata fuerit, illa pereat in æternum. Dicitur ergo Babylonii reginæ et filia Chaldæorum (a Chaldæis enim condita est) quod nequaquam ultra vocetur mollis et tenera et delictis affluens, quæ cunctarum gentium manibus portabatur; ita ut terræ plantas vix imprimeret: præcipiturque ei ut tollat molam, et molat farinam, quod est duræ captivitatis, et extremæ servitutis indicium; ut quæ quondam regina fuerat, postea molendæ farinæ operi serviat. Sed quia sequitur: *Denuda turpitudinem tuam*, etiam mola ab Hebræis figuratiter intelligitur, quod scilicet in morem scorti, victorum libidini pateat. Illudque quod in Judicum libro de Samson scribitur (Judic. xvi), ad molam eum a Philistiim esse damnatum, 550 hoc significare volunt, quod pro sobole ^a robustissimus virorum, hoc in allophyllas mulieres facere sit compulsus. In eo ubi nos interpretati sumus, *denuda turpitudinem tuam*, pro quo LXX transtulerunt, *revela operimentum*; Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit, ^b SAMTHECH (שמתח);

quandoquidem notum illud Job xxxi, 13: *Uxor mea molat alteri: pro scortum alteri sit*. Et Horat. lib. 1, satir. 2, v. 35, *alienas permolere uxores* dixit. Vide Festelium, Adversar. lib. II, Buxtorfii Cataloga, cap. 138.

^b Samthech. Quia auctoritate veteres editiones hic pro שמתח Samthech, legant שמתח Schimlathech, nullus video. Hoc tantum dixerim, falsam hujusmodi et conflictam vocem non posse stare cum Hieronymi

Aquila **SEMMATHECH**; Symmachus τὸ σωματὸν σου: quod nos exprimere possumus *taciturnitatem tuam*, quod taceri debeat prae verecundis. Quod quidem et in Cantico Canticorum legimus, ubi sponsae pulchritudine describitur: ad extremum infert: *Abique taciturnitate tua (Cant. iv)*: nolentibus qui interpretati sunt transferre nomen, quod in sancta Scriptura sonaret turpitudinem. Recte quoque contra Babylonem inverecundis utitur nominibus (licet nulla sit turpitudine, humani corporis membrum vocare nomine suo), cui praecipitur ut nudet pectora, et crura ac femina aperiat, et vadat in captivitatem, videaturque ignominia ejus, et opprobrio pateat sempiternum. Et hoc Dominus fecisse se dicit, ut ultionem caperet de ea, quae oppressit populum suum, et nullum pro ea audiat precatorem, qui iram Domini sui lenire conetur occurrenti. Significat autem Angelum gentis Babyloniae praesidem, qui cum caeteris Angelis loquitur: *Curavimus Babylonem, et non est curata*. Quod autem Septuaginta transtulerunt, quod justum est de te auferam, nequaquam ultra tradam hominibus, subauditur *Babylonem*: vel certe hoc quod justum est, et ablatum de Babylone. Disputant Stoici, multa re turpia, prava hominum consuetudine, verbis honesta esse, ut parricidium, adulterium, homicidium, incestum, et caetera his similia. Rursumque re honesta, nominibus videri turpia; ut linero procreare, inflationem ventris crepitu digerere, alvum relevare stercore, vesicam urinae effusione laxare: denique non posse nos, ut dicimus, a ruta rutulam, sic *προσοφροσύνην* mentem facere. **551** Ergo **SEMMATHECH** (ΣΗΜΑΤΗΧ), quod Aquila posuit, ut diximus, verenda mulieris appellatur. Cujus etymologia apud eos sonat, *sitiens tuus*; ut inexpectatam Babylonis indicat voluptatem.

(Vers. 4 seqq.) *Redemptor noster Dominus exercituum, nomen illius, Sanctus Israel. Sede tacens, et intra in tenebras, filia Chaldaeorum; quia non vocaberis ultra domina regnorum, iratus sum super populum meum, contaminavi hereditatem meam, et dedi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias. Super senem aggravasti jugum tuum valde, et dixisti, in sempiternum ero domina: non posuisti haec super cor tuum, neque recordata es novissimi tui. LXX: Dixit qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus, Sanctus Israel. Sede compuncta, ingredi in tenebras, filia Chaldaeorum: nequaquam ultra vocaberis fortitudo*

contextu, qui conceptis verbis nos docet Theodotionem posuisse ipsum verbum Hebraicum *למח* **Semathoch**, vel **Semathoch**, ut Aquila legabat. Graeci similiter Symmachi mutant in hunc modum, τὸ σωματὸν σου, quod, etc. **MARTIAN.**

— Item Anthonianus *Semathoch*: *Aquila, Simmathoch*. Quod porro prius τὸ σωματὸν σου (in Ambrosiano TO CLOΠΕΔΟΝΧΟΥ: in Singerum. apud Montisac. corruptitia, τὸ σωματὸν σου) veteres vulgati libri τὸ σωματὸν σου praeferebant, ex alia Symmachi editione fortassis de-umptum est.

^a Erat olim *mentem a menta*, quod Martianus loci hujus usum minime assecutus, dum emendare contendit, de ridiculo errore depravat, substi-

regni: iratus sum contra populum meum, contaminavi hereditatem meam. Ego dedi eos in manum tuam, tu vero non dedisti eis misericordiam: seni [Al. senis] aggravasti jugum valde, et dixisti, in aeternum ero domina: non intellexisti haec in corde tuo, neque recordata es novissimorum. Primus versus juxta Septuaginta cum superioribus copulatur, ut sit sensus: *Et haec faciet qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus Sanctus Israel.* Porro juxta Hebraicum, ex persona populi Propheta loquitur, quod haec tacerit contra Babylonem Dominus exercituum, cujus nomen sit Sanctus Israel. Rursumque ad ipsam Babylonem sermo dirigitur. *Sede tacens, sive compuncta, et ipsorum criminum recordare. Ingredere tenebras:* quia praefusione et ignominia lucem ferre non sustines: nequaquam vocaberis, non unius regni, sed nec omnium regnorum domina. Simulque quia occulta quaestio nascetur: cur irasceret Deus adversus Chaldaeos, quos ipse misit ad capiendum Israel: respondit, iratum se contra populum suum, corripere eos voluisse, non perdere, verberare, non occidere. Illis autem abusus esse crudelitatis suae, et plus imposuisse plagarum quam Dei ultio flagitabat: magnamque Babylonis crudelitatis indicium est, ne senibus quidem peperci-ssent, quorum aetas etiam inter hostes venerabilis est. Sed et hoc signum superbiae, quod praesenti felicitate decepta, futurorum non cogitarit ambigua. **552** Ergo semper in prosperis debemus cavere ventura: nec traditis nobis opprimere, qui ad hoc eruduntur, ut meliores fiant.

(Vers. 8, seqq.) *Et nunc audi haec, delicata et habitans confidenter, quae dicis in corde tuo: Ego sum, et non est praeter me amplius: non video ridua, et ignoro sterilitatem. Et veniet tibi duo haec subito in die una, sterilitas et viduitas: universa venerunt super te, propter multitudinem malefactorum tuorum, et propter duritiam incantatorum tuorum vehementer [Vulg. vehementem]. Et fiduciam habuisti in malitia tua, et dixisti: Non est qui videat me: sapientia tua et scientia tua haec deceperunt te, et dixisti in corde tuo: ego sum, et praeter me non est altera. Veniet super te malum, et nescies ortum ejus, et irruet super te calamitas, quam non poteris expiare, veniet super te repente miseria, quam nescies. Duo simul venient Babylonis, sterilitas et viduitas, ut nec filios habeat, id est, subjectos sibi populos; nec virum, quem regem possumus intelligere: quae dum non*

tuens mente, ut sit sensus non licere mentis diminutivum facere. Res vero clamat, de ruta et menta herbis sermonem hic esse, sciuntque omnes, non licere sicut a ruta rutulam, ita a menta mentulam *προσοφροσύνης* dicere. Cicero lib. ix Fam. epi. l. 23, quem locum S. Doctor. alludit: *Ruta et menta, inquit, recte utrumque dicitur: volo mentam pusillam ita appellare ut rutulam; non licet.* Alia nempe est, eaque obscura ejus nequitis in diminutivo significatio.

— *Mente facere.* Hic quoque pro *mente*, ponunt *mentum*, a *mentia facere*. Quae locutio usum alium ac falsum obtulit, ut legendi manifestum esse poterit. **MARTIAN.**

aperat, repente sustinuit. Neque enim poterat arbitrari quod Persæ, nullius ante fortitudinis, eam, Cyro regnante, superarent, et suæ subicerent potestati. *Quæ perpessa es, inquit, non solum propter superbiam et abundantiam cunctarum opum atque delicias, sed et propter multitudinem malefactorum tuorum, et incantatorum tuorum, in quibus habuisti fiduciam. Et veniet super te malum quod antea nesciebas, et cujus ignorabas ortum. Sive ut Septuaginta transtulerunt: Veniet super te perditio, et nescies: fovea, et incidet in eam: ut quæ cunctis gentibus parabas captivitatis malum, ipsa incidas in foveam quam parasti. Quæ perspicua sunt, cito sermone transcurramus.*

(Vers. 12 seqq.) *Stas cum incantatoribus tuis, et eum multitudinis malefactorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent et salvent te augures cæli, qui contemplantur sidera, et supputabant menses, ut eis annuntiantur ventura tibi. Ecce facti quasi stipula, ignis combussit eos: non liberabunt animas suas de manu flammæ: non sunt prunæ quibus calefant, nec focus ut sedeant ad eum: sic facta sunt tibi in quibuscumque 553 laboraveras: negotiatores tui ab adolescentia tua unusquisque in via sua erraverunt: non est qui salvet te. LXX: Stas nunc in incantationibus tuis et in multis maleficiis tuis, quæ discebas ab adolescentia tua, si prodesse tibi possunt: et laborasti in consiliis tuis: stent et salvam te faciant astrologi cæli, qui contemplantur stellas: annuntiant tibi quid venturum sit super te. Ecce omnes quasi phrygana in igne comburentur: et non eruent animam suam de flamma: quia habes carbones ignis, sedebis super eos. Hi erunt tibi in adjutorium. Laborasti in commutatione tua ab adolescentia: homo in semetipso erravit: tibi autem non erit salus. Habuisse Babylonem omnemque Chaldaeam, incantatorum et augurum, et hariolorum et Gazarenorum studium, quos nos aruspices appellamus, Danielis Prophetæ lectio probat, qui ad eorum consilium, cuncta reges Babylonios fecisse commemorat. Pro eo quoque quod nos juxta Symmachum et Theodotionem interpretati sumus: Stent et salvent te augures cæli, Septuaginta manifestius transtulerunt, Stent et salvam te faciant astrologi cæli; qui vulgo appellantur mathematici, et ex astrorum cursu lapæque siderum, res humanas regi arbitrantur. Unde et Magi de Oriente venerunt, Domini stellam se vidiisse dicentes, vel ex artis scientia, vel ex vaticinio Balaam Prophetæ sui, qui in Numeris dixerat: Orietur stella ex Jacob, et homo de Israel (Num. xxiv, 17). Isti igitur qui supputant menses, annosque dinumerant, et horarum momenta librantes, futurorum scientiam pollicentur, dicant tibi quid super te Dominus cogitaverit, illi quoque ta-*

centibus, quid venturum sit, Propheta respondit: *Ecce facti sunt quasi stipula, ignis devoravit eos; ut qui salutem illis promittebant, sua ignorarent supplicia: nec dubium quin, ardente urbe, habitatores ejus vorax flamma consumpserit. Quodque sequitur: Non sunt prunæ quibus calefant, nec focus ut sedeant ad eum, sic Hebræi edisserunt. Nullam habent caloris scientiam, nec illuminantem sensum, qui eorum tenebras possit discutere, et frigus erroris expellere. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta transtulerunt: Habes carbones ignis, sedebis super eos: 554 hi erunt tibi in adjutorium; nisi forte possumus hoc dicere, quod multo utilior sit ignis et incendium Babyloni, quam fuerunt magi et Gazareni, astrologi et incantatores. Hic enim eos per pœnas atque supplicia ad pœnitentiam provocat; illi per errorem ducunt ad superbiam. Omnis labor ejus et negotiatores illius, quos magos intelligimus, hoc profecit, ut unusquisque sua erraret via; et ipse perditus salutem alteri non præberet. Interrogemus eos qui diversas asserunt esse naturas, utrum Babylon malæ naturæ sit, an bonæ? Si malæ dixerint, quod eos responsuros esse non dubium est, quomodo provocatur ad pœnitentiam, et dicitur ei: Sede compuncta, intra in tenebras, filia Chaldaeorum. Ac deinceps post enumerationem peccatorum et criminum, Habes carbones ignis, sedebis super eos: hi erunt tibi in adjutorium? Et quid sibi velit quod infertur juxta eosdem Septuaginta: Laborasti in commutatione ab adolescentia? Quæ est ista commutatio? Uti que de bono in malum. Ex quo perspicuum est, natura bonos, voluntate malos fieri. Denique infertur: Homo in semetipso erravit, non natura, sed mentis arbitrio.*

(Cap. XLVIII.—Vers. 1 seqq.) *Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda exiitis: qui jurastis [Vulg. juratis] in nomine Domini, et Dei Israel recordamini, non in veritate neque in justitia. De civitate enim sancta vocati sunt: et super Dominum [Vulg. Deus] Israel constabiliti sunt: Dominus exercituum nomen ejus. Hæc Chaldaeis et Babylonis ventura prædixi, et necesse est quod per Prophetas meos locutus sum, rebus expleri. Tu autem, domus Jacob, et qui vocamini nomine Israel, et qui de aqua Juda exiitis, et cætera quæ sequuntur, audi attentius quæ dicturus sum. Et notandum quod nequaquam eos appellet Jacob, sed domum Jacob; nec Israel, qui hoc falso appellantur nomine, cum opus non habeant nominis. Et de aquis, inquit, Juda exiitis, σπηρατῶδες aquas vocans pro semine, ut nequaquam eos virtutum Patriarcharum filios ostenderet esse, sed carnium. Et recte aquas Juda appellavit, quia sola tunc in terra Judæa adhuc permanebat tribus; et semen David illo tempore 555*

^a Sic habent mss. ad Græcum exemplar ἀδυσίον ἀπὸ δὲ θύρας. Antea erat, quæ non prodesse tibi possunt.

^b Recole quæ supra annotavimus in c. xix, vers. 1.

^c Eodem sensu in Ambrosiano σπηρατῶδες, quod est, dignæ, verecunde, sive honeste.

— σπηρατῶδες aquas, etc. Hoc modo legi oportet ex

regium servabatur. *Qui, inquit, jurastis in nomine Domini, non ut honoretis Dominum; sed ut assumpto nomine faciatis injuriam, dum eum testem vestri vultis esse mendacii, et requiescitis in sancta civitate, et super Dominum Israel inultimini; ut jactetis habitatores vos esse urbis Jerusalem, et Domini sabaoth habere privilegium, cum cassa Jacob, Israel et urbis sanctæ, et Dei omnipotentis assumatis vocabula.*

(Vers. 3, 4 seqq.) *Priora ex tunc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et audita feci ea: repente operatus sum, et venerunt. Scivi enim quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua, et frons tua ænea. Prædixi tibi ex tunc: antequam venirent, indicavi tibi, ne forte diceret: idola mea fecerunt hæc, et sculptilia mea, constatilia mandaverunt ista. Quæ audisti, vix omnia vos autem non annuntiaſtis. Audita feci tibi nova ex tunc: et conservata quæ nescis: modo creata sunt, et non ex tunc: et ante diem, et non audisti ea, ne forte dicas: ecce cognovi ea. Neque audisti, neque cognovisti, neque ex tunc aperta est auris tua: scio enim, quia prævaricans prævaricaberis, et transgressorem ex ventre vocavi te. Propter nomen meum longe faciam furorem meum: et laude mea infrenabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum: elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciam, ut non blasphemet: et gloriam meam alteri non dabo. LXX: Priora adhuc annuntiaſti: et de ore meo egressa sunt: et audium factum est: subito feci, et venerunt, scio quia durus es: et nervus ferreus collum tuum, et frons tua ænea: et annuntiavi tibi olim antequam venirent super te. Auditum tibi feci: ne forte diceret, quia idola mihi fecerunt, sculptilia et constatilia mandaverunt mihi. Audistis omnia, et vos non cognovistis: sed audita tibi feci nova ea nunc quæ futura sunt. Et non dixisti, nunc sunt, et non olim: et non in prioribus diebus. Ne dicas etiam novi ea: neque nosti, neque scis, neque a principio aperui aures tuas. Scio enim quoniam prævaricans prævaricaberis: et iniquus adhuc ex utero vocaberis. Propter nomen meum ostendem tibi furorem meum: et gloriosa mea inferam super te, ut non te interficiam. Ecce vendidi te non propter argentum: erui autem te de fornace paupertatis: 556 propter me faciam, quia nomen meum polluitur; et gloriam meam alteri non dabo. Prædico tibi Baby'oniis a Medis Persisque superandos, et repente faciam quod minatus sum, ne cum venerint quæ prædicta sunt, vel deorum nutu quos colis, vel fortuito ea existimes accidisse. Nec jactis scientiam futurorum, sed ob incredulitatem tuam loquor, cujus cor incredulum et cervicem ferream, ac frontem æneam ab initio esse cognovi. Ecce audisti omnia quæ ventura sunt, et tamen celas silentio veritatem. Nec narro præterita quibus sæpe mea potentia comprobata est, quomodo eduxerim populum de Ægypto, Ægyptios in mari*

submerserim Rubro, terram repromissionis tradiderim, gentes vobis varias subjugarim. Sed nova quæ contra Babylonem factorus sum, nuntio, ut impudens oris tui mendacium confutetur, qui te asseris scire quæ nescis. Ab initio enim meorum prævaricator es mandatorum; et de ventre transgressorem vocavit te Deus, quando de Ægypto liberatus, quasi meo ventre conceptus es, et educatus, et eruditus. Caput bovis Ægypti desiderasti, dicens: *Hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Non igitur tuo merito, sed mea misericordia furorem meum distuli, ne penitus interires, et ob laudem nominis mei infrenabo te, ut me quasi jumentum et in frenis equus sequaris invitus. *Ecce excoxi te, id est, probavi, quomodo conflatur argentum.* Sive non in divitiis, sed in fornace paupertatis probare te volui. Ex quo ostenditur et divitiis et paupertate plerosque tentari, si aut illis male abutantur, aut penuriam nequaquam virtute sustineant. Propter me ergo faciam, ne blasphemetur nomen meum in gentibus, et putent vos non mea ira, sed idolorum suorum auxilio esse superatos. Quodque infert, *gloriam meam alteri non dabo*, hoc significat, ne idola putentur oppressisse populum Dei. Vel certe cum dicit, *alteri non dabo*, ostendit se alteri jam dedisse, alteri enim ad distinctionem prioris dicitur. Plerique nostrorum, ut juxta LXX Interpretes pauca perscringam, de Christi adventu autumant prophetari, quod repente veniat insperatus, et durissimo populo sui demonstrat præsentiam; cui 557 nunquam Deus

C aures aperuerit, quia incrassatum fuerit cor ejus, et auribus suis graviter audierit. Siatimque et Dominus de utero virginali profusus est, transgressor et iniquus sit appellatus, quærens eum interficere. Quodque jungit: *Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum, et gloriosa [Al. gloriam] mea inducam super te*, sensu abutitur Apostoli, sive apostolus Paulus (Rom. 1) de hoc loco sumit testimonium, ut reveletur ira Dei ad terribendos eos qui peccant, et postea conversis gloria præbentur: *Ecce, ait, vendidi te non in pecunia, sed vendidi in peccatis tuis, et erui te de fornace paupertatis.* Propter quod et Salomon (Prov. III) divitias et paupertatem habere non vult, sed tantum necessaria postulat, ne aut illis cleveat cor ejus in superbiam, aut in ista compellatur facere quod non vult, et Deum pressus inopia blasphemare. Unde et Apostolus: *Habentes, inquit, rictum et rictum, his contenti simus (1 Tim. VI, 8).*

(Vers. 12, 13 seqq.) *Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego ipse ego primus, et ego novissimus. Manus quoque mea fundavit terram, et dextera mea mensa est celos: ego occuri [Vulg. vocabo] eos, et stabunt simul. Congregamini omnes vos et audite: quis ex eis annuntiavit hæc? Dominus dilexit eum: facio voluntatem suam in Babylone et brachium suum in Chaldaïs. Ego ego locutus sum et vocavi eum: ad-*

^a In Vulg. sub interrogandi nota, *num annuntiaſtis?*

^b Sic Ambros. ms. Antea erat, *ob utilitatem.*

^c Unus Ambrosian., et inimicus pro iniquus.

dacti sum, et directus est via ejus. Accedite ad me, et audite hæc [Vulg. Aoc]: non a principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus. LXX: Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego sum primus, et ego in sempiternum: et manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit caelum. Vocabo vos; et stabunt sicut: et congregabuntur omnes, et audient: Quis eis annuntiavit hæc? Diligens te, feci voluntatem tuam super Babylonem: ut auferrem semen Chaldaeorum. Ego locutus sum et ego vocavi. Adduxi eum et prosperam feci viam ejus. Adducite ad me, et audite hæc: Non a principio in abscondito locutus sum: quando factus, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, et spiritus ejus. Quibus ante jam dixerat: Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et de aquis Juda existis, nunc ad eundem 558 loquitur, Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Multi enim vocati, et pauci electi (Matth. xxii). Unde non electus, quia necdum recuperant Salvatorem; sed vocatus nuncupat. Ego sum, inquit et tu, primus et novissimus, qui vivo, et sui mortuus (Apo. xii); ut vitam ad principium referas, novissimum ad finem, qui mortuus est. Qui se exinanivit formam servi accipiens, et factus est obediens Patri; humiliavit se ipsum usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. ii). Manus mea fundavit terram. Unde et in Proverbiis loquitur: Dominus sapientia sua fundavit terram, et dextera illius mensa est (Prov. iii, 19), sive firmavit caelos vel caelum, ut LXX transtulerunt. Vocat autem eos, ut ejus pateant jus-ioni, et enarrent gloriam illius. Si autem caeli obediunt voluntati Domini, et suo currunt ordine: quid gloriatur terra et cinis (Ecclesi. x), et ignorat fragilitatem suam? Congregamini omnes vos, et audite, vel caeli, vel universa creatura, vel omnis multitudo Israel. Quæ sunt quæ jubentur audire? Quod Dominus dilexerit eum, laudabilem quæm Cyrus Darioque significet, qui fecit voluntatem Domini contra Babylonem, et brachium suum exercuit in Chaldaeis. Et ipse locutus est et vocavit eum nomine suo, et adduxit eum, et directus est via ejus, ut nullus viribus ejus auderet resistere. Unde provocat eos ut accedant et audiant, et Domino predicente cognoscant venturum esse regem Per-arum atque Medorum, qui subruat Babylonem, et levatque Chaldaeos. Et ut hæc annuntiet, dicit se Prophe-tam missum a Domino et spiritu ejus. Hoc juxta Hebræus et eorum opinionem. Cæterum juxta Symmachum, qui interpretatus est: Quis ei annuntiavit hæc? quem Dominus dilexit, qui fecit voluntatem ejus in Babylone: et juxta Septuaginta, ut auferat semen Chaldaeorum, ad Domini personam refertur: qui vere dilectus a Patre, et qui fecit omnium voluntatem Patris, et qui subvertit in Babylone, hoc est, in confusione hujus mundi omnem semen Chaldaeorum, qui demones interpretantur. Ipse locutus est, et audivit Filium, et adduxit illum, qui loquitur ad

Antea erat sub interrogationis nota, numquid ad eundem, etc.

credentes: Venite ad me: omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. xi, 28). Et audite hæc quæ a principio in abscondito sum 559 locutus, hoc est per ænigmata et mysteria Prophetarum, quod cunctis retro generationibus fuerat ignoratum. Quando stebant omnia a Patre, ipse erat cum eo, qui adgaudebat, qui etiam nunc dicit: Ego qui semper eram cum Patre, et in Patre, et sine Patre numquam eram, etiam tunc loquor (Joh. xiv): et juxta fragilitatem carnis assumptæ dico, quod Dominus Deus miserit me, et spiritus ejus: brevique versiculo, Trinitatis nobis ostenditur sacramentum.

(Vers. 17, 18 seqq.) Hæc dicit Dominus, redemptor tuus sanctus Israel: Ego Dominus Deus tuus docens te stilia, gubernans te in via qua ambulas. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris. Et fuisset sicut arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: non interissent, et non fuisset attritum nomen ejus a facie mea. Quia Israeli futura promisit, reddit causas quare ebs prius adixerit: quas si vitaverit, nequam similia patiar. Si, inquit, attendisses mandata mea: ut Septuaginta transtulerunt: vel certe optantis affectu, utinam attendisses mandata mea: quæ si fecisses; fuisset sicut flumina pax tua, et justitia tua sicut gurgites maris: abundantiam omnium rerum copiamque significans. Quodque sequitur: et fuisset quasi arena semen tuum, et stirps uteri tui ut lapilli ejus: videtur quidem permanere in populo Judæorum, qui usque in præsentem diem, instar vermiculorum pullulant filios et nepotes; sed quomodo hoc in re promissione accipiendum est, cum pacem justitiamque non habeant? Aut enim iratus est eis, aut placatus. Si iratus, quomodo semen ejus quotidie multiplicatur? Si placatus, quomodo servant, et pacem justitiamque non possident? Ex quo perspicuum est de Apostolico dici nunc semine, de quo et supra (Ad cap. i) legitur: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissetis. Quod quia illo tempore nequamquam videtur expletum, in Christi completur adventu: et ante faciem illius semen permanet Israelis.

(Vers. 20, 21, 22.) Egredimini de Babylone, fugite a Chaldaeis: in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, afferte illud usque ad extremum terræ, et dicite: Redemit Dominus 560 servum suum Jacob. Non siterunt in deserto cum educeret eos; aquam de petra produxit eis, et scidit petram, et fluxerunt aquæ. Non est pax impiis, dicit Dominus. Qui supra in eò loco, ubi scriptum est: Ego ego locutus sum, et vocari eum: adduxi eum, et directus est via ejus, super Cyro Darioque intelligunt, etiam hæc ad illius referunt tempora; quando egressus est populus de Babylone, et fugit de Chaldaeis; et redemptus est a Domino Deo suo. Hoc quoque quod dicitur: Non siterunt in deserto cum educeret eos, a quam de petra produxit eis; et scidit petram, et fluxerunt aquæ: licet se-

b Vid. quæ superius annotantur in c. XLIII, col.

caudum historiam apletum docere non valeant; neque enim sub Zorobabel et Ezra venerunt per desertum, et scissa petra praeiit eis aquas, quod de Aegypto exentibus accidisse narratur: tamen hyperbolice in similitudinem prioris felicitatis impleta testantur, quando per desertum nationum venerunt in Iudaeam, et de captivitate sunt liberati. Et ut sciamus, inquirunt, non esse de Christo, sed de Cyro prophetatum, jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus: et esse sensum, Perfecta felicitas non erit nisi sub Christo, quod in ultimo tempore reservatur. Porro qui et verius et rectius haec referunt ad Salvatoris adventum (Inf. ad cap. LXI, 4), de quo dicitur: Annuntiare pauperibus misit me, praedicare captivis remissionem (Luc. iv, 18, 19), cohortationem esse intelligent eorum qui Evangelium annuntiant ipsius Domini Salvatoris, ut egrediamur de Babylone, il est, confusione istius mundi; et fugiamus Chaldaeos, de quibus crebro dictum est: Redemit enim Dominus servum suum Jacob pretiosissimo sanguine suo, et adduxit per desertum saeculi, et aquam scidit de petra. Super qua et Apostolus loquitur: Petra autem erat Christus (I Cor. x, 4). Scinditur autem sermo divinus, et in multas partes dividitur, ut quem totum suscipere non possumus, sumamus in partibus. Ac ne putaretur ista praedicatio dici omni semini Jacob, et non his tantum qui per Apostolos credituri sunt, infertur et jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus: illis videlicet qui in errore prietino permanserunt; qui non meruerunt bibere de petra.* Cuius ut nove loquar, latus lancea 561 vulneratum, aquis fluxit et sanguine (Joan. 1), baptismum nobis et martyrium dedicans.*

(Cap. XLIX. — Vers. 1 seqq.) *Audite, insulae, et attendite populi de longe: Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meae recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suae protexit me. Et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, quia in te glorior [Al. glorificabor]. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. LXX: Audite me, insulae, et attendite gentes. Post multum tempus stabit, dicit Dominus. De ventre vocavit me, et ex utero matris meae vocavit nomen meum. Et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub protectione manus suae abscondit me. Posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel: et in te glorificabor. Et ego dixi sine causa laboravi, in vanum, et in nihili dedi fortitudinem meam. Propterea iudicium meum apud Dominum, et labor meus coram Deo meo. Scio et haec et inferiora quae dicturi sumus, ad unius capituli scientiam seu intelligentiam pertinere, et*

519, not. Nox pro *audis* *Filium* in antiquiss. Ambrosian. est, *vocavi te*.

a Glossator codicis Ambrosian., *quam et sanguinem lateris Domini baptismum, martyriumque indicasse, etc.*

A omnia ex persona Christi debere accipi. Sed nota simul omnia proponendo, lectoris onerare sensum; et quod per partes facilius dici potest, magnitudine sui confundere. Unde et utramque editionem posui: ut quod in altera videtur obscurum, alterius lectione reseretur. Post vocationem ergo reliquiarum Israel, et abjectionem in incredulitate populi permanentis, de quibus dixerat: *Non est pax impiis, dicit Dominus (Isai. XLVIII, 22)*, transit ad Ecclesias de gentibus congregatas, et eis sub insularum nomine loquitur. Quae ita persecutorum insidiis, quasi maris fluctibus patent, et ex omni parte saviente naufragio, tunduntur potius quam moventur. Ac ne quis pntet violentam esse expositionem nostram, et non ad gentes pertinere quod dicitur, sed ad Synagogas populi Iudaeorum, sequitur: *Et attendite populi, sive gentes de longe, hoc est ab extremis finibus terrae. Vel ut Septuaginta transtulerunt, post tempus multum stabit, hoc est, non hoc tempore quo dicuntur; sed post multa fient tempora. Dominus, inquit, 562 ab utero vocavit me, et de ventre matris meae recordatus est nominis mei.* Quod nunc interim audientibus videtur obscurum, postea autem cunctis gentibus notum fiet, quando Gabriel Joseph de partu dixerit virginali: *Et vocabis nomen eius Jesum: ipse enim salvum faciet populum suum (Matth. 1, 21)*: Posuit quoque os ejus quasi gladium acutum, ut spiritu oris sui interficiat impium. De quo gladio et ipse in Evangelio loquitur: *Non veni pacem mittere super terram, sed gladium, malos a bonis separans: Veni enim dividere hominem contra patrem suum, et filium contra matrem suam, et nurum contra socrum suum (Matth. x, 34, 35).* Et *in umbra, inquit, manus suae protexit me*, ut carnis vilitas, divinitatis potentia tegretur, Angelo ad Virginem nuntiante: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obrumbrabit tibi (Luc. 1, 35).* Posuit, inquit, *me sicut sagittam electam, in pharetra sua abscondit me.* Quando dicit, sagittam electam, ostendit Deum habere sagittas plurimas, sed non electas: quae sagittae Prophetae sunt et Apostoli, qui in toto orbe discurrunt. De quibus et in alio loco canitur: *Sagittae tuae acutae, potentissime; populi sub te cadent (Ps. XLIV, 6)*; et iterum: *Sagittae potentis acutae cum carbonibus desolatoris (Psal. cxix, 41)*. Christus autem de multis sagittis et filiis plurimis, una sagitta electa, et Filius Unigenitus est: quam in pharetra sua abscondit, id est, in humano corpore, ut habitaret in eo plenitudo divinitatis corporaliter. Raraque est credentium fides: cui et supra (Cap. xv, 45) dicitur: *Tu es Deus absconditus, et nesciebamus.* Qua sagitta et sponsa vulnus accipiens loquitur in Cantico Canticorum: *Vulnerata charitate ego sum. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel: quia in te glorificabor (Cant. iv, 9).* Servus, quia cum in forma Dei esset,

b Antea erat, *glorior*. Verum mss. juxta Grammaticum *ἐνδοξάζομαι* tum hic, cum in superiori quoque versione preferunt *glorificabor*, quemadmodum et ex subnexa expositione Hieronymum legisse colligitur.

formam servi est dignatus assumere (*Philipp. II*), et Israel, quia natus est de semine Judæorum. Quodque de nullo alio servorum intelligi potest, jungitur: *Quia in te glorior* [Al. *glorificabor*]. Dicit enim et ipse in Evangelio, *Pater, glorifica nomen tuum* (*Joan. XII, 28*). Qui in psalmo loquitur ad Filium: *Exurge, gloria mea, et exurge, psalterium et cithara* (*Ps. LVI, 9*), id est, omnium virtutum chorus. Dicente autem mihi Patre ista quæ retuli, ego respondi ei: Quomodo in me glorificatus es, Pater, quia in vacuum laboravi, et magnam partem populi Judæorum **563** ad te revocare non potui? Hæc autem universa dicuntur, ut liberum hominis ^a monstraret arbitrium. Dei enim vocare est, et nostrum credere: nec statim si nos non credimus, ^b impossibilis Deus est; sed potentiam suam nostro arbitrio derelinquit ut justii voluntas præmium consequatur. Quia ergo noluerunt per me in te credere, judicium meum apud te est, quod omnia fecerim quæ eis facere debui, dicens in Evangelio: *Ego te glorificavi super terram, opere completo quod dedisti mihi ut facerem* (*Joan. XVII, 4*); et iterum: *Manifestavi nomen tuum hominibus*. Et opus meum sive labor et dolor meus (hoc enim significat *κόπος*) in conspectu tuo est. Flevit enim et in Evangelio Jerusalem (*Luc. XIX*), et in psalmo ob incredulorum multitudinem, quodammodo frustra passum se esse dicit: *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem* (*Ps. XXIX, 10*)? Et juxta Hebraicum pendens in cruce loquitur: *Longe a salute mea, verba c lamentationum mearum* (*Ps. XXI, 4*).

(Vers. 5, 6 seqq.) *Et nunc dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel non congregabitur: et glorificatus sum in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: parum est, ut sis mihi servus ad suscitandum tribus Jacob, et sæces Israel convertendas. Dedi [Vulg. Ecce dedi] te in lucem gentium; ut sis salus mea usque ad extremum terræ. LXX: Et nunc sic dicit Dominus qui formavit me ex utero servum sibi, ut congregarem Jacob ad eum et Israel: congregabor ei: glorificabor coram Domino et Deus meus erit fortitudo mea. Et dixit mihi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, et suscites tribus Jacob, et disper-*

^a In Ambrosianis, *monstraretur arbitrium: veteres editi. monstraretur.*

^b Active Impossibilis hoc loco pro impotens sumitur, non passiva significatione. Quomodo vero Deus et possit facere omnia, et tamen potentiam suam nostro arbitrio derelinquat, consentiens Hieronymo Augustinus explicat lib. de Spiritu et Lit. c. 33, n. 88, cum scribit *velle Deum omnes homines salvos fieri, non sic tamen ut eis adimat liberum arbitrium. Et infideles... contra voluntatem Dei facere cum ejus Evangelio non credunt, experturi in supplicis potestatem ejus, cuius in donis misericordiam contempserunt.* Hinc arguas omnipotentem Gratia operationem illam ab Hieronymo non probari, qualem ultimis hæc temporibus Quesnellius sibi fugit, quæ cogat voluntatem ad opus bonum ad quod sciendum dat posse: et quæ omnipotentia, ut vult ille, ita est de Gratia cujuscumque essentia, ut nulla esse Gratia possit quin efficax sit. Non itaque omnipotentiam Dei Hieronymus negat, neque *ἀπλῆς*, neque respectu ha-

bitu ad cor hominum, si velit. *A nem Israel convertas. Ecce posui in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus usque ad extremum terræ.* Dicente me, *In vacuum laboravi, sine causa et vans fortitudinem meam consumpsi: quia Judæi credere noluerunt, et judicium meum cum Domino est; et opus meum, quod, illo ^d juvante, implevi, cum Domino: respondit mihi Dominus, qui me formavit ex utero servum sibi. Ex quo ostendit eum appellari servum, qui sit formatus ex utero. Qui et in psalmo dicit: De ventre matris meæ Deus meus es tu (*Ps. XI, 4*). Quid ergo Dominus dicit ei? Ut reduceret Jacob ad eum qui aberraverat, qui, deserto Creatore, idolis serviebat. Unde et ipse loquitur ad discipulos: *In viam gentium ne ieritis. et in civitates Samaritanorum ne ieritis; sed ite magis ad oves perditas domus Israel* (*Matth. X, 5*); et in alio loco: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (*Matth. XV, 24*). Hæc igitur voluntas Patris fuit, ut pessimi vinitores missum susceperent Filium, et fructus vineæ redderent, qui interfecerunt eum dicentes. *Venite, occidamus illum, et nostra erit hæreditas* (*Matth. XXI, 38*); et hoc est quod nunc dicit: *Et Israel non congregabitur*, id est non revertetur ad Dominum. Satisque miror quomodo vulgata editio, fortissimum contra Judæorum perfidiam testimonium alia interpretatione subverterit, dicens: *Congregabor et glorificabor coram Domino: cum Theodotio et Symmachus nostræ interpretationi congruant.* De Aquila autem non miror, quod homo eruditissimus linguæ Hebraicæ, et verbum de verbo exprimens, in hoc loco aut simularit imperitiam, aut Pharisæorum perversa expositione decipit sit, qui interpretari voluit, *et Israel ei congregabitur*, hoc est, Deo. Cum verbum Hebraicum *לָךְ* in hoc loco non scribatur per LAMED et VAV (*לָךְ*): quod si esset, significaret, ei vel illi: sed per LAMED et ALEPH (*לָךְ*) ^e quod proprie, non sonat. Quia igitur non est reductus Jacob ad Deum, nec Israel congregatus: propterea Filius loquitur illis non credentibus: *glorificatus sum in oculis Domini. In me enim omnis mundus credit: et Deus meus factus est **565** fortitudo mea, qui et consolatus est me tristem super abiectione populi**

^d bitu ad cor hominum, si velit.

^e Verba lamentationum mearum. In Psalterio suo Hebraico, sive ex Hebraica veritate converso legit hoc modo, *longe a salute mea verba rugitus mei. Quæ verba eundem sensum retinent. MARTIAN.* —Pseudohieron. in hunc Psalmi locum: *longe a salute mea verba delictorum meorum. Aquila hunc locum sic interpretatus est, Longe a salute mea verba gemitus mei. Symmachus, verba gemituum meorum. Quinta et sexta Editio: verba clamoris mei. Et sane haud occurrit in Latinis codicibus, qui legerit lamentationes.*

^d Ambrosiani codd., *quod illo jubente compleri cum Domino meo; et respondit, etc.*

^e Et vero in hodiernis quoque Hebræis exemplaribus *לָךְ*, non scribitur circillo superimposito ei ad marg *לָךְ*, lege ei. Sicque olim Chaldaicus paraphrastes legit. Neque adeo putandus est Aquila lectionem temere in Christianorum odium immutasse.

magi; et dixit mihi: *Parum est si servus mihi ad suscitandas tribus Jacob, quæ suo vitio corruerunt; et ad facies, sive reliquias Israel convertendas.* Hoc enim verbum Hebraicum *mesum* (משום) sonat. Pro illis enim dedi te in lucem omnium gentium, ut illumines universum mundum, et salutem meam, per quam omnes salvi sunt, usque ad extrêmam terram facias pervenire. Illud autem quod in Septuaginta legitur, *congregabor, et glorificabor coram Domino*, sic intelligi potest, ut congregatus sit Dominus cum credentibus. Quodque sequitur: *Dixit mihi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, magnum referimus ad hominem et ad parvum, qui comparatione Dei parvus est.*

(Vers. 7.) *Hæc dicit Dominus redemptor Israel Sanctus ejus ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum. Reges videbunt, et consurgent principes, et adorabunt propter Dominum, quia fidelis est; et Sanctus Israel qui elegit te.* LXX: *Sic dicit Dominus qui eruit te Deus Israel. Sanctificate enim qui despicit animam suam, qui abominationi est gentium, a qui servus est principum. Reges videbunt eum, et consurgent principes, et adorabunt eum propter Dominum: quia fidelis est Sanctus Israel, et elegit te.* Pro eo quod nos diximus: *ad contemptibilem animam, ad abominatam gentem, ad servum dominorum*, Theodotio transtulit: *ei qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui servus est principum*: quod manifesta Christi personæ convenit. Ipse enim bonus pastor posuit animam suam pro ovibus suis (Joan. x), et contempsit eam, qui abominationi est genti Judæorum, cui ter per singulos dies sub nomine Nazarenorum maledicunt in synagogis suis. Qui servus fuit principum, et tam humilis ut staret ante Annam et Caiphan; et crucifigendus Pilato et Herodi mitteretur. Cui interpretationi Aquila consentit, et ex parte Septuaginta, licet in eo mutaverint sensum, et extenuaverint, quod pro gente, gentes; et pro servo, servos interpretati sunt. Alii vero hoc dici arbitrantur ad gentem Judæorum, quæ contempsit animam suam, et abominationi est universo mundo; et servit principibus, de quibus scriptum est: **566** *Qui devorant plebem suam sicut cibum panis* (Ps. xiii, 4). Sed melior super Christo interpretatio. Quæ igitur Pater, redemptor quondam et Sanctus Israel, ad filium loquitur? Reges videbunt et consurgent principes, et adorabunt, quando venerit in gloria Patris cum Angelis suis, et sederit in throno gloriæ suæ, judicans vivos et mortuos: tunc omnes adorabunt eum propter Dominum Patrem suum, qui elegit eum. Sive ita intelligendum: Reges quorum cor in manu Dei est, et Ecclesiam Dei principes, adorabunt te: *quia fidelis est Dominus, Sanctus Israel qui elegit te.* Hæc autem omnia ad eum refert, qui contempsit animam suam, qui abominatur a gente, qui servus est principum.

^a Duobus tantum verbis, *servorum principum*. Victorius habet ex Græco, τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων.

^b Vitiose erat antea quæ. Emendant mss., quod.

^c Unus Ambrosian. interserit, *quia fidelis est.*

(Vers. 8 et seq.) *Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut exaltares terram, et possideres hæreditates dissipatas: ut diseres hæc qui vinciti sunt: Exite; et hæc qui in tenebris: Revelamini. In viis [Vulg. super vias] pascentur, et in omnibus planis pasqua eorum. Non esurient, neque sument, et non percuciet eos æstus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum d'parabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, et semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de longe venient, et ecce illi ab Aquilone et mari, et isti de terra Australi. Laudate, cæli, et exulta, terra: jubilate, montes, laudem, quia consolatus est Dominus populum suum, et pauperum suorum miserabitur.* LXX: *Sic dicit Dominus: Tempore opportuno exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Et plasravi te, et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et possideres hæreditates desertas. Dicesque his qui in vinculis sunt, Exite, et qui in tenebris. Revelamini: in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pasqua eorum. Non esuriant, neque sument, neque percuciet eos æstus neque sol; sed qui miseretur eorum, consolabitur eos, et per fontes aquarum ducet illos. Ponamque omnem montem in viam, et omnem semitam in pasqua eis. Ecce isti de longe venient, isti ab Aquilone et mari: alii autem de terra Persarum. Latitanti, cæli, et exultet terra, erumpant montes latitanti: quia miseratus est Deus populi sui: et humiles populi qui consolatus est. Hoc testimonio Apostolus Paulus in secunda **567** Epistola ad Corinthios usus est. dicens: *Tempore opportuno exaudivi te: et in die salutis auxiliatus sum tui. Ecce nunc tempus acceptabile*, etc. (I Cor. vi, 2) Si ergo vis electiois ad primi adventus refert intelligentiam quæ dicuntur, et nos sequamur expositionis ejus vestigia, et instar parvulorum, super adumbratas lineas præceptoris, litteras imprimamus. Tempus placitum et opportunum, et dies salutis, passio Salvatoris est et resurrectio, quando orabat in cruce: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti* (Matth. xxvii, 46)? Et servavit eum, sive plasravit, morte superata, deditque in fœdus populi Judæorum, his videlicet qui ex illis credere voluerunt: ut suscitaret terram, quæ in idololatriæ jacebat erroribus, et possideret hæreditates dissipatas, sive desertas, quæ habitatorum non habebat Deum, et diceret his qui erant in vinculis, *exite*, qui peccatorum vinculis stringebantur, quia *sunibus peccatorum suorum unguisquisque constringitur* (Prov. v); et qui erant in tenebris, *revelamini*. Qui sedebant in tenebris, et in umbra mortis, et lucem videre non poterant. Qui postquam conversi fuerint, et clarum Christi lumen aspexerint, pascentur in viis et in semitis sanctarum Scripturarum, et dicent: *Dominus pascat me, et nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocavit: super**

^d Facile assentiat Victorio, emendanti *portabit* ex Hebræo מִשְׁכַּן. Græco ἄγει, multisque Latinis libellorum mss. codicibus. Hieronymiani tamen *potabit* constanter præferunt.

aquas refectionis educavit me (Ps. xxxi, 3). Qui autem in istius modi viis atque semitis pastus fuerit et nutritus, nec esuriet, nec sitiet, neque calorem sentiat solis: et implebitur de illo quod scriptum est: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem* (Ps. cxx, 6). Ut nec adversa nec prospera hujus sæculi sentiat. Siquidem misericors et miserator Dominus, ipse complabit et reget eos, et deducet ad fontes aquarum. Sive ^a portabit illos ad fontes, de quibus scriptum est: *Benedicite Domino de fontibus Israel* (Ps. lxxvii, 27). Et in alio loco: *Haurite aquas de fontibus Salvatoris* (Isa. xli, 3). Hi fontes in vetesti Testamento, et novo sunt. Omniaque offendicula quæ credendum poterant impedire grossus, Dominus eis vertet in planum, et excelsa humiliabit, atque humilia sublimabit, ut iter planum habeant atque campestre. Qui sint autem isti quibus præparetur via, ponit manifestius: *Ecco isti de longe venient: et ecce illi ab Aquilone* 568 *o mari, et isti de terra Australi*. Quatuor plagas orbis ostendens, Orientem et Septentrionem, Occidentem et Meridiem, pro Oriente, longe posuit: pro Australi plaga, in Hebræo legitur *אַרְבַּע* (ארבע) quod LXX *Persarum* interpretati sunt. Ceteri ita ut in Hebræo legitur expresserunt *sinim*, quod nos interpretati sumus ab Australi [Al. Austro]: illud suspicantes quod mons Sinai in Australi parte positus sit, juxta Abacuc Prophetam: *Deus ab Austro veniet: et sanctus de monte Pharan umbroso et condense* (Abac. iii). Si autem *sinim*, ut LXX transtulerunt, Persas intelligimus, qui ad Orientem siti sunt, illud quod supra dicitur: *Ecco isti de longe venient*, ad Austrum referre poterimus. Præcipiturque cælis et terræ, vel his virtutibus quæ in cælo morantur et terra, vel Angelis et hominibus, ut Dei concinant laudes. Et qui in excelso virtutum positi sunt, mentis lætitiâ jubilo et exultatione testantur. *Quis consolatus est Dominus populum suum*, eos qui ex Judæis credere voluerunt. Et pauperum humiliumque suorum misertus est: sive omnis populi sui, qui de Oriente et Occidente, Aquilone et Austro ad eum vocatus est, non habens Legem nec Prophetas, nec divitias spirituales: sed desertus, pauper et humilis, cunctis dæmonibus subjacebat.

(Vers. 14 seqq.) *Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Numquid obtriscit potest mulier infantem suum, ut non misceretur filio utero sui? Et si illa oblitâ fuerit, ego [Vulg. addit tamen] non oblitiscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te: muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui: et qui te destruxerant et dissipaverant, exhibent a te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Viro ego, dicit Dominus: quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi sponsa, quia deserta tua et solitudines tuæ, et terra ruinæ tuæ nunc*

*Angustus erunt præ habitatoribus, et longe fugabuntur qui absorbebant te. Adhuc dicent in auribus tuis, filii [Al. filii] sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi, ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis et non pariens, transmigrata et captiva: et istos quis enutrivit? Ego destituta et sola: et 569 isti ubi erant? LXX: Dixit autem Sion: Dereliquit me Dominus, et Deus oblitus est mei. Numquid obliuiscetur mulier parvuli sui, ut non misceratur parvus utero sui? Sin autem et horum oblitâ fuerit mulier: sed ego non oblitiscar tui, dicit Dominus. Ecce super manus meas depinxi muros tuos: et caram me es semper. Citoque edificaberis, a quibus destructa fueras: et qui te dissipaverant, egredientur ex te. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his quasi ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi inanis sponsam: quoniam deserta tua, et quæ dissipata, et quæ corruperunt. Nunc angusti erunt præ habitatoribus: et longe fient a te qui te humiliaverunt. Dicent enim in auribus tuis, filii tui, quos perdidisti: Angustus mihi locus est: fac mihi lacum ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego autem absque liberis et vidua, et istos quis enutrivit mihi? Ego derelicta sum sola, et isti ubi erant? Jerusalem et Sion quatuor modis in Scripturis sanctis debere intelligi, sæpe memoravimus. Uno, juxta Judæos, quam plangit Dominus in Evangelio, *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt* (Matth. xxiii, 37). Et in alio loco: *Cum videris circumdari ab exercitu Jerusalem tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus* (Luc. xxi, 20). Secundo, Sanctorum est congregatio, qui in pace Domini et in virtutum specula constituti, recte appellantur Sion, de qua dicitur: *Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Jacob* (Ps. lxxxvi, 1). Neque enim fundamenta Judaicæ Sion, quam videmus esse destructam, a Domino sunt dilecta, aut quod a Domino dilectum est, destrui potuit. Tertio appellatur Jerusalem multitudo Angelorum, Dominationum, et Potestatum, et omne quod in Dei ministerio constitutum est. De qua Jerusalem et Apostolus loquebatur: *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum* (Galat. iv, 26). Et in alio loco: *Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem* (Hebr. xii, 22). Quarto appellatur Jerusalem quam Judæi et nostri Judaizantes 570 juxta Apocalypsim Joannis, quam non intelligunt, putant auream atque gemmatam de cælestibus ponendam (Apoc. xxi), cujus terminos et infinitam latitudinem etiam in Ezechielis ultima parte ^d describi. Quæ cum ita se habeant, nunc diligentius intuendum est, quæ ex quatuor dixerit*

^a Ambrosian., sive portabit illos, etc.

^b Vulg., destruentes te et dissipantes, a te erunt.

^c Vulg. hic non habet, sed Hebræum יְמִינֵי quod

est ubi, si ut duo verba legas יְמִינֵי, pho יְמִי, et utrumque significat.

^d Olim erat descripsi: quoniam Tillemonius addita hæc ab Hieronymo putavit, cum post annum

Sion, *Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei.* Nec dubium est, quin congregatio Sanctorum, quæ prior fuerat in Judæis, et a Domino derelicta est, ista commemoret, et voce lacrymabili conqueratur se esse desertam, et Domini auxilio destitutam. Cui respondit Deus, naturali utens similitudine: Si potest fieri, ut mater sui obliuiscatur infantis, et ad partum viscerum suorum non flectatur misericordia, et ego obliuiscar tui. Plus aliquid dicam: etsi illa oblita fuerit, vivens mentis duritia jura naturæ; ego tamen non obliuiscar creaturam meam, et Sanctorum animas semper in meo corde retinebo. Scito enim tu, quæ te penitus arbitraris derelictam, in meis descriptam esse manibus atque delectam; et muros tuos coram oculis meis jugiter permansere. Ex quo discimus, nequaquam Jerusalem in Palæstina regione quærendam, quæ totius provincie determinata est, et: *saxis [Al. saxeis] montibus asperatur, et penuriam patitur sitis, ita ut coelestibus utatur pluvii, et raritatem fontium cisternarum exstructione soletur; sed in Dei manibus, ad quam dicitur: Festinaverunt structores tui. Sive juxta LXX: Cito edificaberis a quibus destructa fueras. A Judæis enim destructa, a Judæis ædificata est. Quæ ob culpam Scribarum Pharisæorumque deserta, ad prædicationem Apostolorum Christi congregata est tam de Judæis, quam de gentibus. Sequitur: Et qui te destruxerant et dissipaverant, egredientur ex te: doctores pessimi; ut nequaquam mandata et traditiones sequaris hominum (Matth. xv), sed legem Dei. Diciturque ad eam, ut elevet oculos suos in circuitu, et videat filios qui ei fuerant congregati. De quibus et Dominus loquebatur: Levate oculos vestros, et videte quia jam alba sunt segetes ad metendum (Joan. iv, 35). Et ut securos nos faciat: Vivo ego, inquit Dominus (quod juxta vetus Testamentum, 571 jurandi dicitur consuetudine), quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos, quasi sponsa circumdat monile sibi. Felix qui tanti meriti est, tantæque virtutis, ut ornamentum dicatur Ecclesie. Puto autem has diversas significari gratias spirituales, per quas sponsæ ornatur ambitio. De qua et in quadragesimo quarto psalmo canitur: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate (Ps. XLIV, 10).* Quæ enim prius deserta fuerant, et dilapsæ in solitudines et ruinas, adveniente Christi Evangelio, instaurabuntur et tantam habebunt habitatorum multitudinem, ut eos capere non possint. Ita dumtaxat, ut persecutores fugentur procul, vel hi de quibus supra diximus: *Qui destruebant te, et dissipabant, exibunt a te.* Filiique sterilitatis tuæ quos putabas te penitus perdidisse, et illis [Al. ab illis] te esse viduatam, dicent in auribus tuis: *Angustus mihi est locus in synagoga, fac mihi spatium in Ecclesiis, ut habitem latius, ut non comprimar blasphemis Judæorum, ut totum orbem tua**

415, expleto jam in Ezechielem Commentario hocce opus suum relegerat. Quod si minus prophetur, restribendum, *Ezechielem in ultima parte descripsit.* Nunc

mecum capiat latitudo. Tu autem lætitiæ magnitudinem non valens ore proferre, in tuo corde tacita cogitabis, et dices: *Quis mihi istos genuit? Ego eram sterilis et vidua, deserta atque captiva in populo Judæorum, filios habere dolebam, multo tempore non pepereram. Post Aggæum et Zachariam et Malachiam, nullos alios Prophetas usque ad Joannem Baptistam videram; et quomodo quæ fueram sola, et viri auxilio destituta, tantos filios habere nunc cepti? Ut autem sciamus super petram et fundamentum Christi ex utroque populo ædificari Sion, ad credentes Paulus loquitur: *Ædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum ipso summo lapide angulari, qui est Jesus Christus. (Ephes. ii, 20.)* Ex quo perspicuum est, unum esse fundamentum Apostolorum et Prophetarum, Dominum nostrum Jesum Christum.*

(Vers. 23, 25.) *Hæc dicit Dominus Deus: Ecce levo [Vulg. levabo] ad gentes manum meam, et ad populos exaltabo signum meum: et afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricii tui, et reginæ nutrices tuæ. Vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent: et scies quia ego 572 Dominus, super quo non confundentur qui expectant eum. LXX: Sic dixit Dominus Deus: Ecce levo super gentes manum meam, et super insulas levabo signum meum, et adducent filios tuos in sinu, et filias tuas in humeris portabunt. Et erunt reges nutricii tui: et principes feminae nutrices tuæ: super faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent; et scies quia ego Dominus, et non confundentur qui expectant me.* Ad id quod Ecclesia dixerat: *Ego sterilis atque captiva, istos quia genuit mihi? Ego destituta et sola, et isti ubi hic erant?* respondit Dominus: *Miraris cur ista sint facta? Nequaquam miraberis cum audieris, quia ego ad gentes levaverim manum meam. De qua et Sanctus loquitur: Tu formasti me, et posuisti super me manum tuam (Ps. cxxxviii, 4).* Et ipso Salvator: *Nemo potest rapere de manu Patris mei (Joan. x, 29).* Et Apostolus Petrus: *Humiliamini sub potenti manu Dei, ut eos exaltet in tempore visitationis (I Petr. v, 6).* Ista manus ad gentes levata, ipsa est de qua hic idem Propheta loquitur: *Erit radix Jesse, qui exsurget, ut princeps sit gentium: in ipsum gentes sperabunt (Isa. xi, 10).* Nec solum manum suam levabit ad gentes; sed et signum suum exaltabit in populis. Haud dubium quin vexillum crucis, ut impleatur illud quod scriptum est: *Laudibus ejus plena est terra.* Et iterum: *In omni terra admirabile nomen ejus (Ps. viii, 1).* Tunc afferent in ulnis, sive in sinu filios Sion, et filias ejus portabunt in humeris. Qualis fuit et Lazarus, omnesque sancti qui requiescant in sinu Abraham (Luc. xvi), et animæ credentium, ad quas Paulus Apostolus loquebatur: *Lactis vos potavi (I Cor. iii, 2).* Et alibi:

restitutam a Martiana. lectionem mss. quoque nostri confirmant, et sensus rectissimus probat.

Pilloli mei quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Galat. iv, 19). Et in alio loco: Quasi nutrix foveat filios suos: sic desiderantes vos, cupimus impartire vobis non solum Evangelium Christi, sed et animas nostras (I Thess. ii, 8). Alioquin ridiculum est more Judaico grandævos filios et filias in ulnis humerisque portari. Reges autem nutricii, et reginæ principesque nutrices, manifeste Apostolos et Apostolicos ostendunt viros: qualis fuit et Abraham, ad quem dicitur: *Rex a Deo tu in nobis es (Gen. xxiii, 6)*; et quorum cor in manu Dei est (*Prov. xxi*): qui dicunt credentibus: *Quasi modo nati parvuli, rationabiles, et absque dolo lac desiderate (I Petr. ii, 2).* Princeps quoque, id est, ἄρχουσα, quod Saræ nomen **573** sonat: et reginæ, sive regina, de qua in quadragesimo quarto psalmo canitur: *Astitit regina a dextris tuis in restibus deaurato*, quotidie Christi nutrit parvulos, et ad perfectam ducit ætatem: omnisque ætas, sexus, et dignitas, ^b adorabunt Sion propter eum qui habitat in ea. Si enim caput Ecclesiæ Christus est, caput adoratur in corpore. Et si ad quosdam dicitur: *Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorare scabellum pedum ejus* (non quo scabellum adorandum sit; sed quo majestas pedum illius indicetur), cur non adoretur Ecclesiæ quæ totum Christi corpus amplectitur, ut impleatur illud quod scriptum est in Sophonia: *Adorabunt eum c singuli de loco: omnes insulas gentium (Sophon. ii, 11)*, ut nequaquam more Judaico tribus per annum vicibus veniant in Jerusalem: sed in loco suo adorantes Dominum, possideant Jerusalem. Quodque sequitur: *et pulverem pedum tuorum lingent*, hoc significat, quod reges et principes, quidquid in pedibus Ecclesiæ, terreni operis adhæserit, suo sermone tergant atque delingant. Unde et Apostolis præcipitur, ut excutiant pulverem pedum suorum. Et ad Petrum dicitur, quod qui semel lotus sit, non habeat necesse nisi pedes lavare. (*Math. x; Joan. xiii*). Per quæ omnia discit Ecclesia, non esse alium Dominum præter eum, quem qui expectaverint, æternam gloriam possidebunt.

(Vers. 24 seqq.) *Numquid tolletur a forti præda? aut quod captum fuerit a robusto, salvum esse poterit? Quia hæc dicit Dominus: Equidem et captivitas a forti tolletur: et quod ablatum fuerit a robusto, salvabitur. Eos vero qui judicaverunt te, ego judicabo: et filios tuos ego salvabo. Et cibabo hostes tuos carni-* **D**
bus suis, et quasi musto sanguine suo inebriabuntur: et sciet omnis caro, quia ego Dominus salvans te, et redemptor tuus fortis Jacob. LXX: Numquid accipiet quis a gigante spolia? Et si captivum duxerit quis inique, salvabitur. Sic dicit Dominus: Si quis ceperit gigantem, accipiet spolia, et accipiens a forti salvabitur. Ego autem judicium meum judicabo. Et ego filios

^a Antea corrupte erat, a Deo tuo pro tu: quod mas. præferunt et Græcos textus.

^b Unus Ambrosian., intrabunt pro adorabunt.

^c Idem pressius Græco, adorabunt eum vir de loco suo, omnes, etc.

^d Rursus idem cum Græco, et adjutor sum forti-

meos eruum, et comedent qui tribulaverunt te, carnes suas, et bibent quasi vinum novum sanguinem suum, et inebriabuntur: et sciet omnis caro quia ego Dominus qui erui te, ^d et adjutorium fortitudinis Jacob.

574 Dominus noster atque Salvator, qui prius locutus fuerat per Isaiam, ipse in Evangelio eundem sensum repetit: quomodo potest aliquis intrare in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi primum ligaverit fortem, et tunc domum ejus diripiet (*Marc. iii*)? Fortis et gigas, diabolus est, qui omnes gentes suo subjugarat imperio, audens dicere Salvatori: *Hæc omnia mihi tradita sunt, et dabo tibi ea, si procidens adoraveris me (Math. iv, 9).* Mundus enim in maligno positus est (*I Joan. v*), quem nullus justorum vincere potuit: nec juxta Amos, prædam de ore leonis auferre (*Amos. iii*). Proposita igitur quæstione, quod nullus possit fortem et gigantem vincere, nec salvare quod ab eo raptum erat, respondit Dominus, suo adventu omnia perpetranda: quod scilicet captæ prius gentes a gigante tollantur, et omnis illius supellex, universaque ^e familia Apostolis dividatur. Impleto illo quod scriptum est: *Rex virtutum dilecti, et speciei domus dividere spolia.* Iste est enim qui ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona in hominibus (*Ps. lxxvii, 13, 19; Ephes. iv*): eos videlicet qui prius capti erant in mortem, recepit in vitam. Unde manifestius interpretatus est Symmachus: *Sed et captivitas fortis auferetur, et rapinæ horribilis salva erit.* Fortem atque horribilem diabolus volens intelligi, qui Domini virtute superatus est. Ergo Dominus judicans eos qui oppresserant Sion, sive judicans judicium ejus, liberabit filios illius qui capti fuerant a gigante, atque salvabit, et adversarias potestates cibabit carnis suis, et inebriabit quasi musto, ut nequaquam aliorum nece, sed sua morte saturentur. Et qui carnes sunt, quia Dei spiritum perdiderunt, suis vescantur carnibus. Quod quidem et Sanctus loquitur in Psalmis: *Cum appropinquaverint mihi qui affligebant, et comederant carnes meas (Ps. xxvi, 2).* Non enim spiritus qui incorporalis est, sed caro comeditur, ferocium bestiarum morsibus patens. Et tunc dicit Sion: Immo omnis caro quæ videbit salutare Dei, quod redemptor atque Salvator ejus ille sit qui luctatus est cum Jacob, vel auxiliator fuit virtutis Jacob: ut in passione ^f superelevatus, crucifigentibus benediceret: *Pater, ignosce eis: quod enim faciunt nesciunt (Luc. xxiii, 34).*

575 (Cap. L. — Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudiæ matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, et non*

tudinis.

^e Reponit Victorius spolia pro familia ex mas. suis exemplaribus.

^f Meliori, ut videtur, sensu in Ambrosiano, superatus pro superelevatus.

erit vir : vocavi, et non erat qui audiret. LXX : Sic dicit Dominus : Qualis est liber repudii matris vestrae, quo dimisi eam? Aut cui creditor et exactor meo vendidi vos? Ecce peccatis vestris vendidisti vestra, et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui obediret. Post vocatorem gentium, et reges ac principes, nutricios et nutritios, et captivitatem sortis prius atque robusti, cuius praeda Apostolis distributa est, et post demonstram vesaniam, qui suis saturati carnibus, eoque inebriati sunt sanguine : quando omnis cognovit caro, quod Redemptor et sortis ipse esset Deus Jacob, loquitur ad populum Iudaeorum super Sion, quae prius dixerat : Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei, Putatis mea duritia matrem vestram terrenam Ierusalem esse projectam, et quod ego mentis rigida dederim ei libellum repudii, et non potius, quod verum est, intelligentia, illam suo a me vitio recessisse? Dicente enim me ad eam : Quiescite inique agere, discite bonum facere, audire me noluit; sed veritatem contra me scapulam recedentem : Unde locutus sum illis eius : Vos illis, quoniam recesserunt a me. Manifesti sunt qui impie egerunt in me. Et ad ipsam, Erudiet te abscessio tua, et malitia tua corripiet te; et scies quoniam nihil tibi sit quod reliqueris me. Sed forsitan libellum repudii ostendere non potestis, et aliquis creditor meus exigens pecuniam, me non habente quod redderem, vos in debiti compensationem suscipit? Non est ita : sed ego ostendam vobis, quamobrem matrem cum illis dereliquerim. Scelera vestra atque peccata vos haemophilis vendiderunt, ut praesentis saeculi voluptatibus israeliti, et vos parentem, et illa conjugem dereliquerat. Unde adulteram matrem vestram ultra tenere non potui, sed volentem alire permisi. Quod autem peccatis suis unusquisque vendatur, dum proprio arbitrio derelicti, nostra voluntate, vel ad bonum, vel ad malum ducimur, et Paulus apostolus docet : Ego autem carnalis sum, vendatus sub peccato (Rom. vii, 14). Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii). Et quomodo arari atque raptora servi sunt manum; sic omne peccatum dominatur peccatoribus. Quibus dicitur : Non regnet peccatum in mortali vestre corpore (Rom. vi, 12). Ut autem scialis, non a me repudiatam matrem vestram; sed voluntate propria recessisse, post multa beneficia humanum corpus assumpsi, et nequaquam per Prophetas, sed praesens locutus sum. Veni, et non erat vir, sive homo. Omnes enim viri et hominis imaginem relinquentes, bestiarum et serpentium assumere imagines, Unde et ad Herodem propter malitiam dicitur : Ite, et dicitis vulpi haec (Luc. xiii, 32). Et ad Phariseos : Genimina viperarum (Matth. xxiii, 33). Et ad libidinosos : Equi insanientes in feminas facti sunt (Jerom. v, 8). Et de voluptuosis : Nolite mittere margaritas vestras ante porcos. Et impudicibus : Neque

A sanctum dedit capibus (Matth. vii, 6). Et in communi de omnibus : Visio quadrupedum quae erant in deserto (Isa. xxi) Veni itaque Dominus, et non invenit hominem. Homo enim cum in honore esset, non intellexit : comparatus est juvenis insipientibus, et similia factus est eis (Psal. cxviii, 13). Vocavi, inquit, eos quasi rationale animal, et dixi. Inclinate aurem vestram in verba oris mei (Psal. cxviii), et non audivit populus meam vocem meam. Clamavi, et dixi : Qui sitis, veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37). Et alio loco : Venite ad me, omnes qui laboratis et generati estis (Matth. xi, 28). Et non erat qui audiret; unde eis in Evangelio sum locutus : Neque speciem Dei vidistis, neque vocem illius audistis, quia non habetis sermonem ejus manentem in vobis (Joan. v, 37, 38).

(Vers. 2.) Numquid abbreviata est, et parva facta est manus mea, ut non possit [Vulg. possum] redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccam : computrescent pisces sine aqua, moriantur in sili. Induam caelos tenebris, et saccum panam operimentum eorum. LXX : Numquid non potest manus mea liberare, qui non praevalet ut cruci? Ecce comminatione mea desertum faciam mare, et ponam flumina deserta, et arescent pisces eorum : eo quod non sit aqua, et moriantur in sili. Et induam caelum tenebris, et quasi cilicium ponam operimentum ejus. Adversum eos qui putabant Dominum non potuisse liberare populum suum de captivitate, ponit rationem et exempla plenissima. Quod qui mare Rubrum fecit perivium populo suo (Exod. xiv), Jordanis 577 siccata siccavit, et arescentibus in Aegypto fluviis, pisces vertit in putredinem (Exod. vii). Et qui tribus diebus in Aegypto tenebras fecit esse palpabiles, ita ut caelum quasi sacco opertum videretur et tenebris : utique potuerit et populum suum de periculo liberare. Sive quis supra dixerat : Veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui audiret, illud possumus dicere, quod huius tantorum signorum parrator est, et eorum terrasque, et maria suo facit servire nutui, etiam ipse crucem evadere poterit, dicens in Evangelio : An putas quia non possum rogare Patrem meum, ut exhiberet mihi modo pluraquam duodecim legiones Angelorum (Matth. xxvi, 53)? D Juxta anagogen, ad increpationem Domini desertum sit mare, quando omnis huius saeculi amaritudo siccatur, et flumina desolantur, de quibus spiritualis draco dicebat in Aegypto : Mea sunt flumina, et ego feci ea (Ezech. xix, 6). Et de quibus in alio loco legimus : Quid tibi est et via Assyriorum, ut bibas aquas fluminum (Jerem. ii, 18)? Pisces quoque, sagena missa in mari, computrescent, qui a bonis piscibus fuerint separati. 578 Quodque sequitur : Induam caelum tenebris, et quasi cilicium erit operimentum ejus, vel omne quod supra nos est, intelligamus coelum, sicut volatili : quae in aere sunt, appellantur

^a Ex sacro textu Victor. rescribit, an putas : tum, et exhiberet pro ut exhiberet.

caelestia; et adversariæ potestates dicuntur esse celestes, quæ inter cælum terramque discurrunt. Vel certe induitur cælum tenebris, quando oblititur nubibus. Juxta illud quod scriptum est: *Qui operit cælum nubibus, et dat terræ pluviam* (Psal. cxlvi, 8). Et in remotione siccoitalis loquitur Deus: *Ponam cælum æneum, et terram ferream* (Deut. xxviii, 23). Non quod elementorum natura mutetur, sed quod per æs et ferrum pignorum magnitudo monstrata

sit. Atque philosophi, non amplius decem stadiis a terra nubes in sublime sustolli, et solis splendorem abscondere. Ergo non cælum sacco involvitur, sed intercluso cæli lumina aer qui subter est, nubis tenebris obscuratur. Possumus cælis obvoluta tenebris, et sacco operios, sic interpretari, ut dicamus omnes esse sub peccato, et sanctos quoque indigere misericordia Dei.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

577-578 Dominus qui respicit terram, et facit eam tremere; qui tangit montes, et fumigabunt [Al. lamabunt] (Psal. ciii), qui loquitur in Deuteronomio caustico: *Ego occidam, et ego vivificabo: percussiam et ego sanabo* (Deut. xxxii, 39).^a frequentibus morbis meam quoque terram fecit contremiscere, cui dictum est: *Terra es, et in terram ibis* (Genes. iii, 19). Et oblitum conditionis humanæ, crebro adnoctet, ut hominem et senem, et jamjamque moriturum esse me noverim. De quo scribitur: *Quid gloriatur terra et cinis* (Eccli. x, 9)? Unde qui me subito languore percusserat, incredibili velocitate sanavit: ut terreret potius, quam affigeret, et emendaret magis quam verberaret. Itaque sciens cujus sit omne quod vivo, et quod idcirco forsitan mea dormitio differatur, ut coeptum in Prophetas opus expleam, totum me huic trado studio, et quasi in quadam specula constitutus, mundi hujus turbines atque naufragia, non absque gemitu et dolore contemplor; nequaquam presentia cogitans, sed futura nec hominum famam atque rumusculos, sed Dei judicium pertremiscens. Tuque, Virgo Christi Eustochium, quæ negotiantem tuis orationibus adjuvisti, sanato [Al. sanctam] quoque imprecare gratiam Christi, ut eodem spiritu, quo Prophetæ futura cecinerunt, possim in nubem eorum ingredi et caliginem, et Dei nosse sermonem, qui nequaquam carnis auribus, sed cordis auditur; et dicere cum Propheta: *Dominus dat mihi linguam disciplinæ, ut sciam quando oporteat me loqui*. Quod testimonium quarti et decimi in Isaiaim libri, quem nunc disserere cupio, principium est.

579 (Cap. L. — Vers. 4 seqq.) *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem: ego autem non contradico: retrorsum non abii. Corpus meum dedi percutientibus, et genas meas relutentibus. Faciem meam non averti ab increpantibus et contumacibus. Dominus Deus [Vulg. addit meus] auxiliator*

^a *Frequentibus morbis meam, etc.* Quotidie et ego eadem patior cum Hieronymo; nec dubito quin mea dormitio differatur ut coeptam operum sancti doctoris editionem expleam: ideoque totum me huic

B meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut petram durissimam, et scio quia non confundar. LXX: Dominus dat mihi linguam disciplinæ, ut sciam quando oporteat me loqui verbum. Posuit me mane, addidit mihi aurem ad audiendum; et disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem non renuo, neque contradico, Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meas ad alapas. Faciem autem meam non averti a confusione sputorum. Et Dominus auxiliator meus est, propterea non sum confusus: sed posui faciem meam sicut fortissimam petram, et sciam quoniam non confundar. Judæi hoc capitulum a superioribus separantes, volunt ad Isaiaem referre personam, quod se dicat a Domino accepisse sermonem, quomodo lassum errantemque populum sustentet, et revocet ad salutem; et in morem parvulorum, qui matutinis horis erudiuntur, a Spiritu sancto audiat quid loquatur: seque non contradixisse ejus imperio, sed Domino sciscitante: *Quem mittam, et quis ibit ad populum istum?* respondisse ei: *Ecce ego, mitte me* (Isai, vi, 8). Et quia dixerit: *Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus Legem Dei nostri, populus Gomorrhæ* (Isai. i, 18), intantum dura perpeccatum, ut non solum verborum contumeliis, sed et plagarum doloribus fuerit expositus. Attamen se conscientia jubentis Dei nequaquam esse perterritum; sed juxta id quod Ezechieli dicitur: *Ecce dedi faciem tuam* **580** *valentorem facieb' eorum, et frontem tuam durio- rem frontibus eorum, ut adamantem et silicem dedi faciem tuam* (Ezech. iii, 8, 9), universos eorum impetus contudisse. Hoc illi dixerint, qui omni ratione conantur de Christo evertere prophetas, et ad perversam intelligentiam prava interpretatione torquere: quasi si et hæc de Isaiâ scripta sint, possint alia super Christo auferre testimonia, quæ ita perspicua sunt, ut clarum sui cuncturum oculis lumen infundant. Ad personam igitur Domini, in qua et superior finitus est liber, etiam ista referenda sunt: quod juxta dispensationem assumpti corporis eruditus sit, et linguam acceperit disciplinæ, ut sciret quando deberet loqui, quando reticere. Denique qui

trado studio, nequaquam criticorum et hæreticorum rumusculos, sed Dei judicium pertremiscens. MARTIAN.

^b *Martian., qui mascul. genere.*

in passione tacuit, per Apostolos, et Apostolicos viros, in cuncto orbe nunc loquitur. Magnusque scientiæ est, dare in tempore conservis cibariis, et audientium considerare personas. Unde et Apostolus Paulus, his qui Prophetarum fidem non recipiebant, auctorum suorum loquitur testimoniis: *sicut quidam de vestris poetis dixerunt: Hujus et genus sumus* (Act. xvii, 28): Aratum significans. Rursumque de Comico: *Corrumpunt mores bonos confabulationes males* (I Cor. xv, 33); et Epimenidis versus hexametrum: *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri* (Tit. i, 12)^a. Qui si metrorum ordinem atque mensuram in translatione non servavit, sciendum est in Græco eos pedibus currere. Illoc autem faciebat, quia acceperat linguam disciplinæ, ut sciret quando oporteret loqui verbum. Cui addita est aures per gratiam, quam per naturam non habebat: ut intelligamus nequaquam aures corporis accipi debere, sed mentis: de quibus et in Evangelio Dominus loquebatur: *Qui habet aures audiendi, audiat* (Luc. viii, 8). Quæ disciplina 581 et eruditio aperuit aures ejus, ut scientiam Patris ad nos usque transmitteret; qui non contradixit ei, sed factus est obediens usque ad mortem, et mortem crucis (Philip. ii). Ita ut poneret corpus sive dorsum suum ad plagas; et pectus Dei capax flagella conciderent, genasque suas non averteret ab alapis. Quod illud a ministro principis Sacerdotum sustinuisse non dubium est: ita ut certatim et Judæorum populi illuderent. Qui percussus atque consputus, non erubuit, sed quasi agnus ductus ad victimam est; et quasi ovis coram tendente non aperuit os suum. Quod autem Filius juxta suscepti corporis sacramentum a Patre audierit quid loquatur, in Evangelio plenius discimus, in quo ipse ait: *Et qui misit me Pater, mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar*. Et iterum: *Sicut audio, sic judico* (Joan. viii, 28; v, 30).

(Vers. 8, 9.) *Juxta est qui justificat me: quis contradicit [Vulg. contradicit] mihi? stemus simul. Quis est adversarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum veterascunt, tineæ comedet eos*. LXX: ^b *Qui juxta est, justificat me: quis est qui judicatur mecum, resistat mihi simul? Et quis est qui judicium ineat adversum me? appropinquet mihi. Ecce Dominus auxiliator meus, quis affliget me? Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascetis, et quasi tineæ comedet vos*. Si quis, inquit, me putat juste addictum cruci et aliquod fecisse peccatum, resistat mihi. *Quis est qui judicatur mecum, ut non potentia majestatis meæ, sed ratione superetur? Judicatur autem quis cum Domino, non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum: quomodo et Apostoli judicant duodecim tribus Israel, et Ninivitas, ac regina Saba populum Judæorum. Juxta quem sensum ad*

Jerusalem dicitur: *Justificata est Sodoma ex te* (Ezech. xvi, 52). Quia igitur nullus potest justificari præsentem Domino, omnes quasi vestimentum veterascunt (Ps. ci). Quod autem inveterascit, perditioni proximum est. Et quasi *tineæ*, ait, *comedet eos*. Conscientia videlicet peccatorum; et zelus gentium salvatarum. De quo in fine hujus voluminis dicitur: *Vermis eorum non morietur*. Et in Michæa contra per-versos principes: *Auferam bona eorum quasi tineæ excomedens, et ambulans super regulam in die speculationis* (Mich. vii, 4, sec. LXX). Et in Proverbiis: *Tineæ ossium cor* 582 *intelligens* (Prov. xiv, 50, sec. LXX). Pro *tineæ*, in præsentem loco Symmachus, *rubiginem*: *Aquila vermem*, interpretati sunt.

(Vers. 10, 11.) *Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi ejus? Qui ambulavit in tenebris, et non est lumen ei: speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum*. LXX: *Quis est in vobis qui timeat Dominum, exaudiat vocem pueri ejus: qui ambulavit in tenebris non est eis lux. Confiditis in nomine Domini, et innitimini super Deo. Vos me flagellastis, vos meam faciem conspuistis: ego tamen ad penitentiam provoco persecutores meos. Nolo enim mortem populi peccatoris, sed tantum ut revertatur et vivat* (Ezech. xxxiii). Et dico: quis est inter vos qui timeat Dominum, et audiat vocem servi vel pueri, id est, Filii ejus? quorum aliud assumptæ carnis est, aliud naturæ. Nec vero parum patemus esse timere Dominum, juxta illud quod in Proverbiis dicitur: *Principium sapientiæ timor Domini* (Prov. ix, 10). Perfecta quippe dilectio, foras mittit timorem: quia timor penam habet. Qui autem timet non est perfectus in charitate. Sed hic timor pro *timiditate*, et *εὐλαβία* ponitur; de quo et alibi legimus: *Beatus qui omnia metuit* (Prov. xx), propter *εὐλαβίαν* hoc est, propter *timiditatem*: quos vulgo appellant timoratos in religione Dei. Protegit enim Dominus iter eorum; et viam timoratorum custodit. De hoc timore scriptum est: *Timor Domini omnia superat*. Et alibi: *Non est inopia timenibus eum* (Eccli. xxv, 14; Ps. xxxiii, 10). Denique post multos virtutum gradus ad hujuscemodi timorem Domini pervenitur. Loquitur enim sermo divinus sub persona magistri et patris, discipulum erudientis et filium: *Si invocaveris sapientiam, et intelligentiæ dederis vocem tuam, et si quaerieris eam quasi pecuniam, et quasi thesauros investigaveris eam: tunc intelliges timorem Domini, et scientiam Dei reperies* (Prov. ii, 3). Iste est timor qui animas sanctorum integras ac pudicas purasque conservat, de quo dicitur, *Timor Domini sanctus permanet in sæculum sæculi*. Ad quem nos divina eloquia cohortantur: *Timete Dominum, et date ei gloriam* (Apoc. xiv, 7). Qui igitur sic timet Dominum, audiat vocem servi vel pueri ejus, qui ambulavit in tenebris, et non erat ei lumen; qui non

^a Confer Epist. in nostra recensione 70 ad Magnum num. 2. Arati verba sunt τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Comici autem Menandri senarium, ἐθελοπόνησεν ἄθεο χριστὸν ἠμῶν κακῶν. Denique Epimenidis hexame-

trum, κριτὴς δὲ ψεύσται, κατὰ θρησκίαν, γαστρίσας ἀργαί. ^b Ad Græcum ἐπεὶ ἠγγίξαι δικαιοσύνης μου, quia juxta est qui justificat me, restituendum contendit Victor.

habuit speciem nec gloriam, sed in similitudine carnis peccatrici suscepit formam servi, ut peccatum in carne superaret. De hoc dicitur, quia **583** speret in nomine Domini, et innitatur super Deum suum: ut quidquid humanæ fragilitatis est, divina majestate corroboret atque sustentet. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum secundum Septuaginta de peccatoribus dicitur, qui noluerunt obedire voci Filii ejus, et in tenebris gradiuntur erroris, et idcirco non habent lucem. Neque enim fieri poterat, ut in perversam animam lutoiret sapientia. Qui nescierunt nec intellexerunt; et ideo in tenebris ambulant. Non enim fecerunt opera Domini atque mandata, nec seminaverunt sibi justitiam, neque vindemiaverunt vitem, ut accenderent sibi lumen scientiæ. Qui enim desiderat sapientiam, servet mandata, et Dominus tribuet eam illi. Unde et ad Deum dicitur: *Lux præcepta tua.* Et alibi: *Mandatum Domini lucidum illuminans oculos* (Ps. xviii, 9). Præcipiturque impiis ut confidant in Domino, et peccatisruentes, illius innitantur et sustententur auxilio.

(Vers. 11.) *Ecce omnes vos accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.* LXX: *Ecce omnes vos ignem accendistis, et confortatis flammam; ambulate in lumine ignis vestri, et in flamma quam succendistis; propter me facta sunt hæc vobis. In mœrore dormietis.* Nihil prodest exhortatio; nec post scelera spes salutis est. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt (Ps. xiii); omnes sibi ignem succendunt, flammamque corroborant. Habent enim in se fenem, ligna, stipulam, spinas, ac tribulos, ac lolium, quæ æterno tradantur incendio. Unde et in Proverbiis scriptum est: *In multis lignis riget ignis* (Prov. xv, 21). Sin autem parvulus ignis grandem materiam comprehendit; grandis flamma quanta populabitur? Dicitur et in Epistola quæ fertur ad Hebræos, de terra, quæ proferens spinas et tribulos, reprobata sit, et maledictioni proxima, finisque illius in combustionem (Heb. vi, 8). Ergo qui accincti sunt flammis atque circumdati, et sibi incendium roboraverunt, provocantur ad salutem, et dicitur ad eos: *Ambulate in lumine ignis vestri: et in flammis quas succendistis, ut in pœnis atque suppliciis discant Dei potentiam, et redeant ad salutem.* Significat autem Judaici populi vastitatem, qua Romanis traditi sunt, et captivitatis jugum bucusque sustinent. **584** De manu enim Christi hæc facta sunt omnia, et in mœrore ac doloribus dormient; quia nec beneficiis, nec tormentis, Dei filium recipere voluerunt. Unde loquitur ad eos: *Ite in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Hoc est quod et Apostolus ait: *Pervenit enim super vos ira in finem* (1 Thess. ii, 16). Hoc capitulo discimus, pro qualitate peccati, ignem sibi unumquemque succendere. Et quomodo in eodem

A manentes loco, et si dici potest lectulo, alii sani sunt, alii febrium succeduntur ardoribus, ex diversitate humorum atque pituitæ diversa supplicia sentientes: sic ignis qui a peccatoribus succenditur, materiam in peccatis habet, et in iniquitate, de qua scriptum est: *Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen siccum vorabitur incendio* (Isai. ix, 18).

(Cap. Li. — Vers. 1 soqq.) *Audite me qui persequimini quod justum est, et quæritis Dominum. Attendite ad petram, unde excisi estis, et ad cavernam laci de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quæ peperit vos: quia unum vocavi eum, et benedixi ei, et multiplicavi eum. Consolabitur ergo Dominus Sion, et consolabitur omnes ruinas ejus, et ponet desertum ejus quasi delicias, et solitudinem ejus quasi hortum Domini. Gaudium et lætitia invenietur in ea, gratiorum actio et vox laudis.* LXX: *Audite qui persequimini quod justum, et quæritis Dominum. Attendite in robustam petram quam excidistis, et in foveam laci quam fodistis. Respiciite in Abraham patrem vestrum, et in Saram quæ peperit vos, quia unus erat et vocavi eum, et benedixi ei, et dilexi illum, et multiplicavi eum: et te nunc consolabor, Sion. Et consolatus sum omnia deserta ejus quasi paradisum, et ea quæ ad occidentem sunt, quasi paradisum Domini: exultationem et lætitiam inveniet in ea, confessionem et vocem laudis.* Dormientibus in mœrore ac dolore perpetuo, qui succenderunt sibi ignem, et flammam robustissimas esse fecerunt, vos qui persequimini justitiam, et quæritis Dominum (significat autem Apostolorum et per Apostolos credentium chorum), respiciite petram, id est, Abraham patrem vestrum, de quo excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis, id est, Saram quæ peperit vos. Et hoc considerate, quia cum ^a unius et centum **585** esset annorum, et sterilem haberet uxorem, multiplicaverim filios ejus quasi stellas cœli, ita ut numerum vinceret multitudo. Si ergo de uno homine tanta populorum nata sunt millia; quid mihi grande est, ut instaurarem ruinas Sion, et deserta ejus mutem in paradisum voluptatis, et in hortum Domini quem plantavit Deus in Eden contra Orientem: et inveniatur in ea pro diversis arboribus gaudium atque lætitia, confessio et vox laudis? Hoc Judæi ad Zorobabel tempora referunt, quia post Babylonis vastitatem instaurata sit Sion, ædificatumque Templum, et antiqua religio reddita. Sed quomodo supra (ad cap. xlix, 22, 23) dicitur ad Sion: *Afferent filios tuos in ulnis, et filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutrices tui, et reginæ nutrices tuæ.* Et: *Ecce isti de longe venient, et illi ab Aquilone et mari, et isti de terra australi;* quando dicet Sion: *Angustus mihi est locus: fac mihi spatium ut habitem, quæ mediocritatem excludunt illorum temporum, nec super terrena Jerusalem impleta noscuntur: sic et hic loquitur Dominus ad eos, qui persequantur quoq*

^a Rescribit Victorius, cum unus centum esset annorum, scilicet Abraham: non unius et centum.

justus est, juxta illud quod alibi dicitur: *Quære pacem; et persequere eam* (Psal. xxxiii, 5); et iterum: *Hospitalitatem persequentes* [Al. *sequentes*] (Rom. xi, 15). Et querunt Dominum, ut ex prioribus coniciat presentia: eum multo difficultiora jam facta sunt, hæc quæ promittuntur, futura non dubitent. Porro juxta LXX persecutoribus justitie dicitur, ut aspiciant in robustissimam petram, quam exciderunt, et scævam læl quam foderunt, id est, Dominum Salvatorem, de quo Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus* (I Cor. i, 4); Et alibi scriptum est: *Statuit supra petram pedes meos* (Psal. xxxix, 5). Et iterum: *In petra cavillavit ms.* Hujus enim latus lancea perforaverunt, de quo exiit sanguis et aqua, et hujus foderunt manus et pedes, dicente ipso Domino Salvatore: *Foderunt manus meas et pedes meos, distanterauerunt omnia ossa mea* (Ps. xxi, 18). Possunt excelsam petram, sepulcrum dicere Salvatoris, in quo conditus est, et resurgens a mortuis, innumerabiles filios genuit. Et appellatus est Abraham, id est, *pater multarum gentium*. Sicut Sara prius sterilis, interpretatur Ecclesia, quæ alio nomine appellatur Sion, quam Dominus consolatus est, et simul deserta ejus quasi paradisi. Plures enim **308** *filii deserti, magis quam ejus quæ habet virum.* Quodque dicitur: *Et ea quæ ad Occidentem sunt, penam in paradisi Domini, sive in hortum Dei, significat illud, quod sedentibus in tenebris et umbra mortis lux repentina surrexit.* Pro paradiso, in cuius locum nos delicias vertimus, in Hebraico ponitur *garden* (גַּדְנָן), de quo in principio Geneseos scriptum est. Et hoc notandum, quod in Sion, quæ comparatur paradiso Dei, aliud esse non debeat, nisi gaudium et iustitia, confessio et vox laudis, ut quod in caelis facturi sunt sancti cum Angelis Dei, hoc etiam in terra jugi in Domini laude meditentur.

(Vers. 4, 5.) *Attendite ad me, populus meus, et tribus mea, me audite: quia lex a me exiet, et iudicium meum in lucem populorum requiescet. Prope est iustus meus, agrestis est saluator meus: et brachia mea populos iudicabunt. Me insulæ expectabunt, et brachium meum sustinebunt.* LXX: *Audite me, audite me, populus meus, et reges, ad me attendite: quia lex a me egredietur, et iudicium meum in lucem a gentium. Appropinquat celo iustitia mea, et egredietur sicut lux salutare meum: et in brachio meo gentes sperabunt. Me insulæ expectabunt, et in brachio meo sperabunt.* Semel in Hebraico dicitur: *Attendite, secundo juxta Septuaginta, audite me, audite me;* ut doceat nos et auribus corporis, et sensu animæ audire debere. Provocaturque gentium multitudo, quæ est populus Dei, ut diligenter audiat quæ dicuntur, de quo Zacharias: *Confugient, inquit, gens multæ ad Dominum, et erant ei in populum* (Zach. ii, 11). Sive ut

A quidam volunt, populus appellatur reliquæ ex Israel creditum; et tribus, sive gentes, hi qui crediderunt ex multitudine nationum, dicente nationibus Moyses in Deuteronomii Cantico: *Lætambus gentes cum populo ejus* (Deut. xxxii, 43). Pro tribu, quam ab interpretati sumus, Theodotio, genus: Symmachus, gentem: LXX, reges, translatorum. Nos enim sumus, et tribus, et gens, et gens Domini regale et sacerdotale, quails fuit et Abraham, qui rex appellatus est, et ceteri sancti, de quibus scriptum est: *Nolite tangere Christos meos* (Ps. cv, 15). Quid est quod jubetur audire? *Quia lex, inquit, a me egredietur, et iudicium meum in lucem populorum; sive gentium.* Hic lex Evangelii **307** ostenditur spiritualis, quæ exiet de Sion; non Moysi, quæ olim in Sina data est; iudiciumque ^b meum in lucem gentium procedet, per quod statuit atque decrevit omnes gentes esse salvandas. Ac ne forsitan putaremus longo post tempore quod promissit esse venturum, infert, *prope est iustus meus, sive iustitia.* Christus enim a Patre factus est nobis sapientia et redemptio (I Cor. i), sanctitas ac iustitia, et omnia quibus virtus nominibus appellatur. Pulchreque dicitur, iustitia processura, ut nequaquam una gens, sed omnis salvetur orbis. Quod autem Salvator, sive salus, quod Hebraice dicitur ^c *Jesus*, appelletur Filius Dei, qui missus a patre est, Simeon tenens puerum in ulnis suis, loquitur: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod præparasti in conspectu omnium populorum, tumen in revelationem gentium* (Luc. ii, 29 et seqq.) Quodque sequitur: *Et brachia mea populos iudicabunt.* Sive juxta LXX, *et in brachio meo gentes sperabunt,* vel hoc significat, quod omnes virtute illius iudicentur, vel quod in Christum, qui est brachium et fortitudo Dei, omnes credituræ sint nationes. Dicitur et in alio loco: *Tuum brachium cum potentia. Confortetur manus tua, et exaltet dextera tua* (Ps. lxxxviii, 14). Et iterum: *Cantate Domino canticum novum: saltabit sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius* (Ps. xxvii, 1, 2). Dextera enim et brachium Domini, ipse est qui prius perditos salvavit sibi, ut nullus periret de his quos ei Pater dederat (Joan. xvii). Quod autem insulæ, vel animæ Sanctorum, quæ in persecutionibus mundi istius firmæ in Deum solidatæ sunt fide, vel Ecclesiarum ex gentibus multitudo dicatur, crebro exposuimus. Et sicut brachium Domini, Salvatorem: sic brachia ejus quæ populos iudicent, omnes sanctos possunt intelligere, in quibus Deus mundum iudicabit.

(Vers. 6.) *Levate in celos oculos vestros, et videte sub terram deorum: quia cæli sicut fumus liquecent, et terra sicut vestimentum atteretur: et habitatores ejus sicut hæc interibunt. Salus autem mea in sem-*

^a Dicitur vox gentium, quam ex Ambrosianis mss. supplemus: cogente ipso Græco textu *ὡς πῶς ἰσθῶν*.

^b Ambrosianus, *iudiciumque ejus in lucem*, etc.

^c *Jesus*, etc. Editi autem libri pro nomine *Jesus*, posuerunt Hebraice *יֵשׁוּעַ* *Jeschua*; cum in textu He-

braico Isaie legamus hoc capite *לִי*, 5, *יֵשׁוּעַ* *Jeschu*, id est, *salus mea*, vel *salvator meus* juxta Hieronymum, qui infra, vers. 6 et 8. *יֵשׁוּעַ* *Jeschualthi* vertit, *salus mea*. Septuaginta ubique reddunt *σωτήριον μου salutare meum*. MARTIAN.

piternum erit, et iustitia mea non deficiat. LXX: *Levate in caelum oculos vestros, et inspicite terram deorsum, quoniam caelum sicut fumus firmatum est. Terra autem sicut vestimentum veterasceat, et habitatores ejus sicut haec moriuntur. Salutare autem meum in sempiternum erit, et iustitia mea non deficiat.* Hoc est quod Dominus loquitur in Evangelio: *Caelum et terra transibunt: verba autem mea non praeteribunt (Mat. xxiv, 35).* Et David in psalmo canit: *A principio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt caeli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent; et sicut pallium involves eos, et mutabuntur (Ps. ci, 26).* Ex quo ostenditur, perditionem caelorum non interitum sonare, sed mutationem in melius. De quibus dicitur: *Erit caelum novum, et terra nova: quae ego faciam permanere in conspectu meo (Apoc. xii, 2).* Si enim de sanctis scriptum est: *Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur (I Cor. xv, 51):* et in quatuor psalmodum titulis legitur: *Pro his qui immutabuntur: quanto magis hoc de caelo ac sole stellisque credendum est, quando luna solis lumen accipiet et sol septuplo fulgore rutilabit? Unde et omnis creatura congenescit et parturit; expectans revelationem filiorum Dei, ut mutetur in melius (Rom. viii).* Et non solum animae hominum, quae immortales sunt: sed et corpora commutentur in gloriosam substantiam. *Oportet enim corruptivum hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem (I Cor. xv, 53).* Cum autem caelum veterascat et terra, consequenter et ea quae caeli circulo continentur, et homines, qui sunt habitatores terrae, sicut haec morientur: non in interitum sui, sed in abolitionem vilitatis antiquae, et innovationem futuræ gloriae; quando *fulgebunt iusti sicut sol (Math. xiii, 43);* et ab omnibus praeteritis atque antiquis, facta fuerint omnia nova. Quidam perire et veterasceat, pro abolitione et morte accipiunt. Juxta illud quod in catholica Epistola legitur: *Caeli qui nunc sunt et terra, eodem verbo reservata sunt igni.* Et iterum: *Elementa ardentia solentur (II Pet. iii, 7).* Quae quidem et philosophorum mundi opinio est, omnia quae cernimus igni peritura. Unde et Apostolus: *Pertransit, ait, figura mundi hujus, conemplantibus nobis, non ea quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna (I Cor. vii, 32).* Tale quid et Joannes apostolus scribit: *Mundus pertransit, et desiderium ejus (I Joan.*

n. 17): Et in Hebraeo dicitur: *Caeli sicut fumus liquescent.* Sive juxta Aquilam et Symmachum, comminuentur in nihili, et in salis modum contendantur et evanescent, quorum prior dixit, *ἀλλοθῆσαι*; alter, *ἀλλοθῆσαι*; quod a comminatione et deliquio salis *ετυμολογία* trahere manifestum est. Pro quo miror quid dicere voluerint Septuaginta, *caelum sicut fumus firmatum est*: si enim firmitas pro robore accipitur, quomodo fumo quod firmum est, comparatur? Nisi forsitan possumus hoc dicere, quod omnis caelorum firmitas et robur et fortitudo, ventis inanissimo et fumo, qui in auras solvitur, coæquetur juxta Ecclesia ten: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas (Eccl. i, 2).* Illudque dicendum, quod si caelum et terra peribunt atque veterascent, qua consequentia habitatores ejus sicut ista moriantur atque dispereant; cum animas esse perpetuas, et resurrectura corpora noverimus? Ex quo periculum est, caelum et terram non perire, et in nihili redigi; sed in melius commutari.

(Vers. 7, 8.) *Audite me qui scitis justum, proprius [Vulg. addit meus]: lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metualis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: et sicut lanam, sic devorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, et iustitia mea in generationes generationum. LXX: Audite me qui scitis judicium, populus meus: cujus lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et contempitum eorum ne vincathini. Sicut enim vestimentum consumitur tempore, et sicut lanæ comedentur a tinea. Iustitia autem mea in aeternum erit; et salus mea in generationes generationum.* Qui supra dixerat: *Lex a me egredietur, et iudicium meum in lucem gentium:* hunc ad eosdem loquitur, qui velunt iudicium ejus, et legem illius habent in cordibus suis, ut omnia cum iudicio faciant, et habeant legem quam per Jeremiam Dominus pollicetur, dicens (Jer. xxxi, 31 et seqq.): *Statutum testamentum novum, non juxta testamentum quod disposui patribus eorum: sed statutum testamentum, dabo leges meas in mentibus eorum: et super cor eorum scribam eas; et ero eorum Deus, et ipsi erunt populus meus: ut nequaquam vivant juxta litteram, sed juxta spiritum, instaurantes naturalem legem in cordibus suis, de qua scribit et Apostolus: Cum enim gentes, quae non habent legem, naturaliter ea quae legis sunt faciunt: isti legem non habentes, sibi ipsi sunt lex, qui ostendant opera legis scriptum in cordibus suis (Rom. ii, 14).* De qua lege

* Alteram, quam huiusmodi Apostoli lectionem esse testatur noster Hieronymus in Epist. ad Minervium et Alexandrum, praefert hic loci Victorius, veluti contextual et S. doctoris mentis commodiorem: *Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur.*

^b Revertimur abolitionem pro absolutionem ex Victoriani aliquot mss.

* Hactenus obtulerat non ex mss. lectione, sed ex Erasmi, quem ceteri descripserunt, ingenio, *μυθῶσαι* et *ἀλλοθῆσαι*; expressa vero, atque univariis litteris Ambrosian. vetustior codex *καίθησαν* et *ἀλλοθῆσαι* habet; quarum vocum

alteram tantummodo in gemino A et A immutamus, sive corrigimus in *ἀλλοθῆσαι*. Quae quidem significant in modum salis destrui atque evanescere: tāntēsi prior passiva, altera activa terminatione ac forma exprimantur. Et vero hoc est quod Hier. notat, utrumque interpretem a deliquio salis traxisse etymologiam. Atque adeo minus illam probamus quam ex aliis mss. Montfauconius extendit lectionem, responique jubet *ἀλλοθῆσαι* ex *ἀλλοθῆσαι* verbo, quod comminere quidem et frangere significat; minime vero ex salis vocabulo etymon suum ducit.

significator in psalmo: *Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquatur iudicium. Lex Dei ejus in corde illius: et non supplantabuntur gressus ejus* (Ps. xxxvi, 30, 31). Et quia sciebat spiritus prophetae, multas persecutiones credentibus fore, exhortatur eos ad fortitudinem, immo ad contemptum eorum qui eos persecutori sunt. Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timere, qui potest animam et corpus perdere in gehennam* (Math. x, 28). Et in alio loco: *Gaudete, cum omne malum dixerint adversum vos mentientes* (Ibid., v, 11). Sicut enim vestimentum consumitur verme, vel tempore; et sicut lanæ a tinea devorantur: sic omne persecutorum opprobrium cum persecutoribus pertransibit. Unde et Apostoli gloriabantur, quod digni essent habiti pro Domino pati contumelias (Act. v). Gloriabantur autem, quia salus et justitia Domini, quæ eis victoriam et præmia repromiserat, id est, Dominus atque Salvator permaneat in æternum, sive in utraque generatione prioris populi et posterioris, qui adventum illius receperunt, de quo et supra dicitur: *Prope est justus meus, egressus est salvator meus.*

(Vers. 9 seqq.) *Consurge, consurge; induere fortitudine brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis in generationibus sæculorum. Numquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis, qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt a Domino, revertentur et venient in Sion laudantes; et lætitia sempiterna super capita eorum: gaudium et lætitiā tenebunt, fugiet dolor et gemitus. LXX: Exsurge, exsurge ÷ Jerusalem * et induere fortitudine brachii tui. Exsurge sicut in principio diei, sicut generatio sempiterna. Nonne tu es quæ excidisti latitudinem, dissolvisti draconem? Nonne tu es quæ desertum fecisti mare, aquas abyssi multas: quæ posuisti profundum maris viam transitus, his qui fuerant liberati et redempti? A Domino enim reducentur, et venient in Sion cum lætitia et exultatione æterna. In capite enim eorum laus et lætitia apprehendet eos. Fugiet dolor et mæror et gemitus. Nomen Jerusalem, quod hic a LXX additum est, nec in Hebræo habetur, nec ullus trium Interpretum posuit, unde obelo prænotandum est, et sic cum superiori sensu sequens capitulum cupulandum. Dominus credentes in se fuerat cohortatus, dicens: *Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatia. Salutemque suam et justitiā sempiternam eis promiserat in auxilium, quæ non est alia præter Christum, brachium Domini, de quo supra dixerat: Et in brachium meum gentes sperabunt. Unde populus loquitur ad brachium Domini, et ejus deprecatur adventum, et promissum implorat auxilium dicens: Consurge, consurge: induere fortitudinē, brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis, et omnem tuam exerce fortitudinē, ut qui per multa sæcula Sanctos tuos de periculis liberasti,**

A etiam nos tua fortitudine protegas. Tu es enim qui percussisti superbum; vulnerasti draconem, regem videlicet Ægypti Pharaonem, qui et in Ezechiel draco magnus appellatur (Ezech. xxix). Tu siccasti mare Rubrum, ut per aquas vehementissimas, et profunda maris, viam tuus populus reperiret, et Ægyptios fugeret persequentes. Qui igitur ista fecisti: nunc quoque redemptos et liberatos sanguine tuo, reduce in Sion, et in celestem Jerusalem, sive in Ecclesiam quam tibi tuo sanguine præparasti: in qua cum fuerint, gaudebunt lætitiā sempiterna, et dicent: *Domine, ut acuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Ps. v, 13). Habebunt enim gaudium atque lætitiā, fugiente dolore et gemitu. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum juxta LXX Jerusalem, id est, peccatrix anima provocatur ut induat fortitudinē brachii sui, et priora assumat opera, sicut fuerat antequam caderet: quando in die versabatur et luce. Tu es enim, inquit, quæ superasti latam et ~~502~~ spatiosam viam quæ ducit ad mortem: et dissipasti draconem, colubrum tortuosum: de quo et in Psalmis legitur: *Tu contrivisti capita draconum in aquis* (Ps. lxxiii, 13). Memento prioris fortitudinis tuæ, quod sæculi hujus calcaveris mare; et illud feceris esse desertum, et viam repereris in mediis fluctibus. Unde et Apostolus Petrus per mare hujus sæculi transivit ad Dominum, et qui fide ambulabat, crepit infidelitate mergi: nisi quod dextera Domini sustentatus est. Sicut igitur prior victoria Domino auxiliante concessa est: sic et reversis post poenitentiam, et audientibus: *Numquid qui cadet, non surget? dicit Dominus* (Jer. viii, 4). Et, *Convertimini ad me, filii convertentes; et ego sanabo contritiones vestras* (Ibid., iii), ipse porriget manum, et reducet eos in Sion, speculam calmenque virtutum, cum gaudio atque lætitiā sempiterna, et ponet in capite eorum laudem atque lætitiā. Sapientis enim oculi in capite ejus; et hæc habebunt coronam, istoque diademate protegentur, ut semper gaudeant et laudent Dominum, quia pro dolore, mærorē et gemitu successerint gaudia.

(Vers. 12, 13.) *Ego, ego ipse consolabor vos. Quis tu, ut timeris [Vulg. timere] ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum ita arecet? Et oblitus es Dei factoris tui, qui tetendit caelos, et fundavit terram: et formidasti jugiter tota die a facie furoris ejus, qui te tribulabat; et paraverat ad perdendum. Ubi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradus ad aperendum, et non interficiet usque ad interfectionem: nec deficiet panis ejus. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, et intumescunt fluctus ejus: Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo: et in umbra manus meæ protexi te, ut plantes caelos et fundes [Vitiose erat effundas] terram, et dicas ad Sion: Populus meus es tu. LXX: Ego sum, ego sum ipse qui consolabor te. Scito quæ fueris et timeris ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum arefacti sunt, et oblitus es Dei factoris tui: qui fecit caelum, et fundavit terram, et timebas semper cunctis diebus faciem furoris tribulantis te, sicut cogitavit auferre*

te; et nunc ubi est furor tribulantis te? Cum enim salva facta fueris, non stabit, neque permanebit. ✠ et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus *, quia ego Deus tuus qui conturbari mare, et sonare facio fluctus ejus. Dominus sabaoth nomen mihi. Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protegam te, in qua statui caelum, et fundavi terram; et dicet Sion, populus meus es tu. Credentium populus brachium Domini, qui ipse est Dei virtus Deique sapientia, fuerat deprecatus, ut consurgeret, et sibi praeberet auxilium, et illo pugnante pro sanctis, gaudium atque laetitiam, fugato dolore et gemitu, possiderent. Itaque vel brachium Domini, vel Dominus ipse respondit: Ego sum, ego sum; et nequaquam per Prophetas, sed ipse vos consolabor: Deus misericordiarum, et Pater totius consolationis. Miror quomodo, me dicente supra: Nolite timere opprobrium hominum et blasphemias eorum ne metueatis, timueritis persecutorum rabiem, et nescieritis eos esse mortales, qui iustarum sanctorum arescunt repente, et pereunt. Et certe eo tempore quo illos metuebas, oblitus es Domini factoris tui. Si enim mei semper memoria in tuo fuisset corde versata, numquam timuisses homines, qui in cinerem dissolvendi sunt. Et cujus oblitus es? Dei qui caelos incredibili virtute suspendit, et terram stabili mole fundavit. Et timuisti adversarios tuos, non ad breve, quod poterat tibi aliqua ex parte concedi; sed Jugiter et tota die, ut cum haberes lumen fidei, tenebrae te formidinis possiderent, et ejus qui te putabat esse perituum. Ubi est ergo nunc persecutorum superbia? Ubi potentia saecularis, qua in te ore rabido saeviebant? Cito veniet filius meus, gradiens et conculcans adversarios tuos, ut aperiat tibi viam victoriae: sive ut inferni reseret, qui non interficiat usque ad internecionem; sed velit salvare conversos. Denique panis illius, qui interpretatur, Evangelio probante, doctrina, nunquam deficiet, sed semper volentibus ad vescendum patebit. Simulque apostropham facit ad Filium, quem cito promittit esse venturum, et cujus panem dicit esse perpetuum: quod ipse sit juxta dispensationem carnis assumptae Dominus Deus ejus, qui conturbari faciat mare, et intumescere fluctus ejus, ut adversum servos suos persecutorum infletur superbia, quae iterum, auxiliante Domino, conquiescat. Dicitque, quod posuerit verba sua in ore ejus. Quidquid enim Filius loquitur, verba Patris sunt, et in umbra manus suae protexerit eum. Et ideo protectus sit ut plantet caelos novos, et fundet terram novam, et dicat ad Sion, hoc est, ad Ecclesiam: Populus meus es tu. Ergo Sion non est alia, nisi populus Dei. Symmachus in eo loco, ubi nos diximus, Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet usque ad internecionem, ita interpretatus est: Cito infernus aperietur, et non morietur in corruptionem, subauditur Christus, qui in quinto decimo psalmo loquitur: Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. In eo quoque loco ubi

A nos juxta Hebraicum et Aquilam vertimus: Posui verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protexi te, ut plantes caelos, et fundes terram, et dicas ad Sion: populus meus es tu, ille sic transtulit: Ponam verba mea in ore tuo, et in umbra manus meae protegam te, in qua plantavi caelum, et fundavi terram, et ut dicam Sion: populus meus es tu. Juxta LXX, ad omnem credentium dicitur animam, quia creata ad imaginem et similitudinem Dei, suam ignoraverit dignitatem; sed timuerit hominem et filium hominis, qui solum potest corpus occidere, et immortalem se esse nescierit, nec dixerit cum Propheta: Dominus illuminatio mea et salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitae meae, a quo trepidabo (Ps. xxvi, 1, 2)? Et iterum: Dominus adjutor meus, non timebo quid faciat mihi homo. Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos (Ps. cxvii, 6, 7). Quid sit autem homo, alio versiculo demonstratur: In Domino sperabo: non timebo quid faciat mihi caro (Ps. lv, 5). Unde et nunc dicitur: Timuisti ab homine mortali, et a filio hominis, qui sicut saeculum aresfacti sunt. Omnis enim caro saeculum, et omnis gloria ejus quasi flos saeni (Isai. xl), et territa judicis potestate, oblita es quod ipse esset protector tuus, qui caelum fecit et terram, et omnia elementa quae cernimus; vel eos caelos qui portant imaginem supercaelestis, et eam terram quae sementem Domini multiplicat. Illud autem quod supra dicitur: Et non occidet in corruptionem, et non deficiet panis ejus, de Theodotionis editione ex Hebraico additum est. Ipse conturbari mare, et sonare facit fluctus ejus cui et in Psalmis canitur: Tu dominaris scititudini maris et commotionem fluctuum ejus tu mitigas (Ps. lxxxviii, 10). In Jeremia quoque scriptum est: Me non timebitis, dicit Dominus, et a facie mea non formidabitis, qui posui arenas terminum mari, praecipuum sempiternum quod non praeteribit (Jerem. v, 22)? Turbata sunt maria, quando rugena 595 Domini extraxit piscium multitudinem (Matth. xiii). Et posuit Dominus verba sua in ore credentis, et in umbra manus suae protexit eum. Qui et in Evangelio loquitur: Quando traliderint vos, nolite cogitare, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini; sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. x, 19, 20). Et in alio loco dicit ad justum: Dilata os tuum et implebo illud (Ps. lxxx, 12). Et iterum: Aperi os tuum verbo Dei: Dominus enim dabit verbum evangelizantibus virtute multa. Unde ad interiorum Jeremiae hominem loquitur Deus, postquam tetigit os ejus: Ecce ego dedi sermones meos in ore tuo (Jerem. i, 9). Qui poterat cum Psalmista canere: Misit in ore meo canticum novum, hymnum Deo nostro (Ps. xxxix, 4). Quis autem haec operatus est omnia, nisi Dominus atque Salvator, qui caelum fecit et terram, et dicit Sion: Populus meus es tu? Quod propriae Ecclesiae convenit de gentibus congregatae. Et in Osee credentibus pollicetur, dicens: Vocabo non

populum meum, populum meum : et ipse dicit mihi : *A medio vestri (Jer. xxv, 27)*. Et notandum quod calix iste furoris Domini, gladius ejus sit, qui in medio mittitur peccatorum. In quo quæsto nascitur : quomodo post potum, ebrietatem vomitumque et ruinam, in Jeremia dicatur Jerusalem non posse consurgere, et nunc per Isaiam loquatur ad eam : *Elevare, elevare, consurge Jerusalem*. Quæ ita solvitur : *Quamdiu quis bibit calicem, et inebriatur, et insanit, vomitque, et corrui, non eum posse consurgere, necdum enim epotavit calicem Domini, nec pervenit ad feces, ut eum usque ad fundum biberit. Nunc autem ad Jerusalem de prætorio dicit tempore : quæ bibisti de manu Domini calicem* 597 *furoris ejus : et non, quæ bibis. Simulque considerandum, quod non propheta, non Apostolus exinde fuerit in Judæa, qui eam consolatus sit, et apprehenderit manum ejus, et jacentem elevaverit. Ex quo manifestum est, quod post ultimam captivitatem ista dicantur : alioquin in Babylone et post Babylonem, Ezechiel et ceteros Prophetas habuisse eam, narrat historia. Quod autem dicit : *Duo sunt, quæ occurrerunt tibi*, sive *duo hæc contraria tibi : quis contristabitur super te ?* Et pro duobus, infert quatuor : vastitatem et contritionem, famem et gladium : illi simile est quod in Psalterio ^c canitur : *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi : quia potestas Dei est, et tibi, Domine, misericordia : quia tu reddes unicuique juxta opera sua (Ps. lxi, 12, 13)*. Et ibi enim semel loquitur Deus, quod omnipotens sit, et deo audit Propheta, quod omnipotentia illius in utraque parte prævaleat, ut et penitentibus tribuat misericordiam, et permanentibus in peccato reddat supplicia quæ merentur. Juxta quod et in alio loco duo occurrerunt Jerusalem, quæ singula bina habent. Ruinam enim, sive vastitatem sequitur contritio : famem et gladium interitus. Possumus hæc juxta anagogen, et super anima intelligere peccatrice, quæ nolens libere calicem furoris Domini, dicit in psalmo : *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me (Ps. vi, 1)*. Si autem biberit, bonum est ei sua sentire supplicia, et audire Dominum dicentem : *Cum ira furoris mei transierit, rursum curabo. Et alibi : Numquid qui cadit non resurget, dicit Dominus (Jerem. iiii, 4) ?**

(Vers. 17. seqq.) *Elevare, elevare, consurge Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus : neque ad fundum calicis soporis bibisti, et potasti usque ad feces. Non est qui sustentet eam, ex omnibus filiis quos genuit : et non est qui apprehendat manum ejus, ex omnibus filiis quos enutrivit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis contristabitur super te ? vastitas et contritio, et fames, et gladius : quis consolabitur te ?*

LXX : *Excurre, excurre, elevare Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus. Calicem enim ruinæ xivdu furoris ebibisti et evacuasti : et non erat qui consolaretur te ex omnibus filiis tuis quos genuisti : et non erat qui apprehenderet manum tuam : neque es omnibus filiis tuis, quos exaltasti. Duo hæc contraria tibi : quis contristabitur tecum ? ruina et contritio, fames et gladius : quis consolabitur te ?*

Jerusalem et Sion esse *διώρυγος* sæpe docui : quarum Sion, quæ interpretatur *specula*, eo quod in monte sita sit, arx vocatur : reliqua autem urbis pars, Jerusalem dicitur, quæ prius appellabatur *Jebus* et *Salem* : quam nunc 598 *Propheta cohortatur ut surgat, quæ prius negatione corruerat, dicens in Domini passione : Crucifige, crucifige talem : non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15) : et agat penitentiam, et captivitatis dentiat malis, cur suum offenderit Creatorem. Solent medici amarissimam antidotum, quæ ex gustu nomen accepit, dare stomacho nauseanti, ut noxios humores evomat, et possit coctos cibos atque digestos in alvum transmittere, quos slegmatum magnitudo digeri non sinebat. Igitur et Jerusalem, quæ bibit de calice furoris Domini, et de xivdu ejus, quem Synmachus craterem interpretatus est, et quem juxta Genesios librum, Joseph in sacco fratris Benjamin jussit abscondi (Genes. xlii), jubetur de ebrietate consurgere, eo quod biberit, et vacuefecerit, et potaverit eum usque ad feces : quod tres uno indicavere sermone, ^b *Ἐξορπάγγυρας*. Hic est calix de quo in Psalmis legimus : *Calix in manu Domini vini meri plenus mixto. Et inclinavit ex hoc in illud, verumtamen fex ejus non est exinanita : bibent omnes peccatores terræ (Ps. lxxiv, 9, 10)*. De quo et ad Jeremiam Deus loquitur : *Sume calicem vini meri de manu mea : et propinabis cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Et bibent et voment, et insanient a facie gladii, quem ego mittam in medio eorum (Jerem. xxv, 15, 16)*. Cumque aliis gentibus, et Jerusalem, urbibusque Judææ propinasse se dicat, infert : *Sic dicit Dominus Omnipotens Deus Israel : Bibite et inebriamini, et evomite : et cadite a facie gladii, quem ego mittam in**

^a In Ambrosiano, non est qui suscitet eam ex vobis filiis, etc.

^b Mendose hactenus obtinuit *Ἐξορπάγγυρας* pro *Ἐξορπάγγυρας* quod ex vetustiori Ambrosiano exemplari restitimus. Et notatum quidem est Montfauconio. Procopii in Isaiam auctoritate hanc lectionem firmari, eamque vocem apud Græcos Interpretes sæpius occurrere. Significat vero *exorbuiti*.

medio vestri (Jer. xxv, 27). Et notandum quod calix iste furoris Domini, gladius ejus sit, qui in medio mittitur peccatorum. In quo quæsto nascitur : quomodo post potum, ebrietatem vomitumque et ruinam, in Jeremia dicatur Jerusalem non posse consurgere, et nunc per Isaiam loquatur ad eam : *Elevare, elevare, consurge Jerusalem*. Quæ ita solvitur : *Quamdiu quis bibit calicem, et inebriatur, et insanit, vomitque, et corrui, non eum posse consurgere, necdum enim epotavit calicem Domini, nec pervenit ad feces, ut eum usque ad fundum biberit. Nunc autem ad Jerusalem de prætorio dicit tempore : quæ bibisti de manu Domini calicem* 597 *furoris ejus : et non, quæ bibis. Simulque considerandum, quod non propheta, non Apostolus exinde fuerit in Judæa, qui eam consolatus sit, et apprehenderit manum ejus, et jacentem elevaverit. Ex quo manifestum est, quod post ultimam captivitatem ista dicantur : alioquin in Babylone et post Babylonem, Ezechiel et ceteros Prophetas habuisse eam, narrat historia. Quod autem dicit : *Duo sunt, quæ occurrerunt tibi*, sive *duo hæc contraria tibi : quis contristabitur super te ?* Et pro duobus, infert quatuor : vastitatem et contritionem, famem et gladium : illi simile est quod in Psalterio ^c canitur : *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi : quia potestas Dei est, et tibi, Domine, misericordia : quia tu reddes unicuique juxta opera sua (Ps. lxi, 12, 13)*. Et ibi enim semel loquitur Deus, quod omnipotens sit, et deo audit Propheta, quod omnipotentia illius in utraque parte prævaleat, ut et penitentibus tribuat misericordiam, et permanentibus in peccato reddat supplicia quæ merentur. Juxta quod et in alio loco duo occurrerunt Jerusalem, quæ singula bina habent. Ruinam enim, sive vastitatem sequitur contritio : famem et gladium interitus. Possumus hæc juxta anagogen, et super anima intelligere peccatrice, quæ nolens libere calicem furoris Domini, dicit in psalmo : *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me (Ps. vi, 1)*. Si autem biberit, bonum est ei sua sentire supplicia, et audire Dominum dicentem : *Cum ira furoris mei transierit, rursum curabo. Et alibi : Numquid qui cadit non resurget, dicit Dominus (Jerem. iiii, 4) ?**

(Vers. 20.) *Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus : pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. LXX : Filii tui indigentes et dormientes in capite omnium viarum : sicut beta semicocta, pleni furoris Domini, et deficientes a Domino Deo. Pro beta semicocta, reliqui interpretes, oryxem captum et illaqueatum, transtulerunt, qui Hebraice appellatur *ruo* (רֹו), quod genus bestie nascentis in eremo, ^d inter munda animalia ^e in Le-*

(Vers. 20.) *Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus : pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. LXX : Filii tui indigentes et dormientes in capite omnium viarum : sicut beta semicocta, pleni furoris Domini, et deficientes a Domino Deo. Pro beta semicocta, reliqui interpretes, oryxem captum et illaqueatum, transtulerunt, qui Hebraice appellatur *ruo* (רֹו), quod genus bestie nascentis in eremo, ^d inter munda animalia ^e in Le-*

^e Verius in uno Ambros., quod in psalmo canitur : *Semel, etc.* Reliqua ex margine in textum irrepserunt.

^d Ambros., *inter immunda animalia*. Sed notatum et est Martiano, *רֹו*, sive *רֹו*, Denter. xiv, 16, mundis animalibus connumerari. Mox *Thor. b* duobus verbis habet idem ms. pro *Thoreth*.

^e *Levitico et Deuteronomio ponitur. Nomen רֹו*

vitico et Deuteronomio ponitur. Pro quo LXX Syra A lingua opinati sunt *ihoreth*, quæ dicitur *beta*. 589 Hoc de nomine transeamus ad sensum. Filii tui sicut *oryx* venatorum laqueis irretitus, dormierunt in compitis et plateis, et super nudam humum nuda membra ponentes, indignationem Domini et increpationem Dei sui, propriis miseriis indicarunt. Porro juxta Septuaginta : qui noluerint habere divitias spirituales in omni verbo, et scientia, et operibus bonis ; sed fuerint pauperes qui non sustinent comminationem, nequaquam habitabunt in domibus, quæ virtutibus exstruuntur, sed in principiis viarum, et in exitu tangentes omnia, et omnia relinquentes. Qui recte dormire dicuntur illo somno, de quo scribitur : *Dormierunt somnum suum, et inveniunt nihil* (Ps. LXXV, 6). Quo somno consopivit eos rex Assyrius. Et comparantur *betæ* semicoctæ, quod genus oleris est vilissimi et fragilissimi. De quibus oleribus puto illud in Psalmis dici : *Ne zelaris in malignantibus, neque amuleris facientes iniquitatem. Quoniam sicut scenum velociter crescent, et sicut olera herbarum cito decident* (Ps. xxxvi, 1, 2). Est enim ægrotantium cibus. Qui semel incredulus est, appellatur *beta* cruda. Qui autem simplici contentus fide, absque ratione et dogmatum veritate facit opera justitiæ, potest dici *beta* cocta. Porro qui inter vitia atque virtutes medius fluctuat, et duplici corde accedit ad servitatem Dei, iste rectissimè vocatur *beta* semicocta, ad quem et in Apocalypsi Joannis loquitur Deus : *Utinam aut calidus esses aut frigidus : nunc autem quia tepidus es, eromam te* (Apoc. iii, 15, 16). Qui tepidi et dormientes, pleni sunt furoris Domini, et dissoluti, sive descientes per Dominum Deum : non quo Dominus dissolutionis eorum causa sit, qui mortem non fecit, nec delectatur in perditione viventium : sed quo qui in Lege peccaverint, per Legem judicentur, quæ operatur iram Dei his qui prævaricatores ejus sunt.

(Vers. 21 seq.) *Idcirco audi hæc, pauperula et ebria non a vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus et Deus tuus, qui pugnavit pro populo suo : Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calici : indignationis meæ : non adjicies ut bibas illum ultra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliaverunt, et dixerunt animæ tuæ : incurvare 589 ut transeamus, et posuisti ut terram corpus tuum, et quasi viam pertranseantibus. LXX : Propterea audi, humiliata et ebria non a vino. Sic dicit Dominus Deus qui judicat populum suum : Ecce tuli de manu tua calicem ruinæ : xōvδu furoris mei : et non adjicies bibere illum ultra : et dabo eum in manus eorum, qui te inique oppresserunt, et humiliaverunt : qui dixerunt animæ tuæ, inclinare ut transeamus, et posuisti æqualia terre media tua a foris transeantibus. O Jerusalem, cui dixi : Elevare, elevare, consurge, et age poenitentiam : quia bibisti de*

menu Domini calicem furoris ejus, et epotasti eum usque ad feces : et filii tui, qui in toto orbe dispersi sunt, ductique captivi jacerunt in plateis, et in capitibus viarum ; scito te esse pauperulam et humiliatam, et ebriam, non a vino, sed furore Domini. Idcirco si egeris poenitentiam, et elevata surrexeris, seies calicem soporis et ruinæ : sive juxta Symmachum et Theodotionem, *lacerationis et commotionis*, de manu tua esse tollendum : et *condy*, pro quo et in hoc loco Symmachus *craterem* interpretatus est, te ultra non esse bibituram : sed tradendum adversariis tuis, qui dixerunt animæ tuæ, *incurvare, ut transeamus* : illisque dicentibus, voluntate propria incurvata es. *Et posuisti quasi terram corpus, sive dorsum* : vel juxta Septuaginta, *media et cervices tuas foris transeantibus*. Hoc juxta historiam dictum sit, quod Jerusalem si elevare se voluerit, atque consurgere, nequaquam bibat calicem furoris Domini, nec patiatul ultra quæ prius sustinuit. Cæterum ut veniamus juxta Septuaginta ad intelligentiam spiritualement, animæ dicitur humiliatæ vitii, et ebriæ perturbationibus, ut sciat Dominum habere se judicem, et de omnibus reddituram se esse rationem. Quod si fuerit ad meliora conversa, auferendum calicem ruinæ de manibus ejus, et craterem furoris Domini, qui supplicia continebat, de quo et Ezechiel dicit ad Jerusalem : *Calicem sororis tuæ Samariæ bibes profundum et latum, ut inebrieris* (Exec. xxiii, 32), tradendum in manibus eorum, qui eam humiliaverant. Haud dubium quin adversarias significet potestates, quæ dixerunt animæ illius : *incurvare, ut transeamus*. In quo pariter annotandum, quod non eam incurvaverint, nec vim fecerint, ut prius erecta inclinaretur in terram : sed proprio arbitrio dereliquerint. Illa autem 600 voluntate sua posuerit cervices vel dorsum, sive totum corpus suum, non intus, sed foris, his qui eam conculcaverint. Tale quid et in Evangelio legimus (Luc. xiii), quia decem et octo annis Satanus incurvaverat mulierem, quam Dominus ad statum pristinum erexit, ut posset dicere : *Levari oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi* (Ps. cxx, 1) ; et : *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in celo* (Ps. cxxii, 1).

(Cap. Lii. — Vers. 1.) *Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion : induere vestimenta gloriæ tuæ, Jerusalem civitas Sancti : quia non adjicies ultra, ut pertranseat per te incircumcisus et immundus. LXX : Exsurge, exsurge, ÷ Sion : induere fortitudine tua, Sion, et induere gloria tua, Jerusalem civitas Sancta. nequaquam ultra adjicies, ut pertranseat per te incircumcisus et immundus. Rursum et in hoc loco nomen Sion, ut superius a LXX, additum est, et idcirco jugulatum veru. Cui ergo supra (Cap. Li, 9) dixerat : *Elevare, elevare, consurge, Jerusalem* : nunc eidem lo-*

sive, *תור* Tho non legitur Levitico, sed Deuteronomi capite xxv, 6. Nec hoc voluit dicere S. Hieronymus ; sed quod Tho animal, id est, *Oryx*, aut *bos sylvestris*, qui ruminat et dividit ungulam, sit numeratus inter munda animalia in Levitico cap. xi,

et in Deuteronomio cap. xiv. Docet nos vero Hieronymus *betam* lingua Syrorum dici *Thoreth*, quo in Lexico Pentaglotto reperire nequaquam potui.

MARTIAN.

quitur : *Consurge, consurge, induere fortitudinem tuam, Sion.* Quæ sit autem Sion, sequens versus ostendit : *Induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem.* Hoc diximus, ut Jerusalem et Sion unam probemus urbem. Præcipiturque ei, ut lugubria vestimenta deponat, et induantur his quæ habuit antequam biberet de manu Domini calicem furoris. Appellaturque civitas sanctuarium, hoc enim sonat cōtes (שֹׁתֵי) propter templum, quod in ea conditum fuit. Sive Sancti, propter notitiam Dei : vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem. Unde et post resurrectionem Salvatoris apparuerunt corpora mortuorum in civitate sancta. Quæ utique propter blasphemiam et missas in Dominum manus, sancta esse non poterat (*Matth.* xxvii). Quodque promittitur, si surrexerit post ruinam, et induta fuerit fortitudine et gloria sua, nequaquam ultra transiturum per eam incircumcisum et immundum, hoc significat, quod et Paulus Apostolus dicit : *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate ? Quæ societas luci ad tenebras ? Quæ conventio Christi ad Belial ? Quæ pars fidei cum infidele ? Quis consensus templo Dei cum idolis (I Cor. vi, 14, 15) ?* Quæ quidem, ut exponere cœpimus, et ad animæ statum universa referuntur. Quod si per pœnitentiam pristinum robur receperit, vocetur habitaculum Sancti, et fiat Templum Dei, et nequaquam **601** per eam incircumcisus et immundus λογισμὸς transeat. De quibus dictum est : *Ab oculis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo (Ps. xviii, 13, 14).* Omnia autem quæ prouittuntur Sion et Jerusalem, non ut Judæi somniant ad lapides illius et cineres favillasque dicuntur, ut instauretur in pristinum statum : sed ad populum Jerusalem, qui occidit Prophetas, et lapidavit eos, qui ad se missi erant (*Matth.* xxiii), et ad extremum etiam in Dei filium misit manus. Qui corruens in passione Christi, in resurrectione illius suscitatus est : quando multa millia crediderunt de Judæis, et reliquæ salvæ factæ sunt. Eadē et de Ecclesia possumus dicere, quæ visio pacis et specula, si in hæresim corruerit, jubetur exire et pristinae fidei ornamenta suscipere. Et si fuerit suscitata, sanctitatis ei et continentia præmia promittuntur, ut nequaquam per eam transeat incircumcisus et immundus. Quod non ad carnis concisionem atque præputium, sed ad operum immunditiam, sive munditiam referri potest, ut incircumcisus et immundus vocemus, qui corporis voluptati et libidini serviunt. Denique ad circumcisos

^a Unus Ambrosian., *Sed ad animæ immunditiam referri potest.*

^b Ars scilicet adducendi præputii Hieronymo non innotuit, unde et hoc fieri posse inficiatur, et Apostoli sensum detorquet in allegoriam. Sic lib. i contra Jovin. n. 21, de Circumcisione loquens, quam repetiverat Josue : *Nam, inquit, si juxta litteram illud accipimus, penitus stare non potest, non enim excisa pellicula iterum nascitur.* Mox etiam illud quod de Filiis Tobia in Machabæorum libris scribitur, quod fecerint sibi præputia, ut Græcis essent similes, non satis vera interpretatione diluit. Josephus

carne, non spiritu loquitur Jeremias : *Omnes gentes incircumcisæ carne sunt : filii autem Israel incircumcisi sunt cordibus suis (Jerem. ix, 26).* Et beatus Apostolus de virginitate et continentia ac nuptiis disputans, jecit in medio : *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputium. In præputio vocatus est, non circumcidatur (I Cor. vii, 18).* Quod mihi videtur aliis verbis dicere : Absque uxore vocatus est, et crediderit, non ducat uxorem. Vel e contrario : habens uxorem, in Christum credidit, nequaquam divortium faciat. Quem sensum, non solum in circumcissione et in præputio, sed in libertate ac servitute custodit, ut liberos vocet virgines et continentias, servos qui uxori debitum reddant. Neque enim ^b potestatis nostræ est præputium **602** adducere post circumcissionem, juxta eos qui in Machabæorum libro dicuntur sibi fecisse præputia : quod de nascentibus filiis, et non de patribus dicitur. Aut qui liber vocatus est, magis servus est Christi (*Ibid.*, vii, 23), cum in Christi baptismo nulla sit differentia Judæi, ethnici, Græci, et Barbari, viri et mulieris, liberi ac servi.

(Vers. 2, 3.) *Excute de pulvere : consurge sede, Jerusalem : solve vincula colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus : Gratis venundati estis, et sine argento redimemini. LXX : Excute pulverem, et exsurge, Jerusalem. Solve vinculum colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus : Gratis venundati estis, et sine pecunia redimemini.* Nequaquam ad Jerusalem, id est, ad ruinas lapidum illius, et cineres ac favillas Prophetae esse sermonem, sed ad populum qui habitet in ea; et quod propter effeminationem animi filia nominetur, sequens versus ostendit, in quo ait : *Solve vincula colli tui, captiva filia Sion.* Vere enim captivus est populus Judæorum, qui usque hodie Nabuchodonosor portat jugum, et peccatorum ac blasphemiarum suarum strictus est fœnibus : qui gratis esse venditus, et nihil fecit dignum propter quod possit redimi. Cui et supra dicitur : *Ecce peccatis vestris venundati estis : et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram.* Causasque reddit, cur venundati sint, cur abjecti. Quia, inquit, veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui audiret. Ex quo manifestum est, ideo errori et dæmonibus eos traditos, quia non audierant clamantem : *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis (Matth. xi, 28).* Redimuntur autem qui voluerint credere, nequaquam argento et pecunia, sed pretioso Christi sanguine, ut audiant per Apostolos : *Gratis vobis*

autem, auctor certissimus, inculenter tradit, quod Menelaus et Tobia filii ad Antiochum proferti, τὴν τῶν αἰθῶν περιτομὴν ἀπεκάλυψαν ὡς ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς Ἑλλήνας. Circumcisionem adduxerant, ut etiam nudi similes Græcis essent. Nec ipsi Hebræi dissentiant, qui ejus aitis Es:um inventorem tradunt : ut tacam illustrium Medicorum tum veterum, puta Celsi lib. vii, cap. 25, Galeni Meth. M-d. lib. xiv, cap. 16, Dioscoridis lib. iii, cap. 51, tum recentiorum testimonio, quæ ad laudatum ex lib. contra Jovin. locum annotavimus.

et pax (Rom. 1, 7). Non enim ob merita, sed ob gratiam et fidem Christi Deo reconciliati sumus. Animæ quoque dicitur, quæ vitiorum polluta sordibus, candorem pristinae conversationis amiserat, ut excutiat pulverem cum Apostolis, qui adhæsit pedibus ejus (Math. x). Neque enim fieri poterat, ut quæ prostrata subjecerat cervices suas foris transcutibus: et media terræ sociaverat, dixeratque: *Humiliata est in pulvere anima mea, adhæsit terræ venter meus* (Ps. xliii, 25), non imaginem terreni acceperit. A qua nos revocat Apostolus, dicens: *Sicut portavimus imaginem terreni, sic portemus et imaginem celestis* (I Cor. xv, 49). Unde qui in carne sunt, placere Deo non possunt (Rom. viii). Non quo carnis natura damnetur, cujus conditor Deus est, et in qua plurimi placuerunt Deo, regnantque cum Christo: sed quo opera carnis repudientur, de quibus idem Apostolus loquitur: *Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato* (Rom. vii, 14). Denique ad hujuscemodi homines dicit: *Ubi autem zelus et emulatio in vobis est, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis* (I Cor. iii, 3)? Et contrario ad sanctos: *Vos autem non estis in carne: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis*. Excutitur ergo pulvis, de quo scriptum est: *Numquid constabit tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam* (Ps. xxix, 10), ut solvantur vincula colli nostri; et nequaquam audiamus: *nervus ferreus collum tuum*; sed cum sponsa mereamur audire: *Quam pulchræ sunt genitæ tuæ, sicut turturæ: collum tuum sicut monilia* (Cant. i, 9). Et iterum: *Circumdedit armillas manibus tuis, et monila collo tuo*; ut gravi onere liberati, et recipientes ornamenta pristina, captivi esse cessemus: redempti ab eo, qui venit prædicare captivis remissionem. Et de quo scriptum est (Supr. xlv, 13): *Illic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet, non cum pretio neque cum muneribus*. Cui sensui et Petrus Apostolus congruit: *Scientes quoniam non corruptibilibus argento et auro redempti estis de rana vestra conversatione, patris vestra tradita, sed sanguine agni immaculati* (I Petr. i, 18).

(Vers. 4 seqq.) *Quia hæc dicit Dominus Deus: In Ægyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi: et Assur absque ul. a causa calumniatus est eum. Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Quoniam ablati sunt populus meus gratis: dominatores ejus inique agunt, dicit Dominus, et jugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter quod sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. LXX: Quia sic dicit Dominus: In Ægyptum descendit populus meus, prius ut peregrinaretur ibi: et in Assyrios violenter abducti sunt; et nunc quid erit hic, dicit Dominus? Quia ablati sunt populus meus, gratis admiramini, et ululate. Hæc dicit Dominus: Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, adsum. Arguit populum Judæorum, et ventura prædicit. Quod qui voluntate sua in Ja-*

acob descendit ad Ægyptios, et tempore necessitatis ac famis peregrinatus est in terra Gessen (Gen. xlvii): postea ab Assyriis, quos in nullo læserat, calumniam sustinuerit; et in Babylonem captivitate translatus sit (IV Reg. xvii, 25). Unde infert: *Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Et est sensus: nihil habeo reliqui propter quod in hac regione permaneam, de qua populus meus ablati sunt gratis, et venditi peccatis suis, et quasi oryx rete comprehensus, vel viribus Romanorum, vel diaboli laqueis, quibus vincit hucusque retinetur. Ut autem ista paterentur, dominatores eorum ac magistri inique egerunt; qui juxta Symmachum et Theodotionem, ululabunt; juxta Aquilam, stebunt, cum tormentis traditi fuerint. Ipsi enim sunt qui adversum Salvatorem populum concitarunt, ut consona voce clamarent: Crucifige, crucifige talem* (Joan. xix, 15). De quibus et ante jam dixerat: *Ipsæ Dominus veniet cum senioribus populi et cum principibus ejus. Vos autem quare succendistis vineam meam et rapina pauperis in domibus vestris* (Is. iii, 14)? Quamobrem juxta Septuaginta loquitur ad eos: *Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus*. Et sciendum quod, in gentibus, non habeatur in Hebræo, sed absolute, nomen meum jugiter blasphematur, ut subaudiatur, in synagogis vestris: qui diebus ac noctibus blasphemant Salvatorem, et sub nomine, ut sæpe dixi, Nazarenorum, ter in die in Christianos congerunt maledicta. Illis itaque blasphemantibus et maledicentibus Domino, populus ejus de quo crebro jam dictum est, id est, populus Christianus, sciet nomen illius qui venturus est in nomine Patris. Et propterea sciet, quia ipse qui prius locutus est per Prophetas, præsens erudiet populos. Juxta Septuaginta loquitur ad Israel Deus, quod in Ægyptum voluntate descenderit. Dicente in Deuteronomio Moyse: *In septuaginta animabus descenderunt patres tui in Ægyptum* (Deut. x, 22): et ab Assyriis captivi violenter abducti sunt. Unde dicitur ad eos: *Et nunc quid estis hic? quid facitis in terra Judæa, qui post necem Prophetarum, in Dei Filium misistis manus? Aut certe ad Angelicas potestates, et præsides Templi Angelos loquitur Deus: Quid hic facitis, cur non relinquitis populum blasphemantem? quod et Josephus refert (Lib. vi Antiq. Judaic. c. 12): apertis repente januis Templi, et sponte reseratis, quas multi homines claudere vix poterant, vocem de adytis Templi exisse dicentium: Transeamus ex his sedibus. In quo considerata sermonum proprietates, quod non dixerint, recedamus, sed transeamus ad populum gentium. Unde et velum Templi a summo usque deorsum scissum est in duas partes, ut omnes Judæorum cæremoniæ panderentur, et eo tempore impleretur, quod in hoc eodem Propheta dicitur: *Ex Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes usque in longinquum* (Isai. ii, 3, 4). In omnem enim terram exivit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum (Ps. xviii). Et in omni loco Deo offer-*

tur incensum, et hostia munda (*Mich. iii*), quando propheticus sermo completus est: *Recordabuntur et redibunt ad Dominum omnes fines terræ: et adorabunt in conspectu ejus omnes familiae gentium; quoniam Domini regnum est, et ipse dominabitur gentium* (*Ps. xxi, 28 seqq.*). Unde dicitur ad principes Judæorum: *Admiramini, et ululate, quoniam vos causa estis ruinæ populi. Porro juxta anagogen hæc possumus dicere, quod descendat in Ægyptum hujus sæculi populus Dei propria voluntate, quando amator magis voluptatum quam Dei est, et non audit illud propheticum: Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium* (*Isai. xxxi, 1*). Qui cum vitiiis fuerit delinitus, et habitaverit in loco aquarum et fluminum, qui castitatis non habet siccitatem: tunc violenter tradetur Assiriis, ut dominentur ei, qui eum postea in peccato arguant atque convincant. Ipsi sunt enim et inimici et vindicæ, de quibus loquitur ad Israel: *Et nunc quid tibi est et via Ægypti, ut bibas aquam Geon: et quid tibi est et via Assiurum, ut bibas aquam fluminum* (*Jer. ii, 18*). Qui igitur descendit in Ægyptum, et de excelso Jerusalem ad humilia delapsus est: vadensque Jericho, alteram Ægyptum, a latronibus vulnera plura suscipit, dicitur ad eum: *Et nunc quid vobis est* **603** hic? quid in terra et in Ecclesia Dei vos esse simulatis, qui studio atque omni desiderio descendistis in Ægyptum, et ab Assiriis possidemini, captique estis: et ululare magis ac lugere debetis; quia propter vitia vestra atque peccata, nomen Dei blasphematur in gentibus? quibus in Ezechiele dicitur: *Contaminatis nomen meum in gentibus* (*Ezech. xxxvi, 20*). Et quomodo in Evangelio discipulis loquitur Dominus: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut viderant bona opera vestra, et glorificent Patrem vestrum qui est in caelis* (*Matth. v, 16*): sic e contrario, cum mala opera fecerimus, nomen Dei propter nos blasphematur in gentibus. Idcirco qui habet scientiam nominis Dei, et quod ad imaginem et similitudinem filius sit conditus, non ignorat, in luce versabitur. Et erit in die, de qua exultavit Abraham quod vidisset eam (*Joan. viii*); de qua et sanctus loquitur David: *Hæc est dies quam scit Dominus, exultemus et lætemur in ea* (*Ps. cxvii, 24*). Qui enim illuminaverunt sibi lucem scientiæ, et habent lumen sempiternum, quod creditibus re promissum est: *Erit tibi Dominus lux æterna* (*Isai. lx, 20*), in die honeste ambulant, et sunt filii lucis et dei; et cognoscunt eum qui dicit ad Moysen: *Vade, dic filiis Israel, qui est misit me* (*Exod. iii, 14*): et quem in sanctis ante cognoverant, etiam sibi adesse cognoscent.

(Vers. 7, 8.) *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem, et annuntiantis bonum: prædicantis salutem, et dicentis Sion: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus. Vox speculatorum tuorum: levaverunt vocem: simul laudabunt, quia oculo ad oculum videbunt, cum converterit Dominus Sion. LXX: Sicut hora super montes: sic pedes evangelizantis auditum pacis. evangelizantis bona: quia auditam faciem sa-*

lutem manum, dicens: Sion regnabit Deus tuus. Vos custodientium te exaltata est, et voce simul laudabuntur, quia oculi ad oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion. Consequenter de eo qui supra dixerat: Ego ipse qui loquebar, ecce adsum, nunc Propheta testatur quod ipse super montes Evangelium prædicarit, id est, super Apostolos, de quibus scriptum est: Appropinquate montibus æternis (*Mich. ii, 9, sec. LXX*); et quorum doctrina illuminatio Dei est. Unde ad eum in Psalmis dicitur: *Illuminans te mirabiliter a montibus æternis* (*Ps. lxxv, 5*). Ille annuntiavit et prædicavit pacem his qui erant longe, **607** id est, gentibus; et prope, hoc est, Judæis: mundum reconcilians Deo, de quo sub nomine Salomonis in psalmo canitur: *Orietur in diebus ejus justitia, et multitudo pacis, donec auferatur luna* (*Ps. lxxi, 7*). Et in hoc eodem Propheta de puero qui natus est, et de filio qui datus est nobis, cujus principatus in humero ejus, et vocabitur magni consilii Angelus, post reliqua dicitur (*Supra, ix, 7*): *Et pacis ejus non erit terminus. Ipse est enim pax nostra, qui pacificavit omnia per sanguinem crucis suæ in cælo et in terra. Qui locutus est Apostolis: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (*Joan. xiv, 27*). Et annuntiavit nobis bona, non quæ a Philosophis appellantur indifferentia; sed quæ vere bona sunt, quæ dat Pater penitentibus se, id est, omnes gratias Spiritus sancti. Denique alter Evangelista in eodem loco scribit: *Quanto magis Pater vester qui est in caelis, dabit Spiritum sanctum potentibus se* (*Luc. xi, 13*)? Hæc bona quæ creditibus Dominus pollicetur: *Audite me et comedetis bona; et delectabitur in bonis anima vestra; et non solum bona, sed salutem omnibus nuntiavit, quam ipse præbuit qui dicit Sion, id est, Ecclesiæ: Regnabit [Al. Regnavit] Deus tuus. Unde et Apostolus loquitur ad Sanctos: Non regnat peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis desiderijs ejus* (*Rom. vi, 12*). Et de peccatoribus scribens: *Mors, inquit, regnavit ab Adam usque ad Moysen* (*Rom. v, 14*). Quodque sequitur: *Vox speculatorum tuorum, sive custodum tuorum, Apostolos significat, de quibus et in alio loco* (*Infra, lxxii, 6*) ad Ecclesiam loquitur Deus: *Super muros tuos constitui custodes, qui nunquam tacebunt, recordantes Domini, qui exaltavit vocem de sublimibus dissonantes. Unde dicitur ad eos* (*Supra, xl, 9*): *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem. Isti pari Deum voce laudabunt, et oculis videbunt ad oculos. Quod aliis verbis Apostolus dicit: Facie ad faciem* (*i Cor. xiii*); quando Sanctus canit: *Oculi mei semper ad Dominum* (*Ps. xxiv, 15*). Et: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo* (*Ps. xx, 1*). Et Dominus respondebit ei: *Oculi enim Domini super justos, et aures illius in precem eorum* (*Ps. xxxiii, 16*). Hoc quod Septuaginta transtulerunt, sicut *ῥῆμα*, id est, *hora super montes: sic* [Al. Sicut] *pedes evangelizantis* **608** *auditum pacis, et reliqua.*

Paulus sequens sensum Hebraicæ Veritatis, ponit in Epistola ad Romanos: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem* (Rom. x, 15): Apostolos intelligi volens, quorum Dominus lavit pedes (Joan. XIII), ut mundi et pulchri essent ad prædicandum, et in toto orbe discurrerent, brevique doctrina Christi implerent mundum. Ὁρα autem, id est, hora, juxta Septuaginta, et ambiguitatem sermonis Græci, aut tempus significat, aut pulchritudinem. Si tempus, illi aptabitur: *Tempore opportuno audivi te, et in die salutis adjutor tui fui* (Isai. XLIX, 8). Unde infert Apostolus: *Ecce nunc tempus acceptabile: ecce nunc dies salutis* (II Cor. vi, 2). Opportuno enim tempore pro cunctis sanguinem fudit: quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti erant. Non erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum (Ps. XIII): ut pro omnibus gustaret mortem, quia omnes peccaverant, et indigebant gloria Dei (Rom. III). Si autem pulchritudinem ad illud referamus, quod in psalmo dicitur: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Ps. XLIV, 3); (quid enim pulchrius quam ut forma servi fieret forma Dei, et sederet et regnaret cum Christo in caelestibus?) potest Ὁρα secundum Græcæ linguæ latitudinem cura dici, et sollicitudo, juxta illud quod Sanctus ait: *Multiplicabis me in anima mea, in virtute tua* (Ps. CXXXVII, 4). Pro *multiplicabis me*, in Græco dicitur *πολυώρησάς με*, quod est, *multa cura et sollicitudine me dignum habebis*. Et alibi: *Secundum altitudinem tuam ἐπολυώρησας filios hominum* (Ps. XI, 9): quod aliis verbis Græce dicitur, *πολλὰς ὥρας τοῦ ἔσθι, φροντίδος ἤξιωσας*. Sed hæc superflua sunt; et speciosi magis pedes Christi vel Apostolorum accipiendi, quod, præter Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, Paulo eorum interpretationem probante.

(Vers. 9, 10.) *Gaudete et laudate simul, deserta Jerusalem, quia consolatus est Dominus populum suum: redemit Jerusalem. Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium: et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* LXX: *Erumphant liliolum simul deserta Jerusalem, quia miserus est Dominus ejus, et eruit Jerusalem. Revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium.* 609 *Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Ducto in captivitate populo Judæorum, et urbe succensa, aut rarus erat in Jerusalem, aut nullus habitator. Postquam autem qui prius loquebatur in Prophetis, et erat in principio apud Deum, Deus Verbum habitavit in nobis, et caro factus est, instaurata sunt deserta Jerusalem; et venit ille de quo scriptum est: *Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet: ut nequaquam plangatur ab Jeremia: Quomodo sedet sola*

A civitas quæ erat plena populo: facta est quasi vidua quæ erat multiplicata in gentibus (Thren. I, 1); sed audiat David canentem, *In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus tamquam consolati* (Ps. CXXV, 1, 4). Et post paululum: *Facti sumus lætantes.* Et ut sciamus nequaquam hæc dici de populo Judæorum, sed de omnibus qui per apostolos in Dominum credituri sunt, ponit et dicit: qui consolatus est eam, sive miserus est ejus, et qui eruit vel redemit eam, ipse paravit sive revelavit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium: *et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Ex quo perspicuum est, extracta per Apostolos spirituali Jerusalem, id est, Ecclesia, quæ a Judæis fuerat derelicta, revelari brachium Domini cunctis gentibus, et videre salutare ejus omnes fines terræ. Quod dupliciter intelligitur. Aut enim revelat Pater brachium suum cunctis gentibus, aut filius revelat fortitudinem suam. De quo scriptum est: *Virtus enim ab eo egrediebatur et sanabat omnes* (Luc. VI, 19). Et iterum: *Sensi virtutem exisse de me quæ sanavit hæmorrhousam* (Marc. V, 30). Quod autem Filius Dei, Patris dextera appelletur et brachium, multa sunt testimonia, e quibus pauca dicemus: *Salvabit* [Al. *Salvavit*] *sibi dextera ejus, et brachium sanctum illius* (Ps. CXXVII, 2). Et alibi: *In brachio meo gentes sperabunt* (Isai. LI, 5). De quo Jacob dicit: *Hic erit expectatio gentium* (Genes. XLIX, 10). Et octogesimus octavus psalmus: *Tuum brachium cum potentia.* Hoc brachio eduxit Dominus populum Israel de terra Ægypti. De quo ad Apostolorum principem loquebatur: *Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sanguis non revelaverunt tibi, sed Pater meus qui est in caelis* (Mat. XVI, 17). Et Apostolus Paulus de se (Galat. I, 15): *Quando, inquit, placuit Deo, qui separavit me de utero matris meæ, ut revelaret Filium suum in me.* Quod autem cunctis gentibus omnes terræ terminos copulavit, qui visuri sunt salutare Dei, illud ostendit quod et in alio loco dicitur: *Convertimini ad me ab extremis terræ, et salvi eritis* (Isai. XLV, 22); et per Jeremiam: *Ad te gentes venient ab extremis terræ* (Jer. XVI, 19); et iterum: *Recordabuntur et convertentur ad Dominum omnes familiæ gentium; quia Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium* (Ps. XXI, 28 et seqq.); ut non solum varietas gentium singularium, sed et omnes mundi cardines credituri prænantentur in Christo. Juxta id quod ipse loquitur: *Cum autem prædicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, tunc erit finis* (Matth. XXIV, 14). Alii summities et extrema terræ, eos intelligi volunt, qui non in media terra, sed in extremis ejus instar rotarum finibus consistentes, humilia deserunt et ad excelsa festinant.

^a Vulgati hactenus τὴν ὥραν ὠράσω, multum implexo sensu, nulloque ad sequentia respectu. Restituimus ex Ambrosiano πολλὰς ὥρας tertio verbo, quod in mss. non est, et negotium facebat, expuncto. Ex quo verus exurgit concinnusque seu-

sus, *multæ curæ, hoc est, sollicitudinis dignos fecisti.*

^b Pronomen tibi, quod mss. supplent, et Matthæi textus, antea deerat. Passim vero alia hujusmodi leviora, lectore non admonito, castigamus.

(Vers. 11-13.) *Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere: exite de medio ejus, mandamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis: nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos Dominus, et congregabit vos Deus Israel.* LXX: *Recedite, recedite, egredimini inde, et immundum nolite tangere: exite de medio ejus: separamini qui portatis vasa Domini, quia non cum tumultu exibitis, neque cum fuga ibitis: sed præcedet vos Dominus, et qui congregat vos Deus Israel.* Et hoc Judæis dissuadere conantur: Exite de Babylone, et idola eorum derelinquite. Exite de medio illius, et vasa quæ Nabuchodonosor, capta Jerusalem, tulerat (IV Reg. xv), Cyro laxante captivos sub Zorobabel et Esdra (Esdr. 1), referte in templum; nec sicut prius de Ægypto cum tumultu et timore fugistis, ita egredimini de Babylone; sed cum pace et voluntate regis Persarum atque Medorum, in quo Domini voluntas apparuit, qui protexit et congregavit vos. Alii quæ de Babylone diximus, de Romano regno interpretantur, quod in adventu Christi qui eos liberaturus sit, hæc omnia compleantur. Nos autem audientes supra: *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem.* Et: *Revelabit Dominus brachium suum in conspectu omnium gentium: Et, videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri, nequaquam hoc de 611 Judæis, sed de Apostolorum omniumque Sanctorum intelligimus choro.* Quibus præcipitur, ut recedant de Jerusalem, et in toto mundo Evangelium prædicent, dicente Domino Salvatore: *Ita et docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Math. xviii, 19):* ut nequaquam cum Judæis blasphemantibus maneat, in quorum necem Romanus pareretur exercitus; sed pollutum derelinquant: et separentur ab eis atque mundentur, qui portant vasa Domini. Templum enim sunt Spiritus sancti (I Cor. iii), et magnæ domus vasa aurea et argentea. Qualis fuit Apostolus Paulus, qui vas electionis dicitur (Act. ix), præparaverat enim se in vas pretiosum et aptum in ministerium Dei. Vel certe hoc dicendum, quod vasa Domini, armatura Dei sit spiritualis. De qua et Paulus Apostolus loquebatur: *Induite vos armatura Dei (Eph. vi, 11), et per singula enumerat: lorica mentis, et clypeum fidei, et galeam salutis, et gladium spiritus, qui interpretatur verbum Dei.* Ad hæc addit, cingulum veritatis, et calcateos pedes in præparatione Evangelii pacis. Et in alio loco: *Deponentes ergo opera tenebrarum, induamur arma lucis (Rom. xiii, 13).* Sequitur: *Non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.* Neque enim ut victi de Jerusalem, sed ut victores recesserunt: ut qui quotidie prædicantes in Templo Evangelium Dei, multa millia Judæorum Christi fidei subjecerant, etiam mundum illius Evangelio subjugarent. Præxium enim habebant Dominum, qui congregaret eos, Deum Israel, hoc est,

A de orbe terrarum unum gregem faceret, ut impleretur illud quod Dominus in Evangelio ad Patrem loquitur (Joann. xviii, 31): *Da, ut sicut ego et tu unum sumus: sic et isti in nobis unum sint: ut eodem sensu et eadem sententia, repugnancia inter se vitia atque contraria deserentes, unam apprehenderent solamque virtutem.* Neque enim vitia et perturbationes invicem se sequuntur: quod de virtutibus dicitur, in quibus nec ^a υπερβολαι sunt, nec ἀλλοίως, id est, nec plus nec minus, sed omnia temperata. Porro in vitiiis universa contraria sunt, ut pavor audaciæ, impietati superstitio, luxuria parcitati.

Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, 612 et elevabitur et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi: sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma illius inter filios hominum. Itæ asperget gentes multas: super ipsum continebunt reges os suum: quia quibus non erat [Vulg. est] narratum de eo, viderunt; et qui non audierant, contemplati sunt. LXX: *Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et b gloriabitur valde. Sicut stupebunt super te multi: sic in gloria erit ab hominibus species tua, et gloria tua a filijs hominum: sic mirabuntur gentes multas super eo, et continebunt reges os suum, quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierant, intelligent.* Ne ulla legentibus ambiguitas relinquatur, quis sit ille qui dixerit: *Ego qui loquebar, ecce adsum; et quod sit brachium sanctum Domini, quod cunctis gentibus revelatum est, Deus omnipotens Pater perspicue docet: Ecce intelliget servus meus* C *sive puer meus, de cujus differentia supra diximus.* Intelliget autem, non ut verbum Dei, atque sapientia; sed ut servus et puer. Qui cum in forma Dei esset, formam servi dignatus est accipere: factus obediens Patri usque ad mortem, et mortem crucis (Philipp. ii). Quamobrem exaltavit eum, et donavit illi nomen super omne nomen. Qui loquitur in psalmo: *Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum (Ps. xv, 7); et de quo David canit: Qui fecit callos in intellectu (Ps. cxxxv, 5).* Ipse est enim sapientia atque intelligentia, qui proficiebat quasi puer ætate atque sapientia: de quo loquitur et Petrus: *Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis ante faciem Pilati volentis eum dimittere. Vos autem sanctum* D *et justum negastis (Act. iii, 13, 14), de quo et supra scriptum ostendimus: Ego testis, dicit Dominus, et puer quem elegi: super ipsum stupebunt plurimi (Isai. xlii, 10), cum illius signa perspexerint.* Et hinc erit majus miraculum, quod inglorius erit inter homines aspectus ejus: non quo formæ significet sordiditatem, sed quo in humilitate venerit et paupertate. Qui cum dives esset, pro nobis pauper factus est; et credentibus dixit: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde (Math. xi, 29):* de quo et Clemeas vir aposto-

^a Pro Græco verbo υπερβολαι, quod substituunt mss., antea erat minus commodo sensu υπερβολως, quæ vox propriè transgressionem, sive violationem

præcepti sonat.

^b Malim cum Victorio, et Græco δεξνοδότης, glorificabitur.

licus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, A scribit ad Corinthios: Sceptra^a Dei Dominus **613** Jesus Christus, non venit in jactantia superbia, cum possit omnia, sed in humilitate. Intantum ut verberatus a ministro sacerdotis, responderit: *si male locutus sum, argue de peccato; sin autem bene, quid me curatis (Joan. xviii)?* habens duodecim Angelorum millia, quos illius nutibus obedirent. *Iste asperget gentes multas, mundans eas sanguine suo et in baptismo Dei consecrans servituti. Super ipsum continebunt reges os suum, et principes sæculi, quorum omnis sapientia crucis prædicatione subversa est: et qui non habuerant Legem et Prophetas, et quibus de eo non fuerat nuntiatum, ipsi videbunt et intelligent. De quibus loquitur et Salvator: Beati qui non viderunt et crediderunt (Joan. xx, 29).* In quorum comparatione, Judæorum duritia reprehenditur, qui videntes et audientes, Isaia in se vaticinium compleverunt, dicentis: *Auditu audistis, et non intelligistis: et videntes aspiciatis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus gra- titer audierunt (Isa. vi, 9, 10).*

(Cap. LIII.—Vers. 1 seq.) *Quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra siccanti: non est species ei, neque decor: et vidimus eum, et non erat aspectus: et desideravimus eum. Despectum et novissimum virorum, virum dolorum, et scientem infirmitatem; et quasi absconditus vultus ejus, et despectus: unde nec reputavimus eum. Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros [Vulg. repellit ipse] portavit: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussus a Deo, et humiliatum. LXX: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus: sicut radix in terra siccanti. Non est species ei neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem: sed species ejus inhonorata, et deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies ejus, despecta et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in dolore, et in plaga et in afflictione. Post verba Patris, quibus filium suum mundo nuntiaverat esse venturum; et ante scandalum crucis, de quo dicturus erat: *Inglorius erit^b aspectus ejus, et forma ejus⁶¹⁴ præ filiis hominum, gloriam præmiserat resurrectionis: Exaltabitur et elevabitur, et sublimis erit valde: ut humilitate crucis resurrectionis gloriam præveniret, respondit Prophetarum chorus se implesse officium, et quantum in se fuit, brachium illius atque virtutem omnibus nuntiasse. In eo autem quod dicit: *Quis credidit auditui nostro, et brachium***

^a S. Clementis verba sunt ex Epistola 1 ad Corinthios usque ad verbum *humilitate*: non vero usque ad subsequentis periodi *obedirent*, quod Martianeus putavit.

^b Addit Victorinus *inter vitas* ex Vulgata.

^c Victor., ut *nativitatis ejus ascensum*.

^d Verbum *ferre* hic quoque interserunt Ambrosiani mss.

Domini cui revelatum est? raritatem credentium significat ex Judæis. Quodque sequitur: *Ascendet sicut virgultum coram eo*; pro quo LXX transtulerunt, *Annuntiavimus sicut parvulum coram eo*: pro *virgulto*, Symmachus, *ramum* interpretatus est, ut assumptum ostenderet hominem qui processit de utero virginali. De quo infert: *Sicut radix de terra siccanti*. Pro *siccanti*, Aquila interpretatus est, *invia*, ut virginitatis privilegium demonstraret, quod absque ullo humano semine de terra prius invia sit creatus. Iste est de quo et supra legimus: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet (Isai. xi, 1)*; ut^e *nativitatem ejus et ascensum* significet in mundo. Sin autem non habebat speciem neque gloriam; sed forma ipsius erat ignobilis et deficiens præ filiis hominum, sive ut habetur in Hebræo, *despectus et novissimus virorum*, quomodo in Psalmis dicitur: *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, pulchritudine et decore tuo (Ps. xlv, 4)*? Quod facile solvitur. Despectus erat et ignobilis quando pendebat in cruce, et factus pro nobis maledictum, peccata nostra portabat. Et loquebatur Patri: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti (Math. xxvii, 46)*? Inclytus autem erat, et decorus aspectu, quando ad passionem ejus terra tremuit, saxa dirupta sunt, et fugiente sole, æternam noctem elementa timuerunt. De quo et sponsa in Cantico Canticorum: *Frater meus candidus, et rubicundus, electus de millibus (Cant. v, 10)*. Candidus plenitudine ac puritate virtutum, rubicundus in passione, de qua postea lecturi sumus: *Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva [Al. subvida] vestimenta ejus ex Bosor; electus de millibus in resurrectionem; et qui erat primogenitus omnis creaturæ, primogenitus fieret ex mortuis. Quod autem infert: *Homo in dolore et sciens ferre infirmitatem*, sive *virum dolorum, et scientem^d infirmitatem*, verum corpus hominis, et veram demonstrat animam, qui sciens **615** ferre infirmitates, omnes eas divinitate superavit. Et absconditus vultus illius atque despectus, ut humago corpore divina potentia celaretur. De quo supra dictum est: *Tu es Deus absconditus, et nesciebamus. Qui vere languores nostros et peccata portavit, et pro nobis dolet, non putative, id est, ^e τὸ δοκῆν, ut vetus et nova hæresis suspicentur; sed vere crucifixus est. Vere doluit, dicens in Evangelio: *Tristis est anima mea usque ad mortem (Math. xxvi, 38)*. Et: *Nunc anima mea turbata est (Joan. xii, 27)*. Et nos putavimus eum esse immundum, sive *in dolore*, ut Septuaginta transtulerunt, pro quo Aquila et Symmachus posuerunt *leprosum*, Theodotio, *flagellatum*. Quod aliis verbis Hebræico idiomate *lepra* intelligitur, juxta illud quod in psalmo**

^e τὸ δοκῆν, etc. Miraberis antiquorum editorum temeritatem, qui pro τὸ δοκῆν, quod legunt omnes mss. codices, nobis obtrudunt vocem consuetam *ὀλεμῆος*, quæ nihil habet affinitatis cum lectione genuina Hieronymiana. Significat autem τὸ δοκῆν, juxta apparentiam, secundum *apparere* et *videri*. Hinc veterum Manichæorum et Turcarum hodiernorum errorem redarguimus. MARTIAN.

scriptum est: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo (Ps. xc. 10)*. Et est sensus: Putavimus eum pro peccatis suis a Deo esse percussum, qui humilitates est propter nos, et cum latronibus crucifixus. Pro eo quod Symmachus transtulit ^a Ἐν ἀφ᾽ ὄρα, hoc est, *in lepra*; Aquila posuit ἀρρώστου, id est, *leprosum*: quod ^a multi non intelligentes, potant relictum, et alii legunt καθήμενον, id est, *sedentem*. In principio capituli, in quo juxta Septuaginta dicitur: *Domine, quis credidit auditui nostro: et brachium Domini cui revelatum est (Rom. x)*, quo testimonio et apostolus Paulus utitur ad Romanos, edisserens illud super Domini passione: *Dominus*, in Hebraico non habetur, sed pro intelligentia personæ, ad quam dicitur, additum est.

(Vers. 5-7.) *Ipsa autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in via sua [Vulg. viam suam] declinavit: et Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est, quia ipse voluit, et non aperuit os suum. LXX: Ipsa autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, et ipse propter afflictionem non aperuit os suum. Nos, inquit, 616 putavimus eum virum dolorum: sive juxta Septuaginta, esse in dolore, et percussum a Deo, et propria sustinere peccata. Ille autem vulneratus est propter iniquitates nostras, dicens in psalmo: *Foderunt manus meas et pedes (Ps. xxi. 18)*, ut suo vulnere vulnera nostra curaret, et attritus est, sive infirmatus propter scelera nostra, ut factus pro nobis maledictum, nos liberaret de maledicto. Maledictus enim omnis homo qui pendet in ligno (*Deut. xxi, Galat. iii*). Unde disciplina pacis nostræ super eum est. Quod enim nos pro nostris debemus sceleribus sustinere, ille pro nobis passus est, pacificans per sanguinem crucis suæ, sive quæ in terra, sive quæ in cælis sunt. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceræ, solvens inimicitiam in carne sua, et livore ejus sanati sumus (*Ephes. ii*). Ex quo perspicuum est, sicut corpus flagellatum atque laceratum signa injuriæ in vibicibus ac livore portabat: ita et animam vere doluisse pro nobis, ne ex parte veritas, et ex parte mendacium credatur in Christo (*Rom. iii*). *Omnes, inquit, quasi**

A oves erravimus, et indignimus misericordia Dei, dicentes in psalmo: Erravi sicut ovis perdita (Ps. cxviii, 176); quæ in Evangelii parabola boni Pastoris atque solliciti humeris reportata est (*Matth. xviii*). Qui sint autem istæ oves, sequens versus ostendit. *Homo in via sua erravit*; sive unusquisque in via sua declinavit, ut proprium sequeretur errorem, et rectam viam deserens, de Crucifixio diversa sentiret. Dominus autem posuit in eo iniquitatem omnium nostrum, sive tradidit eum pro peccatis nostris; ut quod propter imbecillitatem virium ferre non poteramus, pro nobis ille portaret, qui *oblatus est, quia ipse voluit*. Non enim necessitate crucem, sed voluntate sustinuit, dicens in Evangelio: *Calicem quem mihi dedit Pater, non bibam illum (Joan. xviii, 11)*? Et ad Petrum qui scandalizabatur ^b a crucis nomine, quia non noverat mysterium, et humano pavore trepidabat: *Vade retro me, Satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed quæ hominum (Matth. xvi, 23)*. Alioquin si non propria voluntate esset oblatus, qui indicare et prædicere poterat proditorem, 617 et Apostolis loquebatur: *Omnes vos in hac nocte in me scandalum sustinebitis, poterat eos qui ad se missi fuerant declinare, quibus occurrit intrepidus, et ultro se obtulit dicens: Quem queritis (Joan. xviii, 4, 6)?* Qui statim ceciderunt retrorsum; vocem enim præsentis Dei ferre non poterant. Pulchreque addidit: *Et non aperuit os suum. Qui dicenti Pilato: Mihi non loqueris? noluit respondere. Sive juxta Septuaginta: Afflictus non aperuit os. Aut juxta Symmachum et Theodotionem, audiens non aperuit os suum.*

(Vers. 7 seqq.) *Sicut ovis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram tondente [Vulg. addit se] obmutescet, et non aperiet os suum. De angustia et de judicio sublatus est. Generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei percussit eos. Et dabit implos pro sepultura, et divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate. LXX: Sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus sublatus est. Generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra vita ejus? Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem; et ^d dabo pessimos pro sepultura ejus, et divites pro morte illius. Quia iniquitatem non fecit, neque dolus in ore suo: et Dominus vult mundare eum a plaga. Hoc testimonium, cum in Actibus Apostolorum reginæ Candaciæ Eunuchus rheda vehere-*

^a Ἐν ἀφ᾽ ὄρα, etc. Duplicem in hoc loco Hieronymi lapsus et hallucinationem deprehendere sibi visus est, Capellus in Critica sua sacra, exponens istud Isaia: caput LIII, sed frustra vir doctus laboravit, ut ostendi in Prolegomenis ad tomum III. Cæterum, editio Erasimiana contra fidem omnium mss. collicum mutavit verba ἀφ᾽ et ἀρρώστου in ἀπ᾽ et ἀρρώστου. MARTIAN.

Enimvero, quod notatum quoque Montfauconio est, secundum eam, quam hic habet significationem, vox ἀρρώστου vix usquam reperiatur; derivatur enim ab ἀρρωμα: ex quo ἀρῶ, atque inde ἀρρώστου, id est,

plaga, aut lepra percussus.

—Hæc derivatio nullis grammaticæ regulis consonat. Nihil obstare videtur quin legatur ἀρρώστου, sepositum, a præpositione ἀπό et participio ἴσμενος: leprosis enim commercio cæterorum hominum interdicens morem obtinuisse nemo non scit. Eb.

^b Brevius concinniusque in uno Ambrosiano ms., scandalizabatur ad crucis mysterium, et humano pavore trepidabat.

^c Consentit Hebraeus textus וְיָצַד Hieronym. autem versio, percussit eum: Vulg., percussit.

^d Unus Ambros., et dubit, et quidem ἄρα pro

tur (*Act. viii et seqq.*), et legens non intelligeret, interpretante Philippo super passione et nomine Salvatoris, intellexit, et statim baptizatus, in agni sanguine quem legebat, vir meruit appellari, et a Apostolus genti Æthiopum missus est. Qui igitur oblatas est Pilato, quia ipse voluit; et non respondit, ut patibulum pro nobis damnatus ascenderet, ipse sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente obmutuit. *Etenim pascha nostram immolatus est Christus: (I Cor. v.)*, quem Joannes Baptista monstrabat, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi (Jona. 1, 29)*. Qui et in Apocalypsi Joannis Evangelistæ, agnus occisus sæpe memoratur (*Apocal. v.*). Qui de seipso loquitur in Jeremia (*Jerem. xi*). **618** *Ego autem sicut agnus innocens, et ductus ad victimam, nesciebam.* Cum enim nesciret peccatum, pro nobis peccatum factus est (*II Cor. v.*). Et sicut agnus cum ducitur ad victimam, non repugnat: sic ille passus est voluntate, ut destrueret eum qui mortis habebat imperium (*Hebr. ii*), humilians se usque ad mortem, et mortem crucis (*Philipp. ii*). Hic agnus est, in cuius typo immolabatur agnus, cuius cruor linitus in postibus exterminatorem fugabat Ægypti (*Exod. xii*); qui non solum sanguine suo nos redemit, sed et lanis operuit, ut argentes infidelitate, sua veste calefaceret, et audiremus Apostolum nobis loquentem: *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis (Galat. iii, 27)*. Et in alio loco: *Induimini Christo Jesu (Rom. xiii, 14)*. Quodque sequitur: *De angustia et de judicio sublatas est*; sive ut *LXX* transtulerunt, *in humilitate judicium ejus ablatum est*, illud significat, quod de tribulatione atque judicio ad Patrem victor ascenderit; sive quod iudex omnium, iudicii non repererit veritatem; sed absque ulla culpa, seditione Judæorum et Pilati voce damnatus sit. Unde admiratur Propheta, quod omnium Deus se tradiderit passioni. De quo Paulus loquitur: *Si enim b creditissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. ii, 8)*. Sequitur: *Generationem ejus quis enarrabit?* Quod dupliciter intelligitur: aut enim de divinitate ejus accipiendum est, quod impossibile sit diviniæ nativitatibus nosse mysteria; de qua ipse loquitur in Proverbiis: *Ante omnes colles generavit me (Prov. viii, 25)*; juxta illud quod alibi legimus: *Quis cognovit sensum Domini: aut quis consiliarius ejus fuit (Rom. xi, 34)?* D id est, nullus; aut de parte Virginis, quod difficulter possit exponi. Denique cum Mariæ diceretur ab Angelo: *Concipies et paries filium*, illa respondit: *Unde mihi hoc, quia virum non cognovi?* Cui rursus Angelus: *Spiritus, inquit, sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. i, 31, 34, 35)*, ut vel ab Angelo, vel ab Evangelista tantum nativitatibus hujus sacramenta dicantur. Cujus narratur rarissimus

A est, secundum illud: *Quis sapiens, et intelliget hæc: intelligens, et cognoscat ea (Osos xiv, 10)?* Sin autem prudens lector tacita cogitatione responderit: Et quomodo scriptum est: *Nemo novit Filium nisi Pater: et nemo 619 novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare?* Et qui novit Patrem et Filium, nique et generationis potest enarrare mysterium. Audiat aliud esse nosse, aliud eloqui, quia frequenter quæ mente concipimus, sermone explicare non possumus. Ergo et mysterium diviniæ nativitatibus in corpore, possunt sancti, fide magis nosse quam dicere. Alioquin et Apostolus raptus in tertium caelum et in paradysum, audivit verba quæ nequaquam valet humana lingua proferre (*II Cor. xii*). Sed et Spiritus interpellat pro nobis gemitibus ineffabilibus. B I-tius igitur, cujus generationem aut nullus, aut rarus enarrare potest, sublata est vita de terra; ut nequaquam in terra, sed in caelo viveret. Sive abscissus est de terra viventium, ut impleteretur de eo quod scriptum est in Apocalypsi Joannis: *Ego sum primus et novissimus: qui vivebam, et sum mortuus: et ecce viro in aeternum (Apoc. xvi, 18)*; ut post vitam quam vixit in terra mortuus terræ, caelis viveret in aeternum. Quodque jungitur, *Propter scelus populi mei percussit eos*; sive, juxta *LXX*, *ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem*, duplicem sensum habet. Aut enim persecutores et sceleratos populi sui, sua morte percussit: aut propter magnitudinem peccatorum populi, quem semper peculiarem habuit, ductus ad mortem est, ut illos ad vitam sua morte revocaret. Ipse dedit impios, pro sepultura sua; et divitem, pro morte sua. Sive pessimos, pro sepultura ejus; et divites, pro morte ejus: utrumque populum significans, ut in malis et pessimis, qui ante Dei notitiam non habebant (*Rom. ix*), ostendatur gentium multitudo: in divitibus, quorum erat Testamentum et Legislatio et Propheta, Judæicus populus demonstratur. Ergo idcirco passus est Dominus et sepultus, ut ex utroque populo sibi Ecclesiam congregaret. Sive hoc dicendum, quod Scribas et Phariseos, c ac Sadduceos, sacerdotes et pontifices, qui in populo ante regnabant, et nimis opibus affuebant, post Domini passionem Romanis tradiderit Deus, et aeternæ subjecerit servituti. Iste pro ejus sepultura et morte, impii divitesque sunt traditi, iniquitatem non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus. Quod de nullo penitus hominum **620** intelligi potest, ut nec opere, nec sermone peccaverit, dicente Scriptura: *Nemo mundus a sordibus, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus. Et, omnes sicut oves erravimus, unusquisque in via sua declinavit (Job. xxv)*: nisi de illo, qui peccata nostra portavit, et pro nobis dolet, et vulneratus est pro iniquitatibus nostris, et afflictus est propter scelera nostra, cujus livore sanati sumus. Super quo et prin-

ἀποκρυφῶν veteres Græci Interpretes transtulerunt.

a Hæc Hieron. accepit ex Eusebio, lib. ii Hist. Eccl. cap. 1, qui pariter ex Irenæo didicit, lib. iii contr. Hæreses, *Missum Eunuchum in regionem Æthiopiæ prædicaturum hoc quod ipse crediderat.* Adde

apocryphorum testimonia, Const. Apostol. c. xlvi, et pseudo-Abdiæ.

b Victorius, *cognovissent*, ex Græco textu ἔγνωσαν.

c Verius, ut videtur, *Sadduceorum* nomen præmittunt Ambrosianæ chartæ.

ceps Apostolorum Petrus hoc testimonium edidit, ait : *In hoc enim vocati estis, quia et Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ipsius. Qui cum malediceretur, non maledicebat : et cum pateretur, non comminabatur* (I Petr. II, 21 et seqq.). Dominus autem voluit mundare eum a plaga, quam lancea militis percussus acceperat. Sive contereere eum in infirmitate ac vulnere : de quo et ipse dicebat : *Quoniam quam tu percussisti, ipsi persecuti sunt* (Ps. LXXIII, 27). Et per Zachariam loquitur Deus : *Percutiam pastorem, et oves dispergentur* (Zach. XIII, 7). Ergo ut pateretur non fuit necessitatis, sed voluntatis Patris et suæ, ad quem ipse dicebat : *Deus, ut facerem voluntatem tuam, volui* (Ps. XXXIX, 9). De quo et supra legimus : *Oblatus est, quia ipse voluit*.

(Vers. 10, 11.) *Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboraverit [Vulg. laboravit] anima ejus, videbit, et saturabitur : in scientia sua justificabit ipse justus servos meos [Vulg. servus meus] multos, et iniquitates eorum ipse portabit. LXX : Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum : et vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentiam. Justificare justum bene servientem multis : et peccata eorum ipse portabit.* Juxta Hebraicum hic sensus est : Si posuerit pro peccato animam suam ille quem Dominus contereere voluit, sive mundare, videbit semen longævum, quod seminavit in bona terra. De quo in Evangelio scriptum est : *Exiit qui seminat seminare ; et iterum : Simile est regnum celorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo* (Matth. XIII, 5). *Et voluntas Domini in manu illius dirigetur, ut quidquid Pater voluit, illius virtutibus impleatur, dicentis* 621 *ad Patrem : Ego servavi eos in nomine tuo quos dedisti mihi. Custodivi, et nemo ex his perit, nisi filius perditionis.* (Joan. XVII, 12). Semen autem videbit æternum, et voluntas Patris in manu illius dirigetur : quia laboravit anima ejus multo tempore, requiem non inveniens in Judæis, et dicens in Evangelio : *Vulpes foveas habent : et volucres cæli, nidos : Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet* (Matth. VIII, 10). Et in hoc eodem Propheta : *Laboravi sustinens* (Isai. I, 14). Quia igitur laboravit, videbit Ecclesias in toto orbe consurgere, et earum saturabitur fide. Denique cum esuriens et sitiens sedisset super puteum Jacob (Joan. IV), medium diem sole torrente, emptis cibus uti noluit, quia jam Samaritanæ, et exeuntis ad eum civitatis Sichem fide satiatas erat. Juxta quem sensum dicebat inter octo beatitudines : *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam* (Matth. V, 6). In scientia sua, id est, in doctrina, ipse justus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus : et servus Patris, qui formam servi acceperat, et Domini servierat voluntati, multos justificabit de tote orbe credentes. Et

iniquitates eorum ipse portabit, quas illi portare non poterant, et quarum pondere opprimebantur. Juxta Septuaginta hoc dicitur : O vos, propter quorum peccata Filius Dei est ductus ad mortem, qui pessimi, et in malo divites, dati estis pro sepultura et morte ejus, si volueritis agere pœnitentiam, et pro peccatis vestris offerre sacrificium placens Deo, spiritum contribulatam, videbit anima vestra semen longi temporis, ipsum Dominum Salvatorem. De quo in octogesimo octavo psalmo canitur : Semen ejus in æternum permanet, et thronus illius sicut sol in conspectu meo. Et iterum : Ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum illius sicut dies cæli. Quod aliis verbis ad Virgineum Gabriel loquitur : Ecce concipies in utero et paries : qui Filius Altissimi vocabitur. Et dabit illi Dominus thronum David patris sui, et regnabit super domum Jacob in sempiternum : et regni ejus non erit finis (Luc. I, 31, 32). Vult enim Dominus auferre de dolore animam ejus, qui dixerat : *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matth. XXVI, 38), ut crucis contumelia resurrectionis gloria temperetur. *Et ostendere ei lucem, ut omnes per se videat illuminatos. Et formare intelligentiam, subauditur eum, super quem descendit* 622 *spiritus sapientiæ et intellectus. Et justificare justum, qui bene multis servierit ; non enim venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret* (Matth. XX, in Petri pedibus (Joan. XII), cunctorum Apostolorum peccata ablucens. Qui apparuit in carne, justificatus est in spiritu. De quo et Judas proditor confitetur : *Peccavi, tradens sanguinem justum* (Matth. XXVII, 4). Et uxor Pilati : *Nihil tibi sit et justo illi : nulla enim passa sunt hodie in seminis propter eum.* Et notandum quod non justificatus sit, ut de iniquo, justus fieret. Sed justus justificatur, non ut inciperet esse quod non erat ; sed ut quod erat omnibus appareret. Iste justus pro iniquis passus est, ut omnes nos offerret Deo. De quo dicitur ad Judæos : *Et negastis sanctum et justum, et pelistis ut vir homicida donaretur vobis* (Act. III, 14). *Et peccata, inquit, eorum ipse portavit ; quasi medicus languores ægrotantium, quo sani non indigent, se hi qui male se habent* (Luc. V).

(Vers. 12.) *Ideo disperdiam ei plurimos, et fortium dividet spolia : pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit. LXX : Propterea ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia : pro eo quod contaminata est in morte anima ejus, et cum iniquis reputatus est, et ipse peccata multorum suscepit, et propter iniquitates eorum traditus est. Causas reddit cur post passionem multa Christus præmia consequatur. Quia, inquit, passus est, et fecit omnia que præteritus sermo descripsit, et iniquitates multorum ipse portavit : propterea dividam ei plurimos, ut pro parte Domini Jacob, et funiculo hæreditatis illius Israel, credant in eum de Oriente et Occidente venientes, et re-*

^a Unus Ambrosian. *Si dederitis pro peccato animam vestram, videbitis semen longi temporis, et vult Domine* etc. Ac certe Aldivium aliaquo nonnulla exemplaria Græca hac serie legunt, *Beati ruy vuzur*.

cumbent in regno Dei cum Abraham, Isaac et Jacob (*Math. viii*) : impleto illo quod scriptum est : *Posula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Ps. ii, 8*). De quo et in hoc eodem Propheeta legitur, *Erit radix Jesse : et qui resurget ut principetur gentium, in ipso gentes sperabunt* (*Isai. xi, 10*). Isti autem plurimi quondam a fortibus tenebantur; et sub specie asinarum et pulli, multos habebant dominos, quibus dixerunt Apostoli : *Dominus eos necessarios habet* (*Math. xxii, 3*). Qui fortes erant antequam Christus humanum corpus assumeret, et forte superato, diriperet domum ejus. Prædam ergo fortium Apostolis suis tradidit atque divisit, ut Petrus, Jacobus, et **623** Joannes, circumcisi populi principes fierent, et Paulus et Barnabas mitterentur ad gentes, locis, non animo separati, et sub uno Domino in diversa starent acie, ut agminis utriusque victoria, triumphum erigerent Salvatori. Ex quo qui dispensatoriam inter Petrum et Paulum contentionem (*Act. xv*). vere dicunt jurgium fuisse atque certamen, ut blasphemanti Porphyrio satisfaciatur : et veteris Legis caeremonias in Ecclesia Christi, a stirpe crelenticis Israel asserunt esse servandas, debent et auream in mille annis exspectare Jerusalem, ut victimas imolent, et circumcidantur, ut in sabbato sedeant, dormiant, saturentur, inebrientur, et surgant ludere, qui ludus offendit Deum. Hoc diximus propter id quod nunc prophetatur : *Et fortium dividet spolia* (*Is. lvi, 12*). Juxta illud quod in alio loco scriptum est : *Cum divideret caelestis reges in ea*. Et iterum : *Rex virtutum dilecti, et speciei domus dividere spolia* (*Ps. lxxvii, 13*). Denique super Paulo apostolo, qui de tribu Benjamin erat, juxta Hebraicum dicitur : *Benjamin lupus rapax : mane comedet^b, et ad vesperum dividet spolia* (*Gen. xlix, 27*). De quibus et ante jam diximus : *Lætabuntur in conspectu tuo, sicut qui lætantur in messe, et sicut qui dividunt spolia* (*Isai. ix, 3*), in toto orbe sibi Christi Ecclesias dividentes. Propterea accipiet gentes plurimas, qui venit præ-

^a Pro, reges quod mss. restituunt, lectum antea est *gentes*, quemadmodum in nullo usquam aut textu, aut versionum antiquarum libro scimus inveniri.

A dicere captivis remissionem, et captivam prius a diabolo atque dæmonibus duxit captivitatem, et dedit eam dono hominibus atque credentibus, quia tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis sive iniquis reputatus est (*I Cor. ix*). Si enim Apostolus ejus his qui erant sine lege, factus est quasi **624** sine lege; cum non esset sine lege, sed esset in lege Christi: quare non et Christus cum iniquis reputatus sit, ut iniquos redimeret a peccato, et omnibus omnia fieret, ut omnes salvos faceret? Peccata enim nostra portavit in corpore suo (*I Petr. ii*), ligno crucis affligens ea, ut deleteret chiographum, quod diabolo et angelis illius feceramus, scriptum manibus animæ, id est, operibus ejus. De quibus Paulus apostolus loquitur : *Et vos cum essetis mortui in peccatis, et in desideriis carnis, vivere facit cum Christo, donans nobis omnia peccata. Et delens quod adversum nos erat chiographum, quod erat contrarium nobis; et ipsum tulit de medio, effigens illud cruci : spolians principatus, et potestates dehonestavit, confidenter triumphans de eis* (*Eph. i, 2; Coloss. ii, 14, 15*). Iniquos autem cum quibus reputatus est, Marcus Evangelista latrones intelligit, scribens : *Et crucifixerunt cum eo duos latrones : unum a dextris, et alterum a sinistris. Et impleta est Scriptura quæ dicit : Et cum iniquis reputatus est* (*Marc. xv, 27*). Quod et altius intelligi potest, dicente de semetipso Domino : *Reputatus sum cum descendentibus in lacum : factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber* (*Ps. lxxxvii, 4*). Vere enim reputatus est inter peccatores et iniquos, ut descenderet ad infernum; qui in multis Scripturarum locis vocatur lacus, et vincetus in carcere liberaret. Qui traditus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram (*Rom. iv*). Tantæque elementæ fuit, ut pro transgressoribus, imo pro persecutoribus suis rogaret in cruce, et diceret : *Pater, ignosce illis : quod enim faciunt, nesciunt* (*Luc. xxiii, 34*).

^b Addit Victorius prædam ex sacro textu.

^c Unus Ambrosian., quod et alias intelligi potest, etc.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

625-626 Crebro, Eustochium, dixisse me novi, D Apostolos et Evangelistas ubicumque de veteri Instrumento ponunt testimonia, si inter Hebraicum et Septuaginta nulla diversitas sit, vel suis, vel Septuaginta Interpretum verbis uti solitos. Sin autem aliter in Hebraico, aliter in veteri editione sensus est, Hebraicum magis, quam Septuaginta Interpretes sequi. Denique, ut nos multa ostendimus posuisse eos ex Hebræo, quæ in Septuaginta non habentur; sic ænuli nostri doceant assumpta aliqua de Septuaginta testimonia, quæ non sunt [*Al. sint*] in He-

bræorum libris : et finita contentio est. Hoc diximus, quia præsens capitulum cum in sensu unum sit, in verbis discrepat. A cujus explanatione quintus post decimum in Isaiam liber incipit.

(Cap. LIV. — Vers. 1.) *Lauda, sterilis, quæ non paris : decanta laudem et hinni, quæ non parturiebas : quoniam plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habebat virum, dicit Dominus. LXX : Lætare, sterilis, quæ non paris : erumpe et clama, quæ non parturis : quia plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.*

*Dicit enim Dominus. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: Lætare, sterilis, quæ non peperisti. Gaude in exultatione, et hinni, quæ non parturisti: Plures enim filii dissipatae, magis quam ejus quæ erat sub viro. A quo Theodotio et Aquila præter pauca verba non discrepant. Post nativitatem Salvatoris, et ordinem vitæ atque virtutum, passionem crucis, et resurrectionis gloriam, quando ponens animam suam, vidit sentem longævum, et in scientia sua ipse justas justificavit plurimos, et fortium divisit spolia, et pro transgressoribus rogavit, dans locum pœnitentiæ, transit ad vocationem gentium, et qui in illo sint credituri, pleno sermone describit. Quem quidem locum et apostolus Paulus sub nomine Saræ et Isaac, refert ad Ecclesiam (Galat. iv, 27 et seqq.), quod prior populus de monte Sina et Agar serviat cum filiis suis; sequens autem liber sit, de quo dicit Isais: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpere et clama, quæ non parturis: quia plures filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*; et statim: *Nos autem, inquit, fratres, secundum Isaac 627 re-promissionis filii sumus. Sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequatur eum, qui secundum spiritum: ita et nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam et filium ejus. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non sumus filii ancillæ, sed liberæ: quæ libertate donavit nos Christus (Galat. iv, 27 seqq.)*. Si igitur vas electionis, assumens de Isais testimonium, quod nunc habemus in manibus, ad re-promissionis retulit filios, et ad Ecclesiam de gentibus, seu ex utroque populo congregatam, quæ deserta in Judæis fuerat et relicta, quæ virum non habuerat Deum, nec Legem acceperat nec Prophetas, ipsa ratione compellimur sequi vestigia præcessoris, et desertam eam dicere, de qua supra (Ad cap. xxxvi) legimus: *Lætare, deserta, et reliqua his similia*. De qua et in Jeremia scriptum est ex persona Dei: *Vacua facta est quæ pariebat septem, defecit et anima ejus. Occidit ei sol adhuc meridie (Jerem. xv, 9)*. Et in Samuelis volumine: *Sterilis peperit septem, et quæ habebat filios plures, infirmata est (I Reg. ii, 5)*. Et in Psalmis: *Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantiem (Psal. cxii, 9)*. Septem autem filios dicitur genuisse synagoga, propter mysterium hebdomadis et sabbati, cui prior populus fuerat obligatus. Sive pro septem, plures intelligendi sunt, juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, quo et sabbatum significatur et plures. De quo in Hebræicarum Questionum libro, quem in Genesim scripsimus, plenius dictum est. Hæc ergo quæ quamdiu virum habebat Deum, sermonem divinum, et Legi juncta erat, generabat Deo plurimos filios: quando autem accepit libellum repudii, et vocanti viro noluit respondere, et audivit: *Filia matris tuæ tu es, quæ derelquisti virum tuum (Ezech. xvi, 45)*. Et iterum: *Non ut Dominum me vocasti: neque ut patrem et principem virginis tuæ (Jerem. iii, 4)*: propterea hoc eodem Propheta plangitur: *Quomodo facta**

A est meretrix civitas fidelis, Sion plena judicii: in qua justitia dormivit in ea, nunc autem latrones (Isai. i, 21). Sed ei hoc notandum quod quando dicit: *Plures filii desertæ, magis quam ejus, quæ habet virum*, non penitus synagoga excludatur a partu; sed multitudo ei gentium præferatur. Et ipsa enim in Apostolis, et per Apostolos primum populum genuit de Judæis. Unde deo Apostolorum principes agmina albi credentium in Christo, Circumcisionis et Gentium dividerunt, ut ex utroque populo desertam prius atque pauperulam 628 edificarent Jerusalem. Quod autem Hebraicum pro lætitia, *hinnitum* posuit, gaudii significat magnitudinem, in similitudinem hinnientis equi ad victoriam. De quo in Job plenius scribitur (Job. xxxix). Hunc locum et cætera, quæ sequuntur, Judæi et nostri judæizantes ad Jerusalem referunt, quam dicunt in mille annorum regno instaurandam, et eandem esse quæ prius habuit virum, et postea habere desierit, multoque plures habitura sit filios post repudium, quam prius habuit suo viro. Cum perspicue duarum mulierum ponatur comparatio, ejus quæ virum habuit et dimissa est, et ejus quæ semper deserta et abque viro fuit. Nec mirandum de Judæis, quorum oculi auresque sunt clausæ, si apertam non videant veritatem. De Christianis quid loquar, nescio, qui dicente Apostolo, quæ sunt allegorica et ad duo Testamenta, vetus et novum, Saram Agarque referente, Judæis tradunt manus, terrenarum in mille annis desiderio voluptatum.

(Vers. 2, 3.) *Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum extende: ne parcas: longos fac funiculos tuos, et clavos tuos consolida. Ad dexteram enim et ad levam penetrabis, et semen tuum gentes hæreditabit, et civitates desertas inhabitabit. LXX: Dilata locum tabernaculi tui, et pelles aulæ tuorum fuge, ne parcas. Protende funiculos, et clavos tuos conforta adhuc in dextris, et in sinistris dilata, et semen tuum possidebit gentes, et civitates desertas habitare facies. Cui dixerat: Lauda, sterilis, quæ non paris; rumpe vincula, quibus prius tenebaris astricta, et clama in confessionem Domini, quæ liberus non habebas, nunc eidem præcipitur in similitudinem tabernaculi Moysi, quod quondam habuit (Exod. xxxvi) in deserto, ut dilatet tentorium suum, pellesque distentet; et funiculos faciat longiores, et clavos, quibus formatur omne tentorium, in altum desigat, et roboret, ne ventorum flatibus dissipetur. Ad dextramque penetret et sinistram, et nequaquam Judaici tabernaculi imitetur angustias, quod centum longitudinis cubitorum, et quinquaginta latitudinis ampiebat, nec Templi brevitate claudatur, quod sexaginta cubita habebat in longum, et viginti in latum. Sed ad dexteram et ad sinistram locum capere ne cesset (Exod. xxvii). Ac ne potius hoc juxta frivolum Hebræorum contentionem dici de Sion, quæ in antiquum statum a Domino restituenda sit, ponit manifestius quod latebat: *Et semen tuum gentes hæreditabit. 628* De quo et in*

Evangelio legitur : *Egressus est qui seminat seminare (Math. xiii, 5)*; et iterum : *Nonne bonum semen seminasti in agro tuo (Ibid., 27)*? Quod semen etiam civitates desertas faciet inhabitari, ut Ecclesiam gentium in toto orbe consurgant. Vel certe semen dicendum est Apostolorum, et Judaici populi reliquiae. De quo in hoc eodem Propheta dicitur : *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissimus (Isa. i, 9)*. Et Apostolus : *Reliquiae autem, salvae factae sunt (Rom. ii, 5)*. Hoc de Ecclesiarum magnitudine, quae pro uno Judææ loco et ipso angustissimo, in toto orbe terrarum suos terminos dilatant. Veniamus ad intelligentiam spiritualem. Qui in tabernaculo est, firmam atque perpetuam non possidet mansionem; sed semper mutat loca, et ad ulteriora festinat, dicens in psalmo : *Pertransibo in locum tabernaculi admirabilis (Ps. xli, 5)*, praeceptorum obliviscens, et in futurum se extendens, donec perveniat ad bravium supernae vocationis. De hoc tabernaculo et in alio loco legitur : *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini (Ps. lxxxiii, 1)*. Postque inserit : *Beati qui habitant in domo tua, in saecula saeculorum laudabunt te (Ibid., 6)*. Finis enim tabernaculorum, aeternae domus possessio est, quae fundamenta non mutat, nec transfertur de alio in alium locum. Qui enim plantati in domo sunt Domini, prius in atris illius effloruerunt, ut de floribus ad frugem veniant, possintque dicere : *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei (Psal. li, 10)*. Denique vir sanctus tabernacula praeterire festinans, et domum Dei videre desiderans, unum votum habere se dicit, ut nunquam de domo Dei exeat : *Unum petivi a Domino, hoc requiram : ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitae meae (Ps. xxvi, 1)*. Dilatandum est ergo tabernaculum, et aulae pellesque tendendae, et funiculi multiplicium variorumque sermonum longius producendi, et clavi ratione firmandi in dextris et sinistris, ut semen sermonis, id est, doctrinae Dei, gentes valeat possidere; et civitates habitabiles facere, quae accepit qui unam duplicaverat. Dextera autem et sinistra in Scripturis sanctis tunc in bonam partem accipitur, quando eas et juxta spiritum intelligimus, et juxta litteram per arma justitiae a dextris et a sinistris (II Cor. vi), ut et humilior intelligentia vitae teneat institutionem exempla majorum, et spiritualis atque **630** sublimis de presentibus nos transferat ad futura. Hoc est quod et Dominus Pharisaeis interrogantibus loquebatur : *Reddite quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo (Math. xxii, 21)* : ut et potestatibus istius saeculi subjiciamur, quae non injuste tenent gladium in vindictam eorum qui male egerunt, quae sinistra intelligitur : et Deo reddamus quae Dei sunt, ut nullum alium timeamus, nisi eum, qui et animae habet et corporis potestatem, quod in dextera accipitur (Math. x). Denique de sapientia Dei dicitur, cui nihil pretiosum comparari potest, quod in dextera

A sua vitae habeat longitudinem, et annos plurimos; in sinistra autem divitias et gloriam, ut divitiae illae accipiantur, quae in presenti scientia sunt et bonis operibus, et gloria quam accipit is, per cujus opera Deus glorificatur in gentibus, longitudo autem vitae et anni plurimi, aeternam vitam significant, quae praesentia negligens, ad futura festinat.

(Vers. 4, 5.) *Noli timere, quia non confunderis, neque erubescas : non enim te pudebit, quia confusionis adolescentiae tuae oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuae non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen ejus : et redemptor tuus Sanctus Israel, Deus omnis terrae vocabitur. LXX : Noli timere, quia confusa es : neque confundaris, quia exprobratum tibi est : confusionem enim aeternam oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuae, memor non eris : quia Dominus qui fecit te, Dominus sabaoth nomen est : et qui eruit te, Deus Israel, omnis terrae vocabitur.* Oritur quaestio, quomodo si ad Ecclesiam dicitur de gentibus congregata : *Laelare, sterilis, quae non parit*; et : *Plures filii desertae, magis quam ejus quae habet virum*, quod scilicet virum non habuerit, quae postea plures fecit filios, et illa in sterilitatem versa sit, quae prius habebat virum : quomodo nunc dicatur ad eam, quae virum non habuit : *Viduitatis tuae non recordaberis amplius, et confusionis adolescentiae tuae oblivisceris.* Ex quo intelligi volunt Judaei, omnia quae dicuntur, dici ad Jerusalem, quae deserta a Deo, rursus ab eo instauranda sit. Qui facile repellentur, cum admoniti fuerint, dici ex persona Domini in Zacharia : *Et assumpsi mihi duas virgas : unam vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum : et pasci gregem (Zach. xi, 7)*. De quo in suo loco plenius diximus, et nunc ex parte dicitur. Duas virgas, utrumque esse populum, gentium et Judaeorum, quorum prior vocata sit turba gentium, quae accepit **631** naturalem legem fixam in cordibus suis, de qua Paulus scribens ad Romanos, fortissime disputat (Rom. i); qua virga nihil pulchrius est, ut omnis creatura aequaliter vocetur ad cultum Creatoris sui. Secunda autem, id est, populi Judaeorum appellata est funiculus : quae post offensam gentium vocatur pars Domini, et funiculus hereditatis ejus Israel (Deut. xxxii). Denique postquam in Abraham vocatus est Israel, dicit Dominus : *Tui virgam meam, quae vocabatur decus : et abscondi eam, ut irritum facerem foedus meum quod percussis cum omnibus gentibus (Zach. xi, 10)*. Ergo in adventu Christi dicitur ad virgam, quae abscessa fuerat : *Noli timere, nec erubescas, neque ora pudore suffundas.* Nequaquam enim ultra confunderis, ut prius confusa fueras, nec confusionis adolescentiae tuae memor eris, et viduitatis tuae non recordaberis, per quam relicta es a Deo : quia factor tuus ipse dominabitur tui, cujus nomen Omnipotens est, qui regnat, non in una gente Judaea, sed in universo orbe terrarum. Denique sequitur : *Qui te fecerat, ipse te redemit sanguine suo : et Deus omnis terrae vocabitur : pro eo*

quod est, omnium qui morantur in terra. Ex quo A perspicue patet, nequaquam dici ad Jerusalem, quæ nunquam in toto orbe dominata est: sed ad Ecclesiam Christi, cujus hæreditas, mundi possessio est.

(Vers. 6, 7.) *Quia ut mulierem derelictam et morantem spiritu vocavit te Dominus: et uxorem ab adolescentia abjectam, dixit Deus tuus. Ad punctum in modico dereliqui te: et in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te: et in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus Dominus.*

LXX: *Non ut mulierem derelictam et pusillanimum vocavit te Dominus, neque ut mulierem, quæ ab adolescentia odiosa est, dixit Deus tuus. Tempore modico reliqui te: et cum misericordia magna miserebor tui. In*

furere parvo averti faciem meam a te: et in misericor-

dia sempiterna miserebor tui: dixit qui eruit te Domi-

nus. Hic amici Judæorum vilificant mulierem derelictam et uxorem ab adolescentia abjectam, quam ad punctum et ad modicum dereliquit Dominus, Jerusalem esse, dicentes. Qui abscondens parumper faciem suam suscepit eam in misericordiis sempiternis, et dolorem præteritum, gaudio commutavit. Hoc juxta Hebraicum. Porro juxta 633 Septuaginta non eam dicit quasi derelictam mulierem, et pusillanimum vocatam a Domino: neque sicut uxorem, quæ ab adolescentia odio habita sit; sed idcirco se eam ad modicum reliquisse, et avertisse faciem suam, ut miseretur illius in æternum. Si ergo Judæi et nostri judaizantes, dicunt Israel ad modicum derelictum, ut in adventu Christi ejus miseretur Deus; et modicum interpretantur ad comparationem totius æternitatis: cur et nobis non concedunt, modicum dicere tempus, quo gentes sunt derelictæ: ut abjectæ in medio, quæ in adolescentia sua Dei fuerant, postea in senectute æternam misericordiam consequantur? Præsertim cum in vocatione temporis Israel, nunquam exclusa sit turba gentilium; sed semper eis per proselytos janua patuerit revertendi, ut sicut nos illorum vocatione parumper videmur exclusi, sic illorum exclusione perpetua nobis ad Deum reditus concedatur. Perpetuam autem exclusionem diximus, si non egerint penitentiam. Alioquin Paulus apostolus dicit: *Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnibus miseretur (Galat. III, 22).* Quæ nos de Ecclesia ex utroque populo congregata interpretati sumus; et Judæi de Jerusalem accipiunt: qui solam tropologiam sequuntur, et in locis difficillimis liberæ disputationis excursu, nascentes fugiunt quæstiones, ad animam referunt peccatricem, quæ abjecta a Deo sit, non ob odium, sed ob dispensationem, ut malorum pressa pondere, revertatur ad virum suum pristinum: et perdita substantia, de patris clementia non desperet (Luc. xv). Annon est grandis misericordia occurrere filio revertenti, anulum et stolam, osculum-

que porrigere, et invidenti fratri, juxta alterius parabolæ similitudinem, dicere: *Amice, si ego bonus, quare oculus tuus nequam (Matth. xx, 15)?*

(Vers. 9, 10.) *Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui juravi, ne inducerem aquas Noe ultra super terram: sic juravi, ut non irascer tibi, et non increpem te. Montes enim commovebuntur, et colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet a te, et fœdus pacis meæ non movebitur, dixit miserator tuus Dominus. LXX: Ab aqua quæ fuit sub Noe hoc mihi est: sicut juravi ei in tempore illo, terræ nequaquam ultra irasci super te, neque in comminatione tua monica transferre: neque colles tui transferentur. Sic nec misericordia mea deficiat, nec testamentum pacis meæ auferetur, dixit propitius 633 tui Dominus. Ut credat sanctorum congregatio misericordiam Domini sempiternam, et ideo ad punctum, et breve nos esse desertos, ut in amicitiam Dei, æterno fœdere jungentur, ponit exempla majorum, dicens: Quomodo universo orbe peccante, postquam corrumpit omnis terra viam Domini, inductum est diluvium: et cum auctoribus cunctis peccatorum cuncta peccata deleta sunt, et in uno homine Noe humanum servatum est genus: cui juravi nequaquam terris induendum esse diluvium: et sponsio mea hucusque servata est, nec umquam irrita fiet (Gen. viii et ix); sic juro Ecclesie meæ, quam mihi redemi sanguine meo, nequaquam me iratum fore his quorum misertus sum, nec meam clementiam ulla increpationis duritia commutandam. Facilius enim montes movebuntur et colles, quam mea sententia commutabitur. Juxta quod et in Evangelio loquitur: *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxii, 15).* Hæc est, autem, inquit, misericordia mea, ut fœdus pacis, quo mihi reconciliatus est mundus, non merito eorum quibus datum est, sed mea clementia conservetur. Juxta Septuaginta confusus est sensus, et sic turbata sunt omnia, ut quid dicatur difficile possit intelligi: non quo ignorem quid in hoc capitulo vir prudentissimus dixerit, sed quo non satisfaciat animo meo. Ponit enim tropologicum diluvium, quod interpretatur in baptismo Salvatoris, congerens exempla quamplurima, ut est illud: *Dominus diluvium inhabitare facit (Ps. xxviii, 10).* Et iterum: *Suavis Dominus expectantibus se in die tribulationis: et sciens timentes se, in diluvio itineris consummationem facit (Nahum i, 7, secundum LXX):* quod scilicet universa peccata in baptismo deleverit, dicens in alio loco: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas (Isai. xliii, 25).* Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti erant (Psal. xliii, 3). Non erat qui faceret misericordiam, nec veritatem: neque erat scientia Dei super terram. Maledictio, et mendacium, et homicidium, et adulterium, et furtum cuncta occupaverant, et sanguinem sanguini miscuerant. Unde loquitur per Prophetam: *Hæu mihi! quia periit revertens a terra.**

• Paulo impeditus verborum ordo sic videtur restituendus: ut quæ in adolescentia sua abjectæ in medio Dei fuerant.

Non est qui faciat rectum in hominibus, omnes in sanguine meo judicantur. Unusquisque proximum suum tribulatur tribulatione, et ad malum manus suas præparant (Mich. vii, 2, sec. LXX) : et cætera his simili. E quibus illud est : *Nemo mundus* 634 *a sorde, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus super terram* (Job xv, 14). Unde Dominum fecisse diluivium, qui juxta apostolum Petrum occisus est carne, vivificatus spiritu (I Petr. iii); et prædicavit spiritibus in carcere constitutis, quando Dei patientia exspectabatur in diebus Noe, diluivium impiis inferens. In cujus exemplum aqua nos mundat : non sordes carnis abluens, sed bonæ conscientiæ interrogatio in Deum. Montes autem et colles qui non commoveantur, et in hujuscemodi diluivio permoti fuerant, sanctos vult intelligi, accepto fœdere sempiterno : qui in priore diluivio moti fuerant, et suam reliquerant firmitatem. Dicit montes, et dæmones, et adversarias potestates, qui viderunt filias hominum, quod essent bonæ, et amoris jaculo vulnerati, sunipserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt, et perdidit foritudinem pristinam : et nequaquam in hoc diluivio sunt futuri (Genes. vi). Hoc ille dixerit, cujus explanationem lectoris arbitrio derelinquo.

(Vers. 11, 12.) *Paupercula tempestate convulsa absque a consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos : et fundabo te in sapphiris : et ponam jaspidem propugnacula tua, et portas tuas in lapides sculptos, et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles : Universos filios tuos doctos a Domino, et multitudinem pacis filii tuis, et in justitia fundaberis.* LXX : *Humilis et instabilis absque consolatione. Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum : et ponam propugnacula tua jaspem, et portas tuas lapides crystalli, et muros tuos lapides electos : et omnes filios tuos discipulos Dei, et multa pax erit filiis tuis, et in justitia ædificaberis.* Ubi nos diximus : *Sternam per ordinem lapides tuos*, in Hebraico scriptum est, *דַּרְבַּרְבֻּחַ (דָּבַר)*, quod omnes præter Septuaginta similiter transtulerunt : *Sternam in stibio lapides tuos*, in similitudinem completæ mulieris, quæ oculos pingit stibio, ut pulchritudinem significet civitatis. Et ubi nos *jaspidem*, sequentes LXX, diximus, in Hebraico scriptum habet *סַפְּרִיר (סַפְּרִיר)*, quod solus Symmachus *χολκιδόνιον* transtulit. Pro *crystallo* quoque in cujus loco apud Hebræos *עֲבָדָא (אֲבָדָא)* legitur, Symmachus et Theodotio, *sculpturæ*, id est, *γλυφῆς*. Aquila *τρικτισμοῦ* posuit : quod verbum foratarum cælatarumque gemmarum 635 *sen-tum* sonat. De diversitate translationis diximus : veniamus ad sensum. Adhuc loquitur ad Ecclesiam, humilem prius atque pauperculam, quæ non habebat Legem, nec Prophetas, nec sermonem Dei : et tempestate convulsam sive insta-

abilem, quæ multos sæculi turbines sustinuerat, et inter varios idolorum fluctuabat errores : quæ nullum habuit consolatorem, et frustra omnem substantiam suam in medicis perdidit; quod ipse veniat, ipse descendat, et ædificet in terris cœlestem Jerusalem, quæ in Apocalypsi Joannis vocatur sponsa et uxor Agni, habens lumen simile lapidis pretiosi, sicut jaspidis et crystalli, et murum magnum, et portas duodecim inscriptas nominibus tribuum Israel, quarum tres erant ab Oriente, et tres ab Aquilone, et tres ab Austro, et tres ab Occasu solis (Apoc. xxi) : murusque fultus duodecim fundamentis, cujus omnia ædificatio ex lapide jaspide, et singula fundamenta murorum habebant singulos lapides, primum jaspidem, secundum sapphirum, tertium chalcedonium, quartum smaragdum, quintum sardonicum, sextum sardium [Al. sardinum], septimum chrysolithum, octavum beryllum, nonum topazium, decimum chryso-prasum, undecimum hyacinthum, duodecimum amethystum, quod legentes, exclamamus illud, et dicimus : *O profundum sapientiæ et scientiæ Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit* (Rom. xi, 33, 34)? Et iterum : *Quis sapiens, et intelliget hæc : intelligens, et cognoscat ea* (Osæ xiv, 10)? Respondeant amatores tantam occidentis litteræ, et in mille annis exquisitos cibos gulæ ac luxuriæ præparantes, quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. iii); qui post secundum in gloria Salvatoris adventum, sperant nuptias, et parvulos centum annorum, et circumceisionis injuriam, et victimarum sanguinem, et perpetuum sabbatum : qui dicunt cum Israel in perversum modum : *Manducemus et bibamus, cras enim regnabimus* : quæ sit ista cœlestis Jerusalem, cui nunc dicitur : *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos : sive juxta LXX : Ecce ego præparo* [Al. *præparabo*] *tibi carbunculum, lapidem tuum : ut tota civitas sit plena carbunculis, et habeat fundamenta sapphirina, et propugnacula jaspidem, sive chalcedonium, et 636 portas crystallinas, sive anaglyphas, et murum in circuitu pretiosorum lapidum : omnesque filii ejus non habeant magistros homines, sed Deum, et appellentur discipuli Dei; et sit in ea pax perpetua, et ædificatio justitiæ. Ex quo perspicuum est, sub occasione justitiæ, quod virtutis est nomen, etiam cæteras virtutes in ædificationem Ecclesiæ debere nos querere : nec Judaica deliramenta sectari. Exponant enim quid sit illud quod in Proverbiis de sapientia dicitur : *Pretiosior est cunctis lapidibus pretiosissimis* (Prov. iii, 23). Si enim Christus Dei virtus et Dei sapientia est (I Cor. i), stultum est Christum insensibilibus lapidibus comparari. Rursumque de judiciis Dei legimus : *Judicia Domini recta : justificata in semetipsa, desiderabilia super au-**

^a Ambrosiani codd., quemadmodum in Hieronymiana ipsa Versione et Vulgat. interprete, *absque ulla consolatione.*

^b Vitiose Marian. alique editi, *τρικτισμοῦ* quos

rectissime castigat Ambrosian. præferens uncialibus litteris ΤΡΙΤΑΝΙΜΟΥ, quod est, *cælaturæ.*

^c Item Ambrosian., *moriemur.* Leviora quedam infra emendamus.

rum et lapidem pretiosum multum (Psal. xviii, 10, 11). Ex quo palam est, illud lapidem ceteris lapidibus comparari, de quo supra in hoc eodem Propheta ex persona Dei dicitur: *Ecos immittam in fundamenta Sion lapidem angularem, lapidem electum, pretiosum: et qui crediderit in eo, non confundetur* (Isai. xxviii, 16). Hunc lapidem reprobaverunt edificantes (Psal. cxvii), Scribæ videlicet, et Pharisei, et principes Judæorum, qui factus est in caput anguli (Math. xxi). De quo et Apostolus Petrus disputans ait: *Nobis ergo honor qui credimus angulari et pretioso electoque lapidi. Incredulis autem est lapis offensivus et petra scandali* (I Petr. ii, 7, 8). Qui et in Actibus Apostolorum ad principes loquitur sacerdotum: *Iste est lapis electus, pretiosus, quem vos despiciatis reprobanter* (Act. iv, 13); qui factus est in caput anguli, et duos populos continet, gentium et Israel; qui edificavit civitatem, cujus artifex et conditor Deus est: de qua et Apostolus scribit Corinthiis: *Dei edificatio estis. Et: Quasi architectus sapiens fundamentum posui, alius superedificat. Unusquisque autem videat quomodo edificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter eum qui positus est, Jesum Christum* (I Cor. iii, 9, 10). Si quis autem super fundamentum hoc edificat aurum, et lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam: uniuscujusque opus manifestum erit. De hoc fundamento et in Epistola altera loquitur: *Edificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso angulari lapide Jesu Christo* (Ephes. ii, 20); et iterum: *In quibus omnes edificamini lapides viventes in sacerdotium sanctum, offerre spirituales victimas* (I Petr. ii, 5). De his lapidibus mystice dicitur: *Lapides sancti voluntur super terram* (Zac. ix, 16), **637** quibus edificat Christus Ecclesiam super petram, dicens in Evangelio: *Super hanc petram edificabo Ecclesiam meam* (Math. xvi, 18). Quam civitatem qui meruerit intrare, gaudens loquitur Domino: *Sicut audivimus, ita vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri: Deus fundavit eam in æternum* (Ps. xlvii, 9). Super conditore hujus civitatis, et in alio loco dicitur: *Hic edificabit civitatem meam, et reducet captivitatem populi mei* (Isai. xlv, 13). De natura autem duodecim lapidum atque gemmarum, non est hujus temporis dicere, cum et Græcorum plurimi scripserint et Latinorum. E quibus duos tantum nominabo, virum sanctæ et venerabilis memoriæ episcopum Epiphanium, qui insigne nobis ingenii et eruditionis suæ reliquit volumen, quod inscripsit *περί λίθων*: et Plinium secundum, eundem apud Latinos oratorem et philosophum, qui in opere pulcherrimo naturalis historiæ tricesimum septimum librum, qui et extremus est, lapidum atque gemmarum disputatione complevit. Hi duodecim lapides scribuntur per ordinem in Exodo et in Ezechiel, id

A est *ἐν τῷ λογίῳ* [Mes. in logio] pontificis, et in coronâ atque diademate principis Tyri. Dicamus primum de Exodo: Quatuor ordines intexti erant lapidum (Exod. xxviii). Ordo primus habuit lapidem sardium, topazium, amaragdam. Ordo secundus, carbunculum, sapphirum, jaspidem. Ordo tertius, ^a ligirium, achatem, amethystum. Ordo quartus, chrysolithum, beryllum, onychium, auro circumdatos; et inscripti erant ex nominibus duodecim tribuum filiorum Israel. In quo notandum quod secundus ordo lapidum etiam in præsentî Scriptura sit positus, carbunculus, sapphirus, et jaspis. Necdum enim perfecta retinemus, nec ad prima pervenimus, quia nunc per speculum videamus in ænigmate. Porro in Ezechiel sic scriptum reperimus: *Tu es signaculum similitudinis et corona decoris, in deliciis paradisi Dei fuisti. Omni lapide primo indutus es, sardio, topazio, et smaragdo, carbunculo et sapphiro et jaspide, argento quoque, et auro et lycurio, et achate, et amethysto, et chrysolitho, et beryllo, et onychino; auroque replesti thesauros tuos et **638** apothecas tuas in te. A qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto meo; fuisti in medio lapidum ignitorum, immaculatus in diebus tuis, ex quo conditus es, donec inveniat sunt in te iniquitates tuæ* (Ezech., xxvii, 12 et seqq.). Quis enim tam stultus et vecordis ingenii, ut in paradiso Dei, positum principem Tyri, quemcumque illum esse crediderit, et conditum inter Cherubim et inter igneos lapides conversatum (quos haud dubie Angelos intelligimus cælestesque Virtutes) putet fuisse eum, qui terrenis lapidibus ornatus sit, et habuerit similitudinem et signaculum? De natura igitur omnium lapidum, et per partes singulorum, non est hujus temporis dicere; neque enim semper dicenda sunt omnia. Nunc tantum de carbunculo, sapphiro et jaspide disseramus. Carbunculus qui paratur, -ive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrinæ, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium. Hic est quem unus de Seraphim talis sercipe comprehensum, ad Isaiam habita purganda (Isa. vi): qui nascitur, juxta Genesios sdem, in terra Evila, ubi est aurum optimum (Genes. ii), ^c lapisque carbunculus, et prasinus. Porro sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cæli habet similitudinem, et supra nos acris: qui talis est, ut possit illud Aristophanicum dicere cum Socrate: *Ἀσφραγῆ καὶ περὶ πῶρον τὸν Διὸν*; quod nos in Latinum sermonem vertere possumus: *Scando acrem, solenique despecto* (Vide *Skidan* in *περὶ πῶρον*). Sive cum Paulo apostolo: *Nostri autem conversatio in cælis est* (Philipp. iii, 20). Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, et gloria Domini in hoc colore consistat, qui portat imaginem supercælestis. Sed et

^a Hactenus obtinuit *Lyncurium*, quod Succini potius quam gemmæ est genus. Vide quæ hæc de re annotamus in epist. 64 ad Fabiol., num. 17. Ambrosiani nunc emendant.

^b Duo mes., *apothecas tuas in ea die, qua condi-*

tus es.

^c Legit Victor. contrario ordine *carbunculus et lapis prasinus* juxta sacrum textum. Mox quoque et *superioris aeris* pro *supra nos* aeris habet.

propugnacula urbis Dominicæ, hoc est murorum aeterna autem discipulorum Dei habet multitudinem pacis, quæ eis a Domino derelicta est: ædificatioque urbis pulcherrimæ completur iustitiâ; ut nequaquam unius gentis, **640** sed totius mundi Deus sit, vocantis ad fidem suam servos et liberos, Græcos et Barbaros, divites et pauperes, nobiles et ignobiles, viros et mulieres, parvulos et senes, et omnia quæ in mundo videntur esse contraria (*Joan. xiv*). Excessus brevitatis modum, qui utilis est in omnibus quæ dicenda sunt: nequaquam nos juxta Hebræos et nostros Semijudæos in terra, sed in cœlis, urbem Dei quærentes [*Al. quærendo*], quæ in Christo monte sita latere non potest.

(Vers. 14.) *Recede procul a calumnia, quia non timebis; et a pavore, quia non appropinquabit tibi.* **LXX**: *Recede ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi.* Ordo pulcherrimus. Pauperculam et humilem fuerat consolatus, promittens ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit adversariorum impetus formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quæ dico: *Recede procul a calumnia*, sive ab iniquitate: quia omnis iniquitas et rapina de calumnia nascitur; et non timebis, tremorque et pavor non appropinquabunt tibi, ut nequaquam homines, sed Deum timeas, dicens cum Moyse: *Tremens sum ego et meticalosus* (*Deut. ix, 19*); et cum uno amicorum Job: *Horror et tremor venerunt super me; et multum mea ossa concussit* (*Job iv, 14*); et cum propheta: *A voce crationis meæ intravit tremor in ossa mea* (*Infra Lxvi, 2*); et: *Super quem Dominus requiescit, nisi super humilem et quietum, et tementem verba ejus* (*Prov. x*)? Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicii nascitur. De quo scriptum est: *Tremor apprehendit impios* (*Ps. xlvii, 7*).

(Vers. 15.) *Ecce accola veniet, qui non erit mecum; advena quondam tuus adjungetur tibi.* **LXX**: *Ecce proselyti accedent ad te per me, et coloni erunt tui, et ad te confugient.* Et hæc Judæi putant ad Jerusalem dici, quod multi de gentibus proselyti sint futuri, et legem Moy-î caeremoniasque suscipiant. Quod nos juxta cœptam interpretationem ad Ecclesiam referimus, quæ per apostolos ex utroque populo congregata est, quæ non habet maculam, neque rugam, quæ liber est, et mater omnium credentium (*Ephes. v*; *Galat. iv*). Ad quos **641** proselytos et advenas congregandos, misit Dominus discipulos suos, dicens: *Docete omnes*

ατρίνα αὐτὴν τῶν μαθητῶν τοῦ Θεοῦ ἔχει ποσότητα εἰρήνης, ἣν αὐτοῖς ἀφ' οὐρανοῦ ἀφαιρημένη ἐστίν· ἡ δὲ οἰκοδομία τῆς πόλεως τῆς καλλίστης πληροῦται δικαιοσύνης· ὥστε οὐδέποτε ἀπολείπεται ἡ πόλις ἡμετέρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ σωτῆρος καὶ ἐλευθεροῦ τῶν δούλων καὶ ἐλευθέρων, Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, πλούσιους καὶ πτωχοὺς, ἀγαθούς καὶ κακοὺς, ἀνδρας καὶ γυναῖκας, παῖδας καὶ γέροντας, καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ φερόμενα ὡς ἐναντία (*Ἰωάν. xiv*). Ἐκ τῆς ἐπιπορευτικῆς ἁπλότητος, ἣν ὁ Θεὸς ἐπιπέμπει ἐν τῇ γῆ, ἀλλ' ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ ἐκζητοῦντες [*Ἄλ. ἐκζητοῦντες*], ἣν ἐν Χριστῷ ἐν τῷ ὄρει τῆς Σιών οὐκ ἔστι κρυπτόμενη.

(Vers. 14.) *Recede procul a calumnia, quia non timebis; et a pavore, quia non appropinquabit tibi.* **LXX**: *Recede ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi.* Ordo pulcherrimus. Pauperculam et humilem fuerat consolatus, promittens ei gratias spirituales. Nunc docet quid facere debeat, si nolit adversariorum impetus formidare. Et est sensus: Non vis timere inimicos tuos, fac ista quæ dico: *Recede procul a calumnia*, sive ab iniquitate: quia omnis iniquitas et rapina de calumnia nascitur; et non timebis, tremorque et pavor non appropinquabunt tibi, ut nequaquam homines, sed Deum timeas, dicens cum Moyse: *Tremens sum ego et meticalosus* (*Deut. ix, 19*); et cum uno amicorum Job: *Horror et tremor venerunt super me; et multum mea ossa concussit* (*Job iv, 14*); et cum propheta: *A voce crationis meæ intravit tremor in ossa mea* (*Infra Lxvi, 2*); et: *Super quem Dominus requiescit, nisi super humilem et quietum, et tementem verba ejus* (*Prov. x*)? Porro alius est impiorum tremor, qui ex metu supplicii nascitur. De quo scriptum est: *Tremor apprehendit impios* (*Ps. xlvii, 7*).

(Vers. 15.) *Ecce accola veniet, qui non erit mecum; advena quondam tuus adjungetur tibi.* **LXX**: *Ecce proselyti accedent ad te per me, et coloni erunt tui, et ad te confugient.* Et hæc Judæi putant ad Jerusalem dici, quod multi de gentibus proselyti sint futuri, et legem Moy-î caeremoniasque suscipiant. Quod nos juxta cœptam interpretationem ad Ecclesiam referimus, quæ per apostolos ex utroque populo congregata est, quæ non habet maculam, neque rugam, quæ liber est, et mater omnium credentium (*Ephes. v*; *Galat. iv*). Ad quos **641** proselytos et advenas congregandos, misit Dominus discipulos suos, dicens: *Docete omnes*

* S. Epiphanius hic peno ad verbum transfert, cuius, ut consideras, Græca verba describimus: "Ἐστὶ τῷ ἴδιῳ ἀνακατασκευάζων· παρὰ δὲ τὰ χεῖρα τοῦ θεοῦ ἡ πόλις ποταμοῦ εὐρίσκειται καὶ περὶ Ἀμαθούνα τὴν ἐν Κύπρῳ· τοῦτο δὲ ἄκος εἶναι φαντασμάτων οἱ μυθολογοὶ λέγουσι· ἄλλο δὲ ἐστὶ γλυκύτερα θάλασσης, ἄλλο δὲ βαρύτερα τῷ ἀέθει τῆς βαρῆς, ἐν τοῖς σπαλαίοις, ἐν τῷ ὄρει τῷ ἐν τῇ Φρυγίᾳ· ὀμοιάουσα πορφύρᾳ, τῆς ἐκ τοῦ αἵματος κίχλου διαγλυκότερα μάλιστ', ὡς περὶ οἶνον ὀμοιάουσα· ἡ ἀμειψότερα ἑπιπορευτικότερα· οὐ γὰρ μίαν χροίαν, οὐδέ τῆς αὐτῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἡ μὲν ἐστὶ χυνοτέρα καὶ λευκότερα, οὗτε πικρὸν στίβουσα, οὗτε πικρὸν ἀποδίδουσα· ἄλλο δὲ κρυστάλλου ἴδατι ὀμοία· εὐρίσθη δὲ καὶ παρ' Ἰβηρῶν καὶ πομῆσι Ἰταλιῶν τοῖς κατὰ τὴν ἑσπέρην γῆν· καὶ ἄλλοις Ἰσπανίᾳ ὁ παλαιὸς καλούμενος (Legendam videtur:

ἄλλο... παλαιὸν... καλούμενον). οὐ πικρὸν λαμβάνουσα, χλωρὰ, ἣν εἶς ἔχει γραμμῆς μίαν· καὶ ἄλλοις Ἰσπανίᾳ, ὁμοίως (F. ὁμοίως· ἐπὶ supra ἄλλο) τῷ χιόνι ἢ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, εἰς.

^b In Ambrosiano non *Grammatias*, sed Græcis litteris ΑΜΑΘΟΥΝΑΙΟΣ scribitur. Et fortasse Ἀμαθούσιος verum ejus est lapidis nomen, siquidem inveniri illum περὶ Ἀμαθούνα, circa *Amathuntiam*, quæ in Cyprio e-*t*, modo laudatus Epiphanius docuit. Vide nostratrem Plinium l. xxxvii, cap. 29, ubi jaspidem Grammatiam memorat, quæ et aliis pluribus Polygrammus dicitur.

^c Hunc Dionysius appellat *suhni-grum*, seu *ἡρόεσσαν ἰαστιν*.

^d Pro et *clementer*, Ambrosianus antiquior eud. habet *ex elemento*, quæ scilicet.

gentes (Matth. ult., 49), ut confugiant ad Evangelium, et novam Legem suscipiant, ut habitatores quondam idololatriæ, fiant coloni Ecclesiæ. De quibus in psalms dicitur: *Dominus sapientes facit cæcos*. Sive ut in Latinis codicibus legitur: *Dominus illuminat cæcos, Dominus diligit advenas* (Ps. cxlv, 8, 9): ut postquam cæci lumen receperint veritatis, et stulti sapientiam didicerint, tunc ad Ecclesiam transeuntes diligantur a Domino, et audiant per prophetam: *Vocabo non populum meum, populum meum* (Osee ii, 24); quo intrante Templum Dei, zelus apprehendit populum ineruditum.

(Vers. 16, 17.) *Ecce ego creavi fabrum sufflantem in igne prunas, et proferentem vas in opus suum: et ego creavi interfectorem ad disperdendum. Omne vas, quod factum est contra te, non dirigatur: et omnem linguam resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc hæreditas servorum Domini: et iustitia eorum apud me, dicit Dominus. LXX: Ecce ego creavi te, non ut ararius sufflans in igne prunas, et proferens vas in opus. Ego autem creavi te non in perditionem interficere: omne vas quod factum est contra te, non prosperabitur: et omnis vox surget contra te in iudicium: omnes eos vinces ÷ et obnoxii tui erunt in ea. Est hæreditas servientibus Domino, et vos eritis mihi iusti, dicit Dominus.* Dicamus primum juxta Hebraicum: Si vis non timere, et procul a te esse formidinem, fac quæ præteritus sermo narravit; ego enim sum per quem habitura es proselytos. Ego qui creavi fabrum sufflantem in igne prunas, hoc est, diabolum omnium malorum artificem, non necessitate naturæ, sed mentis arbitrio. Qui suscitavit incendia, et proferet contra te vasa: quales fuerunt Simon et Elimas magi, Petro et Paulo apostolis resistentes (Act. xiii). Ego creavi interfectorem eorum qui increduli sunt futuri. Non quo ego sim causa perditionis eorum, sed quo creatus adversarius ad pugnandum, et victis perditio, et victoribus causa sit præmiorum. Omnesque qui contra te a fabro sufflante sunt fabricati, non dirigentur, sed et præsentibus pœnas sentient et futuras. Quodque prius videbatur occultum, in consequentibus dicitur manifestius: *Et omnem linguam resistentem tibi in iudicio iudicabis*, perdens 642 sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobans. Cunctosque hæreticorum principes, et Judæorum magistros, et mundi philosophos, quos faber ille conflaverat, tuo iudicio condemnabis. Quomodo et Regina Saba condemnavit incredulos, et Ninivite: et e contrario justificabitur Sodoma comparatione pejoris Jerusalem (Matth. xii). Post hæc inferitur quæ sint præmia futurorum,

^a In vetustiori Ambrosiano, *quæ sint præmia futurorum, ne ea putarent sustinentes certamen, præsentis moris finire.*

^b Addit Victorius, *non in panibus*, ad Græcum,

A divit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se (II Cor. ii). Si autem diligentibus, ergo et servientibus, qui nullum alium habent Dominum, nisi Deum. Et hæc est iustitia eorum qui apud Deum sunt, dicit Dominus, ut præsens tribulatio futuro gaudio compensetur. Porro juxta Septuaginta iste mihi sensus videtur: Ego Creator tuus non te ita feci quomodo diabolus fabricer pessimus immundo spiritu constat vasa iniquitatis, et profert ea in perditionem: qui scire debet quod hujusmodi vasa prosperum iter non habeant, sed in cursu medio confringantur. Quæ sint autem vasa, sequenti sermone demonstrat; *Et omnis vox quæ surget contra te in iudicium, omnes eos vinces.* Vasa iniquitatis vocem habent, quæ vox surgit contra Ecclesiam, quando ponunt hæretici in excelsum os suum, et lingua eorum pertransit ad terram. Quodque sequitur: *Et obnoxii tui erunt in ea*, obelo prænotavimus, quod non tam a LXX quam a malis scriptoribus videtur additum. Cum autem omnem vocem surgentem adversum se Ecclesia vicerit, tunc servientibus Domino et obedientibus erit hæreditas, æterna possessio. De qua in Jeremia aliis verbis dicitur: *Est merces operibus tuis* (Jerem. xxxi, 36). Habitatoresque Ecclesiæ iusti erunt Domino. Omnis enim qui facit iustitiam, de Deo natus est. Quibus loquitur Dominus: *Estote sancti, quoniam ego sanctus sum* (Levit. xx, 26).

(Cap. LV. — Vers. 1.) *Omnes sitientes venite ad aquas, et qui non habetis pecuniam* [Vulg. argentum], *properate, emite et comedite: venite, emite absque argento, et absque ulla commutatione vinum et lac. Quare appenditis argentum non in panibus, et laborem vestrum non in saturitate?* 643 *LXX: Qui sitiitis, ite ad aquam, et quotquot non habetis pecuniam, cunctes emite, et comedite, et ambulate, et emite absque pecunia et absque pretio vinum et adipem. Quare emitis pecunia^b, et laborem vestrum non in saturitatem?* Verbum Hebraicum os (פִּי), de quo supra in prophetia contra Ariel dixeram (Ad cap. 29), quod esset ambiguum, et vel interjectionem vocantis, vel vos, significaret, hic in principio capituli positum, nequaquam plangentis legitur, sed vocantis affectu. Quia ergo omne vas fictum contra Ecclesiam dixerat conterendum, et omnem vocem linguamque, quæ se armaverat contra scientiam Dei, esse superandam: provocat credentes ad fluvium Dei, qui repletus est aquis, et cujus impetus lætificat civitatem Dei, ut bibant aquas de fontibus Salvatoris, qui loquitur ad Samaritanam: *Si scires gratiam Dei, et quis est, qui dicit tibi, da mihi bibere: tu petisses ab eo, et deditisset tibi aquam. Aqua quam ego dedito ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. iv, 10, 14). De his aquis clamabat in Templo: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui dixerit de aqua, quam ego dedito*

eadem in apertis.

^c In eodem, *deditisset tibi aquam viventem. Qui enim dixerit de aqua, quam ego dedito ei, fiet in eo fons, etc.*

ei, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae (Ibid., 37, 38), significans Spiritum sanctum, quem credentes accepturi erant, et de quo Propheta mystico sermone resonabat: *Sitivit anima mea ad Deum viventem* (Psal. xli, 2); et iterum: *Apud te fons est vitae* (Psal. xxxv, 10). Qui ipse de se loquebatur: *Me dereliquerunt fontem aquae vivae: et foderunt sibi lacus contritos, qui non possunt aquis continere* (Jerem. ii, 13). Has aquas spargunt nubes, ad quae pervenit veritas Dei. Sicut scriptum est: *Et nubes spargunt justitiam* (Isai. xlv, 8, sec. LXX). Praecipiturque sitientibus, ut nequaquam bibant aquas Sior turbidas, et tumentes gurgites Assyriorum; sed pergant ad aquas Siloe, quae vadunt cum silentio; nec timeant eloquii paupertatem, si argentum forte non habeant (Isa. xlv; Jerem. ii), sed audiant Apostolum dicentem: *Gratia salvi facti estis* (Ephes. ii, 8); et Dominum ad discipulos: *Gratis accepistis, gratis date* (Math. x, 8). Mirumque in modum emunt aquas absque pecunia; et non bibunt eas, sed comedunt. Ipse enim et aqua et panis est, qui de caelo descendit (Joan. vi). Ergo quod in quibusdam exemplaribus legitur: *Emite, et bibite*, ab imperitis scriptoribus immutatum est, 645 qui putaverunt esse consequentius, si biberentur potius aquae, quam comederentur. Est autem et pecunia pessima, sive argentum, quod reprobatur Scriptura, dicens: *Pecunia, quae datur cum dolo, quasi testa reputabitur* (Prov. xxvi, 23, sec. LXX); et in alio loco: *Argentum vestrum reprobum* (Jerem. vi, 30). Et est argentum quod Dei eloquiis comparatur: *Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum terrae, purgatum septuplum* (Ps. xi, 7). Spreto igitur illo argento et pecuniis, quibus aquas Domini emere non possumus, pergamus ad eum, qui tenens calicem Sacramenti, discipulis loquebatur: *Accipite et bibite, hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum* (Math. xxvi, 27, 28). Quod vinum miscuit et sapientia in cratere suo, omnes stultos saeculi mundique sapientiam non habentes, provocans ad bibendum: et ut non solum vinum emamus, sed et lac, quod significat innocentiam parvulorum, qui mos ac typus in Occidentis Ecclesiis hodie usque servatur, ut renatis in Christo vinum lacque tribuatur. De quo lacte dicebat et Paulus: *Lac vobis potam dedi, non solidum cibum* (I Cor. iii, 2). Et Petrus: *Quasi modo nati parvuli, rationale lac desiderate* (I Pet. ii, 2). Unde et Moyses vinum et lac in Christi intelligens passione, mystico sermone testatur: *Gratiosi oculi ejus a vino, et candidi dentes ejus a lacte* (Genes. xlix, 12). Pro lacte in praesenti loco LXX adipem transtulerunt. De quo sanctus David dicit in psalmo: *Sicut adipe*

et pinguedine repleatur anima mea (Psal. lxxii, 6); et in alio loco: *Cibavit eos de adipe frumenti, et de pasta melle saturavit eos* (Psal. lxxx, 17). Qui adipem non aliud quam mysticam carnem sonant. Ad quam Dominus discipulos hortabatur, dicens: *Nisi comederitis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis* (Joan. vi, 54). Unde et in Gethsemani traditus est, quod significat vallem adipeam, sive pinguisissimam. Simulque increpat eos, qui sequuntur sapientiam saecularem et perveras haereticorum simulatasque doctrinas, et Pharisaeorum traditiones, omnemque falsi nominis scientiam, quae elevatur contra Deum, et magnis pretiis ac labore continuo appendunt argentum pro ea disciplina, in qua non 645 sunt panes, et sudant pro his cibis, in quibus nulla saturitas est. Ex quo ostenditur eam sectandam esse sapientiam, quae non est in foliis ac flore verborum, sed in medullis ac fructibus sensuum; quae non aurem praetervolat, sed animum reficit. Quam ut discamus, non transimus maria, nec magnis sumptibus indigemus, sed prope est verbum in ore nostro, et in corde nostro.

(Vers. 2, 3.) *Audite audientes me, et comedite bonum et delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, et venite ad me: audite, et vivet anima vestra. Et seriam vobiscum pactum sempiternum: misericordias David fideles.* LXX: *Audite me, et comedite bona, et delectabitur in bonis anima vestra. Attendite auribus vestris, et sequimini vias meas: et audite me, et vivet in bonis anima vestra. Et constituam vobis testamentum aeternum, sancta David fidelia.* Ne quis putaret auditum carnis esse, non mentis, ad quem cohortatur audituros sermo divinus, non carnis illis bona, sed animae pollicetur. *Si enim, inquit, audieritis me, bona terrae comedetis* (Isai. i, 19). Sive bonum, qui dicit: *Ego sum pastor bonus* (Joan. x, 11). Et delectabitur in bonis et in crassitudine anima vestra. Ergo bona, quae animae repromissa sunt, non divitiarum, et corporis sanitas, et saeculi dignitates, quae etiam philosophi appellant indifferentia, id est, nec bona, nec mala, et pro utentium qualitate variantur; sed illa credenda sunt, ad quae nos cohortatur Deus: *Declina a malo, et fac bonum* (Ps. xxxvi, 27). Sin autem bona animae, honestas virtutesque dicuntur; ergo et mala, non paupertas, et infirmitas corporis, et ignobilitas accipienda, sed omnia vitia, quae vere mala sunt. Denique Abraham non ideo bona habuit, quia dives fuit, sed quia divitiis bene usus est (Genes. xiii). Et Lazarus qui postea requievit in sinu ejus, non idcirco mala sustinuit, quia cum egestate passus est tormenta morborum, sed malis quae putabantur in saeculo, vera bona est consecutus. Unde et dives ille purpuratus recepit bona

^a Annotanda ex hoc loco Veteris Ecclesiae consuetudo, et varia Occidentalium ab Orientalibus disciplina. Orientis quippe Ecclesiae lac et mel recens baptizatis porrigebant, Occidentis vero vinum et lac. Confer quae docti viri in Epistolam Barnabae congresserunt, et Rosweidum ad Vitam S. Pachonii,

et Edmundum Martene lib. I de Ritibus.

^b Ambrosian. vetustior sane cohaerentius proposito, possessione habet pro passione.

^c In eodem Ambrosian., comeditia: malim utique comeditis juxta Graecum φαγεθε.

sua in vita tua, quæ illi erant bona, qui ea arbitratur bona (Luc. lvi), et de Lazaro non è contrario dicitur: Recepit mala sua in vita sua; sed recepit mala in vita sua, 646 quæ mala non illi, qui patiebatur, sed aliis videbantur. Utiliusque rei exemplum nobis tribuit beatus Job, qui nec in bonis nec in malis sæculi victus est, sed omnia pari mentis firmitate substituit (Job. ii). Quamobrem Salomon precatur Deum: *Divitias et paupertatem ne dederis mihi. Constitue autem mihi quæ sunt victi mei necessaria et sufficientia, ne salutatius mendax efficiar, et dicam: Quis me videt? aut egens furer et perjurem nomen Domini (Prov. x, 8, 9).* Si autem hoc deprecatur, ut nec divitias habeat, nec paupertatem, sed tantum victus necessaria, de quibus et Apostolus dicit: *Habentes victum et vestitum, his contenti sumus (I Tim. vi)*: perspicuum est divitias et egestatem, sanitatem et languorem, voluptatem atque cruciatum, nec bona esse nec mala, sed pro sustinentium diversitate bona et mala fieri. Ergo non juxta *χελαιόταρ*, opum abundantiam, et delicatos cibos, et crassitudinem corporis, a phasidesque et fartos turtures, mulsum, merum, uxorum pulchritudinem, examina liberorum, Dominus animæ pollicetur, sed illas delicias, ad quas nos mystice provocat dicens: *Delectare, sive delictis fracte in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui (Psal. xxvii, 4)*; et alibi: *Credo ridere bonæ Domini in terra viventium (Ps. xxvi, 13)*; et in alio psalmo: *Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora mea nomen sanctum ejus. Qui implet in bonis desiderium tuum (Ps. cii, 1 et 3)*. Denique infert: *Audite me, et vivet anima vestra (Isai. lv, 3)*. Omnium bonorum promissio, vita est sempiterna. Quod si voveritis audire, et anima vestra vixerit in æternum, seriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias David fidèles. De quibus idem Psalmista cantabat: *Misericordias Domini in æternum cantabo. In generatione et generatione annuntiabo veritatem tuam (Ps. lxxxviii, 1, 2)*. Et ut acclamus quæ sint istæ misericordias, sequenti sermone demonstrat: *Semel juravi in sancto meo: si David mentiat, semen ejus in sempiternum manebit, et thronus illius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum, et testis in celo fidelis. Qui idcirco vocatur fidelis, quia promissa compleverit. Pro quibus LXX transtulerunt, sancta David Adelia (Act. xiii, 34)*: quod potest pro firmis accipi 647 atque robustis. Ut est illud: *Fidelia omnia mandata ejus: confirmata in sæculum sæculi (Psal. cx, 8)*. Et in alio loco: *Deus fidelis, et non est iniquitas in eo (Deut. xxxii, 4)*. Et apostolus Paulus: *Si negaverimus, inquit, eum, ipse fidelis manet: negare seipsum non potest (II Tim. ii, 13)*. Et in alio loco scribens ad Timotheum: *Fidelis sermo, et omni acceptione dignus (I Tim. xv)*. Hoc autem pactum, quod Dominus pollicetur, non erit breve et unius temporis, sicut nulli populi Judæorum,

A sed manebit in æternum, ut veniat verus David, et in Evangelio compleantur quæ ex Dei persona sunt repromissa: *Inveni David servum meum, in misericordia sancta unxi eum (Ps. lxxxviii, 21)*. Cujus manum posuit in mari, et in fluminibus dexteram illius. Quem juxta Ezechiel, per multa jam sæcula dormiente David, appellat servum suum atque pastorem dicens: *Suscitabo vobis pastorem unum, servum meum David (Ezech. xxxiv, 23)*.

(Vers. 4, 5.) *Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus: Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis: et gentes, quæ non cognoverunt te, ad te current, propter Dominum Deum tuum et Sanctum Israel, quia [Al. qui] glorificavit te. LXX: Ecce testimonium in gentibus dedi eum, principem et præcipientem gentibus: b gentes, quæ nesciebant te, invocabunt te: et populi, qui ignorabant te, ad te confugient: propter Dominum Deum tuum Sanctum Israel, qui glorificavit te.* Provocaverat ad credendum populum Judæorum, ut inclinarent aurem suam, et pactum acciperent sempiternum, quod Dominus David repromissit, et Abraham, ac semini ejus, dicens: *In semine tuo benedicentur gentes (Genes. xii, 18)*. Quod apostolus Paulus edisserens, *Non dicit, ait, in seminibus: sed, in semine, quod est Christus (Galat. iii, 16)*. Et quia sciebat, illis non credentibus, credituros esse populos nationum, transit ad gentes; et dicit misis: *et se Filium suum testem vel testimonium electum gentium, qui præcepta illius atque mandata populis nuntiare, qui de seipso loquitur: Oportet prædicari*

C *Evangelium istud in omni orbe, in testimonium cunctis gentibus (Matth. xxiv, 14)*. Denique superbitionem Pilatum hoc sermone confutat: *In hoc natus sum, ut testimonium præbeam veritati (Joan. xviii, 37)*. De quo apostolus Paulus scribit Timotheo: *Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem pro omnibus, testimonium 648 temporibus propriis: in quo ego positus sum præco et Apostolus (I Tim. ii, 5)*. Omnia ergo quæ dicuntur, ad eam referenda sunt, qui quasi ovis ad victimam ductus est, et quasi agnus coram tondente non aperuit os suum. De quo supra dicitur: *Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem (Isai. lmi, 2)*; et: *Ipsæ peccata nostra portavit, et pro nobis doluit.* Ad hunc confugerunt, sive cucurrerunt, qui eum antea nesciebant, dicentes: *Deus noster refugium et virtus (Psalm. xlv, 1)*; et iterum: *Domine, refugium factus es nobis in generatione et generatione (Ps. lxxxix, 1)*. De quorum fide et supra legimus: *Quibus non est prædicatum de eo, videbant: et qui non audierant, intelligunt.* Iste testis est omnium, quæ Pater mundo apudpondit et præstitit, cujus mysterium brevi Paulus ad Ephesios sermone comprehendens: *Deus, inquit, Domini nostri Jesu Christi Pater gloria (Eph. i, 3)*: De quo et nunc scriptum est: *Propter Dominum Deum tuum, et Sanctum Israel, qui glorificavit te,*

^a Idem, atque phasides et crassos turtures, etc

^b Præponit Victor alterum Ecce ex Græco col.,

ὁὐδὲ ἄρα. Sic mox omnes addit ad Genes. testimonium, benedicentur omnes gentes.

et ea gloria, quam habuit priusquam mundus fieret. De qua et Propheta testatur: *Apparebit gloria Dei* (*Hebr.* 1), qui est splendor gloriæ, et forma substantiæ ejus, quando omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus in gloria Patris sit (*Philip.* 11). Qui respondit Filio gloriam, quam prius habuerat, postulanti: *Et glorificavi, et glorificabo*. De quo et Joannes apostolus: *Vidimus, ait, gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre plenam gratiæ et veritatis* (*Joan.* 11, 28; 1, 14). Ergo quando de eo loquitur: Qui in principio apud Deum erat Deus Verbum, appellatur Pater gloriæ: quando autem de eo qui dicitur in Evangelio: *Quid me persequimini hominem, qui veritatem vobis loquor* (*Joan.* 8, 4)? vocatur Deus Domini nostri Jesu Christi. Non quod alter ^a et alter sit (qui multorum error est pessimus), sed quo unus atque idem Filius Dei, nunc divinitatis suæ gloriæ, nunc nostræ naturæ, quam suscipere ^b dignatus est, loquatur affectibus.

(Vers. 6, 7.) *Quærite Dominum, dum inveniri potest: invoke eum, dum prope est. Derelinquat impiam suam, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad Dominum, et miserebitur ejus, et ad Deum nostrum: quoniam multus est ad ignoscendum. LXX: Quærite Dominum: et cum inveneritis eum, invoke. Et postquam vobis appropinquaverit, relinquat impiam suam, et ⁶⁵⁹ vir iniquus cogitationes suas et convertatur ad Dominum: et misericordiam consequetur: quia multum dimittet peccata vestra.* Quia igitur, ut ante jam diximus, noluit pactum recipere sempiternum, et misericordias David fideles, quas, vobis nolentibus suscipere, suscipi turba gentilium, moneo vos populares meos ego Propheta; atque contestor, dum tempus est, agite pœnitentiam. Convertimini ad eum, qui vobis nunc loquitur per Prophetas, qui postea locuturus est præsens. Quærite eum dum inveniri potest, dum estis in corpore, dum datur locus pœnitentiæ, et quærite non loco, sed fide. Quomodo autem quærat Deus, in alio loco plenius dicitur: *Sapite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite eum: quia invenitur ab his qui non tentant eum: et apparet his, qui non sunt et increduli* (*Isai.* 1, 1, 2). Unde et nos scientes illud dictum de peccatoribus: *Qui longe recedunt a te, peribunt*, loquamur ad Dominum: *Quo ido a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, tu ibi es: si descendero in infernum, ades* (*Ps.* cxxxviii, 7, 8). Et invocemus eum, dum prope est, ne nostris vitiis atque peccatis procul recedat. Appropinquat

A enim appropinquantibus sibi, et illo longè post tempore revertenti; lætus occurrit: Quamobrem sanctus in psalmo canit: *Mihi autem adherere Deo, bonum est* (*Ps.* lxxii, 28). Et Moyses solus appropinquabat ad Dominum (*Exod.* 21). Et per Jeremiam loquitur Deus: *Ego Deus appropinquans, et non de longe* (*Jer.* xxii, 33). Appropinquans eis, qui mihi appropinquant fide, et longe recedens ab his, qui a me procul infidelitate discedunt. Propter quæ dicitur ad credentes: *Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis*. Ac he hoc putaremus posse sufficere, ^d statim subjungit: *Resistite diabolo, et fugiet a vobis* (*Jacob.* iv, 8). De quo supra dixerat: *Adversarius vester diabolus sicut leo circumiens, quærit quem devoret. Adversum quem resistite confortati fide* (*1 Pet.* v, 8, 9). Nec satis est quæ-
B rere Dominum, et dum pœnitentiæ tempus est, invenire, atque invocare eum dum prope est, hibi reliquerit implus vias suas pristinas, et cogitationes antiquas quibus a Domino declinaverat: Tunc enim revertemur ad Dominum, qui miserebitur nostri; et ad clementissimum ⁶⁵⁰ patrem, qui multus est in misericordiis, et facilis ad ignoscendum; cum cogitationes et vias pristinas reliquerimus, ut postea mereamur audire: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* (*Psal.* xxxi, 1).

(Vers. 8, 9.) *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ: neque viæ vestræ; viæ meæ, dicit Dominus. Sicut enim exaltantur cæli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ a viis vestris; et cogitationes meæ a cogitationibus vestris. LXX: Neque enim sunt cogitationes meæ, sicut cogitationes vestræ: nec sicut viæ meæ, viæ vestræ, dicit Dominus. Sed quantum distat cælum a terra, tantum distat viæ mea a viis vestris, et cogitationes vestræ a cogitatione mea.* Ne patetis, inquit, difficile esse quod spondeo, et vobis incredibile videatur, impium et iniquum posse salvari, vel populum Judæorum, vel omnes qui in gentibus habebant Deum: hoc consideratè, quod multa inter meæ vestraque consilia sit differentia, et quanta naturæ; tanta voluntatis diversitas (*Prov.* xix). Multæ enim cogitationes in corde viri, consilium autem Domini in sempiternum thanet. Vos, ut homines, ^e sæpe promissi pœnitentes, veterem voluntatem novella voluntate subvertitis. Dominus enim dissipat consilia gentium, et reprobat cogitationes populorum, et irritas facit voluntates principum (*Psal.* xxxii). Cogitationes autem cordis ejus a generatione in generationem; et quidquid decreverit, non potest immutari. Vultis scire diversitatem mei vestrique consi-

^a Voculus et alter, quæ deerant. Ambrosian. suffecit.

^b Addit idem Ambros., et servare.

^c Duo mss., qui non sunt ori ejus increduli.

^d Statim subjungit. Ita legunt omnes mss. codices nostri ac editio Erasmiæ, quam Marianus Victorius castigat absque auctoritate librorum manuscriptorum, et hoc modo legendum statuit: *Ac ne hoc putaremus posse sufficere, statim supra jungit: Resistite diabolo, et fugiet a vobis. De quo et Petrus dixerat: Adversarius vester diabolus, etc.* Hujusmodi restitutionem Scripturis consonam reperit quinquis con-

tenderit testimonia recitata; sed cum nihil invenitur in mss. codicibus quod juret illam lectionem, res antiquas nolimus immutare, contenti lectorem admonuisse tam depravationis, quam restitutionis necessariæ.

MARTIAN.

— Sic fere habent et nostri mss. qui hoc uno verbo jungit pro subjungit abluunt. Victorius paulo quidem coherentius, sed non ad mss. fidem, repōnit statim supra jungit: tunc de quo et Petrus dixerat, adversarius, etc.

^e In duobus Ambrosian. mss., promissi pœnitent, et veterem voluntatem novella voluntate subvertitis.

lii? Quantum cœlum loci distat a terra, et aliud Angelorum, aliud hominum habitaculum est, tantum mœæ cogitationes a vestris consilijs separantur. De meis enim cogitationibus dicitur: *Inscrutabilia iudicia ejus, et investigabiles viæ illius* (Rom. xi, 33). Porro de vestris: *Cogitaverunt consilium, quod non potuerunt stabilire* (Psal. xx, 12). Et in alio loco: *Quodcumque inieritis consilium, dissipabitur, et quidquid locuti fueritis, non permanebit in vobis* (Isa. viii, 10). Perspicua interpretatione non indigent, idcirco stringuntur potius, quam disseruntur.

(Vers. 10, 11.) *Et quomodo descendit imber et nix de cœlo, et illuc ultra non revertetur [Vulg. revertitur]; sed inebriat terram, et infundit eam, et germinare eam facit, et dat semen serenti, et panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo; non revertetur ad me vacuum, sed faciet quæcumque volui, et prosperabitur in his, ad quæ misi illud.* LXX: *Quomodo si descendat pluvia, aut nix de cœlo, et non revertatur, donec inebriet terram, et generet et oriatur, et det semen seminanti, et panem ad comedendum: sic erit verbum meum, quod exierit de ore meo: non revertetur donec compleat quæ volui, et prosperas faciam vias ejus et præcepta mea.* Pendent ex superioribus quæ dicuntur, et breviter hic sensus est: non sit incredulus populus nationum, quod post tanta scelera impius repente salvetur. Non enim sunt cogitationes mœæ ut cogitationes hominum, et quantum cœlum distat a terra, tantum mœæ cogitationes a cogitationibus hominum separatæ sunt. Ego enim elementissimus sum, et multus ad ignoscendum. Vultis et allam accipere similitudinem? Quomodo imber et nix descendit de cœlo, et illuc ultra non revertetur, sed inebriat terram, et infundit eam, et varia semina pullulat, ut plenis segetibus panes in usus hominum procreentur: sic re promissionis mœæ verbum, quod semel pollicitus sum, et quod egressum est de ore meo, irritum non erit; sed omnia opere complebuntur. Juxta anagogen duplex intelligentia est, quod verbum Domini vel ille sit, de quo scriptum est: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. i, 1). Qui non revertetur ad eum vacuum, nisi Patris fecerit voluntatem; et universa compleverit propter quæ fuerat corporatus, et mundum reconciliaverit Deo. Qui de ore procedere dicitur, et de utero ac vulva: non quod Deus hæc membra habeat, sed quod nos naturam Domini per nostra verba discamus. Vel certe hoc dicendum, quod Evangelicæ sermo doctrinæ imber appelletur, et pluvias quas fundunt super terram bonam, nubes spirituales, ad quas pervenit veritas Dei. Quem imbrem, et quas pluvias Moyses in Deuteronomii Cantico pollicetur (Deut. xxxii, 1, 2): *Audiat terra verba oris mei: expectetur sicut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea; ut qui seminaverint in lacrymis, in gaudio metant* (Psal. cxxv). Et qui seminaverint in justitia et spiritu, metant fructum vitæ sempiternæ, accipiantque panem doctrinæ Evangelicæ, de quo in

A Proverbijs et in **652** Ecclesiaste scriptum est: *Aperi oculos tuos, et implere panibus* (Prov. xx, 15); et iterum: *Mitte panem tuum super aquam, quia in multitudine dierum tuorum inventes eum* (Eccles. xi, 1). Neque enim credendum est, quod præcipiatur vescentibus, ut ad comedendum hunc panem, quæ corpora nutriuntur, oculos aperire debeant, et sic saturari panibus, quos in Abacuc comedit pauper abscondite (Abac. iii). Sed ad panem doctrinæ cohortatur Dei, quem, nisi aperuerimus oculos cordis nostri, comedere non possumus. De quo sæpe scribit et Paulus his, qui fidei et veritatis sermonibus nutriuntur (II Cor. ix). Præcipiturque doctore, ut panem doctrinæ suæ mittat super omnem aquam, et cunctis infundat gratiam spiritualem, et sciat quod si fecerit quæ præcepta sunt, in novissimo tempore sit præmia recepturus. Satisque videbitur injustum, ut qui præbet eleemosynam, de iniquo mammona faciat sibi amicos, qui eum recipiant in æterna tabernacula (Luc. xvi): et qui spirituales largitur cibos, datque conservis cibaria in tempore suo, non inveniat eos post multa sæcula, quæ Ecclesiastes appellat dierum multitudinem (Eccl. xi).

(Vers. 12, 13.) *Quia in lætitia egrediemini, et in pace deducemini. Montes et colles cantabunt coram vobis laudem, et omnia ligna regionis plaudent manum. Pro salivuncula ascendet abies, et pro urtica crecet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.* LXX: *In lætitia egrediemini, et in gaudio deducemini. Montes et colles exsultent, expectantes vos in gaudio, et omnia ligna agri applaudent ramis. Et pro strōbī (id est villasimis stipitibus [Al. stirpibus]) ascendet cyparissus: et pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, et non deficiet.* Verbum, inquit, meum non revertetur vacuum, sed postquam compleverit universa, quæ volui, et meam in terris fecerit voluntatem, tunc ad me veniet; et implebitur illud, quod scriptum est: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Ps. cix, 1, 2). In lætitia enim egrediemini de idololatriæ sanguine, et deducemini in pace; ut audiat ab Apostolo: *Gratia vobis et pax* (Rom. i, 7). Sive in gaudio deducemini: ut post umbram Legis discatis Evangelii veritatem. Montes enim et colles, quos Angelos intelligere possumus, et Sanctorum animas, quæ pro varietate virtutum, montes appellantur et colles, gaudebunt super penitentibus, et mentis lætitiæ saltibus indicabunt. Quod et Dominus loquitur in Evangelio: *Lætabuntur Angeli in cœlo super uno peccatore penitentiam agente* (Luc. xv, 7). Omnia quoque ligna agri plaudent manu, sive ramis, quæ plantata sunt secus decursus aquarum, quæ fractum satum dabunt in tempore suo, et folium eorum non definet (Psal. i). De quibus unum lignum loquebatur in psalmo: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini* (Ps. li, 10). Interrogemus eos, qui simplicem tantum se-

quantur hystorias, et elizas carnes a agni comedunt. Utrum ligna plaudant ramis, et concrepent manu, et illud quod de fluminibus dicitur: *Flumina plaudent manu* (*Psal. xcvi, 8*), quo sensu accipiendum sit. Nec solum montes et colles exsillent atque cantabunt; et omnia ligna agri, cui benedixit Dominus, plaudent ramis, et manibus concrepabunt: sed et *σροβή* quoque et *κροίχη* sive saliuuncula et *urtica*, in abietem venturur [*Al. vertuntur*], ac myrtum et cyparissum. *Σροβή* iuxta Symmachum et LXX in Hebræo scribitur *κροίχη* (ϰροίχη): quem Aquila et Theodotio *κροίχη* interpretati sunt. Est autem *κροίχη* herba vilissima et amara, odorisque pessimi. Ubi autem Septuaginta transtulerunt *κροίχη*, quæ in Hebraico dicitur *σαρραος* (שׂרׂאׂוֹס), Symmachus vertit, *urticam*. Utramque se habet nominum proprietates, hoc dicendum est, quod mala vertantur in bona, et pro vitis nascantur virtutes, id est, pro iniquitate, justitia; pro temeritate, fortitudo; pro luxuria, temperantia; pro stultitia, prudentia. Demus exempla majorum: Mathæus et Zachæus et publicani, saliuuncula erant, et *σροβή*, et stirpes inutiles, et *κροίχη* amari saporis, et odoris terribili, dicentes: *Computruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ meæ* (*Ps. xxxvii, 6*). Isti in Apostolos repente mutati, facti sunt cyparissus, et abies, et myrtus, odoris optimi, et in varia opera necessarii. Paulus quoque persecutor Ecclesiæ, quando audiebat a Domino: *Saule, Saule, quid me persequeris? Durum est contra stimulum calcitrare* (*Act. ix, 4, 5*), *urtica* erat, habens persecutionis aculeos. Quando **654** autem in toto orbe Evangelium prædicavit, et dicere poterat: *Christi bonus odor suavis* (*II Cor. ii, 15*), recte cyparissus appellatur, et myrtus. Meretrices et publicani præveniunt Phariseos in regno Dei, et latro de cruce transit in paradysum (*Math. xxi*). Ergo illud quod in Evangelio dicitur: *Non potest arbor bona facere fructus malos* (*Luc. vi, 43; Math. vii, 18*), nequaquam refertur ad naturæ proprietatem, ut hæretici volunt, sed ad mentis arbitrium. Denique infertur: *Aut facite arborem bonam, et fructus ejus bonos*. Ex quo perspicuum est, unumquemque propria voluntate facere animam suam [*Al. animæ suæ*] bonam vel malam arborem, cujus fructus varii sunt. Sequitur: *Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, quod non deficiet*. His, qui de malo commutati fuerint in bonum, erit Dominus in nomen et in signum æternum, ut ex ipsis appellentur nomine Christiani, et crucis ejus inurantur canterio. De quo signo Simeon tenens vlnis parvulum, loquebatur: *Hic erit in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum, cui contradicetur* (*Luc. ii, 34*): de quo et supradictum est: *Dabit vobis Dominus si-*

gnum (*Isai. vii, 14*): Et sanctus cantat in psalmo: *Fac mecum Dominum signum in bonum* (*Ps. lxxxv, 17*). Et ipse qui signum est: *Cum videritis, ait, signum Filii hominis, quod non deficiet, nec ullo sine mutabitur, sed de præsentis conversatione transiet in futuram*.

(Cap. LVI.—Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Custodite judicium, et facite justitiam, quia iuxta est salus mea ut veniat, et justitia mea ut reveletur*. LXX, pro *justitia*, *misericordiam* transtulerunt, cætera similiter. Gentium vaticinio terminato, quæ in adventu sermonis Dei de saliuuncula et urtica in cyparissum myrtumque mutandæ sunt, loquitur Isaias ad illius temporis auditores, ut faciant cuncta, quæ recta sunt, et parent se adventui Salvatoris, quia ipse est justitia et misericordia Dei. Si enim cogitationes Sanctorum judicia sunt: et ^b exercitatos sensus ad discretionem boni ac mali habere debemus, cur non omni tempore custodiamus judicium, ne despiciamus personam pauperis in judicio, ne divitis potentia terreamur: sed ita magnum judicemus ut parvum, scientes juxta Moysen, quod Domini judicium sit, qui judicat judicantes (*Deut. i*): **655** juxta quod et in psalmo legitur: *Deus stetit in synagoga doorum: in medio autem deos dijudicat* (*Ps. lxxxii, 1*). Huic quod nunc dicitur: *Custodite judicium, et facite justitiam*, illud simile est: *Beati qui custodiunt judicium, et faciunt justitiam in omni tempore* (*Psal. cv, 5*); ut juste quod justum est, persequantur. Quamquam in nomine justitiæ, omnis mihi videatur significari locus, quod qui unam justitiam fecerit, cunctas virtutes implese dicatur quæ invicem se sequuntur, et sibi hærent: ita ut qui unam habuerit, omnes habeat, et qui una caruerit, cunctis careat. Tale quid et quartus decimus psalmus sonat: *Qui ambulat immaculatus, et operatur justitiam* (*Ps. xiv, 2*). Et alibi scriptum est: *Justitiam discite qui habitatis super terram* (*Isai. xxvi, 9*). Quod autem Salvator, qui factus est nobis justitia, et sanctitas, et redemptio, ipse sit misericordia Dei (*I Cor. i*), sanctorum verba testantur: *Et misit Deus misericordiam suam, et veritatem suam* (*Ps. lvi, 4*).

(Vers. 2.) *Beatus vir qui facit hoc, et filius hominis qui apprehendet istud: custodiens sabbatum, ne poluat illud: custodiens manus suas, ne faciat omne malum*. LXX: *Beatus vir qui faciet hæc, et homo qui retinet ista, et custodit sabbata, ut non profanet ea, et servat manus suas, ne faciat iniquitatem*. Qui cum apostolo Paulo potest dicere: *Quando eram parvulus, loquebar ut parvulus: ut parvulus sapiebam, ut parvulus cogitabam; postquam factus sum vir, destruxi ea, quæ parvuli sunt* (*I Cor. xiii, 11*): iste præsentem consequitur beatitudinem, præteritorum obliviscens,

^a Hanc lectionem Victorius pridem restituit, mss. nostri plane confirmant. Martianus tamen ex alio inepto sensu maluit, *elizas carnes sanguine comedunt*.

— *Sanguine comedunt*. Marianns mutavit hunc locum; legit enim *et elizas carnes Agni comedunt*. Quæ

lectio optimum habet sensum, atque præferenda videretur, si manuscripti codices eidem suffragarentur.

MARTIAN.

^b Duo Ambrosian. mss.: *judicia sunt, quæ ad exercitatos sensus, etc.*

et in futurum se extendens, donec perveniat in unitatem fidei, et cognitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi; ut ei psalmus ille valeat coaptari: *Beatus vir qui non abijt in consilio impiorum* (Ps. 1, 1). Iste igitur vir, et filius interioris hominis, de quo in Levitico crebrius dicitur: *Homo, homo* (Levit. xvii, 8): in eo beatus est, quod facit primum, et apprehendet hæc: iudicium scilicet atque iustitiam et salutem Domini, quæ prope est, et cunctis gentibus revelanda: ut non solum faciat quod præceptum est, sed stricta teneat manu; et custodiat sabbatum, ne polluat illud: Quod sit autem sabbatum, quod præcepit observandum, sequens versus ostendit: *Custodiens manus suas* 650 *suas, ne faciat omne malum*. Neque enim prodest sedere in sabbato, sive dormire, et epulis inhicare. Sed si bona faciens, quiescat in malis, et iuge iniquitatis habeat sabbatum, id est, otium, eoque tantum faciat, quæ ad animæ salutem pertinent, et ad omne opus servile non moveat. Qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii). Nos autem in libertatem vocati sumus, qua libertate donavit nos Christus (Galat. iv), ut nequaquam operemur cibum, qui perit; sed adhærentes Domino, dicamus cum Propheta: *Mihi autem adhærere Deo bonum est* (Ps. lxxii, 28). Efficiamur cum eo unus spiritus, impleamusque sabbata ^b dedicata, ne simus de sex diebus, in quibus factus est mundus, de quibus Apostoli non erant, quibus Dominus loquebatur: *Si estis de mundo isto, mundus utique amaret quod suum est. Nunc autem non estis de mundo isto, quia elegi vos, et ideo odit vos mundus* (Joan. xv, 19).

(Vers. 3.) *Et non dicat filius advenæ; qui adhæret Domino, dicens: Separatione dividit me Dominus a populo suo: et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum*. LXX: *Ne dicat alienigena, qui appositus est Domino: Putasne separât me Dominus a populo suo? et ne dicat eunuchus, quia ego sum lignum aridum*. Qui humiliter hunc locum intelligunt; ad proselytos ex gentibus et vere eunuchos referunt quæ dicuntur, quod et advenæ, si legem Domini susceperint; et circumcidantur, et eunuchi, qualis fuit Candacis ille reginæ (Act. viii), qui etiam in itinere otiosus esse non poterat; et dum querit interpretem lectionis, Christum reperit quem quærebat, non sint externi a salute Dei. Hoc autem, inquam, dicitur contra Judæos, qui nobilitatem jactant generis, et filios Abrahæ se esse dicunt; et beatos putant quibus habent semen in Sion, et domesticos in Jerusalem (Joan. viii). Nos autem quos supra per saluenculam et urticam ad *καὶν* et *συνέβη* interpretati sumus (Supra ad cap. lv), in abietem et cyparissum myrtumque conversos, eosdem nunc ut fidem Evangelii intelligimus provocari: quod desperare [Al. desperari] non debeant, si adhæserint Domino: nec se putent a Dei populo separari. Othnes enim qui in Christo sunt

^a fidem, et in antea se extendens.

^b Ad Græcum *καὶν* LXX infra cap. lviii; *συνέβη* *καὶν* *καὶν*, sabbata delicata, rescribit Victor. ro de-

A baptizati, Christum iudæant (Galat. v). Non est Judæus et Ethnicus, Circumcisio et Præputium, quibus in Deuteronomio 657 præcipitur Canticum: *Latamini gentes cum populo ejus*, id est, *Dei qui priorem habuit populum Judæorum* (Deut. xxxiii, 43). Qui de Oriente et Occidente venientes, requiescent in sinu Abraham. Hoc est quod et Joannes Baptista dicebat: *Et ne dicatis, patrem habemus Abraham. Dico enim vobis: Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham* (Matth. iii, 9). Et quomodo in proselytis non est ulla diversitas, sed et viri et feminæ ad salutem pariter vocantur: sic et in eunuchis qui se castraverunt propter regna cælorum, uterque sexus accipitur; qui mortificaverunt membra sua super terram, fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium malum: donec perveniant omnes in virum perfectum, et dicant cum Apostolo: *Nos neminem norimus secundum carnem. Et ei cognovimus juxta carnem Christum, sed nunc jam non norimus* (I Cor. v, 16). Ergo in eunuchis nequaquam illi intelligendi sunt, quos ardens poeta describens ait (Lucan. lib. x):

Nec non infelix ferro truncata juvenas,
Atque exsecta virum.....

Sed illi de quibus Dominus in Evangelio loquitur: *Qui se castraverunt propter regnum cælorum* (Matth. xix, 12): quales erant et Apostoli, quibus admirantibus et pro rei difficultate dicentibus: *Quis ergo potest salvus fieri?* respondit Salvator: *Qui potest capere, capiat*. Unde et Apostolus de hujusmodi eunuchis, id est, de virginibus, præceptum Domini se non habere testatur, sed dat consilium quasi misericordiam consecutus a Domino, volens omnes esse sicut seipsum: *Tempus enim, ait, in collecto est: superest, ut et qui habent uxores, sic sint quasi non habeant* (I Cor. vii, 29). Qui enim liber vbratus est a servitute et officio conjugali, iste vere servus est Christi.

(Vers. 4, 5.) *Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Si custodierint sabbata mea, et elegerint quæ voluit, et tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea, et in muris meis locum: et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis; quod non peribit*. LXX: *Hæc dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, et elegerint quæ ego volo, et tenuerint testamentum meum, dabo eis in domo mea; et in muro meo locum nominatum, meliorem filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis et non deficiet*. Duo proposuerat, proselytos et eunuchos. Prius loquitur de eunuchis, datque eis præcepta vivendi, 658 et futurorum præmia pollicetur. Et post eos venit ad proselytos, illis quoque similia repromittens. Loquitur ergo eunuchis, qui desperatione dixerunt, *Ecce ego lignum aridum* (Exod. xxiii), ne se putent subjacere maledicto, quod sterilibus dictum est: *Maledictus sterilis qui non facit semen in Israel* (Deut. vii).

dicata.

^c Supplet Victor. ergo ex Hebræo.

Si, inquit, custodierint sabbata mea, et de meis præceptis elegerint ea quæ volui, et non ea quæ pro audientium imbecillitate concessi, et fœdus meum sive testamentum omni retinuerint fide, dabo eis in domo mea, et in Templo meo, et in muris firmissimæ civitatis meæ locum, et nomen melius filiis et filiabus, quod nulla oblivione delebitur. Qui sint eunuchi supra diximus, qui solliciti sunt ad ea quæ Dei sunt; quibus loquitur et Sapientia, quæ titulo Salomonis inscribitur: *Beata sterilis immaculata, quæ non cognovit stratum in delicto, habebit fructum in visitatione animarum. Et eunuchus, qui non est operatus manū iniquitatem, neque cogitavit contra Dominum mala. Dabitur enim fidei ejus electa gratia, et pars in templo Domini delectabilis* (Sap. iii, 13, 14). Hæc sterilis virginitate secunda [id est, secundata] est; hic eunuchus regno cœlorum vim facit, et violenter diripit illud. Iste custos sabbatorum, ut nunquam faciat opera nuptiarum (I Cor. vi). Iste elegit quæ Dominus voluit, ut plus offerat quam præceptum est: ut non indulgentiam Apostoli ejus, sed voluntatem consideret. Iste tenet fœdus Domini sempiternum, ut non ad tempus vacet orationi, et iterum ad id ipsum revertatur, sed accepturum esse se noverit in domo Domini, quæ est Ecclesia ejus, locum optimum. Multæ enim mansiones sunt apud Patrem (Joan. xiv). Et qui eunuchus fuerit, ac fecerit universa quæ scripta sunt, habebit in muris ejus locum optimum, ut scilicet turris Domini edificetur, et in sacerdotali consistat gradu, et pro carnis filiis, multos habeat filios spirituales. Talem fuisse eunuchum, quem Jesus amavit plurimum, Evangelistam Joannem, Ecclesiasticæ tradunt historiæ, qui recubuit super pectus Jesu (Joan. xiii); qui Petro tardius ambulante, elatus virginitatis alis eunuchus ad Dominum (Joan. xi); qui in secreta divinæ se nativitatæ immergens, ausus est dicere, quod cuncta sæcula nesciebant: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat* 659 *in principio apud Deum* (Joan. i, 1). Facessat igitur omnis cavillatio Judæorum, et risui præbere se cesset, aperiens semiviris regna cœlorum, cum pudicitia non in debilitate sit corporis, sed in animi voluntate.

(Vers. 6, 7.) *Et filios advenæ, qui adhærent Domino, ut rotant eum, et diligant nomen ejus, ut sint et in servos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, et tenentem [id est, tenentes] fœdus meum, adducam eos in montem sanctum meum, et lætificabo eos in domo orationis meæ. LXX: Et alienigenis, qui additi sunt Domino servire ei, et diligere nomen ejus, ut sint ei in servos et ancillas, et omnes qui custodiunt sabbata mea, ut non violent ea, et tenent testamentum meum, inducam illos in montem sanctum meum, et lætificabo eos in domo orationis meæ.* Post eunuchos transit ad alienigenas, quos prius nominaverat, et

A illis quoque præmia pollicetur: quod si servierint ei, et de servitute transferint ad nominis illius charitatem, sint ei servi: qualis fuit et Apostolus Paulus, scribens in principio Epistolarum suarum: *Paulus servus Jesu Christi* (Rom. i, 1). Et Moyses famulus Dei (Hebr. iii). Quod autem in LXX additum est: *et ancillas*, obelo prænotavimus. Neque enim fieri potest, ut in spiritualibus donis sit sexus ulla diversitas: cum in Christo Jesu non sit vir et mulier; sed omnes in eo, unum simus (Joan. xvii). De sabbato et sælere sempiterno supra diximus. Qui ergo hæc fecerit, adducet eum Deus in monte sancto suo, et lætitia afficiet in domo orationis suæ. Mons sanctus, aut dogmata veritatis sunt, Trinitatisque confessio: aut ipse Dominus, ad quem ultimo tempore (juxta hunc eundem Isaiam et Michæam prophetam) gentes plurimæ confluent (Isai. ii, Mich. iv). Domusque orationis Ecclesia est, quæ in toto orbe dividitur, et non Templum Judæorum, quod brevissimis Judææ terræ ardebat angustis.

(Vers. 8, 9.) *Holococausta eorum et victimas eorum placebunt mihi super altare meum: quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel: adhuc congregabo ad eum congregatos ejus. Omnes bestie agri, venite ad devorandum, universæ bestie saltus. LXX: Holococaustata eorum et victimas erunt acceptabiles super altare 660 meum. Domus altaris mei, domus orationis vocabitur cunctis gentibus, dicit Dominus, qui congregat dispersos Israel: quia congregabo ad eum congregationem. Omnes bestie seræ, renite, comedite, omnes bestie saltus.* Differentiam hostiarum et holocaustorum in Levitico plenius discernimus. Holococausta sunt, quæ super altare integræ concremantur. Victimæ et hostiæ, quantum pars offertur altari, pars sacerdotibus traditur. Non est ergo credendum quod alienigenarum et eunuchorum hostiæ, ritu Judaico requirantur. Sed hoc scire debemus, quod holococausta eunuchi offerant, qui totos se consecrant Deo; victimas autem alienigenarum, qui ad tempus vacant orationi, de quibus loquitur Deus: *Hostia laudis glorificabit [id est, glorificabit] me; et in alio loco: Immola Deo sacrificium laudis* (Ps. xlii, 4). De his victimis et holocaustis, per Os Domini loquitur: *Misericordiam volo et non sacrificium: scientiam Dei, magis quam holocausta, quæ offeruntur super altare Domini* (Osai, vi, 6). Quod Joannes in Apocalypsi in cœlo se vidisse testatur, sub quo erant animæ martyrum (Apoc. vi). Ex quo unus de Seraphim carbonem forcipe comprehensum ad Isaiam detulit labia purganda (Isai. vi, 6). Hæc est altare, et hoc tabernaculum, ad cujus similitudinem omnia in Exodo facta referuntur, quibus oblatae sunt victimæ spirituales Deo (Exod. xxxviii). Alloquin de corporalibus hostiis, et holocaustis supra idem testatur Deus: *Ut quid mihi multitudinem victimarum vestra-*

^a Victor., in montem sanctum suum.

^b Nonnulli mss., per eandem (supple prophetam) testatur Deus.

rum? dicit Dominus. *Plenus sum holocaustomate* [Al. holocaustomatibus] arietum, et adipe agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Domus enim mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Non uni genti Judææ, nec uno Hierosolymæ et urbis loco, sed in toto orbe terrarum: nequaquam taurorum et hircorum, et arietum, sed orationis. Quo testimonio Dominus abusus est, loquens contra eos, qui Spiritus sancti sub nomine, columbarum in Templo dona vendebant, et sedebant in cathedris pestilentiæ, et habebant mensas nummulariorum (Matth. xxi et Joan. ii), omnia facientes turpis lucri gratia, nescientes illud quod scriptum est: *Gratis accepistis, gratis date* (Matth. x, 8). Hæc autem futura Dominus repromisit, qui congregat dispersos Israel. Ad quos et Petrus Apostolus scribit 661 Epistolam: de quibus Evangelista loquitur: *Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit, quia Jesus moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum* (Joan. xi, 7), implereturque quod dictum est: *Congregatio populorum circumdabit te: a propter hanc in excelsum convertere* (Psal. vii, 8). Congregatis autem per Apostolos reliquit Israel, et in unum redactis gregem his, qui fuerant ante dispersi, omnes bestiæ provocantur, ut veniant et devorent Israel, eos videlicet, qui credere noluerunt, de quibus Apostolus: *Etenim perveniet super eos finis* (Philipp. iii). Et Dominus in Evangelio: *Cum autem videritis circumdarii ab exercitu Jerusalem, tunc scitote, quod advenerit ejus consummatio* (Luc. xi, 20). Sive hoc dicendum, quod bestiis ad devorandum traditi sunt, quas deteatatur Propheta, dicens: *Ne tradas bestiis animas conflentes tibi* (Ps. lxxiii, 19): de his tropologice bestiis, quæ partem quamdam Domini devorant, et supra (Ad cap. ix) legimus, Syriam ab ortu solis, et Græcos ab Occidente, qui devorant Israel toto ore. Et in Jeremia: *Ovis errans Israel, leones ejecerunt eam: primus devoravit eam rex Assur, et novissimus confringet ossa illius rex Babylonis* (Jerem. l, 17). Potest et hoc dici, quod cum Israel populo rabidæ prius gentes provocentur ad fidem, ut desertis salibus, qui de exercitu Abessalon plurimos occiderunt, veniant ad Ecclesiam et comedant cælestem panem, agnique carne saturantur.

(Vers. 10-12.) *Speculatores ejus cæci omnes, nescierunt universi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes, et amantes somnia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam: omnes in viam suam declinaverunt, unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum. Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius. LXX: Videte quoniam excæcati sunt omnes: non cognoverunt universi, canes muti non poterunt latrare: somniantes lectulunt, amantes dormitationes. Et*

A canes b impudentes animas ignoraverunt [Al. ignorant] saturitatem. Et sunt mali nocentes intelligentiam: omnes vias suas secuti sunt. Unusquisque simul a summitate 662 ejus. Venite et sumamus vinum, et inebriemur, et sit talis dies crastina, magna amplius nimis. Ut omnes, inquit, bestiæ saltus veniant, et devorent congregatos, sive in locum Judæorum, gentium turbæ succedant, speculatores eorum in causâ sunt, Scribæ videlicet et Pharisæi: quia omnes cæci nescierunt Dominum Salvatorem, nec lucem voluerunt videre præsentem. Ad quos Dominus loquebatur: *Stulti et cæci, quid est plus, aurum, an altare quod sanctificat aurum* (Matth. xxiii, 17)? et iterum: *Duces cæci, culicem liquantes, et camelum glutientes* (Ibid., 24); et: *Cæcus cæcum ducens, ambo in foveam cadunt* (Matth. xv, 14). Quod autem magistri speculatores vocentur, et supra legimus. In eo enim loco ubi juxta LXX dicitur: *Vox custodum tuorum elevata est* (Isai. lii, 8), in Hebraico scriptum est: *Vox speculatorum tuorum*. De quibus erat Ezechiel, cui loquitur Deus: *Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel* (Ezech. iii, 17). Sed illi speculatores non erant cæci. Denique appellabantur videntes. Isti autem de quibus Propheta nunc loquitur, non solum speculatores cæci, sed et canes muti appellantur, non valentes latrare. Qui enim gregem Domini custodire debent, et lupos abigere, et latrare pro Domino, diligunt somnia, et dæmoniis visionibus delectantur. Et est sensus: Non possunt loqui veritatem, sed universa mendacia. Nec hoc sine contenti sunt, qui in custodia gregis Domini dormiebant, et latrare non poterant, et amabant cubile, per quæ voluptas corporis indicatur; sed apud suos impudentes [Al. impudentis] animas nescierunt saturitatem, qui nunquam suo saturantur errore. Qui devorant plebem Domini sicut escam panis, et domos viduarum: gulæque ac libidini serviunt. Non enim possunt dicere: *Mandatum Domini lucidum illuminas oculos* (Ps. xviii, 9), nec nosse quod scriptum est: *Sapientia hominis illuminat faciem ejus* (Prov. xvii, 24). Et canes muti adversum inimicos, de quibus scriptum est: *Nolite sanctum dare canibus* (Matth. vii, 6). Et canes dormientes, qui nesciunt esse præceptum: *Ne dederis somnum oculis tuis, et palpebris tuis dormitationem* (Ps. cxxxi); et rursum: *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit* (Matth. xxiv, 42). Et idcirco dantes locum diabolo, canes impudentissimi sunt, qui nunquam saturantur. Vomunt enim quod comederunt, et revertuntur ad 663 vomitum suum (Prov. xxvi). De quibus et Petrus Apostolus loquitur: *Accidit illis verum illud proverbium: Canis reversus ad vomitum suum, et sus lota in volutabro luti* (II Pet. ii, 22). Quos speculatores et canes eisdem esse pastores, sequens sermo demonstrat: *Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam*. Verbum enim Hebraicum nom [Al. nomu] (רמז) quod quatuor litteris scribitur, res et ain et

^a Ambrosiani duo codd., pro hac in excelsum regredere.

^b Victor. impudentis, ex Græco ἀναιδέως τῆ ψυχῆ.

Jed et mem, si legatur roim, pastores; si raim, pessimos sonat. Hoc diximus, ut variaz interpretationis causas monstrarem. Omnes enim sua quaesierunt, et non quæ Dei sunt, nec ambulaverunt per viam Domini (*Philipp. 11*), de qua scriptum est: *Quærite quæ sit via bona: et ambulate in ea (Jerem. vi, 16)*. Sed juxta quod in Judicum volumine legitur: *Non erat rex in Israel; unusquisque quod rectum sibi videbatur, hoc faciebat (Judic. xvii, 6)*, et proprios sequebatur errores. Quodque sequitur: *Unusquisque ad avaritiam suam, a summo usque ad novissimum: venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate, et erit sicut hodie, sic et cras, et multo amplius*, in LXX Interpretibus non habetur, sed ex Hebraico additum, stellis illuminantibus prænotatur. Denique hos versiculos nullus Ecclesiasticorum Interpretum disseruit, sed quasi patentem in medio foveam transilivunt atque transmittunt. Quod autem dicit, hoc est, quoniam a via Domini declinantes, proprias semitas sunt secuti, propterea ardent avaritia a summo usque ad novissimum, a principibus usque ad plebem, ut postquam coperint percutere conservos, et comedere ac bibere cum ebriis, dicant: *Venite, sumamus vinum, et impleamur ebrietate. Manducemus et bibamus: cras enim moriemur. Et erit sicut hodie, sic et cras: et multo amplius (1 Cor., xv, 2)*. Hoc est quod supra dixit: *Nescierunt saturitatem: nec præterita voluptate satiantur, sed futuras delicias parant, multo majores quam quibus prius frui fuerant.* Si hoc de principibus dicitur Judæorum, propter quos plebs Domini a bestia devorata est, vitemus exempla pejorum, nec inebriemur vino, in quo est luxuria, nec voluptatibus obruamur; nec muti ad loquendum, contra adversarios nostros rabidi canes simus; sed Dei potius quam nostras sequamur vias, et audiamus Scripturam monentem: *Sapite de Domino in bonitate (Sap. 1, 1)*. Et iterum: **684** *Intelligentia optima est his qui faciunt eam.* Et si canes fuimus, non desperemus salutem, audientes verba Chananae dicentis ad Dominum: *Etiam, Domine, nam et catelli comedunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum (Matth. xv, 27)*. Ob quam causam misericordiam consecuta, audit a Domino: *O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis.* Poterat enim dicere cum Propheta: *Viam mandatorum tuorum cucurri (Ps. cxviii, 32)*. Et iterum: *Deduc me in via recta.*

(Cap. LVII. — Vers. 1, 2.) *Justus perit [Vulg. perit], et non est qui recogitet in corde suo: et viri misericordiae colliguntur, quia non est qui intelligat: a facie enim malitiae collectus est justus. Veniat pax: requiescat in cubili suo qui ambulat [Vulg. ambulavit] in directione sua. LXX: Videte quomodo justus perit, et nemo auscipit corde: et viri justii tolluntur, et nemo considerat. A facie enim iniquitatis ablatus est justus:*

A erit in pace sepultura ejus: ablata est de medio. Propter speculatores cæcos et canes mutos, qui ipsi pastores sunt, nescientes intelligentiam, nec presentibus saturantur voluptatibus, sed semper se præparant ad futuras, justus perit, de quo dicit uxor Pilati: *Nihil tibi sit et justo illi (Matth. xxvii, 19)*. Qui lotis manibus, *innocens sum ego*, inquit, *a sanguine justii hujus.* In quo considerandum quod verbum perditionis, de quo sæpe hæretici calumniam faciunt, quod interitum significet, et abolitionem in perpetuum, ponatur super Christo, cujus utique perditio persecutionis magnitudinem, et non finem monstrat substantiæ. *Et nemo est, ait, qui recogitet in corde suo, sive reponat.* Neque enim fieri poterat, ut cæci et muti videntes vana et amantes somnia, ignorantesque intelligentiam atque sapientiam, cogitent ea quæ Dei sunt. Quodque sequitur: *Et viri misericordiae, sive justii, colliguntur atque tolluntur*, Apostolos significat, qui interficiuntur ab impiis, et a Domino congregantur. Causasque reddit cur interfectus sit justus atque sublatus, dicens: *A facie enim malitiae collectus est justus*, ut mala sæculi non videret. Sive propter malitiam hominum, quorum ipse peccata portabat, ad Patrem victor ascendit. Quod autem juxta Hebraicum dicitur: *Veniat pax, requiescat in cubili suo: ambulet in 685 directione sua*, sensus quidem perspicuus est, sed verborum consequentia, quæ in suæ linguæ stat idiomate, apud nos videtur esse turbata. Quod autem dicit, hoc est: *Veniat pax Justii, quam ascendens ad Patrem Apostollis dereliquit, dicens: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan. xiv, 27)*. Cumque pax Christi, quæ exsuperat omnem sensum, venerit, requiescent Apostoli ejus in cubilibus suis, et mors eorum requiescet. Ex quo ostendit martyres non perire, sed vincere, et æterna sede requiescere. Ipse vero cujus pax est, et cujus Apostoli requiescunt in cubilibus suis, ambulat in directione sua, recto itinere ad Patrem victor ascendens. Porro quod in Septuaginta legitur: *A facie malitiae ablatus est justus, erit in pace sepultura ejus, ablata est de medio*, omnia referuntur ad **686** Christum absque commixtione personæ Apostolorum, cujus sepultura in pace est, et sublata de medio. Neque enim caro ejus vidit corruptionem, nec permansit in sepulcro, qui est inter mortuos liber, dicente Angelo ad mulieres: *Quem quaeritis Jesum, non est hic: Venite, et videte locum ubi positus fuit Dominus (Matth. xxviii, 5, 6)*. Judæi et hæc et cætera quæ sequuntur, vel generaliter de omnibus justis arbitrantur intelligi, quorum Manasses fudit sanguinem, et implevit Jerusalem a porta usque ad portam; vel certe Isaiam de sua prophetare morte, quod serrandus sit a Manasso serra lignea, quæ apud

di, etc.

^e Idem ms.: *Ob quam vocem, misericordiam consecuta.*

^d Aliter in duobus mss., *et nemo recogitat corde.*

^a Legimus satiati sunt cum Victorianis mss. pro satiantur.

^b Multum diverso sensu unus Ambrosian., nec muti ad loquendum contra adversarios, in nostros rabi-

eos certissima traditio est. Unde et nostrorum plurimi illud, quod de passione Sanctorum in Epistola

ad Hebræos ponitur: *Serrati sunt (Hebr. xi, 37), ad Isaia referunt passionem.*

LIBER DECIMUS SEXTUS.

665-666 Egregia disertissimi oratoris sententia est, Felices essent [Al. esse] artes, si de illis soli artifices judicarent. Ac ne a profanis tantum sumere videar exemplum, nimirum hoc illud est quod aliis verbis Propheta demonstrat: *Beatus qui in aures loquitur audientium (Eccles. xxvi, 12)*: Quae felicitas tu, filia Eustochium, me compotem esse fecisti; nam cum anterioris libri præfationunculam legeres, in qua asserti, Apostolos et Evangelistas ea tantum de Septuaginta Interpretibus, vel Asia, vel eorum verbis ponere testimonia, quæ cum Hebraico consonarent: si qua autem ab aliis addita sunt, omnino negligere: illico mihi non parvam questionunculam detulisti, quod scilicet octo versus, qui leguntur in Ecclesiæ, et in Hebraico non habentur, tertii decimi psalmi, Apostolus usurparit, scribens ad Romanos: *Sepulcrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant: Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio et infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognoverunt: Non est timor Dei ante oculos eorum (Rom. iii, 13 seqq.)*. Quod cum audissem, quasi a fortissimo pugile percussus easem, coepi tacitus aestuare, et stuporem mentis vultus pallore signare. Hebræus, inquam, ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, eruditusque ad pedes Gamalielis, aut ignoravit hæc, aut eorum, qui lecturi erant, abusus est **667-668** Ignorantia (*Philipp. vi, Act. xxii, 3*). Quorum alterum ineruditi, alterum callidi est ad malitiam, nec ejus qui dixerit: *Et si imperitus sermone, non tamen scientia (II Cor. xi, 6)*; et iterum: *in simplicitate et sinceritate annuntiavi vobis verbum (II Cor. i, 13)*. Tandem in memet reversus, unius diei spatium postulavi, ut responsio mea nequaquam argumentum humani esset ingenii, sed fructus assiduae lectionis. Itaque omnem Scripturam mente perlustrans, animadverti, sicut omnis pene ad Romanos Epistola de veteri structa est Instrumento, sic et hoc testimonium ^b de Psalmis, et Isaia esse contextum (*Vers. 11*). Nam duo primi versus: *Sepulcrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant*, quinti psalmi sunt (*Vers. 11*). Illud autem quod sequitur: *Venenum aspidum sub labiis eorum*, centesimi tricesimi noni Psalmi est (*Vers. 4*). Rursumque quæ dicitur: *Quorum os maledictione et amaritudine plenum est*, de nono psalmo sumptum est (*Vers. 29*).

A Tres autem ^c versiculi qui sequuntur: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio et infelicitas in viis eorum: Et viam pacis non cognoverunt*, in Isaia propheta reperi, quos in decimo sexto explanationis ejus libro, quem nunc dicere cupio, expositurus sum. Ultimus autem versus, id est, octavus: *Non est timor Dei ante oculos eorum*, in tricesimi quinti psalmi principio est. Nec in hoc cuiquam videtur esse diversum, si quod in suis locis numero dicitur singulari, ab Apostolo pluraliter dicatur, qui scribebat ad plurimos, et in unum sensum multa coegit exempla. Arbitror solutam questionem tuam, et nostram regulam super translatione veteris Instrumenti concussam magis esse quam motam. Et non tam Apostolum de psalmo tertio decimo sumpsisse, quod in Hebraico non habetur, quam eos qui artem contendantur inter se Scripturarum Apostoli nesciebant, quæsisso aptum locum, ubi assumptum ab eo ponerent testimonium, quod absque auctoritate in Scriptura positum non putabant. Denique omnes Græciæ tractatores, qui nobis eruditionis suæ in Psalmos Commentarios reliquerunt, hos versiculos veru annotant atque præterent, liquido confidentes in Hebraico non haberi, nec esse in Septuaginta Interpretibus, sed in editione Valgata, quæ Græce *καὶ* dicitur, et in toto orbe diversa est. Sed jam tempus est, ut cepto incumbamus operi, reliqua persequamur.

(*Vers. 3, 4*) *Vos autem accedite huc, filii angustriæ: semen adulteri et fornicariæ super quem lusistis? super quem dilatastis os, et ejecistis linguam? LXX: Vos autem accedite huc, filii iniqui, semen adulterorum et meretricis in quo lusistis? super quem aperuistis os vestrum: et super quo ejecistis linguam vestram? Sublato justo, cujus sepultura in pace est, immo sublato de medio, vos qui estis filii iniquitatis, accedite ad me, et audite quæ dicam (Joan. viii)*. Quomodo enim qui facit iniquitatem, servus est iniquitatis, sic qui juxta Judam proditorem, filius est perditionis, appellari potest filius iniquitatis. Denique scriptum est de Domino Salvatore: *Et filius iniquitatis non apponet ut affligat eum (Ps. lxxviii, 23)*. Pro iniquitate, sive iniquorum, quod LXX transtulerunt, Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit ΟΥΝΕΝΑ (ὄνηνα), quod nos juxta Symmachum, in angustriam vertimus, quod scilicet semper Je-

^a *Sepulcrum patens est guttur eorum*. De illis octo versibus vide editionem nostram tom. 1, col. 845 et col. 1356, tam in contextu Psalmorum, quam in nostris annotatunculis. MARTIAN.

^b Pseudo-Hieronymus in Breviar. addit etiam ex Deuteronomio testimonium illud ab Apostolo ex parte desumptum: haud equidem scio quam vere: sed

certe versiculos *veloces pedes eorum*, etc., non modo, ut Hieronymus monet, ex Isaia lxx, 7, sed etiam ex Proverb. 1, 16, componitur. Verum plura hæc de eo ad eum psalmi locum in Breviario annotabimus.

^c Ad meliorem latinitatem Victorius, *versiculos*, scilicet reperi et paulo infra, *Scripturas pro in Scriptura*.

rusalem, quæ est mater audientium, idololatriæ de-
dita fuerit. Quamobrem appellat eos semen adulteri,
sive adulterorum **669** (de quibus dictum est : *Et*
morchabantur in lignum et lapidem [Jerem. III, 9])
ac meretricis : haud dubium quin eandem signi-
ficet, de qua supra legimus : *Quomodo facta est me-*
retrix civitas fidelis Sion (Isai. I, 21) ? Super quem,
inquit, lusistis, conspuentes faciem ejus, barbamque
vellentes ; et super quem dilatastis et aperuistis os
vestrum, et linguam ejecistis, dicentes ei : Samaritanus
es, et dæmonium habes (Joan. VIII, 48) ? Et iterum : Iste
non ejecit dæmonia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum
(Math. XII, 24). Et postea in passione : Crucifige,
crucifige talem (Luc. XXIII, 21). Et rursum : Sanguis
ejus super nos et super filios nostros (Math. XXVII, 25). Et alibi : Vah, qui de-
struis Templum, et in triduo instauras illud. Alios sal-
vos fecit, seipsam saluum facere non potest. Descendat
nunc de cruce, et credimus ei (Ibid. 40).

(Vers. 4, 5.) Numquid non vos filii scelesti, semen mendax, qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, immolantes parvulos in torrentibus subter imminentes [Vulg. eminentes] petras? LXX: Nonne vos estis filii perditionis: semen iniquum, qui ^b vocatis idola subter frondosas arbores: immolantes filios vestros in vallibus in medio petras? Vos, inquit, ista fecistis, quæ præteritus sermo narravit. Qui estis filii scelerati, sive perditionis, qualis fuit et Judas proditor, qui appellatus est filius perditionis (Joan. XVII): et semen iniquum sive mendax atque mendacii, qui delectamini in diis subter omni frondosa arbore, et immolatis filios vestros in torrentibus (Act. VII). De quo et Regum ac Paralipomenon narrat historia, quod immolaverint diis filios suos, et in igne consecraverint (IV Reg. XVI et XVII). Quod quidem et Achab regem Israel, et Manassen regem Juda fecisse, non est dubium, qui a parricidio liberorum ad Prophetarum sanguinem pervenerunt, de quo et in Osee: *Immolate, ait, homines, vituli enim defecerunt (Osee XII, 2).* Sive ut in Hebræo scriptum est: ^c *Immolantes homines, vitulos adoratis.* Et in psalmis plenius scribitur: *Commixti sunt gentibus, et didicerunt opera eorum, et servierunt sculpsilibus eorum, et factum est eis in scandalum. Et immolaverunt filios suos et filias suas dæmonibus, et effuderunt sanguinem innocentem, vel innoxium: sanguinem filiorum et filiarum suarum, et immolaverunt sculpsilibus Chanaan. Et infecta est **670** terra sanguinibus, et polluta est in operibus suis (Psal. CV, 35 et seqq.).* Cum ergo manifesta sit historia, quod filii sint interfectores [A. interfectoris] Christi ista facientium, occurrit quæstio, quomodo filii dicantur filii perditionis, adversum eos qui volunt esse diversas naturas: aliam quæ perdita sit et mala, et salvari nequeat; et aliam bonam, quæ perire non possit. Si enim, ut

A illi putant, filii perditionis naturæ pessimæ sunt: quomodo inventum est quod prius perditum fuerat? Denique in parabolis penitentium, et ovis perdita de centum ovibus, et drachma quæ de decem perierat, reperitur, et perditus filius invenitur, de quo ad majorem natu dixerat pater: *Iste frater tuus perierat, et inventus est: mortuus erat, et revivit (Luc. XV, 32).* Numquam enim perit, nisi quod prius salvum fuit; et numquam moritur, nisi quod ante vixerat. Ergo isti qui nunc appellantur filii perditionis, sive iniquitatis ac sceleris, proprio vitio dereliquerunt Dominum, et de filiis Domini, filii perditionis esse cæperunt, dicente ad eos hoc eodem Propheta: *Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis Sanctum Israel (Isai. I, 4).* Possumus hæc secundum B tropologiam, et super hæreticis: accipere, qui filii perditionis sunt, et semen pessimum, sive mendacii. Ab initio enim mendaces sunt, sicut diabolus, qui est pater ejus, qui est pater omnis mendacii. Isti vocant eos quos deceperunt ad idola, sive ad simulacra dogmatum suorum, subter frondosas arbores atque nemorosas, voluptates illis et delicias pollicentes, sive celantes impuritatem suam. Unde et Adam postquam peccaverat, abscondit se in paradiso subter arborem, ne Dei pateret aspectui (Genes. III). Nec dubium est, quin istiusmodi perditionis filii, et semen iniquum, habeant plurimos filios quoscumque deceperint, et occidant in profundis vallibus, et in barathro impietatis subter imminentes petras, quæ semper minantur ruinas, quæ pro diversitate mendacii, et varietate dogmatum perversorum, plures appellantur petrae. Nos autem unam habemus petram, quæ semper sequitur populum Dei, de qua bibebat quondam populus Israel, quando familiaritate Domini fruebatur.

(Vers. 6.) *In partibus torrentis pars tua: hæc est **671** sors tua, et ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium: numquid super his non indignabor? LXX: Hæc est pars tua, hæc est sors tua: et illis effudisti libamina et his præparasti hostias. Super his ergo non irascar?* Isaïæ temporibus conveniunt quæ dicuntur: Omnes enim montes, valles, atque torrentes pleni erant cultu dæmonum, de quibus loquitur Jeremias: *Quod patres ac filii ligna comportent, ignemque succendant, ut faciant chavonas militiæ cæli, conterentibus feminis atque miscentibus similitæ adipem, ut Dominum ad iracundiam provocarent (Jerem. VII).* Nullique dubium quin placentas significent, sive crustulas in manu artificis præparatas. Hoc enim lingua nostra chavonas sonat. De his ex Domini persona, prophetali spiritu, præcinebat Moyses in Canticum Deuteronomii: *Irritaverunt me in diis alienis, et in abominationibus suis ad iracundiam provocaverunt: immolaverunt dæmonibus et non Deo (Deut. XXXII, 16, 17).* et hoc fecerunt propria voluntate, quia in nostro

hunc locum in Hieronymiana versione. Victorius *immolate homines vitulos adorantes*, ex Hebræo, et Hieron. commentario in Oseam.

^a Ambrosianus, *Hanc meretricem, haud dubium*, etc.
^b Idem, *qui vocatis ad idola*: juxta Aldinum exemplar Græcum *ὅτι τὰ ἰδωλά.*

^c Ambrosianus, *Immolatis, ait, homines.* Confer

consistit arbitrio bonum malumve eligere. Denique his qui se Deo virtutibus obtulerunt, dicitur: *Elegit nobis hereditatem suam: putchritudinem Jacob quam dilexit (Psal. XLVI, 5)*. Et in alio loco: *Facta est pars Domini populus ejus Jacob: funiculus hereditatis ejus Israel (Deut. XXXII, 9)*. Et in Actibus Apostolorum refertur, quod in partem sortemque Pauli et Silæ plurimi se dederint. Qui ergo fuerint pars et sors Domini, sicut Levitæ, habebunt partem Domini et dicere poterunt cum David: *Pars mea Dominus (Ps. LXXII, 26)*. Quæ possumus et super hæreticorum persona accipere: ipsi enim dimisso cultu Dei, errorum suorum simulacra venerantur, et illis offerunt victimas ac libamina effundunt, facientes abscondite, quæ turpe est etiam dicere, et captivas ducentes mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes (II Tim. III). Cum igitur ista in utraque impietate faciant impii, nonne justum est Dei contra eos iracundiam provocari?

(Ver. 7.) *Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et illuc uocendisti, ut immolares hostias. Et post ostium, et retro postem posuisti memoriale tuum. LXX* similiter. Quod in excelsis montibus collibusque diis gentium Israel hostias immolarit, et quasi procacissima 672 meretrix cunctis dæmonibus divaricari pedes suos, sacra narrat historia: nullusque fuerit locus qui non idololatriæ sordibus inquinatus sit, intantum ut post fores domorum idola ponerent, quos domesticos appellant. Lares, et tam publice quam privatim animarum suarum sanguinem funderent. Hoc errore et pessima consuetudine vetustatis multarum provinciarum urbes laborant: ipsaque Roma orbis domina in singulis inaulis domibusque, Tutelæ simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem ædium isto appellant nomine, ut tam intrantes quam exeuntes domos suas, inoliti semper commoneantur erroris. Hæretici quoque, quorum cor elevatur in superbiam, et qui Ecclesiasticæ humilitate contempta, sibi excelsa promittunt, ascendunt dogmatum suorum montes sublimissimos, et illic suum dæmonibus cubile prostituunt. Et quia secundum Prophetam, conversi sunt retrorsum, imitantes uxorem Lot (Genes. XIX), mutantur in statuam salis, habentes imaginem Ecclesiasticæ conditaræ, et saporem penitus non habentes: qui projiciuntur foras, et in nihil utiles sunt, nisi ut cunctorum pedibus conculcentur. Quamobrem monet Dominus in Evangelio, ut qui aratri stivam tenet, post ierugum non respiciat (Luc. VIII).

(Vers. 9.) *Quia juxta me discooperuisti, et suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum: et pepigisti cum eis [Vulg. addit fœdus]: dilexisti stratum eorum manu aperta; et ornasti te regi [Vul. regio] unguento, et multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul, et humiliata es usque ad inferos. LXX: Putabas quoniam si*

A recessisses a me, plus aliquid haberes. Dilexisti dormientes tecum, et multiplicasti fornicationem tuam cum eis, multosque fecisti procul a te, et misisti legatos ultra terminos tuos, et humiliata es usque ad inferos. Primum Hebraicum disseremus, quod in hoc loco multum distat a LXX. Ad quam supra dixerat: *Super montem excelsum et sublimem posuisti cubile tuum, et quasi meretricem arguerat, in Introitu domorum et in locis tenebrosis, post ostia prostitutam, ut quicumque sedes vellet intrare, haberet ante oculos expositam voluptatem: eandem nunc quasi uxorem adulteram arguit atque confutat, quod dormiens [Al. dormiente se] cum viro, clam adulteram 673 suscepit, et discooperuerit palliam, immo dilataverit stratum suum, et fecerit pactum, quasi dotis instrumenta conficiens cum adulteris.* Hoc autem dicit, ut ostendat quod non solum in agris et domibus idola coluerint, sed in Templo quoque posuerint simulacrum Baal, quod Ezechiel quoque perfusso pariete vidisse se dicit. *Dilexisti, inquit, stratum eorum manu aperta (Ezech. VIII)*, ut non erubesceres in peccato tuo, nec fornicationis cuperes abecondere turpitudinem, sed tota libertate peccares. *Et ornasti te regi unguento, et multiplicasti idola tua.* Et est sensus: Varia ornamenta quesisti, ut et visu et odore adulteros provocares. Quod autem dicitur: *ornasti te regi unguento, dupliciter intelligitur: aut regi Deo, dum his ornariis quæ ille dederat, et idolis prostituere: aut certe regi idolo Ammonitarum, qui appellatur Moloch, et in lingua nostra, regem sonat: quam juxta LXX in aliis locis Melchom legimus (Sophon. I).* *Et misisti legatos tuos procul, ut non solum in vicinarum gentium idolis, sed et in longe positarum haberes studium fornicandi.* Significat autem Babylonios deos et Ægyptios. *Et humiliata es, ait, usque ad inferos.* Non ea humilitate quæ in laude est, sed qua Ammon sororem suam Thamar humiliaverat (II Reg. XIII). Et revera grandis humilitas, immo usque ad inferos præcipitatio, de luce et culmine castitatis in tenebras lupanaris, immo in barathrum libidinum præcipitari. Cui dicitur in alio loco: *Usque ad inferos deduceres.* Juxta LXX, in his quæ dissonant, hic mihi sensus videtur: *Putasti, meretrix, quod si a me recessisses et junxisses te amatoribus tuis, plus aliquid invenires? Cui et per Ezechiel loquitur Deus: Omnibus meretricibus dantur mercedes; tu autem dodisti mercedes, et in te perversum factum est istud (Ezech. XVI, 33).* Non solum enim nihil accepisti ab amatoribus tuis, sed etiam ea quæ a viro acceperas, perdidisti. Quodque sequitur: *Dilatasti cubile tuum, et pepigisti cum eis, in LXX non habetur.* Hæc dilexit dormientes secum speculatores cæcos, et canes mutos, qui dormientes vident somnia vanitatis. Et multiplicavit fornicationem suam, ut non semel cum uno, sed frequenter et cum plurimis misceretur. 674 Propter quod multos

^a Tertullian. in Apologet. c. 13: *Domesticos deos, quos Lares dicitis, domestica potestate tractatis. Con-*

fer de Dea Tutela Augustin. lib. IV de Civit. Dei, cap. 8, etc.

fecit a se longo recedere: Angelos qui in ejus praesidiis erant, vel sanctos viros qui ab hujuscemodi meretricis consortio recesserunt. Quod quidem et de haereticis possumus dicere, qui derelicto Deo, a suis sequuntur errores, et putant se aliquid plus habere cum sequentes mendacia, perdiderint veritatem, et multiplicaverint fornicationem suam, non in uno dogmate, sed in pluribus, et fecerint a se Ecclesiarum praesides Angelos recedere: qui non contenti fornicatione vicina, mittunt legatos ultra terminos suos ad gentilium dogmata et errores gentium barbararum, ut novitate sermonum decipiant audientes.

(Vers. 10.) *In multitudine viae tuae laborasti, et non dixisti: Quiescam: vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti me* [Vulg. silet me]. LXX: *Multis itineribus tuis laborasti, et non dixisti, desinam: confortata secisti haec: propterea non rogasti me.* Qui ambulat in via una et regia, non laborat, de qua per Moysen praecipit Deus: *Via regia ambulabis, et non declinabis ad dexteram neque ad sinistram* (Deut. v, 32). Una via est veritatis, quae dicit in Evangelio: *Ego sum via, veritas et vita* (Joan. xiv, 6): et multae mendaciorum viae, per quas nunc ambulasse arguitur Jerusalem, quarum viarum Deus sciens differentiam, supra loquitur ad errantes: *Non sicut viae meae, viae vestrae* (Isai. lv, 8), quae dicunt Domino confidentes: *Declinare fecisti vias nostras a viis tuis* (Ps. xliii, 19). Cognita igitur una via regia, videamus quae dextrae viae sint et sinistrae, per quas prohibemur incidere. Via regia temperata [Al. temperantia] est, nec plus in se habens nec minus. Verbi gratia, via recta et regia, prudentia est. Declinamus ad dexteram, si plus sapinus quam oportet sapere, et pro prudentia calliditatem diligimus: quia [Al. qua] serpens prudentior erat omnibus bestiis in paradiso (Genes. iii): Et filii tenebrarum prudentiores sunt filiis lucis (Luc. xvi). Ad sinistramque divertimus, quando stulti sumus, et minus sapinus quam necesse est. De quibus dictum est: *Dixit stultus in corde suo, non est Deus* (Ps. xiii, 1). Pietas quoque et vera religio, via regia est. Declinat ad dexteram, qui superciliosus est, et meretur audire, *Ne sis multum justus* (Eccles. vii, 17). Ad sinistram, qui negligit cultum Dei, et inter haedos hircosque numeratur. Liberalitas quoque **675** et dispensatio virtus maxima est, a qua declinat ad dexteram, qui parcus est, et non solum aliis, sed ne sibi quidem tribuit quod necesse est. Ad sinistram, qui comedit substantiam suam cum meretricibus, et dicit cum Israel: *Manducemus et bibamus; cras enim moriemur* (Isai. xlii, 13). Fortitudo etiam abque constantia via regia est, a qua declinat ad dexteram, qui temerarius et pertinax est: ad sinistram, qui formidolosus et pavidus. Unde vir sanctus per viam rectam gradi cupiens deprecatur: *Deduc me, Domine, in via recta* (Ps.

cxxxviii, 24). Et in alio loco: *Notam fac mihi, Domine, viam in qua ambulem; quoniam ad te levavi oculos meos* (Ps. cxlii, 8). De istiusmodi via et alibi Scriptura commemorat: *Quaerite viam bonum, et ambulante in ea, et invenietis purificationem animarum vestrarum* (Jerem. vi, 16). Jerusalem ergo propterea humiliata est usque ad inferos, quia in multis viis laboravit, neque dixit: Emendabo errorem peccitentia; sed e contrario, confortabor incepto, nec curabo sententiam commentis: *Arerte pedem tuum a via aspera, et guttur tuum a siti* (Jerem. ii, 25). Denique sequitur: At illa respondit, *ἀνδρῶν μακ*, id est, *agam viriliter*, quod nunc verbo alio dicitur: *Confortabor*. Et quia fecit haec quae praeteritas sermo narravit, ideo non est Dominum deprecata, in suis magis viribus quam in Deo habens fiduciam. Porro quod juxta Hebraicum ponitur: *Vitam manus tuae invenisti, propterea non rogasti*, huic habet sensum et intellectum: Quia rebus omnibus abundasti et affluxisti divitiis, ideo Dominum neglexisti: quas divitias et Salomon habere detrectat, ne obliviscatur Dei (Prov. xxx et xxxi). Et ad Sodomiam per Ezechiel dicitur: quia saturata sit panibus, propterea superbiisse (Ezech. xvi). Non solum autem divitiarum, sed et paupertas probat hominem. Unde superscriptum est: *Probari te in camino paupertatis* (Isai. xlviii), in quo et Lazarus probatus est pauper, qui egestatem simul debilitatemque sustinuit (Luc. xv).

(Vers. 11.) *Pro quo sullicita timuisti: quia mentita es, et mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo? quia ego tacens et quasi non videns, et mei oblita es.* LXX: *Quem timens perterrita es: et mentita es mihi, nec recordata es mei. Neque posuisti me in mente tua, et in corde tuo.* **676** *Et ego te videns despiciam, et non me timuisti.* Quia plenis horreis habes fiduciam in divitiis, rogare me noluisti, idcirco timuisti plurimos. Non enim poteras dicere: *Dominus auxiliator meus, et ego despiciam inimicos meos* (Ps. cxvii, 7); Et iterum: *Dominus illuminatio mea, et saltator meus, quem timbo* (Ps. xvi, 1)? Quod et si contra mentis tuae conscientiam dicere aliquando voluisti, mentita es. Quomodo enim me poteras invocare, quae mei non habebas memoriam, neque cogitasti unquam precepta, dicentis: *Honora Dominum, et confortaberis, et absque illo nullum metuas* (Eccles. xxxviii)? Ego enim sum qui, juxta Symmachum et Aquilam, semper tacui peccata tua, et scelera quae unquam faciebas, quasi non viderem, dissimulatione neglexi, ut si non timore mei, saltem patientia ad me redires. Qui non oculis, sed palpebris interrogo filios hominum. At tu e contrario oblita es mei, et audire meruisti: *Oblita es legis Dei tui, et ego obliviscar filiorum tuorum* (Vers. iv, 6). Et iterum: *Ipsi ambulaverunt contra me perversi, et ego ambulabo contra eos in furore perverso.* Mens quae in LXX cum corde socia-

^a Antea erat derelicto Deo suo, sequuntur, etc.

^b Mas., a qua declinat, etc.

^c Idem, ad te levavi animam meam.

^d Unus Ambrosian., in multis viis devitiis laboravit.

^e Vulgati antea libri, Convertite pedem, etc., haud bene, et refragantibus mas. et sacro scriptura. Mox pro ἀνδρῶν μακ, in Ambrosiano est ἀνδρῶν μακ.

tur, non est scripta in Hebraico, sed quasi interpretatio addita, quid in Scripturis cor intelligi debeat.

(Vers. 12.) *Ego annuntiabo justitiam tuam, et opera tua non proderunt tibi. Cum clamaveris, liberent te congregati tui.* LXX: *Ego annuntiabo justitiam tuam et mala tua, quæ non proderunt tibi. Cum clamaveris, eruant te in tribulatione tua.* Qui semper tacui, et quasi non viderem tua peccata, neglexi, nequaquam ultra reticebo, sed dicam quod ante jam dixi: *Tacui, nunquid semper tacebo? Et annuntiabo justitiam tuam, et opera tua.* Quod per Ironiam legendum est, velut si quis in sceleribus deprehensus dicat: vide bona opera tua. Propter quod si quando tibi tribulationis tempus advenerit, et cœperis non ad idola quæ coluisti, sed ad cœlum manus tendere, et Dei implorare auxilium, audiant te illi, et liberent te de periculo quos securi coluisti. Quod et per Jeremiam ad eandem loquitur Deus: *Ubi sunt dii tui quos feceras? Resurgant, et salvam te faciant in tempore malorum tuorum* (Jerem. II, 28). Pro eo quod LXX transtulerunt: *Ernant te in tribulatione tua;* et 677 nos diximus: *Liberent te congregati tui,* Symmachus transtulit: *Ernant te synagogæ tuæ.* Ergo proprie loquitur ad Judæos, quod eos synagogarum suarum turba tempore obsidionis liberare non valeat.

(Vers. 13, 14.) *Et omnes eos auferet ventus: tollet auram. Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, et possidebit montem sanctum meum. Et dicam, Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferet offendicula de via populi mei.* LXX: *Istos enim omnes tollet ventus, et auferet tempestas. Qui autem sperant in me possidebunt terram, et hæreditate consequentur montem sanctum meum, et dicent: Mundas facite a facie ejus vias et auferet offendicula de via populi mei.* Judæi de Babyloniis hæc asserunt prophetari, quod illis Dei virtute superatis, populus redeat in Judæam, et possideat montem Sion, et omnia itineris impedimenta tollantur, nec ullius gentis patiatur insidias: quia Dominus planam fecerit viam populo suo. Et hæc sub Zorobabel et Ezra impleta contendunt. Nos autem jungentes superioribus quæ dicuntur, hoc asserimus, quod omnia idola quæ eos non poterant liberare, tollat ventus atque tempestas, etsint quasi pulvis, quem projecit ventus a facie terræ. Eos autem qui habuerint in Domino fiduciam, possessuros terram, de qua in hoc eodem Propheta lecturi sumus: *Elevabit te ad bona terræ.* Ex quo perspicuum est, hanc terram non deorsum esse, sed sursum. Ad quam sanctus, Domino elevante, condescendet, de qua crebro diximus: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Math. v, 4); et *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Psal. xxvi, 13). Mons autem sanctus Dei, ille intelligendus est, de quo ad Hebræos loquitur, qui scribit Epistolam: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem cœlestem, et multa millia Angelorum et Ecclesiam primitivorum qui scripti sunt in cœlis* (Hebr. xii, 22). Possumus terram et montem Domini, quem sancti possessuri sunt, et Scripturas sanctas intelligere, quas auferendas a Judæis, Domini

A cominatur, dicens: *Auferetur a vobis regnum Dei, et tradetur genti facienti fructus ejus* (Mat. xxi, 43); ut inveniant in eis illum montem, de quo in hoc eodem Propheta (Isai. II), et in Michæa legimus: *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini* (Mich. iv, 5). Et ipse Dominus 678 præcepit Apostolis cunctisque doctoribus Ecclesiæ, ut quidquid asperum videretur atque difficile, sua interpretatione dissolvant, et intelligentiæ viam præbeant, omniæque tollant de medio scamlala ut populus Domini absque ullo impedimento quod legit intelligat, et in Dei timore proficiat. De his viis et Joannes Baptista dicebat: *Parat vias Domini, etc.* (Math. III, 3). Ubi nos posuimus ex persona Dei, et dicam, LXX posuerunt et dicent: hi videlicet qui possidebant terram, et hæreditate consequentur montem sanctum Dei. Nec erunt propria salute contenti: sed etiam cæteros ad docendum populos provocabunt. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: *Qui autem confidit in me, possidebit terram, et hæreditate consequetur montem sanctum meum, et dicet: Rectam viam facite, et reliqua.* Eo quod ipse qui terram montemque possederit, cæteros instruat, ut viam Domino parent.

(Vers. 15.) *Quia hæc dicit excelsus et sublimis habitator æternitatis, et sanctum nomen ejus: in excelsis et in sancto habitans, et cum contrito et humili spiritu: ut vivificet spiritum humilium et vivificet cor contritorum.* LXX: *Hæc dicit excelsus, et in excelsis habitans in æternum: sanctus in sanctis nomen illi. Excelsus in sanctis requiescens, et pusillanimitas datur patientiam et vitam his qui corde contriti sunt.* Cœperat sermo propheticus contra populum Judæorum, quorum magistros appellavit speculatores cæcos, et canes mutos, et pastores ignorantes intelligentiam, et filios iniquos, et semen adulterorum atque meretricis: post quæ venit ad Jerusalem, cui exprobrat fornicationem ejus, eo quod dilataverit cubile amatoribus suis, et susceperit eos manu aperta, et ornaverit se cunctis idolis, et miserit legatos procal; ut peregrinis quoque amatoribus frueretur. Qua increpatione finita, venit ad eos qui confidunt in Domino, et quibus terram montemque promiserat possidendum et quorum reversioni iter jusserat præparari: haud dubium quin Apostolis ad quorum prædicationem de utroque populo crediderunt. Unde a laudibus Dei incipit et quæ de reditu populi sui pollicitus sit, sequenti sermone testatur. Hæc enim dicit Dominus excelsus atque sublimis, qui habitat in excelsis, et Sanctus in Sanctis, non loco, 679 sed merito eorum in quibus habitat, quorum unus dicit in psalmo: *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me* (Ps. xxix, 1). Et iterum: *Exaltare, Domine, qui judicas terram* (Ps. cxviii, 2); non quo Deus humanis sermonibus elevetur, sed juxta illud quod alibi dicitur: *Dominus mihi factus est in salutem* (Ps. cxviii, 21), etiam humilibus excelsus fiat. Qui superbis resistit, et humilibus dat gratiam (Jac. iv) : ut eos elevet et habitet in excelsis. *Excelsus enim Dominus, et humilia prospicit* (Ps. cxxxvii, 6). Et in Evangelio Angeli clamant: *Gloria in excelsis Deo, et super terram pax* (Luc. I.,

14). Et rursus in Psalmis: *Laudate Dominum de caelis: laudate eum in excelsis* (Ps. cXLVIII, 1). Et non solum excelsus habitat in excelsis, sed et sanctus in sanctis. Qui dicit in alio loco: *Sancti estote; quoniam ego sanctus sum* (Levit. xi, 44). Et quomodo in perversam animam non ingreditur sapientia, neque habitat in corpore subdito peccatis (Sap. 1): sic sanctus in sanctis habitat; et ubicumque sordes fuerint, non potest habitare munditia, dicente sancto ad Dominum: *Tu autem in sancto habitas, laus Israel* (Ps. xxi, 4). Unde et nos in oratione audemus dicere: *Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum. Et in secundo psalmo legimus: Qui habitat in caelis irridet eos, et Dominus subsannabit eos* (Ps. ii, 4). Christus enim non in his habitat qui terreni sunt, sed in his qui supercaelestes, qui enarrant gloriam Domini, de quibus dicitur: *Exaudiat eum de caelo sancto suo* (Ps. xix, 7). Et iterum: *Caelum caeli Domino* (Ps. xiii, 16): in quem sensum et Moyses famulus Dei pari voce consentit: *Ecce Domini Dei tui caelum, et caelum caeli* (Deut. x); quod uti iue non more Judaico debemus accipere, ut Deus ullo claudatur loco et in caelo tantum habitet, qui ubique diffusus est, et a quo omnia continentur: sed excelsa et caelos, Sanctos merito intelligamus atque Virtutes. Iste est caelum qui habitat in caelo, de quo in Evangelio scriptum est: *Nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo, Filius hominis qui est in caelo* (Joan. iii, 13). Iste requiescit in sanctis et habitat in humilibus et in his qui contriti sunt spiritu. De quibus dicitur: *Sacrificium Deo, spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum Deus non despicit* (Ps. l, 19). Ipse pusillanimitas dat patientiam, ut in angustiis constituti, spe futurorum, tribulationem sustineant. Ipse dat vitam, utique his qui peccato mortui erant. De quo dicitur: *Apud te est fons vitae* (Ps. xxxv, 10). Qui loquitur in Evangelio: *Ego sum via, veritas et vita* (Joan. xiv, 6).

(Vers. 16.) *Non in sempiternum litigabo, neque usque in finem irascar: quia spiritus a facie mea egredietur et status ego faciam.* LXX: *Non in aeternum ulciscar in vos: neque semper irascar vobis. Spiritus enim a me egredietur, et statum omnem ego feci.* Dominus qui in excelsis habitat, et humilia respicit, cujus nomen est sanctum, et requiescit in sanctis: qui sustentat afflictos, et vitam tribuit oppressis (Ps. cxii), haec locutus est: *Non semper irascar, nec jugiter indignabor.* Qui ad hoc percussio, ut emendem, ideo occido, ut vivificem. Misereor enim creaturae meae; et quos ipse condidi, in aeternum perire non patiar. Spiritus quoque meus, qui ex me egredietur, sive qui juxta Hebraicum, Aquilam, Symmachum et Theodotio-

* Falso hactenus pro duobus hisce verbis, quae vestustior Ambrosian. cod. uncialibus litteris ita pingit, ΠΕΡΙΕΛΑΘΗΤΑΙ, et ΠΕΡΙΔΑΑΑΕΙ, unum autummodo, quod Erasmus divinando fecit, obtinuerat περιελάθηται, et in nuperam quoque Hexaplorum editione unum istud obtruditur, perinde ac si eodem illo tres vel interpretes sint. Nunc vero intelligimus ex Ambrosian. ms. tametsi in eundem sensum recidunt,

A nem, cuncta circumdat (hoc enim significat περιελάθηται et περιβαλλει), vegetator est omnium. Et *statum*, sive pluraliter *status* (hoc quippe ΜΑΝΟΤΗ ΓΥΣΩΝ sonat), ego feci, de quo alibi scriptum est: *Omnis status, sive omne quod spirat laudat Dominum* (Ps. cl, 6). De quo spiritu et flatu in principio Geneseos scriptum est: *Insuperavit Deus statum vitae, et factus est homo in animam viventem.* Tale quid et Job loquitur: *Spiritus Domini qui est in naribus meis, et status omnipotentis qui docet me* (Job. xxvii, 3). Cum ergo a me egredietur spiritus, et flatu atque inspiratione mea cuncta vegetentur et vivant, non est justum perire eos in aeternum, qui meo flatu ac spiritu sustentantur. Quidam nostrorum hunc esse aiunt spiritum, quo omnis mundus inspiratur et regitur; et cuncta habent notitiam Dei, quem juxta Stoicos insignis poeta scribens, ait (Virgil. vi *Aeneid.*):

Principio caelum ac terras camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae, Titanisque astra
Spiritus lunae aëti: totaque infusa per artus,
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

¶ Et reliqua. Alii vero sanctum Spiritum intelligunt, qui in principio ferebatur super aquas, et vivificabat omnia: qui de Patre egreditur, et propter societatem naturae, a Filio mittitur dicente, *Expedit vobis ut ego vadam. Nisi enim ego iero, Paracletus non veniet ad vos: sin autem ego iero, mittam eum ad vos* (Joan. xvi, 7). De quo rursus ait: *Cum venerit Paracletus quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui de Patre egreditur* (Joan. xv, 26). Ne scandalizet quempiam, si Spiritus egredi dicatur ex Patre, cum etiam Filius de se dixerit: *Ego de Patre exivi, et veni; neque enim a meipso exivi, sed ille me misit* (Joan. xvi, 28). De hoc Spiritu loquebatur: *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum semper, Spiritum veritatis* (Joan. xiv, 16). Hic est Spiritus de quo scribit et Moyses: *Quis det ut omnis populus Domini sit in Prophetas, et det Dominus Spiritum suum super eos* (Num. xi, 29)? Et Joel ex persona Dei: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiae vestrae* (Joel. ii, 23). Et Zacharias: *Verumtamen verba mea, et legitima mea suscipite, quae ego praecipio in Spiritu meo, servis meis Prophetis* (Zach. i, 6). Et iterum: *Effundam super Jerusalem Spiritum gratiae et misericordiae* (Zach. xii, 10). Multaque alia de utroque Testamento quae nunc longum est repetere. Hoc solum dicimus, quod idem Propheta de hoc Spiritu et flatu pariter sit locutus: *Haec dicit Dominus Deus qui fecit caelum. Et post paululum: Qui dat statum populo suo, qui est super eam, et spiritum his qui calcant eam* (Isai xlii, 5).

(Vers. 17 seqq.) *Propter iniquitatem avaritiae ejus*

non idem tamen verbum ab iis positum. Atque Aquila quidem et Symmachus in priore consenserint, qui nec semel alibi, puta Job. xxviii, 9, et Psal. cxlii, 4, idem περιελαθη verbum, usurpant: alterum vero περιβαλλει,tribuendum sit Theodotio. Significat vero utrumque, quod Illic. notat, cuncta circumdare, vel circumvolvere, aut circumundique ambitu cingere.

iratus sum, et percussus eum: abscondi, et indignatus sum: et ambulavit mœrens [Vulg. abijt vagus] in via cordis sui. Vias ejus vidi, et sanavi eum: et reduxi eum, et reddidi consolationes ipsi et lugentibus ejus. Creavi fructum laborum, pacem, pacem ei qui longe est et qui prope, dixit Dominus, et sanavi eum. Impii autem quasi mare fervens quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum. Non est pax, dixit Deus, impiis. LXX: Propter peccatum ad medicum quid **682** contristari eum, et percussus eum: et averti faciem meam ab eo, et contristatus est et ambulavit tristis in viis suis. Vias ejus vidi, et sanavi eum: et consolatus sum illum, et dedi ei consolationem veram, pacem his qui longe, et qui prope sunt, dicit Dominus, et sanabo eos. Qui autem iniqui sunt, fluctuabunt, et quiescere non poterunt. Non est gaudium impiis, dicit Dominus Deus. Post abjectionem populi Judæorum et eorum qui in Salvatore erodere voluerunt, pollicitus fuerat habentibus in se fiduciam, terram militum montemque sanctorum, et Apostolis præcoperat: Viam facite populo revertenti, et omnia de medio scandala tollite. Ac ne incredibile videretur, exponit potentiam suam, quod excelsus et magnus facile possit penitentibus veniam tribuere, et justum sit, ut Creator miseretur creaturæ suæ. Propter quæ jungit, quod iratus sit et contristaverit populum suum: idcirco se fecisse quia peccaverit, et iniquitatis avaritiam habuerit, nec nua fuerit iniquitate contentus; sed semper addiderit peccata peccatis. Et percussus, inquit, eum ad breve, ut sanarem, et abscondi, subauditur, faciem meam, ut magis me desideraret, et diceret: Ostende faciem tuam et salvi erimus (Ps. lxxix, 4). Indignatusque sum; quod ille sentiens, tristis incessit, dicens: Tota die tristis ingrediebar (Ps. xxvii, 7). Et ambulavi mœrens, sive convorsus in via cordis sui, ut non ad faciem hominum, sed in corde ageret penitentiam. Propterea videns vias conversionis ejus, sanavi vulnera, quibus tunc ante percusseram. Et reduxi eum ad me, quem prius ejeceram, et reddidi ei consolationem veram. Multæ enim falsæ sunt consolationes, quibus genus decipitur humanum. Sive consolatus sum lugentes ejus, dicens in Evangelio: Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. v, 5). Quodque sequitur: Creavi fructum laborum, hunc habet sensum, implevi quod pollicitus eram, dicens: Vivo ego, dicit Dominus, malo penitentiam peccatoris, quam mortem (Ezech. xxxiii, 41). Sive omnia tribul quæ antea promiseram. Quæ est autem Domini pollicitatio? Pacem meam do vobis: Pacem meam relinquo vobis (Joan. xiv, 27). Et hoc est quod nunc ait: Pacem super pacem; non uni tantum genti, sed omni mundo: a his videlicet qui erant **683** longe, et qui prope, id est, primum gentibus, et postea his qui ex Israel credere voluerunt. De quibus dicit et Apostolus: Vobis quidem

A oportebat prædicari verbum Dei; sed quia indignos vos judicastis salute; ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46). Qui scribens ad Ephesios, et de populo Circumcisionis atque Gentilium plenissime disputans, intulit: Nunc autem in Christo Jesu, vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in Sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra: qui fecit utraque unum, et medium parietem maceris, solvens inimicitiam in carne sua, et reliqua (Ephes. ii, 13, 14); et iterum: Et veniens, annuntiavit pacem vobis qui longe, et pacem his qui prope erant (Ibid., 17). Quoniam per ipsum habemus accessum utriusque in uno spiri u ad Patrem: dans pacem super pacem his qui fuerant longe, et qui b prope et qui non habuerant Legem et Prophetas: et qui ante susceperant, suscepit eos atque sanavit. Impii autem sive iniqui, fluctuabunt, quasi mare fervens, et quiescere nunquam poterunt. Quod licet de omni impio possit intelligi, tamen proprie refertur ad populum Judæorum, qui consona voce clamavit, et perseveravit in impietate sua, dicens: Crucifige, crucifige talum. Non habemus regem nisi Cæsarem (Joan. xix, 15). Sicut igitur mare fervens quiescere non potest, sed redundat fluctus ejus, et revolvuntur ad littora, atque iterum reorbeantur, et in se fracti, lutum efficiunt quod pedibus conculcatur: sic impii æternæ conculcationi subiacebant, quorum nullum est gaudium, et qui nulla pace requiescunt in eo quod impii perseverant. Quidam hunc locum specialiter super Salvatore intelligunt: quod propter peccata mundi ad modicum contristatus sit, dicens: Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. xxvi, 38). Et percussus eum Pater qui loquitur per Zachariam: Percussit pastorem, et oves dispergentur (Zach. xiii, 7); qui et ipse de se in sexagesimo octavo psalmo dixerit: Quoniam quem tu percussisti, ipsi persecuti sunt (Psal. lxxviii, 27). Et avertit Deus faciem suam ab eo, ut formam cervi pallisper acciperet, ambularet tristis, et lugens peccata populi, deplorans et plangens Jerusalem. Et qui viderit Pater vias ejus, propterea sanaverit eum, qui fuit inter mortuos liber: et caro ejus non vidit corruptionem, ut qui percussus **684** est in cruce, sanaretur in resurrectione. Et consolatus sum, inquit, eum, dans ei pro una gente Judæorum, universum mundum. Et lugentes ejus, subauditur, consolatus sum. Nec dubium quin Apostolus significet. Et complevit fructum laborum suorum, qui dixit ei: Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. ii, 8): pacem super pacem, mundum reconcilians Deo, ut utrumque populum vocaret ad se, et sanaretur a Patre. Impios autem, de quibus supra diximus, comparat mari, quod nunquam potest quiescere, sed etiam in summa tranquillitate, fractis ad littora revolvitur fluctibus, finisque ejus lutum est et conculcatio.

^a Vobis, pacem his qui longe, et pacem his qui prope, etc.

^b Suppletur cum Victorio verba, et qui prope, quæ antea deerant.

(Cap. LVIII. — Vers. 1.) *Clama, ne cesses: quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum. LXX: Clama in fortitudine, et ne parcas: quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo peccata eorum, et domui Jacob iniquitates eorum.* Finito priori capitulo, in quo pax justis, et nulla requies impiis nuntiatur, præcipit Deus Isaie prophetae, ut clamet in fortitudine, et instar tubæ exaltet vocem suam, et peccata ac scelera populi Israël dicere non formidet, nequam mortem metuens, nec impiorum a terricula et convicia; sed magis consideret imperantem Dominum. Et quia surdas aures habeant, et audire vix possint, juxta Symmachum et Aquilam, guttur suum veritatē in buccinam, quæ Hebraice dicitur *SOPIAR* (סוּפִיָּא), quam *שַׁפְּרִיָּו*, id est, *corneam* interpretati sunt. Et supra quidem ubi Apostolis dicebatur, *In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sien: exalta fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere* (Isa. xl, 9); nec buccina assumitur, nec tuba, sed montem jubentur ascendere. Ille autem quia peccatores erant, quibus nuntiandum est, et moralantur deorsum, non jubetur Propheta ut ascendat in montem: sed tantum ut exaltet sicut tuba vocem suam, et eis nuntiet bella ventura. Alioquin in die judicii, quando in resurrectione mortuorum et novissima tuba dicitur, scriptum est, *Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti*: ut quomodo illi ad vocem tubæ sunt judicandi: **635** sic Israel peccato mortuus audiat scelera sua; simulque appellatur populus Dei, ut discat qualem patrem perdidit, qui etiam peccatorem vocet populum suum.

(Vers. 2.) *Me enim de die in diem quærunt, et scire vias meas volunt: quasi gens quæ justitiam fecerit, et quæ judicium Dei sui non dereliquerit. LXX similiter.* Hoc proprie Judæis convenit, qui per singulos dies currunt ad synagogas, et Dei legem meditantur, scire cupientes quid Abraham, Isaac et Jacob, quid et cæteri sanctorum fecerint, et libros Prophetarum ac Moysi memoriter revolventes, decantant divina mandata, quibus rectissime illud aptabitur: *Quærent me mali, et non invenient.* Sic enim scriptum est: *Omnis qui quærit invenit* (Mat. vii): quicumque non invenit, male quæsisse convincitur; Dominus enim invenitur ab his qui eum quærunt in bonitate, et ostenditur illis qui non sunt ei increduli. Cum igitur justitiam judiciumque reliquerint Dei, quibus nominibus Christus ostenditur, dicente psalmographo: *Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (Ps. lxxi, 4): Christus enim factus est nobis redemptio, sanctitas, et justitia (I Cor. i): frustra legis factam scientiam, cum sanctus non in notitia Scripturarum, sed in operibus gloriatur, dicens: *Viam mandatorum tuorum cucurri, quando dilatasti cor meum* (Ps. cxviii, 31).

(Vers. 3.) *Rogant me judicia justitiæ, et appropinquare Deo volunt. Quare jejunavimus, et non aspexisti? humiliavimus animas nostras, et nescisti? Ecce in die jejunii vestri invenietur* [Al. invenitur], *voluntas vestra et omnes debitores vestros repetitis* [Al. repetitis]. *Ecce ad lites et contentiones jejunatis, et percussitis pugno impiæ. LXX: Percussit me nunc judicium justum, et appropinquare Deo cupiunt, dicentes: Quare jejunavimus, et non vidisti? humiliavimus animas nostras, et non cognovisti? In diebus enim jejuniorum vestrorum inveniantur voluntates vestrae, et omnes subjectos vobis affligitis, ad judicia et jurgia jejunantes, et percussitis pugnis humilem.* Est alia temeritas Judæorum, quasi fiducia bonæ conscientia, judicium postulant justum, et imitantur sanctorum verba dicentium: *Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum* (Ps. xxv, 1, 2). Et iterum: *Proba me, Domine, et tenta me: 636 ure renes meos et cor meum.* Et in alio loco: *Judica causam meam, et redime me* (Psalm. cxviii, 154). Et appropinquare Deo desiderant: cum hoc non in loco sit, sed in affectu, nec mentis otiosæ, sed laboriosi operis. Denique quid sit appropinquare Deo, instruit Scriptura, dicens: *Quærite Dominum.* Cum autem appropinquaverit vobis, derelinquat impius vias suas, et vir iniquæ cogitationes suas. Appropinquat enim Dominus appropinquantibus sibi, et his qui juste quod justum est persequuntur, et possunt dicere: *Mihi autem adherere Deo bonum est* (Ps. lxxii, 28). Si enim Omnipotens Deus Pater est veritatis atque justitiæ, quicumque est mendax et injustus, appropinquare Deo non potest, de quo scriptum est: *Non habitabit juxta te malignus, neque permanebunt injusti ante oculos tuos* (Ps. v, 6). Quare jejunavimus, inquit, et non aspexisti? humiliavimus animas nostras, et nescisti? Injustitiæ arguunt Dominum, quod bona opera non respiciat, solamque ventris esurientiæ, absque opere virtutum ingerunt Deo: non comedentes eos cibos quos creavit Deus fidelibus et his qui cognoscunt veritatem, ut sumant eos cum gratiarum actione: sed illos de quibus scriptum est in Proverbiis: *Hi enim aluntur cibis impletatis et vino iniquitatis inebriantur* (Prov. iv, 17). Hujusmodi epulis saturatus Pharisæus, inter cætera verba superbiæ, his in sabbato se jejunare factabat (Luc. xviii): qui non biberat vinum de vinea Sorec, sed de vinea Sodomorum, ejus vinum furor draconum est, et furor aspidum insanabilis, et ura eorum, ura fellis: quoniam Deus arguit per Prophetam: *Peccata populi mei comedunt* (Ose. iv, 8). Et rursum: *Quare tacuistis impietatem eorum, et iniquitates vindemias et comeditis frumentum mendacii* (Ose. x, 13)? Quia igitur proposuerant quæstionem Deo, scire cupientes quare jejunaverint et humiliaverint animas suas, et Deus non respexerit: oblitus veteris histo-

^a Idem nec implorum truculenta conricta.

^b Antiquiss. Ambrosian. non habet additum *vestra*: quod quidem neque in Hebræo est.

^c Antea erat *injuste arguunt*.

^d Mirum est, inquit Victorinus, quam omnia, tempore et incuria, corrumpantur. Pro *frumentum* legendum est *fructum*, qui locus est Osee 10, habentque LXX *καρπὸν*, et Hebræic. *קָרְבָּן* ipsaque Vulg. *fructum*.

riæ, cur non respexerit ad munera Cain, qui recte quidem offerebat, sed non recte dividebat cum fratre (*Gen. iv*), Dei non videns charitatem, dicente Scriptura: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et proximum tuum sicut teipsum (Matth. xxii, 39)*: propterea respondit Deus, quod non jejunia reprobet, sed opera quæ in jejuniis sunt, dicens: *In diebus jejuniorum vestrorum 687 inventiuntur voluntates vestræ, ut non Dei, sed vestras faciat voluntates, quas Paulus scribens Ephesitis reprobatur: Juxta principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis incredulitatis, in quibus et nos omnes conversati sumus aliquando, in desideriis carnis nostræ, facientes voluntatem carnis et cogitationum. Et eramus natura filii iræ, sicut et cæteri (Eph. ii, 2, 3)*. Quodque sequitur juxta LXX: *Et omnes subjectos vobis compungitis, sive affligitis, melius Theodotio et Symmachus translatorum, quos nos in hoc loco secuti sumus, Et omnes debitores vestros repetitis*. Ex quo ostendit, non esse absque periculo repetere pauperem qui solvendo non sit, et pallium quod pignoris loco tuleris, argenti non reddere debitori, ne clamor ejus perveniat ad Deum. Qui enim miseretur pauperis, Deo fenerat (*Prov. xix*). Et econtrario qui repetit non habentem, Deo facit violentiam. Atque ut sciamus hunc sensum esse in præsentis loco, etiam in consequentibus in hoc eodem capitulo lecturi sumus: *Dissolve colligationes impletati, solve fasciculos deprimentes*. Haud dubium quin chirographa significet: Quid enim prodest jejuniis ora pallere, et ad lites et ad jurgia jejunare, dicente Scriptura, *Qui amat peccata, gaudet jurgiis (Prov. xvii, 11)*? Servum autem Domini non oportet litigare, sed esse mansuetum (*II Tim. ii*), et imitari eum qui dicit: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde (Mat. xi, 29)*: ut humilitas non sit affectata, sed cordis, nec gloriam qua-rens hominum, sed animæ conscientiam. Jejunatis, inquit, et parentitis pignus humilem, et alapis verberatis (*I Tim. iii*). Unde episcopus non debet esse percussor. Quomodo enim potest libidinem refrenare, qui nec manum valet cohibere, nec linguam? Hujuscemodi jejunia et in exordio hujus prophætæ Dominus arguit, dicens: *Jejunium et otium, neomentias et sabbata, et alias solemnitates vestras odit anima mea (Isai. i, 13)*. Unde præcipitur per Joel: *Sanctificate jejunium: prædicate curatio-nem (Joel. ii, 15)*; ut a vitiis jejunemus, et bonis operibus, curatisque peccatis, fiant sancta jejunia. Denique sequitur: *Egredietur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo; ut tempore jejunii vacemus 688 orationi: ne interior homo noster draconis vocatur carnibus, qui datus est in escam populis Æthiopum*. Et hæc dicimus, non quo jejunia re-

probemus, per quæ et Daniel vir desideriorum futura cognovit (*Daniel. ix*), et Ninivite iram placaverunt Dei (*Jonas iii*), et Elias (*III Reg. xix*) ac Moyses (*Exod. xxxiv*), quadraginta dierum esurio, Dei familiaritate saturati sunt, et ipse Dominus (*Matth. iv*) totidem diebus in solitudine jejunavit, ut nobis solemnes jejuniorum dies relinqueret: sed quo non prosit vacuum portare ventrem, et alia facere quæ Deo displicent. Atque ut cætera prætermittam, exterminare facies suas, ut appareant hominibus jejunare [*Al. jejunantes*], qui in præsentis gloriam consequentes, excludentur a regno Dei, quia receperunt mercedem suam (*Matth. vi*). Unde et Apostolus, si etiam corpus suum tradat martyrio, ut ardeat, sive glorietur (utrumque enim fertur in exemplaribus) absque Dei charitate (*I Cor. xiii*), quæ est in cordis conscientia, frustra se dicit sanguinem fundere.

(Vers. 4, 5.) *Nolite jejunare sicut usque ad hunc diem, ut audiat in excelso clamor vester. Numquid tale est jejunium, quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? Numquid contorquere quasi circulum caput suum, et saccum et cinerem sternere? Numquid istud vocabis jejunium et diem acceptabilem Domino? LXX: Quid mihi^a jejunatis, sicut hodie ut audiat in clamore vox vestra? Non tale jejunium elegi, et diem humiliare^b animam suam. Neque si incurvaveris quasi circulum collum tuum, et cilicium et cinerem subtraveris: nec^c sic vocabitis jejunium acceptabile. Ne videatur reprobare jejunium, quod ipse præceperat, docet quomodo jejunandum sit: immo antequam doceat quid sequantur, instruit quid debeant declinare: *Ut audiat, inquit, in excelso clamor vester*. Ne ad orationem deferatis clamorem, orantes in synagogis et angulis platearum, ut ab hominibus videamini (*Matth. vi*), et elevetis vocem in excelsum, et cum Pharisæo, qui Domini judicio condemnatur, vestra jejunia et opera prædicetis (*Luc. xviii*). Propter quæ Dominus Pharisæorum reprobandam orationem, docet discipulos quomodo orare debeant (*Matth. vi*), clauso 689 pectoris sui cubiculo, ut soli loquantur Deo, qui potest silentium cordis audire; ut clament in cordibus suis, *Abba pater (Rom. viii, 15)*; et non exterminent facies suas, sed lavent aqua, et caput unguent oleo. De quo et Joannes Evangelista scribit: *Et ros unguentum habetis a sancto (I Joan. ii, 20)*: quo cum uncti fuerint, etiam ipsi sancti fiant. Non enim querit Deus afflictionem solam et humiliationem animæ per injuriam corporis: ut instar circuli torqueat corpus, et colla submittat, ac tristis incedat. Juxta illud quod in Psalmis dicitur: *Afflictus sum, et incurvatus usque ad finem: tota die contristatus incedebam (Ps. xxxvii, 9)*. Nec ut sacco quis vestiatur, et in cinere dormiat, quod de*

^a Sic mss. habent. Græcæque textus *ἡμῶν τῶν ἁγίων, ὡς σήμερον ἀκουσθήσεται*, etc. Vulgati vero ante, *jejunatis, ut hodie audiat*, etc.

^b Interferit Victorinus hominem ex Græco *ἄθρονον*.

^c Martianus aliquo editi, *nec si vocabitis jejunium et diem acceptabilem*. Quæ nos castigamus ad Græ-

cum textum ope Ambrosiani vetustioris ms. Constat siquidem scriptam a LXX plurimum numero *καλίστετε, vocabitis, non καλίστετε, vocabis*: tum voces *et diem, xal ἡμέραν*, non Septuagintaviralis versionis esse, sed Theodotionis ac Symmachii.

David et de Achab legimus (II Reg. III; III Reg. XXI): A sed ut cum istis hæc faciat quæ sequuntur. Alioquin et Apostolus frequenter jejunare se dicit (II Cor. VI et XI), et Dominus, cum sponsus a discipulis suis fuerit ablati, docet eos jejunaturos (Matth. VI): et in Psalmis pomitens loquitur: *Manducavi sicut cinerem panem meum, et potum meum cum fetu misceram* (Ps. CI, 10). *Et cum mihi molesti essent, inducbar cilicio* (Ps. XXXIV, 15). Ex quo discimus hæc faciendam primam esse quæ vult Dominus, et non alia prætercunda.

(Vers. 6, 7.) *Nonne hoc [Vulg. addit est] magis jejunium quod elegi? Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes: Dimittite eos qui confracti sunt liberos, et omne onus dirumpite. Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum* [Vulg. addit tuam]. *Cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despereris.* LXX: *Nonne tale jejunium elegi, dicit Dominus: sed solve omnem colligationem iniquitatis. Dissolve obligationes violentarum cautionum. Dimittite fractos in remissionem, et omnem scripturam iniquam concinde. Frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, operi, et domesticos seminis tui ne despereris.* Postquam docuit quale jejunium reprobet, ostendit quale libenter accipiat. *Dissolve, inquit, colligationes impietatis: solve fasciculos deprimentes: sive ut LXX manifestius transtulerunt, obligationes violentarum cautionum, quas nostri, verbi ambiguitate decepti, id est, συναλλαγῶν, commutationes pro chirographis interpretati sunt. Significat autem C chartarum fasciculos, 690 in quibus feneratorum calumniæ continentur, et opprimuntur pauperes ære alieno, quæ in cunctis urbibus seditionis causa vel maxima est. Unde et Romanus populus vicinus occupat montes, et Tabulæ novæ, quas Græci appellant χρίων ἀπονομῆς. Non ergo præcipit Propheta ne exigat unusquisque quod debitum est, maxime quod juste dedit et juste repetit: alioquin Tribunitiæ esset seditionis assertor. Sed ubi iniqua est cautio, ubi opprimuntur pauperes calumnia: ibi fasciculi cautionum, et omnia iniquitatis vincula rumpenda sunt. Vel certe hoc dicendum, quia de jejunii sermo est, et jejunium afflictionem atque humiliationem habet animæ: afflictio autem corporis peccatorum indulgentiam deprecatur. Docet Scriptura divina, ut dimittamus debitoribus nostris, ut et Pater cœlestis dimittat nobis debita nostra (Marc. XI). Vetus narrat historia, anno remissionis septimo, vel quinquagesimo, qui est verus Jubilæus, omnes possessiones redire ad dominos, et reddi servis pristinam libertatem, cunctaque nomina, quæ vulgo appellant cautiones, irrita fieri (Levit. XXV et XXVII). Si (Al. Sin) autem hoc veteri Lege (Exod. XXI) præcipitur: quanto magis in Evangelio, ubi (Matth. V)*

A omnia quæ bona sunt duplicantur: et nequaquam oculum pro oculo, dentem pro dente jubemur eruere: sed verberanti præbere maxillam! Atque ut sciamus illud quod supra diximus: *Omnes debitores vestros repetitis, de creditoribus scribi, de debitoribus jungitur manifestius: Dimittite eos qui confracti sunt liberos, hoc est, qui paupertate sunt fracti, quos afflictio, ne liberos sinas mendicare. Et omne onus quo deprimuntur, rumpe. Pro quo manifestius Septuaginta transtulerunt, et omnem scripturam iniquam concinde: quod Symmachus transtulit: Et omnem cautionem falsam dirumpite. Sed poterat fieri, ut aliquis diceret: Non habeo debitores, quid facere debeo, ut suscipiatur jejunium meum? Sequitur: Frange esurienti panem tuum. Non plures panes, ne de paupertate causeris, sed unum panem. Nec ipsum totum, sed partem panis: quam si non jejunares comesus cras; ut jejunium tuum non sit lucrum marsupii, sed saturitas animæ. Pulchreque 691 addit tuum, ne de rapina facias elemosynam: Redemptio enim animæ viri, propriæ divitiæ (Prov. XIII, 6). Et in alio loco: *Honora Dominum de tuis jactis laboribus* (Prov. III, 9). Certe si panem non habes, et esurientium plurima multitudo est, præbe de quo nullum damnum pateris. In quo nulla dispendia sunt, pauperes absque tecto, induc in domum tuam. Sive ut in Hebraico habetur, in domum, ut si tuam non habes, inducas in hospitium, quod vel mercede conductum, vel beneficio possides. Si videris nudum, operi. Quod et Dominus in Evangelio loquebatur: *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti* (Luc. III, 11). Non enim unam jussit scindi et dividi, quod multi popularis auræ causa faciunt: sed alteram non servari, augens præcepta justitiæ, ut etiam diceret aquæ frigidæ porrectum habere præmia diceret. *Et carnem aut, tuam ne despereris.* Omnis enim homo caro nostra est. Et juxta Evangelicam parabolam, ejus qui de Jerusalem descendeat Jericho, et latronibus vulneratus est, ille proximus appellatur qui benefecerit (Luc. X). Vel certe juxta Septuaginta qui dixerunt: *Et domesticos seminis tui ne despicias, domesticos seminis illos intelligamus, de quibus et Apostolus docet, omnibus faciendam esse elemosynam, maxime autem domesticis fidei* (Galat. VI). Illi enim caro nostra sunt, et semen nostrum, qui de uno nobiscum parente generantur. Ad quos extendebat et Salvator manum, dicens: *Mater mea et fratres mei hi sunt, qui faciunt voluntatem Patris mei* (Marc. III, 34, 35). Atque ut sciamus unum esse Dominum, et, novi et veteris Instrumenti, eadem et Dominus loquitur in Evangelio de his qui in die judicii a dextris staturi sunt: *Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum præparatum vobis a constitutione mundi. Esurivi enim et dedistis mihi manducare. Sitivi et dedistis mihi bibere. Infirmus eram, et in carcere, et**

* Ambrosian. antiquior, vel ruinæ est. Tum ordine inverso, *Unde et tabulæ novæ, etc.* Dicebantur porro *Tabulæ novæ*, quando cum creditoris injuria et clamore simul ac semel omnia eatenus contracta de-

bita expungebantur atque abolebantur, perinde ac si soluta jam fuissent. *Χρίων ἀπονομῆς*, ut Hier. notat, Græci appellabant: quos inter Diodorus Siculus lib. XIX.

venistis ad me. Peragrinus, et duxistis me in domum vestram. Et nudus, et vestistis me (Math. xlv, 34 seqq.). Illique humilitate dicentibus, se nihil fecisse Domino Salvatore, respondit: *Quamdiu fecistis uni de fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Juxta tropologiam hæc possumus dicere: Qui jejunit ab omnibus malis, et vult suum jejunium respici, non solum declinet a malo, sed et faciat bonum, ut solvat omne vinculum **692** iniquitatis, quo simplices quique credentium, hæreticorum fraudibus colligati sunt. Et *σπαργαλῆς*, obligationes violentorum tractatum, quas et in psalmo Propheta demonstrat, dicens: *Declinantes autem in obligationes, adducat Dominus cum operantibus iniquitatem (Ps. cxxiv, 5).* Omnes enim qui hæreticorum vinculis alligantur, declinant a Domino; et quasi hos ductus ad victimam; et eligunt atque commutant pro veritate mendacium. Istiusmodi igitur homines, qui sunt fracti iudicio, dimittat vir Ecclesiasticus atque dissolvat; et omnem scripturam hæreticorum, de quibus hic idem Propheta dicit: *Væ qui scribunt iniquitatem: scribentes enim scribunt malitiam, rapientes iudicium pauperum populi mei (Isai. x, 1, 2),* solvat atque dirumpat, ut nequaquam laqueis suis simplices quosque teneant irretitos. Et cum hoc fecerit, frangat doctrinæ Ecclesiasticæ esurientibus panem suum, quod fecit et Dominus, fractos panes Apollolis tribuens, quos eis in septem sportis et duodecim cophinis, nequaquam integros sicut habebantur in Lego, sed comminutos atque confractos in Evangelio dereliquit, ut haberent quod pauperibus largirentur (Math. xv). Quos videris non habentes calorem fidei, sed extra Ecclesiam frigoribus infidelitatis argentes, inopes atque peregrinos, induc, ait, in domum Ecclesiæ, et operi incorruptionis pallio; ut vestiti Christi tunicæ, nequaquam maneat in sepulcris, quod de eo legimus, qui possessus a dæmonum legione, nudus habitabat in memoria mortuorum. Cuique, inquit, hæc feceris et liberalitas tua ad omnes exposita fuerit, specialiter ne despicias domesticos fidei.

(Vers. 8,9.) *Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua cito [Vulg. citius] oriatur, et anteibit faciem tuam iustitia tua: et gloria Domini colliget te. Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum. LXX: Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ cito orientur, et præibit in conspectu tuo iustitia tua, et gloria Dei circumdabit te. Tunc clamabis, et Deus exaudiet te. Adhuc loquente te, dicet, Ecce adsum.* Quando illa non feceris quæ præteritus sermo narravit, et ista feceris de quibus nunc diximus: tunc acceptabile erit jeju-

^a Brizianus vetustus cod. penes Victor., *induc in domum tuam, hoc est in domum Ecclesiæ: quam et ipse lectionem probat.*

^b Respondit Victor. cautionum pro commutationum, erroremque ait patere ex verbis, ἵσχυος τῶν LXX textu. Sed non diffidendum *συνάλλαγμα* et secundum Græcæ linguæ proprietatem. Interpretari Hieronymum commutationem, in sublimi expositione.

^c Nostri, et quos Martian. consuluit, mss. *κλύων.*

nium tuum, et erumpet matutinum lumen tuum; **693** sol videlicet iustitiæ, de quo Malachias propheta ex persona Dei Patris loquitur: *Orietur vobis timentibus nomen meum, sol iustitiæ, et sanitas in pennis ejus (Malach. iv, 2).* Qui ibi sol, hic lux dicitur. Sicut enim matutina lux solvit tenebras: ita lumen scientiæ et veritatis omnes errores fugat. *Et sanitates, inquit, tuæ cito orientur.* Pro quo Aquila, verbum de verbo exprimens, posuit: *Et cicatrix vulneris tui cito obducetur;* ut scilicet vulnera peccatorum nostrorum ad ortum solis iustitiæ, cito obducia cicatrice, claudantur. Pro eo quod Septuaginta translulerunt τὰ ἰσχυρὰ σου, id est, *sanitates tuæ,* Latini interpretes ducti nominis similitudine, *ἰσχυρὰ,* id est, *vestimenta* posuerunt. Unde multi translationis falsitate decepti, ad resurrectionem corporis comprobendam, hoc utuntur testimonio, quo scilicet vestimentum animæ corpus accipi velint, quod in die resurrectionis oriatur. *Et antecedat, inquit, in conspectu tuo iustitia tua (Gen. xxx, 33, sec. LXX).* Secundum illud quod loquitur Jacob: *Exaudiet me cras iustitia mea;* et implebitur quod scriptum est: *Ecce homo, et opera ejus. Et gloria Domini circumdabit te,* quasi veste pulcherrima, ut glorificeris apud Deum et apud homines. *Tunc invocabis, et Dominus exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum,* non voce, sed opere; non responsione, sed beneficiis. Quod juxta litteram et in Evangelio comprobatur, quando dicente ad Dominum leproso, *Si vis, potes me mundare,* respondit Dominus dicens: *Volo, mundare.*

(Vers. 10.) *Si abstuleris de medio tui catenam, et desieris digitum extendere, et loqui quod non prodest. Cum effuderis esurienti animam tuam, et animam afflictam repleveris: tunc [Vulg. abest tunc] oriatur in tenebris lux tua, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies. LXX: Si abstuleris a te colligationem, et ordinationem et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem tuum ex animo tuo, et animam humiliatam saturaveris: tunc oriatur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies.* Verbum Hebraicum *מִרְיָהוּ* (מִרְיָהוּ), quod in Jeremia *torques ferrea* interpretatur (Jerem. xviii), in præsentī capitulo bis legitur. In eo enim loco ubi supra juxta Septuaginta diximus: *Dissolve obligationes violentarum commutationum,* **694** pro uno verbo *מִרְיָהוּ* sciamus eos posuisse *violentas cautiones*, pro quibus Aquila errorem, Symmachus *declinationem*, Theodotio *κλύων*, id est, *torquem*, translulerunt. Rursum in præsentī loco ubi nos vertimus: *Si abstuleris de medio tui catenam,* et pro *catena* Septuaginta *συνάλλαγμα*, id

S. Doctor lib. de Nominibus Hebraicis ex Joene: *Luxa, inquit, quidam interpretantur κλύων, torquem videlicet damnatorum, quam vulgo Botam vocant. Patria habet inferius in Jeremiæ (an. xxvii).*

—Theodotio κλύων, etc. Mss. codice legitur ΚΑΤΩΝ ut antea observavimus ad librum Nominum ad vocem *Luxa*, quam quidam interpretati sunt κλύων torquem videlicet damnatorum, vulgo *Botam* vocatam. Consulta locum et scholia nostra. MARTIAN.

est, colligationem, sive vinculum transtulerunt; **A** Aquila, sicut supra, errorem, interpretatus est; Symmachus in Theodotionis scita concedens [Al. concidens], torquem posuit. Hoc de interpretationis varietate sit dictum. Alioquin sensus sic cum superioribus jungitur: Orietur tibi matutina lux, et sanitates tuæ cito orientur: et præcedet te justitia tua, et gloria Domini coronabit te. Deprecantemque statim exaudiet, et se ostendet esse præsentem. Ita dicitur, si ad superiora opera hæc quoque addideris, ut tollas de te obligationem et catenam qua tua anima colligata est. De qua et Petrus loquebatur ad Simonem: *In felle enim amaritudinis, et obligatione iniquitatis video te esse* (Act. viii, 25). Et Paulus dolebat, obligatam cernens idololatriæ Atheniensium civitatem. Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. v). De quibus animæ vinculis et David precabatur in psalmo: *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce sermo tuo* (Ps. xviii, 15). Difficile reperitur qui his non stringatur catenis. Raro invenitur anima quæ hæc gravissimam torquem non habeat suo collo circumdatam, ad terrena se opera deprimentem, ut nequaquam cælum, sed terram aspiciat. Quod et de Evangelica refertur muliere, quam vinxerat Satanas per annos decem et octo, ut incurvata, cælestia non videret (Luc. xiii). Si ergo, ait, tuleris de medio cordis tui hæc catenam, et istiusmodi vincula dissipaveris, et *αχαιοτητα*, pro qua tres alii interpretes voce consona, *extentum digitorum* transtulerunt: ut non solum malum ipse non cogites, et non facias, sed ne detrahas quidem proximo tuo, et singulos quasi digito notes, et loquaris quod non prodest animæ tuæ, non tua mala, sed aliorum errores considerans: accipies quæ sequens sermo subnectit. Plerique nostrorum *αχαιοτητα*, id est, *ordinationem clericorum*, quæ non solum ad imprecationem vocis, **685** sed ad impositionem impletur manus (ne scilicet, ut in quibusdam risimus, vocis imprecatio clandestina clericos ordinet nescientes), sic intelligunt, ut assumant testimonium Pauli scribentis ad Timotheum: *Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis* (I Tim. v, 22). Non est enim peccatum leve, mittere margaritas ante porcos, et dare sanctum canibus (Math. vii): et ordinationem clericatus, nequaquam sanctis, et in lege Dei doctissimis, sed assecclis suis tribuere, et vilium officiorum ministris: quodque his dedecorosius est, muliercularum precibus. In quo consideranda loquentis in se Christi Apostoli sapientia, qui ut ordinationis periculum demonstraret, junxit tormenta peccantium: *Neque communicaveris peccatis*

alienis. Sicut ergo in ordinationibus malorum, particeps est peccatorum qui tales constituit: sic in ordinatione sanctorum, particeps est eorum justitiæ, qui bonos elegit. Sequitur: *Et verbum murmurationis*, subauditur, *ἐπὶ νεκρῶν*, si abutuleris a te. Verbum autem murmurationis est, quando contra nos loquitur Deus: *Desinat a me murmuratio populi hujus, et non morietur*; nostraque peccata referimus ad Deum, ad excusandas excusationes in peccatis, et dicimus: Corporis me superavit ardor, adolescentiæ incendia vicerunt, a Deo talis creatus sum: paupertas coegit ad furtum. Itaque si non fecerimus ista quæ dicta sunt, et fecerimus ea quæ dicenda sunt, ut esurienti, non sicut supra, demus panem nostrum, sed animam nostram, ut eum in quibuscumque possumus adjuvemus, et non quasi ex tristitia et necessitate, sed ex animo tribuamus, accipientes magis, quam dantes beneficium: *Hilarem enim datorem diligit Deus* (II Cor. ix, 7), ut animam esurientem sive afflictam non refucilemus ex parte, sed saturemus: et doleamus cum dolentibus, lugeamusque cum lugentibus (Rom. xii), tunc oriatur in tenebris lux nostra, ille qui dicit: *Ego lux veni in mundum: ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat: sed habeat lucem vitæ* (Joan. xii, 46). Lucerna enim corporis nostri est oculus: si simplex fuerit, totum corpus **686** nostrum erit lucidum. Si autem qui lux esse deberet, versus fuerit in tenebras; tunc omne corpus tenebrorum erit, et dicetur nobis: *Si lux quæ in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ sunt* (Math. vi, 23)! Consideremus quantis virtutibus perveniamus ad lucem Dei, ut tenebræ vertantur in meridiem, dicamusque cum sponsa: *Ubi pascis, ubi cubas, in meridie* (Cant. i, 6)?

(Vers. 11.) *Et requiem dabit tibi Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam, et ossa tua liberabit. Et eris quasi hortus irriguus, et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquæ. LXX: Et erit Deus tuus tecum semper: et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent. Et erunt sicut hortus ebrius: et sicut fons, cui non deficiet aqua.*

B Quod in Alexandrinis exemplaribus in principio hujus capituli additum est: *Et adhuc in te erit lux mea semper; et in fine et ossa tua quasi herba orientur, et pinguescent, et hæreditate possidebunt in generationem et generationes*, in Hebræo non habetur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis et veris exemplaribus: unde obelo prænotandum est. *Cum tenebræ*, inquit, *pectoris tui*, orta luce, fuerint dissolutæ, et pro nocte palpabili meridies fuerit exorta, tunc semper habitatorem habebis Deum, qui impleat splendoribus animam tuam. De quibus in psalmo

^a Antea, *et erit*. Hebraice autem *וְיָשָׁב*. Vide subnexam Hieron. expositionem.

^b Quod in Alexandrinis, etc. Manuscriptus codex Alexandrinus, in Putygiottis Londinensibus typis expressus, retinet fere totam hæc pericopen; legit enim post vocem *ὄσα* ultimam undecimi versiculi, *Et ossa tua quasi herba orientur et pinguescent; et hæreditate possidebunt generationes generationum.*

Ex quo manifestum est unum esse ex Alexandrinis exemplaribus, quorum hoc loco recordatur Hieronymus.

MARTIAN.

^c Estque in eo quidem, quod Alexandrinum dicitur, exemplari, quemadmodum et in Aldino altera hæc versiculi ejus pericope, *καὶ τὰ ὀστά σου ὡς βλάστη ἀναστῆσαι καὶ πικρῶσθαι, καὶ κληρονομήσουσι γενεὰς γενεῶν*, quam et Cyrillus et Procopius legunt.

legitur: *Tecum principium in die virtutis tuæ, in A splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te (Ps. cix, 4)*. Sive saturarhoris cunctis quæ desiderat anima tua, quia et ipse saturasti animam esurientem, et dicere poteris: *Benedic, anima mea, Domino, qui implet in bonis desiderium tuum (Ps. i, 5)*; et ossa tua liberabuntur de interitu et igne perpetuo. Sive impinguescent, ut pristinam crassitudinem recipiant, quæ fame sermonis Domini attenuata fuerant. Quod quidem et juxta litteram de resurrectione eorum quæ casura sunt corporum, intelligere possumus, et de virtutibus animæ, quas significans sanctus loquitur in psalmo, *Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tibi (Ps. xxxiv, 10)*? De quibus et in Proverbiis scriptum est, *Fama bona impingat ossa (Prov. xv, 30)*. Et quibus præmia promittuntur, *Sanitas erit corpori tuo, et curatio ossibus tuis (Prov. xvi, 24)*. De 697 quibus rursum scriptum est, *Dominus custodit omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur (Ps. xxxiii, 21)*. E contrario, qui peccator est, et animæ robur perdidit atque virtutem, plangit, et loquitur: *Dissipata sunt ossa nostra secus infernum (Ps. cxl, 7)*. Neque enim possumus credere quod ossa peccatorum non in inferno sint, sed juxta infernum. Et fama bona impingat ossa (Prov. xv, 30), quæ ad corporis saginam non pertinet. Sequitur: *Eteris, sive erit, id est, aut tu, aut anima tua, sicut hortus irriguus*: de quo scriptum est: *Fons egrediebatur, et irrigabat omnem faciem paradisi (Genes. ii, 6)*, pro quo in Hebraico hortus legitur. Quem fontem non aliium possumus dicere, nisi eum cui dicitur, *Apud te est fons vitæ (Ps. xxxv, 10)*: qui indesinenter rigat Ecclesiam suam, et cunctorum corda credentium.

(Vers. 12.) *Et edificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis: et vocabitur [Vulg. et vocaberis] in te edificator sepium, convertens [Vulg. avertens] semitas in quietem. LXX: Et edificabuntur tibi deserta a sæculo et erunt fundamenta tua sempiterna in generationes^a et generationes: et vocaberis edificator maceriarum, et semitas in medio quiescere facies*. Non solum, inquit, orietur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erant quasi meridies, et dabit tibi Dominus requiem semper, et eris quasi hortus irriguus, et cætera; sed edificabuntur in te quæ longo tempore deserta fuerant; et in multis generationibus permansura

^a Alterum et generationes, quid deest, juxta Græcum archetypum nostri mss. sufficiunt.

^b Minus recte antea, quasi, pro eo quod præferunt mss., qui sit.

^c Locum hunc usque adeo vitiatum, ut ne conjectura quidem restituere auderet el. Montfauconius, pristinae certissima que lectioni reddit Ambrosianus cod. antiquior, in quo litteris uncialibus scriptum est ΠΕΡΙΠΑΚΤΗΘΑΙΑΚΟΠΗΘ, quæ in duo verba distinguentes, et una alterave litterula, quæ facile nimis permutari invicem solent, emendantes, legitimus περιπακτής διακοπήθ. Et enim ex vocum istarum significatione ipsa, quæ est, obicem ponens intercisit, pro quibus Symmachus vertit, murum

ædium tuarum fundamenta jacientur: ita ut vel tu ipse volueris ædificator sepium atque maceriarum, vel orietur in te^b qui sit ædificator sepium, et avertat semitas in quietem, sive juxta Septuaginta, *calles in medio faciat quiescere*. Hæc Judæi et amici tantam occidentis litteræ, ad instaurationem referant urbium Palæstinæ. Et vel facta sub Zorobabel et Esra, et Neemia, vel in ultimo tempore futura contendunt: et ad instaurationem Jerusalem et in circuitu civitatum altissima 699 fundamenta facienda, et tam excelsoæmuros ædificandos, ut nullus hostium possit intrare, et omnium in eas inimicorum prohibeatur ingressus. Nos autem sequentes cœpiæ explanationis ordinem, quæ deserta fuerant in Judæis, dicimus ædificari in Ecclesia, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et fundamenta illius ex utroque populo, id est, in quibus generationibus suscitanda. Unde dicebat Apostolus: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui: alius superædificat: unusquisque autem videat quid superædificat (I Cor. iii, 10)*; et in alio loco: *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus; et iterum: Ædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum (Ephes. ii, 20)*; et vocandam eam, sive eum qui natus est in ea, ædificatorem sepium. De quo in psalmo legitur: *Homo natus est in ea: et ipse fundavit eam Altissimus (Ps. lxxxvi, 5)*. Quæ sepes atque macerias, hoc enim Græco sermone significat περιπακτής, agro et vineis circumdari Scriptura commemorat: *Vineam de Ægypto transtulisti: ejecisti gentes, et plantasti eam; et post paululum: Quare destruxisti maceriam ejus: et vindemiant eam omnes qui transeunt viam (Ps. lxxix, 9 et 13)*? Et in hoc eodem Propheta: *Vinea facta est dilecto; quam palestro sermone describens, intulit: Ædificari turrem, et maceria circumdedi (Eccles. ii, 4)*. Quam qui destruxit, juxta Ecclesiasten, mordebit eum coluber. Quæ ideo circumdata est, ut omnium bestiarum in vineam Dei prohibeatur accessus. Iste est autem coluber tortuosus, qui decepti Evam in paradiso, quæ quia Dei præcepta destruxerat, propterea morsibus ejus patuit, et audivit a Domino: *Tu observabis caput ejus; et ille observabit tibi calcaneum (Genes. iii, 15)*. In eo loco, ubi nos juxta Septuaginta interpretati sumus, ne quid innovare videremur, quia vulgatum est testimonium, *et vocaberis edificator D sepium, in Hebraico legitur, et vocabitur in te, conca PHEAES פֶּה אַיִל quod Aquila interpretatus est:*

opponens cadenti: tum ex orationis contextu ac serie, et ad Hebraicum פֶּה אַיִל convenientia, denique Hieronymiana juxta sensum expositione, germanitas restitute lectionis liquet. Nec quem moveat ignotum sere Lexicographis vocabulum περιπακτής, cum recte possit ad Græcæ linguæ analogiam a verbo περιπακτώ, quod est, *sepio*, derivari: et constet contentiosum Aquilæ ingenium, ut verbum de verbo redderet, plerumque alia Græcis Auctoribus non usurpata vocabula excogitasse. Cæterum erat ad monstri instar quod divinatione scripsit Erasmus, ac temere in posterioribus editionibus ad hanc usque diem manavit περιπακτίαν χολήν. Nec minus depravati sunt, quos Montfauconius consuluit mss. vetores li-

περπατήσας διακονῆς, quod nos **699** posuimus A (Exod. xxiv, 3); et sedeamus cum Domino, læsi in via hujus sæculi, super puteum Samaritanæ et conversionem errantiumque salutem sitientes (Joan. iv), ut audiamus Apostolum commonentem, *Stare firmi et immobiles* (I Cor. xv, 58), ne patiamur illud quod Judas passus est proditor, qui perdidit locum ministerii sui, et transgressor effectus est, illiusque semper sententiæ recordemur : *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris* (Eccles. x, 4). Qui sic quiescit in sabbato, levat inter innocentes manus suas, nec movet pedes, ut suas faciat voluntates : iste celebrat sabbata Domini delicata. Qui sabbatismus, juxta Epistolam quæ ad Hebræos scribitur, repromittitur nobis in cælestibus, et gloria præparatur (Hebr. iv) : ut dum non

(Vers. 13.) *Si averteris a sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo : et vocaveris sabbatum delicatum, et sanctum Domini gloriosum, et glorificaveris eum dum non facit vias tuas, et non invenitur [Vulg. invenitur] voluntas tua, ut loquaris sermonem. LXX : Si averteris in sabbatis pedem tuum : ut non facias voluntates tuas in die sancta. Et vocabis sabbata delicata sancta Domino : non tolles pedem tuum ad opus, neque loqueris verbum ÷ in ira de ore tuo*. Cui supra dixerat : *Nonne hoc est jejunium magis quod elegi, dissolve colligationem impietatis, solve fasciculos deprimentes, et cætera* : etiam nunc præmia repromittit, si facere voluerit quæ sequuntur (Exod. xx) ; ut hic scilicet cohibeat pedem suum in sabbatis, nec faciat voluntates suas, et diem sanctum Domini suis commaculet voluntatibus [Al. voluptatibus]. Lege præceptum est, ne in sabbatis opus servile faciamus, ne accendamus ignem, ut in uno sedeamus loco, ut illa tantum faciamus opera quæ ad animæ salutem pertinent. Quod si juxta litteram accipiamus, penitus impleri non potest. Quis enim potest hoc facere, ut tota die ac nocte sedens in sabbato de uno loco non recedat, immo ne leviter quidem se commoveat; quod si fecerit, transgressor legis sit? Ex uno igitur mandato, quod juxta litteram impossibile est, et cætera cogitur spiritualiter intelligere, ne faciamus servile opus, et perdamus animæ libertatem; qui enim facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii) : ne onus portemus in sabbato, quale portabat ille qui dicit : *Iniquitates mee elevatae sunt supra caput meum : quasi onus grave aggravatae sunt super me* (Ps. xxxvii, 5). Ne iniquitas **700** quæ sedet super talentum plumbi, in nobis habeat potestatem : ne nos voluptas corporis et libido succendant (Zach. v) : *Omnes enim adulterantes quasi ctibanus corda eorum* (Osee vii); et diaboli jacula ignita sunt, ut sagittent in obscuro rectos corde (Ps. x). Præcipitur quoque nobis ut arripito nobis aratro, non respiciamus post tergum : ut lectorum altitudinem conscendentes, nequaquam ad tollenda sæculi vestimenta velimus descendere (Luc. ix); sed ut audiamus cum Moysè, *Tu vero hic sta mecum*

B faciamus vias nostras in sabbato, nec invenitur voluntas nostra, ut loquamur sermonem, quo scilicet nec opere, nec sermone peccemus. Alioquin si hæc tantum prohibentur in sabbato, ergo in aliis sex diebus libertas nobis tribuitur delinquendi. Quod si stultum est credere, superest ut sabbatum quod interpretatur *requies*, omni tempore sanctificandum sit a fidelibus, dum non carnis, sed animæ faciunt voluntates. Quodque jungitur, juxta Septuaginta, *in ira ex ore tuo*, in Hebraico non habetur. Ad hoc sabbatum, omni festivitate celebrandum, Salvator nos provocat in Evangelio, dicens : *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vobis dabo requiem* (Matth. xi, 28); hoc enim significat ἀνακούσσω ὑμᾶς, ut scilicet peccatorum onera deponentes, sabbatizemus in Christo, et dicamus : *Statuit supra petram pedes meos* (Ps. xxxix, 3), illudque vitemus quod sanctus pene sustinuisse se dicit, *Mei vero pene moti sunt pedes* (Ps. lxxii, 2).

(Vers. 14.) *Tunc delectaberis super Dominum* [Vulg. Domino]; *et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est. LXX : Et eris 701 confidens super Dominum : et elevabit te super bona terræ, et cibabit te hereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est.* Postquam vocaveris sabbata delicata, et non moveris in sabbato pedem tuum ad opus servile faciendum, neque verbum locutus fueris, id est, semper tacueris, et impleveris quod præceptum est : *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum* (Ps. xxxiii, 14) : tunc delectaberis in Domino, et videbis in te esse completum : *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* (Ps. xxxvi, 4) Sive fiducia habebis in Domino, juxta illud quod scriptum est : *Qui confidit in Domino, beatus est.* Et in Jeremia : *Benedictus homo qui confidit in Domino, et erit Dominus spes ejus* (Jerem. xvii, 7). Et alibi : *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine* (Ps. cxvii, 8). Et elevabit te Dominus atque sustollet super altitudines ac bona terræ. Terra enim mittium, terraque viventium non est deorsum, sed sursum est. Denique ad Lot de Sodoma et Gomorræ valle fugientem dicitur : *In monte salvum te fac*

bri, e quibus vix potuit alterum διακονῆς verbum excedere.

(Genes. xix). Ad quem postquam pervenit, ortus A est ei sol in Sogor. De hac terra dicebat Dominus : *Beati miles, quoniam ipsi possidebunt terram* (Math. v, 4); et multa alia quæ crebro u-urpavimus, quorum illud est : *Honora patrem tuum, et matrem tuam, et eris longævus super terram, quam Dominus Deus tuus dederit tibi* (Exod. xx, 12). Quod juxta litteram penitus stare non potest. Multi enim honorant parentes, et cito moriuntur; et alii parricidæ longo vivunt tempore. Ut autem certius noverimus hanc terram esse in sublimibus, tricesimi sexti psalmi breviter recordemur, in quo scriptum est : *Miles possidebunt terram, et epulabuntur in multitudine pacis*. Post quæ inferitur : *Especta Dominum, et custodi qnas ejus : et elevabit te, ut possidens terram* (Ps. xxxvi, 11) : ^B de qua in alio loco canitur, *Justi possidebunt terram, et habitabunt in sæculum sæculi super eam* (Ibid., 34). Quod et ipsum impossibile est. Si enim terra pertransibit, hæc utique quam incilimus, quomodo in sæculum sæculi justii habitabunt super eam? Ex quo discimus esse terram, quæ in sublimibus sita est. Post quæ inferitur : *Et cibabo, sive, cibabit te Dominus hæreditate Jacob patris tui*. Sicut enim qui fidem ^C 702 habuerit Abraham, appellatur filius Abraham : sic qui supplantat vitia atque peccata, vocatur filius Jacob. Et cujus quis virtutis imitator est, illius appellatur et filius. Bona autem terræ, quæ in excelsis sita est, quibus saturatur filius Jacob, illa accipienda sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt (I Cor. ii). De quibus in Epistola scriptum est ad Hebræos : *Qui enim hæc dicunt, ostendunt quod patriam quærant : et siquidem illam quærerent, de qua egressi erant, habebant tempus ut revertentur ad eam. Nunc autem meliorem desiderant patriam, hoc est, caelostem Jerusalem* (Hebr. xi, 14 et seqq.). Ex quo discimus, mille annorum fabulam, in qua rursus nuptiæ promittuntur, et cibi, et terræ vitæ conversatio, abjiciendam. Si enim in resurrectione neque nubent, neque nuhentur, sed erunt similes Angelorum; quia sunt filii resurrectionis (Math. xxii); et de ventre ac cibi Apostolus loquitur : *Esca ventri, et venter escis : Deus autem et hæc et illam destruet* (I Cor. vi, 13), quomodo rursus incorrupto et spirituali immortalique corpore, carnis pristinæ mortalis atque corruptæ vitia quæremus? Et hæc dicimus, non quo substantiam glorificati corporis denegemus, sed quo opera pristina in his qui Angelorum sunt similes, penitus auferamus. Alioquin et in isto adhuc corpore per jejunia et continentiam, et perpetuam castitatem et charitatem, imitatur virtutes Angelicas, et tamen substantiam corporum non amittimus. Quæ ut omnia futura credamus, sciamus a Deo esse promissa, cujus os locutum est : ut quomodo in manibus opus,

et in pedibus incessum, et in ventre generationem, et in auribus uentisque auditam atque intuitum : sic in ore sermonem Dei intelligamus.

(Cap. LIX. — Vers. 1, 2.) *Ecce non est abbreviata manus Domini, ut salvare nequeat : neque aggravata est auris ejus, ut non exaudiat; sed iniquitates vestras dividerunt inter vos et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem ejus a vobis, ne exaudiret. LXX : Numquid non potest manus Domini salvos facere : aut aggravata est auris ejus, ut non exaudiat? Sed peccata vestra separant inter vos et Deum : et propter peccata vestra avertit faciem ejus a vobis, 703 ut non misereatur. Puleram quæ nunc facinrorum esse me dixi : Eris confidens in Domino, et ricabit te ad bona terræ, et cibabit te hæreditate Jacob patris tui, et ante complere. Neque enim abbreviata est manus mea, atque contracta, ut eam ad liberandum populum meum extendere nequeam : aut surdas aures habeo, ut exaudire non possim. Ex quo ostenditur aures Domini, quæ justos audiunt, et non audiunt peccatores, nequaquam esse nostrarum aurium similes, quæ emissam vocem sive justitiæ, sive injustitiæ, æqualiter audiunt ; sed peccata, inquit, vestra, quasi quidam in medio murus oppositus, vos et Deum dividunt. Unde et Salvator in passione sua fecit utrumque unum (Ephes. ii), et medium parietem maceræ solvens, inimicitiam in sua carne destruxit, ut quæ paries dividerat peccatorum, Christi sanguis conjungeret. Qui aperuit paradisi januam, quæ multo tempore clausa fuerat (Genes. iii), et ignem gladium suo cruore restinxit, ut audiret latro : *Hodie mecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43). Quodque sequitur : *Et propter peccata vestra avertit faciem a vobis : ut non audiret, sive ut non miseretur, hoc ostendit, quod fetorem peccatorum et iniquitates eorum ferre non potuerit, sed averterit faciem suam, ne eorum turpitudinem cerneret, et statim percutere cogeretur. Unde peccator Domini vultum videre desiderans, dicit in psalmo : Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem, usquequo avertis faciem tuam a me (Ps. xii, 1)? Et alibi : Ostende faciem tuam, et salvi erimus* (Ps. lxxix, 4).*

(Vers. 3, 4.) *Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri iniquitate : labia vestra locuta sunt mendacium, et lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui invocet justitiam, neque est qui judicet verè : sed confidunt in nihili [Vulg. nihilo], et loquuntur vanitates. LXX : Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri peccatis. Labia vestra polluta sunt iniquitate, et lingua vestra injustitiam meditatur. Nullus loquitur justa : neque est justum judicium. Confidunt in vanis, et loquuntur vacua, iniquitates atque peccata. Quæ supra generaliter nominavit, nunc exponit in partibus. Et considerandum quod nequaquam eis obijciat idololatriam qua Isaiæ temporibus tene-*

^a Eiusdem vocis *terram* occursum frandi, quod solemne est, antiquis exscriptoribus fuit, ut quæ inter utramque est, pericopen verborum, de qua in alio

loco canitur, *justi possidebunt terram*, fallente oculo prætermitterent. Nos ex veteriori Ambrosian. ms. sufficimus.

bantur. sed *insirum sanguinis, de quo 705 ante A* (iv, 8), statim interficietur: sive ut Septuaginta translatores dixerat: *Justus perit, et non est qui recogitet. Et viri justii tolluntur, et nemo corde intelligit. A facti enim iniquitatis sublati est justus: erit in pace sepultura ejus, tolliturque de medio (Isai. LVII, 1, 2).* Et quamquam ipsi manus non miserint in Dominum Salvatorem, tamen consona impietatis voce clamantes: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros (Math. XXVII, 25)*, mortis ejus rei sunt, et habent pollutas manus. De quibus idem Propheta testatur, dicens: *Si levaveritis manus vestras ad me, non exaudiam. Manus vestre sanguine plene sunt (Isai. I, 15).* Labia quoque eorum et lingua loquuntur iniquitatem atque mendacium, ut pro Christo sibi Antichristum repromittant, nec sit ullus in populo qui invocet iustitiam, et iudicet veritatem, sive ut in Hebræo habetur. *Etiam, quod scilicet credat in Christo; sed confidunt in nihili, et loquuntur vanitates.* Unde Apostolus præcipit, ne attendamus Judaicæ fabulas, et mandata hominum aversantium se a veritate (Tit. 1). Vere enim confidunt in nihili, et sequuntur vanitates, in quo impletur Domini vaticinium: *Ego reni in nomine Patris mei, et non suscepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum suscipietis (Joan. V, 43).*

(Vers. 5, 6.) *Conceperunt laborem, et pepererunt iniquitatem: et ova aspidum ruperunt, et telas araneæ texerunt. Qui comederit de ovis eorum, morietur: et quod confotum est, erumpet in regulum. Tela eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis. LXX: Quia parturimus dolorem, et generant iniquitatem. Ova aspidum frugerunt: et telas araneæ texerunt. Et qui de ovis eorum comederit voluerit, frangens reperiet putridum, et in ipso regulum: tela eorum non erit in vestimentum, nec operientur operibus suis. Qui Antichristi præstolantur adventum, nec possunt dicere: A timore tuo, Domine, concepimus, et parturivimus et peperimus, spiritum salutis tuæ fecimus super terram (Isai. XXVI, 18), recte concipiunt dolorem, et parturiant iniquitatem: ut quem multo labore perquirunt, in iniquitate suscipiant; de quorum scriptum est patre: *Concepit dolorem, et peperit iniquitatem (Ps. VII, 15).* Isti frangunt atque dirumpunt ova aspidum, ut earum venena in sua mente suscipiant, quibus in Evangelio dicitur: *Serpentes, gemina viperarum (Math. III, 7).* Pulchreque ova posuit aspidum atque serpentum, quæ ova prius generare dicuntur. **705** Et quia non solum malitiæ venena in cordibus suis retinent, sed in lege Domini die ac nocte meditantur, miles fabulas mussitantes, propterea dicitur: *Et telas araneæ texunt: quibus muscas et cæcices et parva capiunt animalia; ad quas cum forte quid venerit, quasi per aerem vacuum transvolat. Qui comederit, inquit, de ovis eorum, morietur, hoc est, qui consiliis eorum acquieverit, quomodo Abel acquievit Cain dicenti, *Transeamus in campum (Genes.***

^a Victor., *perit, et nemo suscipit corda. Et viri justii tolluntur, et nemo intelligit... et mox ablata est de medio: ex superiori cap. 5.*

^b Duo Ambrosiani, *teant, juxta Græcum dicitur.*

Qui voluerit de ovis eorum comedere, conterens inveniet putridum, et in ipso regulum. Qui enim prima fronte deceptus, ova putaverit gallinarum et aliarum volucrum, quarum esus innoxius est: si frugerit antequam comedat, statim putorem teterrimum fetoremque cognoscat, et quod confotum est, inveniet regulum. Sive juxta Symmachum et Theodotionem, *aspidem.* Aquila autem *viperam* posuit; pro qua in Hebræo legitur *עָרָב (עָרָב)*. Qui igitur audiens traditiones Judaicas, ad escas se mille annorum voluerit præparare, et repromissionum delictis irretitus, manum ad ovum extendere: si antequam comedat, hoc est verbis mortiferis acquiescat, voluerit prius considerare quod dicitur, et singulos sermones discutere, eorumque tractare rationem, statim in ipsis reperiet [*Al. reperit*] Antichristum præparari. Ergo juxta Hebræicum, qui comederit de ovis eorum, morietur. Qui autem, juxta Septuaginta, frangere ante voluerit, et diligentius intueri ac videre quid latet, reperiet fetorem teterrimum, et principem omnium serpentem diabolum, in eorum latitare traditionibus. Et quia supra dixerat: *Telas araneæ texunt*, exponit quod telarum istarum textura non proficiat. Labor, inquit, eorum omnisque doctrina non Christi efficit vestimentum, nec pallium quo nuditas animæ protegatur, sed casso labore desudant, dicente hoc eodem Propheta: *Populus hic labiis me honorat; cor vero eorum longe est a me. Frustra autem me colunt, docentes doctrinas et præcepta hominum (Isai. XXIX, 13):* quæ sequentes, negligunt legem Dei. Et ut sciamus in tela opera demonstrari, intulit: *Neque operientur operibus suis.* Quidam locum **706** istum sic edisserunt: *Ova aspidum sciderunt, sive ruperunt, id est, mordentes Prophetarum reliquere sermones omnes, et blanda sibi pseudoprophetarum eloquia texerunt: de quibus qui comederit, a serpente ferietur; et intelliget nihil sibi verba profuisse mendacii.*

(Vers. 7, 8.) *Opera eorum opera inutilia: et opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt: et festinant ut effundant sanguinem innocentem. Cogitationes eorum, cogitationes inutiles: vestitus et conritio in vitis eorum. Viam pacis nescierunt: et non est iudicium in gressibus eorum. Semitæ eorum incurvatæ sunt eis: omnis qui calcet in eis, ignorat pacem. LXX: Opera enim eorum opera iniquitatis: et pedes eorum ad mortem currunt. Veloces ad effundendum sanguinem innoxium: et cogitationes eorum, cogitationes stultorum. Conritio et miseria in vitis eorum: et viam pacis non cognoverunt: et non est iudicium in vitis eorum. Semitæ enim eorum perversæ, quas transcurrunt, et nesciunt pacem. Ideo non operiuntur [*Al. operientur*] operibus suis, quia opera eorum opera iniquitatis sunt, quæ Apostolus infructuosa cogno-*

^a *Idem, ad cibum extendere.*

^d *Unus Ambrosianus, et blanda ac adulteris Pseudoprophetarum eloquia sumperunt, de quibus, etc.*

minat, id est fructus non habeant (*Ephes. v.*). Et po-
da. eorum currunt ad malum, et festinant ad effu-
dendum sanguinem innoxium (*Prov. 1.*). Hanc enim
et in Prophetarum occisione habuerunt consuetudi-
nem. Ad quos Stephanus loquebatur: *Quem enim
Prophetarum non sunt persecuti patres vestri (Act. vii,
52)? Et Dominus in Evangelio: Jerusalem, Jerusa-
lem que occidis Prophetas, et lapidas eos, qui ad te
misi sunt (Matth. xxiii, 37); et iterum: Veniet super
vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram:
a sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zacharie filii
Barachie, quem occidistis inter Templum et altare
(Ibid., 35).* Unde et supra ad eos dicitur: *Manus
anim vestras pollutas sunt sanguine: et lingua vestra lo-
quitur iniquitatem (Isai. 1, 15).* Et per hanc medita-
tionem crudelitatis atque blasphemie, ad necem Do-
mini pervenerunt. Quomodo et Judas per avaritie
viam venit ad homicidium, immo sacrilegium avari-
tie copulatum. Quodque sequitur: *Cogitationes eorum
cogitationes stultorum: contritio et infelicitas in viis
eorum, et viam pacis non cognoverunt.* Et supra: *Ve-
loces pedes eorum ad effundendum sanguinem,* Aposto-
lus posuit ad Romanos (*Cap. iii*): **707** quod multi
ignorantes, de tertio decimo psalmo sumpsum putant,
qui verus in editione Vulgata additi sunt, et in He-
braico non habentur. De quo plenius in exordio hu-
jus voluminis diximus. Recte autem viam pacis igno-
raverant, qui auctorem ejus suscipere noluerunt.
Ipse est enim pax nostra, qui loquitur ad Aposto-
los: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis
(Joan. xiv, 27).* Et ad Jerusalem: *Si scires que ad pa-
cem sunt tibi, quoniam venient dies super te, et circumda-
bunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et filios tuos
allident ad terram (Luc. xix, 42, 43).* Qui autem pa-
cem non susceperunt, consequenter nec iudicium ha-
beant in viis suis. Illum de quo supra dictum est: *Ecce
puer meus quem elegi, dilectus meus quem dilexit anima
mea, iudicium gentibus profert (Isai. xlii, 1).* Se-
quitur: *Viam eorum pervertas,* non natura, sed propria
voluntate. Quidquid enim pervertitur atque curva-
tur, de recto torquetur in pravum. Omnis doctrina
Pharisaeorum subversio veritatis est, per quam qui
ambulaverit, non solum non invenit pacem; sed nec
cognoscit quidem eam, ut sciat quid querere debeat.

(Vers. 9 seqq.) *Propter hoc elongatum est iudicium
a nobis: et non apprehendet nos iustitia. Expectavimus
lucem, et ecce tenebrae: splendorem, et in tenebris am-
bulavimus. Palpavimus sicut caeci parietem: et quasi
absque oculis attraximus: impegimus meridie, quasi
in tenebris: in caligosis [Vulg. caliginosis] quasi mor-
tui. Rugiemus quasi ursi omnes: et quasi columbae
meditantes gememus. Expectavimus iudicium, et non
erit [Vulg. est]: salutem, et elongata est a nobis. LXX:
Propterea recessit iudicium ab eis: et non apprehen-
dit eos iustitia. Cum expectarent lucem, factae sunt eis
tenebrae. Prastolantes eam in tenebris ambulabunt:
palpabunt sicut caeci parietem: et quasi non habentes*

*oculos attraxerunt. Cadent in meridie, quasi in nocte
media: quasi morientes gement: quasi ursus, et quasi
columba pariter ambulabunt. Expectavimus iudicium,
et non est: salus longe recessit a nobis.* Post accusa-
tionem populi Judaeorum, ex persona eorum Propheta
respondit, quid loqui debeant poenitentes, si tamen
velint post vulnera recipere sanitatem. Mirorque cur
Septuaginta, quasi Propheta de eis loquatur, et non
ipsi ad Prophetam verba respondeant, orationem
texerint, eam in consequentibus veritate superati,
hoc idem fecerint, dicentes: **708** *Expectavimus
iudicium, et non est: salus longe recessit a nobis. Mul-
ta enim iniquitas nostra in conspectu tuo; et peccata
nostra restiterunt nobis, et caetera.* In praesenti igitur
iudicium a Judaeis, quod gentibus nuntiatum est. Et non
apprehendet eos iustitia, quae a nationibus compre-
hensa est. Expectaverunt lucem, dicentes: *Emitte
lucem tuam et veritatem tuam (Ps. cxlii, 5),* quae eis
per Prophetas fuerat repromissa, et erroris tenebris
occupati sunt. Sustinebant splendorem; et ambula-
verunt in tenebris. Ita Scripturas sanctas, quasi caeci
palpantes parietem, verba tantum in eis et folia,
non sensum fructumque quaerentes, qui tenetur in
litteris. Denique jungit et dicit: *Impegimus, sive ca-
demus meridie, quasi in tenebris: in caligosis [Al. cali-
ginosis], quasi mortui.* In toto enim orbe, sole iustitiae
splendore rutilante, illi morantur in tenebris, vide-
licet ut peccato mortui. *Rugiemus, ait, quasi ursi om-
nes, et quasi columbae meditantem gememus;* al et
crudeles sint pariter et miseri: feri et immanes ad
humiles atque subjectos: pavidi atque trepidantes
ad eos qui fortiores sunt, quos quasi accipitres per-
horrescunt. Legimus et in alio loco: *Quasi ursus ra-
ptis catulis.* Et in Daniele, regnum cruentum in quo
sunt tres ordines dentium, urae ferocissimae compa-
ratum (*II Reg. xvii, 8; Dan. vii.*). *Et quasi columbae
meditantes gememus,* absque sensu et intelligentia
Scripturarum, tantum verba meditantem, quae decan-
tant memoriter. Sed quomodo columbae, de quibus
scriptum est: *Ephraim quasi columba non habet
sensum (Osee vii, 11);* et quomodo in Evangelio con-
tra serpentem malitiam, simplicitas ponitur colu-
barum (*Matth. x*): sic in praesenti loco, simplicitas
absque prudentia, quae vicina stultitia est, in sola
verborum meditatione monstratur. Expectabunt
iudicium, et non erit: salutem, subauditur, ex-
spectabunt, et non erit, quia longe migravit ad gen-
tes. In quo notandum, quod omnia futuro dicantur
tempore, ut quod nunc Judaei sustinent, indicetur.

(Vers. 12 seqq.) *Multiplicatae sunt iniquitates no-
strae coram te, et peccata nostra responderunt nobis:
quia scelera nostra nobiscum, et iniquitates nostras co-
gnovimus. Peccare et mentiri contra Dominum: et
aversi sumus, ne iremur post tergum Domini nostri, ut
loqueremur 708 calumniam, et transgressionem con-
cepimus, et locuti sumus de corde verba mendacii. Et*

^a Hinc colligit Victor legendum uti fecit in textu superiori: *Expectabimus pro Expectavimus.* Hebraico תַּרְבָּא.

conversum est retrorsum iudicium, et iustitia longe a stetit, quia corrui in platea veritas, et æquitas non potuit ingredi. Et facta est veritas in oblivionem, et qui recessit a malo, prædæ patuit. LXX: Multa est enim iniquitas nostra in conspectu tuo, et peccata nostra restiterunt nobis. Iniquitates enim nostræ in nobis sunt, et iniustitias nostras cognovimus. Impie egimus, et mentiti sumus, et recessimus a Deo nostro. Locuti sumus iniqua, et inobedientes fuimus. Parturivimus et meditati sumus de cordibus nostris verba iniqua. Et recessimus a iudicio, et iustitia longe stetit, quia consumpta est in vis eorum veritas, et per rectum iter transire non poterant. Et veritas sublata est: et translulerunt mentem ut non intelligerent. Reddit causas quare rugierint quasi ursi, et meditati sunt ut columbæ; expectaverunt iudicium quod non erat, salutem quæ transivi ad gentes: quia multiplicatae sunt, dicentes, iniquitates nostræ in conspectu tuo: a quibus multo tempore averteras faciem, ne eas cerneres, ne ferires. Et peccata nostra responderunt nobis, ut reciperemus quod meruimus. Et scelera nostra nobiscum sunt: iniquitatesque cognovimus, quas multo tempore perpetrantes putabamus esse iustitiam. Quæ sunt autem iniquitates? Peccare et mentiri contra Deum: sive ut juxta Hebraicum, Aquila transtulit, negare Deum: quod ad Salvatorem refertur. Et reliquimus, inquit, Deum nostrum dicentes: Scimus quod Moysi locutus sit Deus: hunc autem necimus, unde sit (Joan. ix, 29), ut loqueremur calumniam, Hic si ex Deo esset, non solteret sabbatum (Ibid., 16). Et: In Beelzebub principe demoniorum ejecit demonia (Luc. x, 15). Et transgressionem, quæ significantius Græce dicitur ἀνομία, cum aliquis negat Deum et prævaricationis arguitur. Cocepimus et locuti sumus de corde verba mendacii, contemnentem legem Dei, et sequentes traditiones hominum: quas illi διδασκαλία vocant, et quas in nostro corde simulavimus: Et conversum est retrorsum iudicium, et iustitia longe stetit. Quæ enim pars iustitiæ et iniquitati? qui consensus Christi et Belial? Stetit iustitia in gentibus, et recessit a nobis, quia corrui in platea veritas. Lata enim et spatiosa via quæ ducit ad mortem (Math. vi): quia angustam **710** viam, in qua veritas commoratur, intrare volebant. Et facta est veritas in oblivionem, de qua scriptum est: Veritas de terra orta est, et iustitia de caelo prospexit (Ps. lxxxiv, 12). In quo animadvertendum quod crebro veritas nominata sit, ut Christi persona monstraretur, quam deserentes, secuti sunt mendacium. Et qui recessit a malo, prædæ patuit. Quod quamquam videatur obscurum, sic edisseri potest: nolis mendacium de nostro corde fingentibus et deserentibus legem Dei, iustitia longe stetit, et veritas corrui in plateis, et æquitas ad nos intrare non potuit, et Filius Dei, qui est veritas, factus est in oblivionem: in tantum ut quicumque a traditionibus Judæorum cupierit recedere, statim pateret insidiis et persecutionibus: ita ut cæcum a nativitate, qui oculos recuperat, expulerint de synagoga (Joan. ix). Et post resurrectionem Domini Sal-

valoris, omnes, qui in eo credebant, persecuti sunt atque nudaverint: quibus de toto orbe gentium Ecclesie ministeria dirigebant, quæ per manus Apostolorum distribuèrent.

(Vers. 16, 17.) Et vidit Dominus, et malum apparuit in oculis ejus: quia non est iudicium, et vidit quia non est vir, et aporiatum est, quia non est qui occurrat. Et salvabit [Vulg. salvavit] sibi brachium suum: et iustitia ejus ipsa confirmavit eum. Indutus est iustitia ut lorica, et galeam [Vulg. galeam] salutis in capite ejus. Indutus est vestimentis ultionis, et opertus est quasi pallio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, et vicissitudinem inimicis suis, jusulis vicem reddet. LXX: Vidit Dominus, et non placuit ei: quoniam non erat iudicium. Et vidit, et non erat vir. Et consideravi, et non erat qui defenderet. Et ultus est eos brachio suo, et misericordia sustinuit. Et indutus est iustitiam quasi lorica, et posuit galeam salutis in capite. Et circumdatus est vestimento vindictæ, et pallio, quasi retribuens ultionem opprobrium adversariis. Hucusque ex persona populi propheticus sermo contextus est: nunc propheta ex sua persona loquitur. Illis ista dicentibus, vidit Dominus quod penitentiam ore jactarent, et corde non agerent, et non placuit ei. Quæsit enim in eis iudicii veritatem, quod ad gentes translatum fuerat, et non reperit. Desideravit aliquem justum virum, qui sibi irato possit occurrere, et non invenit; **711** qui et supra dixerat: Veni, et non erat vir: vocari, et non erat qui audiret (Isai. l, 1). Et quia illis in scelere permanentibus, ne unus quidem justus inventus est: sed omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: et non est qui faciat bonum, non est usque ad unum (Psal. 13), brachio suo atque iustitia, sive misericordia confirmavit eum, ut qui voluerint ab errore converti, non suo merito, sed Dei clementia conserventur. Denique indutus est iustitiæ lorica, et galea salutis, et vestibus ultionis, et zeli pallio circumdatus: sicque armatus processit ad bellum, ut redderet ultionem inimicis suis: haud dubium quin Judæos significet, perseverantes in blasphemis: et vicissitudinem hostibus suis, quando eos Romanus cinxit exercitus. Quibus vincens, Dominus pugnasse monstratur. Hoc testimonio usus est Paulus scribens ad Ephesios: et volens nos indigni armatura Christi, quo possimus ignitis diaboli jaculis resistere (Eph. vi). Quodque in Septuaginta Interpretibus non habetur: Insulis vicem reddet, urbes Judææ significat, quas Romanus vastavit exercitus. Nam et supra (Cap. xx) habitatoribus insulæ, id est, Jerusalem Dominus loquitur per Prophetam.

(Vers. 19, 20.) Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus: cum venerit quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini cogit: et venerit Sion redemptor, et eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus. Hoc sædus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus qui est in te, et verba mea quæ possi in ore tuo, non recedent de ore

tuo, et de ore seminis ^a seminis tui, dicit Dominus : **A** modo et usque in sempiternum. LXX : Et timbunt qui ab Occidente nomen Domini, et qui ab ortu solis, nomen inclytum. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, ^b veniet enim cum furore, et veniet de Sion qui liberet. Et avertet impietates a Jacob, et hoc erit eis a me testamentum, dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, et verba mea quae dedi in ore tuo, non deficient de ore tuo, et ex ore seminis tui, ait Dominus ex nunc et in aeternum. Postquam Dominus lorica justitiae, et galea salutis, et vestibus ultionis, zeliq; pallio fuerit indutus ad pugnam, et venerit ad certamen atque **712** vindictam, ut retribuatur hostibus, et reddat inimicis suis, et insulas eorum, id est, urbes viculosque subvertat, tunc alienigenae qui de Occidente et Oriente venturi sunt, ut requiescant in sinu Abraham (Math. viii), de quibus et supra (Ad cap. xlix, 12) dictum est : *Ecce isti de longinquant, alii de Occidente, et alii ab Aquilone, et alii de terra Persarum, timebunt Dominum, eo timore qui est initium sapientiam (Eccli. 1). De quo in multis locis legimus, ex quibus pauca ponamus : Beatus vir qui timet Dominum (Psal. cxi, 4). Et : Non est inopia timentibus eum (Psal. xxxiii, 40). Et : Timor Domini disciplina ei sapientia (Prov. xv, 33). Et : Venite, filii, audite me : timorem Domini docebo vos (Psal. xxxiii, 12). Et : Beatus homo qui timet Dominum (Psal. cxxvii, 4). Et : Timor Domini addit dies (Prov. x, 27). Quod autem repulso Israel, gentium turba succedat, Malachias propheta plenius docet, in quo dicitur ad Judaeos : Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus Omnipotens. Et hostiam non suscipiam de manibus vestris (Malach. 1, 10, 11). Rursumque de multitudine nationum : Ab ortu enim solis usque ad occasum, glorificatum est nomen meum in gentibus. Hujus beatitudinis ille auctor est, qui veniet quasi fluvius violentus, quem spiritus Domini cogit. Sive ut Aquila transtulit, quasi flumen angustum, spiritus Domini signaculum-ejus. Aut Theodotio, quasi fluvius oppugnans, spiritus Domini signatus est. In eo ergo testimonii hujus, quod LXX transtulerunt, quasi fluvius violentus, ira Domini veniet cum furore, pars ultima in Hebraico non habetur. Neque enim in repromissionibus Dei, ira furorque ponendus est : cum in caeteris quae sequuntur, beatitudo sit futurorum, et conminatio poenae peccantium. Juxta Aquilam autem et Theodotionem, spiritus Domini qui signatus in Christo est, illud confirmat exemplum, quod in Joanne Evangelista legitur : *Hunc enim Deus signavit Pater (Joan. vi, 27) ; de quo ante jam dictum est : Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescat super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replevit eum spiritus timoris**

Domini (Isai. xi, 1 seqq.) Unde et nos dicimus : *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv, 7).* Et in Ezechiele, virorum gentium **713** frontes $\tau\eta\alpha\nu$, litterae Hebraicae, quae apud eos ultima est, impressione signantur (Ezech. ix). Sin autem scire volumus, quomodo Spiritus sanctus fluvius violentus sit, Apostolorum acta relegamus, in quibus scriptum est : *Cum autem congregati essent pariter, factus est subito de caelo sonus quasi spiritus violentus, et implevit universam domum ubi erant sedentes. Apparueruntque eis linguae dispersae sicut ignis : et sedit super singulos eorum. Repletique sunt omnes Spiritu sancto (Act. ii, 2, 3).* Sequitur : *Veniet redemptor Sion : et eorum qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus.* Pro quo Septuaginta transtulerunt : *Veniet ex Sion qui liberet : et avertet impietates a Jacob.* Si ergo de Sion veniet, qui avertat impietates a Jacob, hoc intelligimus, quod homo natus sit in Sion, et fundaverit eam Altissimus, qui avertit scelera Jacob. Sin autem *veniet Sion redemptor, et his qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit Dominus,* hic sensus est : Veniet Christus qui redimet Sion sanguine suo. Sive juxta Hebraicam proprietatem, qui propinquus est Sion, et de Israel stirpe generatus sit, hoc enim קָרְיָא , id est, ἀγαστρος sonat. Ac ne putemus omnem redimi Sion et eam de sceleribus liberari, quae Domini sanguine cruenta [Ad. cruentata] est, significanter adjunxit : *his qui redeunt ab iniquitate, si voluerint agere poenitentiam, in quibus oratio Domini compleatur : Pater, ignosce eis, quod enim faciunt, nesciunt (Luc. xxiii, 34).* Eorum igitur in Sion redemptio est : et propinquus, qui cum acceperint ex Jacob, et illis pulsetur dicens : *Hoc foedus meum cum eis, sive pactum, ut omnes alii transtulerunt, aut testamentum, ut posuere Septuaginta. Quod sit autem foedus, pactum, et testamentum, sequens versus ostendit : Spiritus, inquit, meus qui est in te, et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, amodo et usque in sempiternum.* Quod vel ad Isaiam dicitur, ut mihi videtur, vel ad Dominum, ut plerique aestimant. Igitur ad Isaiam sic ordo connectitur : *Hoc est pactum Evangelii sempiternum, ut spiritus meus qui est in te, et verba mea quae posui in ore tuo, per quae ventura praedico, 714 non de tuo ore discedant, nec de filiorum tuorum ac nepotum, et seminis tui, ut omnis per seriem generatio demonstraretur : quod scilicet gratia Prophetarum in ^b Apostolis veniat, et per eos qui de Israel per Apostolos credituri sunt. Quod autem infert : *Amodo et usque in sempiternum, illi ^c testimonio congruit : Caelum et terra transibunt : verba autem mea non praeteribunt (Math. xxiv, 35).* Nunc lucum diligenter Paulus edisserens, scribit ad Ro-*

^a Ambrosiani codd. hic atque inferius constanter vocem *seminis* semel tantum habent, ipso tamen Hebraeo archetypo rennente. Victorius, *de ore tuo et de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui* juxta Hebraicum, et ad S. Patris commentarium reflexit,

cui lectioni et Lovanienses emendatores calculum addunt.

^b Restituit Victor. *in Apostolos veniat, et in eos qui de Israel, etc.*

^c Antea deerat vox *testimonio*.

manos, quod non sit distinctio Judaei et Graeci, sed ipse Dominus omnium; dives in omnibus qui invocant illum (Rom. xi); et quod non sic crediderint gentes, ut Israel penitus pelleretur. *Nam et ego, ait, Israhelites sum ex stirpe Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus pl. bem suam quam praecivit* (II Cor. xxi). Et post paululum, cum Eila posuisset exemplum, querentis ad Dominum quod solus esset relictus, et audieratis ab eo quod reliquisset sibi Dominus septem millia virorum, qui non curvassent genua ante Baal (I Reg. xii), intulit: *Sic igitur et in hoc tempore reliquit secundum electionem gratiae salvas factas sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia. Quid ergo est? quod querebat Israel, hoc est consecutus: electio autem consecuta est: ceteri vero excacati sunt. Qui si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens*

est enim, inquit, Deus, iterum inserere illos (Rom. xi, 5 et seqq.), non contra naturam ex oestro, sicut gentium inserta est multitudo; sed secundum naturam in bonam, id est, in suam olivam. Et ad extremum posuit, ut ad praesens capitulum perveniret: *Nolo enim vos ignorare fructus mysterium hoc, ut non sis apud vos melipsus sapientes. Quia cecitas ex parte Israel contigit, donec plenitudo gentium subintraret: et sic omnis Israel salvus feret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui liberet, et avertet impietates a Jacob, et hoc illis in me testamentum, cum abstrulero pecunia eorum* (Rom. xi, 25 et seqq.). Hec ideo latius prosecuti sumus, ut quidquid repositionum et legimus, et dictum sumus, ad Sion et ad Jerusalem, non generaliter ad omnes Judaeos, sed specialiter ad eos dici intelligamus, qui in Apostolis et per Apostolos electi sunt ex Israel.

^a Unus Ambrosian., *avertet captivitates a Jacob: Graece tamen est ἀφεσις.*

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

715-716 Quanta mysteria septimus post decimum numerus, ad quem nunc Explanationum in Isaiam pervenit liber, in Scripturis sanctis contineat, velle, virgo Christi Eustochium brevi sermone praerrire. Sed quia non possum omnia in omnibus locis dicere, hoc strictim admoneo, quod psalmus, qui hujus numeri titulo praenotatur, sit pueri Domini David, et cecinerit verba Cantici, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum et de manu Saul, et dixerit: *Diligam te, Domine, fortitudo mea*, et reliqua. Puer autem Domini ille est, cui Pater loquitur in Isai: *Magnum tibi est rocuri puerum meum* (Isai. xlii). Et in alio loco: *Ecce puer meus quem elegi, et dilectus meus in quo complacuit sibi* [M. mihi] *anima mea* (Isai. xlii, 2). Iste puer qui interpretatur, *fortis man*, in die qua liberavit eum Dominus de manu Saul; qui in lingua nostra, *expetitum*, vel *infernum* sonat, et ab omnibus inimicis suis, qui clamaverunt contra eum: *Crucifige, crucifige talem* (Luc. xxiii), quando ad Patrem victor ascendit fulvis vestibus de Bora, inter caetera triumphantis locutus est verba: *Eripe me de contradictionibus populi: constituas me in caput gentium. Populus quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obediit mihi* (Ps. xlvii, 44, 45). Hursumque de populo Judaeorum: *Fili alieni mentiti sunt mihi: filii alieni inveteraverunt, et claudicaverunt a senitis suis* (Ibid.,

46); quibus et Elias dixerat: *Usquequo claudicatis utroque pede* (III Reg. xviii, 21)? Denique quod difficile in aliis reperitur, hic psalmus ^a tam in Samuelis, quam in Dierum historia continetur (II Reg. xxii). Qui de uno numero ad heptomadem per incrementa proficiens, venit ad vicesimum octavum psalmum, qui et ipse inscribitur David, in consummationem tabernaculi, quando Angelis imperatur: *Afferte Domino filii Dei: offerite Domino filios arietum*. Et omnia baptismi salutaris et Ecclesiae mysteria concinnantur: *Vox Domini super aquas: Deus majestatis intonuit: Dominus super aquas multas, vox Domini in virtute* (Ps. xxviii, 1): Et post paululum: *Vox Domini preparantis cervos, et ^b revelavit condensa, et in Templo ejus omnes dicent gloriam* (Ibid., 3, 10). Atque ut multitudinem credentium demonstraret, intulit: *Dominus diluvium inhabitare fecit: et sedebit Dominus rex in aeternum*. Hursumque ^c octavo addito sacramento, tricesimum sextum psalmum efficit litteratum, cujus principium est: *Noli exultari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem*. Cujus expositio, non praefationis, sed proprii voluminis est. Et ne multa nunc replicemus, usque ad quintum decimum numerum per augmenta succrescens, in quo psalmi graduum sunt, et ^d vas electionis apud Petrum Hierosolymis commoratur, ^e centesimum vicesimum efficit numerum, qui primi in Christum

mentum.

^d Vas electionis, etc. De hoc numero decimo quinto, et centesimo vigesimo eadem scribent ad Paulinum. Vide epistolam cujus initium est: *Frater Ambrosius*, etc. Porro Martianus contra fidem omnium mensurarium mutat contextum superiorem stellula notatum, ne dicimus in te minima hallucinatum Hieronymum. MARTIAN.

^e Confer epistolam in nostra recensione 53, ubi de numerorum quatuor, et centesimi vigesimi loquitur.

^a Legit Victorius, hic psalmus etiam in Samuelis, seu Regum historia continetur; ad quam ascendendam intentionem, quae nullius quod sciam ms. codicis suffragio nititur, ita argumentatur. Loquitur, inquit, de psalm. xlvii: *Diligam te, Domine, fortitudo mea*. Falsum vero sit hunc psalmum in Dierum historia reperiri, quippe cum in ea psalmus tantum civ: *Constituentur Domini, et invocare nomen ejus*, inveniat in Paral. 16; psalmus autem xvii habeatur in Reg. ii, 22.

^b Idem, *revelabit*, et mox, *inhabitare facit* pro fecit.

^c Ambrosianus recentior, *Octavo additum sacra-*

fuere credentes et eam Apostolis concaculum fidei A
conscenderunt (Act. v): descenditque super eos Spi-
ritus sanctus (Galat. 3). Postque usque ad septimum
decimum numerum ordine gradiens, et Evangelicam
possidens dignitatem, præcipiente Domino de dextris
partibus, centum quinquaginta tres pisces magnos
capit, et in Ecclesia collocat (Joan. xxi). Cui et nunc
Isaias propheta loquitur.

(Cap. LX. — Vers. 4 seqq.) **717** Surge, illumi-
nare: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super
te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, et caligo
populos: super te autem orietur Dominus, et gloria
ejus in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine
tuo, et reges in splendore ortus tui. **LXX:** Illuminare,
illuminare — Jerusalem, venit enim lumen tuum, et
gloria Domini super te orta est. Ecce tenebræ operient
terram; et caligo super gentes. Super te autem appa-
rebit Dominus, et gloria illius in te videbitur. Et am-
bulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore
tuo. Quid nobis videtur quæ iustitiam Super et
Jerusalem, et cunctis quæ ei prophetali vaticinio
promittuntur, in fine superioris libri plenius dixi-
mus, ubi interpretati sumus, quid significaret ille
versiculus: Veniet Sion redemptor, et his qui redeunt
ab iniquitate in Jacob. Nunc breviter perstringendum
est, quid plurimi de hoc loco sentiant, ut errore
perspecto, facilius possimus suscipere veritatem.
Judæi et nostri semijudæi, qui auream atque gemma-
tam de celo expectant Jerusalem, hæc in mille an-
norum regno futura contendunt, quando omnes gentes
servituras sunt Israel, et cameli Madian et Ephra-
de Saba venientes, aurum deferent et thus, et om-
nes oves Cedar congregantur, arietesque Nabajoth
veniant, ut immolentur super altare Templi, quod
fuerit exstructam. De insulis quoque, et maxime na-
vibus Tharsis, volare filias illius ut columbas, auri
et argenti divitias conferentes: et edificari muros
Jerusalem ab alienigenis, quibus præsent reges gen-
tium, semperque apertas fore portas civitatis, ut
diebus ac noctibus divitiarum Jerusalem et victimarum
deferantur. Et omnia quæ deserta sunt cyparisso,
et pine, et cedro secis in Libano, construenda:
præcipue Templum Domini, in quo sit lætitia semp-
iterna: ita ut sugat lac nationum, et regum divi-
tias comedat, tantamque abundantiam rerum om-
nium fore, ut pro ære, aurum habeant, pro ferro
argentum, pro lignis, **718** æs, pro lapidibus, fer-
ram. Principes quoque illius æterna pace fruitorios,
et episcopos præfaturos populis in justitia, sed et
portas futuras anaglyphas. Et quod his majus est,
pro sole et luna, ipsam Dominum æterna luce ful-
surum: et pro uno homine habituram eam mille
fortissimos viros, et pro parvulis, gentes robustissi-
mas possessuram. Hæc illi dicunt, qui terrenas de-
siderant voluptates, et uxorum quærunt pulchritu-
dinem, et numerum liberorum, quorum Deus venter
est, et gloria in confusione eorum (Philipp. iii),
quorum qui sequitur errorem, sub nomine Christiano

A Judæorum se similem constituitur. Alii autem que-
runt hæc omnia Judæis carnaliter repromissa. si
receptissent eum, qui dicit in Evangelio: Ego sum
lux mundi (Joan. viii, 12), quæ illuminat omnem ho-
minem venientem in mundum, ut quemodo vitam
concessam suam populo Israel, non qua per se hæret
essent, sed ad demonibus offerrentur: ita et gule-
sia Judæis, nihilque aliud quærentibus nisi corpo-
rum voluptates, ista Dominus pollicetur, ut saltam
pro carnalibus desideriis, et opum abundantia Fi-
lium Dei susciperent, quem quia non susceperant,
repromissiones quoque irritas fieri. Denique Cha-
nanan pro filia deprecanti: Non veni, inquit, nisi
ad oves perditas domus Israel (Matth. xv, 24). Et
discipulis suis: In viam gentium ne abieritis, et in ci-
vitates Samaritanarum ne intraveritis: ille magis ad
oves perditas domus Israel (Matth. x, 5, 6). Quam
ob causam et Apostoli primum in synagogis Domi-
num nuntiabant, quibus non recipientibus Evange-
lium, dicunt ad eos: Vobis quidem oportuerat prædi-
cari verbum: sed quia non recepistis salutem, ecce
convertimur ad gentes (Act. xiii, 46). Lux enim venit
in mundum: et magis Judæi dilacerant tenebras.
Unde et Dominus cum Jerusalem reversisset, adjecit:
Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi (Luc. xxi,
42). Quam quia non suscepit, intulit: Nunc autem
veniet dies super te: et circumdabunt te inimici tui
vallo: et coarctabunt te, ad **719** terramque deducent
cum filijs tuis (Ibid., 43). Nos autem juxta priorem
sensum, ad Ecclesiam dici universa credamus: quæ
C primum de Judæico populo congregata est, et lumen
quod super eam ortum fuerat, per Apostolos trans-
misit ad gentes. Cui dicitur: Surge, illuminare: ut
quæ cecidit in incredulis, surgat in Fidelibus: quæ
cecidit in synagogis, surgat in Ecclesiis: et post-
quam surrexerit, illuminetur, ut nequaquam habeant
erroris tenebras. Venit enim, inquit, lumen tuum,
quod omnes Prophete pollicebantur, quod jugiter
expectabas. Et gloria Domini, quæ quondam fuit
super tabernaculum, et Templum ejus, quæ est su-
per te: de qua dictum est: Gloriosa dicta sunt de te,
civitas Dei (Ps. lxxxvi, 2). Ecce enim tenebræ ope-
rient terram, eos qui terrena sapient; et caligo po-
pulos, sive ut in Hebraico legitur: Tribus: quod
proprie refertur ad Judæos, de quibus in alio psalmo
scriptum est: Illuc enim accenderunt tribus, tribus
D Domini, testimonium Israel (Ps. cxxi, 4). Super te
autem orietur Dominus, sol justitiæ, et gloria ejus in
te videbitur: de qua scriptum est: Et vidimus glo-
riam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum
gratiæ et veritatis (Joan. i, 14). Et ambulabunt gen-
tes in lumine tuo. Nos omnes ambulabimus in Apo-
stolorum luce, quæ lucet in mundo, et tenebræ eam
non comprehenderunt. Et reges, inquit, in splendore
ortus tui: quando primum in Christo nata es. Quod
et spiritualiter impletur, et carnaliter, ut reges quo-
rum cor in manu Domini est, et quibus non regnat
peccatum in mortali corpore (Prov. xxi), ambulent
in splendore nascentis Ecclesie, sive in eo qui er-

tus est (in Ecclesia, et veri regis Christi fidei colla submittant) (Rom. vi). Quod quotidie videmus expleri quando idololatriæ errore sublato, et persecutionis rabie, ad fidem ac tranquillitatem Christi, Romani principes transiunt. Sunt qui hæc omnia quæ nos post primum Salvatoris adventum usque ad consummationem mundi, et ex parte completa, et penitus explenda memoramus, futuro tempore prætolentur, quando subintrante plenitudine gentium, salvandus sit omnis Israel (Rom. xi). Quorum nequaquam sententia reprobanda est, dummodo spiritualiter hæc complenda, et non carnaliter uerimus. Porro nomen *Jerusalem* et *gentium*, quod hic a LXX ponitur, in Hebraico non habetur, et obelo prænotandum est, 720 adversum eos, qui assentunt omnia quæ dicuntur dici ad Jerusalem.

(Vers. 4.) *Leva in circuitu oculos tuos et vide: omnes isti congregati venerunt tibi. Filii tui de longe venient et filia tua^a in latere sugent.* LXX: *Leva in circuitu oculos tuos: et vide omnes congregatos filios tuos. Venerunt omnes filii tui de longe, et filia tua super humeros portabuntur.* Dicitur ad Ecclesiam, quæ primum per Apostolos congregata est Sion, de quibus et in Actibus Apostolorum legimus, quod de universo orbe terrarum viri religiosi fuerint in Jerusalem, qui susceperint sermonem Dei et linguis sanctorum alienarumque gentium, vel audirent loquentes alios, vel ipsi loquerentur ad cæteros (Act. ii). Et præcipitur ut levant oculos suos in circuitu: quod et Dominus præcepit Apostollis, dicens: *Levate oculos vestros, et videte, quia jam albae sunt segetes ad metendum* (Joan. iv, 35). De Sion enim, et nequaquam de monte Sina, egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Præcipiturque ut elevatis oculis videat suos filios congregatos, qui de longe veniant. Cui et in alio loco dicitur: *Gaude nimis, filia Sion, prædica, filia Jerusalem: Ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus* (Soph. ii, 17); et, *Venient gentes multae ad Dominum: et erunt tibi in populum, et ego ero cis in Deum* (Zach. ii, 11). Nos autem sumus filii qui de longe venimus ad Dominum, peregrini quondam a Testamento Dei et repromissionibus ejus, spem non habentes, et absque Deo in mundo. Sed quid dicit Apostolus? *Vos qui eratis aliquando longe, nunc facti estis prope* (Kphes. ii, 13). Quotique sequitur: *Et filia tua in latere sugent.* illud significat, quod anima in Christo lactentes, et in baptismo parvulorum, de quibus et Petrus apostolus loquitur, *Quasi modo nati parvuli, rationabiles et absque dolo lac desiderate* (I Pet. ii, 2), angant lac apostolorum. Quibus parvulis atque lactentibus loquebatur et Paulus: *Filioli mei, quos iterum portatio, donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19). Et in alio loco: *Quasi nutrix fovens filios suos, sic desiderantes vos cupimus impertire non solum*

Evangelium Christi, sed et animas nostras (I Thess. ii, 7, b). Quod autem pro hoc in LXX dicitur, *filia tua super humeros portabuntur*, diligentius attendendum est. Filii enim qui robusti sunt, ipsi per se de longe veniunt, et ad fidem Domini congregantur. Filiae autem quæ imbecilliores sunt, et pro fragilitate 721 sexus, necdum in virum venere perfectum, Apostolorum portantur humeris, ut deferantur in sinus Abraham, Isaac et Jacob.

(Vers. 5.) *Tunc videbis, et affluas, et mirabitur, et dilatabitur cor tuum: quanda conversa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi.* LXX: *Tunc videbis, et timebis, et alapetis corde: quoniam transferentur in te divitiae maris, et gentium, et populorum.* Cum elevaveris oculos tuos, et filios tuos filiasque prospexeris vel per se venire velaciter, vel sancterum humeris deportari, tunc gaudebis, et in modum flaviorum, aquis subitis iundaberis, et mirabitur, ac stupebit, iuma dilatabitur cor tuum, audies Apostolum: *Os meum patet ad vos, o Corinthii.* Et iterum: *Dilatamini et nos* (II Cor. vi, 11); ne angustia pectoris non possitis habere hospitem Christum, qui dicit in Evangelio: *Ego et Pater venimus, et mansionem faciemus apud eum* (Joan. xiv, 23). Quod autem additur in LXX, *et timebis*, in Hebraico non habetur. Nisi forte post gaudii magnitudinem subintravit timor, ne tanto bono careat. An non est gaudium, cernere divitias, et multitudinem maris ad se transferri atque converti, et fortitudinem gentium venire sibi, ut quidquid in sæculo et orbe terrarum est, suum sit; et roborata fide gentium dicat: *Omnia possum in eo qui confortat me, Jesu Christo* (Phil. iv, 13)?

(Vers. 6, 7.) *Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Ephs. Omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi: arietes Nabajoth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo: et domum majestatis meae glorificabo.* LXX: *Et venient tibi greges camelorum, et operient te cameli Madian et Gepar [Al. Ephs]: omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes: et salutare Domini annuntiant. Omnes oves Cedar congregabuntur tibi, arietes Nabajoth venient, et offerentur placabiles super altare meum: et domus orationis meae glorificabitur.*

Post divitias maris et fortitudinem gentium, greges quoque camelorum, et dromades Madian et Ephs promittuntur Jerusalem, qui omnes venient de Saba, portantes aurum et thus: et, quod his majus est, annuntiantes Domini salutare. Universæ quoque oves Cedar congregabuntur 722 Ecclesiae, et arietes Nabajoth venient, sive ut in Hebraico scriptum est, *ministrabunt, et offerentur*, sive offerunt victimas super altare Domini, ut domus ejus incluta fiat. Madian et Ephs regiones sunt trans Arabiam, fertiles camelorum, omnisque provincia appellatur

eo quod fuiti derelicta, vers. 16.

^b Addunt vulgo editi, *et gaudebis*, quod neque in mss. nostris, neque in Græco textu invenitur.

^a Praefert Victor. *filia tua lac sugent*, ex tribus mss. Bibliarum codicibus, et Hieronymi ipsius commentario hic et infra eodem capite ad verba: Pro

Saba, unde fuit et Saba regina, quæ venit sapientiam audire Salomoni: et ipsa deferens aurum et thus, pacifico regi multa de oriente et ab eo majora accipiens (III Reg. 10). Cedar autem regio Sarracenorum est, qui in Scriptura vocantur Ismaelitarum. Et Nabajoth unus est Altorum Ismael, ex quorum nominibus solitudo appellatur, quæ frugum inopie, plena est pecorum. Per familiaria ergo nomina gentium harum, quæ vicinæ sunt Israeli, totius mundi conversio prædicatur. *Madian* quippe in hoc loco interpretatur *iniquitas*. *Epha*, *resolutus*, sive *effundens*. *Saba*, *conversio*, vel *captivitas*. *Cedar*, *tenebræ*. *Nabajoth*, *prophetiæ*. Grex igitur camelorum, iniquitati vinculis resoluti, et animas suas effundentes Deo, aperient Jerusalem muneribus, et omnes de captivitate venient, et conversione sua, aurum fidei deferentes, et thus sacrificii. Et per hæc munera nequaquam propria salute contenti, proficiunt ut etiam exteris prædicent salutem Dei. Divus ille, qui instar camelii portabat in Evangelio divinarum pondera, et camelus erat, noluit Domini audire consilia, nec exonerari, ut abjecta sarcina, alis columbe volaret ad cælum; propterea tristis abiit. Et de istius modi camelo Salvator loquitur: *Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem in regna cælorum* (Math. xix, 24). Difficultatem rei proposuit, non impossibilitatem. Denique sanctæ memoriæ mater tua Paula, fraterque Pamphilius, per foramen acus, hoc est per arctam et angustam viam quæ ducit ad vitam, transierunt ad regna cælorum, latam viam cum sarcinis relinquentes, quæ ducit ad tartarum. Immo quidquid habebant, in Domini dona portarunt, implentes illud quod scripsum est: *Redemptio animæ rivi, proprietæ divitiæ* (Prov. xiii, 8). Quæ enim apud homines impossibilia, apud Deum possible sunt (Math. xix). Habentes in muneribus principalia, aurum, et in sensu et thuris odori optimi, atque dicentes: *Dirigatur oratio mea* 723 *sicut incensum in conspectu tuo. Et: Christi bonus odor sumus in omni loco* (II Cor. ii, 15); exemplo virtutis suæ, quotidie puntiant salutare Domini, ut omnes oves Cedar congregentur in Ecclesia, et de erroris tenebris ad lucem transeant. Arietesque Prophetarum, de quibus in vicinimo octavo psalmo canitur: *Afferre Domino, filii Dei, afferre Domino filios arietum*, veniant et offerantur, sive juxta Theodotionem, *offerant se sacrificium Domini*, et placabiles hostiæ fiant, ut Christo glorificetur

^a Erat antea uno verbo *insensum* pro duobus in sensu, quemadmodum emendamus post Victorium, cuius omnino rationibus assentimur, tametsi nescimus, nulli coeques suffragentur. Eiusmodi autem sunt ejus argumenta. Milites S. Hieronymus aurum pro sensu, et argentum pro eloquio interpretatur. Supr. c. iii: *Murenas quæ auri et argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, et sermonibus Scripturarum*. Jerem. iv: *Si munili oraveris auro: id est, meditationem habueris sensus, et intelligentiæ spiritualis*. Et x: *Facti grandia et ad decipendos virgulos quos ut quasi auris sensibus et argenti splendore fulgentibus eloquio, etc.* Ezech. xxxviii: *An putas te argentum et*

A Ecclesia. De hujuscemodi ovibus Salvator discipulis loquitur: *He ad oves perditus domus Israel* (Math. x, 3). Et iterum: *Non oves meas vocem and ual* (Joun. x, 3). Et in Ezechiele plenius: *Eccc ego quaeram oves meas, et visitabo illas: viciis quaerit pastor gregem suum. Hac dicit Dominus: Perditam quaeram, et errantem rednem, et fractam alligabo, et infirmam confortabo. fortem que custodiam, et pascam eas cum judicio* (Ezech. xxxiv, 11, 12). Et ut rosemus quæ essent oves, ponit manifestius: *Et scirat quia ego sum Dominus Deus eorum; et isti populus meus domus Israel, dicit Dominus Deus: et vos oves meæ, et oves gregis mei omnes estis, et ego Dominus Deus vester* (Ibid., 27, 28). Si quis ergo in gentibus dives est, salvetur ut camelus, non abque domo, atque muneribus, quo possit verbum Domini prædicare. Si quis simplicitatis ovium et auctoritatis arietum, ascendat vel offeratur in altare Domini ab his qui prævalent, et domus ejus glorificetur. Quod autem in Hebraico scriptum notavimus: *Arietes Nabajoth ministrabunt tibi, et offerent super placabili altari meo*, proprie super his intelligitur qui de gentibus electi in sacerdotium, ministri sunt: Salvatoris. Si quis autem contentiosus est, et carnaliter hæc promissa contemnit, res ostendimus ei: *Nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei* (I Cor. xi, 16). Illudque dicamus, quod etiam si carnaliter sunt promissa Judæis, tamen sub conditione sunt promissa, ut si susceperant lumen suum, quod ad eos missum fuerat, tunc etiam ista sequerentur, quod videlicet per desiderium auri, et opur abundantiam, rerumque carnalium, quorum semper ista gens capiebatur illecebris, susciperent ad se missum Filium 724 Dei, quem quia non susceperunt, universa sublata sunt, et suscipientibus spiritualiter reddita hæreditas.

(Vers. 8, 9.) *Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas? me enim insulæ cæspectant, et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longe; argentum eorum et aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et Sancto Israel, qui glorificavit te.* LXX: *Qui sunt hi, qui ut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis ad me? Me insulæ expectarunt, et naves Tharsis in primis, ut adducant filios tuos de longe, et argentum suum et aurum cum eis, propter nomen Domini sanctum: et quia Sanctus Israel glorificatus est.* Qui Dominus ingressus est Ægyptum super nubem levem, et nubibus Prophe-

aurum, quod in eloquio sensuque intelligitur Ecclesiam possessurum? Dan. v: *Aurei mihi videntur, qui seculari ratione conpositi sunt. A genti, qui habent eloquiū venustatem.* Perperam igitur antea legebatur, *aurum, incensum, et thus odoris optimi*: quid e iam hic fare: et vox incensi, quæ eadem e t cum thure, cum solum de auro thureque tractetur, de illi scilicet verbis, *Aurum et thus deferentes?* Dixit autem aurum sensuum, sicut in Isa. c. lxxv. dixit frumentum sensuum, dum ait, *donec nullo labore atque industria mercantur ad frumentum sensuum pro venire.*

^b In recentiori Ambrosiano abque audito se.

tarum mandavit, ne pluerent super Israel imbrem, A ad quos pervenit veritas Dei, miratur Ecclesia de Circumcisionis primum populo congregata, votare ad se gentium turbam toto orbe terrarum. Et assumptis alis Spiritus sancti, *festinare*, juxta Symmachum et Theodotionem, *ad fenestras suas*; juxta Aquilam *ad cataractas suas*, ut ingrediantur Ecclesiam. Sive doctores cum discipulis, id est, columbas cum pulvis suis volare ad Ecclesiam de insulis gentium, quæ juxta vaticinia Prophetarum expectabant Dominum. Naves quoque THARSIS (שָׂרְשָׁרִים), id est, maris, de quibus in visione Tyri plenius diximus, adducent filios Ecclesie in principio fidei, aurum argentumque portantes. *Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x, 10). De quo auro et argento in sexagesimo septimo psalmo scriptum est: *Penne columbarum deargentatæ, et posteriora ejus in fulgore auri* (Psal. lxx, 14). Et septuagesimo primo psalmo: *Reges Tharsis et insule munera offerent, et reges Arabum et Saba dona adducent* (Psal. lxxi, 10). Quæ omnia deferuntur nomini Domini Dei et Sacerdoti Israël, qui glorificavi eum.

(Vers. 10 seqq.) *Et edificabunt filii peregrinorum muros tuos, et reges eorum ministrabant tibi. In indignatione enim mea percussisti te, et in reconciliatione mea misertus sum tui: et aperientur portæ tuæ jugiter, die ac nocte non claudentur: ut afferatur ad te fortitudo gentium, et reges earum adducentur. 725 Gens enim et regnum, quod non servavit tibi, peribit: et gentes solitudine vastabuntur. LXX: Et edificabunt alienigenæ muros tuos, et reges eorum assistent tibi. Propter iram enim meam percussisti te, et propter misericordiam dilexisti te. Et aperientur portæ tuæ semper: die ac nocte non claudentur, ut introducant ad te fortitudinem gentium, et reges earum qui adducendi sunt. Gentes enim et reges qui non servierint tibi, peribunt: gentes solitudine dissolventur. Inter cetera quibus a ditatur Ecclesia, et urbis Salvatoris exornatur, alienigenæ quoque et filii peregrinorum aedificant muros ejus, ne hostis possit intrare, nec locum invenire perfido. Alienigenæ autem et peregrini proprie significant populum nationum, qui vere exstruxerunt Ecclesiam Christi: intantum ut reges eorum et principes ministrent, sive assistant ei. Quod vel carnaliter accipitur, vel spiritualiter. Si carnaliter, videmus Casares Romanos Christi jugo colla submittere, et aedificare ecclesias expensis publicis, et adversus persecutores gentium atque insidias hæreticorum Legum scita pendere. Si spiritualiter, quicumque in eis continentia, eloquentia, sanctitate, principes sunt, et animarum imperio carnis subjungant servitorem, ipsi administrant, et assistunt, vel*

^a Alia lectio, *quibus aedificatur Ecclesia*, magis Victorio placuit, quod magis congruat verbis quæ interpretatur: *Et edificabunt filii peregrinorum muros tuos*: pro terra quod ditari antequam aedificetur urbis aequat.

^b Idem transferantur concinniori sensu legit.

^c Pro *Thaassar* apud Aquilam quoque *Thadaar* alii legunt, utque videtur restius, sicque apud Theodo-

auxilium ei, quam sæpe propter negligentiam deserit, vel perceptorum percutit virga, ut rursum propter sui misericordiam diligit. Vel certe hoc dicendum, quod afflictam quondam et captivitate traditam in populo Judæorum, in vocatione gentium reconciliet sibi, ita ut portæ ejus semper aperte sint, et nec die nec nocte claudantur, et salvari cupientibus jugiter pateant, id est, ut ri in gaudio, et in tribulatione volentibus credere, intritus non negetur. Et inferatur ad eam fortitudo, sive divitiæ gentium; et reges earum ministrent, sive adducentur ei quasi captivi. Quod tunc intelliges, cum videris eloquentissimos adduci ad fidem Christi; et stultam fieri sapientiam sapientium, ac prudentiam prudentium reprobari (I Cor. i): ut fatuum Dei sapientius sit hominibus. Gentem autem et reges earum, qui servire Ecclesie noluerint bonam et utilem servitorem, ut in Apostolicam transferant dignitatem, 726 peribunt ea perditione, quæ impiis preparata est, et quidquid in eis fuerit, redigetur in solitudinem, qui habere noluerunt hospitem Deum.

(Vers. 13, 14.) *Gloria Libani ad te veni t, abies et baxus et pinus simul ad ornandum locum sanctificationis meæ; et locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curvi filii eorum, qui humilaverunt te, et adorabunt vestigium pedum tuorum omnes, qui detrahebant tibi, et vocabunt civitatem Domini, Sion Sancti Israel. LXX: Gloria Libani ad te veniet in cyparisso et pino, et cedro simul ut glorificetur locus sanctus meus, et locum pedum meorum glorificabo. Et ibunt ad te timentes filii eorum qui te humilaverunt, et irritaverunt te, et adorabunt vestigium pedum tuorum omnes qui irritaverunt te; et vocaberis civitas Domini Sion, Sancti Israel. Multa desunt in Septuaginta, quæ ex Hebræo sub asteriscis posui, et quod addiderunt, obelo prænotavi. Libanus mons Phœnicis est, excelsis arboribus consitus, quas Psalmista describens ait: *Vidi impium superexaltatum, et elevatum quasi cedros Libani* (Ps. xxxvi, 35). Et in alio loco: *Conteret Dominus cedros Libani* (Ps. xxviii, 5). Multaque alia quæ studio brevitate prætereo. De hoc quondam Ithram rex Tyri, Salomoni Joppen ligna mittebat, ad aedificandum Templum Dei (III Reg. v). De quo etiam nunc Scriptura promittit, abietem et baxum et pinum, sive juxta Septuaginta, cyparissum et pinum, et cedrum, aut juxta Aquilam, *abietem, ihaador, et c thaassar*; vel juxta Theodotionem, *Brais, Thadaar, et Theassar*, simul esse cædendas, ut aedificetur templum Sion (II Paral. ii) Quod si ita est, ubi erit aurea et gemmata Jerusalem? ubi uxor Agni? ubi portæ duoderim gemmarum varietate distincta? Nisi forte muros*

tionem, *Thaassar* pro *Theassar*. Nomini autem *Brais* mendum inesse suspicatur, legendumque *Brathi*: non vocem שָׂרִים, *Bratho* reddidit Symmachus Isai. c. Lv, 13, et ms. an quos. apud Montfaucon, hic habet: *Bati*, quæ vox illi veterum editionum, quam ineptam vocat Maritaneus, scilicet *Prati* proximè accedit.

habebit et fundamenta gemmata, et Templum quod ornatius esse deberet, lignis ædificabitur. Qua ratione compellimur omnia spiritualiter accipere, quod abies, cyparissus, pinus, et cedrus, excelsæ quondam Libani arbores, glorificaverint Templum Dei, et locum pedum illius, et inclytum fecerint. Ac ne longo sermone sensum traham, vir sanctus et eloquentissimus martyr Cyprianus, et nostri 727 temporis confessor Hilarius, nonne tibi videntur excelsæ quondam in sæculo arbores, ædificasse Ecclesiam Dei? Quodque sequitur: *Et venient ad te cuncti, sive revertentes, filii eorum qui humiliaverunt te: et adorabunt vestigia pedum tuorum, omnes qui detraxerant tibi, de his debemus intelligere, qui non voluntate, sed necessitate sunt Christiani: et ueteris offensæ regnantium, timentibus animis inellnantur.* Vel certe quod prius persecutores, postea crediderint. Qualls fuit et apostolus Paulus, qui persequabatur Ecclesiam Dei, et postea vas electionis est appellatus (Act. 13). Cum hæc ita fuerint expleta, ut intret gentium plenitudo, tunc omnis Israel salvus fiet. Et vocabitur vere civitas Domini Sion, Sancti Israel, quæ consistit in spæcia, et de utroque populo congregata est.

(Vers. 15, 16.) *Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui pertransiret [Vulg. per te transiret], ponam te in superbiam sæcutorum, gaudium in generatione et generatione: et suges lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Et scies, quia ego Dominus salvavi te, et redemptor tuus fortis Jacob.* LXX: *Pro eo quod fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui auxiliaretur: ponam te exultationem æternam, gaudium generationum in generationes. Et suges lac gentium, et divitias regum comedes. Et scies quia ego Dominus qui salvam te feci, et qui erui te, Deus Jacob.* Quæ prius fuerat derelicta, et odio habita, fractis in te ramis, quia fructum non attulerant: qui idcirco fracti sunt, quia nullus erat qui pertransiret, et tibi præberet auxilium: de quibus in psalmis dicitur: *Et non dixerunt qui præteribant: Benedictio Domini super vos (Ps. cxviii, 8);* propterea ponam te in superbiam sempiternam, sive in exultationem et gaudium duarum generationum: pro pristinis ramis, aliis insertis de oleastro nationum, qui contra naturam exempli afferent fructus, non prioris amaritudinis, sed dulcedinis, quam de radice sumpserunt. Suges quoque lac gentium, et mamilla regum lactaberis. Qui locus quem sensum habeat, super plenius exposuimus, disserentes illum versiculum, *Filii tui de longe venient, et filia tuæ in latere sugent.* Sive juxta Septuaginta, *divitias regum comedes.* Quæ divitiæ secundum Hebraicam veritatem, ubera sunt regum atque doctorum, quibus nascentium in Christo eruditur et nutritur infantia. Quæ cum suxeris et perveneris ad solidum cibum, 729 et divitias quoque hujuscæmodi regum comedas: tunc scies

* *Et filia tuæ in latere sugent.* Constans error est in antea editis libris, qui et in sacro contextu, et in Commentariis semper legunt, *Et filia tuæ lac sugent.*

A quod ego sum Salvator tuus, qui redemi te sanguine meo, sive Deus fortis Jacob.

(Vers. 17 seqq.) *Pro ære offeram aurum, pro ferro offeram argentum, et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum: et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos in justitiam. Non audietur ultra iniquitas in terra tua, vastitas et contritio in terminis tuis, et occupabit salus muros tuos, et portas tuas laudatio.* LXX: *Pro ære offeram tibi aurum, et pro ferro dabo tibi argentum, et pro lignis tribuam tibi æs, et pro lapidibus ferrum. Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia, et non audietur ultra iniquitas in terra tua, neque contritio et miseria in finibus tuis: sed vocabuntur salutare muri tui, et portæ tuæ sculptura.* Eadem res pro locorum qualitate, alteri

B genus, alteri species. Et ne de artibus, rhetorica ac dialectica dicere quidpiam videar, ponam exempla communia, quæ possint simplicem lectorem instruere. Filius meus, qui ad me species est, et me habet genus, filio suo genus est. Dicam et aliud, quod alteri majus, alteri minus est. Centurio gregario milite major, tribuno minor est. Quinque pauci sunt ad decem: plures ad unum. Ergo in institutione spiritualis Jerusalem, ligna vertentur in æs, et lapides mutabuntur in ferrum, id est, bruti quondam et insensibiles homines, in eas materias mutabuntur, quæ utilitatem aliquam præbeant civitati. Ipsumque æs et ferrum per augmenta virtutum, in aurum argentumque mutabuntur: ut nequaquam utilitatis speciem, sed pretium quoque habeant ac decorem. De auro et argento, quid significant in Scripturis sanctis, sæpius diximus. Ponam, inquit, principes tuos in pacem, et episcopos tuos in justitiam. Pro quo in Hebraico scriptum est: *Ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos in justitiam.* In quo Scripturæ sanctæ admiranda majestas, quod principes futuros Ecclesiæ, episcopos nominavit, quorum omnis visitatio in pace est, et vocabulum dignitatis in justitia: ut nequaquam accipiant personam in judicio, nec audiat quidpiam iniquum in terra Ecclesiæ, neque contritio et infelicitas in terminis ejus. Ubicumque enim iniquitas est, et justitia non servatur, et pax perditur, hæc omnia consequentur. Sed pro his, ait, 729 omnibus occupabit salus muros tuos, sive salvator, qui in Hebraico legitur Jesus, quod proprie nomen Domini sonat. Ipse enim fortitudo murorum Ecclesiæ, quæ habet portas in laude Domini: ut qui ingrediuntur eam, primum discant laudare Dominum, et nomen illius confiteri. Quod autem Septuaginta pro laude interpretati sunt γλώσσα, id est, scripturam, hoc possumus dicere, quod portæ Ecclesiæ cunctis debeant ex-lata esse virtutibus, per quas ingrediuntur ad eam.

(Vers. 19, 20.) *Non eris tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te: sed oris tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam*

Nos ad fidem mss. codicum ubique restitimus in latere sugent. MANTIAN.

tuam. Non occidet ultra sol tuus, et luna tua non minuetur, quia Dominus erit in lucem sempiternam, et complebuntur dies luctus tui. LXX: Et non erit tibi sol ultra in lucem diem, neque ortus lunæ lumen præbebit tibi nocte; sed erit tibi Dominus lux æterna, et Deus gloria tua. Non enim occidet sol tibi, et luna tibi non deficiet. Eritque Dominus lux sempiterna, et complebuntur dies luctus tui. Ex hoc capitulo cogimur omnia quæ dicta sunt et dicenda, ad ultimum referre tempus: quando cælo terræque transeuntibus, solis ac lunæ cessabit officium. Et erit Dominus ipse lumen perpetuum, ut quæ ἡλιος: al carnaliter asserunt esse complenda, nos spiritualiter futura esse credamus, in qualitate promissionum, non in tempore discrepantes. Quibus breviter respondendum est, quod si pseudopropheta et peccatoribus sol occidit meridie, et e contrario timentibus Dominum oritur sol justitiæ: quare non semper Sanctis, ille qui dicit: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12), qui lucet in tenebris, et tenebræ eum non comprehenderunt (Joan. 1)? *Per diem quippe sol non uret nos, neque luna per noctem* (Psal. cxx, 6). Quia habemus Dominum lucem perpetuam, et dies luctus nostri complebuntur, nequaquam plangentibus in subversione Jerusalem, sed lætantibus ex instructione Ecclesiæ. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi consolabuntur. Beati fientes, quoniam ipsi ridebunt. Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur (Matth. v). Ut postquam 730 Domini fuerint carne saturati, eructent sermonem Domini, et dicant opera sua regi (Ps. xlv).

(Vers. 21, 22.) *Populus autem tuus omnes justis, in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis mee: opus manus mee ad glorificandum. Minimus erit in mille, et parvulus in gentem fortissimam. Ego Dominus in tempore ejus subito faciam istud. LXX: Populus tuus omnes justis semper possidebunt terram: custodiens plantationem, opera manuum suarum in gloriam. Qui parvus est, erit in millibus, et qui minimus, in gentem magnam. Ego Dominus in tempore congregabo eos. Finitis diebus luctus atque completis, quando tristitia vertetur in gaudium, populus Sion erit omnis justus, non ad breve tempus, sed in perpetuum, et quia justus est, terram initium possidebit. Nec mirandum si ad recipienda promissionum bona, terram mansuetorum teneat atque viventium, quam Propheta suspirat, dicens:*

^a Pro ἡλιος in Ambrosian. Judæi scribitur.

^b Quod si pseudopropheta. Hunc locum variis modis depravatum reperies apud Erasmum et Marianum: Erasmus enim sensum impium videtur inducere, cum legat, *Quibus breviter respondendum est, quod pseudopropheta, etc. Quare non semper sanctus ille qui dicit, etc.* Marianus lectionis difficultate superatus quatuor verba tollit e medio, ut possit legere suo sensu. *semper oritur sol justitiæ, ille qui dicit, etc.* MARTIAN.

— Idem Ambrosian., *quod pseudopropheta et peccatoribus semper sol occidit meridie. Et e contrario timentibus Deum oritur sol justitiæ: quare semper sanctis, etc.* Erasmus hoc uno abiudit, quod cum ne-

A *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Ps. xxvi, 13), cum germen plantationis Domini sit, et opus manuum ejus ad glorificationem Deum. Omnis enim, inquit, plantatio quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur (Matth. xv). Sive juxta Septuaginta, populus custodiens plantationem Dei, et opera manuum Domini, in gloria servabitur Creatoris. De bona plantatione per Jeremiam loquitur Deus: *Ego plantavi te vineam bonam, totam veram, quæ in Isaiâ appellatur vinea Sorec* (Isa. v). Et quia Paulus conscientia virtutum loquentis in se Christi, dicere poterat: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (I Cor. xi, 1), ideo ad Corinthios loquebatur: *Ego plantavi, Apollo rigavit, Dominus autem incrementum dedit* (I Cor. iii, 6). Plantati enim in domo Domini, in atris ejus efflorescent (Ps. xci). Tunc qui parvulus fuit, erit in millia, audiens a Domino: *Esto habens potestatem super quinque vel decem civitates* (Luc. xix, 17, 19); ita ut appelletur ἡλιάρχος. Et qui cum Apostolo dixerat: *Mihi minimo omnium sanctorum data est gratia hæc* (Ephes. iii, 8), princeps erit magnæ gentis in cælestibus, quando tempore constituto miserit Dominus Angelos suos, et congregaverint ad eum omnes Sanctos, a summitate cæli usque ad summum ejus (Matth. xxiv): non solum de Israel, sed et 731 de gentium populo, quem significans loquebatur: *Et alias oves habeo quæ non sunt de grege isto, et illas oportet me congregare, ut fiat unus grex, et unus pastor* (Joan. x, 16). Hoc autem subito faciet, ut quando omnia fuerint desperata, tunc in gentem fortissimam congregentur. Quæ licet ex parte in Ecclesia quotidie videamus expleri, tamen in mundi consummatione plenius complebuntur, et in secundo Salvatoris adventu.

(Cap. LXI.—Vers. 1 seqq.) *Spiritus Domini Dei* [Vulg. abest Dei] *super me, eo quod unxit me Dominus: ad annuntiandum mansuetis misit me, ut morder contritos* [Vulg. contritis] *corde, et predicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem: et annuntiarem* [Vulg. predicarem] *annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro: ut consolarer omnes lugentes. Ut ponerem lugentibus Sion: et darem eis coronam pro cinere: oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mæroris. LXX: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde: predicare captivis remissionem et cæcis ut videant: et vocare*

gandi particula legit, *quare non semper, etc.* Victorius semper oritur sol justitiæ ille qui dicit, etc., qui tamen ope, ut ait, Brixiani codicis expungit quatuor hæc verba, *quare non semper sanctis* (tunc Sanctus), legit vero absque si particula *sol occidat*. Rectius multo, nullaque inducta mutatione in nostrâ editione sic dici intelligito, sub interrogandi nota, *quare non continuo Sanctis oritur sol ille justitiæ, etc.*

^c Addit Victorius *dimittite fractos in libertatem*, non ex Græco quidem codice LXX, in quo minime ea verba sunt, sed ex Luca evangelista qui ut fuerint in LXX citat illa cap. iv, ipsoque, ut retur, Hieronymo hic in Commentario.

annum acceptabilem Domino, et diem retributionis : **A** care captivis remissionem, caecis ut rideant, vel clavis consolari omnes lugentes : dare lugentibus Sion : dare eis gloriam pro cinere, unctioem levitiae lugentibus, habitum gloriae pro spiritu maroris. Ille qui supra dixerat : Ego Dominus in tempore congregabo eos, sive juxta Hebraicum : Ego Dominus in tempore ejus, subito faciam istud, loquitur consequenter, Spiritus Domini Dei super me : non quod Dominus Deus habet Dominum Deum, sed quod juxta dispensationem carnis assumptae dicat ea quae humilia sunt. Ad quem Psalmista jam dixerat : *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem ; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis praesens consortibus tuis (Ps. XLIV, 8).* Quando enim consortes nominantur, naturam carnis intelligit : quia Deus consortes substantiae suae non habet. Et quia erat unctio spiritualis, et nequam humani corporis, ut fuit in sacerdotibus Judaeorum ; idcirco praesens consortibus, id est, ceteris sanctis unctus esse memoratur. Cujus unctio illo expleta est tempore, quando baptizatus est in Jordane, et Spiritus sanctus in specie columbae descendit super eum, et mansit in illo (Joan. 1). De quo et hic idem Propheta dicebat : **732** *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis (Isai. XI, 1, 2).* Unde et Salvator cum venisset in Nazareth, in quo nutritus erat postquam baptizatus est in Jordane, ingressus est juxta consuetudinem in die sabbati synagogam eorum. Cumque surrexisset ad legendum, datus est ei liber Isaiae prophetae, quo apertio. Invenit scriptum : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me : evangelizare pauperibus misit me : praedicare captivis remissionem, et caecis visum : dimittere fracuos in desertatem, praedicare annum Domini acceptabilem.* Quando convolutum librum reddidit ministro, et sedit ; et omnium oculi qui erant in synagoga, attendebant eum, coepi que ad eos dicere : *Hodie completa est Scriptura haec in auribus vestris, et omnes testimonia praebunt ei, et mirabuntur super sermonibus gratiae, qui egrediebantur de ore ejus.* Si ergo illo completa est tempore prophetia, quomodo quidam ad consummationis referunt tempora quae dicuntur : nisi forte possumus hoc dicere, quod tunc ex parte completum sit, plenius esse complendum, quando omnis populus Dei fuerit justus ? Nunc enim ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus : Cum autem venerit quod perfectum est, ea quae ex parte sunt, destruentur (I Cor. XIII). Unctus est igitur Spiritu sancto, ut annuntiaret pauperibus, sive mansuetis, dicens eis in Evangelio : *Beati pauperes spiritu, quoniam eorum est regnum caelorum (Matth. V, 3).* Et : *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram (Ibid. 4).* Et missus est ad sanandus eos, qui corde contriti sunt (Luc. IV), et dicitur : *Cor contritum et humiliatum Deus non despicit (Ps. L, 19).* Sive juxta Symmachum et Theodotionem, ad alliganda vulnere peccatorum, praedi-

apertionem, quod manifestius interpretatus est Symmachus, vinculis solutionem. De quo, immo ad quem supra dicitur : *Ecce passus te in lucem gentium, aperire oculos caecorum, educere de vinculis alligatos, et de domo carceris eadentes in tenebras (Isai. XLII, 6, 7).* Annum autem acceptabilem, et diem retributionis, omne praedictionis ejus quo in carne versatus est, tempus intellige. Quod et Apostolus **733** Paulus in primo Salvatoris interpretatur adventu, dicens : *Ecce nunc tempus acceptabile : ecce nunc dies salutis (I Cor. VI, 2).* De quo supra plenius diximus (Ad. cap. LX). Sin autem retributio non in meritis bonorum, sed in poenis accipitur peccatorum, juxta quod dicitur ultionis, de Judaico populo sentiendam est, in quem post passionem ejus, statim Dei ira pervenit. Consolatusque est omnes lugentes, dicens : *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. V, 5) ;* ut poneret lugentibus Sion et daret eis gloriam coronamque pro cinere. De quibus fuit et apostolus Paulus qui lugerat Sion atque dicebat : *Tristitia enim est mihi et dolor continuus (Rom. IX, 2) ;* Et iterum : *Optabam ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, et propinquis juxta carnem qui sunt Israelitae (Ibid., 3).* Et propterea lugentes atque plangentes, pro cinere oleum gaudii susceperunt, videntes de Judaeis plurimos credidisse, et stolam accipere mundissimam, pro lugubri vestimento.

(Vers. 3-5.) *Et vocabuntur in fortes justitiae, plantatio Domini ad glorificandum. Et aedificabunt desertas a saeculo, et ruinas antiquas erigent, et instaurabunt civitates desertas et dissipatas in generationem et generationem. Et stabunt alieni, et pascent pecora vestra : et filii peregrinorum, agricolae et vitatores vestri erunt. LXX : Et vocabuntur generationes justitiae : plantatio Domini in gloriam. Et aedificabunt desertas sempiternas, quae desolatae fuerant prius, suscitabuntur, et innovabunt civitates desertas, desolatae in generationes, et venient alienigenae, et pascent oves tuas, et ulinum gentium aratores et vitatores.* Postquam et Apostoli, et Apostolici viri pro cinere et maroris spiritu, oleum gaudii, et pallium, sive juxta Septuaginta, stolam gloriae laudis suscepserint : tunc vocabuntur generationes justitiae, plantatio Domini gloriosa : vel juxta Hebraicum ELE (אֵלֵי), per extensam utramque syllabam, fortes, Deique justitiae, aut [Ad. ut] plantatio Domini ad glorificandum : ut cum glorificati fuerint, vel ipsi glorificaverint Dominum, aedificent desertas a saeculo civitates, et ruinas antiquas suscipient, tam populi Judaeorum, quam cunctorum gentium, qui non solum aedificandi et instaurandi urbes habebunt scientiam ; sed et pastores **734** erunt optimi, ut repulsis antiquis pastoribus, quibus per Ezechielem dixerat Deus : *O pastores Israel, numquid pascut semetipsos pastores, et non magis oves (Ezech. XXXIV, 2) ?* Audiant cum apostolo Petro : *Pasce oves meas (Joan. XXI, 17).* Mirumque in modum de caementariis atque pastoribus transibunt in agricolas, id est, in aratores et vitatores

ut possint cum Apostolo dicere : *Dei edificatio, Dei agricultura sumus* (I Cor. III, 9). Denique Scribas et Pharisæos, vitiores et agricolas Judæorum, Salvator interrogat, quid faciat vitioribus malis et agricolis? Illisque respondentibus : *Malos male perdet, et vineam dabit aliis agricolis* (Matth. XXI, 41), intulit : *Anxeretur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus* (Ibid., 45). Quæ res interpretatione non indiget. Quotus enim quisque Ecclesiarum princeps est de Judæis, et non de alienigenis, atque externarum gentium hominibus? qui ante idolis servientes, et alieni a testamento Dei, ac peregrini a promissionibus illius, spem non habentes; et sine Deo in sæculo, nunc præsent Ecclesiis, et dura corda gentilium, priusque indomita, ad fructus ferendos aratro fidei edomant; ut sementem doctrine Domini, bonorum operum ubertate multiplicent.

(Vers. 6, 7.) *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicetur vobis : Fortitudinem gentium comedetis, in gloria earum superbiatis. Pro confusione vestra duplici et rubore laudabunt partem suam : propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis, quia ego Dominus diligens iudicium, et odio habens rapinam in holocausto. LXX : Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri. Fertitudinem gentium comedetis, et in divitiis earum eritis admirabiles. Sic terram secundo possidebunt, et gaudium sempiternum erit super caput eorum. Ego enim sum Dominus, qui diligo justitiam : et odi rapinas ex iniquitate. Edificabitis urbium desertarum et pastores gregum, qui ipsi sunt aratores et vitiores, hoc est, filii peregrinorum, ipsi quoque sunt sacerdotes Dei, ad quos Propheta nunc dicit : Vos autem vocabimini sacerdotes Domini, et ministri Dei nostri, dicetur vobis : haud dubium quin Ecclesiarum principes significet. Vel certe de Apostolis intelligendum est, ut sit ordo : Cum commentarii, 735 pastores, aratores et vitiores de gentibus fuerit Ecclesiis præpositi, vos de quibus dictum est : Reliquie salvæ fient (Rom. IX, 27). Et : Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuivsemus (Isai. IV, 9), vocabimini sacerdotes, et ministri Dei quales erant et illi David. De quibus Scriptura dicit : Filii autem David erant sacerdotes Dei (II Reg. VIII, 18). I-ti fortitudinem gentium comedent, et in divitiis earum admirabiles erunt. Corona enim patrum gloria liberorum, et profectus populi, epulæ sacerdotum (Prov. XVII). De istiusmodi divitiis Paulus scribebat ad Corinthios : Gratias ago Deo meo per Jesum Christum, quoniam in omnibus divites facti estis in eo, in omni verbo, et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis, ut in nullo indigeatis in ulla gratia (II Cor. I, 4 seqq.). Fortitudo autem gentium triumphus est Martyrum : et nos in eorum gloria superbi sumus, non ea superbia*

quæ in vitio est, cui Deus resistit, ut humilibus det gratiam; sed ea quæ pro potentia et gloria accipitur (Jacob. IV). Unde et Moysi cornuta facies erat (Exod. XXXIV), qui dicere poterat : *In te inimicos nostros cornu ventilabimus* (Ps. XLIII, C). Et pro superbia gloriæ, interpretatus est Aquila, *καὶ ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρα ἐδώσασθαι*, id est, *purpura vestiimini*; ut in igne regii decoris ostenderet. Quodque sequitur : *Pro confusione duplici, et pro rubore laudabunt partem suam*, quod in Septuaginta non habetur, sic mihi explanandum videtur. Pro eo quod duplicem habebatis confusionem, tam super populo Judæorum, qui a Deo recesserat, quam super nationibus, quæ idolis serviebant, videbitis eos converfos ad timorem Dei, laudare partem suam. Haud dubium quin Dominum, de quo loquebatur et sanctus : *Pars mea Dominus* (Ps. LXXII, 26). Hoc autem nemo potest dicere, nisi qui aliam partem non habet. Quia igitur vos super eis duplicem habuistis confusionem et ruborem peccati eorum, super quo ipsi non erubescabant, propterea in terra sua, id est, in terram initium atque viventium, duplicia possidebunt : cum et præsentibus crediderint, et futuris. Et habebunt lætitiā sempiternam. Pro quo in Septuaginta legitur, *sic terram secundo possidebunt*. Et gaudium sempiternum erit super caput eorum, ut qui possederant terram in Judæa angustissimis 736 finibus, postea universum orbem possideant. De qua terra Pater loquitur Salvatore : *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. II, 5). Hoc autem prestitit Dominus, qui diligit iudici veritatem, et odio habet rapinam in holocausto. Pro quo Septuaginta transtulerunt, *rapinam de iniquitate* : quasi aliqua sit rapina quæ non ex iniquitate consistat. Ergo quod dicit, hoc est : Magis Deus justorum diligit paupertatem, quam divitum munera, quæ de rapinis sunt et iniquitate.

(Vers. 8, 9.) *Et dabo opus eorum in veritate, et scelus perperam feriam eis. Et scietur [Vulg. scient] in gentibus semen eorum, et germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint eos, cognoscent eos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. LXX : Et dabo laborem eorum justis, et testamentum æternum ponam cum eis. Et scietur in gentibus semen eorum, et nepotes eorum in medio populorum. Omnis qui viderit eos, cognoscet illos, quia isti sunt semen benedictum a Deo.* Deus qui diligit justitiam atque iudicium, et detestatur holocausta violenta (quidquid enim de rapinis est, quasi mercedem scorti reputat, et pretium canis,) [Al. carni] ipse eorum qui secundo possederint terram, et quos duplici lætitiâ coronavit, laborem dabit justis, sive ut melius habetur in Hebraico, *in veritate* : ut nequaquam sicut in Legem umbra veritatis, sed ipsa sit veritas. Et pactum feriet sempiternum, non quale Moysi dederat, quod præterit; sed pactum Evangelii, de quo loquitur Christus :

Caelum et terra pertransibunt, verba autem mea non præteribunt (Matth. xxi, 35). Et tunc scitur in gentibus semen Apostolicum, et omnes futuræ generationes suscipient sementem doctrinæ Dei: nequaquam illud dicentes, in quo populus prius circumcisionis errabat dicens: Quid enim aliud, nisi semen querit? Deus? Omnis qui viderit eum, prima fronte cognoscet, quia semen sit cui benedixerit Dominus. Quis enim ex ordine vitæ, mansuetudine, continentia, hospitalitate, cunctisque virtutibus non intelligat populum Dei? Et quis non e contrario detestetur cruentas Israelis manus, adversam quos imprecatur Propheta, dicens: Imple, Domine, facies eorum ignominia (Ps. lxxxii, 17).

(Vers. 10, 11.) *Gaudens gaudebo in Domino, et exultavit [Vulg. exultabit:] anima mea in Deo meo: quia induit 737 me vestimentis salutis et instrumentis justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatum monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat: sic Dominus Deus germinabit justitiam et laudem coram universis gentibus. LXX: Gaudio lætabuntur in Domino, exsultet anima mea in Domino. Induit enim me vestimento salutis, et tunicam lætitiæ circumdedit mihi. Sicut sponsum mitra, et sicut sponsam ornavit mundo muliebri, et sicut terram effertentem forem suam, et sicut hortus semina sua germinat: sic Dominus Deus profert justitiam et laudem in conspectu omnium gentium. Principium capituli juxta LXX, qui dixerunt: Gaudio lætabuntur in Domino, fini superioris capituli copulatur. Juxta Hebræos vero alterius capituli exordium est, in quo introducitur Ecclesia, Christi respondere sermonibus: Gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo. Nequaquam in patribus, sicut Judæi gloriabantur, dicentes: Semen Abraham sumus, et nemini unquam servivimus (Joan. viii, 35); sed in Deo, Scriptura dicente: Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una (Act. iv, 32). Redditque causas lætitiæ: Quia induit me vestimento salutis, et indumento, sive tunica justitiæ atque lætitiæ, quæ Hebræice dicitur MAIL (מַיִל), ornati atque circumdedit. Quotquot enim in Christo baptizati sumus, induimur Christo, et habemus tunicam justitiæ: qui factus est nobis sanctitas, justitia, et redemptio (Galat. 1). Ponitque similitudinem duorum in Ecclesia agminum, perfectorum atque incipientium (I Cor. 1). Perfectos sponsi comparat pulchritudini; incipientes sponsæ assimilat ornatui. Perfectus erat Paulus, qui quasi sponsus decoratus corona atque coronandus, sive, ut Aquila transtulit, ἱεραπολυτικός στεφάνος, quod in lingua nostra dicitur, sacerdoti portans coronam, loquentis in de Christi auctoritate dicebat: Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: de cætero repedita est mihi corona justitiæ (II Tim. iv, 7). Et in alio*

^a Idem Ambrosian., dicens, Quid enim aliud nisi semen Dei?

^b Videtur ex sacro textu reponendum nominabit,

loco: Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus (Philipp. iii, 15). Incipiens autem erat comparatione plenitudinis, quandò ex persona incipientium loquebatur: Cum essem parvulus, sicut parvulus loquebar, sicut parvulus sapiebam, sicut parvulus cogitabam (I Cor. xiii, 11). Et iterum: Ex parte videmus, et ex 738 parte cognoscimus, donec veniat quod perfectum est (Ibid., 9). Et ideo sponsæ assimilatur ornatui, quæ ornatur mundo muliebri, sive ut cæteri transtulerunt, vasis, vel monilibus suis. Ponitque alterius comparationis exempla, quorum prius ad sponsam, sequens refertur ad sponsam. Sicut terra profert germen suum, et cælestibus pluviis irrigatur: et sicut hortus semen suum germinat, qui fontium atque fluviorum aquas desiderat: sic, inquit, Dominus germinabit justitiam atque lætitiæ coram cunctis gentibus: nequaquam coram Israel, ut supercilium decutiat Judæorum; sed cunctis gentibus, quæ in Ecclesia congregantur.

(Cap. LXII. — Vers. 1 seqq.) *Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. Et videbunt gentes justitiam tuam, et cuncti reges inclytum tuum, et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini^b nominavit. Eteris [Vulg. Eris] corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. LXX: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non relinquam: donec egrediatur sicut lumen justitiæ ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Et videbunt gentes justitiam tuam, et omnes reges gloriam tuam, et vocabit te nomen novum, quod os Domini nominabit. Et eris corona decoris in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Dixerat Dominus atque Salvator, Spiritus Domini super me, propter quod unxit me (Luc. iv, 18), usque ad eum locum ubi scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscent, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus (Isai. lxi, 1). Postquam repromissionem, respondit Ecclesia: Gaudens gaudebo in Domino, quæ in tertio graduum psalmo, ex persona populi penitentis, læta cantavit: Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus (Ps. cxxi, 1); nunc propheta introducitur persona dicentis: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam. Diebus, inquit, ac noctibus ora non claudam, nec mea unquam reticebit oratio; sed tandem clamabo, et precibus jungam precēs, donec veniat qui promissus est, et splendore suo cunctum orbem illuminet. Quis sit iste quem querit, quem venire desiderat, ponit manifestius: Donec egrediatur ut splendor justus ejus, et salvator ejus ut lampas accendatur. 739 Sive juxta LXX: Donec exeat sicut lux justitiæ ejus, et salutare illius sicut lampas ardeat. Quæ dicebat in Evangelio: Ego sum lux mundi (Joan. viii, 12): quæ cum in Sion et in Jerusalem fuerit accensa, nequaquam in sola splendebit Judæa, quod Victor præferi.*

^b Ambrosian., lampas accendatur et ardeat.

sed dicetur ad eam : Lumen quod in te est , accensum est ; quod egressum est ex Patre , in tuis coepit ardere flubus , et omnes gentes illuminabit (*Matth. vi*). Et cuncti reges videbunt inclitum tuum , o Jerusalem et Sion : qui de tua stirpe generatus est , qui in te exaltatus patibulo , omnes traxit ad se : ita ut gentes videant iustitiam ejus , qua cunctorum Creator miseratus est gentibus : et reges gloriam illius , qua glorificatus in cruce est , et omnia suo imperio regna subiecit. Denique nequaquam vocabitur Jerusalem et Sion , sed nomen novum accipiet , quod ei Dominus imposuerit , dicens ad apostolum Petrum : Tu es Petrus , et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam , et portæ inferi non prævalebunt adversus eam (*Matth. xvi* , 18). Quod vocabulum a nomine Domini derivavit , ut dicatur Dominicum . Et populus illius nequaquam veteri nomine appelletur Israel , sed novo , id est , christianus . Eritque quasi corona decoris in manu Domini , et quasi diadema regni in manu Dei sui , quando eam coronaverit turba credentium , et diadema imperii , quod Martyres gemmarum suarum varietate distinxerint , fuerit in manu Dei ut filium suum eorum coronet victoriis . Unde et apostolus Paulus loquebatur ad Sanctos : Gaudium et corona mea .

(*Vers. 4.*) Non vocaberis ultra derelicta , et terra tua non vocabitur amplius desolata : sed vocaberis voluntas mea in ea , et terra tua habitata , quia complacuit Domino in te : et terra tua inhabitabitur . LXX : Et nequaquam ultra vocaberis derelicta , et terra tua non vocabitur adhuc deserta . Vocaberis enim voluntas mea , et terra tua habitata . Pro Sion et Jerusalem vocaberis Ecclesia , et Dominicum : pro Judæis appellabuntur Christiani . Nec hoc eris vocabulorum sine contenta ; sed quæ prius vocabaris relicta , quod Hebraice dicitur azuba (*אזובה*) , vocaberis ephraïma (*הפציר*) , quod interpretatur voluntas mea in ea ; et terra tua quæ prius vocabatur semema (*שעמא*) , desolata sive deserta , postea vocabitur **740** BOLA (*בולא*) , quod Aquila interpretatus est Ιερουβλα ; Symmachus et Theodotus εννοιασμενα ; Septuaginta οκουβλα , quæ omnia , habitata , possessamque significavit . Hoc est autem Hebraicæ consuetudinis , ut ex eventu rebus vocabula semper imponant : sicut Abram , qui prius dicebatur , pater excelsus : quando audivit repromissionem : Et in semine tuo benedicentur omnes gentes (*Genes. xii* , 3) appellatus est pater multarum gentium , id est , Abraham . Et Domino Salvatore supra nomen imponitur : Cito spolia detrahe , velociter prædare (*Isai. viii* , 1) . Filii quoque Zebedæi , quorum unus vocem tonitruæ emittere poterat (*Mark. iii*) : In principio erat Verbum , et Verbum erat apud Deum , et Deus erat Verbum (*Joan. i* , 1) , appellati sunt ΒΑΝΕΒΕΚΑ (*בני רעם*) , quod interpretatur , filii tonitruæ . Quod autem sequitur : Quia complacuit Domino in te , et terra tua inhabitabitur , a Septuaginta prætermisum est , causasque reddidit quare appellatur ephraïma (*הפציר*) , et quare appellatur BOLA (*בולא*) , quoniam complacuerit sibi Dominus

in Sion , et terram ipsius habitabilem fecerit , quæ prius Judaico fuerat errore deserta . Sive hoc ipsum referamus ad Ecclesiam , quæ possessa prius ab idolis , deserta fuerat a Deo .

(*Vers. 5.*) Habitabit enim juvenis cum virgine , et habitabunt in te filii tui . Et gaudebit sponsus super sponsa , gaudebit super te Deus tuus . LXX : Et sicut habitans juvenis cum virgine , sic habitabunt filii tui . Et erit quomodo lætatur sponsus super sponsa , sic lætabitur super te Dominus . Dicit et Apostolus : Viri , diligite uxores vestras , sicut et Christus Ecclesiam (*Ephes. v* , 25) . Cumque in alio loco posuisset exemplum : Propter hoc relinquet homo patrem et matrem , et adhærebit uxori suæ , et erunt duo in carne una , intulit , Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo et in Ecclesia (*Ephes. v* , 31 , 32) . Si ergo propter brevitatem temporis , quod in arcto est , sic debent viri habere uxores suas , quasi non habeant : quanto magis inter sponsum et sponsam erit sancta conjunctio ? Iste est sponsus de quo in duodevicesimo psalmo canitur : Et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo (*Ps. xviii* , 6) . Et ista sponsa quæ crebrius in Cantico scribitur Canticorum , quæ non habet rugam nec maculam (*Cant. iv*) . Quam Paulus desiderat offerre uni viro virginem castam , **741** ut sit sancta corpore et spiritu (*I Cor. ii*) . De qua et sub nomine charissimi , quadragesimus quartus psalmus canit : Astitit regina a dextris tuis in vestitu denurato , circumdata varietate (*Vers. 10*) . Sicut igitur sponsus gaudet in sponsa , juvenisque cum virgine , in quibus exemplis sancta conjunctio est : sic Dominus lætabitur in ea , cujus nomina fuerint immutata .

(*Vers. 6, 7.*) Super muros tuos , Jerusalem , constitui custodes : tota die et tota nocte perpetuo non tacebunt : qui reminiscimini Domini , ne taceatis , et ne detis silentium ei , donec stabiliat et donec ponat Jerusalem laudem in terra . LXX : Et super muros tuos , Jerusalem , constitui custodes , tota die et tota nocte qui nunquam tacebunt , recordantes Domini : non est enim vestri similis si corruerit , et faciet Jerusalem gaudium super terram . Propheta dixerat : Propter Sion non tacebo , et propter Jerusalem non quiescam , et cætera usque ad eum locum , ubi nunc capitulum terminatum est : Gaudebit sponsus super sponsa : gaudebit super te Deus tuus . Seque promiserat diebus ac noctibus rogaturum , ut Salvator et Justus qui promissus fuerat , adveniret , et instar lampadis totum illustraret orbem . Post quæ introducit persona Dei loquentis ad Jerusalem , id est , Ecclesiam primitivorum , et eam quæ in Apostolis ac per Apostolos edificata est : Super muros tuos constitui custodes , quos vel Angelos , vel Apostolos , et omnes principes ejus atque doctores accipere possumus . Qui custodiunt muros Ecclesiæ , ne adversarius noster diabolus , qui quasi leo rugiens circuit , et quaerit quomodo possit intrare (*I Petr. v*) , occasionem accipiat ad gregem Domini devastandum . Qui custodes nec diebus debent nec noctibus tacere , nec in lætis , nec in tris-

tibus; sed semper Domini clementiam deprecari, ut grex illius et muri Jerusalem custodiantur et valentur eius auxilio. Unde et ad eosdem custodes ab uno doctorum sermo dirigitur: O vos qui recordamini Domini, ejusque clementiam die ac nocte precibus fatigati, cavete ne unquam in ore vestro sileat oratio. *Ne detis silentium ei*, subauditur, Domino; sed semper molesto sitis, opportune, importune, et inimitabili interpellatione duri iudicis. Si enim ille mentis ferociam **742** assidua et imprecacione depressit, quanto magis Pater cor estis boni dabit potentibus? Tandem autem rogare debetis, donec Jerusalem, quae in Judaeis condidit, et in exemplum est atque maledictum, in totius orbis terrarum laude versetur. Mirorque quibus voluerint Septuaginta, pro eo quod habetur in Hebraeo, *ne detis silentium ei, donec stabiliat et ponat Jerusalem laudem in terra*, dicere, cujus sensus in superioribus non cohaeret: *Non est enim vobis similis, si corrigat, et faciat Jerusalem gaudium super terram*. Nisi forte hoc a tifici aliquo coactum, ut dicatur ad ecclesiales Ecclesiae, nullum eorum similem fore qui praedicatione sua fecerint, ut corrigatur, et fiat Jerusalem gaudium omnis terrae.

(Vers. 8, 9) *Juravit Dominus in dextera sua et brachio fortitudinis suae. Si dedero triticum tuum ultra cibum inimicis tuis: et si biberint filii alieni vinum tuum, in quo laborasti: quia qui congregant illud, comedent, et laudabunt Dominum: et qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. LXX. Juravit Dominus per dexteram suam, et per fortitudinem brachii sui, si ultra dedero triticum meum ut sit in cibum inimicis tuis, et si ultra biberint filii alieni vinum tuum in quo laborasti: sed qui congregaverint, comedent ea, et laudabunt Dominum; et qui congregaverint, bibent ea in atriis sanctis meis. Omnipotens Deus, qui dixerat ad Ecclesiam, Super muros tuos constitui custodes, qui perpetuo non tacebunt, qui usque praecipiam, ut nunquam orare desistant, nisi impetraverint quod precantur, nunc jurat per dexteram suam et brachium fortitudinis suae. De quo crebro diximus, quod sit Dominus noster atque Salvator, qui juxta Apostolum, Dei virtus est Deique sapientia (I Cor. 1). Jurat autem quod triticum et vinum Jerusalem nequaquam cedat in hostium cibos, nec alienigenae labore illius periantur; sed quicumque in lacrymis seminaverint, in gaudio metant, et cui messuerint, abjectisque paleis, purum frumentum in horrea congregaverint, ipsi comedant labores manuum suarum, et Dominum aeterna laude suscollant, et bibant vinum in atriis sanctis ejus. Quod vel multas apud Patrem intelligimus mansiones, si de futura in regno caelorum accipimus beatitudine, vel certe **743** praeclosas in toto orbe divisas, in quibus plantati; postea in domo Domini florebitis. Quando autem dicit: *Nequaquam ultra dabo triticum tuum inimicis tuis: et vinum tuum alienigenae non bibent, in**

A quo laborasti, ostendit laborem antea Judaeorum, et omnia opera eorum a demonibus fuisse poscisa, quando inter Iteum et idola fluctabant, quae de eis dicebat Elias: *Usquequo claudicatis utraque pedes? si Dominus est Deus, sequimini illum* (III Reg. xviii, 21). Et juxta typicam historiam, quae in Judicum libro narratur, veniebant Madianitae, et usque ad Gazam fructus ejus devastabant, ita ut cibus hominum in escas brutorum animantium vertretur (Judic. vi). Hoc est autem triticum, et hoc vinum, quod non comedent nisi laudantes Dominum, et non bibent, nisi in atriis sanctis ejus, de quo Dominus in praesentia dicebat: *Amen amen dico vobis, non bibam de gemmine vitis hujus, donec illud bibam novum in regno Patris mei* (Marc. xiv, 25). Quae ex parte complentur in Ecclesia, quando dicit Dominus discipulis suis: *Bibite, amici mei, et inebriamini, fratres, quod vinum latificat cor hominis* (Ps. ciii). Et in plena luce a quo meridie libitur a Joseph cum fratribus suis (Gen. iv). Et complentur plenius, quando inebriatur terra benedictionibus Domini. Triticum quoque de quo panis caelestis efficitur, illud est, de quo loquitur Dominus: *Caro mea vere est cibus. Rursumque de vino: Et sanguis meus vere est potus* (J. au. vi).

(Vers. 10-12.) *Transite, transite per portas, preparate viam populo, planum facite iter, et eligite lapides, elevate signum ad populum. Ecce Dominus auditum fecit in extremis terrae: dicite filiae Sion, Ecce Salvator tuus venit: ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus, redemptus [Vulg. redempti] a Domino. Tu autem vocaberis quaesita civitas, et non derelicta. LXX: Ite per portas meas, et viam facite populo meo: et lapidis de via projicite. Levate signum in gentes: ecce enim Dominus fecit auditum usque ad extremam terram. Dicite filiae Sion: Ecce Salvator tuus venit, habens mercedem suam secum, et opus suum ante faciem suam: et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non derelicta. Praecepit custodibus murorum Jerusalem, quibus ante praeeperat ne tacerent, ne aliquando orare desisterent, ut transeant per portas Jerusalem, et **744** viam faciant populo. Quod semivulgi in ultimo tam ore, quando post praetudinem gentium salvandus est Israel, et ad Dominum rediturus, futurum esse contendunt. Alii vero in regno caelorum explemendum putant, quando erit vera laetitia, et unusquisque recipiet secundum meritum suum, ac nequaquam Dominum in humilitate conspiciat, sed in habitu sentiant judicantis, quae de veniet super nos cum Angelorum multitudine, ut reddat unicuique secundum opus suum. Nos autem secundum ceptum explanationem possumus haec et in primo adventu intelligere, ut dicimus praecipit Apostolus et Apostolicis viris, ut ingrediantur et transeant per portas quibus infernus non praevalet, et omnia tol-*

^a Idem Ambrosian.. assidua interpellatione deposit.

lant impedimenta de via, ut absque aliquo scandalo populus Ecclesiam Salvatoris introeat. Unde et Joannes clamabat in eremo. *Ego sum vox clamantis in deserto, sicut Isaias dixit: Parate viam Domini, rectis facite semitas ejus: omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur* (Joan. 1, 23; ad Isai. XL, 3, 4). Aliisque verbis nunc idem sensus dicitur. Eligit lapides vir Ecclesiasticus, qui omnem emollit de credentium corde duritiam. De quibus idem Baptista dicebat: *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham* (Matth. III, 9). Vel juxta Septuaginta, projicit de via lapides qui infideles a credentibus separat. Quod ne putarent Judaei de se dici, jungitur: *Levate signum in gentes*, et ad populos nationum, ut nequaquam unius terrae Judaeae ad salutem provocentur angustiae, sed auditum fiat in extremis terrae, ut passionem omnium Creatoris totus mundus exaudiat. *Dicite, inquit, filiae Sion*. Quae vel ideo appellatur filia Sion, quia primum orta est ex Judaeis, de qua dicit in Cantico Canticorum: *Filii matris meae pugnaverunt adversum me* (Cant. 1, 5); vel certe propterea filia, quia a Deo adoptionis nomen accepit. Quotquot enim susceperunt eum, dedit eis potestatem ut filii: *Dei filii erunt* (Joan. 1) Quid est autem quod jobentur magistri atque doctores Sion filii nuntiare? *Ece Salvator tuus venit*, qui in Hebraico dicitur *Jesus*. Unde et Gabriel ad Joseph: *Et vocabis, inquit, nomen ejus Jesus, ipse enim solum faciet populum suum a peccatis eorum* (Matth. 1, 21). Qui Salvator, credentium iudex est omnium, ut reddat unicuique secundum opera sua: justis premia; peccatoribus aeterna supplicia (Matth. XVI). *Et vocabit, inquit, eos ipse Dominus 745* atque Salvator. Sive juxta Hebraicum, *vocabunt eos* Apostoli et Apostolici viri, *populum sanctum et redemptum a Domino*, qui redemti; sunt Christi sanguine. Ipsa quoque civitas nequaquam appellabitur *derelicta*, ut prius vocata fuerat, vel in Judaeis, propter negotiationem; vel in gentibus, propter idololatiam, sed *requisita*, ut Hebraice dicitur *בַּשָּׂרָא* (שׂוֹרָא); ut pro augmentis et varietate virtutum, nova semper accipiant nomina.

(Cap. LXIII — Vers. 1.) *Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suae. LXX: Quis est iste qui venit de Edom, fulvis vestibus de Bosra?* ^b *Sic formosus in stola sua, violentia enim fortitudinis.* Omnem hunc locum ab eo loco, ubi juxta LXX dicitur: *Illuminare, illuminare, Jerusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est* (Cap. LX, 1), usque ad praesens capitulum, ubi dicitur: *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* multi veterum referunt ad finem mundi, in quo sive carnaliter, sive spiritualiter (diversa

A enim sententia plurimorum est) explenda continentur. Nos autem quia et supra in hoc eodem capitulo legimus: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, annuntiare pauperibus misit me*: quod Dominus atque Salvator, lecto Isaiæ volumine, in Synagoga Judaeorum super se explendum esse monstravit dicens: *Hodie completa est haec Scriptura in auribus vestris* (Luc. IV, 21); et tunc de eodem dicitur, quod post passionem ad Patrem euentus ascenderit, necesse est compellimur, omnia quae dicuntur, in primo accipere Salvatoris adventu. Neque enim fieri potest, quod perique nostrorum facere nituntur, ut varientur tempora, quae operibus copulata sunt; nec negamus sudoris esse maximi, haec omnia sibi conjungere, et sic spiritualiter explenda in condemnatione monstrare, ut in Christo et juxta carnem et juxta spiritum, jam completa doceamus. Quia igitur venit filia Sion Salvator, cujus merces cum eo est, et opus illius coram illo; et egressus est justus in splendor, et Salvator accensus est ut lampas, gavisusque sponsus super sponsa sua Ecclesia, immo exultavit super eam Deus suus, qui ipse **746** et sponsus et Dominus est: propterea secundum assumptionem carnis, et passionem crucis dicitur ad eum: *Ut intingatur pes tuus in sanguine* (Ps. LXXVII, 24). Et sub Judaei vocabulo in Genesi prophetatur, *Juda, te laudabunt fratres tui: Manus tuae in cervice inimicorum tuorum, (Gen. XLIX, 8 et seqq.), adorabunt te filii patris tui: Catulus leonis Juda, ad praedam, filii mi, ascendisti, requiescens accubisti ut leo, et quasi leona: quis suscipiet eum* (Gen. XLIX, 8, 9)? Et iterum: *Ligans ad lineam pullum suum, et ad vitem, o filii mi, asinam suam; lavabit vino stolam suam, et sanguine uxoris pallium suum* (Ibid., 11). Iste est quem Anglicae potestates videntis ad Patrem ascendere crucentum, imperant ceteris Angliis, et ab eis audiunt: *Levate portas, principes, vestras, et elevumini portae aeternales, et introibit rex gloriae. Quis est iste rex gloriae? Dominus fortis et potens, Dominus fortis in praebio* (Psal. XLIII, 7, 8). Et iterum: *Dominus virtutum, ipse est rex gloriae* (Ibid., 10). Ille praemisimus, ut cum aliis testimoniis etiam praesens capitulum congruere doceamus. Unde et in Cantico dicitur Canticorum: *Fratruelis meus rubicundus et candidus* (Cant. V, 10); rubicundus in passione; candidus in resurrectione. Interrogant igitur Angeli, rei novitate perterriti (Mysterium enim passionis et resurrectionis Christi secundum apostolum Paulum (I Cor. II), cunctis retro generationibus fuerat ignoratum). Quis est iste qui de terra ^d Edom crucentus advenit? *Edom* (עֲדוֹם) quippe in linguam nostram et *terrenus*, et *crucentus* exprimitur. *Tinctis vestibus de Bosra?* Quod multi pro errore lapsi, putant de carne Domini intelligi: id est, *BASAR* (בָּשָׂר), quod verbum si *carnem* signifi-

^a Corrigit Victor. ex Meliceno codice *negationem* pro *negationem*, quam profecto falsam lectionem ait esse.

^b Corrupte inquit Victor: Sic legitur pro *Hic* etiam in commentario, quippe cum Hebraico ait *וְהוּא*, Graeco

οὗτος, Latine *iste*.

^c Ex Graeco ἀπὸ πύλας οἱ ἀρχοντας ὑμῶν, et Vulg. edit. *vestris* pro *vestri* Victor. posuit.

^d Nomen *Edom*, quod hic dicitur, supplemus ex Ambrosiano ms. in quo mox est *advenit* pro *advenit*.

caret, scriberetur per mediam litteram sin, nunc autem per SADE scribitur, et interpretatur firma atque munita: quod vel de Jerusalem accipimus (Psal. LIX, 11), quæ firmissimis muris fuit ante circumdata, in qua passus est Dominus; vel de inferno, de quo in quinquagesimo nono et in centesimo septimo psalmo scriptum est: *Quis deducet me in civitatem munitam* (Psal. CVI, 1)? in qua clausæ sunt animæ mortuorum, et circumdata est firmissimis custodiis. Sciendum quoque quod juxta historiam *MOABA* (מֹבָא) non ait in Edom, sed in Moab. Sequitur: *Sic formosus in stola sua, gradians in multitudine fortitudinis suæ.* De quo et quadragessimus quartus psalmus 757 canit: *Formosus decore præ filiis hominum. Accingere gladio tuo super femur tuum, a potentiissime. Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna* (Psal. XLV, 3-5). Pro quo Septuaginta transtulerunt, *violentiæ cum fortitudine.* Quod quem sensum habeat prædens lector inquirat.

Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. LXX: *Ego qui loquor justitiam, et iudicium salutaria.* Respondit Dominus interrogantibus Angelis: *Queritis qui sim, qui ad cælos cruentus ascendam, et sanguis quo aspersus sum, non mihi deformitatem tribuerit, sed decorem?* Ego sum cui Pater tradidit omne iudicium (Joan. v). De quo et Psalmista dicebat: *Deus iudicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (Psal. LXXI, 1). Qui loquor justitiam: ut malis mala, et bonis retribuam bona; qui veni pugnare contra adversarias potestates, et captivis prædicare remissionem, et victos de carcere liberare, ut et adversarii possint, et captivi sentiant libertatem.

(Vers. 2.) *Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium torcular?* LXX: *Quare rubra sunt vestimenta tua, et indumenta tua sicut calcantium torcular, plenum conculcatum?* Ubi nunc dicitur, *rubrum*, in Hebræo legitur *XPOM* (צָרָמָה). Ergo et supra ubi scribitur *Edom*, non loci vocabulum est, sed nomen sanguinis. Rursum autem Angeli aciscitantur et dicunt: *Didicimus quod tu sis, qui loqueris justitiam, et sanguis omnium in tuo sit iudicio constituta.* Nunc acire volumus, quare vestimenta tua sint velut musto tincta, aut quid causæ existiterit, ut tunicam quam desuper texta est, et acindit non potest, et de utero virginali tantum candorem habuit, quantum nullus felleum possit facere super terram, sanguine cretantes? Magis enim tibi clementia convenit, quam crudelitas: magis candor, quam error. Quibus respondit Dominus, non uno versiculo, ut prius, sed multis verbis: ut omnia doceat ignorantes, ne rursus querere compellantur.

(Vers. 3 seqq.) *Torcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum. Calcavi eos in furore meo, et conculcavi eos in ira mea: et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea*

^a In aliquot mss., *potentiissimum*. Confer quæ annotavimus in epist. 106, ad Senniam et Preroclam, ad hunc psalmi locum.

A pollui [Vulg. *inquinavi*]. *Dies enim ultionis in corde meo, annus redemptionis meæ per Circumspexit, et non erat auxiliator: quæsi, et non at qui adjuvaret. Et salvavit mihi brachium meum, et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcavi populos in furore meo, et inebriavi eos in indignatione mea, et detraxi in terram virtutem eorum.* Septuaginta pro eo quod nos diximus, *torcular calcavi solus*, interpretati sunt, *plenum conculcatum*, quod magis cum superiori capitulo legendum est, quam ut sit sequentis principium. Cætera sic transtulerunt. *Et de gentibus vir non est mecum, et conculcavi eos in furore meo, et confrigi eos quasi terram, et deduxi sanguinem eorum in terram, et omnia vestimenta mea inquinavi. Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. Aspexit, et non erat auxiliator: consideravi, et nullus qui præberet*

auxilium; et eruit eos brachium meum, et furor meus advenit, et conculcavi eos in ira mea, et deduxi in terram sanguinem eorum. Pro torculari quod Hebræice dicitur *CETRA* (צֶרֶת), Theodotio ipsum verbum Hebræicum posuit *PEURA* (ΠΕΥΡΑ). Sed melius in hoc loco Symmachus, quem et nos secuti sumus. Verbum enim *PEURA* ambiguum est, et tam *torcular*, quam *lagunculam* plerumque significat. Dicendum est itaque de torculari, quod juxta Scripturæ sanctæ consuetudinem, interdum pro ultione atque supplicis ponitur peccatorum, interdum in congregatione novorum fructuum. Pro pœnis ponitur atque tormentis, quando Jeremias in Lamentationibus plangens eversionem Jerusalem loquitur: *Torcular calcavit Dominus virginitatis*

filie Juda, ideo ego ploro (Thren. 1, 15, 16). In bonam partem inscribuntur psalmi pro torcularibus octavus et octogesimus tertius. De quibus in suis locis, et si vita comes fuerit, Domino præbente, dicetur. Hoc torcular, in quo et malis supplicia, et bonis præmia a Salvatore calcantur, solus ipse calcavit, nullumque habuit adiutorem. Neque enim Angelus, aut Archangelus, Throni, Dominationes, aut ulla coelestium potestatum, humanum corpus assumpsit, et pro nobis passus est, et conculcavit adversarias fortitudines, atque contrivit: 749 nisi ille qui loquitur in psalmo: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus* (Psal. XI, 1); in tantum, ut etiam confidentissimus, et in fidei veritate firmissimus apostolus Petrus, timore territus fugerit, immo Dominum negarit (Matth. XXVII). Quodque sequitur: *Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea pollui*, nequaquam sic intelligendum, ut dæmones et adversarias potestates sanguinem habere credamus: sed tropologicè accipienda sunt omnia, quando clementissimus Deus ad erudiendum populum suum, et captivitatis vinculis liberandum, hostes ferire compellitur. *Dies enim*, inquit, *ultionis in corde meo: annus redemptionis meæ venit.* De quo et supra (Ad cap. LXI) legimus, in bonam partem prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis Deo nostro;

^b Ambrosian., *quasi calcantium in torculari.*

^c Vide præfixam primo tomo generalem præfationem num. 21 et seqq.

et nunc tam in malam quam in bonam. In malam: *A*gilat qui edificat et custodit eam (Ps. cxxvi). Ipse enim virtutem tribuit, ut faciamus fortitudinem, et possimus dicere: Fortitudo mea et auxilium, et refugium meum in die majorum meorum (Jerem. xvi), Quae in praesenti loco, non pro vitis atque peccatis, sed pro sanguinis debemus accipere. Quod autem juxta Septuaginta sequitur: *Virtutes Domini recordabor in omnibus quae retribuit mihi*, pro qua in Hebraica, *laudem Domini*, continentur, signa intelligimus atque miracula, pro quibus ponitur saepe virtutes, ut illi: *Gloriam meam alteri non dabo, nec virtutes meas sculptilibus* (Isai. xli. 8). Et illi: *Virtutes ejus in insulis nuntiabunt*, vel gentibus totius mundi, vel Ecclesiis quae firma mole fundatae sunt, et feriuntur potius quam subvertuntur. Interdum virtus nequaquam pro fortitudine **751** accipitur atque miracula: sed pro conversatione bona, ut illud est Apostolorum, Petri: *Ministras in scientia vestra virtutem* (I Petr. 1, 5); et Pauli: *Si qua virtus, et si qua laus* (Philipp. iv, 8). Juxta quod et in alio loco dicitur: *Melior est severitas quam virtus*. Prior virtutis intelligentia Deo: secunda hominibus convenit. Pro eo autem quod nos interpretati sumus: *Super omnibus quae reddidit nobis Dominus*, quod potest et in bonam et malam partem accipi, Symmachus manifestius in bonorum partem retributione, dicens: *Pro omnibus, in quibus beneficii nobis, et pro multitudine bonitatis, quam super domum Israel exercuit*. Pro quo Septuaginta transtulerunt: *Dominus iudex bonus domus Israel, retribuit vobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiae suae*. Hoc autem non potest dici, nisi ille qui intelligit justo sustinere quae patitur. Denique in septuagesimo secundo psalmo, cujus exordium est: *Quam bonus Israel Deus, his qui recto sunt corde*, loquitur propheta ex persona eorum, qui Dei iudicis perturbantur: *Mel autem pene mori sunt pedes: nunc effusi sunt gressus mei, pacem peccatorum videre, et cetera, usque ad finem psalmi*. Unde apostolus Paulus qui Dominum iudicem bonum justumque cognoverat, loquitur confidenter: *Reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi justus iudex. Non solum autem mihi, sed et omnibus qui diligunt adventum Domini et Salvatoris nostri* (II Tim. iv, 8). Nec est inter bonum et justum, ut haeretici volunt, ulla distantia, eodem scribente: *Ergo lex sancta est, et mandatum sanctum, et justum, et bonum* (Rom. vii, 12), ut videlicet honestas in genere, et justitia intelligatur in specie. Quamobrem scribit ad Romanos: *Vix enim pro justo quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori* (Rom. iii, 7).

(Vers. 7.) *Misericordiam Domini recordabor; laudem Domini super omnibus quae reddidit nobis Dominus, et super multitudinem bonorum domus Israel, quae largitus est eis 750 secundum indulgentiam suam, et secundum multitudinem miserationum suarum. LXX: Misericordiam Domini recordatus sum, virtutes Domini recordabor in omnibus quae reddidit nobis: Dominus iudex bonus domus Israel, retribuet vobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiae suae.* Finis, ut nos arbitramur primo, ut plerique aestimant secundo Salvatoris adventu, in quo subauditur, judicantis, immo pugnantis vox, suosque et populi sui adversarius trucidantis, cruentus victorque describitur: incipit alia *κρησιν*, in qua ex persona populi Propheta loquitur, enarrans beneficia in se Dei, et sui cordis dritiam, ob quam et Jerusalem incendio, et Israel captivitati traditus sit. Quod Judaei ad Babylonicam referunt tempora. Nos autem ordine et ratione monstravimus, de praesenti dici tempore, in quo Romanis serviunt, et excluso Israele, gentium turba successit. Curramus igitur per singula orationis membra, et ea, ne laciniosa sit expositio, breviter edisseramus. Pressus pondere majorum, in nullo alio nisi in Dei misericordia spem habeo; qui facit misericordiam in millia diligentibus se, et extendit misericordiam suam his qui cognoscant eum. Ex quo ostenditur, diligentibus et cognoscentibus Deum, misericordiam Domini subvenire. Non est enim volentis, neque currentis, sed misericordiae Dei (Rom. ix). Et nisi Dominus edificaverit domum, et custodierit civitatem, in vanum vi-

* Satis ingeniose Victorius hunc locum ita reformavit, in quo sub habitu judicantis, immo pugnantis, suoque, etc. Ceterum et juxta nos. editorumque

librorum fidem minime, aut recte non usque adeo impletus est sensus.

(Vers. 8 seqq.) *Et dixit: Verumtamen populus meus est; isti non negantes: et factus est eis Salvator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, et Angelus faciei ejus salvavit eos: in dilectione sua, et in indulgentia sua ipse redemit eos, et portavit eos, et le-*

vavit eos cunctis diebus sæculi. Ipsi autem ad iracundiam provocaverunt, et affixerunt spiritum sancti [Al. sanctum] ejus; et convenerunt eis inimicum, et ipse debellavit eos LXX. Et dixit: Non populus meus, filii nequamquam reprobabunt. Et factus est eis in salutem ex omni tribulatione eorum: non legatus, neque Angelus, **752** sed ipse salvavit eos, quod diligeret illos, et parceret eis, ipse redemit eos, et suscepit illos, et exaltavit omnibus diebus sæculi. Ipsi autem non crediderunt, et exasperaverunt Spiritum sanctum ejus: convenerunt eis inimicum, ipse pugnavit contra eos. Ubi nos interpretati sumus: In omni tribulatione eorum non est tribulatus, quod Hebraice dicitur ^a Lo, et est negantis adverbium, pro non. Legi potest et ipse, ut sit sensus: In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus, id est, Deus: ut non solum peccata, sed et tribulationes nostras portaret. Ipse enim infirmitates nostras portavit, et pro nobis dolet. Porro Septuaginta posuerunt aliud quod in Hebræo non habetur, non legatus, neque Angelus, sed ipse salvavit eos: de quo in suo dicemus loco. Dixit igitur Deus qui justus est iudex domus Israel, et austeritatem justitiæ clementia mitigat iudicantis: Genui quidem filios et exaltavi, et ipsi spreverunt me. Veruntamen quia populus meus sunt, et semel filii nominati, non peribunt in perpetuum; si me spernere et negare deriderint, sentient Salvatorem: quia in omni tribulatione eorum ipse tribulatus est. Sive non est tribulatus, ut parumper eos desereret, et nudius auxilio suo cogeret ad rogandum. Vel certe nequaquam tribulavit eos, sed e contrario, cæteris persecuentibus, adiutor fuit, misitque Angelum suum, qui eos de periculo liberaret. Aut juxta Septuaginta, non per Angelos et Prophetas, et alios sanctos viros salvare voluit populum suum; verum ipse descendit ad oves peritias domus Israel, ut ovem morbidam suis humeris reportaret, et draehman que perierat inveniret, et luxurioso filio revertenti lætus occurreret. Propter quod sponsa dicit in Cantico Canticorum: Osculetur me oculis oris sui. Nequaquam per Patriarchas, Moyse, et Prophetas, sed necum corpus assumat, in mea carne versetur, Verbum caro fiat, et sic osculetur me habitans in me, ut sit Emmanuel. Nequaquam igitur ut legatus, nec ut Angelus, sed ipse salvavit eos qui receperunt salutem: non operum merito, sed charitate Dei. Sic enim dixit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non periret, sed habeat vitam æternam. Quod si prudens lector tacita cogitatione responderit; quare multi **753** non sunt salvati, si ipse salvavit eos, et dilexit, et

^a Lo, et est negantis, etc. Pro sola hac particula negativa lo veteres editiones integrum ponunt verbum in Hebræo: ac consequenter obstrudunt aliam viam in cuius nullum existit vestigium in ms. codice hinc, quæque offent in intelligentia verborum Hieronymi, ut prudenti Critico manifestum erit, si attentè editionem novam cum aliis conferre voluerit. Quomodo autem contrario sensu legi possit ipse est

A pepercit illis suis, et redemit eos sanguine suo, susceptique et exaltavit assumptos? inferat causa percipiens: Ipsi autem non crediderunt, et exasperaverunt Spiritum sanctum ejus, sive sancti illius, quod Hebraice dicitur CADESO (Vt.). Voluit itaque Deus salvare cupientes: et provocavit ad salutem, ut voluntas haberet præmium; sed illi credere noluerunt. Alioquin et de Joanne scriptum est: Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes: hic venit, ut præberet testimonium luci, ut omnes crederent per eum (Jou. 1, 6). Nec statim in eul:ia est, si plures credere noluerunt, sed voluntas ^b venientis hæc fuit, ut omnes crederent et salventur. Sin autem qui exasperavit et affixerit Spiritum sanctum, vel Sancti ejus, id est, Christi, Deum exasperat: ejusdem Spiritus sanctus cum Patre Filique naturæ est. Quamobrem Apostolus præcipit: Nolite contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis (Ephes. iv, 30). Qui Spiritus sanctus recedit a corpore subdito peccatis: et in perversam animam non ingreditur sapientia (Sap. 1). Unde et David conscientia precatorum, ne Spiritum sanctum periret, precabatur dicens: Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me (Ps. l, 15). Ut autem sciamus, omnem qui exasperat Spiritum sanctum, Deum offendere, et de amico inimicum et hostem fieri, Petrus apostolus significantius in Apostolorum Actibus loquitur: Quare convenit vobis mentiri Spiritui sancto? non estis hominibus mentiti, sed Deo (Act. v, 9). Iste est Spiritus sanctus, de quo in Evangelio Dominus dicebat: Si diligitis me, mandata mea servate: et ego poteram Patrem et alium Paracletum dedit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis (Joan. xiv, 15, 16). De quo et in Sapientia reperimus, quæ nomine Salomonis scribitur: Sanctus enim Spiritus disciplinae fugiet dolum, et recedet a cogitationibus stultis (Sap. 1, 5).

(Vers. 11 seqq.) Et recordatus est dierum sæculi, Moysi, populi sui. Ubi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? ubi est qui posuit in medio ejus Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio majestatis suæ: qui scidit aquas ante eos, ut faceret sibi nomen sempiternum. Qui duxit [Vulg. eduxit] eos per abyssos quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in **754** campo descendens, Spiritus Domini ductor ejus fuit: sic adduxit populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ. LXX: Et recordatus est dierum antiquorum qui eduxit de terra pastorem ovium. Ubi est qui posuit in eis Spiritum sanctum? qui eduxit dextera Moysen brachium gloriæ suæ. Sic eduxit populum suum per validam aquam in

tribulatus, facilis est ex Hebræo contextu responsio, ibi enim legitur - *וְיָצָא* lo tsar, quod antiquum est, atque transferri potest, illi angustia, vel non angustia. In omni tribulatione eorum illi angustia, vel, In omni tribulatione eorum non angustia. MARTIAN.

^b Maluit quidam vocantis legere pro venientis; sed nulla movende lectionis est causa.

conspicuum ejus, ut faceret sibi nomen sempiternum. Adduxit eus per abyssum sicut equum per solitudinem, et non laboraverunt. Et sicut jumenta per campum descendit Spiritus a Domino, et dux eorum fuit: sic adduxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ. Dominus qui de protectore factus est adversarius populi Judæorum, qui ad iracundiam provocaverunt Spiritum sanctum ejus, et debellavit eos: ipse recordatus est antiquorum dierum, quando pro eis Moyses in eremo deprecatus est, dicens: *Aut dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro quem scripsisti (Exod. xxxii, 31, 32)*. Veteris igitur Lias recordatus historicus, dicit: Ubi est ille Moyses qui eduxit eos de Itubro mari? ubi est pastor ovium? Ubi ille qui cum cæteris pastoribus gregis Domini laboravit? Qui impetravit, et posuit Spiritum Dei oratione et precibus suis, in grege Domini? Aut certe ita intelligendum: ubi est illa clementia Domini, qua quondam misertus est populo suo, ut Spiritus quoque sancti eis gratiam tribueret: Qui eduxit in dexteram partem, non in sinistram, Moysen servum suum brachio majestatis suæ: qui scidit aquas ante eum, ut faceret sibi nomen sempiternum; ut usque in presentem diem illius potentia narraretur? Duxit enim populum suum per immensas aquarum abyssos, quasi equum per solitudinem, et jumenta per planum, et Spiritus Domini duxit eum, id est, gregis Domini (Exod. xii). Spiritum autem hic Angelum debemus intelligere, qui duceus fuit populi Israel, juxta illud quod scriptum est: *Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem (Ps. ciii, 4)*. Et in Epistola ad Hebræos: *Isti sunt administratorii spiritus, qui ministrant in ministerio, propter eos qui possiderunt salutem (Hebr. i, 14)*. Consideremus illud quod in Actibus Apostolorum scribitur: *Spiritus Domini rapuit Philippum, et non vidit eum ultra eunuchus (Act. viii, 39)*: an super Angelo debeamus accipere. Sunt qui Augustinum **755** in Spiritu sancto hæc fecisse testentur. Manifesta percurramus, ut in obscurioribus immoremur.

(Vers. 15 seqq.) *Attende de cælo, et vide de habitaculo sancto tuo, et gloriæ tuæ. Ubi est zelus tuus et fortitudo tua? multitudo viscerum tuorum, et miserationum tuarum super me continuerunt se. Tu enim pater noster: et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos. Tu Domine pater noster, redemptor noster a sæculo nomen tuum. LXX: Convertere de cælo, et vide de domo sancti tui, et gloriæ tuæ: ubi est zelus tuus et fortitudo tua? ubi est multitudo misericordiarum tuarum, et miserationum tuarum qua sustinuisti nos? Tu enim es pater noster, quia Abraham non cognovit nos, et Israel non cognovit nos. Sed tu, Domine pater noster, libera nos: a principio nomen tuum super nos est. Qui tanta populo prestitisti, quæ superior sermo narravit, ut spiritus quoque tui dignos nos consortio duceres, nunc quoque attende de cælo, et vide opera nostra, si tamen te digna sunt. Quare avertis faciem tuam a nobis? Cælum autem dicitur*

PATROL. XXIV.

A habitaculum sanctum, et domus gloriæ ejus (Psal. xliii), juxta illud: *Cælum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum (Isai. lxvi, 1)*; et in alio loco: *Qui habitat in cælis, iridebit eos; et: Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo (Psal. cxii, 1)*. Non quo omnipotens Deus, qui tenet cælum palma et terram pugillo, ullo claudatur loco; sed quo quæ sanctiora sunt, illius locus et habitaculum esse dicantur. Denique Salomon qui ædificavit domum Dei, ad eum precans loquitur: *Cæli cælorum et terra non sufficiunt tibi (Eccli. xvi, 18)*. Et in Oratione Dominica dicitur: *Fiat voluntas tua sicut in cælo, ita et in terra (Matth. vi, 10)*. Ubiunque ergo sit voluntas Dei, illud est habitaculum ejus, et domus Dei. Quam autem sequitur, *Ubi est zelus tuus et fortitudo tua?* Illo testimonio discramus, quod per Ezechiel ad Jerusalem dicit Deus, quæ secuta fuerat amatores suos: *Jam non irascor tibi, et zelus meus recessit a te (Ezech. xvi, 42)*. Et est sensus: Quia peccavimus et nos inlisse cœpisti, recessit a nobis zelus tuus, qui non recessit quando loquitur per Zachariam: *Zelus sum Sion et Jerusalem zelo magno (Zach. i, 14)*. Unde et in consequentibus ait: *Et irascor super gentes quæ congregatæ sunt adversum eam in circuitu. Redente autem zelo, recedit **756** et fortitudo Dei, et paternorum viscerum superatur affectus, dum magnitudine peccatorum incredulis Dei elementa vincitur, ut contineat se super auxilio meo, qui me oppressum videre non poterat. Tu enim, inquit, es pater noster, qui creator es omnium. Nescit nos Abraham, et ignorat Israel, quia te offendimus, nec cognoscunt filios, quos a Deo suo intelligunt non amari. Subita nascitur quæstio, quare Abraham et Israel, hoc est, Jacob pater, et Isaac nomen tacitum sit (Gen. xxii)? Ad quod respondendum, principio et fine posito; etiam media nominari. Sive ita: Abraham de gentibus vocatus ad fidem est, et pro qualitate prioris et consequentis conditionis, mutatione in solutus est nomen. Jacob quoque ut appellaretur Israel, multo ad id labore pervenit. Unde et Abraham tres habuit uxores, et Jacob quatuor: Isaac vero ab initio usque ad finem nomen possedit antiquum, et Ecclesie indicans castitatem, una fuit uxore contentus. Isti igitur qui precantur de peccatoribus commutationem in meliorem statum, eorum assumunt similitudinem, quibus lucta post tristitia successerunt. Hoc autem est omne quod postulant, ut quia pater eorum est, et hoc eos dignatus est nomine, non obliviscatur filiorum suorum; ne per ipsos nomen Dei blasphemetur in gentibus.*

(Vers. 18, 19.) *Quare errare nos fecisti, Domine, in viis tuis: induxisti cor nostrum, ne timeremus te? convertere propter servos tuos tribus hereditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum: hostes nostri conculeverunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio: cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos. LXX: Quare seduxisti nos, Domine, de via tua*

^a *sancta* : *indurasti corda nostra, ut non timeremus te? convertere propter servos tuos, propter tribus hereditatis tuæ, ut modicum possideamus montis sancti tui: adversarii nostri conculcaverunt sanctuarium tuum: facti sumus quasi a principio cum non dominareris nostri: neque invocatum est nomen tuum super nos.* Epistola quam scribit Paulus ad Corinthios, cum ad unius scribatur populum civitatis, pro varietate habitantium, id est, sanctorum et peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit, **757** provocat ad continentiam; nuptias non recusat; retrahit ab idololatria; instruit resurrectionem; digamiam porrigit manum, ne locum tribuat fornicationi. Hoc diximus, ut præsens quoque capitalium, quod omne ex populi Deum deprecantis oratione contextitur, vel justorum intelligamus esse, vel peccatorum: et nunc laudare Dominum, nunc movere Domino questionem, et suam culpam referre in Deum. Unde et post cætera etiam hoc loquuntur: *Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis, vel seduxisti nos de via tua: indurasti cor nostrum ne timeremus te? Non quo Deus erroris causa sit et duritiæ, sed quo illius patientia, nostram expectantis salutem, dum non corripit delinquentes, causa erroris duritiæque videatur.* Unde quibusdam vehementer iratus, a percutiendo manum suspendit, et loquitur: *Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatæ, et super sponsas vestras cum adulteraverint* (Osee iv, 14). Flagellat enim omnem filium quem recipit, et ad hoc percudit ut emendet (Hebr. xii). Denique qui nequaquam filiorum vocabulum perdidit, sed per poenas retrahuntur ad poenitentiam, dicit de eis: *Visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis* (Psal. lxxxviii, 55). Est enim tristitia quæ ducit ad vitam, et est tristitia quæ ducit ad mortem. Unde et peccator loquitur in psalmo: *Declinare fecisti semitas nostras a via tua, et humiliasti nos in loco afflictionis* (Psal. xliii, 19). Et per quadraginta annos errat populus in deserto; ut priorem viam non inveniat, nec ad Ægyptios revertatur (Num. xxxii). In Osee quoque sepiuntur semitæ Jersalem, et clauduntur spinis; ne sequatur amatores suos, et necessitate compulsus, revertatur ad virum suum pristinum (Osee ii). Et Pharaonis dicitur Deus indurasse cor, ne dimitteret populum ejus, et ut decem plagis affligeretur (Exod. iv). Quam questionem diligentissime Paulus disseruit ad Romanos (Rom. ix). Et nos ^b in quodam opere perstrinximus. *Convertere, ait, Domine, sive converte nos propter*

*A servos tuos, Abraham et Israel, qui non cognoverunt nos, vel quos esse in populo credimus. Quasi ad nihil enim et absque ullo labore populum tuum sanctum possederunt adversarii nostri. Sive **758** converte nos, ut juxta Septuaginta, paululum possideamus montis sancti tui, quia totum montem tuum possidere non possumus, ut cum partem habuerimus, veniamus ad plenitudinem ejus et contempe-mur gloriam Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis* (Joan. i). De eo in hoc eodem propheta dicitur: *In novissimis diebus manifestus erit mons Domini* (Isai. ii, 2). De eo autem quod supra positum est: *Quare errare nos fecisti* (Isa. lxin, 17)? quo sensu accipiendum sit, plenissime docet Jeremias: *Seduxisti me, Domine, et seductus sum: tenuisti, et potuisti* [Al. posuisti] (Jerem. xx, 7). Dum enim mihi clementiam polliceris, et quasi misericors pater dissimulas duritiæ, et artifex medicus abscondis ferum acutissimum, ne agrotantem terras antequam cures, fecisti me negligentem; propter quod et de Jerusalem dicit Deus: *Ecce ego seduram eam, et ponam eam quasi desertum, et c statnam eam sicut terram absque aquis, et loquar ad cor ejus: et dabo possessiones ejus inde, et vallem Achor ad aperendam intelligentiam* (Osee i, 14, 15). Consideremus ordinem singulorum: seducit eam, et facit eam desertam, et absque aqua, ut virtutum patitur sitim. Quæ postquam dixerit: *Sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea* (Psal. xli, 2), tunc loquetur ad cor ejus, et lugentem consolabitur. Et dabit ei possessionem inde, hoc est, de poenitentia et mœnore qui operatur salutem. Et humilitas conturbati cordis ejus (hoc enim interpretatur vallis Achor) aperit intelligentiam, ne ignoret Creatorem suum. *Hostes, ait, nostri conculcaverunt sanctuarium tuum.* Haud dubium quin Templum significet, quod victores calcavere Romani. Et facti sumus sicut in principio antiquam vocaverunt in Abraham, et dum essemus in Ægypto, non habentes Deum, nec reges, nec principes, nec Prophetas, nec Legem mandatorum Dei (Osee iii), quæ omnia post passionem completa sunt Domini, hodieque complentur. Dicentibus enim illis: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25), manet maledictio sempiterna, et non dominatur eorum Deus, neque invocatur nomen illius super eos, dum nequaquam Dei populus auncupatur.

(C p. Lxv.—Vers. 1 seqq.) *Utinam dirumperes caelos et descenderes: a facie tua monte defluerent. **759** Sicut exustio ignis tabecerent, aquæ arderent igni, ut notum fieret nomen tuum inimicis tuis: a facie tua gentes*

^a Nescio, inquit Victorius, quis hanc vocem *sancta* hic infarserit; deest enim non solum in LXX, verum etiam in Hebraico et Vulgata edit., nec illam ponit Hieron. Tam infra cap. cxv, initio, hoc testimonium citat.

^b *In quodam opere perstrinximus.* Intelligit epistolam Medibia scriptam; nam quæstioe 10 hanc discorsit difficultatem. Porro in epistola prima Ecclesiæ Lugdunensis de Prædestinatione contra tres Epistolas ejusdem monachi qui eam questionem moverat,

dicitur ille monachus opinionem suam fulsisse auctoritate beati Hieronymi, in libro de Induratione cordis Pharaonis, quem genuinum esse ex hoc loco probabat. Hec autem epistola scripta circa annum Domini 825 exstat in Bibliotheca Patrum. MARTIAN.

^c Victor. *isthac, statnam eam sicut terram absque aquis, adjecta existimat, uti præcelentium verborum expositione, cum non modo in LXX, sed et in Hebraeo ac Vulgata Latina desini; atque adeo pro et rescripsit id est.*

turbarentur. Cum feceris mirabilia, non sustinebimus: A descendisti, et a facie tua montes defluerunt. LXX: Si aperiaris cœlum, tremor apprehendet ex te montes: et liquecant sicut cera a facie ignis liquefcit, et comburet ignis adversarios: et manifestum erit nomen tuum in adversariis: a facie tua gentes turbabuntur. Cum feceris gloriosa, tremor apprehendet ex te montes. Quoniam hostes nostri conculcaverunt sanctuarium tuum, et facti sumus quasi in principio, quando non invocabatur nomen tuum super nos: propterea deprecamur et dicimus: Utinam dirumperes cœlos, et descenderes; et qui semper promitteris, tu aliquando promissa compleres. Hoc autem eo tempore dicebatur, quando necdum Salvator advenerat, nec de utero virginali naturæ nostræ atque substantiæ assumpserat hominem quem salvaret: ut sicut portavimus imaginem terreni, portemus imaginem supercœlestis (I Cor. xv). Quod si faceres, inquit, et aperirentur cœli, sive cœlum, ad adventum majestatis tuæ montes defluerent, vel tremor apprehenderet montes, et consumerentur, sicut cera a facie ignis consumitur. Et Ezechielii aperti sunt cœli, et vidit visionem magnam (Ezech. 1). Sed et Moyses in Deuteronomii benedictionibus imprecatur: Aperiet tibi Dominus thesaurum suum bonum, cœlum, ut det tibi benedictionem (Deut. xxviii). Et in Evangelio (Matth. iii) Baptista Joannes vidisse narrat (Al. testatur) cœlos apertos, et Spiritum sanctum super Dominum in specie columbæ descendentem. Montes autem qui ad adventum Domini, de quo scriptum est: Deus ignis consumens (Deut. iv, 24), instar ceræ consumerentur et liquefcunt, adversaria potestates sunt, et omnes qui se erigunt adversum scientiam Dei. De quibus et in nonagesimo sexto psalmo canitur: Vidit, et commota est terra. Montes liquefacti sunt sicut cera a facie Domini, a facie Dei universæ terræ (Psal. xcvi, 4, 5). Si enim tu descenderes, et tua promissa compleres, 760 tabescerent (juxta Symmachum) aquæ maris et omnem assurgentem earum ignis ille consumeret. De quo et in alio psalmo scriptum est: Sicut deficit fumus, deficiant: sicut consumitur cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei (Ps. lxxvii, 2). Et hoc notandum quod cum aquæ maris divini fuerint igne consumptæ, tunc notum fiat nomen Domini Salvatoris inimicis ejus. De quibus in sexagesimo septimo psalmo dicitur: Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso; ut quem benedixit non conserant, urbis suæ subver-

sione et propria captivitate cognoscaut. Et a facie illius gentes turbabuntur, sive ut significantius in Hebraico dicitur, movebuntur: ut quæ prius immobiles erant, veniant ad salutem. Cumque mirabilia fecerit, et ostenderit signa in Evangelio, quæ quondam ostendit in Ægypto et in solitudine, constabuntur se gloriam adventus ejus ferre non posse, sive quod tremor apprehenderit montes. Pulchreque juxta Hebraicum, quasi exauditi essent qui supra fuerant deprecati: Utinam dirumperes cœlos et descenderes, a facie tua montes defluerent, postea inferunt: Descendisti, Verbum caro factum es, et habitasti in nobis, vere Emmanuel, quod interpretatur nobiscum Deus. Et ideo a facie tua omnes montes defluerunt, de quibus supra diximus. Hebræi hunc locum ita edisserunt: Sic comburet ignis iniquos, quomodo aquæ fervent ignis ardore; AMASIM (אמסים) enim non consumptionem et tabem, ut cæteri interpretati sunt, sed iniquos intelligi volunt.

(Vers. 4, 5.) A sæculo non audierunt: neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus, absque te quæ præparasti expectantibus te. Occurristi lætanti et facienti justitiam in viis tuis: recordabuntur tui. LXX: A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum absque te, et opera tua, quæ facies expectantibus misericordiam: occurrit enim facientibus justitiam, et viarum tuarum recordabuntur. Paraphrasim hujus testimonii, quasi Hebræus ex Hebræis, assumit apostolus Paulus de authenticis a libris in 761 Epistola quam scripsit ad Corinthios, non verbum ex verbo reddens, quod facere omnino contemnit; sed sensuum exprimens veritatem, quibus utitur ad id quod voluerit roborandum (I Cor. ii). Unde apocryphorum deliramenta conticeant, quæ ex occasione hujus testimonii ingeruntur Ecclesiis Christi. De quibus vere dici potest, quod sedeat diabolus in insidiis cum divitibus in apocryphis, ut interficiat innocentem. Et iterum: Insidiatur in apocrypho quasi leo in spelunca sua: insidiatur, ut rapiat pauperem (Psal. ix, 8): Ascensio enim Isaiæ, et apocalypsis Eliæ hoc habent testimonium. Hispaniarum et maxime Lusitanæ deceptæ sunt mulierculæ, oneratæ peccatis, quæ ducuntur desideriiis variis, temper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes (III Tim. iii), ut Basilidis, Balsami e atque Thesauri, Barbelonis quoque et

* Videtur hoc loco impugnare Origenem qui Tract. 35 ad Matthæi xvii docet, ea quæ in Epistola prima ad Corinth. ii, 9, exstant ex apocryphis Eliæ desumpta. Ejus sententiam sic Latine reddit Rufinus: Et Apostolus Scripturas quasdam secretorum profert, sicut dicit allecobi: Quod oculus non vidit, nec auris audivit; in nullo enim regulari libro hoc positum invenitur, nisi in secretis Eliæ Prophetæ. Hinc etiam Hegesippom accusat Stephanus Gobarus apud Photium, quod falsam esse hæc testimonium putaverit. Ille autem vel in contemptum voluminis apocryphi fecerat, vel cum non negaret verum aliquando existisse, ea quæ Deus suis præparaverat, invisa esse, inaudita, et incognita, amplius verum non esse contendebat, post incarnationem Christi, et missionem S. Spiritus, sub-

jungente Paulo, Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum, etc. Verissime autem Hieron. Gnosticos, et Basilidis discipulos impugnat, quemadmodum annotamus in Epistola ad Desiderium Peutateno præfixa, quam videsis, ad conferas cum illa ad Panmachium de Optimo genere interpretanti.

b Sic Epiphanius Hæres. 40, § 2, et Hæres. 67, § 3, ἀναβατικὸν Ὄρειου vocat. Quam vero Ἀποκαλυψαίν Eliæ nomenat, ad Anastasio Biblioth. in Latina versione Stichometriae Nicephoriana dicitur Eliæ Prophetia.

c Exposuimus hæc nomina, ut licuit, ex Hebraicis fontibus, in epistol. 75, ad Theodoram, num. 3, deque Irenæi testimonio, quod infra est, diximus, in quo S. Doctor videtur hallucinatus. Vide ibi

Lusiboræ, ac reliquorum nominum portenta susciperent. De quibus diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæresion, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Ægyptium, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas dereperunt, miscentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ vindicantes (*Irenæus lib. 1 de Hæres.*). Quod autem dicit populus in presenti, hoc est, nunquam se nec auribus, nec oculis cognovisse, quæ Deus sanctis suis præparet in futurum: quod occurrat his qui faciunt justitiam, et viarum illius recordantur. Porro juxta Septuaginta dicunt, se nunquam Deum alium cognovisse, præter eum qui vere Deus est, nec alterius talia opera tantaque vidisse, que facturus sit his qui expectent misericordiam ejus, faciantque justitiam, et viarum illius recordentur. Et quomodo scriptum est: *Deum nemo vidit unquam* (Joan. 1, 18). Et iterum: *Nemo videt faciem meam et vivet* (*Exod. xxxiii, 20*)? Ergo Deus nequaquam sermionibus explicatur, nec oculis contemplabilis est, sed ab his videtur, de quibus scriptum est: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum vident* (*Matth. v, 8*).

(Vers. 6.) *Ecce tu iratus es, et peccavimus; in 762* *ipsis sumus semper, et calcabimur. Et facti sumus ut immundus [Al. immundi] omnes nos, quasi pannus menstruæ universæ justitiæ nostræ. Et cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. LXX: Ecce tu iratus es, et omnes peccavimus: idcirco erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes nos, ut pannus sedentis omnis justitiæ nostræ: et defluximus quasi folia propter iniquitates nostras: sicut ventus auferet nos. Ordo præposterus. Non quia tu iratus es, nos peccavimus; sed quia nos peccavimus, tu iratus es. Et quia peccavimus, nobis iratus es, Domine: propterea erravimus, et rectam reliquimus viam. Sive juxta Hebraicum, qui semper fuimus in peccatis, tua tantum salvabimur misericordia, qui per nos immundi sumus; et quidquid videmur habere justitiæ, panno sedentis, sive menstruæ mulieris comparatur. Pro quo Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit עֲבֻרָה (עֲבָרָה) quod Symmachus interpretatus est *κρούσθαι* id est, parientium; Aquila *παρρυπίων*, hoc est, *testimoniorum*: quando sanguis in primo coitu maritali virgini approbatur. *Et defluximus, inquit, quasi folia de arboribus, quæ propter iniquitates nostras, ventorum flatibus disperguntur. In quo considerandum, quod justitia quæ in Lege est, ad comparationem Evangelicæ puritatis immunditia nominetur. Etenim non est glorificatum quod prius glorificatum fuit, propter excellentem gloriam. Unde et apostolus Paulus, qui secundum justitiam, quæ in Lege est, universa compleverat, dicit se omnia duxisse pro damno, ut Christum sacrificaret**

notas pag. 449, Epistolam quoque ad Hedibiam Quest. 10.

A (*Philipp. iii*), et propter eminentem scientiam Domini nostri Jesu Christi, propter quem cuncta arbitratur quasi stercore, ut Christum lucrifaciat, et inveniat in eo non habens suam justitiam, quæ ex Lege est, sed per fidem Christi quæ est ex Deo justitia. Est enim justus qui perit in justitia sua (*Eccles. 7*), si post Evangelii veritatem umbras velit exerrere legales, et non juste quod justum est persequi. Unde juxta sapientissimum Salomonem, omnis vir videtur sibi justus, cum in lege versatur: ad quem Dominus loquitur in Evangelio: **763** *Vos estis qui vosmetipsos justificatis coram hominibus* (*Luc. xvi, 15*). Quod Paulus fugiens ait: *Nihil mihi conscius sum, nec tamen in hoc justificatus sum* (*II Cor. iv, 4*). Ex peccato autem Dei justitia, de qua

B idem Salomon loquitur: *Intelligite justitiam veram. Ergo est alia justitia quæ non habet veritatem, et hæc est vera justitia, de qua rursus in Evangelio dicitur: Beati qui auriunt et sitiunt justitiam* (*Matth. v, 6*). Quam multi prophetæ et justi desideraverunt videre, et non viderunt (*Joann. viii*). Abraham autem vidit istam justitiam, et lætatus est, nequaquam sequens occidentem litteram, sed spiritum vivificantem. Nec mirum hæc de hominibus dicere, cum astra quoque Dei justitiæ comparata, non sint mundata, et adversum Angelos suos perversum quid excogitaverit (*Job. iv, xv*). Si quis igitur post Evangelium Christi, et adventum filii Dei per legem Legis observat caeremonias, audiat populum contentem, quod omnis illa justitia panno sordidissimo comparatur, cui et Esther diadema sumum, quod erat regniæ potestatis insigne, comparat, quod nequaquam voluntate, sed necessitate portabat: *Tu scis necessitatem meam: quoniam detestor signum superbiæ meæ, quod est super caput meum in diebus ostensionis meæ: abominor illud sicut pannum menstruum: nec portavi in diebus quietis meæ* (*Esther, xiv, 16*).

(Vers. 7.) *Non est qui invocet nomen tuum, qui consurgat et teneat te. Abscondisti faciem tuam a nobis, et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. LXX: Et non est qui invocet nomen tuum, et qui recordatus apprehendat te. Quoniam avertisti faciem tuam a nobis et tradidisti nos propter iniquitates nostras. Quia instar foliorum de arboribus fluximus quæ ventus arefacta dispergit, propterea nullus inventus est qui invocaret nomen tuum, et consurgens de ruina iniquitatum suarum, apprehenderet vel teneret te, diceretque cum sponsa: Inveni quem quæsiit anima mea: tenebo illum, et non dimittam illum* (*Cant. iii, 4*). Ventus in Scripturis tripleiter ponitur: aut in tentationum magnitudine, aut in perversitate doctrinæ, aut simpliciter ventus, quo nihil congregatur, et aer in nubes cogitur. De tentationibus, illud est Evangelicum: *Venerunt flumina, flaverunt venti, et impegerunt in domum illam, et non potuerunt subvertere eam: 764* *quia super petram stabili erat mole*

^a Martian. *κρούσθαι* et mox *παρρυπίων*.

fundata (Math. vii, 27). De perversitate doctrinæ: *A* re, quare sic vel sic factum sit: tamen scientes esse nos filios, audentus dicere: *Ne irascaris, Domine, satis.* Non iram e velamus, nec ultra patientiam tuam quærimus, per quam thesaurizavimus nobis iram in die iræ. Sed hoc quæsumus, ne irascaris nobis satis, ne tempore ultionis a'que vindictæ memineris iniquitatis nostræ: sed magis respicias populum tuum, qui quondam tuus appellatus est populus. Et civitatis sanctuarii tui miserereis, in qua invocatum est nomen tuum. Quæ civitas appellatur Sion et Jerusalem, quam fluminis impetus lætificat; et in qua quondam fuit specula virtutum et pacis contemplatio (Psal. xliii). Domus quoque tua, id est, Templum sanctificationis nostræ et gloriæ, in qua laudaverunt te patres nostri, in ruinas et cineres concidit, et incendio vastante, deleta est; ita ut nequaquam in ea offerantur victimæ; non Pascha celebretur; non quidquam fiat de cæremoniis, quas tu fieri præcepisti; sed omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Cum hæc igitur ita se habeant, numquid, Domine, super his continebis misericordiam tuam, et tacetis adversariis bla-phemantibus, et affliges nos atque humiliabis, non more solito, sed nimis? Quæ omnia Juæi Assyriorum et Babiloniorum 766 temporibus putant esse completa. Nos autem juxta ea quæ ex persona Salvatoris sequuntur: *Apparui his qui non interrogabant. Inventus sum ab his qui me non querebant* (Isai. lxxv, 4); ad tempus Romanæ victoriæ universa referimus, quæ Josephus Judicæ scriptor historiæ, septim explicat voluminibus, quibus imposuit titulum Captivitatis Judicæ, id est *περί αιχμαλωσιών*; et superfluum est ea sermone disserere, quæ oculis patiant, cum omnia desiderabilia eorum versa sint in ruinas, et Templum in toto orbe celebratum, in sterquilinum urbis novæ, quæ a conditore appellabatur *Elia*; et in habitaculum transierit nocturnarum: frustra quoque quotidie dicunt in synagogis suis: Super his omnibus, Domine, sustinebis et affliges nos, atque humiliabis vehementer. Posuimus hæc referre ad Ecclesiam, vel ad sancti viri animam, quæ recte appellari potest specula et visio pacis, quando Pater et Filius et Spiritus sanctus habitaverint in ea. Sin vero vitio, vel nostro, vel populi, hujusmodi Sion a Domino fuerit derelicta, statim pretebit incendio igiturum diaboli sagittarum: Omnes enim adulterantes, quasi clibanus corda eorum. Et expulso pudicæ frigore, libidinibus in templo Dei flamma grossabitur, ut quidquid in nobis gloriosum prius et inclutum fuit, corrumpat, deleatur et pereat. Et impleatur illud quod in Psalmis dicitur: *Combusserunt igni sanctuarium tuum, profanaverunt in terra tabernaculum nominis tui.* Quod solus potest ille restringere, de cujus ventre fluunt aquæ viventis flumina.

(Vers. 8 seqq.) *Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum: et factor noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris, Domine, satis, et ne ultra memineris iniquitatis. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Civitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata: domus sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, et omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinam. Numquid super his continebis te, Domine, tacetis; et affliges nos vehementer? LXX: Et nunc, Domine, pater noster tu: nos autem lutum, opera manuum tuarum omnes nos; ne irascaris nobis, Domine, nimis, et ne in tempore memineris peccatorum nostrorum. Et nunc respice quoniam populus tuus omnes nos, civitas sancti tui facta est deserta Sion: quasi solitudo Jerusalem, in maledictionem domus sanctuarii nostri et gloriæ, cui benedixerunt patres nostri, facta est igne combusta, et omnia gloriosa nostra conciderunt. Et super omnibus his sustinuit b. Domine: 765 et tacuisti, et humiliasti nos valde. Si nostra consideremus merita, desperandum est. Si tuam autem elementiam, qui flagellis non-nem filium quem recipis, audentus preces fundere (Hebr. xii). Tu enim pater noster es, qui dignatus es dicere: *Filius primogenitus meus Israel* (Ezech. i, 22). Et quomquam lutum simus, et opera manuum tuarum, et factor noster sis; nec vas figulo valeat responde-*

^a Victor, a quem pro atque meliori ferre sensu.
^b An hro-ian. c. d. *sustinuimus te, Domine*, atque ita quidem Complutense exemplar ἀνέχομεν pro ἀνέχομαι habet.

^c Corrupte: atque incongruo sensu erat antea etiam pro *velamus*. Ambrosian. c. vii. emendat.
^d Iterum Ambrosian., *sustinuimus, et afflige nos*

^c Corrupte: atque incongruo sensu erat antea etiam pro *velamus*. Ambrosian. c. vii. emendat.

^d Iterum Ambrosian., *sustinuimus, et afflige nos*

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

767-768 Duodevicesimus in Isaiam, immo extremus liber, tuo, o filia Eustochium, et sanctæ matris tuæ Paulæ nomini dedicatur, ut quas pari honore suspexi, æqua commemoratione nunc recolam: præsertim cum et illa dum viveret, hoc opus tecum crebrius postularit, et vir eruditissimus frater tuus Pammacelius et tunc et postea frequentibus scriptis cogere non destiterit: mihi quæ et præsentium amicorum et absentium, virorumque ac seminarum in Christo dormientium eadem religio sit, id est, animorum caritas, non corporum. Nec ignoro quanta inter homines sententiarum diversitas sit. Non dico de mysterio Trinitatis, cujus recta confessio est ignoratio scientiæ: sed de aliis Ecclesiasticis dogmatibus, de Resurrectione scilicet, et de animarum et humanæ carnis statu, de Repromissionibus futurorum, quomodo debeant accipi, et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Joannis, quam si juxta litteram accipimus, judaizandum est; si spiritualiter, ut scripta est, disserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire: Latinorum, ^a Tertulliani, Victorini, Lactantii: Græcorum, ut cæteros prætermittam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem, adversum ^b quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex elegantem scribit librum, irridens mille annorum fabulam, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem Templi, hostiarum sanguinem, otium sabbati, circumcisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, et concutarum gentium servitutem: rursusque bella, exercitus, ac triumphos et superatorum neces, mortemque centenarii peccatoris. Cui duobus voluminibus respondit Apollinarius, quem non solum suæ sectæ homines, sed et nostrorum in hac parte dumtaxat plurima sequitur multitudo, et præcæca mente jam certam quantorum in me rabies concitanda sit. Quibus non inviden, si tantum amant terram, ut in regno Christi terrena desiderent: et post ciborum abundantiam, gulæque ac ventris ingluviem, ea quæ sub ventre sunt querant. De quibus apostolus Paulus: *Esca, inquit, ventri, et venter escis: Deus autem et hunc et illas destruet* (I Cor. vi, 15.) Et, *Non est regnum Dei cibis*

et potus (Rom. xrv, 17). Et Dominus atque Salvator: *Erratis, inquit, nescientes Scripturas neque virtutem Dei. In resurrectione enim neque nubent, 769 770 neque nubentur: sed erunt similes Angelorum* (Math. ii, 29, 30). Nec hæc dicens aufero corporum veritatem, quæ incorrupta et immortalia resurrectione confiteor: ut muteat gloriam, non substantiam. Sicque recto incedendum est tramite, ut nec ad sinistram nec ad dexteram declinemus, id est, nec Judaicum nec hæreticum sequamur errorem. Quorum alii qui carnis sunt, solas diligunt carnes: alii ingrati beneficiorum Dei, habere detrectant, quod Christus et natus habuit et resurgens. Cum enim Apostoli eum putarent spiritum, vel juxta Evangelium, quod Hebræorum lectitant Nazæri, *incorporale demonium*, dixit eis: *Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ipse ego sum: Palpate et cernite, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me ridetis habere. Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus et pedes* (Luc. xxv, 38, 39). Rursumque Thomæ loventus est ambigenti: *Infer digitum tuum huc, et vide manus meas: et extende manum tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis* (Joan. xv, 27). Denique ad probandam corporis veritatem, sumpsisse scribitur cibos, quos et Archisynagogi filix jusserat trahi, quam a mortuis suscitavit. Et Lazarus, ne resurrectione ejus phantasmas putaretur, cum Salvatore narratur iniisse convivium (Marc. v; et Luc. xiii; Joan. xii). Non quo post resurrectionem manducemus et bibamus, ut Milliarli nostri volunt, et immortalia atque incorrupta corpora alimonis sustentanda terrenis sicut: alioquin ubi cibus, sequuntur et morbi: ubi morbi, adhibendus est medicus: ubi medici, frequenter interitus: rursusque resurrectio, et nova ex integro conversatio; sed ut resurrectionis fidem ciborum assumptio comprobaret. Hæc magnopere præcavimus, et pressius loquimur, scientes inter serpentes nobis et scorpiones ambulandum, qui mordent et feriunt in abscondito (Ezech. ii). De quibus et Ecclesiastes: *Si momorderit, inquit, serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahât* (Eccles. x, 11); et hujus pater David: *Sedens adver-*

^a Eo, ut opinor, qui intercidit libro, *De spe fidelium*, quem inferius expresse laudat in cap. 38 Ezechielis: quamquam quæ sua ibi fuerit sententia de millenario Christi regno, luculentissime in alio tradit, quem postea scripsit adversum Marcionem libro idem Tertullianus, quem vide cap. 24. Ex quo dicas minime illi probatas voluptates, conjugia, partus, sacrificia Judaica, etc., quemadmodum aliis, quos hic Hieronymus notat; sed tantum Hierosolymitanæ urbis instaurationem, omniumque bonorum atque spiritualium copiam. Confer S. Augustin. lib. xx de Civit. Dei, cap. 7.

^b S. Doctorem accusat hoc loco Valesius, quod librum adversus Nepotem a Dionysio scriptum, contra Irenæum esse dixerit. Atque ipse quidem Hier. in Catalogo accurate enumerans Dionysii elucubraciones, nullam contra Irenæum memorat, sed duos libros *adversus Nepotem episcopum qui mille annorum corporale regnum suis scriptis asseverat*. Eo tamen sensu licet intelligere dici nunc abs Hieronymo adversus Irenæum scriptum librum, quod licet ejus nomen titulo non præferret, sæpius tamen in ipso opere sententiam refelleret.

sus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Hæc fecisti, et tacui: existimasti, inique, quod ero tui similis. Arguam te, et ponam contra faciem tuam (Ps. XLIX, 20, 21); ut quæ in aliis criminariis, ipso habere docearis. Si cui autem explanationum in Prophetas displicet longitudo: audiat libere, multo me pauciora dixisse, quam rei [At. rerum] obscuritas flagitat, et posse unumquemque de nostra latitudine breves sibi Commentarios facere, qui tamen pleno intellectui non sufficient. Neque enim simplex a Prophetis historia, et gestorum ordo narratur: sed ænigmatum plena sunt omnia; aliudque in verbis sonant, aliud tenetur in sensibus: ut quæ æstimaveris plana, et inoffensa currere lectione; sequentium rursus obscuritatibus involvantur. Verum tempus est, ut finem imponam volumini prophetali, in cuius expositione si prolixior solito fuero, extremis partibus concedendum est, quas dividere nolui, ne librorum numerus augetur.

(Cap. LXV. — Vers. 1.) *Quæsierunt me qui ante me non interrogabant: invenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi: ecce ego, ecce ego ad gentem quæ non invocabat nomen meum. LXX: Apparui non quærentibus me: inventus sum ab his qui me non interrogabant. Dixi: ecce ego in gente quæ non invocavit nomen meum. Ad orationem populi mixtam querimoniis, in qua dixerat: Quare nos errare fecisti, Domine, 771 de via tua: indurasti corda nostra, ut non timeremus te (Isai. LXIII, 17)? respondit, ut Judæi voluit, Deus Pater; ut nos probamus, Dominus atque Salvator: in tantum non sum rigidus et crudelis, qui malo pœnitentiam peccatoris, quam mortem: nec repello filios pœnitentes, qui tamen sui nominis servaverunt dignitatem, ut etiam alienos salvare vellem (Ezech. XXXIII). Qui enim me non querebant, nec dicere poterant: Quem scripsit Moyses in Lege, et propheta, invenimus Jesum (Joan. 1, 45); ipsis apparui, de quibus et alibi Propheta testatus est: Quibus non est annuntiatum de eo, audient: et qui non audierunt, intelligent (Isa. LII, 15). Vos autem qui legem Dei die ac nocte meditamini, frustra jactatis pœnitentiam, cuius opera non facitis. Unde Evangelistæ et apostoli, semper adventum Domini, veteris Testamenti cupientes testimoniis roborare, dicebant: Ut impleretur quod dictum est per Prophetam (Matth. 1, 22). Centurio Dominum non querebat, et audivit a Domino: Neque in Israel tantam fidem inveni (Luc. VII, 9; Matth. VIII, 10). Syrophœnissa mulier Prophetarum eloquia nescibat, et Domini voce laudatur: O mulier, magna est fides tua. Regulus (Joan. IV), qui Græce dicitur βασιλεύς, qui enim nos de aula regia rectius interpretari possumus palatinum, non solum filii, sed universæ domus suæ reperit sanitatem. Quod autem juxta Hebraicum dicitur: Quæsierunt me qui ante non interrogabant, ad eundem sensum refertur: ut prius Dei notitiam non habentes, postea quærant Dominum, et eum*

A revelatione cognoscant: qui et Paulo dum Ecclesiam credentium persequitur, revelatus est (Act. IX). Et apostolo Petro ait: Beatus es, Simon Barjona: quia caro et sanguis non revelaverunt tibi; sed Pater meus qui est in cælis (Matth. XVI, 17). Hunc querebat et Moyses loquens Deo: Si inveni gratiam apud te, ostende te mihi manifeste, ut videam te (Exod. XXXIII, 13). Majores divitias thesauris Ægypti, Christi opprobrium præstolans, dum retributionem desiderat futurorum, et invisibilem Deum quasi videret, animo contemplabatur. De quo et in Psalmis legitur: Spes omnium finium terræ, et in mari longe (Ps. LXIV, 6). Et in Genesi: Ipse erit expectatio gentium (Gen. XLIX, 10). Quodque sequitur: Dixi: ecce ego sum: ad gentem quæ non invocabat nomen meum (Exod. III, 14), illi sensui convenit: Qui est, misit me ad vos. Qui cum in forma Dei esset, non est rapinam arbitratus æqualem se esse Deo, etc. (Philipp. II); sed totius mundi provocans gentes, unam fecit sui nominis gentem Christianorum.

772 (Vers. 2.) *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. LXX: Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem, qui non ambulaverunt in via bona: sed post peccata sua. Hoc quod supra dictum est: Apparui his qui me non interrogabant: inventus sum ab his qui me non querebant, apostolus Paulus scribens ad Romanos, cum super gentium persona exposuisset, adjecit: Ad Israel autem dicit: Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem (Rom. X, 21), qui cum beneficiis Domini vinceretur, et ultra hominem signa conspiceret, loquebatur: Iste non eiecit demonia, nisi in Belsabub principe demoniorum (Luc. XI, 15). Et iterum: Samaritanus es tu, et demonium habes (Joan. VIII, 48). Et rursus: cum sis homo, facis te Deum (Joan. X, 35). Et alibi: Iste homo non est a Deo, qui sabbatum non custodit (Joan. IX, 10). Et multa alia, quæ longum est texere. Denique cum ille in cruce extenderet manus ad populum non credentem, et diceret: Pater, ignosce eis: quod enim faciunt, nesciunt (Luc. XXIII, 34): illi e regione dicebant: Vah! qui destruit Templum, et in tribus diebus ædificat illud: descendat nunc de cruce, et credimur ei. Alios salvos facit, seipsum salvum facere non potest (Matth. XXVII, 40). De hoc et Simeon in ulnis tenens parvulum prophetabat: Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum, et in signum cui contradicetur (Luc. II, 34). Romæ Judæi loquuntur ad Paulum: De secta hac notum est nobis, quod ubique ei contradicatur (Act. XXIII, 41). Possumus expansas manus et in largitate donantis accipere, quod nihil eis potentibus denegarit: sed statim roganti leproso reddiderit sanitatem (Matth. VIII): et cæcus a nativitate acceperit oculos (Joan. IX): et esurientia in deserto, exceptis pueris ac mulieribus, populorum saturata sint millia (Matth. XIV). Significant expansæ manus et parentis clementiam, suos filios in sinu recipere gentientis. Qui e con-*

trario ambulaverunt in via non bona, et secuti sunt cogitationes suas. Quibus Dominus loquitur per Prophetam: *Averte pedem tuum a via aspera* (Prov. iv, 27). Dillexerant enim alienos, et instar meretricis dixerant: *Vadam post amatores meos* (Ose ii, 5). Et relinquentes viam bonam, quæ dicit in Evangelio: *Ego sum via* (Joan. xiv, 6), ambulaverunt per latam et spatiosam viam, quæ ducit ad mortem, et secuti sunt cogitationes suas, quas Propheta devitans, Dominum deprecatur: *Ab oculis meis munda me, Domine, et ab alicuius parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero* (Ps. xviii, 13, 14). Et Apostolus eos qui non habuerunt notitiam Dei, tradi docet reprobo sensui et operibus malis, ut faciant ea quæ non conveniunt (Rom. i). Nos autem Palmitate voce dicamus: *Deduc me in viam rectam* (Ps. cxviii, 24).

(Vers. 5.) *Populus qui ad iracundiam provocat me, ante faciem meam semper: qui immolant in hortis, et sacrificant super lateres* (Ex Exod. xx, 4). LXX: *Populus hic qui exacerbat me in conspectu meo: ipsi semper immolant in hortis, et adolent incensum super laterem: demonibus qui non sunt.* Dicente Domino: *Non facies tibi idolum, neque similitudinem omnium quæ in cælo sunt, et quæ super terram.* Et per Moysen increpante facientes: *Irritaverunt me in diis alienis, et in abominationibus suis me ad amaritudinem provocarunt. Immolaverunt demoniis, et non Deo* (Deut. xxxii, 16, 17), illi studio delinquendi quasi irritarent et provocarent Deum, non solum fecerunt quod non licebat, sed jugiter semperque fecerunt, peccantes in conspectu Domini, cujus oculis cuncta patent, vel in Templo ejus, idolis hostias immolantes. Ac ne quid vero deesset sacrilegio, immolabant in hortis, et adolebant thura super lateres, jungentes idololatricæ luxuriam, et sacrificiis voluptatem, et pro uno altari quod impolitus lapidibus Dei erat lege constructum, coctos lateres et agrorum cespites hostiarum sanguine cruentabant. Hoc dictum sit juxta litteram: alioquin secundum intelligentiam spirituales, omnis hæreticus ad iracundiam provocat Dominum, et in falsitate signatum suorum offert immunda sacrificia, nequamquam firma et mansura perpetuo, sed instar hortorum ad breve virentia, carnis delicis providens. Cui dicitur: *Omnis caro fennum, et omnia gloria ejus quasi flos feni. Aruit fennum, et flos decidit: ver-*

bum autem Domini, quod in ecclesiis predicatur, permanet in æternum (Isai. xl, 6, 7). Hos hortos ex vinea sua volens fieri Naboth, Achab impiissimo regi sanguinem fundit (III Reg. xxi). Neque enim congruum erat, ut paterna periret hæreditas: et excisis vineis, quæ afferunt fructum **774** qui latibet cor hominis, in loco virtutum, deliciarum atque vitiorum olera nascerentur. Fertur sapientissimi apud Græcos merito celebrata et laudata sententia, qui omnes sæculi voluplates, et pompam mundi atque luxuriam celeriter transcurrentem, hortos Adonidis vocat. Sacrificant quoque hæretici super lapides, quando errores suos et exquisita mendacia, dialectica nituntur arte firmare, et in quadrum extruere: et ἡραμματα, ut aiunt, ἀνίσχυας, id est, secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare. Quod autem in Septuaginta legitur: *demonibus qui non sunt*, et in Hebraico non habetur, illo sensu accipiendum, quod juxta litteram, et juxta spiritum, nec demonia subsistant, qui jam a Deo, qui vere est, exciderunt: nec sectæ hæreticorum quæ nullam retinent veritatem, sed in umbrarum similitudinem transeunt atque intereunt. Unde et Esther loquitur ad Dominum: *Ne tradas hæreditatem tuam his qui non sunt* (Esther xiv, 11) Et sanctus precatur in psalmo: *Ignosce mihi, ut refrigerer priusquam obeam, et ultra non subsistam* (Ps. xxviii, 11). Qui enim dum in hoc vivit corpore, veniam peccatorum non fuerit consecutus, et sic de vita excesserit, Deo perit, et esse desistit, licet sibi subsistat in penis.

(Vers. 4, 5.) *Qui habitant in sepulchris, et in delubris idolorum dormiunt: qui comedunt carnem suillam, et jus profanum in vasis suis: qui dicunt, recede a me, non appropinques mihi, quia immundus es. LXX: In sepulchris et in specubus dormiunt propter somnia: qui comedunt carnem suillam et jus hostiarum, profana omnia vasa eorum: qui dicunt, abi longe a me, ne appropinques mihi, quoniam mundus sum. Nihil fuit sacrilegii quod Israel populus prætermitteret, non solum in hortis immolans, et super lateres thura succendens, sed sedens quoque, vel habitans in sepulchris, et in delubris idolorum dormiens, ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Esculapii usque hodie error celebrat ethnicorum multorumque*

^a Γραμμαίς, etc. Jam mihi concedant æqui ac prudentes lectores, nondum editum fuisse ante nos verum et genuinum Hieronymum: ipse enim hoc loco vocibus Græcis usus est, quæ ignotæ fuerunt Erasmo ac Mariano, non multum subiectis lectione m. s. collatum. Pro demonstrationibus igitur Mathematicis, sive causis et rationibus argutibus, quæ significant γραμμαίς ἀνίσχυας, ipsi posuerunt *lineas in pulvere descriptas*, hoc modo legentes: *Et ἡσυχίας ut aiunt, γραμμαίς, id est, secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare.* Quæ quantumvis sensui hujus loci congruere videantur, facti sunt tamen et adventitia, quia in nullo reperitur exemplari manuscriptorum: cum omnia, ne quidem uno excepto, retineant quod nos edidimus. MARTIAN.

— Sic demonstrationes suas vocant Geometræ

γραμμαίς ἀνίσχυας: unde et Quintilianus lib. i, cap. 10, et lib. v, cap. 10, dixit γραμμαίς ἀποδείξεις. Et γραμμαίς ἀποδείξεις. Sextus Empiricus contra Geometricas, quod proprie est ἀνομιαν per lineas, ut exponit Hieronymus, *secti in latere pulveris atque descripti lineis roborare.* Sunt autem qui legant *in latera*. Lectionem vero Græcæ cum Erasmo non assequeretur, iugum etiam, ἡσυχίας, ut aiunt, γραμμαίς, fecit; quem Victorius secutus est.

^b Apposite Theodorius in quadam Catena Regia ms. apud Durem, ταῖς καὶ ὑπὸς γενομέναις περυσίαις ἀπολυθούσας καὶ τοῦτον χάριν καὶ παρὰ τοὺς τὰ φως καθεύδον ἀνίσχυαι. Spectra et visa, quæ in somnis apparent, sectantur, et hoc de causa juxta sepulchra dormire contenti sunt.

aliorum, quæ non **775** sunt aliud, nisi tumuli mortuorum. Nec hoc erant impietatis sine contenti, sed porcorum quoque carnibus vescabantur, quod lege prohibitum erat, et a jus hesternum, quod Græci vocant *ζωλον* aridis faucibus devorabant (*Levit. xiii*). Unde tam ipsi quam vasa eorum immunda erant, et in tantum proccacitatis ac superbiæ quæstulæ augmenta capiebant, ut quicumque non simili duceretur errore, cum arbitrentur immundum, conviciationumque ejus fugerent, quemadmodum Samaritani et Judæi nobis faciunt, omnesque hæretici, quales nuper sub ^b magistro cerebroso in Gallia pullularunt, qui basilicas Martyrum declinantes, nos qui illi orationes ex more celebramus, quasi immundos fugiunt. Hoc autem non tam illi faciunt, quam habitantes in eis demones, fortitudinem et flagella sancti cineris non ferentes. Quis autem hæreticorum non requiescit in memoriis, non dormit in specubus magistrorum? Qualis fuit Marcion et Valentinus, et nuper Eunomius, mentis immunditiam leprosa carne contestans, qui lumen sancti Spiritus relinquentes, et cœnaculum in quo Apostoli versabantur, in diabolici tenelris commorantur, et speluncas diligunt, ubi Jeremias mystico sermone condemnat: *Facta est hæreditus mea mihi quasi spelunca hyemæ* (*Jerem. xii, 8*), quam nostri *belluam* vocant: quod animal semper cadavera persequitur, et vivit sacro ac sanie corporum mortuorum. Adversum hos, qui habitant in speluncis, et Abscæne lamentabili voce dicebat: *Vae qui potum dat proximo et uno potionis invidiæ: et inebriat eum, ut respiciat ad speluncas suas* (*Abuc. ii, 15*). De his speluncis et Dominus loquatur: *Scriptum est, domus patris mei, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum* (*Matth. xxi, 17*), in quibus animas imbecillitatis deceptorum, ut non vileatis in eis visiones, de quibus idem Salvator ait: *Ego visiones multiplicavi, et in manibus Prophetarum assimilatus sum* (*Os. xii, 10*). Et alius ad eum: *Locutus es, inquit, in visione filiis tuis* (*Psal. lxxviii, 20*), sed somniis **776** creditis et phantasmatibus, quibus præcepit Dominus non esse credendum. Isti porcorum carne vescuntur, de quibus dicitur: *Ne miseritis margaritas vestras ante porcos* (*Matth. vii, 27*). Et jus prolarum comedunt, quod in libris eorum hæretica arte conditum est. Quorum vasa immunda sunt omnia, tam scilicet corpora, quam doctrinæ, et in tantam

A dementiam veniunt, ut quicumque eorum non fuerit similis, eum quasi perditum detestentur.

(Vers. 6. 7.) *Isti sumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacitibo, sed reddam et retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, et iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificaverunt super montes et super colles, exprobraverunt mihi, et remetiatur opus eorum primum in sinu eorum. LXX: Iste est fumus furoris mei: ignis ardet in eo cunctis diebus. Ecce scriptum in conspectu meo: Non tacebo, donec reddam et retribuam in sinu eorum peccata sua, et patrum suorum, dicit Dominus: qui adolebant incensum super montes et super colles, exprobraverunt mihi; reddam opera eorum in sinu eorum* [*Al. suum*]. Propter opera vestra, et B incredibilem mentis arrogantiam, ut immundos, mundos putaretis immundos, eritis fumus, ignis ardens [*Al. ardenti*], qui de meo furore succensus est. Furorem autem, oblivionem, iram, poenitentiam, ita in Deo debemus accipere, quomodo pedes, manus, oculos, aures, et cætera membra, quæ habere dicitur incorporalis et invisibilis Deus. Non quo his pateat perturbacionibus, qui eas dono gratiæ suæ exstinguit in nobis; sed quod per nostra verba Dei erga nos intelligamus affectum. Neque enim ira, quæ est ultionis libido, ita desinitur in Deo, ut in hominibus, quæ materiam habet in nostris vitis, non in Domini voluntate: qui thesaurizatus nobis iram in die iræ, et revelationis justii judicii Dei, ut tribulos nostros et spinas, et zizania, quæ pro semine Dei attulimus, ligas quoque, ferum et stipulam, quæ super fundamentum **777** Pauli ædificavimus (*I. Cor. iii*), sapiens flamma consumat. De hoc igne perpetuo et in Moysi cantico legimus: *Ignis accensus est de furore meo, et ardebit usque ad infernum deorsum. Devorabit terram et gemina ejus: comburet fundamenta montium, et sagittæ meæ consument eos* (*Deut. xxxii, 22*). Cujus testimonii sensus est, quod ignis Dei atque vindicta semper ardet peccatoribus, et eos usque ad inferos persequatur. Qualis erat et dives ille in Evangelio (*Luc. xvi*) purpuratus, qui, requiescente Lazaro in sinu Abraham, æternis torquebatur ardoribus. Terram quoque, id est, carnem nostram, et gemina ejus, id est, carnis desideria, eadem flamma comburet, et fundamenta montium quæ se elevant contra scientiam Dei. Ipsos quoque montes Dei jacula disperdent, ut

micæ, ista quoque dicentem: Quid necesse est, te tanto honore, non solum honorare, sed etiam adorare illud, nescio quid, quod in modico vasculo transferendo colis? Et rursum in eodem libro: Quid pulverem luteamque circumdatum, adorando oscularis, etc. MARTIAN. — Vide quæ de ejus hæresi ac patris diximus in præfixa Hieronymi libris contra eundem admonitione.

^e Addebat *amico* quod nomen hic abundat, estque huc translatum e Latina versione, tum vero abundabit proximo. Tum vero legit Victorinus, *dat proximo suo subrationis turbidæ* ex LXX, qui Hebraicam vocem *נֶפֶשׁ* verterunt *ἀνεπίστατον*.

^a Pridianum scilicet, sive hesternum cibum aut potum. Præcipitur enim *Exod. xvi, 23*, ut pridiæ Sabbati coquantur, et reponantur in posterum diem, quæ ipsæ Sabbato comedenda sunt; et c. *xxxv, 3*, velatur ignem incendi per domos in Sabbato. *ζωλον* dicunt Græci, unde S. Irenæus epistola ad Hæresian, *οὗζ ζωλον τοβίωον*. Vide Thalmuli un tractatum de Sabbato, ubi et de fornace agitur in qua servatur escaidi cibi.

^b *Cerebroso in Gallia pullularunt*, etc. Haud dubium quin intelligat Vigilantium adversus quem scripsit: *Gallie cervicentium hostem sustinent, et hominem moti cupiunt, atque Hippocratis vinculis alligandum; sedentem servant in ecclesia, et inter cætera verba blasphemæ*

humilitati in pœnis, montes esse desistant. *Eccœ*, A inquit, *scriptum est coram me*. Omnia enim nostra peccata Dei prout oculis, et in his scripta sunt libris, de quibus in Daniele legimus: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt* (Dan. vii, 10). De quibus in alio loco dicitur: *Super terram scribantur* (Jerem. xvii, 13). Et nequaquam ultra reticebit qui prius dixerat, *Tacui: numquid semper tacebo? dicit Dominus* (Isai. xlii, 14). Sed reddet unienique quod operatus est in sinu ejus, hæc est in cordis arcano, ut eos propria torqueat conscientia. De quo et Osee propheta vaticinatur: *Cadent in gladio principes eorum propter indisciplinatorem linguam eorum* (Osee. vii, 16). Hæc est detractio ipsorum in sinu eorum, quæ de uniuscujusque corde procedit. Simile quid et in Proverbiis scribitur; *In sinu redduntur suo iniquis omnia* (Prov. v, 23). Qui sinus propter animæ principale (Græc. *ὑπεροχὴν*) alio nomine appellatur caput. *Vias eorum dedi in capita eorum* (Ezech. ix, 10). Et alibi: *Convertetur dolor ejus in caput ejus, et super verticem illius iniquitas ejus descendet* (Ps. vii, 17). Est autem et bonus sinus, qui sanctitate fractur conscientiæ, de quo Psalmista dicebat: *Et oratio mea in sinu meo convertetur* (Ps. xxxiv, 13). Intelligitur sinus in quemlibet affectus atque dilectio, ut quando ad maritum sermo dirigitur, *Uxor quæ est in sinu tuo; et ad parentem, Adducunt filios tuos in sinu* (Luc. xvi). Unde et omnes qui patrem habent Abraham, et virtutum ejus similes esse meruerunt, requiescunt in sinu ejus. Neque enim patres, quorum nunc iniquitates nobis et peccata redduntur, eos debemus accipere, de quorum semine nostra nata sunt corpora. **778** Alioquin et ipse Moyses qui dixerat, peccata patrum filiis esse reddenda in tertiam et quartam generationem, his qui oderunt Deum (Exod. xx), interpretatur sententiam suam, dicens: *Non morientur filii propter peccata patrum: sed unusquisque in suo peccato morietur* (Deut. xxiv, 16). Eandem Ezechiele approbante sententiam, quod nequaquam dicitur illa parabola: *Patres uvam acerbam comederunt, et dentes filiorum obstupuerunt* (Ezech. xvi, 2), sed ejus tantum dentes obstupescere, qui comederit: et perire animam peccatricem, nec externa luere peccata. Ex quo intelligimus, vel in bonam partem, vel in contrariam, eos accipiendos patres, quibus unusquisque apponitur, cum de hac vita excesserit. Sacrificavit autem super montes et colles Israel, quando in Bethel et Dan aureos vitulos posuit. Et exprobravit Deo super præceptis suis, dum ejus neglexit cæremonias, et cultum Dei demonibus tribuit: quorum opera reddenda sunt in sinu eorum (Osee. iv). Omnisque hæreticus contemnens Ecclesiasticam

* *Catholica Epistola scribitur*. Cum Victorio, ex Ambrosiani codicis auctoritate, reponimus *Catholicæ*. Martian. cum Erasmo retinuit *canonica*. Multa vero, hoc de nomine, suo loco dicenda nobis erunt.

—Præter morem secundam Epistolam B. Petri vocat *Catholicam* Hieronymus, cum alibi septem hujusmodi Epistolas *Catholicas* semper appellet. Neque tamen hanc lectionem mutare debuit Marianus Victorius, nul-

lum habens hoc in loco m. codicem restitutionis suffragatorem. Ego vero qui nihil possum adversus veritatem, sed omnia pro veritate, non putavi dissimulandum consensum omnium exemplarium mas. etsi aliquantum contrarius appareat conjectura quam proposui in Annotationibus meis ad Prologum præfixum septem Epistolis Canonicis primo tome editionis nostræ.

(Vers. 8.) *Hæc dicit Dominus: Quomodo si inveniatur granum in botro, et dicatur: ne dissipet illud, quoniam benedictio est; sic faciam propter servos meos, ut non disperdam totum. LXX: Sic dicit Dominus: Quomodo si inveniatur acinum in botro, et dicatur: ne contingas illud, quia benedictio est in eo: sic faciam propter servum meum, ut non disperdam omnes*. Dixerat Dominus, Israel esse periturum, et omnia peccata illius suis patere conspectibus, et redditorum se opera singulorum in sinu eorum. Post hæc infert similitudinem, et comparisonis exemplum, quo doceat unumquemque suo perire peccato, et etiamsi peccantium sit plurima multitudo, unum justum cætorum vitio non perire. Si quis, ait, in botro et uva, quæ ad maturitatem pervenire non potuit, et accedentes attulit fructus, vel aliquo aeris ac terræ corrupta est vitio, unum granum reperit illesum, quod spem habeat adhuc majus fieri, et ad maturitatem solitam pervenire, dicat alteri, ne tangas illud, sed dimitte ut crescat, quia benedictio Domini est, ut in tanta acinorum multitudine solum evaderet siccitatem: sic, inquit, de Judæorum innumerabili multitudine, quæ offendit Deum, si paucos justos invenero, liberabo eos de interitu **779** plurimorum. Et hoc faciam propter servos meos Abraham, Isaac et Jacob, ad quos facta est repositio, sive propter eos, qui inter plurimos peccatores serviunt mihi. Tale quid et in Genesi legimus, quando de quinquaginta usque ad decem paulatim querantur justi, qui de peccato liberent civitatem (Gen. xviii), et Lot de Sodomis cum filiabus suis solus justus eripitur (Gen. xix). De quo in * *Catholica Epistola scribitur* (II Petr. ii), quod cruciaretur anima ipsius videntis nefanda committi, et animæ [Ab. anini tui] iudicium, corporis habitudine demonstraret. Enoch quoque inter peccantium plurimam multitudinem solus raptus ad Deum est (Gen. v). Et Noe cum liberis suis, propter declinantem omnem carnem a Domini servitute, Diluvium delere non potuit (Gen. vii). Sed et Abraham de igne Chaldæorum, fidei integritate servatus est (Gen. xi). In quem sensum et Jeremæ verba ex persona Domini dicentis consentiunt: *Quasi calidum in deserto, inveni Israel cum occisis gladio* (Jerem. xxxviii, 2 sec. LXX; in *Vulg.* xxxi, 2). Cum enim, inquit, omnis mundus idololatriæ gladiis vulneratus jaceret exanimis, inveni Israel in Abraham habere calorem fidei, quasi medicus, qui post prælium inter cadavera mortuorum, ubi quem senserit pulsantibus venis aliquid habere vitale, adhibet curam valuerit-

lum habens hoc in loco m. codicem restitutionis suffragatorem. Ego vero qui nihil possum adversus veritatem, sed omnia pro veritate, non putavi dissimulandum consensum omnium exemplarium mas. etsi aliquantum contrarius appareat conjectura quam proposui in Annotationibus meis ad Prologum præfixum septem Epistolis Canonicis primo tome editionis nostræ.

bus, ut restituat sanitatem. Pro eo quod scriptum est, *ὡς θερπὸν*, hoc est, quasi calidum, Latinus Interpretus, verbi ambiguitate deceptus, lupinum interpretatus est, in quo et Græcorum plerique errant. Et tamen sciendum in Hebraico pro calore scriptum esse *ἄθωδα* (אֲתוּדָה), quod interpretatur gratia: quod scilicet gratia Dei, et non merito operum suorum salvatus sit Israel.

(Vers. 9.) *Et educam de Jacob semen, et de Juda possidentem montes meos: et hæreditabunt eam electi mei, et servi mei inhabitabunt ibi, et erunt campestris in caulas gregum, et vallis Achor in cubile armentorum populo meo qui quaesierunt me. LXX: 780* *Et educam de Jacob semen, et de Juda, et hæreditabit montem sanctum meum, et hæreditabunt electi mei, et servi mei habitabunt ibi, et erunt in saltu oculia gregum, et vallis Achor in requie armentorum populo meo qui requisierunt me.* Quem supra vocavi granum botri, sive acinum, aut (ut multi volunt) racemam, hunc nunc appellat semen Jacob et Juda, qui possideat montes, sive montem ejus. Semen Jacob et Juda plerique Christum intelligunt, de quo in Genesi dicitur: *Juda, te laudabunt fratres tui* (Gen. xlii, 8), et cætera. Nulli enim dubium quin Salvator de Judæ stirpe generatus sit. Alii autem Apostolos intelligi volunt, de quibus sæpe diximus: *Reliquæ salvæ erunt* (Isai. i, 9). Et: *Nisi Dominus saboth reliquisset nobis semen, quasi Sodomam cæsumus, et similes Gomorrhæ fruissemus* (Rom. ix, 29). Isti possederunt montem Domini conscientia habitantis in se Christi, loquentes: *Accessimus ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem* (Hebr. xii, 22). Sive montes ejus, de quibus in psalmis canitur: *Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui* (Psal. cxxiv, 2). Et: *Fundamenta ejus in montibus sanctis* (Psal. lxxxvi, 1). Possidebunt autem Sion electi Domini, et inhabitabunt in ea servi ejus. De quibus in eodem volumine scribitur: *Semen Abraham servi ejus, filii Jacob electi ejus* (Psal. civ, 6). Quicumque ergo adhuc semen est, nec formatus in filium, iste servus est Domini, cui dicit in Evangelio: *Scio quia semen Abraham estis, sed nec dum filii* (Joan. viii). Si enim semen essent Abraham, opera utique Abraham facerent. Qui autem filius, iste et electus est Domini. Unde electus possidet Jerusalem, et servi habitant in ea, et de filiorum ac servorum differentia dicitur: *Non accepistis spiritum*

scrivitatis iterum in timorem; sed spiritum adoptionis (Rom. viii, 15). *Et erunt, inquit, campestris, sive saltus, in caulas gregum.* Pro campestribus in Hebræo *saron* (סָרוֹן) ponitur. Omnis regio circa Lyddam, Joppen et 781 Jamniam apta est pascendis gregibus. De quo et in Actibus Apostolorum scriptum est: *Salvus autem vertentur in ovilia* (Act. ix), juxta illud quod in psalmo canitur: *Vox Domini perficientis cervos, et revelabit saltus* (Psal. xxviii, 9), sive *condensa silvarum*, ut latrones ibi latitare desistant, et bestiarum venenatarumque animalia, et loca quondam insidiarum et sanguinis, in ecclesiis Domini transcant, et pascantur ibi greges ab eo, qui posuit animam pro ovibus suis. De quo scriptum est: *Ipsæ pascet nos in sæcula* (Psal. xlv, 15). *Ista vox Domini perficiens cervos, et revelans condensa silvarum, per Joannem clamat in eremo: Jam securis in radicem arborum posita est. Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur* (Math. iii, 10). Et iterum: *Omnis vallis implebitur* (Luc. iii, 6); de qua et nunc dicitur: *et vallis Achor in cubile armentorum, et in requiem populo meo qui requisierunt me.* De qua et in libro Jesu filii Nave legimus, quod ibi interfectus sit Aclaim, qui furatus est de anathemate, et de spoliis Jericho, et cum omni domo sua interfectus, atque ex eo quod turbaverit populum, locus ipse in quo accidit, *achor* (אֲחֹר), id est, *turbationis ac tumultus nomen accepit* (Jos. vii). Vallis igitur Achor, in qua quondam maledictio fuit atque supplicium, erit in armentorum requiem. Quæ Paulus edisserens, ait: *Namquid de bobus cura est Deo* (I Cor. ix, 9)? an utique de nobis dicit, quia debet in spe qui arat, arare, et qui terit aream, terere eam in spe, ut participetur. De hac valle et in Osee mystice scriptum est: *Loquar ad cor ejus, haud dubium quin Jerusalem; et dubo possessores illius inde, et valem Achor, ut aperiat intelligentiam illius* (Ose. ii, 14). Idcirco enim vallis Achor in possessionem traditur armentorum populi Dei, et saltus vertuntur in caulas gregum, ut aperiat intelligentiam, et Domini veritas cognoscatur.

(Vers. 11, 12.) *Et vos qui dereliquistis Dominum, et oblitistis montem sanctum meum. Qui ponitis fortunæ mensam, et libatis super eam. Numerabo vos in gladio, et omnes in cæde corrueitis. LXX: Vos autem qui dereliquistis me, et oblitistis montis sancti mei, et paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni potionem:*

^a *Thoda.* Editi ante nos libri non אֲתוּדָה *thoda* retinent juxta fidem omnium mss. codicum; sed verbum אֲתוּדָה *thoda*, quod gratiam non potest significare, ut voluit Hieronymus dicens, quod scilicet gratia Dei, et non merito operum suorum salvatus sit Israel. At hoc sensu *thoda* non interpretatur gratia, id est, misericordia: sed potius gratiarum actio, et laus. Nec in Hebræo, cap. xxxi, 2. Jeremiæ, legitur vocem אֲתוּדָה *thoda*, ut monet conceptus verbis Hieronymus; verum אֲתוּדָה *thoda*, quod proprie gratiam et misericordiam sonat. Locus itaque iste scopolus est, ad quem rationes suas ac Commentarios appellit S. Doctor, Latinum Interpretem, et Græcorum plerique erroris insinulans. Hujus tamen hallucinationis nullus judex Criticus est appellandus, cum

idem Hieronymus eam castigaverit scribens postea in Jeremiam. Dicit enim: *Ridicule Latine codices in hoc loco, ambiguitate verbi Græci, pro calido, lupinos interpretati sunt. Græcum enim θερπὸν utrumque significat. Quod et ipsum non habetur in Hebræo. Est enim scriptum אֲחֹר (אֲחֹר) quod Aquila, Symmachus et Theodotus χάρην, hoc est, gratiam interpretati sunt. Soli Septuaginta posuerunt calidum, putantes ultimam litteram M esse. Si enim legamus אֲחֹר per litteram N, gratia dicitur; si per M, (אֲחֹר) calor interpretatur. Idem hic in Isaiam dicere voluit Hieronymus; sed non meminit vocis אֲחֹר, quia in lectione Hebræici contextus Jeremiæ ob oculos illi forsitan fuit verbum superius אֲתוּדָה *thoda*, quod habetur eiusdem Jeremiæ, cap. xxx, 19. MARTIAN.*

ego tradam vos in gladium : omnes interfecti corrueitis. A In locis quondam silvatribus atque turbarum, 782 In locis gentiliū erant caulae orlum, id est, Ecclesie de toto urbe credentium. Vos autem, o populi Isra- l. qui dereliquistis Dominum, et ad iracundiam provocastis Sanctum Israel, qui oblitus estis montem sanctum ejus, de quo crebro diximus, vel Dominum Salvatorem, qui montium mons est, et sanctorum omnium sanclus, vel montem Sion, et civitatem Dei viventis Jerusalem celestem, qui hæc et hæc facitis, tradam gladio, ut omnes interfecti pariter corrueatis. Qui sit gladius, dicemus postea : Ponitis, Inquit, fortunæ mensam, et libatus super eum : sive juxta Septuaginta : Paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni poculum, aut *αίμαμα*, quod omnes similiter transtulerunt, id est, *mixtam potionem*. Est B autem in emicis urbibus, et maxime in Ægypto, et in Alexandria idololatricæ vetus consuetudo, ut ultimo die anni et mensis eorum qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis, et poculum multo mixtum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auspicientes. Hoc autem faciunt Israelitæ, omnium simulacrorum portenta venerantes, et nequaquam altari victimas, sed hujuscemodi mensæ liba fundebant. Quodque Septuaginta transtulerunt dæmoni, in Hebraico habet מנחם (מן), quod Symmachus interpretatus est, *absque me* : ut sit sensus : Qui paratis fortunæ mensam, et impletis absque me pationem ; ut doceat non sibi fieri, sed dæmoni. Gladius autem quo interficiuntur, pro supplicio accipitur. Neque enim omnis populus Israel gladio traditus est, quorum videmus quanta millia in toto orbe dispersa sint ; sed pœnis atque cruciatibus, captivitatē et ultimæ servitutē, juxta illud quod alibi dicitur : *In gladio morientur omnes peccatores populi mei* : et in Deuteronomii Cantico : *In b iabo sagittas meas in sanguine, et gladius meus comedet carnes vulneratorum* (Deut. xxxii, 42). Haud credibile esse potest, sagittas Domini inebriari sanguine, et gladium illius vulneratorum saturari carnibus. De his sagittis quæ Job per singula horarum momenta pungebant, loquitur. *Sagittæ Domini in corpore meo sunt : quarum furor ebibit a spiritum meum ; cum enim cœpero loqui, stimulant me* (Job, vi, 4). Juxta tropologiam autem 783 hoc dicendum est, quod omnes qui Ecclesiam deserunt et obliviscuntur montem sanctum Dei, et se tradunt spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, isti parant fortunæ mensam, nihil ad Deum pertinere credentes, sed vel stellarum cursu, vel varietate fortunæ omnia gubernari : quos Paulus increpat, dicens : *Non potestis mensæ Domini participare, et mensæ dæmoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, et calicem dæmoniorum* (I Cor. x, 20, 21) : quia æternis tradentur supplicis, ita ut nullus eorum eadem et ruinam possit evadere.

(Vers. 12.) *Pro eo quod vocari, et non respondistis, locutus sum, et non audistis : sed fecistis* [Vulg. et faciebatis] *malum in oculis meis, et quæ nolui elegistis*. LXX : *Quia vocari vos, et non audistis : locutus sum, et contempistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ volebam elegistis*. Gladio, ait, estis traditi, quia non solum reliquistis me, et oblitus estis mei, et fortunæ poculum miscistis, sed cum essem Emmanuel, id est, nobiscum Deus, de quo et Joannes scribit : *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. i, 14), præsens vos vocavi : *revertimini ad me filii revertentes* (Jerem. iii, 14). Et : *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis* (Matth. xi, 28), et respondere nolueris. Locutus sum in parabolis, et omnia fere quæ facere debui, et non audistis me, immo et contempistis. Ego enim sum qui et supra dixi : *Veni, et non erat homo : vocavi, et non erat qui obediret* (Isai. l, 2). Nec vobis hæc sufficiebat impietas, ut me præsentem contempneretis, et missam ad vos occideretis hæreticem : sed fecistis malum in conspectu meo, et quæ volebam elegistis, et blasphemastis Filium Dei, ut peteretis volus Barabam latronem, homicidam et seditiosam auctorem ; et adhuc audetis dicere : *Quare nos errare fecisti a via tua* (Isai. lxxii, 17) ? Si enim qui me nesciebant invenerunt me, et qui me non invocabant, susceperunt me, quibus vos digni estis cruciatibus, qui missum ad vos atque dicentem : *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* (Matth. xv, 24), suscipere nolueris, sed insuper affixistis cruci ? Considerandum quid significet quod ait : *Et quæ volebam elegistis* ; aut quæ sit voluntas Filii Dei, qui loquitur in Evangelio : *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, ingrediatur in regnum cælorum : sed qui facit voluntatem Patris mei qui est in cælis* (Matth. vii, 21). 784 De qua et ipse dicit Deus : *Ut facerem voluntatem tuam volui* (Psal. xxxix, 9). Hæc est voluntas, de qua et ipse Dominus loquebatur : *Inveni David filium Jesse, ritum juxta cor meum, qui faciat omnes voluntates meas* (Act. xiii, 22). Unde et sanctus precatur et dicit : *Dore me ut faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es tu* (Psal. cxlii, 10). Omnia enim licent, sed non omnia expediunt. Et de virginibus narrat Apostolus se Domini non habere præceptum, vult tamen nos esse sicut seipsum (I Cor. vi). Ex quo ostendit nequaquam indulgentiam magistri sectandam esse, sed voluntatem (I Cor. vii) ; et ea nos debere eligere quæ expediunt, non quæ licent, ut illud est de dignitas, *Volo adolescentulas nubere, filios procreare, manifestas esse* (I Tim. v, 14). Punitque causas, cur ista concealat : *Jam enim quedam abierunt retro post Satanam*. Ergo non est voluntas pura secundi matrimonii, quæ fornicationis comparatione vilescit.

(Vers. 13, 14.) *Propter hoc hæc dicit Dominus*

^a Unus Ambrosian. sanguinem habet pro spiritum : idque rectius juxta LXX.

^b Idem Ambrosian., quæ fornicationis causas, comparatione vilescit.

*Deus : Ecce servi mei comedent, et vos esurietis. Ecce servi mei bibent, et vos sitiatis. Ecce servi mei lætabuntur, et vos confundemini. Ecce servi mei laudabunt præ exultatione cordis, et vos clamabitis præ dolore cordis, et præ contritione spiritus ululabitis. LXX : Properea hæc dicit Dominus : Ecce servi mei comedent, vos autem esurietis. Ecce servi mei bibent, vos autem sitiatis. Ecce servi mei gaudebunt, vos autem confundemini. Ecce servi mei exultabunt in gaudio, vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri, et propter contritionem spiritus vestri ululabitis. Non solum gladium eruetis vos qui dereliquistis Dominum, et fecistis malum in conspectu ejus, et præsentem nolistis audire, sed multam inter vos et gentium multitudinem cervicis diffrentiam. Illi enim qui servi erunt mihi, comedent, et bibent, lætabuntur, et laudabunt præ exultatione cordis. Vos autem e contrario, esurietis atque sitiatis, confundemini et præ dolore cordis et contritione spiritus ululabitis. Quæ omnia *χρόνια* in mille annis putant esse complendi, cibum et potum, regnum Dei esse erantentes, nec intelligentes illud quod scriptum est : *Operumini non cibum qui perit, sed panem vitæ et veritatis* (Joan. vi, 27), et carnem Christi, et fructum ligni vitæ comedere cupientes. De quo Salvator loquitur : *Ego 785 sum panis qui de caelo descendi* (Joan. vi, 33). Et Ecclesiastes : *Aperti oculos tuos, et saturare panibus* (Prov. xx, 15). Et Psalmista : *Juvenis, inquit, sui et non senem, et non vidi justum d relictum, neque semen ejus quærens panem. Tota die miseretur et fœnerat, et semen ejus in benedictionem erit* (Psal. xxxvi, 25). De isto pane et convivio spiritali, discipulos instruebat : *Vos qui perseverastis mecum in tentationibus meis, edetis in mensa Patris mei in regno caelorum* (Luc. xxii, 28). Quod si de simplici pane accipiamus, quomodo illud explanare poterimus : *Non interficiet fame Dominus animam juram* (Prov. x, 3). Et iterum : *Cognoscit Dominus vias immaculatos, et hæreditas eorum erit in sempiternam. Non confundentur in tempore pessimo, et in diebus famis saturabuntur* (Psal. xxvii, 18, 19). Quanti enim sancti in persecutione moriuntur fame et egestate confecti ; quanti justi esuriunt, et impii crudelibus distenduntur ! Potus autem ille accipiendus est, qui hauritur de fontibus Israel ; quem qui libenter, habebit in se fontem aquæ salientis in vitam æternam (Joan. iv ; Luc. xxi). Quem et Salvator in regno Patris se bibiturum cum Apostolis pollicetur : qui lætificat cor hominis (Psal. ciii, 14), ita ut libentes possint dicere : *Hedisti lætitiã in corde meo* (Psal. iv, 7). De hoc cibo et potu inter orto beatitudines dicitur : *Beati qui curiunt et sitiunt justitiã* (Matth. v, 6). Et mater Domini plena*

^a Quæ Hebraice dicitur *Saba*, etc. Non legit Hieronymus more mulierum *Seba*, qui Hebraei suo tempore raro vocales literas habebant in medio verborum, ut ipse alibi testis nobis est. Mss. codices constanter trinent *Saba*, quod nos secuti sumus, licet in margine apud veteres *Seba* juxta punctationem hodiernam. Consule de hoc verbo Questions in

sancto Spiritu prophetabat : *Esurientes implevit bonis* (Luc. i, 53), qui prius cibum Domini non habebant : *et dicitis dimisit inanes*, qui dati sunt pro sepultura jui ; et quem Prophetæ promiserant, respuerunt. De quibus et in alio loco Psalmista decantat : *Dives egnerunt, et esurierunt* (Psal. xxxiii, 14), id est, populus Judæorum. Qui autem querunt Dominum, hoc est, turba gentilium, non egebunt omni bono. Cumque servientes Christo, et credentes ei lætati fuerint, et laudaverint Deum præ exultatione cordis et gaudio : tunc illi confundentur, videntes in suum locum alios successisse ; et clamabunt præ dolore cordis, implentes illud quod scriptum est : *Ibi erit fletus et stridor dentium* (Matth. xii, 30) : quando stertorint agri gentium atque jusurorum ad dexteram, et hædi Judæorum atque impiorum a sinistris ; aliis recipientibus æterna præmia, aliis æterna supplicia. Contritio autem spiritus præ dolore cordis intelligenda in conscientia 786 peccatorum, juxta illud quod scriptum est : *Cognoscent errantes spiritu intelligentiam* (Isa. xlii, 24). Et : *Cor contritum et humiliatum Deus non despicias* (Psal. l, 19). Conteritur spiritus quando fuerit elevatus ; quod de rege inimico Israel scribitur : *Induravit Dominus spiritum ejus* (IV Reg. xvii, 14). Et de Babylonicorum principe, quando elevatam est cor ejus, et imluratus spiritus, ut superbiens diceret : *Hæc est Babylon, et ego feci eam* (Dan. iv, 27).

(Vers. 15, 16.) *Et dimittetis nomen vestrum in juramento* [Vulg. juramentum] *electis meis, et in efficiet te Dominus Deus, et servos suos vocabit nomine alio, in quo qui benedictus est super terram, benedicetur in Deo amen : et qui jurat in terra, jurabit* [Al. jurat] *in Deo amen. LXX : Relinquetis enim nomen vestrum in saturitatem electis meis. Vos autem interficiet Dominus : servientibus autem mihi vocabitur nomen novum, cui benedicetur super terram : benedicent enim Deum verum, et qui jurant super terram : jurabant Deum verum. Pro saturitate, a qua Hebraice dicitur *SABA* (שָׁבָא), cæteri juramentum interpretati sunt ; quod verbum multas habet intelligentias, et pro diversitate accentuum variatur. Intelligitur enim et juramentum, et saturitus, et satietas, et plures, et septem. De quo in libro Genesios diximus, et in hoc volumine (Ad cap. iv), ubi septem mulieres apprehenderunt unum virum. Rursum pro eo quod Septuaginta translulerunt, verum, et in Hebraico dicitur, *AMEN* (אָמֵן), e Aquila vertit *πιστοτόμως*, id est, *fideliter*. Quod autem dicit, hoc est : aliis in vestrum succedentibus locum, nomen vestrum erit juramentum electis meis, ut pro malorum exemplo vos habeant et detestentur talia sustinere, et jurent sic ; non hæc patiar quæ passus est populus Judæorum.*

GENESIUM. MARTIAN.

^b Vide in Genes. cap. xli, 29, et quæ de accentus Hebraici significatu nos annotavimus in ejusdem libri cap. v, 23, Commentarios quoque in cap. xii Ecclesiastes.

^c *Aquila vertit πιστοτόμως*. Item asserit Hieronymus. Editi male legunt *πιστοτόμως*. MARTIAN.

Sive nomen vestrum erit in satietatem : quod in his A dici solet, quorum odiosa est recordatio et memoria . et qui usque ad saturitatem nauseamque venerunt. Vel certe hoc dicendum, quod nomen suum derelinquant electis Domini, ut pro illis gentium turba succedat; et ipsi appelletur filii Abraham et Israel. De quibus Paulus loquitur : *Pax super eos, et super Israel Dei (Galat. vi, 16)*. Neque enim qui ex Israelitis sunt Israel; nec qui semen Abraham omnes filii (Rom. ix, 7), ad quos dicitur : *Si filii essetis Abraham, 787 opera Abraham faceretis (Joan. viii, 39)*. Et quia semen sunt Abraham, et non filii, de quorum differentia supra diximus : propterea eos increpat Baptista Joannes, dicens : *Et ne velitis dicere, patrem habemus Abraham : potens est enim Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham (Matth. iii, 9)*. Quomodo enim possunt hujus esse filii, qui dixerunt ligno et lapidi, *tu genuisti me* : cum e contrario, qui ex fide sunt, hi appelletur filii Abraham? Vos autem, inquit, interficiet Dominus, ut nequaquam appellemini circumcisio, sed concisio (Galat. iii) : ut vita careatis æterna, ut non habeatis eum qui dicit : *Ego sum vita (Joan. xiv, 6)*. Servus autem, ait, suos vocabit nomine alio, sive novo, quod in toto orbe celebrabitur. Et erit benedictum : in tantum, ut qui illo nomine fuerit appellatus, benedicatur in Domino, et signum veræ ^a Circumcisionis accipiat, amen : quo sæpe in approbationem eorum quæ dicta sunt, Dominus ultitur in Evangelio : *Amen, amen dico vobis (Joan. v, 19)*. Nomen autem novum sive aliud, nullum est, nisi quod ex Christi nomine derivatur, ut nequaquam vocetur populus Dei Jacob, et Judas, et Israel, et Ephraim, et Joseph, sed Christianus. Quicumque enim juraverit in terra, nequaquam juraverit in idolis et falsis diis, sed in Deo : quæ sententia rursus, amen signaculo comprobatur. Porro juxta Septuaginta qui pro amen, verum Deum interpretati sunt, ut benedicatur Deus verus, et qui jurant super terram, jurent Deum verum, non secundum errorem Arianorum referimus ad personam tantum Dei Patris, de quo scriptum est : *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3)* : sed ad Filium, qui et ipse verus Deus est, dicente evangelista Joanne : *Venit Filius Dei, et dedit nobis mentem, ut cognoscamus verum, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo (Joan. v, 20)*. Iste est verus Deus et vita æterna. Si enim Salvator de se loquitur : *Ego sum veritas (Joan. xiv, 6)*, consequenter verus Deus a veritate nomen accepit, ut nequaquam secundum falsos deos appelletur Deus, sed secundum verum Deum Patrem, et ipse sit verus Deus. Alioquin si non est verus, erit idolo similis, quod redundat in capita 788 eorum, qui Christum verum Deum negant. Hoc est autem nomen novum, quod ei in Apocalypsi super calculo scribitur (Cap. ii), cui in toto orbe benedicatur.

^a Ambrosian. signum veræ benedictionis accipiat.

^b Uaus pro cunctis S. Augustinus de Civit. Dei cap. 16 : *Tunc, inquit, figura hujus mundi mundano-*

(Vers. 17, 18.) *Quia oblivioni tradita sunt angustia priores, et quia abscondita sunt ab oculis meis. Ecce enim creos caelos novos, et terram novam, et non erunt in memoria priora : et non ascendet [Vulg. ascendent] super cor : sed gaudebitis et exultabitis usque in sempiternum in his quæ ego creos. LXX : Obliviscetur enim tribulationis prioris, et non ascendet super cor eorum. Erit enim caelum novum, et terra nova : et non recordabuntur priorum, et non veniet super cor eorum; sed gaudium et exultationem invenient in ea.* Causa lætitiæ et confessionis Dei veri est, quia æterna angustiarum priorum succedet oblivio, ut nequaquam idolorum meminerint et erroris pristini, sed ad lucem de tenebris transeant, ut æterna beatitudine perfruantur. Obliviscetur enim pristina mala, non oblivione memoriæ, sed bonorum successione, juxta illud quod scriptum est : *In die bona oblitio malorum (Eccles. xi, 27)*. Et alibi : *Affliccio horæ oblitio-nem facit deliciarum (Ibid., 29)* : eo quod in angustis constituti, nequaquam voluptatibus pristinis, juxta errorem, Epicuri animo perfruantur. Licet possit et hoc dici, quod in cælo novo, et in terra nova, omnis conversationis pristina memoria deleatur : ne hoc ipsum pars malorum sit, prioris angustia recordari. Cælum autem novum et terram novam, qui putant omnia interire quæ ceruimus, Evangelii interpretantur testimonio : *Cælum et terra transibunt (Matth. xxiv, 35)*. Et Pauli apostoli : *Quæ enim videntur, temporalia sunt : quæ autem non videntur, æterna (II Cor. iv, 18)*. Porro qui novitatem, commutationem in melius ^b, et non elementorum arbitratur interitum, illo utantur exemplo : *A principio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et quasi amictum involves eos, et mutabuntur (Psal. ci, 26, 27)*. In quo perspicue demonstratur perditionem et interitum, non abolitionem in nihili, sed commutationem sonare in melius. Neque enim illud quod in alio loco scriptum est : *Luna fulgebit ut sol, et sol septiptum 789 lumen accipiet (Isai. xxx, 16)*, interitum significat pristinum, sed commutationem in melius. Quod ut possit intelligi, nostræ conditionis ponamus exempla : Infans cum in puerum creverit, et puer in juvenem, et juvenis in virum, et vir in senem, nequaquam per singulas ætates perit. Idem enim est qui prius fuit ; sed paulatim immutatur, et ætati pristinae perisse dicitur. Quod intelligens et Paulus apostolus loquebatur : *Præterit enim figura hujus mundi (I Cor. vii, 31)*. Consideremus quid dixerit : *Figura præterit, non substantia. Hoc idem significat et Petrus : Latet eos hoc volentes : quoniam cæli erant ab initio ; et terra de aqua, et per aquam, Dei sermone subsistit : per quæ prior mundus inundatus diturbo perit. Cæli autem qui nunc sunt et terra, eadem ratione servantur igni (II Petr. iii, 5 seqq.) : quo senas ac-*

rum ignium conflagratione præteribit.... ut scilicet mundus in melius innovatus aperte accommodetur hominibus in melius innovatis.

cipiendum sit, postmodum docet: *Novos autem A ritus sancti, ibi fletus et planctus non potest com-*
calos, et novam terram videmus, et repromissionem morari, qui aptus est lamentantibus atque lugenti-
ejus (Ibid., 13): non dixit, alios cœcos et aliam ter- bus, et præcipue clamor, quem de Ecclesia creden-
ram videbimus, sed veteres et antiquos in melius- tium Paulus expellit, ne in similitudinem Judæorum,
commutatos. Possumus et hoc dicere, quod conversi pro judicio faciamus clamorem (Ephes. iv). In tali
ab idololatria, et pristino errore deserto, novos urbe diversæ ætates non erunt: infans et senex,
cœcos et novam terram videant: nequaquam arbi- parvus et magnus, qui non impleat dies suos; sed
trantes elementa deos, et ea quæ nascuntur ex terra. quasi filii resurrectionis, omnes pervenient in virum
Nunc cœstemur cœlum et terram opera esse ma- perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi,
nuum Dei: illo autem tempore, servus et creatu- ut nec desint alicui annorum spatia, nec super-int,
ram venerabamur obsequio Dei, quod et David sen- et alio necdum solidas habente vires, alius desinat
tiens cantat in psalmo: Vidbo calos opera di- esse quod fuerit, et decrepita ætate marcescat;
gitorum tuorum (Psal. viii, 4): non quo eo tem- pervenientque omnes ad centenarium numerum,
pore cœcos non viderit, cum ista dicebat; sed qualis fuit Abraham, qui promissionem filii Isaac,
quo per singula augmenta virtutum, et futurorum hæc ætate suscepit (Genes. xxi). De cujus numeri
scientiam, novos videat, quos veteres [At. veterascere] laudibus, non necesse est plurima memorare, ne su-
jam videbat. Quod autem in fine hujus testimonii dicitur: Quæ ego creo, a Septuaginta prætermissum est.

(Vers. 19.) *Quia ecce ego creo Jerusalem exultationem, B possident firmitatem. 791 In repromissionibus quo-*
et populum ejus gaudium: et exultabo in Jerusalem, et que pro his quæ consumpsimus [At. contempsimus],
gaudebo in populo meo. LXX: Quia ecce ego facio Je- multiplicata nobis centuplum Dominus pollicetur,
rusalem exultationem, et populum meum lætitiã, et et in bonam terram sementis cadens, primum habet
exultabo super Jerusalem, et lætabor super populo meo. uberrimæ frugis numerum centenarium. Denique et
Gaudere, inquit, et exultare debetis lætitiã sempiter- Isaac unam sementem jaciens fidei, hoc numero la-
na in creatione novorum cœlorum, et terræ novæ, et boris sui opera multiplicata suscepit. In illo igitur
priorum penitus non meminisse: ne qua vobis re- tempore, quando ætas fuerit una cunctorum, et
cordationis antiquæ oriatur tristitia: quia non so- sanctus et peccator erunt simili resurrectione per-
lum cœcos novos et terram novam, 790 sed Jeru- fecti, nec inter se variabunt tempore; sed alius ad
salem quoque creabo in exultatione, et populum præmia, alius ad supplicia pertrahetur: et in
ejus in gaudio. Haud dubium quin universæ terræ, eo peccator maledictus erit, quod incorrupto cor-
ut quæ vetus uni genti gaudium erat, nova cunctis pore pœnas patietur æternas. Illud quoque quod in
nationibus lætitiã sit. In tantum autem exultatio Apocalypsi Joannis legimus (Cap. xx), post resurre-
erit omnium, atque lætitiã super urbe et populo C tionem exhiberi præsentia judicis parvos et ma-
Dei, ut ego quoque conditor ejus exultem et gau- gnos, non ætatum, sed meritorum significat diffe-
deam super Jerusalem, et super populo meo qui co- rentias. Qui enim parvus est juxta sententiam Solo-
medet et bibit et lætabitur, et exultabit in ea, et monis, dignus est misericordia: Potentes autem
qui in nomine novo fuerit appellatus.

(Vers. 20.) *Et non audietur in ea [Vulg. in eo] ul- D tra vox fletus, et vox clamoris: non erit amplius in-*
fans dierum, et senex qui non impleat dies suos. Quo- fletus, et vox clamoris: neque
nia puer centum annorum morietur, et peccator flet ibi ultra immaturus et senex, qui non impleat
centum annorum maledictus erit. LXX: Et non au- tempus suum. Erit [At. Est] enim infans centum an-
diatur ultra in ea vox fletus, et vox clamoris: neque norum, et qui morietur peccator centenarius, maledictus
flet ibi ultra immaturus et senex, qui non impleat erit. Neque enim congruum erit, ut in civitate Jerusa-
tempus suum. Erit [At. Est] enim infans centum an- lem et populo Dei, qui exultationis et gaudii æter-
norum, et qui morietur peccator centenarius, maledictus nam suscipiet creaturam, audietur ultra vox fletus
erit. Neque enim congruum erit, ut in civitate Jerusa- et clamoris; quando abierint dolor, mœror et geni-
lem et populo Dei, qui exultationis et gaudii æter- tus. Contraria quippe simul esse non possunt. Et
nam suscipiet creaturam, audietur ultra vox fletus ubi exultatio est, et gaudium, qui fructus est Spi-

^a Mendose Nos erat pro *Novos*, Græc. *κακούς δὲ οὐκ ἀνοούς*, etc.

^b Hunc locum paulo obscuriorem sic explanat Victorius: S., inquit, Pater exponit Prophetæ verba: *Puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.* At autem peccatorem centenarium, qui maledictus erit, Judæorum populum,

qui Abraham secundum carnem filius fuit, significare, eumque propterea maledictioni perpetuæ subjacere, quod injecerit manus in Christum, qui de Abraham stirpe generatus est: quem puerum centum annorum interpretatur.

^c Id quoque notatum Victorio dici abs Hieronymo, quia filia archisynagogi erat annorum duode-

atque eodem annorum spatio, novum populum in juventute persistere, et veterem in infidelitate mori, et esse maledictum. Hoc juxta Septuaginta interpretes diximus, quorum editio toto orbe vulgata est: ne in loco famosissimo videremur ad Hebræas **792** linguæ arcem confutare. Quod sive post resurrectionem intellexeris in secundo Salvatoris adventu, sive post baptismum in prima resurrectione credendum, non abhorret ab Ecclesiæ fide. Hebræi hæc ante resurrectionem in mille annorum regno super terram futura contendunt, et tam longa futura vitæ spolia reprobant, ut centum anni reputentur infantie; peccatorem autem centesimo ætatis suæ anno esse moriturum: ne videlicet paratis opibus perfruantur; sed ob peccatum, maledictum esse se noverit. Quod si ita est, ubi erit bravitudo perfecta, quæ peccato violatur atque corrumpitur, et peccatum imatura morte punitur?

(Vers. 21. 22.) *Et ædificabunt domos, et habitabunt; et plantabunt vineas, et comedent fructus earum. Non ædificabunt, et alius habitabit: non plantabunt, et alius comedet.* LXX similiter. De his domibus, et in sexagesimo octavo psalmo sermo propheticus pollicetur, dicens: *Quia Deus salvam faciet Sion: et ædificabuntur civitates Judæ, et habitabunt ibi, et hereditate acquirant illam, et semen servorum ejus possidebit eam: et qui d. ligunt nomen ejus, habitabunt in ea.* Quæ omnia Judæi accipiunt carnaliter, ut Jerusalem orbisque Judææ resituantur in pristinum status. Quod ad eis dederimus, audiant non solum hoc Jerusalem, sed et Sodomam reprobant, dicente Ez-chiele: *Restituetur Sodomam in antiquum* (Es-ch. xvi, 55). Ergo domus, in quibus habitaturi sunt qui ædificant eas, vel Virtutes intelligendæ sunt, vel diversæ mansiones apud Patrem; quæ jugiter possidebit, qui eas ædificaverit. Quales sibi ædificasse et obstrictas dicuntur in Exodo, quæ timebant Deum: licet scriptum sit in Hebraico, a Deo eis ædificatas domos, quia timeverunt eum (Exod. 1). Et Jacob quia simplex erat, sive ut Græce dicitur ἀπλοστος, id est, nequaquam fictus; nec talis quales in Petri Epistola condemnantur, de quibus ait: *In avaritia factis sermonibus de 793 vobis negotiantur* (II Petr. ii, 3); idcirco habitabant in domo, quam Esau, qui feris delectabatur et silvis, possidere non poterat. Talem domum et Salvatoris in Evangelio verba describunt: *Omnis qui venit ad me, et audit sermones meos, et facit eos, similis erit viro prudenti, qui ædificavit domum suam super petram*, (Matth. vii, 24), et reliqua. Alioquin juxta litteram, multi sancti ædificant domos, et non habitant in

eim quando mortua est. Luc. viii; et hæmorribusa annis duodecim fuerat in infirmitate quando sanata fuit, Matth. ix, Luc. v; et ita quando nata est filia archisynagogi, isæa agrotare cepit: et ubi ista sanata est, illa obiit mortem. Trahit autem divini ingenio hanc similitudinem ad duos populos, Judæorum scilicet, et gentium: quippe cum surgentibus ad fidem Judæis, gentes agrotare cœperunt: sanatae sunt autem istæ, et ad fidem venerunt, cum Judæi

A eis, vel peregrinatione, vel alterius rapina, vel morte subtraherent. Qualis fuit Job, qui dives carne et spiritu, in tantam deductus est paupertatem, ut in sterquilino sederet extra portam civitatis (Job. ii). Et contrario dives ille in Evangelio purpuratus ædificavit domum, et habitavit in ea, cui rectissime dici poterat: *Stulte, hæc nocte auferetur anima tua a te; quæ autem preparasti, cujus erant* (Luc. xii, 20)? Non solum autem ait, ædificabunt domos, et habitabunt in eis: sed plantabunt quoque vineas, et ipsi comedent fructum earum. Juxta illud quod in Michæa dicitur: *Requiescet unusquisque sub vinea sua et sub ficu sua; et non erit qui exerceat* (Mich. iv, 4). Hæc est vinea quæ in Evangelio loquelatur: *Ego sum vitis, et vos palmites, et Pater meus agricola* (Joan. xv, 5) *Omnis qui non fecit fructum excidetur, et in ignem mittetur* (Matth. iii, 10). Illius fructus comeduntur et bibuntur, et lætificat cor hominis, et inebriant amicus sponsi, et in regno Dei bibuntur quotidie. Sub ficu autem requiescit, et nullius insidias reformidat, qui dulcedine sancti Spiritus fruitur, et illius fructibus saturatur. charitate, gaudium, pax, dilectio, continentia, patientia. De hujuscemodi dicitur plantatore: *Qui plantaverit ficum, comedet fructus ejus* (A. nos ix, 14). Qui tales ædificaverit domos, et plantaverit vineas, de quibus et Apostolus loquitur: *Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus incrementum dedit* (I Cor. iii, 6), comedet labores manuum suarum (Psal. cxxxvii); et seminans in spiritu, de spiritu metet vitam æternam (Joan. iv): nec diaboli et satellitum ejus fraudibus supplantabitur.

(Vers. 23 seqq.) *Secundum dies enim ligni, erunt dies populi mei, et opera manuum eorum veterascent electis meis. Non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione: quia semen benedictorum Domini est, et nepotes eorum cum eis. Eritque antequam clament, ego exaudiam: adhuc illis dicentibus, 794 ego exaudiam* [Vulg. audiam]. *Lupus et agnus pascentur simul, et leo et bos comedent paleas, et serpenti patris panis ejus. Non nocent, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus. LXX: Etenim secundum diem ligul vitæ, dies populi mei: opera laborum suorum inveterasce: facient electi mei: non laborabunt in vacuum, neque filios generabunt in maledictionem: quia semen benedictum a Domino est, et nepotes eorum cum eis. Et erit antequam clament, ego exaudiam eos: adhuc loquentibus illis dicam, quid est? Tunc lupi et agni pascentur simul: leo autem quasi bos comedet paleas, et serpens terram quasi panem. Non nocent, neque corrumpent, in monte sancto meo, dicit Dominus.*

fidem, in qua nati fuerant, perdidit: et ita ubi unus desivit, alter corripit.

^a Rescribit Victorius omnibus pro domibus; non enim, inquit, de domibus tantum in eo psalmo, sed de omnibus quæ sunt hic in Propheta enarratur.

^b In Vulg. et Hier. versione *inveterabunt: electi mei non laborabunt*, minus recte ad Hebræum יְבִיאֲרֵבִי

*Æterna erit habitatio atque plantatio justorum, ut dies vitæ populi mei diebus vitæ ligni comparentur, de quo in Psalmis dicitur: Justus ut palma florebit (Psal. xci, 13), quotidie triumphans de adversariis, et insigne victoriæ præferens. Sin autem juxta Septuaginta legimus, dies ligni vitæ, qui magis sensum ex Hebræo vertere, quam verba, lignum vitæ intelligimus, quod in paradiso situm est. Ad quod ne extenderet Adam manum suam ut viveret, ejectus est de paradiso (Genes, iii). In cujus custodiam Cherubim, id est, scientiæ multitudo, et ignita framea posita est, ut servarent viam ligni vitæ, ne in peccato positus Adam, et necdum sua delicta cognoscens, comederet ex eo, et impœnitentiæ desperationisque ac superbie morte moreretur. Quod sit hoc lignum vitæ, Salomon exponit manifestius, qui de sapientia Dei disputans ait: Lignum vitæ est omnibus qui accedunt ad eam, et qui innituntur super illam, quasi super Dominum firmitas (Prov. iii, 18); nec dubium quin Verbum Dei significet, qui ipse est via atque sapientia, et de se loquitur: Ego sum vita (Joan. xi, 25). Et de qua Propheta decantat: Omnia in sapientia fecisti: repleta est terra creatione tua (Psal. ciii, 24); et apostolus Paulus: Christus Dei virtus, et Dei sapientia (I Cor. i, 24). Opera quoque populi Dei non veterascent, sed innovabuntur quotidie, ut non ambulent in vetustate litteraræ, sed in novitate spiritus (Rom. vii). Ut quomodo per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt plurimi: sic per obedientiam unius hominis, justii constituantur multi. Vel certe hoc dicendum, 795 quod opera eorum veterascent, quorum domus fundata super petram, permanet in æternum, et qui ædificaverunt super fundamentum Christi, aurum, argentum, lapides preciosos (I Cor. iii) et e contrario eorum opera disperiant, quorum domus fundata super arenam, subita tempestate subvertitur; et qui ædificaverunt super fundamentum Christi, ligna, fenem, stipulam. An non tibi videtur quotidie inveterare opera sua, qui præteritorum oblitus, in futurum extenditur? Unde et vetus et novum dicitur Testamentum: non quo vetus pereat, sed quo novo aliud non succedat. Hoc quoque juxta Hebraicum dici potest, quod opera populi et in Christo credentium, fructus sint Apostolorum, id est, electorum Dei, et in thesauris eorum recondantur. Multi enim vocati, et pauci electi (Math. xx). Isti non laborabunt frustra, ut quondam laborare Judei; sed labores manuum suarum manducabunt. Neque generabunt in conturbatione, sive in maledictione, et ut in Hebraico expressius ponitur, *sis Æνναρπείων*, quod lingua eorum dicitur LABALA (לַבְּלָא) [Al. LABAALA] hoc est, ut esse desistant, et finem substantiæ suæ habeant: pro quo Aquila, Symmachus, et Theodotio festinationem interpretati sunt: ut nequaquam festinent absque ratione credere: sed imitentur Nathanael, qui Domini voce laudatus est: Ecce vere Israelita, in quo dolus non est (Joan. xi, 47), qui Christum auctoritate Scripturarum querebat, et de Prophetis cupiebat*

agnoscere dicens: De Nazareth potest aliquid boni esse? Et est sensus: Quomodo mihi Messiam adducitis de Galilæa, et Nazareth, quem ego de Bethleem Jnda scio esse promissum? Apostoli igitur et apostolici viri ita filios generabunt, ut de Scripturis sanctis instruant, ut non imitentur maledictionem Judæorum, sed cum Propheta dicant: A timore tuo, Domine, in utero concepimus, et parturivimus et peperimus (Isai. xxvi, 18). De his enim dictum erat: Benedicta progenies uteri tui (Deut. xxviii, 4). Tales sunt filii Abraham, qui faciunt opera ejus: et in veteri historia appellantur filii Prophetarum (Joan. viii): quales et in novo Instrumento Apostoli genuerunt (Act. xvi), Paulus Timotheum, Lucam, et Titum, multosque alios; Petrus Marcum evangelistam, et cæteri cæteros, quorum benedictum semen est, et hucusque benedicitur, et permanent filii 796 filiorum. De quibus Propheta dicit: Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus volens nimis. Potens in terra erit semen ejus, generatio rectorum benedicetur (Psal. cxi, 1, 2). Et alibi: Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum (Psal. cxxvii, 4, 5). E contrario de Juda dicitur proditore, et omnibus qui similes ejus sunt, Fiant filii ejus pupilli, et uxor ejus vidua. Commoveantur et transferantur filii ejus, et mendicent, ejiciantur de domibus suis (Psal. cviii, 9, 10). Generationis enim malæ finis est pessimus. Qui concipiunt dolorem, et pariunt iniquitatem. De quorum scriptum est principe: Ecce parturit iniquitatem, concepit dolorem, et peperit iniquitatem (Psal. vii, 15). Si autem hoc de impiis dicitur, quomodo Samuel, vir beatus et justus, filios pessimos genuit, qui non ambulaverunt per viam patris (I Reg. viii); et David, de cujus Christus natus est semine, duos genuit filios, Ammon et Absalon, quorum alter fratris, alter patris exstitit parricida (II Reg. xiii, xv et xvi)? Ex quibus omnibus discimus, filios et nepotes secundum id intelligi debere quod diximus. Juxta quod et Paulus filios parturit, donec Christus formetur in eis, et Onesimum in vinculis generat (Galat. iv). Qui cum clamaverint, statim exaudientur, et illis loquentibus, dicit Dominus, Adsum. Quæ omnia etiam juxta litteram in Actibus Apostolorum cernimus esse completa. Neque enim potuissent omnes gentes in tam brevi tempore credere, nisi signorum miraculis fides eorum quodammodo esset extorta. Loquentibus enim et clamantibus Apostolis et apostolicis viris, Dominus signorum magnitudine respondebat, ut Dorcas ad preces Petri surgeret (Act. ix), ut Publii pater in insula Melita febribus et dysscenteria, qui morbi inter se contrarii sunt, Pauli precibus sanaretur, et ut eos totus orbis deos inter homines diceret ambulare (Act. xxviii). Tunc lupus et agnus pascabantur simul, persecutor Paulus, et Ananias discipulus (Act. ix). Ille lupus, de quo scriptum est: Benjamin lupus rufax, mane comedit prædam, et ad vespertinam dabit escas (Gen. xlix, 27); sive ut in Hebraico dicitur, dividet spolia. Cujus doctrina cibus fuit credentium,

et qui in toto orbe de superatis adversariis triumphavit. Agni autem credendi sunt omnes, qui in vestibus candidis sequuntur Agnum quocumque vadit (*Apoec. xiv*), quos **797** Dominus Petro tradidit ad pasendum dicens: *Pascite agnos meos* (*Joan. xxi, 16*). Leo quoque et bos comedet paleas, quando viri disertissimi, et quondam apud sæculum potentes, Scripturarum se tradunt rusticitati, ut nequaquam sæculari pascantur eloquentia, quæ instar mollis stillat de labiis meretricis, sed vilitatem et paleas sequantur historiæ, donec multo labore atque industria mereantur ad frumentum sensuum pervenire. De quibus paleis et frumento Jeremias loquitur: *Quid paleis ad triticum, dicit Dominus* (*Jerem. xiii, 28*)? Et considerandum, quod non bos vertitur in rabiem, sed leo mutetur in mansuetudinem. Serpens etiam qui observat hominis calcaneum, et cujus ab homine observabatur caput, nequaquam aliorum nutrietur interitu, sed terram, sive pulverem quasi panem comedit (*Genes. iii*). Aut certe sic intelligendum, quod diabolus qui prius hominum mortibus pascebatur, eos tantum comedat, qui pulvis ac terra sunt: per quæ omnia demonstratur malorum in bonum commutatio, qui innoxii erunt, antiqua feritate deposita: non foris, sed in monte sancto Domini, hoc est, in Ecclesia, et in confessione ejus montis, a quo vulneratus est princeps Tyri, et qui exclusus de monte sine manibus, crevit in montem magnum, et implevit orbem (*Daniel. ii*). Interrogemus in hoc loco Judæos, et omnes qui sub nomine Christiano adhuc paleas comedunt Scripturarum, quæ ventilabro Domini a tritico separatae, vento traduntur et flammis, quæ beatitudo sit æstimanda, ut in mille annorum regno, in Sion monte, civitate Christi presentis Jerusalem; et in Templo augustissimo, lupi et agni, leones et boves, serpentes et homines simul comedant, pariterque commorentur? et his [*Al. hi*] tantum innoxii sint, qui in monte sancto Domini habitaverint? Ex quo intelligimus omnes, qui extra montem fuerint, occidendos. Nudabitur ergo lups, leonibus, ursis, pardis atque serpentibus, et cæteris bestiis universus orbis; et immensi saltus, et Ægyptiæ vastitas solitudinis, quæ venenatorum animantium fertilis est, et pro summa felicitate civitas sancta non solum hominum, sed et bestiarum atque serpentium erit habitaculum, ut juxta superiorem prophetiam, habitet lupus cum agno, et pardus cum hædo, vitulus et leo, et oves cum ursis simul **798** morientur (*Isai. xi*); et puer parvulus regat eos, et infans ab ubere mittat manum in foramen aspidis, et in caverna sua interficiat regulum. Causaque sit tantæ felicitatis, quia repleta est omnis terra scientia Domini.

(Crip. LXVI — Vers. 1.) *Hæc dicit Dominus: Cælum sedes mea, et terra scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus quam ædificabitis mihi, et quis est iste locus requiescentis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, et facta sunt universa ista, dicit Dominus.* LXX similiter. Ne montem sanctum intelligeremus Sion.

A et Judaico operiremur errore, qui putant extrædam Jerusalem, et omnia quæ Dominus pollicetur, ibi explenda carnaliter, aufert nobis hanc suspicionem; et ponit testimonium, quo usus est Stephanus primus martyr in Christo adversum Judaicam contentionem (*Act. vii*). Salomon ædificavit ei domum, haud dubium quin Deo; sed non in manufactis excelsus habitat, sicut Propheta ait: *Cælum mihi thronus est: terra autem scabellum pedum meorum*. Et Paulus in eodem volumine: *Deus qui facit mundum, et qui in eo sunt, nequaquam in templis manufactis habitat* (*Act. xvii, 24*). Si enim instar sedentis in solio atque regnantis, cælum thronus ejus est, et terra scabellum pedum illius, quomodo parvo claudetur loco, qui complet omnia, et in quo sunt omnia? Unde et Moyses: *Ne dicas, in corde tuo, Longe est: Deus enim in cælo sursum, et super terram deorsum: et non est alius præter eum Deus* (*Dent. iv, 39*). Et Psalmista: *Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in cælum, illic es: si ad inferna descendero, ades* (*Psal. cxxxviii, 7*). Cui et Jeremias ex persona Dei congruit, dicens: *Deus appropinquans ego: et non de longe Deus. Numquid latere quis poterit in absconditis, et ego non video eum? Nonne cælum et terram ego impleo* (*Jerem. xxiii, 23, 24*)? In ipso enim omnes sumus et movemur (*Act. xvii*). Hoc autem dicit, ut Judaicum convincat errorem, qui putant invisibilem, et incorporalem, et incomprehensibilem Deum, templo Jerusalem posse concludi. Quod quidem et ipse Salomon extractor Templi, in oratione sua ad Dominum prolixius confitetur (*III Reg. viii*). Ac ne arbitremur cælo quæque et terra Dei magnitudinem metiendam, in alto loco de eo legimus: *Qui tenet cælum palmo, et terram pugillo* (*Isai. xl, 12*). Per quæ ostenditur Deus **799** et forinsecus, et intrinsecus, et insusus, et circumfusus, dum et solio ambiente non concluditur, et pugillo concludit ac palmo. Qui non solum cæli et terræ, sed et invisibilium creator est Angelorum, et Archangelorum, Dominationum, Potestatum, et cunctorum hominum, de quibus Apostolus loquitur (*Coloss. i*): quæ omnia Dei manus operata est. De qua et Job et Psalmista commemorant: *Manus tua fecit me, et plasnavit me* (*Job. x, 18; psal. cxviii, 75*). Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. De quo rursum Joannes: *In mundo, ait, erat; et mundus per ipsum factus est* (*Joan. i*). Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (*Psal. xxxii*). Et hoc quod Scriptura Geneseos mystico sermone demonstrat, *dixit Deus, et fecit Deus* (*Genes. i*). Verbo enim Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Nullusque locus est requiescentis Domini, nisi iste quem Propheta subnectit.

(Vers. 2, 3.) *Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperulum et contritum spiritus, et trementem sermones meos? Qui immolat bovem, quasi qui interficiat hominem. Qui mactat perus, quasi qui excæcabit caecum.*

Qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum A offerat. Qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolum [Vulg. idolo]. LXX: Et super quem respiciam, nisi humilem et quietum, et tremementem sermones meos? Iniquus autem, qui immolat vitulum quasi percunctans virum. Sacrificans de grege, quasi qui occidat canem. Qui offert simulam, quasi qui sanguinem suillum. Qui dat thurs in memoriale, quasi blasphemus. Sublato altari Temploque terreno, quod humana construxerat manus, recte auferuntur et victimæ Judæorum, ne forsitan dicerent: Non tam stulti sumus, ut Deum putemus loco posse concludi; sed in separato ad sacrificandum loco, Deo victimas immolamus, quæ lege præcepta sunt. Habitatore igitur cœli, immo Creator omnium qui in terris templum habere se denegat, humilem et quietum, et tremementem sermones suos hominem libenter assumit in templum, juxta illud Apostoli: Vos autem estis templum Dei, et Spiritus sanctus habitat in vobis. Si quis violat templum Dei, violabit illum Deus. Templum enim Dei **800** sanctum est, quod estis vos (1 Cor. iii, 16, 17). Quicumque ergo humilis est et quietus, et tremens sermones Dei, ipsum respicit Dominus; et de ipso dictum intelligi potest, quod sub terræ nomine prophetatur: Terra tremuit et quievit, cum resurgeret ad judicium Deus (Psal. LXXV, 9, 10). Habitatores enim ejus, pro quibus *μετρωμαχος* terra dicitur, considerantes judicium Dei, quietem agunt a malis operibus; et sedentes in domo, ^e æterno requiescunt sabbato, ne moveant se ad opus servile peccati, sicut ædificatores turris moverunt quondam de Oriente pedes suos, et ortum veri luminis reliquerunt. Nec audierunt illud quod ad Gala dicitur: Peccasti, quiesce (Genes. iv). Sed juxta Proverbia Salomonis: Qui audit Deum, habitabit ^b confidens, et quiescet absque timore ab omni malo (Prov. i, 33). Iste est humilis atque pauperculus, et contritus spiritu, tremensque sermones Domini, de quo scriptum est in Evangelio: Beati pauperes spiritus, quoniam ipsorum est regnum cælorum (Math. v, 3). Et alibi: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Psal. xl, 1). Et rursum: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me (Isai. Lxi, 1). Quodque sequitur in editione Vulgata: Iniquus autem, in Hebraico non habetur, sed simpliciter jungit et dicit: Qui immolat bovem, quasi qui interficiat D hominem. Quod et in alio scriptum est hec: Misericordiam volo, et non sacrificium: scientiam magis Dei, quam holocaustum (Usee vi, 6). Et per Malachiam: Omnia quæ oderam, faciebatis: operientes lacrymis altare meum: nunquid dignum est ut respiciam ad sacrificium vestrum, et suscipiam placabile quid de manibus vestris (Malach. ii, 13)? Audiant Judæi

quod Deus non querat sacrificia, sed offerentium animum. Et qui mactat, inquit, pecus, quasi qui exerebret canem. Unde et per Moysen scriptum est: Non offeres mercedem meretricis: neque pretium canis in domo Dei tui. (Deut. xxiii, 18). Pulchreque canis et meretrix copulantur, quia utrumque animal primum est ad libidinem. Simulque consideremus quod non dixerit: Qui immolat arietem, quasi qui immolat canem; sed occidat, inquit, canem. Quod verbum non ponitur in sacrificiis, sed in his quæ trucidantur illicite. Qui offert oblationem et sacrificium, **801** quasi qui sanguinem suillum offerat. Quod et ipsum Lege prohibetur, tales sunt cæremonis Judæorum (Levit. xi, et Deut. xiv). Qui thus tribuit quasi blasphemus, immo quasi benedicens idolo. B Potest autem et hic esse sensus: Post Filium meum qui venit mansuetus et pauper, sedens super pulum asinæ, nolo carnes, victimas detestor, sacrificia Judæorum, umbras Legis reprobo, quia delectabilis mihi est veritas Evangelii (Zach. ix, et Math. xxi, et Luc. xix, et Joan. xii,). Sin autem hoc dicitur, quod post fulgur Evangelii, vetus religio cesseret in nube: quid respondebunt, qui credentes ex Judæis arbitrantur absque noxa sui posse carnaliter offerre sacrificia?

(Vers. 4.) Hæc omnia elegerunt in viis suis, et in abominationibus suis anima eorum delectata est. Unde et ego eligam ^e illusiones eorum, et quæ timebant, adducam eis. Quia vocati, et non erant qui responderet: locutus sum, et non audierunt: feceruntque malum in oculis meis: et quæ nolui, elegerunt [Vulg. egerunt]. LXX: Et ipsi elegerunt vias suas, et abominationes suas anima eorum voluit: et ego eligam illusiones eorum, et peccata retribuam eis. Quia vocari eos, et non obaudierunt: locutus sum, et non audierunt. Et fecerunt malum in conspectu meo, et quæ volebam elegerunt. Immolare bovem, mactare arietem, offerre sacrificium, thura succendere, quæ ille habet Deus, quasi homicidium, et oblationem canis: et suillum sanguinem atque blasphemiam ipsi elegerunt; et ut talia colerent, eorum arbitrii fuit; juxta quod dicit per Ezechiel: Dedi eis justificationes non bonas, et præcepta non bona (Ezech. xx, 41). Et in viis, inquit, suis ambulaverunt, non in via Domini. Et abominationes suas anima eorum voluit, ut amatores magis essent sui, quam amatores Dei. Quam ob causam, illis eligentibus vias suas, et non eum qui dicit: Ego sum via (Joan. xiv, 6), et Dominus elegit illusiones, sive illusores eorum, ^d qui Hebraice dicuntur *תְּוֹלָעִים* (*תולעים*), id est, *εμπαίστες*, ut constituat principes pessimos, et omnia mala eorum, sive quæ timebant, pariter adducat. Causasque reddidit, ear **802** traditi sunt Scribis et Pharisæis illu-

^a Cod. Ambrosian. terreno pro æterno.

^b Aliter annotante Victorio, confidenter, ἐν' ἁπιδι, est in Græco Prov. i, in spe, καὶ ἀσφαλῆσαι ἐπὶ ἁπιδι ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Corrupto legebatur prius, quiescet absque timore et omni malo.

^c Antem erat illusores, contradicentibus ipsius quoque Hieronymianæ versionis mss.

^d Victor. quæ, et consequenter *εμπαίστες* ex ipsis LXX substituit pro *εμπαίστες* atque eo inquit verbo usi sunt LXX etiam psal. xxxvii: Et tumbi mei impleti sunt *εμπαίστες* illusionibus. Verior nihilominus impressa est lectio, et ad orationis seriem et mss. fidem concinnior.

soribus suis, de quibus primus psalmus juxta Hebraeos canit : *Et in cathedra illorum non sedit : quos appellant Septuaginta pestilentes : quales fuerunt filii Eli, filii pestilentis, pro quo in Hebraico scriptum est BELIAL [Al. BELIAL] (בלעל), hoc est, diaboli. Quia, inquit, vocari, et non erat qui responderet : locutus sum, et non audierunt : feceruntque malum in oculis meis : et quae nolui, elegerunt. Quos versus secundo ponit in praesenti loco, et supra, ubi dicitur : Numerabo vos in gladio, et omnes in caede corrueis : quia vocari, et non respondistis (Isai. LXV, 12), et caetera similiter. Quod testimonium, quo sensu accipi debeat, ibi dictum est.*

(Vers. 5.) *Audite verbum Domini, qui tremitis ad sermonem [Vulg. verbum] ejus. Dixerunt fratres vestri qui oderunt vos, et abjecerunt propter nomen meum : Glorificetur Dominus, et videbimus in laetitia vestra : ipsi autem confundentur. LXX : Audite verbum Domini, qui tremitis sermonem ejus. Dicite fratribus vestris, qui oderunt vos, et abominantur ut nomen glorificetur Domini : et appareat in laetitia eorum : et illi confundentur [Al. confundantur]. De quibus ante jam dixerat : Super quem respiciam, nisi super humilem et quietum, et trementem sermones meos? Ipsi praecipit ut, contemptis victimis Judaeorum, et omni Scribarum ac Phariseorum timore despecto, transeant ad ejus cultum, quem vocantem illi audire noluerunt, atque contempserunt, et fecerunt malum in conspectu ejus. Nec hoc praceptorum sine contentus est, sed imperat eis mandatum Evangelii (Luc. vi), ut diligant inimicos suos, benefaciant his qui oderunt se, et orent pro persecutoribus suis, et imitentur clementiam Patris, qui oriri facit solem suum super justos et injustos : Ut videntes, inquit, opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in caelis est (Matth. v, 16). Quod post generalem intelligentiam^b specialiter Apostolis praecipitur et apostolicis viris, ut diligant Judaeos persecutores suos, et eos qui se abominantur, in loco fratrum habeant, dicentes cum Petro : Viri fratres et patres, **803** audite; et Paulo apostolo : Tristitia mihi est, et continuus dolor cordi meo pro fratribus meis qui sunt Israelitae (Rom. ix, 2). Glorificatur autem nomen Domini, quando videntur homines persecutorum atrociam nostra frangi patientia, et verberantem manum, alterius malae obversione confundi. Quibus in Evangelio praecipitur : *Lucaat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes bona opera vestra, glorificent Patrem vestrum qui in caelis est (Matth. v, 16); et in Apocalypsi Joannis : Timete Deum, et date ei gloriam (Apoc. xiv, 7). Paulus quoque scribit ad Corinthios, provocans eos ad continentiam : Ut glorificetis Deum in corpore vestro (I Cor. vi, 20). Et rursus : Sive comeditis, sive bibitis, omnia in gloriam Dei facite (I Cor. x, 31). Unde et Dominus maledi-**

*A centibus non remaledicebat (I Petr. ii) : et pro persecutoribus precabatur. Quod autem praecipit : Dicite fratribus vestris (Matth. xxviii, 10), non simpliciter accipiendum est, alioquin multi fratres vocant, et in corde non retinent charitatem, de quibus scribit Apostolus : Deum confitentur se scire, operibus autem negant (Tit. i, 16). De quibus et Dominus loquebatur : Non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum : sed qui facit voluntatem Patris mei qui in caelis est (Matth. vii, 21). Sicque stare potest illa sententia : Nemo dicit, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto (I Cor. xii, 3). Nam cum haeretici dicant Dominum Jesum, et multi in resurrectione dicturi sunt : Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et virtutes multas fecimus (Matth. vii, 22)? Respondebit eis Dominus : Recedite a me, nescio vos, operarii iniquitatis. Ergo dicere, non sermone, qui facilis est, sed affectu et operibus comprobatur. Ex quibus discimus, eundem esse utriusque Testamenti Dominum qui praecipit, ut si viderimus jumentum inimici nostri cadere sub onere suo, non transeamus, sed levemus cum eo, et si bovem aut asinum invenerimus errantem, reddamus ei (Luc. xv, Matth. xviii). Hic juxta LXX. Porro juxta Hebraicum, hic mihi sensus videtur : Audite, Apostoli, audite, discipuli mei, qui tremitis verbum Domini, narrabo quid dixerint fratres vestri qui oderunt, et separant vos, et arbitrantur alienos, non propter mala vestra; sed propter nomen meum, qui immundos existimant cunctos **804** de sua in me gente credentes, et dicunt : Recede a me, quis immundus es. Quid ergo est quod eos dixisse commemorat : *Glorificetur Dominus, et videbimus in laetitia vestra?* Cujus versiculi hic sensus est : Quid nobis humilem introducitis Deum? quid crucifixum et viram dolorum, et scientem ferre infirmitates? volumus eum in sua (ut dicitis) majestate conspiciere regnantem : suspiciemus et in tua gloria triumphantem, humilem atque dejectum videre non possumus. Statimque infert : *Ipsi autem confundentur*, subauditur, qui loquuntur talia, qui non intelligunt mysteria Scripturarum, malisq; suis sentiant ejus potentiam, quam pro humilitate contempserant.*

(Vers. 6.) *Vox [Vulg. populi] fremitus de civitate, vox de Templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis. LXX pro fremitu, clamorem posuerunt, et caetera similiter. Volumus scire quae sit confusio Judaeorum, qui dixerunt : Glorificetur Dominus, ut vestram laetitiam videamus, et triumphos regis vestri, nequaquam cassis promissionibus, sed oculis contemplerur. Vox, inquit, clamoris de civitate : haud dubium quin Jerusalem significet Romano exercitu circumdatam, et in tres partes intus seditione divisam, quando unus Templum obtinuit, et omnia prius sancta possedit, forinsecas contra hostes, in-*

^a Abjiciunt, inquit Victorinus, non abjecerunt legendum est, nam et Vulgata editio servat hoc tempus, dum legit : *Dixerunt fratres vestri odientes vos, et abjicientes propter nomen meum.* Et Hieronymus dum ait,

Qui oderunt, et separant vos. In quem sensum LXX habent, *Qui oderunt vos, et abominantur.* Nec mirum cum sic quoque in Hebraico legatur **סוֹסְרֵי עַמִּי**.
^b Corrupte antea erat *spiritualiter pro specialiter.*

trimescus contra cives dimicans. Eo tempore et in urbe, et in Templo, tam sacerdotum et Levitarum, quam vulgi ignobilis, mulierumque ac puerorum ululatus auditus est, quando reddidit Dominus retributionem inimicis suis, implens comminationem qua dixerat: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (Luc. xiii, 35); et illam prophetiam: *Dereliqui domum meam*. Quando præsides templi consona Angeli voce dixerunt: *Transemus ex his sedibus*. De quibus^a non solum Josephus, Judaicæ scriptor historiarum, sed multis prius sæculis Psalmista testatur, dicens: *Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate* (Psal. lxxv, 10), quæ circumdedit muros ejus tota die et tota nocte, ita ut subverteretur civitas (Mich. iii), et impleretur aliud vaticinium: *Sion quasi ager arabitur: et Jerusalem quasi casula in cucumerario relinquetur* (Isai. i, 8).

(Vers. 7.) *Antequam parturires, peperit: antequam venires partus ejus, peperit masculum. Quis audivit unquam tale? quis vidit huic similem [Vulg. similem]? Numquid parturiet terra in die una: aut parturietur [Vulg. parietur] gens simul? quia parturivit et peperit Sion filios suos: Numquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cæteris tribus, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus. LXX: Antequam parturiens pariat: antequam veniat dolor parturientium, effugiat, et peperit masculum. Quis audivit tale, et quis vidit simile? Si parturivit terra in die una; aut si nata est gens simul, quia parturivit et peperit Sion parvulos suos. Ego autem dedi expectationem hanc, et non recordata es mei, dicit Dominus. Nonne ego parientem et sterilem feci, dicit Deus tuus? Clamore resonante de Jerusalem et Templo ejus, quæ obsessa atque subversa est, et inimicis Christi, qui^b Deum regem suscipere noluerunt, recipientibus pro impietate sua atque blasphemis æterna supplicia, Ecclesia in nomine Domini congregata, de qua in psalmo dicitur: *Homonatus in ea: et ipse fundavit eam altissimus* (Psal. lxxxvi, 5), antequam parturiret, peperit, antequam veniret partus ejus, genuit masculum. Non enim multo tempore, ut populus Judæorum per Abraham, et Isaac, et Jacob, et duodecim Patriarchas, et rursus per liberos eorum ac nepotes crevit in majus, sed ad Evangelicam prædicationem statim omnis mundus concepit, et parturivit, et peperit masculum, quem Pharao et Herodes conabantur occidere, qui et in Moyse, et in Christo salvatus in Ægypto est. Denique Abraham et Isaac masculos habuere liberos, et Jacob multorum filiorum pater, unam genuit filiam, pro qua dura perpressus est (Genes. xxxiv). Quod si filix Salphad Dei sententia recipiunt hæreditatem patris*

A (Num. xxvii), hoc considerandum est, quod pater earum in peccato suo mortuus sit, qui nullum filium genuit, et Moyses nihil super eis ausus fuerit judicare, sed retulit ad Dominum, qui eas ne inopes permanerent, jussit fratribus copulari. Genesios quoque narrat liber (Cap. vi), quod postquam coeperunt homines multi fieri, qui numerus semper in vitio est, et filix eis natæ sunt, acceperunt eas, 806 non Angeli, sed filii Dei, de quibus orti sunt gigantes, sive ut in Hebræo scriptum est *גִּבְרֹתַיִם*, id est, *irruentes*. Econtrario ad sanctum dicitur: *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Filii tui sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ* (Psal. cxxvii, 3). Et iterum: *Videas filios filiorum tuorum* (Ibid., 6). Peperit igitur Sion, hoc est,

B liquiæ ex Israel et Apostolorum credentium fides, masculum Dominum Salvatorem, qui in toto simul orbe generatus^c est, quod nullus audivit, quod nulla narrat historia, aut alicujus doctrina, ut omnes in brevi tempore crederent nationes. Et de universis gentibus, una gens fieret Christianorum, de qua et Paulus loquitur: *Si qua in Christo nova creatura vetera transierunt; ecce facta sunt nova* (II Cor. v, 17): juxta illud quod alibi scriptum est: *Et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium: quia Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium. Omnes enim, ait, gentes quas fecisti, venient, et adorabunt coram te, et glorificabunt nomen tuum* (Psal. xxi, 28 et seqq.). De quo dicit Jacob: *Ipsæ sunt expectationes gentium* (Gen. xlix, 10). Et Psalmista: *Spes omnium finium terræ* (Ps. lxxiv, 6). Et idem Isaias quem nunc edisacrimus: *Erit radix Jesse, et qui surget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt* (Isai. xi, 10); implentibus Apostolis quod præceptum est: *Docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19), ut nascatur novus populus, de quo et vicesimus primus psalmus canit: *Annuntiabunt cæli justitiam ejus, populo qui nascetur, quem fecit Dominus* (Psal. xxi, 32). Et iterum: *Populus qui creabitur, laudabit Dominum* (Psal. cx, 19). Hic autem populus uno creatus est die, quem illustrat sol justitiæ, dicente Scriptura: *Erit tibi Dominus lux sempiterna* (Isa. lx, 19). Possumus hoc quod dicitur: *Orietur gens simul, quia parturivit et peperit Sion filios suos, et ad illud tempus referre, quando una die tria millia^d et quinque millia de Judaico populo crediderunt* (Actus). Dicitur quoque in eodem Actuum Apostolorum libro quod de universis gentibus quæ sub cælo sunt, fuerint in Jerusalem, qui audiebant variis linguis loquentes magna Dei (Ibid.). Quodque sequitur juxta LXX, *Ego autem dedi expectationem hanc, et non recordata es*

ope eum pro Deum, eum scilicet Christum.

^c Verbum est Victorius ex Florentinis codicibus sufficit, quo sine mutilis, et qui intelligi non posset locus illi visus est. Cæterum et ut alicujus doctrina, pro aut ex iisdem mss. substituit.

^d Verba et quinque millia codd. Ambrosiani ignorant.

^a Vide quæ annotavimus in epist. 18 ad Damasum num. 9, et in epist. 46. Paulæ et Eustochii ad Marcellam, num. 4, atque alibi: quibus in locis Hieronymo Eusebium ostendimus imposuisse. Illic autem rectius saltem cum Josepho sentit: Vide Chronicum ad an. Christi xxxiii, et quæ ibi observamus.

^b Maluit Victorius restitui Brixianorum codicem

mei, dicit Dominus. **907** Nonne ego parientem et a sterilem feci, dicit Deus tuus, manifestus in Hebraico ponitur, cui et reliqui interpretes congruunt: Numquid ego qui alios parere facio ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem caeteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus, secundum illud quod alibi dicitur: Qui plantavit autem, non audiet, et qui finxit oculum, non considerat (Psal. xxxix, 9); quod scilicet qui omnes homines creavit ex nihilo, possit de universis gentibus unam partem in se credentium Ecclesiam facere. Denique in vicesimo octavo psalmo, ubi nos legimus: Vox Domini concutientis desertum (Psal. xxviii, 3), in Hebraeo scriptum est: Vox Domini parere faciens desertum (Juxta Hebraeum), ut deserta prius Ecclesia generet, et perficiantur cervi apertis saltibus atque contritis. Porro juxta **LXX** hic sensus est, quod uno tempore ad praedicationem Evangeliorum, una gens totius orbis oriatur. Per multos prophetas saepe promisi, et non meministi promissionis meae, o urbs quae clamoribus es plena: o Templum quod a Domino derelictum est: o popule, cui reddidi vicissitudinem suam. Nonne ego, inquit, feci parturientem et sterilem; a quae prius fuerat sterilis, postea parturivit et peperit? De qua in psalmo scribitur: Qui habitare faciat sterilem in domo, matrem filiorum lactantem (Psal. cxii, 9). Vel certe rerum ordo conversus est: Pariens facta est sterilis, et quondam sterilis peperit plurimos, quia Domini ista sententia est.

(Vers. 10.) *Lae'amini cum Jerusalem, et exultate in ea omnes qui diligitis eam. Gaudete cum ea gaudio, universi qui lugetis super eam, ut sugatis, et repleamini ab ubere consolationis ejus, ut mulgeatis, et delictis affluatis, ab omnimoda gloria ejus.* **LXX**: *Lactare, Jerusalem, et conventum factis omnes qui diligitis eam. Gaudete gaudio omnes qui lugetis super eam, ut sugatis et impleamini ab ubere consolationis ejus, ut postquam suseritis, delectemini ab introitu gloriae ejus.* Apostolis praecipitur et apostolicis viris, qui diligunt utramque Jerusalem, et eam quae corruiat plangentibus atque lugentibus, et illam quae surrectura est omni desiderio praestolantibus, ut gaudeant cum ea et in ea, quae aedificata sit vivis lapidibus, **908** qui volunt super terram, et in rotarum Cherubim similitudinem, sequuntur spiritum praecedentem: non

^a Victor. Interferendum contendit ad sensus perspicuitatem id est.

^b Conjunctio et, quae sensui omnino necessaria est, deorat.

^c Antea legebatur *παντοδαπῆς* renuentibus mss. et Eusebio, qui et *παντοδαπὸν χῆρα* omnigenam terram apud Aquilam legit.

^d Unus Ambrosian., *Jerusalem esse vastatam.*

^e Legit Victor. *declino*, et mox *Ad ubera* pro *ab ubere*, qua de lectione hae disserit. Hic locus diu morat, legebatur enim antea: *Ad ubera portabimini.* Quam lectionem multi ex mss. sacrorum bibliorum codices retinent. Impressi autem omnes veteres constanter legunt: *Ad ubera portabimini.* Augebat dubitatem, quod Hieronymus in Commentario neutram videtur agnoscere lectionem, sed illam potius quam **LXX** est, et magis Hebraicae veritati adhaeret, quam

in his qui in aeternos cineres dissoluti sunt. De quibus Dominus loquebatur: *Amen, amen dico vobis, non permanebit lapis super lapidem, donec compleantur omnia haec* (Math. xxiv, 2). Gaudete, inquit, cum ea gaudio, universi qui lugetis eam. Quales supra Petrum et Paulum apostolos docuimus, ut omnes qui exspectabant redemptionem Israel, ut sugant et repleantur uberibus consolationis ejus. Neque enim poterat fieri, ut quae genuit masculum, et erat puerpera, careret lactis abundantia in educationem ejus gentis et parvulorum, qui simul nati fuerant, ut praeberet eis duo ubera, nequaquam ut prius in Aegypto, fracta et jacentia, sed integra et virginali decore stantia, veteris ac novi Instrumenti, ad praebendum rationale lac. De quibus sponsus ad eam loquitur: *Bona ubera tua super rimum* (Cant. i, 4). Isti erant, de quibus specialiter dicebant: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur* (Math. v, 5). Et hoc notandum, quod qui parvuli sunt, consolationis indigent lacte, et adhuc in mortali versantur loco. Qui vero post lac consolationis ad solidum profecerint cibum, delictis affluunt veritatis, et scientia omnimodae gloriae, quae Hebraice dicitur *ziz* (זיז). Pro qua **LXX** *introitum*; Symmachus *pinguedinem*; Theodotio, *multitudinem* interpretati sunt. Hoc diximus, ut psalmi septuagesimi noni verbum panderemus ambiguum, in quo scriptum est: *Vastavit eam aper de silva, et singularis scrus depastus est eam* (Psal. lxxix, 14). Pro eo enim, ubi in nostris ^b et Graecis codicibus legitur *μὲνος ἄγριος* id est: *singularis ferus*, in Hebraico scriptum est *ziz sadas* (זיז סדס): quod Aquila transtulit, ^c *παντοδαπὸν χῆρας*. hoc est, *omnimodum regionis*, ut significaret non solum a Romanis, sed a cunctis gentibus ^d Israellem esse vastatum. Introitus autem gloriosus Ecclesiae ille intelligendus est, de quo scribit Joannes apostolus: *Et in duodecim portis erant duodecim margaritae, et platanus civilatis auro mundo sicut vitrum perspicuum* (Apoec. xxi, 21). Istas margaritas prohibet Dominus mitti ante porcos (Math. vii), quas negotiator bonus cum in **909** Prophetis invenerit et Apostolis, pergit ad unum pretiosissimum margaritam, non priores abiciens, sed per illas quaerens pretiosius (Math. xiii).

(Vers. 12.) *Quia haec dicit Dominus: Ecce ego declino super eam quasi fluvium pacis, et quasi ter-*

D nos quoque primo secuti sumus, hoc est, *in humeris portabimini*; Quod est Hebraice *בְּאֵמְרֵי יְיָ* et Graeco *ἐν ὤμων ἀποστροφῶν* in humeris portabuntur. Tandem post longam mentis concertationem, vulgiam Hieronymi editionem retinere magis placuit. Cum forte verius sit, non quid ipse, sed quid **LXX** transtulerint, eum in Commentario possis. Hinc autem sententiae minime adversatur, quod *ziz* latus, non uber significet, quippe cum uber *ty* dicitur, aut *ti* Nam etsi, non ignorem, Hieronymum *ziz* ubique pro latere vertisse; ut Gen. vi, Exod. xxv, xxvi, et I Regum xx, ^d tamen praecedens verbum, quod agere significat, movere potuit sanctissimum virum, ut *latus*, pro *ubere* hic acciperet, quemadmodum accepit supra, cap. lx, ubi illa verba, *רוּחַ הַיְיָ* hoc est, *in latere nutrietur*, ipse transtulit, *lac sugent*. Portari autem ad ubera magis proprium est, quam

rentem inundantem gloriam gentium, quam sugelis: **A** fuerit oblita, ego tamen non obliviscar tui (*Isai.* XLIX, 15). Quem sensum et illud habet Evangelicum, in quo Dominus loquitur ad Jerusalem: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluisti (Matth.* XIII, 37)? Et Deuteronomium, in quo tale quid resonat: *Sicut aquila protegit nidum suum, et pullos suos desideravit: expandens alas, suscepit eos, et portavit in humeris suis (Deut.* XXXII, 11). Aiunt qui de animalium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, et jumentorum, et pecudum aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum, sed maximum esse amorem aquilarum, quæ in excelsis et inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fetus ^d violet. Amethisten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri, quo omnia **SII** venena superentur. Si hoc verum est, recte affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne draco et coluber antiquus, diabolus et Satanas obrepat novellis fetibus, ut ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes adversariorum frangantur insidix. Hæc autem Jerusalem, in qua consolabuntur a matre filii, et in genibus palpabuntur, illa est, de qua scribit Apostolus: *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum (Galat.* IV, 26). Cujus consolationis lacte saturatus, consolabatur cæteros, qui ejus sermonibus indigebant, dicens: *Benedictus Deus, Pater misericordiarum, et Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione, ut et nos possimus consolari eos, qui in omni sunt tribulatione, per consolationem, qua ipsi consolamur a Deo (I Cor.* I, 3). Qui postquam fuerint consolati, dicitur ad eos: *Et videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra quasi herba germinabunt, sive orientur, aut juxta Symmachum, florebut (Joan.* XVI, 22). Videbunt autem, hand dubium quin Deum, quæ vera lætitia est. De quibus Dominus loquebatur: *Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt (Matth.* V, 8). Cujus visio perfectum est gaudium, quod in plenæ fidei corde versatur: et ossium germinatio subsequitur, de quibus ante jam diximus. Quorum si lector oblitus est, recurat ad explanationem pristinam. Melius est enim illum scripta relegere, quam nos dicta replicare. *Et nota, inquit, erit manus Domini servis ejus, vel timentibus eum, et comminabitur inimicis, sive incredulis suis. Manus*

(Vers. 13, 14.) *Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini. Videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra sicut herba germinabunt. Et cognoscetur manus Domini servis ejus, et indignabitur inimicis suis. LXX pro servis, posuerant timentes; pro inimicis, incredulos: cætera similiter. Misericordiam Creatoris in creaturas suas, exemplo matrum discimus, quæ liberos amore in sinu nutrientes, omnem superant charitatem. Denique volens Deus ostendere, quomodo diligat quos creavit: Numquid obliviscatur, ait, mulier, ut ^e visceretur sobolis uteri sui? sed et si illa*

portari ab ubere. Cui significationi vox *ŷy* minime contrariatur. Nam illa quoque ad interdum significat, ut *psal.* XVII, *Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret* *ŷy* ad Dominum, nec exaudivit eos. Ab ubere autem minime illum transtulisse reor, nisi præcedenti verbo *uber* junxisset, dicens: *quam sugelis ab ubere. Portabimini, etc.*

^a Idem ait, introitur, Medicei cod. lectio melior est quam pervenitur: exponit enim mystice illa LXX verba, *Ut postquam suzeritis, delectemini ab introitu gloriæ ejus.*

^b Sic miss. retinent et vulgati libri. Victorius tamen interpretatur maluit pro *imprecatur*, quam *impropria* lectionem vocat. Interpretatur enim, in-

quit, Jacob suum illud dictum, *supposit humerum, ad labores scilicet, ut late prosequitur Hieronymus.*

^c Negandi particulam Victor. interserit, *ut non visceretur: nihil diverso sensu.*

^d Idem Ambrosian. videat pro violet, et Anethitem, pro Amethisten, quod quidem positum mendose suspicor.

^e Occursus ejusdem nominis *Pater* librarium facile deceperit, ut oculo properante, hæc intermedia ejus testimonii verba prætermiserit, *Pater Domini nostri Jesu Christi, quæ Victorius quidem ex Apostoli textu hic supplet; in nullo tamen e nostris miss. reperire est. Siatim quoque sufficit vocem nostra ex eodem textu, ubi dicitur, in omni tribulatione nostra.*

autem vel pro potentia accipitur, quod possit Deus omnia facere, quæ promittit, juxta illud quod ex persona Dei Moyses loquitur ad Pharaonem: *Nunc mittam manum, et percussam te, et populum tuum interficiam, et deleberis de terra* (Exod. iii, 20). Et rursum ipse ad eundem tyrannum: *Eccæ manus Domini erit super jumenta tua* (Exod. ix, 4); de qua ad Deum Psalmista dicebat: *Manus tua gentes interfecit, et plantasti eos* (Psal. xliii). Aut certe manna Domini Christus intelligendus est, de quo et supra legimus: *Manus mea fecit hæc omnia*. Quam notam faciet Dominus servis suis et timentibus se, §12 et comminabitur incredulis et inimicis suis, ut aliis promittat præmia, aliis supplicia comminotur. In quo consideranda verborum proprietas, quod non dixerit: Inferet inimicis suis; sed *comminabitur*, ut per comminationem deterriti, et ipsi ad Domini transcant servitutem.

(Vers. 13, 14.) *Quia ecce Dominus in igne veniet: et quasi turbo quadrigæ ejus, reddere in indignatione furorẽ suum, et increpationem suam in flamma ignis. Quia in igne Dominus judicabitur* [Vulg. *judicabitur*], *et in gladio suo ad omnem carnem: et multiplicabitur interfecti a Domino. LXX: Ecce Dominus quasi ignis veniet, et quasi tempestas currus ejus, reddere in furore ultionem suam: et increpationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra: et in gladio illius cadet universa caro: multi vulnerati erunt a Domino*. Manus Domini, quæ nota fiet servis ejus, et timentibus eum, ipsa comminatur incredulis, sive inimicis ejus, ut si non egerint penitentiam, sustineant quæ sequuntur: *Eccæ enim*, inquit, *Dominus in igne veniet, et quasi turbo sive tempestas currus ejus*. Quas debemus intelligere Angelicas potestates, quando venturus est Dominus in gloria Patris cum Angelis suis, judicare vivos et mortuos: non quo Dominus ignis sit, sed quo sustentibus penas, esse ignis videatur. Et licet Moyses dixerit (Deut. iv, 24), idipsum Apostolo confirmante (Hebr. xii, 29): *Deus ignis consumens est*. Attamen Salvator, exprimens divinitatis substantiam, ait: *Spiritus est Deus* (Joan. iv, 24). Inter spiritum autem et ignem, secundum intelligentiam corporalem, multa diversitas est. Quod si ignis, aut spiritus est, quomodo oculos, et aures, et manus, et pedes, et ventrem, et cætera corporis membra habere dicitur, cum hæc spiritus ignisque non habeant? Ignis ergo consumens appellatur Deus, ut quidquid in nobis vitiorum est, senum, ligna, stipulamque consumat, et spinas, id est, sollicitudines sæculi hujus, quas pro bono semine terra attulit infecunda, de qua ad Hebræos dicitur: *Quæ autem afferit spinas et tribulos, reproba est, et maledictio proxima: cujus finis consumptio est* (Hebr. vi, 4). De hoc igne et in Evangelio Dominus loquebatur: *Ignem veni mittere* §13 *super terram* (Luc. xii, 49). Et supra legimus: *Ardebit sicut ignis iniquitas, et sicut gramen aridum consumetur igni* (Isai. ix, 18), et omnia sizaria, quæ inimicus homo supereminavit, dormiente patrefami-

lias (Matt. xiii). De quo et in Epistola Jacobi scribitur: *Parvus ignis quem grandem succendit materiam* (Jac. iii, 5) Et in Proverbiis: *In multis lignis viget ignis* (Prov. xxvi, 20). Quamquam in eo quod Proverbum est, aliud possit intelligi (Eccli. xxviii). Hunc puto ignem edidisse super linguas Apostolorum omniumque credentium, quando linguis variis loquebantur, et omnes erroris fugabat tenebras, et illuminabat corda eorum, qui recipiebant sermonem Domini (Act. ii). Quod autem sequitur: *Quasi tempestas currus, sive quadrigæ ejus*, Psalmorum edidissoremus exemplis, in quibus scriptum est: *Deus manifeste veniet, Deus noster, et non tacebit. Ignis ante eum ardebit: et in circuitu ejus tempestas valida* (Psal. xlix, 3, 4). Et alibi: *Currus Dei decem millibus multiplex militia latantium* (Psal. lxxvii, 18). His curribus et equis Elisæus erat circumdatus, quos puer ejus videre non poterat. Unde ait: *Dominus, aperit oculos pueri hujus ut videat. Et apertis, inquit, oculis, vidit currus, et quadrigas, et equos per circuitum* (IV Reg. vi, 17). Hoc carru igneo et Elias raptus ad cælum est, quando clamabat Elisæus: *Pater mi, Pater mi, currus Israel et auriga ejus* (IV Reg. ix, 12). Hæc autem universa narrantur, non quo Deus aut currus habeat, aut quadrigas, aut equorum velocitate portetur; de quo alibi scriptum est: *Qui ambulat super pennas ventorum* (Psal. ciii, 5); sed quomodo in solio sedere dicitur, quando assumit habitum judicantis; sic quando ad vindictam venit, et debellet adversarios suos, in habitu victoris et triumphantis ostenditur. De furore Domini crebro diximus, quod sic accipi debeat quomodo oblivio ejus, et penitentia, et contritatio, et affectus cæteri, qui Dei non conveniunt majestati. Et in hoc igitur igne et furore, in his curribus et in flamma ignis judicabitur omnis caro, sive ipse Dominus cum creaturis suis, ut non potentia, sed §14 *Judicii veritate videatur ferre sententiam juxta illud quod in Michæa prolixius, et in quinquagesimo psalmo brevius dicitur: Ut justificeris in sermonibus tuis: et vincas cum fueris judicatus* (Psal. l, 5). Gladius autem quo omnis caro est judicanda, ille accipiendus est, de quo et prius diximus, et nunc dicemus ex parte: *Nisi conversi fueritis, gladium saxum vibrabit* (Psal. vn, 13). Hunc gladium punitorem carnis peccatricis omniumque vitiorum, Israelitæ in manus Pharaonis datum queruntur; dicuntque Moyse et Aaron: *Videat Deus vos et judicet: quia abominabilem fecistis odorem nostrum coram Pharaone: ut daretur gladius in manu ejus, et interficeret nos* (Exod. iv, 21). De hoc gladio et in Amos scriptum est: *Gladio interibunt omnes peccatores populi* (Amos ix, 40): cum utique et alia sint genera peccatorum. Quidquid ergo pungit, et percussit, et torquet, et cruciat, in Scripturis sanctis gladius appellatur, quo gladio vulnerabuntur sive interficientur, qui Dei non fecerint voluntatem; et omissa lumine veritatis, tenebris se erroris involverint. De quibus scriptum est in Jeremia: *Si mutabit Æthiops pelliciam*

suam (Jerem. xiii, 25). Et in Sophonia : *Et vos A* *Ethiopes vulnerati, sive interfecti gladio meo eritis* (Soph. ii, 12). Omnem loci istius continentiam, quo sensu accipienda sit, Apostolus prolixius edisserit, scribens ad Romanos : *Juxta duritiam autem tuam et impenitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. His quidem qui juxta patientiam operis boni, gloriam et honorem et incorruptionem querentibus vitam æternam. Qui autem ex contentione et increduli sunt veritati, acquiescunt autem iniquitati, ira et furor, tribulatio et angustia super omnes homines qui operantur malum, Judæi primum et ethnici* (Rom. ii, 5 seqq.).

(Vers. 17.) *Qui sanctificabantur, et mundos se putabant in hortis post unam intrinsecus: qui comede- B* *bant carnem suillam, et abominationem et murem, simul consumuntur, dicit Dominus. LXX: Qui sanctificantur et purificantur in hortis et liminibus: 815 comeden- tes carnem porciam, et abominationes, et murem: simul consumuntur, dicit Dominus.* Symmachus et Theodolo hunc locum ita interpretati sunt. *Qui sanctifica- mini et lustramini in hortis alter post alterum, inter eos qui comedunt carnem suillam, et abominationem, et murem, simul deficiunt, dicit Dominus, volentes ostendere, non ipsos comedere carnem suillam, et abominationem, et murem, qui sanctificantur in hor- tis alter post alterum; sed eos qui lustrantur versari cum eis, qui comedunt quæ prohibita sunt. Arguit autem sermo divinus populos Judæorum, immo Scri- bas et Phariseos, quos et Dominus arguebat, di- C* *cens: Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem scit corda vestra, quoniam quod in hominibus excelsum est, abominatio est apud Deum* (Luc. xvi, 15). Unde increpabat eos atque dicebat: *Væ, vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, qui munda- tis quod foris est calicis et paropsidis, et intus pleni estis immunditia* (Matth. xxiii, 25). Et iterum: *Qui estis sepulcra dealbata: intus autem pleni estis ossibus mortuorum, et omni spurcitia* (Ibid., 27): qui ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant (Ps. lxi): qui Domino loquebantur pacifica, et mollebant verba sua super oleum, ipsi autem erant jacula, de quibus rectissime dicebatur: *Populus hic labiis me honorat: cor vero ejus longe est a me* (Isai. xxix, 13). Præceperat autem per Moysen Deus (Num. xix), ut si quis præventus fuisset in peccato, vaccæ rufæ aspersus cinere, et aliis expiationis modis, per sacrificia et

victimam rediret ad Templum, quod illi negligentes, in locis deliciarum et voluptatum, hoc est, in hortis amonissalms, vel baptisteria extruebant, vel piscinas ad areolas irrigandas: adulteria et omnem libidinum torpitudinem, simplicibus aquis ablueri se putantes, quibus rectissime illud aptabitur: *Et noctem flumine purgant* (Horat.). Nec alicui videatur incongruum, si quæ geruntur turpiter, manifestius explicentur in correctionem eorum, qui talia committere non erubescunt, quæ turpe est et dicere, dum scertis adhærent in modum canum, et masculi in maculos exercent turpitudinem, retributionem peccati in semetipsos recipientes. 816 Qui hæc opera faciunt, voluntate et sceleribus cum his sunt, qui carnem suillam comedunt, et omnia quæ Lege prohibentur, et murem, quem nos *glirem* vocamus, vel juxta Orientis provincias *μυρῆος*. Et illi igitur qui hæc comedunt, et hi exercent omnem turpitudinem, talia agunt quæ et ethnici forte faciunt, pariter consumuntur (Levit. xi). Secundum tropologiam possumus dicere: Omnes voluptatis magis amatores, quam amatores Dei, sanctificari in hortis et in liminibus, quia mysteria veritatis non valent introire, et comedere cibos impietatis, dum non sunt sancti corpore et spiritu: nec comedunt carnem Jesu, neque bibunt sanguinem ejus. De quo ipse loquitur: *Qui comedit carnem meam, et bibit sanguinem meum, habet vitam æternam* (Joan. vi, 55). Etenim pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. v). Qui non foris, sed in domo una et intus comeditur.

(Vers. 18, 19.) *Ego autem opera eorum et cogitationes eorum venio ut congregem cum omnibus gentibus et linguis: et venient et videbunt gloriam meam. Et ponam in eis signum, et mittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes in mare [Al. mari], in Africam, in Ly- diam b tendentes sagittam, in Italiam et Græciam, ad insulas longe: ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam. LXX: Et ego opera eorum, et cogitationes eorum novi, et venio congregare omnes gentes et omnes linguas: et venient et videbunt gloriam meam, et dimittam super eos signum: et emittam ex eis, qui salvati fuerint ad gentes, in Tharsis et Phud, et Lud et Mosoch et Thobel, et in Græciam, et in insulas longe, qui non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam.* Priusquam exponam quid significet enumeratio gentium plurimarum, breviter de interpretationis varietate dicendum est. Tharsis c lingua Hebræa, mare appellatur; et (ut aiunt) Indiæ regio:

* Martianus qui ad Canonem Hebræicæ Veritatis annotaverat, in emendatis omnibus libris mss. Commentariorum S. Hieronymi unam pro januam haberi, *januam* tamen hic satis oscitanter retinuit. Nos e contrario tametsi nullo adjuti mss. suffragio, unam reposuimus ad Hieronymianam versionis fidem. Nam et subnexa S. Patris expositio sic ab eo lectum, seu Latine redditum docet, ubi statim ad Symmachii et Theodotionis sensum exponit de his qui sanctificantur in hortis alter post alterum. Et manifestius in fine capituli, ubi post unam intrinsecus de Christo explicat, *Qui non foris, sed in domo una et intus comeditur.* Asteridia et in Hebræo archetypo scimus scribi *TR*

TR, post unam, quamquam *TR* Massorethicum ad libri marginem *TR* notet, quod minus quidem idoneo sensu a Judæis legitur: sed tamen unam genere feminino significat.

b Oblinebat antea tenentes pro tendentes manifesto veterum librorum lapsu, quem cavet Hebræicum exemplar, et Hieronymiana versio, nec patitur subnexa hujus loci expositio: *Lud autem Lydos vocant, quorum coloni Hetrusci, qui nunc Thusci appellantur, quondam mittendarum sagittarum peritis. imi, et nunc dicuntur tendentes sagittam.*

c Confer Epistolam in nostra recensione 87, ad Marcellam: hocque ipse Commentariorum, supra, lib. 1,

licet Josephus, littera commutata, Tarsum putet nuncupari pro Tharsis, urbem Ciliciæ, ad quam Jonas de Juppe fugiens, ire cupiebat (Jonæ¹). Phud autem, sive Phul, Libyes, omnisque Africa usque ad mare Mauritaniz, in qua **§17** fluvius hodie qui Phud dicitur, et cuncta circa eum regio Phutensis appellatur. Lud autem Lydos vocant, quorum coloni He-trusci, qui nunc Thusci appellantur, quondam mittendarum sagittarum peritissimi, et nunc dicuntur *tendentes sagittam*. Pro quo in Hebraico legitur *nos-cue caseth (תשטי צסח)* quod absque Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, *tendentes arcum*: Et Septuaginta posuerunt *μωροχ*, nomen pro verbo interpretantes. Quod si accipiat, Cappadocas^a significat: quorum metropolis Mazaca, quæ postea a Cæsare Augusto, Cæsarea nomen accepit. Qui uocisio quid volentes, etiam in Genesi (Cap. x) ultimum filium Aram, id est, Syrorum Damasci, qui appellatur *Mes*, interpretati sunt *μωροχ*: pro quo nos rectius *Mæonas* transferimus. Thubal autem sive Thobel, aut Italia interpretatur, aut Iberia, hoc est, Hispania, ab Ibero flumine, unde et hodie Hispaniarum regio appellatur Celtiberia. De quibus pulchre Lucanus (Lucan. lib. iv):

Gallorum Celtæ miscantes nomen Iberis:

quos nos possumus Gallohispanos dicere. Græci autem, qui sermone Hebraico appellantur Javan, Jonas significant: unde et Græci Joneæ, et mare Jonium. Et hoc considerandum, quod maxime Orientales de Japhet posuerit nationes, uno filiorum Noe: licet in Tharsis et Phud, Sem quoque et Cham id est, Indiz et Africa nominum fuerit recordatus, ut totum orbem ostenderet. Venit ergo Dominus, ut opera et cogitationes congreget singulorum. Ex quo discimus non solum opera, sed et cogitationes esse in die iudicii iudicandas. Qui enim viderit mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam in corde suo (Matth. v). De quibus dicitur: *Nunc circumdederunt eos cogitationes suæ*: quando iudicabit Dominus abscondita hominum secundum Evangelium Jesu Christi; ut illud quod Apostolus scribit, veritate iudicii comprobetur, *in vicem cogitationibus accusantibus et satisficientibus, in die qua iudicabit Deus abscondita hominum* (Rom. ii, 15): ut cogitationes nostræ omnes uno tempore congregatæ justo^b iudice probentur, dum aut accusat **§18** nos nostra conscientia, aut satisfacit pro delicto, utrum plura sint peccata, an bona opera: et utrum vetera, an nova: utrum deleta penitentia, an novis sceleribus instaurata, quando dicit Dominus: *Vias eorum dedi in capita eorum: et cogitationes eorum reddam eis* (Osee iv, 9). *Qui fixit sigillatim corda eorum, et intelligit omnia opera eorum* (Ps. xxxii, 15). De quibus et in alio loco legimus: *Tu cognoscis corda hominum solus* (II Par. vi, 30). Nemo

cap. 2, et quæ ibi annotamus. Adde si lubet, Commentar. in Jonam cap. i, et de gentium nominibus Questiones in Genesim cap. x.

^a Conferas hæc veterarum gentium nomina, atque

A enim scit quæ sicut in homine, nisi spiritus hominis qui est in eo (I Cor. n). Unde et per Jeremiam loquitur Deus: *Ego Deus appropinquans, et non de longe, dicit Dominus: Numquid abscondet se in absconditis homo, et ego ignorabo* (Jer. xxiii, 23)? Denique ad Scribas dicitur et ad Phariseos: *Vos estis qui justificatis vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra* (Luc. xvi, 15). In quo consideraendum, quod non dixerit, Pater, juxta hæreticorum blasphemias, ne Filium videretur excludere, sed Deus: quod Patri Filioque commune est. *In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum* (Joan. i, 1, 2). De quo idem Joannes scribit: *Ipsæ autem Jesus non credebat se eis, quia sciebat omnes, et non habebat*

B *neceesse, ut aliquis testimonium daret ei de homine: ipse enim noverat quid esset in homine* (Joan. ii, 24, 25). Cui et illud congruit: *Sciens autem Jesus cogitationes eorum* (Luc. vi, 8). Et in alio loco: *Sciens autem Jesus militiam eorum* (Matth. xxii, 18). Ac ne aliqua sit dubitatio, hæreticis calumniam facientibus de Verbo Dei, quod noverit omnia, in Epistola quæ ad Hebræos scribitur, prolixius dicitur: *Vivens est enim sermo Dei, et evidens et acutus super omnem gladium bicipitem, et dividens usque ad partitionem animæ et spiritus, artuum quoque et medullarum, et iudex cogitationum et sensuum cordis. Nullaque est creatura invisibilis in conspectu ejus. Omnia autem nuda et aperta sunt oculis illius, de quo nobis sermo est* (Hebr. iv, 12).

Postquam autem omnes cogitationes in unum fuerint congregatæ, accusantes nos vel defendentes: tunc omnes gentes et linguæ cum cogitationibus suis pariter adducentur in medium. Linguas autem juxta apostolum Paulum, **§19** non solum hominum legitimus, sed et Angelorum (I Cor. xiii). Ex quo intelligi datur, omnes creaturas a Domino iudicandas, non solum super terram, sed in aere et in caelestibus, juxta quod ipse in superioribus dixerat: *Insubriatus est gladius meus in celo, ad terramque descendet* (Isai. xxxiv, 5). Venient autem omnes, ut videant gloriam Dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub *thau* litteræ Hebraicæ interpretatione monstratur (Ezech. i). Quo signo qui fuerit impressus, manus percutientis effugiet. Hoc et postes domorum in Ægypto signabantur, quando pereunte Ægypto, solus Israel mansit illæsus (Erod. xii). De hoc signo quod Achaz rex Juda volebat accipere, Isaias propheta testatur: *Propterea dabit Dominus vobis signum: Ecce virgo in utero concipiet et pariet* (Isai. vii, 14). Unde et Propheta quod promissum fuerat, deprecatur: *Fac mecum signum in bonum* (Psal. lxxxv, 17). Et in alio loco: *Dedisti mentibus te significationem, ut fugerent a facie arcus* (Psal. lxx, 4). Hoc nobis ad Patrem ascendens Dominus dereliquit, sive in nostris frontibus posuit, ut

origines cum his quas enarrat tomo tercio in Questionibus Hebr. in Genes. cap. x, 2 et seqq.

^b Victor., *justum iudicem probent*, ex aliquot mss. cui et Pauli testimonium concinit ad Roman. ii.

libere diceremus: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv, 7)*. Quod autem sequitur: *Et mittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes*: et singulas enumerat, videtur expositioni nostræ esse contrarium. Si enim de die iudicii dicitur: quomodo rursus ad primum recurrit Salvatoris adventum, quando Apostoli diriguntur ad gentes, et audiunt a Domino: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Math. xxviii, 19)*. Quod ita solvitur: Iudicii prædicatur dies, immo comminatur, ut metu futuræ pœnæ, recipiant Salvatoris adventum et Apostolorum Evangelium, qui ante mittendi sunt. Pulchre autem dicit: *Et mittam ex eis qui salvati fuerint (Isai. lxvi, 18)*. Nisi enim Dominus nobis reliquisset semen, quasi Sodoma essemus, et similes Gomorrhæ fuissetis. Et Apostolus: *Reliquiæ, inquit, salvæ factæ sunt (Rom. ix, 27)*. Isti mittuntur ad gentes in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et Græciam, et insulas plurimas quæ longe sunt, et quæ non audierunt **820** nomen Domini, neque viderunt gloriam ejus. De quibus juxta historiam supra diximus (*Ad cap. xii*). Nunc stringenda est anagoge. *Tharsis* interpretatur, ^a *exploratio gaudii*: ut consideremus non ea quæ in præsentia sunt, sed quæ in futuro; et audire mereamur: *Quia in paucis fuisitis fideles, ingrediemini in gaudium Domini vestri (Math. xxv, 21)*. De quo et Petrus apostolus scribit: *Exultate gaudio ineffabili et glorioso (I Petr. i, 8)*; ut laudemus Deum dicentes: *Inpretium est gaudium os nostrum, et lingua nostra exultatione (Psal. cxxv, 2)*. Quodque sequitur, *Phud* ^b interpretatur, *oris exclusio*: ut omnem excludentes blasphemiam, ea loquamur quæ bona sunt, atque dicamus: *Os meum annuntiabit justitiam tuam, Domine: tota dic salutare tuum (Psal. lxx, 15)*. Et rursus: *Non abscondi in corde meo veritatem tuam, et salutare tuum dixi (Psal. xxxix, 11)*. *Lud* quoque in lingua nostra, utilitas vertitur, et *Mosoch*, ^c *extensio*, et *Thubal*, sive *Thobel*, ductus ad lucum, vel *conversus*, ^d aut *universa*: quæ omnia vocationi gentium congruunt, ut utilitatem sequantur per confessionem animæ suæ, et præteritorum obliiti, ad futura extendantur. Lugentique antiqua peccata, et trahantur ad luctum atque tristitiam, quæ ducit ad vitam. Beati quippe lugentes, quoniam ipsi ridebunt (*Math. v*). Et convertantur omnes ad Dominum, ut postea transeant ad gratiam, et scient dictum ab Apostolo: *Gloria, et honor, ex parte omni operanti bonum, Judæo primum et Græco (Rom. ii, 10)*: quoniam non solum Judæorum Deus, sed et gentium. Porro illud quod dicitur: *Et insulis procul, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam*, illis convenit, de qui-

^a Unus Ambrosian., *plantatio gaudii*. In lib. Nominum Hebræorum ex Genes., *Tharsis, exploratoris lætitiæ, sive gaudium*.

^b In eodem Nominum libro, *Fud, Libya, sive oris declinatio*.

^c Interpretatur in lib. Nominum, *Mesech prologatio, sive defectio, aut carte compressus*.

^d Vtiose antea legebatur sub una etymologia

abus supra legimus: *Quibus non est nuntiatum de eo, videbunt: et qui non audierunt, intelligent (Isai. lv, 5)*. Et iterum: *Apparui his qui me non interrogabant: inventus sum ab his qui me non quærebant (Isai. lxxv, 1)*. Dixi: Ecce adsum, his qui non invocabant nomen meum. Insulas autem significari, vel totius orbis gentes, vel Ecclesias in toto orbe dispersas crebro diximus.

(Vers. 20.) *Et annuntiabunt gloriam meam in 821 gentibus, et adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis, ad montem sanctum meum Jerusalem, dicit Dominus. LXX: Et annuntiabunt gloriam meam in gentibus: et adducent fratres vestros de cunctis nationibus donum Domino, cum equis et rhedis, in lampenis mulorum, cum umbraculis in sanctam civitatem Jerusalem, dicit Dominus*. Hi qui salvi fuerint, et missi ad varias nationes, et ad eos qui non audierant primum, neque viderant gloriam Domini, annuntiabunt eam cunctis gentibus, et adducent fratres populi Judaici, quorum reliquiæ salvæ factæ sunt, munus Domino de universis gentibus: vel ipsos qui idololatriæ errore contempto, veri Dei notitiam sunt secuti, vel qui de toto orbe ex Israel populo crediderunt. Ad quos scribit et apostolus Petrus (*I Petr. i*). Adducent autem in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis. Pro carrucis, quas solus interpretatus est Symmachus, quæ nos in hoc loco secuti sumus, Aquila, Septuaginta et Theodotio, *mulos*, ^c transtulerunt. Et ubi posuere Septuaginta, *cum umbraculis*, quæ nos *dormitoria* interpretari possumus, vel *basternas*, alii voce consona transtulerunt ^f *popæia* quæ nos varii generis interpretamur vehicula: ubi autem Septuaginta et Theodotio dixerunt, *lampenas*, pro quibus Symmachus, *lecticis* interpretatus est, Aquila, *σικαστά* posuit, quod et ipsum lecticas operas pelibus significat. Hoc de varietate translationum dictum sit. Equos autem, et quadrigas, et lecticas, et mulos atque carrucas, et diversi generis vehicula, Angelica possumus intelligere ministeria, de quibus alibi ad Deum dicitur: *Ascende super equos tuos, et equitatio tua salus (Abac. iii, 8)*. His equis, curribus et quadrigis Elias raptus ad caelum est, et Eliseus circumdari se atque servari, nescienti puero demonstravit (*IV Reg. ii*). Et Zacharias vidit in nocte: *Ecce vir ascendens super equum rufum: et iste stabat in medio duorum montium 822 ambrosorum: et post eum equi rufi, et sturnini, et varii, et albi, et dixi, inquit, Quid sunt isti, Domine? Et ait ad me Angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint isti. Et respondit vir qui stabat in medio montium, et ait ad me:*

conversus ad universa. Eadem quæ nos restitimus Hieronymi verba sunt lib. Nominum de Genesi. Thobel, sive Thubal ductus ad luctum, vel *conversus*, aut *universa*.

^e Vulg., *gloriam meam gentibus*, absque in particula.

^f Ambrosian. *popæiv*; alii ms. *Martianzo inspecti popæiv*.

Isti sunt quos misit Dominus ut perambulent terram (Zach. 1, 8-10). Joannes quoque in Apocalypsi hæc se vidisse testatur: Vidi caelum apertum, et ecce equus albus: et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus, et justitia judicans, et bellator. Oculi autem ejus quasi flamma ignis: et super caput ejus diademata plurima: habens nomen scriptum, quod nemo novit nisi ipse; et amictus erat veste aspersa sanguine: et vocabatur nomen ejus Verbum Dei: et exercitus in caelo sequebatur eum in equis albis, vestitus bysso albo atque mundissimo, et de ore ejus egrediebatur gladius acutus, ut in ipso percuteret gentes (Apoc. xix, 11 seq.). Equo rufo sedebat Dominus atque Salvator, humanum corpus assumens, cui dicitur: Quare rubra sunt vestimenta tua? Et: Quis est iste qui ascendit de Edom, fulva vestimenta ejus de Borsra (Isai. lxiii, 2). Et sequebantur eum variorum colorum equi, vel in martyrio rubri, vel sturnini in volatu, vel varii in virtutibus, vel candidi in virginitate. Equo autem sedebat albo, quando post resurrectionem immortale et incorruptum corpus assumpsit. Et quicumque eum sequebantur, candidis utebantur equis, incorruptis videlicet immortalibusque corporibus. Longum est, si velimus, utrumque explanare testimonium: hoc solum dicam, quod diversa vehicula, quibus homines adducuntur ad fidem, Angeli sint, vel sancti viri qui de hominibus in ^a Angelos profecerunt. Quod autem unusquisque nostrum habeat Angelos, multæ Scripturæ docent, e quibus illud est: Nolite contemnere unum de minimis istis: quia Angeli eorum vident quotidie faciem Patris, qui est in caelis (Matth. xviii, 10). Et puella Rode Petrum apostolum nuntiante, alii Angelum ipsius esse credebant (Act. xii). Sin autem hoc de minimis dicitur, et de uno homine, quanto magis de omnibus sanctis, et præcipue de Apostolis sentiendum est? **823** quorum Angeli quotidie vident faciem Patris, juxta illud quod scriptum est? Circumdat Angelus Domini in circuitu timentium eum (Psal. xxxiii, 8). Et Jacob de se loquitur: Angelus qui liberavit me. Isti sunt qui ascendunt et descendunt super filium hominis. Qui veloces sunt in fide, equis vehuntur: qui multiplices in gratia, quadrigis: qui consolatione indigent, tectis lecticis et umbraculis, ut audire mereantur: Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Psal. cxx, 6). Mulos autem in Scripturis sanctis dupliciter accipimus: vel in sterilitate

A et continentia, qualibus sedit David et Salomon, quorum alter interpretatur, fortis manu: alter, pacificus; vel in mala parte, de quibus dicitur: Nefas fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus (Psal. xxxi, 9); quibus prepositus erat Doec (I Reg. xxi). Carrucæ autem, pro quibus (ut supra diximus) Septuaginta, tecta vehicula, cæteri vehicula simpliciter transtulerunt, illi intelligendi, de quibus Apostolus loquitur: Invicem onera vestra portate (Galat. vi, 2). Porro lampenæ, splendentia sanctorum intelligenda sunt corpora, et animæ fide Domini illuminatæ, quibus dici potest: Vos estis lux mundi (Matth. v, 14). Hic autem omnis apparatus illo proficit, ut ingrediamur sanctam civitatem Dei, sive sanctum montem Domini Jerusalem: non illam quæ occidit B Prophetas, et quæ lapidat missos ad se; sed Jerusalem cælestem, de qua crebro diximus: Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra (Galat. iv, 26). Et iterum: Sed accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem (Hebr. xii, 22). Quod vel de præsentis Ecclesie possumus intelligere, quæ toto orbe per Apostolos congregata est, vel de futura: ut impleatur illud quod Apostolus sancto Spiritu prophetavit: Rapiemur in nubibus obviam Domino in aere, et sic semper cum Domino erimus (I Thess. iv, 16). Judæi et Judaici erroris hæredes Ebionitæ, qui pro humilitate sensus ^b nomen pauperum susceperunt, omnesque mille annorum delicias præstolantes, equos et quadrigas, et rhedas, et lecticas, sive basternas, et dormitoria, mulosque **824** et mulas, et carrucas, et diversi generis vehicula sic intelligunt, ut scripta sunt. Quod videlicet in consummatione mundi, quando Christus Jerusalem regnaturus advenerit, et Templum fuerit instauratum, et immolatæ Judaicæ victimæ, de toto orbe reducuntur filii Israel, ^c nequaquam super equos, sed super mulos Numidicæ. Qui autem senatoriæ fuerint dignitatis, et locum principum obtinuerint, de Britannis, Hispanis, Gallisque extremis hominum Morinis (Virgil. viii Æneid. sic vocat Morinos), et ubi bicornis funditur Rhenus, in carrucis veniant, occurrentibus sibi cunctis gentibus, quæ eorum servituti fuerint præparatæ.

(Vers. 21.) Quomodo si inserant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini. Et assumam ex eis in sacerdotes et Levitas, dicit Dominus. LXX: Quomodo si offerant filii Israel victimas suas mihi cum

^a Ne Origeniano sensu dici putes, ut hominum exota natura, Angelicam induant, quam sæpe Hier. sententiam reprobat, ac sibi explodit: luculentissime autem epist. 75, ad Theodoram, num. 2: Quando, ait, dicitur erant sicut Angeli in caelis, non natura et substantia corporum tollitur, sed gloriæ magnitudo monstratur. Neque enim scriptum est, erant Angeli: sed sicut Angeli: ubi similitudo promittitur, veritas denegatur. Erunt, inquit, sicut Angeli, id est similes Angelorum: ergo homines esse non desinent. Incliti quidem et Angelico splendore decorati: sed tamen homines, ut et Apostolus Apostolus sit, et Maria Maria: ut confundatur hæresis, quæ ideo incerta et magna promittit, ut quæ certa et moderata sunt, auferat.

^b Vide quæ superius in caput. I Isaiæ vers. 3 observamus de Ebionitarum nomine:

^c Nequaquam super equos, etc. Addunt editi ante nos libri, nequaquam assumptis aliis: sed Sarraco Gallico, covinique Belgicæ et equis Cappadociæ atque Hispaniæ, ac rhedis Italiæ, et matronæ eorum lecticis referantur atque basternis. Quæ pericope in nullo legitur exemplari manuscripto, unde adulterina nobis videtur. Putavit autem Marianus Victorius in Scholiis Sarracum et Covinum, esse equorum species, cum Sarracum sit species vehiculi, Gallice un Haquet, Covinus autem sit etiam genus vehiculi notum non Britannis solum, sed Belgis quoque et Germanis. Erat porro Covinus currus falcatus. Vide Pomponium Melam et Lucan. lib. 1. Hæc genera vehiculorum minime sensui conveniunt, proba demonstrant adventitia esse ac supposititia verba. MARTIAN.

Psalmis in domo Domini: et ex eis sumam sacerdotes et Levitas, dicit Dominus. Qui ad gentes, ait, directi fuerint, et annuntiaverint eis gloriam meam, sic adducent fratres vestros de universis nationibus manus Domino, cum equis, et quadrigis, et lecticis, et mulis, et carrucis, et diversis vehiculis in montem sanctum Jerusalem, quomodo solebant filii Israel, dum eorum staret religio, et Templi cæremoniæ servarentur, offerre victimas cum Psalmis in domo Domini. Sive ut habetur in Hebræo, et omnes voce consona transtulerunt, in vase mundo: quod et usque hodie offerunt in Domo Dei, quæ est Ecclesia, filii Israel qui mente conspiciunt Deum, hostias spirituales cum fructibus atque virtutibus animæ suæ in vasis mundis, hoc est, in sanctis corporibus. De quibus Apostolus scribit: *An ignoratis quia templum Dei estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis* (I Cor. iii, 16)? *Et assumam, inquit, ex eis sacerdotes et Levitas, dicit Dominus: ut qui salvati fuerint, gentibus prædicarent.* De quibus. unus loquebatur: *Sic nos reputet homo quasi ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei* (I Cor. iv, 1). Et Lucas evangelista: *Sicut tradiderunt, inquit, nobis, qui a principio viderunt et ministri fuerunt sermonis.* De quibus et supra legimus: *Vos eritis mihi sacerdotes Domini* (Isai. lxi, 6). Quomodo enim in abscondito Judæus est, qui spiritu circumciditur (Rom. ii), de quo scriptum est: *Nos enim Circumcisio, qui spiritu Deo servimus* (Philipp. iii, 3), et offerimus spirituales victimas placentes Deo, psallimusque spiritu et sensu: sic et sacerdotes et Levitæ in abscondito sunt, qui non seriem generis sequuntur, sed ordinem fidei. Vel certe non dicit de Apostolis et apostolicis viris, qui principes fuerunt Ecclesiæ ex populo Judæorum, sed de enumeratis supra gentibus, de mari, de Africa, de Libya, de Cappadocia, de Italia, de Græcia, de cunctis insulis, quarum habitatores primum non audierant Dominum, nec viderant gloriam ejus, et postea vertentur in sacerdotes, ut qui fuerant cauda, sint caput, et qui caput, vertantur in caudam.

(Vers. 22, 23.) *Quia sicut cæli novi et terra nova, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro, ut adoret coram facie mea, dicit Dominus.* LXX: *Sicut enim cælum novum et terra nova, quæ ego facio permanere in conspectu meo, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum et nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: veniet omnis caro ut adoret in conspectu meo in Jerusalem Dominum.* Quando dicit: *Assumam ex eis in sacerdotes et levitas*, ostendit vel sacerdotium prætermisum, quod tribu Leviticæ debebatur, ubi non est electio, sed ordo naturæ, et series est familiæ per posteros descendens. Translato enim sacerdotio necesse est, ut et Legis translatio fiat, et electio ad eos perti-

neat, quibus nequaquam juxta sanguinem, sed juxta merita atque virtutes sacerdotium defertur, qui venient de insulis gentium, et gloriam Domini nuntiabunt. *Et adducentur in equis, et in quadrigis, et in lecticis, et in mulis, et in carrucis.* Quomodo autem cælum novum, et terra nova erit, et nova Jerusalem, ut nequaquam dicatur: *Cælum et terra pertransibunt* (Matth. xxiv, 35). Et iterum: *Involvetur cælum quasi liber: et corruptione dissipabitur terra* (Apos. vi, 14): sic in 826 omnibus novis, novus fiet et populus Dei, dicente Scriptura: *Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova* (Isai. xliii, 19). Et in alio loco: *Si qua in Christo nova creatura* (II Cor. v, 17). Eritque et populus novus; primitiæ enim Christus, deinde qui sunt Christi, in adventu ejus: cælumque et terra nova, de quibus inter octo beatitudines dicitur: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* (Matth. v, 3, 4). Siquidem omnis creatura nunc subjecta est vanitati in spe, propter eum qui subiecit eam (Rom. viii). Liberabuntur autem a servitute corruptionis in gloria filiorum Dei, qui fient de hominibus filii ejus, et stabunt in conspectu illius semper, et nomen eorum jugiter permanebit, ut nequaquam illis gens succedat alia, quod factum est in Judæis; sed maneant in æternum. *Et erit, inquit, mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato: ut de carnalibus sabbatis, mensibusque fiant spiritualia sabbata delicata, qui sabbatismus Dei populo reservatur. Et mensis spiritualis, quando a puncto usque ad punctum luna complebitur, et suo curret ordine, ut efficiat mensem, id est, kalendas, quæ Græcæ appellantur *καταμηνια*, hoc est, mensis novi exordium. apud quos initium kalendarum, non juxta solis cursum, et diversa mensium spatia, sed juxta lunæ circuitum incipit et finitur. Hæc est luna, de qua in laude veri Salomonis dicitur: *Et permanebit cum sole et ante lunam in generationes generationum* (Psal. lxxi, 5). Quæ in Cantico Canticorum appellatur electa: *Quæ est hæc quæ processit quasi diluculum, pulchra ut luna, et electa ut sol admirabilis* (Cant. vi, 9)? Aiunt Physici, et quorum curæ est de cælestibus disputare, lunam non habere proprium lumen, sed solis radiis illustrari. Ab ea enim semper orbis parte completur et fulget, a qua soli vicinior est, nec umbra terræ obscuratur: quod et poeta uno versiculo demonstravit (Virgil. i Georg.):*

Nec fratris radiis obnoxia surgere luna.

Si hoc verum est, et nos tropologicè possumus dicere, Ecclesiam quæ pace et persecutionibus crescit atque decrescit, et oppressa tentationum tenebris rursus pristinum lumen 827 assumit, habere splendorem a sole justitiæ, et hoc esse quod dicitur: *Splendebit luna quasi sol* (Isai. xxx, 26); habi-

^a Vocem meam, quæ et in Hebræo resonat *שׁוֹמֵר*, dicitur vero in Martianæi editione, Ambrosiani

codd. cum Victorio supplent.

tatoresque ejus justos fulgere quasi solem in regno patris sui. Et per hos menses semen Domini, quod instauratum est in æternum, venire ad solemnitates suas, quas sanctus mystico ore resonabat, dicens: *Annos æternos in mente habui, et meditatus sum* (Psal. LXXVI, 6). De sabbato autem, quod significat requiem, pleno sermone tractavimus (Ad cap. LVI), in eunuchorum advenarum prophetia. Et nunc breviter est dicendum, eos venire in neomeniis et in sabbatis, qui sex diebus in quibus factus est mundus, transcendens atque præteritis, festinant ad septimum diem, id est, sabbatum, in quo vera est requies. De his solemnitatibus credentes Paulus apostolus instruebat, dicens: *Umbram enim habens lex futurorum bonorum* (Hebr. x, 1). Et iterum: *Ne quis ergo vos judicet in cibo, aut potu, aut in parte diei fasti, aut neomeniis, aut sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum* (Coloss. ii, 16). Si autem hæc in umbra futurorum bonorum, et in imagine præcesserunt, omnis lex spiritualiter intelligenda est, de qua idem dicebat Apostolus: *Scimus quia lex spiritualis est* (Rom. vii, 14), cujus mysteria et David nosse cupiebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Psal. cxviii, 18). Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna (II Cor. iv). De quibus omnia celeri disputatione percurrere, non est hujus temporis. Si enim nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se (I Cor. ii), quomodo nos totius Legis quasi universi orbis descriptionem in brevi tabella conamur ostendere? Quodque sequitur: *Veniet omnis caro, ut adoret in conspectu meo in Jerusalem*, sciendum quod in Hebraico non sit scriptum, *Jerusalem*: ut decutamus supercilium Judæorum; sed tantum, *in conspectu meo*, ut sermo Domini compleatur, dicentis in Evangelio: *Amen amen dico vobis: quoniam veniet hora, quando neque in monte isto, neque in Jerosolymis adorabitis Patrem* (Joan. iv, 21). Et iterum: *Spiritus est Deus. Et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* (Ibid., 24). Et illud Apostoli: *Levantes sanctas manus in omni loco* (I Tim. ii, 8). Omnis autem caro non populum Judæorum, sed omne hominum significat genus, juxta illud quod supra dictum est: *Videbit omnis caro salutare tuum* (Isai. xl, 5). Et in Joële: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filie vestre* (Joel. ii, 28). Et in Zacharia: *Timeat omnis caro a facie Domini* (Zach. ii, 13). Et in Psalmis: *Ad te omnis caro veniet* (Psal. lxxiv, 2). Quod aliis verbis in alio psalmo dicitur: *Omnes gentes quas fecisti, venient et adorabunt in conspectu tuo, et glorificabunt*

* Hæc verba LXX similiter, suffecimus ex Ambrosiano ms. Et vero hoc uno abluunt LXX ab Hebræo quod omittunt neque ad satietatem, si modo unicum verbum יָסִיֵן, quod proprie nauseam sonat, tanta licet periplurasi circumscribere, neque ad satietatem visionis.

† Confer hanc expositionem cum proximo subec-

A nomen tuum, Domine (Psal. LXXXV, 9). Mensem ex mense, et sabbatum ex sabbato, in quibus veniet omnis caro, ut adoret Deum, ridicule interpretantur *χθυσταί*, quos nos dicere possumus Millibrios: ut qui in vicino sunt, omni sabbato veniant in Jerusalem; qui longius, per menses, id est, kalendarum orbe completo, qui valde procul, per, annos singulos, hoc est, diebus Paschæ sive Tabernaculorum, juxta illud quod in Zacharia dicitur: *Ascendens ab anno in annum, ut adorent Dominum regem exercituum, et celebrent festivitatem Tabernaculorum* (Zach. xiv, 16). Et ut majorem risum præbeant audientibus, quod in ultimo ejusdem prophetæ volumine scribitur: *Et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo*, sic interpretantur, ut negotiatores in mille annis esse desistant, quia omnia nascentur in omnibus locis, quo scilicet nec nos indigeamus solo amomo, et pipere, nec Indi a nobis pulegium desiderent.

(Vers. 24.) *Et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui prævaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur. Et erunt neque ad satietatem visionis omni carni.* LXX similiter. Omnis caro que adoratura est in conspectu Domini, vel in Jerusalem celesti, vel in omni loco in quo levantur mundæ manus, egredietur, ut videat cadavera hominum mortuorum, qui prævaricati fuerint in Deum. Quod vel de Judæis intelligi potest, de quibus dictum est: *Filii gemmi et exaltati: ipsi autem me spreverunt*: vel de omnibus qui habentes notitiam Dei in cordibus suis, aversi sunt in vanitatem, ut adorent creaturam potius quam Creatorem. Egredientur autem non loco, sed intelligentia. Neque enim cadavera mortuorum possunt intus esse cum Domino. Quod si omnis caro adoratura est Dominum, et e contrario cadavera virorum, qui prævaricati sunt in Dominum, æternis tradentur ardoribus, in utramque partem veræ carnis erit resurrectio. Vermis autem qui non morietur, et ignis qui non exstinguetur, a plerisque conscientia accipitur peccatorum, que torquet in supplicis constitutos: quare vitio suo atque peccato caruerint electorum bono, juxta illud quod dicitur: *Versatus sum in miseria, dum infligitur mihi spina* (Psal. xxxi, 4). Et in Proverbiis: *Timeas ossium cor intelligens* (Prov. xxv, 20). Et iterum sub obelo: *Sicut timeas vestimento, et vermis ligno: sic maror cruciat cor viri* (Ibid.). Ita demeraxat, ut non negent prævaricatorum, et Dominum negantium æterna supplicia, dicente Domino in Evangelio: *Ita in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Et in alio loco: *Ligate manus ejus et pedes, et mitte eum in tenebras* quenti, quam calumniose tradunt vulgo, quasi prævaricatorum impiorumque hominum supplicia sensisset S. Doctor finem aliquando habitura; ut nihil interim dicam de aliis passim ac sermo luculentioribus testimoniis, cujusmodi est illud paulo superius: *In eo peccator maledictus erit, quod incorrupto corpore penas patietur æternas.*

exteriores : ibi erit fletus et stridor dentium (Math. xii, 13). Si manus audivimus [Al. ligamus] et pedes, et tenebras exteriores, quæ oculorum poena est lamen Dei non videntiam; et fletum, qui utique et ipse ad oculos pertinet; et stridorem dentium : mirror quosdam aerem corpus, et paulatim in auras tenues dissolvendum post resurrectionem introducere : quia Dominus potentia majestatis suæ, ad Apostolos clausis ingressus est 830 januis (Joan. xx). Qui certo et ante resurrectionem pendulo super mare ambulavit incesso; et hoc ipsum apostolo præbuit Petro : ut qui fide ambulabat, infidelitatis postea mergeretur; cui dictum est : Quare dubitasti, modice fidei (Math. xiv, 31)? Ignis quoque juxta id accipiendus, quod et vermis, qui tamdiu succenditur, quamdiu habet materiam, qua vorax

B flamma pascatur. Si quis igitur habeat in conscientia sua zizania, quæ inimicus homo, dormiente patrefamilias, supereminavit, et hæc ignis exuret, hæc vocabitis incendium (Math. xiii). Et omnium Sanctorum oculis, eorum supplicia monstrabuntur, qui pro auro, et argento, et lapide pretioso, ædificaverunt super fundamentum Domini, fenum, ligna, stipulam, ignis pabulum sempiterni. Porro qui a volunt supplicia aliquando finire, et licet post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimoniis : Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet (Rom. xi, 25). Et iterum : Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnes

A miserentur (Galat. iii, 22). Et in alio loco sanctus loquitur : Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, et auferat judicium meum, et educat me in lucem (Mich. vii, 9). Et rursum : Benedicam te, Domine : quoniam iratus es mihi. Avertisti faciem tuam a me, et miseratus es mei (Isai. xii, 1). Dominus quoque loquitur ad peccatorem : Cum ira furoris mei transierit, rursus sanabo (Ps. xxx, 20). Et hoc est quod in alio loco dicitur : Quam grandis multitudo bonitatis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te. Quæ omnia replicant, asseverare cupientes, post cruciatum atque 831 tormenta, futura refrigeria, quæ nunc abscondenda sunt ab his, quibus timor utilis est : ut dum supplicia reformidant, peccare desistant. Quod nos Dei solius debemus scientiæ derelinquere, cujus non solum misericordiæ, sed et tormenta in pondere sunt; et novit quem, quomodo, aut quamdiu debeat judicare. Solumque dicamus, quod humane convenit fragilitati : Domine, ne 832 in furore tuo arguas me : neque in ira tua corripias me (Psal. vi, 1; xxxvii, 1). Et sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo : Non est Deus (Psal. xiii, 1), credimus æterna tormenta : sic peccatorum

b atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiæ sententiam judicis (I Cor. iii, 13).

a Plane igitur injuriosi in Hieronymum sunt, qui cum consentire calumniatur illis, qui terminum habitura malorum hominum tormenta somniant, et probare conati sunt. Liqueat enim, non suo illum sensu, sed tantum ex Commentatoris officio testimonia in eam partem hic recitare. Sensisse autem illam orthodoxe tum hæc ipsa verba, tum inferior contextus probat : siquidem duas veluti classes damnatorum præbe distinguit, quarum una æterno, altera temporali supplicio torquenda sit; sed que his aut illis obtingat, debere nos, Dei solius scientiæ derelinquere, qui novit, quem, quomodo, et quamdiu debeat judicare. Quod adeo subdit in fine, peccatorum, atque impiorum, et tamen Christianorum, quorum opera igni probanda sunt, atque purganda, moderatam arbitrari se, et mixtam clementiæ sententiam judicis, manifestum est de iis dici, quos scelerum poenituerit, et purgatorius ignis mundabit. Econtrario Diaboli et omnium negatorum, atque impiorum qui dixerunt in corde suo, Non est Deus, non dubitat æterna esse tormenta, in eamque damnationem venire et impios Christianos, qui operibus Deum negaverint, si in peccato præventi fuerint. Nec alio sensu docuit Dialogo I contra Pelagianos num. 28 : Diabolum et satellites ejus, omnesque impios et prævaricatores per-

C ire perpetuo; Christianos vero, si in peccato (leviore scilicet, et juxta illud quod alludit Pauli testimonium I Cor. iii, 13 et 14, quod Purgatorio igne mundari queat) præventi fuerint, salvandos esse post poenas. Videsis et quæ in hunc locum annotavimus, ut ab errore in quem pariter trahebatur, de finiendis aliquando damnatorum cruciatibus, immunem ostenderemus. Nam quod aiunt nonnulli, hanc Hieronymi Commentarios in Isaiam præ oculis habuisse Augustinum, cum cum errorum, tamen tacito reverentia tanti viri nomine, impugnat, lib. de Fide et Operibus, et in Enchiridio, de Fide, Spe et Charitate, multum ab omni veritatis specie distat; quæ enim ibi Hipponensis episcopus diluit ac refutat nefariæ ejus opinionis argumenta, adductaque Scripturarum testimonia, alia plane ab his sunt, quæ ex aliorum sensu Hieronymus recitat : ut hæc etiam ratione perspicuum sit, Augustinum nihil in Hieronymi scriptis unquam invenisse huic errori consentaneum.

D **b** In vetustiori Ambrosiano ms., Sic peccatorum, etiam Christianorum, quorum, etc., verius, opinor, ad Hieronymi mentem, sensumque eorum quæ modo disputata sunt de cruciatibus damnatorum.